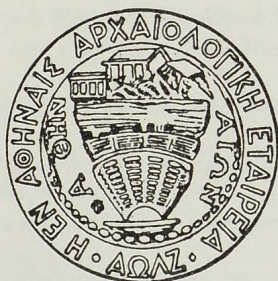
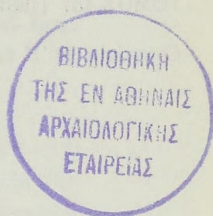

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ

1981

ΤΕΥΧΟΣ Α'

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1983

ΤΟΜΟΣ 137 (1981)

Copyright © 'Η ἐν 'Αθήναις 'Αρχαιολογικὴ 'Εταιρεία, 'Ελευθ. Βενιζέλου 22

'Επιμελήτρια ἐκδόσεως : 'Ελευθερία Κονδυλάκη-Κόντου

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

1983: 1003

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εὐεργέται	Σελ. θ'
Διοικητικὸν Συμβούλιον διὰ τὴν τριετίαν 1981 - 1983	ια'
'Επίτιμοι ἀντιπρόεδροι	ιβ'
'Επίτιμοι σύμβουλοι	ιβ'
'Επίτιμοι ἑταῖροι	ιγ'
'Αντεπιστέλλοντες ἑταῖροι	ιε'
Τακτικοὶ ἑταῖροι	ιζ'
'Εκθεσις τοῦ Γεν. Γραμματέως τῆς 'Εταιρείας περὶ τοῦ ἔργου αὐτῆς κατὰ τὸ ἔτος 1981	κα'

Α' ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΕΩΝ

1. 'Ανασκαφὴ Μεσημβρίας ὑπὸ 'Ανδρέα Βαβρίτσα (πίν. 1 - 19)	1 - 6
2. 'Ανασκαφὴ Μαρωνείας ὑπὸ Εὐαγγέλου Πεντάζου (πίν. 20)	7
3. 'Ανασκαφὴ Φιλίππων ὑπὸ συνεργατῶν Στυλ. Πελεκανίδη (πίν. 21 - 25)	8 - 17
4. 'Ανασκαφὴ καὶ ἔρευνες 'Αμφιπόλεως ὑπὸ Δημητρίου Λαζαρίδη (πίν. 26 - 45)	18 - 25
5. 'Ανασκαφὴ βασιλικῶν 'Αμφιπόλεως ὑπὸ Εὐσταθίου Στίκα (†) (παρένθ. πίν. Α' - Γ' καὶ πίν. 46 - 50)	26 - 32
6. 'Ανασκαφὴ Τορώνης ὑπὸ 'Αλεξάνδρου Καμπίτογλου (πίν. 51 - 53)	33 - 39
7. 'Ανασκαφὴ Σίνδου ὑπὸ Αἰκατερίνης Δεσποίνῃ (πίν. 54 - 55)	40 - 41
8. 'Ανασκαφὴ Πέλλας ὑπὸ Μαρίας Σιγανίδου (πίν. 56 - 62)	42 - 54
9. 'Ανασκαφὴ Βεργίνας ὑπὸ Μανόλῃ 'Ανδρόνικου (πίν. 63 - 68)	55 - 61
10. 'Ανασκαφὴ Δίου ὑπὸ Δημητρίου Παντερμαλῆ (πίν. 69 - 71)	62 - 66
11. 'Ανασκαφὴ Δωδώνης ὑπὸ Σωτῆρῃ Δάκκῃ (παρένθ. πίν. Δ' καὶ πίν. 72 - 73)	67 - 71
12. 'Ανασκαφὴ Κασσώπης ὑπὸ Σωτῆρῃ Δάκκῃ (πίν. 74 - 75)	72 - 77

	Σελ.
13. 'Ανασκαφή 'Εφύρας ὑπὸ Θανάση Παπαδοπούλου (πίν. 76)	78
14. 'Ανασκαφή 'Αγ. Σοφίας Μύτικα ὑπὸ Παναγιώτη Βοσκοπούλου (πίν. 77 - 79)	79 - 81
15. 'Ανασκαφή Νέας 'Αγχιάλου ὑπὸ Παύλου Λαζαρίδη (παρένθ. πίν. Ε' καὶ πίν. 80 - 83)	82 - 91
16. 'Ανασκαφή Γλᾶ ὑπὸ Σπυρίδωνος 'Ιακωβίδη (πίν. 84 - 91)	92 - 95
17. 'Ανασκαφή μυκηναϊκῆς Τανάγρας ὑπὸ Θεοδώρου Σπυροπούλου (πίν. 92 - 93)	96 - 117
18. 'Ανασκαφή Ραμνοῦντος ὑπὸ Βασιλείου Πετράκου (παρένθ. πίν. ΣΤ' καὶ πίν. 94 - 100)	118 - 140
19. 'Ανασκαφή 'Ερετρίας ὑπὸ Πέτρου Θέμελη (παρένθ. πίν. Ζ' καὶ πίν. 101 - 117)	141 - 153
20. 'Ανασκαφή στοὺς Τράχωνες 'Αττικῆς ὑπὸ 'Ολγας Τζάχου- 'Αλεξανδροῦ (πίν. 118 - 119)	154
21. 'Ανασκαφή 'Ελευσίνας ὑπὸ Γεωργίου Μυλωνᾶ (πίν. 120 - 121)	155 - 156
22. 'Ανασκαφή στὸ ἱερὸ τοῦ 'Απόλλωνος Μαλεάτα ὑπὸ Β. Κ. Λαμπρινουδάκη (παρένθ. πίν. Η', Θ', Ι' καὶ πίν. 122 - 146)	157 - 181
23. 'Ιερὸν 'Αφροδίτης 'Ερυνίης ὑπὸ Χρυσούλας Καρδαρᾶ	182
24. 'Ανασκαφή Μαμουσιᾶς ὑπὸ 'Ιφιγένειας Δεκουλάκου	183
25. 'Ανασκαφή Καλλιθέας Πατρῶν ὑπὸ Θανάση Παπαδοπούλου (πίν. 147)	184
26. 'Ανασκαφή 'Ηλιδος ὑπὸ Νικολάου Γιαλούρη (πίν. 148 - 154)	185 - 189
27. 'Ανασκαφή ναοῦ στὸ Μάζι 'Ηλείας ὑπὸ 'Αλίκης Τριάντη (πίν. 155 - 158)	190 - 193
28. 'Ανασκαφή Βοϊδοκοιλιᾶς ὑπὸ Γεωργίου Στυλ. Κορρέ (παρένθ. πίν. ΙΑ' - ΙΔ' καὶ πίν. 159 - 180)	194 - 240
29. 'Ανασκαφή στὸ Τηγάνι Μάνης ὑπὸ Ν. Δρανδάκη - Ν. Γκιολέ - Χ. Κωνσταντινίδη (παρένθ. πίν. ΙΕ' καὶ πίν. 181 - 182)	241 - 253
30. 'Ερευνα στὴ Λακωνικὴ Μάνη ὑπὸ Ν. Δρανδάκη - Ν. Γκιολέ - Χ. Κωνσταντινίδη (πίν. 183 - 189)	254 - 268
31. 'Ανασκαφή Κουκουναριῶν Πάρου ὑπὸ Δημητρίου Σκιλάρντι (πίν. 190 - 198)	269 - 292
32. 'Ανασκαφή Νάξου ὑπὸ Β. Κ. Λαμπρινουδάκη (πίν. 199 - 202)	293 - 297
33. 'Ανασκαφή Νάξου: ὑποβρύχια ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα ὑπὸ Γ. Παπαθανασόπουλου (πίν. 203 - 205)	298 - 302

34. 'Ανασκαφή Μινώας 'Αμοργοῦ ὑπὸ Λίλας Μαραγκοῦ (παρένθ. πίν. ΙΣΤ' - ΙΗ' καὶ πίν. 206 - 229)	303 - 320
35. 'Ανασκαφή Θήρας ὑπὸ Χρίστου Ντούμα (πίν. 230 - 231)	321 - 328
36. 'Ανασκαφή Σελλάδας Θήρας ὑπὸ Νικολάου Ζαφειροπούλου (πίν. 232 - 238)	329 - 330
37. 'Ανασκαφή Ζάκρου ὑπὸ Νικολάου Πλάτωνος (πίν. 239 - 253)	331 - 366
38. 'Ανασκαφή Βασιλικῆς 'Ιεραπέτρας ὑπὸ 'Αντωνίου Ζώη (παρένθ. πίν. ΙΘ' καὶ πίν. 254 - 255)	367 - 379

ΕΥΕΡΓΕΤΑΙ

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΟΘΩΝ
ΤΟ ΕΘΝΙΚΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ
Η ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΩΝ ΦΙΛΑΡΧΑΙΩΝ
Η ΕΝ ΛΟΝΔΙΝΩ ΕΛΛ. ΚΟΙΝΟΤΗΣ
Ο ΔΗΜΟΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ
Ο ΔΗΜΟΣ ΠΕΙΡΑΙΕΩΝ
Ο ΔΗΜΟΣ ΕΡΜΟΥΠΟΛΙΤΩΝ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΙΩΝΙΔΗΣ
DUC DE LUYNES
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΜΠΕΝΑΡΔΑΚΗΣ
ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΑΡΣΑΚΗΣ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΣΤΟΥΡΝΑΡΑΣ
ΣΙΜΩΝ Γ. ΣΙΝΑΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΡΩΜΑΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΑΤΖΗΠΕΤΡΟΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΓΡ. ΣΟΥΤΣΟΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ
ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΥΓΓΡΟΣ
ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ
ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΠΑΤΡΩΝ
ΙΩΑΝΝΗΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΛΑΔΟΠΟΥΛΟΣ
HILARION ROUX

ΟΔΥΣΣΕΥΣ ΝΕΓΡΟΠΟΝΤΗΣ
ΜΕΝΕΛΑΟΣ ΝΕΓΡΟΠΟΝΤΗΣ
HEINRICH SCHLIEMANN
ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ ΒΑΛΛΙΕΡΗΣ
ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΧΡΗΣΤΑΚΗΣ ΖΩΓΡΑΦΟΣ
ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΑΧΙΛΛΟΠΟΥΛΟΣ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΗΦΑΙΣΤΙΔΗΣ
ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α. ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ
ΣΟΛΩΝ ΧΡΗΣΤΑΚΗ ΖΩΓΡΑΦΟΣ
ΣΤΑΜΑΤΙΟΣ Ι. ΠΡΩΙΟΣ
ΟΘΩΝ Α. ΚΟΝΤΟΣΤΑΥΛΟΣ
ΠΑΥΛΟΣ ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ
BENIAMIN ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΗΣ
ΘΕΟΔΩΡΟΣ Π. ΔΕΛΙΓΙΑΝΝΗΣ
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΖΑΡΙΦΗΣ
ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΤΣΙΒΑΝΟΠΟΥΛΟΣ
ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ
GEORGES CLEMENCEAU
Α. Ε. Η. ΓΟΕΚΟΡΠ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ
ΦΟΙΒΟΣ ΦΑΡΜΑΣ

ΔΩΡΗΤΑΙ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΩΝ

WILLIAM PATON
ΜΙΧΑΗΛ Π. ΒΛΑΣΤΟΣ
ΠΕΤΡΟΣ ΣΤ. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΔΙΑ ΤΗΝ ΤΡΙΕΤΙΑΝ 1981 - 1983

ΠΡΟΕΔΡΟΣ
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΖΕΠΟΣ

ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΡΑΥΛΟΣ

ΓΕΝ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ε. ΜΥΛΩΝΑΣ

Σ Υ Μ Β Ο Υ Λ Ο Ι

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΠΑΠΑΣΤΑΜΟΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΟΝΤΑΣ

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΛΑΤΩΝ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗΣ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ-ΝΟΥΑΡΟΣ

ΜΑΝΟΛΗΣ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

ΕΠΙΤΙΜΟΙ ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΙ

Einar Gjerstad. — Filippavägen 4A 22241, Lund. Σουηδία.

Doro Levi. — Βεΐκου 64. Ἑνταῦθα.

Louis Robert. — 31 Av. René Coty. 75014 Paris. Γαλλία.

ΕΠΙΤΙΜΟΙ ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ

Pierre Amandry. — 54 Brd St Jacques 75014 Paris. Γαλλία.

Bernard Ashmole. — 5 Tweed Green Peebles. EH 45 8AP, Σκωτία.

Oscar Broneer. — Ἀμερικανική Σχολή Κλασσικῶν Σπουδῶν, Σουηδίας 54.
Ἀθῆναι 106 76.

Georges Daux. — 6 Av. Paul - Appell, 75014 Paris XIVe. Γαλλία.

Pierre Demargne. — 120 Brd de Montparnasse, 75014 Paris. Γαλλία.

André Grabar. — 2 Av. Dode de la Brunerie, Paris XVIe. 75016. Γαλλία.

Βάσος Καραγιώργης. — Κυπριακὸν Μουσεῖον, Λευκωσία. Κύπρος.

Emil Kunze. — D-8023 Immergrünstraße 1, Großhesselohe/B München.
Ὁμ. Δ. Γερμανίας.

Paul Lemerle. — 84 rue Vergniand 75013, Paris. Γαλλία.

Benjamin Dean Meritt. — Institute for Advanced Study, Princeton, N.J.
08540. Η.Π.Α.

Charles H. Morgan. — Amherst College, Amherst, MA 01002. Η.Π.Α.

Werner Peek. — Am Krähenberg 21, DDR - 403 Halle (Saale). Λ. Δ.
Γερμανίας.

Karl Schefold. — 4051 Basel Spalentorweg 52. Ἑλβετία.

Homer Thompson. — Institute for Advanced Study, Princeton, N.J.
08540. Η.Π.Α.

Eugene Vanderpool. — Ἀμερικανική Σχολή Κλασσικῶν Σπουδῶν, Σουηδίας
54. Ἀθῆναι 106 76.

ΕΠΙΤΙΜΟΙ ΕΤΑΙΡΟΙ

- Äke Åkerström.** — Eklandagatan 10, 412 55 Göteborg. Σουηδία.
- Emmett L. Bennett Jr.** — Institute for Research in the Humanities University of Wisconsin, Madison, WI 53711, Η.Π.Α.
- Helmuth Berve.** — Rainweg 9, Hechendorf (Pilsensee).
- W. C. Brice.** — Cherry Tree Cottage, 14 Barlow Moor Road, Manchester M208 GJ. 'Αγγλία.
- Hans Gunter Buchholz.** — Espenstr. 10 D-6306 Lang-Göns über Gießen. 'Ομ. Δ. Γερμανίας.
- Veselin Čaikanovic.** — Gledstonova 22, Beograd. Γιουγκοσλαβία.
- † **John Caskey.** — University of Cincinnati, Cincinnati, Ohio. Η.Π.Α.
- Hector W. Catling.** — 'Αγγλική 'Αρχαιολογική Σχολή, Σουηδίας 52. 'Αθῆναι 106 76.
- John Chadwick.** — Downing College, Cambridge. 'Αγγλία.
- Otto Demus.** — Prinz Eugen - Str. 27, A - 1030 Wien. Αυστρία.
- Hubert Gallet de Santerre.** — Université de Dijon 175, rue des Amandiers 34980 Saint Clément la Rivière. Γαλλία.
- Stanislaw J. de Gasirowski.** — Ul. Jozefa Pilsudskiego 6, Krakow. Πολωνία.
- † **Roland Hampe.** Archäologisches Institut der Universität, Marstallhof 4, D - 6900 Heidelberg. 'Ομ. Δ. Γερμανίας.
- Ulrich Hausmann.** — Ob dem Viehweide 8 D - 7400 Tübingen. 'Ομ. Δ. Γερμανίας.
- Herbert Hunger.** — Weißgerberlande 40, A - 1030 Wien. Αυστρία.
- Ulf Jantzen.** — Γερμανικὸν 'Αρχαιολογικὸν 'Ινστιτοῦτον, Φειδίου 1. 'Αθῆναι.
- Hamit Zübeyr Koşay.** — T. K. Kültür Bakanlingi, Ancara. Τουρκία.
- James R. McCredie.** — Institute of Fine Arts, New York University; 30 Battle Road, Princeton, NJ 08540.

Kazimierz Michalowski. — Brzozowa 12, Warszawa. Πολωνία.

Jean Pouilloux. — Université de Lyon. Pimotin Tupins - Semons 69420
Condrieu. Γαλλία.

Jeanne Robert. — 31 Av. René Coty 75014 Paris. Γαλλία.

Georges Roux. — Maison de l'Orient, Rue Raulin 1, Lyon 61007. Γαλλία.

Fritz Schachermeyr. — Liechtensteinstr. 59, A - 1090 Wien. Αυστρία.

Hidenaka Tanaka. — Imperial University, Kyoto. Ήαπωνία.

A. D. Trendall. — Menzies College, La Trobe University, Bundoora, Vic.
3083. Αυστραλία.

Walther Wrede. — Allmandweg 54 D - 7270 Nagold 1. Όμ. Δ. Γερμανίας.

ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΕΣ ΕΤΑΙΡΟΙ

Richard David Barnett. — 14 Eldon Grove, NW3 5PT London. 'Αγγλία.

Henri Ducoux. — 111, La Croisette 06400 Cannes. Γαλλία.

P. M. Fraser. — All Souls, Oxford. 'Αγγλία.

Karl Kübler. — Linsenbergstraße 25, D - 7400 Tübingen. 'Ομ. Δ. Γερμανίας.

Αικατερίνη Melrose. — 7135 Aberdeen Av. Dallas, Texas 75320. Η.Π.Α.

Ibraim Noshy. — Egyptian University of Cairo. Αίγυπτος.

Asher Ovadiah. — 10, Ben - Tabbai Str. Ranot - Gonen (San - Simon) Jerusalem. 'Ισραήλ.

Jerome W. Sperling. — Εὑζώνων 17. 'Αθήναι 106 76.

Iwan Velkoff. — Musée National, Sofia. Βουλγαρία.

ΕΚΛΟΓΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΕΤΑΙΡΩΝ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ 1981

Σημ. Οί δι' άστερίσκου σημειούμενοι έταίροι είναι ισόβιοι.

1. *Αγγελόπουλος Θεόδωρος
2. 'Αδαμίδης Κωνσταντίνος
3. 'Αλεξάνδρῃ - Τζάχου "Ολγα
4. *Αλεξίου Στυλιανός
5. *Αναστασιάδης 'Αναστάσιος
6. 'Ανδρειωμένου 'Αγγελική
7. *Ανδρόνικος 'Εμμανουήλ
8. 'Αντουράκης Γεώργιος
9. 'Απέργης Μάκης
10. 'Αχειμάστου-Ποταμιάνου Μυρτάλη
11. * Βαβρίτσας 'Ανδρέας
12. Βαγιακάκος Δικαῖος
13. * Βαλάσης Θωμᾶς
14. Βάλδικιρχ-Κοτιώνη 'Αλεξάνδρα
15. Βάλτερ - Καρούδη 'Ελένη
16. * Βασιλείου 'Ιωάννης
17. * Βασσενχόβεν Λουδοβῖκος
18. * Βελουδίου Μαρία
19. Βλαχάκη Καίτη
20. Βοβολίνης Σπυρίδων
21. Βοκοτόπουλος Παναγιώτης
22. Βορίδης Κίμων
23. Βότση - Κρυστάλλη Καλλιόπη
24. Βουκίδης Τιμολέων
25. Βρανούσης Λέανδρος
26. Γαλλῆς Κωνσταντῖνος
27. * Γιαλούρης Νικόλαος
28. * Γιαννακόπουλος Γεώργιος
29. Γιαννουλίδου Καλλιόπη
30. Γκόφας Δημήτριος
31. Γουλανδρῃ Αἰκατερίνη Ν.
32. * Γουλανδρῃ Ν.
33. Δαβάρας Κωνσταντῖνος
34. * Δάκαρης Σωτήριος
35. Δασκαρόλης 'Αθανάσιος
36. Δεκουλάκου 'Ιφιγένεια
37. Δεληβοριάς 'Αγγελος
38. Δημακόπουλος 'Ιορδάνης
39. Δημητροκάλλης Γεώργιος
40. * Διαμαντοπούλου 'Αγνή
41. Διαπούλης Χαράλαμπος
42. * Δοντᾶς Γεώργιος Σπ.
43. Δοξιάδης 'Απόστολος
44. * Δρανδάκης Νικόλαος
45. Δροσογιάννη-Κουτσοκώστα Φανή
46. * Ζακυθηνός Διονύσιος
47. Ζαφειρόπουλος 'Αλέξανδρος
48. Ζαφειρόπουλος 'Ιωάννης
49. * Ζαφειρόπουλος Νικόλαος
50. * Ζέπος Παναγιώτης
51. Ζερβουδάκη 'Ηδῶ
52. Ζίας Νικόλαος
53. * Ζολώτας Ξενοφῶν
54. Ζώης 'Αντώνιος
55. Ζώρα Καλλιόπη
56. * Ηλιόπουλος Γεώργιος
57. Θέμελης Πέτρος
58. Θεοχάρη Μαρία
59. Θεοχάρη Μαρία Δ.
60. Θρεψιάδη 'Αντιγόνη
61. * 'Ιακωβίδης Σπυρίδων
62. 'Ιακωβίδου 'Αθηνᾶ
63. Καββαδίας Γεώργιος
64. * Καλλιᾶς Κωνσταντῖνος
65. Καλλιγᾶ Ειρήνη
66. * Καλλιγᾶς Μαρίνος

67. Καλλιγᾶς Πέτρος
68. * Καλλιπολίτης Βασίλειος
69. Καλογεροπούλου Ἀθηνᾶ
70. * Καλοκύρης Κωνσταντῖνος
71. Καμπίτογλου Ἀλέξανδρος
72. * Κανελλόπουλος Παναγιώτης
73. Κανελλόπουλος Παῦλος
74. Καπετανάκης Ροῦσος
75. Καπετανόπουλος Ἡλίας
76. Καράγιωργα-Σαθακοπούλου Θεοδ.
77. * Καραμανώλη-Σιγανίδου Μαρία
78. * Καρανδρέας Ἀπόστολος
79. Καρδαῖ Χρυσούλα
80. Καρέτσου - Ἰωαννίδου Ἀλεξάνδρα
81. * Καρούζου-Παπασπυρίδη Σέμνη
82. Καψῆς Ἀντ.
83. Κεραμόπουλλος Δημήτριος Ἀ.
84. Κοκολάκης Μίνως
85. Κόκκινος Δημήτριος
86. Κοκκολιάδης Σπύρος
87. Κόλλιας Ἡλίας
88. Κομίνης Ἀθανάσιος
89. Κονιδάρης Γεράσιμος
90. * Κονοφάγος Κ.
91. * Κοντολέοντος Εὐρυδίκη
92. Κοντὸς Παναγιώτης
93. Κοντοῦ-Θεοφανοπούλου Δήμητρα
94. Κορρὲς Γεώργιος
95. * Κορρὲς Στυλιανὸς
96. * Κορωναῖος Δημήτριος
97. Κουκούλη-Χρυσανθάκη Χάιδω
98. Κουλεϊμάνη-Βοκοτοπούλου Ἰουλία
99. Κουμανούδης Ἰωάννης
100. Κούμouλος Γεώργιος
101. Κουνουπιώτου-Μανωλέσου Ἑλένη
102. Κουρέτας Δημήτριος
103. Κρανιδιώτης Νικόλαος
104. * Κριεζῆς Ἀντώνιος
105. † Κριμπᾶς Ἡλίας
106. Κριμπᾶς Κωνσταντῖνος
107. Κριτζᾶς Χαράλαμπος
108. Κυριαζόπουλος Βασίλειος
109. Κύρου Ἀδωνίς Κ.
110. * Κωνσταντινόπουλος Γρηγόριος
111. Κωνσταντῖνου Θεόδωρος
112. * Κωνσταντῖνου Ἰωάννα
113. Κωστόπουλος Ἰωάννης
114. Λαζαρχῆς Ἀνδρέας
115. * Λαζαρίδης Δημήτριος
116. * Λαζαρίδης Παῦλος Ἡρ.
117. Λαμπρινουδάκης Βασίλειος
118. * Λάππας Γεώργιος
119. Λεμπέση Ἀγγελική
120. Λούβαρης Νικόλαος
121. Λουκάκης Θεόδωρος
122. Μανάφης Κωνσταντῖνος
123. * Μανούσικας Μανουῖσος
124. * Μαντζούφας Γεώργιος
125. Μαραγκοῦ Αἰλία
126. * Μαρκεζίνης Σπυρίδων
127. * Μαστροκώστας Εὐθύμιος
128. Μαυροματῆ Μαρία Ἀ.
129. * Μερτικιόπουλος Θεόδωρος
130. Μεταξᾶς Ἰωάννης
131. Μεταξᾶς-Μεσσηνέζη Διον.
132. Μιράσγεζη Μαρία
133. † Μιράσγεζης Δημοσθένης
134. * Μιτσὸς Μάρκελλος
135. * Μιχαηλίδης - Νουάρος Γ.
136. Μιχαηλίδου - Νουάρου Β.
137. Μουρίκη Ντοῦλα
138. Μουτσόπουλος Νικόλαος
139. * Μπακαλάκης Γεώργιος
140. Μπαμπινιώτης Γεώργιος
141. Μπέζη Ἑλένη
142. * Μπόνης Κωνσταντῖνος
143. Μπορμπουδάκης Ἑμμαν.
144. Μπουνητῆς Γεώργιος
145. Μπούρα - Φιλιππίδου Λασκαρίνα
146. Μπούρας Χαράλαμπος

47. * Μπουφίδης Νικόλαος
48. Μπρούμης Ἰωάννης
49. Μπρούσαρη Μαρία
50. * Μυλωνᾶς Γεώργιος
51. * Μυλωνᾶς Παῦλος Κ.
52. Νικολαΐδου-Κουρκουτίδου Εὐτυχία
53. Νικολάου Ἰνῶ
54. Νικολάου Κυριάκος
55. Νικολόπουλος Παναγιώτης
56. Νικονᾶνος Νικόλαος
57. * Νομικὸς Μᾶρκος
58. * Νταῆς Ἀστέριος
59. Ντεγιάννης Ἰωάννης
60. Ντούμας Χρίστος
61. Oekland - Παπαδάκη Στυλιανή
62. * Οἰκονομίδου Ἀδμαντία
63. Οἰκονομόπουλος Ἀθανάσιος
64. * Πάλλας Δημήτριος
65. Παναγιωτίδη Μαρία
66. Παναγιωτόπουλος Γεώργιος
67. * Παναζόπουλος Νικόλαος
68. Παντελίδου - Γκόφα Μαρία
69. Παντερμαλῆς Δημήτριος
70. Παπαδόπουλος Ἀθανάσιος
71. * Παπαδόπουλος Θωμᾶς
72. Παπαδόπουλος Στυλιανὸς
73. Παπαδοπούλου-Ζαφειροπούλου Φωτεινὴ
74. * Παπαθανασόπουλος Γεώργιος
75. Παπαϊωάννου Ἀγγελοῦ
76. * Παπαϊωάννου Κωνσταντῖνος
77. * Παπαντωνίου Γεώργιος
78. Παπαντωνίου Ροζαλίνδη
79. Παπαπάνος Κωνσταντῖνος
80. Παπαποστόλου Ἰωάννης
81. Παπαστάμου Δημήτριος
82. Παπαστάμου Μαρία
83. * Παπαφλέσσας Κωνσταντῖνος
84. Παπαχριστοδούλου Ἰωάννης
85. Παρλαμᾶ Στυλιανή
86. Πασαδαῖος Ἀριστείδης
187. * Πελεκίδης Χρῦσης Εὐστρ.
188. Πέππα-Δελμούζου Κωνσταντῖνα
189. Περαντίνος Νικόλαος
190. * Πεσματζόγλου Γεώργιος
191. * Πετράκος Βασίλειος
192. Πετρονάκης Ἀργύρης
193. * Πέτσας Φώτιος
194. * Πλάτων Νικόλαος
195. * Πολίτης Λῆνος Ν.
196. Πουλιανὸς Ἀρης
197. Πουρναρόπουλος Γεώργιος
198. * Πρωτονοταρίου-Δεϊλάκη Εὐαγγελία
199. * Ρουμπάνης Γεώργιος
200. Ρωμιοπούλου Αἰκατερίνη
201. Σακελλαράκη-Σαπουναῖ Ἐφη
202. Σακελλαράκης Ἰωάννης
203. * Σακελλαρίου Ἀγνή
204. * Σακελλαρίου Μιχαήλ Β.
205. Σαραντόπουλος Κωνσταντῖνος
206. * Σεργόπουλος Γεώργιος
207. Σῖνος Στέφανος
208. Σκιαδᾶς Ἀριστόξενος
209. Σκυλάρντι Δημήτριος
210. Σολομωνίδης Γεώργιος
211. Σταθᾶτος Κωνσταντῖνος
212. * Σταθάτου Ἐλένη
213. * Σταθάτου Χριστίνα
214. Στασινοπούλου-Τουλούπα Ἐβη
215. * Σταυρόπουλος Κωνσταντῖνος
216. * Στίκας Εὐστάθιος
217. Στράτου Δώρα
218. * Συνοδινὸς Ἐλευθέριος
219. Συριόπουλος Κωνσταντῖνος
220. * Τεγοπούλου-Ἡλιοῦ Ἀλεξάνδρα
221. Τζαβέλλα Τερψιχόρη-Χαρὰ
222. Τζαννετάτος Θησεύς
223. Τζεδάκης Ἰωάννης
224. * Τοῦλ Χάρης
225. Τουράτσογλου Ἰωάννης
226. * Τραυλὸς Ἰωάννης Μ.

227. * Τριανταφυλλίδης Περικλῆς	240. Χατζῆ Δέσποινα
228. Τριανταφυλλόπουλος Ἰωάννης	241. Χατζηαναστασίου Γεώργιος
229. Τσάκος Κωνσταντῖνος	242. * Χατζηδάκης Ἐμμανουήλ
230. Τσαντίλας Ἰωάννης	243. * Χατζηκακίδης Ἀθανάσιος
231. * Τσάτσος Κωνσταντῖνος	244. Χατζημιχάλη - Σβορώνου Ἰωάννα
232. Τσιμπίδης - Πεντάζος Εὐάγγελος	245. Χατζημιχάλης Ἰωάννης
233. * Τωμαδάκης Νικόλαος	246. * Χατζηνικολάου Ἄννα
234. Φαράκλας Νικόλαος	247. Χλωρὸς Ἀλέξανδρος
235. * Φατούρου-Ἡσυχάκη Κάντω	248. Χουρμουζιάδης Γεώργιος
236. * Φιλιππάκη Βαρβάρα	249. * Χρήστου Χρύσανθος
237. Φυλακτόπουλος Φ.	250. * Χριστόπουλος Μιχαήλ
238. Φωτίου Κωνσταντῖνος	251. Χριστόπουλος Παναγιώτης
239. Χαρλαύτης Νικόλαος	

ΕΚΘΕΣΙΣ

ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΑΥΤΗΣ

ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1981

Ἀγαπητοὶ Ἑταῖροι, Κυρίες καὶ Κύριοι,

Μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ, τὴν ὁλόψυχον συνεργασίαν τῶν ἐταίρων καὶ τὴν σταθερὰν βοήθειαν τῶν φίλων καὶ συμπαραστατῶν τῆς, ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία συνεπλήρωσεν ἐν ἀκόμῃ ἔτος ἐργασίας καὶ συμβολῆς εἰς ἔργον ἐθνικὸν καὶ ἐπιστημονικῶς καρποφόρον. Ὀλόκληρος ὁ ἀνεξάντλητος ἐλληνικὸς χῶρος ἠρευνήθη καὶ ἐφέτος καὶ διὰ πολλοστὴν φορὰν ἀπὸ τῆς Θράκης μέχρι τῆς Κρήτης καὶ ἐγένετο τὸ ἐπίκεντρον μελέτης καὶ προσφορᾶς πρὸς τὴν παγκόσμιον ἐπιστήμην. Αἱ ἐργασίαι τῆς Ἑταιρείας μας ἔφεραν καὶ πάλιν εἰς τὸ λαμπρὸν ἐλληνικὸν φῶς πατρογονικὴν κληρονομίαν ἢ ὅποια ἀπευθύνεται συγχρόνως καὶ εἰς τὸ παγκόσμιον πνεῦμα, προσφέρουσα τὸ κάλλος, τὴν ἰσορροπίαν καὶ τὸ μέτρον, ἐννοίας τὰς ὁποίας ἔχει ἀνάγκη ὁ σημερινὸς ταραγμένος κόσμος.

Κατὰ τὸ ἔθιμον καὶ πρὶν ἀκόμῃ ἐκθέσωμεν τὰ ἐπιτεύγματα τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης, θὰ ἀποτίσωμεν τὸν ὕστατον φόρον τιμῆς εἰς τοὺς ἐκλιπόντας ἐταίρους, Ἕλληνας καὶ ξένους, οἱ ὅποιοι συνέβαλαν ἐπιστημονικῶς καὶ προσωπικῶς εἰς τὴν πραγματοποιήσιν τῶν σκοπῶν τῆς Ἑταιρείας.

Ἐκ τῶν ἐπιτίμων αὐτῆς ἐταίρων ἀπώλεσεν ἡ Ἑταιρεία τὸν διακεκριμένον καθηγ. τῆς Κλασσικῆς Ἀρχαιολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Χαϊδελεβέργης Roland Hampe καὶ τὸν καθηγητὴν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Cincinnati John Caskey. Ἐπὶ δεκαετίαν

διευθυντῆς τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασσικῶν Σπουδῶν, ὁ διακεκριμένος ἀρχαιολόγος ἀνασκαφεὺς ὑπηρέτησε τὴν ἑλληνικὴν Ἀρχαιολογίαν, συμβαλὼν σπουδαίως εἰς τὴν προώθησιν τῆς μελέτης καὶ τῆς ἐρεῦνης.

Ἐκ τῶν τακτικῶν τῆς ἐταίρων ἐπένθησεν ἡ Ἑταιρεία τὸν διαπρεπῆ νομομαθῆ καὶ πρώην μέλος τοῦ Συμβουλίου τῆς Δημοσθένην Μιράσγκεζην, τὸν διακεκριμένον οἰκονομολόγον καὶ μέλος τῆς Ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπῆς Ἡλίου Κριμπᾶν καὶ τοὺς θερμοὺς θιασώτας καὶ ὑποστηρικτὰς τοῦ ἔργου τῆς Θ. Ἀγγελοπούλου, Ἀπ. Παμπούκαν, Γ. Λάμπαν καὶ Θ. Μερτικόπουλον.

Ἦδη ὅμως, μετὰ τὴν ὀφειλομένην τιμὴν πρὸς τοὺς νεκροὺς συναδέλφους καὶ φίλους, παρουσιάζομεν τὸ ζῶν ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

Προτοῦ προσπαθῆσω νὰ παρουσιάσω τὸ ἐφετινὸν ἐπιτελεσθὲν πολύτιμον ἔργον τῆς Ἑταιρείας, ἐπιθυμῶ νὰ ἐκφράσω τὰς εὐχαριστίας καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην ὅχι μόνον τῆς Ἑταιρείας ἀλλὰ καὶ τῆς Ἐπιστήμης εἰς τὸν Πρόεδρον τῆς Δημοκρατίας κ. Κωνστ. Καραμανλῆν, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλεται σειρὰ ὅλη ἔργων ἐθνικῆς σημασίας. Πρέπει νὰ ἐξάρω τὸ ὁλόψυχον ἐνδιαφέρον του, τὸ ὁποῖον ὅχι μόνον ἐξησφάλισε οἰκονομικοὺς πόρους ἀδιανοήτους εἰς τὸ οἰκονομικῶς περιορισμένον ἀρχαιολογικὸν πνεῦμα, ἀλλὰ καὶ συνεχίζει νὰ γίνεται δι' αὐτὸ τὸ ἔργον προπομπὸς ἐνισχυμένης προσπάθειας καὶ ἐνθουσιασμοῦ ποῦ ἀποδίδει λαμπρὰ ἀποτελέσματα. Ἡ Ἑταιρεία ἐπίσης ὀφείλει εὐχαριστίας πρὸς τὰ Ὑπουργεῖα Συντονισμοῦ καὶ Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν. Προσβλέπομεν μὲ ἐλπίδα εἰς τὴν συνέχισιν συνεργασίας ἰδίᾳ μὲ τὴν ὑπουργὸν Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν κυρίαν Μελίνα Μερκούρη καὶ τὸν Γενικὸν Γραμματέα κ. Μ. Δωρῆν, ἐλπίζομεν δ' ὅτι καὶ τὸ Ὑπουργεῖον Οἰκονομικῶν θὰ προστεθῇ ἐφέτος εἰς τὴν χορείαν τῶν φίλων τῆς Ἑταιρείας μὲ τὴν ἀπόδοσιν τῶν ὧσων κατὰ δίκαιον ἀνήκουν εἰς αὐτήν.

Τὰ ἔσοδα τῆς Ἑταιρείας καὶ αἱ γενναῖαι χορηγίαι τοῦ Κράτους αἱ ἐξασφαλισθεῖσαι ὑπὸ τοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ τὰς προσπάθειας τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας ἐπέτρεψαν εἰς τὴν Ἑταιρείαν νὰ συμβάλῃ καὶ νὰ ἐκτελέσῃ ἐφέτος 42 ἐν ὅλῳ ἀνασκαφὰς καὶ ἐργασίας.

Ὁφείλω νὰ ἀρχίσω μὲ τὴν ἐργασίαν ποὺ ἐπιτελεῖται εἰς τὸν ἱερὸν βράχον τῆς Παλλάδος ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν καὶ τὴν συνεργασίαν τῆς Ἑταιρείας, ὑπὸ Ἐπιτροπῆς Ἑλλήνων ἐπιστημόνων. Τὸ ἔργον τοῦτο ὡς γνωστὸν ἐπιτελεῖται χάριν εἰς τὴν προσπάθειαν τοῦ Προέδρου τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας καὶ ὑπὸ τὴν ἄμεσον αὐτοῦ ἐποπτείαν. Ἦδη, αἱ ἀναστηλωτικαὶ καὶ ἐνισχυτικαὶ ἐργασίαι εἰς τὸ Ἐρέχθειον συμπληροῦνται, ἐλπίζεται δ' ὅτι τὸ ὅλον ἔργον θὰ τελειώσῃ εἰς τὰ χρονικὰ ὅρια τὰ ὁποῖα ἔχουν προγραμματισθῇ. Τὰ σχέδια ἐργασίας διὰ τὸν Παρθενῶνα θὰ εἶναι ἕτοιμα εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἰουλίου ὁπότε θὰ ἀρχίσουν αἱ ἐπεμβάσεις καὶ εἰς τὸ θεῖον αὐτὸ κτήριον. Πρέπει νὰ ἐξάρω τὸ ἔργον, τὸν ζῆλον, τὴν ἀνιδιοτέλειαν, τὴν λαμπράν συνεργασίαν τῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς ὁποίας τὸ ἔργον ἔτυχε καὶ τυγχάνει τῆς ἐπιδοκιμασίας τοῦ διεθνοῦς ἐπιστημονικοῦ κόσμου καὶ δημιουργεῖ κεφάλαιον δόξης διὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπιστήμην.

Καὶ τώρα βαίνομεν πρὸς τὴν θρυλικὴν Βόρειον Ἑλλάδα.

(Ἐπεταὶ ἡ ἔκθεσις περὶ τῆς ὁποίας βλ. τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ ἔτος 1981.)

.....

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ε. ΜΥΛΩΝΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

1. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΕΣΗΜΒΡΙΑΣ*

(Πίν. 1 - 19)

Συνεχίσθη και ἐφέτος ἡ ἀνασκαφή εἰς τὴν ἀρχαίαν Μεσημβρίαν τῆς Θράκης, εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς πόλεως, βορείως τοῦ περιτειχισμένου οἰκισμοῦ, μεταξὺ τοῦ Πύργου τῆς Μυρσίνης καὶ τοῦ Νέου Πύργου (πίν. 1,2), ἀλλὰ κυρίως ἔτι βορειότερον τούτων, πρὸς τὴν Ἀκρόπολιν καὶ κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ σκέλους τοῦ Τείχους, καθὼς καὶ εἰς τὸ πρὸς Δ τῆς πόλεως νεκροταφεῖον.

Εἰδικότερον εἰς τὸν μεταξὺ τῶν δύο Πύργων χῶρον ἐγένετο ἔρευνα εἰς τὴν ἐσωτερικὴν (ἀνατολικὴν) πλευρὰν τοῦ Τείχους καὶ εἰς ἱκανὴν ἔκτασιν καὶ ἀνάλογον βάθος, εἰς τρόπον ὥστε τὰ νερὰ ἐκ τῆς βροχῆς καὶ τῶν χιόνων, ἅτινα συγκεντρώνονται εἰς τὸ σημεῖον αὐτό, ὡς ἐκ τῆς φυσικῆς διαμορφώσεως τοῦ ἐδάφους, νὰ διοχετεύωνται πρὸς Δυσμὰς καὶ ἐκτὸς τοῦ χώρου, ἔνθα καὶ ἡ σχετικὴ κλίσις πρὸς ἀποχέτευσιν εἰς τὴν θάλασσαν. Εἰς τὸν χῶρον αὐτὸν εὐρέθησαν ὅστρακα ἀγγείων μελαμβαφῶν καὶ ἀβαφῶν, ὡς καὶ τινα ἐκ χονδροειδῶν ἀγγείων διαφόρων τύπων.

Βορειότερον τοῦ Νέου Πύργου ἡ ἔρευνα ἐξετάθη πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς Ἀκροπόλεως ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς τοῦ δυτικοῦ σκέλους τοῦ Τείχους, ἐπὶ μήκους πλέον τῶν 40 μ. (πίν. 3α), εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ ὁποίου ἀπεκαλύφθησαν θεμέλια ἄλλου Πύργου, ὡς καὶ ἐπὶ ἐκτάσεως τριῶν περίπου στρεμμάτων πρὸς Ἀνατολάς, μέχρι τῶν ὁρίων τοῦ ὑπὸ ἀπαλλοτρίωσιν ἀγροτεμαχίου τοῦ Α. Τσαμπάζη. Ἀπεκαλύφθησαν θεμέλια ἐκ πολλῶν κτισμάτων διαφόρων διαστάσεων (πίν. 3β) καὶ ἐκ καλῶς πελεκημένων μικρῶν τοπικῶν λίθων, ἐν οἷς καὶ κατώφλια ἐκ μαρμάρου, ὡς καὶ πλακόστρωτα ὁδῶν, εἰσόδων καὶ αὐλῆς τινων ἐκ τούτων, ἀνηκόντων εἰς τὴν β' φάσιν τοῦ οἰκισμοῦ. Τὰ κτίσματα ταῦτα (οἰκίαι) συνδέονται μεταξὺ των, ἀλλὰ καὶ χωρίζονται διὰ δύο καθέτων ἐκ Β πρὸς Ν ὁδῶν, μῆχ. πλέον τῶν 40 μ. καὶ πλάτους 3 - 4 μ., διη-

* Εἰς τὴν ἐφετινὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν μετέζηλον ἐργάσθησαν ἡ ἐπιμελήτρια Ἀρχαιοτήτων κ. Καίτη Περιστέρη, ὁ σχεδιαστὴς κ. Ἀργύρης Κούντουρας, ἐβοήθησαν δέ, ὅπως καὶ πέρυσιν, οἱ φύλακες Ἀρχαιοτήτων κ.κ. Ἀπόστολος Πλιάου καὶ Βασίλειος Χατζηστεφάνου Μάχρης καὶ Μεσημβρίας ἀντιστοίχως.

κουσῶν ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον καὶ καθ' ὅλην τὴν ἀνασκαφεῖσαν ἑκτασιν, ἐνῶ εἶναι φανερόν ὅτι ἡ μία ἐξ αὐτῶν σχετίζεται μὲ ἄλλην, ἐτι νοτιώτερον κειμένην, ἐγγύτατα τῆς πειοσχήμευ κατασκευῆς διερχομένην καὶ ἄγουσαν εἰς τὸ κέντρον τοῦ οἰκισμοῦ (ΠΑΕ 1979, 109, πίν. 77α). Εἰς τὸ κέντρον περίπου τῆς ἀνασκαφείσης ἐκτάσεως καὶ ἐγγύτερον πρὸς τὰ πρανῆ τοῦ ὑπὸ ἀπαλλοτριώσιν ἀγροτεμαχίου, ἤρχισε νὰ φαίνεται θεμελίωσις ἐκ μεγάλων λίθων, προφανῶς μνημείου καὶ τούτου ἢ καὶ ἄλλου τύπου κτηρίου, ὅπως τὸ ἀποκαλυφθὲν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος (ΠΑΕ 1980, 4), ὅπερ εὐρίσκεται ἐτι νοτιώτερον, ἀλλὰ πολὺ πλησίον τούτου. Δεδομένου ὅμως ὅτι ἡ ἔρευνα ἐγένετο ἐπιφανειακῶς μόνον καθ' ὅλην τὴν ἑκτασιν, ἐνῶ εἴς τινα σημεία καὶ βαθύτερον (ἀπὸ 0.50 μ. μέχρι 1.50 μ.), ἀναλόγως μὲ τὴν κλίσιν τοῦ χώρου, ἀλλὰ οὐχὶ μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, ἡ μορφή τούτου, ἀλλὰ καὶ ἡ σχέσις μεταξὺ τῶν δύο, καθὼς καὶ ἡ συνολικὴ εἰκὼν καὶ κατὰστασις τοῦ ἐν λόγῳ χώρου, θὰ φανῇ καλύτερον κατὰ τὴν προσεχῇ ἀνασκαφικὴν περίοδον.

Εὐρῆματα : εἰς τὴν ἀνασκαφεῖσαν ὡς ἄνω περιοχὴν εὐρέθησαν πάρα πολλὰ ὅστρακα μελαμβαφῶν ἀγγείων διαφόρων τύπων, ὅστρακα μελανομόρφων καὶ ἐρυθρομόρφων ἀγγείων μὲ ποικίλην γραπτὴν διακόσμησιν (πίν. 4α), τεμάχια μὲ παράστασιν ἱματιοφόρου, ἄλλα μὲ φυτικὸν διάκοσμον, πῆλιναι ἀγνῶθες πυραμιδόσχημοι καὶ κογχυλιόσχημοι (πίν. 4β), λύχνοι, λεκανίδες, ἀτρακτοειδὲς ἀντικείμενον ἐξ ὁστοῦ μὲ ἐγκοπὴν εἰς τὸ μέσον (πίν. 4β) καὶ πεπλατυσμένα τὰ ἄκρα, ἀρκετὰ ὅστρακα ἀβαφῶν καὶ χονδροειδῶν ἀγγείων, πολλὰ τεμάχια ἐκ στρωτήρων καὶ καλυπτῆρων στέγης λακωνικοῦ τύπου, ἐσφράγιστοι λαβαὶ ἀμφορέων, διάφορα ἐλάσματα, ἥλοι, τμῆμα πόρτης (πίν. 5α), ἀγκιστρα (πίν. 5β), βελόνη, αἰχμαὶ βελῶν καὶ ἐνώτιον, ἅπαντα ἐκ χαλκοῦ, ἀροκεράμιοι μὲ ἀνθέμιον (πίν. 5γ), ἀλλὰ καὶ θραῦσμα ὁμοίας μήτρας, τρία τεμάχια ἐκ μαρμάρου ἀνήκοντα εἰς ἀγάλματα, τριάνοντα ἐπτὰ νομίσματα ἐκ χαλκοῦ, σκωρίαι σιδήρου, ὡς καὶ διάφορα ἄλλα μικροαντικείμενα ἐκ χαλκοῦ, σιδήρου καὶ μολύβδου.

Νεκροταφεῖον : Εἰς τὸ πρὸς Δυσμὰς τῆς πόλεως νεκροταφεῖον ἐγένοντο πολλὰι τομαὶ διὰ μηχανικοῦ ἐκσκαφῆς καὶ εἰς μεγάλο βάθος (2 - 3 μ.) μὲ ἐξαιρετικὰ ἀποτελέσματα.

Εὐρέθησαν 25 τῶν, ἐκ τῶν ὁποίων 2 ὀρθογώνιοι ἐκ τοπικῶν λίθων, ἐπτὰ ταφικοὶ πῆθοι καὶ ἐννέα ἀμφορεῖς διαφόρων μεγεθῶν, 3 κεραμοσκεπεῖς, 1 πῆλιχη, ἀλλὰ καὶ 3 πῆλιναι σαρκοφάγοι μὲ ἐξάρετον ἀνάγλυφον ἰωνικὸν κυμάτιον εἰς τὰ χεῖλη ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς, ὡς καὶ ἀρκετὰ ἔχνη διακοσμήσεως μὲ μελανὸν χρῶμα. Ἐντὸς ἢ καὶ πέραξ τῶν ὡς ἄνω τάφων καὶ ταφῶν εὐρέθησαν ἀρκετὰ κτερίσματα, τὰ κυριώτερα τῶν ὁποίων εἶναι τὰ ἐξῆς:

Ταφαὶ 3 καὶ 4 (πίν. 6α). Ἀμφορεὺς καὶ πῆθος πλησίον ἀλλήλων. Ἐντὸς αὐτῶν εὐρέθησαν θραύσματα μελαμβαφῶν ἀγγείων (κυάθια, ἀρυβαλλοειδῆ ληκύθια), τμῆμα χεῖλους ἀβαφοῦς οἰνοχόης, ὡς καὶ τὸ μεγαλύτερον μέρος μελα-

νομόρφου κύλικος, συγκολληθείσης ἐκ πολλῶν ὀστράκων. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ταύτης ὑπάρχει παράστασις ἱματιοφόρου μορφῆς μὲ φαλλὸν εἰς τὴν χεῖρα (πίν. 7α, 7β), ἐνῶ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν διονυσιακὴ παράστασις μὲ ἐπιστροφὴν τοῦ Ἡρακλέους εἰς τὸν Ὀλυμπον.

Ταφὴ 5. Πίθος. Ἐντὸς εὐρέθησαν βάσις μελαμβαφοῦς κύλικος, ὡς καὶ λήκυθος μελανόμορφος εἰς δύο τεμάχια, μὲ γλωσσοειδῆ διακοσμήσιν εἰς τὸν λαίμονα καὶ διονυσιακὴν παράστασιν ἐκ τριῶν ὀρθίων μορφῶν εἰς τὴν κοιλίαν (πίν. 8α). Ἀκόμη μελαμβαφῆς σκύφος (πίν. 8β), εἰς τεμάχια.

Ταφὴ 7. Πηλινὴ σαρκοφάγος μήκους 1.96 μ., πλάτους 0.61 μ. καὶ ὕψους 0.37 μ., ἀβαφῆς καὶ ἄνευ γραπτῆς ἢ ἀναγλύφου διακοσμήσεως (πίν. 6β). Κτερίσματα οὐδέν. Εὐρέθη εἰς βάθος 1.30 μ. καὶ περιεβάλλετο διὰ προχείρου τοιχαρίου ἐκ κοινῶν λίθων.

Εἰς ἀπόστασιν 3.80 μ. βορειότερον τῆς ταφῆς 7 καὶ εἰς βάθος 0.75 μ., εὐρέθη τριγωνικὴ βάσις ταφικοῦ μνημείου ἐκ τοπικοῦ μαρμαροῦ (πίν. 9α), μὲ διαστάσεις τῶν πλευρῶν 3.35 μ. × 3.25 μ. × 3.40 μ. Οἱ δόμοι-πλάκες, πάχους 0.23 - 0.27 μ. φέρουν γλυφὴν εἰς τὰ ἄκρα καὶ ἐπάνω, ἀσφαλῶς διὰ τὴν στερέωσιν ἄλλων δόμων ἀνωδομῆς, οἱ ὅποιοι προφανῶς ἔχουν καταστραφῇ ὑπὸ ἀρχαιοκαπήλων, δεδομένου καὶ τοῦ μικροῦ βάθους εἰς τὸ ὅποιον εὐρίσκοντο.

Ταφὴ 8. Σαρκοφάγος πηλινὴ, κειμένη εἰς ἀπόστασιν 1.20 μ. τῆς προηγουμένης καὶ εἰς βάθος 2.04 μ., μετὰ σαμαρωτοῦ καλύμματος ἰδιαιτέρως φροντισμένου καὶ τὸ χάραγμα Η εἰς τὰς δύο πλευράς (πίν. 9β). Εἰς τὰ χεῖλη ταύτης, ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς, ὑπάρχει ἀνάγλυφον ἰωνικὸν κυμάτιον λίαν λεπτῆς ἐργασίας (πίν. 9γ), ἐπικαλυπτόμενον διὰ καστανοφαίου χρώματος, διαφορετικῆς ἀποχρώσεως εἰς τινα σημεῖα. Διαστάσεις: μῆκ. 1.98 μ., πλάτ. 0.65 μ., ὕψ. 0.37 μ. καὶ πάχος τοῦ χεῖλους 0.10 μ. Ἐντὸς ταύτης εὐρέθη εἰς σκελετός, ἄνευ κτερισμάτων.

Ταφὴ 9. Εἰς ἀπόστασιν 4 μ. βορείως τῆς ταφῆς 7 καὶ εἰς βάθος 1.30 μ. εὐρέθη παιδικὸς τάφος κιβωτιόσχημος, ἐκ λίθων, μῆκ. 1.16 μ., πλάτ. 0.30 μ., βάθ. 0.45 μ. Κτερίσματα: τρεῖς ἐρυθρόμορφοι ἀρυβαλλοειδεῖς λήκυθοι, δύο μικρογραφικοὶ ἀρυβαλλοειδεῖς λήκυθοι μὲ διακοσμήσιν ἀνθέμιον (πίν. 7γ), ἐν ἀκέραιον ληκῦθιον μὲ λευκὸν χρῶμα (πίν. 8δ), ἐν μελαμβαφῆς κυπελλόσχημον ἄγγεϊον, μὲ χαραγμένα τὰ γράμματα *BO* εἰς τὴν βάσιν καὶ ἐξωτερικῶς, ὡς καὶ ἐν ἐφθαρμένον νόμισμα ἐκ χαλκοῦ.

Ταφὴ 10. Πίθος, ὕψ. 0.70 μ., ἄνευ κτερισμάτων. Ἐξωτερικῶς τούτου εὐρέθη μελαμβαφῆς κύλιξ-σκύφος (holsal) εἰς τεμάχια (πίν. 8γ).

Ταφὴ 11. Σαρκοφάγος πηλινὴ εὐρεθεῖσα εἰς βάθος 1.25 μ. καὶ εἰς ἀπόστασιν 1.80 μ. δυτικῶς τῆς ταφῆς 8 (πίν. 10α). Προστατεύεται μὲ τοιχάριον ἐκ κοινῶν λίθων, ὡς καὶ ἡ ταφὴ 7, ἐδραζομένη ἐπάνω εἰς ἀμμοχάλικον. Διαστάσεις: μῆκ. 2.08 μ., πλάτ. 0.60 μ., ὕψ. 0.36 μ. Εἰς τὰ χεῖλη ταύτης ὑπάρχει, ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς, ἀνάγλυφον ἰωνικὸν κυμάτιον, ἐπιμελοῦς ἐργα-

σίας. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν εὐρέθησαν δύο σκελετοὶ ὕψους ± 0.65 μ., τοποθετημένοι ὁ εἰς παραπλεύρως τοῦ ἄλλου, μὲ τὰ κρανία πρὸς τὰ ΝΑ. Κτερίσματα: ἀκέραιος μελαμβαφῆς σκύφος ὕψ. 0.11 μ. (πίν. 10β), ὡς καὶ μελαμβαφῆς κύλιξ (πίν. 10γ) ὕψ. 0.13 μ. ἐντὸς τῶν ὁποίων ὑπῆρχαν ὀλίγα ὀστᾶ.

Ταφὴ 12. Εἰς ἀπόστασιν 2 μ. ἐκ τῆς ταφῆς 11 καὶ εἰς βάθος 1 μ. εὐρέθη ἀβαφῆς ἀμφορεὺς ὕψ. 0.75 μ. ἄνευ κτερισμάτων.

Ταφὴ 13. Ἐρυθρόμορφος πελίκη, ὕψ. 0.30 μ., εὐρέθη πλησίον τῆς ταφῆς 11, θραυσμένη εἰς πολλὰ τεμάχια, περιέχουσα ὀστᾶ μικροῦ παιδός. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς ὕψεις ταύτης παρίστανται δύο μορφαὶ ὄρθιαι, ἀνδρὸς καὶ γυναικός, ὕψ. ± 0.16 μ., βαίνουσαι ἐπὶ ταινίας ἐκ φύλλων κισσοῦ, ἐνῶ ἄνωθεν τῶν κεφαλῶν ὑπάρχει ταινία μὲ γραπτὸν ἰωνικὸν κυμάτιον. Εἰς τὴν μίαν ὄψιν ἡ γυνὴ φέρει χιτῶνα καὶ ἱμάτιον μὲ ἀκάλυπτον τὴν κεφαλὴν (πίν. 11α), ἐνῶ εἰς τὴν ἄλλην μὲ καλύπτραν (πίν. 11β). Ἡ ἀνδρική μορφή εἶναι ἐνδεδυμένη μὲ ἱμάτιον, ἀγένειος, μὲ κάλυμμα εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ εἶναι ἡ αὐτὴ εἰς ἀμφοτέρας τὰς ὕψεις. Εἶναι λίαν ἐπιμελοῦς ἐργασίας καὶ ἀνάγεται εἰς τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

Ταφὴ 15. Ἀμφορεὺς, ὕψ. 0.80 μ., εὐρέθη εἰς βάθος 1.50 μ. Κτερίσματα: κεφαλὴ καὶ μέρος τοῦ σώματος λέοντος (πίν. 12α), ἐκ καστανοφαίου πηλοῦ μὲ ἔχνη λευκοῦ καὶ κυανοῦ χρώματος, ἀκέραιον εἰδώλιον, ὕψ. 0.105 μ. (πίν. 12γ), νέου καθημένου ἐπὶ ὀρθογωνίου βάσεως, μὲ σῆπτρον εἰς τὴν χεῖρα, κενὸν ἐσωτερικῶς καὶ ὀπὴν ὀπτήσεως, ὡς καὶ ἀργυροῦν ἐνώτιον (πίν. 12δ).

Ταφὴ 16. Κεραμοσκεπῆς τάφος εὐρεθεὶς εἰς βάθος 1.10 μ., εἰς ἀπόστασιν 2.06 μ. ἐκ τῆς ταφῆς 11. Διαστάσεις: μῆκ. 0.93 μ., πλάτ. 0.38 μ., ὕψ. 0.30 μ. Κτερίσματα: ἀβαφῆς οἰνοχόη ἀκεραία, ὕψ. 0.13 μ., μὲ τριφυλόσχημον στόμιον (πίν. 12ε), ἐκ πηλοῦ καστανοχρώμου, κύπελλον τεφρόχρουν (πίν. 12β), ὕψ. 0.05 μ., ἀργυροῦν ἐνώτιον (πίν. 12δ) καὶ ὀλίγα ὀστᾶ.

Ἐξωτερικῶς τοῦ τάφου εὐρέθη ἐλλιπής, ἐρυθρόμορφος, ἀρυβαλλοειδῆς λήκυθος (πίν. 13α).

Ταφὴ 17. Κεραμοσκεπῆς τάφος εἰς βάθος 1.30 μ. Διαστάσεις: μῆκ. 0.90 μ., πλάτ. 0.32 μ., ὕψ. 0.35 μ. Ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθησαν κρανίον καὶ ὀλίγα ὀστᾶ ἐκ παιδικοῦ σκελετοῦ. Κτερίσματα: εἰδώλιον γυναικὸς καθημένης ἐπὶ θρόνου (πίν. 13α), μὲ ἔχνη λευκοῦ χρώματος, ὕψ. 0.11 μ., κύλιξ-σκύφος (bolsal) ὕψ. 0.045 μ. (πίν. 13α), ἀρυβαλλοειδὲς ἐρυθρόμορφον ληκύθιον μὲ ἀνθέμιον, ὕψ. 0.08 μ., ἐφθαρμένον νόμισμα ἐκ χαλκοῦ, ὡς καὶ χαλκὴ περόνη εἰς θραύσματα.

Ταφὴ 18. Κεραμοσκεπῆς τάφος, εἰς βάθος 1.30 μ., διαστάσεων: μῆκ. 0.97 μ., πλάτ. 0.44 μ., ὕψ. 0.45 μ., μὲ κρανίον καὶ ἐλάχιστα ὀστᾶ ἐκ παιδικοῦ σκελετοῦ. Κτερίσματα: ἀρυβαλλοειδὲς ληκύθιον μὲ ἐρυθρόμορφον ἀνθέμιον (πίν. 13α), ὕψ. 0.075 μ., ὡς καὶ δακτύλιος ἐκ χαλκοῦ εἰς θραύσματα.

Ταφὴ 19. Πίθος, εἰς βάθος 1.20 μ., ἐγγὺς τοῦ κεραμοσκεποῦς τάφου 17, ὕψ. 1.32 μ., μὲ ἐλάχιστα ὀστᾶ λεπτά, μικροῦ παιδικοῦ κρανίου, ἄνευ κτερισμάτων (πίν. 14α).

Ταφή 20 (πίν. 14β). Πίθος, εἰς βάθος 1.60 μ., πλησίον τῆς ταφῆς 19, ὕψ. 1.46 μ., μὲ δύο κρανία ἐντός. Κτερίσματα: μελαμβαφῆς κάνθαρος, ὕψ. 0.15 μ., ὡς καὶ θραύσματα ἐκ ληκυθίου (πίν. 13β).

Ταφή 21. Ἀμφορεὺς ἀβαφῆς, εἰς βάθος 1.50 μ., ὕψ. 0.64 μ., πλησίον τῆς προηγουμένης ταφῆς, ἄνευ κτερισμάτων, ἐνῶ ἐπάνω εἰς τὸ στόμιόν του εὐρέθη ἀβαφὲς μόνωτον ἀγγεῖον (πίν. 13γ), μὲ μέλαν ἐπίχρυσμα ἐσωτερικῶς, εἰς πολλὰ τεμάχια θραυσμένον. Ἐκτὸς τούτου εὐρέθησαν ὀλίγα θραύσματα ἐρυθροβαφοῦς κύλικος, ὡς καὶ ἔλασμα ἐκ χαλκοῦ.

Ταφή 24. Πίθος, εἰς βάθος 1 μ., θραυσμένος εἰς πολλὰ τεμάχια. Κτερίσματα: ἐνώτιον ἐκ χρυσοῦ μὲ μικρὸν ρόδακα (πίν. 15α), σκύφος μελαμβαφῆς ὕψ. 0.09 μ. εἰς θραύσματα (πίν. 15β), πέντε λήκυθοι μελανόμορφοι μὲ πλουσίαν καὶ λεπτὴν διακόσμησιν, μὲ κιτρινωπὸν ἐπίχρυσμα (πίν. 16α), ἀκτινωτῶν διακόσμησιν εἰς τὸν λαιμόν, μελανὴν πλατεῖαν ταινίαν εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς κοιλίας καὶ γραπτὸν σχέδιον εἰς τὴν μεγαλύτεραν ἐπιφάνειαν ταύτης, γεωμετρικὸν σχέδιον ἐπάνω καὶ φύλλα κισσοῦ κάτω, ἐπὶ τῶν δύο ἐξ αὐτῶν, ὡς καὶ μαίανδρον εἰς τὴν τρίτην, ὕψ. 0.14 - 0.15 μ. Ἡ τετάρτη ὕψ. 0.09 μ., μὲ ἀπολεπισμένην τὴν διακόσμησιν τῆς κοιλίας. Ἡ πέμπτη, ὕψ. 0.11 μ., εἶναι ἀρκετὰ ἐφθαρμένη, λείπουν λαιμός, χεῖλος, λαβή. Θραύσματα μελαμβαφοῦς κύλικος.

Ταφή 25. Ἀμφορεὺς, εἰς βάθος 1.60 μ., ἄνευ κτερισμάτων. Ἐξωτερικῶς καὶ πλησίον τούτου εὐρέθη εἰς θραύσματα μελαμβαφῆς σκύφος-κύλιξ (bolsal) (πίν. 15γ), μὲ ἐλαφρῶς ἀπολεπισμένον τὸ ἐπίχρυσμα.

Σποραδικὰ εὐρήματα: Πολλὰ ἦσαν καὶ τὰ εὐρήματα ἐκ συλημένων τάφων εἰς τὴν ἰδίαν ὡς ἄνω περιοχὴν καὶ ἔκτασιν τοῦ νεκροταφείου. Τὰ κυριώτερα ἐξ αὐτῶν κατὰ σειρὰν εὐρέσεως: Πολλὰ θραύσματα ἐκ μελαμβαφῶν ἀγγείων (σκύφοι, κύλικες, κύθια), τεμάχια ἐξ ἐρυθρόμορφου καλυκωτοῦ κρατῆρος μὲ γραπτὴν φυτικὴν διακόσμησιν (πίν. 19α), ἐπὶ ἐνὸς δὲ ἐξ αὐτῶν σώζεται ἀνδρική γενειοφόρος μορφή μὲ πέτασσον (Ἑρμῆς), ὡς καὶ ὄστρακα πελίκης μὲ διασταυρουμένας ταινίας καστανοχρώμους ἐπὶ ἀνοικτοφαίου βάθους.

Δύο ἐρυθρόμορφοι ἀρβαλλοειδεῖς λήκυθοι μὲ διακόσμησιν ἀνθέμιον (πίν. 16β) ὕψ. 0.10 μ. καὶ 0.075 μ., ὡς καὶ μικρογραφικὸς λέβης, ὕψ. 0.106 μ., μὲ μελανὴν ταινίαν εἰς τὴν κοιλίαν καὶ ἀκτινωτὸν διάκοσμον εἰς τὸν λαιμόν. Θήλαστρον (πίν. 16γ) ὕψ. 0.067 μ. ἐκ πηλοῦ τεφροχρώμου, ὡς καὶ μελαμβαφῆς σκύφος-κύλιξ (bolsal). Ἐξαιρετικοῦ ἐνδιαφέροντος εἶναι καὶ τὰ ἀκόλουθα ἀγγεῖα: εἷς παναθηναϊκὸς ἀμφορεὺς καὶ μία ἐρυθρόμορφος πελίκη. Ὁ παναθηναϊκὸς ἀμφορεὺς, σωζόμενος κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος του (ἐκτὸς ἀπὸ τμηματὰ τινα τῆς κοιλίας, τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ χεῖλους) εὐρίσκεται εἰς καλὴν κατάστασιν. Εἰς τὴν μίαν ὀψιν εἰκονίζεται Ἀθηνᾶ μὲ ἀσπίδα (πίν. 17α) φαίνεται ἡ ἐξωτερικὴ πλευρὰ τῆς ἀσπίδος μὲ ἡμίτομον ἵππου, ἐρυθροῦ χρώματος, ἐπὶ μελανοῦ βάθους, ἐστραμμένη πρὸς τὰ ἀριστερά, μὲ λευκὸν χρῶμα

εἰς τοὺς πόδας καὶ τὸ πρόσωπον (ὕψ. 0.18 μ.), παραπλευρῶς δὲ ταύτης κιονίσκος ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἴσταιται ἀλέκτωρ ἐστραμμένος πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς θεᾶς. Εἰς τὴν ἄλλην ὄψιν ὑπάρχει παραστάσεις δύο ἵππων (πίν. 17β), ἔνθα αἱ μορφαὶ καὶ οἱ ἵπποι διακρίνονται διὰ τὴν λίαν καλὴν ἐργασίαν. Εἰς τὸν λαιμὸν τοῦ ἀγγείου ὑπάρχει γλωσσοειδὲς κόσμημα, ὡς καὶ ἀνωτὰ ἀνθήμια ἐκ πέντε φύλλων. Γλωσσοειδὲς κόσμημα ὑπάρχει καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς κοιλίας τῶν ἀγγείων. Αἱ παραστάσεις ἀμφοτέρων τῶν ὕψων εἶναι ἐντὸς μετοπῶν, ἐνῶ ἡ ὅλη ἐργασία δεικνύει ἄξιον τεχνίτην, ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ εὐρίσκεται πέραν τῶν τοπικῶν-ἐπαρχιακῶν ὁρίων. Ἡ ἐρυθρομόρφος πελίκη σώζεται κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος της, ἐλλείπει μέρος μόνον ἐκ τῆς κοιλίας καὶ τοῦ χεῖλους. Ἐχει παραστάσεις εἰς ἀμφοτέρας τὰς ὕψεις. Εἰς τὴν πρώτην, τρεῖς μορφαὶ ἐνδεδυμένοι, ἐκ τῶν ὁποίων δύο γυναικεῖται (πίν. 18α), φέρουσαι ἐκάστη φιᾶλην εἰς τὴν χεῖρα, ἐνῶ ἡ τρίτη ἀνδρική κρατεῖ ράβδον. Εἰς τὴν δευτέραν ὄψιν παρίσταται ὁδηγὸς ἐπὶ τεθρίπου ἄρματος μὲ μαστήγιον εἰς τὴν χεῖρα (πίν. 18β), ὡς καὶ ἰωνικὸς κίων πρὸ τῶν ἵππων. Αἱ παραστάσεις βαίνουν ἐπὶ ταινίας ἐξ ἰωνικοῦ γραπτοῦ κυματίου, ἐνῶ παρόμοιον κυμάτιον ὑπάρχει εἰς τὸ χεῖλος καὶ τοὺς ὤμους τῆς πελίκης. Γραπτὸν ἀνθῆμιον διακρίνεται καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν λαβῶν ταύτης. Λίαν ἐπιμελοῦς ἐργασίας εἰς τὸ σύνολον, ἂν καὶ προφανῶς φαίνεται ὅτι προέρχεται ἀπὸ τοπικὸν ἐργαστήριον.

Τεμάχιον βάσεως καὶ κοιλίας ἐξ ἐρυθρομόρφου ἀρυβαλλοειδοῦς ληκύθου (πίν. 19β), μὲ δικτυωτὸν μελανὸν σχέδιον ἐπὶ καστανοφαίου βάθους, ὡς καὶ τμημα χεῖλους μελανομόρφου κιονωτοῦ κρατῆρος μὲ λογχόσχημον σχέδιον.

Ἐκ τοῦ περιτειχισμένου οἰκισμοῦ προέρχεται ἡ ἐνεπίγραφος βάσις στήλης (πίν. 19γ), μήκ. 0.44 μ., πλάτ. 0.40 μ., ὕψ. 0.30 μ., ἐκ μαρμάρου, μὲ ὀρθογώνιον ἐκβάθυσιν ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας, διὰ τὴν τοποθέτησιν τῆς στήλης. Ἡ βάσις φέρει τὴν ἐπιγραφὴν:

ΠΡΟΚΛΗΣ

ΑΠΟΛΛΟΔΩΡΟΥ

*Υψος γραμμάτων 0.065 μ.

ΑΝΔΡΕΑΣ Κ. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

2. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΑΡΩΝΕΙΑΣ

(Πίν. 20)

Ἡ φετινὴ ἀνασκαφὴ στὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο τῆς Μαρώνειας, ποὺ προβλέπεται νὰ εἶναι ἐκτεταμένη ἐξαιτίας τῶν νέων μεγάλων πιστώσεων, ἄρχισε μὲ τὴν ἔρευνα στὴ θέσῃ ὅπου ὑπῆρχαν ἀρχαιολογικὲς ἐνδείξεις καὶ πληροφορίες ὅτι βρισκόταν τὸ ἀρχαῖο θέατρο. Σὲ μιὰ τομὴ ἀποκαλύφθηκε ἀγωγὸς κτιστὸς μὲ μεγάλες χοντροδουλεμένες πέτρες ποὺ συγκέντρωνε τὰ νερὰ ἀπὸ μικρὴ χαράδρα, πίσω καὶ κάτω ἀπὸ τὸ κοῖλο καὶ πιθανότατα (ἡ ἔρευνα δὲν προχώρησε) ἔδιωχνε τὰ νερὰ κάτω ἀπὸ τὴ σκηνή.

Σὲ δεύτερη τομὴ πλάτους δύο (2) μ. περίπου ἀποκαλύφθηκαν τρεῖς (3) σειρὲς καθισμάτων ἀπὸ σκληρὸ πωρόλιθο σὲ καλὴ κατάστασι, τμήματα τοῦ στηθαίου καὶ τοῦ ἀγωγοῦ τῆς ὀρχήστρας, ποὺ στὸ μικρὸ τμήμα ποὺ ἀποκαλύφθηκε δὲν φαίνεται νὰ εἶναι στρωμένη μὲ πλάκες. Στὴν τομὴ ποὺ σκάφτηκε οἱ πάνω σειρὲς τῶν καθισμάτων λείπουν καὶ τὰ εὐρήματα εἶναι ἀνάμικτα καὶ δὲν βοηθοῦν στὴ χρονολόγησι. Μιὰ πρώτη διαπίστωσις εἶναι ὅτι στὸ πάνω μέρος τοῦ κοίλου βρέθηκαν τάφοι ἀκτέριστοι μεταγενέστερων χρόνων (παλαιοχριστιανικοί;) ποὺ πιθανότατα δείχνουν καὶ τὴν ἐποχὴ ποὺ πρωτοανακαλύφθηκε τὸ θέατρο. Ἡ δεύτερη καταστροφὴ τοῦ ἔγινε τὸ 1905 ὅταν χρησιμοποιήθηκε τὸ ὑλικὸ τοῦ γιὰ τὴν ἀνέγερσι τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου τῆς Μαρώνειας.

Τὸ θέατρο, χωρὶς νὰ ἔχουμε ἀκόμη ἀρκετὰς ἐνδείξεις, ἴσως νὰ εἶναι τῶν πρώιμων ρωμαϊκῶν ἢ καὶ τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΠΕΝΤΑΖΟΣ

3. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΟΚΤΑΓΩΝΟΥ ΦΙΛΙΠΠΩΝ

(Πίν. 21 - 25)

Ἡ ἀνασκαφή τοῦ Ὀκταγώνου τῶν Φιλίππων συνεχίζεται ἕνα χρόνο μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ἀνασκαφέως του, καθηγητῆ Στυλιανοῦ Πελεκανίδη (†28.4.1980), ἀπὸ ὁμάδα συνεργατῶν του, προκειμένου νὰ ὁλοκληρωθεῖ ἡ ἔρευνα καὶ νὰ δημοσιευθεῖ ἡ ἀνασκαφή. Ἐχοντας τοὺς στόχους αὐτοὺς, ἡ ἐργασία κατὰ τὴ φετινὴ περίοδο 1981 περιορίστηκε σὲ διερευνητικὲς τομὲς καὶ καθαρισμούς: α) στὸ νάρθηκα τοῦ Ὀκταγώνου, β) στὸ παλαιότερο αἶθριο τοῦ Ὀκταγώνου, γ) στὰ προσκτίσματα τοῦ Ὀκταγώνου, δ) στὰ λουτρά καὶ ε) στὸ ἐπισκοπεῖο.

Νάρθηκας

Τὸ 1980 ἡ Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Καβάλας μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἐπαναποθέτησης τοῦ μαρμαροθετήματος τοῦ νάρθηκα ἀφαίρεσε τὸ ὑπόστρωμα τοῦ δαπέδου καὶ ἀποκάλυψε τμῆμα τῆς παρόδου Γ, μήκους 9 μ., καθὼς καὶ μικρὸ δικιόνιο πρόπυλο πλάτ. 2.45 μ., ποὺ ἐδράζεται ἐπάνω στοὺς μαρμαρόλιθους τῆς ὁδοῦ καὶ ἀπέχει 6.80 μ. ἀπὸ τὸ βόρειο τοῖχο τοῦ νάρθηκα (πίν. 21α).

Φέτος συνεχίστηκε ἡ ἀποκάλυψη τῆς παρόδου Γ πρὸς Ν, μὲ σκοπὸ νὰ διερευνηθεῖ ἡ σχέση της μὲ τὶς φάσεις τοῦ Ὀκταγώνου καὶ νὰ προσδιοριστεῖ ἡ ἐποχὴ τῆς ἰδρύσεως τοῦ νάρθηκα.

Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ ἔγινε μέσα στὸ νάρθηκα τομὴ μήκ. 6 μ. καὶ πλ. 3.70 μ., ἡ ὁποία ξεκινάει ἀπὸ τὸ ὕψος τῆς ΒΔ γωνίας τοῦ ἐλεύθερου Ὀκταγώνου καὶ φθάνει μέχρι τὴ νότια παραστάδα τῆς βασιλείου πύλης. Ἡ στρωματογραφία τῆς τομῆς ἔχει ὡς ἑξῆς ἀπὸ ἐπάνω πρὸς τὰ κάτω: 1) Ἀμέσως κάτω ἀπὸ τὸ ὑπόστρωμα τοῦ μαρμαροθετήματος τοῦ δαπέδου τοῦ νάρθηκα διαπιστώθηκε δεύτερο ὑπόστρωμα δαπέδου λεπτότερο καὶ ὑπόλευκο, τὸ ὁποῖο παρουσίαζε καθίζηση ἀπὸ πτώσεις τμημάτων ἀνωδομῆς, 2) στρώμα ἀπὸ κρημνίσματα, 3) ἐπίκωση ἀπὸ φερτὸ χῶμα, μέσα στὴν ὁποία βρέθηκαν λίγα ὑστεροελληνιστικά καὶ ρωμαϊκά ὕστρακα καὶ 4) κάτω ἀπὸ τὸ φερτὸ αὐτὸ χῶμα ἀποκαλύφθηκε ἕνα πρόχειρο δάπεδο στρωμένο κατὰ τόπους μὲ λεπτὸ κορασάνι, τοῦ ὁποίου ἡ στάθμη, ὅχι ἀπόλυτα ὁμαλή, εἶναι σχεδὸν ὀριζόντια, ἀντίθετα μὲ τὴ στάθμη τοῦ λιθοστρώτου τῆς παρόδου ποὺ παρουσιάζει ἀπότομη κλίση πρὸς Ν.

Σὲ βάθος 0.40 μ. ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ νάρθηκα ἀποκαλύφθηκε ἡ συνέχεια

τοῦ τοίχου, πλ. 0.83 μ., πού τὸν διασχίζει κατὰ μῆκος καὶ πού εἶχε διαπιστωθεῖ παλαιότερα (ΠΑΕ 1979, 93 - 94). Ὁ τοῖχος αὐτὸς εἶναι κομμένος στὸ ἴδιο ὕψος σὲ ὅλο του τὸ μῆκος, μερικὰ ἑκατοστὰ χαμηλότερα ἀπὸ τὴ στάθμη τοῦ πρώτου δαπέδου τοῦ νάρθηκα καὶ διακόπτεται σὲ ἀπόσταση 19 μ. ἀπὸ τὸ βόρειο τοῖχο του. Ἐπάνω στὸ λιθόστρωτο τῆς παρόδου Γ, ἐμπρὸς ἀπὸ τὴ βασιλείο πύλη τοῦ Ὑκταγώνου καὶ σὲ ἀπόσταση 1.60 μ. νότια ἀπὸ αὐτήν, ἀποκαλύφθηκε μεγάλος παραλληλεπίπεδος μαρμαρόλιθος μεγ. διαστ. 2.10 × 1.20 μ. Ἡ ἐπάνω ἐπιφάνειά του βρίσκεται στὴν ἴδια στάθμη μὲ τὸ πρόχειρο δάπεδο τοῦ χώρου πού εἶναι στρωμένο μὲ κορασάνι.

Σὲ ἀπόσταση 2.20 μ. δυτικὰ ἀπὸ τὴ βόρεια παραστάδα τῆς βασιλείου πύλης τοῦ Ὑκταγώνου καὶ σὲ βάθος 0.40 μ. ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ νάρθηκα, ἀποκαλύφθηκε συστάδα ἀπὸ τρεῖς μεταγενέστερους κτιστοὺς κιβωτιόσχημους τάφους μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Α πρὸς Δ. Τὰ τοιχώματα τῶν τάφων ἦταν κατασκευασμένα μὲ πλίνθους, ἀργοὺς λίθους καὶ τμήματα ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ Ὑκταγώνου. Σὲ ἕναν ἀπὸ τοὺς τάφους αὐτοὺς βρέθηκε ἕνα γυάλινο βραχιόλι καὶ ἕνα χάλκινο σκουλαρίκι μὲ ἔχνη ἐπαργύρωσης. Οἱ ταφὲς καὶ παλαιότερη λαθρανασκαφή πού διαπιστώθηκε ἐμπρὸς ἀπὸ τὴ βασιλείο πύλη εἶχαν διαταράξει τὴ στρωματογραφία.

Μετὰ τίς ἔρευνες πού ἔγιναν στὸ νάρθηκα παρατηρήθηκε ὅτι: α) ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ ἐλεύθερου Ὑκταγώνου (Α) ἐδράζεται κατευθεῖαν στὸ λιθόστρωτο τῆς παρόδου Γ, εἶναι κτισμένος μὲ ἀργολιθοδομὴ καὶ ἡ ΒΔ γωνία του ἐνισχύεται ἀπὸ ἐγγώνιους μαρμαρίνους δόμους σὲ δεύτερη χρῆση καὶ ἀπὸ πλινθοδομὴ (πίν. 21β). Τοὺς ἄρμους καλύπτει λεπτὸ ἐπίχρισμα, τὸ ὁποῖο περιγράφει τοὺς λίθους. Ἐπάνω στὸ λεπτὸ αὐτὸ ἐπίχρισμα ὑπάρχουν μυστρίσματα ἀπὸ διπλὲς παράλληλες εὐθεῖες γραμμὲς πού ἀκολουθοῦν τὸ σχῆμα τῶν λίθων, β) ὁ τοῖχος, ὁ ὁποῖος ἀρχίζει ἀπὸ τὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ μικροῦ προπύλου καὶ συνδέεται ὀργανικὰ μὲ αὐτό, ἀπολήγει στὴ ΒΔ γωνία τοῦ Ὑκταγώνου Α καὶ ἐδράζεται ἐπάνω σὲ ὑποθεμελίωση πού ἐλαφρὰ προεξέχει (0.02 μ.-0.03 μ.) ἀπὸ τὴν κατακόρυφο τοῦ τοίχου. Εἶναι κτισμένος μὲ ἀργολιθοδομὴ καὶ οἱ ἄρμοι του φέρουν μυστρίσματα ὅμοια μὲ τοῦ Ὑκταγώνου Α. Ὁ τοῖχος αὐτός, παρότι δὲν εἶναι ἀπόλυτα σύγχρονος, φαίνεται ὅτι ἀνήκει στὴν ἴδια οἰκοδομικὴ φάση μὲ τοὺς τοίχους τοῦ ἐλεύθερου Ὑκταγώνου, γ) οἱ τοῖχοι τοῦ ἐγγεγραμμένου Ὑκταγώνου φέρουν ἐπίσης μυστρίσματα ἀπὸ μονὲς καμπύλες γραμμὲς, οἱ ὁποῖες ὀρίζουν τὸ περίγραμμα τῶν λίθων.

Ἀπὸ τίς παρατηρήσεις πού ἔγιναν πιδὲ πᾶνω προκύπτουν τὰ ἑξῆς: 1) Ὁ νάρθηκας δὲν εἶναι ἀπόλυτα σύγχρονος μὲ τὴν ἱδρυση τοῦ Ὑκταγώνου Α καὶ 2) τὸ μικρὸ πρόπυλο πού ἀποκαλύφθηκε τὸ 1980 ἀνήκει πιθανῶς στὸ ἐλεύθερο Ὑκτάγωνο.

Αἶθριο

Γιὰ νὰ συμπληρωθεῖ ἡ ἀποκάλυψη τοῦ παλαιότερου αἰθρίου, ἔγινε ἀνασκαφή στοῦ δυτικοῦ τμήμα τῆς νότιας στοῆς (πίν. 22α). Σὲ ἀπόσταση 11.72 μ. δυτικὰ ἀπὸ τῆ δυτικῆ παραστάδα τῆς νότιας θύρας τοῦ αἰθρίου, ἀποκαλύφθηκε ἡ δυτικὴ ἀπόληξη τοῦ νότιου τοίχου, σωζ. ὕψ. 0.83 μ., καθὼς καὶ ὁ δυτικὸς τοίχος τῆς στοῆς, μήκ. 2.45 μ., πλ. 0.92 μ. καὶ σωζ. ὕψ. 0.65 μ. Σὲ πολλὰ σημεῖα τῶν τοίχων διατηρεῖται τὸ λεπτὸ ἐπίχρισμα καὶ στοῦ κάτω τμήμα τους ὑπολείμματα ἀπὸ τῆς πλάκας ὀρθομαρμάρωσης. Πρὸς Β καὶ σὲ ἀπόσταση 2.45 μ. ἀπὸ τῆ ΝΔ γωνία τῆς στοῆς ὁ δυτικὸς τοίχος ἀπολήγει σὲ παραστάδα, ἔτσι ποὺ νὰ σχηματίζεται ἄνοιγμα πλ. ± 1.10 μ., τὸ ὁποῖο ὁδηγεῖ μὲ μιὰ κλίμακα, ποὺ στρέφεται τρεῖς φορές κατ' ὀρθὴν γωνία, πρὸς τὸν ὄροφο τῆς Ν. στοῆς.

Κατὰ τῆ διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς τῆς στοῆς διαπιστώθηκε ἡ ἑξῆς στρωματογραφία ἀπὸ ἐπάνω πρὸς τὰ κάτω: α) λεπτὸ στρώμα μαύρου χρώματος, β) στρώμα κρημνισμάτων, τὰ ὅποια συσσωρεύονται κυρίως στὴ βόρεια καὶ νότια πλευρὰ τῆς στοῆς (μεταξὺ τῶν κρημνισμάτων βρέθηκαν σπαράγματα τοιχογραφιῶν, χρώματος ὠχρας καὶ ἐρυθροῦ), γ) στρώμα ἀπὸ κοκκινόχρωμα ἀνάμεικτο μὲ πλίνθους καὶ κεράμους, κυρίως στρωτῆρες, πλ. 0.30 μ. καὶ σωζ. μήκ. 0.38 μ. καὶ δ) ἐπάνω στοῦ δάπεδο λεπτὸ στρώμα πυρὸς ἀνάμεικτο μὲ κεράμους.

Βαπτιστήριο

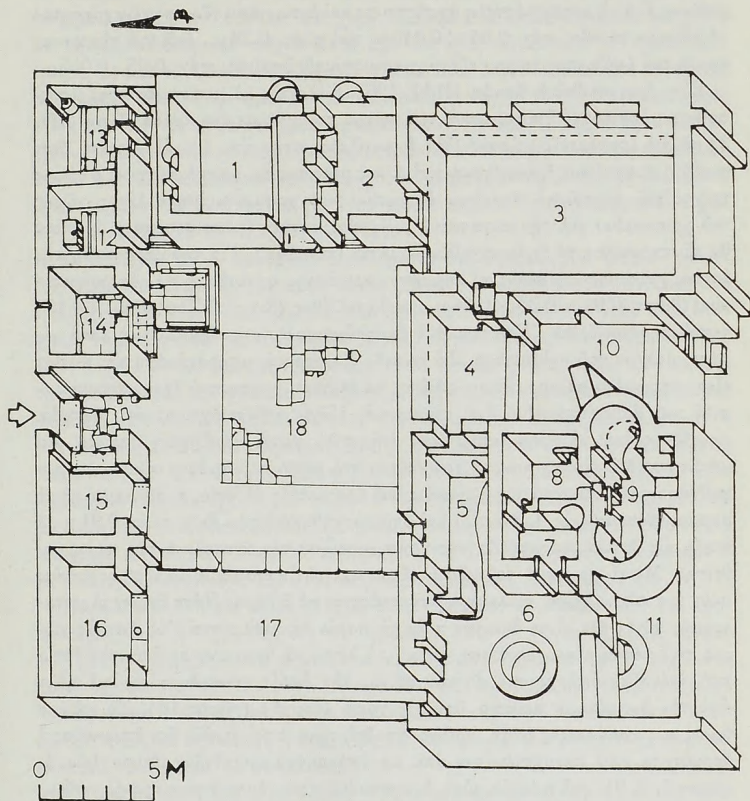
Ἐγινε καθάρισμός τῶν διαμερισμάτων τοῦ βαπτιστηρίου καὶ διευθετήθηκαν διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ καὶ ἄλλα μάρμαρα. Παράλληλα στοῦ ἀποδυτήριου ἀνοίχθηκε τομὴ διαστ. 1×0.80 μ. γιὰ νὰ ἐξακριβωθεῖ ἡ σχέση τοῦ δυτικοῦ τοίχου μὲ τὸ νότιο. Διαπιστώθηκε ὅτι οἱ τοῖχοι αὐτοὶ ἀνήκουν σὲ διαφορετικὰς φάσεις γιὰτὶ δὲν δένονται μεταξύ τους.

Λουτρά

Παράλληλα μὲ τῆς ἄλλες ἐργασίες, ποὺ ἔγιναν ἐφέτος στοῦ συγκρότημα τοῦ Ὀκταγώνου, ἄρχισε καὶ ὁ γενικὸς καθάρισμός καὶ ἡ συντήρηση τῶν «οἰκῶν» τοῦ λουτροῦ.

Οἱ ἐργασίες ἄρχισαν ἀπὸ τῆ ΝΑ γωνία τοῦ «μέσου οἴκου» (tepidarium) (εἰκ. 1, αἶθ. 3, πίν. 22β, 23α) τοῦ ὁποίου ὁ ἀνατολικὸς τοίχος σὲ ἔκταση 5.70 ἀπὸ τῆ ΝΑ γωνία πρὸς Β καὶ 5.30 μ. πρὸς Δ ἦταν γκρεμισμένος. Μετὰ ἀπὸ συστηματικὸν καθάρισμὸν διαπιστώθηκε, ὅτι ἡ ὑποθεμελίωσή του βρισκόταν σὲ βάθος 0.90 μ. ἀπὸ τὸ δάπεδο τῶν ὑποκαύστων. Εἰδικὸς τεχνίτης ἀσχολήθηκε μὲ τὴν ἀνακατασκευὴ τμήματος τοῦ τοίχου μὲ ξηρολιθία καὶ ἔτσι ὁ χώρος

ἀπόκτησε νέα ὕψη. Σύγχρονα μὲ τὴν παραπάνω ἐργασία ἔγινε καθαρισμὸς τῶν ὑποκαύστων. Μὲ βάση τὶς παλιὲς φωτογραφίες ἔγινε συντήρηση μερικῶν καὶ ἀνακατασκευὴ τῶν καταστραμμένων περσίσκων (πίν. 23β).

Εἰκ. 1. 'Οκτάγωνο Φιλίππων. Τὰ λουτρά.

Ἐγινε ἐρευνα στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ «μέσου οἴκου», γιὰτὶ ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς πρώτης ἀνασκαφῆς δημιουργοῦσε ἐρωτηματικὰ τὸ μεγάλο πᾶχος του (2 μ.). Ἀπὸ τὴ φετινὴ ἐρευνα διαπιστώθηκε, ὅτι ὁ τοῖχος στὴν ἀρχικὴ του φάση δὲν ἦταν συνεχὴς ἐσωτερικά, ἀλλὰ κατὰ διαστήματα σὲ ὕψος 0.77 μ.

ἀπὸ τὸ δάπεδο ἔφερε κόγχες τετράγωνης διατομῆς μήκ. 2.35 μ. καὶ πλάτ. 0.58 - 0.60 μ. Ἀπὸ τὶς κόγχες αὐτές, ποὺ πρέπει ἀρχικὰ νὰ ἦταν τρεῖς, ἐρευνηθήκαν οἱ δυὸ σωζόμενες. Ἀπέχουν μεταξύ τους 1.15 μ. καὶ κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο τῆς καθεμιᾶς διαμορφώνονταν τρεῖς χτιστοὶ ἀγωγοὶ γιὰ τὴ θέρμανση τῶν πυέλων. Γιὰ τὴ μεταγενέστερη ἀχρήστευση καὶ ἐντοιχισμὸ τῶν κογχῶν χρησιμοποιοῦντο πλίνθοι πάχ. 0.04×0.045 μ. καὶ πλάτ. 0.28 μ., ἐνῶ γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ ὑπόλοιπου τοίχου εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ πλίνθοι πάχ. 0.05 - 0.055 μ.

Εἶχε διατυπωθεῖ ἡ ἄποψη (ΠΑΕ 1963, 83), πὼς σὲ μεταγενέστερες μεταποιήσεις ὀφειλόταν ἡ κατασκευὴ τοῦ τοίχου ποὺ χώρισε τὸν «μέσου οἶκου» (αἰθ. 3) σὲ δυὸ ἰσοπλατεῖς χώρους (δὲν ἐμφανίζεται στὴν εἰκ. 1). Πράγματι ἔτσι συνέβη· συγχρόνως ὅμως ἔγιναν καὶ ἄλλες μετασκευές: κατεδαφίστηκε ὁ νότιος τοῖχος τοῦ ἀνατολικά κειμένου δωματίου καὶ χρησιμοποιήθηκε λίγος χώρος τοῦ χρισμαρίου γιὰ τὴν κατασκευὴ μιᾶς νέας ἐστίας (prae-furnium), ἡ ὁποία θὰ ἐξυπηρετοῦσε τὸ δημιουργηθὲν δωμάτιο (πίν. 24α). Γιὰ τὴν κατασκευὴ τῆς ἐστίας χρησιμοποιήθηκαν: α) κομμάτι μαρμάρινου στυλοβάτη παλιότερου κτηρίου (διαστ. $0.94 \times 0.30 \times 0.24$ μ. καὶ β) κιλλίβας (διαστ. $0.77 \times 0.65 \times 0.17$) τοποθετημένοι ὀρθια. Ἐσωτερικὰ ἡ ἐστία διαμορφώνεται ἡμικυκλικὴ κατὰ μίμηση μάλλον τοῦ caldarium. Τὸ δάπεδο ἐσωτερικά, μπροστὰ ἀπὸ τὴν ἐστία, εἶναι στρωμένο μὲ μαρμαρίνες πλάκες σὲ δεύτερη χρῆση ποὺ ἔχουν κομματιαστεῖ καὶ ἀσβεστοποιηθεῖ ἀπὸ τὴ φωτιά. Πάνω στὸ πρόχειρο αὐτὸ δάπεδο, ποὺ δὲν πρέπει νὰ χρησιμοποιήθηκε ἐπὶ πολὺ χρόνο, βρέθηκαν στάχτες καὶ κάρβουνα. Μὲ τὴν κατασκευὴ τοῦ τοίχου στὸ μέσον τοῦ «μέσου οἴκου» καταργήθηκε ἐκ τῶν πραγμάτων ἡ εἴσοδος ποὺ ἔφερε πρὸς Β στὸν προθάλαμο μὲ τὸ μαρμαροθέτημα (εἰκ. 1, δωμ. 2) καὶ δημιουργήθηκε δίπλα ἄλλη πλάτ. 0.91 μ., ἡ ὁποία ὡς δυτικὴ παραστάδα τῆς χρησιμοποίησε τὴν ἀνατολικὴ τῆς καταργηθείσης. Μὲ τὸ χωρισμὸ τοῦ μέσου οἴκου καὶ τὴν κατασκευὴ ἰδιαίτερης ἐστίας στὸν ἀνατολικὸν χώρῳ, τὸ λουτρὸ μετατρέπεται σὲ δίδυμο. Πότε ἔγιναν οἱ μετατροπὲς αὐτὲς δὲν εἶναι δυνατὸν πρὸς τὸ παρὸν νὰ καθορισθεῖ. Ὁ δυτικὸς χώρος τοῦ μέσου οἴκου συνέχισε, ἴσως γιὰ λίγο, νὰ θερμαίνεται ἀπὸ τὴν ἐστία ποὺ ἀνέκαθεν ὑπῆρχε στὸ δυτικὸν τοῖχο, τὴν ὁποία τροφοδοτοῦσαν μὲ ξύλα ἀπὸ τὸν δυτικότερον κείμενον ὑπαιθρον χώρῳ (εἰκ. 1) (χώρος 10). Σὲ κάποια ὅμως μεταγενέστερη φάση, καθὼς ἀποδείχτηκε στὴν πράξιν ὅτι ἐπαρκοῦσε ἡ θερμότητά ποὺ παροχετευόταν ἀπὸ τὰ ὑπόκαυστα τοῦ «ἐνδον οἴκου» (εἰκ. 1, χώροι 7, 8, 9), καὶ ἡ ἐστία αὐτὴ ἀχρηστεύθηκε μὲ τὴν κατασκευὴ ἐνὸς πεζουλιοῦ σ' ἐπαφὴ μὲ τὴ δυτικὴ παρεῖα τοῦ τοίχου καὶ πάνω σ' αὐτὸ ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ ἀκάλυπτου. Ἡ ἐρευνα στὸ τμῆμα τοῦ ἴδιου τοίχου, ποὺ ἀποτελεῖ τὸν ἀνατολικὸν τοῖχο τοῦ στενόμακρου μικροῦ δωματίου τοῦ tepidarium (εἰκ. 1, χώρος 4), ἀπέδειξε ὅτι συγχρόνως μὲ τὴν ἀχρήστευση τῆς ἐστίας, ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω, ἀνοίχτηκε καὶ δεύτερη δίοδος γιὰ τὴ θέρμανση τοῦ περιορισμένου πλέον «μέσου οἴκου» κατευθεῖαν ἀπὸ τὸ caldarium.

Ἀπὸ ἔρευνα πού ἔγινε στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ frigidarium, τὸ ὁποῖο βρίσκεται βόρεια ἀπὸ τὸ tepidarium (εἰκ. 1, χῶροι 2, 1) προέκυψε ὅτι: α) ἡ φωτιστικὴ θυρίδα πού σημειώνεται στὸν προθάλαμο μὲ τὸ μαρμαροθέτημα στὸν παρένθ. πίν. Γ' τῶν ΠΑΕ 1975 εἶναι λάθος. Ἀντὶ παραθύρου πρέπει νὰ ὑπῆρχε κόγχη (ἄκτ. 0.50 μ. καὶ χορδ. 1.20 μ.), ἡ ὁποία δὲν εἶναι σύγχρονη μὲ τὴν κατασκευὴ τοῦ τοίχου ἀλλὰ ἔχει ἀνοιχτεῖ σὲ κάποια μεταγενέστερη ἐποχή, β) καὶ τὸ ἄλλο παράθυρο πού σημειώνεται στὸ διάδρομο πού βρίσκεται βορειότερα εἶναι στὴν πραγματικότητα ἐπίσης κόγχη (ἄκτ. 0.50 καὶ χορδ. 1.10 μ.). Τὰ νέα αὐτὰ στοιχεῖα προστέθηκαν στὴν εἰκ. 1. Παράλληλα μὲ τὴν ἔρευνα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου καθαρίστηκαν ὅλοι οἱ χῶροι τοῦ διαμερίσματος αὐτοῦ καὶ ἀποκαλύφθηκε πρὸς ἔλεγχο τὸ μαρμαροθέτημα τοῦ προθαλάμου. Τοῦτο πρέπει νὰ συντηρηθεῖ γιατί σὲ πολλὰ σημεῖα ἔχει ἀποκολληθεῖ λόγω τῆς παγωνιάς καὶ τῶν ριζῶν τῶν χόρτων.

Ἐν συνεχείᾳ ἔγινε καθαρισμὸς καὶ ἔρευνα στὰ ἀφοδευτήρια (εἰκ. 1, χῶροι 12, 13). Ἀπὸ τὴν ἔρευνα αὐτὴ καταλήξαμε στὸ συμπέρασμα, ὅτι καὶ στὸ ἀποχωρητήριο ἔγιναν μετασκευές, πού χρονικὰ τοποθετοῦνται στὴν ἴδια ἐποχὴ μὲ τὴ μετατροπὴ τοῦ λουτροῦ σὲ δίδυμο. Συγκεκριμένα, ἐνῶ τὸ ἀφοδευτήριο ἦταν ἀρχικὰ ἐνιαῖο καὶ χρησιμοποιοῦνταν σὲ τακτὲς ἡμέρες, ὅπως καὶ τὸ λουτρό, ἀπὸ ἄνδρες καὶ γυναῖκες, διαιρέθηκε ἀργότερα μὲ ἐγκάρσιο τοῖχο σὲ δύο δωμάτια. Παράλληλα οἱ δύο εἰσοδοὶ πού ἐξυπηρετοῦσαν ἀρχικὰ τὸ χῶρο (ἡ μία πλάτους 1.05 μ. σὲ ἀπόσταση 2.60 μ. ἀπὸ τὸ δυτικὸ τοῦ τοίχου καὶ ἡ ἄλλη πλάτ. 1.05 μ. σὲ ἀπόσταση 4.70 μ.) μετατίθενται σὲ ἄλλες θέσεις γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν δύο χωριστῶν πλέον ἀποχωρητηρίων. Ἡ πρώτη πλάτ. 0.80 μ. ἀνοίγεται σὲ ἀπόσταση 0.30 μ. ἀπὸ τὸ δυτικὸ τοῖχο μὲ παραστάδες πολὺ πρόχειρα κατασκευασμένες. Ἡ ἄλλη πλάτ. 1.10 μ. ἀνοίγεται σὲ ἀπόσταση 6 μ. ἀπὸ τὸ δυτικὸ τοῖχο καὶ ἡ δυτικὴ τῆς παραστάδα εἶναι μαρμάρινη.

Παράλληλα καθαρίστηκαν οἱ χῶροι πού βρίσκονται δυτικὰ ἀπὸ τὰ ἀφοδευτήρια, δηλ. ἡ δεξαμενὴ καὶ τὸ θυρωρεῖο (εἰκ. 1, χῶροι 14, 15), καθὼς καὶ τὰ ἄλλα δωμάτια πού βρίσκονται κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τῆς τρίκλιτης στοᾶς. Ἡ ἔρευνα στὸν τοῖχο αὐτὸ πού ἀποτελεῖ καὶ τὸ δυτικὸ τοῖχο τοῦ λουτροῦ, ἀπέδειξε ὅτι ἡ θύρα πού σημειώνεται στὸν παρένθ. πίν. Γ' τῶν ΠΑΕ 1975, σὲ ἀπόσταση 11 μ. ἀπὸ τὴ ΒΔ γωνία τοῦ συγκροτήματος τοῦ λουτροῦ, θὰ πρέπει νὰ ἀποκλειστεῖ.

Μὲ σκοπὸ τὴ διερεύνηση τῆς ἀρχικῆς στάθμης τοῦ δαπέδου τοῦ ὑπαιθρου χώρου, πού βρίσκεται ἀνατολικά ἀπὸ τὸ caldarium (εἰκ. 1, χῶρος 10), ἀνοίχτηκε τομὴ διαστ. 1.50×0.70 μ. Σὲ βάθος 0.55 μ. ἐπισημάνθηκε τὸ πρῶτο δάπεδο πού ἔχει κατασκευαστεῖ ἀπὸ κεραμεϊκὸ κονίαμα. Πάνω στὸ δάπεδο βρέθηκε στρώμα αἰθάλης πάχ. 0.30 μ. καὶ πάνω σ' αὐτὸ στρώμα μπάζων πάχ. 0.25 μ.

Καθαρίστηκε καὶ ἐρευνήθηκε ἐκ νέου τὸ μισοσκαμμένο δωμάτιο πού βρί-

σκεται βόρεια ἀπὸ τὸ τετράγωνο διαμέρισμα τοῦ caldarium (εἰκ. 1, χῶρος 5) καὶ διαπιστώθηκε ἡ ἀκριβὴς θέσις μερικῶν πεσσίσκων. Ἀπὸ τὰ καρφιά ποὺ ὑπάρχουν στοὺς τοίχους συμπεραίνεται πὺς καὶ ὁ χῶρος αὐτὸς ἔφερε ὀρθομαρμάρωση. Ἐρευνα στὸ βόρειο τοῖχο τοῦ δωματίου ἔδειξε ὅτι σὲ ἀπόσταση 3.90 μ. ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ ἀνοιγέταν θύρα πλάτ. 1.20 μ. γιὰ τὴν ἐπικοινωνία τοῦ χώρου αὐτοῦ μετὰ τὴν ὑπαίθρια αὐλή. Παράλληλα συντηρήθηκε ἡ τοξωτὴ δίοδος τῶν ὑποκαύστων ποὺ βρίσκεται στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ δωματίου.

Καθαρισμὸς καὶ συντήρηση τῶν πεσσίσκων τῶν ὑποκαύστων ἔγινε καὶ στοὺς χώρους τοῦ «ἐνδον οἴκου». Μεγάλῃ καὶ ἐκτεταμένη ἦταν ἡ καταστροφὴ τῶν πεσσίσκων τοῦ τετραγώνου δωματίου (εἰκ. 1, χῶρος 8). Συντηρήθηκαν μὲ βάση τὶς ὑπάρχουσες φωτογραφίες καὶ τὰ σχέδια. Συντήρηση ἔγινε καὶ στοὺς πεσσίσκους τοῦ χώρου 9. Στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο καὶ τῶν δύο δωματίων τοῦ caldarium (χῶροι 8, 9) (πίν. 25) ἀνοίγονται ἐστίες. Ἀπὸ αὐτὲς μόνον αὐτὴ τοῦ βόρειου τετραγώνου χώρου 8 σημειώνεται στὸν παρένθ. πίν. Γ' τῶν ΠΑΕ 1975 καὶ μάλιστα μὲ ἀνοιγμα μικρότερο ἀπὸ τὸ πραγματικόν, ποὺ εἶναι 0.72 μ. Ἡ ἄλλῃ ἐστία στὸν ἡμικυκλικὸ τοῖχο τοῦ νότιου χώρου 9 ἔχει ἀνοιγμα 0.40 μ.

Καθαρίστηκε ὁ ὑπαίθριος χῶρος, ποὺ βρίσκεται δυτικὰ ἀπὸ τὸ δωμάτιο 9 τοῦ «ἐνδον οἴκου» (εἰκ. 1, χῶρος 11) καὶ ἀποκαλύφθηκαν ἐκ νέου οἱ ἀγωγοὶ ἀποχέτευσης καθὼς καὶ ἡ ἡμικυκλικὴ πύελος ποὺ βρίσκεται στὸ βόρειο τοῖχο. Ἀγωγὸς παροχῆς νεροῦ στὴν πύελο δὲν βρέθηκε, ἐνῶ ὁ ἀγωγὸς ἀπορροῆς εἶναι ἐνσωματωμένος στὸ πάχος τοῦ τοίχου τῆς δυτικῆς πλευρᾶς. Τὰ νερά ἀπὸ τὸν ἀγωγὸ χύνονταν πάνω σὲ στρωτῆρες κεράμους στέγης τοποθετημένους στὸ δάπεδο, καὶ ἀπὸ αὐτοὺς στὸ μεγάλο ἀγωγὸ ποὺ βρισκόταν σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ δυτικὸ τοῖχο τοῦ δωματίου. Δυὸ μικρῆς ἐκτασῆς τομὲς ἔγιναν κοντὰ στὸ νότιο καὶ δυτικὸ τοῖχο. Ἀπὸ τὶς τομὲς αὐτὲς περισυνελέγησαν διάφορα ὕστρακα γιὰ μελέτη.

Ἐπισκοπεῖο

Προκειμένου νὰ ἐξαχθοῦν συμπληρωματικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν ἀνωδομὴ τοῦ ἐπισκοπείου καθαρίστηκαν σχολαστικὰ δύο πύθιοι τοῦ ἰσογείου ἀπὸ τὸ περιεχόμενό τους, ποὺ δὲν ἦταν παρὰ κρημνίσματα τῆς τοιχοποιίας τοῦ ὀρόφου. Ὁ πρῶτος πύθος, ἀχλαδοειδοῦς σχήματος (ὑψ. 1 μ., διαμ. στομίου 0.56 μ. καὶ πλάτους στεφάνης τριγωνικοῦ χεῖλους 0.08 μ., πίν. 24β) βρίσκεται τοποθετημένος στὸ πάτωμα τοῦ ἀποθηκευτικοῦ χώρου XXXIV (ΠΑΕ 1966, 53), διπλὰ στὸ ἀνοιγμα πρὸς τὸν συνεχόμενον χῶρο XXXV. Μέσα στὸν πύθο βρέθηκαν ἀσβεστοκονιάματα μαζὶ μὲ πολλὰ κομμάτια καμένων ξύλινων δοκαριῶν (στέγης, πατώματος ἢ ξυλοδεσιῶν) μέγ. διαστ. ± 10 ἐκατ., λίθοι, κομμάτια πλίνθων, πάχ. 3 - 4 ἐκατ., ἀπὸ τὰ ὅποια ἓνα διατήρησε πλήρη τὸ συνδετικὸ ἀρμὸ ἀσβεστοκονιάματος, πάχ. 3 ἐκατ., ὡς καὶ μέρος τοῦ μεταγενέστερα προστεθέν-

τος τριπτοῦ ἐπιχρίσματος, πάχ. 1 - 1.5 ἑκατ. "Αλλὰ κομμάτια τοῦ ἴδιου τριπτοῦ ἐπιχρίσματος, ἀπὸ ἐσωτερικὸ ἢ στεγασμένο χώρο τοῦ ὀρόφου, μὲ ἐπιφάνεια γυαλισμένη, χωρὶς χρώματα καὶ καμένη ἀπὸ τὴ φωτιά, ποικίλλουν σὲ πάχος 1 - 4 ἑκατ., δείχνοντας ἔτσι καὶ τὸ ἀνώμαλο τῆς ἐπιφάνειας τῆς τοιχοποιίας (λιθοδομή) τὴν ὁποία κάλυπτε. Σὲ ἓνα ἀπὸ αὐτὰ διατηρήθηκαν ἔχνη κεφαλῆς ξυλοδεσιῶν καὶ σὲ ἄλλο σκουριὰ ἀπὸ σιδερένιο καρφί, ποὺ προφανῶς ἔδενε τὶς ξυλοδεσιεὺς τῆς τοιχοποιίας. Βρέθηκε ἐπίσης μεγάλος ἀριθμὸς σιδερένιων καρφιῶν (11 κομμάτια μήκους 6.5 - 12 ἑκατ.), ἰδιαίτερα ὀξιδωμένων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ μικρότερα προέρχονται ἀπὸ κουφώματα καὶ τὰ μεγαλύτερα ἀπὸ ξυλοδεσιεὺς τοιχοποιίας καὶ ἀπὸ τὴ στέγη. Ἀπὸ ξύλινη πόρτα ἢ παράθυρο προέρχεται σιδερένια λάμα (μεντεσές;) καὶ σιδερένιος κρίκος. Χάλκινη ἐφηλίδα ἀγνωστῆς χρήσης ἔχει διάμ. 4.30 ἑκατ. καὶ ὀξυπύθμενη ἀπόληξη γυάλινου σκεύους ἀνήκει πιθανὸν σὲ κανδήλα. Μέσα στὸν πίθο βρέθηκαν ἐπίσης ὄστρακα μικρῶν διαστάσεων ἀπὸ ἀκόσμητα ἀγγεῖα κλειστοῦ καὶ ἀνοιχτοῦ σχήματος καθημερινῆς χρήσεως. Ἀπὸ αὐτὰ 6 συγκολλήθηκαν καὶ ἔδωσαν κάτω σφαιρικὸ μέρος κλειστοῦ ἀγγείου μὲ λεπτὰ τοιχώματα. Ἡ συγκόλληση ἔδωσε ἐπίσης καὶ τὸ ἐξῆς στοιχεῖο: τὸ σπάσιμο τοῦ σκεύους προηγήθηκε ἀπὸ τὸ κάψιμο τῶν ὀστράκων.

Ὁ δεῦτερος πίθος, ἀχλαδοειδοῦς ἐπίσης σχήματος (ὑψ. 1.52 μ., διαμ. στομίου 0.50 μ. καὶ πλάτους στεφάνης τριγωνικοῦ χείλους 0.075 μ.) βρίσκεται στὸν ἀποθηκευτικὸν χώρον XXXVI καὶ εἶναι στημένος ὀρθίος μαζί μὲ μαρμάρينو κίονα δίπλα στὸ βόρειο τοῖχο (ΠΑΕ 1967, 76). Μέσα στὸν πίθο βρέθηκαν κομμάτια πλίνθων, πάχ. 3 - 4 ἑκατ., καὶ ἄρμοι τοὺς ἀπὸ ἀσβεστοκονίαμα καὶ τριμμένο κεραμίδι, πάχ. 5 - 6 ἑκατ. Τὰ κομμάτια τῶν ἐπιχρισμάτων τῆς τοιχοποιίας παρουσίαζαν ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον: αὐτὰ χωρίζονται σὲ δύο ὁμάδες. Στὴν α' ὁμάδα ἀνήκουν ἐπιχρίσματα ἀπὸ ἀσβεστοκονίαμα, ποὺ περιέχει φιλὴ ἄμμο καὶ λεπτὸ ἄχυρο. Ἡ ἐπιφάνεια τῶν ἐπιχρισμάτων αὐτῶν εἶναι λειασμένη καὶ φέρει βαφὴ βαθέος ἐρυθροῦ χρώματος *in fresco* μὲ λευκὰς γραμμὰς *in secco*. Στὴ β' ὁμάδα ἀνήκουν περισσότερα κομμάτια ἐπιχρισμάτων ἀπὸ ἀσβεστοκονίαμα ἐπίσης, ποὺ περιέχει φιλὴ ἄμμο καὶ λίγο ἄχυρο, μὲ λειασμένη ἐπιφάνεια χωρὶς βαφή. Τὸ πάχος τῶν ἐπιχρισμάτων τῆς ὁμάδας αὐτῆς ποικίλλει 1.5 - 2.5 ἑκατ. Ὅσα ἔχουν πάχ. 1.5 ἑκατ. διατηροῦν στὴν πίσω ἐπιφάνειά τοὺς ἔχνη βαθέος ἐρυθροῦ καὶ κίτρινου χρώματος, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἑγχρωμὴ ἐπιφάνεια ἐπιχρισμάτων τῆς προηγούμενης ὁμάδας, πάνω στὰ ὁποῖα, προφανῶς σὲ κάποια β' φάση, κατασκευάστηκαν τὰ ἐπιχρίσματα τῆς β' ὁμάδας, ἀπλούστερα καὶ πτωχότερα. Ὅρισμένα κομμάτια ἐπιχρισμάτων τῆς β' ὁμάδας, πάχ. 2.5 ἑκατ., φέρουν κολλημένους στὴν πίσω ἐπιφάνεια κόκκους ἄμμου καὶ προέρχονται πιθανὸν ἀπὸ σημεῖα, ὅπου ἐπιχρίσματα τοῦ α' στρώματος δὲν ὑπῆρχαν ἢ εἶχαν καταστραφεῖ. Βρέθηκαν ἐπίσης κομμάτια πλακῶν ἀπὸ λευκὸ χοντρόκοκκο μάρμαρο, πάχ. 6 - 7 ἑκατ., ποὺ ἢ λειασμένη πλευρά

τους ἀποτελοῦσε τὴν ἐπιφάνεια τοῦ δαπέδου τοῦ ὀρόφου, ἐνῶ ἡ ἄλλη ξεχοντρι-σμένη ἔφερε ἵχνη κονιάματος, ποὺ δείχνουν καὶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο οἱ μαρ-μάρινες πλάκες στερεώνονταν στὸ σκελετὸ τῶν ξύλινων δοκαριῶν. Μέσα στὰ θρυμματισμένα ἐξάλλα κονιάματα βρέθηκαν πολλὰ μικρὰ κομμάτια καμένου ξύλου, κομμάτια κορμοῦ κίονα ἀπὸ λευκὸ μάρμαρο, διαμ. 35 ἐκατ. (κατ' ἀπο-κατάσταση), καὶ μικρὸ κομμάτι μαρμάρινου θωράκιου μὲ τμημα ἀνάγλυφου σταυροῦ. Βρέθηκαν ἐπίσης σιδερένια καρφιὰ μήκους 8 - 11 ἐκατ. ἀπὸ δοκοὺς ἢ ξυλοδεσιές, 1 σιδερένιος δακτύλιος πλάτ. 5 ἐκατ., τετράπλευρο σιδερένιο μὲ μολύβδινη ἐπένδυση βαρίδι ζυγαριᾶς(;), ὕψ. 5 ἐκατ. καὶ βάρους 762 γραμμ., λίγα ὄστρακα ἀπὸ κοιλίδες κλειστῶν ἀγγείων καθημερινῆς χρήσεως καὶ πολλὰ κομμάτια ἀπὸ ὑαλοστάσια παραθύρων (γυαλὶ ὑποπράσινο διαφανές), πάχ. 2 καὶ 4 χιλιοστῶν.

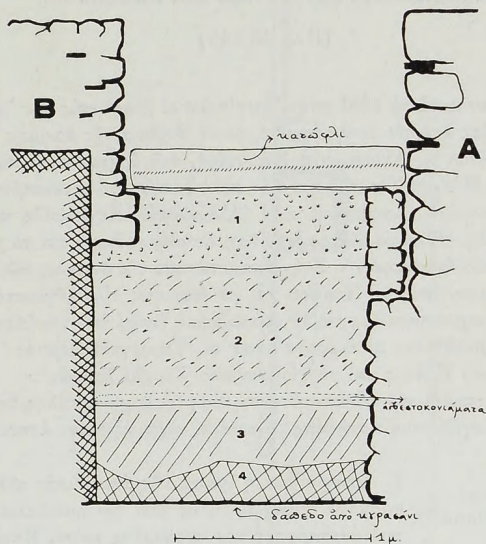
Σὲ γενικὲς γραμμὲς μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι τὰ ὑλικά, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸν δεῦτερο πύλο, σὲ σύγκριση μὲ αὐτὰ ἀπὸ τὸν πρῶτο, εἶναι λιγότερο δομικά καὶ περισσότερο ὑλικά διαμόρφωσης ἐσωτερικῶν χώρων. Αὐτὸ ἐξηγεῖται καὶ ἀπὸ τὴ θέση τῶν πύλων: Τὸ δωμάτιο XXXIV, ὅπου ὁ πρῶτος πύλος, βρίσκεται πλησιέστερα στὴν πάροδο Α καὶ ἡ ἀνωδομὴ κατὰ συνέπεια στὸ σημεῖο αὐτὸ σχετίζεται μὲ ἐξωτερικοὺς τοίχους τοῦ κτηρίου καὶ κλειστοὺς ἐξῶστες. Ἀντί-θετα ἡ ἀνωδομὴ τοῦ δωματίου XXXVI, ὅπου ὁ δεῦτερος πύλος, θὰ ἦταν δια-μορφωμένη σὲ ἐσωτερικοὺς χώρους λειτουργίας. Ἀπὸ τὴν ἔρευνα διαπιστώ-θηκε ὅτι καὶ οἱ δύο πύλοι ἦταν ἀνοιχτοὶ ὅταν κατέρρευσε ἡ ἀνωδομὴ τοῦ κτη-ρίου στὸ σημεῖο αὐτό. Στὸ κατώτατο μέρος τους βρέθηκε καθαρὸ χῶμα, χωρὶς ἵχνη καρπῶν, ποὺ σημαίνει ὅτι γιὰ καιρὸ ἦταν ἐγκαταλειμμένα.

Στὸ διάδρομο XLI καὶ μπροστὰ στὸ ἀνοιγμα πρὸς τὸ δωμάτιο XLIII ἀφαι-ρέθηκε πλάκα τοῦ δαπέδου ἀπὸ γκριζοπράσινο σχιστόλιθο, διαστ. $1.73 \times 0.70 \times 0.06$ μ., καὶ ἔγινε διερευνητικὴ τομὴ, ἡ ὁποία προχώρησε σὲ βάθος 1.80 μ., ὅπου καὶ βρέθηκε δάπεδο ἀπὸ κορασάνι. Ἡ στρωματογραφία τῆς τομῆς ἔδωσε 4 στρώματα ἐπίχωσης καὶ 3 οἰκοδομικὲς φάσεις (εἰκ. 2). Ἡ τομὴ ὀρίζεται κατὰ τὴ νότια πλευρὰ ἀπὸ τὸν τοῖχο Α, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ διαχωριστικὸς τῶν δωματίων XLI καὶ XLII. Εἶναι κτισμένος μὲ ἀργοὺς λίθους καὶ λαξευτοὺς γωνιόλιθους, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους παρεμβάλλονται πλινθία, πάχ. 4 ἐκατ., 55 ἐκατ. κάτω ἀπὸ τὸ ὑφιστάμενο κατῳφλι πρὸς τὸ δωμάτιο XLII, ὁ τοῖχος Α σχηματίζει κτιστὴ πατούρα, ἐνδεικτικὴ ἀρχαιότερου κατωφλίου. Τὸ διάστη-μα ἀνάμεσα στὴν πατούρα καὶ στὸ ὑφιστάμενο κατῳφλι καλύπτεται μὲ ἀργο-λιθοδομή. Κάτω ἀπὸ τὴν πατούρα αὕτῃ ὁ τοῖχος Α δὲν ἔχει πρόσωπο καὶ πρέ-πει νὰ θεωρηθεῖ ὡς θεμέλιο. Ὁ τοῖχος Α πατάει σὲ δάπεδο ἀπὸ κορασάνι ἀρ-χαιότερου κτίσματος.

Ὁ τοῖχος Β εἶναι διαχωριστικὸς τῶν δωματίων XLI καὶ XLIII καὶ ἀνήκει στὴν ἀνατολικὴ πτέρυγα τοῦ ἐπισκοπείου. Θεμελιώνεται μέσα στὸ στρώμα 1 καὶ εἶναι νεώτερος ἀπὸ τὸ στρώμα 2. Πρόκειται γιὰ πρόχειρη ἀργολιθοδομὴ

μὲ ἐλάχιστη χρήση ἀσβεστοκονιάματος καὶ παρέμβλητα πλινθία ποικίλων διαστάσεων. Τὸ μαρμάρινο κατώφλι τοῦ χώρου XLI πρὸς τὸ χῶρο XLIII πατάει κυρίως στὴν ἐπίχωση καὶ ἐν μέρει στὴν ὑποθεμελίωση τοῦ τοίχου Β.

Τὰ εὐρήματα τῆς τομῆς ἦταν ὄστρακα πῆλινων σκευῶν (ἀνοιχτῶν, κλειστῶν,

Εἰκ. 2. Στρωματογραφία τομῆς στὸ χῶρο XLI τοῦ ἐπισκοπείου.

μεγάλου καὶ μικροῦ μεγέθους, μεταφορᾶς, ἀποθηκευτικά, μαγειρικά καὶ ἐπιτραπέζια), κομμάτια γυάλινων ἐπιτραπέζιων σκευῶν καὶ ὑαλοστασίων, σιδερένια καρφιά, σκουριές ἀπὸ καμίνευση μετάλλου, ὀστᾶ ζώων, ὄστρεα καὶ 3 χάλκινα νομίσματα τοῦ β' μισοῦ τοῦ 4ου αἰ., ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἓνα προέρχεται ἀπὸ τὸ στρώμα 2, τὸ δεύτερο ἀπὸ τὸ στρώμα 1 καὶ τὸ τρίτο δὲν ἔχει στρωματογραφικὲς ἐνδείξεις. Ἀπὸ τὴν τομὴ ἐπιβεβαιώθηκε παλαιότερη ἄποψη ὅτι ἡ ἀνατολική πτέρυγα τοῦ ἐπισκοπείου εἶναι νεώτερη καὶ ἀνήκει στὴν τελευταία οἰκοδομικὴ φάση τοῦ κτηρίου (ΠΑΕ 1970, 56).

Γ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ, Α. ΜΕΝΤΖΟΣ, Α. ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ,
Χ. ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ, Ε. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΟΥ

4. ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΕΣ ΣΤΗΝ ΑΜΦΙΠΟΛΗ

(Πίν. 26 - 45)

Συνεχίστηκαν κατὰ τὸ 1981 στὴν Ἀμφίπολη οἱ ἀνασκαφές τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τὸν ὑπογράφοντα, μὲ τὴ βοήθεια τῆς δόκιμης ἐπιμελήτριας ἀρχαιοτήτων κ. Αἰκατερίνης Περιστέρη, τοῦ ἀρχαιολόγου ἐπιστημονικοῦ βοηθοῦ κ. Μόσχου Ὅτατζή καὶ τῶν πολλῶ ἱκανῶν καὶ ἀκαταπόνητων φυλάκων ἀρχαιοτήτων Ἀμφίπολης κ.κ. Ἀλέξανδρου Κοχλιαρίδη καὶ Νικόλαου Κοχλιαρίδη. Ἡ ἀρχαιολόγος δ. Ἑλση Σπαθάρη, ἔκανε καὶ τὸ χρόνο αὐτὸ τὰ σχέδια τῶν ἀνασκαφῶν¹. Στὴν ἀντιμετώπιση τῆς δαπάνης τῶν ἀνασκαφῶν, ποὺ ἄρχισαν στίς 13 Ἰουλίου καὶ μὲ διακοπές τὸν Αὐγούστο καὶ τὸν Ὀκτώβριο, συνεχίστηκαν ἕως τίς 19 Δεκεμβρίου, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, συνέβαλαν μὲ διάφορα ποσὰ τὸ Ὑπουργεῖο Βόρειας Ἑλλάδας, τὸ Πανεπιστήμιο Κρήτης καὶ τὸ Νομαρχιακὸ Ταμεῖο Σερρών².

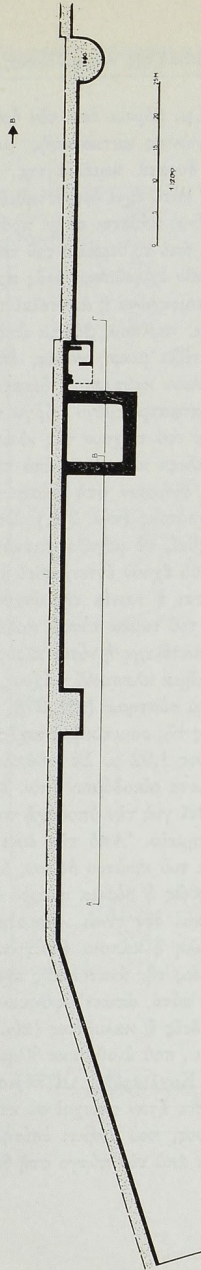
Οἱ ἀνασκαφές ποὺ διενεργήθηκαν τόσο στὴ θέση τῆς ἀρχαίας πόλης, ὅσο καὶ ἔξω ἀπὸ αὐτή, στὸ μεγάλο τύμβο στὴ θέση «Καστάς», εἶχαν ἀξιόλογα ἀποτελέσματα.

Α. ΘΕΣΗ ΤΗΣ
ΑΡΧΑΙΑΣ ΠΟΛΗΣ

1. Συνεχίσθηκε ἡ ἔρευνα τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ «μακροῦ τείχους», νότια ἀπὸ τὸν ἡμικυκλικὸ πύργο, ποὺ ἀνασκάφηκε τὸν περασμένο χρόνο. Κατὰ τίς ἐργασίες τῆς περιόδου αὐτῆς, ἀποκαλύφθηκε ἡ ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ τείχους σὲ μῆκος 220 μ. περίπου (εἰκ. 1). Ἰδιαίτερα ἀξιόλογο στὸν τομέα αὐτὸν εἶναι τμῆμα τείχους κλασικῆς ἐποχῆς, μήκους 59.50 μ. Εἶναι κτισμένο σύμφωνα μὲ αὐστηρὸ ἰσοδομικὸ σύστημα καὶ διατηρεῖται σὲ ὕψη 2, 2.50 καὶ 3 μ. Σὲ ἀπόσταση 28.80 μ. νότια ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἐμφάνισής του, ἀποκαλύφθηκε ὀρθογώνιος πύργος μὲ διαστάσεις 7.14×3.06 μ. (πίν. 26α). Σὲ πολλοὺς δόμους τοῦ πύργου, ἀλλὰ καὶ τοῦ παρακείμενου σ' αὐτὸν τείχους, ἔχουν χαραχθεῖ γράμματα ἢ σημεῖα οἰκοδόμων, μὲ ἐπικρατέστερα τὰ γράμματα Δ Ι (πίν. 26β).

1. Εὐχαριστῶ θερμὰ τοὺς πιδὲ πάνω συνεργάτες μου, καθὼς καὶ τοὺς ἔμπειρους καὶ προσεχτικούς ἐργάτες τῆς ἀνασκαφῆς, ποὺ μὲ τὴν ἐργασία καὶ τὸ ζῆλο τους συνέβαλαν στὴν ἐπιτυχία τῆς.

2. Ἐπιθυμῶ καὶ ἀπὸ τῆ θέσης αὐτῆς νὰ εὐχαριστήσω γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ἐνίσχυση τῆς ἀνασκαφῆς τὸν τ. Ὑπουργὸ Βόρ. Ἑλλάδας κ. Ν. Μάρτη, τὸν τ. Πρόεδρο τῆς Δ.Ε. τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης καθηγητὴ κ. Μ. Μανούσακα καὶ τὸν τ. Νομάρχην Σερρών κ. Π. Γύφτουλα.

Είχ. 1. Πύργος καὶ τμήμα τοῦ κλασικοῦ τείχους τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς.

Σὲ ἀπόσταση 32.30 μ. βόρεια ἀπὸ τὸν ὀρθογώνιο πύργο, ἀνασκάφηκαν τὰ θεμέλια μεγάλῃς ὀρθογωνίας κατασκευῆς, μὲ ἐσωτερικὴς διαστάσεις 9.10×8.50 μ. (εἰκ. 2). Τὰ δυνάτῃ θεμέλιά της, πλ. ± 1.85 μ. στηρίζονται στὸ μαλακὸ βράχο, ποὺ γι' αὐτὸ ἔχει διευθετηθεῖ. Ὁ βόρειος καὶ ὁ νότιος τοῖχος τῆς οἰκοδομῆς αὐτῆς εἶναι κάθετοι στὴν πρόσοψη τοῦ τείχους καὶ βρίσκονται σὲ ἐπίπεδο πιδ χαμηλό, ἀπὸ τὸ θεμέλιο τοῦ τείχους. Εἶναι φανερό, πὼς ἡ οἰκοδομὴ ἀποτελεῖ μέρος τῶν ὀχυρώσεων μιᾶς προγενέστερης οἰκοδομικῆς φάσης καὶ ἀνήκει πιθανὰ σὲ προμαχῶνα ἢ ἀποτελεῖ τὴν ὀχυρὴ αὐλὴ μιᾶς πύλης.

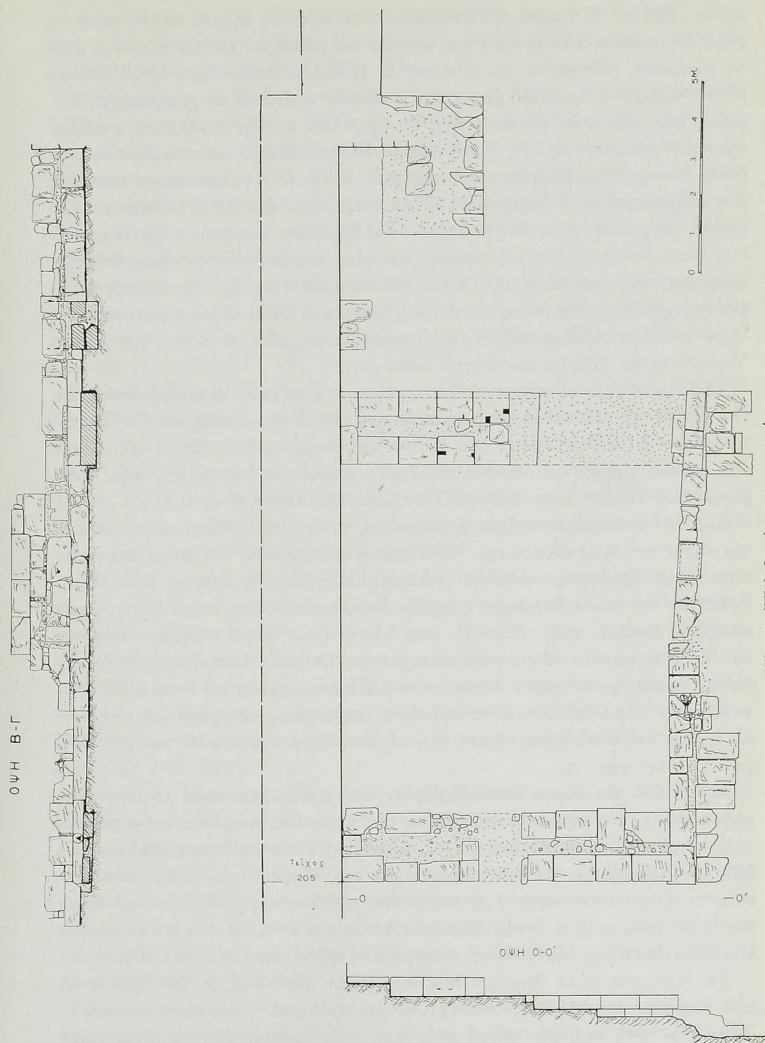
Σὲ ἀπόσταση 7.70 μ. περίπου, βόρεια ἀπὸ τὴν οἰκοδομὴ αὐτὴ, σὲ σημεῖο, ὅπου τὸ τεῖχος σχηματίζει μικρὴ γωνία, ἀποκαλύφθηκαν τμήματα ἀπὸ τὸν κατώτερο δόμο ὀρθογωνίου κτίσματος, διαστάσεων 6.50×3.70 μ., ποὺ φαίνεται νὰ ἀνήκουν σὲ καταστραμμένο πύργο τοῦ τείχους (εἰκ. 2).

Νότια ἀπὸ τὸ τμήμα τοῦ τείχους τῆς κλασικῆς ἐποχῆς ἕως τὸν ὀρθογώνιο πύργο στὴ θέση «Κοῦκλες» καὶ νότια ἀπὸ τὸν πύργο αὐτόν, ἀποκαλύφθηκαν μεγάλα τμήματα, ποὺ ἀνήκουν στὴ φάση τῆς ἀνοικοδόμησής τοῦ τείχους, κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους (πίν. 27α). Στὴν οἰκοδομὴ τῶν τμημάτων αὐτῶν ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ, σὲ μεγάλη ἔκταση, οἱ λιθόπλινθοι πωρόλιθου τοῦ ἀρχαιότερου τείχους, ποὺ ἔχουν ἐντειχισθεῖ μὲ τὴ στενὴ πλευρὰ στὴν πρόσοψη, ἔτσι ποὺ νὰ φαίνεται ἡ ταινία τῆς ἀναθύρωσης.

Στὸ νοτιότερο μέρος τοῦ τομέα αὐτοῦ, πολὺ κοντὰ στὴν περιοχὴ τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους, ὅπου θὰ κατέληγε ἡ νότια πλευρὰ τοῦ περιβολοῦ τῆς ἀκρόπολης, ἀποκαλύφθηκε μικρὸ τμήμα κλασικοῦ τείχους, κτισμένο μὲ ἐπιμέλεια, σύμφωνα μὲ αὐστηρὸ ἰσοδομικὸ σύστημα (πίν. 27β, 28α). Τὸ τμήμα αὐτὸ βρίσκεται ἐσωτερικὰ ἀπὸ τὸ τεῖχος τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς καὶ ἔχει μῆκος 7.97 μ., πλάτος 2.75 μ. καὶ μέγιστο ὕψος 1.92 μ. Σὲ λιθόπλινθους τῆς ἐσωτερικῆς ὕψους του εἶναι χαραγμένα γράμματα οἰκοδόμων (πίν. 28β). Ἡ ἐξωτερικὴ ὕψος τοῦ τείχους αὐτοῦ ἔχει κοιτανθεῖ γιὰ τὴν ὑποδοχὴ τοῦ τοίχου κυκλικοῦ πύργου, ποὺ ὑψωνόταν σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο. Ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ πλευρὰ τοῦ πύργου σώζονται τρεῖς λιθόπλινθοι τοῦ πρώτου δόμου, ὀλικοῦ μήκους 2.35 μ. καὶ ὕψους 0.70 μ. (πίν. 29α). Καθὼς ἡ βόρεια πλευρὰ τοῦ τμήματος αὐτοῦ, ἔχει οἰκοδομηθεῖ μὲ ἐπιμέλεια καὶ δὲν εἶναι καταστραμμένη, εἶναι βέβαιο πὼς στὸ σημεῖο αὐτὸ ὑπῆρχε πύλη ἢ κάποιο ἀνοιγμα στὸ τεῖχος.

Ἐξωτερικὰ, κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ «μακροῦ τείχους» καὶ σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ αὐτό, ἀποκαλύφθηκαν πέντε τάφοι ρωμαϊκῶν χρόνων, κιβωτιόσχημοι, λακκοειδεῖς ἢ καλυβίτες (πίν. 29β). Ἐννέα ἄλλοι τάφοι βρέθηκαν σὲ τομὴ 10×6 μ., ποὺ ἀνοίχθηκε 80 μ. περίπου ἀνατολικά ἀπὸ τὸ τεῖχος στὸν ἀγρὸ τοῦ Μ. Κοχλιαρίδη. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς τάφους ἦταν συλημένοι καὶ οἱ ἀσύλητοι ἦταν φτωχοὶ σὲ κτερίσματα.

Ὁ πιδ ἀξιώλογος τάφος, ποὺ ἀνήκει ἐπίσης στὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ, βρέθηκε σὲ ἀπόσταση 4 μ., νότια ἀπὸ τὸν πύργο στὴ θέση «Κοῦκλες», λαξευμένος στὸ

Εἰκ. 2. Ἡ ὀρθογώνια κατασκευή.

μαλακὸ βράχο. Ἡ ἔρευνά του ἀπέδωσε πολλὰ εἰδώλια, ἀγγεῖα καθὼς καὶ διάφορα ἀντικείμενα ἀπὸ ἀλάβαστρο, κόκαλο καὶ μέταλλο. Τὰ πιὸ ἀξιόλογα ἀπὸ τὰ εὐρήματα τοῦ τάφου αὐτοῦ εἶναι: 1. Εἰδώλιο Ἀφροδίτης, ὕψ. 0.162 μ. Μὲ τὸ ἀνυψωμένο ἀριστερὸ χέρι κρατᾷ καθρέφτη, ἐνὼ μὲ τὸ χαμηλωμένο δεξιὸ φιάλη (πίν. 30α). 2. Ὅστεινη περόνη, ὕψ. 0.155 μ. Τὴν κεφαλὴ τῆς στολίζει προτομὴ γυναικας μὲ ὑψηλὴ κόμμωση. Φέρει διάδημα καὶ περιδέραιο, στὸ ὁποῖο διατηροῦνται ἔγχνη ἐπιχρύσωσης (πίν. 30β). 3. Ἀγαλμάτια καὶ πλακίδια ἀπὸ ἀλάβαστρο, πολὺ διαβρωμένα. Τὸ πιὸ ἀξιόλογο, ὕψ. 0.275 μ., ἀπεικονίζει γυμνὴ Ἀφροδίτη (πίν. 30γ). 4. Δυὸ δακτυλίδιοι μὲ σχῆμα ἑλλειψῆς. Ὁ ἓνας δακτυλίδιος εἶναι κορνεαλίτης καὶ φέρει παράσταση τεσσάρων ὀπλιτῶν καὶ βοδιοῦ, μπροστὰ σὲ βωμό· ὁ ἄλλος, πιθανὰ ἀμέθυστος, ἔχει παράσταση σατύρου ποῦ χορεύει, κρατῶντας μὲ τὰ δυὸ χέρια μικρὸ παιδι-σάτυρο (πίν. 30δ-ε). Ἀπὸ τὰ ἄλλα εἰδώλια τοῦ τάφου ἐπικρατέστερος εἶναι ὁ τύπος τῆς γυμνῆς Ἀφροδίτης μὲ δελφίνι κοντὰ στὰ πόδια τῆς.

Ἐξωτερικὰ ἀπὸ τὸ νοτιοανατολικὸ μῆμα τοῦ τεύχους, σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ ὁδὸ καὶ κοντὰ στὶς κατοικίες τοῦ Π. Νικολαΐδη καὶ Π. Τσιρικινίδη, ἐρευνήθηκε ἓνας ἀκόμη τάφος, ποῦ βρέθηκε συλημένος. Εἶναι λαξευμένος στὸ μαλακὸ βράχο καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ κλίμακα μὲ 4 βαθμίδες, μῆκ. 1.80 μ. καὶ ἀπὸ θάλαμο, μῆκ. 2.20 μ. Τὸ πλάτος τοῦ τάφου εἶναι 1.30 μ.

2. Πολλὴ ἐνδιαφέρουσα ἦταν ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου, βόρεια καὶ νότια ἀπὸ τὸν πύργο στῇ θέσῃ «Κοῦκλες». Ἐδῶ ἐρευνήθηκε μεγάλος ἀποθέτης, ποῦ περιεῖχε πολλὰ θραύσματα εἰδωλίων, ὄψιμης ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς (πίν. 31α). Βρέθηκαν καὶ πολλὰ ὀλόκληρα ἢ σχεδὸν ὀλόκληρα εἰδώλια, ποῦ συνήθως ἀπεικονίζουν Κυβέλη (πίν. 32α-β) καὶ Ἄττι (πίν. 32γ). Ὅμως ὑπάρχουν καὶ εἰδώλια γυμνῶν νέων, γυναικῶν, χορευτριῶν καὶ Ἀρποκράτη. Βρέθηκαν ἐπίσης κεφάλι γενειοφόρου ἄντρα, πιθανὰ Σάραπη, καθὼς καὶ γυναικεῖες προτομὲς (πίν. 31β). Ὁ Ἄττις ἀπεικονίζεται καθισμένος σὲ βράχο καὶ ντυμένος μὲ ἱμάτιο καὶ ἀναξυρίδες. Φέρει κωνικὴ καλύπτρα στὸ κεφάλι καὶ στὸ δεξιὸ χέρι κρατᾷ σύριγγα.

Νότια ἀπὸ τὸν πύργο ἀποκαλύφθηκαν πρόχειρες κατασκευὲς μὲ μορφὴ μικρῆς κόγχης, ποῦ τὴν ἀποτελοῦν ὄρθια τοποθετημένα κεραμίδια στέγης ἢ μικρὲς πέτρες καὶ ἀσβεστοκονίαμα. Στὶς κόγχες αὐτὲς βρέθηκαν εἰδώλια Κυβέλης, τοποθετημένα σὲ μιὰ πλάκα ἢ καὶ στὸ ἔδαφος (πίν. 33α). Μιὰ τέτοια πρόχειρη κατασκευὴ ἀπὸ κεραμίδια, ποῦ κοντὰ τῆς βρέθηκε καὶ ἀνθεμωτὸς ἀκροκέραμος, στέγαζε διάφορα εἰδώλια καὶ ἀνάμεσα σ' αὐτὰ ἓνα μεγάλο εἰδώλιο Κυβέλης, ὕψ. 0.365 μ., σπασμένο σὲ πολλὰ κομμάτια (πίν. 33β).

Τὰ εὐρήματα αὐτὰ δείχνουν πῶς στὸ χωρὸ αὐτὸ ὑπῆρχε ὑπαίθριο-λαϊκὸ ἱερὸ Κυβέλης καὶ Ἄττιδος, ποῦ ἔχει πιθανὰ σχέση μὲ τὸ ἀρχαῖο νεκροταφεῖο. Στὴν ἴδια αὐτὴ περιοχὴ καὶ σὲ ἀπόσταση 3 μ. περίπου ἀπὸ τὸ νότιο τοῖχο τοῦ πύργου στῇ θέσῃ «Κοῦκλες», ἀποκαλύφθηκε σὲ μῆκος 8.70 μ. τοῖχος,

μέ κατεύθυνση Α - Δ. Εΐναι κτισμένος μέ άμέλεια και εύτελή ύλικά. Έχει ύψος 1.20 μ. και πάχος 0.80 μ. Πιθανά ό τοΐχος νά άνήκει σέ κάποιον περίβολο λατρευτικών κογχών ή τάφων (πίν. 34α).

Στήν περιοχή τοΐ ΐδιου πύργου και σέ απόσταση 7.25 μ. από τή βορειοανατολική γωνιά του, βρέθηκε αναθηματικό ανάγλυφο Κυβέλης, ύψ. 0.245 μ., σπασμένο άριστερά. 'Η θεά εικονίζεται κατ' ένώπιον, καθισμένη σέ θρόνο, μέ έλαφρά στροφή τοΐ κορμού δεξιά. Κρατάει φιάλη στοΐ δεξί χέρι και μ' αύτή κάνει χοή. Κάτω άριστερά σώζονται τά άκρα τών χειρών μιās μορφής, που άπλώνονται πρós τή χοή (πίν. 34β). Τό ανάγλυφο εΐναι πρόστυπο και άνήκει στην ύψιμη έλληνιστική έποχή.

Σέ απόσταση 10.90 μ. ανατολικά από τόν πύργο, βρέθηκε μικρός μαρμαρίνιος πεσός, ύψ. 0.46 μ. Τό άνω μέρος τοΐ πεσσοΐ, που έξέχει έλαφρά, φέρει αναθηματική έπιγραφή πρós τις αίγυπτιακές θεότητες Σάραπι, 'Ισιδα και 'Ανουβι (πίν. 35α).

'Αποκαλύφθηκε ή Ν πλευρά τοΐ πύργου στη θέση «Κοΐκλες» (πίν. 35β) και διαμορφώθηκε ό χώρος γύρω από τόν πύργο και μπροστά στα τμήματα τοΐ τείχους Β και Ν από αυτόν, μέ αποχωματώσεις και πρανή επίπεδα (πίν. 36α).

3. Έρευνες έγιναν και σέ διάφορα σημεία τοΐ χώρου τής ακρόπολης, στη βόρεια, νότια και νοτιοδυτική πλευρά, που αποσκοπούσαν στην άνεύρεση και αποκάλυψη τμημάτων τείχους, για τή χρονολόγηση τών όχυρώσεών της και τή συμπλήρωση τοΐ τοπογραφικοΐ σχεδίου.

Στοΐ νοτιοδυτικό τμήμα τοΐ ύψώματος τής ακρόπολης, συνεχίστηκε ή έρευνα γωνίας τοίχου, που εΐχε διαπιστωθεΐ τόν περασμένο χρόνο. 'Αποκαλύφθηκε ή γωνία δυνατής κατασκευής — πάχ. 1.50 μ. — που δέν εΐναι βέβαιο άν άνήκει σέ προμαχώνα ή σέ αναλημματικό τοΐχο. 'Ο νότιος τοΐχος έχει μήκ. 8.90 μ. (πίν. 36β) και ό δυτικός 6 μ. Τό ύψος, στοΐ όποΐο διατηρούνται, ποικίλλει, άνάλογα μέ τήν κλίση και τή διαμόρφωση τοΐ εδάφους από 1.85 μ. έως 4.90 μ. Κατά μήκος τής έσωτερικής πλευράς τοΐ νότιου τοίχου αποκαλύφθηκαν τρεΐς άντηρίδες (πίν. 37α).

Κατά τήν ανασκαφή τοΐ χώρου αύτοΐ βρέθηκαν χάλκινα και σιδερένια αντικείμενα (αίχμες από βέλη και άκόντια, καρφιά), ένσφράγιστες λαβές άμφορέων, αποτμήματα λύχνων και ειδωλίων, καθώς και όστρακα άβαφών και μελαμβαφών άγγείων. Βρέθηκαν άκόμη λίγα όστρακα από έρυθρόμορφα ή από άγγεία ρυθμοΐ δυτικής κλιτύς. Δυό όστρακα φέρουν παραστάσεις: κεφάλι αύλητρίδας τό ένα, μέ στεφάνι από λογχόσχημα φύλλα· βότρυς στην έπιφάνεια τοΐ άγγείου· τό άλλο όστρακο έχει παράσταση δελφινιοΐ, επάνω από κυματοειδή γραμμή-έπιφάνεια θάλασσας (;) (πίν. 37β).

'Έρευνες σέ μεγάλη έκταση έγιναν και κατά μήκος τοΐ νότιου τμήματος τής ακρόπολης. Νότια από τις βασιλικές Α και Δ διενεργήθηκαν τέσσερις τομές, που αποκάλυψαν τμήμα τοΐ νότιου τείχους τής ακρόπολης σέ μήκος 65 μ.

(πίν. 37γ). Διαπιστώθηκε πὼς τὰ κατώτερα μέρη τοῦ τείχους ἀνήκουν στὶς ἀρχαῖες ὀχυρώσεις τῆς πόλης, ἐνῶ τὰ τμήματα ποὺ ἐδράζονται πάνω σ' αὐτά, ἀνακατασκευάσθηκαν, ἐπισκευάσθηκαν ἢ συμπληρώθηκαν, κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ καὶ παλαιοχριστιανικὴ ἐποχὴ. Τὸ ἀρχαῖο τεῖχος, στὰ καλύτερα διατηρημένα σημεῖα ἀποτελεῖται ἀπὸ πέντε δόμους, μὲ μέγιστο ὕψος 2.40 μ.

Ἐξωτερικὰ κατὰ μῆκος τοῦ τείχους καὶ σὲ ἀπόσταση 0.10 - 0.40 μ. ἀπὸ αὐτό, ἀποκαλύφθηκε πῆλινος ἀγωγὸς (πίν. 37γ). Ὁ ἀγωγός, ποὺ βρίσκεται σὲ ἐπίπεδο ± 0.40 μ. πρὸ ψηλὰ ἀπὸ τὴν κρηπίδα τοῦ τείχους, ἀποτελεῖται ἀπὸ σωλῆνες μὲ μῆκος 0.47 μ. καὶ διάμετρο 0.12 μ.

Μικρὸ τμήμα τείχους, μῆκ. 7.35 μ. καὶ ὕψ. 0.50 - 1.68 μ., ἀποκαλύφθηκε καὶ στὸ νότιο μέρος τῆς πόλης, στὰ πρηνή λόφου, κοντὰ στὶς κατοικίες τῆς κάτω Ἀμφίπολης.

4. Στὸ νοτιοανατολικὸ τομέα τῆς πόλης, στὴ θέση «Κοῦνδουρου ὁρμή», κοντὰ σὲ μιὰ ρεματιά, κατὰ τὶς δυὸ τελευταῖες μέρες τῶν ἀνασκαφῶν, ἀποκαλύφθηκε σὲ μῆκος 12.50 μ. ἀναλημματικὸς τοῖχος. Κτισμένος κατὰ τὸ ἰσοδομικὸ σύστημα ἔχει κατεύθυνση Α - Δ καὶ στὸ καλύτερο διατηρημένο τμήμα του διασώζει πέντε δόμους πωρολίθου μὲ ὀλικὸ ὕψος 2.50 μ. Σὲ δυὸ σημεῖα τοῦ τοίχου ὑπάρχουν ἀνοίγματα-ὕδρορροές (πίν. 38α). Μπροστὰ στὸν τοῖχο καὶ σὲ χαμηλότερο ἐπίπεδο, ἀποκαλύφθηκε τμήμα μεγάλου ἀγωγοῦ, ποὺ βρίσκεται πίσω ἀπὸ τὸν τοῖχο. Ὁ ἀγωγὸς αὐτὸς εἶναι κατασκευασμένος καὶ σκεπασμένος μὲ μεγάλες πλάκες πωρολίθου. Κοντὰ του βρέθηκαν κομμάτια πῆλινου ἀγωγοῦ, ποὺ ἔρχεται ἀπὸ ἄλλη κατεύθυνση καὶ κατεβύνηται στὸ μεγάλο ἀγωγό.

Κατὰ τὶς ἔρευνες στοὺς διάφορους τομεῖς τῶν ἀνασκαφῶν, βρέθηκαν πολλὰ ἀποτμήματα καὶ θραύσματα ἀγαλμάτων, ἀναγλύφων καὶ στηλῶν· ὄστρακα ἀγγείων ἀβαφῶν, ἐρυθροβαφῶν, μελαμβαφῶν καὶ ἐρυθρόμορφων. Βρέθηκαν ἀκόμη ἐνσφράγιστες λαβές ἀμφορέων, χάλκινα νομίσματα καὶ διάφορα ἄλλα μικροαντικείμενα. Τὰ πρὸ ἀξιόλογα εὐρήματα εἶναι :

1. Κεφάλι κρανοφόρου μορφῆς, ὕψ. 0.28 μ., σπασμένο λοξὰ στὸ πάνω μέρος τοῦ κρανίου. Τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου δείχνουν σκοπαδικὴ ἐπίδραση (πίν. 39α - β). Ἀνήκει πιθανὰ στὸ τέλος τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.

2. Κορμὸς ἀγάλματος γυναίκας, ὕψ. 0.54 μ., ντυμένης χιτῶνα καὶ ἱμάτιο (πίν. 38β). Χρονολογεῖται στὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ.

3. Κορμὸς ἀγάλματος ἀνδρός, ὕψ. 0.35 μ. Φέρει στὸ στήθος, κρεμασμένο ἀπὸ τὸ λαιμὸ κυκλικὸ περίαπτο ἢ κόσμημα (πίν. 40α). Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

4. Ἀπότμημα ἀπὸ τὸ κάτω μέρος ἀγαλματίου γυναίκας, μὲ τμήμα τῆς πλίνθου, ὕψ. 0.36 μ. (πίν. 40β). Ἑλληνιστικῶν χρόνων.

5. Τρία τμήματα ποὺ συνανήκουν, ἀπὸ τὸ κάτω μέρος μεγάλου ἀναγλύφου Θράκα ἵππεα, μῆκ. 0.56 μ. (πίν. 41α). Ἀπὸ τὴν παράσταση διασώζεται ὁ σκύλος, τὸ ἄκρο δεξιὸ πόδι τοῦ ἵππεα καὶ τὸ πρόσθιο τμήμα τοῦ κάπρου. Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

6. Τέσσερα κομμάτια πλάκας μὲ ἀνάγλυφη παράσταση, ὕψ. 0.40 μ. (πίν. 41β). Μέσα σὲ βάθος παριστάνεται γυναικεία μορφή, ποὺ κρατᾷ ἀπὸ τὰ φτερὰ πουλί. Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

7. Ἀπότμημα ἀναγλύφου, πιθανὰ ἀπὸ ἐπιτύμβια στήλη, ὕψ. 0.09 μ. (πίν. 42α). Παριστάνεται τὸ ἄνω μέρος γυναικίας, μὲ τὴν ἀριστερὴ παλάμη στὸ κεφάλι. Πιθανὰ ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς.

8. Ἀπότμημα ἀπὸ ἀνάγλυφο ἄντρα, ὕψ. 0.24 (πίν. 42β). Διασώζει κορμὸ ντυμένο μὲ ἱμάτιο, ποὺ ἀφήνει ἀκάλυπτο τὸ στῆθος. Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.

9. Ἀνθεμωτὴ ἐπίστεψη ἐπιτύμβιας στήλης, ὕψ. 0.25 μ. (πίν. 43α), μὲ διακόσμηση φύλλων ἄκανθας, ἐλίκων καὶ ἀνθεμίων. Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.

Στὶς ἀνασκαφὲς βρέθηκε καὶ ἀριθμὸς ἀπὸ κομμάτια ἐπιγραφῶν, μικρὰ ἢ μεγάλα, ποὺ διασώζουν λίγα γράμματα, ἓνα ὄνομα ἢ λίγες λέξεις. Ἀπὸ τίς πιὸ μεγάλες ἐπιγραφές, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή πρὸς τίς αἰγυπτιακὲς θεότητες, ποὺ ἀναφέρθηκε πιὸ πάνω (πίν. 35α), ἀξιόλογες εἶναι δύο:

1. Ἐνεπίγραφη στήλη μαρμάρου, ὕψ. 0.345 μ., σπασμένη ἐπάνω καὶ κάτω (πίν. 43β). Φέρει κατὰλογο ὀνομάτων (17 γραμμές), πιθανὰ τοῦ β' μισοῦ τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.

2. Ἀετωματικὴ στήλη, ὕψ. 0.30 μ. Φέρει ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή πρὸς τὸν Δία καὶ τοὺς (ἀ)θανάτους». Στὸ ἀέτωμα διασώζονται τὰ πόδια αἰετοῦ ποὺ πατοῦν σὲ κεραυνό. Χρονολογεῖται στὰ ὅψιμα ρωμαϊκὰ χρόνια.

Β. ΤΥΜΒΟΣ ΣΤΗ
ΘΕΣΗ «ΚΑΣΤΑΣ»

Κατὰ τὴν περίοδο αὕτὴ τῶν ἀνασκαφῶν ἐρευνήθηκε ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ βόρειου τομέα, τοῦ τύμβου στὴ θέση «Καστὰς». Ἡ ἐπίχωση ἀπομακρύνθηκε ἔξω ἀπὸ

τὸν τύμβο καὶ ἡ ἔρευνα ἔφτασε ἕως τὸ ἐπίπεδο τῶν τάφων τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς. Στὶς ἔρευνες τοῦ χώρου αὐτοῦ ἀποκαλύφθηκαν σὲ βάθος 11 ἕως 13 μέτρα ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ τύμβου, ἑνδεκα ἀκόμη τάφοι (ἀριθ. XXX ἕως XL), κιβωτιόσχημοι ἢ λακκοειδεῖς (πίν. 44α-γ), ποὺ ἀνήκουν σὲ ἄντρες, γυναῖκες καὶ παιδιὰ. Ἀπὸ τὰ κτερίσματα ποὺ περιεῖχαν, τὰ πιὸ ἀξιόλογα εἶναι δυὸ κώθωνες (πίν. 45α), ἰωνικὴ μελαμβαφῆς κύλιξ, δυὸ ἀσημένια ἐνώτια, μικρὸ ἀσημένιο ἀρχαῖο νόμισμα μὲ παράσταση σατύρου, τοξόσχημες πόρπες, δαχτυλίδια καὶ βελόνη ἀπὸ χαλκὸ, αἰχμὴ δόματος καὶ μαχαίριδιο ἀπὸ σίδηρο.

Στὴ ΒΑ πλευρὰ τοῦ τύμβου, ἐρευνήθηκε ἡ συνέχεια τῆς ταφικῆς κατασκευῆς Ι (ΠΑΕ 1977, 43, πίν. 29α), μετὰ τὴν ἀπομάκρυνση στρωμάτων ἐπίχωσης, ὕψ. 10 μ. Κατὰ τὸν καθαρισμὸ τοῦ λιθόστρωτου, ποὺ ἡ δυτικὴ του πλευρὰ εἶναι καμπύλη (πίν. 45β), βρέθηκαν δυὸ χειροποίητα ἀγγεῖα πρώιμης ἐποχῆς τοῦ σιδήρου, καθὼς καὶ παιδικὴ ταφή ποὺ περιεῖχε εἰδώλιο πουλιοῦ.

5. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΒΑΣΙΛΙΚΩΝ ΑΜΦΙΠΟΛΕΩΣ

(Παρένθ. πίν. Α' - Γ' και πίν. 46 - 50)

Εἰς τὸν ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τῆς ἀρχαίας Ἀμφιπόλεως χριστιανικὸν συνοικισμόν, ἔνθα ἔχουν ἀνασκαφῇ μέχρι σήμερον πέντε παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ καὶ ἔχει δημιουργηθῇ ὁλόκληρος ἀρχαιολογικὸς χώρος, συνεχίσθη δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ προσφάτως ἀποκαλυφθέντος περικέντρου παλαιοχριστιανικοῦ κτιρίου (παρένθ. πίν. Α').

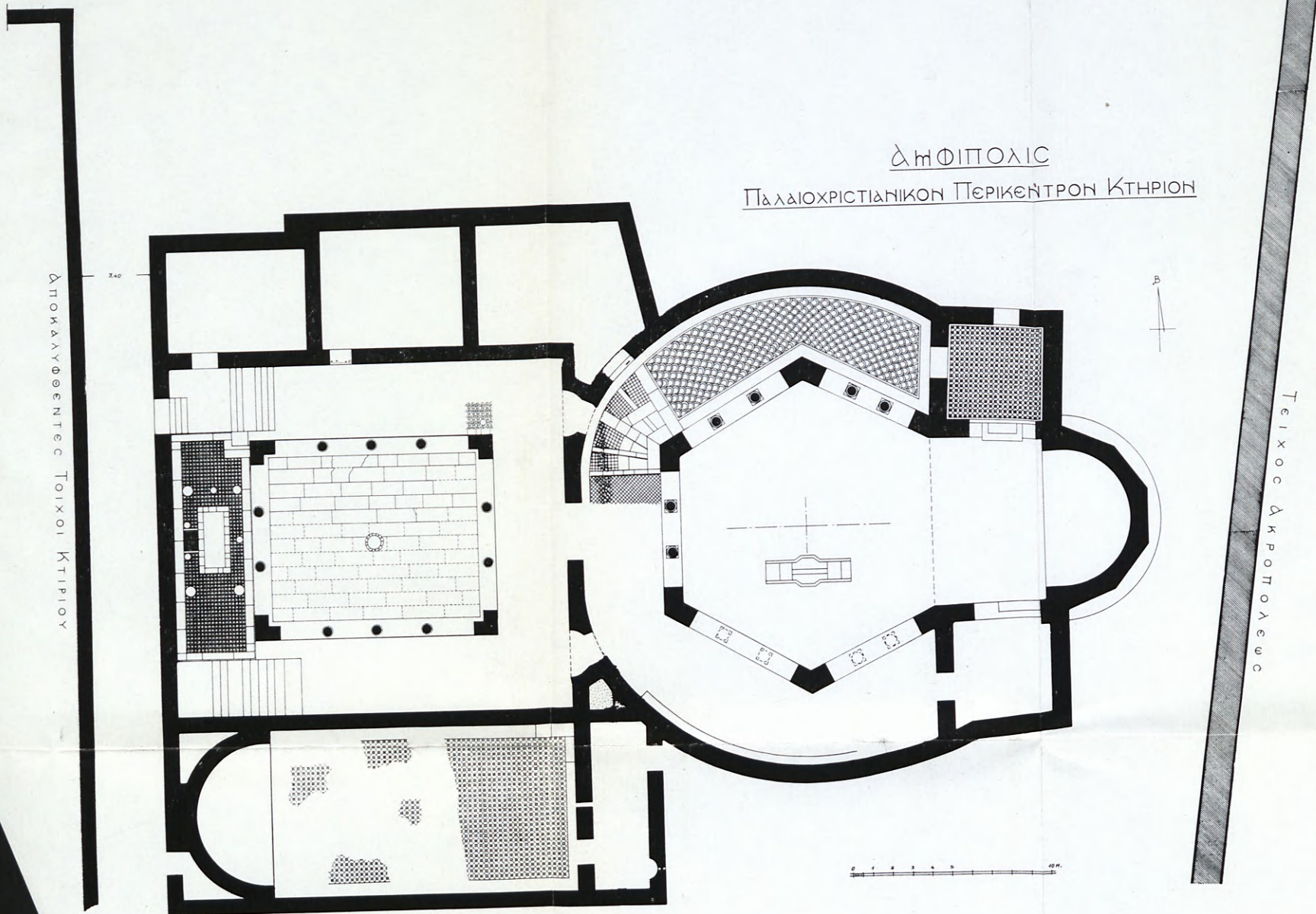
Κατὰ τὸ παρελθὸν εἶχεν ἀνασκαφῇ τὸ κεντρικὸν ἐξάγωνον τοῦ κτιρίου, ὁλόκληρος ὁ καμπύλος τοῖχος αὐτοῦ, ὅστις περιβάλλει τὸ κεντρικὸν ἐξάγωνον καὶ ἐπεκτείνεται ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Δυσμὰς καὶ Νότον καὶ ἐσχημάτιζε μετὰ τοῦ κεντρικοῦ ἐξαγώνου ἓνα περιφερειακὸν διάδρομον πλάτους 4 μ., τὸ δάπεδον τοῦ ὁποίου ἦτο ἐστρωμένον μὲ μεγάλας μαρμαρίνας πλάκας ἐν συνδυασμῷ μὲ ἄλλας μικρὰς τετραγωνικὰς (μαρμαροθετήματα) (παρένθ. πίν. Α'). Ἐν συνεχείᾳ ἀνεσκάφη τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ κτιρίου καὶ ἀνευρέθησαν δύο ἐκατέρωθεν τοίχοι. Εἰς τὸν βόρειον τοίχον ἀπεκαλύφθη μαρμάρινον κατώφλιον καὶ εἰς τὴν ΒΑ γωνίαν διαμέρισμα διαστάσεων 4.63×4.73 μ., τοῦ ὁποίου τὸ δάπεδον ἦτο ἐστρωμένον μὲ μικρὰς ἐγχρώμους καὶ λευκὰς ρομβοειδεῖς καὶ τετραγωνικὰς πλάκας. Τὸ διαμέρισμα τοῦτο θὰ ἦτο πιθανῶς τὸ μιτατώριον¹ τοῦ ναοῦ, ὁ ἥωρος δηλ. ὅπου προητοιμάζετο ὁ ἐπίσκοπος διὰ νὰ εἰσέλθῃ διὰ τοῦ κυρίως ναοῦ εἰς τὸ ἱερόν. Περαιτέρω ἀπεκαλύφθη πρὸς Ἀνατολὰς καὶ εἰς ἀπόστασιν 5.60 μ. ἀπὸ τῆς ἑκτῆς πλευρᾶς τοῦ κεντρικοῦ ἐξαγώνου, ἡ ἀψὶς τοῦ ἱεροῦ ἥτις ἐξωτερικῶς ἦτο πεντάπλευρος². Περαιτέρω ἀνεσκάφη ὁ δυτικὸς χώρος τοῦ κτιρίου ὅπου ἀνεκαλύφθη τὸ αἶθριον³ (παρένθ. πίν. Α'). Τὸ αἶθριον διαστάσεων 9.45×12.20 μ. περιεβάλλετο ὑπὸ στοῶν, τῶν ὁποίων αἱ κιονοστοιχίαι ἔβαινον ἐπὶ στυλοβά-

1. Α. ΟΡΛΑΝΔΟΥ, 'Η ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς Μεσογαίας λεκάνης, Α (1952) 109. Διὰ τὸ μιτατώριον, ἢ μιτατόριον (mutatorium) βλ. κυρίως Δ. Ι. ΠΑΛΛΑ, 'Αρχαιολογικά-Λειτουργικά. ΕΕΒΣ, τ. Κ, 1950, 295 κέ.

2. Περὶ τῆς μορφῆς τῆς κόγχης τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν βλ. Α. ΟΡΛΑΝΔΟΥ, 'Η ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ, ἔ.δ. 206 - 211 καὶ ἰδίᾳ 207, εἰκ. 166.

3. Τὸ αἶθριον ἢ αὐλὴ ἐξεπλήρου ἐπιτυχέστατα σπουδαίους σκοποὺς, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀπέμονε τὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ θορύβου, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀπετέλει ἓνα μεγαλοπρεπὲς καὶ πλούσιον προθάλαμον τοῦ κυρίως ναοῦ. Βλ. περὶ αἵθριου Α. ΟΡΛΑΝΔΟΥ, ἔ.δ. 94 κέ. Πρβ. καὶ Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία (Ἀθήνα 1942) (Α), 216, 217.

ΑΜΦΙΠΟΛΙΣ
ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΝ ΠΕΡΙΚΕΝΤΡΟΝ ΚΤΗΡΙΟΝ

του, ἐπενδεδυμένου διὰ λευκῶν μαρμαρίνων πλακῶν. Οὕτω εἰς μὲν τὴν ἀνατ. καὶ δυτ. πλευρὰν εὐρέθησαν ἀνὰ δύο κίονες, εἰς δὲ τὴν βορ. καὶ νοτ. ἀνὰ τρεῖς. Κατὰ τὰς τέσσαρας γωνίας τῶν στυλοβατῶν τοῦ αἰθρίου ὑπῆρχον πεσσοί. Ἐκ τῶν ἀποκαλυφθέντων ἰωνικῶν κίωνων, οἱ ὅποιοι εἶναι δύο διαφόρων διαμέτρων καὶ μεγεθῶν προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι αἱ στοαὶ ἦσαν διώροφοι. Ὡς ἐλέχθη¹ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ κτιρίου τούτου εὐρέθησαν ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ κεντρικοῦ ἐξαγώνου κίονες δύο διαφόρων διαμέτρων, ἥτοι μεγάλοι κίονες ὕψους 3 μ. με ἄνω διάμετρον 0.36 καὶ κάτω 0.46, δηλ. ὅσον εἶναι αἱ κατὰ χώραν ἰωνικαὶ βάσεις τοῦ ἐξαγώνου. Ἐπίσης εὐρέθησαν καὶ μικρότεροι κίονες ὕψους 2.35 μ. με κάτω διάμ. 0.31 καὶ ἄνω 0.29 μ. Ὡσαύτως ἀνευρέθησαν ἀνάλογα διαφόρου τύπου καὶ διαστάσεων κιονόκρανα τὰ μὲν μεγάλα με ὠραίας κεφαλὰς κριῶν καὶ πτηνῶν καὶ με διάτρητα φύλλα ἀκάνθης διαμέτρου 0.30 μ., τὰ δὲ μικρότερα με διάτρητα φύλλα ἀκάνθης εἰς τὸ κάτω μέρος καὶ πτηνὰ εἰς τὰς γωνίας τῶν ἀβάκων διαμέτρου 0.25 μ. (πίν. 46α). Ἐκ τοῦ λόγου τούτου εὐλογον προκύπτει τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ περίκεντρον σπουδαῖον τοῦτο κτίριον θὰ ἦτο διώροφον, συμφώνως ἄλλωστε καὶ πρὸς τὰ ἀναολικά πρότυπα. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνωτέρω δεδομένων στοιχείων ἐπεχειρήσαμεν τὴν γραφικὴν ἀναπαράστασιν τοῦ μνημείου (παρένθ. πίν. Β'), με δύο λύσεις, ἥτοι με τὸ αἶθριον μονώροφον καὶ με τὸ αἶθριον διώροφον² παραθέτομεν ἐπίσης ἕνα ἀξονομετρικὸν (παρένθ. πίν. Γ').

Πρὸς Δυσμὰς τοῦ αἰθρίου ἀπεκαλύφθησαν δύο κλίμακες καθόδου ἐκ τοῦ δυτικοῦ ἐξωτερικοῦ χώρου τοῦ κτιρίου καὶ δύο διαμερίσματα εἰς τὴν ΒΔ γωνίαν αὐτοῦ. Τὰ διαμερίσματα αὐτὰ ἐχρησίμευον ὡς βοηθητικοὶ χώροι τῶν διακόνων, συχνὰ δὲ ἐχρησίμευον καὶ ὡς σκευοφυλάκια³.

Ἡ κατὰ τὸ ἔτος 1981 ἔρευνα ἐστράφη εἰς τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ περικέντρου τούτου κτιρίου. Ἀνεσκάφη εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τούτου καὶ παρὰ τὴν ΝΔ γωνίαν ἐπίμηκες ὀρθογώνιον διαμέρισμα πλάτους 8.45 μ. καὶ μήκους 20.10 μ., τὸ ὅποιον πρὸς Δ καταλήγει εἰς κόγχην εἰς σχῆμα παρεκκλησίου (παρένθ. πίν. Α', πίν. 46β).

Τὸ δάπεδον τοῦ χώρου τούτου ἦτο ἐστρωμένον διὰ μαρμαροθετημάτων με ἑγχρωμα ρομβοειδῆ καὶ τετράγωνα πλακίδια, σχηματίζοντα ὠραῖα διακοσμητικὰ ὀκταγωνικὰ θέματα.

Τὸ δάπεδον τῆς κόγχης ἦτο κατὰ 0.17 μ. ὑψηλότερον τοῦ πρὸς Ἀνατολάς δαπέδου τοῦ διαμερίσματος τούτου τὸ ὅποιον θὰ ἐχρησίμευεν ὡς διακονικὸν³ ἢ σκευοφυλάκιον ἀφοῦ μάλιστα δὲν ἔφερε καμμίαν ἐξωτερικὴν θύραν ἀλλ' ἐπε-

1. Βλ. Ἔργον 1978, 20. Βλ. κυρίως Δ. Ι. ΠΑΛΛΑ, Ἀρχαιολογικὰ-Λειτουργικά, ἔ.ἀ. 279 κέ.

2. Α. ΟΡΛΑΝΔΟΥ, ἔ.ἀ. 106.

3. Δ. Ι. ΠΑΛΛΑ, Ἡ θάλασσα τῶν ἐκκλησιῶν, Collection de l'Institut Français d'Athènes (68) (Ἀθῆναι 1952), 117 κέ., εἰκ. 43, 45, 46, 47.

κοινώνει μόνον διὰ θύρας μὲ τὸ πρὸς Ἀνατολὰς ἀποκαλυφθὲν συνεχόμενον μικρὸν δωμάτιον (παρένθ. πίν. Α', πίν. 47α). Πιθανῶς τοῦτο νὰ ἔχρησίμευε καὶ ὡς βαπτιστήριον διότι εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ μεταξύ των διαχωριστικοῦ τοίχου εὐρέθη εἰς τὴν θέσιν του πῆλινος ἀγωγὸς διαμ. 0.20 μ. νὰ διατρυπᾷ καθέτως τοῦτον (παρένθ. πίν. Α', πίν. 47β). Ἀνάλογος διάταξις ἐπιμήκους ὀρθογωνίου χώρου μετὰ κόγχης πρὸς Δυσμὰς ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὸ αἶθριον τῆς βασιλικῆς Α τῶν χριστιανικῶν Θηβῶν τῆς Θεσσαλίας¹.

Πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ ἐπιμήκους ὀρθογωνίου μετὰ κόγχης πρὸς Δυσμὰς διαμερίσματος, ἀνεσκάφη συνεχόμενον μικρὸν στενόμακρον ἐπίμηκες δωμάτιον (παρένθ. πίν. Α', πίν. 47α) διαστ. 2.80×8.35 μ. Τὰ δύο ταῦτα διαμερίσματα ἐπεκοινώνουν μεταξύ των διὰ θύρας ἀνοίγματος 1.30 μ., ἥτις ὑπῆρχεν εἰς τὸ νότιον ἄκρον τοῦ διαχωριστικοῦ των τοίχου.

Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ τελευταίου τούτου δωματίου ἔφερε πρὸς τὸ βόρειον ἄκρον του ἐξωτερικὴν θύραν εἰσόδου πλάτους 1.30 μ., ἐνῶ εἰς τὸ νότιον ἄκρον μικρὰν κόγχην, πλ. 1.03 μ. καὶ βάθους 0.36 μ., ἄνωθεν τῆς ὁποίας εὐρέθη κατὰ χώραν πῆλινος σωλὴν (καπνοδόχος) νὰ διατρυπᾷ κατακορύφως τὸν τοῖχον (παρένθ. πίν. Α', πίν. 47α). Ἡ κόγχη αὕτη θὰ ἔχρησίμευε διὰ τὴν φύλαξιν καὶ καῦσιν τοῦ ἐλαίου καὶ τοῦ μύρου.

Ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ δωματίου τούτου εὐρέθη ὥραϊον κριοφόρον κορινθιακὸν κιονόκρανον μὲ κάτω διάμετρον 0.31 καὶ γενικὰς διαστ. 0.39×0.47 , μὲ φύλλα ἀκάνθης εἰς τὸ κάτω μέρος, ἐνῶ ἄνωθεν εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας φέρει προτομὰς κριοφόρων προβάτων καὶ εἰς τὸ μέσον τῶν ἀβάκων ὑπάρχουν πτηνὰ (περιστερά) καὶ ἀνθέμια (πίν. 48α-β). Τὸ κομψὸν τοῦτο κιονόκρανον μὲ διάμετρον 0.31 μ. προέρχεται ἀσφαλῶς ἐκ τῶν κιόνων τοῦ κεντρικοῦ ἐξαγώνου τοῦ κτιρίου. Ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ χώρου εὐρέθη τεμάχιον μεγάλου κίονος μήκους 2.23 μ. καὶ μὲ ἄνω διάμετρον 0.40 μ., τὸ ἄλλο τεμάχιον τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς τὸν αὐτὸν κίονα εὐρέθη παρὰ τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ κτιρίου καὶ ἔχει κάτω διάμετρον 0.50 μ. καὶ μήκους 1.90 μ., πρόκειται δηλ. περὶ μεγάλου κίονος συνολικοῦ μήκους 4.13 μ. (εἰκ. 1α). Ὡσαύτως ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ δωματίου ἀνευρέθη μία μαρμαρινὴ ἐνεπιγραφοῦς ἀφιερωματικὴ πλάξ διαστ. 0.31×0.41 καὶ πάχους 0.09 μ. ἡ ὁποία φέρει ἐπὶ τῆς μιᾶς ὀψews ἀνάγλυφον σταυρὸν ὕψους 0.30 μ. καὶ μήκους τοῦ ἐγκαρσίου σκέλους 0.14 μ. Εἰς τὸ κάτω δεξιὸν μέρος τοῦ κατακορύφου σκέλους τοῦ σταυροῦ εἶναι χαραγμένος ἕτερος μικρὸς σταυρός. Ἐπὶ τῆς πλακὸς εἶναι χαραγμένη ἡ ἐπιγραφή *MIMOPIN ΠΑΡΑΜΟΥ ΑΝΑC*. Φαίνεται ὅτι ἡ ἐπιτύμβιος αὕτη πλάξ εἶχε τεθῆ εἰς τὸν τάφον τοῦ «Πάραμου» καὶ τῆς («Ἀνας»). Τὸ σχῆμα τοῦ σταυροῦ καὶ τῶν γραμμάτων προδίδει τὴν παλαιοχρ. ἐποχὴν (εἰκ. 1β, πίν. 48γ). Εἰς τὴν ὀπισθίαν πλευρὰν τῆς ἐπιτύμβιου πλακὸς εἶναι χαραγμένον ἐξαγώνον πλευρᾶς 0.15 μ. (εἰκ. 1γ).

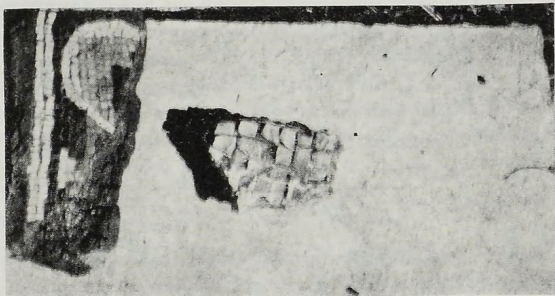
1. Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία, ἔ.δ. 168 καὶ 169, εἰκ. 99.

Μετά τὴν ἀποκάλυψιν τῶν δύο ὡς ἄνω παρὰ τὴν ΝΔ πλευρὰν τοῦ κτιρίου διαμερισμάτων, ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ κτιρίου ἐστράφη πρὸς Ἀνατολὰς εἰς τὴν νοτιάν πλευρὰ τοῦ κεντρικοῦ ἐξαγώνου καὶ ἀπεκαλύφθη ὁ νότιος καμπύλος τοῖχος ὅστις περιβάλλει τὸ κεντρικὸν ἐξαγώνον. Τὸ δάπεδον τοῦ ἀποκαλυφθέντος νοτίου διαδρόμου καλύπτεται καὶ αὐτὸ ὅπως καὶ τὸ τοῦ βορείου διὰ μεγάλων μαρμαρίνων ψηφίδων διατεταγμένων κατὰ σειρὰς ἐντὸς διασταυρουμένων ἡμι-κυκλίων, ἐνῶ εἰς τὰς πλευρὰς τοῦ ἐξαγώνου καὶ τοῦ καμπύλου τοίχου τρέχει μαρμαρίνη ταινία πλάτους 0.42 μ. Τέλος ἀνεσκάφη τὸ παρὰ τὴν ΝΑ γωνίαν τετράγωνον περίπου διαμέρισμα διαστ. 4.75×4.90 μ. τὸ ὁποῖον εἶναι ἀκριβῶς ὅμοιον μὲ τὸ ἀπέναντι ἀντίστοιχον καὶ εἰς τὴν ΒΑ γωνίαν τοῦ κτιρίου ἀποκαλυφθὲν κατὰ τὸ παρελθὸν διαμέρισμα. Ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου τοῦ ἀποκαλυφθέντος νέου τούτου δωματίου ὑπάρχει μεγάλο ἄνοιγμα 3.40 μ. ὅπως ἀκριβῶς εἶναι τὸ ἐναντι εἰς τὸν νότιον τοῖχον τοῦ ἄλλου παρὰ τὴν ΒΑ γωνίαν ἀνασκαφέντος δωματίου. Ἐπίσης ὁ δυτικὸς τοῖχος τούτου φέρει θύραν ἀνοίγματος 1.40 μ. καὶ ἔχει ἐξωτερικῶς πρὸς τὸ μέρος τοῦ διαδρόμου μῆκος 5.40 μ., συναντᾶται δὲ μὲ τὸν νότιον καμπύλον τοῖχον τοῦ κτιρίου ὅστις εἰσέρχεται ἐντὸς τοῦ γωνιαίου τούτου ΝΑ χώρου εἰς μῆκος 0.95 μ. καὶ ἐν συνεχείᾳ προχωρεῖ πρὸς Ἀνατολὰς καθέτως πρὸς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ διαμερίσματος (παρένθ. πίν. Α').

Ἐκ τῶν κινητῶν εὐρημάτων, πλὴν τοῦ ὡς ἄνω μνημονευθέντος ὥραιου κορινθιακοῦ κιονοκράνου μετὰ φύλλων ἀκάνθης, προτομῶν κριῶν, πτηνῶν καὶ ἀνθεμίων καὶ τῆς μαρμαρίνης ἐνεπιγράφου ἀφιερωματικῆς πλακῆς, ἀναφέρονται δύο ἰωνικὰ κιονόκρανα (εἰκ. 1δ - ε, πίν. 49β), τεμάχια κυματισφόρων μαρμαρίνων κορνιζωμάτων ἐν τῶν ὁποίων φέρει λατινικὴν ἐπιγραφὴν (εἰκ. 1ζ, πίν. 50α), πλῆθος μαρμαρίνων ζευξέων, τεμάχια πλακῶν μαρμαρίνων θωροκίων, τεμάχια κοσμημένου μὲ διάτρητα φύλλα ἀκάνθης, ἀρχαῖον ἀγαλματίδιον λαξευμένον ἐντὸς μαρμαρίνου τεμαχίου τοῦ ὁποίου σώζονται μόνον οἱ πόδες (πίν. 50β). Ἐπίσης ἀνευρέθη πλῆθος μεγάλων ὀπτοπλίνθων διαστ. $0.30 \times 0.30 \times 0.03$ μ., πολλοὶ πήλινοι λύχνοι καὶ κέρατοι στρωτῆρες καὶ καλυπτῆρες διαστ. 0.05×0.40 μ., πολλὰ τεμάχια κονιαμάτων (ἐντοιχιῶν) μὲ ἐγχρώμους ψηφίδας ἐκ τῶν ὁποίων ἀποδεικνύεται ὅτι ὅλοι οἱ τοῖχοι τοῦ περικέντρου κτιρίου ἔφεραν ψηφιδωτάς παραστάσεις, ὡς καὶ πῆλινον τεμάχιον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔχουν τοποθετηθῇ ἐντὸς ἐγκοπῆς πολὺ μικραὶ ἐγχρωμοὶ ψηφίδες (καφέ, κυανᾶ, μέλανες, κίτριναι, ἐρυθραὶ καὶ λευκαὶ) διὰ τῶν ὁποίων διαγράφεται καμπύλη ποὺ δίδει τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι πρόκειται περὶ μικρᾶς ψηφιδωτῆς εἰκόνης (εἰκ. 2). Τέλος παρὰ τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ κτιρίου ἀνευρέθη μέγα μαρμαρίνον ἐπίθημα κίονος ἢ παραστάδος (εἰκ. 1θ). Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ κτιρίου καὶ ὀλίγας ὥρας προτοῦ κλείσῃ ἡ ἀνασκαφὴ ἀνευρέθη τοῖχος πάχους 0.75 μ. ὅστις εἰς ἀπόστασιν 3.40 μ. ἐξωτερικῶς τοῦ ὡς ἄνω δυτικοῦ τοίχου τοῦ περικέντρου κτιρίου βαίνει παραλλήλως πρὸς αὐτόν, εἰς ἀπόστασιν δὲ 10.80 μ.

ἀπὸ τοῦ ΒΔ ἄκρου αὐτοῦ κάμπτεται πρὸς Δυσμὰς. Ἡ ἀνασκαφή τοῦ τοίχου τούτου ἐπροχώρησε καὶ ἔφθασε πρὸς Δυσμὰς μέχρι μήκους 25.20 μ., ἐνῶ ὁ τοῖχος αὐτὸς προχωρεῖ ἀκόμη πρὸς Δυσμὰς. Δυστυχῶς ἡ ἀνασκαφή διεκόπη καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν ἀπὸ τοῦδε τὴν χρῆσιν τοῦ μεγάλου τούτου κτιρίου τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται δυτικῶς τοῦ ἀποκαλυφθέντος περικέντρου κτιρίου.

Ἐνῶ, ὡς ἤτο ἐπόμενον, ἐπρόκειτο νὰ συνεχισθῇ ἡ σπουδαία αὕτη ἀνασκαφή

Εἰκ. 2. Μικρὰ ψηφιδωτὴ εἰκὼν.

τῆς χριστιανικῆς Ἀμφιπόλεως καὶ κατὰ τὸ 1982 δυστυχῶς μετὰ τὴν τόσον καρποφόρον ἀπόδοσιν τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης, διεκόπη, ἄγνωστον διὰ ποῖον λόγον, μὲ τὴν δικαιολογίαν ὅτι πρέπει νὰ γίνη ἡ τελικὴ δημοσίευσις αὐτῆς, παρ' ὅλον ὅτι εἶναι γνωστὸν ὅτι ὑπολείπεται — τοῦλάχιστον — ἡ ἀνασκαφή τοῦ πρὸ πολλοῦ ἐπισημανθέντος ἐπισκοπικοῦ μεγάρου, τὸ ὁποῖον κεῖται ἀνατολικῶς τῆς μεγάλης βασιλικῆς Α καὶ σχεδὸν εἰς τὸ μέσον τῆς ἀκροπόλεως ἐντὸς μεγάλης βλαστήσεως. Ἐπίσης ἐπιβάλλεται καὶ ἡ ἀνασκαφή τοῦ ὡς ἄνω ἐπισημανθέντος κτιρίου κειμένου ὀλίγα μέτρα δυτικῶς τοῦ περικέντρου παλαιοχριστιανικοῦ κτιρίου.

Ἡ ἀνασκαφή, τέλος, ἀπέδωσε 9 χαλκᾶ νομίσματα τὰ ὁποῖα ἐκαθαρίσθησαν εἰς τὸ Νομισματικὸν Μουσεῖον καὶ εἶναι τὰ κάτωθι:

1. Βασιλέως Κασσάνδρου, βλ. Gaebler, πίν. XXXII, ἀριθ. 7.
2. Ἀμφιπόλεως, ἐποχῆς Γέτα, βλ. Beschreibung der antiken Münzen, τ. 2, 60, ἀριθ. 179.
3. Θεσσαλονίκης, βλ. Gaebler, πίν. XXIII ἀριθμ. 7.
4. Θεσσαλονίκης, βλ. ὅ.π. ἀρ. 2.
5. Δηνάριον Ἰουλίας Δόμνας, βλ. BMG V, σ. 163, ἀρ. 52, χρονολογία κοπῆς 196 - 211 μ.Χ.

6. Ἀσσάριον Κωνσταντίνου Β', τύπος *Spes Rei-Publice* ἀποκεκομμένο, χρονολογία κοπῆς 355 - 361 μ.Χ., νομισματοκοπεῖο ἀσαφές.

7. Ἀσσάριον ἐποχῆς Μεγάλου Κωνσταντίνου ἐφθαρμένον, τύπος: *Gloria Exercitus*, νομισματοκοπεῖο ἀσαφές.

8. Ἀσσάριον ἐποχῆς Θεοδοσίου Α', χρονολογία κοπῆς 383 - 392 μ.Χ., νομισματοκοπεῖο Νικομήδειας, βλ. LRBC ἀριθ. 2404, πολὺ ἐφθαρμένον.

9. Φόλλις Ἰουστίνου Α', βλ. DOC 1, σ. 39, ἀριθ. 8 C 1 - 3, νομισματοκοπεῖον Κωνσταντινουπόλεως.

ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ Γ. ΣΤΙΚΑΣ

6. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΟΡΩΝΗΣ

(Πίν. 51 - 53)

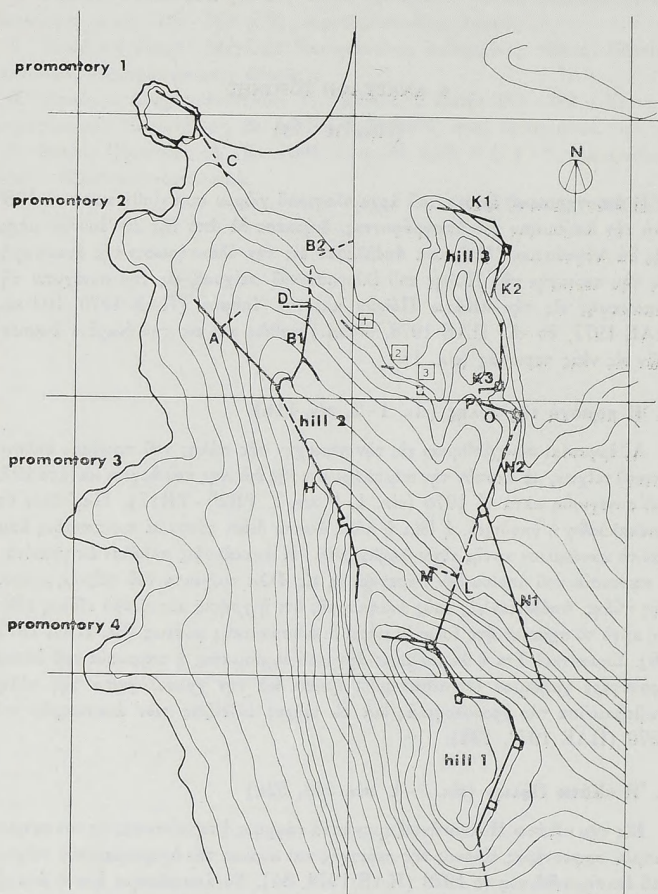
Ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου συνεχίσθη κατὰ τὸ 1981 ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ὑπογράφοντος, διήρκεσε δὲ ἀπὸ τῆς 29 Ἰουνίου μέχρι τῆς 24 Αὐγούστου. Ἡ ἔρευνα ἀπέβλεψεν εἰς τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ἀνασκαφῆς εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Πύλης τοῦ ἑλληνιστικοῦ τείχους, εἰς τὴν συνέχισιν τῆς ἀνασκαφῆς εἰς τὴν «Κάτω Πόλιν» καὶ τὸν Ἰσθμὸν (ΠΑΕ 1975, 103 κέ.· ΠΑΕ 1977, 75 κέ.· ΠΑΕ 1978, 80 κέ.) καθὼς καὶ εἰς τὴν ἑναρξιν ἀνασκαφῶν εἰς νέας περιοχὰς (εἰκ. 1).

1. Ἡ περιοχὴ τῆς πύλης (εἰκ. 1-2, πίν. 51α)

Αἱ ἐργασίαι συνεχίσθησαν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς πύλης τοῦ πρωίμου ἑλληνιστικοῦ τείχους μὲ σκοπὸν τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἐρεῦνης ποὺ ἤρchiσε κατὰ τὸ 1975 καὶ συνεχίσθη κατὰ τὸ 1976 (εἰκ. 1, Ρ καὶ 2, TR20 - TR17). Παρ' ὅλον ὅτι ἀπεκαλύφθη ἡ ὑποδομὴ, ἡ ἰδίᾳ ἡ πύλη ἔλειπε διότι τόσον αἱ παραστάδες ὅσον καὶ τὸ κατώφλιον αὐτῆς εἶχον λεηλατηθῆ. Ἡ ἀνακάλυψις πλίνθων ἐκ γρανίτου, ἡ παρουσία τοῦ ὁποίου δὲν παρετηρήθη εἰς ἄλλα τμήματα τοῦ τείχους μακρὰν τῆς πύλης, ὑπέδειξεν εἰς τοὺς ἀνασκαφεῖς ὅτι ἡ χρῆσις αὐτοῦ τοῦ εἴδους λίθου εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον ἦτο ἴσως ἐν μέρει διακοσμητικῆς φύσεως (βλ. ΠΑΕ 1977, 88). Σημαντικὴ ἦτο ἡ ἀνακάλυψις ἀργυροῦ νομίσματος ἡ παρουσία τοῦ ὁποίου προσέφερε χρῆσιμον *terminus post quem* διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς πύλης ἐπιβεβαιούσα τὰς χρονολογικὰς διὰ τὸ τεῖχος ἐνδείξεις τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ 1976 (ΠΑΕ 1977, 134).

2. Ἡ «Κάτω Πόλις» (εἰκ. 3-4, πίν. 51β, 52α)

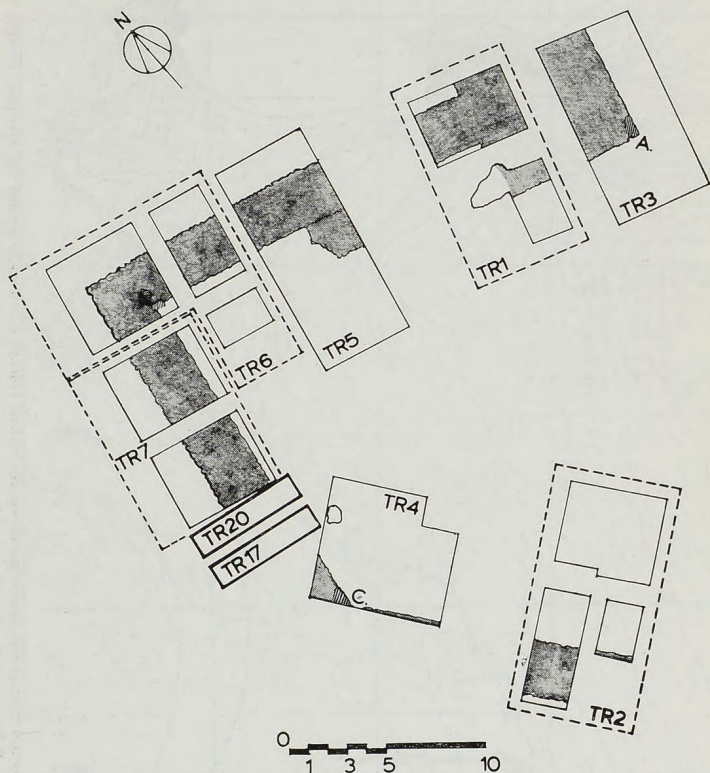
Εἰς τὴν «Κάτω Πόλιν» ἠνοίξαμεν ἐπτὰ τάφρους ἀποβλέποντες εἰς τὸν σχηματισμὸν σαφεστέρως εἰκόνας τῆς περιοχῆς καὶ κυρίως τοῦ ὀχυρωματικοῦ τείχους τοῦ ἐπισημανθέντος τὸ 1978 (ΠΑΕ 1978, 84). Τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο ἡ ἀνακάλυψις ἀριθμοῦ τοίχων ἀντιπροσωπευόντων τρία ξεχωριστὰ οἰκοδομικὰ στάδια. Ἀξιοσημείωτος ἦτο ἡ ἄκρῃ ἐνὸς παχέος τοίχου ὑποδεικνύουσα ἴσως τὴν ὑπαρξιν πύλης (;) (πίν. 51β). Ἡ προκαταρκτικὴ μελέτη αὐτῶν τῶν τοίχων καὶ τῶν σχετικῶν μικρῶν εὐρημάτων ὑποδηλοῦ τρεῖς χρονολογικὰς φάσεις, ἀρχαϊκὴν, κλασσικὴν καὶ ὑστέραν ρωμαϊκὴν.

Εικ. 1. Τορώνη. Γενικὸν σχέδιον τῆς ὠχυρωμένης περιοχῆς.

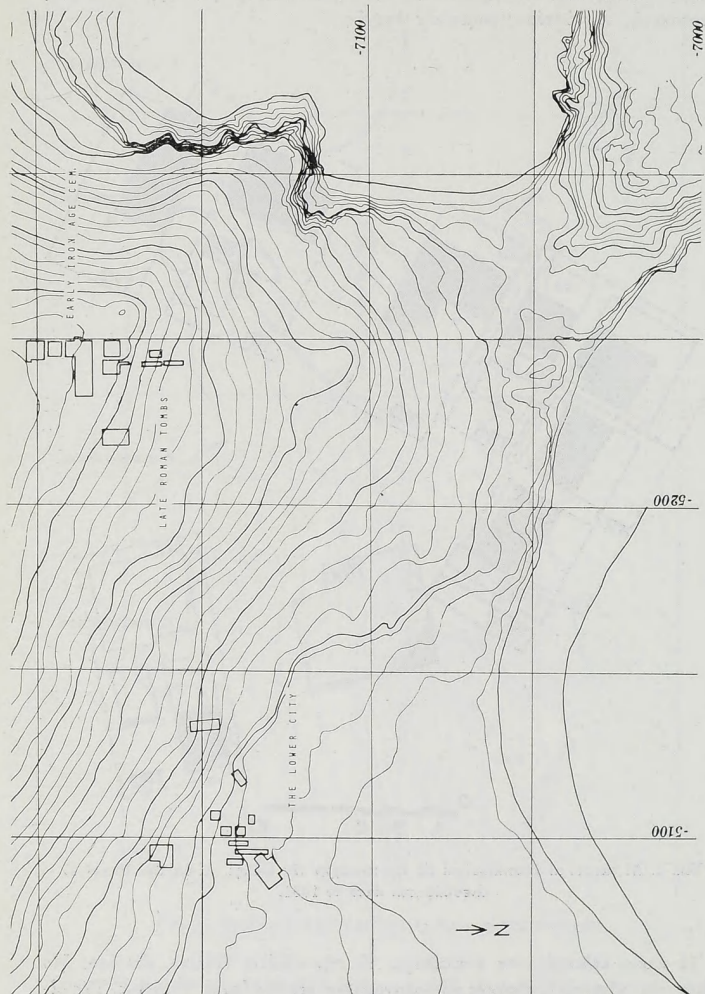
Ἐκ τῶν μικρῶν εὐρημάτων ἀναφέρομεν ἐδῶ ἄρκετὰ ἐνδιαφέροντα τεμάχια ἀττικῶν μελανομόρφων ἀγγείων τοῦ θου π.Χ. αἰῶνος (πίν. 52α), μερικᾶς

μικροσκοπικὰς κορινθιακὰς κοτύλας καὶ σημαντικὸν ἀριθμὸν ἀγγείων λεπτῆς κατασκευῆς τῆς ὑστέρας ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

Εἰκ. 2. Αἱ τάφροι αἱ ἀνασκαφεῖσαι εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Πύλης. Αἱ ὑπ' ἀρ. 20 καὶ 17 ἀνεσκάφησαν κατὰ τὸ 1981.

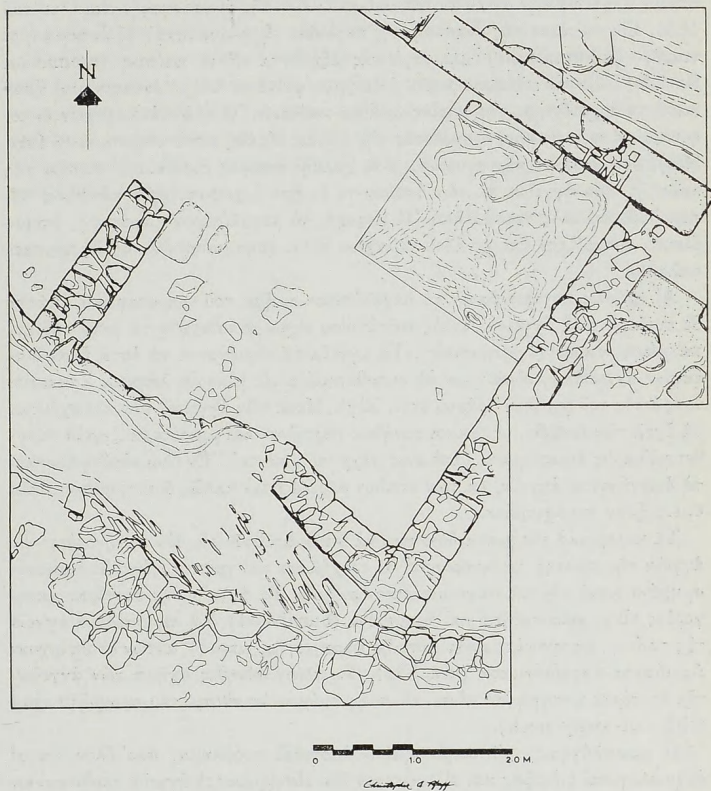
Ἡ πλέον ἐνδιαφέρουσα ἀνακάλυψις εἰς τὴν «Κάτω Πόλιν», ὥστόσο, ἦτο οἰκία τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς χρονολογούμενη εἰς τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα. Τῆς οἰκίας αὐτῆς ἐν μόνον δωμάτιον ἀνεσκάφη κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1981 (εἰκ. 4).

Εἰκ. 8. Σχέδιον τῶν τάφων τῶν ἀνασκαφειῶν εἰς τὴν «Κάτω Πόλιν», εἰς τὸ νεκροταφεῖον τῆς πρώϊμου Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ὑστερορωμαϊκῶν καὶ πρωτοχριστιανικῶν τάφων.

3. Ὁ Ἴσθμός (εἰκ. 1)

Ἡ ἀνασκαφή εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ἴσθμοῦ ἐπανελήφθη κατὰ τὸ 1981 εἰς

Εἰκ. 4. Σχέδιον δωματίου οἰκίας ἀνασκαφείσης εἰς τὴν «Κάτω Πόλιν» χρονολογουμένης εἰς τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα.

πολὺ περιορισμένην κλίμακα με σκοπὸν τὴν συνέχισιν τῆς ἀποκαλύψεως τῶν κτισμάτων τῶν ἀνασκαφέντων κατὰ τὸ 1976 καὶ 1978 (ΠΑΕ 1978, 86 κέ.).

4. Τὸ νεκροταφεῖον τῆς προϊούμῃ ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου (εἰκ. 3, πίν. 52β-γ, 53α)

Ἡ χάραξις δοκιμαστικῶν τάφων εἰς ἀνδρῶν τῆς μεταξὺ τοῦ Ἰσθμοῦ καὶ τοῦ Λόφου 2 κλιτύος ὠδήγησεν εἰς τὴν εὑρεσιν αὐτοῦ τοῦ νεκροταφείου, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν σπουδαιότεραν ἀνακάλυψιν τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου τοῦ 1981. Εἰς τὸ τέλος τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου εἶχον ἀνασκαφῇ ἐξ ἐνταφιασμοῖ νεκρῶν (inhumations) καὶ περὶ τὰς ἐξήκοντα πέντε καύσεις (cremation burials). Ἐκ τῶν ἀνασκαφικῶν ἐνδείξεων φαίνεται ὅτι οἱ ἐνταφιασμοὶ ἦσαν κατὰ τι ἀρχαιότεροι τῆς κυρίας ὁμάδος καύσεων. Ὁ πλεόν ἐνδιαφέρων ἐνταφιασμός ἦτο γυναικός, ὁ σκελετὸς τῆς ὁποίας εὑρέθη μετὰ κτερισμάτων (πίν. 52β), δύο χαλκῶν περισφυρίων, μιᾶς χαλκῆς σπείρας εὐρεθείσης πλησίον τῆς κεφαλῆς, δύο ἀγγείων ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἐν ἦτο ὁ χειροποίητος κάνθαρος τοῦ πίν. 53β καὶ ἐνὸς σφονδυλίου. Ἡ κεφαλὴ, τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ὁποίας ἔλειπε, ἐστηρίζετο ἐπὶ μεγάλου τεμαχίου πίθου χρησιμοποιοηθέντος ὡς προσκεφαλαίου.

Αἱ καύσεις κατελάμβανον τὸ μεγαλύτερον τμήμα τοῦ νεκροταφείου, ἐκάστη δὲ συνίστατο ἐξ ἀγγείου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶχον τοποθετηθῇ τὰ ὅστ᾽ αὐτοῦ κεκαμμένον νεκροῦ (ἐγχυτρισμός). Τὰ ἀγγεῖα τὰ περιέχοντα τὰ ὅστ᾽ ἦσαν διαφόρων σχημάτων, εὐρέθησαν δὲ τοποθετημένα εἰς μικροὺς λάκκους ἐσκαμμένους ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ βράχου (πίν. 52γ). Μετὰ τῶν ἀγγείων τῶν περιεχόντων τὰ ὅστ᾽ αὐτῶν νεκρῶν, οἱ λάκκοι συνήθως περιεῖχον καὶ μικρότερα ἀγγεῖα τοποθετημένα ὡς ἀφιερώματα (ἀπὸ ἐνὸς μέχρι τῶν πέντε). Ἐν ὅλῳ εὐρέθησαν περὶ τὰ ἐννεήκοντα ἀγγεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων μερικὰ ἦσαν καλῶς διατηρημένα, ἄλλα ὅμως ἦσαν τεμαχισμένα.

Τὰ κεραμεῖα εὐρήματα δύνανται νὰ ὑποδιαιρεθοῦν εἰς δύο κατηγορίας: Τὰ ἀγγεῖα τῆς πρώτης κατηγορίας εἶναι τροχήλατα καὶ γραπτὰ, εἶναι δὲ διακεκομμένα κατὰ τὸν πρωτογεωμετρικὸν ρυθμόν. Τὰ ἀγγεῖα τῆς δευτέρας κατηγορίας εἶναι χειροποίητα καὶ λειασμένα (burnished). Τὰ περισσότερα ἀγγεῖα τῆς πρώτης κατηγορίας εἶναι τοπικῆς παραγωγῆς, μεταξὺ αὐτῶν δὲ ὑπάρχουν ὠραιότατα παραδείγματα (πίν. 53α). Τὸ πλεόν σύνηθες σχῆμα τῶν ἀγγείων τῆς δευτέρας κατηγορίας εἶναι τὸ «τῆς πρόχου ὀπισθοτμήτου προχοῆς» (jug with cut-away neck).

Ἡ χρονολόγησις τοῦ νεκροταφείου ἀποτελεῖ πρόβλημα, παρ' ὅλον ὅτι αἱ ἀρχαιολογικαὶ ἐνδείξεις καὶ εἰδικώτερον δύο εἰσηγμένα(;) ἀγγεῖα ὑποδεικνύουν τὸν 10ον ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 9ου αἰῶνος.

Ἡ συνέχισις τῶν ἀνασκαφῶν εἰς τὸ νεκροταφεῖον ἔχει ἤδη προγραμματισθῇ διὰ τὸ θέρος τοῦ 1982, ἐλπίζεται δὲ ὅτι ἡ μελέτη τῶν ἀγγείων τῶν εὐρεθέντων εἰς αὐτὸ θὰ εὐρύνῃ αἰσθητῶς τὰς γνώσεις μας διὰ τὴν πρωτογεωμετρικὴν ἐποχὴν εἰς τὴν Βόρειον Ἑλλάδα.

5. Οἱ ὑστερορρωμαϊκοὶ - πρωτοχριστιανικοὶ τάφοι (εἰκ. 3, πίν. 53γ-δ)

Εἰς ἕτερον ἄνδρον πλησίον τοῦ νεκροταφείου τῆς πρώϊμου ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου καὶ πρὸς Βορρᾶν αὐτοῦ ἡ ἀνασκαφή τάφρου ἔφερεν εἰς φῶς ἀρκετοὺς τάφους τῆς ὑστερορρωμαϊκῆς-πρωτοχριστιανικῆς ἐποχῆς εὐρεθέντας ὑπεράνω καὶ ἐντὸς δωματίου τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς (4ου π.Χ. αἰῶνος).

Ἐν ὅλῳ ἀνεσκάφησαν πέντε κιβωτιόσχημοι τάφοι (ὁ μεγαλύτερος τῶν ὁποίων περιεῖχε δεκατέσσαρες σκελετοὺς), τρεῖς ἐγγυτρισμοὶ ἐντὸς ἀμφορέων καὶ εἰς κεραμοσκεπῆς τάφος. Ἐκ τῶν κτερισμάτων ἀναφέρονται μερικὰ ἀγγεῖα μικροῦ μεγέθους, κυρίως πρόχους καὶ κύπελλα, ἀρκετὰ χαλκᾶ κοσμήματα, μερικὰ νομίσματα (πίν. 53γ) καὶ μίαν καλῶς διατηρουμένην βορειοαφρικανικὴν λυχνίαν (πίν. 53δ).

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΑΜΠΙΤΟΓΛΟΥ

7. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΙΝΔΟΥ

(Πίν. 54 - 55)

Στή Β' βιομηχανική ζώνη Θεσσαλονίκης, κοντά στο σημερινό χωριό Σίνδος, και με άφορμή την κατασκευή έργων ύποδομής που έκτελοῦσε ή Ε.Τ.Β.Α. στην περιοχή αυτή, αποκαλύφθηκε τυχαία τὸ 1980 ἓνα ἐκτεταμένο καὶ ἐξαιρετικά πλούσιο ἀρχαῖο νεκροταφεῖο. Ἀνασκάφτηκαν τότε, με χρηματοδότηση τῆς Ε.Τ.Β.Α., 67 συνολικά τάφοι. Φέτος, χάρις στο προσωπικό ενδιαφέρον τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας κ. Κ. Καραμανλῆ, χρηματοδοτήθηκε διὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ή συνέχιση τῆς ἔρευνας. Στὴν ἀνασκαφή τοῦ 1981 ἔλαβε μέρος καὶ ὁ διδάκτωρ τῆς ἀρχαιολογίας κ. Στ. Ἀνδρέου. Ἀποκαλύφθηκαν 53 ἐπὶ πλέον τάφοι, καθὼς καὶ λείψανα ἐγκατάστασης ἐργαστηρίων κεραμεικῆς με τέσσερις κλιβάνους, που κατασκευάστηκαν ἐκεῖ μετὰ τὴν ἐγκατάλειψη τοῦ χώρου γιὰ ταφικὴ χρῆση.

Τὸ νεκροταφεῖο ἐκτείνεται ἐπάνω σ' ἓνα, χαμηλὸ σχετικά, φυσικὸ ὕψωμα, που εἶχε ἐξαφανιστεῖ κάτω ἀπὸ πολλῶν μέτρων ἐπιχώσεις ἄμμου, που σωρίστηκαν με τὰ χρόνια ἀπὸ τις πλημμύρες τοῦ γειτονικοῦ Γαλλικοῦ ποταμοῦ. Τοῦ νεκροταφείου καὶ τοῦ ὑψώματος αὐτοῦ εἶχαν ἐντοπιστεῖ πέρσι τὸ ἀνατολικὸ καὶ τὸ δυτικὸ ὄριο. Φέτος, ἐρευνήθηκε τὸ νότιο τμήμα τοῦ λόφου καὶ σὲ συνέχεια προχωρήσαμε βόρεια ἀπὸ τὴν περσινὴ τομῇ. Στὸ βόρειο αὐτὸ τμήμα δὲν ὁλοκληρώθηκε ή ἔρευνα.

Οἱ τάφοι που ἀποκαλύφθηκαν φέτος (ὅπως καὶ ἐκεῖνοι που ἐρευνήθηκαν πέρσι) ἀνήκουν στοὺς ὑστεροαρχαίους χρόνους καὶ στὴν πρώτη κλασικὴ ἐποχῇ. Ἑπτὰ ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι πόρινες σαρκοφάγοι (πίν. 54α) με δικλινὴ καλυπτήρια πλάκα καὶ τρεῖς πήλινες σαρκοφάγοι με ἀνάγλυφο ἰωνικὸ κυμάτιο στὸ χεῖλος. Οἱ ὑπόλοιποι 43 ἦταν λακκοειδῆ ὀρθογώνια σκάμματα στὸ φυσικὸ ἀργιλιῶδες ἔδαφος (πίν. 54β), στὰ ὁποῖα πολλὲς φορὲς διαπιστώθηκαν ἐνδείξεις ξυλίνων φερέρτρων. Σὲ 15 περιπτώσεις οἱ τάφοι βρέθηκαν συλημένοι ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα, ὥστόσο καὶ σ' αὐτοὺς εἶχαν ἀπομείνει πήλινα κτερίσματα, καθὼς καὶ μερικὰ ἀπὸ τὰ μετάλλινα, ὅπως χάλκινες πόρπες, περόνες καὶ σιδερένιες αἰχμὲς δοράτων.

"Οἱ σχεδὸν οἱ ἀσύλητοι τάφοι περιεῖχαν πήλινα ἀγγεῖα, κατὰ κανόνα ἓνα ἐξάλειπτρο. Βρέθηκαν ἐπὶ πλέον λήκυθοι, σκύφοι καὶ κύλικες, συνολικά 102 πήλινα ἀγγεῖα. Τὰ χάλκινα σκεύη εἶναι κυρίως ὀμφαλωτές φιάλες καὶ χυτροειδῆ.

Στις ἀνδρικές ταφές βρέθηκαν σιδερένια ξίφη (τὰ δύο με διακόσμηση ἀπὸ

χρυσό ἔλασμα στή λαβή), αἰχμές δοράτων, μαχαίρια καὶ τέσσερα χάλκινα κράνη, ἀπὸ τὰ ὅποια τὰ τρία τοῦ λεγόμενου ἰλλυρικοῦ τύπου (πίν. 55α) καὶ ἓνα κορινθιακοῦ. Οἱ γυναικεῖοι τάφοι περιεῖχαν κοσμήματα, κυρίως ἀσημένιες ἢ χάλκινες τοξωτὲς πόρπες καὶ περόνες, σκουλαρίκια καὶ βραχιόλια. Σ' αὐτοὺς βρέθηκαν ἐπίσης δύο ἀσημένια ἀλυσιδωτὰ περιδέραια, χρυσὰ περίαπτα (πίν. 55β) καὶ ἓνα ἐπιστήθιο κόσμημα ἀπὸ ἔλασμα χρυσοῦ σὲ σχῆμα δύο συνεχομένων ρόμβων. Μερικὰ πήλινα εἰδώλια, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ζῶων, βρέθηκαν σὲ παιδικὲς ταφές.

Σὲ ἀνδρικοὺς καὶ γυναικειοὺς τάφους βρέθηκαν ἐπίσης χρυσὲς ταινίες καὶ ρόδακες ἀπὸ τὸ διάκοσμο τῶν ἐνδυμάτων καὶ δαχτυλίδια, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἔντεκα ἀσημένια καὶ 4 χρυσά. Ἐνα χρυσὸ δαχτυλίδι, τῶν χρόνων γύρω στὸ 480 π.Χ., προέρχεται ἀπὸ ἀνδρική ταφή καὶ φέρει ἐπάνω στὴν ἐλλειψοειδῆ σφενδόνη του τὴν ἐπιγραφή ΔΩΡΟΝ σὲ ἰωνικὸ ἀλφάβητο (πίν. 55β). Ἀποτελεῖ, ἀπὸ ὅσο ξέρουμε, τὴν παλιότερη ἐπιγραφικὴ μαρτυρία στὴν περιοχὴ τῆς Θεσσαλονίκης. Σὲ δέκα τάφους βρέθηκαν χρυσὰ ἐλάσματα, σὲ σχῆμα ρόμβου μὲ ἔκτυπους ρόδακες, ποὺ κάλυπταν τὸ στόμα τοῦ νεκροῦ (πίν. 55γ). Ἀπὸ τὰ μεμονωμένα εὐρήματα σημειώνουμε ἰδιαίτερα ἓνα σιδερένιο ἐξάλειπτρο καὶ τὰ ὁμοιώματα μιᾶς σιδερένιας τετράτροχης ἄμαξας, μιᾶς τριποδικῆς τράπεζας καὶ ἐνὸς κλισμοῦ. Ἀπὸ τὴ μεταγενέστερη, τέλος, ἐπίχωση τοῦ χώρου προέρχονται 35 χάλκινα νομίσματα, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὅποια εἶναι ἐπάργυρα.

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ τέσσερις ἐρευνηθέντες κεραμικοὶ κλίβανοι. Διατηροῦνται βασικὰ μόνο ὁ ὑπόγειος θάλαμος θέρμανσης καὶ τμήματα τῆς σχάρας, ὅμως ἐνδείξεις γιὰ τὴν ἀναπαράσταση ὁλόκληρης τῆς κατασκευῆς. Οἱ τρεῖς ἀνήκουν στὸ γενικὸ τύπο τῶν μικρῶν κυκλικῶν κλιβάνων μὲ ἓνα στήριγμα τῆς σχάρας στὸ κέντρο τοῦ κάτω θαλάμου καὶ χρονολογοῦνται στὸν 4ο π.Χ. αἰ. Ὁ τέταρτος εἶναι μεγάλος, ἐλλειψοειδῆς, μὲ δύο χτιστοὺς πεσσίσκους στὸν κατὰ μῆκος ἄξονά του γιὰ τὴ στήριξη τῆς σχάρας καὶ χρονολογεῖται λίγο ἀργότερα, στὸ β' μισὸ τοῦ 4ου π.Χ. αἰώνα.

8. ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΠΕΛΛΑΣ

(Πίν. 56 - 62)

Οι ανασκαφές που διενεργήθηκαν στην Πέλλα το 1981 αποτελούν συνέχιση των παλιότερων ανασκαφών που είχαν αρχίσει με την τυχαία ανεύρεση αρχαιοτήτων στον ευρύτερο αρχαιολογικό χώρο. Οι ανασκαφές μέχρι αυτή τη στιγμή μᾶς ἔχουν δώσει στοιχεῖα γιὰ τὸ ρυμοτομικὸ σχέδιο τῆς ἀρχαίας Πέλλας, γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς πόλης καὶ τὴ θέση τῶν νεκροταφείων κατὰ τὶς διαφορὲς ἱστορικὲς περιόδους.

Τὰ πρῶτα στοιχεῖα γιὰ τὸ ευρύτερο πλάνο τῆς πόλης ἔδωσε μεγάλη ἀνασκαφή που διενεργήθηκε κατὰ τὰ ἔτη 1977 - 1978 μετὴν εὐκαιρία τῆς διάνοιξης τοῦ ἀγωγοῦ ὑδρεύσεως τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὶς πηγὲς τῆς Ἀραβησσοῦ. Ἡ ἔρευνα τότε μιᾶς τομῆς μήκους 2 χλμ., ἀποκάλυψε τὴν ἀκριβὴ ἔκταση τῆς πόλης ἀπὸ Α πρὸς Δ, που ἀνέρχεται σὲ 1.000 μ., τὴν ἀκριβὴ θέση τῶν ὁδῶν ἀπὸ Β πρὸς Ν, λείψανα σπιτιῶν καθὼς καὶ τμήματα τοῦ ὑστεροελληνιστικοῦ νεκροταφείου στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς πόλης καὶ τοῦ πρῶιμου ρωμαϊκοῦ στὴ δυτικὴ.

Στοιχεῖα γιὰ τὸ ρυμοτομικὸ πλάνο τῆς πόλης ἔδωσε καὶ ἡ ἀνασκαφή που διενεργήθηκε τὸ 1980 κατὰ τὴ διάνοιξη ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ στὸ δρόμο που συνδέει τὸ χωριὸ Π. Πέλλα μετὸ δημόσιο δρόμο Θεσσαλονίκης - Γιαννιτσῶν.

Κατὰ τὸ 1981 διενεργήθηκαν ἀνασκαφές στοὺς ἐξῆς τομεῖς:

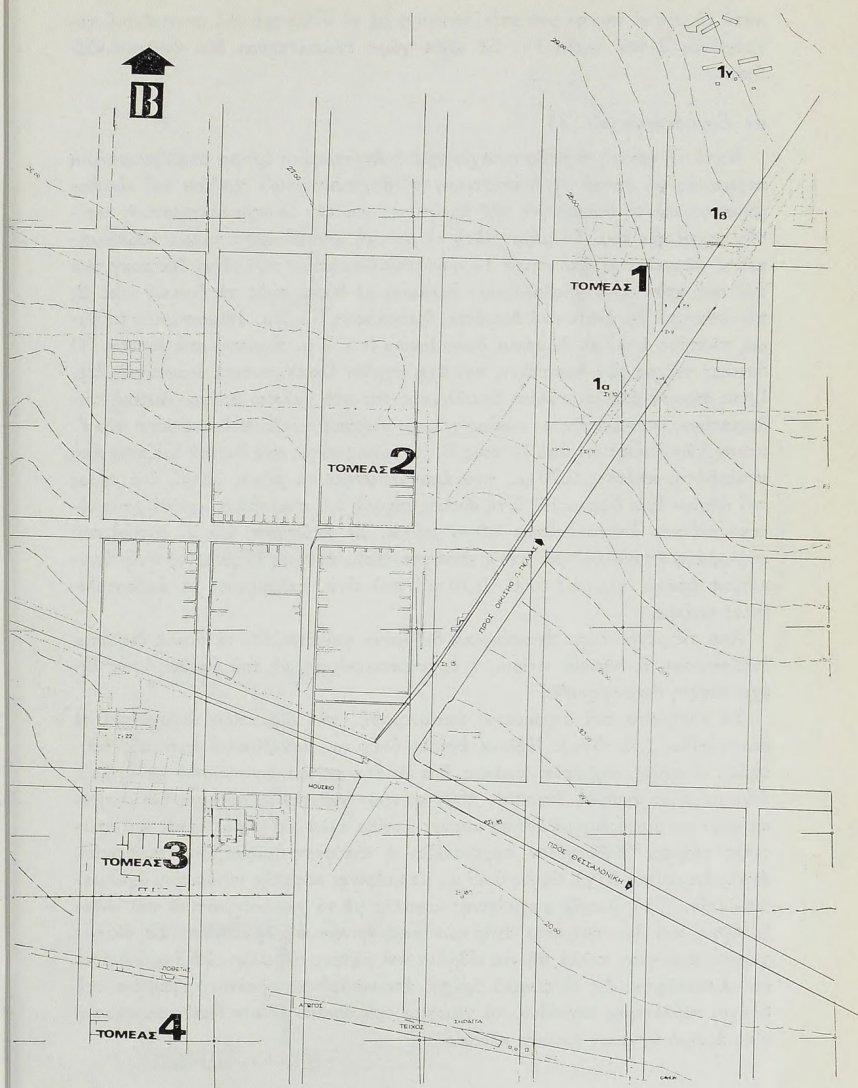
Τομέας 1 (εἰκ. 1)

Κατὰ τὴ φετινὴ περίοδο διευρύνθηκε ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα μετὰξὺ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου καὶ τοῦ χωριοῦ Π. Πέλλα, ὅπου κατὰ τὸ 1980 μετὴν εὐκαιρία τῆς διάνοιξης τοῦ ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ ἐντοπίστηκαν:

α) Ἐργαστήρια - καταστήματα κεραμικῆς, ὅπου ἀποκαλύφθηκε πολὺ μεγάλος ἀριθμὸς ἀγγείων καὶ μητρῶν γιὰ τὴν κατασκευὴ ἀνάγλυφων σκύφων καὶ εἰδωλίων.

β) Νεκροταφεῖο τοῦ τέλους τοῦ 5ου - ἀρχῶν 4ου αἰ. π.Χ. (ἐποχῆς Ἀρχελαίου), ἐπάνω ἀπὸ τὸ ὅποιον στὸν 4ο αἰ. ἐπεκτάθηκε ἡ πόλη κατὰ τὸ λεγόμενον Ἰπποδάμειο σύστημα.

γ) Τμήματα οἰκοδομημάτων. Ἐνα ἀπὸ αὐτὰ ἔφερε διάκοσμο κονιαμάτων

Είχ. 1. 'Ανασκαφικοί τομείς κατά τὸ 1981.

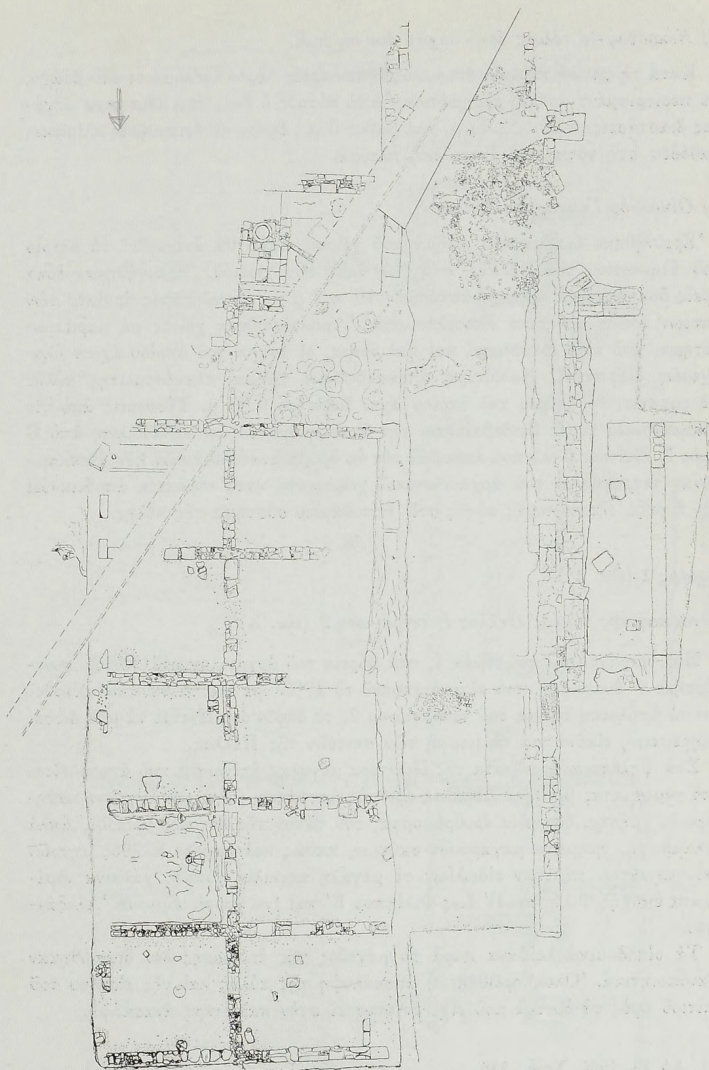
κατὰ τὸ πρῶτο πομπηϊανὸ στυλ, ἀνάλογο μὲ τὸ διάκοσμο τοῦ σπιτιοῦ τοῦ τετραγώνου 2 τοῦ τομέα IV. Σὲ ἄλλο χῶρο ἐντοπίστηκαν δύο κυκλικοὶ κλίβανοι.

α) Ἑργαστήρια (εἰκ. 2)

Κατὰ τὴ φετινὴ περίοδο συνεχίστηκε ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὰ ἐργαστήρια κεραμικῆς μὲ σκοπὸ τὴ διαπίστωση τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ σχεδίου τοῦ οἰκοδομήματος καὶ τὴ διερεύνηση τῆς πολυτιμῆς γιὰ τὴν ὕστερη ἑλληνιστικὴ περίοδο κεραμικῆς του. Τὸ μέχρι αὐτὴ τὴ στιγμή ἀποκαλυφθὲν τμήμα οἰκοδομήματος ἀποτελεῖται ἀπὸ σειρὰ 14 συνολικὰ δωματίων ποὺ εἶναι διατεταγμένα ἀνὰ δύο στὸν τύπο προθαλάμου - θαλάμου μὲ θύρες πρὸς τὰ δυτικὰ (εἰκ. 2, πίν. 56α - β). Τὰ ἀνατολικά δωμάτια, διαστάσεων 5×5 μ., ἐπικοινωνοῦν μὲ θύρες πλάτους 1 μ. μὲ δωμάτια διαστάσεων 5×7 μ. περίπου στὰ δυτικὰ. Ὁ δυτικὸς τοῖχος τῶν δωματίων, ποὺ ἔχει σχεδὸν ὁλοκληρωτικὰ διαρπαγεῖ, ὀρίζεται σήμερα ἀπὸ τὸ αὐλάκι θεμελιώσεώς του στὸ μαλακὸ βράχο. Δυτικὰ τῶν δωματίων ἀποκαλύφθηκε ἐνιαῖος χῶρος, πλάτους 6.5 μ. ποὺ διατρέχει τὴν ἔκταση τῶν δωματίων ἀπὸ Ν πρὸς Β. Ὁ χῶρος αὐτὸς στὰ δυτικὰ ὀρίζεται ἀπὸ στυλοβάτη, πλάτους 0.70 μ., ποὺ ἀποκαλύφθηκε σὲ μῆκος 30 μ., ἓνα μέρος τοῦ ὁποίου ἔχει διαρπαγεῖ. Στὴ δυτικὴ παρεὶα τοῦ στυλοβάτη καὶ σὲ χαμηλότερο ἐπίπεδο ἀποκαλύφθηκε λίθινο ρεῖθρο. Σὲ ἀπόσταση 4.5 μ. δυτικὰ τοῦ στυλοβάτη ἀποκαλύφθηκε βαθὺς ἀποχετευτικὸς ἀγωγὸς λαξευμένος στὸν ὑποκίτρινο βράχο, πλάτους 0.60 - 0.70 μ., ποὺ εἶναι καλυμμένος μὲ ἀσβεστολιθικὲς πλάκες.

Ἀπὸ τὰ μέχρι τώρα ἀνασκαφικὰ δεδομένα φαίνεται ὅτι τὰ διπλὰ δωμάτια ἐντάσσονται σὲ στωικὸ κτίριο, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ μορφή τοῦ ὁποίου ὅμως δὲν ἔχει ἀκόμη διασαφηνισθεῖ.

Τὰ εὐρήματα τοῦ στρώματος καταστροφῆς τῶν δωματίων ἀνέρχονται σὲ ἑκατοντάδες (πίν. 57α). Πήλινα ἀγγεῖα (λάχυνοι, μακεδονικοὶ ἀμφορεῖς, ἀρυτῆρες, οἰνοχόες, λυχνάρια, πινάκια, θραύσματα μεγαρικῶν σκύφων καὶ ἰγδία), ἓνας μεγάλος ἀριθμὸς (περίπου 100) μητρῶν γιὰ τὴν κατασκευὴ ἀνάγλυφων σκύφων καὶ ἀμφορέων μὲ ἀνθικὰ κυρίως μοτίβα ἀλλὰ καὶ μυθολογικὰ καὶ ἑρωτικὰ σκηνές. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἀνεύρεση μαρμάρινου γυναικείου ἀγαλματίου (πίν. 57γ), ὕψους 0.48 μ., μαρμάρινης κεφαλῆς γυναικείου ἀγαλματίου (πίν. 57β), μικρῆς μαρμάρινης κεφαλῆς μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου, καὶ δύο τμήματα ἀνδρικῶν μαρμάρινων ἀγαλματιδίων. Σὲ ἄλλους χώρους βρέθηκαν πολλὰ πήλινα εἰδώλια καὶ μῆτρες εἰδωλίων. Σὲ ἓνα δωμάτιο ποὺ ἀνασκάφηκε ὡς τὸ φυσικὸ βράχο, ἀποκαλύφθηκε φρεάτιο λαξευμένο στὸ βράχο, παλιότερης περιόδου, τὸ γέμισμα τοῦ ὁποίου ἔδωσε ἰδιαίτερα σημαντικό ἀριθμὸ ἀγγείων δυτικῆς κλιτύος.

Είχ. 2. Χώρος έργαστηρίων.

β) Νεκροταφεῖο τέλους 5ου - ἀρχῶν 4ου αἰ. π.Χ.

Κατὰ τὴ φετινὴ περίοδον ἀποκαλύφθηκαν τρεῖς τάφοι λαξευμένοι στὸ βράχον, μὲ περιορισμένο ἀριθμὸ εὐρημάτων. Ἀπὸ αὐτοὺς ὁ ἓνας ἔχει ἰδιαίτερα μεγάλες διαστάσεις, $4,20 \times 2,70$ μ. καὶ βάθος 3 μ., ἔφερε δὲ ἀνισοῦς κλίμακες καθόδου στὴ νότια καὶ ἀνατολικὴ πλευρά.

γ) Οἰκόπεδο Γυμνασίου Πέλλας

Ἐρευνήθηκε ἓνα μεγάλο τμῆμα τοῦ χώρου, ὅπου θὰ ἀνεγερθεῖ τὸ κτίριον τοῦ Γυμνασίου τῆς Πέλλας, στὴ ΝΔ ἄκρῃ τοῦ χωριοῦ. Ἐρευνήθηκαν δέκα τρεῖς δοκιμαστικὲς τομὲς διαστάσεων 10×2 μ., ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς τῶν ὁποίων ἔδωσε ἀρνητικὰ ἀποτελέσματα. Ἀποκαλύφθηκε χώρος μὲ μαρμαροθέτημα, ποὺ εἶχε ἐντοπιστεῖ καὶ παλιότερα, οἱ τοῖχοι τοῦ ὁποίου ἔχουν ὁλοσχερῶς διαρπαγεῖ. Νοτιότερα ἀποκαλύφθηκε τμῆμα πλακόστρωτης αὐλῆς μὲ φρεάτιο, τὸ στόμιον τοῦ ὁποίου ἔχει διάμετρο 0,95 μ. Τέσσερις ἀπὸ τὲς δοκιμαστικὲς τομὲς ἐπιβεβαίωσαν τὴν ὑπαρξὴ δρόμου, μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Β πρὸς Ν πλάτους 6 μ., ποὺ ἀποτελεῖ τὸν 4ο δρόμον ἀνατολικά τῶν ἤδη ἀνεσκαμμένων τετραγώνων τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου καὶ κατὰ συνέπεια ἀποδεικνύει τὴν ἑντάξιν αὐτῆς στὸ Ἱπποδάμειον σύστημα τῆς πόλεως.

Τομέας 2 (εἰκ. 1)

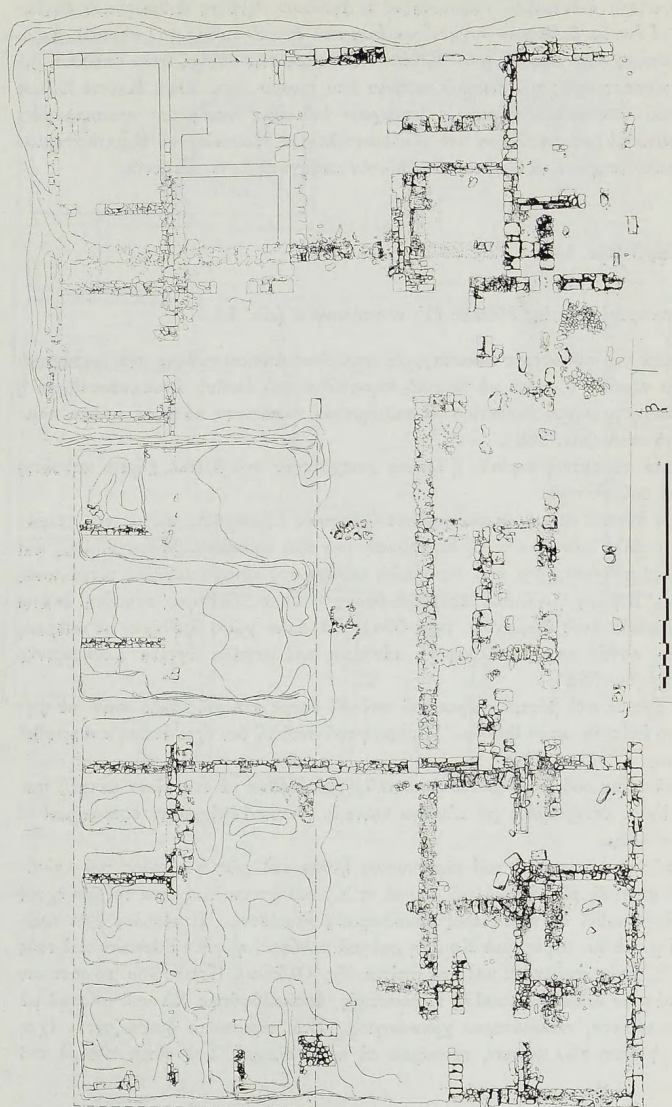
Ἀνασκαφικὸς τομέας Πέλλας I, τετράγωνον 2 (εἰκ. 3)

Στὸ τετράγωνον 2 τοῦ τομέα I, στὰ βόρεια τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου συνεχίστηκε ἡ ἀνασκαφὴ ποὺ εἶχε διακοπεῖ τὸ 1963¹ μὲ σκοπὸ νὰ ἀποκαλυφθεῖ καὶ τὸ ὑπόλοιπον τμῆμα τοῦ τετραγώνου 2, τὸ ὁποῖον ἀναμένεται νὰ μᾶς δώσει πληρέστερη εἰκόνα γιὰ τὴ μορφή τῶν σπιτιῶν τῆς Πέλλας.

Στὰ ψηλότερα στρώματα τῆς ἰδιαίτερα μεγάλης ἐπίχωσης ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ γεμίσματα, βρέθηκε μεγάλος ἀριθμὸς ὀστράκων μεγάλων ἀγγείων καθημερινῆς χρήσης, ὀστρακὰ ἐρυθρόμορφα, τοῦ τύπου τῆς δυτικῆς κλιτύος, ἀπλὰ μελαμβαφῇ, τμήματα μεγαρικῶν σκύφων, καθὼς καὶ μεγάλο πλῆθος μητρῶν καὶ τμημάτων πήλινων εἰδωλίων σὲ μεγάλῃ ποικιλίᾳ τύπων, χάλκινα νομίσματα ἐποχῆς Φιλίππου Β' ἕως Φιλίππου Ε' καὶ ἓνα χρυσὸ νόμισμα Ἀλεξάνδρου.

Τὰ οἰκοδομικὰ λείψανα παρὰ τὸ μέγεθος τῆς ἐπίχωσης δὲν διασώθηκαν ἱκανοποιητικὰ. Ὀλοκληρώθηκε ἡ ἀποκάλυψη τῆς αὐλῆς καὶ τῆς εἰσόδου τοῦ σπιτιοῦ πρὸς τὰ δυτικὰ ποὺ εἶχε ἐντοπιστεῖ στὴν παλιότερη ἀνασκαφῇ.

1. ΑΔ 19, 1964, Χρον., 336.

Είχ. 3. Τομέας Ι, τετράγωνο 2.

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἀνεύρεση ὁμάδας ἀνθρώπων σκελετῶν, οἱ ὅποιοι βρέθηκαν συγκεντρωμένοι στὸ δυτικὸ τμῆμα τοῦ σπιτιοῦ, ἀκριβῶς ἐπάνω στὴν εἴσοδό του. Ἡ θέση τῶν σκελετῶν ὁδηγεῖ στὴν ὑπόθεση βίαιης καταστροφῆς τοῦ σπιτιοῦ πιθανὸν ἀπὸ σεισμὸ (πίν. 58α). Καὶ σὲ ἄλλους ἐξἄλλου ἀνασκαφικοὺς τομεῖς ὑπάρχουν ἐνδείξεις παρόμοιας καταστροφῆς. Οἱ σκελετοὶ μεταφέρθηκαν στὸ Παλαιοντολογικὸ Μουσεῖο τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης γιὰ νὰ ἐξεταστοῦν ἀπὸ τὸν καθηγητὴ κ. Ν. Μελέντη.

Τομέας 3 (εἰκ. 1)

Ἀνασκαφικὸς τομέας Πέλλας IV, τετράγωνο 2 (εἰκ. 4)

Κατὰ τὶς παλιότερες ἀνασκαφικὲς περιόδους ἀποκαλύφθηκε στὸ τετράγωνο 2 τοῦ τομέα IV σπῖτι μὲ δωρικὸ περιστύλιο τοῦ ὁποῦ ἀποκαταστάθηκε ἡ διακόσμηση τοῦ τοίχου δωματίου μὲ πολύχρωμα κονιάματα κατὰ τὸ πρῶτο πομπηϊανὸ στυλ (πίν. 58β).

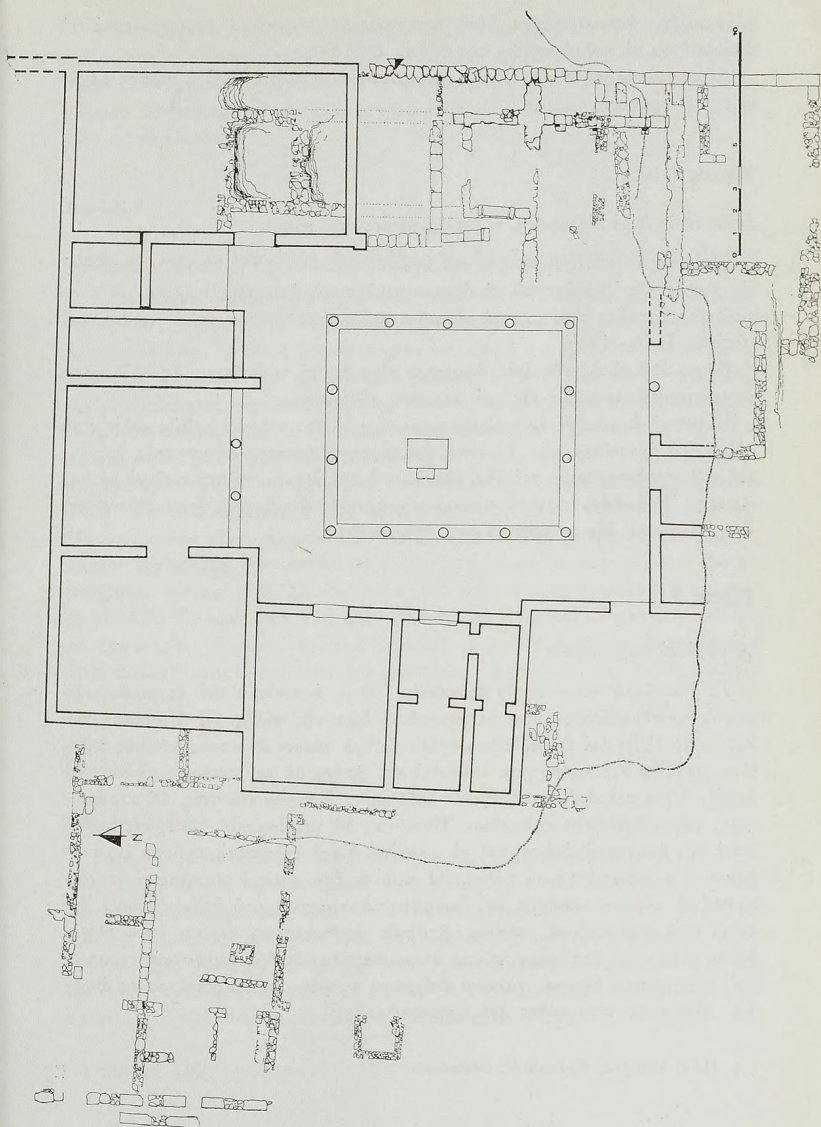
Κατὰ τὴ φετινὴ περίοδο ἡ ἔρευνα συνεχίστηκε στὸ δυτικὸ, βόρειο καὶ νότιο τμῆμα τοῦ σπιτιοῦ.

Στὸ δυτικὸ τμῆμα ἀποκαλύφθηκε ὁ δυτικὸς ἐξωτερικὸς τοῖχος τοῦ τετραγώνου, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὴ θεμελίωσή του ἀπὸ καλοδολεμένους δόμους καὶ μεγάλες αἰθουσες, δύο ἀπὸ τὶς ὁποῖες φέρουν στὸ κέντρο μεγάλες τετράγωνες ἐστίες. Πήλινη γυναικεία προτομὴ ὕψους 0.30 μ., βρέθηκε στημένη ἐπάνω στὸ δάπεδο ἐνὸς δωματίου (πίν. 59α). Σὲ ἄλλο χῶρο βρέθηκαν σὲ ἀκέραιη σχεδὸν κατὰστασι μελαμβαφεῖς κάνθαροι καὶ μεγάλα ἀγγεῖα καθημερινῆς χρήσης (πίν. 59β).

Ἡ ἔρευνα στὸ βόρειο τμῆμα τοῦ σπιτιοῦ ἔφερε στὸ φῶς ἄλλο σπῖτι σὲ ψηλότερο ἐπίπεδο, κατὰ 0.80 μ. Ἡ μορφή τοῦ σπιτιοῦ δὲν ἔχει ἀκόμη καθορισθεῖ πλήρως.

Στὰ νότια τοῦ περιστυλίου ἀποκαλύφθηκε ἐξέδρα μὲ ἓνα κίονα μεταξὺ παραστάδων, ἐπιχρισμένο μὲ κόκκινο κονίαμα. Ὁμοιο ἐπιχρίσματα ἔφεραν καὶ οἱ παραστάδες.

Στὰ νοτιοανατολικά τοῦ περιστυλίου ἦλθαν στὸ φῶς ἡ εἴσοδος τοῦ παλιότερου σπιτιοῦ, τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., τοῦ ὁποῦ τμήματα τοίχων ἔχουν ἤδη ἐντοπισθεῖ σὲ παλιότερες ἀνασκαφικὲς περιόδους. Ἡ εἴσοδος ἔχει πλάτος 4 μ. μὲ δύο θύρες, μιὰ δίφυλλη καὶ μιὰ μονόφυλλη, γιὰ τὰ ἄρματα καὶ τοὺς πεζοὺς, ὅπως συμβαίνει καὶ στὰ σπῖτια τῆς Ὀλύμπου. Περιστύλιο μικρότερων διαστάσεων ἀλλὰ πολὺ καλῆς κατασκευῆς, ἀποκαλύφθηκε ΝΔ τοῦ σπιτιοῦ μὲ τὰ κονιάματα, παλαιότερου χρονολογικά. Στὸ περιστύλιο διασώζονται ἔχρη ἀπὸ τὴ θέση τῶν κιόνων, τεσσάρων σὲ κάθε πλευρά. Στὴ νότια πλευρὰ τοῦ

Εβλ. 4. Σπίτι κοιταμάτου.

περιστευλίου ἀποκαλύφθηκε βάση προστομιαίου πηγαδιοῦ παρόμοιου μὲ τὰ ἀνευρεθέντα σὲ πολλὰ σπίτια τῆς Δήλου (πίν. 60α).

Ἀξιοπαρατήρητη εἶναι ἡ καλὴ κατασκευὴ τῶν τοίχων καὶ ἡ σωστὴ ὀργάνωση τῶν χώρων.

Τομέας 4 (εἰκ. 1)

Σπίτι στὸν ἀγρὸ Σγουράκη, νότια ἀρχαιολογικοῦ χώρου

Κατὰ τὶς ἐργασίες διανοίξεως τοῦ ἀγωγοῦ ὑδρεύσεως τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὶς πηγές τῆς Ἀραβησσοῦ σὲ δοκιμαστικὴ τομὴ ἀποκαλύφθηκε τμῆμα σπιτιοῦ μὲ παστάδα, παρόμοιο μὲ τὸ σπίτι ποὺ ἀποκαλύφθηκε κατὰ τὶς ἀνασκαφές τοῦ 1914 - 1915¹.

Κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο ἐνὸς δωματίου εἶχε βρεθεῖ τότε θησαυρὸς 307 ἀργυρῶν νομισμάτων ροδιακῶν καὶ μερικῶν αὐτόνομων.

Ἡ φετινὴ ἀνασκαφὴ ἀποκάλυψε χώρους τοῦ ἴδιου σπιτιοῦ καθὼς καὶ τμῆμα ἄλλου στὰ ἀνατολικά του. Τὸ σπίτι ἀνήκει στοὺς ὑστεροελληνιστικοὺς χρόνους καὶ πιθανὸν ἐντάσσεται στὸ ἴδιο οἰκοδομικὸ τετράγωνο τοῦ σπιτιοῦ μὲ τὰ κοινάματα. Ἐνδιαφέρον κινήτρ ἐύρημα τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς ἦταν πῆλινο κεφάλι Ἑρακλῆ ἐξαιρετικῆς τέχνης (πίν. 60β).

Τομέας 5

Ἀνατολικὸ νεκροταφεῖο

Τὸ ἀνατολικὸ νεκροταφεῖο βρίσκεται 700 μ. ἀνατολικά τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου προσδιορίζοντας ἔτσι τὰ ἀνατολικά ὅρια τῆς πόλης. Ἡ ἀνασκαφὴ του ἄρχισε τὸ 1976 καὶ ἀποκάλυψε μεγάλου ἀριθμοῦ τάφων ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἄλλοι εἶναι μεγάλοι κιβωτιώσχημοι λαξευτοὶ στὸ βράχο μὲ καλυπτῆριες πλάκες, μὲ ταφές, ἄλλοι μικρότερα τετράγωνα λαξεύματα ἢ κεραμοσκεπεῖς. Οἱ περισσότεροι τάφοι βρέθηκαν συλημένοι. Ἐντούτοις τὰ κτερίσματα ποὺ ἔχουν βρεθεῖ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ ἀνέρχονται σὲ χιλιάδες. Κατὰ τὴ φετινὴ περίοδο ἀνασκάφηκαν δύο κιβωτιώσχημοι τάφοι. Ὁ πρῶτος ἔχει κτιστὰ τοιχώματα ἐπιχρισμένα μὲ κόκκινο κονίαμα καὶ ζωγραφιστὰ στεφάνια στὸ ἐπάνω μέρος. Ἐπάνω στὶς καλυπτῆριες πλάκες βρέθηκε ἐρυθρόμορφη πελίκη (πίν. 60γ). Μέσα στὸν τάφο βρέθηκαν πῆλινα ἐπίχρυσα πλακίδια μὲ παράσταση γρυπῶν ποὺ σπαράσσουν ἐλάφια, χάλκινο ἐπίχρυσο στεφάνι, πῆλινες ἐπίχρυσες ἀκρίδες, σιδερένιες σιλεγγίδες καὶ ἀστράγαλοι.

1. ΠΑΕ 1914/15, Χρονικὰ Γ. Οἰκονόμου.

Ὁ δεύτερος τάφος ἦταν λαξευτὸς μὲ τρία σκαλοπάτια στὴ βόρεια πλευρὰ καὶ τοιχώματα ἐπιχρισμένα μὲ ἄσπρο κονίαμα καὶ κόκκινες ταινίες. Διασώθηκαν ὑπολείμματα καλαμιῶ ἀπὸ τὸ φορεῖο τοῦ νεκροῦ. Στὸν τάφο βρέθηκαν χάλκινο κάτοπτρο, πήλινα ἀλάβαστρα, ἀρυβαλλοειδῆ ληκύθια καὶ ἐπίχρυσες χάντρες περιδεραίου.

Τομέας 6

Ἀγροτικό ἱερὸ στὸ οἰκόπεδο Φ. Λιάδη, στὰ ΒΑ ὄρια τοῦ χωριοῦ Π. Πέλλας

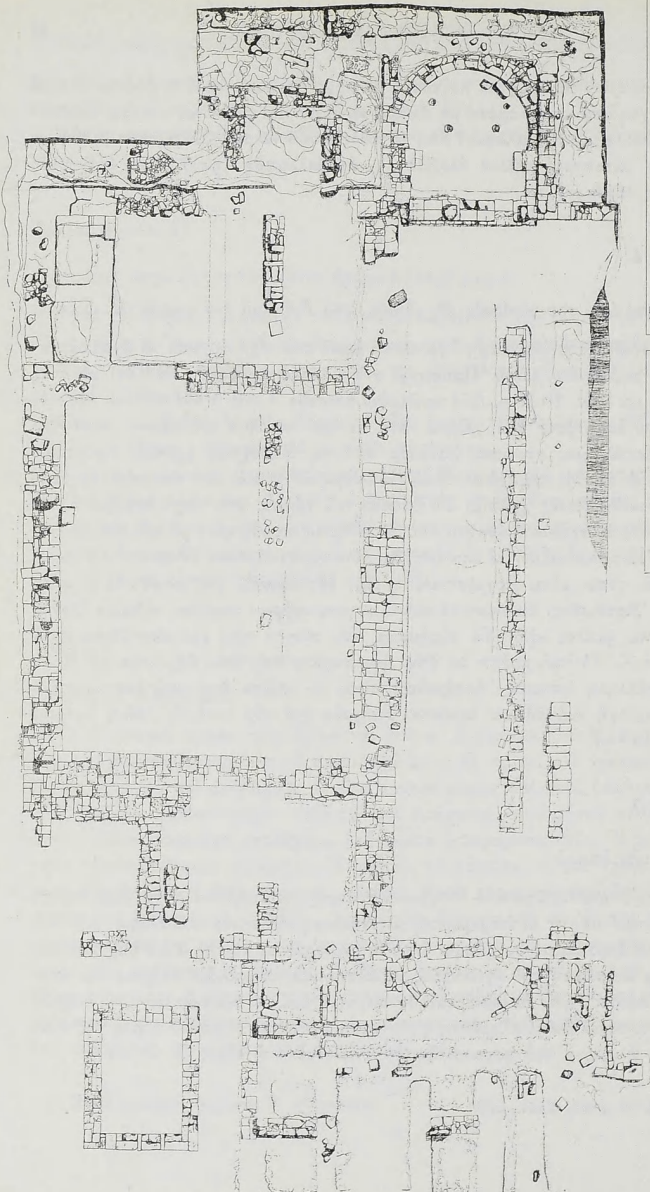
Περατώθηκε ἡ ἀνασκαφὴ ἀγροτικοῦ ἱεροῦ ποὺ εἶχε ἀρχίσει νὰ ἀνασκάπτεται τὸν περασμένο χρόνον. Πρόκειται γιὰ κυκλικὸ περίβολο (πίν 62α) μὲ καλὴ τοιχοδομία διαμ. 10.20 μ. Δύο κεκλιμένα ἐπίπεδα Α καὶ Δ διευκόλυναν τὴν ἀπόδο στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ χώρου, στὸ κέντρο περίπου τοῦ ὁποῖου διασώθηκαν ἀλλεπάλληλες στρώσεις λατύπης ἀπὸ τίς διαδοχικὰς χρήσεις πρόχειρου βωμοῦ μὲ πληθὺς τεμαχίων εἰδωλίων διαφόρων τύπων καὶ ὅστρακα ἀγγείων κυρίως καθημερινῆς χρήσης. Τὸ δάπεδο τοῦ χώρου, ἀπὸ παλὴ στρώμα λατύπης βρέθηκε σχεδὸν διάτρητο ἀπὸ 20 βόθρους προσφορῶν μὲ κόκαλα μικρῶν ζώων. Ἐντυπωσιάζουν οἱ ἑκατοντάδες τῶν τεμαχισμένων εἰδωλίων. Οἱ συνηθέστεροι τύποι εἶναι ἀρχαϊστικὲς κόρες, ὕδριαφόρες, μητροπρεπεῖς μορφές, κορμοὶ Ἀρτέμιδας, εἰκονιστικὰ κεφάλια γενειοφόρων μορφῶν, εἰδώλια ζώων, βούκρανα, φιάλες κλπ. Τὰ εὑρήματα στὸ σύνολό τους χρονολογοῦνται στὸν 2ο αἰ. π.Χ. Τὸ ἱερὸ πρέπει νὰ ἦταν ἀφιερωμένο στίς θεὲς Δήμητρα καὶ Κόρη μὲ παράλληλη λατρεῖα Ἀρτέμιδας· εἶναι τὸ πρῶτο ἱερὸ ποὺ ἀνασκάφτηκε στὴν περιοχὴ καὶ ἔδωσε πλούσια στοιχεῖα γιὰ τὴν τοπικὴ λαϊκὴ λατρεῖα (πίν. 61α - γ).

Τομέας 7

Ἀκρόπολη (εἰκ. 5)

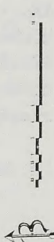
Συνεχίστηκε ὕστερα ἀπὸ 19 χρόνια ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὴν Ἀκρόπολη¹. Παράλληλα μὲ τὴ λεπτομερειακὴ ἀποτύπωση ἐγίνε νέα ἀνασκαφὴ στὸ ΝΑ ἄκρο τοῦ ἀνασκαμμένου χώρου, ὅπου ἀποκαλύφθηκε τὸ ΒΑ ἄκρο περιστυλίου. Ἐπίσης ἀνασκαφὴ ποὺ ἐγίνε πρὸς τὰ ἀνατολικά ἀποκάλυψε πλήρως τὴν ἀνατολικὴ ἀψίδα. Πρὸς τὰ ΒΔ ἐρευνήθηκε ἡ συνέχεια τοῦ βόρειου μεγάλου τοίχου, προκειμένου νὰ δοθεῖ πληρέστερη εἰκὼνα τοῦ κτιρίου. Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀνασκαφῆς ἡ εἰκὼνα ποὺ παρουσιάζει τὸ κτίριο εἶναι ἡ ἐξῆς:

1. ΑΔ 19, 1964, Χρον., 205.

ΙΖ εφορία προϊστορικών και κλασικών αρχαιοτήτων	
ΑΚΡΟΠΟΛΗ	ΠΕΛΛΑΣ
σχεδίο: κατοψη	κλίμακα: 1:50
ημερομηνία: δεκεμβριος 1981	
αρχιτεκτονες: Γ. ευαγγελινος - κ. κορυβακης	

υπομνημα	
	υπαρξουσας τοιχους
	αναστοιχισμενος τοιχος
	αναμενόμενος τοίχος
	αναμενόμενος τοίχος με σκαμνισμο
	αναμενόμενος τοίχος με σκαμνισμο και πλινθια
	αναμενόμενος τοίχος με σκαμνισμο και πλινθια και ζωγραφικα
	αναμενόμενος τοίχος με σκαμνισμο και πλινθια και ζωγραφικα και σκαλματα
	αναμενόμενος τοίχος με σκαμνισμο και πλινθια και ζωγραφικα και σκαλματα και στυλαιο
	αναμενόμενος τοίχος με σκαμνισμο και πλινθια και ζωγραφικα και σκαλματα και στυλαιο και μοσαϊκα
	αναμενόμενος τοίχος με σκαμνισμο και πλινθια και ζωγραφικα και σκαλματα και στυλαιο και μοσαϊκα και αλλα υλικα

Στά νότια τοῦ ἀνασκαμμένου χώρου ὑπάρχουν λείψανα περιστυλίου, τοῦ ὁποίου ὁ στυλοβάτης σώζεται μόνο κατὰ τὸ δυτικὸ τμήμα τῆς βόρειας πλευρᾶς του. Τὸ περιστύλιο εἶναι κατασκευασμένο ἀπὸ ντόπιο ἀββεστόλιθο μὲ διαστάσεις πλίνθων 1.50 μ. Στὴν ἀνατολική πλευρά ὑπάρχει μόνο τὸ λάξευμα στὸ βράχο γιὰ τὴ τοποθέτηση τῶν πλίνθων. Τὸ μήκος τοῦ περιστυλίου στὴ βόρεια πλευρά ἀνέρχεται σὲ 30 μ. Λίθινος ὀχετὸς ποὺ περνάει κάτω ἀπὸ τὸ στυλοβάτη ἀπολήγει σὲ μικρὴ ἡμικυκλικὴ κατασκευή, ἣ ὁποία δὲν ἔχει ἀκόμη ἐρευνηθεῖ· πιθανὸν ἀνήκει σὲ προστομαῖο πηγαδιοῦ.

Στά βόρεια τοῦ περιστυλίου δημιουργεῖται μιὰ μεγάλη αἶθουσα μήκους 43 μ. καὶ πλάτους 6 μ., ἣ ὁποία ἀπολήγει στὶς γνωστὲς ἀπὸ τὶς παλιὲς ἀνασκαφὲς ἀψίδες.

Ὁ βόρειος τοῖχος τῆς αἶθουσας αὐτῆς, πλάτους 2.66 μ. σώζεται μόνο κατὰ τὴ θεμελίωσή του καὶ γι' αὐτὸ εἶναι δύσκολο νὰ δοθεῖ ἡ θέση τῶν θυρῶν ποὺ εἰσάχουν στὸ χῶρο βόρεια αὐτοῦ. Δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ προσδιορίσουμε τὴν ἀκριβῆ θέση διακοσμητικῶν ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων ποὺ βρέθηκαν στὸ χῶρο αὐτό.

Σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ βόρειο στυλοβάτη καὶ παράλληλα μὲ αὐτὸν ὑπάρχει χαμηλὸ πόδιο, πλάτους 1.30 μ.

Ἡ δυτικὴ ἀψίδα ἔχει σχῆμα τόξου ἐγγεγραμμένου σὲ ὀρθογώνιο καὶ σώζεται μόνο κατὰ τὴ θεμελίωσή. Τὸ πλάτος τῶν θεμελίων εἶναι 0.95 μ. Γύρω ἀπὸ τὸ ὀρθογώνιο αὐτὸ δημιουργοῦνται διάφοροι μικρότεροι χῶροι. Ἡ ἀνατολικὴ ἀψίδα εἶναι πεταλόσχημη καὶ σώζει πολλὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ἀνωδομή. Στὴν εἴσοδο τῆς ἀψίδας τῆς ὁποίας σώζεται ὁ στυλοβάτης ὑπάρχουν δύο ἐξαιρετικῆς τέχνης ἰωνικοὶ πεσσοκίονες ἐν παραστάσι (ΑΔ 1963, 205), ἀπὸ τοὺς ὁποίους σώζεται *in situ*, ἡ βάση τοῦ ἑνὸς πεσσοκίονα καὶ ἡ βάση τῆς παραστάδας. Τὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἀψίδας κοσμοῦσαν δύο μικρότερου μεγέθους ἰωνικοὶ πεσσοκίονες. Καὶ αὐτὴ ἡ ἀψίδα ἐγγράφεται σὲ τετράγωνο χῶρο γύρω ἀπὸ τὸν ὁποῖο δημιουργοῦνται μικρότεροι χῶροι παρόμοιοι μὲ αὐτοὺς τῆς δυτικῆς ἀψίδας (πίν. 61δ). Βόρεια τῆς μεγάλης αἶθουσας ὑπάρχει ἄλλη μεγάλη αἶθουσα, τῆς ὁποίας ὁ βόρειος τοῖχος σώζεται σὲ ἀρκετὸ ὕψος μὲ χαμηλὸ τοιχοβάτη καὶ πολὺ μεγάλους ὀρθοστάτες, δύο δρομικούς καὶ ἓνα διάτονο (πίν. 62β). Στά δυτικὰ τῆς μεγάλης αἶθουσας εἶχε ἀνασκαφτεῖ καὶ ἄλλος χῶρος μὲ πλατεῖς τοίχους ποὺ σώζουν μόνο τὰ θεμέλιά τους. Ἀξιοπαρατήρητο εἶναι τὸ ὅτι στὰ θεμέλια ὀλόκληρου τοῦ συγκροτήματος ὑπάρχουν ἐντοιχισμένα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶναι σύγχρονα καὶ παρόμοια τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ κτιρίου.

Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα καὶ εἰδικότερα οἱ πεσσοκίονες τῆς ἀνατολικῆς ἀψίδας χρονολογοῦνται στὴν ὕστερη ἐλληνιστικὴ ἐποχὴ. Οἱ χῶροι ποὺ προαναφέραμε ἀποτελοῦν τμήμα ἑνὸς μεγάλου συγκροτήματος τὸ ὁποῖο γιὰ νὰ ἐρμηνευθεῖ πρέπει νὰ ἀποκαλυφθεῖ ὀλόκληρη ἡ κάτοψή του.

³ Εξωτερικὸς τομέας

Κατὰ τὶς προηγούμενες ἀνασκαφικὲς περιόδους εἶχε ἀποκαλυφθεῖ ἔξω ἀπὸ τὸ μεγάλο κτιριακὸ συγκρότημα τοῖχος μὲ διεύθυνση ἀπὸ Β πρὸς Ν καὶ μεγάλο δωρικὸ κιονόκρανο.

Στῇ φετινῇ περίοδῳ ἐρευνήθηκε ὁ χώρος ὅπου βρέθηκε τὸ κιονόκρανο. Ἀποκαλύφθηκε ἡ θεμελίωσις μεγάλου κτιρίου, συγκεκριμένα ἡ δυτικὴ καὶ νότια θεμελίωσις πλάτους 2 μ., στὴν ἐξωτερικὴ πλευρὰ τῆς ὁποίας προσαρμόζεται δεύτερη καὶ σύγχρονη θεμελίωσις, πλάτους 1 μ. Τὸ βάθος τῶν θεμελίων αὐτῶν φθάνει τὰ 2 μ. καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ 5 σειρὲς δόμων στὸ δυτικὸ καὶ τέσσερις στὸ νότιο. Τὸ νότιο θεμέλιο ἀποκαλύφθηκε συνολικὰ σὲ μῆκος 45 μ., φθάνει δὲ μέχρι τὰ δυτικὰ περίπου ὅρια τοῦ μεγάλου οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος. Τὸ δυτικὸ θεμέλιο ἀποκαλύφθηκε σὲ μῆκος 40 μ. χωρὶς νὰ ἔχει βρεθεῖ ἀκόμη τὸ πέρασ του. Σὲ σημεῖα τῆς θεμελίωσης σώζονται πλίνθοι τῆς κρηπίδας. Τὰ ἐλάχιστα κινητὰ εὐρήματα εἶναι ἓνα χάλκινο νόμισμα Κασσάνδρου, ποὺ βρέθηκε σὲ βάθος 0.70 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῶν θεμελίων καὶ λίγα μελαμβαφὴ ὄστρακα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

ΜΑΡΙΑ ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ

9. ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΣΤΗ ΒΕΡΓΙΝΑ

(Πίν. 63 - 68)

Στις ανασκαφές στη Βεργίνα που συνεχίστηκαν και τὸ 1981 ἔλαβαν μέρος καὶ οἱ βοηθοὶ τῆς β' ἔδρας Κλασικῆς Ἀρχαιολογίας κ. Χρυσούλα Σαατσόγλου-Παλιαδέλη καὶ Παναγιώτης Φάκλαρης. Χάρη στὴ γενναία οἰκονομικὴ ἐνίσχυση ποὺ δόθηκε μὲ πρωτοβρυλία τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐπεκτάθηκε σὲ ἄρκετους τομεῖς, ἀλλὰ μὲ δύο βασικοὺς ἀντικειμενικοὺς στόχους: τὴν ἔρευνα τῆς πόλης καὶ τὴν ἔρευνα τοῦ νεκροταφείου.

1. Ὁλοκληρώθηκε ἡ ἀποκάλυψη τῆς πρόσοψης τοῦ μεγάλου μακεδονικοῦ τάφου. Ἐρευνήθηκε πολὺ προσεκτικὰ ὁ σωρὸς τῶν πλίνθων ποὺ κάλυπτε τὸ δυτικὸ τμήμα τῆς καμάρας καὶ ἀφαιρέθηκαν οἱ πλίνθοι, ἐκτός ἀπὸ τὸ τελευταῖο στρώμα. Ὅστερα ἀπ' αὐτὸ φάνηκε πῶς ἡ ἀρχικὴ ἐρμηνεία ὅτι πρόκειται γιὰ βωμὸ ἐπάνω στὸν τάφο δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ὑποστηριχθεῖ πιὰ. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι ὅλες αὐτὲς οἱ πλίνθοι μεταφέρθηκαν ἀπὸ τὸν τόπο τῆς πυρᾶς τοῦ νεκροῦ. Ἔτσι ἐξηγεῖται καὶ ἡ παρουσία μέσα στὸ σωρὸ αὐτὸ πολλῶν καμένων ἀντικειμένων (ἐλεφαντοστῶν κλπ.).

2. Στὴν προηγούμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο (1980) εἶχε ἐντοπισθεῖ, μέσα στὴ δασικὴ ἔκταση τοῦ βουνοῦ ποὺ ὑψώνεται νότια ἀπὸ τὸ ἀνάκτορο, τμήμα ἀπὸ τὸ τεῖχος.

α) Μὲ τὴ συνέχιση τῶν ἐργασιῶν ἐκεῖ ὁλοκληρώθηκε ὁ ἐντοπισμὸς καὶ ἡ ἀποκάλυψη τοῦ τείχους καὶ τῆς ἀκρόπολης καὶ καθαρίστηκε γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ ἀπὸ τοὺς θάμνους λωρίδα πλάτους 10 μ. σὲ μῆκος 1.300 μ. περίπου. Διαπιστώθηκε ὅτι τὰ τεῖχη σὲ ὅλο τους τὸ μῆκος εἶναι πολὺ καταστραμμένα· σὲ πολλὰ ὡστόσο σημεῖα διατηροῦνται σὲ καλὴ σχετικὰ κατὰσταση, ὅχι ὅμως σὲ μεγάλο ὕψος. Τὸ πάχος τους κυμαίνεται ἀπὸ 2 ὠς 2.80 μ. (πίν. 63, 64α).

β) Στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ τείχους ἐρευνήθηκε τμήμα ἐνὸς πύργου καὶ βοηθητικὴ πύλη πλάτους 1.75 μ.

γ) Στὴ νότια πλευρὰ τῆς ἀκρόπολης, ἀμέσως ἔξω ἀπὸ τὸ τεῖχος, ἐρευνήθηκε τμήμα ἐνὸς σπιτιοῦ· μερικοὶ τοῖχοι του προχωροῦν ἐπάνω στὸ καταστραμμένο τεῖχος καὶ συνεχίζονται στὸ ἐσωτερικὸ του. Ἀπὸ τὰ εὐρήματα σημειώνουμε πῆλινο εἰδῶλιο Κυβέλης. Ἡ πιθανότερη χρονολογία τοῦ σπιτιοῦ εἶναι τὰ μέσα τοῦ 2ου π.Χ. αἰ.

δ) Στὴ βόρεια πλευρὰ τῆς ἀκρόπολης ἐντοπίσθηκε καὶ ἐρευνήθηκε μιὰ πύλη

ἡ ὁποία ὡδηγοῦσε πρὸς τὸν οἰκισμό· πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἀκρόπολης ἀποκαλύφθηκε διάδρομος πλάτους 3 μ. καὶ λίθινος ἀποχετευτικὸς ἀγωγός.

ε) Μέσα στὸ χῶρο τῆς ἀκρόπολης ἔγιναν ἐρευνητικὲς τομές, οἱ ὁποῖες ἔδειξαν ὅτι ἡ ἐπίχωση εἶχε ὑποστεῖ ταραχή· σὲ μία ἀπὸ τὶς τομές (ΑΙΠ) βρέθηκε τμῆμα πῆλινου ἀγωγοῦ, ἐνῶ σὲ ἄλλη αἰγυπτιακὸς σκυραβῆθος.

3. Γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῆς ἔκτασης τῆς πόλης καὶ ἀπὸ ἀφορμὴ τυχαῖα εὐρήματα χωρικῶν τῆς Βεργίνας ἐπιχειρήθηκαν τὸ 1980 δοκιμαστικὲς τομές σὲ χωράφια βορειοανατολικά τοῦ ἀνακτόρου. Τὸ 1981 συνεχίστηκε αὐτὴ ἡ ἔρευνα σὲ δύο κυρίως σημεία: α) στὸν ἀγρὸ Τσιρέλα καὶ β) στὸν ἀγρὸ Ἀμπρικίδη. Στὸν ἀγρὸ Τσιρέλα ἀποκαλύφθηκε σὲ ἔκταση 20 × 22 μ. οἰκοδόμημα, τὸ ὁποῖο μὲ βάση τὰ ὕστρακα καὶ τὶς νομισματικὲς ἐνδείξεις μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ περὶ τὰ μέσα τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνα. Μολονότι ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἔχει ὀλοκληρωθεῖ μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι πρόκειται γιὰ κατασκευὴ φροντισμένη, ἰδιωτικῆς χρήσεως.

Στὸν ἀγρὸ Ἀμπρικίδη ἄρχισε ἡ ἀποκάλυψη οἰκοδομήματος, τὸ ὁποῖο ἔχει δύο φάσεις: μία παλαιότερη ἑλληνιστικὴ καὶ μία νεότερη ρωμαϊκὴ. Τοῦτο σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ὑπαρξὴ στὴν περιοχὴ ρωμαϊκῶν τάφων μαρτυρεῖ τὴ συνέχεια τῆς ζωῆς τῆς πόλης καὶ στοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους. Ὡστόσο εἶναι ἀξίωση-μείωτη ἡ ἀνεύρεση, σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο, καταστραμμένον ρωμαϊκοῦ τάφου, στὴν κατασκευὴ τοῦ ὁποῖου χρησιμοποιοῦντο καλὸ ἑλληνιστικὸ κατόφλι καὶ βάση ἀπὸ ἐπιτύμβιο νημειό, ἡ ὁποία διατηρεῖ τὸ πρῶτο μισὸ ἐπιτύμβιου ἐπιγράμματος τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνα.

4.α) Σὲ παλαιότερες ἀνασκαφικὲς περιόδους εἶχε ἐπισημανθεῖ μέσα στὸ νεκροταφεῖο τῶν τύμβων μιὰ ἔκταση ἀρκετὰ μεγάλη, τετράπλευρη, στὴν ὁποία δὲν ὑπῆρχαν τύμβοι· στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς μπορούσε νὰ διακρίνεται κανεὶς λείψανα κάποιου εὐθύγραμμου τοίχου ἀπὸ ἀργούς λίθους. Προσεκτικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀποκάλυψε ὅτι παρόμοιοι τοῖχοι ὑπῆρχαν καὶ στὴ δυτικὴ καὶ στὴ βόρεια πλευρά· ἡ ὀλοκληρωτικὴ ἀνασκαφὴ τοὺς ἔδειξε ὅτι ἀνήκουν στὰ θεμέλια ἐνὸς τεράστιου περιβόλου, τοῦ ὁποῖου μὲ ἀσφάλεια ὀρίζονται ἡ ΒΑ καὶ ἡ ΒΔ γωνία, ἐνῶ παραμένει ἀκαθόριστο τὸ πέρασ τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου· στὴ σημερινή του κατάσταση τὸ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς εἶναι 190 μ., τῆς βόρειας 224 μ. καὶ τῆς δυτικῆς 156 μ. Τὸ πᾶχος τῶν τοίχων εἶναι 0.65 μ. Ἐσωτερικά οἱ τοῖχοι ἔχουν ἀντηρίδες μῆκους 0.70 μ., σὲ κανονικὰ διαστήματα τῶν 2.60 μ. Ἡ ἀνυπαρξία ἀτάρακτης ἐπίχωσης δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἀσφαλὴ χρονολόγησιν τοῦ περιέργου αὐτοῦ περιβόλου. Τὸ γεγονός ὅμως ὅτι ἓνα τουλάχιστον τμῆμα τοῦ δυτικοῦ τοίχου καλύπτεται ἀπὸ μικρὸ τύμβο μᾶς ἐπιτρέπει νὰ διαθέτουμε *terminum ante quem*. Μολονότι ὁ τύμβος αὐτὸς βρέθηκε ταραγμένος καὶ δὲν ἔδωσε οὔτε ἓνα ἀσφαλὲς ὕστρακο, μπορούμε νὰ θεωρήσουμε ἀναμφισβήτητο ὅτι ἀποκλείεται νὰ εἶναι μεταγενέστερος τοῦ 2ου π.Χ. αἰ. Τοῦτο σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ λίγα ὕστρακα ποὺ βρέθηκαν σὲ ἄλλα ση-

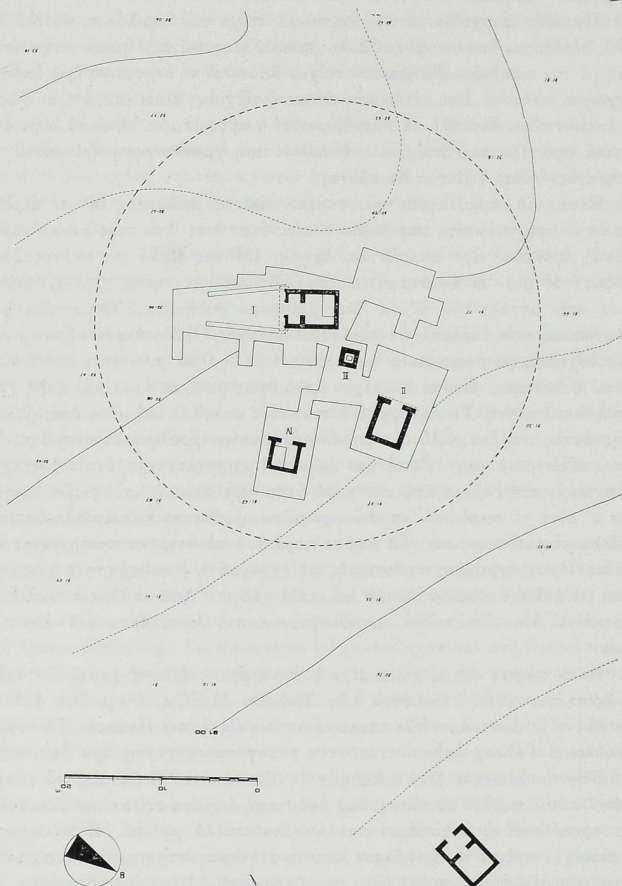
μεῖα τοῦ περιβόλου, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ κατασκευὴ καὶ ἡ καταστροφή τοῦ περιβόλου ἀνάγονται στὸν 3ο π.Χ. αἰώνα.

β) Παράλληλα σχεδὸν μὲ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ περιβόλου, δυτικὰ ἀπὸ τὸ ΝΑ πέρασ τοῦ ἀποκαλύφθηκε ἄλλος παράλληλος τοῖχος, ὅμοιος στὴν κατασκευὴ μὲ τὸν περιβόλο. Τμήμα τοῦ τοῖχου ἀποτελεῖ τὸ ἀνατολικὸ ὄριο ὑπόστεγου χώρου πλάτους 2 μ., ἐνῶ δυτικότερα ὑπάρχουν ἄλλοι μικρότεροι χώροι, τῶν ὁποίων εἶναι δύσκολο νὰ προσδιορισθεῖ ὁ προορισμός. Ἀπὸ τὰ λίγα ἀνασκαφικὰ στοιχεῖα ποὺ ὑπάρχουν, ἡ πιθανότερη χρονολόγηση καὶ αὐτοῦ τοῦ «οἰκήματος» εἶναι ὁ 3ος π.Χ. αἰώνας.

5. Μέσα στὸ νεκροταφεῖο τῶν τύμβων καὶ σὲ ἀπόσταση 50 μ. περίπου βόρεια τοῦ προηγούμενου περιβόλου διακρινόταν ἓνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους τύμβους, ὁ ὁποῖος εἶχε μακρόστενο σχῆμα. (Μῆκος 43.75 μ., πλάτος 24.75 μ., ὕψος 5.40 μ.). Ἡ ἀνασκαφὴ του ἔδειξε ὅτι κάλυπτε τρεῖς τάφους, διαταγμένους στὸ μεγάλο του ἄξονα· ὅλοι βρέθηκαν συλημένοι. Ὁ μεσαῖος ἦταν ἀπλὸς λάκκος στὸν ὁποῖο εἶχε ἐνταφιασθεῖ ὁ νεκρός. Οἱ δύο ἀκραιῖοι ἦταν μικροὶ κιβωτιόσχημοι, μὲ ἐσωτερικὲς διαστάσεις 1.21×0.87 μ. ὁ ἓνας καὶ 1.42×1.04 μ. ὁ δεύτερος. Καὶ οἱ δύο εἶχαν καλὸ ἐσωτερικὸ κονίαμα καὶ ἀπλὴ χρωματικὴ διακόσμηση. Τὸ περιεχόμενό τους εἶχε συληθεῖ, καὶ μόνο ἓνας μελαμβαφῆς ἀσκὸς καὶ ἓνα πολὺ διαβρωμένο ἀλάβαστρο βρέθηκε στὸν πρῶτο. Ἐν τούτοις ἐξωτερικὰ καὶ οἱ δύο εἶχαν καλυφθεῖ μὲ χρώματα καμένα καὶ στάχτες ποὺ προέρχονταν βέβαια ἀπὸ τὴν πυρὰ ὅπου εἶχε γίνεῖ ἡ καύση τῶν νεκρῶν. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ σωρὸ τῶν καμένων χωμάτων βρέθηκαν πολυάριθμα ὕστρακα καὶ ἄλλα μικροαντικείμενα. Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ὕστρακα προέρχονται ἀπὸ μεγάλες ὑδρίες ἐγγώριας κατασκευῆς μὲ ἐγγάραια διακόσμηση ἢ χρωματισμένες μὲ ἐπίθετο κόκκινο, λευκὸ καὶ μπλὲ χρῶμα. Ἀπὸ τὰ λίγα ἀττικά δείγματα καὶ οἱ δύο αὐτοὶ τάφοι χρονολογοῦνται στὸ 3ο τέταρτο τοῦ 4ου π.Χ. αἰώνα.

6. Πολὺ γόνιμο ἀποτέλεσμα εἶχε ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα χαμηλοῦ τύμβου ποὺ βρίσκεται μέσα στὸν ἀγρὸ τῶν ἀδελφῶν Μπέλλα, 60 μ. ΝΔ ἀπὸ τὸν τάφο ποὺ εἶχε ἀνασκάψει τὸν περασμένο αἰώνα ὁ Léon Heuzey. Τὸν τύμβο σημειώνει ὁ Γάλλος ἀρχαιολόγος στὸν τοπογραφικὸ χάρτη ποὺ δημοσίευσε στὸ βιβλίο του Mission Archéologique de Macedoine. Ἡ ὑπαρξὴ τοῦ ἀπομονωμένου αὐτοῦ τύμβου σὲ τόσο μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ ἓνα σημαντικὸ μακεδονικὸ τάφο προκάλεσε τὸ ἐνδιαφέρον μας ἐδῶ καὶ πολλὰ χρόνια. Ἡ καλλιέργεια τῆς περιοχῆς πρέπει νὰ προκάλεσε κάποια ἀλλοίωση στὴ μορφή καὶ στὶς διαστάσεις του, ἐλλατώνοντας τὸ ὕψος του (σημερινὸ ± 1 μ.) καὶ αὐξάνοντας κάπως τὴ διάμετρό του, ἢ ὁποία ἔφθασε τὰ 56 μ.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ τύμβου ἀποκάλυψε τρεῖς συλημένους μακεδονικοὺς τάφους καὶ ἓνα μικρὸ κιβωτιόσχημο ἀσύλητο (εἰκ. 1). Ὁ μεγαλύτερος ἀπ' αὐτοὺς ἔχει μῆκος 5.53 μ. καὶ πλάτος 3.98 καὶ βρίσκεται περίπου στὸ κέντρο τοῦ

Εἰκ. 1. Κάτοψη τῶν τάφων.

τύμβου. 'Αποτελεῖται ἀπὸ προθάλαμο (1.23 μ. × 3.02 μ.) καὶ κυρίως θάλαμο (πλευρά: 3.02 μ.). Στὴν εἴσοδό του, ποὺ βλέπει πρὸς Νότο, ὁδηγεῖ ἐπικλινῆς δρόμος ποὺ ἔχει μῆκος 8 μ. καὶ πλάτος στὴν ἀρχή του 2.40 μ., ἐνῶ στὴν πρόσοψη τοῦ τάφου φθάνει τὰ 3.96 μ. 'Ο δρόμος ὀρίζεται στὶς πλευρές του ἀπὸ καλοκατασκευασμένους λίθινους τοίχους, στοὺς ὁποίους ὑπάρχουν, σὲ δεύτερη χρήση, παλαιότερα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη. 'Η ἀνασκαφὴ προχώρησε ὥς τὸ μέσο περίπου τῆς πρόσοψης. 'Οπως σὲ ὅλους σχεδὸν τοὺς μακεδονικοὺς τάφους, τὸ ἄνοιγμα τῆς εἰσόδου φράζεται μὲ τοῖχο ἀπὸ πωρολίθους. 'Η πρόσοψη εἶναι δωρική, μὲ ἡμικίονες οἱ ὁποῖοι στηρίζουν ἐπιστύλιο, τρίγλυφα καὶ μετόπες. 'Ιδιαιτέρου ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἓνα ἀνεξάρτητο δομικὰ κοῖλο ἐπάτιο «γεῖσο» ὕψους 0.50 μ. ποὺ σχηματίζεται ἀπὸ μεγάλους πωρολίθους, ποὺ πατοῦν στὶς πλάγιες πλευρὲς τοῦ ἀετώματος (πίν. 64β). "Άλλη ἀρχιτεκτονικὴ ιδιοτυπία τοῦ τάφου εἶναι ὅτι μόνον ὁ θάλαμος εἶναι καμαρωτός· ὁ προθάλαμος ἔχει ὀριζόντια στέγη καὶ ἐσωτερικὰ στὴν ὁροφή του ὑπάρχουν λίθινοι ψευδοδοκοὶ (πίν. 65). Τὰ κονιάματα τόσο τοῦ θαλάμου ὥς καὶ τοῦ προθαλάμου ἔχουν ὑποστεῖ ἀρκετὲς φθορές, ἀλλὰ διατηροῦνται σὲ μεγάλη ἔκταση· στὸ θάλαμο εἶναι κίτρινα ὥς τὴ γένεση τῆς καμάρας καὶ λευκὰ στὸ ἐπάνω μέρος· στὸν προθάλαμο, στὸ κάτω μέρος μιμοῦνται, μὲ ἀνάγλυφη μάλιστα διάπλαση, ἰσόδομη κατασκευή, ἐνῶ στὸ ἐπάνω τμήμα εἶναι κόκκινα. Στενὴ ταινία στὸ ὕψος τοῦ κάθετου τοίχου, τόσο στὸ θάλαμο ὥς καὶ στὸν προθάλαμο ἀρθρώνει τὰ δύο μέρη, ἐπάνω καὶ κάτω· ἡ χρωματικὴ τῆς κόσμησης μιμεῖται πολὺχρωμο μάρμαρο.

Χῶμα, ποὺ εἶχε εἰσχωρήσει ἀπὸ τὸ ἄνοιγμα τῶν τυμβωρύχων, εἶχε καλύψει σὲ μεγάλο ὕψος τὸ θάλαμο· ὅταν ἀφαιρέθηκε αὐτό, ὥς ἦταν δυνατό, φάνηκαν τὰ δύο φύλλα τῆς ἐσωτερικῆς μαρμαρίνης θύρας πεσμένα στὸ θάλαμο· τὸ ἓνα σώζεται ἀκέραιο (πίν. 66α)· τὸ ἄλλο ἔχει τεμαχισθεῖ καθὼς κτύπησε στὴ λίθινη κλίνη-σαρκοφάγο ποὺ ὑπάρχει στὸ ΝΔ τμήμα (πίν. 66β). Τὸ ἀνατολικὸ πέρασ τῆς κλίνης ἔχει ἀνατραπεῖ ἀπὸ τοὺς συλητὲς στὴν ἀναζήτησι θησαυρῶν· τὸ δυτικὸ τμήμα σώζεται ἀρκετὰ καλὰ· ἔτσι διακρίνουμε καθαρὰ τὸ ἓνα πῶδι ποὺ διαμορφώνεται ἀναγλυφικὰ καὶ φέρει χρωματιστὴ κόσμηση. 'Ανάμεσα στὰ δύο πῶδια τῆς κλίνης ὑπάρχει στενὴ ζωφόρος μὲ γραπτὴ κόσμηση γρυπῶν (πίν. 67α).

'Ο δεῦτερος μακεδονικὸς τάφος ποὺ βρέθηκε 8 μ. περίπου ΒΑ ἀπὸ τὸν πρῶτο εἶναι μονοθάλαμος καὶ ἔχει διαστάσεις (ἐξωτερικὰ) 4.60 × 3.96 μ. Τὸ ἐσωτερικὸ του ἔχει γεμίσει μὲ χῶμα σὲ πολὺ μεγάλο ὕψος. 'Η ἀνασκαφὴ περιορίστηκε στὸ ἐξωτερικὸ του· στὴν πρόσοψη προχώρησαμε ὥς τὸ ὕψος τοῦ ὑπερθύρου. Καὶ αὐτοῦ ἡ εἴσοδος, ποὺ ἔβλεπε πρὸς Δυσμὰς, κλεινόταν ἀπὸ τοῖχο πωρολίθων· οἱ παραστάδες καὶ τὸ ὑπερθύρο εἶναι μαρμαρίνα καὶ διατηροῦνται σὲ ἐξαιρετικὰ καλὴ κατάστασι. 'Ολος ὁ τοῖχος τῆς πρόσοψης ἐπάνω ἀπὸ τὸ ὑπερθύρο ἀποτελεῖ ἐνιαία ἐπιφάνεια χωρὶς καμιά ἀρχιτεκτονικὴ διάρθρωσι. Στὴν ἐπιφάνεια τούτη, ποὺ ἔχει ὕψος 1.40 μ. καὶ προστατεύεται στὸ ἐπάνω μέρος

ἀπὸ στενὸ ὀριζόντιο γέισο, ἀποκαλύφθηκε τοιχογραφία πολὺ καλὰ διατηρημένη (πίν. 67β). Στὸ κέντρο, ἀκριβῶς ἐπάνω ἀπὸ τὴν εἴσοδο, εἰκονίζοταν νέος ὀπλίτης κατενώπιον ἄρθιος, κρατῶ τὸ δόρυ του μὲ τὸ δεξιὸ καὶ στρέφει ἐλαφρὰ πρὸς τὰ ἀριστερά του· φορεῖ θώρακα καὶ ὑψηλὰ ὑποδήματα (πίν. 68α). Ἀριστερά του (δεξιὰ πρὸς τὸ θεατὴ) στέκεται σὲ αὐστηρὰ πλάγια ὕψη πολὺ ὑψηλὴ γυναικεῖα μορφή, ποὺ προτείνει πρὸς τὸν πολεμιστὴ μὲ τὸ τεντωμένο δεξιὸ τῆς χερί χρυσὸ στεφάνι (πίν. 68β). Δεξιὰ τοῦ πολεμιστῆ ὑπάρχει καθιστὸς νέος, μὲ χλαμύδα, ξίφος καὶ ἀσπίδα, ἡ ὁποία ἀκουμπᾷ στὴ δεξιὰ πλευρὰ τοῦ καθισματός του (πίν. 68γ). Πρέπει νὰ θεωρηθεῖ βέβαιον ὅτι ὁ πολεμιστὴς εἰκονίζει τὸ νεκρὸ· ἀλλὰ οὔτε ἡ γυναικεῖα μορφή οὔτε ὁ καθιστὸς νέος φαίνονται πρόσωπα οἰκεῖα πρὸς αὐτόν. Νομίζω πιθανότερον πὼς πρόκειται γιὰ «προσωποποιημένες» δυνάμεις καὶ θὰ τοιμοῦσα, ὡς πρώτη πρόχειρη ὑπόθεση, νὰ θεωρήσω τὴ γυναικεῖα προσωποποίηση τῆς Ἀρετῆς ἢ τῆς Μακεδονίας καὶ τὸν νέο ὡς προσωποποίηση τοῦ Πολέμου ἢ ὡς ἀπεικόνιση τοῦ Ἀρη. Τὸ ζήτημα ὥστόσο μένει ἀνοικτὸ καὶ ἀπαιτεῖ προσεκτικότερη ἐρευνα. Ἀλλωστε ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ ἀποκάλυψη τῶν μορφῶν δὲν ἔχουν ἀκόμη ὀλοκληρωθεῖ.

Ὁ τρίτος μακεδονικὸς τάφος (3.33×2.30 μ.), ποὺ βρίσκεται ΒΑ τοῦ πρώτου καὶ Ν τοῦ δεύτερου, εἶναι πολὺ πιὸ λιτός· τὸ μόνο «ἀκόσμημα» στὴν πρόσοψή του εἶναι ἀνάγλυφο ἀετωμάτιο ποὺ ἐπιστέφει τὸ ἄνοιγμα τῆς εἰσόδου. Εἶναι βέβαια μονοθάλαμος καὶ εἶχε γεμίσει σὲ ὅλο σχεδὸν τὸ ὕψος του μὲ χῶμα. Ἡ ἐρευνὰ του θὰ προχωρήσει, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων δύο, τὸν ἐπόμενο χρόνο.

Γιὰ τὴ χρονολόγηση τῶν τάφων θὰ ἀπαιτηθεῖ προσεκτικὴ ἐξέταση ὅλων τῶν δεδομένων, ἀνασκαφικῶν καὶ μορφολογικῶν, ἡ ὁποία δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ γίνῃ σ' αὐτὸ τὸ στάδιο τῆς ἀνασκαφῆς. Ὅστόσο μιὰ πρώτη ἐκτίμηση ἐπιτρέπει, νομίζω, νὰ δεχθοῦμε ὡς τὴν πιθανότερη χρονολογία καὶ γιὰ τοὺς τρεῖς τις ἀρχές τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνα.

Ὁ μικρὸς ἀσύλητος τάφος βρέθηκε ἀνάμεσα στὸν Ι καὶ ΙΙ. Ἔχει διαστάσεις (ἐξωτ.) 1.92×1.92 μ. καὶ ἐσωτερικὰ ἦταν ἐπιχρισμένος μὲ λευκὸ κονίαμα. Σὲ τεράγωνη κοιλότητα ποὺ σχηματιζόταν στὸ μέσο τοῦ δαπέδου εἶχαν ἀποτεθεῖ τὰ καμένα ὅστ' αὐτοῦ νεκροῦ καὶ ἐπάνω σ' αὐτὰ μικρὸ χρυσὸ στεφάνι ἀπὸ φύλλα δάφνης. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι δὲν βρέθηκε κανένα ἄλλο κτερίσμα οὔτε στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ τάφου οὔτε ἔξω ἀπ' αὐτόν.

Ὅλη ἡ ἔκταση τοῦ τύμβου ποὺ ἀνασκάφηκε στεγάσθηκε, κατασκευάστηκε ἀποχετευτικὰ αὐλάκια γιὰ τὴν προστασία τῶν μνημείων ἀπὸ τὴ βροχὴ καὶ περιφράχθηκε μὲ ἀσφαλὴ τρόπο.

7. Ὁ παρακείμενος «τάφος τοῦ L. Heuzey» εἶχε ἀπὸ χρόνια καταστραφεῖ καὶ ὁ λάκκος εἶχε καλυφθεῖ κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος μὲ χῶματα. Θεώρησα σκόπιμο νὰ τὸν ἀποκαλύψω· ἀφαιρέθηκαν τὰ χῶματα καὶ διαπιστώσαμε ὅτι σῴζεται τὸ κτίσμα μόνον στὸ κατώτερο τμήμα τῶν τοίχων του. Ἀπὸ τὴν πρόχειρη αὐτὴ ἀνασκαφὴ βεβαιώθηκε ὅτι ὁ L. Heuzey εἶχε ἀποκαλύψει τὴν

πρόσωση τόσο μόνον, ὅσο τοῦ ἀρκοῦσε γιὰ νὰ δώσει στὸ σχέδιο τὴ μορφή της, χωρὶς νὰ προχωρήσει καθόλου στὴν ἔρευνα τοῦ δρόμου. Νομίζω ὅτι εἶναι ἀπαράιτητο στὴν ἐπόμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο νὰ συνεχίσω τὴν ἀνασκαφὴ καὶ στὸ ὡρὸ αὐτόν. Καὶ γιὰ τὴν ἀσφάλεια τοῦ μνημείου, ἀλλὰ, προπάντων, γιὰ τὴν πρόληψη ἀτυχήματος, ἔχρινα σκόπιμο νὰ περιφράξω καὶ τὸ ὡρὸ αὐτό.

Στὸ διάστημα τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου πραγματοποιήθηκε ἡ πλήρης τοπογράφηση ὅλης τῆς περιοχῆς καὶ τῶν μνημείων ποὺ ἔχουν ὡς τώρα ἀποκαλυφθεῖ.

8. Ἐργασίες συντήρησης. Οἱ συντηρητὲς τῶν τοιχογραφιῶν ποὺ ἐργάστηκαν ὅλα αὐτὰ τὰ χρόνια ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τοῦ κ. Φώτη Ζαχαρίου, συνέχισαν τὴν ἐργασία τους καὶ κατὰ τὸ 1981. Ἀφοῦ τελείωσαν ὅλες οἱ ἐργασίες συντηρήσεως τῆς μεγάλης τοιχογραφίας τοῦ κυνηγιοῦ στὸν «τάφο τοῦ Φιλίππου» ἔγινε ἡ τελειωτικὴ στερέωση (φιζάρισμα) τῶν χρωμάτων, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀποκτήσει καὶ πάλι ἡ μοναδικὴ αὐτὴ ζωγραφικὴ σύνθεση τοὺς ἀρχικούς χρωματικούς της τόνους.

Στὸ «μικρὸ» κιβωτιόσχημο τάφο τελείωσε ὁ καθαρισμὸς τόσο τῆς τοιχογραφίας τῆς ἀρπαγῆς τῆς Περσεφόνης ὅσο καὶ τῶν ἄλλων μορφῶν τῶν λοιπῶν τοίχων.

Ὁ ταλαντοῦχος πτυχιούχος τῆς Ἀρχαιολογίας κ. Γεώργιος Μιλτσακάκης, ποὺ ἔχει ἀναλάβει ἀπὸ τὸ 1978 τὴ σχεδίαση ὅλων τῶν εὐρημάτων, ὁλοκλήρωσε τὴν ἐξαιρετικὰ λεπτὴ καὶ ἐπίπονη ἐργασία τῆς γραμμικῆς ἀντιγραφῆς ὅλων τῶν τοιχογραφιῶν. Τέλος ὁ γνωστὸς καὶ ἔμπειρος φωτογράφος κ. Μ. Σκιαδαρέσης συμπλήρωσε τὴ φωτογράφησή τους μὲ ἐξαιρετικὴ ἐπιτυχία.

Στὸ ἐργαστήριό τῆς Βεργίνας, μὲ προσωπικὸ πολὺ λιγότερο παρ' ὅσο ἀπαιτεῖ ὁ πλοῦτος καὶ ἡ σημασία τοῦ ὕλικου, συνεχίσθηκε ὁ καθαρισμὸς, στερέωση καὶ ἀποκατάσταση τῶν ὀργανικῶν λειψάνων τοῦ μεγάλου τάφου. Ὁ ἐξαιρετικὸς τεχνίτης κ. Γεώργιος Πετκούσης, ὕστερα ἀπὸ ἐργασία τριῶν καὶ πλέον χρόνων, κατόρθωσε νὰ ἀποκαταστήσει ἓνα ἀπὸ τὰ πολυτιμότερα εὐρήματα: τὴ χρυσελεφάντινη ἀσπίδα. Ἐλπίζω ὅτι σύντομα θὰ ὁλοκληρώσει τὴν ἐργασία του καὶ θὰ εἴμαστε στὴν εὐχάριστη θέση νὰ τὴν παραδώσουμε στὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης γιὰ νὰ ἐκτεθεῖ μαζὶ μὲ τὰ ὑπόλοιπα εὐρήματα τῆς Βεργίνας.

Γενάρης 1982

ΜΑΝΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ

Ἐκτεταμένες ἀνασκαφικὲς ἐργασίες ἔγιναν στὸ χῶρο ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη ὅπου ἀποκαλύπτονται τὰ ἱερὰ τῶν θεῶν ἀλλὰ καὶ μέσα στὴν ἀρχαία πόλη. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἔρευνας κατὰ τομεῖς ὑπῆρξαν τὰ ἑξῆς:

Στὸ ἱερὸ τῆς *Δήμητρας* ἀποκαλύφθηκαν νέα κτίρια ποὺ σχετίζονται μὲ τὴ λατρεία, ὅπως ὁ μικρὸς μονοθάλαμος οἶκος στὰ ΝΑ τοῦ μεγάλου σκάμματος. Πλούσια ἦταν τὰ εὐρήματα στὸ βόρειο τμήμα τοῦ τομέα ὅπου βρέθηκαν πολ- λές δεκάδες κεφαλῶν καὶ ἄλλων θραυσμάτων ἀπὸ πήλινα γυναικεῖα εἰδώλια τῶν κλασικῶν καὶ ἐλληνιστικῶν χρόνων, ἓνα ἰδεαλιστικὸ γυναικεῖο κεφάλι ἀπὸ μάρμαρο, δύο τραπεζοφόρα, μεγάλο τμήμα ἀπὸ γυάλινη ὀμφαλωτὴ φιάλη, βάθρα μικρῶν ἀγαλμάτων, θραύσματα γλυπτῶν καὶ ἓνα χάλκινο ἀγαλμάτιο ποὺ εἰκονίζει τὸν Ἑρμῆ ἀνακεκλιμένο. Ἰδιαίτερα σημαντικὸ γιὰ τὴν ταύτιση τοῦ Ἱεροῦ ἦταν ἓνα ὄστρακο σκύφου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. μὲ χαραγμένη ἐπιγραφὴ ἀναθηματικὴ στὴ *Δήμητρα*.

Παρά τις ἀσυνήθιστα δυσχερεῖς συνθῆκες ἀνασκαφῆς οἱ ἐργασίες προχώ- ρησαν ἱκανοποιητικὰ στὸ Ἱερὸ τῆς *Ἰσιδας* (πίν. 69α). Ἡ ἔρευνα ἐφθασε σὲ βάθος γύρω ἀπὸ τὸ βωμὸ, μέσα στὸ μακρὸ διάδρομο στὰ ἀνατολικά του καὶ βόρεια ἀπὸ τὸ ναὸ τῆς *Ἰσιδας*. Στὴ νότια πτέρυγα τοῦ οἰκοδομικοῦ συγκροτή- ματος ἔγινε ἀφαίρεση τῆς ἐπιχώσεως ἕως τὸ ὕψος τῶν ἐρειπίων τῶν τοίχων (πίν. 69β). Στὴν περιοχὴ κοντὰ στὸ βωμὸ βρέθηκαν ἓνα γυναικεῖο ἀγαλμα τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων δίχως κεφάλι, ἡ μαρμαρίνη κεφαλὴ καὶ τὸ δεξιὸ χεῖρ ἐνὸς ἀγαλματιδιοῦ τοῦ *Σάραπη*, κομμάτια ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ποὺ προσαρμόστηκαν σὲ παλιότερα εὐρήματα, καὶ νέα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη. Ἰδιαί- τερη σημασίαν εἶχε ἡ ἀποκάλυψη ἐνὸς ναῦσκου βόρεια ἀπὸ τὸ ναὸ τῆς *Ἰσιδας* (πίν. 70α). Ἡ κάτοψή του εἶναι ἀπλή: ἔχει τὴ μορφή οἴκου μὲ μεγάλο θυραῖο ἄνοιγμα στὰ ἀνατολικά καὶ μιὰ ὀρθογώνια κόγχη στὰ δυτικά. Στὸ δάπεδο μὲ δύο ἀναβαθμοὺς δημιουργεῖται μιὰ ὀρθογώνια δεξαμενὴ. Στὴν κόγχη βρέθηκε στὴ θέση του τὸ βάθρο ποὺ δεχόταν τὸ λατρευτικὸ ἀγαλμα. Σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιγραφὴν του τὸ ἀγαλμα ποὺ ἦταν στημένο ἐκεῖ ἦταν ἀνάθημα τῆς γνωστῆς στὸ Δίον πλούσιας ἀπελευθέρας Ἀνθεστίας Ἰουκουῖνδας πρὸς τὴν Ὑπολυμπίδια Ἀφροδίτη. Τὸ κεφάλι τῆς θεᾶς βρέθηκε στὸ δάπεδο μπροστὰ ἀπὸ τὸ βάθρο. Ὅστερα ἀπὸ σύντομη ἔρευνα στὰ εὐρήματα τοῦ Δίου ἀναγνωρίστηκε καὶ τὸ σῶμα τῆς Ἀφροδίτης στὸ ὁποῖο προσαρμόστηκε ἀπόλυτα τὸ κεφάλι. Ἔτσι

τὸ ἄγαλμα στήθηκε πάνω στὸ βάθρο του. Πρόκειται γιὰ ἓνα ἑλληνιστικὸ ἔργο τοῦ τύπου ποὺ εἶναι γνωστὸς ὡς «'Αρτεμη-Ἑκάτη». Ἡ ἔρευνα συνεχίστηκε καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ διάδρομο τῆς βόρειας πτέρυγας. Ἐκεῖ ἐντοπίστηκαν σπόνδυλοι κιόνων καὶ βρέθηκε ἓνα ἀξιόλογο θραῦσμα γλυπτοῦ ποὺ προέρχεται ἀπὸ μεγάλο ἀνδρικό ἄγαλμα.

Σημαντικὰ προχώρησαν οἱ ἐργασίες στὸ κοῖλο τοῦ ἑλληνιστικοῦ θεάτρου. Ἀποκαλύφθηκαν στὸ βόρειό του τμήμα οἱ σειρὲς τῶν στρωμένων μεγάλων πλίνθων ποὺ ἀποτελοῦσαν μέρος τῶν καθισμάτων καὶ ἐρευνήθηκε ἓνα τμήμα τῆς παρόδου στὴν ἴδια πλευρά. Ἐπίσης ἔγινε λεπτομερὲς ἀποτύπωση, προστατευτικὴ κάλυψη τῶν ἐρειπίων ποὺ βρέθηκαν, καθαρισμὸς ὅλου τοῦ κοίλου καὶ ἀπομάκρυνση τῶν χωμάτων ἀπὸ τίς παλαιότερες ἀνασκαφικὲς περιόδους. Τὰ φετινὰ εὐρήματα ἐπιβεβαιώνουν τὴ γνώμη γιὰ λειτουργία καὶ χρῆση τοῦ θεάτρου κυρίως στὰ ἑλληνιστικὰ χρόνια.

Στὸ ρωμαϊκὸ θέατρο ποὺ κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος του εἶχε ἀνασκαφῆ ἀπὸ τὸν ὁμότιμο καθηγητὴ κ. Γ. Μπακαλάκη συνεχίστηκαν καὶ φέτος οἱ ἐργασίες. Ἀνασκαφὴ ἔγινε στὶς σφηνοειδεῖς καμάρες ὑποστηρίξεως τοῦ κοίλου καὶ στοὺς χώρους ποὺ βρίσκονται στὴ ράχη τους.

Ἀμέσως ἔξω ἀπὸ τὴ νότια πλευρὰ τῶν τειχῶν καὶ τὴν ὀχυρωματικὴ τάφρο ἤρθαν στὸ φῶς τὰ ἐρείπια τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος μιᾶς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς. Ἡ κόγχη τοῦ ἱεροῦ φέρει στὴν ἐξωτερικὴ τῆς πλευρὰς τρεῖς ἀντηρίδες. Τὰ σημαντικότερα ἀπὸ τὰ κινητὰ εὐρήματα ἦταν ἓνας πλήρης χάλκινος σταυρὸς γιὰ ἀνάρτηση καὶ θραύσματα ἐνὸς γυάλινου ἀγγείου ποὺ συγκολλήθηκαν καὶ ἀπέδωσαν μιὰ μεγάλη κανδήλη. Κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ βόρειου («παστοφορίου») βρέθηκε ἓνας εὐρύχωρος τάφος μὲ πολλοὺς σκελετοὺς. Δεδομένου ὅτι καὶ παλαιότερα εἶχαν ἐντοπισθεῖ στὴ γύρω περιοχὴ τάφοι τῶν παλαιοχριστιανικῶν χρόνων μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ πρῶιμη κοιμητηριακὴ βασιλική.

Ἡ ἀνακάλυψη τοῦ ὀχυρωματικοῦ περιβάλου στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ ἔγινε σὲ μῆκος 600 μ. Ἡ τοιχοδομία τῶν ἐρειπίων τοῦ τείχους κατὰ κανόνα παρουσιάζει τὴ μορφὴ τῶν ἀργῶν λίθων ποὺ δένονται κατὰ διαστήματα μὲ ζῶνες πλίνθων. Σὲ ὁρισμένα σημεῖα ὅμως παρεμβάλλονται καὶ ἄλλα ὕλινὰ σὲ δεύτερη χρῆση, κυρίως ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, βάθρα, ἐπιτύμβιοι βωμοὶ κ.ἄ. Στὸ μέσο περίπου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ τείχους βρέθηκε ἐντειχισμένο μὲ φροντίδα ἓνα μαρμάρينو γυναικεῖο κεφάλι ἀγάλματος τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων (πίν. 70β). Μὲ τὴν ἔρευνα τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους διαπιστώθηκε ὅτι ὁ ὀχυρωματικὸς περίβολος στὴν πλευρὰ αὐτὴ ἔχει ἀσύμμετρη διαδρομὴ σὲ ἀντίθεση μὲ τίς τρεῖς ἄλλες πλευρὲς ποὺ εἶναι εὐθύγραμμες. Ἡ μορφὴ αὐτὴ προσαρμόζεται σὲ γενικὲς γραμμὲς στὴν κατεύθυνση ποὺ ἔχει ὁ μικρὸς ποταμὸς ποὺ παραρρέει τὸ τεῖχος. Πιθανότατα ὁ ποταμὸς τοῦ Δίου ποὺ στὴν ἀρχαιότητά ἦταν γνωστὸς μὲ τὸ ὄνομα Βαφύρας κυλοῦσε τὰ νερά του στὴν ἴδια περίπου κοίτη ὑπαγορεύοντας ἔτσι καὶ τὴν πορεία τοῦ τείχους.

Στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς προβολῆς τοῦ τείχους ἤρθε στὸ φῶς μιὰ νέα πύλη, ποὺ οἱ μαρμάρινες παραστάδες τῆς σώζονται σὲ ἄριστη κατάσταση καὶ ἀρκετὸ ὕψος (πίν. 71α). Στὴν ἴδια πλευρὰ καὶ σὲ βάθος 4 μ. περίπου ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους ἐπισημάνθηκαν στὴ βάση τοῦ τείχους τμήματα τοιχοδομίας μὲ μεγάλους γωνιόλιθους ποὺ ἀνήκουν στὴν ἀρχικὴ φάση τῆς κατασκευῆς γύρω στὸ 300 π.Χ.

Στὸ συγκρότημα τῶν θερμῶν ἔγινε ἀνασκαφὴ στοὺς χώρους δυτικὰ ἀπὸ τὴν πρόσοψη καὶ στὴ μεγάλη λεκάνη τοῦ frigidarium. Βρέθηκαν ἀξιόλογα τμήματα γλυπτῶν ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀναφέρουμε τὰ ἑξῆς: α) Μιὰ εἰκονιστικὴ ἀνδρική κεφαλὴ τῆς ἐποχῆς τῶν Σεβήρων (πίν. 71β). Χρονολογικὰ σχετίζεται μὲ τὴν ἐνεπίγραφη ἐρμαϊκὴ στήλη ποὺ βρέθηκε τὸ 1977 στὸ δωμάτιο Β τῆς βόρειας πτέρυγας τῶν θερμῶν. β) Θραύσματα ἐνὸς ἀγάλματος Ἡρακλῆ. γ) Πολλὰ θραύσματα ἐνὸς γυναικεῖου ἀγάλματος. Στὴν πλίνθο τοῦ προσαρμύστηκε ἓνα κομμάτι πλίνθου ποὺ φέρει τμήμα τοῦ ποδιοῦ καὶ ἐπιγραφή, ἡ ὁποία εὐκολὰ μπορεῖ νὰ συμπληρωθεῖ ὥστε νὰ προκύψει τὸ ὄνομα ΑΚΕΣΩ. Ἔτσι τὸ σύνταγμα ποὺ εἰκονίζει τοὺς Ἀσκληπιάδες καὶ βρέθηκε πρὶν ἀπὸ 4 χρόνια συμπληρώνεται μὲ μιὰ ἀκόμη κόρη τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Κατὰ τὸν καθαρισμὸ δυτικὰ ἀπὸ τὸ Ὡδεῖο τῶν θερμῶν βρέθηκε ἐντελὲς μένο τὸ κάτω μιστὸ γυναικεῖον ἀγάλματος στὸν τύπο τῆς Ἀφροδίτης μὲ ἀχιβάδα, ποὺ λειτούργησε ὡς ὑδρορροή.

Ἡ σειρά τῶν ὀκτὼ ἐργαστηρίων-καταστημάτων αὐξήθηκε κατὰ δύο ἀκόμη μονάδες. Ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς νέους χώρους περιεῖχε τόσα πολλὰ ὑπολείμματα ἐπεξεργασίας γυαλιοῦ, ὥστε νὰ ἐπιτρέψει τὴν ὑπόθεση ὅτι πρόκειται γιὰ ἐργαστήριο ὑαλουργίας. Παράλληλα ἔγινε ἀνασκαφὴ σὲ βάθος κάτω ἀπὸ τὸν ὀρίζοντα τῶν δαπέδων τῶν πρώτων ἐργαστηρίων. Παντοῦ βρέθηκαν τοῦχοι ποὺ ἀνήκουν πιθανότατα στὴν ἑλληνιστικὴ περίοδο.

Γιὰ νὰ ἀποσαφηνιστεῖ ἡ πορεία καὶ ἡ μορφή τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς στὸ νότιο πέρασ τῆς πλατείας τοῦ οἰκοδομικοῦ τετραγώνου Ι ἔγινε τομὴ μήκους 85 μ. Στὸ ἴδιο τετράγωνο ἀποκαλύφθηκε μικρὸς χώρος μὲ πεσσίσκους ὑποκαύστων καὶ διευρύνθηκε πρὸς τὰ δυτικὰ ὁ τομέας ποὺ περιέχει ἰδιωτικὰ σπίτια.

Σκάφτηκαν ἀκόμη σ' ὅλο τους τὸ μῆκος 4 πλακοστρωμένοι δρόμοι (πίν. 71γ), ἀνατολικά ἀπὸ τὸν κεντρικὸ ποὺ διασχίζει τὴν πόλη στὸν ἄξονα Βορρᾶ - Νότου. Οἱ νέοι δρόμοι ἔχουν κτιστὴ ἀποχέτευση κάτω ἀπὸ τὸ κατὰστρωμα καὶ παρυσιάζουν ἔντονη κλίση. Στὴ θέση ὅπου ἓνας δρόμος παρουσιάζει ἀπότομη κλίση τὸ κατὰστρωμα φέρει πυκνὲς παράλληλες χαράξεις ἔτσι ὥστε νὰ ἀποφεύγεται ἡ ὀλίσθησις. Κατὰ μῆκος τῶν δρόμων σώζεται τὸ κάτω μέρος τῶν τοίχων κτισμάτων ποὺ ἀνήκουν στίς τελευταῖες οἰκοδομικὲς φάσεις τοῦ Δίου. Δύο δοκιμαστικὲς τομὲς ποὺ ἔγιναν δυτικὰ ἀπὸ τὸν κεντρικὸ δρόμο ὁδήγησαν στὸν ἐντοπισμὸ τῆς ἀρχῆς δύο ἄλλων δρόμων. Συνολικὰ ἕως σήμερα

ἔχουν σκαφτεῖ στὴν πόλιν τοῦ Δίου ἐν μέρει ἢ στὸ σύνολό τους δεκατέσσερις δρόμοι.

Δυτικὰ ἀπὸ τὸ ἐλληνιστικὸ καὶ ρωμαϊκὸ νεκροταφεῖο τοῦ Δίου ἔγινε ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὴ θέση Ἁγίου Βασίλειος, τὴν ὁποία εἶχε ἐπισκεφθεῖ ἤδη κατὰ τὴν πρώτη περίοδο τῶν ἀνασκαφῶν (1928 - 31) ὁ Πρύτανης τότε τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Γ. Σωτηριάδης. Πρόκειται γιὰ ἕνα ἐκτεταμένο νεκροταφεῖο τύμβων ποὺ σήμερα ὀρίζεται ἀπὸ τὴ βαθιὰ χαράδρα τοῦ ξερό-λακκου Οὐρλιᾶ καὶ τοῦ ποτιστικοῦ αὐλακιοῦ ποὺ κατευθύνεται πρὸς τὸ Δῖον καὶ τὴν Καρίτσα. Ἡ κατασκευὴ καὶ τὸ μέγεθος τῶν τύμβων ποικίλλει. Κοινὸ πάντως χαρακτηριστικὸ εἶναι ὁ ἐξωτερικὸς δακτύλιος ποὺ κατασκευάστηκε μὲ μεγάλες ἀκατέργαστες πέτρες. Μερικοὶ ἔχουν καὶ δεύτερο δακτύλιο. Ὁ τύμβος εἶναι χωμάτινος ἀλλὰ συχνὰ ἀποτελεῖται μόνον ἀπὸ κροκάλες. Οἱ τάφοι εἶναι κιβωτίοσχημοι, κατασκευασμένοι ἀπὸ πλάκες σχιστολίθου καὶ βρίσκονται στὸ μέσο τοῦ τύμβου. Ἔως τώρα σὲ κάθε τύμβο ὑπῆρχε ἕνας τάφος ποὺ συχνὰ περιεῖχε περισσότερους ἀπὸ ἕνα σκελετούς. Τὰ κτερίσματα, ὀπισθότμητες οἰνο-χόες, σκύφοι μὲ ὁμόκεντρα ἡμικύκλια, ὀκτώσχημες πόρπες κλπ., ἀνήκουν στὴ λεγόμενη πρώιμη ἐποχὴ τοῦ σιδήρου καὶ θυμίζουν παρόμοια εὑρήματα ἀπὸ τὰ νεκροταφεῖα τῆς Κουντουριώτισσας, τῆς Βεργίνας κ.ἄ. Ἡ ἔρευνα αὐτοῦ τοῦ νεκροταφείου ποὺ βρίσκεται στὸ ἄμεσο περιβάλλον τοῦ Δίου, ἴσως ἐπιτρέψει συμπεράσματα ποὺ θὰ διαφωτίσουν τὴν ἱστορία τῆς περιοχῆς κατὰ τὴν περίοδο 1000 - 600 π.Χ., τότε ἀκριβῶς ποὺ οἱ Μακεδόνες ἐγκαταστάθηκαν μόνιμα στὴν Πιερία.

Τὰ ἔργα ὑποδομῆς καὶ προστασίας τῶν ἀποκαλυπτομένων ἐρειπίων στὸ χῶ-ρο, ποὺ γίνονται κάθε χρόνο συνεχίστηκαν ἐφέτος μὲ ταχύτερο ρυθμὸ καὶ σὲ μεγαλύτερη κλίμακα.

Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε τὴν περίφραξιν μὲ δικτυωτὸ πλέγμα ὅλης τῆς βό-ρειας πλευρᾶς τοῦ χώρου (γύρω στὰ 650 - 700 μ.) ἀφοῦ προηγουμένως ἀπο-μακρύνθηκαν τεράστιοι ὄγκοι ἀπορριμμάτων τοῦ γειτονικοῦ χωριοῦ, τὴν κατα-σκευὴ νέων περιφράξεων στὴν εἴσοδο τῆς ἀνασκαφῆς καὶ συντήρηση τῶν πα-λαιῶν, τὴ δημιουργίαν ἀναχωμάτων στὸ χεῖμαρρο ποὺ δυστυχῶς διασχίζει τὴν ἀρχαία πόλιν, τὴν ἀπομάκρυνση ὅλων τῶν χωμάτων ποὺ προήλθαν ἀπὸ τὴ φετινὴ ἀνασκαφὴ ἀλλὰ καὶ ἀπὸ παλαιότερες. Ἀκόμη σημειώνουμε συνοπτικὰ τὴν ἐκβάθυνση τοῦ ποταμοῦ παράλληλα πρὸς τὸ ἱερὸ τῆς Ἰσιδας, τὴν ἐκσκαφὴ πολλῶν στραγγιστικῶν αὐλάκων ὥστε νὰ καταστεῖ δυνατὴ ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευ-να, τὴν κατασκευὴ πρόχειρων γεφυρῶν, ἀναλημμάτων καὶ δρόμων προσπελά-σεως στὴ βαλτώδη περιοχὴ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου. Ἀκόμη ἔγιναν ἐκτετα-μένες ἐπιχωσεις βαλτώδους περιοχῆς γιὰ τὴ δημιουργίαν ἀγρῶν πρὸς ἀνταλλα-γὴ μὲ ἄλλους ποὺ βρίσκονται πάνω σὲ ἀρχαῖα ἐρεπία. Χτίστηκε μιὰ νέα ἀπο-θήκη διαστάσεων 24×4 μ., μιὰ στοὰ 15×3 μ. καὶ ἕνας χῶρος ἐργα-σίας 10×6 μ. γιὰ τὴ φύλαξιν, ἐπιστημονικὴ ἐπεξεργασία καὶ μελέτη τῶν

εὐρημάτων. Συγκροτήθηκε ἐργαστήρι μαρμαροτεχνίτη καὶ ἔγιναν προμήθειες ὕλικῶν καὶ ἐργαλείων γιὰ τὸν καθαρισμὸ πῆλινων καὶ μεταλλικῶν ἀντικειμένων.

Παράλληλα ἄρχισε ἡ κατασκευὴ ἐκμαγείων ἀπὸ τὰ εὐρήματα τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἰσιδας καὶ ἤδη τοποθετήθηκαν ἀρκετὰ ἀντίγραφα στὴ θέση ὅπου βρέθηκαν τὰ πρωτότυπα.

ΔΗΜ. ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗΣ

11. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΟ ΙΕΡΟ ΤΗΣ ΔΩΔΩΝΗΣ

(Παρένθ. πίν. Δ' και πίν. 72 - 73)

Μικρής διάρκειας ανασκαφή επιχειρήσαμε στο ιερό της Δωδώνης, στη βόρεια πλευρά του οικοδομήματος Ο, νότια του βουλευτηρίου¹. Όπως προκύπτει από την έρευνα αυτή, το οικοδόμημα (παρένθ. πίν. Δ' Α, Β, Γ, Ε, πίν. 72α) που στο έξξς θα αποκαλούμε Ο1, είναι προσθήκη στο αρχαιότερο οικοδόμημα Ο, του οποίου η έκταση και η μορφή δεν είναι γνωστή (Α, Ε, Ζ). Το δυτικό τμήμα του Ο1 είχαμε έρευνήσει δοκιμαστικά το 1974², όπως επίσης και την περιοχή άμέσως βόρεια, όπου λείψανα της λιθόστρωτης ιερᾶς ὁδοῦ, του δυτικοῦ ισοδομικοῦ περιβόλου και τῆς εισόδου, που περιέκλεινε τὸ κυρίως ιερό από τὸν 4ο π.Χ. αἰώνα³.

Βόρεια του Ο1 είχε αποκαλυφθεῖ ἀποχετευτικὸς ἀγωγὸς δ, δ1 καὶ συνεχόμενο πλακόστρωτο που τὸν πλαισιώνει⁴. Όπως ἀποδείχτηκε ἀπὸ τὴν κλίση, ὁ ἀγωγὸς δ, δ1 θὰ χρησίμευε γιὰ τὴν ἀποχέτευση τῶν νερῶν ἀπὸ τὸ ιερό, που βρισκόταν ἀνατολικότερα (εἰκ. 1).

Τὸ πλακόστρωτο καὶ ὁ ἀποχετευτικὸς ἀγωγὸς εἶναι σύγχρονες κατασκευές μετὰ τὴ ρωμαϊκὴ κατὰστροφή τοῦ 167 π.Χ., ὅχι μόνο διότι ἀποκρύβουν τὴν ὕψη τοῦ οικοδομήματος Ο1 (πίν. 72α) ἀλλὰ κυρίως, διότι πλακόστρωτο καὶ ἀγωγὸς εἶναι χτισμένα σὲ ἐπίχωση μὲ ὄστρακα «μεγαρικά» καὶ τῶν «δυτικῶν κλιτύων», που δὲν φαίνονται ἀρχαιότερα τῶν μέσων περίπου τοῦ 2ου π.Χ. αἰώνα⁵. Όπως ὁ ἀποχετευτικὸς ἀγωγός, ἔτσι καὶ τὸ πλακόστρωτο εἶχε κατεύθυνση ἀνατολική, πρὸς τὸ ιερό, διότι ἔχνη του εἶχαν βρεθεῖ καὶ σὲ παλαιότερες ἀνασκαφές τοῦ Δ. Εὐαγγελίδη.

1. Συνεργάστηκαν στὴν ἀνασκαφή, ἡ βοηθὸς τῆς ἑδρας Ἀμαλία Βλαχοπούλου, ὁ πτυχιούχος Νέστ. Μπαμίδης, οἱ Δ'ετείς καὶ Γ'ετείς φοιτητὲς τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Τμήματος Ἰωαννίνων Ἀγγ. Κατσιώτη, Στέλ. Καλογεροπούλου, Ἀλ. Παπαμελετίου καὶ Βιργινία Χριστοῦλα, ὁ Κ. Δάλας, σπουδαστὴς Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ὁξφόρδης, ἡ Ἑλ. Κουφοπούλου τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Πολυτεχνείου τοῦ Τουρίνου, ὁ Κ. Συνολάκης σπουδαστὴς τοῦ Πανεπιστημίου Τεχνολογίας Pasadena — Καλιφόρνιας, ὁ σχεδιαστὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων Ἰ. Διαμαντόπουλος καὶ, γιὰ λίγες μέρες, οἱ πτυχιούχοι Φωτ. Λάγαρη καὶ Ζην. Χατζήϊωαννίδου.

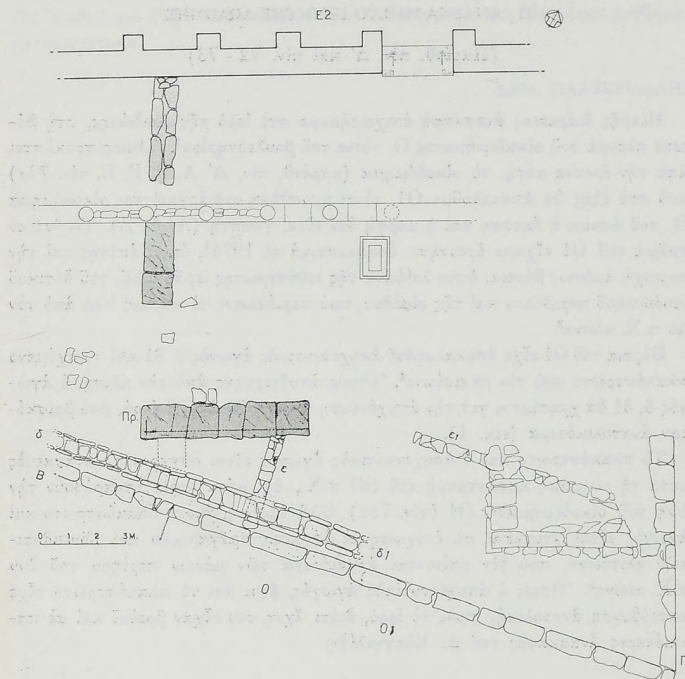
2. ΠΑΕ 1974, 73 - 78.

3. ΠΑΕ 1972, 94, 1973, 90 - 91, 1974, 76.

4. ΠΑΕ 1973, 89 καὶ 1974, 75 - 76.

5. Σύμφωνα μὲ τὴ γνώμáτeυση τῆς βοηθοῦ Ντ. Γραβάνη.

Ὅπως σημειώσαμε, βαθύτερα ἀποκαλύφτηκε σὲ ὅλη του τὴν ἔκταση τὸ θεμέλιο τῆς νότιας πλευρᾶς τῆς δυτικῆς εἰσόδου, τοῦ 4ου αἰ., μήκους 5 μ., πλάτ. 1.20 (εἰχ. 1, πίν. 72β)¹. Στὴν ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ θεμελίου, κατὰ μῆκος τῆς νό-

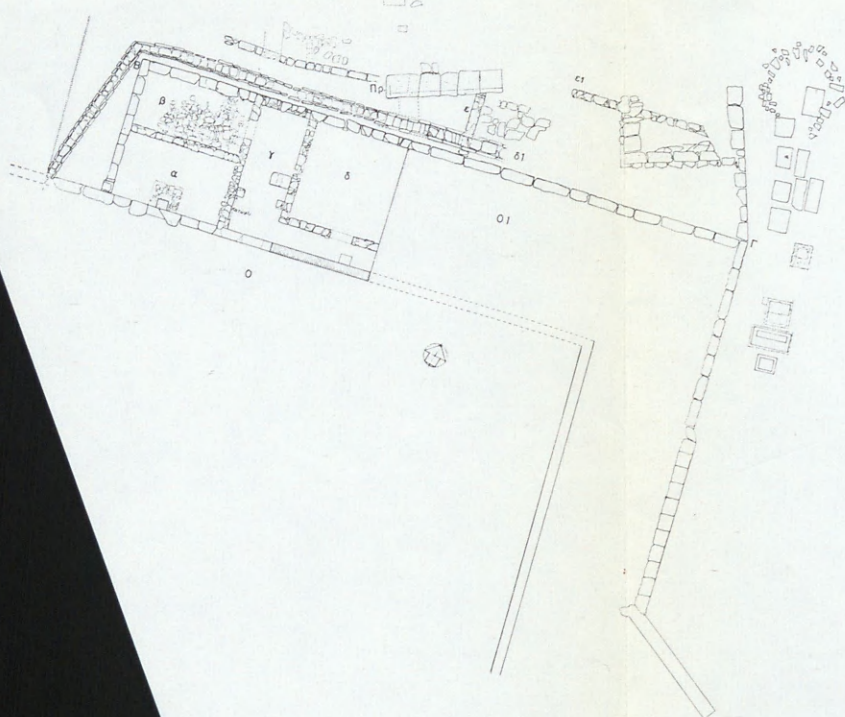
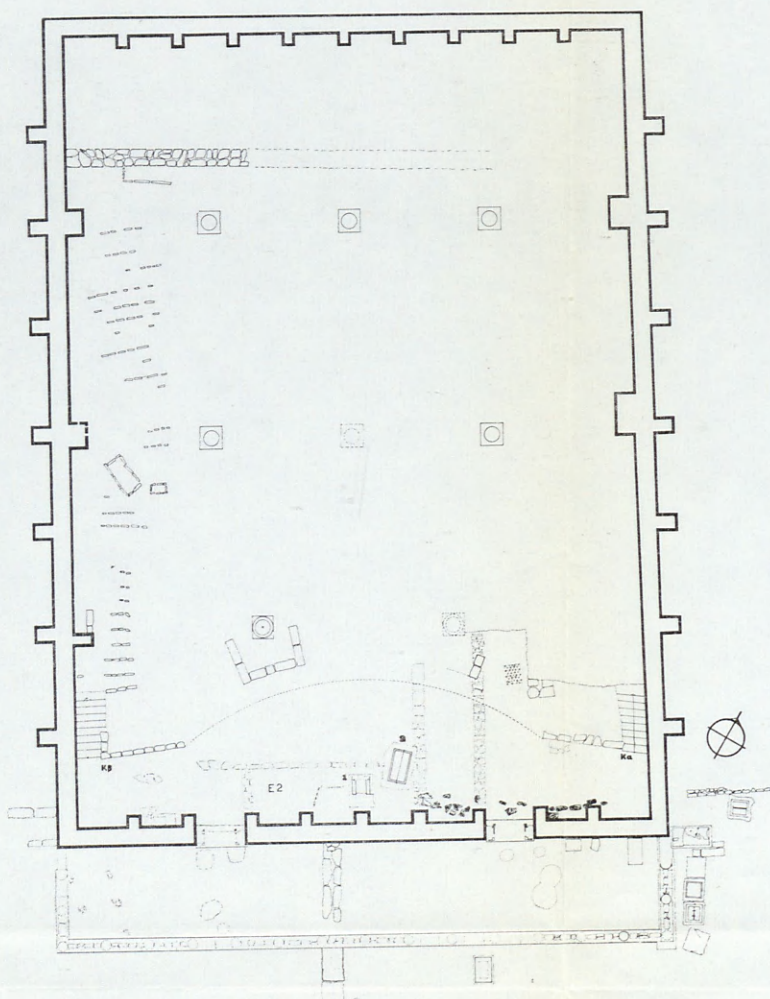
Εἰχ. 1. Κάτοψη τῶν κτισμάτων βόρεια τοῦ O1.

τιας ἀκμῆς διακρίνονται χαρακτῆ γραμμὴ ποὺ ὁρίζει τὴ θέση τοῦ πρώτου ὁρατοῦ δόμου τῆς εἰσόδου, καὶ ὀρθογώνιος τὸρμος γιὰ τὴ γόμφωσή του (εἰχ. 1 καὶ πίν. 72α). Ἡ ἀπέναντι βόρεια πλευρὰ τῆς εἰσόδου, μὲ τμῆμα τοῦ ἰσοδομικοῦ περιβόλου, εἶχαν διαπιστωθεῖ παλαιότερα κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς στοᾶς τοῦ βουλευτηρίου². Ὁ περίβολος, ποὺ ἀνέβαινε στὸ λόφο γιὰ νὰ συναντήσῃ τὸ

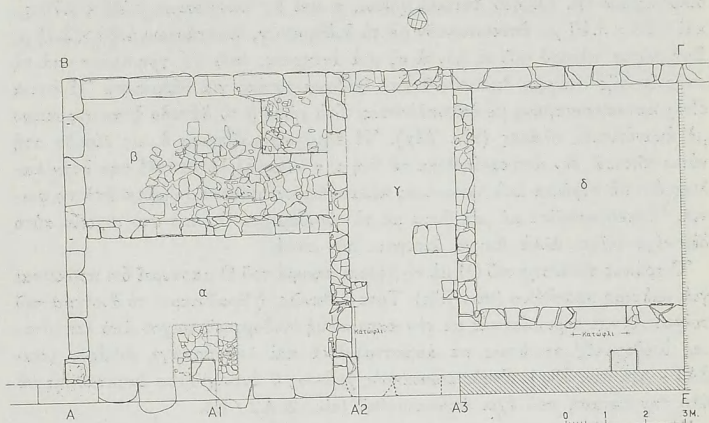
1. ΠΑΕ 1973, 89, 1974, 76.

2. ΠΑΕ 1966, 80 - 81, 1973, 89 - 90, Σ. ΔΑΚΑΡΗ, Δωδώνη, ὁδηγὸς ἀρχαιολογικοῦ χώρου Δωδώνης (1971) 49 καὶ 70.

0 100 200 300 400 500 M

τεῖχος τῆς ἀκρόπολης, ἀχρηστεύθηκε στὸ σημεῖο αὐτὸ κατὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ βουλευτηρίου καὶ μετατέθηκε δυτικότερα, πρὸς τὸ θέατρο. Ὁ ἀντίστοιχος βραχίονας, νότια τῆς εἰσόδου, δὲν βρέθηκε ἀκόμη. Τὴν ὑπαρξή του ὅμως δηλώνει πιθανὸν τὸ πρῶτο θεμελίον λιθάρι τῆς εἰσόδου, ποὺ ἔχει τὴν κάθετη ἐξωτερικὴ πλευρά, τὸν ἀριστὸ ὥσεως, λαξευμένη σὲ ἑκταση (πλάτος) ἐνὸς μέτρου, γιὰ νὰ δεχθεῖ τὸν τοῖχο τοῦ περιβόλου (πάχ. 0.90 μ.).

Εἰκ. 2. Κάτοψη τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ Ο1.

Μεταξὺ τοῦ νότιου θεμελίου τῆς δυτικῆς εἰσόδου καὶ τοῦ Ο1, βρέθηκε τοῖχος ξερολιθιάς (ε) ποὺ συνεχίζεται καὶ κάτω ἀπὸ τὴν πλακόστρωση καὶ τὸν ἀποχετευτικὸ ἀγωγὸ καὶ ἐφάπτεται μὲ τὸ Ο1. Ἀποτελοῦσε μαζί μὲ τὸν τοῖχο ε1 ἓνα μικρὸ ὀρθογώνιο κτίσμα ἄγνωστου προορισμοῦ. Εἶναι ἀρχαιότερο ἀπὸ τὸ ρωμαϊκὸν πλακόστρωτο, ἀλλὰ νεώτερο ἀπὸ τὸ Ο1 καὶ χρονολογεῖται καὶ αὐτὸ μετὰ τὸ 167 π.Χ.

Ἄγνωστος εἶναι ἐπίσης ὁ προορισμὸς καὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ κτίσματος, τοῦ ὁποίου διατηρεῖται ἡ ΝΔ γωνία. Εἶναι κατασκευασμένο ἀπὸ ποικίλο ὕλικὸ καὶ νεώτερο ἀπὸ τὸ ὀρθογώνιο κτίσμα ε - ε1.

Ἡ ἀνασκαφή τοῦ Ο1, ποὺ ἔχει μῆκος 33.30 μ. καὶ πλάτος 7.70 μ., περιορίστηκε στὸ δυτικὸ του τμήμα καὶ ἔφτασε ὡς τὸ στρώμα τῆς ρωμαϊκῆς καταστροφῆς (εἰκ. 2). Ἡ ἐπίχωση ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα νεώτερο στρώμα (α) ποὺ φτάνει ὡς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, ἓνα παχύτερο (1 - 1.30 μ.) ἀπὸ ὠχρὸ πηλὸ (β) ποὺ σχηματίστηκε ἀπὸ τὴ διάλυση τῶν ὀμῶν πλίνθων τῆς ἀναδομίας, τὸ στρώμα τῆς ρωμαϊκῆς καταστροφῆς, μὲ τὰ κεραμίδια τῆς στέγης καὶ

μελανωμένα χρώματα ἀπὸ τὴ φωτιά. Κάτω ἀπὸ τὸ λιθόστρωτο δάπεδο, τὸ στρώμα δ, μὲ μελανὰ χρώματα καὶ ὄστρακα τοῦ 4ου - 3ου π.Χ. αἰῶνα ἔχει πᾶχος 0.40 - 0.50 μ. Βαθύτερα τὸ στρώμα εἶναι κοκκινόχωμα μὲ ἀραιὰ χειροποίητα ὄστρακα¹.

Τὸ οἰκοδόμημα διαιρεῖται μὲ ἐσωτερικοὺς τοίχους ἀπὸ μικρὰ λιθάρια καὶ πηλὸ (πᾶχος 0.50 μ.) σὲ τέσσερις χώρους, ποὺ ἦταν προσιτοὶ μόνο ἀπὸ τὸ οἰκοδόμημα Ο². Οἱ δύο δυτικοὶ χώροι, α καὶ β, διαστάσεων 6.20 × 3.70 μ. καὶ 6.20 × 3.10 μ., ἐπικοινωνοῦν μὲ τὸ διάδρομο γ, διαστάσεων 4.85 × 2.75 μ. Στὴ νότια πλευρὰ τοῦ α, κοντὰ σὲ μιὰ ἀντηρίδα, ποὺ θὰ χρησίμευε γιὰ τὴ στήριξη τῆς στέγης, διαπιστώθηκαν λείψανα ἐστίας γιὰ θέρμανση. Ἡ ἐστία εἶναι κατασκευασμένη μὲ ὀπτοπλίνθους. Στὸ χῶρο β τὸ δάπεδο ἦταν στρωμένο μὲ ἀκανόνιστες πλάκες (πίν. 72α). Ἡ εὐρύχωρη αἴθουσα δ, μὲ εἴσοδο στὴ νότια πλευρὰ, δὲν ἀποκαλύφθηκε σὲ ὅλη τὴν ἔκταση. Τὸ δάπεδό της ἦταν καλυμμένο μὲ στρώμα ἀπὸ λακωνικὲς κεραμίδες καὶ μελανὰ χρώματα ἀπὸ τὴ φωτιά. Ἐπικοινωνοῦσε μὲ μιὰ θύρα μὲ τὸ οἰκοδόμημα Ο, ποὺ στὸ σημεῖο αὐτὸ δὲν εἶχε τοῖχο, ἀλλὰ ἄφηνε ἀνοιγμα, σὰν στοά.

Ὁ τρόπος σύνδεσης τοῦ Ο1 μὲ τὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ Ο μαρτυρεῖ ὅτι πρόκειται γιὰ νεώτερη προσθήκη (πίν. 73α). Τότε πιθανῶς, ἢ βραδύτερα, τὸ ἀνοιγμα τοῦ τοίχου Α1 - Ε περιορίστηκε μὲ τὴν κατασκευὴ ἰσοδομικοῦ τοίχου ἀπὸ λεπτότερες ἰσοδομικὲς στρώσεις μὲ ἀσβεστολιθινὰ καὶ λατυποπαγὴ λιθάρια (εἰκ. 2Α1 - Α3, πίν. 73α). Στους ρωμαϊκοὺς χρόνους ὁ ἐντοιχισμὸς ἐπεκτάθηκε σὲ ὅλη τὴν ἔκταση ποὺ ἔχει ἀποκαλυφθεῖ (εἰκ. 2 Α2 - Ε).

Ἡ χρονολόγηση τῆς καταστροφῆς στὸν 2ο π.Χ. αἰῶνα μπορεῖ νὰ βεβαιωθεῖ ἀπὸ τὰ εὐρήματα, ἰδίως τὰ νομίσματα τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑπειρωτῶν (234/3 - 167 π.Χ.) καὶ τῆς Ἀμβρακίας (238 - 167), τὰ ἀνθεματὰ μέτωπα ἡγεμόνων καλυπτῆρων (πίν. 73β) καὶ τέσσερις κεραμίδες, μὲ ἔντυπα σφραγίσματα μὲ τὶς ἐπιγραφὰς [Διδὸς Ν]άου, ἐπὶ Φαρ]μίσσκου, Ἀγέστρατος (πίν. 73γ), ἰα[ρά, μὲ ἀετὸ σὲ κεραυτὸ μὲ ἓνα ὠκύπτερο³.

Ἐνδείξεις γιὰ μιὰ δευτέρη καταστροφή, ποὺ μπορεῖ ἴσως νὰ σχετίζεται μὲ τὴν ὀριστικὴ ἐγκατάλειψη τοῦ κτιρίου, παρατηρήθηκαν νότια τῆς εἰσόδου τῆς αἴθουσας δ, ὅπου μεταγενέστερο στρώμα κεραμιδιῶν στέγης, σὲ ψηλότερο ἐπίπεδο.

Μετὰ τὴν καταστροφή τοῦ 167 ἀνοίχτηκε κατὰ μῆκος τῶν χώρων γ καὶ δ πλατιά τάφος, ποὺ περιεῖχε πολλὰ ὄστρακα κυπέλλων, μὲ κάθετη ταινιωτὴ

1. ΠΑΕ 1974, 76.

2. Οἱ μεσότοιχοι καὶ οἱ ἐσωτερικὲς πλευρὲς τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων ἦταν ἐπιχρισμένοι μὲ στρώμα πηλοῦ καὶ κεραμίδια (ὄστρακωμένοι) καὶ ἐπιφανειακὰ μὲ κονίαμα.

3. Γιὰ τὸν τύπο τοῦ ἀετοῦ σὲ κεραυτὸ μὲ ἓνα ὠκύπτερο καὶ τὴ σημασία του Σ. ΔΑΚΑΡΗ, Ἡπ. Χρονικά 22, 1980, 27 κέ., πίν. 4, 2.

λαβή. Ἀπὸ τὶς λαβές καὶ τὶς βάσεις τῶν ἀγγείων ὑπολογίζεται ὅτι στὸν ἀποθέτη αὐτὸ εἶχε ἀπορριφθεῖ μιὰ ἑκατοντάδα περίπου ἀπὸ ὁμοιόμορφα κύπελλα, ποὺ θὰ χρησίμευαν γιὰ τὴν ἐστίαση πολλῶν προσώπων. Ὅστρακα ἀγγείων οἰκιακῆς χρήσης, ὅπως φιαλίσκες, λοπάδες, λυχνάρια, σκύφοι, βρέθηκαν καὶ σὲ ἄλλα σημεῖα τῆς ἀνασκαφῆς καὶ ἀποτελοῦν κάποια ἐνδειξη ὅτι τὸ δημόσιο οἰκοδόμημα Ο - Ο1 θὰ προοριζόταν γιὰ τὴ φιλοξενία ἐπισήμων ξένων¹. Ἡ θέση του, ἀπέναντι ἀπὸ τὸ βουλευτήριο, ἡ ὑπαρξὴ αἵθουσας καὶ ἐστίας στὸ δωμάτιο α συνηγοροῦν γιὰ τὴν ὑπόθεση αὐτή.

Σ. ΔΑΚΑΡΗΣ

1. Σχετικά καὶ ΠΑΕ 1974, 76.

12. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΗΝ ΚΑΣΣΩΠΗ

(Πίν. 74 - 75)

Ἡ ἔρευνα τῶν ἐπιχώσεων κάτω ἀπὸ τὸ ἐλληνιστικὸ καταγώγιο, ὅπου τὰ δύο τελευταῖα χρόνια ἤρθαν στὸ φῶς οἰκοδομικὰ λείψανα τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνα¹, ἔληξε ἐφέτος μὲ τὴν ἀνασκαφὴ ὡς τὸ στερεὸ τοῦ προπύλου καὶ τοῦ δυτικοῦ τμήματος τῆς κύριας ὁδοῦ, νότια τοῦ ἐλληνιστικοῦ καταγώγιου (εἰκ. 1).

Ἡ ἀνασκαφὴ ἔγινε μὲ τὴ συνεργασία τῶν δύο ἀρχιτεκτόνων-ἀρχαιολόγων, δρος W. Hoepfner καὶ δρος E. L. Schwandner τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Βερολίνου².

Στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ προπύλου ἀποκαλύφθηκε κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο λίθινος ἀγωγός, ποὺ ἀπομάκρυνε τὰ ὕμβρια νερά τῆς περιστυλῆς αὐλῆς τοῦ καταγώγιου στὴν κύρια ὁδὸ.

Ὁ ἀγωγός, βαθιὰ χτισμένος μὲ ὀγκώδη λιθάρια (ὕψος 1 - 1.30, πλάτ. 1.30 μ. περίπου) διέρχεται μὲ ἀπότομὴ κλίση κάτω ἀπὸ τὸ λίθινο κατώφλι καὶ ἀπὸ τοὺς δύο ἀναβαθμούς τῆς εἰσόδου καὶ ὕστερα στρέφεται ἀνατολικά ὡς τὸ ἀποχετευτικὸ ρεῖθρο τοῦ δρόμου 6, τοῦ ὁποῦ δέχεται τὰ ὕμβρια νερά. Ἀπ' ἐκεῖ στρέφεται καὶ πάλι πρὸς Νότο καὶ περνáει κάτω ἀπὸ τὸν τοῖχο καὶ τὸ δάπεδο τῆς γειτονικῆς βόρειας στοᾶς. Κατὰ πόσο ὁ ἀποχετευτικὸς ἀγωγὸς διέσχιζε τὴν ἀγορὰ ὡς τὸ νότιο τεῖχος ἢ ἡ ἀπορροή τῶν νερῶν ἐπιτυγχανόταν μὲ ἓνα ἐπιφανειακὸ αὐλάκι, δὲν ἔχει ἀκόμῃ βεβαιωθεῖ.

Ὅταν ὁ ἀγωγὸς αὐτὸς ἀχρηστεύθηκε, ἴσως γιὰτὶ εἶχε ἀποφραχθεῖ μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ 167 π.Χ., κατασκευάστηκε ἄλλος πρόχειρος ποὺ χύνει τὰ νερά τῆς αὐλῆς σὲ μιὰ τάφρο, σὰν στενόμακρὴ δεξαμενὴ, ποὺ κατασκευάστηκε στὸ παρακείμενο δωμάτιο α καὶ πιθανὸν χρησίμευε ὡς ἀποχωρητήριον³. Ἀπ'

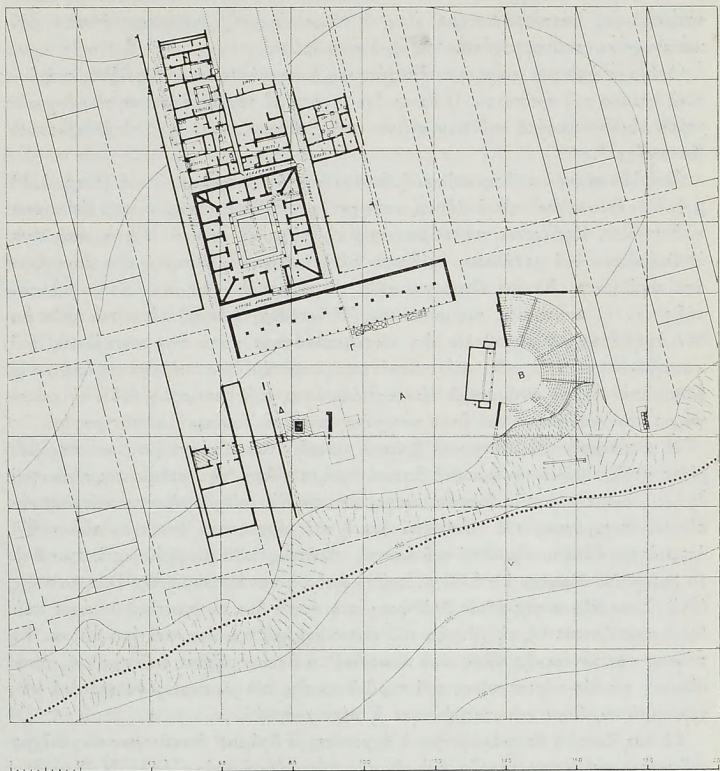
1. Σχετικὰ ΠΑΕ 1979, 118, Τὸ Ἔργον 1980, 16 κέ.

2. Συνεργάστηκαν στὴν ἀνασκαφὴ ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Erlangen δρ. Zwicker, εἰδικὸς σὲ ζητήματα καμινεύσεως ἀρχαίων μεταλλευμάτων, ὁ δρ. G. Zimmer, ἐπιστημονικὸς συνεργάτης τοῦ Antikenmuseum τοῦ Βερολίνου, εἰδικὸς στοὺς κεραμευτικοὺς κλιβάνους, ἡ βοηθὸς ἀρχαιολόγος Ντ. Γραβάνη καὶ ὁ ἀρχαιολόγος Νέστορ Μπαμίδης. Συμμετεῖχαν ἐπίσης ἐνεργὰ ἡ πτυχιούχος τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων Βάγια Λαδοπούλου, οἱ Δεστεῖς φοιτητὲς τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Χριστ. Παπασταμάτη καὶ Ζην. Χατζηγιωαννίδου καὶ οἱ Γετεῖς Μαρ. Ἀγγελῆ, Μαρ. Βαρδακαστάνη καὶ Αἰκ. Παγκᾶ, ἐπίσης ἡ H. Hentschel, ἀρχαιολόγος, πτυχιούχος τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ζυρίχης.

3. ΠΑΕ 1952, 335 - 336. Ἔτσι, μὲ τὴ διαχέτευση τῶν νερῶν τῆς βροχῆς, καθαρίζόταν, ἢ δεξαμενὴ ἀπὸ τὰ περιττώματα. Παρόμοιο τρόπο καθαρισμού ἀποχωρητηρίων πληροφόρη-

ἐκεῖ τὰ νερά διοχετεύονταν στὸν ἀγωγὸ τῆς κύριας ὁδοῦ ἀπὸ ἓνα ὀρθογώνιο ἄνοιγμα στὸν ἐξωτερικὸ τοῖχο τοῦ καταγωγίου.

ΚΑΤΣΙΟΠΗ

Εἰκ. 1. Κάτοψη τῆς ἀγορᾶς καὶ τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς.

Τὸ ἀποχετευτικὸ τοῦτο σύστημα δὲν φαίνεται νὰ εἶναι μέρος ἑνὸς γενικό-

θηκα ὅτι χρησιμοποιοῦσαν παλαιότερα στὸ Ζαγόρι. "Ὅταν ἄρχιζαν οἱ χειμωνιάτικες βροχὲς οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ (Καπέσοβο) ἀπομάκρυναν τὰ ἀπόβλητα ἀποφράζοντας τὸ κλεισμένο ἄνοιγμα τοῦ ἀποχωρητηρίου ποὺ γειτνόνευε μὲ τὸ λιθόστρωτο δρόμο. Τὰ νερά τῆς βροχῆς παρέσυραν τὰ ἀπόβλητα.

τερου ἀποχετευτικοῦ δικτύου τῆς Κασσώπης, ἀλλὰ κατασκευάστηκε στὸ τέλος τοῦ 3ου αἰ., ὅταν ἡ κατασκευὴ τοῦ ἑλληνιστικοῦ καταγωγίου ἀρχήστεψε τὸ ἀποχετευτικὸ αὐλάκι, ποὺ χωρίζει κατὰ μῆκος σὲ δύο σειρὲς σπιτιῶν (1 - 4) τὸ οἰκοδομικὸ τετράγωνο 6 - 7. Γιὰ νὰ παροχετευθοῦν τὰ ὄμβρια νερὰ τοῦ τετραγώνου, κατασκευάστηκε τότε ὁ πλακόστρωτος διάδρομος βόρεια τοῦ καταγωγίου, ποὺ παροχέτευε τὰ νερὰ στὸ δρόμο¹.

Λείψανα ἀπὸ μία μικρότερη ἀποχέτευση διαπιστώθηκαν στὸ στερεό, στῇ δυτικῇ πλευρᾷ τοῦ προπύλου. Πιθανὸν ἔχει σχέση μετὰ τὴν ἀποχέτευση τοῦ ἀρχαιότερου οἰκοδομήματος τοῦ 4ου αἰώνα, ποὺ βρέθηκε κάτω ἀπὸ τὸ ἑλληνιστικὸ Καταγώγιον².

Στῇ ΒΔ πλευρᾷ τοῦ προπύλου ἤρθε στὸ φῶς ἀπιδόσχημος ἱπνὸς (διαμ. 1.20 μ.). Τὴν ἔρευνα ἀνέλαβε ὁ εἰδικὸς καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Erlangen κ. Zwicker. Πρόκειται γιὰ κλίβανο γιὰ τὴ χώνευση χαλκοῦ. Ἐκτὸς ἀπὸ λίγα ὑπολείμματα τοῦ μετάλλου, βρέθηκαν ἐκεῖ καὶ μικρὰ συντρίμματα μαρμάρου ἀπὸ ἀγάλματα. Ὅπως εἶναι γνωστό, τὸ μάρμαρο χρησιμοποιεῖται γιὰ τὴν τήξη καὶ τὸν καθαρισμὸ τοῦ μετάλλου. Ἡ λειτουργία ἱπνοῦ μέσα στὸ πρόπυλο δὲν ἀφήνει καμιὰ ἀμφιβολία ὅτι κατασκευάστηκε μετὰ τὴν πυρπόληση τοῦ καταγωγίου τὸ 167 π.Χ. καὶ πιθανότατα μετὰ τὴν ὀριστικὴ ἐγκατάλειψή τῆς Κασσώπης καὶ τὸ συνοικισμὸ τῶν κατοίκων τῆς στῇ Νικόπολη, διότι τὸ καταγώγιον ἐπισκευάστηκε καὶ ἦταν σὲ χρῆση μετὰ τὴ ρωμαϊκὴ καταστροφή.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ κεντρικοῦ δρόμου, μεταξὺ τοῦ Καταγωγίου καὶ τῆς βόρειας στοᾶς, περιορίστηκε στὸ δυτικὸ τμήμα. Ἀπὸ τὴ στρωματογραφία τοῦ δρόμου καὶ τῆς στοᾶς διαπιστώνεται ὅτι τὰ δύο οἰκοδομήματα κατασκευάστηκαν συγχρόνως, στὸ τέλος τοῦ 3ου ἢ στὶς ἀρχές τοῦ 2ου π.Χ. αἰώνα. Τὸ ἀρχαιότερο δάπεδο τῆς ὁδοῦ τοῦ 4ου αἰ., πλάτους 6.30 μ., βρέθηκε ἐπάνω ἀπὸ τὸ βραχώδες ἔδαφος, 1 - 1.30 μ. κάτω ἀπὸ τὸ κατάστρωμα τῆς ἑλληνιστικῆς ὁδοῦ. Στὸν ἄξονα τῆς ὁδοῦ βρέθηκαν στῇ σειρά δύο πρισματικὰ λιθάρια ποὺ ἴσως σχετίζονται μετὰ τὴ χάραξη τοῦ πολεοδομικοῦ σχεδίου τοῦ 4ου αἰώνα. Τὸ πλάτος τῆς κεντρικῆς ὁδοῦ, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ βασικὸ ἄξονα τοῦ σχεδίου, συνδέοντας τίς δύο κύριες πύλες τοῦ περιβάλλου τῆς πόλης, περιορίστηκε σὲ 4 μέτρα περίπου, ὅταν κατασκευάστηκε ἡ βόρεια στοᾶ.

Σὲ ὅση ἔκταση ἀποκαλύφθηκε ὁ ἀρχαιότερος δρόμος, ὁ πολυγωνικὸς τοῖχος τοῦ καταγωγίου παρουσιάζει δυὸ οἰκοδομικὰ φάσεις (πίν. 74α). Ἡ βάση του εἶναι χτισμένη μετὰ μικρότερα πολυγωνικὰ λιθάρια, χωρὶς ἔνταση, ἐνῶ ὁ ἑλληνιστικὸς τοῖχος εἶναι μετὰ μεγάλα λιθάρια μετὰ ἔνταση καὶ δουλεμένα μετὰ διακοσμητικὰς λοξὰς αὐλακίδες μετὰ βελόνι.

Σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τῆς ἀνασκαφῆς δὲν διακρίναμε κανένα ἔγχος εἰσόδου. Τὸ

1. ΠΑΕ 1977, 144, 1979, 118, πίν. 81β καὶ 1980.

2. ΠΑΕ 1980, 26 - 27, τὸ Ἔργον 1980, 16 - 17.

γεγονός αυτό ἐνισχύει τὴν ἄποψη ποὺ διατυπώσαμε πέρυσι¹, ὅτι τὰ οἰκοδομικὰ λείψανα τοῦ 4ου αἰώνα δὲν ἀνήκουν σὲ ἰδιωτικὰ σπίτια, ἀλλὰ σὲ δημόσιο οἰκοδόμημα, ποὺ θὰ εἶχε τὴν εἰσοδὸ τοῦ ἀνατολικότερα, στὸ μέσον περίπου τοῦ τετραγώνου, ὅπου καὶ ἡ εἰσοδος τοῦ ἐλληνιστικοῦ καταγωγίου.

Στὸ δυτικὸ τμήμα τῆς βόρειας στοᾶς (μῆκ. 63 μ.) ἀνοίξαμε μιὰ δοκιμαστικὴ τάφρο ἐσωτερικὰ τοῦ στυλοβάτη καὶ πέντε ἄλλες κάθετες τομὲς στὸ ἐσωτερικὸ τῆς στοᾶς. Ἐπίσης ἀποκαλύψαμε σχεδὸν σὲ ὁλόκληρῃ τὴν ἔκταση τὸν στυλοβάτη τῆς στοᾶς (πίν. 74β).

Σὲ ὅλη τὴν πρόσοψη τῆς στοᾶς ἤρθαν στὸ φῶς λίθινα βάρθρα, συνέχεια τῶν βάρθρων ποὺ εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ στὶς ἀνασκαφές τοῦ 1955². Ὅλα σχεδὸν τὰ βάρθρα βρέθηκαν ἀναποδογυρισμένα ἀπὸ λαθραῖες ἀνασκαφές, ποὺ κατέστρεψαν ἐπίσης τὸ στυλοβάτη καὶ τὰ βάρθρα τῆς δυτικῆς στοᾶς³. Πολλὰ εἶναι ἐπίσης τὰ πώρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ποὺ βρίσκονται σκόρπια, ἀνάμεσα στὰ ἀναποδογυρισμένα βάρθρα. Ἡ ἀποκάλυψη τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τούτου ὕλικου καὶ ἡ ἀποκατάσταση τῶν βάρθρων στὴ θέση τους, μπροστὰ ἀπὸ τὴ στοᾶ, θὰ εἶναι μιὰ ἀπὸ τίς ἐπιδιώξεις τῆς μελλοντικῆς ἀνασκαφῆς.

Ἡ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ στὸ ἐσωτερικὸ τῆς στοᾶς ἀποκάλυψε, λίγο πιὸ κάτω ἀπὸ τὸ ἐλληνιστικὸ δάπεδο, λείψανα ἐνὸς ἄλλου ἀρχαιότερου οἰκοδομήματος, μὲ δάπεδο ψηφοθετημένον μὲ θαλάσσια βότσαλα (πίν. 75β). Βρέθηκαν λείψανα τοῦ βόρειου τοίχου ποὺ ἀποτελοῦσε τὸ νότιο πλαίσιο τῆς κεντρικῆς ὁδοῦ, πλάτους 6.30 μ. Διαπιστώθηκαν ἐπίσης καὶ ἄλλοι κάθετοι τοῖχοι, ποὺ σχηματίζουν 3 ὀρθογώνιους χώρους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ ἓνας εἶναι εὐρυχωρότερος. Στὸν ἀνατολικὸ χῶρο βρέθηκαν θεμέλια πιθανὸν ἀπὸ δύο βάρθρα.

Εἶναι ἄγνωστος ὁ προσορισμὸς τοῦ οἰκοδομήματος. Ἡ ἄμεση γειτνίαση μὲ τὴν ἀγορὰ καὶ τὰ ψηφοθετημένα δάπεδα φανερῶνουν τὸ δημόσιο χαρακτῆρα του.

Στὸ σπίτι 5 ἐρευνήσαμε τοὺς χώρους b, d καὶ f ποὺ παρουσιάζουν εἰδικὸ ἐνδιαφέρον. Ὁ χῶρος b περιεῖχε στὸ στρώμα β ἄφθονες σκουριές σιδήρου, λιθάρια καὶ μελανωπὰ χρώματα, ὁ b ἔχνη δύο ἱπνῶν καὶ ὁ f ἓνα μεγάλο κεραμευτικὸ ἱπνὸ⁴. Μάζες ἀπὸ σιδηροσκουριές βρέθηκαν σκορπισμένες σὲ ὅλους σχεδὸν τοὺς χώρους τοῦ σπιτιοῦ, στὸ στρώμα β ποὺ χρονολογεῖται στὸν 3ο αἰώνα. Μὲ τὴν ἀνασκαφικὴ ἐρευνα βεβαιώθηκε ἡ λειτουργία σιδηρουργείου καὶ ἐπισημάνθηκαν οἱ πιθανὲς θέσεις τῆς φωτιᾶς καὶ τοῦ ἄκμονος.

Στὸ χῶρο d ἡ ἐρευνα τῶν δύο κλιβάνων δὲν ἀπέδωσε περισσότερα στοιχεῖα. Ὁ ἓνας εἶναι ἀπιδόσχημος καὶ ὁ ἄλλος ὀρθογώνιος. Καμιὰ ἐνδειξὴ δὲν προέκυψε γιὰ τὴ λειτουργία τους. Εἶναι μικροὶ κλιβανοί, ποὺ πιθανὸν χρησίμευαν γιὰ τὴν παρασκευὴ τῆς τροφῆς τῶν ἐνοίκων.

1. Τὸ Ἔργον 1980, 17.

2. ΠΑΕ 1955, 181 κέ.

3. ΠΑΕ 1977, 142 - 144.

4. ΠΑΕ 1980, 30.

Στὸ χῶρο f τὴν ἔρευνα τοῦ κεραμευτικοῦ κλιβάνου ἀνέλαβε ὁ ἐπιστημονικὸς συνεργάτης τοῦ Antikenmuseum τοῦ Βερολίνου G. Zimmer. Ἡ ἐργαστηριακὴ ἐξέταση τῶν τοιχωμάτων ἐδείξε ὅτι ἡ θερμοκρασία ποὺ ἀναπτύχθηκε στὸν ἱπνὸ ἦταν 700° - 900° C. Ὁ ἀπιδόσχημος κλίβανος (διάμ. 1.50 μ.) ἦταν σκαμμένος ὁ μισὸς στὸ ἀργιλικὸ στρώμα γ, σὲ βάθος 0.60 μ., καὶ εἶχε σχῆμα περὶπου ἡμισφαιρικὸ (πίν. 75α). Ἡ θόλος ἦταν κατασκευασμένη μὲ πηλὸ ἀνάμικτο μὲ ὄστρακα καὶ ἔφερε στὴν κορυφὴ ὀπὴ γιὰ τὸ ἔλκυσμα τοῦ καπνοῦ. Ἡ συνεχόμενη πρὸς Νότο ἡμικυλινδρική σύριγξ χρησίμευε γιὰ τὴ θέση τῆς πυρᾶς. Τὸ δάπεδο βρέθηκε διαλυμένο στὴν κοίλῃ βάση τοῦ ἱπνοῦ, μὲ ὄστρακα ἀγγείων τὰ ὁποῖα δὲν προέρχονται ἀπὸ τὴν ὕπτησιν ἀγγείων, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι εἶχαν χρησιμοποιοθεῖ γιὰ τὴν κατασκευὴ τῆς θόλου, γιὰτὶ δὲν συναντῶνται μεταξὺ τους¹.

Ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ προκύπτει ὅτι μέσα στὸ σπίτι 5, ποὺ κατασκευάστηκε στὸ β' μισὸ τοῦ 4ου π.Χ. αἰώνα, λειτούργησαν κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 3ου αἰώνα σιδηρουργεῖο καὶ κεραμευτικὸς κλίβανος, ἀλλὰ τὸ σπίτι δὲν φαίνεται νὰ ἔπαψε νὰ κατοικεῖται². Τοῦτο σημαίνει ὅτι ὅλος σχεδὸν ὁ κεντρικὸς χῶρος τοῦ σπιτιοῦ (e, f) ἦταν ὁ ὑπαίθριος χῶρος τῆς αὐλῆς, προσιτὸς ἀπὸ τὸ δρόμο 6 καὶ ἀπὸ τὸ στεγασμένο χῶρο a, ποὺ χρησίμευε ὡς προαύλιο (χαγιάτι)³. Θὰ ὑπέθετε κανεῖς ὅτι ἡ λειτουργία ἐργαστηρίου θὰ ἔγινε στὸ τέλος τοῦ 3ου π.Χ. αἰώνα, ὅταν ἄρχισαν οἱ μεγάλες οἰκοδομικὲς ἐργασίες γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ ἐλληνιστικοῦ καταγωγίου, τῶν δύο στοῶν καὶ τοῦ μικροῦ θεάτρου ποὺ πλαίσινωναν τὴν ἀγορά. Ὡστόσο, τὰ ὡς τώρα στρωματογραφικὰ στοιχεῖα τοποθετοῦν τίς μεταβολὲς τοῦ σπιτιοῦ νωρίτερα στὸν πρῶμο 3ο αἰώνα⁴. Ἡ συσχέτιση ὅλων τῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων καὶ ἡ ἐργαστηριακὴ ἐξέταση τῶν δειγμάτων ἀπὸ τοὺς κλιβάνους ἴσως δώσουν θετικότερα στοιχεῖα.

Τὸ σπίτι, μετὰ τὴ ρωμαϊκὴ καταστροφὴ τοῦ ἔτους 167, ἐπισκευάστηκε καὶ

1. Οἱ κάτοικοι τοῦ γειτονικοῦ χωριοῦ τῆς Καμαρινάς, γιὰ νὰ κατασκευάσουν τὴ θόλο τοῦ οἰκιακοῦ φούρνου, σχηματίζουν μὲ λιθάρια τὸ ἡμισφαιρικὸ σχῆμα τοῦ φούρνου. Ὑστερα στρώνουν ἐπάνω ἄχυρα καὶ παχὺ στρώμα πηλοῦ καὶ λεπτὰ κεραμίδια γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῶν τοιχωμάτων τῆς θόλου. Ὅταν ἡ θόλος ξηραθεῖ καλὰ, ἀφαιροῦν τίς πέτρες καὶ ἀνάβουν στὸ ἐσωτερικὸ δυνατὴ φωτιά, ποὺ τροφοδοτοῦν συνεχῶς, ὥσπου τὰ τοιχώματα νὰ ψηθοῦν καλὰ. Τοῦτο ἐλέγχουν ρίχνοντας στὴ φωτιά γυάλινο ἀντικείμενο. Ἄν αὐτὸ δὲν θραυσθεῖ, ἀλλὰ λιώσει, σημαίνει ὅτι ἡ θερμοκρασία τοῦ φούρνου εἶναι καλὴ.

2. Ἐπίσης ἡ κεραμεικὴ τοῦ 3ου αἰώνα, ποὺ βρέθηκε στὸ στρώμα β τοῦ σπιτιοῦ, δὲν παρουσιάζει καμιά διαφορὰ ἀπὸ τὴν κεραμεικὴ τοῦ 4ου αἰώνα, ὅπως θὰ συνέβαινε ἂν τὸ οἶκημα ἔλλαξε ριζικὰ λειτουργία.

3. Ἡ διαίρεση τοῦ ἐσωτερικοῦ, μὲ δύο παράλληλους μεσότοιχους ποὺ διασταυρώνονται μὲ ἄλλους δύο κάθετους, ὥστε νὰ σχηματίζονται ἐννιά χῶροι, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ὁ ἕνας ἢ οἱ δύο τοῦ κεντρικοῦ κλίτους ἀποτελοῦν τὴν ὑπαίθρια αὐλή, εἶναι κοινὸς τύπος στὴ δυτικὴ Ἑλλάδα. Διαπιστώνεται στὴν Κασσώπη, τὴν Ἀμβρακίαν, τὸν Ἀμμότοπο, τὸ Κάλλιον, Π. ΘΕΜΕΛΗΣ, AAA XII, 1979, 245 κέ., εἰκ. 10 (οἶκια Ἀρχεῖου κ.ά.).

4. Σύμφωνα μὲ τὴ χρονολόγηση τῆς βοήθου Ντ. Γραβάνη.

χρησίμευε και πάλι για κατοικία ως την όριστική εγκατάλειψή του στο τέλος του 1ου π.Χ. αιώνα. Στην περίοδο αυτή, ή στην τελευταία φάση, ο χώρος της αὐλῆς που διευρύνθηκε προς Βορρά, αλλά περιορίστηκε από την ανατολική πλευρά με τη διαμόρφωση του χώρου f επάνω από τον κεραμεικό κλίβανο, χρησίμευε ως δωμάτιο, γιατί στο μέσον του δαπέδου κατασκευάστηκε μια μεγάλη έστια για θέρμανση με ἀλλεπάλληλες έπισκευές. Ο χώρος αυτός ήταν προσιτός τώρα από την ανατολική πλευρά, από το μέρος του αποχετευτικού αγωγού, όπου ανοίχτηκε μια είσοδος. Τοῦτο βέβαια προϋποθέτει ότι το διπλανό σπίτι δεν ξανακατοικήθηκε μετά το 167, αλλά παρέμεινε ἀνάλυπτος χώρος.

Από τα κινητά εύρηματα αναφέρουμε μόνο τα παρακάτω: Μικρή χάλκινη λαβή μαχαιριού(;) που έχει επίμηλο κράνος του Μακεδονικού-Ήπειρωτικού τύπου, που ήταν σε χρήση στη Μακεδονία και την Ήπειρο στον 4ο και 3ο π.Χ. αιώνα¹ (πίν. 75γ). Η χρησιμοποίηση του τύπου σε χρηστικά αντικείμενα μαρτυρεί ότι ο τύπος αυτός του κράνους ήταν σε μεγάλη χρήση στην Ήπειρο.

Σ. ΔΑΚΑΡΗΣ

1. Δες όμοια κράνη στη λεγόμενη σαρκοφάγο του Μ. 'Αλεξάνδρου του Μουσείου της Κωνσταντινούπολης, σε τοιχογραφία του μακεδονικού τάφου του Λύσωνας και Καλλιμάχους στα Λευκάδια, I.E.E ('Εκδοτική 'Αθηνών) τ. Δ, 34 - 35, σε Ήπειρωτικό άσημένιο δίδραχμο που έκοψε ο Πύρρος (279/274), P. R. FRANKE-M. HIRMER, Die Griechische Münze (München 1964) εικ. 150, βλ. επίσης και το ώραιό κράνος, που βρέθηκε σε κιβωτιόσχημο τάφο μέσα σε τύμβο κοντά στο χωριό Προδρόμι της Θεσπρωτίας, ΑΓΓ. ΧΩΡΕΜΗ, ΔΑΑ XIII, 1980, 13 - 14, εικ. 7 - 8, K. G. RAKATSANIS, Antike Welt 11, 4 (1980), 56, εικ. 1 - 2, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

Ἡ ἀνασκαφή εἰς τὴν προϊστορικὴν ἀκρόπολιν τῆς Ἐφύρας συνεχίσθη καὶ ἐφέτος διὰ τοῦ ὑπογραφομένου ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ μὲ χρηματοδότησιν αὐτῆς καὶ τοῦ Ἰδρύματος Μποδοσάκη.

Ἡρευνήθησαν τέσσερα τετράγωνα (XXV, XXVI καὶ XXVIII) συνολικῆς ἐκτάσεως 11×9 μ., ἀνατολικῶς τῶν ἀνασκαφέντων τύμβων Α καὶ Β) (πίν. 76α). Ἐξ αὐτῶν προέρχονται ἄφθονα ὄστρακα (κυρίως ὀξυπύθμενων ἀμφορέων) τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ἀρκετά, λίαν ἐνδιαφέροντα, τῆς ἐγχωρίου χειροποιήτου κεραμεικῆς μὲ πλαστικὴν, ἐγχάρακτον καὶ ἐμπέστον διακόσμησιν, ἀνῆκοντα τὰ πλεῖστα εἰς μικροὺς καὶ μεγάλους ἀμφορεῖς καὶ κύαθους καὶ μόνον ὀλίγα εἰς ἐπεσάκτα μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα (κύλικας μὲ ταπεινὸν στέλεχος).

Εὐρέθησαν ἐπίσης εὐμεγέθεις πῶμα χειροποιήτου μαγειρικοῦ σκεύους μὲ ἐξέχουσαν κυλινδρικήν λαβήν, εὐμεγέθη πῆλινα διάτρητα κωνικὰ σφονδύλια, μικρὸν κυλινδρικὸν μολύβδινον σταθμίον (ἢ ἀλιευτικὸν βαρίδιον;), τρεῖς λίθινοι τριπτῆρες, μολύβδινὰ σύρματα διὰ τὴν συγκόλλησιν ἀγγείων, δύο λίθινοι ἀκόναι, ὡς καὶ διάσπαρτα ὀστᾶ ζώων καὶ τινα ὄστρεα.

Ἐρευνα νοτίως τοῦ ἤδη ἐρευνηθέντος τετραγώνου XXI ἀπέδωκε ἄφθονα ὄστρακα χειροποιήτων ἀγγείων καὶ διάσπαρτα ὀστᾶ ζώων καὶ ἀνθρώπων. Δυστυχῶς λόγῳ τῆς μικρᾶς ἐπιχώσεως ὁ χῶρος εἶναι πολὺ διαταραγμένος καὶ δυσκολεῖται τὴν ἐπιβεβαίωσιν τῆς ὑποθέσεώς μας περὶ πιθανῆς ὑπάρξεως τρίτου τύμβου.

Τέλος διὰ δοκιμαστικῆς τομῆς ἀνοίγεισης βορείως τῶν τύμβων καθωρίσθησαν αἱ διαστάσεις τοῦ παρακειμένου κτηρίου (16.10×10.50 μ.) (πίν. 76β), διεπιστώθη ἡ ὑπαρξίς μεσοτοίχων ἐκ λίθων διαιρούντων αὐτὸ εἰς δωμάτια καὶ διὰ τῶν ἀνευρεθέντων ὀστράκων ἢ διάκρισις καὶ διαδοχὴ δύο στρωμάτων, ἐλληνιστικοῦ καὶ προϊστορικοῦ.

Περαιτέρω ἔρευνα τοῦ κτηρίου αὐτοῦ, τὸ ὅποῖον δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἄσχετον μὲ τοὺς γειτονικοὺς τύμβους, θὰ βοηθήσῃ εἰς τὸν ἀκριβέστερον προσδιορισμὸν τῆς χρήσεως καὶ χρονολογήσεώς του.

Κατά την ανασκαφική περίοδο τοῦ 1981 ἐρευνήθηκαν τὰ βόρεια καὶ νότια προσκτίσματα τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς τῆς Ἀγίας Σοφίας, κοντὰ στὸν Μύτικα τῆς Ἀκαρνανίας¹.

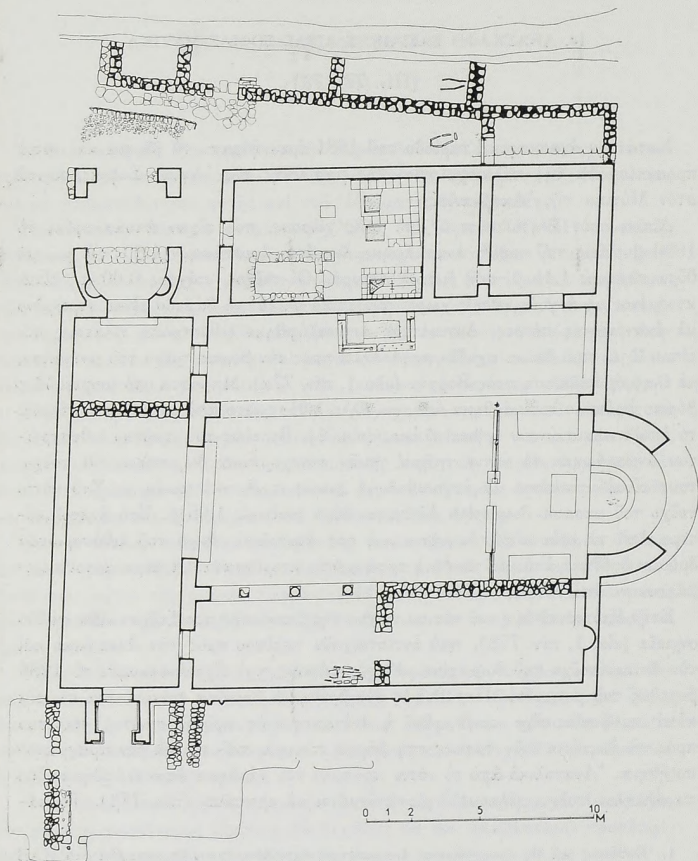
Δίπλα στὸν ἀνατολικότερο ἀπὸ τοὺς χώρους, ποὺ εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ τὸ 1980 βορείως τοῦ ναοῦ², ἀνασκάφηκε δωμάτιο διαστάσεων 4.80×2 μ., μὲ θύρα πλάτους 1.15 μ. στὴ δυτικὴ πλευρά. Οἱ τοῖχοι, πάχους 0.60 μ., εἶναι κτισμένοι μὲ ἀργοὺς λίθους χωρὶς συνδετικὸ ὕλικό· τὸ δάπεδο εἶναι στρωμένο μὲ ἀκανόνιστες πέτρες. Δυτικότερα ἀποκαλύφθηκε λιθόστρωτο πλάτους περίπου 2 μ., ποὺ βαίνει σχεδὸν παράλληλα πρὸς τὸν βόρειο τοῖχο τοῦ μνημείου, μὲ ἐλαφρὴ ἀπόκλιση πρὸς Βορράν (εἰκ. 1, πίν. 77α). Μπροστὰ στὸ μνημειῶδες βόρειο πρόπυλο τοῦ νάρθηκα ὑπάρχει ἄλλο λιθόστρωτο ἀπὸ μικρότερες πέτρες, τὸ ὁποῖο πλαισιώνουν ὄρθιες πλάκες (εἰκ. 1). Βορείως τοῦ πρώτου λιθοστρώτου ἀνασκάφηκε τὸ νότιο τμήμα τριῶν συνεχομένων δωματίων. Οἱ τοῖχοι τοὺς εἶναι κτισμένοι μὲ ἀργολιθοδομὴ χωρὶς συνδετικὸ κονίαμα. Στὸ νότιο τοῖχο τοῦ μεσαίου δωματίου ἀνοίγεται θύρα πλάτους 1.05 μ. Στὸ ἀνατολικότερο ἀπὸ τὰ τρία αὐτὰ δωμάτια καὶ στὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τοῦ λιθόστρωτου δρόμου βρέθηκε ἀπὸ μία παιδικὴ ταφὴ χωρὶς κτερίσματα. Οἱ τάφοι αὐτοὶ περιβάλλονται ἀπὸ λίθινες πλάκες (εἰκ. 1).

Στὴν ἐξωτερικὴ ὄψη τοῦ νότιου τοίχου τῆς βασιλικῆς προσεξέϊχαν λίθοι σὲ δύο σημεῖα (εἰκ. 1, πίν. 77β), ποὺ ἀντιστοιχοῦν περίπου πρὸς τὸν ἀνατολικὸ καὶ τὸν δυτικὸ τοῖχο τοῦ δωματίου μὲ τοὺς τάφους, ποὺ εἶχε ἀνασκαφεῖ τὸ 1980 βορείως τοῦ μνημείου. Παραδόξως δὲν βρέθηκαν θεμέλια τοίχων στὰ σημεῖα αὐτά· προφανῶς εἶχε προβλεφθεῖ ἡ ἀνέγερση ἑνὸς προσκτίσματος, παρίσου πρὸς τὸ δωμάτιο τῶν τάφων στὴ βόρεια πλευρά, ποὺ τελικὰ δὲν πραγματοποιήθηκε. Ἀνατολικά ἀπὸ τὸ νότιο πρόπυλο τοῦ νάρθηκα ἀποκαλύφθηκαν δύο παράλληλοι τοῖχοι μήκους 3 μ., κτισμένοι μὲ κροκάλες (πίν. 77β). Τὸ πά-

1. Ἐκθέσεις γιὰ τὶς προηγούμενες ἀνασκαφικὲς περιόδους ἔχουν δημοσιευθεῖ στὰ ΠΑΕ 1972, 109 - 113· 1979, 121 - 126· 1980, 34 - 36. Πολύτιμη ὑπῆρξε καὶ φέτος ἡ βοήθεια τοῦ ἐπιμελητοῦ τῆς ἑδρας Βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Γεωργίου Γούναρη. Εὐχαριστίες ὀφείλονται ἐπίσης στὸν ἀρχιτέκτονα-ἀρχαιολόγο κ. Γεώργιο Βελή, ποὺ ἐξεπόνησε τὰ σχέδια.

2. Βλ. ΠΑΕ 1980, 34 - 35.

χος τους κυμαίνεται μεταξύ 0.60 καὶ 0.70 μ. γιὰ τὸν ἀνατολικὸ καὶ 0.65 καὶ 0.80 μ. γιὰ τὸν δυτικὸ. Τὸ θεμέλιό τους βρίσκεται στὸ ὕψος τῆς κρηπίδας τοῦ

Εἰκ. 1. Κάτοψη τῆς βασιλικῆς Ἀγίας Σοφίας Μύτιμα.

νότιου τοίχου τῆς βασιλικῆς. Ἄλλος τοῖχος ἀπὸ ἀργολιθοδομῇ ἀποκαλύφθηκε κατὰ τὴν προέκταση τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ νάρθηκα. Οἱ τοῖχοι καὶ τὰ λιθό-

στρωτα πού ἀνασκάφηκαν βορείως καὶ νοτίως τοῦ μνημείου ἀνήκουν πιθανότατα σὲ οἰκισμὸ πού σχηματίσθηκε κατὰ τὴν μέση βυζαντινὴ περίοδο, ὅταν ὁ ναὸς εἶχε ἐρειπωθεῖ¹.

Λίγα κινητὰ εὐρήματα ἀπέδωσε ἡ ἀνασκαφή τοῦ 1981. Βορείως τοῦ δωματίου μὲ τοὺς τάφους βρέθηκε λίθινος ἀμφικιονίσκος παραθύρου, διαστάσεων $0.99 \times 0.40/0.42 \times 0.165/0.16$ μ. (πίν. 78α). Πέντε χάλκινα νομίσματα βρέθηκαν σὲ διάφορα σημεῖα. Ἐνα εἶναι τοῦ Βαλεντινιανοῦ Β', καὶ κόπηκε μετὰ τοῦ 383 καὶ 392 μ.Χ. στὸ νομισματοκοπεῖο τῆς Κυζίκου². Τὸ δεύτερο, πολὺ ἐφθαρμένο, εἶναι μικρὴ χάλκινη ὑποδιαίρεση, πιθανότατα τοῦ Βαλεντινιανοῦ Γ' (425 - 455). Ἄλλα δύο, ἐπίσης πολὺ ἐφθαρμένα, εἶναι μικρὲς χάλκινες ὑποδιαίρεσεις τοῦ 5ου - 6ου αἰ., τῆς κατηγορίας πού παλιότερα λέγονταν βανδαλικά νομίσματα. Τὸ πέμπτο τέλος νόμισμα εἶναι ἀνώνυμο βυζαντινόν, καὶ χρονολογεῖται γύρω στὸ 1075 - 1080 μ.Χ.³

Ὁ ἱκανότατος ἀρχιτεχνίτης Γιάννης Τσέβλικος στερέωσε τὰ μαρμαροθετήματα πού εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ τὸ 1979 στὸ Ἱερὸ Βῆμα⁴, καὶ συγκόλλησε τὰ σπασμένα μάρμαρα (πίν. 78β, 79α). Στερέωσε ἐπίσης τὴν ἐπένδυση τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ ἱεροῦ καὶ τὴν βάση τῆς ἀγίας τραπέζης, καὶ κάλυψε μὲ κατάλληλο κονίαμα τὰ τμήματα τοῦ δαπέδου τοῦ συνθρόνου καὶ τῶν ἐδράνων τῶν πρεσβυτέρων, ὅπου τὸ μαρμαροθέτημα εἶχε καταστραφεῖ. Οἱ ἐργασίες αὐτὲς ἦταν ἀπαραίτητες, διότι στὴν περιοχὴ τοῦ Ἱεροῦ Βήματος πηγάζουν νερά καὶ ἡ πυκνὴ βλάστηση πού εἶχε ἀναπτυχθεῖ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ εἶχε ἤδη προκαλέσει μεγάλες φθορὲς καὶ κινδύνευε νὰ καταστρέψει ὁλόκληρο τὸ μαρμαροθέτημα. Γιὰ μονιμότερη ἀντιμετώπιση τοῦ σοβαροῦ αὐτοῦ κινδύνου διανοιχθήκαν ἀνατολικῶς καὶ νοτίως τῆς βασιλικῆς δύο ἀποστραγγιστικὲς τάφροι πλάτους 1 μ., χάρις στὶς ὁποῖες περιορίστηκαν σὲ μεγάλο βαθμὸ τὰ νερά πού ἀνέβλυζαν στὴν περιοχὴ (πίν. 79β). Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι οἱ τάφοι Γ καὶ Δ πού εἶχαν ἀνασκαφεῖ τὸ 1980 καὶ ἦταν γεμάτοι νερό, ἔδειξαν ἀμέσως. Μετὰ τὴν ἐπιτυχὴ ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος αὐτοῦ, θὰ καταστεῖ δυνατὴ ἡ ἐρευνα κατὰ τὴν ἐπόμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο τῆς περιοχῆς ἀνατολικῶς τοῦ Ἱεροῦ Βήματος, ὅπου ὑπῆρχε μιὰ πηγὴ πού ἤδη στέρεψε.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Α. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

1. ΠΑΕ 1972, 113· 1979, 125.

2. LRBC, ἀριθ. 2568.

3. DOC III.2, 696, ἀριθ. J.1 κέ., πίν. LXVIII, Class J. Ἡ ταύτιση τῶν νομισμάτων ἔγινε ἀπὸ τὴν Διευθύντρια τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου κ. Ἀδ. Καραμεσίνη-Οἰκονομίδου, τὴν ὁποία εὐχαριστῶ θερμότατα καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτή. Τὰ νομίσματα καταγράφηκαν στὸ βιβλίο εἰσαγωγῆς τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου μὲ αὐξ. ἀριθμὸ 440.

4. ΠΑΕ 1979, 121 - 123, πίν. 85, παρένθετος πλῆκξ Ε'.

15. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΝΕΑΣ ΑΓΧΙΑΛΟΥ

(Παρένθ. πίν. Ε' και πίν. 80 - 83)

Και κατά τὸ 1981 συνεχίσθηκαν οἱ ἐργασίες γιὰ νὰ ἀποκατασταθοῦν οἱ ζημιές ποὺ προκάλεσαν οἱ σεισμοὶ τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1980 στὰ ἀνασκαμμένα μνημεῖα καὶ στὰ εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν.

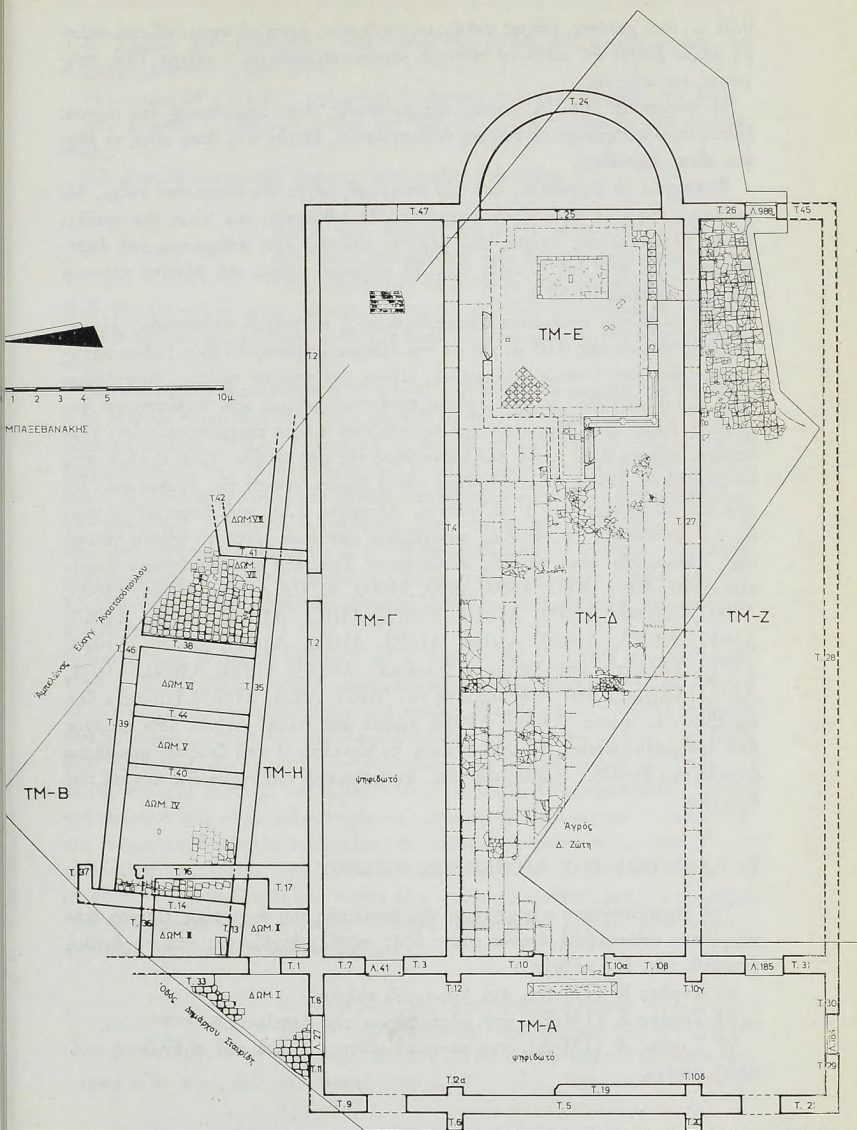
Παράλληλα ὁμοῦς ἐξακολούθησε καὶ τὸ ἀνασκαφικὸ ἔργο, κάτω ἀπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ ὑπογράφοντος μὲ τὴν πολύτιμη συνεργασία τῆς ἐπιμελήτριας βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων Ἀσπασίας Ντίνα.

Οἱ ἀνασκαφές ἔγιναν στὴ βασιλικὴ τοῦ Μαρτυρίου καὶ στὴ βασιλικὴ τοῦ ἀρχιερέως Πέτρου.

Α' ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΤΟΥ ΜΑΡΤΥΡΙΟΥ

Μὲ τὴν εὐγενικὴ συγκατάθεση τοῦ ἰδιοκτῆτου τοῦ ἀμπελώνα Εὐαγγέλου Ἀναστασοπούλου, ἡ ἔρευνα ἐπεκτάθηκε στὸ ἀνατολικὸ τέρμα τοῦ βόρειου κλίτους καὶ στὴν ἀψίδα τῆς βασιλικῆς. Ἔτσι ἀποκαλύφθηκε ἡ ΒΑ γωνία τοῦ κλίτους αὐτοῦ καὶ τὸ βόρειο μισὸ τῆς ἀψίδας τοῦ μνημείου (εἰκ. 1, πρβ. ΠΑΕ 1979, 62 κέ.). Δυστυχῶς ἡ τοιχοποιία τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ βόρειου κλίτους εἶναι καταστραμμένη σὲ βάθος 0.65 μ. ἀπὸ τὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο καὶ ἔτσι χάθηκαν τὰ ἔχνη τῆς θύρας ποὺ ἀνοιγόταν ἐκεῖ. Τὴν ὑπαρξὴ τῆς θύρας αὐτῆς τὴν ἐπιβεβαιώνει ἡ ἐπιγραφὴ πάνω στὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο, ποὺ εἶναι ἔτσι τοποθετημένη, ὥστε νὰ διαβάζεται ἀπ' αὐτὸν ποὺ μπαίνει ἀπὸ τὰ ἀνατολικά στὸ βόρειο κλίτος (ΠΑΕ, ἔ.ἀ. 66, εἰκ. 4).

Μεγάλῃ καταστροφῇ ἔχει προκαλέσει στὸ τμήμα ποὺ ἐρευνήθηκε ἓνα πηγάδι ποὺ ἀνοίχθηκε πρὶν κάμποσα χρόνια ἐκεῖ. Τὸ πηγάδι αὐτὸ ἔχει διαμέτρους: ἀπὸ Α - Δ 1.60 μ. καὶ ἀπὸ Β - Ν 1.95 μ. Τὸ πηγάδι μᾶς ἔδωσε τὴ δυνατότητα νὰ ἐξετάσουμε σὲ βάθος τὴ σύσταση τοῦ ἐδάφους σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, ἡ ὁποία γενικὰ εἶναι ἀπὸ χῶμα ἀνάμεικτο μὲ χαλίκια καὶ ἄμμο θαλασσινή. Στὸ νότιο μισὸ τοῦ κυλίνδρου τοῦ πηγαδιοῦ, ποὺ σώζεται καλύτερα, προσδιορίζονται τὰ ἐξῆς τέσσερα στρώματα: τὸ πρῶτο, ὕψους 0.25 μ. ἔχει δύο μέρη· τὸ πάνω εἶναι λιθορριπὴ καὶ ἀποτελεῖ τὸ ὑπόστρωμα τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου καὶ τὸ κάτω εἶναι χῶμα· τὸ δεύτερο, ὕψους 0.42 μ., ἔχει σκληρὴ ὑφὴ ἀπὸ μεγάλα χαλίκια καὶ ὑπόλευκο πηλόχωμα, πατημένο· τὸ τρίτο, ὕψους 0.16 μ., ἀπὸ πατημένο χῶμα, χαλίκια καὶ κομμάτια κεραμιδιῶν· καὶ τὸ τέταρτο, ὕψους

Είχ. 1. Βασιλική Μαρτυρίου, κάτοψη.

0.31 μ., ἀπὸ χαλίκια, πέτρες καὶ ἄμμο, πατημένα, ὥστε νὰ σχηματίζεται σκληρὴ μάζα. Κάτω ἀπ' αὐτὰ τὰ τέσσερα στρώματα ὑπάρχει ὁ τοῖχος T48, πρόχειρης κατασκευῆς.

Ἡ τοιχοποιία τῆς ΒΑ γωνίας τῆς βασιλικῆς εἶναι ἰσχυρότατη ἀπὸ ἀργούς λίθους (κολυμπητούς) σὲ ἄφθονη ἀσβεστοκονία, ἐπειδὴ στὴ θέση αὐτὴ τὸ ἔδαφος εἶναι ἄμμώδες.

Δυστυχῶς τὸ ψηφιδωτό, ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή μέχρι τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο, δὲν σώζεται, παρὰ σὲ σποραδικὰ κομμάτια. Ἡ λιθορριπὴ τοῦ ὅμως διατηρεῖται καλὰ. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ βόρειου κλίτους ἔχει ἐπίχρισμα ἀπὸ ἀσβεστοκονία καὶ στὶς δυὸ πλευρὲς τοῦ. Τὸ συνολικὸ μῆκος τοῦ βόρειου κλίτους, ἐσωτερικά, εἶναι 31.50 μ.

Ἀπὸ τὸ βόρειο στυλοβάτη ἀποκαλύφθηκε ἡ ἀνατολικὴ παραστάδα, μήκους καθαρῆς τοιχοποιίας 0.64 μ. καὶ μὲ τὴν ὀρθομαρμάρωση 0.745 μ.: εἶναι κατασκευασμένη ἀπὸ κοινὸς πλακοειδεῖς λίθους καὶ πήλινες πλάκες, διαστάσεων $0.32 \times 0.32 \times 0.033$ μ., μὲ ἄφθονο συνδετικὸ μεῖγμα ἀπὸ ἀσβέστη καὶ θαλασσινὴ ἄμμο. Στὴ βόρεια πλευρὰ τῆς σώζεται τμηματικὸ ἐπίχρισμα ἀπὸ πορσελάνη, πάχους 0.02 μ. Τὸ σωζόμενο ὕψος τῆς παραστάδας εἶναι 0.33 μ. ἀπὸ τὸ ψηφιδωτό. Τέλος, ἀποκαλύφθηκε καὶ ἡ βόρεια γένεση τῆς ἀψίδας τοῦ Ἱεροῦ, ποὺ τὸ πλάτος τῆς εἶναι 0.95 μ. Ὁ τοῖχος T25, ποὺ ἀποτελεῖ τὴ χορδὴ τοῦ ἡμικύκλιου τῆς ἀψίδας, συνεχίζεται κανονικὰ μέχρι τῆς βόρειας γένεσής τῆς. Περισυλλέχθηκαν τὰ ἐξῆς ἀντικείμενα: Τμήματα ἀπὸ ἀμφίγλυφα θωράκια: A994, A996, A997, A899, A999, A1000, A1002, A1003, A1004, A1005, A1007, A1008, A1009, A1010, A1011, A1012, A1014, A1015, A1016, A1017, A1019, A1020, A1021, A1022, A1023, A1025, A1026, A1028, A1029. Τμήματα ἀπὸ διάτρητα θωράκια: A1013, A1024, A1030, A1031, A1032. Τμήματα ἀπὸ τὸ στυλοβάτη τοῦ Ἱεροῦ: A995, A1001. Τμήματα ἀπὸ ἀρράβδωτους κίονες: A1006, A1018, τμηματικὸ ἀπὸ βάση: A1027. 188 τεμάχια ἀπὸ ὀρθομαρμαρώσεις, 10 ἀπὸ πλάκες πατώματος, 3 ἀπὸ ζεύξεις, κομμάτια ψηφιδωτῶν δαπέδου, πολλὰ ψηφίδες, σπαράγματα τοιχογραφιῶν, καρφιά καὶ ὀστρακα.

Β' ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΤΟΥ ΑΡΧΙΕΡΕΩΣ ΠΕΤΡΟΥ

Στὸ σημαντικότερο συγκρότημα τῆς βασιλικῆς τοῦ ἀρχιερέως Πέτρου διεγεργέθη ἀνασκαφικὴ ἐρευνα στοὺς ἐξῆς τομεῖς, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὰ δυτικὰ (παρένθ. πίν. Ε', κάτωψη):

- α) Τομεὺς Κ (TM-K), στὸ χῶρο τοῦ αἰθρίου.
- β) Τομεὺς Ξ (TM-Ξ), στὸ χῶρο βόρεια τῆς βασιλικῆς.
- γ) Τομεὺς Α (TM-A), στὸ κεντρικὸ κλίτος, δυτικὰ τοῦ φράγματος τοῦ πρεσβυτερίου.

δ) Τομέας ΣΤ (TM-ΣΤ), στὰ νότια τῆς βασιλικῆς προσκτίσματα καὶ συγκεκριμένα στὸ χῶρο XVI.

ε) Τομέας Μ (TM-M), στὸ χῶρο ἀνατολικά τοῦ προηγούμενου τομέα.

στ) Τομέας Τ (TM-T), νότια τοῦ TM-ΣΤ, ὅπου τὸ τεῖχος τῆς ἀρχαίας πόλης.

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἔρευνας αὐτῆς εἶναι τὰ ἐξῆς:

α) ΤΟΜΕΑΣ Κ
(TM-K)

Κατὰ τὴν ἔρευνα τοῦ 1980 στὴν τομὴ Κ/Γ, ποὺ ἐκτείνεται κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ αἰθρίου, βρέθηκαν τὰ λείψανα τῶν τοίχων Κ/Γ-T1 καὶ Κ/Γ-T3. Οἱ τοῖχοι αὐτοί, μὲ κατεύθυνση Α - Δ, εἶναι προγενέστεροι τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ αἰθρίου, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν κατασκευὴ του πάτησε πάνω τους.

Μὲ σκοπὸ τὴν ἀποκάλυψη τῶν τοίχων αὐτῶν ἔγιναν ἐφέτος δύο τομές: ἡ Κ/Δ γιὰ τὸν τοῖχο Κ/Γ-T1 καὶ ἡ τομὴ Κ/Ε γιὰ τὸν τοῖχο Κ/Γ-T3. Ἡ τομὴ Κ/Δ μὲ πλάτος 1.10 μ. ἔφθασε ὡς τὸ δυτικὸ στυλοβάτη τοῦ αἰθρίου καὶ σὲ βάθος 0.95 μ. ἀπὸ τὸ ψηφιδωτὸ τοῦ ἐξωνάρθηκα. Στὸ βάθος αὐτὸ ὑπάρχει νερό. Ἡ ἔρευνα δὲν ἀπέδωσε θετικὸ ἀποτέλεσμα γιὰτὶ ἔνας ἀσβεστόλακκος, ποὺ ἀνοίχθηκε στὸ χῶρο τοῦ αἰθρίου, ἔχει καταστρέψει τὸν τοῖχο Κ/Γ-T1. Περισυλλέχθηκαν: 8 πλακίδια ἀπὸ μαρμαροθετήματα, 6 χάλκινα νομίσματα, φύλλα χαλκοῦ, ἐλάσματα μολύβδου, θραύσματα ἀπὸ γυάλινα ἀγγεῖα καὶ τζάμια, θραύσματα ἀπὸ λυχνάρια, ψηφίδες δαπέδου, σπαράγματα τοιχογραφιῶν καὶ ὄστρακα.

Καὶ ἡ τομὴ Κ/Ε, μὲ πλάτος 1.40 μ. ἔφθασε ὡς τὸ δυτικὸ στυλοβάτη τοῦ αἰθρίου. Δυστυχῶς καὶ ἐδῶ ὁ ἀσβεστόλακκος ἔχει ἐξαφανίσει τὰ λείψανα τοῦ τοίχου Κ/Γ-T3. Ἀποκαλύφθηκε πιδὸ πολὺ ὁ ἀγωγὸς Αγ-2, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ κυλινδρικοὺς πήλινους σωλῆνες. Στὸ μέσο περίπου τοῦ μήκους τῆς τομῆς Κ/Ε βρέθηκαν συντρίμματα τοξοστοιχίας, μιὰ ἰωνικὴ μαρμαρίνη βάση, μὲ μῆκος πλευρᾶς 0.51 μ. καὶ ὕψος 0.16 μ. καὶ κομμάτια μαρμαρίνων μελῶν, ποὺ ἀνήκουν στὴ νότια τοξοστοιχία τοῦ αἰθρίου. Διαπιστώθηκε ὅτι ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος καὶ ὁ δυτικὸς στυλοβάτης τοῦ αἰθρίου, ἔχουν πατήσει πάνω σὲ προγενέστερες κατασκευές, ποὺ βρίσκονται σὲ βάθος 0.98 μ. ἀπὸ τίς βάσεις τοῦ στυλοβάτη. Περισυλλέχθηκαν: 8 πλακίδια ἀπὸ μαρμαροθετήματα, 14 κομμάτια ἀπὸ ὀρθομαρμαρώσεις, ψηφίδες δαπέδου, θραύσματα λύχνων καὶ γυάλινων ἀγγείων, ἓνα νόμισμα καὶ ὄστρακα.

β) ΤΟΜΕΑΣ Ξ
(TM-Ξ)

Κατὰ μῆκος τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ βόρειου τοίχου τῆς βασιλικῆς ἐρευνήθηκε χῶρος 130 μ², συνολικοῦ μήκους 35.50 μ. Τὸ πλάτος του στὰ ἀνατολικά εἶναι 1 μ., ἐνῶ στὰ δυτικὰ 5.70 μ.

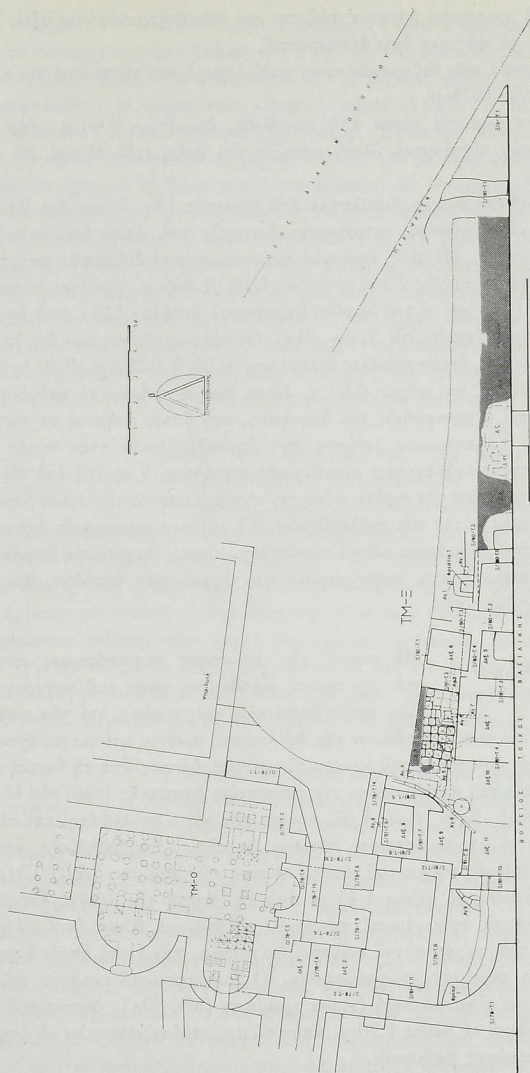
Τὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο (Δε), ποὺ εἶχε βρεθεῖ κατὰ τὴν ἔρευνα τοῦ 1980 σὲ βάθος 1.87 μ. ἀπὸ τὸ σωζόμενο ὕψος τοῦ βόρειου τοίχου τῆς βασιλικῆς, ἀποκαλύφθηκε σὲ μῆκος 15.40 μ., χωρὶς νὰ βρεθοῦν τὰ πρὸς Ἀνατολὰς καὶ Νότο ὁρία του. Ἀνατολικά συνεχίζεται κάτω ἀπὸ τὸν τοῖχο Ξ/80-T1 καὶ νότια κάτω ἀπὸ τὸ βόρειο τοῖχο τῆς βασιλικῆς (παρένθ. πίν. Ε', εἰκ. 2). Τὸ δυτικὸ ὅριο τοῦ ψηφιδωτοῦ ἀποτελεῖ ὁ ἰσχυρὸς τοῖχος Ξ/80-T2, πλάτους 0.75 μ., ὁ ὁποῖος καταστράφηκε ἀπὸ τὸ βόρειο τοῖχο τοῦ συγκροτήματος τῶν βασιλικῶν. Ὁ τοῖχος ποὺ ἀποτελοῦσε τὸ βόρειο ὅριο τοῦ ψηφιδωτοῦ εἶναι καταστραμμένος κάτω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τούτου. Τὰ διακοσμητικὰ θέματα τοῦ ψηφιδωτοῦ εἶναι γεωμετρικά: ῥόμβοι, παραλληλόγραμμα, τρίγωνα, κύκλοι, καὶ τετράγωνα σὲ σωστὸς συνδυασμοὺς καὶ σὲ χρώματα: λευκὸ, μαῦρο, κίτρινο καὶ ὑποκίτρινο (πίν. 80α). Μπροστὰ ἀπὸ τὴ θύρα τοῦ βόρειου τοίχου τῆς βασιλικῆς τῆς τελευταίας περιόδου βρέθηκαν: τὸ δάπεδο ΔΖ, ἀπὸ πατημένο χῶμα ἀνάμεικτο μὲ πέτρες καί, χαμηλότερα, τὸ δάπεδο Δστ ἀπὸ σχιστολιθικὲς πλάκες, ἀκατέργαστες, ἀγώνιαστες καὶ χωρὶς κανονικὰ σχήματα, μὲ μεγάλους ἄρμους μεταξύ τους, ποὺ ἔχουν συμπληρωθεῖ μὲ ἀσβεστοκονία.

Ἡ ἔρευνα ἀπέδειξε ὅτι τὸ κατώφλι τῆς βόρειας θύρας ἀντιπροσωπεύει δύο φάσεις. Κατὰ τὴ δεύτερη ὑψώθηκε. Τὴν τροποποίηση αὕτη ἀκολούθησαν καὶ τὰ δάπεδα Δστ καὶ ΔΖ.

Εἶναι φανερό, ὅτι τὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο Δε ἀποτελοῦσε τὸ πάτωμα μεγάλης αἵθουσας κτηρίου, προγενέστερου τῶν βασιλικῶν.

Στὴν περυσινὴ ἔκθεση σημειώθηκε ἡ διαφορὰ τοιχοποιίας ποὺ παρουσιάζει τὸ κάτω τμῆμα, ὕψους 0.78 μ., τοῦ βόρειου τοίχου τῆς βασιλικῆς, ἀπὸ τὸ πάνω τμῆμα του, ὕψους 1.27 μ. (ΠΑΕ 1980, 40). Μὲ τὴν ἐφετινὴ ἔρευνα διαπιστώθηκε ὅτι ἡ ἐπιμελημένη, ἰσχυρὴ τοιχοποιία τοῦ κάτω τμήματος φθάνει ὡς τὸν τοῖχο Ξ/80-T2. Δυτικὰ τοῦ τοίχου αὐτοῦ ἡ τοιχοποιία τοῦ κάτω τμήματος εἶναι ἀμελέστερη, μὲ μικρὲς καὶ ἄμορφες πέτρες, ἀσβεστοκονία γιὰ συνδετικὸ μεῖγμα, ποὺ περιορίζεται ὅμως μόνο στὴν ἐμφράξη τῶν ἄρμῶν, χωρὶς νὰ καλύπτει τὴν ἐπιφάνεια τῶν λίθων. Ἐδῶ ἔχει γίνεи χρήση πλίνθων ὀλόκληρων ἢ σὲ κομμάτια καὶ στὸ ψηλότερο τμῆμα ὑπάρχει μιὰ σειρὰ ἀπὸ ὀριζόντιες πῆλινες πλάκες, ὅχι ὅμως σὲ ἀπόλυτὴ τάξη καὶ συνοχὴ μεταξύ τους. Πάνω στὰ δύο, διαφορετικῆς τοιχοποιίας μέρη τοῦ κάτω τμήματος, πάτησε ὁ ἐνιαῖος βόρειος τοῖχος τῆς βασιλικῆς, μὲ τὴ γνωστὴ καὶ ἀπὸ ἄλλες περιπτώσεις κρέμαση πρὸς τὰ ἔξω, ποὺ κατασκευάσθηκε κατὰ τὴν τελευταία οἰκοδομικὴ περίοδο.

Δυτικὰ τοῦ τοίχου Ξ/80-T2 ἀποκαλύφθηκαν ἑπτὰ δεξαμενὲς (Δεξ. 5 - Δεξ. 11). Ἡ δεξαμενὴ 5, ποὺ καταστράφηκε ἀπὸ τὸ βόρειο τοῖχο τοῦ συγκροτήματος τῶν βασιλικῶν, ἔφερε ὀρθομαρμάρωση ἀπὸ πλάκες πάχους 0.025 μ. καὶ τὸ πάτωμά της ἦταν στρωμένο μὲ κουρασάνι. Τῆς ἴδιας κατασκευῆς ἦταν καὶ οἱ δεξαμενὲς 6 καὶ 7, ἐνῶ στὴν 8 σώζεται μόνον ἡ λιθορριπὴ τοῦ δαπέδου

Εικ. 2. Βασιλική ἀρχιερέως Πέτρου, κάτοψη τοῦ τομέα Ξ (TM - Ξ).

της. Τὸ ἀπὸ κουρασάνι πάτωμα σώζεται καὶ στὶς δεξαμενὲς 9 καὶ 10. Τῆς δεξαμενῆς 11 τὸ πάτωμα ἔχει ἐξαφανιστεῖ.

Ἡ τοιχοποιία τῶν δεξαμενῶν εἶναι πολὺ ἰσχυρὴ καὶ τὸ πλάτος της κυμαίνεται ἀπὸ 0.65 - 0.75 μ.

Σπὸνδύλος δωρικοῦ κίονα ἀπὸ πωρόλιθο, διαμέτρου 0.65 μ., ἔχει χρησιμοποιηθεῖ σὰν οἰκοδομικὸ ὑλικὸ μεταξὺ τῶν δεξαμενῶν 9 καὶ 10 (εἰκ. 2, πίν. 80γ).

Ἀποκαλύφθηκε ἀκόμη σύμπλεγμα ἀπὸ ἀγωγούς (Αγ. 3 ἕως Αγ. 9). Ἄλλοι ἀπ' αὐτοὺς εἶναι κτιστοί, τετράγωνης διατομῆς καὶ ἄλλοι ἀπὸ κυλινδρικοὺς πήλινους σωλήνες. Μὲ τοὺς ἀγωγούς συγκοινωνοῦν οἱ δεξαμενὲς μεταξὺ τους.

Βόρεια τῆς δεξαμενῆς 7 καὶ σὲ βάθος 1.19 - 1.245 μ., βρέθηκε πλακόστρωτο πάτωμα (Δη) καὶ στενὴ λωρίδα ψηφιδωτοῦ δαπέδου (Δθ), ποὺ ἐκτείνεται κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίχωση (εἰκ. 2, πίν. 81α). Οἱ πήλινες πλάκες τοῦ Δη, ποὺ εἶναι σὲ δεύτερη χρήσις, ἔχουν ποικίλες διαστάσεις: 0.30×0.285 μ., 0.30×0.30 μ., 0.285×0.285 μ. καὶ πᾶχος 0.03 μ. Εἶναι ἀκόμη πρόωρο νὰ καθοριστοῦν οἱ διαστάσεις καὶ ὁ προορισμὸς τοῦ δωματίου, στὸ ὁποῖο ἀνήκουν τὰ πατώματα Δη καὶ Δθ. Τὰ κτηριακὰ λείψανα ποὺ ἀποκαλύφθηκαν στὸν τομέα TM-Ξ ἀνήκουν σὲ τρεῖς τοὐλάχιστον οἰκοδομικὰς περιόδους, ἡ πρώτη ἀπὸ τίς ὁποῖες εἶναι ἀρχαιότερη ἀπὸ τὴν πρώτη φάσις τοῦ συγκροτήματος τῶν τριῶν βασιλικῶν. Ἀπὸ τὸν τομέα αὐτὸν περισυλλέχθηκαν: 83 χάλκινα νομίσματα, ἐκατοντάδες θραύσματα ἀπὸ μαρμάρια μέλη (κιονόκρανα, κίονες, ἀμφίγλυφα θωράκια, βάσεις κ.ἄ.), σπαράγματα τοιχογραφιῶν καὶ ψηφιδωτῶν δαπέδων, θραύσματα γυάλινων ἀγγείων κλπ.

γ) ΤΟΜΕΑΣ Α
(TM-A)

Μὲ σκοπὸ τὴν ἀπόκτηση περισσότερων στοιχείων γιὰ τὴν πρώτη οἰκοδομικὴ φάσις τοῦ συγκροτήματος τῶν τριῶν βασιλικῶν καί, κυρίως, γιὰ τὸν καθορισμὸ τῆς μορφῆς καὶ τῶν διαστάσεων τῆς ἀψίδας τοῦ πρώτου κτίσματος ἔγιναν διερευνήσεις στὶς δύο τομὲς τοῦ κεντρικοῦ κλίτους, ἐμπρὸς ἀπὸ τὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ φράγματος τοῦ πρεσβυτερίου τῆς τελευταίας βασιλικῆς (παρ. πίν. Ε', ΠΑΕ 1980, 41 - 42). Στὴν τομὴ Α/Ε, κοντὰ στὸ νότιο στυλοβάτη, καὶ σὲ βάθος 0.98 μ. ἀπὸ τὸ μαρμαρόστρωτο πάτωμα Δα τῆς τρίτης βασιλικῆς, ἀποκαλύφθηκε ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ νότιου κλίτους τῆς πρώτης (Α/Ε-T3), πλάτ. 0.65 μ., ὁ ὁποῖος σὲ μῆκος 1.45 μ. ἀπὸ τὴ γένεσις τῆς ἀψίδας διακόπτεται κανονικά, γιὰ νὰ σχηματιστεῖ προφανῶς τὸ ἄνοιγμα θύρας (πίν. 81β). Στὴ δυτ. παρεῖχ τοῦ τοίχου αὐτοῦ σώζεται ἐπίχρσις, πάνω στὸ ὁποῖο ἔχουν ἐπικολληθεῖ δύο στρώματα τοιχογραφιῶν. Ὁ ζωγραφικὸς διάκοσμος τοῦ πρώτου στρώματος εἶναι μὲ πολὺ ἔντονα χρώματα (πίν. 82α). Δυτικὰ τοῦ τοίχου Α/Ε-T3 βρέθηκε σὲ βάθος 1.26 μ. ἀπὸ τοῦ μαρμαρόστρωτου Δα τὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο τῆς πρώτης βασιλικῆς.

Στήν τομή Α/ΣΤ, κοντά στο βόρειο στυλοβάτη, ή έρευνα προχώρησε καί κάτω από τὸ πάτωμα Δβ, πού ἀνήκει στή βασιλική τῆς δεύτερης περιόδου (5ου αἰ. μ.Χ.) (ΠΑΕ, ἔ.ἀ.). Τὰ ἀποτελέσματα τῆς έρευνας αὐτῆς εἶναι τὰ ἐξῆς: α) 'Αποκαλύφθηκε σέ μεγαλύτερο μήκος ὁ τοῖχος Α/ΣΤ-Τ1, πού ἀποτελεῖ τὸν ἀνατολικὸ τοῦ βόρειου κλίτους τῆς πρώτης βασιλικῆς. Εἶναι πιθανὸ καί ὁ τοῖχος αὐτὸς νὰ διακόπτεται σέ μήκος 1.45 μ. γιὰ νὰ σχηματιστεῖ ἄνοιγμα θύρας, ἀντίστοιχης μὲ τὴ θύρα τοῦ νότιου κλίτους. β) 'Αποκαλύφθηκε σ' ὅλο της τὸ πλάτος, 0.90 μ., ἡ τοιχοποιία τῆς βόρειας γένεσης τῆς ἀψίδας. 'Ετσι ἡ χορδὴ τῆς ἀψίδας μπορεῖ νὰ ὑπολογιστεῖ στὰ 5 μ. γ) 'Εμπρὸς (δυτικὰ) ἀπὸ τὴ γένεση τῆς ἀψίδας βρέθηκε τοιχοποιία, ἡ ὁποία, πιθανόν, ἀνήκει στὸ σύνθρονο (πίν. 82α). Περισυλλέχθηκαν σπαράγματα τοιχογραφιῶν καὶ ψηφιδωτῶν δαπέδου, ὄστρακα κ.ἄ. Τὰ σπαράγματα τῶν τοιχογραφιῶν πού βρέθηκαν στὴν ἐπίχωση πού ὑπάρχει μεταξύ τῶν τριῶν κατωτέρων πατωμάτων, Δβ, Δγ καὶ Δδ, θὰ ἀνήκουν στὸ ζωγραφικὸ διάκοσμο τῆς βασιλικῆς τῆς πρώτης περιόδου καὶ πιθανόν σέ μιὰ ἀνακαίνιση τῆς δεύτερη βασιλικῆς.

δ) ΤΟΜΕΑΣ ΣΤ
(TM-ΣΤ)

'Ανήκει στὰ προσκτίσματα, πού βρίσκονται νότια τοῦ συγκροτήματος τῶν βασιλικῶν. 'Αποπερατώθηκε ἡ ἀποκάλυψη ὁλόκληρου τοῦ χώρου XVI, μὲ τὴν ἀφαίρεση τῆς ἐπιχώσεως ὕψους 1.20 μ. ἀπὸ τὴ ΒΑ γωνία, πού ἦταν συντρίμματα τοιχοποιίας καὶ ὄστρακα. 'Ο βόρειος τοῖχος (Τ45) ἔφερε ὀρθομαρμάρωση ἀπὸ σχιστολιθινὲς πλάκες ἐρυθροῦ χρώματος. Περισυλλέχτηκαν: τμῆμα ἀπὸ μαρμάρينو ἄμβωνα μὲ γλυπτὸ φυτικὸ διάκοσμο, θαυῦσμα κιονοκράνου, κομμάτια ἀπὸ μαρμαρίνες πλάκες, τρία χαλκὰ νομίσματα, 42 καρφιὰ, θαυῦσματα ἀπὸ γυάλινα ἀγγεῖα, κομμάτια ὑαλόμαζας, ὄστρακα καὶ ἓνα ἀμφίγλυφο θωράκιο, πού συναρμολογήθηκε ἀπὸ 14 κομμάτια, ἀπὸ λευκὸ χοντρόκοκκο μάρμαρο μὲ κρυστάλλους. Στὴ μιὰ πλευρὰ εἶναι σκαλισμένο τὸ χρίσμα μέσα σέ κύκλο.

ε) ΤΟΜΕΑΣ Μ
(TM-M)

'Ο τομέας βρίσκεται ἀνατολικά τοῦ χώρου XVI τοῦ τομέα TM-ΣΤ (παρ. πίν. Ε'). 'Εδῶ ὑπῆρχε ἡ ἀπαλλοτριωμένη οἰκία Ζ. Δάινα, στὴν ὁποία εἶχαν ἐγκατασταθεῖ τὸ γραφεῖο ἀνασκαφῶν, τὸ σχεδιαστήριο, τὸ ἀρχεῖο εὑρημάτων, τὸ φωτογραφικὸ ἀρχεῖο κλπ. 'Επειδὴ, ὅμως, ἀπὸ τοὺς σεισμοὺς τοῦ 'Ιουλίου 1980 ἡ οἰκία αὐτὴ ἔγινε ἐτοιμόρροπη, κατεδαφίστηκε, ἀφοῦ προηγουμένως οἱ Ὑπηρεσίες μεταφέρθηκαν στὸ διπλανὸ οἶκημα, πρώην ιδιοκτησίας Ν. Δάινα. 'Απὸ τὴν κατεδάφιση τῆς ἐτοιμόρροπης οἰκίας περισυλλέχτηκαν: 29 κομμάτια ἀπὸ μαρμάρινα μέλη (χιόνες, ἀμφίγλυφα θωράκια, τράπεζες, ἀμφικιονίσκοι, κιονόκρανα, ἐπιτύμβιες στῆλες κ.ἄ.), 32 ἀπὸ πλάκες δαπέδων, 12 ἀπὸ πλάκες ὀρθομαρμάρωσης καὶ 21 θαυῦσματα ἄμορφα. Στὴ συνέχεια ὁ χώρος ἀνασκάφτηκε σέ βάθος 1.35 μ. καὶ ἀποκαλύφθηκε τελείως ὁ χώρος XX καὶ κατὰ τὸ μεγαλύτερό

του μέρος ὁ χώρος XXI. Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὸν ΧΩΡΟ XVI στὸν ΧΩΡΟ XX γίνεται ἀρχικά, μέσα ἀπὸ ἓνα πολὺ βῆλο, τρεῖς βάσεις τοῦ ὁποῖου βρέθηκαν πάνω στὸν στυλοβάτη, τοποθετημένες ὁμως κάπως ἀσύμμετρα. Τὸ πάτωμα τοῦ XX ἦταν στρωμένο μὲ σχιστολιθικὲς πλάκες, ἀπὸ τίς ὁποῖες σώθηκαν ἐννέα, ἀκέραιες ἢ σὲ κομμάτια, στὴ θέση τους. Μὲ βάση αὐτὲς τίς πλάκες καὶ μὲ τὴ βοήθεια τῶν ἀποτυπωμάτων ἐκείνων ποὺ λείπουν, ἔγινε ἡ σχεδιαστικὴ ἀποκατάσταση τοῦ πατώματος Δα τοῦ χώρου (παρ. πίν. Ε'). Ὁ διαχωριστικὸς τοῖχος τῶν χώρων XX καὶ XXI στὴ σημερινή του μορφή ἀντιπροσωπεύει μιὰ μεταγενέστερη τροποποίηση. Ἀρχικά ὑπῆρχε τὸ νότιο τμήμα του (M/81-T3) μήκους 2.38 μ. καὶ τὸ βόρειο τμήμα τοῦ M/81-T2 μὲ τὸ ἴδιο μήκος. Ἐπίχρισμα, τὸ ὁποῖο σώζεται ἀκόμη στὴ στενὴ πλευρὰ αὐτοῦ τοῦ τμήματος, μαρτυρεῖ ὅτι αὐτὴ ἀρχικά ἦταν ἐλεύθερη καὶ ὁρατὴ. Στὸ κενὸ ποὺ ἔμενε μεταξὺ τῶν δύο τμημάτων (M/81-T2 καὶ M/81-T3) θὰ ὑπῆρχε ἓνα διλοβο ἢ τρίλοβο ἄνοιγμα. Ἀργότερα προστέθηκε τοιχοποιία κατὰ μήκος τοῦ M/81-T2 καὶ ἀφῆθηκε τὸ ἄνοιγμα ποὺ ἀποκαλύφθηκε τώρα γιὰ τὴν ἐπικοινωνία τῶν δύο διαμερισμάτων. Τρεῖς βαθμίδες βοήθησαν τὴν ἄνοδο ἀπὸ τὸν ΧΩΡΟ XX στὸν XXI ποὺ βρισκόταν ὑψηλότερα.

Γιὰ τὸν ΧΩΡΟ XXI δὲν ὑπάρχουν πρὸς τὸ παρὸν ἐνδιαφέρουσες παρατηρήσεις. Σημειώνεται μόνον ὅτι, τὸ κατώφλι Δ1 στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ χώρου σώζεται ἀκέραιο στὴ θέση του, κι ἀκόμη ὅτι, τὸ πλακόστρωτο πάτωμα στὰ ΝΑ εἶχε βρεθεῖ τὸ 1978, στὸ ὑπόγειο τῆς οἰκίας Ζ. Δάινα. Περισυλλέχτηκαν: πολλὰ κομμάτια ἀπὸ θωράκια (ἀμφίγλυφα, διάτρητα, ἀπλά), ἀπὸ κίονες, κιονόκρανα, πλάκες πατωμάτων καὶ ὀρθομαρμάρωσης, θραύσματα γυάλινων ἀγγείων, σπαράγματα τοιχογραφιῶν κ.ἄ.

στ') TOMEAS T
(TM-T)

Στὸν τομέα αὐτόν, ποὺ ἐκτείνεται νότια τῶν TM-ΣΤ καὶ TM-M, συνεχίστηκε ἡ ἀποχωμάτωση τοῦ χώρου μεταξὺ τοῦ διαμερίσματος XX καὶ τοῦ τείχους τῆς ἀρχαίας πόλης. Ἡ ἐπίχωση ἦταν συντρίμματα τοιχοποιίας, ἀνάμεικτα μὲ κομμάτια μαρμαρίνων μελῶν καὶ ὄστρακα. Σὲ βάθος 0.50 μ. βρέθηκε κορινθιακὸ κιονόκρανο, μὲ ἐλάχιστες φθορές. Στὸ κιονόκρανο δόθηκε τὸ χαρακτηριστικὸ 48/81. Εἶναι ἀπὸ λευκόγκριζο μεσόκοκκο μάρμαρο μὲ κρυστάλλους. Ἔχει ὕψος 0.61 μ. καὶ κάτω διάμετρο 0.48 μ. (πίν. 82β). Στὸ κέντρο τῆς βάσης του ἀνοίγεται τὸρμος διαστάσεων 0.136×0.14 μ. καὶ βάθους 0.97 μ. Περισυλλέχτηκαν ἀκόμη: ἀπὸ ἓνα κομμάτι ἀρράβδωτο κίονα, κορινθιακοῦ κιονόκρανου καὶ ἀμφίγλυφου θωρακίου, δύο τμήματα σχιστολιθικῶν πλακῶν, δέκα μαρμαρίνων δαπέδου καὶ τέσσερα ὀρθομαρμάρωσης, δύο δόμοι ἡφαιστειακοῦ λίθου, τρία καρφιά, ἓνα χάλκινο νόμισμα, θραύσματα γυαλιῶν καὶ ὄστρακα.

Παράλληλα πρὸς τίς ἀνασκαφές ἔγιναν καὶ οἱ ἐξῆς ἐργασίες: 1) Καθαρισμὸς καὶ συντήρηση τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ βόρειου κλίτους τῆς βασιλικῆς τοῦ

ἀρχιερέως Πέτρου (πίν. 83α-β). 2) Καθαρισμός, συντήρηση καὶ συγκόλληση τῶν εὐρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς (πήλινα, νομίσματα, μαρμάρινα, μέταλλα κλπ.). 3) Σχεδιαστική ἀποτύπωση θωρακίων. 4) Πλουτισμός καὶ ταξινόμηση τοῦ φωτογραφικοῦ ἀρχείου καὶ τοῦ ἀρχείου εὐρημάτων.

Μὲ ὅσα ἀναφέρθηκαν πολὺ σύντομα πρὸ πάνω καταδεικνύεται ὅτι, τὸ συγκρότημα τῆς βασιλικῆς τοῦ ἀρχιερέως Πέτρου εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πρὸ σημαντικὰ παλαιοχριστιανικὰ μνημεῖα τῆς χώρας, μὲ τὶς τρεῖς ἐπάλληλες βασιλικές τοῦ 4ου, 5ου καὶ 6ου αἰ., τὰ ἐκτεταμένα ψηφιδωτὰ καὶ τὰ πολλὰ προσκτίσματα.

ΠΑΥΛΟΣ ΗΡ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

16. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΓΛΑ

(Πίν. 84 - 91)

Στήν ακρόπολη τοῦ Γλα ἄρχισε ἐκ νέου ἡ ἀνασκαφή τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τὴν ὁποίαν εἶχε διακόψει ὁ θάνατος τοῦ ἀειμνήστου Ι. Θρεψιάδη¹. Ἐρευνήθηκε τὸ τετράπλευρο οἰκοδόμημα στὴ ΝΑ γωνία τοῦ ἐσωτερικοῦ περιβόλου, ποὺ εἶναι ἀντίστοιχο καὶ συμμετρικὸ πρὸς τὸ κτίριο Α τῆς ἀνασκαφῆς Θρεψιάδη². Ὁ ἴδιος δὲν εἶχε προχωρήσει ὡς ἐδῶ³, ἡ φετινὴ ἔρευνα ὅμως ἔδειξε ὅτι ὁ Α. de Ridder εἶχε σκάψει δοκιμαστικές τάφρους κατὰ τὸ πλάτος του ποὺ εἶχαν φθάσει ὡς τὸ δάπεδο καὶ εἶχαν ἀναμοχλεύσει τὴ στρωματογραφία.

Τὸ κτίριο, τὸ ὁποῖο ὀνομάστηκε Η⁴, διχοτομεῖται ἀπὸ ἐγκάρσιο διάδρομο ποὺ τὸ διασχίζει ἀπὸ Β πρὸς Ν. Δεξιά καὶ ἀριστερὰ ἀπὸ τὸ διάδρομο ὑπάρχουν δύο μακρόστενα δωμάτια, χωρισμένα κατὰ τὸν ἄξονα τοῦ μήκους τους μὲ μεσοτοιχία. Τὰ δυτικὰ δωμάτια ἀριθμήθηκαν Η1 (τὸ βόρειο) καὶ Η2 (τὸ νότιο), ὁ διάδρομος Η3 καὶ τὰ δύο ἀνατολικά Η4 καὶ Η5. Ἡ φετινὴ ἔρευνα περιορίστηκε στοὺς χώρους Η1 καὶ Η2 (πίν. 84α), ποὺ εἶναι ἀπολύτως ἴσοι καὶ συμμετρικοὶ καὶ ἔχουν ἐσωτερικὲς διαστάσεις 17.70 × 6.20 μ. Κατὰ μῆκος τῶν βόρειων τοίχων τους ἀφέθηκε ἄσκαφη λαρίδα πλάτους 0.50 μ. γιὰ μελ-

1. ΠΑΕ 1955 - 1961 στοὺς οἰκείους τόπους (Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἀρνη Κωπαΐδος). Ὁφείλω πολλές εὐχαριστίες στὴν ἔφορο δίδα Ἀ. Ἀνδρειωμένου, στοὺς ἐπιμελητὲς κ. Ἀραβαντινὸ καὶ Πιτερὸ καὶ στὸ προσωπικὸ τοῦ Μουσείου Θηβῶν γιὰ τὴ συνεχὴ καὶ πρόθυμη βοήθειά τους στὴ διεξαγωγὴ τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τῆς μελέτης τῶν εὐρημάτων. Ὁ φύλακας ἀρχαιοτήτων τοῦ Γλα κ. Ν. Τζουμάνης συνέβαλε σημαντικὰ στὴν ὀργάνωση καὶ τὴν πρόοδο τῆς ἀνασκαφῆς, στὴν ὁποία ἐργάστηκαν οἱ φοιτητὲς καὶ φοιτήτριες τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πεννσυλβανίας R. B. Koehl, Δ. Χανιώτης, B. Hayden, L. A. R. LiDonnici, E. D. Wise, H. R. Phythyon, S. L. Stucynski, J. A. Streed καὶ P. G. Denault, ὁ φοιτητὴς τοῦ Κολλεγίου Bryn Mawr Μ. Τουμάζου καὶ ἡ φοιτήτρια τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Κ. Σαρρῆ. Θερμὲς εὐχαριστίες ὀφείλονται στὸν ὑποδιευθυντὴ τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχ. Ἰνστιτούτου δρ. K. Kilian γιὰ τὸ δανεισμὸ εἰδικῆς σκάλας ἀπὸ τὴν ὁποία ἔγινε ἡ γενικὴ φωτογράφηση τοῦ χώρου.

2. ΠΑΕ 1961, 30.

3. Μόνον ἡ δυτικὴ πρόσοψη καὶ ἡ ΝΔ γωνία τοῦ κτιρίου Κ (βλ. ὑποσ. 4) ἔρευνήθηκαν πρόχειρα (ΠΑΕ 1961, 30 - 40).

4. Ὁ Θρεψιάδης στὸ σχέδιό του (ΠΑΕ 1961, εἰκ. 2, 31) τὸ χαρακτηρίζει κτίριο Γ καὶ τὸ πρὸς Βορρὰ του μακρόστενο οἰκοδόμημα κτίριο Δ. Προτίμησα νὰ χρησιμοποιήσω γράμματα τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου ποὺ νὰ ἔχουν τὰ ὅμοιά τους στὸ λατινικόν, ὥστε νὰ ἀποφευχθοῦν στὸ μέλλον ἀσαφεῖς ἀναφορὲς ἢ συγχύσεις σὲ ξενόγλωσσα δημοσιεύματα. Ὡς ἐκ τούτου ὀνόμασα τὸ κτίριο αὐτὸ Η καὶ τὸ πρὸς Βορρὰ τοῦ Κ.

λοντικό έλεγχο και παραβολή τῶν στρωμάτων τους με τοὺς ὑπόλοιπους χώρους. Τὰ δωμάτια ἐπικοινωνοῦν μόνο με τὸ διάδρομο H3 με πόρτες ἀνοίγματος 2.65 μ. στὸ H1 καὶ 1.75 μ. στὸ H2. Οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι καθὼς καὶ ὁ μεσότοιχος εἶναι χτισμένοι με ἀρκετὰ μεγάλες ἀκατέργαστες πέτρες, ἔχουν πάχος 1.10 - 1.15 μ., εἶναι θεμελιωμένοι πάνω στὸν ἀσβεστολιθινὸ φυσικὸ βράχο καὶ σῶζονται σὲ ὕψος 0.90 - 1 μ. ἀπὸ τὸ δάπεδο. Αὐτὸ περίπου πρέπει νὰ ἦταν καὶ τὸ ἀρχικὸ ὕψος τῆς λιθοκατασκευῆς γιατί τὸ ἐσωτερικὸ τῶν χώρων βρέθηκε γεμάτο ἀπὸ κομμάτια ἀπὸ πηλοπλῖθες (πίν. 84β), με πολὺ λίγες πέτρες ἀνάμεσά τους. Οἱ πλῖθες, ποὺ προέρχονται προφανῶς ἀπὸ τὸ ἐπάνω μέρος τῶν τοίχων, εἶναι πλασμένες ἀπὸ τὸ τεφρὸ λιπαρὸ χῶμα τῆς πεδιάδας ἀνακατεμένο με ἄχυρα, χαλικάκια καὶ ὄστρακα ἀγγείων. Ἔχουν πάχος 0.08 - 0.09 μ., σωζόμενες διαστάσεις ποὺ φθάνουν τὰ 0.42×0.52 μ. καὶ λεπτὴ ἐπάλειψη στὶς στενὲς ὀψεις τους ἀπὸ καθαρὴ λάσπη. Μαζί τους, καὶ ἀρκετὰ ψηλὰ στὸ γέμισμα τῶν δωματίων, βρέθηκαν κομμάτια κεραμιδιῶν, καμπύλων καλυπτῆρων¹ καὶ ἐπιπέδων στρωτῆρων, καθὼς καὶ μερικοὶ βόλοι ἀπὸ ἄχυρο-πηλὸ με ἐντυπωμένα τὰ ἔχνη λεπτῶν κλαδιῶν (πίν. 85α), ὅ,τι διατηρήθηκε προφανῶς ἀπὸ τὴ δόρωση τῆς κεραμοσκεποῦς στῆγης.

Τὰ δάπεδα τῶν δωματίων, ποὺ παρουσιάζουν ἔντονη κλίση ἀπὸ Δ πρὸς Α καὶ ἀπὸ Β πρὸς Ν, δὲν ἔχουν καμιά ἰδιαίτερη διαμόρφωση. Μόνο δύο μικρὲς περιοχὲς στῇ ΝΔ γωνίᾳ τοῦ H1 καὶ στῇ ΒΔ γωνίᾳ τοῦ H2 ἦταν ἀλειμμένες με παχὺ καὶ ὅχι πολὺ κανονικὸ στρώμα ἀπὸ ἄσπρο πηλὸ. Κατὰ τὰ ἄλλα ὁ βράχος εἶχε ἀφεθεῖ σχεδὸν παντοῦ στῇ φυσικῇ του κατάστασι, με ἀρκετὲς προεξοχὲς ἀπελέκτες (πίν. 85β) καὶ κοιλότητες ἰσοπεδωμένες με ἀνομοιόμορφα στρωμένο κοκκινόχωμα.

Παράλληλα, καὶ σὲ ἀπόσταση 1.50 - 1.60 μ. ἀπὸ τοὺς βόρειους τοίχους τῶν δωματίων, βρέθηκαν ἀπὸ δύο σειρὲς ἀκατέργαστες πέτρες ποὺ ἀφήνουν μεταξὺ τους αὐλάκι πλάτους 0.19 - 0.24 μ., πρὸς τὸ ὅποιο βλέπουν οἱ σχετικὰ ὀμαλότερες πλευρὲς τους. Στὸ δωμάτιο H1 ἡ κατασκευὴ αὐτὴ διακόπτεται κατὰ τόπους (πίν. 86α), στὸ H2 ὅμως εἶναι συνεχῆς (πίν. 86β). Τὰ δύο αὐτὰ αὐλάκια, με ρύση ἀπὸ Δ πρὸς Α, διακόπτονται κατὰ διαστήματα ἀπὸ πέτρες ποὺ γεφυρώνουν τὸ πλάτος τους ἐκ κατασκευῆς καὶ τὰ χεῖλη τους εἶναι 0.20 - 0.30 μ. ψηλότερα ἀπὸ δάπεδα. Ὡς ἐκ τούτου δὲνμποροῦσαν νὰ δεχτοῦν ὕγρὰ ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τῶν δωματίων οὔτε νὰ ἀποχετεύσουν ὅ,τι τυχὸν θὰ ἔρρεε στὸ πάτωμα. Ὁ σκοπὸς τους δὲν εἶναι ἀκόμα σαφής.

Τὰ κατώφλια πρὸς τὸ διάδρομο εἶναι στρωμένα με ἀκατέργαστες πλακοειδεῖς πέτρες, τοποθετημένες χωρὶς προσεκτικὴ ἀρμολόγηση σὲ πλάτος 1.10 - 1.15 μ., ὅσο καὶ τὸ πάχος τοῦ τοίχου. Συνεχίζονται πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τῶν δωματίων, τὸ μὲν κατώφλι τοῦ H1 με μεγάλη τετράπλευρη πλακοειδὴ πέτρα,

1. Πρβ. ΠΑΕ 1961, 38 καὶ πίν. 14β.

τὸ δὲ τοῦ H2 μὲ πρόσθετη πλακόστρωση (εἰκ. 87α). Ἡ ἐπιφάνειά τους εἶναι ἀνώμαλη καὶ στὸ H1 διατηρεῖ ἔχνη καύσεως. Ἴσως νὰ ἦταν ἀρχικὰ στρωμένα μὲ ξύλο.

Ἡ κορυφὴ τῶν λίθινων τοίχων ἐξεῖχε ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια διαγράφοντας τὸ σχῆμα τοῦ κτιρίου. Ἀφαιρουμένων τῶν ἐπιφανειακῶν χωμάτων καὶ τῶν προΐοντων τῆς ἐκσκαφῆς τοῦ de Ridder, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα βρέθηκε καὶ μικρὴ νεολιθικὴ ἀξίνη (πίν. 87β), τὸ συνολικὸ πάχος τῆς ἐπιχώσεως δὲν ὑπερέβαινε τὰ 0.60 - 0.70 μ. Τὸ πρῶτο στρώμα εἶχε πάχος 0.15 - 0.20 μ., χρῶμα τεφροκάστανο καὶ σύσταση χαλαρὴ. Περιεῖχε τὰ 14 % περίπου τῶν ὀστέων τῆς ἀνασκαφῆς (ποὺ ἔφθασαν τὶς 21.000), τρίμματα ἀπὸ ὠμές πλῖθες, δύο-τρία θραύσματα ἀπὸ κεραμίδια (στρωτῆρες), κομμάτια ἀπὸ τὴ δόρωση τῆς στέγης καὶ ἓνα μικρὸ μελαμβαφεῖς ὄστρακο ἐλληνιστικῶν χρόνων. Ἀκολουθοῦσε εὐδιάκριτο τὸ δεῦτερο στρώμα ἀπὸ ἀσπροκίτρινο πηλὸ ἀρκετὰ πυκνῆς συστάσεως πάχους 0.30 - 0.35 μ., ἀνώμαλο στὴν κορυφὴ, ποὺ περιεῖχε τὶς πλῖθες. Τὰ κομμάτια τους ἦταν πυκνότερα κοντὰ στοὺς τοίχους, ἰδίως στὶς ΝΔ γωνίες, καὶ σχετικὰ ἀραιότερα στὸ κέντρο. Ψηλὰ στὸ στρώμα βρέθηκε τριχολαβίδα (πίν. 87γ), δύο μικρότατα ἐλληνιστικὰ ὄστρακα, κομμάτια κεραμιδιῶν καὶ βόλοι ἀπὸ τὴ δόρωση τῆς στέγης. Κατὰ τὰ ἄλλα τὸ στρώμα ἀπέδωσε τὰ 60 % περίπου τῶν κεραμικῶν εὐρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς.

Τὸ τρίτο στρώμα, πάχους λίγων ἐκατοστῶν, σκέπαζε τὸ δάπεδο μὲ ἄφθονη λεπτὴ στάχτη καὶ περιεῖχε καμένες πέτρες, ἐλάχιστα σκόρπια τρίμματα ξυλάνθρακα, τὸ 25 % περίπου τῆς κεραμεικῆς καὶ καμένα ἀγγεῖα ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ πληρέστερα διατηρημένα εἶναι μεγάλος ψευδόστομος τύπου Καδμείου, χωρὶς ἐπιγραφή, ἀπὸ τὸ H1 (πίν. 88α) καὶ πῖθος μὲ ἐκτυπη ταινία στὸν ὄμο ἀπὸ τὴ ΝΑ γωνία τοῦ H2 (πίν. 88β). Τὸ κυριότερο εὑρημα ὅμως προέρχεται ἀπὸ τὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ H1 καὶ εἶναι 14 μικροὶ σωροὶ ἀπὸ ἀπανθρακωμένους κόκκους σιτάρι, προφανῶς κατάλοιπα σάκκων τοποθετημένων σὲ ὄχι πολὺ κανονικὲς σειρὲς (πίν. 89α). Γενικά, τὸ περιεχόμενο τοῦ στρώματος αὐτοῦ καθὼς, ἐν μέρει, καὶ τοῦ προηγούμενου, ἔχουν ὑποστῇ τὴν ἐπίδραση τῆς φωτιᾶς.

Προφανῶς οἱ χώροι ἦταν ἀποθῆκες τῶν ὁποίων κἀκες τὸ περιεχόμενο. Τὸ κτίριο ὑπέστη καὶ αὐτὸ σοβαρὲς ζημιὲς ἀλλὰ ἡ ἀπουσία καμένων ξύλων καὶ πηλοπλίνθων σκληρυμένων ἀπὸ τὴ φωτιά δείχνει ὅτι δὲν κἀκες ὁλόκληρο. Καθὼς φαίνεται, ἐγκαταλείφθηκε καὶ κατέρρευσε μὲ τὸν καιρὸ, χώνοντας τὸ καμένο στρώμα.

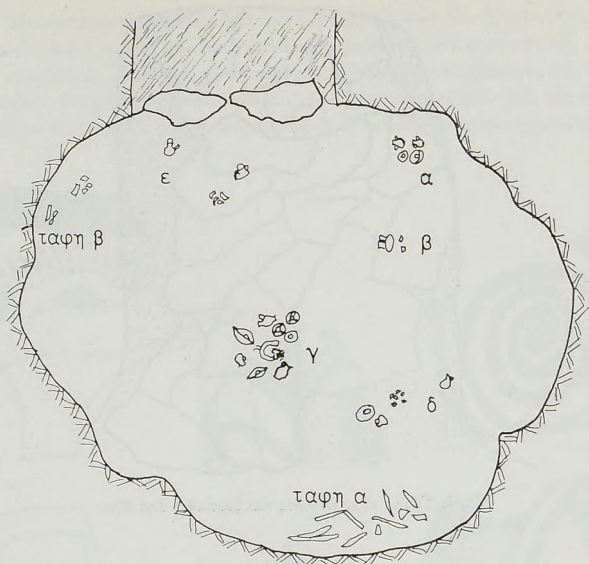
Ἡ κεραμεικὴ συνίσταται σὲ ὄστρακα, τὰ περισσότερα μικρὰ καὶ φθαρμένα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα συγκολλήθηκαν δύο μόνο ἀγγεῖα, ὁ ψευδόστομος τοῦ H1 καὶ ἓνας δίσκος σκύφος μὲ διακόσμηση τριχαμπύλων τόξων ἀπὸ τὸ H2 (πίν. 89β). Ἐπιπλέον διατηρήθηκαν ἀρκετὰ κομμάτια τοῦ πύθου ὥστε νὰ φαίνεται τὸ σχῆμα του. Ὁ πῖθος καὶ ὁ ψευδόστομος προέρχονται ἀπὸ τὸ δάπεδο, ἀπὸ τὴ στρώση δηλαδὴ τῆς καταστροφῆς, ἐνῶ τὰ κομμάτια τοῦ σκύφου ἦταν χαμηλὰ

μέσα στο δεύτερο στρώμα. "Όσα ὅστρακα βρέθηκαν μέσα σ' αὐτὸ κατὰ πυκνὲς ὁμάδες πρέπει νὰ ἔπесαν ἀπὸ ψηλὰ καὶ ἀνήκουν πιθανότατα στοὺς τέλους τῆς περιόδου τῆς χρησιμοποίησεως τοῦ κτιρίου. Τὰ ἄλλα εἶναι μικρά, διάσπαρτα, μὲ φαγωμένες ἐπιφάνειες καὶ ἀκμὲς καὶ περιλαμβάνουν μερικὰ νεολιθικὰ ὅστρακα καθὼς καὶ ἀπορριμματα τοῦ κεραμικοῦ κλιβάνου. Προέρχονται δηλαδὴ χωρὶς ἀμφιβολία ἀπὸ τὶς πλῖθες καὶ τοὺς ἀρμούς τῶν τοίχων καὶ χρονολογοῦν τὴν κατασκευὴ τῆς ἀποθήκης. Ἡ διάκριση μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν προηγουμένων δὲν εἶναι πάντοτε ἀσφαλὴς, ἡ ὁμοιογένεια ὅμως τοῦ ὕλικου εἶναι τόση ὥστε νὰ μὴ δημιουργοῦνται δυσκολίες γιὰ τὴ χρονολόγησιν τοῦ κτιρίου. Ἡ μεγάλη πλειοψηφία τῶν ὀστράκων, τὰ 75 % περίπου, προέρχεται ἀπὸ ἄγραφες κύλικες μὲ τροπιδωτὸ ὄμο (πίν. 90α), κάθετες ἀγκύλες λαβὲς καὶ χαμηλὸ πόδι μὲ ἐλαφρὰ κοίλη βάση (πίν. 90β). Ὑπάρχουν ἐπίσης ἀρκετὰ λεκανίδια μὲ ὀριζόντιες ταινιωτὲς λαβὲς καὶ χωρὶς βάση (11 %). Βρέθηκαν ἀκόμη μερικὰ προχοειδῆ (κυρίως στόμια καὶ λαβὲς) μὲ διακόσμηση ταινιῶν στὸν ὄμο καὶ χεῖλος στρογγυλεμένο χωρὶς ἐσωτερικὴ ἀυλάκωσις. Τὰ οἰκιακὰ ἀγγεῖα, κυρίως χυτρώποδες, εἶναι ἀρκετὰ καὶ ὑπάρχουν λίγα κομμάτια σκύφων (μόλις 62) μὲ περιθέουσα (καὶ ὅχι μετοπικὴ) διακόσμηση ἀπὸ σπεῖρες (πίν. 91α) ἢ δικάμπυλα καὶ τρικάμπυλα τόξα. Ἐλάχιστοι ἐμφανίζουν ἔχνη βαφῆς στὸ ἐσωτερικὸ τους (πίν. 91β). Ἡ κεραμικὴ δηλαδὴ πολὺ χρονολογεῖ τὸ κτίριο ἀπὸ τὸ χτίσιμο ὡς τὴν καταστροφὴν του καλύπτει τὴν γ'Ε ΠΙΒ1 περίοδο, φθάνοντας ἴσως ὡς τὴ μετὰβασιν πρὸς τὴν γ'Ε ΠΙΒ2. Ἡ ἀποθήκη μοιάζει νὰ χτίστηκε καὶ νὰ λειτουργήσῃ στοὺς πρῶτο μισὸ τοῦ 13ου αἰ. π.Χ. γιὰ διάστημα ὅχι μεγαλύτερο ἀπὸ 50 - 60 χρόνια.

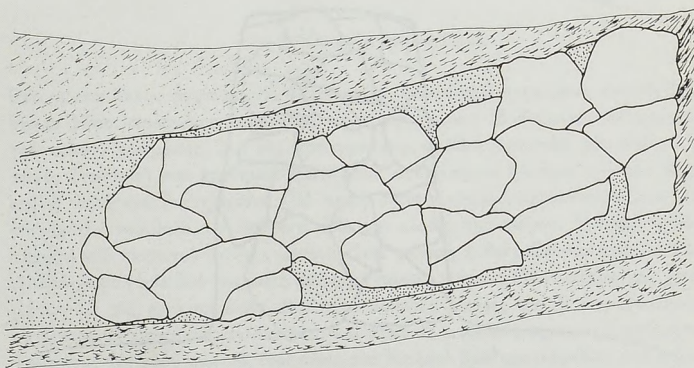
ΣΠ. ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ

Ἡ ἀνασκαφή ἔγινε στὸ γνωστὸ καὶ πλούσιο νεκροταφεῖο θαλαμωτῶν τάφων στὴ θέση Δένδρο. Στὴ φετινὴ περίοδο ἀνασκάφηκαν 3 μεγάλοι τάφοι (ἀρ. 124 - 126) μὲ πλούσια κατὰ κανόνα εὐρήματα καὶ μὲ διδακτικὲς ἐνδείξεις γιὰ τὴν ταφικὴ πρακτικὴ καὶ τὴ χρονικὴ διάρκεια χρήσεως τῶν τάφων.

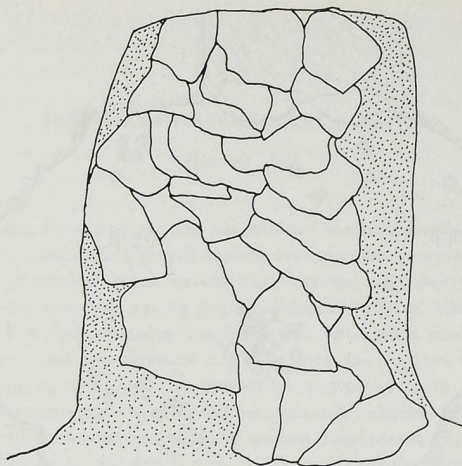
Ὁ τάφος 124 εἶχε βυθισμένη τὴν ὀροφή του, ὅπως κατὰ κανόνα συμβαίνει μὲ τοὺς τάφους ποὺ ἐντοπίστηκαν στὴ θέση αὐτὴ τοῦ μεγάλου νεκροταφείου. Ἡ βύθιση τῆς ὀροφῆς ὀφείλεται στὸ σαθρὸ φυσικὸ πέτρωμα καὶ στὴ διάβρωση καὶ καταπόνησὴ του στὴ διάρκεια μακρῶν αἰώνων (εἰκ. 1 - 4). Ἡ φορὰ τοῦ δρόμου του παρακολουθεῖ τὴ φυσικὴ διαμόρφωση τῆς πλαγιᾶς τοῦ λόφου, διευθύνεται δηλαδὴ ἀπὸ Β πρὸς Ν. Ἡ ἀφαίρεση τῶν χωμάτων τοῦ θαλάμου μέχρι βάθους 1.60 μ. δὲν ἔδωσε ὁποιοδήποτε εὕρημα. Μετὰ τὸ βάθος ἐκεῖνο καὶ μέχρι τὰ 2.30 μ. τὸ χῶμα εἶναι μαλακότερο καὶ οἱ ἐπιχώσεις ψαθυρές. Ἡ τυπικὴ ξερολιθιά φάνηκε ἤδη καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ κοινούς ἀκανόνιστους λίθους σὲ συμπαγὴ δόμηση. Τὸ ὕψος τῆς εἶναι 1.10 μ., τὸ μικρότερο πλάτος τῆς 0.50 καὶ τὸ μεγαλύτερο 0.80 μ. Ὁ δρόμος τοῦ τάφου ἔδωσε λιγοστὰ ὄστρακα στὶς ὑψηλότερες ἐπιχώσεις του. Πρόκειται γιὰ μικρὰ θραύσματα μὲ ὀριζόντιες καὶ κυρτὲς γραπτὲς ταινίες, μὲ φολιωτὴ διακόσμηση καὶ γραπτὲς ταινίες καὶ στιγμές. Βρέθηκε ἐπίσης ὀριζόντια κυλινδρική λαβὴ ἀγγείου μεγάλου μεγέθους ἀπὸ ἀμαυρὸ χονδροειδὴ πηλό (εἰκ. 5). Σὲ βαθύτερο στρώμα ὁ δρόμος ἔδωσε πολλὰ ὄστρακα ποὺ ἀνήκουν σὲ χεῖλη καὶ λαβὲς ἀγγείων, κυρίως ταινιωτές, πόδι κύλικας μὲ γραπτὴ γραμμικὴ διακόσμηση, τὴ στρογγυλὴ βάση μὲ τμήμα στομίου μικροῦ σκυφοειδοῦς ἀγγείου. Ὁ τάφος 124 ἔδωσε πλουσιότατα εὐρήματα. Τὸ δάπεδο τοῦ θαλάμου βρέθηκε σὲ βάθος 2.45 μ. Ἡ ἀποκάλυψη τῶν εὐρημάτων τοῦ τάφου ἄρχισε ἀπὸ τὸ Α τμήμα τοῦ ταφικοῦ θαλάμου. Πιὸ συγκεκριμένα ἀμέσως ἀριστερὰ ὅπως μπαίνουμε στὸν τάφο ἀποκαλύφθηκε ἡ πρώτη ὁμάδα ἀγγείων. Ἡ ὁμάδα περιλαμβάνει τέσσαρα ἀγγεῖα, ὕδρια, ἀρτόσχημο καὶ δύο ψευδόστομος ἀμφορίσκους. ΝΔ τῆς ὁμάδας αὐτῆς βρέθηκε μελανωμένο ἀγγεῖο, ψευδόστομος ἀμφορίσκος, καὶ κοντὰ τοῦ 2 σφονδύλια ἀπὸ στεατίτη καὶ πλῆθος ἀπὸ ψήφους σφαιρικοῦ ἢ ὀρθογώνιου σχήματος, μερικὲς μὲ ἀνάγλυφη διακόσμηση σπειρῶν, ἀνθεμίων, ψυχῶν χρώματος κυανοῦ ἢ ὑποπράσινου. Στὴ συνέχεια πρὸς τὸ κέντρο τοῦ ταφικοῦ θαλάμου ἀποκαλύφθηκε τρίτη ὁμάδα κτερισμάτων, ἡ ὁποία εἶναι

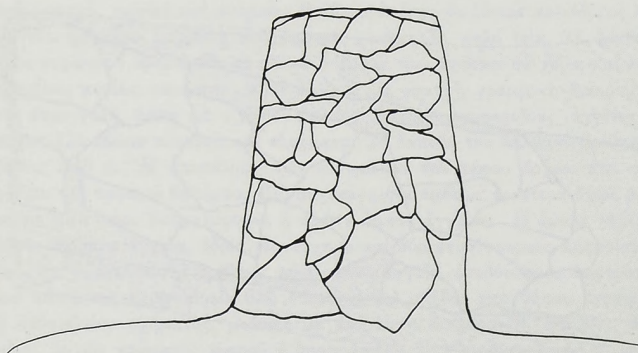
Εἰκ. 1. Τάφος 124. Κάτοψη θαλάμου.

Εἰκ. 2. Κόγχη δρόμου τάφου 124.

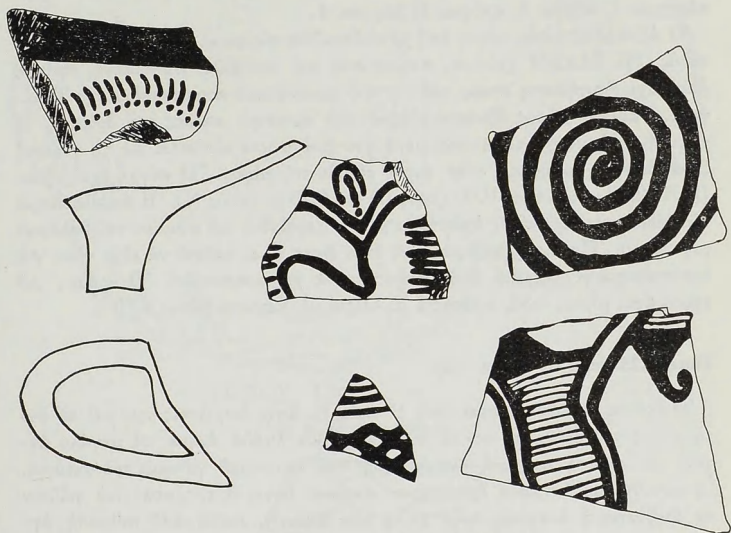

Εἰκ. 3. Τάφος 124. Εἰσόδος καὶ ξερολιθιὰ ἀπὸ ἔξω.

Εἰκ. 4. Τάφος 124. Εἰσόδος καὶ ξερολιθιὰ ἀπὸ μέσα.

καὶ ἡ πλουσιότερη τοῦ τάφου. Ἡ ομάδα περιλαμβάνει 12 ἀγγεῖα, δηλ. ἀσκό με γραπτὴ διακόσμηση ποὺ προσπαθεῖ νὰ μιμηθεῖ τὸ πτίλωμα πτηνοῦ, 2 ἀέροιες προχοῖσκες, ψευδόστομο ἀμφορίσκο, ἀρτόσχημα ἀλάβαστρα, λάγχνο με μαστοειδεῖς ἀποφύσεις, κύαθο, πρόχου κλπ. (βλ. παρακάτω). ΝΑ τῆς ομάδας γ βρέθηκε νέα ομάδα ἀπὸ 3 ἀγγεῖα, ψευδόστομο ἀμφορίσκο, προχοῖσκη καὶ

Εἰκ. 5. "Όστρακα δρόμου T.124.

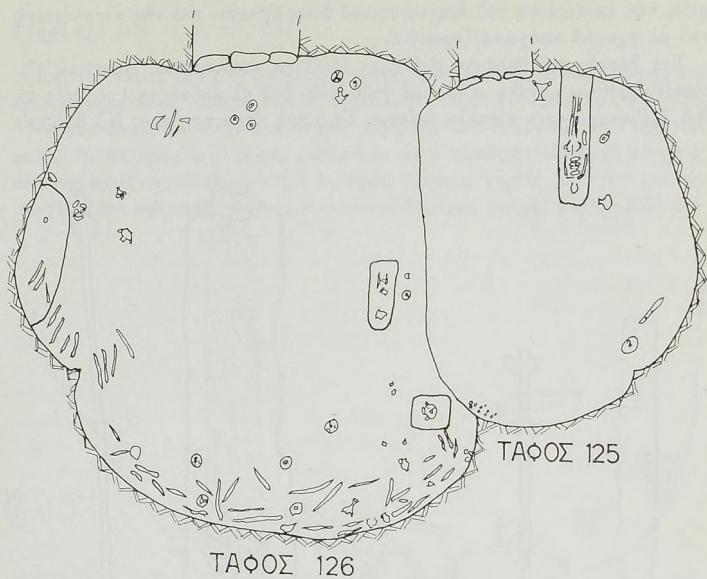
θραύσματα ἄλλου ἀγγείου ἀπὸ μαῦρο πηλό. Κοντὰ στὰ παραπάνω ἀγγεῖα βρέθηκαν ψῆφοι παρόμοιων τύπων με τὶς προηγούμενες σὲ διάφορες ἀποχρώσεις τοῦ κυανοῦ χρώματος. ΝΔ τῆς προηγούμενης ομάδας ἀπαντᾷ μία ἀπὸ τὶς 2 ταφές (ταφή α) ποὺ ἐπισημάνθηκαν μέσα στὸν ταφικὸ θάλαμο, ἡ ὁποία εἶναι καὶ ἡ καλύτερα διατηρημένη. Ἡ ταφή ἐγίνε ἀκριβῶς παράπλευρα πρὸς τὰ τοιχώματα τοῦ θαλάμου ἀπέναντι ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ τάφου. "Αν καὶ ἡ διατήρηση τοῦ σκελετοῦ ὑπῆρξε μέτρια εἶναι φανερὴ ἡ διάταξή του ἀπὸ Α πρὸς Δ. Στὸ χῶρο γύρω ἀπὸ τὴν ταφή βρήκαμε πολλὰ ψῆφους ἴδιων τύπων καὶ χρωμάτων με τὶς προηγούμενες ἀλλὰ καὶ ἀρκετὲς μαῦρες καὶ 2 ἀτρακτοειδοῦς σχήματος με ἐπιμήκεις αὐλακώσεις καὶ ἀρκετὲς μικκύλες σφαιρικοῦ σχήματος χρώματος ἀνοιχτοῦ κυανοῦ, ἐνῶ πάνω στὸ σκελετὸ βρέθηκε σφονδύλι ἀπὸ στεατίτη. Μιὰ ἄλλη πιθανὴ ταφή ἐντοπίστηκε σὲ ἀπόσταση 1.10 μ. ἀπὸ τὴν ἀρι-

στερή παραστάδα τῆς εἰσόδου καὶ σὲ ἐπαφή μὲ τὰ τοιχώματα τοῦ τάφου. Κοντὰ στὰ σκελετικά λείψανα βρέθηκε ἀνάστροφος καὶ σὲ θαυύσματα ψευδόστομος ἀμφορίσκος μὲ γραπτὴ διακόσμηση. Τρία ἀκόμα ἀγγεῖα βρέθηκαν κοντὰ στὸν ψευδόστομο ἀμφορίσκο, δηλ. θήλαστρο, ἀμφορίσκος καὶ μόνωτος σκύφος. Συνολικὰ βρέθηκαν στὸ τάφο 124 τὰ ἐξῆς ἀγγεῖα: Ψευδόστομοι ἀμφορίσκοι 6, ὑδρίες 2, πρόχοι 5, θήλαστρο 1, ἀμφορίσκος 1, ἀσκοί 2, ἀρτόσχημα 3, κύαθοι 2, σκύφος 1, λάγνηοι 1.

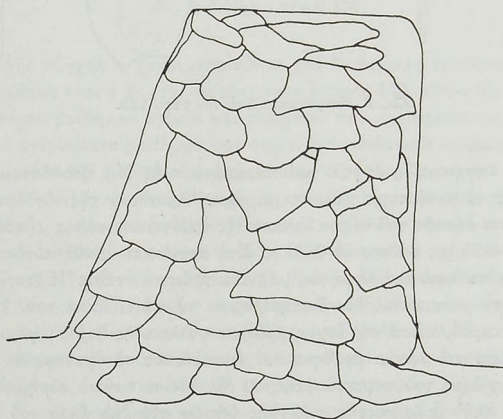
Ὁ ἀξιόλογος αὐτὸς τάφος ποὺ χρονολογεῖται σύμφωνα μὲ τὰ εὐρήματά του στοὺς ΥΕ ΠΑ2-Β χρόνους, παρουσίασε καὶ μιὰ ἄλλη κατασκευὴ, σπάνια, ἀλλὰ ὄχι ἀσυνήθιστη στοὺς τάφους τοῦ μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου τῆς Τανάγρας. Ταφικὸς χῶρος ἐξοικονομήθηκε στὸ ἀριστερὸ σκέλος τοῦ δρόμου. Ἡ ταφικὴ αὐτὴ κόγχη εἶναι σκαμμένη στὸ βράχο καὶ κλείνεται μὲ τὴ γνωστὴ ξερολιθιά ποὺ βρίσκουμε στὴν κύρια εἴσοδο τοῦ τάφου. Ἡ κόγχη ἔχει μῆκος (B-N) 2.10 μ. καὶ ὕψος 0.60 (πρὸς Β) καὶ 0.75 μ. (πρὸς Ν). Ἡ ἀκραία σειρὰ τῶν λίθων τῆς ξερολιθιάς ἐφάπτεται μὲ τὴν ξερολιθιά τοῦ στομίου τοῦ θαλάμου τοῦ τάφου. Ἡ κόγχη βρέθηκε κενὴ ἔτσι ὥστε εἶναι πιθανὸ νὰ εἶχε γίνει γιὰ περίπτωσιν ἀνάγκης καὶ δὲν χρειάστηκε νὰ χρησιμοποιηθεῖ. Ὁ δρόμος τοῦ τάφου ἔχει μῆκος 3.80, πλάτος 1 μ. - 0.95 μ., μέγιστο βάθος 1.10 μ.

Τάφος 125 (εἰκ. 6, 7, πίν. 92)

Ὁ δρόμος του διευθύνεται ἀπὸ Β πρὸς Ν. Στὶς ἐπιχώσεις του καὶ σὲ ὅλο τὸ μῆκος του βρέθηκαν πολλὰ ὕστρακα. Μία ομάδα ἀνήκει σὲ μεγάλο ἀγγεῖο μὲ γραπτὴ καστανὴ διακόσμηση στὸ κιτρινωπὸ γάνωμα τοῦ σκεύους. Ἀπαντοῦν καὶ ὕστρακα λεπτότερων σκευῶν, ὅπως θαυύσματα ποὺ σώζουν τὰ ὀριζόντια ἢ ἐλαφρῶς λοξὰ χεῖλη τῶν σκευῶν, λαβὲς ἀπὸ πιθοειδῆ ἀγγεῖα, πόδια κυλίκων, ὕστρακα ἀπὸ χονδροειδῆ σκεύη κοκκινωποῦ πηλοῦ κ.ἄ. Ὁ δρόμος ἔχει μῆκος 5 μ. Ἡ κλίση του πρὸς τὸ στόμιο καὶ τὸ θάλαμο ἐπαυξάνει μὲ τὴν κατασκευὴ τριῶν λαξευτῶν βαθμίδων. Τὸ πλάτος τῶν βαθμίδων αὐτῶν εἶναι ἀπὸ Β πρὸς Ν 1 μ. - 1.90 μ. καὶ 1.70 μ. ἀντίστοιχα. Τὸ πλάτος τοῦ δρόμου εἶναι 0.92 μ. στὴν ἀρχὴ του καὶ 1.33 μ. κοντὰ στὴν εἴσοδο τοῦ τάφου, ἐνῶ τὸ βάθος του ἀρχίζει ἀπὸ τὰ 0.40 καὶ φθάνει στὰ 1.80 μ. κοντὰ στὴν εἴσοδο. Ἡ ὁροφὴ τοῦ τάφου 125 εἶχε βυθιστεῖ. Μέχρι βάθος 1.70 μ. κανένα ἀντικείμενο δὲν βρέθηκε μέσα στὸν τάφο. Σὲ βάθος 2 μέτρων ἀπαντήσαμε πεσμένους πέτρες ποὺ προέρχονται πιθανότατα ἀπὸ τὴν ξερολιθιά. Σὲ βάθος 2.50 μ. παρατηροῦμε τὴν ἀρχὴ ἀνοικτῶν μυχῶν ποὺ διευρύνονται πρὸς τὸ βάθος. Στὸ βάθος αὐτὸ διαπιστώνουμε ὅτι τὸ δυτικὸ τοίχωμα τοῦ θαλάμου δὲν εἶναι ὁ φυσικὸς βράχος σὲ ὅλη του τὴν ἔκταση ἀλλὰ ὑπάρχει ἐδῶ ὁπαῖο ποὺ ἔχει φραχθεῖ μὲ ξερολιθιά. Συναντᾶμε τὴ γνωστὴ ἀπὸ ἄλλες περιπτώσεις προσέγγισιν δύο θαλάμων τάφων στὸ πυκνὸ αὐτὸ νεκροτα-

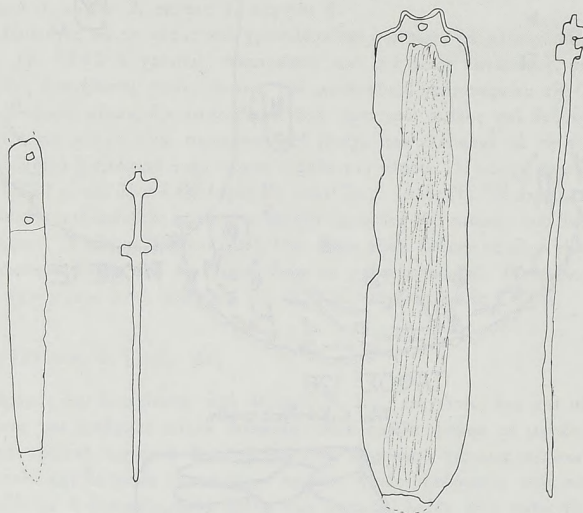
Εἰκ. 6. Κατόψεις ταφῶν.

Εἰκ. 7. Τάφος 125. Εἰσοδος καὶ ξερολιθιά ἀπὸ ἐξω.

φεῖο, τὴν κατάρρευση τοῦ διαχωριστικοῦ διαφράγματος καὶ τὴν ἀναπλήρωσή του μὲ σχετικὰ πρόχειρη ξερολιθιά.

Στὸ δάπεδο τοῦ θαλάμου βρέθηκαν ἀξιόλογα κτερίσματα. Ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου βρέθηκε μεγάλη κύλικα μὲ ψηλὸ πόδι, ἐνῶ σὲ ἀπόσταση 1 μ. πρὸς τὰ ΝΑ βρέθηκε μόνωτο κύπελλο ἀκέραιο. Σὲ μικρὴ ἀπόσταση πρὸς ΝΔ βρέθηκε

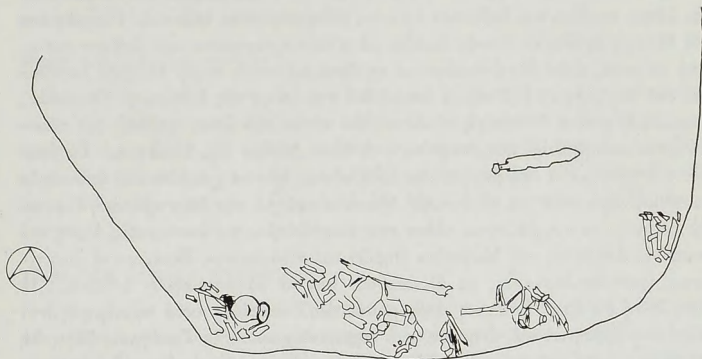
Εἰκ. 8. Κτερίσματα ἀπὸ τὸν τάφο 125.

μικρὸ ἄωτο λαγηνοειδὲς ἀγγεῖο καὶ παραπέρα πρὸς ΝΑ ψευδόστομος ἀμφορίσκος κοντὰ σὲ μονόστομο χάλκινο μαχαίρι. Ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου βρέθηκε σκαμμένος στὸ δάπεδο τοῦ τάφου λακκοειδὲς ὀρθογώνιος τάφος μήκους 1.50 μ. καὶ πλάτους 0.35 μ., βάθους δὲ 0.30 μ. Στὸ στενὸ καὶ ἀβαθὲς αὐτὸ τάφο βρέθηκε παρὰ ταῦτα κανονικὴ ταφὴ καὶ μάλιστα σὲ ὑπτία στάση. Ἡ διατήρηση τοῦ σκελετοῦ ἦταν μέτρια καὶ δὲν διατηρήθηκαν τὰ κάτω ἄκρα του. Στὸ δεξιὸ πλευρὸ τοῦ νεκροῦ, κοντὰ στὸ ἰσχίον, βρέθηκε φυλλοειδὲς ξυρὸς μήκους 0.19 μ. (εἰκ. 8). Μέσα στὸ λάκκο βρέθηκε καὶ ἀμφορίσκος σὲ θραύσματα.

Ὁ λοιπὸς χώρος τοῦ ταφικοῦ θαλάμου δὲν ἔδωσε κανένα εὔρημα οὔτε καὶ ἱχνη ὀστέων, πλὴν μιᾶς μικρῆς συλλογῆς ψήφων στὸ ΝΔ ἄκρο τοῦ θαλάμου, μικρῶν, σφαιρικῶν, χρώματος μέλανος καὶ κυανοῦ.

Τάφος 126 (εἰκ. 6, 9, πίν. 92).

Καὶ τοῦ τάφου 126 εἶχε βυθιστεῖ ἡ ὀροφή, ἐνῶ ἡ ἀνάπτυξη τοῦ θαλάμου του περιορίστηκε ὅπως εἶδαμε ἀπὸ τὸ θάλαμο τοῦ τάφου 125 (εἰκ. 6,9, πίν. 92). Ὁ τάφος αὐτὸς κατατάσσεται στοὺς μεγάλους καὶ πλούσιους τοῦ νεκροταφείου. Ὁ θάλαμος τοῦ τάφου χωρίστηκε σὲ 2 τομεῖς ἔρευνας: τὴν κόγχη α, πὺν σχηματίζεται στὰ νότια τοῦ θαλάμου (μῆκους χορδῆς 2.60 μ.) καὶ τὴν κόγχη β πὺν σχηματίζεται στὰ δυτικὰ τοῦ θαλάμου (μῆκος χορδῆς 2.45 μ.).

Εἰκ. 9. Κόγχη α τάφου 126.

Ὁ χώρος τῆς κόγχης α χρησιμοποιήθηκε γιὰ διαδοχικὲς ἀποθέσεις λειψάνων καὶ κτερισμάτων ἔτσι ὁ ἀμητὸς σὲ εὐρήματα ὑπῆρξε ἐδῶ πλούσιος. Στὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ τάφου βρέθηκαν ἀγγεῖα καὶ εὐρήματα πὺν περιγράφονται παρακάτω. Μαζὶ μὲ τὰ κτερίσματα βρέθηκαν καὶ σωροὶ ἀπὸ σκελετικὰ λείψανα, πὺν εἶχαν μάλιστα τοποθετηθεῖ μὲ διάταξη ἀπὸ Α πρὸς Δ, ὅπως ὑπαγόρευε τὸ μεγαλύτερος εὖρος τῆς κόγχης. Σποράδην βρέθηκαν καὶ ψῆφοι κυρίως σφαιρικὲς μέτρου μεγέθους χρώματος μελανοῦ ἢ κυανοῦ καὶ ἄλλες σωληνωτὲς λεπτὲς μὲ ὀριζόντιες αὐλακώσεις καὶ μερικὰ σφονδύλια ἀμφικωνικοῦ σχήματος ἀπὸ στεατίτη. Ἀνάλογη εἶναι ἡ εἰκόνα στὴν κόγχη β, ἀλλὰ ἐδῶ οἱ ἀποθέσεις εἶναι λιγότερες. Σὲ ἐπαφή μὲ τὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ τάφου βρέθηκε ἀποθέτης ὠσειδοῦς σχήματος μῆκους 1.10 μ., πλάτους 0.45 μ. καὶ βάθους 0.30 μ. Μέσα στὸν ἀποθέτη βρέθηκαν σκελετικὰ λείψανα, ὅστρακα καὶ μικρὸ δαχτυλίδι χάλκινο, πὺν ὀξειδωμένο, ἐνῶ στὸ δάπεδὸ τοῦ ψῆφοι σφαιρικὲς καὶ ἀτρακτοειδεῖς, χρώματος ἀνοιχτοῦ κυανοῦ, μαύρου καὶ μίᾳ χρώματος ἐρυθροῦ. Δεξιὰ τῆς εἰσόδου τοῦ τάφου βρέθηκε χάλκινη μάχαιρα κοπῆς κρέατος μαζὶ μὲ λείψανα

ὁστῶν καὶ μαζί με τὸ ἀκόνι, με τὸ ὁποῖο ἀκόνιζαν τὸ μαχαίρι. Μπροστὰ ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ τάφου ἐντοπίστηκε ἄλλη ὁμάδα κτερισμάτων ἀπὸ 3 συνολικά ἀγγεῖα, ψευδόστομο ἀμφορίσκο, προχοῖσκη καὶ ἀρτόσχημο, ἐνῶ μία ἀνάλογη ὁμάδα εὐρημάτων βρέθηκε ἀμέσως ἀριστερὰ ἀπὸ τὴν εἴσοδο πρὸς τὸ θάλαμο τοῦ τάφου. Μαζί με τὰ ἀγγεῖα βρέθηκε ἐδῶ καὶ φυλλοσειδῆς ξυρός. Στὸ μέσο περίπου τῆς ἀπόστασης τῆς Α πλευρᾶς τοῦ τάφου ἀποκαλύφθηκε μικρὸς ἀποθέτης διαστάσεων 0.80×0.40 μ. Τὸ βάθος τοῦ ἀποθέτη εἶναι 0.20 μ., ἐνῶ σὲ ἀπόσταση 0.60 μ. πρὸς Ν βρέθηκε καὶ τρίτος ἀποθέτης με διαστάσεις 0.45×0.65 μ. καὶ βάθος 0.15 μ. Στὸν πρῶτο ἀποθέτη βρέθηκε μεγάλη ἀτρακτοειδῆς ψῆφος σαργίου καὶ βαθύτερα τρίτος πιθαμορίσκος ἀκέραιος. Γενικά μέσα στὸ θάλαμο βρέθηκαν πολλὲς ὁμάδες με πλούσια εὐρήματα καὶ ἄφθονα σκελετικά λείψανα, ἀλλὰ δὲν ἐντοπίστηκε πουθενὰ κανονικὴ ταφή. Πλήρης κατάλογος τῶν εὐρημάτων τοῦ τάφου ἀκολουθεῖ στὸ τέλος τῆς ἐκθέσεως. Σὲ γενικὲς γραμμὲς ἡ φετινὴ ἀνασκαφὴ πλούτισε τὸν κύκλο τῶν ἀποκτημάτων τοῦ πλουσιότατου μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου στὴ θέση Δένδρο τῆς Τανάγρας. Τὰ θαυμάσια ἀποκτήματα τῆς ἀνασκαφῆς ἀριθμοῦνται ἤδη σὲ χιλιάδες καὶ ἀποτελοῦν μοναδικὴν περιουσία γιὰ τὸ τοπικὸ Μουσεῖο καὶ γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα. Τὰ ἀντικείμενα στοιβάζονται πλέον στὶς ἀκατάλληλες καὶ ἀνεπαρκεῖς, ὑγρὲς καὶ σκοτεινὲς ἀποθήκες τοῦ Μουσείου Θηβῶν καὶ κινδυνεύουν, ἰδιαίτερα οἱ ἀνεκτίμητες γραπτὲς λάρνακες, νὰ ἀλλοιωθοῦν καὶ νὰ καταστραφοῦν ἐντελῶς. Ἡ μόνη λύση θὰ ἦταν ἡ ἔδρυση ἐνὸς μουσειακοῦ κτιρίου, κατὰ προτίμηση στὸ χῶρο ποὺ βρέθηκαν καὶ ἀνῆλκον, στὸ σημερινὸ χωριὸ τῆς Τανάγρας, ὅπου θὰ ἐκτεθοῦν καὶ θὰ προστατευθοῦν ἀπὸ τὴν ἐπικείμενη φθορὰ τους τὰ ἀναντικατάστατα αὐτὰ ἐθνικὰ μνημεῖα ποὺ θαυμάζονται καὶ τιμῶνται ἀπὸ ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ νεκροταφείου, τοῦ μεγαλύτερου σὲ ὅλο τὸν ἐλλαδικὸ χῶρο, ἀφοῦ μαζί με τὸ ὅμορο νεκροταφεῖο στὴ θέση Γέφυρα, ἀριθμεῖ πάνω ἀπὸ 300 ἀνασκαμμένους τάφους, με πρόβλεψη νὰ ἀποδώσει τελικὰ πάνω ἀπὸ 500, πρέπει νὰ συνεχιστεῖ παράλληλα με τὴν τμηματικὴ παρουσίαση τοῦ ὕλικου τῆς ἀνασκαφῆς ποὺ ἐτοιμάζεται ἀπὸ καιροῦ. Ἐτσι θὰ ὀλοκληρωθεῖ ἡ συστηματικὴ ἔρευνα ποὺ θὰ δώσει πλουσιότατο ὕλικὸ γιὰ τὴ μελέτη τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἰδιαίτερα γιὰ τὴ γνώση τῆς τέχνης, τῶν ταφικῶν ἐθίμων καὶ τῆς θρησκείας τῶν ὕστερων μυκηναϊκῶν χρόνων.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Τάφος 124, ὁμάδα γ, ἀγγεῖο 6.

Π υ ξ ί δ α : Σῶμα κυλινδρικό, με ἐπίπεδη, ἐλαφρῶς κυρτὴ βάση. Ἀκέραιη. Πηλὸς κίτρινος, τρεῖς ὀριζόντιες λαβές, διακόσμηση με καστανὴ βαφή κατὰ τόπους ἐξίτηλη. Χεῖλος ὀλόβαφο, δακτύλιοι στὴ βάση τοῦ λαίμου, στοὺς ὤμους,

στο κυρίως σῶμα καὶ τῇ βάσει τοῦ ἀγγείου. Μοτίβο ὦμων: ἀντίνωτες γωνίες. "Υψος 5.8 ἐκ. Μέγ. διάμ. βάσεως 9 ἐκ. Διάμ. χείλους 4.7 ἐκ.

Τάφος 126, κόγχη β, ἀγγεῖο 4.

Μικρὸ ἀρτόσχημο ἀλάβαστρο: Σῶμα σφαιρικό πεπιεσμένο, λείπει μία ἀπὸ τὲς τρεῖς ὀριζόντιες λαβές. Πηλὸς φαιόχρους. Διακόσμηση μὲ καστανόμαυρη βαφή. Τὸ χεῖλος ἐσωτερικά, βαμμένο, γραπτοὶ δακτύλιοι στὸ λαιμὸ, στοὺς ὦμους καὶ στὴ βάση τοῦ ἀγγείου. Κύριο μοτίβο βωβὸ κύμα καὶ μεταξὺ τῶν κυματοειδῶν ἐξάρσεων στικτὸς κύκλος. "Υψος 5.1 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 7.8 ἐκ. Διάμ. χείλους 4 ἐκ.

Τάφος 126, κόγχη α, ἀγγεῖο 5.

Μικρὸ ἀρτόσχημο ἀλάβαστρο: Σῶμα σφαιρικό πεπιεσμένο, λείπει μία ἀπὸ τὲς τρεῖς ὀριζόντιες λαβές. Πηλὸς φαιόχρους. Διακόσμηση μὲ καστανόμαυρη βαφή. Τὸ χεῖλος ὀλόβαφο ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά. Δακτύλιοι στοὺς ὦμους καὶ στὸ λοιπὸ σῶμα καὶ ὁμόκεντροι κύκλοι στὴ βάση. Μοτίβο ὦμων ὀφιοειδὲς γραμμὴ. "Υψος 4.35 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 7.1 ἐκ. Διάμ. χείλους 3.1 ἐκ.

Τάφος 126, κόγχη α, ἀγγεῖο 2.

Προχοῖσκῃ: 'Ακέραιη. Πηλὸς φαιόχρους. Διακόσμηση μὲ καστανόμαυρη βαφή. 'Ολόβαφο χεῖλος ἐσωτερικά. 'Ακανόνιστοι δακτύλιοι ἀπὸ τὸ λαιμὸ μέχρι τὸ μέσο τῆς κοιλίας τοῦ ἀγγείου, ἐπάλληλες ταινίες στὴ λαβὴ ἐξωτερικά. "Υψος 10.55 ἐκ. Διάμ. χείλους 4.35 ἐκ. - 4.7 ἐκ. Διάμ. κοιλίας 9.7 ἐκ. Διάμ. βάσεως 3 ἐκ.

Τάφος 124, ὁμάδα γ, ἀγγεῖο 11.

Προχοῖσκῃ: 'Ακέραιη μὲ μικρὰς ἀποκρούσεις τοῦ χείλους. Λαβὴ κάθετη, ταινιωτὴ, σῶμα ἀμφικωνικό, πηλὸς κοκκινωπός, ἐπίχρσιμα ροδόχρου. Διακόσμηση μὲ πορτοκαλόχρωμη βαφή κατὰ τόπους ἐξίτηλη. Χεῖλος ὀλόβαφο ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά. Λαιμὸς ὀλόβαφος. Δακτύλιοι ἐξίτηλοι στὸ κυρίως σῶμα. Μοτίβο ὦμων τρεῖς ρακέτες. "Υψος 8.8 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 8.4 ἐκ. Διάμ. βάσεως 3.4 ἐκ. Διάμ. χείλους 4.2 ἐκ.

Τάφος 124, ὁμάδα γ, ἀγγεῖο 4.

Ψευδόστομος ἀμφορίσκος: Σῶμα σφαιρικό πεπιεσμένο. 'Ακέραιος. Βάση δακτυλιοειδής, κάτω ἐλαφρῶς φουσκωτὴ. Δίσκος ψευδοῦς στομίου ἐπίπεδος. Πηλὸς κιτρινέρυθρος. 'Επίχρσιμα ροδόχρουν. Διακόσμηση μὲ ἐρυθρωπὴ βαφή κατὰ τόπους καστανόχρωμη. Μοτίβο ὁμόκεντρων δακτυλίων στὸ δίσκο. Ράχες λαβῶν ὀλόβαφες μὲ ἐξηρημένο μικρὸ τρίγωνο στὴ μία καὶ

τριγωνοειδὲς σχῆμα στὴν ἄλλη. Ὅλο τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου περιβάλλεται ἀπὸ ομάδες δακτυλίων παχύτερων ἢ λεπτότερων. Μοτίβο ὤμων δικτυωτὸ πλέγμα σὲ τρεῖς ἐνότητες. Ὑψος 9.1 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 9.3 ἐκ. Διάμ. βάσεως 3.6 ἐκ. Διάμ. δίσκου ψευδοῦς στομίου 2.8 ἐκ. Ὑψος σωληνωτῆς προχοῆς 2.8 ἐκ. Διάμ. χεῖλους σωληνωτῆς προχοῆς 2.1 ἐκ.

Τάφος 126, κόγχη β, ἀγγεῖο 1.

Μικρὴ ὑδρία: Σῶμα σφαιρικὸ πεπιεσμένο, λαιμὸς κυλινδρικός μὲ ἐντονα ἀνοιχτὰ χεῖλη, λείπει τμήμα χεῖλους. Βάση δακτυλοειδῆς. Πηλὸς κιτρινωπός. Διακόσμηση μὲ καστανόμαυρη βαφή. Χεῖλος ὀλόβαφο ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά. Γραπτοὶ δακτύλιοι σὲ ὅλο τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Ὅριζόντιες γραμμώσεις στὴ λαβή. Ὀλόβαφες καὶ οἱ δύο ὀριζόντιες λαβές. Ὑψος 9.4 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 9.55 ἐκ. Διάμ. βάσεως 2.9 ἐκ. Διάμ. χεῖλους 4.6 ἐκ.

Τάφος 124, ομάδα ε, ἀγγεῖο 1.

Προχὸς κη: ἀπὸ τὴν ὁποία λείπει ἡ λαβὴ καὶ τμήμα τοῦ χεῖλους. Σῶμα κυλινδρικό - κωνικό. Βάση δακτυλοειδῆς. Πηλὸς κοκκινωπός. Ἐπίχρσμα λευκοίτρινο. Βαφή καστανή. Χεῖλος ὀλόβαφο ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά. Γραπτοὶ δακτύλιοι ἀνισοπαχεῖς σὲ ὅλο τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Ὑψος 8.1 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 8.6 ἐκ. Διάμ. βάσεως 3.2 ἐκ. Διάμ. χεῖλους 3.9 ἐκ.

Τάφος 126, κόγχη α, ἀγγεῖο 7.

Πυξίδα κυλινδρική: Λείπει μία ἀπὸ τὲς τρεῖς λαβές καὶ τμήματα τοῦ χεῖλους. Πηλὸς ὑπέρυθρος, ἐπίχρσμα ροδόχρουν. Βαφή καστανόμαυρη. Χεῖλος βαμμένο ἐσωτερικά, ὀριζόντιος δακτύλιος στὴν κορυφή, ὀλόβαφο ἐξωτερικά. Γραπτοὶ δακτύλιοι στὴ βάση τοῦ λαιμοῦ καὶ στὸ κυλινδρικό τμήμα τοῦ ἀγγείου, ζεύγη ὁμόκεντρων κύκλων στὴ βάση. Μοτίβο ὤμων: δικτυωτὸ πλέγμα σὲ τρεῖς ἐνότητες. Ὑψος 9.2 ἐκ. Διάμ. χεῖλους 7 ἐκ. Διάμ. βάσεως καὶ κυρίως σώματος 11.6 ἐκ.

Τάφος 124, ομάδα γ, ἀγγεῖο 9.

Λάγηνος: Σῶμα σφαιρικὸ - κωνικό. Λαιμὸς κυλινδρικός, βάση κοίλη δισκοειδῆς. Τρία ζεύγη μαστοειδῶν ἀποφύσεων στοὺς ὤμους μὲ τρῆμα στὴν κορυφή τῶν ἀποφύσεων. Πηλὸς κιτρινωπός καὶ ὅμοιο ἐπίχρσμα. Βαφή καστανόμαυρη ἐξίτηλη. Διακόσμηση μὲ ομάδες γραπτῶν δακτυλίων, τὸ χεῖλος βαμμένο μέσα καὶ ἔξω, ὀλόβαφες οἱ ἀποφύσεις. Κύρια διακόσμηση (ὤμοι) πλέγμα δικτυωτὸ ἰσοδιάστατο μὲ τὲς ἀποφύσεις ποὺ διακόπτεται ἀπὸ αὐτές. Ὑψος 17.5 ἐκ. Διάμ. χεῖλους 8 ἐκ., διάμ. βάσης 6.5 ἐκ. Ὑψος λαιμοῦ 2.3 ἐκ.

Τάφος 124, ομάδα 6, άγγείο 2.

'Α μ φ ο ρ ί σ κ ο ς : Οί λαβές άρχίζουν από τὰ χεῖλη. Σῶμα άμφικωνικό, βάση δισκοειδής έλαφρώς κοίλη, πηλός ύπέρυθρος με ροδίζον επίχρισμα. Βαφή καστανόμαυρη, διακόσμηση: ομάδες όμόκεντρων δακτυλίων γύρω από τή βάση και τήν κοιλία και μία παχιά ταινία στη βάση τοῦ λαιμοῦ. Χεῖλος βαμμένο. Ράχες λαβῶν βαμμένες με μικρό τμήμα έξηρημένο. "Υψος 8.4 εκ. Διάμ. κοιλίας 8.2 εκ. Βάσεως 2.8 εκ. Διάμ. χείλους 3.8 εκ.

Τάφος 124, ομάδα γ, άγγείο 12.

Κυάθιο μόνωτο: 'Υψηλή ταινιωτή λαβή, σῶμα άβαφές, βάση δακτυλιόσχημη, αίσθητά κυρτή στο μέσο τῆς κάτω επιφάνειάς της. 'Ακέραιο. Πηλός λευκοκίτρινος, επίχρισμα κιτρινωπό. 'Ακόσμητο. "Υψος (άνευ λαβῆς) 2.7 εκ. "Υψος λαβῆς 3.5 εκ. Διάμ. βάσεως 2.6 εκ. Διάμ. (έξωτερ.) χείλους 9.3 εκ. Διάμ. κοιλίας 8.5 εκ.

Τάφος 126, κόγχη β, άγγείο 2.

Πιθαμφορίσκος τρίωτος: Σῶμα άπίόσχημο. Τρεῖς όριζόντιες κυλινδρικές λαβές πάνω στους ώμους. Βάση δακτυλιόσχημη έλαφρώς κοίλη στήν κάτω επιφάνεια. Λείπουν όστρακα από τήν περιοχή τοῦ κυρίως σώματος τοῦ άγγείου και τμήμα γύρω από τή βάση. Πηλός ροδόχρους, επίχρισμα κιτρινωπό. Διακόσμηση με έρυθρωπή βαφή. Χεῖλος βαμμένο έσωτερικά, όριζόντιοι δακτύλιοι στήν κορυφή τοῦ χείλους. 'Ορίζοντιοι γραπτοί δακτύλιοι στήν περιοχή τοῦ λαιμοῦ. Διακοσμητικό μοτίβο στους ώμους, κάθετες επάλληλες γραμμώσεις. "Υψος 14 εκ. Διάμ. βάσεως 4.5 εκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 12.5 εκ., διάμ. χείλους 8.3 εκ.

Τάφος 126, ομάδα α, άγγείο 1.

Ψευδόστομος άμφορίσκος: Σῶμα σφαιρικό πεπιεσμένο. 'Ακέραιος. Βάση δακτυλιοειδής. Κάτω επιφάνεια έλαφρώς κυρτή. Δίσκος ψευδοῦς στομίου επίπεδος. Πηλός ύποκίτρινος. 'Επίχρισμα κιτρινωπό. Διακόσμηση με καστανόμαυρη βαφή. Μοτίβο όλόβαφου δακτυλίου στο κέντρο τοῦ ψευδοῦς στομίου τοῦ κύκλου. Περίγυρος χείλους και ράχες λαβῶν όλόβαφες με έξηρημένα μικρά τρίγωνα. Τό κυρίως σῶμα τοῦ άγγείου περιβάλλεται από ομάδες δακτυλίων λεπτῶν ή παχύτερων. Μοτίβο ὤμων: Τέσσερεις ομάδες επάλληλων καμπυλῶν πού βαίνουν προοδευτικά αύξανόμενες σε μέγεθος. "Υψος 8.45 εκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 8.5 εκ. Διάμ. βάσεως 3.2 εκ. Διάμ. δίσκου ψευδοῦς στομίου 2.5 εκ. "Υψος σωληνωτῆς προχοῆς 1.9 εκ. Διάμ. χείλους σωληνωτῆς προχοῆς 1.8 εκ.

Τάφος 124, ομάδα γ, άγγείο 2.

Π ρ ο χ ο ῖ σ κ η : Λείπει τμήμα τοῦ λαιμοῦ - χείλους. Πηλός κιτρινωπός. Διακόσμηση με ἐρυθρὴ βαφή. Χεῖλος ὀλόβαφο ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά. Ράχη λαβῆς ὀλόβαφη. Ἀπὸ τὴ βάση τοῦ λαιμοῦ μέχρι τὸ μέσο τῆς κοιλίας ὁμόκεντροι δακτύλιοι ἀνισοπαχεῖς. Βάση δισκοειδῆς ἐπίπεδος. Σῶμα σφαιρικό πεπιεσμένο. Ὑψος 10.6 ἐκ. Διάμ. βάσεως 4.3 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 9.9 ἐκ. Διάμ. χείλους 4.6 ἐκ.

Τάφος 126, ομάδα α, άγγείο 3.

Ἀ ρ τ ὅ σ κ η μ ο ἀ λ ά β α σ τ ρ ο μικρό (πίν. 93γ): Σῶμα σφαιρικό πεπιεσμένο. Λείπουν δύο ἀπὸ τὶς τρεῖς ὀριζόντιες κυλινδρικές λαβές. Πηλός κιτρινωπός, ἐπίχρισμα κίτρινο ἔντονο. Χεῖλος ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά ὀλόβαφο. Λαβές ὀλόβαφες. Γραπτοὶ δακτύλιοι στὴ βάση τοῦ λαιμοῦ, στὸ κατώτερο τμήμα τοῦ κυρίου σώματος τοῦ ἀγγείου καὶ τρεῖς ὁμόκεντροι δακτύλιοι στὴ βάση τοῦ ἀγγείου. Κάτω ἀπὸ τοὺς δακτύλιους τῆς βάσης τοῦ λαιμοῦ συνεχεῖς πάνω καὶ κάτω στιγμές. Κύριο μοτίβο (με καστανόμαυρη βαφή) βωβὸ κύμα. Ὑψος 5.8 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 8.5 ἐκ. Διάμ. χείλους 4.1 ἐκ.

Τάφος 124, ομάδα ε, άγγείο 3.

Ἀ μ φ ο ρ ῖ σ κ ο ς : Οἱ δύο λαβές ἀρχίζουν λίγο πὺλ κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος τοῦ ἀγγείου. Σῶμα ἀγγείου ἀμφικωνικό. Βάση δισκοειδῆς, ἐπίπεδη, ἐλαφρῶς κοίλη στὸ μέσο. Πηλός κιτρινωπός. Διακόσμηση με καστανόμαυρη βαφή. Χεῖλος βαμμένο ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά. Ράχες λαβῶν βαμμένες με ἐξηρημένα σχήματα ἀκανόνιστα. Ὅμόκεντροι παχεῖς δακτύλιοι γύρω ἀπὸ τὴ μέγιστη διάμετρο τῆς κοιλίας καὶ τὴν περιοχή ἀμέσως πάνω ἀπὸ τὴ βάση. Μοτίβο ὦμων: ὀφιοειδεῖς γραμμὲς μεμονωμένες πὺλ ξεκινοῦν καὶ καταλήγουν στὸ γραπτὸ δακτύλιο ἐξωτερικά τοῦ χείλους. Ὑψος 8.4 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 8.35 ἐκ. Διάμ. βάσεως 4 ἐκ. Διάμ. χείλους 5.7 ἐκ.

Τάφος 124, ομάδα γ, άγγείο 5.

Ἀ ρ τ ὅ σ κ η μ ο ἀ λ ά β α σ τ ρ ο : Σῶμα σφαιρικό πὺλ πεπιεσμένο. Λείπει μία ἀπὸ τὶς τρεῖς λαβές. Πηλός ἐρυθρός, ἐπίχρισμα πορτοκαλόχρουν. Διακόσμηση με ἐρυθρὴ βαφή, χεῖλος ὀλόβαφο ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά. Λαβές ὀλόβαφες. Ὅμαδες γραπτῶν ὁμόκεντρων δακτυλίων γύρω ἀπὸ τὴ βάση τοῦ λαιμοῦ, τὴ μέγιστη διάμετρο τῆς κοιλίας καὶ τὴ βάση τοῦ ἀγγείου. Μοτίβο ὦμων ζιγκ-ζαγκ γραμμώσεις σὲ τρεῖς ὁμάδες. Ὑψος 4.6 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 8.5 ἐκ. Διάμετρος χείλους 4.3 ἐκ.

Τάφος 126, ομάδα α, άγγείο 2.

Π ρ ο χ ο ῦ τ σ κ η : Σῶμα σφαιρικό πεπιεσμένο. Πηλός υποκίτρινος. 'Επίχρυσμα κιτρινωπό σκοῦρο. 'Ακέραιη. Βάση δισκοειδῆς ἐλαφρῶς κυρτή στοῦ μέσο τῆς κάτω ἐπιφανείας τῆς. Διακόσμηση με καστανόμαυρη βαφή. Χεῖλος βαμμένο ὀλόγυρα, ράχη λαβῆς ὀλόβαφη. 'Οριζόντιοι ἀνισοπαχεῖς γραπτοὶ δακτύλιοι στὴ βάση τοῦ λαιμοῦ, τὴν κοιλία καὶ τὴν περιοχὴ τῆς βάσης. "Υψος 7.4 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 7.78 ἐκ. Διάμ. βάσης 3.4 ἐκ. Διάμ. χείλους 3.9 ἐκ.

Τάφος 124, ομάδα δ, άγγείο 4.

Π ρ ο χ ο ῦ τ σ κ η : Σῶμα σφαιρικό, ἐλαφρῶς πεπιεσμένο. 'Ακέραιη. Πηλός υπόλευκος, ὁμοίου χρώματος ἐπίχρυσμα. Λεῖπει μικρότατο τμήμα τοῦ χείλους. Βάση δισκοειδῆς, ἐπίπεδη. Διακόσμηση με μελανὴ βαφή πολὺ ἐξίτηλη. Χεῖλος βαμμένο ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. 'Ομάδες γραπτῶν ὀριζόντιων δακτυλίων σὲ ὅλο τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Λαβὴ πιθανῶς ὀλόβαφη. "Υψος 7 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 6.1 ἐκ. Διάμ. βάσης 2.9 ἐκ. Διάμ. χείλους 3.5 ἐκ.

Τάφος 126, ομάδα γ, άγγείο 1.

Θ ἡ λ α σ τ ρ ο : 'Ακέραιο. Σῶμα σφαιρικό ἐλαφρὰ πεπιεσμένο. 'Υψηλὴ ταινιωτὴ κανιστροειδῆς λαβή. Πηλός κιτρινωπός. Βάση δισκοειδῆς. Διακόσμηση σὲ ὅλη τὴν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια με ἔντονα ἐρυθρὰ βαφή γυαλιστερή. Καλυμμένα με τὴ βαφή ὅλα τὰ σημεῖα ἐπιφάνειας τοῦ ἀγγείου καὶ τῆς σωληνωτῆς τοῦ προχοῆς ἐκτὸς ἀπὸ ὀρισμένο διάστημα πάνω ἀπὸ τὴν βάση καὶ τὴν ἐπιφάνεια τῆς βάσης. "Υψος (χωρὶς λαβή) 10.85 ἐκ. "Υψος λαβῆς 5 ἐκ. Μήκος σωληνωτῆς προχοῆς 4.25 ἐκ. Διάμ. βάσης 4 ἐκ. Διάμ. χείλους 5 ἐκ. Διάμ. στομίου ἐκροῆς 1 ἐκ., πλάτος ταινιωτῆς λαβῆς 1.6 ἐκ.

Τάφος 124, ομάδα γ, άγγείο 3.

Π ρ ο χ ο ῦ τ σ κ η : Σῶμα ἀμφικωνικό. Λεῖπει τμήμα τοῦ χείλους. Βάση δισκοειδῆς αἰσθητὰ κοίλη στὴν κάτω ἐπιφάνεια. Πηλός υποκίτρινος. 'Επίχρυσμα κίτρινο ἐντονότερο. Βαφή καστανή. Χεῖλος καὶ λαιμός ἀγγείου ὀλόβαφα. 'Ολόβαφη ἐξωτερικὰ καὶ ἡ λαβή. Παχὺς γραπτὸς δακτύλιος στὴ μέγιστη διάμετρο τῆς κοιλίας. Τρεῖς γραπτοὶ δακτύλιοι στὴν περιοχὴ τῆς βάσης. Μοτίβο ὤμων: Συνεχεῖς σπεῖρες με μία ἑλικά καὶ μακρὸ κυματιστὸ στέλεχος. "Υψος 10 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 9.2 ἐκ. Διάμ. βάσης 3.8 ἐκ. Διάμ. χείλους 4.9 ἐκ.

Τάφος 126, ἀποθέτης γ (ταφ. θάλ. 126).

Τ ρ ῖ ε ω τ ο ς π ι θ α μ φ ο ρ ῖ σ κ ο ς : Σῶμα ἀπίοσχημο. Λεῖπει τμήμα χείλους καὶ μία ἀπὸ τὶς 3 λαβές, ἐνῶ ἡ μία ἀπὸ τὶς δύο ὑπάρχουσες λείπει κατὰ τὸ ἥμισυ. Πηλός κιτρινωπός, παρόμοιου χρώματος ἐπίχρυσμα. Βάση δισκοει-

δῆς αἰσθητὰ κοίλη στήν κάτω ἐπιφάνεια. Διακόσμηση μὲ καστανόμαυρη βαφή. Χεῖλος ὀλόβαφο, λαίμδος ὁμοίως. Λαβὲς ὀλόβαφες. Ὅμαδα γραπτῶν δακτυλίων στὸ κατώτερο τμήμα τοῦ σώματος τοῦ ἀγγείου. Περιοχὴ σώματος γύρω ἀπὸ τὴ βάση ὀλόβαφη. Μοτίβο ὤμων: Συνεχεῖς σπεῖρες μὲ δύο ἑλικες καὶγωνιῶδες στέλεχος. Ὑψος 7.4 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 7 ἐκ. Διάμ. βάσης 3.35 ἐκ. Διάμ. χείλους 4.15 ἐκ.

Τάφος 125, ἀγγεῖο 3.

Λ α γ η ν ο ε ι δ ῆ ς ἄ ω τ ο ἄ γ γ ε ῖ ο (μικρό): Σῶμα σφαιρικό πεπιεσμένο. Βάση δακτυλιοειδής, αἰσθητὰ κοίλη στήν κάτω ἐπιφάνεια. Πηλὸς ροδόχρους, κιτρινωπὸ ἐπίχρισμα. Διακόσμηση μὲ καστανὴ βαφή. Χεῖλος ὀλόβαφο ἐσωτερικά. Ὅριζόντιος δακτύλιος στήν κορυφὴ τοῦ χείλους. Λαίμδος ὀλόβαφος. Ὅμαδες λεπτῶν καὶ παχέων γραπτῶν δακτυλίων σὲ ὅλο τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Ὑψος 8.75 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 9.85 ἐκ. Διάμ. βάσης 3.6 ἐκ. Διάμ. χείλους 4.6 ἐκ.

Τάφος 125, ἀγγεῖο 2.

Μ ὀ ν ω τ ο κ υ ἄ θ ι ο: Σῶμα ἀβαθές, ὑψηλὴ ταινιωτὴ λαβή, βάση δακτυλιοσχημὴ αἰσθητὰ κοίλη στήν κάτω ἐπιφάνεια, χεῖλος πλατὺ ἐπικυλινδρὸς πρὸς τὰ ἔξω καὶ κάτω. Πηλὸς ἐρυθρός, ἐπίχρισμα κιτρινορόδινο. Διακόσμηση μὲ ἐρυθρὴ βαφή. Ἐπάλληλες κάθετες γραμμὲς ἐπὶ τοῦ χείλους, ἀνισοπαχεῖς. Ὅριζόντιες παχιὲς γραμμὲς καὶ σ' ὅλο τὸ μῆκος τῆς ταινιωτῆς λαβῆς. Παχὺς ὀριζόντιος δακτύλιος κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος τοῦ ἀγγείου καὶ δύο ὁμάδες ἀπὸ τρεῖς δακτυλίους στὸ ὑπόλοιπο σῶμα. Πάνω ἀπὸ τὴ βάση παχὺς ὀριζόντιος δακτύλιος. Τὸ χεῖλος περιτρέχεται καὶ ἐσωτερικά ἀπὸ παχὺ γραπτὸ δακτύλιο. Ὑψος (χωρὶς λαβή) 3.4 ἐκ. Ὑψος λαβῆς 4.8 ἐκ. Διάμ. χείλους 10.4 ἐκ. Διάμ. βάσης 2.8 ἐκ. Πλάτος χείλους 0.8 ἐκ. Πλάτος λαβῆς 1.35 ἐκ.

Τάφος 126, ὁμάδα γ, ἀγγεῖο 3.

Ἀ ρ τ ὀ σ χ η μ ο ἄ λ ἄ β α σ τ ρ ο: Ἀκέραιο. Σῶμα σφαιρικό, πεπιεσμένο. Πηλὸς ροδόχρους. Ἐπίχρισμα κιτρινωπὸ. Διακόσμηση μὲ καστανόμαυρη βαφή κατὰ τόπους ἐρυθρή. Χεῖλος ἐσωτερικά ὀλόβαφο, γραπτοὶ δακτύλιοι στήν κορυφὴ του, λαίμδος ὀλόβαφος. Λαβὲς ὀλόβαφες. Ὅμαδες ὁμόκεντρων γραπτῶν δακτυλίων στοὺς ὤμους καὶ τὴ βάση τοῦ ἀγγείου. Μοτίβο κοιλίας: Βωβὸ κύμα μὲ ὑψηλὲς κυματοειδεῖς ἐξάρσεις. Ὑψος 7.7 ἐκ. Διάμ. χείλους 5.3 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 10.65 ἐκ.

Τάφος 126, κόγχη α, ἀγγεῖο 3.

Κ ὑ λ ι ξ μ ἐ ὑ ψ η λ ὀ π ὀ δ ι: Λεῖπει σημαντικὸ τμήμα τοῦ κυρίως σώματος τοῦ ἀγγείου. Πηλὸς ροδόχρους. Ἐπίχρισμα κιτρινωπὸ. Ὑψηλὸ στέλεχος

ποδός, βάση δισκοειδῆς μὲ βαθμιαία κοίλανση στὴν κάτω ἐπιφάνειά της ἡ ὁποία ἀπολήγει σὲ ἀβαθὴ ὅπῃ κυκλικῆς διατομῆς. Διακόσμηση μὲ ἐρυθρὴ βαφή. Γραπτὸς δακτύλιος περιτρέχει ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ τὸ χεῖλος τοῦ ἀγγείου ἐνῶ ὁμάδες γραπτῶν δακτυλίων κοσμοῦν τὸ λοιπὸ σῶμα τῆς κύλικας μέχρι τὴν ἀπόληξιν τῆς ἄνω ἐπιφάνειας τῆς βάσης της. Μοτίβο ζωφόρου κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος: μικρὲς κάθετες ἀνισοπαχεῖς γραμμές. Ὑψος 8.55 ἐκ. Διάμ. βάσης 4.9 ἐκ. Διάμ. ὁπῆς βάσης (κάτω ἐπιφάνεια) 1.9 ἐκ. Ὑψος στελέχους ποδὸς 2.45 ἐκ. Μέγ. διάμ. κυρίως σώματος 9.05 ἐκ.

Τάφος 124, ὁμάδα α, ἀγγεῖο 4.

Ψευδοστόμος ἀμορίσκος: Ἀκέραιος. Σῶμα σφαιρικό, πεπιεσμένο. Βάση δακτυλοειδῆς, μὲ αἰσθητὰ κοίλη τὴν κάτω ἐπιφάνεια. Δίσκος ψευδοῦς στομίου ἐλαφρῶς κυρτός. Πηλὸς ροδόχρους, ἐπίχρισμα κιτρινωπό. Διακόσμηση μὲ ἐρυθρὴ βαφή. Μοτίβο παχιᾶς στιγμῆς στὸ κέντρο τοῦ δίσκου τοῦ ψευδοῦς στομίου καὶ γραπτοῦ δακτυλίου ὁ ὁποῖος περιτρέχει τὸ ἄκρο του καθὼς καὶ τὸ χεῖλος τοῦ σωλήνα ἐκροῆς. Ράχες λαβῶν ὀλόβαφες μὲ ἐξηρημένο τμήμα. Ὅμαδες γραπτῶν παχέων καὶ λεπτότερων δακτυλίων κοσμοῦν τὸ κυρίως σῶμα τοῦ ἀγγείου μέχρι τῆς βάσης. Μοτίβο ὤμων: τέσσερα σχηματοποιημένα κρinoειδῆ μὲ φορὰ ἀπὸ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιὰ. Ὑψος 10.9 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 11.2 ἐκ. Διάμ. δίσκου ψευδοῦς στομίου 3 ἐκ. Διάμ. στομίου ἐκροῆς 2.35 ἐκ. Διάμ. βάσης 3.8 ἐκ. Ὑψος σωλήνα ἐκροῆς 3 ἐκ.

Τάφος 126, ὁμάδα β, ἀγγεῖο 1.

Ἀμορίσκος ἀκέραιος. Σῶμα σφαιρικό πεπιεσμένο. Ὑψηλὸς λαιμός, πλατὺ ἐπικλινὲς πρὸς τὰ κάτω χεῖλος, κάθετες ταινιωτὲς λαβὲς ποὺ ἀρχίζουν ἀπὸ τὸ μέσο τοῦ λαιμοῦ καὶ καταλήγουν στοὺς ὤμους τοῦ ἀγγείου. Βάση δακτυλιόσχημη αἰσθητὰ κοίλη πρὸς τὰ ἔσω καταλήγουσα ὅμως σὲ αἰσθητὴ κύρτωση γύρω στὸ μέσο τῆς κάτω ἐπιφανείας της (πίν. 93δ). Πηλὸς κιτρινωπός, διακόσμηση μὲ καστανόμαυρη βαφή. Ὁριζόντιοι γραπτοὶ δακτύλιοι μέσα καὶ πάνω στὸ χεῖλος. Λαιμός ὀλόβαφος μέχρι τοῦ σημείου γενέσεως τῶν λαβῶν. Λαβὲς ἐπίσης ὀλόβαφες μὲ ἐξηρημένο φωτεινὸ τμήμα. Παχὺς γραπτὸς δακτύλιος στὴν βάση τοῦ λαιμοῦ. Ὅμαδες παχέων γραπτῶν δακτυλίων ποὺ περικλείουν λεπτότερους πάνω στὴν κοιλία καὶ κοντὰ στὴν βάση. Μοτίβο ὤμων: πάνω στὴ μιὰ ὀψιν τοῦ ἀγγείου (μεταξὺ τῶν δύο λαβῶν) 3 ὁμάδες ἐπ'ἀλλήλων καμπύλων γραμμῶν ποὺ προοδευτικὰ αὐξάνονται σὲ μέγεθος.

Στὴν ἄλλη ὀψιν συνεχεῖς γραμμώσεις ἐλαφρῶς καμπύλες. Ὑψος 9.4 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 8.5 ἐκ. Διάμ. βάσης 2.7 ἐκ. Διάμ. χεῖλους 3.2 ἐκ. Ὑψος λαιμοῦ 3.25 ἐκ.

Τάφος 124, ομάδα ε, ἀγγεῖο 2.

Θ ή λ α σ τ ρ ο : Ἀκέραιο. Σῶμα ἀμφικωνικό, κανιστροειδῆς λαβή, ταινιωτὴ ἐπιμήκης σωληνωτὴ προχολή. Βάση δισκοειδῆς ἐπίπεδη. Πηλὸς κιτρινωπός, ἐπίχρισμα ὁμοίου χρώματος. Διακόσμηση μὲ πορτοκαλόχρωμη βαφή. Ὅριζόντιες παχιᾶς γραμμὲς κατὰ μῆκος τῆς λαβῆς. Γραπτὸς δακτύλιος περιτρέχει τὸ χεῖλος ἐξωτερικά. Δακτύλιος στὴ βάση τοῦ λαιμοῦ, στὴ μέγιστη διάμετρο τῆς κοιλίας καὶ γύρω στὴ βάση. Ἡ σωληνωτὴ προχολὴ διατρέχεται κατὰ μῆκος ἀπὸ κάθετες παχιᾶς γραμμὲς καὶ δακτύλιο στὴ βάση. Ὑψος (χωρὶς λαβή) 8.3 ἐκ. Ὑψος λαβῆς 2.6 ἐκ. Μῆκος σωλ. προχολῆς 3 ἐκ. Διάμ. χείλους 4.4 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 7.3 ἐκ. Διάμ. βάσης 3.85 ἐκ.

Τάφος 124, ομάδα α, ἀγγεῖο 1.

Μ ι κ ρ ή ύ δ ρ ί α : Ἀκέραιη. Σῶμα σφαιρικό, ἐλαφρὰ πεπιεσμένο, βάση δισκοειδῆς αἰσθητὰ κοίλη στὴν κάτω ἐπιφάνεια. Πηλὸς κιτρινωπός, ὁμοίου χρώματος ἐπίχρισμα. Διακόσμηση μὲ καστανόμαυρη βαφή. Χεῖλος ὀλόβαφο ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά. Λαβὴ κάθετη βαμμένη μὲ ἐξηρημένο ἐπίμηκες τμήμα γύρω στὸ μέσο τῆς. Γραπτὸς δακτύλιος στὴ βάση τοῦ λαιμοῦ καὶ ὁμάδες γραπτῶν δακτυλίων στὸ ὑπόλοιπο σῶμα τοῦ ἀγγείου. Ὅριζόντιες λαβὲς ὀλόβαφες. Ὑψος 11.3 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 10.3 ἐκ. Διάμ. χείλους 4.6 ἐκ. Διάμ. βάσης 3.6 ἐκ.

Τάφος 126, κόγχη α, ἀγγεῖο 9.

Τ ρ ί ω τ ο ς π ι θ α μ φ ο ρ ί σ κ ο ς : λείπουν δύο λαβὲς καὶ τμήμα τοῦ χείλους. Σῶμα ἀπίσχημο. Βάση δακτυλιόσχημη αἰσθητὰ κοίλη στὴν κάτω ἐπιφάνεια. Πηλὸς πορτοκαλόχρους, ἐπίχρισμα κιτρινωπό. Διακόσμηση μὲ ἐρυθρὴ βαφή. Χεῖλος ἐσωτερικά βαμμένο, κάθετες γραμμώσεις στὴν κορυφή του, λαιμὸς ὀλόβαφος, λαβὲς ὀλόβαφες. Ὅμαδες ὀριζόντιων γραπτῶν δακτυλίων σποραδικὰ σὲ ὅλο τὸ μῆκος τοῦ σώματος τοῦ ἀγγείου. Μοτίβο ὤμων. Κάθετες γραμμώσεις συνεχεῖς μεταξύ δύο ὀριζόντιων δακτυλίων πού τις περικλείουν. Ὑψος 10.05 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 8.9 ἐκ. Διάμ. χείλους 7 ἐκ. Διάμ. βάσης 3.5 ἐκ.

Τάφος 124, ομάδα ε, ἀγγεῖο 4.

Σ κ ύ φ ο ς μόνωτος. Σῶμα ἀμφικωνικό. Λαβὴ ὀριζόντια κυλινδρική. Βάση δακτυλιόσχημη κοίλη στὴν κάτω ἐπιφάνεια. Πηλὸς κιτρινωπός, ὁμοιο ἐπίχρισμα. Δικόσμηση μὲ μελανὴ βαφή. Χεῖλος βαμμένο ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά. Λαβὴ βαμμένη μὲ ἐξηρημένα τμήματα. Γραπτοὶ δακτύλιο σποραδικὰ σ' ὅλο τὸ μῆκος τοῦ ἀγγείου. Ὑψος 8.65 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 12.25 ἐκ. Διάμ. χείλους 12.5 ἐκ. Διάμ. βάσης 5 ἐκ.

Τάφος 126, κόγχη α, ἀγγεῖο 1.

Ἀμφορίσκος: Σῶμα ἀμφικωνικό. Λαβές ταινιωτὲς πλατιές. Βάση δισκοειδῆς ἐπίπεδη. Χεῖλος εὐθύ. Πηλὸς ροδόχρους, ὅμοιο ἐπίχρισμα. Διακόσμηση μὲ ἐρυθρὴ βαφή, χεῖλος βαμμένο ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά. Λαβές βαμμένες μὲ ἐξηρημένα τμήματα. Ὅμαδες γραπτῶν δακτυλίων σποραδικὰ σ' ὅλο τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Ὑψος 11.5 ἐκ. Διάμ. βάσης 4.15 ἐκ. Διάμ. χείλους 8.6 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 11.5 ἐκ., πλάτος λαβῶν 1.8 ἐκ.

Τάφος 126, κόγχη β, ἀγγεῖο 7.

Ψευδόστομος ἀμφορίσκος: Σῶμα σφαιρικό ἐλαφρὰ πεπιεσμένο. Δίσκος ψευδοῦς στομίου ἐπίπεδος. Βάση δακτυλιόσχημη αἰσθητὰ κοίλη στὴν κάτω ἐπιφάνεια. Πηλὸς κιτρινωπός, ὅμοιο ἐπίχρισμα. Βαφὴ καστανόμαυρη. Μοτίβο παχῆς κεντρικῆς στιγμῆς καὶ κύκλου στὸ δίσκο τοῦ ψευδοῦς στομίου. Λαβές ὀλόβαφες μὲ ἐξηρημένα τρίγωνα στὴν κορυφή τους. Γραπτοὶ δακτύλιοι στὴ βάση λαίμου καὶ σωληνωτῆς προχοῆς. Ὅμαδες γραπτῶν δακτυλίων σ' ὅλο τὸ λοιπὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Μοτίβο ὤμων: 4 ὁμάδες ἐπ' ἀλλήλων καμπυλῶν πὺ προσδευτικὰ αὐξάνονται σὲ μέγεθος. Ὑψος 10.75 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 11.5 ἐκ. Διάμ. δίσκου ψευδοῦς στομίου 2.6 ἐκ. Διάμ. στομίου σωλην. προχοῆς 2.25 ἐκ. Διάμ. βάσης 4.4 ἐκ.

Τάφος 124, ὁμάδα γ, ἀγγεῖο 10.

Μόνωτος κύαθος μεγάλος μὲ προχοή: Σῶμα ἀμφικωνικό. Κανθαροειδῆς λαβὴ πλατιά. Σὲ ἓνα σημεῖο τοῦ χείλους γεφυρόστομη προχοή. Βάση δακτυλιόσχημη αἰσθητὰ κοίλη στὴν κάτω ἐπιφάνεια. Πηλὸς ἐρυθρωπός. Κιτρινωπὸ ἐπίχρισμα. Διακόσμηση μὲ ἐρυθρὴ βαφή. Χεῖλος ὀλόβαφο ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά. Στὴν κορυφή του κάθετες ἐπ' ἀλλήλες γραμμώσεις. Λαβὴ βαμμένη μὲ ἐξηρημένα τριγωνικά καὶ ρομβοειδῆ τμήματα σ' ὅλο τῆς τὸ μῆκος. Προχοὴ ὀλόβαφη ἐξωτερικά. Ὅμαδες γραπτῶν δακτυλίων σ' ὅλο τὸ μῆκος τοῦ σώματος τοῦ ἀγγείου. Στὴν ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου σὲ ὑψηλότερο τοῦ πυθμένα ἐπίπεδο γραπτὴ διακόσμηση μὲ παχὺ δακτύλιο στεφανωμένο ἀπὸ φλογοειδῆς γραμμικὸ σχέδιο. Κύριο μοτίβο στὴ ζωφόρο ὑπὸ τὸ χεῖλος ἄνθη κισσοῦ μὲ τρίλοβο στέλεχος κυματοειδές. Ὑψος (χωρὶς λαβή) 9.5 ἐκ. Ὑψος λαβῆς 8.5 ἐκ. Πλάτος λαβῆς 2.5 ἐκ. Διάμ. χείλους 22.2 ἐκ. Διάμ. βάσης 5.45 ἐκ. Μῆκος γεφυρωτῆς προχοῆς 2.7 ἐκ.

Τάφος 125, ἀγγεῖο 1.

Κύλινκα μὲ ὑψηλὸ πόδι: Ἀκέραιη. Σῶμα κωνικὸ κυρτὸ στὴν ἀπόληξή του πρὸς τὸ χεῖλος. Δύο κάθετες ταινιωτὲς λαβές. Βάση δισκοειδῆς, ἐπίπεδη, πολὺ πλατιά μὲ ἀβαθὴ ὀπή στὸ κέντρο. Πηλὸς κιτρινωπός, ὅμοιο ἐπίχρι-

σμα. Διακόσμηση με καστανόμαυρη βαφή κατά τόπους ἐρυθρή. Χεῖλος βαμμένο ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά. Λαβὲς ὀλόβαφες με ἐξηρημένο φωτεινὸ τρίγωνο στὴν κορυφή. Ὅμάδα γραπτῶν δακτυλίων στὴν περιοχὴ τῆς κοιλίας. 4 παχεῖς γραπτὸι δακτύλιοι περιτρέχουν τὸ στέλεχος τοῦ ποδιοῦ, καὶ ἄλλοι τρεῖς τὴν πάνω ἐπιφάνεια τῆς βάσης. Κύριο μοτίβο στὴ ζωφόρο κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος: πορφύρες σὲ συνεχὴ διαγώνια διάταξη ἀπὸ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιὰ. Σὰν παραπληρωματικὸ κόσμημα μεταξὺ αὐτῶν στικτοὶ κύκλοι. Ὑψος 19 ἐκ. Διάμ. χεῖλους 17.2 ἐκ. Ὑψος στελέχους ποδὸς 6.5 ἐκ. Διάμ. βάσης 9.7 ἐκ. Διάμ. ὀπῆς βάσης 2.3 ἐκ.

Τάφος 124, ὁμάδα α, ἀγγεῖο 3.

Ἀρτόσχημο ἀλάβαστρο: Λείπουν ὄστρακα τοῦ κυρίως σώματος καὶ τῆς βάσης. Σῶμα σφαιρικὸ πεπιεσμένο ἰδίως στὴ βάση. Πηλὸς ροδόχρους, κιτρινωπὸ ἐπίχρισμα. Διακόσμηση με καστανόμαυρη βαφή κατά τόπους ἐρυθρή. Χεῖλος βαμμένο ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά. Λαίμὸς ὀλόβαφος. Λαβὲς ὀλόβαφες στὴν ἐξωτερικὴ τους ἐπιφάνεια. Ὅμάδες γραπτῶν δακτυλίων στὸ κυρίως σῶμα τοῦ ἀγγείου. Ὁμόκεντροι δακτύλιοι στὴ βάση. Μοτίβο ὤμων ἐπάλληλες ὀξεῖες γωνίες ἀντίνωτες. Ὑψος 14.5 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 18 ἐκ. Διάμ. χεῖλους 9. 6 ἐκ.

Τάφος 124, ὁμάδα ε, ἀγγεῖο 1.

Ψευδόστομος ἀμφορίσκος ἀποσπασματικός: Σῶζεται μόνον τὸ ἀνώτερο σῶμα τοῦ ἀγγείου καὶ τμῆμα τῆς βάσης του. Δίσκος ψευδοῦς στομίου ἐπίπεδος. Μέγ. διάμ. κυρίως σώματος (ὤμων) 8.8 ἐκ. Σωζ. ὕψος σώματος 5.65 ἐκ. Διάμ. βάσης 4.4 ἐκ. Διάμ. δίσκου ψευδοῦς στομίου 2.4 ἐκ. Διάμ. σωλήνα προχοῆς 1.55 ἐκ.

Τάφος 124, ὁμάδα α, ἀγγεῖο 2.

Ψευδόστομος ἀμφορίσκος: Λείπει ἡ μία ἀπὸ τὶς δύο λαβές. Δίσκος ψευδοῦς στομίου ἐλαφρῶς κυρτὸς πάνω. Σῶμα ἀμφικωνικόν. Βάση δακτυλίσχημη αἰσθητὰ κοίλη στὴν κάτω ἐπιφάνεια. Πηλὸς κιτρινωπός, παρόμοιος ἐπίχρισμα. Διακόσμηση με ἐρυθρὴ βαφή. Δίσκος ψευδοῦς στομίου κοσμημένος με κεντρικὴ στιγμή καὶ ὁμόκεντρος κύκλους. Λαβὴ ὀλόβαφη με ἐξηρημένο φωτεινὸ τρίγωνο. Ὅμάδες παχέων καὶ λεπτῶν δακτυλίων σ' ὅλο τὸ μῆκος τοῦ κυρίως σώματος. Μοτίβο ὤμων: σχηματοποιημένοι ἀνθήρες. Ὑψος 10.2 ἐκ. Διάμ. δίσκου ψευδοῦς στομίου 2.7 ἐκ. Διάμ. στομίου σωλήνα προχοῆς 2.3 ἐκ. Διάμ. βάσης 4.7 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 11.4 ἐκ.

Τάφος 126, ὁμάδα γ, ἀγγεῖο 2.

Ψευδόστομος ἀμφορίσκος: Λείπει ἡ μία ἀπὸ τὶς δύο λαβές καὶ τὸ πάνω τμῆμα τῆς σωληνωτῆς προχοῆς. Σῶμα σφαιρικόν. Βάση δακτυλίσχημη αἰσθητὰ κοίλη στὴν κάτω ἐπιφάνειά της. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Κιτρι-

νωπὸ ἐπίχρισμα. Διακόσμηση με ἐρυθρὴ βαφή. Δίσκος ψευδοῦς στομίου ἐπίπεδος με γραπτοὺς ὁμόκεντρος δακτυλίους. Λαβὲς ὀλόβαφες με ἐξηρημένα τρίγωνα στὴν κορυφή. 'Ομάδες παχέων καὶ λεπτῶν δακτυλίων σ' ὅλο τὸ μῆκος τοῦ σώματος τοῦ ἀγγείου. Πάνω στοὺς ὤμους τὸ μοτίβο τῶν ἐπ' ἀλλήλων ἀνοικτῶν γωνιῶν ποὺ προοδευτικὰ αὐξάνουν σὲ μέγεθος (ἰχθυόακανθα). Ὑψος 12.8 ἐκ. Διάμ. δίσκου ψευδοῦς στομίου 3.6 ἐκ. Διάμ. βάσης 4.7 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 12.5 ἐκ.

Τάφος 125, ἀγγεῖο 4.

Ψευδόστομος ἀμφορίσκος: Λεῖπει ἡ μία ἀπὸ τὶς δύο λαβές. Σῶμα σφαιρικό. Δίσκος ψευδοῦς στομίου ἐπίπεδος. Βάση δακτυλιόσχημη αἰσθητὰ κοίλη στὴν κάτω ἐπιφάνεια. Πηλὸς κιτρινέρυθρος, παρόμοιο ἐπίχρισμα. Διακόσμηση με ἐρυθρῶν βαφή. Δίσκος ψευδοῦς στομίου κοσμημένος με κεντρικὴ παχιά στιγμὴ καὶ γραπτὸ δακτύλιο ὀλόγουρα. Λαβὲς ὀλόβαφες με ἐξηρημένο τρίγωνο στὴν κορυφή. 'Ομάδες παχέων καὶ λεπτῶν γραπτῶν δακτυλίων κατὰ μῆκος τοῦ σώματος. Στοὺς ὤμους ὁμάδες ἐπ' ἀλλήλων γωνιωδῶν καμπυλῶν ποὺ προοδευτικὰ αὐξάνουν σὲ μέγεθος. Ὑψος 10.9 ἐκ. Διάμ. βάσης 3.3 ἐκ. Διάμ. δίσκου ψευδοῦς στομίου 2.7 ἐκ. Διάμ. στομίου σωλήνα προχοῆς 2.4 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 10.5 ἐκ.

Τάφος 124, ὁμάδα γ, ἀγγεῖο 7.

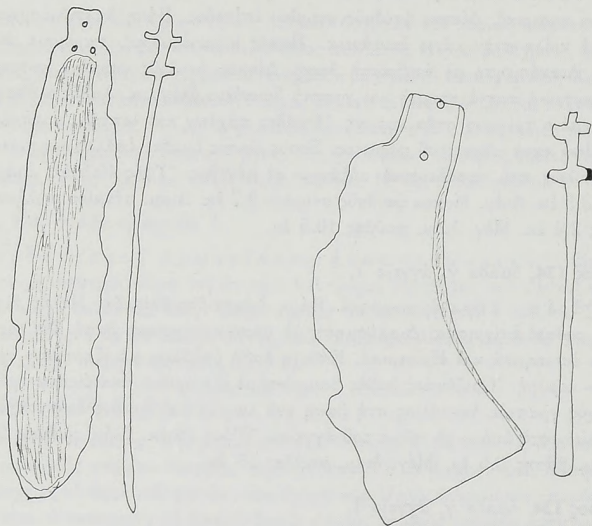
Ὑδρία: Σῶμα ἀμφικωνικό. Βάση δισκοειδὴς ἐπίπεδη. Πηλὸς κιτρινωπός, ροδαλὸ ἐπίχρισμα. Διακόσμηση με πορτοκαλόχρωμη βαφή. Χεῖλος βαμμένο ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. Κάθετη λαβὴ ὀλόβαφη με ἐξηρημένο τρίγωνο στὴν κορυφή. 'Οριζόντιες λαβὲς βαμμένες με ἐξηρημένα ἀκανόνιστα τμήματα. Παχὺς γραπτὸς δακτύλιος στὴ βάση τοῦ λαιμοῦ καὶ ὁμάδες ἀνισοπαχῶν δακτυλίων στὸ ὑπόλοιπο σῶμα τοῦ ἀγγείου. Ὑψος 18 ἐκ. Διάμ. χεῖλους 9.6 ἐκ. Διάμ. βάσης 6.5 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 15 ἐκ.

Τάφος 124, ὁμάδα γ, ἀγγεῖο 1.

Πτηνόμορφος ἀσκός: Σῶμα ἀτρακτοειδές. Ὑψηλὴ κάθετη ταινιωτὴ λαβὴ στὴν πλαστικὴ «ράχη» στὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος, ἡ ὁποία ἀπολήγει σὲ ἐπίμηκες στόμιο ἀτρακτοειδοῦς ἐπίσης διατομῆς. Πηλὸς πορτοκαλόχρους, ἐπίχρισμα κιτρινωπὸ. Διακόσμηση με καστανόμαυρη βαφή. Μοτίβο σχηματοποιημένου «πτύλωματος» στὴ ράχη τοῦ ἀγγείου. Ἀτρακτοειδὲς στόμιο ὀλόβαφο ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. Τὴν ταινιωτὴ λαβὴ διατρέχει γραπτὴ ταινία. Ἐπίσης 6 καμπύλες ταινίες ξεκινοῦν ἀπὸ τὸ στόμιο τοῦ ἀγγείου καὶ ἀκολουθώντας τὴ φορὰ τοῦ κάτω τμήματος τοῦ σώματος ἀπολήγουν στὴν «οὐρὰ» τοῦ πτηνόμορφου ἀγγείου. Ὑψος 10 ἐκ. Μῆκος σώματος 22 ἐκ. Μῆκος λαβῆς 7.1 ἐκ. Διαστάσεις στομίου 4.5×2.8 ἐκ.

Τάφος 126, κόγχη β, ἀγγεῖο 5.

Τρίωτος πιθαμφορίσκος: Σῶμα ἀπίοσχημο. Βάση δακτυλιόσχημη. Πηλὸς ροδόχρους, ἐπίχρισμα φαιό. Διακόσμηση με καστανόμαυρη βαφή. Χεῖλος βαμμένο ἐσωτερικά, γραπτοὶ δακτύλιοι στὴν κορυφή του (πίν. 93β). Παχιά ταινία περιβάλλει τὸ λαιμό. Λαβὲς ὀλόβαφες. Γραπτοὶ παχεῖς καὶ λεπτοὶ δακτύλιοι σ' ὅλο τὸ ὕψος τοῦ σώματος τοῦ ἀγγείου. Μοτίβο ὤμων: συνεχὴ UUU. Ὑψος 13.5 ἐκ. Διάμ. βάσης 4.55 ἐκ. Διάμ. χείλους 9.2 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 12.5 ἐκ.

Εἰκ. 10. Κτερίσματα ἀπὸ τὸν τάφο 126.

Τάφος 126, κόγχη β.

Ἀγγεῖο συναρμολογημένο ἀπὸ ὕστρακο περιοχῆς κόγχης β.

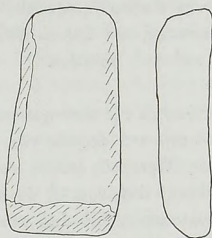
Μόνωτος σκύφος μικρός: Σῶμα κωνικό. Πηλὸς κιτρινωπός. Ὅμοιο ἐπίχρισμα. Βάση δακτυλιόσχημη αἰσθητὰ κοίλη. Ὅριζόντια κυλινδρική λαβή. Διακόσμηση με καστανόμαυρη βαφή. Χεῖλος καὶ λαβὴ ὀλόβαφα. Ὅμάδες γραπτῶν δακτυλίων σὲ ὅλο τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Κάτω ἀπὸ τὰ χεῖλη συνεχεῖς στιγμές. Ὑψος 0.054, διάμ. βάσης 0.033, διάμ. χείλους 0.089 μ.

Τάφος 125 (εἰκ. 8).

Ξυρὸς φυλλοειδῆς μὲ μικρὴ ἀπόκρουση στὴν κορυφὴ τῆς λεπίδας καὶ στὴ μία του κόψη. Στὴ βάση φέρει χαμηλὴ περιχέλιωση καὶ σώζει τοὺς τρεῖς ἥλους στερέωσης τῆς λαβῆς, στὸ μέσο τῆς λεπίδας ἐλαφρὰ φουσκωτὸς (πίν. 93ε). Μῆκος σωζ. 0.196, μέγιστο πλάτος 0.043.

Τάφος 125 (εἰκ. 8).

Μαχαίρι μικρὸ μονόστομο χάλκινο, κολοβὸ στὴν κορυφὴ τῆς λεπίδας. Διατηρεῖ δύο ἥλους στὴ λαβή, ἡ κόψη του ἔχει φθαρεῖ ἐλαφρὰ (πίν. 93ε). Σωζ. μῆκος 0.123, πλάτος 0.015 μ.

Εἰκ. 11. Ἀκόνη ἀπὸ τὸν τάφο 126.

Τάφος 126 (εἰκ. 10).

Μάχαϊρα κοπῆς κρέατος, χαλκὴ φθαρμένη στὴν κόψη. Διατηρεῖ τοὺς δύο ἥλους στὴ λαβή. Μῆκος 0.141 μ., μέγιστο πλάτος 0.064 μ.

Τάφος 126 (εἰκ. 10).

Ξυρὸς φυλλοειδῆς, χάλκινος, φθαρμένος στὶς κόψεις του. Διατηρεῖ τοὺς δύο ἀπὸ τοὺς τρεῖς ἥλους τῆς λαβῆς. Μῆκος 0.191, πλάτος 0.035 μ.

Τάφος 126 (εἰκ. 11).

Ἀκόνη λίθινη ὀρθογώνιου σχήματος μὲ στρογγυλεμένες τὶς ἀκμὲς καὶ ἔχνη χρήσης στὴ μία πλατιὰ ἐπιφάνεια. Μῆκος 0.087, πλάτος 0.043 μ.

18. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΡΑΜΝΟΥΝΤΟΣ

(Παρένθ. πίν. ΣΤ' και πίν. 94 - 100)

Συνεχίστηκε για έβδομο χρόνο ή ανασκαφή και έρευνα του Ραμνουῦντος από τὸν ὑπογραφόμενο και τοὺς συνεργάτες του, τὴν κυρία Ἑλένη Θεοχαράκη ή όποία είχε τὴν άμεση και συνεχή έποπτεία τῆς ανασκαφῆς και τὸν κ. Κωστῆ Ἑλιάκη ό όποίος επέβλεψε τὴ συνέχιση τῆς αποκατάστασης τοῦ θριγκοῦ τοῦ μεγάλου ναοῦ και ἔκαμε και τὰ σχέδια τῆς ανασκαφῆς. Τὴ διεύθυνση τῶν συνεργειῶν εἶχαν οἱ κ. Ἰωάννης Καραμῆτρος και Νικόλαος Καραμαλῆς.

Τὴ χρονιά τούτη ἔγινε ανασκαφή και έρευνα στοῦ ιεροῦ τῆς Νεμέσεως, στοῦ Ἀμφιάρειο τοῦ Ραμνουῦντος και στοῦ φρούριο.

Ο ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΝΕΜΕΣΗΣ

Ἀποτέλεσμα τῆς συστηματικῆς έρευνας τοῦ ναοῦ ἦταν ή ταῦτιση, στα ἄρχαῖα τῆς μουσειακῆς συλλογῆς τῆς Σκάλας Ὁρωποῦ, μελῶν τοῦ μεγάλου ναοῦ τοῦ Ραμνουῦντος. Συγκεκριμένα, βρέθηκαν ανάμεσα σέ ἄρχαῖα ποὺ προέρχονταν από περισυλλογή αλλά και από ανασκαφές, δυό από πεντελικό μάρμαρο ἀγελαῖες κεραμίδες, από τις όποῖες ή μία ἀκέραιη και θαυμαστῆς διατήρησης (πίν. 94α), ἓνα ἀκέραιο κάλυμμα φατνώματος, τὸ μόνο ποὺ ὑπάρχει, μακρῶς πλευρῶς τοῦ πτεροῦ και κατά τὸν κ. Ἑλιάκη ἀκραῖο ἐξωτερικό και δυό σίμες τῶν μακρῶν πλευρῶν, ἐλλιπεῖς αλλά οἱ ἀρτιότερες από όσες σώζονται (πίν. 94β).

Βρέθηκε επίσης στὴ Σκάλα Ὁρωποῦ και μικρὸ ἰωνικό κιονόκρανο από πεντελικό μάρμαρο τὸ όποῖο ἀνήκει, πιθανόν, στοὺν μεγάλο ἐπιτύμβιο ναῖσκο τοῦ Διογείτονος (πίν. 95α, ΠΑΕ 1975, 21). Ἀρχαῖα τοῦ Ραμνουῦντος ἔχουν βρεθεῖ και ἄλλοτε στὴ Σκάλα Ὁρωποῦ (ΠΑΕ 1979, 24). Τὸ νέο εὑρημα δείχνει ότι και ἄλλα μέλη τοῦ ναοῦ πιθανόν νά χρησιμοποιήθηκαν στα οἰκοδομήματα τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ Ὁρωποῦ.

Ἡ αποκατάσταση τοῦ θριγκοῦ τοῦ μεγάλου ναοῦ συμπληρώθηκε με τὴν τοποθέτηση στὴ θέση του τοῦ τυμπάνου τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος τὸ όποῖο μνημόνευσα στὴν προηγούμενη ἔκθεσή μου (ΠΑΕ 1980, 77). Ἐγινε επίσης δυνατὸ νά συγκολληθοῦν ἔξι σίμες τῆς δυτικῆς πλευρῶς από πλῆθος κομματιῶν (πίν. 95β). Τοποθετήθηκαν τρεῖς μεταξὺ τῶν όποίων ή ΝΔ γωνιακή ή όποία σώζει και τὸν τόρμο τοῦ ἀκρωτηρίου. Ἐπειδὴ τὰ καταέτια γεῖσα δὲν σώζονται σέ ἄρτια μορφή τοποθετήθηκαν στὴ θέση τους τρία πιστά ἀντίγραφα κατασκευασμένα από τοὺς τεχνίτες τοῦ Ἑθνικοῦ Μουσείου. Ἐτσι συμπληρώθηκε

μερικῶς ἡ μορφή τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος τοῦ ναοῦ τὸ ὁποῖο, ὅπως ἔχει ἤδη εἰπωθεῖ, δὲν ἔφερε γλυπτὰ (πίν. 96α).

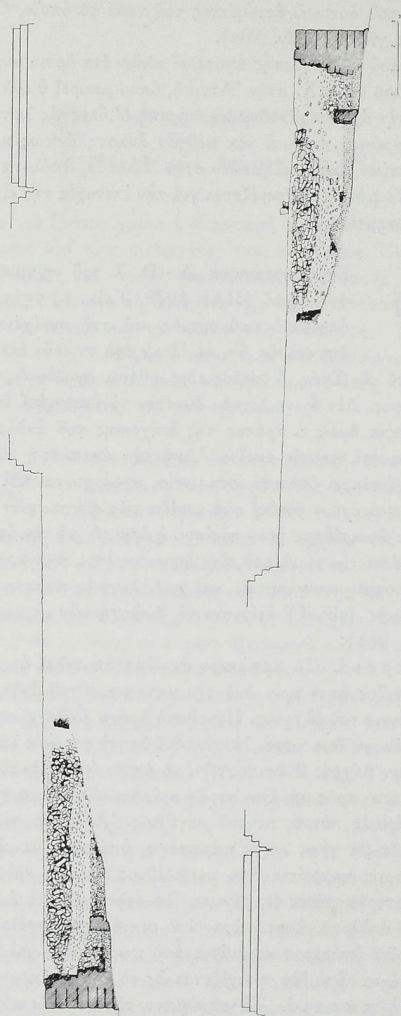
Ὁ θριγκὸς τοῦ ναοῦ τῆς Νέμεσης ἀποτελεῖ πλέον ἓνα ἄρτιο μνημεῖο τοῦ δωρικοῦ ρυθμοῦ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. στὴν Ἀττική, ὅπου μπορεῖ ὁ εἰδικὸς ἀρχαιολόγος νὰ μελετήσει τὴν ἀρχαία οἰκοδομικὴ τεχνικὴ σ' ὅλες τὶς λεπτομέρειές της. Δείχνει ὅμως συγχρόνως καὶ μιὰ νέα μέθοδο ἀναστηλώσεως καὶ διασώσεως τῶν μεγάλων μνημείων, παραμελημένων στὴν Ἑλλάδα, ἀπόλυτα ἐπιστημονικῇ καὶ ὀλιγοδάπανη. Τὸ μόνο ποὺ χρειάζεται γιὰ τὴν ἐπιτυχία της εἶναι ἡ ἐξαντλητικὴ μελέτη τοῦ μνημείου.

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΟΥ
ΙΕΡΟΥ ΤΗΣ ΝΕ-
ΜΕΣΗΣ

Στὰ τετράγωνα Α - Δ 7 τοῦ σχηματικοῦ σχεδίου τοῦ Ἱεροῦ (ΠΑΕ 1979, 3 εἰκ. 1) ὑπῆρχε λάκκος τοῦ ὁποίου ὁ καθαρισμὸς καὶ στὴ συνέχεια ἡ ἀνασκαφὴ ἀποκάλυψε ὅτι τὸ Ἱερὸ στὸ σημεῖο ἐκεῖνο εἶχε ἐρευνηθεῖ σὲ βάθος ἀπὸ τὸν Στάη, ὁ ὁποῖος εἶχε φθάσει σχεδὸν ὡς τὴν ἐπιφάνεια τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους. Δὲν ἔγινε λοιπὸν δυνατόν νὰ ἐρευνηθεῖ ἐπιστημονικὰ ὁ χῶρος, ἐξακριβώθηκε ὅμως ὁ τρόπος τῆς ἐπίχωσης τοῦ ἀνδῆρου τοῦ Ἱεροῦ ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους στὸ σημεῖο ἐκεῖνο. Ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ αὐτὴ τοῦ Στάη, γιὰ τὴν ὁποία δὲν ὑπάρχει ὅποιαδήποτε μνεία, προέρχονται καὶ τὰ σποραδικὰ ἀρχαῖα ὄστρακα ποὺ ἔχουν βρεθεῖ στὰ μπάζα τῶν ἀνασκαφῶν του. Παρὰ τὸ ὅτι ἡ ἐπίχωση ποὺ ἀφαιρέθηκε ἦταν περίπου ἡ ἀρχικὴ, μὲ τὴν ὁποία ὁ ἀνασκαφέας εἶχε ξαναγεμίσει τὴν τομὴ ποὺ εἶχε δημιουργήσει, ἀναγκαστικὰ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνουν στρωματογραφικὲς καὶ χρονολογικὲς παρατηρήσεις. Οἱ παρειὲς ὅμως τῆς τομῆς (εἰκ. 1) δείχνουν τὴ διαδοχὴ τῶν στρωμάτων ἡ ὁποία εἶναι τούτη (πίν. 96β):

Δυτικὴ παρειά. Τὸ κατώτερο στρώμα ἀποτελεῖ ὁ φυσικὸς βράχος τῆς περιοχῆς ὁ ὁποῖος ἦταν πρὶν ἀπὸ τὴν κατασκευὴ τοῦ ἀνδῆρου τοῦ Ἱεροῦ ἡ κεκλιμένη ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους. Πάνω στὸ βράχο ὑπῆρχε στρώμα ἀπὸ συμπαγῆς χῶμα, κόκκινο ἔως καφέ. Ἀκολουθεῖ λεπτὸ στρώμα λατύπης ἀπὸ κατεργασία μαρμάρων πάχους 2 ἑκατοστῶν, τὸ ὁποῖο ὅμως δὲν εἶναι παντοῦ εὐδιάκριτο. Τὸ ἐπόμενο πρὸς τὰ ἄνω στρώμα ἀποτελεῖται ἀπὸ χῶμα μέσα στὸ ὁποῖο ὑπάρχουν ἀραιὲς πέτρες μικροῦ μεγέθους. Ἀνάμεσα στὰ δυὸ ἀναλήμματα, γιὰ τὰ ὁποῖα θὰ γίνῃ λόγος παραπάνω, ὑπάρχουν μικρὲς καὶ μεγάλες ἀκατέργαστες πέτρες, κομμάτια ἀπὸ πωρολίθους ἄμορφα καὶ κομμάτια ἀπὸ πωρολίθους μὲ κατεργασμένες ἐπιφάνειες. Τὸ τελευταῖο, τὸ ἀνώτερο στρώμα τῆς ἐπίχωσης τοῦ ἀνδῆρου, ἀποτελεῖται ἀπὸ μικρὲς καὶ μεγάλες ἀργὲς πέτρες ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες ὑπάρχουν κομμάτια ἀπὸ πωρολίθους καὶ θραύσματα ραμμιδιῶν. Τὸ στρώμα αὐτὸ δὲν συνεχίζεται ὡς τὸ βόρειο ἄκρο τοῦ ἀνδῆρου.

Ἀνατολικὴ παρειά. Τὰ στρώματα τῆς παρειᾶς αὐτῆς εἶναι ὅπως καὶ τῆς δυτικῆς περίπου. Πάνω ἀπὸ τὸ φυσικὸ βράχο ὑπῆρχε καθαρὸ χῶμα

Εἰκ. 1. Τομή στο ἄνδρρο τοῦ ἱεροῦ τῆς Νέμεσης (σχ. Κ. Ἡλιάκη).

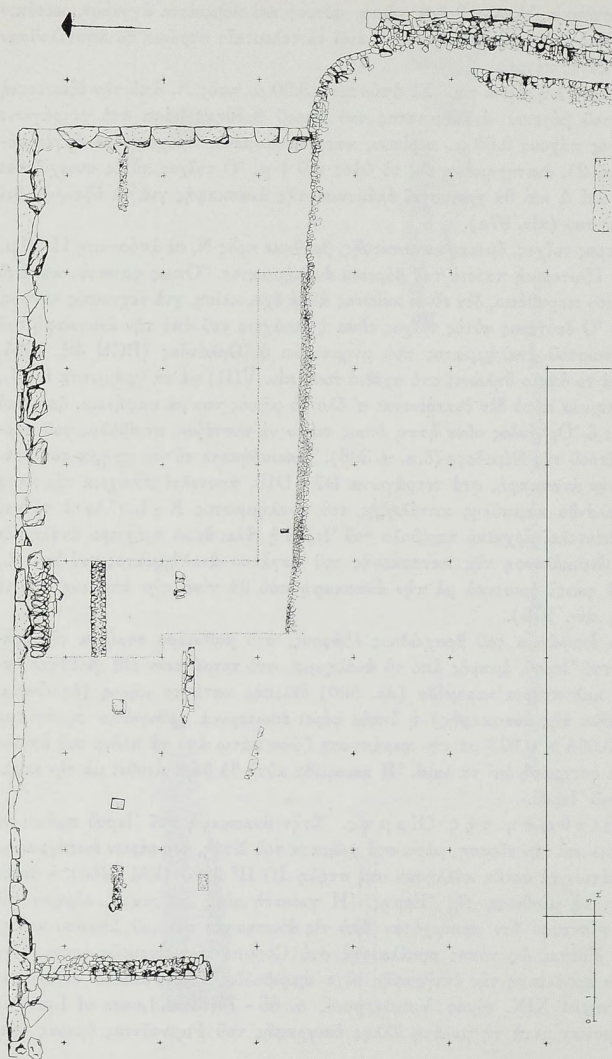
χωρίς ὄστρακα. Ἀκολουθοῦσε χῶμα, πέτρες καὶ κομμάτια ἀγγείων, κατόπιν λατύπη ἀπὸ κατεργασία παωρολίθων ἐνῶ τὸ τελευταῖο στρῶμα τὸ ἀποτελοῦσαν ἀκατέργαστες πέτρες.

Τὰ ἀναλήμματα. Σὲ ἀπόσταση 3.20 μ. πρὸς Ν, ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴν παρειὰ τοῦ βόρειου ἀναλήμματος τοῦ Ἱεροῦ βρέθηκε μέσα στὸ τετράγωνο Β7 τοῖχος πάχους 0.60 μ. περίπου, κατασκευασμένος πρόχειρα μὲ ἀργές πέτρες (εἰκ. 2), διατηρημένος ὡς τὸ ὕψος τοῦ 1 μ. Ὁ τοῖχος αὐτὸς συνεχίζεται πρὸς Α καὶ Δ καὶ θὰ χρειαστεῖ ἐπέκταση τῆς ἀνασκαφῆς γιὰ νὰ ἐξακριβωθεῖ τὸ μῆκος του (πίν. 97α).

Δεύτερος τοῖχος, ὁμοίως κατασκευῆς, βρέθηκε πρὸς Ν, σὲ ἀπόσταση 11.50 μ. ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴν παρειὰ τοῦ βόρειου ἀναλήμματος. Ὅπως φαίνεται καὶ στὸ σχέδιο ποὺ παραθέτω, δὲν εἶναι κάθετος ἀλλὰ ἔχει κλίση, γιὰ τεχνικούς λόγους, πρὸς Ν. Ὁ δεύτερος αὐτὸς τοῖχος εἶναι ἡ συνέχεια τοῦ ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Στάη γνωστοῦ ἀναλήμματος ποὺ μνημονεύει ὁ Ὁρλάνδος (ΒCH 48, 1924, 308) καὶ τὸ ὁποῖο δηλώνει στὸ σχέδιό του (πίν. VIII) μὲ τὰ γράμματα K - L. Τὸ ἀνάλημμα αὐτὸ δὲν διακρίνεται σ' ὅλο τὸ μῆκος του μὲ σαφήνεια, ὅπως τὸ εἰκονίζει ὁ Ὁρλάνδος οὔτε ἦταν, ὅπως τείνω νὰ πιστέψω, περίβολος τοῦ ἀρχαῖκου ἱεροῦ τῆς Θέμιδος (ἔ.π. σ. 308). Ὅπως δὲποτε τὸ νέο τμήμα ποὺ βρέθηκε στὴν ἀνασκαφὴ, στὰ τετράγωνα D7 - D10, ἀποτελεῖ συνέχεια τῆς κατὰ τὸν Ὁρλάνδο καμπύλης κατάληξης τοῦ ἀναλήμματος K - L. Ἄν ὁ τοῖχος αὐτὸς ἀποτελεῖ ἀρχαῖκὸ περίβολο τοῦ Ἱεροῦ ἢ εἶναι ἀπλὸ πρόχειρο ἀνάλημμα γιὰ τὴ διευκόλυνση τῆς κατασκευῆς τοῦ μεγάλου ἀναλήμματος τοῦ 5ου αἰ., αὐτὸ θὰ φανεῖ ὀριστικὰ μὲ τὴν ἀνασκαφὴ ποὺ θὰ γίνῃ τὴν ἐπόμενη χρονιά (εἰκ. 2, πίν. 97β).

Στὴν ἐπιφάνεια τοῦ βραχώδους ἐδάφους, στὸ βαθύτερο στρῶμα τῆς ἐπίχωσης τοῦ Ἱεροῦ, ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ ἀνάλημμα, στὸ τετράγωνο D8, βρέθηκε λακωνικὴ καλυπτῆρια κεραμίδα (ἀρ. 500) ἐλλιπὴς κατὰ τὸ μῆκος (δηλώνεται στὸ σχέδιο τῆς ἀνασκαφῆς) ἢ ὁποία φέρει ἐσωτερικὰ ὀρθογώνιο σφράγισμα διαστ. 0.054×0.073 μὲ τὴν παράσταση ζῶου κάτω ἀπὸ τὰ πόδια τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ἐπιγραφὴ ἐπὶ τὰ λαϊά. Ἡ κεραμίδα αὕτη θὰ δημοσιευθεῖ μὲ τὴν κεραμικὴ τοῦ Ἱεροῦ.

Ἡ μίσθωσις τῆς Ἑρμῆς. Στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Ἱεροῦ πρέπει νὰ περιλάβω καὶ τὴν εὑρεση, μέσα στὰ χώματα τοῦ Στάη, τεσσάρων ἐνεπίγραφων θραυσμάτων τὰ ὁποῖα κόλλησαν στὴ στήλη IG II² 2493 (EM 4219), ἢ ὁποία περιέχει τὴ μίσθωσις τῆς Ἑρμῆς. Ἡ γνωστὴ αὕτη ἐπιγραφὴ, εὑρημα τοῦ Στάη, πίστευαν ὅτι προερχόταν ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴς τοῦ τοῦ Σουνίου καὶ τὸ Σούνιο δίδεται ὡς τόπος προέλευσης στὸ Corpus τῶν ἀττικῶν ἐπιγραφῶν. Γιὰ τὴν προέλευση τῆς ἐπιγραφῆς εἶχε ἀμφιβολίες ὁ M. Janssens (Hesperia Supplement XIX. τόμος Vanderpool, σ. 66 - 74, The Lease of Land in Rhamnous) μετὰ τὴ μελέτη ἄλλης ἐπιγραφῆς τοῦ Ραμνοῦντος ὁμοίως σχε-

Εἰκ. 2. Κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἱεροῦ τῆς Νέμεσης (σχ. Κ. Ἡλιάχη).

δόν, ἡ ὁποία θὰ δημοσιευθεῖ ἀπὸ αὐτόν. Ἡ συγκόλλησις τῶν κομματιῶν τοῦ Ραμνουῦντος στὴν ἐπιγραφή πού πιστευόταν ὅτι εἶχε βρεθεῖ στὸ Σούνιο δείχνει πὼς καὶ ἄλλα εὐρήματα τοῦ Στάη τὰ ὁποῖα ἀποδίδονται σὲ ἄλλες ἀνασκαφές του πιθανὸν νὰ προέρχονται ἀπὸ τὸν Ραμνούντα.

ΤΟ ΑΜΦΙΑΡΕΙΟ ΤΟΥ
ΡΑΜΝΟΥΝΤΟΣ

Τὰ ἐρείπια τοῦ μικροῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀμφιαράου βρίσκονται στὴν ἀπότομη βραχώδη πλαγιά λόφου ΝΔ τοῦ φρουρίου καὶ σὲ πολὺ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ αὐτὸ (πίν. 98α). Ἀνασκάφηκε ἀπὸ τὸν Στάη (ΠΑΕ 1891, 17 - 18) ὁ ὁποῖος ἔδωσε ἐλάχιστες πληροφορίες γιὰ τὴ μορφή του καὶ ἀρκέστηκε στὴν ἀνακοίνωση κάποιων εὐρημάτων. Μὲ βάση τὶς πληροφορίες τοῦ Στάη ὁ Kutsch (Attische Heilgötter und Heilheroen 3,8 - 12, 53 - 54 καὶ 123 - 124) διαπραγματεύεται τὸ θέμα τῆς λατρείας τοῦ Ἀμφιαράου στὸν Ραμνούντα. Πλήρη μελέτη δίνει ὁ Pouilloux (La Forteresse, 93 - 102), ὁ ὁποῖος παρέχει γιὰ πρώτη φορὰ τὴν κάτοψη τοῦ μικροῦ ἱεροῦ.

Ἡ μόνη πηγή γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῶν ἐρειπίων τοῦ ἱεροῦ εἶναι τὸ ψήφισμα IG II² 1322 στὸ ὁποῖο περιγράφεται ἡ κατάστασις τῶν κτηρίων μετὰ τὸ 229 π.Χ. (Pouilloux, 145 - 147). Στὸ ψήφισμα αὐτὸ ἐκτὸς ἄλλων ἀναφέρεται ὅτι τὸν τε οἶκον ἄθυρον εἶναι καὶ τὸν κέραμον κατεαγένοι, καταπεπτωκέναι δὲ καὶ τοῦ τοίχου τὸ μέρος τοῦ κατὰ τὸν βωμὸν καὶ τὴν τράπεζαν τοῦ θεοῦ κατεαγένοι καὶ τὸ προστώιον κινδυνεύειν καταπεσεῖν.

Ἐπειδὴ τὸ ἱερὸ τοῦ Ἀμφιαράου θὰ ἀποτελέσει θέμα ἰδιαιτέρας δημοσίευσης, παρέχω ἐδῶ λίγες πληροφορίες γιὰ τὴ μορφή του καὶ ἀναφέρω τὰ νέα ἐπιγραφικὰ καὶ ἄλλα εὐρήματα. Οἱ ἐπιγραφὲς καὶ τὰ γλυπτὰ πού βρέχῃ ὁ Στάης ἔχουν συγκεντρωθεῖ ἀπὸ τὸν Pouilloux (δ.π. καὶ ἀρ. 30 - 34) καὶ ἀπὸ μένα (ΠΑΕ 1976, 56 - 57). Πρέπει ἐξαρχῆς ὅμως νὰ εἰπωθεῖ πὼς τὰ λείψανα τοῦ ἱεροῦ εἶναι φτωχὰ καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ περιγραφεῖ μὲ ἀκρίβεια ἡ ἀρχαία μορφή του καὶ ὅτι ἔχει ὑποστεί πολλὰς βλάβες ἀπὸ τὴν ἀνασκαφή τοῦ Στάη ἕως σήμερα, κάτι πού ἀποδεικνύεται ἀπὸ παλιὰς φωτογραφίες τοῦ Γερμανικοῦ Ἰνστιτούτου μὲ τὴ βοήθεια μάλιστα τῶν ὁποίων ὁ κ. Ἡλιάκης ἐκπόνησε ὥραία ἀναπαράστασις.

Ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή IG II² 1322 ξέρουμε πὼς ἓνα μέρος τοῦ ἱεροῦ, ὁ ναός, ὀνομαζόταν οἶκος, στεγαζόταν μὲ κεραμιδένια στέγη καὶ στὸ ἐσωτερικὸ του ὑπῆρχε ἡ ἱερὴ τράπεζα καὶ τὸ λατρευτικὸ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ ἐνῶ ἔξω ἀπὸ τὸ ναὸ ὑπῆρχε βωμός, ὅπως σ' ἔλα τὰ ἱερά. Κάποιο μικρὸ ὑπόστεγο ὀνομαζόταν προστώο.

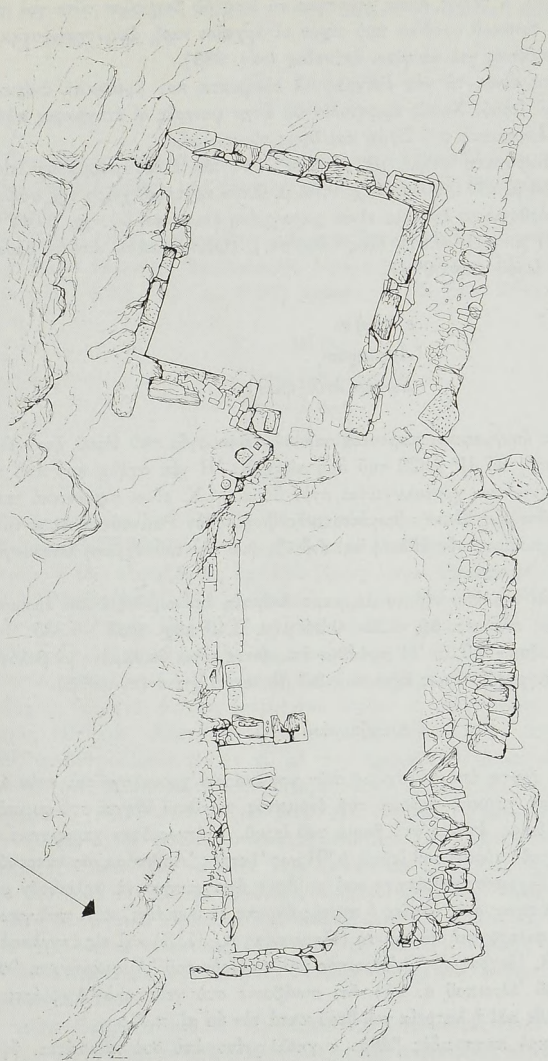
Προσανατολισμένο τὸ ἱερὸ ΒΔ - ΝΔ, τὸ ἀποτελοῦσαν δυὸ χῶροι, σχεδὸν ἰσομεγέθεις (4.70 × 4.70 μ.), πού χωρίζονταν ἀπὸ μιὰ αὐλὴ (5 × 6), στὴ ΝΑ πλευρὰ τῆς ὁποίας, πρὸς τὸ βουνό, ἦταν παραταγμένα ἀναθήματα. Στὸ ἱερὸ ἔφθανε κανεὶς ἀπὸ κάποιο μονοπάτι πού στὸ τέλος του, κάτω ἀκριβῶς

ἀπὸ τὸ ΝΔ δωμάτιο, γινόνταν τεχνητὴ ράμπα στρωμένη με πέτρες καὶ με ὀμαλὴ κλίση (εἰκ. 3).

Οἱ δυὸ χώροι ἦταν στεγασμένοι, αὐτὸ φαίνεται ἀπὸ τὰ κεραμίδια τὰ ὁποῖα βρέθηκαν στὴν ἀνασκαφή. Ὁ δυτικὸς καλύτερα κατασκευασμένος θὰ ἦταν ὁ ναὸς (ὁ οἶκος). Ἐκεῖ βρέθηκε καὶ ἐνεπίγραφο μάρμαρο ποὺ ἀνήκει σὲ βωμὸ τοῦ Ἀμφιαράου. Καὶ τὰ δυὸ δωμάτια εἶναι χτισμένα πάνω σὲ τεχνητὸ ἄνδρρο ποὺ τὸ βαστοῦν ἰσχυροὶ τοῖχοι, φτιαγμένοι με πολλὴ μεγάλες πέτρες, πολλὲς εἶναι βράχοι σχεδὸν ἀκατέργαστοι, με βύσματα ἀνάμεσά τους ποὺ συμπληρώνουν τὰ κενά. Οἱ τοῖχοι τῶν δωματίων, ὅσοι διατηροῦνται, παρουσιάζουν μεγαλύτερη ἐπιμέλεια. Τοῦ δυτικοῦ ἀποτελοῦνται ἀπὸ πολλὴ μεγάλες πέτρες με ἐπεξεργασμένη τὴ φανερὴ ἐπιφάνεια, κυρίως ὁ ἀνατολικὸς καὶ ὁ νότιος ποὺ βαστοῦν τὰ χώματα τοῦ λόφου, με βύσματα πάλι γιὰ τὰ μεταξὺ τους κενά. Ὁ νότιος τοῖχος τοῦ ἀνατολικοῦ δωματίου εἶναι φτιαγμένος με μικρότερες λιθοπλίνθους καὶ βύσματα. Ἡ ἴδια τοιχοδομία ὑπῆρχε καὶ στὸ νότιο τοῖχο τῆς αὐλῆς. Εἶναι φανερό πὼς τὸ ἀνατολικὸ δωμάτιο καὶ ἡ αὐλὴ εἶναι ἐπέκταση τοῦ ἱεροῦ. Ὁ ἀρχικὸς πυρῆνας εἶναι τὸ δυτικὸ δωμάτιο στὸ ὁποῖο διατηρεῖται καλὰ ἡ μιὰ παραστάδα τῆς πόρτας, ἡ νότια, ἐνῶ στὸ ἀνατολικὸ εἶναι ἄγνωστο ἂν ὑπῆρχε τοῖχος ποὺ τὸ χώριζε ἀπὸ τὴν αὐλὴ. Αὐτὸ τὸ δωμάτιο, τὸ ἀνατολικό, ἴσως χρησίμευε ὡς ἐγκοιμητήριο, χώρος δηλαδὴ ὅπου κοιμοῦνταν οἱ ἀσθενεῖς καὶ περίμεναν εἴτε τὴ θεραπεία, εἴτε κάποιον ὄνειρο ποὺ θὰ τοὺς ὀδηγοῦσε στὴ γιατριὰ, καὶ πιθανότατα ἦταν τὸ προστώο τῆς ἐπιγραφῆς ποὺ μνημόνευσα (βλ. Pouilloux σ. 96 σημ. 3).

Ὁ χώρος ἀνάμεσα στὰ δυὸ δωμάτια ἦταν ὑπαίθριος. Ἡ νότια πλευρὰ του ὀριζόνταν ἀπὸ τοῖχο ποὺ χρησίμευε ὡς ἀνάλημμα γιὰ τὰ χώματα τοῦ βουνοῦ. Στὸν τοῖχο αὐτὸν οἱ Ραμνουῖοι εἶχαν ἐνσωματώσει ἀναθήματα με τὰ βάρη τους, βρέθηκαν μάλιστα ἀπὸ τὸν Στάη βάρη στὴ θέση τους. Ἡ σειρὰ τῶν ἀναθημάτων, ἀνάγλυφα κυρίως, ἔπιανε ὀλόκληρη τὴ νότια πλευρὰ τῆς αὐλῆς. Τὸ πρῶτο ἦταν στημένο ἔξω ἀπὸ τὸ δυτικὸ δωμάτιο. Πάνω στοὺς βράχους ποὺ ἀποτελοῦν τὴν ἀρχὴ τοῦ νότιου τοίχου τῆς αὐλῆς εἶναι λαξευμένοι τρεῖς τόρμοι γιὰ τίς βάσεις ἀναθημάτων· ἡ μιὰ, ἡ πρώτη, σώζεται· εἶναι ἕνα μικρότατο πεσσοειδὲς βάρη στὸ ὁποῖο ἦταν στερεωμένο μικρὸ ἀνάγλυφο. Ἐμπρὸς ἀπὸ τὴ σειρὰ τῶν ἀναθημάτων ὑπῆρχε κτιστὸ θρανίον γιὰ ν' ἀναπαύονται οἱ προσκυνητές, ὅπως συμβαίνει καὶ σήμερα σὲ πολλὰ ἀγροτικὰ ἐκκλησιάκια.

Τὸ ἱερὸ τοῦ Ἀμφιαράου στὸν Ραμνούντα εἶναι καλὸ παράδειγμα τῆς μορφῆς τῶν μικρῶν ἀγροτικῶν ἱερῶν. Τὰ κτήρια τοῦ ἱεροῦ ἦταν φτωχικὰ καὶ πρόχειρα κατασκευασμένα με τὸν κόπο καὶ τὴν προσπάθεια λίγων ἀτόμων. Οἱ πιστοὶ ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ ἀρκεστοῦν στὸ ἐλάχιστο, στοὺς ἀπλοὺς χώρους τοὺς χτισμένους με τὴ ντόπια πέτρα καὶ στεγασμένους με κεραμίδια, σὲ κτήρια στερημένα ἀπὸ κάθε στολίδι καὶ στοιχεῖο ὁμορφιάς. Στὴν περίπτωσή μάλιστα

Εἰκ. 3. Κάτοψη τοῦ Ἀμφιαρέιου Ραμνοῦντος (σχ. Κ. Ἡλιάκη).

τοῦ Ἀμφιαρείου, ὁ τόπος ὅπου χτίστηκε τὸ ἱερό δὲ βοηθοῦσε οὔτε γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ τυπικοῦ σχεδίου ποὺ εἶχαν οἱ ἀρχαῖοι ναοί, ἀφοῦ χρειάστηκαν μεγάλες προσπάθειες γιὰ νὰ γίνεи ἐπίπεδος (πίν. 98β).

Ἐνδιαφέροντα εἶναι τὰ νέα ἐπιγραφικὰ εὐρήματα ποὺ βρέθηκαν ἀνάμεσα στὶς πέτρες τοῦ ἱεροῦ. Χωρὶς ἀμφιβολία θὰ ἦταν φανερὲς οἱ ἐπιγραφὲς αὐτὲς καὶ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Στάη καὶ ἴσως τὶς γνώριζε.

1. (477). Μικρότατη στήλη μὲ ἀέτωμα, ἀπὸ πεντελικὸ μάρμαρο, λειψὴ δεξιὰ, ὕψ. 0.153 μ. πλ. 0.10 μ. πᾶχ. 0.02 μ. Στὸν κεντρικὸ χῶρο τῆς στήλης ὅπου ὑπάρχει ὀρθογώνιο ἐγκοιλὸ εἶναι χαραγμένη ἐπιγραφή ὕψ. γρ. 0.017 μ. (1ος στ.) 0.007 μ. (ω) - 0.014 (2ος - 3ος στ.). Βρέθηκε κάτω ἀπὸ τὸ βόρειο ἀνάλημμα τοῦ ἱεροῦ (πίν. 99α).

εὐχὴν

Ἀμφιαράω

Σωτήρ ἀνέθ[ηκεν]

Ἡ τελευταία ἐπιγραφικὴ μαρτυρία γιὰ τὴ λειτουργία τοῦ ἱεροῦ ἦταν ἕως τώρα ἡ ἐπιγραφή IG II² 1322 τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. Ἡ νέα στήλη ποὺ ἀπὸ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων χρονολογεῖται στὸν 3ο αἰ. μ.Χ. εἶναι σημαντικὸ τεκμήριο γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἐθνικῆς θρησκευτικῆς ζωῆς στὸν Ραμνούντα κατὰ τοὺς πρώτους μεταχριστιανικοὺς αἰῶνες καὶ ἔνδειξη γιὰ τὴν ταυτόχρονη λειτουργία τοῦ ἱεροῦ τῆς Νεμέσεως.

2. (482). Πλίνθος ἀπὸ ντόπιο μάρμαρο ἀκέραιη ἐπάνω, δεξιὰ καὶ ἐμπρός, λειψὴ στὶς ἄλλες πλευρές, ὕψ. 0.22 - 0.24 μῆχ. 0.40 πᾶχ. (βάθ.) 0.335.

Ἦψ. γρ. 0.02(ο) - 0.025. Ἡ πρόσθια ἐπιφάνεια εἶναι δουλεμένη μὲ βελόνι, ὁ χῶρος τῆς ἐπιγραφῆς ὅμως ἔχει λειανθεῖ μὲ λεπτὸ χτένι (πίν. 99β).

[Ἀμφ]ιαράου

Ἡ ἐπιγραφή τούτη ἀπὸ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων χρονολογεῖται στὸν 4ο αἰ. π.Χ. Ἡ κατὰ γενικὴν ἐκφορὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ θεοῦ ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ πλίνθος ἀνήκει στὸ βωμὸ τοῦ ἱεροῦ. Μήπως ὅταν χαράχτηκε ἡ ἐπιγραφή ὁ ἀρχικὸς κύριος τοῦ ἱεροῦ, ὁ Ἡρώς Ἰατρός Ἀριστόμαχος λατρευόταν ἀκόμη ὡς ξεχωριστὴ θεότητα καὶ κρίθηκε ἀπαραίτητο νὰ δηλωθοῦν μὲ ἐπιγραφὲς οἱ θεότητες στὶς ὁποῖες ὁ πιστὸς ἔπρεπε νὰ θυσιάζει, κάτι ποὺ γνωρίζουμε ἀπὸ τὴ φιλολογικὴ παράδοση (Παυσανίας Α, 34, 3) καὶ τὶς ἐπιγραφὲς (IG VII 421· Β. Πετράκος, Ὁ Ὀρωπὸς καὶ τὸ ἱερόν τοῦ Ἀμφιαράου σ. 96· Ἐπιγραφικὰ τοῦ Ὀρωποῦ σ. 24) ὅτι συνέβαινε στὸ γειτονικὸ Ἀμφιάρειο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἦλθε καὶ ἡ λατρεία τοῦ θεοῦ κατὰ τὸν 4ο αἰ. π.Χ.;

3. (483). Μικρὸ πεσσοειδὲς βάθρο συγκολλημένο ἀπὸ δυὸ κομμάτια, ὕψ.

0.61, πλ. 0.17 (κάτω) - 0.19 πάχ. 0.12. Σώζει στὸν ἄβακα λείψανα ἐπιγραφῆς ὕψ. γρ. 0.012 (εἰκ. 4).

[- - - - -]AI

IOI

Παραπάνω εἰπώθηκε ὅτι τὸ βαθρίδιο αὐτὸ ἦταν ἰδρυμένο μέσα σὲ τόρμο λαξευμένο στὸ βράχο, ποὺ ἀποτελεῖ μέρος τοῦ νότιου ἀναλήμματος τοῦ ἱεροῦ (εἰκ. 3).

4. (484). Βάθρο ἀπὸ ντόπιο μάρμαρο λεῖψὸ ἐπάνω, ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ. Στὴν πάνω ἐπιφάνεια ἡμισφαιρικός τόρμος μέγ. διαμ. 0.17. Ὑψ. 0.58, πλ. 0.55, πάχ. 0.40. Ὑψ. γρ. 0.025 μεταστ. 0.018 (πίν. 99γ).

[. . . .]EA[. . . .]

[Ἀπολ.]οδήμ[ο]

[Ἡρω]ἱατρῶ

[Ἀρισ]τομάχω

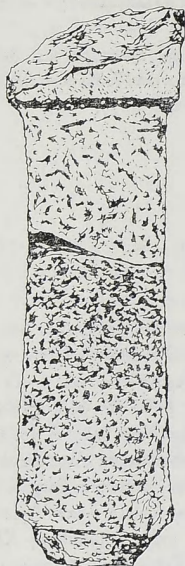
[ἀνέ]θηκεν

Ἀπὸ τὸ Ἀμφιάρειο τοῦ Ραμνοῦντος σώζονται πέντε ἀναθέσεις (δὲν ὑπολογίζω τὴν IG II² 4426). Ἀπὸ αὐτὲς ἡ παρὰ Pouilloux ἀρ. 30 ἀναφέρεται ἥρωι ἱατρῶι, ἡ ἐδῶ ἐξεταζόμενη ἀρ. 484 [ἥρω] ἱατρῶ [Ἀρισ]τομάχω, ἡ IG II² 4452 (Pouilloux ἀρ. 33) Ἀριστομάχωι Ἀμφιεράωι, ἡ IG II² 4436 (Pouilloux ἀρ. 32) ἥρωι ἱατρῶι Ἀμφιεράωι καὶ ἡ νεώτερη ἀπὸ ὅλες, ἡ ἀρ. 477 Ἀμφιαράω. Ἡ σειρὰ μὲ τὴν ὁποία παραθέτω τὰ ἀποσπάσματα εἶναι κατὰ τὸ δυνατὸν χρονολογική. Ἡ διαδοχὴ καὶ ἡ ἐναλλαγὴ τῶν ὀνομάτων δείχνει ὅτι ἡ ἀρχικὴ θεότητα, ὁ ἥρωις ἱατρὸς τοῦ ὁποίου τὸ κύριο ὄνομα ἦταν Ἀριστόμαχος (Bekker, Anecdota Graeca, 262· Σχόλια στὸν Δημοσθένη XIX, 249) συνδέθηκε κατὰ τὸν 4ο αἰ. μὲ τὸν Ἀμφιάραιο. Γιὰ κάποιον διάστημα οἱ δυὸ θεότητες συλλατρεύτηκαν, γρήγορα ὅμως ὁ ἥρωις ἱατρὸς ταυτίστηκε μὲ τὸν Ἀμφιάραιο (IG II² 4436). Στὸν 3ο αἰ. (IG II² 1322) ὁ ἥρωις ἱατρὸς καὶ ὁ Ἀριστόμαχος ἔχουν ἐντελῶς ὑποκατασταθεῖ ἀπὸ τὸν Ἀμφιάραιο (ὁ τύπος τοῦ ὀνόματος ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι Ἀμφιέρας) καὶ ἡ νέα μαρτυρία, τὸ ἀνάθημα τοῦ Σωτήρος, ἔξι αἰῶνες ἀργότερα, ἀναφέρει μόνον τὸν Ὠρώπιο Ἀμφιάραιο.

Στὰ ἐπιγραφικὰ εὐρήματα ποὺ ἀνακοινῶν ἐδῶ πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ ὅσα δημοσίευσα τελευταῖα (AE 1979, 60 καὶ 71), δηλαδὴ ἡ ἐπιγραφὴ IG II² 4436 συμπληρωμένη καὶ ἡ νέα ἀνάθεση [εὐξάμ]ῆνη, Εὐθιον [- - -]υ Τρικο-
ουσίου [ἀ]νέθηκε.

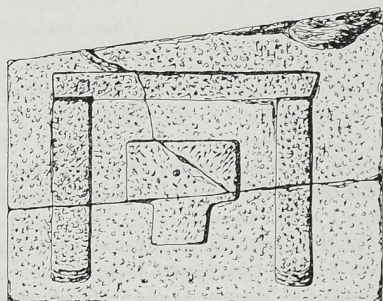
Ἄλλα εὐρήματα ἀπὸ τὸ Ἀμφιάρειο τοῦ Ραμνοῦντος εἶναι τοῦτα:

1. (485). Τμῆμα τῆς δεξιᾶς γωνίας μικρῆς μαρμάρινης πλίνθου ἀναθήματος

0 20 εη

Εικ. 4. Πεσσοειδές βαθρίδιο ἀπὸ τὸ Ἀμφιάρειο τοῦ Ραμνοῦντος (σχ. Ἀπ. Θωμοπούλου).

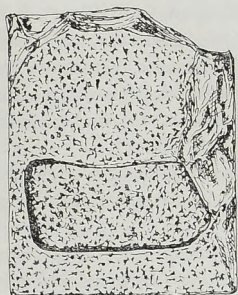

0 50 εη

Εικ. 5. Βάση ναύσκου ἀπὸ τὸ Ἀμφιάρειο τοῦ Ραμνοῦντος (σχ. Ἀπ. Θωμοπούλου).

ὅπου σώζεται ὁμφαλὸς τοῦ ὁποίου λείπει τὸ πάνω μέρος. Ὑψ. 0.07, πλ. 0.076, βάρ. 0.09 μ.

2. (486). Κομμάτι ἡμικυλινδρικοῦ μαρμάρου λειψὸ στὸ πάνω μέρος διακοσμημένο μὲ ἀνάγλυφες ταινίες ποὺ σχηματίζουν γλῶσσες. Ἡ πίσω ἐπιφάνεια

0 50 εκ

Εἰκ. 6. Βάση ἀγάλματος ἀπὸ τὸ 'Αμφιφάρειο τοῦ Ραμνοῦντος (σχ. 'Απ. Θωμοπούλου).

0 50 εκ

Εἰκ. 7. Πεσσοειδὲς βάθρο ἀναγλύφου ἀπὸ τὸ 'Αμφιφάρειο τοῦ Ραμνοῦντος (σχ. 'Απ. Θωμοπούλου).

εἶναι λειασμένη. Στὴν κάτω ὑπάρχει ἀναθύρωση στὴ δὲ ἐπάνω σώζεται ἐπιμήκης τόρμος. Ὑψ. 0.06, κάτω διάμ. 0.067.

Εὐρήματα τοῦ Στάη εἶναι τρεῖς βάσεις ἀναθημάτων ποὺ βρίσκονται στὸ 'Αμφιφάρειο καὶ τῶν ὁποίων παραθέτω ἐδῶ τὴν περιγραφή καὶ τὰ σχέδια.

3. Τὸ πρῶτο εἶναι πλάκα ἀπὸ ντόπιο μάρμαρο σπασμένη σὲ τρία κομμάτια, ὕψ. 0.12, πλ. 0.83, βάθ. 0.54 - 0.65, ποὺ φέρει στὴν πάνω ἐπιφάνεια λαξεύματα γιὰ τὴ στερέωση πλακῶν μὲ τίς ὁποῖες σχηματίζονταν μικρὸ κουβούκλιο, ναῖσκος, ἐσωτ. πλ. 0.49 μ. Στὸ κέντρο τοῦ ὀρθογώνιου χώρου ποὺ σχηματίζεται ὑπάρχει ἄλλο λάξευμα πλ. 0.25 γιὰ τὴν ὑποδοχὴ ἀναθήματος, ἀγαλματίου κα-

θιστοῦ λ.χ., ὅπως οἱ γνωστὲς ἀπεικονίσεις τῆς καθημένης Κυβέλης. Ὁ Pouilloux (La Forteresse, 95 πίν. XLIII, 4) ἀναφέρει δυὸ ἐκδοχὰς γιὰ τὸ εἶδος τοῦ μνημείου: μικρὸ λατρευτικὸ ἄγαλμα ἢ ἀνάθημα ποῦ χρειάζεταν κάποια προστασία (εἰκ. 5).

4. Στὴν εἴσοδο τοῦ δυτικοῦ δωματίου βρίσκεται, στὴν ἀρχικὴ ὅπως νομίζω θέση, βάθρο ἀπὸ ντόπιο μάρμαρο ὕψ. 0.26, πλ. 0.53, βάθ. 0.66 μὲ τόρμο στὴν πάνω ἐπιφάνεια γιὰ τὴν ὑποδοχὴ μαρμάρινου ἀγάλματος (εἰκ. 6).

5. Πεσσοειδὲς βάθρο ἀπὸ ντόπιο μάρμαρο λευκὸ κάτω, ὕψ. 1.45, πλ. 0.39 γιὰ τὴν ἰδρυση ἀναγλύφου, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸν τόρμο ποῦ ἔχει στὴν πάνω ἐπιφάνεια. Σὲ παλιὰ φωτογραφία τοῦ Γερμανικοῦ Ἰνστιτούτου (Rhamnus 21) εἰκονίζεται τὸ βάθρο αὐτὸ στὴ θέση του, ἰδρυμένο μέσα στὴ χαμηλὴ βάση του, σπασμένο ὅμως στὰ δύο. Τὰ κομμάτια του βρέθηκαν σκορπισμένα ἀπὸ τοὺς ἀρχαιοκαπήλους ποῦ λεηλάτησαν πολλὰς φορὲς τὸ ἱερὸ (εἰκ. 7).

Ἄλλες βάσεις ἀναθημάτων μὲ τίς ἐπιγραφὰς τους, ἀπὸ τὸ Ἀμφιάρειο τοῦ Ραμνουῦντος, δημοσίευσα ἤδη (ΑΕ 1979 σ. 61 εἰκ. 28, 29· σ. 64 εἰκ. 32· σ. 71 ἀρ. 26 πίν. 13γ).

Γιὰ νὰ συμπληρωθεῖ ἡ ἔρευνα καὶ ἡ μελέτη τοῦ μικροῦ ἱεροῦ ἀπαραίτητο εἶναι νὰ ἀνασκαφοῦν τὰ χώματα τῆς ἀνασκαφῆς του ἀπὸ τὸν Στάη καὶ ἀπὸ τοὺς ἀρχαιοκαπήλους τὰ ὅποια καθὼς ἀδειάζονταν ἀπὸ ψηλὰ στὴν κατωφέρεια, ἔχουν σκορπιστεῖ σὲ μεγάλη ἔκταση.

ΦΡΟΥΡΙΟ

Καθαρισμὸς παλαιῶν ἀνασκαφῶν καὶ ἀνασκαφικῇ ἔρευνα ἔγινε σὲ χώρους τοῦ φρουρίου γιὰ τὴ διευκρίνιση τῆς μορφῆς ὁρισμένων κτισμάτων καὶ τὴν ἐξакρίβωση τοῦ προσορισμοῦ τους. Μὲ τὴν εὐκαιρίαν τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν ἐκπονήθηκαν νέα, ἀκριβέστερα τοπογραφικὰ σχέδια τοῦ χώρου ἀνάμεσα στὴν πύλη τοῦ ἐξωτερικοῦ τείχους καὶ στὴν πύλη τῆς ἄνω ἀκρόπολης (παρ. 9 πίν. ΣΤ').

Μὲ τὴν ἔρευνα τοῦ φρουρίου εἶχε ἀσχοληθεῖ πρῶτος ὁ Φίλιος (ΠΑΕ 1880, 62 - 64), κατόπιν ὁ Στάης (ΠΑΕ 1891, 14 - 18) καὶ τελευταῖος ὁ Pouilloux τοῦ ὁποῦ το ἰδίον βιβλίον ποῦ μνημονεύει συχνὰ στὶς ἐκθέσεις μου ἀποτελεῖ σταθερὸ ὁδηγὸ γιὰ τὴ μελέτη τοῦ μεγάλου μνημείου. Ὁ Pouilloux δὲν εἶχε τὰ μέσα γιὰ συστηματικὸν καθαρισμὸν καὶ ἀνασκαφὴν τοῦ χώρου καὶ περιέγραψε τὰ θεατὰ λειψάνα. Στὰ ὅσα σημαντικὰ ἔχει γράψει ἡ ἔρευνά μου προσθέτει νέα στοιχεῖα καὶ διευκρινήσεις. Ἡ ἐκθεση αὐτὴ ἐξάλλου πρέπει νὰ θεωρηθεῖ συνέχεια παλαιότερων (ΠΑΕ 1976, 37 - 43, 56· ΠΑΕ 1977, 18 - 19).

ΤΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟ

Στὴν ἐκθεση τοῦ 1977 εἶχα διευκρινήσει ὅτι ὁ χώρος τὸν ὁποῖον ὁ Στάης (ΠΑΕ 1891, 14 - 15) ὀνόμασε γὰρ τοῦ Διονύσου (καὶ σὲ τοῦτο τὸν ἀκολούθησε ὁ Pouilloux, La Forteresse, 70) ἦταν πρότυπο χρήσιμο γιὰ τὴν εἴσοδο σὲ

κάποιο τέμενος πού ὀριζόταν ἀπὸ περίβολο θεατὸ κατὰ μεγάλο μέρος, εἶχα τὴν ἐλπίδα μάλιστα ὅτι θὰ σώζονταν καὶ λείψανα θρησκευτικῶν κτηρίων στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ τεμένους. Πυκνὲς τομὲς σ' ὅλο τὸ χῶρο (ἐκτάσεως 1200 μ²) δὲν ἔφεραν σὲ φῶς κανένα οἰκοδομικὸ λείψανο ἐκτὸς τῶν θεμελίων μικροῦ δωματίου προσκολλημένου στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ περιβόλου. Εὐρήματα δὲν ὑπῆρχαν ἐκτὸς ἐλαχίστων στὰ ὁποῖα προσθέτω καὶ ἐκεῖνα τοῦ Στάη. Ἡ ἐπίχωση ἦταν πολὺ μικρὴ καὶ τοῦτο ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος στὸν Στάη ὁ ὁποῖος κατέσκαψε τὸ χῶρο. Στὸ κέντρο περίπου τῆς ἐκτασης πού ὀρίζει ὁ περίβολος, κάτω ἀπὸ πολὺ μικρὴ ἐπίχωση, βρέθηκαν λίγα ὄστρακα (ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἐπεκτάθηκε ἐπίτηδες), ἄβαφα καὶ χειροποίητα. Τὰ περισσότερα ἀνήκουν σὲ μεγάλα χονδροειδῆ ἀγγεῖα τῶν ὁποίων τὸ σχῆμα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναγνωρισεῖ. Ἡ κυρία Μαρία Παντελίδου πού τὰ ἐξέτασε τὰ χρονολογεῖ στὴν ὑπονεολιθικὴ ἢ τὴν ΠΕ Ι περίοδο.

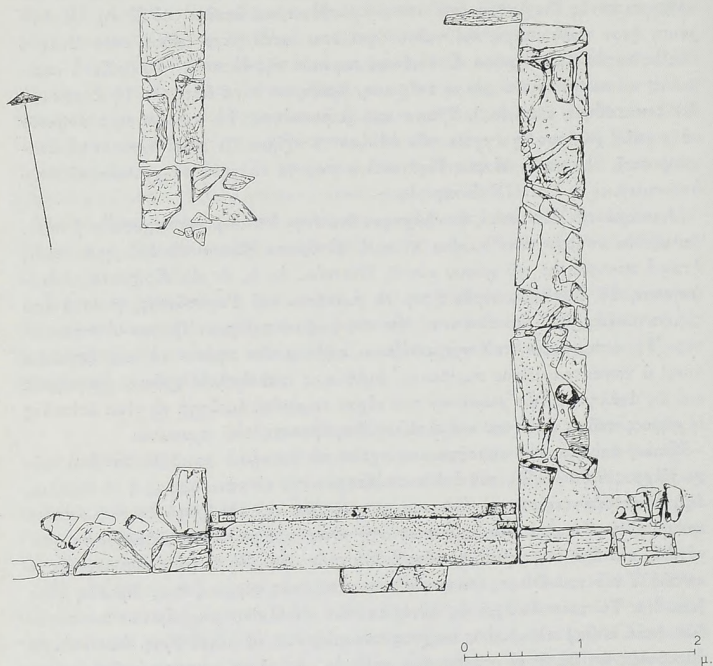
Ἀφοῦ μὲ τὴν ἀνασκαφὴ ἀποδείχτηκε ὅτι στὴν ἐκταση πού περικλείει ὁ περίβολος δὲν ὑπῆρχε ποτὲ κανένα κτίσμα, αὐτόματα τίθεται τὸ ἐρώτημα: ποίος ἦταν ὁ προορισμὸς τοῦ χώρου αὐτοῦ; Πιστεύω, ἐκτὸς ἀν νέα εὐρήματα μὲ διαψεύσουν, ὅτι ὁ χῶρος αὐτὸς ἦταν τὸ γυμνάσιο τοῦ Ραμνοῦντος, γνωστὸ ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές, ὅπου ἀσκοῦνταν οἱ νέοι τοῦ χωριοῦ καὶ γυμνάζονταν οἱ στρατιῶτες. Ἡ κατωφέρεια πού σχηματίζεται σήμερα δὲν πρέπει νὰ μᾶς ξεγελάει γιατί ὁ καταστραμμένος περίβολος, ψηλότερος στὰ ἀρχαῖα χρόνια, χρησίμευε καὶ ὡς ἀνάλημμα τῶν χωμάτων πού εἶχαν σωρευθεῖ ἐκεῖ γιὰ νὰ γίνεи ἐπίπεδος ὁ χῶρος, τοῦτο φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴ διαμόρφωση τοῦ προπύλου.

Ὅπως φαίνεται στὸ τοπογραφικὸ σχέδιο τὸ γυμνάσιο περιβάλλεται ἀπὸ τοῖχο πάχους 0.60 - 0.70, τοῦ ὁποῖου σώζεται μόνο τὸ κάτω μέρος ἢ τὸ θεμέλιο, ἀπὸ ἀκατέργαστες πέτρες ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες μερικὲς ἔχουν ὑποστεῖ κάποια κατεργασία. Τὸ πρόπυλο βρίσκεται στὴ νότια πλευρὰ τοῦ περιβόλου, τὴ στενότερη, καὶ ἔχει ἐσωτερικὸ πλάτος 2.70 μ., ὅσο δηλαδὴ τὸ μονόλιθο μαρμάρينو κατώφλι τοῦ πού ἔφερε, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τοὺς τὸρμους του, δίφυλλη θύρα (εἰκ. 8). Τὸ πρόπυλο ἔχει ὡς συνέχεια τῶν μονόλιθων μαρμαρίνων παραστάδων (πίν. 100α) πλευρικοὺς τοίχους πού σώζονται σὲ μικρὸ ὕψος. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι θὰ ἦταν στεγασμένο, πιθανὸν μὲ ξύλινη κεραμοσκεπὴ ἀετωματικὴ στέγη. Στὸ ἐσωτερικὸ του, πού ἔχει διαστάσεις 2.70 × 4.15 μ., βρέθηκε ἀπὸ τὸν Στάη (ΠΑΕ 1891, 15· ΑΔ 1891, 116 ἀρ. 15) κορμὸς ἀγάλματος Διονύσου (Ἐθν. Μουσεῖον 2328) στὸν ὁποῖο προστέθηκε τὸ δεξιὸ πόδι πού βρισκόταν στὴν ἀποθήκη τοῦ Ραμνοῦντος (ΠΑΕ 1976, 56 ἀρ. 30 πίν. 23α). Ὁ Pouilloux (La Forteresse, 70) χαρακτηρίζει καὶ αὐτὸς τὸ πρόπυλο ὡς μικρὸ ναὸ καὶ δὲν ἀπορρίπτει τὴν ἀπόδοσή του στὴ λατρεῖα τοῦ Διονύσου.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν κορμὸ τοῦ ἀγάλματος τοῦ Διονύσου, ὁ Στάης βρῆκε μέσα στὸ πρόπυλο «τέσσερα βάθρα ἀγαλμάτων» ἀνεπίγραφα. Στὴν πραγματικότητά πρόκειται γιὰ δυὸ βάθρα κιονοειδῶν ἀναθημάτων καὶ δυὸ βάσεις στη-

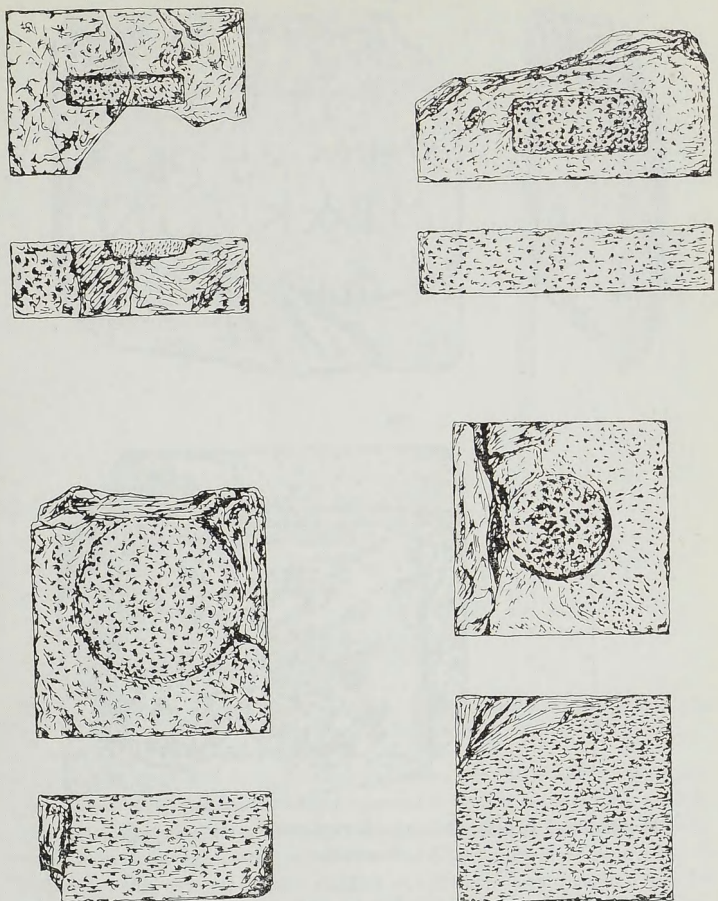
λῶν (εἰκ. 9) ποὺ πιθανὸν νὰ εἶχαν μεταφερθεῖ στὴ θέση ποὺ βρέθηκαν ἀπὸ ἄλλοῦ.

Ἀνάμεσα στὶς ἐπιγραφὰς τὶς ὁποῖες δημοσίευσε ὁ Pouilloux ἀπὸ τὸ χῶρο τοῦ φρουρίου εἶναι μία ποὺ βρέθηκε στὸ πρόπυλο, τουλάχιστον ἐκεῖ τὴν βρῆκα

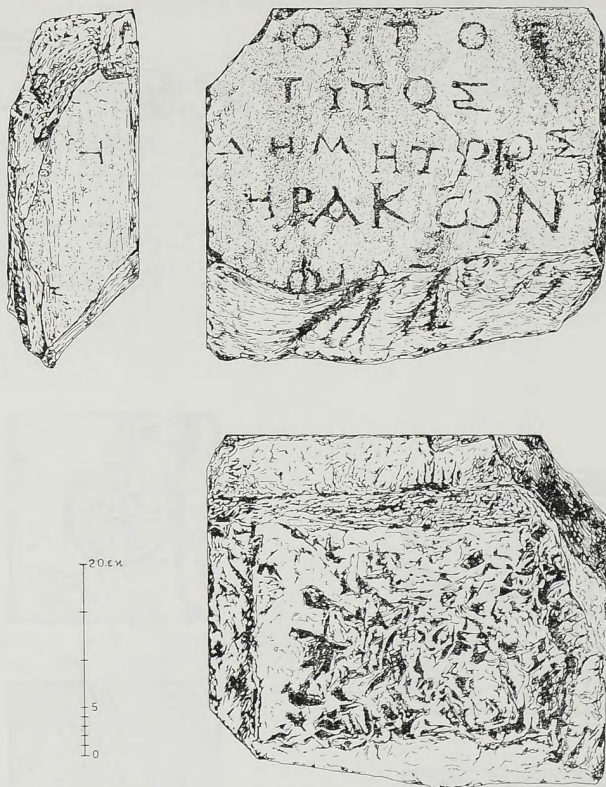
Εἰκ. 8. Τὸ πρόπυλο τοῦ γυμνασίου Ραμνουῦντος (σχ. Ἀπ. Θωμοπούλου).

ἐγὼ (La Forteresse, 165 ἀρ. 66 πίν. LXIII,I). Τὸ μάρμαρο στὸ ὁποῖο εἶναι χαραγμένη τὸ χαρακτηρίζει ὁ Pouilloux ὡς στήλη καὶ γιὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ περιεχομένου της πρέπει νὰ βασιστοῦμε στὸ λῆμμα Ἑρᾶκων τῆς προσωπογραφίας τοῦ Ραμνουῦντος (σ. 174) ὅπου τὰ ὀνόματα τῆς ἐπιγραφῆς τὰ ἀποδίδει σὲ ἓνα πρόσωπο. Στὴν πραγματικότητα πρόκειται γιὰ τμῆμα πλάκας θρανίου λειασμένης στὴν πάνω καὶ στὴν πρόσθια ἐπιφάνεια (ὅπου ὑπάρχει χαραγμένο τὸ γράμμα Τ), μὲ ἀναθύρωση στὴ στενὴ ἀριστερὴ πλευρὰ καὶ σπα-

0 50εκ

Εἰκ. 9. Βάθρα ἀπὸ τὸ πρόπυλο τοῦ γυμνασίου τοῦ Ραμνοῦντος (σχ. Ἀπ. Θωμοπούλου).

Εικ. 10. Πλάκα θρανίου τοῦ γυμνασίου Ραμνουῦντος με ὀνόματα ἐφήβων (σχ. Ἀπ. Θωμοπούλου).

σμένη στη δεξιά πλευρά. Ἡ κάτω ἐπιφάνεια εἶναι κατεργασμένη στην πρόσθια καὶ τὴν ἀριστερὴ παρυφῇ (ἐδῶ γιὰ τὴ στήριξη τῆς πλάκας στὸ μαρμάρινο πόδι τοῦ θρανίου) ἐνῶ ἡ ὑπόλοιπη ἐπιφάνεια ἔχει μείνει ἔξωρη. Τὸ κείμενο τῆς πλάκας τοῦ θρανίου (ἀρ. 503) ποὺ ἔχει μῆκος 0.38 πλ. (βάθ.) 0.435 καὶ πᾶχ. 0.14 εἶναι τοῦτο (τὸ ὕψ. γρ. ποικίλλει: 0.029 (Σ), 0.05 (N, K), 0.037(ω), 0.03(O)):

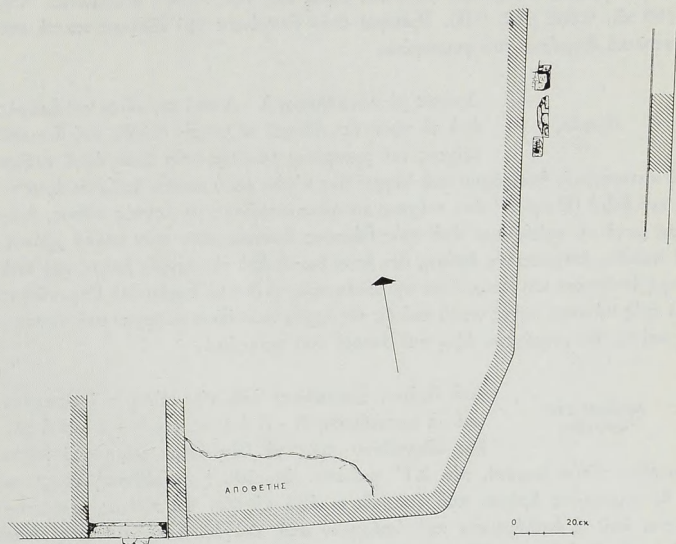
Ο Τ Τ Ο Ε

Τ ὶ τ ο ς

Δημήτριος

Ἡρακλῶν

φίλ[οι]

Εἰκ. 11. Τὸ πρότυπο τοῦ γυμνασίου Ραμνοῦντος, ὁ ἀποθέτης καὶ ὁ ἀνατολικὸς δρόμος μετὰ βάθρα (σχ. Ἀπ. Θωμοπούλου).

Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ σχέδιο ποὺ παραθέτω (εἰκ. 10), καὶ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων εἶναι διάφορο σὲ κάθε ὄνομα καὶ ὁ τρόπος τῆς χάραξης προδίδει χέρι ὃχι ἐξασκημένο καὶ χρήση ἀκατάλληλου λιθουργικοῦ ἐργαλείου. Πρόκειται λοιπόν, ὅπως προκύπτει καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι ἡ ἐπιγραφή εἶναι χαραγμένη σὲ πλάκα θρανίου, γιὰ χαράγματα ἐφήβων συνηθέστατα στὰ γυμνάσια τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου (βλ. σχετικὴ βιβλιογραφία Πετράκος, ΑΔ 23, 1968, 101 κέ. καὶ ΑΔ 29, 1976, 104 κέ., ὅπου γράφω γιὰ τὸν χαρακτηρισμὸ φίλοι).

Ὑπενθυμίζω ὅτι σὲ χώρῳ τοῦ γυμνασίου, κοντὰ στὸ πρότυπο, εἶχε βρεθεῖ ποσότητα μελανόμορφων ὁστράκων (ΠΑΕ 1977, 19 πίν. 7α). Ἡ φετινὴ ἔρευνα δὲν ἔδωσε νέα στοιχεῖα γιὰ τὴν αἰτία τῆς ἀπόθεσης τῶν ὁστράκων στὸ χώρῳ αὐτὸ (εἰκ. 11).

Στὰ εὐρήματα ἀπὸ τὸ ὡρο τοῦ γυμνασίου ἀνήκουν καὶ τὰ ἐξῆς ἀρχαῖα:

1. (496). Γυμνὸς δεξιὸς γυναικεῖος πῆχυς μὲ τὸ ἄκρο χέρι ἀπὸ μαρμάρينو ἀγαλμάτιο μήκ. 0.086.

2. (497). Δεξιὸς γυμνὸς πῆχυς μαρμάρινου ἀγαλματίου μήκ. 0.115.

3. (498). Μικρὸ κορμάτι ἀπὸ πλίνθο ἀναγλύφου ὅπου σώζεται δεξὶ ἄκρο πόδι μὲ ἐμβάδα, καλυμμένο κατὰ ἓνα μέρος ἀπὸ τὴν παρυφὴ φορέματος. Ὅψ. 0.089 πλ. 0.068 βάθ. 0.05. Βρέθηκε στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους κοντὰ στὸ ἀνατολικὸ δωματίο τοῦ γυμνασίου.

ΠΙΓΑΙΔΑ

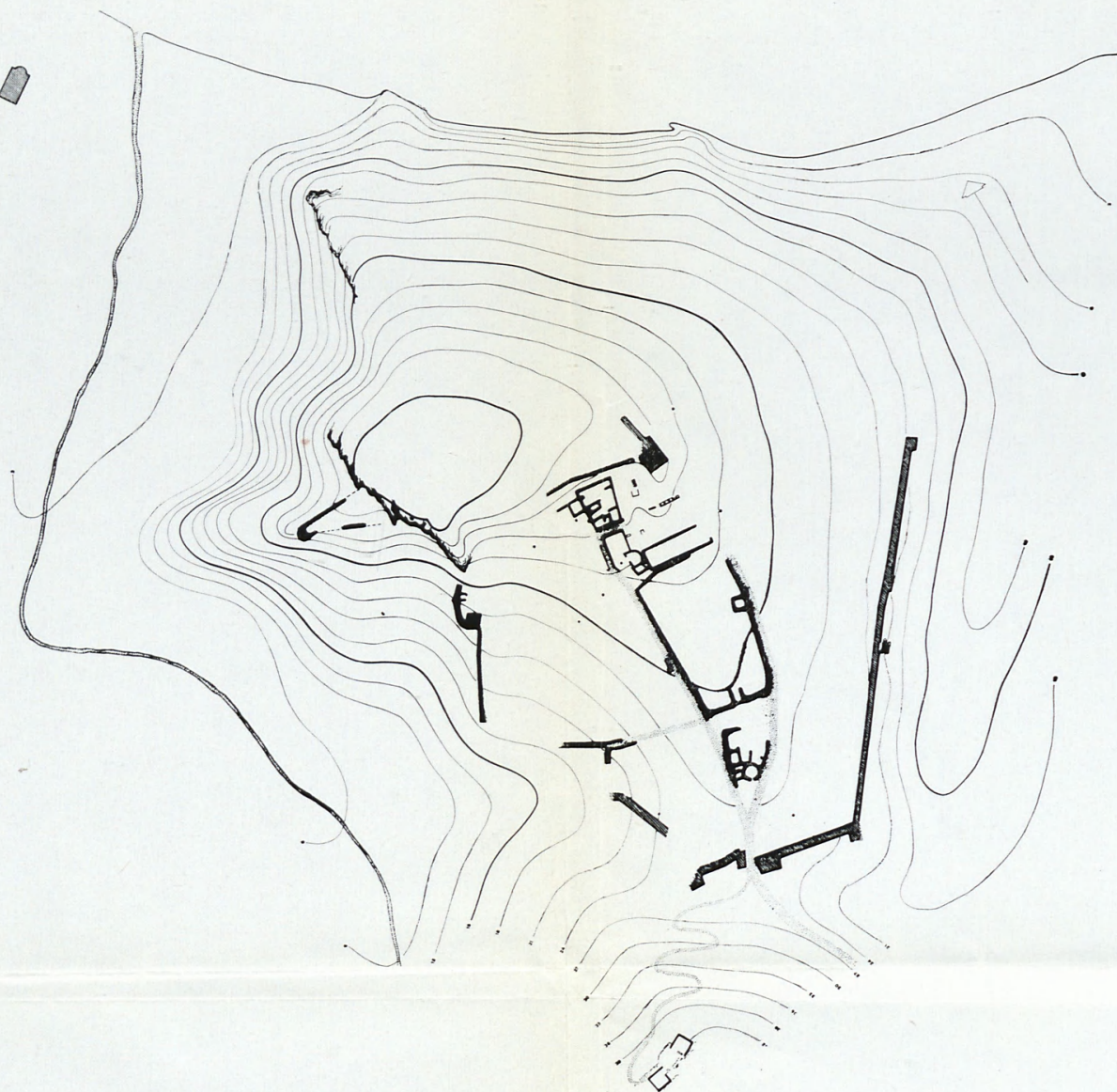
Δρόμος μὲ κατεύθυνση Α - Δ ποὺ περνοῦσε καὶ ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ πρόπυλο, ὁδηγεῖ σὲ μικρὴ πυλίδα τοῦ δυτικοῦ τείχους τοῦ φρουρίου, γνωστῆς στὸν Στάη ἀφοῦ τμῆμα τοῦ κατωφεροῦς διαδρόμου ποὺ ὁδηγεῖ ἔως αὐτὴν καὶ ὁ ὁποῖος ὀρίζεται ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ (Β καὶ Ν) ἀπὸ τοίχους κατασκευασμένους μὲ ἀργούς λίθους, βρέθηκε μετὰ τὸ καθάρισμα ἀπὸ τοὺς θάμνους ἀνασκαμμένο πρὶν πολλὰ χρόνια. Ἡ πυλὶδα, ἐπιχωσμένη ἀκόμη, δὲν ἦταν θεατὴ ἀπὸ τὸν ἐχθρό, ἀκόμη καὶ ἀπὸ μικρὴ ἀπόσταση καὶ διευκόλυνε τὴν ἔξοδο πρὸς τὸ δυτικὸ λιμάνι τοῦ Ραμνουῦντος καὶ πρὸς κάποιες πηγές νεροῦ ποὺ ὡς τις ἀρχές τοῦ αἰῶνα ὑπῆρχαν στὴ σημερινὴ κοίτη τοῦ χειμάρρου ἔξω καὶ δυτικὰ τοῦ φρουρίου.

ΔΡΟΜΟΙ ΣΤΟ ΦΡΟΥΡΙΟ

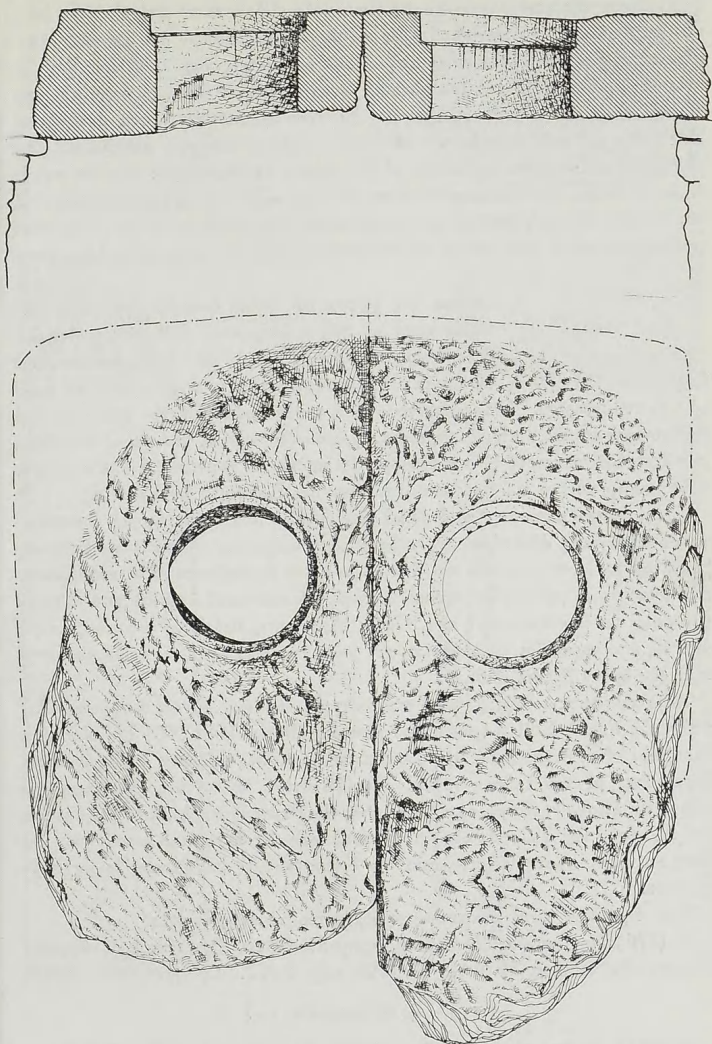
Δυὸ δρόμοι ξεκινοῦσαν ἀπὸ τὴν πύλη τοῦ φρουρίου καὶ μὲ κατεύθυνση Ν - Β ὁ ἓνας καὶ Ν - Α - Β ὁ ἄλλος ὁδηγοῦσαν πρὸς τὰ ὑψηλότερα μέρη τοῦ κάτω φρουρίου. Στὸν παρὲνθ. πίν. ΣΤ' φαίνεται ἀκριβῶς ἡ κατεύθυνσή τους καὶ οἱ δευτερεύοντες δρόμοι ποὺ ξεκινοῦσαν ἀπὸ αὐτοὺς. Τὸ πλάτος τους προκύπτει ἀπὸ τὰ ἀναλήμματα ποὺ ὑπάρχουν στὰ πλάγια. Σπουδαιότερος εἶναι ὁ ἀνατολικὸς ὁ ὁποῖος ὁδηγοῦσε στὸ θέατρο. Σὲ κάποιο σημεῖο τοῦ ὑπῆρχαν στὸ ἀριστερὸ μέρος του, ἐμπρὸς ἀπὸ τὸν περίβολο τοῦ γυμνασίου, βάσεις γιὰ στήλες καὶ ἀναθήματα (εἰκ. 11) γιὰ τὰ ὁποῖα διαλαμβάνει ὁ Pouilloux.

ΜΕΓΑΛΟ ΦΡΕΑΡ

Εἶναι γνωστὸ ὅτι στὸν Ραμνουῦντα δὲν ὑπάρχει πηγαῖο νερὸ καὶ ὅτι ἡ πλησιέστερη πηγὴ βρίσκεται στὴ θέση Σέλι, στὸ ὁμώνυμο βουνὸ τοῦ Γραμματικοῦ. Οἱ Ραμνουῖοι ἔλυσαν τὸ πρόβλημα μὲ τὴ δημιουργία ὑπόγειων δεξαμενῶν (στὸ ἱερὸ τῆς Νεμέσεως ὑπάρχουν δύο) ἀπὸ τις ὁποῖες ἐπτά σημειώνονται στὸ ἐδῶ σχέδιο (παρὲνθ. πίν. ΣΤ'). Ἀνέλπιστη ὑπῆρξε ἡ εὕρεση φρέατος πηγαίου νεροῦ (ζεροῦ σήμερα) στὸ ΒΔ μέρος τοῦ φρουρίου. Δὲν ἔχει ἐξακριβωθεῖ ἀκόμη ἂν τὸ πηγάδι αὐτὸ βρίσκεται μέσα ἢ ἔξω ἀπὸ τὸ τεῖχος τοῦ φρουρίου ἐξαιτίας τῆς πυκνῆς φυτείας. Τὸ πηγάδι εἶναι σκαμμένο μέσα στὸ βράχο τοῦ λόφου, ἔχει διαστάσεις 1.50 × 2.20 μ. περίπου καὶ τὸ σημερινὸ βάθος του εἶναι 16 μ. ἐνῶ

Τοπογραφικό σχέδιο τοῦ φρουρίου Ραμνουῦντος.

Εἰκ. 12. Διπλὸ στόμιο πηγαδιοῦ στὸ φρούριο Ραμνοῦντος (σχ. Κ. Ἡλιάκη).

ἡ ἐπιφάνεια τῆς κοντινῆς θάλασσας εἶναι μόλις 18 μ. κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ καλύμματος τοῦ πηγαδιοῦ. Ὡς κάλυμμα χρησιμεύουν δυὸ μεγάλες μαρμάρινες πλάκες κατεργασμένες στὴν πάνω ἐπιφάνεια, πάχ. 0.30 ἕως 0.40 μ. στὶς ὁποῖες ὑπάρχουν ἀπὸ ἓνα κυκλικὸ ἄνοιγμα διαμ. 0.45 μ. περίπου μὲ ἐσωτερικὴ πατούρα γιὰ τὴν τοποθέτηση ξύλινων σκεπασμάτων στὰ ἀνοίγματα. Στὰ χεῖλη καὶ στὶς παρειές τῶν κυκλικῶν στομιῶν ὑπάρχουν αὐλακώσεις ἀπὸ τὰ σχοινιά μὲ τὰ ὁποῖα κατέβαζαν οἱ Ραμνοῦσιοι τὰ ὑδροδοχεῖα τοὺς στὸ πηγάδι καὶ οἱ ὁποῖες ἀποδεικνύουν ὅτι τὸ πηγάδι εἶχε νερὸ στὴν ἀρχαιότητα (εἰκ. 12, πλν. 100β). Ὅπως εἰπώθηκε τὸ πηγάδι εἶναι ξερὸ τώρα γιὰτὶ ἔχει ἐπιχυσθεῖ τουλάχιστον κατὰ τρία μέτρα καὶ ἀποτελεῖ καταφύγιο μοναχικῶν ἀρουραίων.

ΣΤΟΑ

Βόρεια τοῦ χώρου τὸν ὁποῖο ὀνομάζω γυμνάσιο καθιέρωσαν οἱ τοῖχοι ἐπιμήκους ὀρθογώνιου κτηρίου διαστάσεων 6.60 × 21.40 μ. Δὲν ὑπάρχουν λείψανα

ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τὰ ὁποῖα θὰ μαρτυροῦσαν γιὰ τὴ μορφὴ ἢ τὸν προσανατολισμὸ τοῦ κτηρίου. Ὅπωςδὴποτε ἡ θέσις τοῦ ἐμπρός ἀπὸ τὴν ὀρχήστρα τοῦ θεάτρου, σὲ ἐπικαιρὸ σημεῖο δημόσιου χώρου, τὸ σχῆμα τοῦ καὶ οἱ ἀναλογίαι ποὺ ἔχει, ὁδηγοῦν πρὸς τὸ συμπέρασμα ὅτι πρόκειται γιὰ στοὰ ἢ ὁποία χρησίμευε καὶ ὡς σκηνὴ τοῦ θεάτρου ὅταν γίνονταν θεατρικὲς παραστάσεις.

Δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ ἀνατολικά τοῦ κτηρίου ποὺ περιγράφηκε, ἀποκάλυψε σὲ στρώματα ἀδιατάρακτα λείψανα οἰκοδομήματος. Μέσα στὴν ἐπίχωση βρέθηκαν λείψανα γλυπτῶν καὶ ἀναγλύφων ποὺ προέρχονται ἀπὸ ἀναθήματα. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι πρόκειται περὶ θρησκευτικοῦ κτηρίου ποὺ πιθανὸν συνδέεται μὲ τὸν Διόνυσον ἢ τὸν Ἡρώα Ἀρχηγέτη, θεότητες ποὺ γνωρίζουμε ἀπὸ τὶς ἐπιγραφὰς ὅτι λατρεύονταν στὸ χωρὸ τοῦ φρουρίου καὶ τῶν ὁποίων τὰ ἱερά δὲν ἔχουν βρεθεῖ ἀκόμη.

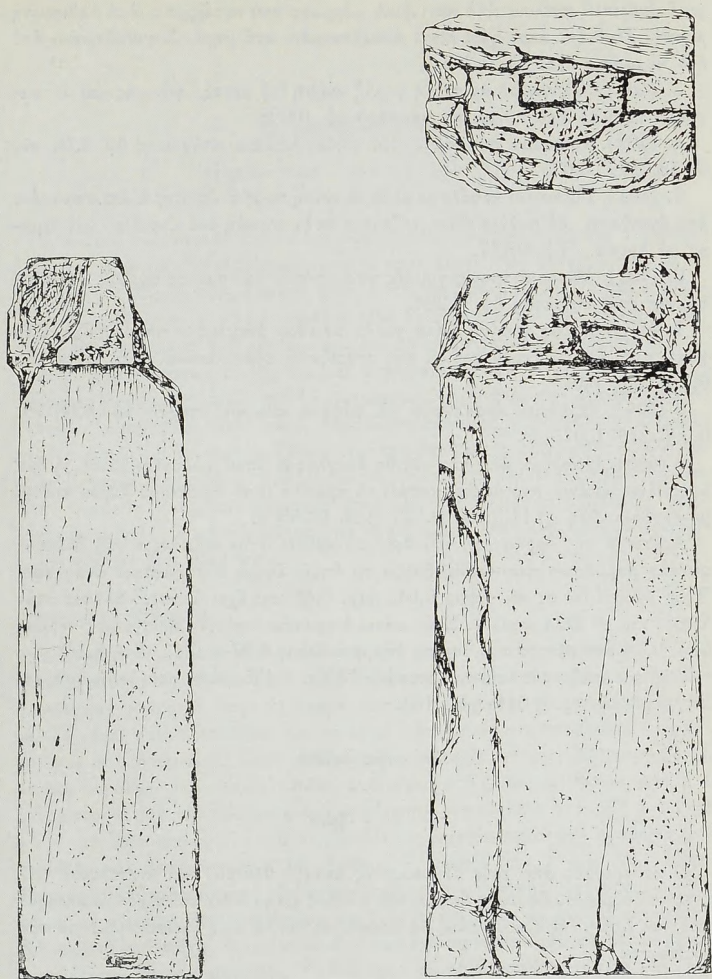
Ἀξιοπρόσεκτες ἀπόψεις πάνω στὴ λατρεία τῶν δυὸ αὐτῶν θεοτήτων ἀναπτύσσει ὁ Frank Kolb (Agora und Theater (Berlin 1981) 66 - 72) οἱ ὁποῖες ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κριθοῦν ἀκόμη ὀρισμένες μάλιστα ἀποδεικνύονται ἐσφαλμένες μὲ τὴν ἐκθεσὴ τούτη. Ἐλπίζω ὅτι ἡ μελλοντικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου θὰ διευκρινήσῃ τὸ σημαντικὸ γιὰ τὸν Ραμνούντα ζήτημα τῆς λατρείας τοῦ Διονύσου καὶ τοῦ Ἡρώος Ἀρχηγέτου καὶ τῆς θέσης τοῦ ἱεροῦ τοὺς καὶ ἴσως καὶ τὴν ὑποστηριζόμενη ἀπὸ τὸν Kolb ταύτιση Διονύσου-Ἡρώος Ἀρχηγέτου.

Ἀπὸ τῆ μικρῆ αὐτῆ ἀνασκαφῆ προέρχονται τὰ ἐξῆς ἀρχαῖα:

1. (476). Θραῦσμα ὀριζόντιας ἐπίστεψης ἀναγλύφου ἀπὸ πεντελικὸ μάρμαρο ἀκέραιο μόνον ἐμπρός, ὕψ. 0.12, πλ. 0.19, πάχ. 0.072. Ὑψ. γρ. 0.008 - 0.013.

[- - - -]ς οἱ θεσμ[οθε - -]

2. (487). Τὸ ἀπὸ τὸ μέσο τοῦ μηροῦ ὡς τὸν ἀστράγαλο τμημα δεξιῶ γυ-

0 50 εκ

Εἰκ. 13. Πεσσοσιδὲς βᾶθρο στὸ φρούριο Ραμνοῦντος (σχ. Ἀπ. Θωμοπούλου).

μνοῦ ἀνδρικοῦ σκέλους ἀπὸ πεντελικὸ μάρμαρο ποῦ προέρχεται ἀπὸ καθισμένη μορφή. Τὸ δεξιὸ ἄκρο χέρι εἶναι ἀκουμπισμένο στὸ μηρό. Συγκολλημένο ἀπὸ δυὸ κομμάτια ἔχει ὕψ. 0.205.

3. (488). Ὀλόγλυφη ἀριστερὴ γυμνὴ κνήμη (τὸ μεταξὺ γόνατος καὶ ἀστραγάλου τμῆμα) ἀπὸ πεντελικὸ μάρμαρο ὕψ. 0.098.

4. (489). Θραῦσμα μαρμάρου ποῦ σώζει λείψανα πτύχωσης ὕψ. 0.16, πλ. 0.058, πάχ. 0.025.

5. (491). Γυναικεῖο κεφάλι μὲ ἐλαφρὰ κλίση πρὸς τ' ἀριστερά, ἀποσπασμένο ἀπὸ ἀνάγλυφο. Τὰ μαλλιά εἶναι μαζεμένα στὴν κορυφὴ τοῦ κεφαλιοῦ καὶ δεμένα μὲ ταινία. Ὑψ. 0.117.

6. (492). Μέρος ἀντρικῆς γυμνῆς γενειοφόρου καθισμένης μορφῆς ἀποσπασμένης ἀπὸ ἀνάγλυφο ὕψ. 0.294.

7 (493). Μέρος ἀπὸ τῇ δεξιᾷ γωνίᾳ πλίνθου ἀναγλύφου ὅπου σώζεται τὸ κάτω μισὸ δεξιοῦ ἄκρου ποδιοῦ ποῦ στηρίζεται στὰ δάκτυλα. Ὑψ. 0.086 πλ. 0.098 βάρ. 0.07.

8 (494). Θραῦσμα ἀναγλύφου μὲ λείψανα πιθανὸν πτυχῶν ὕψ. 0.08 πλ. 0.096 βάρ. 0.075.

8 (495). Θραῦσμα ἀπὸ τὴν πλίνθο ἀναγλύφου ὅπου σώζονται μικρὸ τμῆμα ὑποποδίου ἐπάνω στὸ ὅποιο πατάει τὸ πρόσθιο μισὸ ἀριστεροῦ ἄκρου ποδιοῦ μὲ σανδάλι. Ὑψ. 0.113, πλ. 0.112, βάρ. 0.055 μ.

Ἀριστερὰ τῆς ὀρχήστρας τοῦ θεάτρου κεῖται στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους μεγάλο μαρμάρينو πεσσοειδὲς βάρθο τὸ ὅποιο ἔφερε ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο. Ἐχει ὕψος 1.60 μ. πλ. κάτω 0.64, πάχ. 0.41 καὶ ἔχει ὑποστει βλάβες στὸν ἄβακα καὶ σὲ ἄλλα σημεῖα. Στὴν πάνω ἐπιφάνεια ὑπάρχει ὀρθογώνιος τόρμος μήκ. 0.35 στὸ κέντρο τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ἄλλος 0.07×0.12 . Στὴ δεξιὰ ὕψη τοῦ ἄβακα σώζονται λείψανα στεφάνου διαμ. 0.155 μέσα στὸ ὅποιο ὑπάρχει ἐπιγραφή ὕψ. γρ. 0.011 (εἰκ. 13).

[οἱ στρατ]ιώται

[-----]

[-----]ρου

Ὁ καθαρισμὸς ἀπὸ τοὺς θάμνους τῆς μεταξὺ θεάτρου καὶ ἀνατολικοῦ τείχους τοῦ φρουρίου ἔκτασης ἀποκάλυψε πλῆθος οἰκημάτων ποῦ εἶχαν ἀνασκαφεῖ ἀπὸ τὸν Στάη. Ἡ ἔρευνά τους θὰ προσθέσει πολλὰ στὶς γνώσεις μας γιὰ τὸν Ραμνούντα.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

19. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΡΕΤΡΙΑΣ

(Παρένθ. πίν. Ζ' και πίν. 101 - 117)

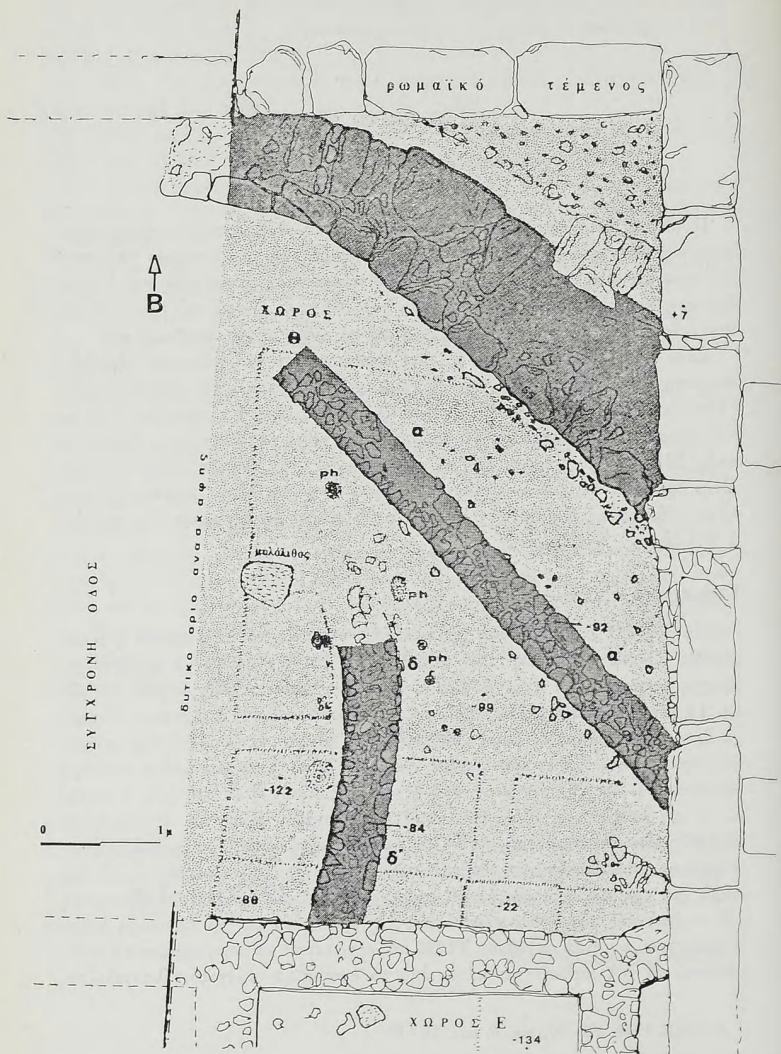
Ἡ φετινὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα περιορίστηκε στὸ δυτικὸ τομέα καὶ συγκεκριμένα στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ «ὀχυρωματικοῦ περιβόλου» τῶν ὕστερων γεωμετρικῶν χρόνων. Σκοπὸς τῆς ἔρευνας ἦταν ἡ πληρέστερη ἀποκάλυψη καὶ ἡ ἀκριβέστερη χρονολόγηση τῶν κτισμάτων τοῦ δεύτερου μισοῦ τοῦ 8ου π.Χ. αἰ., ποὺ βρίσκονται κάτω ἀπὸ τὰ ρωμαϊκὰ καὶ τὰ ἐλληνιστικὰ οἰκοδομήματα.

Στὴν πραγματοποιήση τῆς ἔρευνας ἀποφασιστικὸ καὶ πάλι ρόλο ἔπαιξε ἡ συμμετοχὴ τῶν φοιτητριῶν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ τμήματος τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Ἀραχωβίτη Πολυξένης, Λεμπιδάκη Εὐγενίας, Ραυτοπούλου Στέλλας καὶ Χρυσομάλλου Σωτηρίας. Τὰ περισσότερα σχέδια τῆς ἀνασκαφῆς ὀφείλονται στὴν Εὐγενία Λεμπιδάκη, ἐνῶ οἱ φωτογραφίες στὸ Βασίλη Σταματόπουλο. Στὴν ἐρμηνεία ὀρισμένων στρωματογραφικῶν προβλημάτων βοήθησε ὁ γεωλόγος Εὐάγγελος Καμπούρογλου, ἐνῶ στὴν τελικὴ ἐπεξεργασία τῶν σχεδίων ἡ ἀρχιτέκτων Σπ. Κυρίτση.

Γεωμετρικὰ κτίσματα

Στὸ χῶρο Θ ἀνάμεσα στὸν ὀχυρωματικὸ περίβολο καὶ τὸ ἀψιδωτὸ ἢ ἑλλειψοειδὲς κτίσμα δ - δ', τὸ ὁποῖο μᾶς ἔδωσε πέρσι τὸν σκύφο μὲ τὸ χρυσάφι¹ προχωρήσαμε ἀρχικὰ στὴν ἀφαίρεση λεπτοῦ στρώματος γῆς, πάχους 20 - 30 ἐκ. Τὸ χῶμα ἦταν ἀργιλιῶδες, συμπαγὲς μὲ καστανοκίτρινη ἀπόχρωση. Περιεῖχε ἔχνη ἀπὸ διαλυμένες ὠμές πλῆθρες, λίγες μικρὲς πέτρες, διάσπαρτα ἔχνη ἀπανθρακωμένων ὀργανικῶν οὐσιῶν, ἐλάχιστα ὀστὰ ζώων καὶ ἀκόμη λιγότερα ὀστρακοειδῆ. Μὲ τὴν ἀφαίρεση τοῦ στρώματος αὐτοῦ ἤλθε στὸ φῶς ὁ τοῖχος α - α' μὲ κατεύθυνση ΝΑ - ΒΑ παράλληλος σχεδὸν πρὸς τὸν ὀχυρωματικὸ περίβολο καὶ σὲ ἀπόσταση 0.90 - 1.05 μ. ἀπ' αὐτὸν (εἰκ. 1, πίν. 101). Εἶναι κτισμένος ἀπὸ ἀκανόνιστες ἀσβεστολιθικὲς πέτρες μέτριου μεγέθους σὲ δύο σειρὲς μὲ γέμισμα ἀπὸ μικρότερες καὶ ἔχει πλάτος 42 - 44 ἐκ. Ἡ ἐξωτερικὴ ΒΑ παρειὰ τοῦ τοίχου διακρίνεται ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ μὲ τὴν παρουσία λίθων μεγαλύτερου σχετικὰ μεγέθους. Τὸ ΒΔ πέρασ του εἶναι καταστραμμένο καὶ ἀκανόνιστο, τὸ ΝΑ καλύπτεται κάτω ἀπὸ τὸ «ρωμαϊκὸ τέμενος». Ἀποτελεῖται

1. ΠΑΕ 1980, 86 - 97, εἰκ. 4, πίν. 70 - 80.

Εικ. 1. Κάτοψη τῶν γεωμετρικῶν κτισμάτων α-α' καὶ δ-δ' καὶ τῆς ὁχύρωσης
 στὸ χωρὸς Θ (σχ. Εὐγ. Λεμπιδάκη).

από άπλή όριζοντιωμένη στρώση λίθων, χωρίς ύποθεμελίωση, και λειτουργούσε ως εύθυντηρία ώμοπλινθοδομής.

Τό άργιλώδες στρώμα πού ύπερχάλυπτε τόν τοίχο α - α' και άπλωνόταν κυρίως πρós τó έσωτερικό του (στά ΝΔ του) πρέπει νά προέρχεται κατά ένα μέρος από τήν πτώση και τή διάλυση τής ώμοπλινθοδομής του (στρώμα καταστροφής) και κατά τó μεγαλύτερο μέρος του από τήν επίχωση τού δαπέδου του (living floor, Kulturschicht). Βεβαιώθηκε ότι τó στρώμα αυτό συνεχίζεται και κάτω από τόν τοίχο δ - δ' τού άψιδωτού ή έλλειψοειδούς κτίσματος, πράγμα πού άποδεικνύει, πέρα από κάθε άμφιβολία, ότι ό δ - δ' άνήκει σέ οίκοδομική φάση νεώτερη τού α - α'.

Η κεραμική πού συγκεντρώθηκε από τó στρώμα ζωής και καταστροφής τού τοίχου α - α' είναι άρκετά πλούσια και χαρακτηριστικά έρετριακή τού τελευταίου τετάρτου τού 8ου π.Χ. αϊ. (725 - 700 π.Χ.). Περιλαμβάνει θαύσματα άγγείων τροχήλατα γραπτά, καθώς και λίγα χειροποίητα (πίν. 102, 103). Τά σχήματα πού ύπερετερούν είναι οί σκύφοι, τά κύπελλα, οί κοτύλες και οί κάνθαροι άκολουθούν οί κρατήρες και οί δίνου και έπονται οί οίνοχόες και οί άμφορείς. Τά πινάκια σπανίζουν (πίν. 103β άνω άριστερά) καθώς και οί πυξίδες¹.

Η άφθονη σχετική κεραμική πού περιείχε τó στρώμα ζωής και καταστροφής τού τοίχου α - α', καθώς και ή παρουσία άπανθρακωμένων και άποσυνθεμένων οργανικών ουσιών, όστών ζώων και ώμοπλίνθων μέσα σ' αυτό, δείχνουν ότι έχουμε νά κάνουμε μάλλον με τοίχο οίκοδομήματος, πιθανόν στοάς, κι όχι με άπλό άνάλημμα ή περίβολο, όπως ύποθέσαμε άρχικά. Κατασκευάστηκε λίγο μετά τó 730 π.Χ. και καταστράφηκε από άγνωστη αίτία, πάντως όχι από πλημμύρα ή πυρπόλυση.

Πάνω στο στρώμα καταστροφής του, όπως σημειώσαμε ήδη, γύρω στο 700 π.Χ. κατασκευάστηκε τó άδύναμο και χωρίς θεμελίωση τοιχίο τού άψιδωτού ή έλλειψοειδούς οίκοδομήματος δ - δ'. Μιά σειρά τεσσάρων μικρών όπών κατά μήκος τής έξωτερικής πλευράς τής άψίδας του και βορειότερα άπ' αυτήν άποτελούν ίσως όπες στύλων (postholes) (είκ. 1, ph), χωρίς νά είναι σίγουρο σέ ποιά φάση ή σέ ποιο κτίσμα άνήκουν.

"Ενα ακόμη συμπέρασμα τής φετινής έρευνας τού χώρου Θ είναι ότι ό όχρωματικός περίβολος άνήκει σέ οίκοδομική φάση νεώτερη τού α - α', προγενέστερη όμως τού δ - δ'. Μπορούμε έτσι νά καθορίσουμε προκαταρκτικά τó παρακάτω ένδεικτικό σχήμα οίκοδομικής διαδοχής και διάρκειας ζωής τών τριών γεωμετρικών κατασκευών τού χώρου Θ. I. Τοίχος α - α': 725 - 700 π.Χ.

1. Παρόμοια σύγχρονη ΥΓ κεραμική από τήν 'Ερέτρια βλ. J. P. DESCOEUDRES, Die vorklassische Keramik aus dem Gebiet des Westtors, Eretria 5 (Βέρνη 1976) 18 - 35, πίν. 1 - 5. Α. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ, Γεωμετρική και Υπογεωμετρική Κεραμική έξ 'Ερετίας, ΔΕ 1975, 209 - 229, πίν. 53 - 68. Lefkandi I, The Iron Age ('Οξφόρδη 1979), πίν. 36 - 63.

II. Ὀχρωματικὸς περίβολος: 710 - 675 π.Χ. III. Ἑλληψοειδὲς δ - δ': 700 - 675 π.Χ.

Θὰ εἶχαμε συμπληρωματικὰ νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ἡ κύρτωση τοῦ σωζόμενου τμήματος τοῦ τοίχου δ - δ' (σωζόμενο μῆκ. 2.40 μ.) μᾶς ὑποχρεώνει νὰ ἀποκαταστήσουμε τὸ σχῆμα τοῦ κτίσματος, στὸ ὁποῖο ἀνῆκε, ὡς ἑλληψοειδὲς κι ὅχι ὡς πεταλόσχημο ἢ ἀψιδωτό. Οἱ ἑλληψοειδεῖς ἄλλωστε κατασκευεῖς εἶναι φαινόμενο συνηθισμένο στὰ ὑστερογεωμετρικὰ καὶ ὑπογεωμετρικὰ χρόνια στὴν Ἑρέτρια καὶ συνυπάρχουν μὲ τὶς ἀψιδωτές, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ σύμπλεγμα οἰκοδομημάτων ποὺ ἀποκαλύφθηκε στὴν περιοχὴ τοῦ λιμανιοῦ¹ καὶ κυρίως ἀπὸ τὸ κτίσμα Ε τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος (εἰκ. 2), ποὺ χρονολογεῖται στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 8ου π.Χ. αἰ. καὶ ἐρμηνεύεται ὡς ἐργαστήριο μεταλλουργίας². Καὶ τὸ κτίσμα Δ, ποὺ εἶχε παλιότερα θεωρηθεῖ ἐξαγωνικό, φαίνεται ὅτι στὴν πρώτη του φάση εἶχε μορφή ἀψιδωτή, ἐνῶ, σὲ δευτέρη φάση, μὲ τὴν προσθήκη δύο καμπύλων σκελῶν στὴ νότια πρόσοψή του πῆρε ἑλληψοειδὲς σχῆμα (εἰκ. 2). Τὰ οἰκοδομήματα τέλος στὸ χῶρο τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος Ε καὶ Δ, καθὼς καὶ τὰ λείψανα τοῦ οἰκοδομήματος Γ ἔχουν Β - Ν προσανατολισμό, ἀντίστοιχο μὲ τοῦ λεγόμενου «Δαφνηφορείου» Β καὶ παραπλήσιες μ' αὐτὸ ἀναλογίες πλάτους - μήκους. Φαίνεται πὼς ἐντάσσονται στὸ ἴδιο οἰκοδομικὸ πρόγραμμα μὲ τὸ Δαφνηφορεῖο καὶ ἐξυπηρετοῦσαν λειτουργικὰς ἀνάγκες τοῦ πρώτου αὐτοῦ λατρευτικοῦ κτίσματος, ποὺ πρέπει νὰ κατασκευάστηκε σύμφωνα μὲ τὴν κεραμικὴ γύρω στὰ 760/750 π.Χ.³ καὶ ἐξακολούθησε προφανῶς νὰ χρησιμοποιεῖται ὡς τὰ τέλη τοῦ 8ου π.Χ. αἰ., ὅταν ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὸν μνημειώδη ἐκατόμπεδο ναὸ Α1, ὁ ὁποῖος χρησιμοποιήθηκε ὡς τὶς ἀρχὲς τοῦ 7ου π.Χ. αἰ. Τὰ οἰκοδομικὰ λείψανα Α2 ἀνήκουν πιθανῶς σὲ δευτέρη οἰκοδομικὴ φάση τοῦ ἴδιου ἐκατόμπεδου ναοῦ⁴.

Θὰ προτεῖναμε λοιπὸν ὡς περίοδο κατασκευῆς καὶ ζωῆς τὸ χρονικὸ διάστημα:

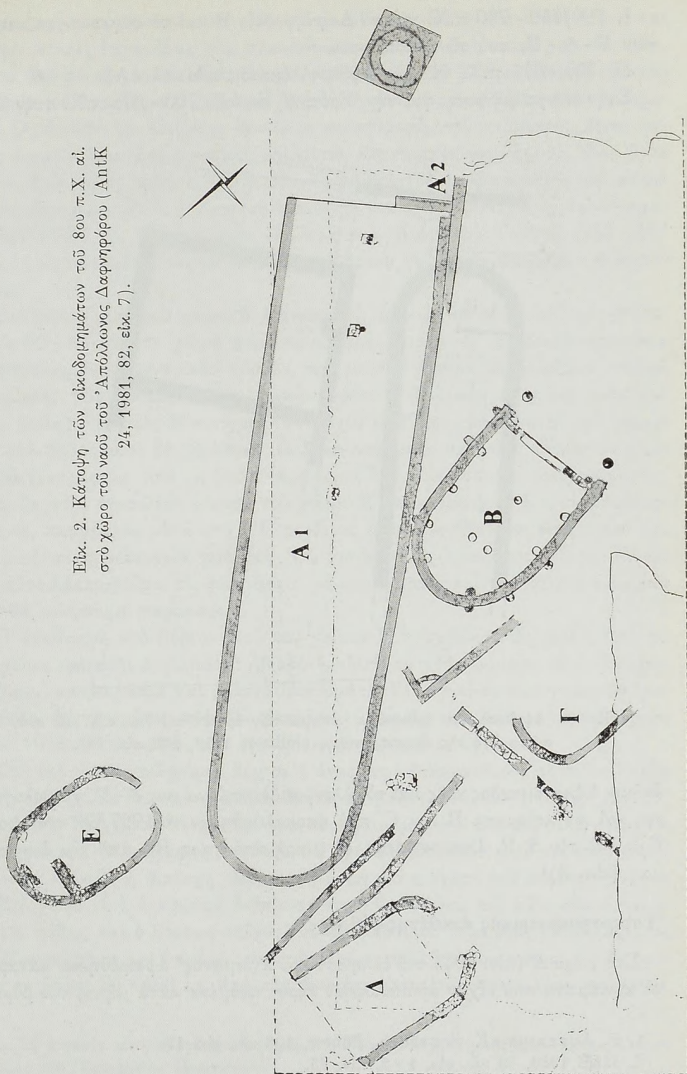
1. L. KAHIL, AntK 24, 1981, 85 κέ.

2. AntK 25, 1982, 154 κέ. εἰκ. 3. Ἀποδεικνύεται ἔτσι πλανημένη ἡ ἄποψη τοῦ H. DRERUP, Griechische Baukunst in geometrischer Zeit, Arch. Hom. II, 1969, κεφ. 82 κέ., ποὺ φαίνεται νὰ ἀσπάζεται κι ὁ MALLWITZ, Zur Architektur Griechenlands im 8. und 7. Jh., AA 1981, 601 καὶ 610, ὅτι ἑλληψοειδῆ κτίσματα δὲν ἀπαντοῦν στὸν 7ο π.Χ. αἰ.

3. Ἡ πρώτη χρονολόγηση τοῦ «Δαφνηφορείου» στὸ 800 π.Χ. δὲν στηρίζεται σὲ ἀνασκαφικὰ δεδομένα: C. BERARD, AntK 14, 1971, 59 κέ., εἰκ. 2. MALLWITZ, ὁ.π. 607.

4. Γιὰ τὸν πρώτο ἀρχαῖο ναὸ τοῦ Ἀπόλλωνος, ποὺ ἀντικατέστησε τὸν ἐκατόμπεδο βλ. N.W. CUMMER, AJA 75, 1971, 342 καὶ κυρίως A. MALLWITZ, ὁ.π. 633 - 7 ποὺ ὀρθὰ ἀπορρίπτουν τὴν παρουσία πτεροῦ, ποὺ στήριζαν σὲ ἀβέβαια ἢ ἀνύπαρκτα ἀρχαιολογικὰ δεδομένα οἱ Ἑλβετοὶ ἀνασκαφεῖς: K. SCHEFOLD, AntK 9, 1966, 115 καὶ P. AUBERSON, Temple d'Apollon Daphnephoros, Eretria I, 1968, 11 κ.ά.

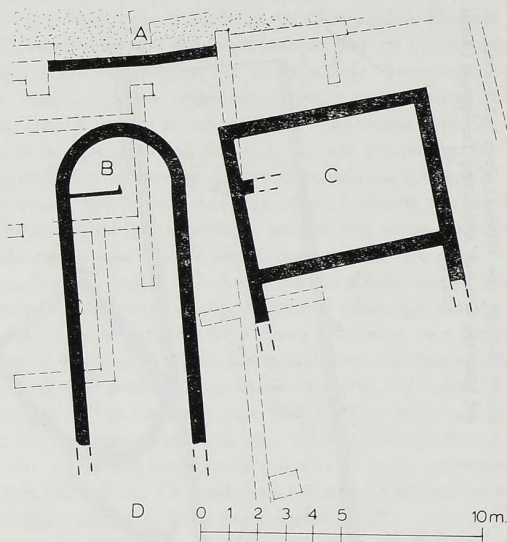
Εἰκ. 2. Κάτοψη τῶν οἰκοδομημάτων τοῦ 8ου π.Χ. αἰ.
 στὸ χῶρο τοῦ ναοῦ τοῦ 'Απόλλωνος Δαφνηφόρου (AntK
 24, 1981, 82, εἰκ. 7).

I. 760/750 - 700 π.Χ. γιὰ τὸ Δαφνηφορεῖο Β καὶ τὸ συγκρότημα κτισμάτων Γ - Δ - Ε, ποὺ τὸ πλαίσιωνουν.

II. 700 - 675 π.Χ. γιὰ τὸν ἀψιδωτὸ ἐκατόμπεδο Α1 - Α2.

Στὴν ὑπογεωμετρική, γιὰ τὴν Ἑρέτρια, περίοδο 700 - 675 π.Χ. στὴν ὁποία

Εἰκ. 3. Ἀψιδωτὸ καὶ ὀρθογώνιο κτίσμα τῶν ἀρχῶν τοῦ 7ου π.Χ. αἰ. στὸν τομέα F/5 τῆς ἀρχαίας πόλης (Führer, 1972, 108, εἰκ. 19).

ἀνήκει ὁ ἐκατόμπεδος ναὸς καὶ τὸ ἐλλειψοειδὲς κτίσμα μας δ - δ', χρονολογοῦνται καὶ τὰ κτίσματα Β καὶ C, ποὺ ἀποκαλύφθηκαν τὸ 1967/68 στὸν τομέα F/5 ἀπὸ τὸν S. P. Descoeudres, σὲ μικρὴ ἀπόσταση ΒΑ ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ μας (εἰκ. 3)¹.

Ὑστερογεωμετρικὸς ἀποθέτης-βόθρος

Στὸ χωρὸ Ε (πίν. 104) τοῦ ἐλληνιστικοῦ κτίσματος² ἀφαιρέθηκαν καταρχὴν τὰ κονιάματα ποὺ εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ πέρσι πεσμένα κατὰ μῆκος τοῦ βόρειου

1. P. AUBERSON - K. SCHEFOLD, Führer, 108 κέ., εἰκ. 19.

2. ΠΑΕ 1980, 78 κέ., εἰκ. 1 - 2, πίν. 65.

τοίχου και μεταφέρθηκαν στο Μουσείο¹. Εἶναι λευκά χωρίς διακόσμηση και φέρουν ἀπλῶς ἐγχράξεις που πλαισιώνονται ἀπὸ ἐρυθρὴ ταινία, πλ. 4 - 5 ἐκ. Κάτω ἀπὸ τὰ κονιάματα ἀνασκάφηκε στρῶμα πάχ. 15 - 20 ἐκ., ὡς τὸ ἐπίπεδο τοῦ πιθανοῦ δαπέδου τοῦ χώρου Ε ἀπὸ πατημένο χῶμα σὲ βάθος (ἀπὸ τὸ σχετικὸ Ο) 55 - 60 ἐκ. Περιεῖχε προϊόντα καταστροφῆς τοῦ κτίσματος, λίγες πέτρες μικρῶν διαστάσεων, μικρὰ κομμάτια ἀπανθρακωμένου ξύλου, λίγα ὀστά ζώων, διαλυμένες πλῖθρες τῆς ἀνωδομῆς μὲ ἐπίστρωμα κονιάματος και πολλὰ θραύσματα κεραμιδιῶν λακωνικοῦ τύπου, τὸ ἓνα ἀπὸ στρωτήρα μὲ σφράγισμα: ΕΡΕ(ΤΡΙΕΩΝ). "Ενα χάλκινο νόμισμα τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ (240 - 227 π.Χ.) μᾶς προσφέρει τὸν *terminus post quem* γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ στρώματος.

Στὸ βόρειο μισὸ τοῦ χώρου Ε ἡ ἀνασκαφὴ προχώρησε σὲ μεγαλύτερο βάθος. Ἀπὸ 60 - 85 ἐκ. τὸ χῶμα ἦταν ἀργιλιῶδες, συμπαγὲς μὲ μικρὰ κομμάτια ἀπανθρακωμένων ὀργανικῶν οὐσιῶν, και μεγάλο ἀριθμὸ θραυσμάτων ντόπιας κεραμικῆς τῶν ὕστερων γεωμετρικῶν χρόνων, ἀνάμεσά τους ἓνα κυπριακὸ (πίν. 105α). Ἡ πρὸς Ν συνέχεια τοῦ τοίχου δ - δ', που ἀναμενόταν στὸ σημεῖο και στὸ βάθος αὐτὸ δὲν βρέθηκε. Πλῖθρες και λίγες σκόρπιες πέτρες δείχνουν ὅτι καταστράφηκε ἀπὸ τὴ βαθιὰ θεμελίωση τοῦ ἐλληνιστικοῦ οἰκοδομήματος. Σύρριζα στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ χώρου Ε ἀποκαλύφθηκε ἡ ἀρχὴ ἀποθέτη-βόθρου, σκαμμένον μέσα στὸ ΥΓ στρῶμα, ὁ ὁποῖος ἦταν γεμάτος ἄμμο και διευρυνόταν προοδευτικὰ πρὸς τὴ ΝΑ γωνία τοῦ χώρου (πίν. 104). Γιὰ τὸν ΥΓ αὐτὸ λάκκο-βόθρο, τίς διαστάσεις, τὸ περιεχόμενο και τὴν πιθανὴ ἐρμηνεία του θὰ μιλήσουμε παρακάτω.

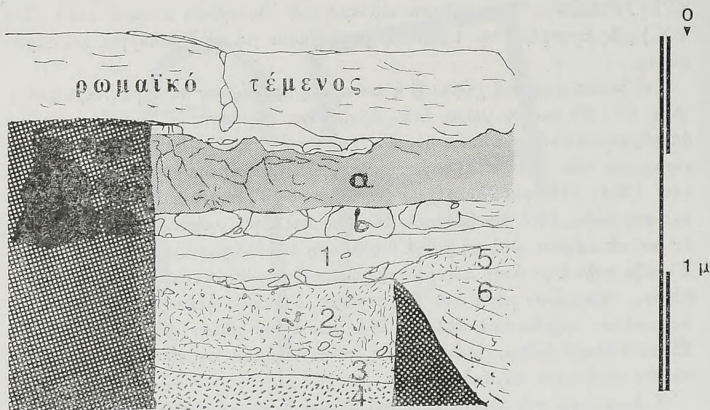
Ἡ ἀνασκαφὴ στὸ βόρειο μισὸ τοῦ χώρου Ε προχώρησε ὡς βάθος 1.10 μ. Τὸ χῶμα και πάλι ἀργιλιῶδες, χαλαρότερο ἀπὸ τὸ προηγούμενο, μὲ διαλυμένες πλῖθρες, καρβουνάκια και ἀρκετὰ θραύσματα ΥΓ ἀγγείων τῶν γνωστῶν ἐρετριακῶν ἐργαστηρίων, που δὲν διαφέρουν χρονολογικὰ ἀπὸ τὰ προηγούμενα (πίν. 105β, 106), καθὼς και δύο θραύσματα λεπίδων ὀψιανῶν.

Στὴ ΒΑ γωνία τοῦ χώρου ἄρχισε ἡ ἀνασκαφὴ δοκιμαστικῆς σὲ βάθος τομῆς διαστ. 100 × 85 ἐκ., ἡ ὁποία διακόπηκε σὲ βάθος 140 ἐκ. (παρένθ. πίν. Ζ', πίν. 104). Τὸ χῶμα ἐδῶ χαλαρότερο περιέχει ἀρκετὴ ἄμμο και μικρὲς ἀκανόνιστες πέτρες. Ἡ κεραμικὴ και πάλι ΥΓ χρόνων. Στὸν πίν. 107 και στὴν εἰκ. 4 φαίνεται καθαρὰ ἡ διαδοχὴ τῶν στρωμάτων και ἡ σχέση τοῦ ἀποθέτη-βόθρου.

Στὸ χῶρο Α ἡ ἀνασκαφὴ βεβαίωσε ὅτι ἡ θεμελίωση τοῦ «Ρωμαϊκοῦ τεμένους», καθὼς και ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ ἐλληνιστικοῦ τριμεροῦς οἰκοδομήματος ἐδράζονται πάνω και ἐν μέρει μέσα σὲ στρῶμα τῶν ὕστερων γεωμετρικῶν χρόνων σὲ βάθος 85 - 100 ἐκ. ἀπὸ τὴν ἄνω ἐπιφάνεια τῶν παωρολίθων τοῦ «ρωμ.

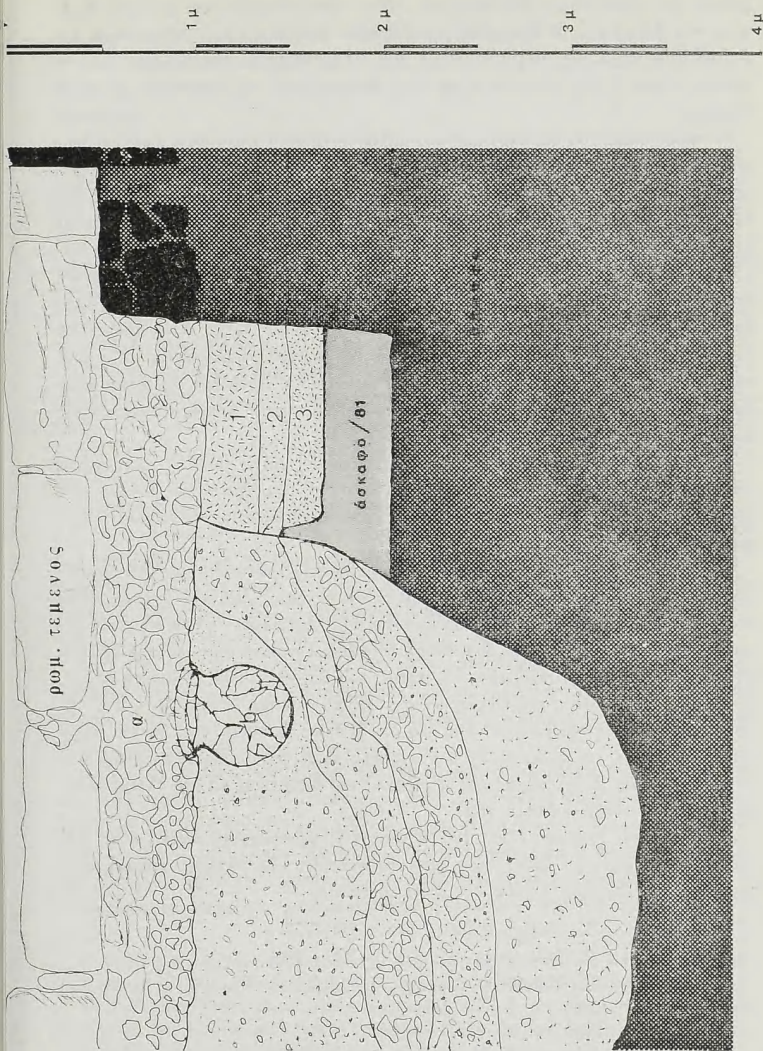
1. Ἡ ἐργασία αὐτὴ πραγματοποιήθηκε ἀπὸ εἰδικὸ συντηρητὴ τῆς Διευθύνσεως Συντηρήσεως τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ.

τεμένους». Ἀπὸ τὸ βάθος αὐτὸ ἄρχισε νὰ ἀποκαλύπτεται τεράστιος κυκλικὸς ἀποθέτης-βόθρος τοῦ ὁποίου τμῆμα εἶχε ἀποκαλυφθεῖ στὴ ΝΑ γωνία τοῦ χώρου Ε (βλ. παραπάνω σ. 147). Ἡ διάμετρος τοῦ στομίου τοῦ ὑπολογίζεται σὲ 6 μ. περίπου, ἐνῶ ἡ περιφέρειά του ἐκτείνεται στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ χώρου Β, τὴ βόρεια γωνία τοῦ χώρου Α καὶ τὴ ΒΑ γωνία τοῦ χώρου Ζ (παρ. πίν. Ζ'). Ἐχει κόψει τρία τουλάχιστο ἐπ'ἀλλήλα ΥΓ στρώματα, συνολικοῦ πάχους 1 μ. περίπου καὶ προχωρεῖ βαθύτερα ἀπ' αὐτά, μέσα στὸ παρθένο κοκκινωπὸ ἔδα-

Εἰκ. 4. Χῶρος Ε. Στρωματογραφικὴ τομὴ ἀνατ. πλευρᾶς. α-β: ἐρυθρὸ κόνιαμα καὶ θεμελίωση ἑλληνιστικοῦ κτίσματος. 1-4: διαδοχικὰ στρώματα ὕστερων γεωμετρικῶν χρόνων (τὸ 3 ἀμμῶδες). 6: γέμισμα ΥΓ ἀποθέτη-βόθρου (σχ. Εὐγ. Λεμπιδάκη).

φος (εἰκ. 5, Τομὴ Β - Β': (Δυτικὴ ὄψη χώρου Α) καὶ πίν. 107β καὶ 108). Τὰ τοιχώματά του συγκλίνουν πρὸς τὸν πυθμένα, ποὺ βρέθηκε σὲ βάθος 3.40 μ. ἀπὸ τὴν ἄνω ἐπιφάνεια τῶν πυρολίθων τοῦ τεμένους (εἰκ. 5). Ἦταν γεμάτος ἀπὸ χαλαρὴ ἄμμο μὲ μικρὰ χαλίκια ποταμοῦ, ἀκανόνιστες φυσικὲς πέτρες μέτριου μεγέθους, πηλόχωμα, διαλυμένες πλίθρες, ὑπολείμματα ἀπανθρακωμένων ὀργανικῶν οὐσιῶν καὶ ξύλου, ὅστ'α καὶ δόντια ζώων καὶ πολυάριθμα θραύσματα ἀγγείων ποικίλων σχημάτων, κυρίως τροχήλατων γραπτῶν ἀλλὰ καὶ χειροποίητων (πίν. 109α - β) τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 8ου π.Χ. αἰ. Ἀνάμεσα στὰ εὐρήματα περιλαμβάνονται καὶ τρία ἀχρωτηριασμένα εἰδώλια ἀλόγων (πίν. 110α). Ὅρισμένα ὄστρακα μεγάλων ἀγγείων ἦταν κυκλικὰ κομμένα σὲ μορφή πῆλινων δίσκων διάφορων μεγεθῶν (ἀμάδες). Στὴν εἰκ. 5 καὶ τὸν πίν. 107β φαίνονται καθαρὰ οἱ ἐπ'ἀλλήλες στρώσεις γεμίσματος τοῦ ἀποθέτη-

Εικ. 5. Χώρος Ε (IG ἀποθέτης - βόθρος). Σπρωματογραφική τομή δυτ. πλευρᾶς, α: θεμελίωση «ρωμ. τεμένους», β: πῖθος 3 μὲ ὕψη φωτιᾶς, γ: θεμέλιο ἐλληνιστικοῦ κτίσματος, 1-3: Διαδοχικά στρώματα IG χρόνιον, τὸ 2 ἀμμόδες, 4: φυσικὸ κοκκινόχρωμα (σχ. Εὐγ. Ασιτιδάκη).

βόθρου με μεγαλύτερη συγκέντρωση λίθων πρὸς τὸ μέσο καὶ χαλαρὴ ἄμμο πρὸς τὴν ἐπιφάνεια. Σ' ὀρισμένα σημεία πάνω ἀπὸ τὴν ἄμμο βεβαιώθηκε καὶ ἡ παρουσία πηλοχώματος (πρβ. καὶ εἰκ. 4) με ἐλαφρὰ ὑπερύψωση πρὸς τὸ κέντρο, ὥστε ἡ ὅλη κατασκευὴ νὰ δίνει ἐπιφανειακὰ τὴν ἐντύπωση χαμηλοῦ τύμβου.

Ὁ προορισμὸς τοῦ τεράστιου αὐτοῦ ἀποθέτη-βόθρου παραμένει προβληματικός. Πάντως μετὰ τὴν κατασκευὴν του χρησιμοποιήθηκε ὡς τόπος ἐνταφιασμῶν παιδιῶν. Τὸ 1979 εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ στὸ ἀνατολικὸ τμῆμα τῆς περιφέρειάς του δύο ἐγχυτρισμοὶ βρεφῶν τῶν ἀρχῶν τοῦ 7ου π.Χ. αἰ.¹ Ἐνας πιθαμοφόρας με ἔντονα ἴχνη πυρᾶς στὸ ἐσωτερικὸ του εἶχε βρεθεῖ τὸ 1980 στὴ θέση τοῦ σημειώ-νεται στὸν παρ. πίν. Ζ', ἀρ. 3 καὶ εἰκ. 5 b. Τὸ στόμιό του καλυπτόταν ἀπὸ τὴ θεμελίωση τοῦ «ρωμαϊκοῦ τεμένους». Φέτος βρέθηκε ἕνας ἀκόμη ἐνταφιασμὸς βρέφους σὲ μικρὸ πιθαμοφόρισκο, γερμένο πρὸς τὰ Β. Ἦταν πακτωμένος με πηλόχωμα μέσα στὸ ἀμυῶδες γέμισμα τοῦ βόθρου καὶ στερεωμένος με μικρὲς πέτρες γύρω. Δυὸ πλάκες ἐφραζαν τὸ στόμιό του². Ἡ κοιλιά του ἦταν σπασμένη καὶ συμπιεσμένη πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ. Περιεῖχε ὑπολείμματα ὁστῶν βρέφους χωρὶς κτερίσματα (παρένθ. πίν. Ζ', ἀρ. 4).

Ἐνας πλινθόκτιστος τάφος μισοκαταστραμμένος, χωρὶς ὁστὰ ἢ κτερίσματα καὶ με ἐλάχιστα ἴχνη πυρᾶς ἀποκαλύφτηκε στὴν περιφέρεια τοῦ βόθρου ποὺ ἐφάπτεται με τὸν ὀχυρωματικὸ περίβολο, κάτω ἀκριβῶς ἀπὸ τὸν ταφικὸ ἀμφο-ρέα τοῦ 1979 (παρένθ. πίν. Ζ', ἀρ. 5).

Ἀπὸ τίς ὡς τώρα στρωματογραφικὲς παρατηρήσεις καταλήγουμε στὸ συμπέ-ρασμα ὅτι ὁ ΥΓ ἀποθέτης-βόθρος εἶναι προγενέστερος ἀπὸ τὸν ὀχυρωματικὸν περίβολο, τοῦ ὁποῦ ἡ τάφος θεμελίωσης ἔχει ἀποκόψει τμῆμα τῆς περιφέ-ρειας τοῦ βόθρου. Οἱ πρῶτοι ἀρχαῖοι ἐγχυτρισμοὶ νηπίων εἶναι μεταγενέστεροι ἀπὸ τὸν ὀχυρωματικὸν περίβολο. Ἡ σχέση τοῦ βόθρου με τὰ κτίσματα α - α', β - β' καὶ δ - δ' δὲν εἶναι ἀκόμη σαφής. Εἶναι πάντως γεγονὸς ὅτι ὁ β - β' εἶναι πρῶτος τοῦ βόθρου, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἔχει ἀποκοπεῖ στὸ βόρειο ἄκρο του. Ὁ τοῖχος α - α' εἶναι περίπου σύγχρονος με τὸ βόθρο, ἐνῶ, ὅπως σημειώ-σαμε παραπάνω, ὁ ὀχυρωματικὸς περίβολος καὶ ἐπομένως καὶ τὸ ἐλλειψοειδὲς κτίσμα δ - δ' εἶναι νεώτερά του.

Ὁ παρακάτω πίνακας εἶναι ἐνδεικτικὸς τῆς χρονολογίας κατασκευῆς καὶ τῆς πιθανῆς διάρκειας ζωῆς ὅλων τῶν κατασκευῶν τῆς ὕστερης γεωμετρικῆς περιόδου τοῦ Δυτικοῦ Τομέα τῆς ἀνασκαφῆς μας:

1. Τοῖχος β - β':	750/725 —;
2. Τοῖχος α - α':	725 - 700
3. Ἀποθέτης-βόθρος:	725/710 - 675

1. ΠΑΕ 1979, 51 κέ. πίν. 32 - 33α.

2. Ὑψος 40 ἐκ., διάμ. κοιλίᾶς 31 ἐκ., διάμ. στομίου 20 ἐκ.

4. 'Οχύρωση:	710 - 675
5. Τοῖχος δ - δ' καὶ γ:	700 - 675
6. 'Εγχυτρισμοί:	690 - 675

'Αποθέτες

Στὸ χώρο Z, ποὺ ἀποτελεῖ προθάλαμο τοῦ δωματίου E, ἡ ἀνασκαφή προχώρησε σὲ βάθος ὡς - 75 ἐκ. (ἀπὸ τὸ σχετικὸ O), δηλαδή 20 - 26 ἐκ. κάτω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ δαπέδου τῆς νεώτερης φάσης τοῦ ἐλληνιστικοῦ οἰκοδομήματος (πίν. 110β)¹. Στὸ βάθος αὐτό, πρὸς τὸ μέσο κυρίως τοῦ χώρου, ἀποκαλύφθηκαν κατὰ τόπους λείψανα ἀπὸ τὴ δαπεδόστρωση τῆς πρώτης φάσης, ποὺ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ μικρὰ ἀκανόνιστα χαλίκια σὲ λευκὴ ἀσβεστοκονία.

Σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ νότιο τοῖχο τοῦ χώρου Z ἀποκαλύφθηκε ἀποθέτης μικρῶν σχετικὰ διαστάσεων (διάμ. 1.20 μ. βάθος 0.30 - 0.35 μ.) (παρ. πίν. Z' καὶ πίν. 110β), ποὺ περιεῖχε χαλαρὸ καστανὸ χῶμα μὲ ἔντονα ἴχνη ἀπανθρακωμένου ξύλου καὶ στάχτης, λίγα θραύσματα ὀστέων ζώων καὶ θαλάσσιων ὀστρέων, ἀρκετὲς ἀκανόνιστες πέτρες καὶ κυρίως μεγάλῃ ποσότητι ἀπὸ ὀξειδωμένες μάζες σιδήρου. 'Ορισμένες μάζες ἔχουν κυρτὴ, σκυφωτὴ τὴ μιὰ τοὺς ἐπιφάνεια ποὺ ὀφείλεται πιθανῶς στὸ σχῆμα τοῦ πῆλινου δοχείου χύτευσης. Εἶναι φανερό ὅτι ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ ἀποθέτη ἀπορριμμάτων ἐργαστηρίου μεταλλουργίας². Τὰ λίγα θραύσματα ἀγγείων τοῦ ἀποθέτη φαίνεται ν' ἀνήκουν χρονολογικὰ στὰ τέλη τοῦ 4ου ἢ τὴς ἀρχῆς τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. 'Οπωσδήποτε ὁ ἀποθέτης εἶναι παλιότερος ἀπὸ τὸν νότιο τοῖχο τοῦ χώρου 2, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἐν μέρει ὑπερκαλύπτεται (παρ. πίν. Z'). 'Οπως σημειώσαμε πέρσι, ὁ τοῖχος αὐτὸς πρέπει ν' ἀποτελεῖ προσθήκη τῆς δεύτερης φάσης τοῦ οἰκοδομήματος.

Στὴ BA γωνία τοῦ χώρου Z, στὸ ὕψος τοῦ δαπέδου τῆς δεύτερης φάσης βρέθηκε τμῆμα πῆλινης μήτρας ἀπὸ καθαρὸ λεπτόκοκκο κιτρινωπὸ πηλὸ (διαστ. 0.10 × 0.68 μ.) γιὰ τὴν κατασκευὴ ἀτρακτόσχημου δοχείου μὲ εὐρὸ στόμιο (πίν. 110γ).

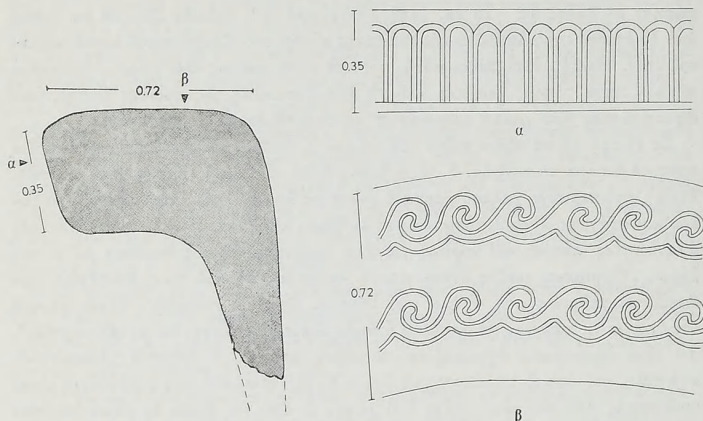
Στὸν χώρο H, στὸ NA τμῆμα του, δοκιμαστικὴ σὲ βάθος (-193) τομὴ ποὺ εἶχε ἀνασκαφεῖ τὸ 1978³ εἶχε φέρει στὸ φῶς μικρὸ μέρος καμπύλου τοίχου, ποὺ ἀνήκει σὲ ἀψιδωτὸ οἰκοδόμημα τῶν ὕστερων γεωμετρικῶν χρόνων (παρ. πίν. Z' (γ) καὶ πίν. 111α). Στὸν ἴδιον χώρον εἶχε βεβαιωθεῖ καὶ ἡ παρουσία μεγάλου καὶ πλούσιου ἀποθέτη γεμάτου μὲ παντοειδῆ ὑλικά, ποὺ προέρχονταν ἀπὸ τὸν καθαρισμὸ ἐρειπωμένων κτισμάτων τοῦ τέλους τοῦ 6ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ

1. Μικρὸ μόνο τμῆμα τοῦ δαπέδου τῆς δεύτερης φάσης ἀφέθηκε ἐνδεικτικὰ στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ χώρου Z, σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ κατώφλι εἰσόδου πρὸς τὸ δωμάτιο E.

2. Πρβ. ΠΑΕ 1980, 80 κέ. ὀξειδωμένες μάζες σιδήρου ἀπὸ τὸν μεγάλο ἀποθέτη τῶν ἀρχῶν τοῦ 2ου π.Χ. αἰ. στὰ βόρεια τοῦ χώρου E.

3. ΠΑΕ 1978, 18 κέ. πίν. 10α.

5ου π.Χ. αἰ.¹ Φέτος καθαρίστηκε ἡ τομὴ '78, συνεχίστηκε καὶ ολοκληρώθηκε ἡ ἔρευνα τοῦ ἀποθέτη, ὁ ὁποῖος, ὅπως διαπιστώθηκε, εἶναι ἀβαθής, ἀλλὰ καλύπτει ὁλόκληρη τὴν ἐπιφάνεια τοῦ χώρου Η, ὡς βάθος -126 ἐκ. καὶ προχωράει ἐν μέρει καὶ κάτω ἀπὸ τὴ θεμελίωση τοῦ «ρωμαϊκοῦ τεμένους» πρὸς τὸ χῶρο Ζ, καθὼς καὶ δυτικὰ κάτω ἀπὸ τὰ θεμέλια τοῦ «ρωμαϊκοῦ ναοῦ» (παρ. πίν. Ζ'). Σ' ἔνα σημεῖο, στὰ ΝΔ τοῦ χώρου ὁ ἀποθέτης ἔχει τὴ μορφή ἀκανόνιστου

Εἰκ. 6. Τομὴ καὶ ὕψεις περιχειλῆματος πῆλινης λεκάνης μεῖ ἐκτυπῆ διακόσμηση (σχ. Εὐγ. Λεμπιδάκη).

κυκλικοῦ λάκκου, ποὺ προχωράει ὡς βάθος 3.20 μ., διαπερνᾷ ὅλα τὰ γεωμετρικὰ στρώματα καὶ ἐν μέρει τὸ φυσικὸ κοκκινόχρωμα, ποὺ ἀπαντήσαμε σὲ βάθος 2 μ. περίπου μέσα στὸν ΥΓ βόθρο τοῦ χώρου Α (βλ. παραπάνω).

Κύριο χαρακτηριστικὸ τοῦ ἀποθέτη ἦταν τὸ χαλαρὸ γέμισμα ἀπὸ μεγάλου ἀριθμοῦ λίθων μικροῦ καὶ μέτριου μεγέθους καὶ οἱ μεγάλες ποσότητες θραυσμάτων κεραμικῆς ποικίλων μεγεθῶν καὶ σχημάτων, καθὼς καὶ θραυσμάτων κεραμιδιῶν στέγης λακωνικοῦ κυρίως τύπου, ἀλλὰ καὶ κορινθιακοῦ με ἐπίχρισμα. Σημειώθηκαν ἀκόμη κατὰ τόπους μικρὰ κομμάτια ἀπανθρακωμένου ξύλου, ὠμῶν πλίνθων, καθὼς καὶ στάχτη, ὅσα ζῶνα, ἀρκετὰ θαλάσσια ὕστρεα καὶ ὀξιδωμένες μάζες σιδήρου. Δὲν ἔλειπαν ἀκόμη οἱ ἀγνύθες (πυραμιδοειδεῖς καὶ κωνικὲς) οὔτε καὶ τὰ εἰδῶλια. Ἦγινε φανερὸ ὅτι τὸ περιεχόμενον τοῦ ἀποθέτη προέρχεται ἀπὸ τὸν καθαρισμὸ ἐρειπωμένων κτισμάτων, ποὺ καταστράφηκαν προφανῶς βίαια ἀπὸ πυρπόληση.

Εικονίζουμε όρισμένα από τὰ πιό χαρακτηριστικά θραύσματα μελανόμορφης καὶ ἐρυθρόμορφης ἀττικῆς κεραμεικῆς τοῦ τέλους τοῦ βου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου π.Χ. αἰ., ποὺ βρέθηκαν στὸν ἀποθέτη (πίν. 111β, 112α-β, 113), τὰ νεώτερα ἀπὸ τὰ ὁποῖα δὲν μπορεῖ νὰ χρονολογηθοῦν χαμηλότερα ἀπὸ τὸ 490 π.Χ. Τὸ χρονολογικὸ αὐτὸ ὄριο μᾶς δίνει ἴσως τὸ δικαίωμα νὰ σχετίσουμε τὸ περιεχόμενο τοῦ ἀποθέτη μὲ τὴ μαρτυρημένη περσικὴ καταστροφὴ τῆς 'Ερέτριας¹. Προέρχεται πιθανῶς ἀπὸ τὸν καθαρισμὸ τοῦ στρώματος τῆς περσικῆς καταστροφῆς γιὰ νὰ ἀνοικοδομηθοῦν τὰ ἐρειπωμένα κτίσματα.

'Ανάμεσα στὰ θραύσματα τῶν ἀγγείων περιλαμβανονται καὶ ἐλάχιστα πρωιμότερα τοῦ 6ου π.Χ. αἰ. (πίν. 114β), ποὺ ἀποτελοῦν σπάνια δείγματα ντόπιας ἐρετριακῆς κεραμεικῆς τῆς περιόδου αὐτῆς. Εἰκονίζουμε ἀκόμα ἓνα θραῦσμα ἀπὸ τὸ περιχέλωμα πῆ-λινης λεκάνης μὲ γλωσσοειδὲς ἔκτυπο κόσμημα στὸ μέτωπο καὶ διπλὴ σειρὰ σπειροκύματος στὴν ἄνω ἐπιφάνεια (εἰκ. 6). 'Απὸ τὰ ὑπόλοιπα ἀντικείμενα τοῦ ἀποθέτη ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τμήμα κορινθιακοῦ ἡγεμόνα ἀκροκέραμου μὲ ἀνάγλυφη σπείρα καὶ ἵχνη ἐρυθροῦ χρώματος, καθὼς καὶ θραῦσμα ἀπὸ σπάνιο δυσερμήνευτο πῆλινον ἀρχιτεκτονικὸ (πίν. 115β). Μέ-σα στὸν ἀποθέτη βρέθηκαν τέλος καὶ τμήματα πῆλινων εἰδωλίων, ποὺ ὅλα ἀνή-κουν σὲ γυναικεῖες μορφές (πίν. 115α). 'Ανάμεσά τους ξεχωρίζει τμήμα ἀπὸ τὸν δεξιὸ κρόταφο μεγάλης μάσκας γυναικείας θεότητας μὲ διάδημα (πίν. 115β). "Ἐνα μικρὸ θραῦσμα σώζει ἔκτυπο γοργόνειο καὶ μέρος αἰγίδας (εἰκ. 7) ἀπὸ τὸ στήθος εἰδωλίου 'Αθηνᾶς. 'Ο τύπος μᾶς εἶναι γνωστὸς ἀπὸ μιὰ ἀκέρανη προ-τομὴ 'Αθηνᾶς μὲ ἀττικὸ κράνος, ποὺ φυλάγεται στὸ Μουσεῖο τῆς 'Ερέτριας (πίν. 116α) κι ἀπὸ ἓνα θαυμάσια διατηρημένο ἄριστης τέχνης πῆλινον κεφάλι 'Αθηνᾶς στὸ ἴδιο Μουσεῖο (πίν. 116β). 'Ο τύπος αὐτὸς ἀντιγράφει πιθανῶς λατρευτικὸ ἄγαλμα τῆς θεᾶς ποὺ ἦταν στημένο στὸ μαρτυρημένο ἐρετριακὸ ἱερό της², ὅπως δείχνει μαρμάρινο θραῦσμα (0.31×0.17 μ.) ἀπὸ τὸ ἀριστερὸ στήθος ἀγάλματος 'Αθηνᾶς ποὺ καλύπτεται ἀπὸ τὴ φολιδωτὴ αἰγίδα, καὶ σώζει μέρος τοῦ γοργο-νείου (πίν. 116γ), σὲ θέση ἀντίστοιχη μ' αὐτὴν ποὺ ἐμφανίζεται στὸ παραπάνω εἰδῶλιο τοῦ πίν. 116α καὶ στὸ μικρὸ θραῦσμα ἀπὸ τὸν ἀποθέτη μας. "Ἐνα ἀκόμη τεκμήριο γιὰ τὴ λατρεία τῆς 'Αθηνᾶς στὴν 'Ερέτρια ἀποτελεῖ τέλος τὸ μικρὸ (0.20×0.33 μ.) ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο ἄρ. εὔρ. 639 τοῦ Μουσείου (πίν. 117).

Εἰκ. 7. Θραῦσμα πῆλινον εἰ-δωλίου 'Αθηνᾶς (γοργόνειο καὶ αἰγίδα (σχ. Εὐγ. Λεμ-πιδάκη).

ΠΕΤΡΟΣ ΘΕΜΕΛΗΣ

1. ΣΤΡΑΒΩΝ C448. ΠΛΑΤΩΝ, Μενέξ. 240 καὶ Νόμοι IV, 698 C. Πρβ. ΘΕΜΕΛΗ, 'Ερε-τριακά, ΑΕ 1969, 157-161.

2. IG XII, 9, 264 καὶ 265 Πρβ. D. ΚΝΟΕΡΦΛΕΡ, BCH 96, 1972, 292 κέ.

Στους Τράχωνες στο χώρο του αρχαίου θεάτρου έγιναν αρχικά έργασίες καθαρισμού και αποχωματώσεως και η ανασκαφική έρευνα περιορίστηκε σε έρευνητικές τομές στην περιοχή του ανατολικού αναλήμματος του κοίλου και στο χώρο της ανατολικής παρόδου, ενώ αφαιρέθηκαν οι επιχώσεις του κοίλου κοντά στην ανατολική πάροδο.

Η πρώτη τομή ανοίχτηκε ανάμεσα στο ανατολικό αναλήμμα και στον αναλημματικό τοίχο, που είχε αποκαλυφθεί παλαιότερα νοτιότερα του αναλήματος. Στη θέση αυτή η στρωματογραφία έδειξε τέσσερα στρώματα συνολικού πάχους 1.30 μ. Τα δύο πρώτα στρώματα, πάχ. 0.23 μ. και 0.40 μ. ήταν επιφανειακά και περιείχαν ακόμη και σύγχρονα αντικείμενα. Το τρίτο στρώμα, πάχους 0.30 μ. περιείχε χαλίκια, πέτρες και όστρακα της ρωμαϊκής περιόδου και μεταγενέστερα. Μετά την αφαίρεση του τρίτου στρώματος φάνηκε τοίχος άμελούς κατασκευής με κατεύθυνση Α - Δ. Έχει πάχος 0.40 - 0.50 μ., έδράζεται σε σκληρές επιχώσεις στην ίδια περίπου στάθμη με τους αναλημματικούς και διατηρείται σε μήκος 2 μ. γύρω του σε ακαθόριστη έκταση βρέθηκαν μικρές και μεγάλες πέτρες (πίν. 118α - β). Φαίνεται ότι κατασκευάστηκε μετά την εγκατάλειψη του θεάτρου, στη ρωμαϊκή περίοδο. Ο τοίχος διατηρείται σε ύψος 0.12 - 0.15 μ., όσο και το πάχος του τέταρτου στρώματος, το οποίο είναι σύγχρονο με την κατασκευή του αναλήμματος.

Στο χώρο της ανατολικής παρόδου έγιναν δύο τομές. Η μία τομή ανοίχτηκε σε απόσταση 10 μ. περίπου από τη σκηνή και έπιασε όλο το πλάτος της παρόδου, δηλαδή 2.20 μ. Η στάθμη της επιφάνειας του εδάφους στη θέση αυτή βρίσκεται 0.40 μ. βαθύτερα από τη στάθμη του εδάφους στην περιοχή του ανατολικού αναλήμματος. Στη στρωματογραφία της παρόδου ξεχώρισαν πάλι τέσσερα στρώματα, συνολικού πάχους 0.90 μ. περίπου. Το πρώτο στρώμα έχει πάχος 0.25 μ. και αποτελείται από σύγχρονες επιχώσεις. Το δεύτερο στρώμα, πάχους 0.30 μ., περιέχει μεταγενέστερες επιχώσεις. Το τρίτο στρώμα, πάχ. 0.12 μ. περιέχει αρκετές πέτρες και σχηματίζει οδόστρωμα: τα όστρακα που βρέθηκαν είναι χονδροειδή και χρονολογούνται στη ρωμαϊκή και έλληνιστική περίοδο. Το τέταρτο στρώμα, πάχ. 0.25 μ. - 0.30 μ. περιέχει όστρακα έλληνιστικά και 4ου αί., και αντιστοιχεί στην αρχική χρήση του θεάτρου (πίν. 119α).

Η άλλη τομή έγινε δίπλα στο νότιο τοίχο της παρόδου κοντά στη σκηνή και διαπιστώθηκε η ίδια στρωματογραφία που περιγράφηκε παραπάνω (πίν. 119β).

21. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΛΕΥΣΙΝΑΣ

(Πίν. 120 - 121)

Από τὸ 1980 ἄρχισαν νέες ἔρευνες στὴν Ἐλευσίνα ποὺ ἀποβλέπουν στὴ συμπλήρωση καὶ ἐξακρίβωση ὀρισμένων ἀρχαιολογικῶν καὶ τοπογραφικῶν λεπτομερειῶν ποὺ θεωροῦνται ἀπαραίτητες γιὰ τὴ σύνταξη μιᾶς ὀριστικῆς μελέτης γιὰ τὸ Ἐλευσινιακὸ Ἱερό.

Τὸ 1981 ἔγινε καθαρισμὸς τῶν θεμελίων ὀρισμένων μνημείων γιὰ νὰ συμπληρωθοῦν τὰ ἀρχιτεκτονικὰ σχέδια, κατόψεις καὶ τομές. Ἐγιναν ἐπίσης σχέδια ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καθὼς καὶ ὀγδόντα πέντε περίπου φωτογραφίες διαφόρων μνημείων.

Οἱ κυριότερες παρατηρήσεις ἀπὸ τὶς νέες ἔρευνες εἶναι οἱ ἑξῆς:

Γεωμετρικὸς περιβόλος

Ἐρευνήσαμε πάλι τμῆμα τοῦ γεωμετρικοῦ περιβόλου (πίν. 120α), τὸ ὁποῖο εἶχε ἀποκαλύψει σὲ μῆκος 30 μ. ὁ Κ. Κουρουνιώτης τὸ 1928 σὲ μεγάλο βάθος μπροστὰ ἀπὸ τὴ Φιλώνειο Στοά, χωρὶς νὰ ἔχει γίνεи ἔκτοτε σχετικὴ μελέτη, σχέδια καὶ φωτογραφίες. Τὸ τεῖχος, ὅπως ἔδειξαν οἱ νέες ἔρευνες, ἔχει πᾶχος 0.90 μ., σῶζεται σὲ ὕψος 1.50 μ. καὶ ἡ ἐξωτερικὴ πλευρὰ του ἐδράζεται σὲ μιὰ σειρὰ ἀπὸ πέτρες ποὺ συνδέονται μεταξύ τους μὲ ἄργιλο καὶ χρονολογεῖται στὰ μέσα τοῦ 8ου π.Χ. αἰῶνα. Πιστεύουμε τώρα ὅτι ἓνα μικρὸ τμῆμα παρόμοιου τείχους, μῆκους 8 μ., ποὺ σῶζεται κοντὰ στὴ νότια πλευρὰ τοῦ Τελεστηρίου, ἀποτελεῖ τὴ συνέχεια τοῦ γεωμετρικοῦ περιβόλου.

Καλλίχορον Φρέαρ (πίν. 120β)

Ἐρευνήσαμε τὸ ὀρθογώνιο κτίσμα ποὺ περικλείει τὸ Καλλίχορον Φρέαρ καὶ ἀπολήγει στὰ βόρεια σὲ ἡμικύκλιο. Τὸ κτίσμα, ὅπως διαπιστώσαμε, ἔχει τρεῖς εἰσόδους καὶ ὄχι δύο, ὅπως ἀρχικὰ πιστεύαμε, καὶ συνδέεται μὲ τμῆμα πώρινου τείχους ποὺ εἶναι καλυμμένο ἀπὸ τὸ τεῖχος τοῦ Ἱεροῦ τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνα. Τὸ πώρινο αὐτὸ τεῖχος μοιάζει πολὺ ὡς πρὸς τὴν κατασκευὴ μὲ τὸ πώρινο Κιμῶνιο τεῖχος ποὺ σῶζεται στὰ νότια καὶ φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ τὴ συνέχειά του. Ἐπομένως τὸ ὀρθογώνιο κτίσμα ποὺ περικλείει τὸ Καλλίχορον Φρέαρ καὶ προεξέχει ἀπὸ τὸ Κιμῶνιο τεῖχος σὰν εἶδος πύργου, θὰ πρέπει ἀσφαλῶς νὰ εἶναι ἀπὸ τὰ ἔργα τῆς ἐποχῆς τοῦ Κίμωνα, γύρω δηλαδὴ στὸ 460 π.Χ.

Πεισιστράτειο Τελεστήριο

Ἀπὸ χρόνια γίνεται προσπάθεια νὰ συγκεντρωθοῦν τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ Πεισιστρατείου Τελεστηρίου. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ γνωστὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῆς στέγης, ποὺ εἶναι ὅλα ἀπὸ νησιώτικο μάρμαρο, ἔχουν διασωθεῖ καὶ πώρινα δωρικὰ γεῖσα. Παλιότερα ἀναπαραστήσαμε σὲ μιὰ αἴθουσα τοῦ Μουσείου τῆς Ἐλευσίνας τὴ νοτιοανατολικὴ γωνία τοῦ προστώου τοῦ Τελεστηρίου (πίν. 121α). Τὸ 1981 ὕστερα ἀπὸ ὑπόδειξή μας ὁ τεχνίτης τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφορείας Ἀθηνῶν συγκόλλησε τὰ δύο τεμάχια τοῦ ἐπικράνου τῆς παραστάδας τοῦ Πεισιστρατείου Τελεστηρίου, ποὺ διασώζει τὴν ἐγχρωμὴ διακόσμηση, καὶ τοποθετήθηκε κι αὐτὸ στὸ Μουσεῖο. Στὴ σειρὰ αὐτὴ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ Τελεστηρίου προσθέσαμε ἐπίσης ἓνα ἀκέραιο γεῖσο τοῦ ἀετώματος ἀπὸ νησιωτικὸ μάρμαρο (πίν. 121β) ποὺ βρήκαμε στὴν αὐλὴ τῆς οἰκίας τοῦ φύλακα τοῦ Μουσείου.

Γ. ΜΥΛΩΝΑΣ - Ι. ΤΡΑΥΛΟΣ

22. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ: ΙΕΡΟ ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ ΜΑΛΕΑΤΑ

(Παρένθ. πίν. Η', Θ', Γ', καὶ πίν. 122 - 146)

Τὸ 1981 οἱ ἐργασίες* στὸ ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτα ἀπέβλεψαν στὴν προώθηση τριῶν σκοπῶν:

1) Στὴ λήψη μέτρων συντηρήσεως τῶν λειψάνων τοῦ κλασικοῦ ναοῦ καὶ τοῦ ἀρχαίου ὑπαίθριου βωμοῦ, 2) στὴν περαιτέρω συστηματικὴ ἔρευνα τοῦ βωμοῦ αὐτοῦ καὶ τῶν διαδόχων του καὶ 3) στὴν περαιτέρω ἀποκάλυψη τοῦ μεγάλου ἀναλήμματος.

Ἦδη τὸ 1979 ἔγιναν στὸν ἀρχαῖο ὑπαίθριο βωμὸ οἱ πρῶτες ἐργασίες συντηρήσεως¹. Ἐφέτος στερεώθηκαν οἱ λίθοι τοῦ θεμελίου τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνδρόρου καὶ τὸ ΝΔ τεταρτημόριο τῶν λειψάνων τοῦ γεωμετρικοῦ - ἀρχαῖο βωμοῦ, ποὺ διατηρήθηκε ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ ὡς δεῖγμα τῆς κατασκευῆς καὶ τῆς συστάσεως τοῦ ὑπαίθριου βωμοῦ αὐτῆς τῆς ἐποχῆς² (πίν. 122). Οἱ ἐργασίες στὸν κλασικὸ νάο, τοῦ ὁποῦ τὰ λείψανα στεγάζονταν μὲ ἐλαφρὴ κατασκευὴ τὸ 1980³, σκοπὸ εἶχαν κυρίως τὴν ἐπένδυση μὲ χαμηλὴ ξηρολιθία τῆς ἐκτεθειμένης στὸ πρᾶνές βόρειας καὶ βορειοανατολικῆς πώρινης θεμελιώσεως τοῦ κτιρίου: Τὸν τελευταῖο χειμῶνα ἀποδείχθηκε ὅτι παρὰ τὴν τοποθέτηση τοῦ στεγαστροῦ οἱ πῶροι ἐξακολουθοῦσαν νὰ φθείρονται στὸ σημεῖο αὐτὸ λόγῳ τοῦ σχετικὰ μεγάλου ὕψους τους σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ὑγρασία καὶ τὴν αἰολικὴ ἐνέργεια. Παράλληλα μὲ τὴν ἐργασία αὕτῃ ἀποκαταστάθηκαν στὴν ἀρχικὴ τους θέση, σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία φωτογραφιῶν ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Καβαδία (πίν. 123), οἱ λίθοι βάθρου ἀναθήματος ποὺ βρισκόταν στὰ δεξιὰ τοῦ κεκλιμένου ἐπιπέδου (ράμπας) καὶ σὲ ἐπαφὴ μὲ τὴν κρηπίδα τῆς προσόψεως τοῦ ναοῦ. Οἱ λίθοι αὗτοὶ εἶχαν παρασυρθεῖ στὸ ἀπότομο πρᾶνές μαζί μὲ τὸ βόρειο

* Σ' αὐτὲς πῆραν μέρος οἱ ἐπιμελήτριες τῆς ἔδρας Κλασικῆς Ἀρχαιολογίας κ. Γ. Κοκκοροῦ - Ἀλευρά, Αἰκ. Δανάλη - Γκιολὲ καὶ Εἰρ. Πέππα - Παπαϊωάννου. Ἡ προσφορὰ τῶν ἐκπαιδευομένων στὴν ἀνασκαφὴ φοιτητῶν τοῦ Πανεπιστημίου, ἦταν, ὅπως κάθε χρόνον, σημαντικὴ. Πολύτιμη ἦταν ἄλλωστε καὶ ἐφέτος ἡ συνεργασία τῶν πεπειραμένων πιά ἐργατῶν τῆς ἀνασκαφῆς καθὼς καὶ τοῦ ἐιδικοῦ τεχνίτη κ. Γ. Κατσαροῦ.

1. ΠΑΕ 1979, 127, πίν. 93.

2. ΠΑΕ 1976, 207, πίν. 141.

3. ΠΑΕ 1980, 103, πίν. 86.

τμήμα τῆς ράμπας καὶ τοῦ πλακόστρωτου πρὸς τὸν κλασικὸ βωμό, τὸ ὁποῖο ἐπίσης ὑποδηλώθηκε κατὰ τίς ἐργασίες μας διαμορφώσεως μὲ χαμηλὴ ξερολιθία (πίν. 122). Οἱ ἐργασίες αὐτὲς θὰ ὁλοκληρωθοῦν μὲ σταδιακὴ ἐπαναφορὰ τοῦ ἐπιπέδου τοῦ ἐδάφους σὲ ὕψος 25 περ. ἐκ. χαμηλότερα ἀπὸ τὴν εὐθυνητρία τοῦ ναοῦ μὲ ἐξάιρεση τοῦ χώρου τοῦ μυκηναϊκοῦ - ἀρχαϊκοῦ βωμοῦ, ποὺ θὰ διατηρηθεῖ ὁρατός. Οἱ πῦροι τοῦ ναοῦ καλύφθηκαν γιὰ πρόσθετη προστασία μὲ ἑλαφρὸ στρώμα χώματος καὶ οἱ μυκηναϊκοὶ καὶ ἀρχαϊκοὶ τοῖχοι ποὺ βρέθηκαν μέσα στὸ ναὸ στερεώθηκαν. Τέλος συγκεντρώθηκαν στὸ ὑπόστεγο τοῦ ναοῦ τὸ ἀρχιτεκτονικὰ του μέλη, ἀπὸ τὰ ὁποῖα δύο κυβόπλινθοι, δύο τμήματα τοῦ ἐπιστυλίου, δύο λίθοι τοῦ τριγλύφου (ὁ ἓνας γωνιαῖος) καὶ ἓνα γωνιαῖο γεῖσο συντέθηκαν στὴ ΒΔ γωνία τοῦ ὑποστέγου ὡς παράδειγμα τῆς ἀνωδομῆς τοῦ κτιρίου (πίν. 124α).

2.1. ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΣ ΒΩΜΟΣ

Ἡ ἔρευνα τοῦ μυκηναϊκοῦ βωμοῦ ὁλοκληρώθηκε κατὰ τὴν ἐφετινὴν περίοδο. Ἡ πλήρης ἀνασκαφὴ τῶν τομέων Π15, Π14, Ο14, Ο13 καὶ Ξ 14 (παρ. πίν. Η') ἀπέδειξε ὅτι τὸ ἀρχικὸ ἄνδρρο τοῦ βωμοῦ δὲν προεκτάθηκε σὲ κάποια μεταγενέστερη ἐποχὴ πρὸς τὰ Α., ὅπως ὑποτέθηκε στὴν ἐκθεση τοῦ 1978¹. Τὸ πρᾶνὲς τοῦ βράχου, στὸ φρῦδι τοῦ ὁποίου βρισκόταν ὁ βωμός, καμπτόταν ἐδῶ πρὸς τὰ ΝΑ (πίν. 124β) ἔτσι ὥστε ὁ ἐνιαῖος πρὶν τὴν κλασικὴ ἰσοπέδωση τοῦ ἱεροῦ λόφος ὅπου ἀποκαλύφθηκε ὁ προϊστορικὸς οἰκισμός, ὁ ναὸς καὶ ὁ βωμός² νὰ χωρίζεται μὲ ἓνα ἀβαθῆ λαίμυρ ἀπὸ τὸ ἀνατολικότερο ὕψωμα στὸ ὁποῖο στηρίζονται τὰ κτίρια τῆς «σκανᾶς»³. Αὐτὴ ἡ φυσικὴ κοιλότητα τοῦ ἐδάφους βρέθηκε γεμάτη ἀπὸ λίθους ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴ διάλυση προϊστορικῶν κτισμάτων ἀνάμεικτους μὲ καθαρὴ τέφρα ἀπὸ τὸν μυκηναϊκὸ βωμό. Ἡ στρωματογραφία, ποὺ παρουσίασε χαμηλότερα ἓνα στρώμα τέτοιων λίθων μαζὶ μὲ μυκηναϊκὴ τέφρα καὶ πιδ ψηλὰ μικρότερες μόνο πέτρες χωρὶς τέφρα, δείχνει καθαρὰ ὅτι ἡ ἀβαθὴς αὐτὴ κοιλότητα γεμίσθηκε τελευταία κατὰ τὴν ἰσοπέδωση τοῦ ἱεροῦ τὸν ὕστερο 4ο π.Χ. αἰ., ὥστε τὸ ὕλικό ποὺ δέχτηκε ν' ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ κατώτατα στρώματα τοῦ μυκηναϊκοῦ βωμοῦ, ποὺ βρίσκονταν δίπλα τῆς καὶ ἀπὸ τὸ οἰκοδομικὸ ὕλικό παλαιότερων κτιρίων, ποὺ στὸ τέλος, προερχόμενο ἀπὸ θεμέλια σὲ βαθύτερα στρώματα τοῦ λόφου, ἦταν ἀπαλλαγμένο ἀπὸ τὴ μυκηναϊκὴ τέφρα.

Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ ἐρμηνεύει καὶ τὴν καλύτερη διατήρηση τῶν πολυαρίθμων ἀφιερωμάτων ποὺ βρέθηκαν μέσα στὴν τέφρα τοῦ χώρου αὐτοῦ καὶ ἀντιπροσωπεύουν ὅλες τίς φάσεις τῆς μυκηναϊκῆς περιόδου: Ἐκτὸς τῶν παλαιότερων, ΠΕ καὶ ΜΕ ὁστράκων ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ πλῆθος τῶν θραυσμά-

1. ΠΑΕ 1978, 119. 1979, πίν. 93α.

2. ΠΑΕ 1976, 204 κέ. 1977, 188 κέ., 190 κέ. 1978, 112 κέ., 113 κέ., 119 κέ. 1979, 127.

3. ΠΑΕ 1979, 128 καὶ πίν. 94α.

των πρωίμων μυκηναϊκών κυπέλλων και κυλίκων (πίν. 125, 126α - β, 127α). Στο χώρο αυτό είναι ενδιαφέρον ότι βρέθηκαν και πολλά θραύσματα μεταγενεστέρων κυλίκων με ψηλό πόδι (πίν. 127α). Κομμάτια από λίθινα αγγεία, χάλκινους πελέκεις και πλήθος τηλίνων ειδωλίων ανθρώπων και ζώων συμπαγών ή κοίλων (πίν. 127β, 128α) συμπληρώνουν την εικόνα. 'Ιδιαίτερα αξίζει να σημειωθούν τα θραύσματα από ένα μεγαλύτερο ἵππο συνωρίδας του σπάνιου τύπου που είναι γνωστός και από παλαιότερα εύρηματα στο ιερό (πίν. 128β)¹ καθώς και ένα ειδώλιο ἔνθρονης θεάς (πίν. 129α). 'Από τα υπόλοιπα εύρηματα μοναδικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η κεφαλή ενός μαρμαρίνου πρωτοκυκλαδικού ειδωλίου που βρέθηκε κι αυτό μέσα στην τέφρα του μυκηναϊκού βωμού (πίν. 129β). Βέβαια η ανάμειξη αυτής της τέφρας με τα στρώματα του πρωτοελλαδικού οικισμού κατά τη διαμόρφωση της κλασικής πλατείας του ιεροῦ κάνει αδύνατη την απάντηση στο ἑρώτημα αν η εισαγωγή του ειδωλίου ἔγινε φυσιολογικά την ΠΕ/ΠΚ εποχή ή το ἔργο ἀνατέθηκε στὸν μυκηναϊκό βωμό ως κειμήλιο ἀργότερα. Πάντως οἱ πρώιμες σχέσεις του ὀρεινοῦ αὐτοῦ κέντρου της 'Επιδαυρίας με τὸ νησιωτικὸ χῶρο μαρτυροῦνται με ἀμεσότητα για μιὰ ἀκόμη φορά².

Κατὰ τὸ βραχὺ σχετικὰ διάστημα τῆς διαμορφώσεως τῆς πλατείας τοῦ ιεροῦ (με τὴν ἀνέγερση τοῦ μεγάλου ἀναλήμματος στὰ βόρεια, τὸ γέμισμα τοῦ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀπότομα ἀνερχόμενου πρὸς τὰ νότια βράχου με τὰ προϋόντα ἀπὸ τὴ διάλυση τοῦ ἀρχαίου βωμοῦ καὶ τὴν ἰσοπέδωση τοῦ βράχου γύρω ἀπὸ τὸ ναό), ὅπου ἐπρόκειτο νὰ ἰδρυθεῖ ὁ μνημειώδης νέος βωμὸς (βλ. κατ.), ἡ λατρεία καὶ φυσικὰ οἱ θυσίεις εἶναι βέβαιο ὅτι συνεχίσθηκαν. 'Η ἀνασκαφὴ ἀποκάλυψε μιὰ πρόχειρη κατασκευή, πὺλ χρησίμευσε πιθανότατα ὡς βωμὸς σὲ μιὰ φάση τουλάχιστο αὐτῆς τῆς μεταβατικῆς περιόδου. 'Εχει τὸν χαρακτηριστικὸ τύπο τῶν προχείρων «ἀγροτικῶν» βωμῶν τῶν ἱερῶν τῆς 'Επιδαυροῦ³ γύρω στὰ 300 π.Χ. καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ μιὰ λεῖα πλάκα διαστ. 0.90 × 0.55 μ. ὡς βάση καὶ ἕναν ὀρθοστάτη διαστ. 0.30 × 0.70 μ. καὶ ὕψους 0.45 μ. Καὶ τὰ δύο μέλη εἶναι πώρινα, καὶ ἀσφαλῶς σὲ δευτέρη χρήση: Κατὰ μῆκος τῆς ἄνω πλευρᾶς τοῦ ὀρθοστάτη διακρίνονται τὰ ἔχνη ἑνὸς κυματίου καὶ ἡ τριπλή ταινία ἑνὸς ἰωνικοῦ ἐπιστυλίου (πίν. 129γ). 'Η κατασκευὴ πρέπει πιθανότατα νὰ συμπληρωθεῖ με δύο ἀκόμη ὀρθοίους πώρους, ἕνα παράλληλο πρὸς τὸν σωζόμενο καὶ ἕνα στενότερο ἐγκάρσιο στὴ μιὰ πλευρά (ὅπως ὑποδεικνύουν οἱ διαστάσεις τῆς βάσεως καὶ κομμάτια πώρων πὺλ βρέθηκαν κοντὰ στὶς ἀντίστοιχες θέσεις), καθὼς ἐπίσης καὶ με μιὰ ὀριζόντια τράπεζα. Για τὴν κατανόηση τοῦ

1. ActAth 18, 1981, 59 - 60, εἰκ. 7.

2. LAMBRINUDAKIS, W., Staatskult und Geschichte der Stadt Epidauros. 'Αρχαιολογία 1, 1980, 43 - 44. ActAth, ὁ.π. 62, 64.

3. Roux, G., L'architecture de l'Argolide aux IVe et IIIe siècles av. J. - C. (1961), 398 - 400.

προορισμοῦ τῆς κατασκευῆς αὐτῆς εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ θέση της. Ὅπως μᾶς δείχνει ἡ στρωματογραφία (πίν. 130α) πατεῖ στὸ σημεῖο ἀκριβῶς ποὺ πέφτει ἀπότομα πρὸς τὴ βόρεια πλαγιά τοῦ λόφου τὸ ἰσοπεδωμένο περιεχόμενο τοῦ ἀρχαίου βωμοῦ καὶ στηρίζεται μέσα στὸ ἀμέσως ἐπόμενο στρώμα τῶν τριμμάτων τοῦ βράχου ποὺ κόπηκε στὸ λόφο μετὰ τὴν ἐξάντληση τῶν χωμάτων τοῦ βωμοῦ. Εἶναι λοιπὸν φανερὸ ὅτι ἡ πρόχειρη αὐτὴ τράπεζα στήθηκε ἀμέσως μετὰ τὴν ἰσοπέδωση τῶν χωμάτων τοῦ ἀρχαίου βωμοῦ. Ὅμως τὸ γεγονός ὅτι βρίσκεται πολὺ χαμηλότερα ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο ποὺ κατασκευάσθηκε ὁ μνημειώδης βωμὸς (βλ. κατ.) καὶ ὅτι καλύφθηκε ἡ ἴδια μέσα στὸ στρώμα μὲ τὰ τρίμματα τοῦ βράχου (πίν. 130α) δείχνει ὅτι δὲν χρησιμοποιήθηκε ὡς τῆ στιγμῇ ποὺ λειτούργησε ὁ μνημειώδης βωμὸς.

Ἀπὸ τὰ στρώματα τῆς ἐπιχώσεως βορείως τοῦ πρόχειρου αὐτοῦ βωμοῦ, χωρὶς βέβαια νὰ μποροῦν νὰ συνδεθοῦν εἰδικὰ μ' αὐτόν, προέρχονται ἀφιερώματα ἀπὸ τὴν τελευταία περίοδο τῆς χρήσεως τοῦ μεγάλου ὑπαίθριου βωμοῦ, ὅπως μελαμβαφῇ κύπελλα (πίν. 130β), πῆλινες ὀμφαλωτὲς φιάλες (πίν. 130γ), ἀρθρωτὸ ὀστῆνο εἰδωλίο τῆς Ἀρτέμιδος (πίν. 131α) καὶ τεμάχια χαλκίων εἰδωλίων (πίν. 131β).

2.2. Ο ΜΝΗΜΕΙΩΔΗΣ ΒΩΜΟΣ

Ἡ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ τῶν τομέων Ξ 13 - 14, Ν 13 - 14, Μ 13 - 14, τοῦ χώρου δηλαδὴ στὸν ὁποῖο ἐκτείνονται τὰ ἀσαφεῖ θεμέλια τοῦ δυτικοῦ ἀπὸ τὰ δύο μικρὰ

πύρινα κτίρια ποὺ ὁ Καββαδίας χαρακτήρισε «ναοὺς»¹, ἀποδείχθηκε ἐξαιρετικὰ χρήσιμη. Μολονότι οἱ τομεῖς αὐτοὶ δὲν ἐξαντλήθηκαν ἀκόμη, μποροῦμε νὰ θεωρήσουμε βέβαια ὀρισμένα βασικὰ συμπεράσματα γιὰ τὴν τοπογραφία τοῦ κλασικοῦ ἱεροῦ καὶ τὴ μορφή τοῦ κτιρίου ποὺ ἐκτείνονταν ἐδῶ:

Σὲ ἀπόσταση 17 μ. ἀπὸ τὴν εὐθυνητρία τοῦ κλασικοῦ ναοῦ πρὸς τὰ ἀνατολικά ἐκτείνεται ἀπὸ Β πρὸς Ν μιὰ μακρόστενη κατασκευὴ μὲ μῆκος θεμελίων 15 (;) μ. καὶ μέγιστο πλάτος 5 μ. (παρ. πίν. Η' - Θ' καὶ πίν. 131γ). Τὸ κτίριο αὐτὸ ἔχει μόλις τὸ βόρειο ἄκρο του πάνω στὴν προέκταση τοῦ κεντρικοῦ ἄξονα τοῦ ναοῦ. Ὁ δικὸς του μακρὸς ἄξονας δὲν εἶναι κάθετος πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ ναοῦ, ἀλλὰ παρουσιάζει ἐλαφρὴ ἀπόκλιση πρὸς τὰ ΝΔ. Ἡ κατάσταση στὴν ὁποία σώθηκε τὸ κτίριο αὐτό, ποὺ φαίνεται πὼς ἐκτὸς ἀπὸ τὸν πώρινο πυρῆνα του ἦταν ἐφοδιασμένο μὲ πλάκες ὑπέρυθρου τιτανολίθου καὶ ἐπένδυση πεντελικοῦ μαρμάρου, εἶναι ἀπελπιστικὴ. Ἡ ἀναμόχλευσή του σὲ βάθος πολὺ χαμηλότερο ἀπὸ τὰ θεμέλιά του, ἡ διάλυση τῶν περισσοτέρων λίθων του καὶ ἰδιαίτερα τῶν μαρμαρίνων πλακῶν σὲ πολὺ μικρὰ κομμάτια, πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα βρέθηκαν μαζὶ μὲ τμήματα πωρολίθων μέσα στὴ μυκηναϊκὴ ἐπίχωση ποὺ ὑπῆρχε κάτω ἀπὸ τὰ θεμέλιά του, δὲν ἐρμηνεύονται ἀπλῶς μὲ τὴ λεηλασία τῶν λίθων γιὰ καμί-

νευση. 'Η εικόνα που έδωσε ή ανασκαφή έμοιαζε έντονα με την κατάσταση στο ναό και τὸ λάκκο κάτω από τή θέση τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος¹, πού ἐρμηνεύθηκε ὡς ἀποτέλεσμα δραστηριότητας ἀρχαίων ἐπιδρομέων στοῦ ἱεροῦ. Κι ἐδῶ ή ταραγμένη ἐπίχωση δὲν περιεῖχε νεώτερα ὄστρακα, ἐνῶ λίθοι ἀπὸ τὸ βωμὸ φαίνεται ὅτι χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τὴν κατασκευὴ τῆς ρωμαϊκῆς «σκα- νᾶς» κατὰ τὰ μέσα τοῦ 2ου μ.Χ. αἰ. Μολοντί δὲν ξέρουμε καλὰ τὴν ἱστορία τοῦ ἱεροῦ στὴν περίοδο αὐτή, γιὰ τὶς μανιώδεις αὐτὲς καταστροφές θὰ μπο- ροῦσαν νὰ θεωρηθοῦν ὑπεύθυνοι οἱ Κίλικες πειρατές, πού γνωρίζουμε ὅτι ἐσύ- λησαν τὸ ἱερό τοῦ 'Ασκληπιοῦ κατὰ τοὺς μισραδατικούς πολέμους λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ 80 π.Χ.² 'Ἡδὴ ή παραλληλία μετὰ τὴν τύχη τοῦ ναοῦ ὑποβάλλει τὴν ἰδέα ὅτι ή ἱερότητα τοῦ κτιρίου ἐπέσυρε τὴ μανία τῶν ἐπιδρομέων. 'Αλλὰ καὶ ή μορφὴ τῆς κατασκευῆς, ὅσο ἐπιτρέπουν νὰ τὴν ἀποκαταστήσουμε τὰ θεμέλια καὶ οἱ λίθοι τῆς ἀνωδομῆς πού ἔμειναν ἐπὶ τόπου (βλ. κατ.), πείθουν ὅτι πρόκει- ται γιὰ μνημειώδη βωμὸ πού κατασκευάσθηκε τὸν ὕστερο τέταρτο π.Χ. αἰ. γιὰ νὰ ἀντικαταστήσει τὸν ἀρχαῖο ὑπαίθριο κῶνο στοῦ ἱεροῦ. 'Ἐτσι ή ὑπόθεση ὅτι ὁ μνημειώδης αὐτὸς βωμὸς ἔμοιαζε μετὰ τὸν βωμὸ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος στοῦ 'Ασκληπιεῖο, πού ἐκφράσθηκε μετὰ βάση τὰ ἀσβεστολιθικά μέλη πού σώθηκαν σὲ ἐπαφή μετὰ τὴν πώρινη ὑπόστρωση τοῦ πλακόστρωτου μπροστὰ ἀπὸ τὴ ράμπα τοῦ ναοῦ τοῦ 'Απόλλωνος καὶ ἕνα μέλος μετὰ ὑποδοχὲς γιὰ στύλους κιγκλιδώμα- τος³ δὲν ἰσχύει: Οἱ ἀσβεστόλιθοι μετὰ τὶς γομφώσεις πρέπει νὰ μπῆκαν σὲ δεύ- τερη χρῆση μέσα στοῦ λιθοστρώτου πού ἔνωσε τὸν ναὸ μετὰ τὸν βωμὸ, ὅπως καὶ στοῦ 'Ασκληπιεῖο (βλ. κατ.), ἐνῶ ή βάση τοῦ κιγκλιδώματος, πού παρυσιάζει τρα- χιὰ ἐργασία, πρέπει νὰ προέρχεται ἀπὸ ἄλλη, μεταγενέστερη ἴσως κατασκευή. 'Ο βωμὸς τοῦ κλασικοῦ προγράμματος, ἀρκετὰ ὅμοιος ὅπως θὰ δοῦμε μετὰ τὸν βωμὸ τοῦ 'Ασκληπιοῦ, κατασκευάσθηκε στοῦ ἱεροῦ τοῦ 'Απόλλωνος μετὰ καθυστέ- ρηση, λίγα μέτρα ἀνατολικότερα ἀπὸ τὴ θέση τοῦ ἀρχαίου βωμοῦ καὶ μετὰ ἐντονη μετακίνηση τῆς θέσης του πρὸς τὰ νότια καὶ τοῦ ἄξονά του πρὸς τὰ δυτικά, ἀφοῦ ή τριγωνικὴ χονδρικὰ πλατεία πού δημιουργήθηκε μπροστὰ στὸν ναὸ, δὲν τοῦ ἐπέτρεπε ἄλλη κανονικότερη θέση.

'Η πώρινη θεμελίωση τοῦ βωμοῦ σώθηκε στοῦ βόρειο μέρος σὲ βαθμὸ πού νὰ ἐπιτρέψει ἀκόμη τὴν κατανόηση τῆς κατόψεως τοῦ μνημείου (παρ. πίν. Θ'). Τὸ θεμέλιο, πᾶχους 70 ἐκ., δημιουργεῖ στὰ βόρεια ἕνα Π, τοῦ ὁποῖου τὰ σκέλη ἐκτείνονται ἀνὰ 1.90 μ. πρὸς τὰ νότια, ὅπου διακόπτονται (τομεῖς Ο καὶ Ξ). 'Η νοητὴ προέκταση ὁμῶς τῶν σκελῶν αὐτῶν συναντᾷ σὲ ἀπόσταση πάλι 1.90 μ. πρὸς τὰ νότια τὰ ἄκρα ἄλλου πώρινου θεμελίου, παράλληλου πρὸς τὴ βόρεια

1. ΠΑΕ 1977, 190 κέ. 1978, 117.

2. ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ, Π., Τὸ 'Ιερόν τοῦ 'Ασκληπιοῦ (1900), 19 - 20.

3. ΠΑΕ 1978, 117 - 118. 'Αντίθετα ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ σημεῖο δικαιώνεται ὁ Roux, ὁ ὁποῖος ἀναγνώρισε στὰ λείψανα αὐτὰ τὸν μνημειώδη βωμὸ τοῦ ἱεροῦ, δ.π. 76 - 77.

πλευρά τοῦ Π. Τὸ δεύτερο αὐτὸ θεμέλιο, ποὺ σώζεται καλὰ σὲ ὕψος δύο δόμων στὰ ἀνατολικά (πίν. 132α), ἀναγνωρίζεται στὸ δυτικὸ τοῦ μέρους μόνο ἀπὸ τεμάχια ἢ καὶ τρίμματα πώρων ποὺ ἔμειναν *in situ*. Πρὸς τὰ νότια συνεχιζόταν ὡς μία συμπαγῆς κατασκευὴ, τῆς ὁποίας σώζονται στὸ ἀνατολικὸ μέρος τουλάχιστο τρεῖς πῶροι διαστάσεων 0.80×1.20 μ. στὴ θέση τους, τοποθετημένοι ἐγκάρσια πρὸς τὸν μακρὸ ἄξονα τοῦ κτιρίου (παρ. πίν. Θ', τομ. Ξ - Ν καὶ πίν. 132β, 133α). 'Ο συμπαγῆς αὐτὸς πυρήνας ἦταν ὅμως στενότερος ἀπὸ ὅσο τὸ πλάτος τῆς κατασκευῆς σχήματος Π στὰ βόρεια καὶ τοῦ ἴσου μήκους ἀντιστοίχου τῆς θεμελίου, μὲ τὸ ὅποιο ὁ ἴδιος ὁ πυρήνας ἀπέληγε πρὸς τὸ μέρος τῆς. 'Η μορφὴ αὐτὴ εἶναι ἀκόμη φανερὴ στὸ ΒΑ μέρος τοῦ συμπαγοῦς, ὅπου ἡ ἀπόληξή του ἐξέχει ἀπὸ τὸν πυρήνα 0.70 μ., ὅσο δηλ. τὸ πλάτος τοῦ θεμελίου σχήματος Π, οἷονητὲς προεκτάσεις τῶν σκελῶν τοῦ ὁποίου φαίνεται νὰ ἐγκιβωτίζουν τὸν συμπαγῆ πυρήνα (πίν. 133α). Χαρακτηριστικὴ στὴ θέση συναντήσεως τοῦ συμπαγοῦς πυρήνα καὶ τοῦ εὐρύτερου βόρειου μετώπου του εἶναι ἡ ἐγκάρσια θέση τοῦ πώρου τῆς δευτέρης στρώσεως αὐτοῦ τοῦ μετώπου (παρ. πίν. Θ' καὶ πίν. 132β, 133α).

"Ὅτι τὸ θεμέλιο σχήματος Π συνδεόταν ὀργανικὰ μὲ τὸ συμπαγὲς θεμέλιο στὰ νότια, μαρτυροῦν δυὸ ἀκόμη στοιχεῖα ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀντιστοιχία τοῦ πλάτους τῆς προεκτεινόμενης ἀπόληξης τοῦ δευτέρου πρὸς τὸ πρῶτο: 'Η ἀνασκαφὴ ἀπέδειξε ὅτι τὸ συμπαγὲς τμῆμα θεμελιώθηκε πάνω στὰ ἰσοπεδωμένα χώματα τοῦ διαλυμένου ἀρχαίου βωμοῦ, ἐνῶ τὸ θεμέλιο Π, ἐπειδὴ τοποθετήθηκε πάνω ἀπὸ πολὺ βαθύτερη ἐπίχωση, στηρίχθηκε σὲ βαθύτερο κατὰ δύο δόμους ἐπίπεδο. 'Η θεμελίωση ἔκοψε ἐδῶ σαφῶς τὰ στρώματα τῶν χωμάτων ποὺ χρησιμοποιήθηκαν γιὰ νὰ ἰσοπεδωθεῖ ἡ πλατεία (πίν. 133β). Στὸν ἐνδιάμεσο ἐντούτοις ὡς μετὰ Π καὶ συμπαγοῦς θεμελίου εἶναι φανερό ὅτι τόσο χαμηλὸ θεμέλιο δὲν ὑπῆρξε ποτέ: ἡ ἀνασκαφὴ ἀποκάλυψε ἀνέπαφα τὰ λοξὰ πρὸς τὸ πρᾶνὲς στρώματα τῶν λίθων ἀπὸ τὴ διάλυση τῶν προϊστορικῶν κτιρίων κατὰ τὴν ἰσοπέδωση (βλ. ἄνωτ.). Καὶ ὅμως ὁ Καββαδίας στὸ τελικὸ σχέδιό του σημειώνει στὴν ἀνατολικὴ τουλάχιστο πλευρὰ τοῦ κτιρίου συνεχῆς τὸ σκέλος τοῦ Π μέχρι τὴν εὐρύτερη ἀπόληξιν τοῦ συμπαγοῦς θεμελίου, ὥστε νὰ σχηματίζεται μ' αὐτὴν ἐνιαῖος τετράγωνος ὡς (βλ. ἄν., σ. 160 σημ. 1). Δεδομένου ὅτι ὅπου δὲν ὑπῆρχαν σαφεῖς ἔχνη ὁ Καββαδίας δηλώνει στὸ σχέδιό του ὅτι πρόκειται γιὰ ὑπόθεση, ἐδῶ πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι βρῆκε ἔχνη ἀπὸ ἀβαθέστερη θεμελίωση, τὰ ὅποια ἐν τῷ μετὰ ἐξαφανίσθηκαν.

Οἱ οἰκογένειες τῶν λίθων τῆς ἀνωδομῆς ποὺ κατόρθωσε ἡ ἀνασκαφὴ νὰ συστήσει σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ παραπάνω δεδομένα βοηθοῦν στὴ χονδρική ἀποκατάσταση τῆς μορφῆς τοῦ βωμοῦ¹. Οἱ πλάκες τοῦ ὑπέριθρου τιτανολίθου διακρίνονται στίς ἀκόλουθες κατηγορίες: α) 'Εννέα πλάκες μήκους συνήθως γύρω στὸ 1.10 μ. μὲ μεγάλες ἀποκλίσεις πρὸς τὰ ἐπάνω ἢ πρὸς τὰ κάτω, πλά-

1. Πρβ. Roux, ὁ.π.

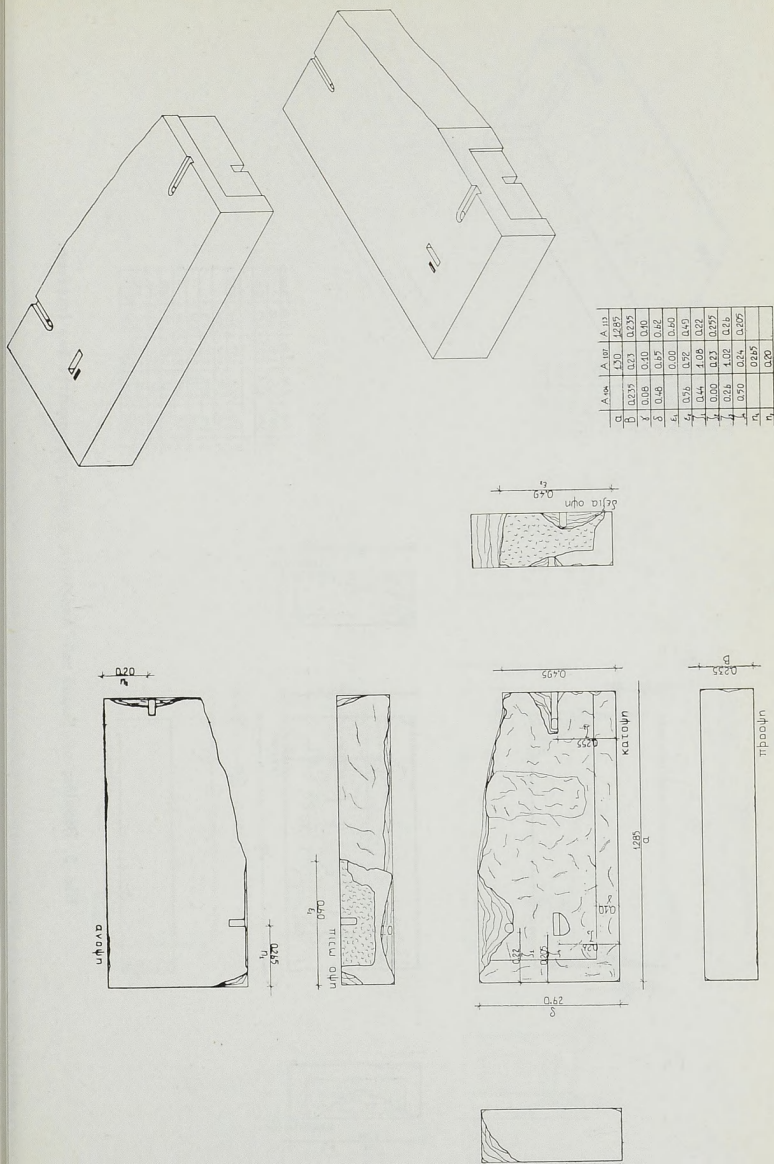
τους 0.40 έως 0.60 μ. και ύψους γύρω στα 0.25 μ. Οί πλάκες αυτές έχουν πειό-
 σχημους συνδέσμους και αναθύρωση στις στενές πλευρές, έπιμελέστερα λεια-
 σμένη ταινία πλάτους 9 - 10 εκ. στην άνω τους επιφάνεια προς την πρόσοψη
 και ανά ένα τόρμο για γόμφωση στη μέση της άνω και στο ένα άκρο της κάτω
 επιφάνειάς τους. β) Έπτά πλάκες όμοιες με τις παραπάνω αλλά με έλαφρά
 μικρότερο ύψος 0.23 - 0.235 μ. (για τις δυο κατηγορίες βλ. εικ. 1). Με τις
 πλάκες αυτές συνδέονται τρεις γωνιαίες πλάκες με ανάλογα χαρακτηριστικά
 (εικ. 2). γ) Πέντε πλάκες ανάλογες με τις πλάκες της κατηγορίας α, που
 όμως δεν διαθέτουν στην άνω επιφάνειά τους τόρμο γομφώσεως (εικ. 3). Μ' αυ-
 τές συνδέονται δύο γωνιαίες πλάκες με ανάλογα χαρακτηριστικά (εικ. 4 και
 πίν. 134α). δ) Τέσσερεις πλάκες μήκους πάλι γύρω στα 1.10 μ., πλάτους όμως
 πολύ μεγαλύτερου, 0.90 μ., και ύψους όσο ή κατηγορία β, δηλ. 0.23 - 0.235 μ.
 (εικ. 5). Οί πλάκες αυτές έχουν άνω επιφάνεια έντελώς λεία, στα πλάγια ανα-
 θύρωση πλατύτερη προς την πλευρά της προσόψεως και στη βάση τους τόρμο
 γομφώσεως σε βάθος 60 εκ. από την πρόσοψή τους.

Έκτος από τις βαθμίδες, από τον βωμό προέρχονται με βεβαιότητα: ε) "Ένα
 τεμάχιο από το άριστερο μέρος μαρμάρινου αετωματικού κρατευτή που χρη-
 σίμεινε ως απόληξη της τράπεζας του βωμού σε μια από τις στενές της πλευ-
 ρές (εικ. 6, πίν. 134β)· αποτελείται από δύο θραύσματα και έχει σωζόμενο
 μήκος στη βάση του 0.607 μ. και πλάτος 0.265 μ.¹ Στη βάση της προσόψεως
 υπάρχει έξεργο λέςβιο κυμάτιο, πάνω από το όποιο αναγνωρίζεται ό τριγωνι-
 κός συνδυασμός των λεπτών προστύπων έλικων που απόληγουν στα πλάγια και
 επάνω σε άνθέμια και λωτούς, γνωστός από μια σειρά μνημειωδών βωμών,
 από τους όποιους τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα είναι οί κρατευτές
 των ιερών του 'Απόλλωνος στην Αΐγινα και του 'Ασκληπιού στην 'Επίδαυρο².
 'Η ήρεμότερη καμπύλη των έλικων στο δικό μας παράδειγμα και κυρίως ή
 άντικατάσταση των χαρακτηριστικών άπλών έλικων, που επικρατούν στα
 πρωιμότερα παραδείγματα, με φύλλα άκάνθης στούς καυλούς και τα άνθέμια,
 που χαρακτηρίζουν τα ύστερότερα παραδείγματα³, ύποδεικνύουν τη χρονολό-
 γηση του κρατευτή στο τέλος του 4ου π.Χ. αι. στ) Μεγάλο πλήθος από μικρά
 τεμάχια της μαρμάρινης επενδύσεως της τράπεζας του βωμού (περίπου 100

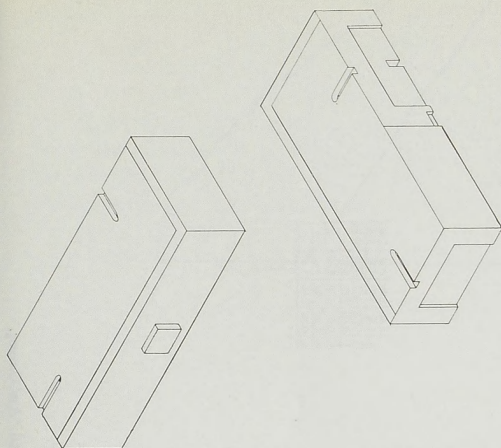
1. Το είχε παρατηρήσει ήδη ό Roux, ό.π. 'Η ύψηλή χρονολόγηση, λίγο πριν από τους
 χρόνους κατασκευής της Θόλου, που προτείνεται εκεί δεν φαίνεται να δικαιολογείται ούτε
 από τη σύνθεση των κοσμημάτων ούτε από τα ανασκαφικά τώρα δεδομένα, που επιτρέπουν
 να τοποθετήσουμε την κατασκευή του βωμού το ένωρίτερο στο τέλος του 4ου π.Χ. αι.

2. ΟΡΑΝΑΔΟΣ, Α., 'Η άρχαδική 'Αλίφειρα και τα μνημεία της (1967 - 1968), 191 - 196.
 Rupp, D., AJA 84, 1980, 525. Πρβ. ΑΑ 1982, 660. 'Εδω πίν. 138α.

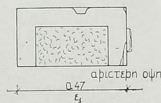
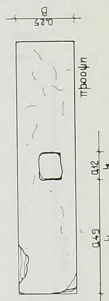
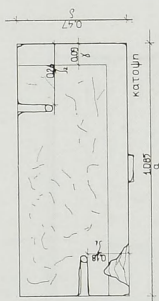
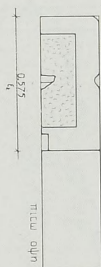
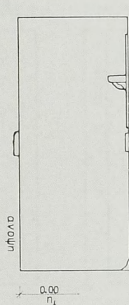
3. Βλ. τον κρατευτή του βωμού του 'Ασκληπιού στην 'Αλίφειρα, ΟΡΑΝΑΔΟΣ, ό.π., εικ.
 128. 'Ένα πρώιμο στάδιο στο κεντρικό κόσμημα του κρατευτή από τη Δ'ήλο, Möbius, H.,
 Ornamente der griech. Grabstelen² (1968), πίν. 4. ΟΡΑΝΑΔΟΣ, ό.π. 191, εικ. 132.

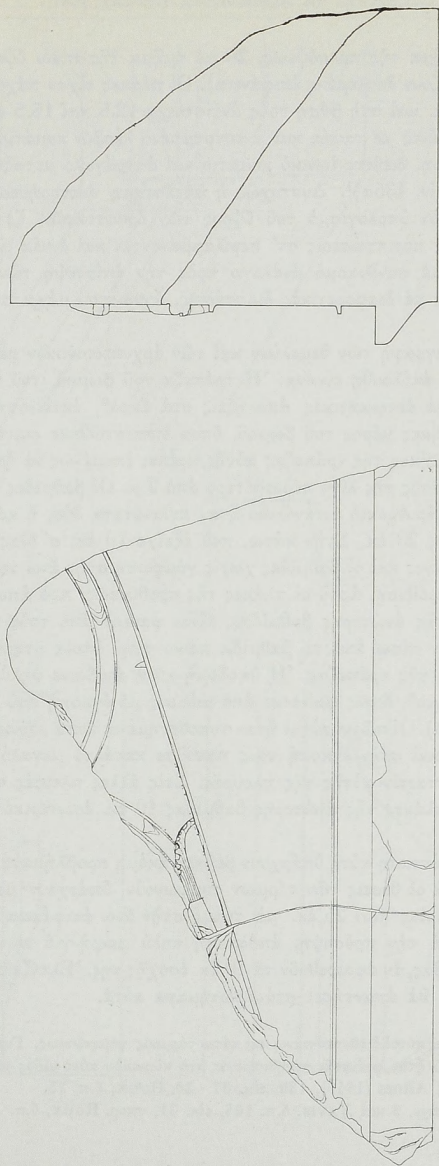
Εικ. 2. Γωνιαίες βαθμίδες με γύμρωση στην άνω επιφάνεια.

a	1.085	4.12
b	0.25	0.25
x	0.09	0.09
δ	0.47	0.47
ε	0.47	0.50
ζ	0.575	0.55
η	0.16	0.18
θ	0.26	0.49
ι	0.00	0.46
κ	0.25	0.24
λ	0.25	0.00
μ	0.48	0.00
ν	0.12	0.00
ξ	0.08	0.00

Ειχ. 4. Γωνιαίες βαθμίδες χωρίς γόμφωση.

Εικ. 6. Τεμάχιο μαρμάρινου κραυτεντῆ τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος.

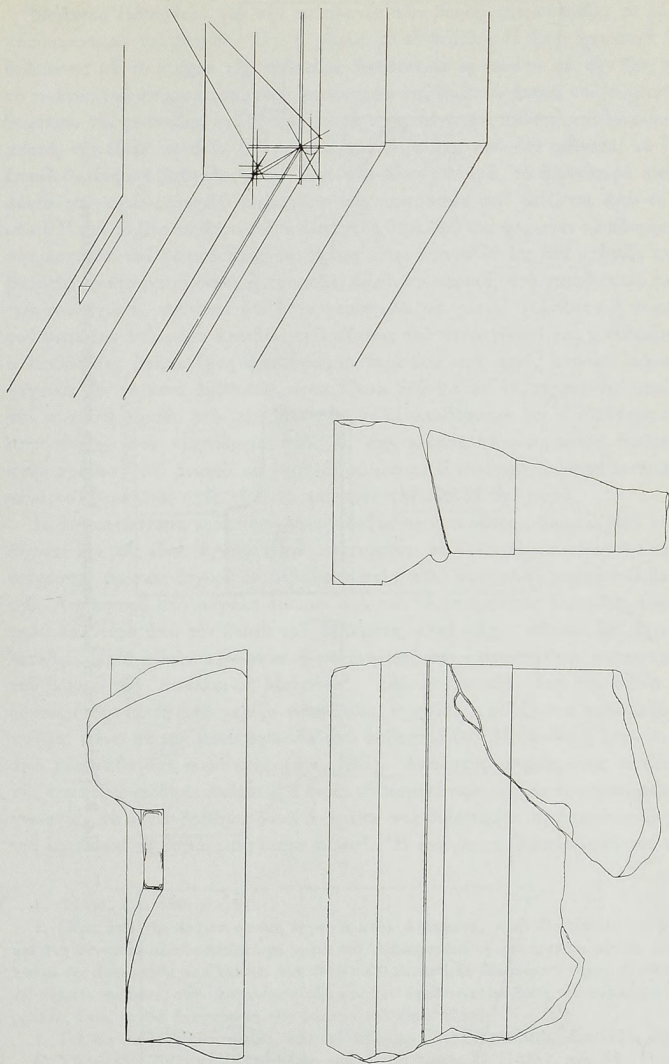
ποὺ σώζουν τμῆμα τῆς προσόψεως, 20 μὲ τμῆμα τῆς πίσω ὀψέως καὶ ἄλλα 100 ποὺ δὲν σώζουν δουλεμένη ἐπιφάνεια). Οἱ πλάκες εἶχαν πᾶχος 7 ἐκ., στὸν ἄρμό τους 10 ἐκ. καὶ στὴ βάση τους ἀντίστοιχα 12.5 καὶ 15.5 ἐκ. Στὴ βάση ἦταν διακοσμημένες μὲ ταινία καὶ ἀνεστραμμένο λέσβιο κυμάτιο, ἡ ἐπίστεψή τους, πλουσιότερη, διέθετε ἰωνικὸ κυμάτιο καὶ ἀστράγαλο μεταξύ δύο ταινιῶν (εἰκ. 7 καὶ 8, πίν. 135α)¹. Δυστυχῶς ἡ κατάσταση διατηρήσεως τοῦ ὕλικου δὲν ἐπιτρέπει τὸν ὑπολογισμό τοῦ ὕψους τῶν ὀρθοστατῶν. ζ) Μεταξὺ τῶν θραυσμάτων τῆς περιπτώσεως στ' περιλαμβάνονται καὶ ἐννέα μικρὰ τεμάχια ἐπιστέψεως(;) μὲ συνδυασμὸ ἀνάλογο πρὸς τὴν ἐπίστεψή τῶν ὀρθοστατῶν τοῦ βωμοῦ ἀλλὰ μὲ διαφορετικὲς διαστάσεις, ἄγνωστου μέχρι στιγμῆς προορισμοῦ.

Ἀπὸ τὴν περιγραφή τῶν θεμελιῶν καὶ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν φαίνεται νὰ προκύπτει ἡ ἀκόλουθη εἰκόνα: Ἡ τράπεζα τοῦ βωμοῦ, τοῦ γνωστοῦ ἐπιμήκους τύπου μὲ ἀετωματικὲς ἀπολήξεις στὰ ἄκρα², ἐκτεινόταν ἐπάνω στὸ στενότερο, ἐπίμηκες μέρος τοῦ βωμοῦ, ὅπου διαπιστώθηκε συμπαγὴς πώρινη θεμελίωση. Τὸ μῆκος τῆς τράπεζας αὐτῆς πρέπει ἐπομένως νὰ ἦταν γύρω στὰ 10 μ. καὶ τὸ πλάτος τῆς λίγο ^{2,57 m} περίσσοτερο ἀπὸ 2 μ. Οἱ βαθμίδες τῆς κρηπίδας τοῦ βωμοῦ ἀπὸ ἐρυθρωπὸ τιτανόλιθο ἦταν πιθανότατα δύο, ἡ κάτω ὕψους 25 καὶ ἡ ἄνω ὕψους 23 ἐκ. Στὴν κάτω, ποὺ ἐξεῖχε 10 ἐκ. σ' ὅλες τὶς πλευρὲς, ἦταν τοποθετημένες καὶ οἱ βαθμίδες χωρὶς γόμφωση στὴν ἄνω τους ἐπιφάνεια, κάτω ἀπὸ τὴν πρόθυση, ἀφοῦ οἱ πλάκες τῆς προθύσεως, ποὺ ἀποτελοῦσαν τὴν πρόσθια σειρὰ τῆς ἀνώτερης βαθμίδας, εἶναι φανερό ἀπὸ τοὺς τόρμους τοὺς ὅτι γομφώνονταν πίσω ἀπὸ τὴ βαθμίδα πάνω στὴν ὁποία στηρίζονταν, στὴν πώρινη ὑποδομὴ τῆς τράπεζας. Ἡ ὑποδομὴ αὐτὴ ἀνέβαινε ψηλότερα ἀπὸ τὴν κρηπίδα τοῦ βωμοῦ, ὅπως φαίνεται ἀπὸ πώρους μὲ ἐγκοπὴ ποὺ βρέθηκαν ἐπὶ τόπου (πίν. 135β). Οἱ πῶροι αὐτοὶ ἦταν τοποθετημένοι κατὰ μῆκος τῶν πλακῶν τῆς προθύσεως καὶ στὴν ἐγκοπὴ τους πατοῦσε κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος ἡ βάση τῶν ὀρθοστατῶν αὐτῆς τῆς πλευρᾶς. Στὶς ἄλλες πλευρὲς οἱ ὀρθοστάτες πατοῦσαν στὶς πλάκες τῆς ἀνώτερης βαθμίδας 10 ἐκ. ἐσωτερικότερα ἀπὸ τὴν ἀκμὴ τῆς.

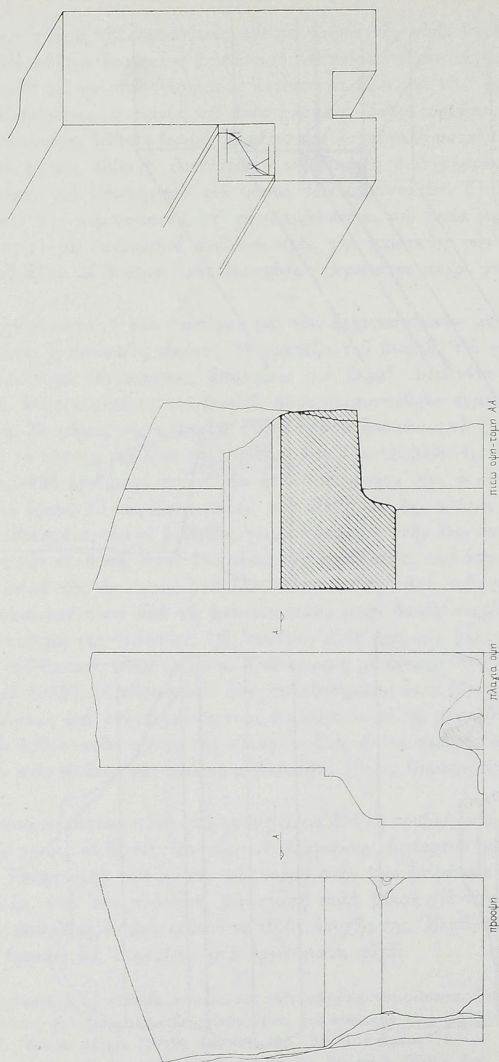
Στὴν ἀποκατάσταση αὐτὴ ὑπάρχουν βέβαια ἀκόμη προβλήματα (εἰκ. 9, 11). Π.χ. ἐνῶ γενικὰ οἱ θέσεις τῶν τόρμων συμφωνοῦν, ὑπάρχουν μερικὲς βαθμίδες τῆς κατηγορίας τῶν 25 ἐκ. μὲ τόρμο στὴν ἄνω ἐπιφάνεια σὲ ἀπόσταση μόλις 14 ἐκ. ἀπὸ τὴν πρόσοψη, ἀπόσταση πολὺ μικρὴ γιὰ τὴ γόμφωση τῆς ἀνώτερης βαθμίδας, ἂν ἀφαιρεθοῦν τὰ 10 ἐκ. ἐσοχῆς τῆς. Ἐλπίζεται ὅτι ἡ συνέχεια τῆς ἔρευνας θὰ ἀπαντήσῃ στὰ ἐρωτήματα αὐτά.

1. Οἱ ὀρθοστάτες αὐτοὶ διέθεταν πάνω καὶ κάτω τόρμους γομφώσεως. Γιὰ τὸν συνδυασμὸ τῶν κυματίων, ποὺ ἦταν φαίνεται συνηθισμένος στὸ «ἰωνικόν» αὐτὸ εἶδος τῶν βωμῶν πρβ. YAVIS, C., Greek Altars (1949), 133, εἰκ. 37 - 38. Roux, ὁ.π. 75.

2. Βλ. σ. 163, σημ. 2 καὶ YAVIS, ὁ.π. 104, εἰκ. 31, σπορ. Roux, ὁ.π.

Εικ. 7. Τεμάχιο από την επίστεψη μαρμάρου ορθοστάτη του βωμού του 'Απόλλωνος.

Εικ. 8. Τεμάχιο ἀπὸ τῆς βάσης μαρμαρένου ὀρθοστάτη τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος.

Ίδιαίτερο ενδιαφέρον για την τυπολογία τῶν βωμῶν παρουσιάζει τὸ βόρειο «πρόσκισμα» τοῦ βωμοῦ. Ὅτι ὁ χώρος μετὰ τὸ θεμέλιο Π ἦταν ὀργανικὰ συνδεδεμένος μετὰ τὸ τμήμα τῆς τράπεζας ἀποδεικνύεται πρῶτα μετὰ τὴν ἴση πρὸς τὸ πλάτος τοῦ «προσκισματος» προέκταση τοῦ βόρειου ἄκρου τοῦ συμπαγοῦς θεμελίου τῆς τράπεζας καὶ ὕστερα μετὰ τὴ σχετικὰ ψηλὴ, κάθετη καὶ ἀκανόνιστη μορφή τῆς ἰδίας πλευρᾶς τοῦ συμπαγοῦς θεμελίου, ποὺ δὲν φαίνεται νὰ ἦταν ἐπενδεδυμένη μετὰ βαθμίδες ἐδῶ. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, τὸ πλατύτερο ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ κυρίως βωμοῦ τετράγωνο κατασκευάσμα ποὺ ὀρίζεται ἀπὸ τὸ θεμέλιο Π καὶ τὸ βόρειο ἄκρο τοῦ συμπαγοῦς θεμελίου καὶ φαίνεται νὰ «διηύρυνε» τὴν κρηπίδα τοῦ βωμοῦ πρὸς τὰ βόρεια εἶναι προφανὲς ὅτι δὲν στήριζε καμιά βαρύτερη κατασκευή ὅπως ἡ τράπεζα, ἀφοῦ ἐσωτερικά, στὸ χαμηλότερο μέρος του τουλάχιστο, φαίνεται ὅτι ἦταν γεμισμένο μετὰ χῶμα. Ἀντίθετα ἡ διακοπή τοῦ θεμελίου στὸ μέσο ἀκριβῶς τοῦ μήκους τοῦ τετραγώνου καὶ ἡ ἐνδειξη ὅτι ὁ Καββαδίας βρῆκε ἔχγη ἀβαθέστερου θεμελίου στὸ κενό, καθὼς ἀκόμη τὸ γεγονός ὅτι τὸ κενὸ βρίσκεται στὸν ἄξονα ποὺ ἐνώνει τὴ ράμπα τοῦ ναοῦ μετὰ τὴν κλασικὴ εἴσοδο στὸ ιερό, ἐπιτρέπουν νὰ υποθέσουμε ὅτι ἡ εὐρύτερη αὐτὴ «προσθήκη» στὸ κρηπίδωμα πρὸς Β. ἀποτελοῦσε τὴ μνημειώδη πρόσβαση στὴν πρόθυση τοῦ βωμοῦ μετὰ χαμηλὰς κλίμακες ἐξοικονομημένες στὰ σημερινὰ κενὰ τοῦ θεμελίου, πρὸς τὸν ναὸ καὶ πρὸς τὴν εἴσοδο τοῦ ιεροῦ.

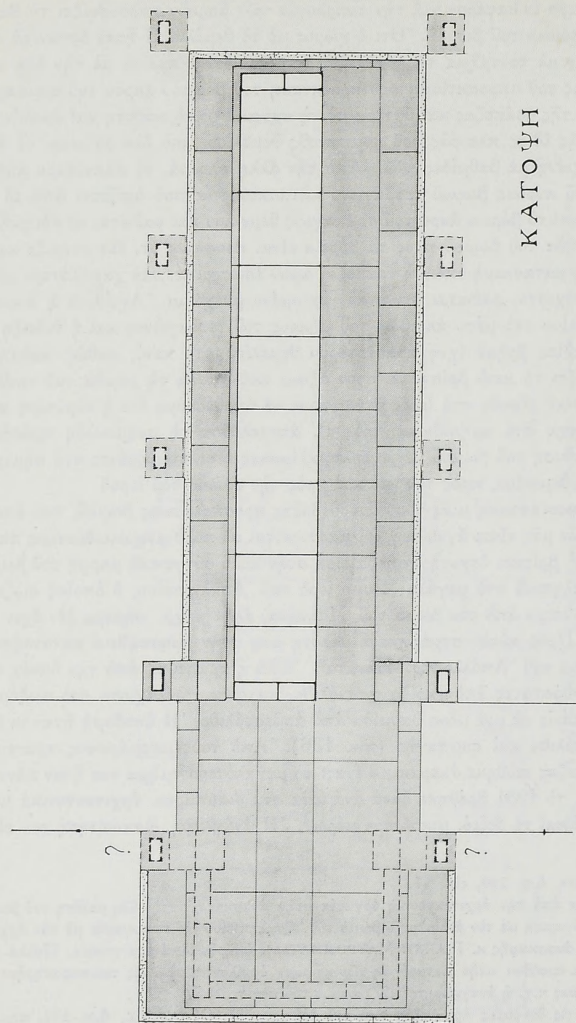
Ἡ ἀποκατάσταση μιᾶς τόσο ἀνορθόδοξης προσπελάσεως βωμοῦ, ποὺ ὅπως-δήποτε δὲν μᾶς εἶναι ἄγνωστη καὶ μαρτυρεῖται σὲ πολλὰ μνημειωδέστερα παραδείγματα¹ βρίσκει ἰσχυρὴ ἐπιβεβαίωση στὴν πολλὴ συγγενικὴ μορφή τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὸ μεγάλο δίδυμο ἱερό τοῦ Ἀσκληπείου, ὁ ὁποῖος σώζεται πολλὴ καλύτερα ἀπὸ τὸν βωμὸ τοῦ Μαλεάτα, ἀλλὰ μέχρι σήμερα δὲν ἔχει μελετηθεῖ. Πρὸς αὐτὸν στράφηκε ἡ μελέτη μας στὴν προσπάθεια κατανόησεως τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτα². Ἐδῶ ἡ τράπεζα, ἀπὸ τὴν ὁποία σώζονται ὀρθοστάτες ἀπὸ γκρίζο τιτανόλιθο, πατοῦσε, τουλάχιστο στὸ σωζόμενο τμήμα, πάνω σὲ μιὰ μόνο βαθμίδα ἀπὸ ἀσβεστόλιθο. Ἡ ὑποδομὴ ἦταν κι ἐδῶ ἀπὸ πωρόλιθο καὶ συμπαγῆς (πίν. 136). Ἀπὸ τοὺς μαρμαρίνους κραυευτὲς τῆς τράπεζας σώθηκε ἀκέραιος ὁ ἕνας: τὸ μεγαλύτερο τμήμα του ἦταν πάντοτε γνωστό³, τὸ 1981 βρέθηκε ξανὰ ἀνάμεσα στὰ διάσπαρτα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ ιεροῦ καὶ τὸ δεξιό, μικρότερο μέρος⁴. Ἡ ἀνάγλυφη διακόσμηση τοῦ εἶναι

1. YAVIS, ὁ.π. 190, εἰκ. 47.

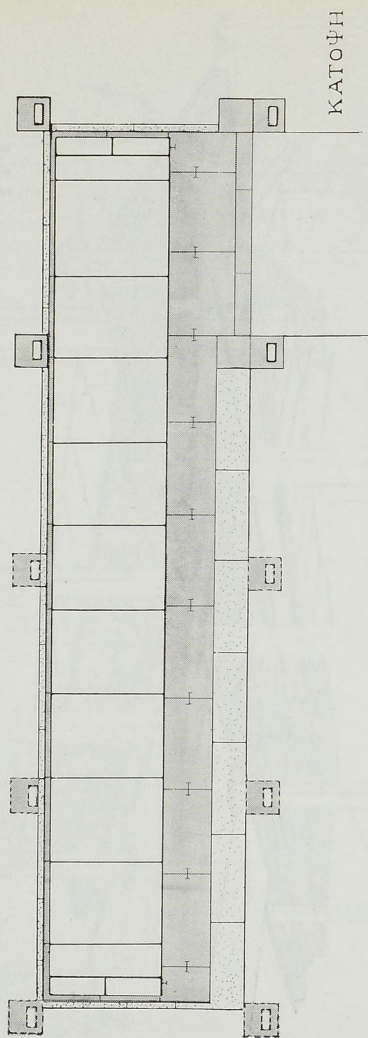
2. Πέρα ἀπὸ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ ἐργασία στὴν ἀνασκαφή, στὴν ὅλη μελέτη τοῦ βωμοῦ καὶ στὴ σύγκριση μετὰ τὸν ἀντίστοιχο βωμὸ τοῦ Ἀσκληπείου ἡ συνεργασία μετὰ τὸν ἀρχιτέκτονα τῆς ἀνασκαφῆς κ. ΓΙΑΝΝΗ ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΙΑΝ ὑπῆρξε ἰδιαίτερα γόνιμη. Πολλὰ ἀπὸ τὰ βήματα προόδου στὴν κατανόηση τῶν κτιρίων ὀφείλονται σὲ δικές του παρατηρήσεις ἢ μελέτη, ὅπως π.χ. ἡ ἀναγνώριση τῶν βάσεων τοῦ περιστυλίου.

3. Γιά τὶς διαφορὰς ἐρμηνεῖες ποὺ τοῦ δόθηκαν βλ. ΟΡΑΝΑΔΟΣ, ὁ.π. 191, σημ. 3.

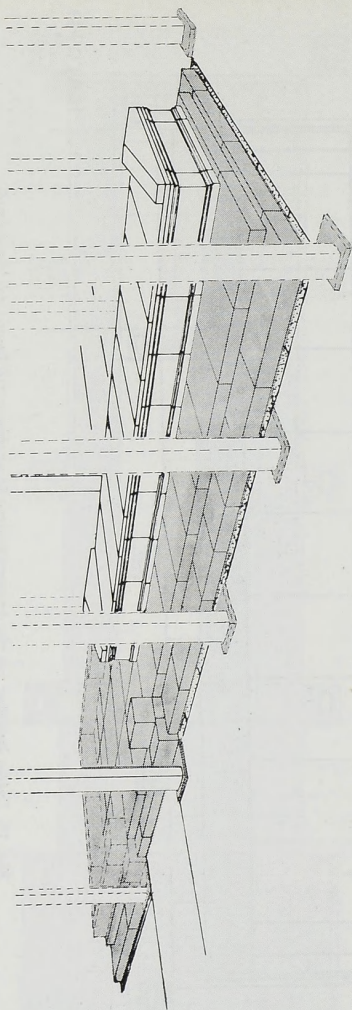
4. Ὀλόκληρο: BLOUET, Expédition scient. de Morée II (1833), πίν. 81.

Εικ. 9. Σχέδιο ἐργασίας γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς κατόψεως τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος.

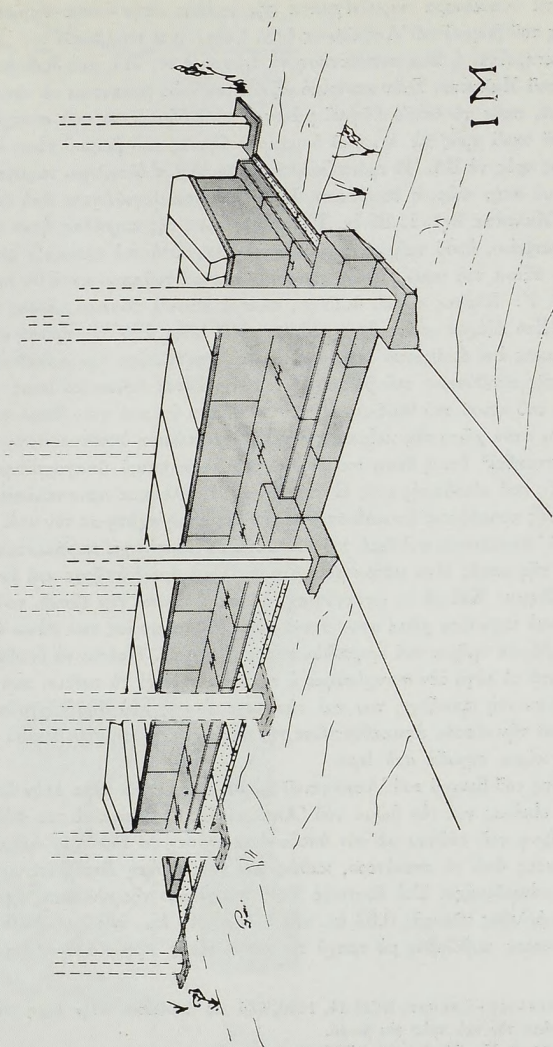

Εἰκ. 10. Σχέδιο ἐργασίας γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς κατόψεως τοῦ βωμοῦ τοῦ 'Ασκληπιοῦ.

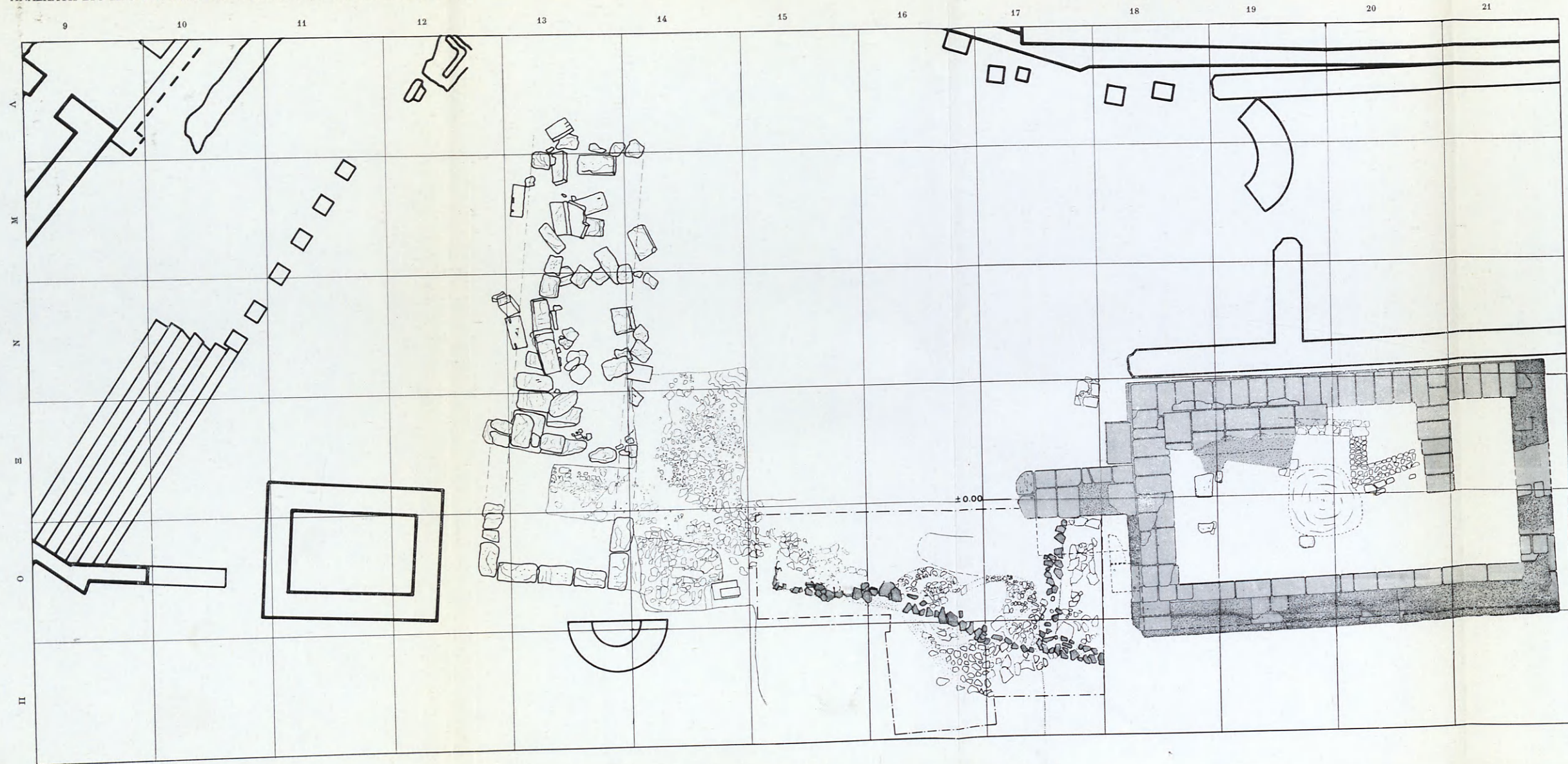

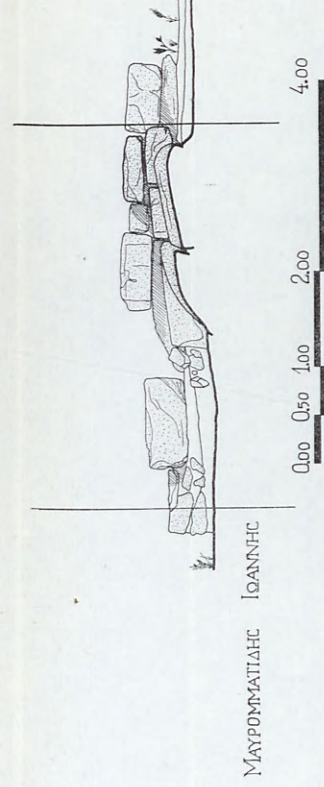
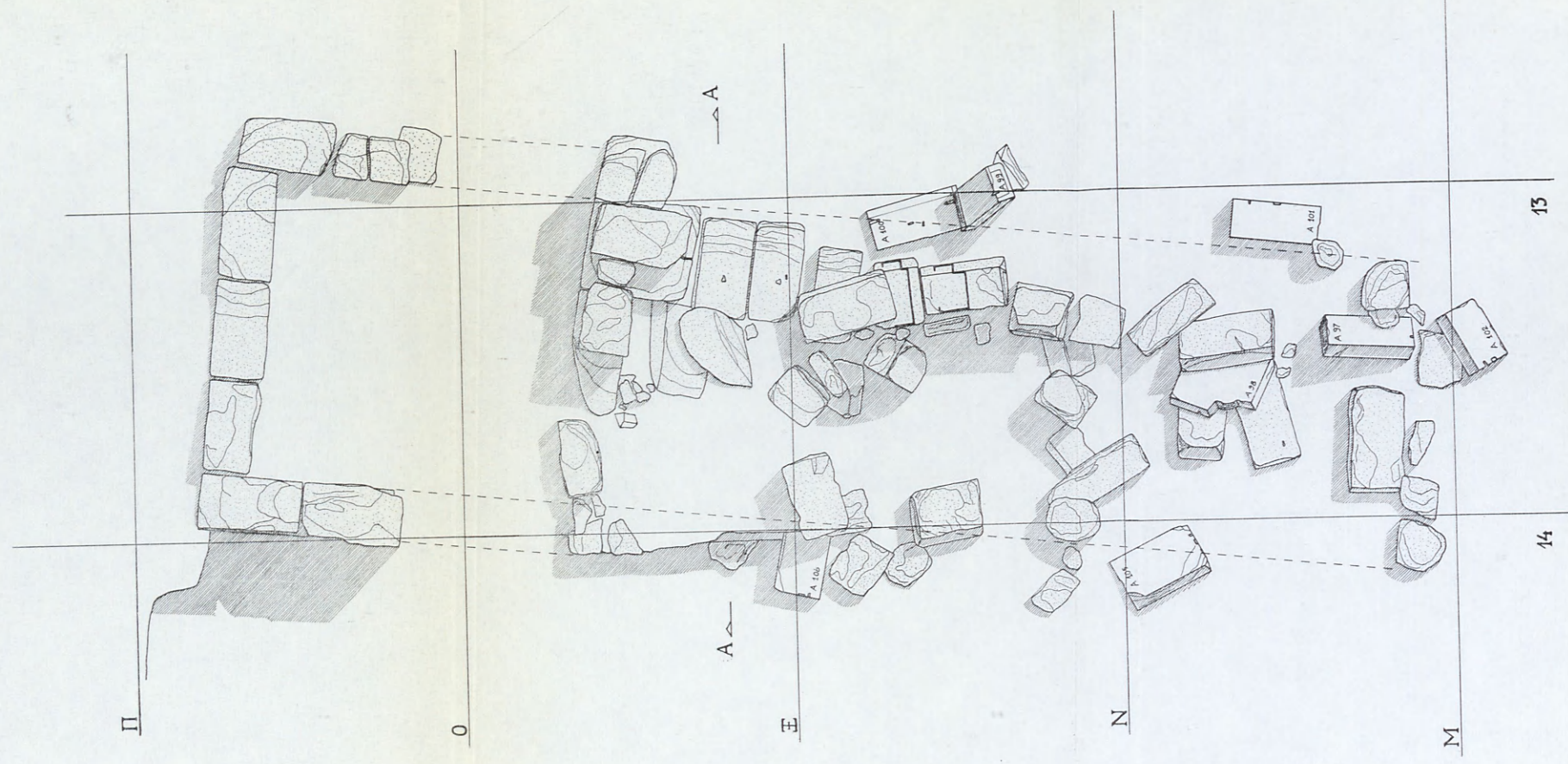
IM

Εἰκ. 11. Σχέδιο ἐργασίας γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ βομοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος.

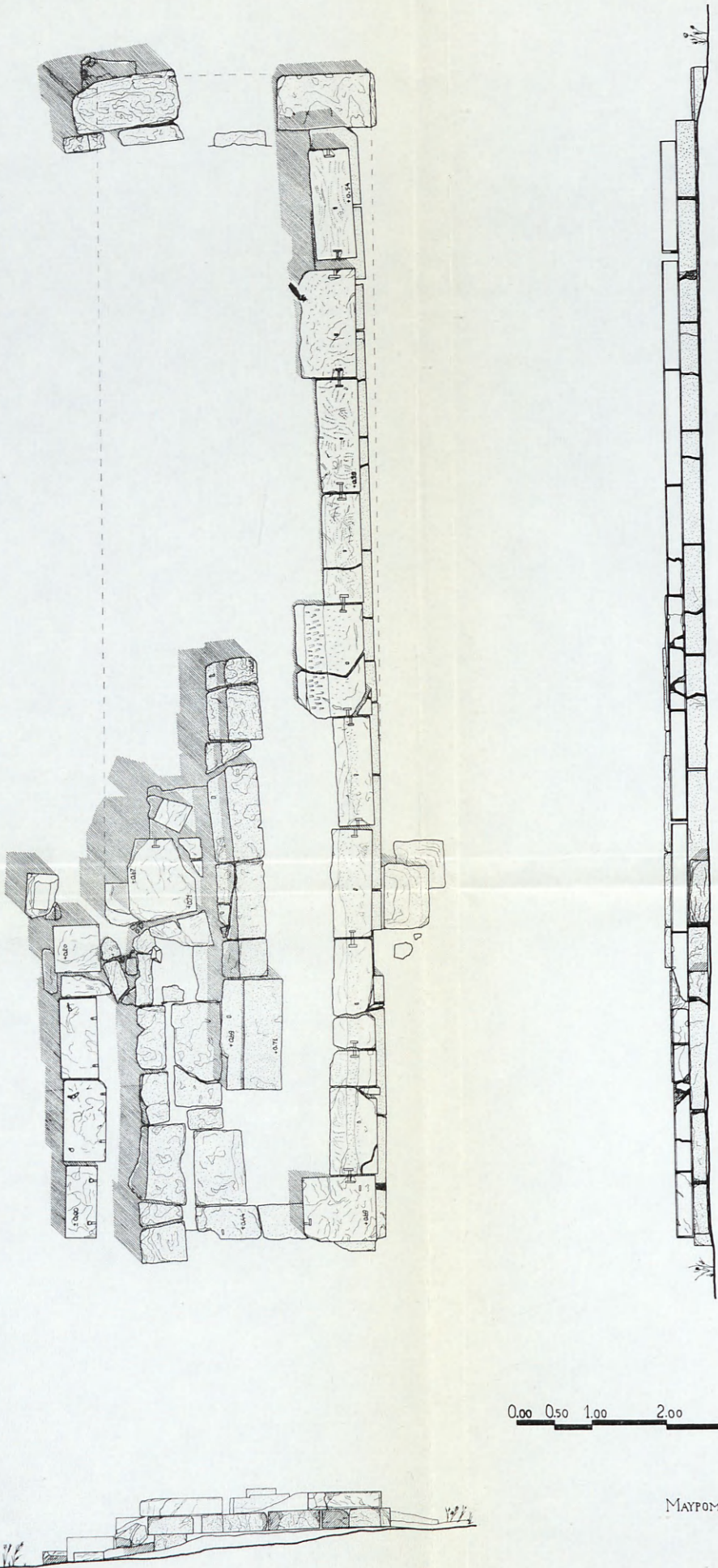
Εἰκ. 12. Σχέδιο ἐργασίας γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

ΜΑΥΡΟΜΑΤΙΔΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ

0.00 0.50 1.00 2.00 4.00

ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΟΥΗ

0.00 0.50 1.00 2.00 4.00

ΜΑΥΡΟΜΑΤΙΔΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ

ΝΟΤΙΑ ΟΥΗ

ένα ἀπὸ τὰ τυπικότερα παραδείγματα τῆς ομάδας στὴν ὁποία ἀνήκει καὶ ὁ κρατευτὴς τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος (πίν. 138α). Καὶ στὸν βωμὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ παρατηρεῖται ἡ ἴδια τοποθέτηση σὲ σχέση μετὰ τὸν ναό, ποὺ διαπιστώθηκε στὸ ἱερὸ τοῦ Μαλεάτα: Στὸν κεντρικὸ ἄξονα τοῦ ναοῦ βρίσκεται τὸ νότιο ἄκρο τοῦ βωμοῦ, πρὸς τὸ ὁποῖο ὁδηγεῖ μάλιστα τὸ λιθόστρωτο ποὺ συνεχίζει τὴ ράμπα τοῦ ναοῦ πρὸς τὰ Α., ἐνῶ ὁ μακρὸς ἄξονας τοῦ βωμοῦ εἶναι ἐλαφρὰ γυρισμένος πρὸς τὰ ΒΔ. Ἡ τράπεζα ἐκτεινόταν ἐδῶ σ' ὁλόκληρο τὸ μῆκος τοῦ βωμοῦ, ποὺ στὴν πώρινη θεμελίωση ἦταν ἐλάχιστα μεγαλύτερο ἀπὸ ὅσο στὸ ἱερὸ τοῦ Μαλεάτα, δηλ. 15.85 ἐκ. Τὸ πλάτος ὅμως τῆς κρηπίδας ἦταν κι ἐδῶ διαφοροποιημένο, ἀφοῦ τμῆμα 4.35 μ. στὰ νότια, αὐτὸ ποὺ πλησίαζε περισσότερο στὸν ἄξονα τοῦ ναοῦ, ἐξεῖχε πρὸς τὴν πλευρὰ τοῦ ναοῦ κατὰ 60 περ. ἐκ. (παρ. πίν. Γ': Πλάτος συνολ. 4.25 μ., πλάτος στενοῦ, βόρειου μέρους βωμοῦ 3.65 μ.). Στὸ ἐξέχον μέρος διατηρήθηκαν ἐδῶ λίθοι ἀπὸ τὴν πρώτη στρώση μιᾶς κλίμακας ἀπὸ ἐρυθρωπὸ τιτανόλιθο¹, ποὺ ἀποτελοῦσε τὴν μοναδικὴ προσπέλαση τῆς προθύσεως τοῦ βωμοῦ (πίν. 137). Εἶναι διδακτικὸ ἴσως γιὰ τὸ πρόβλημα τοῦ κενοῦ στὸ θεμέλιο Π τοῦ Μαλεάτα ὅτι καὶ στὸν βωμὸ τοῦ Ἀσκληπείου στὸν χῶρο τῆς κλίμακας δὲν ὑπάρχει πώρινη ὑποθεμελίωση. Ἐχει ἤδη παρατηρηθεῖ² ὅτι ἡ θέση τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὑπαγορεύθηκε ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ οἰκοδομήματος Ε στὰ νότια. Ἡ κλίμακα προσπελάσεως στὸ ἕνα ἄκρο τῆς προσόψεως ἀποκαθιστοῦσε τὴν ὀργανικὴν σχέση μετὰ τὸν ναό. Καὶ ὁ βωμὸς τοῦ Ἀπόλλωνος στὸ ἱερὸ τοῦ Μαλεάτα τοποθετήθηκε παράκεντρα λόγω ὑπάρξεως τῆς στοᾶς λίγα μέτρα βορειότερα. Ἐκεῖ ὅμως ὑπῆρχε καὶ ἕνα δεύτερο πρόβλημα: Καὶ μετὰ τὴ μετατόπιση, ἡ ἱερὰ ὁδὸς ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ ἱεροῦ πρὸς τὸν ναὸ περνοῦσε μέσα στὸν στενὸ χῶρο τῆς πλατείας τοῦ πάνω ἀπὸ τὸ εὐρύτερο, βόρειο τμῆμα τοῦ κρηπιδώματος τοῦ βωμοῦ. Πρέπει νὰ υποθέσουμε πὼς γι' αὐτὸ τὸ λόγο δὲν συνεχίσθηκε ἡ τράπεζα σ' αὐτὸ τὸ τμῆμα, ποὺ μετὰ τὴ διπλὴ κλιμακωτὴ προεξοχή του καὶ τὴν προσπέλαση ποὺ δημιουργοῦσε ἀπὸ τὸν ναὸ καὶ τὴν εἴσοδο ἀποκαθιστοῦσε τὴν ὀργανικὴν σχέση τοῦ βωμοῦ μετὰ τὰ δύο αὐτὰ κύρια σημεῖα στὸ ἱερό.

Ἡ μελέτη τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ βοηθεῖ ἀκόμη πιὸ πέρα στὴν ὁλοκλήρωση τῆς εἰκόνας γιὰ τὸν βωμὸ τοῦ Ἀπόλλωνος. Στὰ θεμέλιά του σῶζονται σαφῆ τὰ ἔχνη τοῦ τρόπου μετὰ τὸν ὁποῖο διακρινόταν τὸ εὐρύτερο τμῆμα τοῦ κρηπιδώματος ἀπὸ τὸ στενότερο, καθὼς καὶ ἐνὸς ἀκόμη ἀπρόβλεπτου στοιχείου τῆς ἀνωδομῆς». Στὸ ἀριστερὸ ἄκρο τοῦ χώρου τῆς κλίμακας ἔχει διατηρηθεῖ κυβόλιθος πλευρᾶς 0.62 ἐκ. καὶ ὕψους 0.40 ἐκ., ἐνῶ λίγο βορειότερα κεῖται δεύτερος κυβόλιθος μετὰ τὴν κατὰ μέρος, προορισμένους ἐπομένως

1. Οἱ DEFASSE - LECHAT, BCH 14, 1890, 636 τίς ἀποδίδουν στὴν ἄκρη τοῦ πλακόστρωτου ἀπὸ τὸν ναὸ πρὸς τὸν βωμό.

2. ΦΑΡΑΚΛΑΣ, Ν., Ἐπιθεωρία, ΑΕΠ 12, 1972, 53.

νά τοποθετηθεῖ κατὰ ἓνα του μέρους μέσα στή γῆ. Ὁ δεύτερος αὐτὸς κυβόλιθος ἔχει στήν ἄνω του ἐπιφάνεια ἐγκοπὴ 20×35 ἐκ. γιὰ τὴ στήριξη πεσσοῦ. Στὴν πίσω πλευρὰ τοῦ βωμοῦ καὶ στὴ θέση τῆς ἐσωτερικῆς γωνίας τοῦ νοητοῦ τετραγώνου μὲ πλευρὰ τὸ ἐξέχον τμήμα τῆς προσόψεως ὑπάρχει στὴν πώρινη εὐθυνητρία ἐγκοπὴ μὲ πλάτος ἀκριβῶς τὴν πλευρὰ τῶν κυβολίθων ποὺ σώθηκαν μπροστὰ καὶ δίπλα τριμμένοις παρόλιθος μὲ ὅμοια πλευρὰ (πίν. 138β). Τέλος στὴν πίσω ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ ἰδίου νοητοῦ τετραγώνου ἡ γωνία τῆς πώρινης εὐθυνητρίας τοῦ βωμοῦ ἔχει ἀνάλογη ἐγκοπὴ (παρ. πίν. Ι' καὶ πίν. 138γ). Προφανῶς κλιμακωτὰ τοποθετημένοι τέτοιοι κυβόλιθοι πλαίσιωναν μπροστὰ τὴν κλίμακα. Οἱ χαμηλότεροι ἀπ' αὐτοὺς μαζί μὲ ἀντίστοιχους πίσω καὶ ἴσως καὶ ἄλλους γύρω ἀπὸ ὀλόκληρο τὸ βωμὸ ἀποτελοῦσαν τὶς βάσεις πεσσῶν ποὺ στήριζαν ἓνα ἐλαφρὸ ἐπιστύλιο ἢ, μὲ μικρότερη πιθανότητα καὶ μὴ ἐλαφρὴ στέγη. Ἀνάλογη κυβολιθικὴ βάση πεσσοῦ ἀναγνωρίσθηκε μετὰ τὴν ἐμπειρία στὸν βωμὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ στὴν περιοχὴ τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἔτσι στὸ σπάνιο εἶδος τῶν βωμῶν μὲ περιστύλιο (ἢ τετράστυλο πάνω ἀπὸ τὸ σπουδαιότερο τμήμα τους) ποὺ ἀποκατέστησαν πρόσφατα οἱ μελέτες τῶν H. Plommer, F. Salviat καὶ D. Rupp¹ προστίθενται τώρα δύο νέα — τὰ μνημειωδέστερα γνωστὰ — παραδείγματα. Ἡ κάτοψη καὶ ἡ μορφή τῶν δύο βωμῶν τῆς Ἐπιδαύρου, ἂν καὶ στὴν ἀποκατάστασή τους ὑπάρχουν ἀκόμη προβλήματα καὶ ὑποθετικὰ στοιχεῖα, θὰ μπορούσε γενικὰ νὰ ἀποδοθεῖ μὲ τὰ σχεδιάσματα τῶν εἰκ. 9 ἕως 12.

2.3. Ο ΒΩΜΟΣ ΤΩΝ ΥΣΤΕΡΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Τὸ 1981 ἡ ἀνασκαφὴ ἔφερε στὸ φῶς καὶ τὸν χῶρο
ὅπου ἀσκήθηκε ἡ τελευταία φάση τῆς λατρείας τοῦ
Ἀπόλλωνος Μαλεάτα. Ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Καβ-

βαδία ἦταν γνωστὸς ἓνας ἀναλημματικὸς τοῖχος ἀπὸ τραχεῖς ἀβεστολίθους, πάχους 0.80 μ., χτισμένος σὲ ἀπόσταση 25 - 15 ἐκ. κατὰ μῆκος τῆς νότιας πλευρᾶς τοῦ θεμελίου τοῦ κλασικοῦ ναοῦ. Ὁ τοῖχος αὐτὸς δημιουργεῖ ἓνα ἄνδρηο μετὰ τὸν ναοῦ καὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου, τοῦ ὁποῦ οὗ ὁ προορισμὸς καὶ ἡ ἐποχὴ δὲν ἦταν σαφῆ. Μὲ τὴν ἔρευνα τῶν τοιμῶν M 19 - 21 καὶ N 19 - 21 ἀποκαλύφθηκε ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν χῶρο ποὺ χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴν τέλεση τῶν θυσιῶν στὸ ἱερό ἀπὸ τὸν 1ο π.Χ. αἰ. καὶ μετὰ: Ἡ ἐπίχωση ποὺ εἶχε μείνει ἀπὸ τὴν παλαιὰ ἀνασκαφὴ μέχρι τὸν βράχο ἦταν πολὺ μικρὴ, ἀρκετὴ ὅμως γιὰ νὰ δώσει τὴν ἱστορίαν τῆς κατασκευῆς: Πρὸς τὸ ἀνατολικὸ ἰδίως μέρος τοῦ ἀνδρήρου βρέθηκαν στάχτες μὲ τὸ περιεχόμενο τοῦ ἀρχαίου βωμοῦ, κυρίως μὲ

1. Οἱ PLOMMER καὶ SALVIAT, BSA 61, 1966, 207 - 215, ἀποκατέστησαν τὸν βωμὸ τῆς Ἡρας στὴν Περὰχώρα μὲ περιστύλιο. Ὁ RUPP, Greek Altars of the Northeastern Peloponnese c. 750/725 B.C. to c. 300/275 B.C. (1974), App. II, 360 - 375, συγχέντρωσε ἄλλα ἑξὶ μικρὰ ἢ μεγαλύτερα παραδείγματα, ὑπογραμμίζοντας ὅτι ὅ,τι ἔχει σωθεῖ ὁδηγεῖ ἀποφασιστικὰ στὴ λύση τοῦ τετραστύλου.

ἀρχαῖα καὶ κλασικὰ εὐρήματα. Ἀπὸ τὸ περιεχόμενο αὐτὸ ἀξίζει ἰδιαίτερα νὰ ἀναφερθοῦν οἱ μυκηναῖκοι χάλκινοι πελέεις τοῦ πίν. 139α, τμήμα μὲ χέρι ποῦ κρατοῦσε φιάλη μεγάλου χάλκινου εἰδωλίου Ἀπόλλωνος (πίν. 139β), κεφαλὲς εἰδωλίων Ἀρτέμιδος (πίν. 139γ), κορινθιακὰ κ.ἄ. ἀγγεῖα (πίν. 139δ) καὶ ἀργυρὰ ἢ χαλκὰ νομίσματα. Τὰ χρώματα αὐτὰ μάλλον ἔμειναν ἐκεῖ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ λειτουργίας τοῦ ἀρχαίου βωμοῦ. Σὲ ὅλο τὸ τμήμα ποῦ ἀνασκάφτηκε βρέθηκαν ἔχνη ἀπὸ πλακόστρωτα ποῦ ἀνῆκαν στὰ σπίτια τῆς προϊστορικῆς περιόδου (πίν. 140), ἐπομένως ὁ χώρος αὐτὸς δὲν πρέπει νὰ σκάφτηκε ὅταν κατασκευάσθηκε ἡ πλατεία τοῦ κλασικοῦ ἱεροῦ. Ὁ παχὺς τοῖχος τοῦ ἀνδῆρου ἔκοψε πρὸς τὰ βόρεια αὐτὰ τὰ ἔχνη. Σ' ὁλόκληρο τὸν ὑπόλοιπο χώρο πάνω ἀπὸ τὰ προϊστορικὰ λείψανα, ἢ ὅπου ὑπῆρχαν λάκκοι καὶ σὲ χαμηλότερο ἐπίπεδο, ἀφῆθηκε πάλι καθαρὴ τέφρα μὲ πολὺ μεγάλο πλῆθος σπασμένων κυπέλλων (πίν. 141α), λεκανῶν, μυροδοχείων (πίν. 141β), λυχναριῶν (πίν. 142α), κηροπηγίων (πίν. 142β) κ.ἄ. ἀντικειμένων. Ἡ περίοδος τῆς ἀποθέσεως αὐτοῦ τοῦ ὕλικου ὀρίζεται χαρακτηριστικότερα πρὸς τὰ πίσω ἀπὸ τοὺς τύπους τῶν μυροδοχείων καὶ τῶν ἰδιαίτερα γνωστῶν στὴν Κόρινθο («φεσιακῶν») λυχναριῶν¹ στὸν προχωρημένο 1ο π.Χ. αἰ. καὶ πρὸς τὴν ἐποχὴ μας ἀπὸ νομίσματα τοῦ αὐτοκράτορα Μ. Αὐρηλίου Πρόβου (πίν. 142γ - δ)² στὸ τέλος τοῦ 3ου μ.Χ. αἰ.

Φαίνεται ὅτι ἀμέσως μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ μνημειώδους βωμοῦ καὶ τοῦ ναοῦ (βλ. ἀν.) δημιουργήθηκε στὸν ἐλεύθερο αὐτὸν χώρο κοντὰ στὸν ναὸ ἓνας νέος, πρόχειρος βωμός, ποῦ καὶ στὸν τύπο καὶ στὸ τυπικὸ τῆς θυσίας πλησίαζε πάρα πολὺ τὴ μορφή τοῦ ἀρχαίου βωμοῦ. Ὑπαίθριος, πάνω σ' ἓνα ἀνδρικό, δεχόταν κι αὐτὸς διάφορα ἀφιερῶματα, ἀπαραίτητα ὅμως καὶ κύπελλα πόσεως καὶ μυροδοχεῖα ποῦ σπάζονταν πρὶν ριχτοῦν στὴ στάχτη. Μιὰ ἀπὸ τὶς πρῶτες ἀποθέσεις σ' αὐτὸν τὸν τελευταῖο βωμό, ἴσως ἐνὸς ἀθλητῆ, μᾶς διατηρήθηκε ἀνέπαφη: Σὲ λάκκο ποῦ εἶχε σκαφεῖ στὸ βραχῶδες ἔδαφος τοῦ ἀνδῆρου εἶχαν τοποθετηθεῖ σπλεγγίδες (πίν. 143α) καὶ ἄλλα σιδερένια ἀντικείμενα. Πάνω τοὺς ἀπλωνόταν ὁ σωρὸς ἀπὸ τὰ σπασμένα κύπελλα, μυροδοχεῖα καὶ λυχνάρια (πίν. 143β)³. Μὲ τὸ εὐρημα αὐτὸ ἐρχόμαστε πολὺ κοντὰ στὸ παλαιοῦ τυπικὸ τῆς λατρείας. Τὰ λυχνάρια καὶ τὰ κηροπήγια φαίνονται νὰ εἶναι τὸ μόνο νέο στοιχεῖο. Θὰ πρέπει ἄραγε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος ἀπέκτησε κατὰ τὴν ἐποχὴ αὕτὴ ἓνα μυστηριακὸ χρῶμα μὲ νυκτερινὲς τελετές;

1. BSA 49, 1954, 163 - 164, εἰκ. 18, 326 - 328. Corinth IV, 2, 1930, 67 - 71. Βλ. καὶ σημ. 28.

2. DELBRÜCK, R., Die Münzbildnisse von Maximinus bis Carinus (1940), 167, πίν. 26 - 28.

3. Γιὰ τὴ χρονολογία τῶν σπλεγγίδων καὶ τῶν μυροδοχείων πρβ. U. KNIGGE, Kera-meikos IX, 1976, Ε 108 - 109 καὶ πίν. 98.

3. ΤΟ ΜΕΓΑ
ΑΝΑΛΗΜΜΑ

Στοὺς τομεῖς Υ' 12 καὶ Φ 12 ἐρευνήθηκε ἡ ἐπίχωση τῆς καταστροφῆς τοῦ μεγάλου ἐλληνιστικοῦ ἀναλήμματος. Ἡ γνώριμη εἰκόνα τῆς τελικῆς ὑποχωρήσεως τοῦ ἀναλήμματος μετὰ τοὺς πώρους τοῦ στὸ ἀνώτερο καὶ τὰ μέλη τῆς στοῶς στὸ κατώτερο στρώμα ἀποκαλύφθηκε καὶ ἐδῶ (πίν. 144α - β). Στὸ σημεῖο ὅμως αὐτὸ φαίνεται ὅτι καὶ ἡ μερική καταστροφή ποὺ συνέβη κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους ἦταν μεγάλη, ἀφοῦ ἡ ἑκτη ἀντηρίδα βρέθηκε ὀλοκληρωτικὰ κατεστραμμένη καὶ πρόχειρα ξαναχτισμένη μετὰ σπασμένους πωρόλιθους καὶ κεραμεικὸ ὑλικὸ μετὰ μεγαλύτερες μάλιστα γιὰ ἀσφάλεια διαστάσεις. Τὸ ἐπίπεδο τοῦ ἐδάφους στὴ δεύτερη φάση εἶναι φανερὸ ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ γύρω ἀπὸ τὴν ἀντηρίδα μιᾶς συμπαγοῦς βάσεως ἀπὸ πέτρες καὶ κονίαμα (πίν. 145). Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς λύχνοι (πίν. 146α - β) καὶ πήλινα εἰδώλια (πίν. 146γ) ἦταν στὴν ἐπίχωση αὐτὴ τὰ σημαντικότερα εὐρήματα.

4. ΠΕΡΙΣΤΑΛΟΓΗ

Κατὰ τὴν ἔρευνα στὸ ἱερὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ γιὰ τὸν βωμὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ περισυνελέγη ἓνα τμήμα μηροῦ μαρμάρινου ἀρχαῖου κοῦρου μικροῦ μεγέθους, ἰδιαίτερα σημαντικὸ γιὰ τὴν παρουσία αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἀναθήματος στὸ πρῶμο ἱερὸ (πίν. 146δ)¹.

Β. Κ. ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗΣ

1. Βλ. σχετ. Β. ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗΣ, Στήλη, Τόμος εἰς Μνήμην Ν. Κοντολέοντος (1980) 473 - 486.

23. ΙΕΡΟΝ ΑΦΡΟΔΙΤΗΣ ΕΡΥΚΙΝΗΣ

Συνεχίσθη και έπερατώθη ή ανασκαφή τοῦ 'Ιεροῦ τῆς 'Αφροδίτης 'Ερυκίνης εἰς ΒΔ 'Αρκαδίαν. Τὸ 'Ιερὸν αὐτὸ ἐλειτούργει καὶ ὡς Μαντεῖον.

Στόχος τῆς ἐρεύνης ὑπῆρξεν ή ἀποκάλυψις τῆς ἱερᾶς κρήνης καὶ τοῦ υπολοίπου μέρους τῆς στοᾶς, ή ὁποία ἀπετέλει συνέχειαν τοῦ τετραγώνου κτιρίου πρὸς ΝΑ. Τὸ κτίριον αὐτὸ ἐταυτίσθη πρὸς λαϊκὸν μαντεῖον. Ἄλλος στόχος ἦτο ή ἀποκάλυψις τοῦ ἄλλου ἄκρου, πρὸς ΒΔ τῆς στοᾶς.

Ἡ δοκιμαστικὴ ἐρευνα τοῦ παρελθόντος ἔτους ὑπεδείκνυνεν ὅτι ή κρήνη θὰ εὑρίσκετο πλησίον τοῦ ἄκρου τοῦ κτιστοῦ ἀγωγοῦ, ὁ ὁποῖος ἔφερεν ὑπογείως τὸ ὕδωρ ἐκ τῆς ἱερᾶς πηγῆς. Τὸ ἄκρον αὐτὸ εὑρέθη κατεστραμμένον εἰς ἀπόστασιν 5 μ. περίπου ὑπεράνω τοῦ λαϊκοῦ μαντείου καὶ 3 μ. ΝΑ αὐτοῦ. Κρήνη ὅμως δὲν εὑρέθη εἰς τὸν χώρον αὐτόν. Ἡ διερεύνησις ἐξ ἄλλου τοῦ χώρου τῆς στοᾶς ἀπεκάλυψε τὰ ἐξῆς:

Ἡ κρήνη συναπετέλει μέρος ἐνιαίου συγκροτήματος 40 μ. × 10 μ., εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκον: ή στοά, τὸ τετράγωνον κτίριον ΝΑ αὐτῆς (λαϊκὸν μαντεῖον) καὶ ἀντίστοιχον τετράγωνον κτίριον ΒΔ αὐτῆς. Συγκεκριμένως:

Ὁ ὡς ἄνω κτιστὸς ἀγωγὸς ἔφερε τὸ ὕδωρ ὑπεράνω καὶ ὅπισθεν τῆς στοᾶς εἰς δεξαμενὴν, ή ὁποία ἔχει καταστραφῇ. Διὰ τῆς δεξαμενῆς αὐτῆς τὸ ὕδωρ ἔφερεν εἰς αὐλακα ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῶν δύο διαδρόμων, ἔνθεν καὶ ἔνθεν τῆς στοᾶς. Ἐκ τῆς αὐλακος αὐτῆς ἐν συνεχείᾳ τὸ ὕδωρ ἐπιπτεν εἰς ἄλλην δεξαμενὴν, κειμένην χαμηλότερον καὶ ἔμπροσθεν τῆς στοᾶς. Ἡ δεξαμενὴ αὐτὴ ὡς καὶ ή ἄλλη δεξαμενὴ, ή ὅπισθεν τῆς στοᾶς, κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν πιθανῶς, διότι ἐχρησίμευον διὰ τελετουργικοὺς καθαρμοὺς τῶν πιστῶν. Τότε κατεστράφη καὶ ὁ μέγας ὁμφαλὸς καὶ ὁ ἀγυιεύς τοῦ κυρίου μαντικοῦ πυρῆνος τοῦ 'Ιεροῦ.

Πρὸς τούτοις, δοκιμαστικὴ ἐρευνα διενεργήθη εἰς ἀπόστασιν 300 περίπου μ. ΝΔ τοῦ ὅλου 'Ιεροῦ εἰς μικρὸν ἀγρόν, 40 μ. περίπου ὑψηλότερον κείμενον καὶ προστατενύμενον πανταχόθεν ὑπὸ βραχωδῶν ὑψωμάτων (Βᾶσσαν). Ἡ ἐρευνα ὅμως ἐγκατελείφθη, διότι, καίτοι ἠνοίχθησαν τάφροι βάθους 3 - 4 μ., ή ἐπιχωσις συνεχίζετο καὶ ἐφαίνετο ὅτι θὰ συνεχίζετο εἰς πολὺ μεγαλύτερον βάθος. Εἰς τὰ χώματα τῶν τάφρων αὐτῶν εὑρίσκοντο μικρὰ τεμάχια κεράμων καὶ ἀγγείων τῆς ἐλληνιστικῆς κυρίως ἐποχῆς.

Ἰσως εἰς τὸν χώρον αὐτὸν ὑπῆρχε μικρὸς ναός, ὅπως συνέβαινε καὶ εἰς τὸ 'Ιερὸν τοῦ ἐν Βάσσαις Ἀπόλλωνος.

24. ΜΑΜΟΥΣΙΑ ΑΙΓΙΑΛΕΙΑΣ

Εἰς Μαμουσιὰν Αἰγιαλείας ἐγένετο μικρὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα καὶ τὰ σχέδια ταφικοῦ μνημείου.

Τὸ μνημεῖο ἔχει σχῆμα πεῖ, μῆκος 17 μ. καὶ σώζεται εἰς ὕψος 2 μ., κοσμεῖται εἰς τὴν πρόσοψιν μὲ ὀκτὼ ἰωνικοὺς ἡμικίονας καὶ ἔχει εἰς τὸ μέσον ψευδόθυραν.

Ἐγένοντο ἐπίσης σχέδια κατόψεως, ὀψεων, τομῶν, ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ὡς καὶ πρόχειρος τοπογραφικὴ ἀποτύπωσις ὅλου τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς ἀρχαίας Κερύνειας, ὅπου θὰ ἐνταχθῇ τὸ ταφικὸν μνημεῖον.

ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ ΔΕΚΟΥΛΑΚΟΥ

Συνεχίσθη διὰ πέμπτην περίοδον ἡ ἀνασκαφή τοῦ μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου Καλλιθέας Πατρῶν ὑπὸ τὴν αἰγίδα καὶ δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας καὶ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ὑπογραφομένου βοηθουμένου ὑπὸ τῆς δρ. τῆς Ἀρχαιολογίας κ. Λίτσας Παπαδοπούλου.

Ἡ ἔρευνα εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Γ. Βαμβακᾶ, ὅπου πλησίον τῶν ἀνασκαφέντων κατὰ τὴν περυσινήν περίοδον τάφων Ξ καὶ Ο εἶχεν ὑποτεθῆ ὅτι ὑπῆρχεν ἕτερος τάφος, δὲν ἦτο ἀποδοτική. Τὰ εὑρεθέντα πέρυσι διάσπαρτα μυκηναϊκὰ ὄστρακα, ὡς καὶ ἕτερα ὅμοια συλλεγέντα ἐφέτος καὶ ἐν χάλκινον μονόστομον μαχαίριδιον τῆς ΥΕ ΙΙΙ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀπόρριψιν χωμάτων ἐκ γειτονικῶν τάφων Α - Β περιόδου (πίν. 147α) κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς χρήσεως τοῦ νεκροταφείου καὶ οὐχὶ ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ δρόμου νέου τάφου, ὡς ἀρχικῶς ἐνομίσθη.

Ἀνεπιτυχὴς ἦτο ἐπίσης ἡ προσπάθεια ἐντοπισμοῦ νέων τάφων εἰς τὸν ἴδιον ἀγρὸν διὰ διανοίξεως ὀκτὼ δοκιμαστικῶν τομῶν εἰς διάφορα σημεῖα νοτίως καὶ δυτικῶς τῶν ἐρευνηθέντων 13 τάφων (πίν. 147β).

Βορείως τῶν παλαιότερον ἀνασκαφέντων ὑπὸ τοῦ κ. Γιαλούρη δύο τάφων Α καὶ Β ὑπῆρχε παλαιὰ τομὴ, ὁμοιάζουσα μὲ ἡμιτελῆ δρόμον θαλαμοειδοῦς τάφου. Ἐρευνα ὅμως διαρκέσασα ἐπὶ μίαν ἐβδομάδα, πλὴν ὀλίγων ὀστράκων ἀνηκόντων εἰς δύο κύλικας καὶ ἓνα μονόχρωμον σκύφον τῆς ΥΕ ΙΙΙΓ ἐποχῆς, οὐδὲν ἕτερον ἀπέδωκεν οὔτε νέος τάφος ἀπεκαλύφθη.

Τὸ νεκροταφεῖον πρέπει ἀσφαλῶς νὰ συνεχίζεται εἰς τὸν παρακείμενον ἀγρὸν τοῦ Χ. Καραγιάννη, ἀνατολικῶς τῶν ἐρευνηθέντων τάφων, ὁ ὁποῖος δὲν ἐπέτρεψε τὴν ἔρευναν. Ἡ ἀνασκαφή ἐν τούτοις ἐλπίζεται νὰ συνεχισθῇ κατὰ τὸ ἐπόμενονον ἔτος μετὰ τὴν ἀναγκαστικὴν ἀπαλλοτρίωσιν τοῦ ἀγροῦ αὐτοῦ.

Οί ανασκαφές τὸ ἔτος αὐτὸ ἔγιναν μὲ τὴ συμμετοχὴ τοῦ Αὐστριακοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου ποὺ ἐκπροσώπησε ἡ κ. Β. Leon-Μουτσοπούλου. Στὴν ἀνασκαφὴ ἔλαβαν ἐπίσης μέρος καὶ οἱ ἐπιμελητὲς ἀρχαιοτήτων κ.κ. Ἡλίας Ἀνδρέου καὶ Κώστας Ζάχος, οἱ μηχανικοὶ Μανόλης Καποκάκης καὶ Ἀναστάσιος Τανούλας, οἱ ἀρχιτεχνίτες Κώστας Ἀνδριᾶς καὶ Γιάννης Τσέφλικος καὶ ἡ δ. Gerlinde Haas.

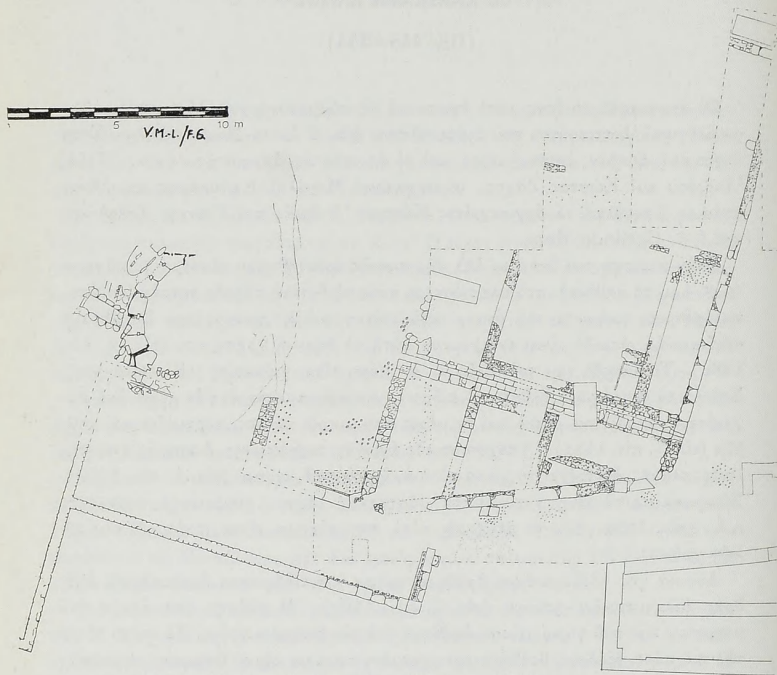
Στὴν περιοχὴ τοῦ θεάτρου ΒΔ τῆς σκηνῆς ἐρευνήθηκαν τέσσερα τετράγωνα (4 × 4 μ. τὸ καθένα)· στὸ πλησιέστερο πρὸς τὴ δυτικὴ πύλοδο τετράγωνο ἀποκαλύφθηκαν τμήματα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ κτίσματος ποὺ ὀνομάσαμε «δεξαμενὴ», ἐπειδὴ εἶναι ἐνδεχόμενον αὐτὴ νὰ ἦταν ἡ χρῆση του (εἰκ. 1, πίν. 148α). Τὸ δάπεδό του ποὺ σώζεται ἐν μέρει εἶναι χαλικωτὸ (Kieselboden). Στὰ λοιπὰ τετράγωνα ἤλθαν στὸ φῶς καὶ νέα κτίρια, κτισμένα ἐν μέρει ἀπὸ ἀρχαιότερο οἰκοδομικὸ ὕλικὸ καὶ ἐν μέρει ἀπὸ μικρὲς πέτρες, κεραμίδια καὶ τοῦβλα (εἰκ. 1, πίν. 148α). Ἀποχετευτικὸς ἀγωγός, τετράγωνος, διατομῆς ἀπὸ πῆλινες πλάκες διατρέχει τὸ χώρο αὐτὸ ἀνάμεσα στὰ κτίρια (εἰκ. 1, πίν. 148β). Σύμφωνα μὲ τὰ κινητὰ εὐρήματα (ὄστρακα, λύχνοι, νομίσματα, τερακότες κ.ἄ. (πίν. 149α - β), τὸ κτιριακὸ αὐτὸ συγκρότημα εἶναι πρῶτων ρωμαϊκῶν χρόνων.

Δυτικὰ τῆς «δεξαμενῆς», βρέθηκε τμῆμα κρηπιδώματος ἡμικυκλικῆς ἐξέδρας ἐλληνιστικῶν χρόνων (εἰκ. 2, πίν. 149γ). Ἡ πλήρης ἀποκάλυψη τοῦ μνημεῖου καὶ τοῦ γύρω χώρου ἀφέθηκε γιὰ τὸν ἐπόμενον χρόνο. Σὲ τοῦτο νότια τῆς πρὸ πάνω ἐξέδρας βρέθηκε ἐντοιχισμένο τεμάχιο σίμης ὕστερων ρωμαϊκῶν χρόνων, ποὺ διακοσμεῖται μὲ ἀνάγλυφον ὕδρια καὶ διπλὴ ἑλικα (πίν. 149δ).

Στὸν ἴδιον χώρῳ ΒΔ τῆς σκηνῆς τοῦ θεάτρου βρέθηκαν τρεῖς τάφοι ποὺ ἀποτελοῦν μέρος τοῦ νεκροταφείου, ὕστερων ρωμαϊκῶν χρόνων, ποὺ εἶχε ἀποκαλυφθεῖ παλαιότερα στὸν χώρῳ τῆς δυτικῆς παρόδου τοῦ θεάτρου, τοῦ δυτικοῦ τμήματος τῆς σκηνῆς καὶ πίσω ἀπὸ αὐτὴν καὶ δημιουργήθηκε ὅταν τὸ θέατρο εἶχε πάψει νὰ λειτουργεῖ, ἴσως μετὰ τὴν ἐπιδρομὴ τῶν Ἑρούλων (ΠΑΕ 1961, 180 κέ.). Καὶ οἱ τρεῖς τάφοι, ὁ ἓνας κιβωτίσχημος καὶ οἱ ἄλλοι δύο κεραμοσκεπεῖς (πίν. 150α - β), ὅλοι ἀκτέριστοι, ἐδράζονταν πάνω στὴν ἡμικυκλικὴ ἐξέδρα. Ὁ κιβωτίσχημος τάφος καλυπτόταν ἀπὸ τρεῖς ὀρθογώνιες παρωλιθικὲς πλάκες ἀπὸ τίς ὁποῖες οἱ δύο, καλὰ πελεκημένες, διακοσμοῦνται ἢ καθε-

μιὰ μὲ τὸ ἥμισυ ἀνάγλυφης ἀσπίδας, τῆς ἐξωτερικῆς ὀψης της ἢ μιὰ καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἢ ἄλλη (πίν. 151α).

Παράλληλα μὲ τὶς πρὶν ἀνω ἐργασίες ἐγίνε στερέωση καὶ συντήρηση τοῦ θεάτρου, στοὺς παρωλιθικοὺς κατώτερους δόμους τοῦ ἀναλήμματος τῆς ἀνατο-

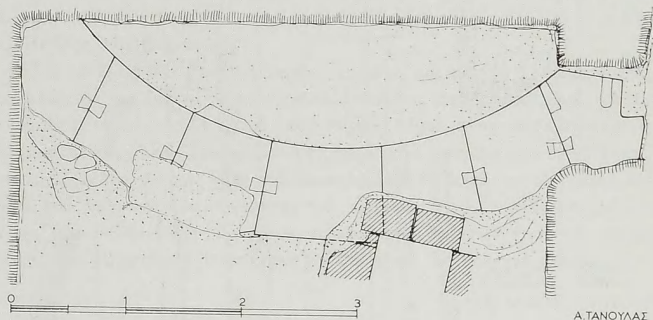
Εἰκ. 1. Κάτοψη τοῦ χώρου ΒΔ τοῦ θεάτρου Ὑλιδος.

λικῆς παρόδου, καθὼς καὶ στοὺς τοίχους τῶν κτιρίων ποὺ ἀποκαλύφθηκαν ἐφέ-
τος ΒΔ τῆς σκηνῆς τοῦ θεάτρου.

Ἐξάλλου μὲ δεύτερο συνεργεῖο ἐπανελήφθη ἡ ἔρευνα στὴν περιοχὴ τοῦ κτιρίου D, ἡ σπουδαιότητα τῆς ὁποίας εἶχε φανεῖ ἤδη ἀπὸ τὶς ἀνασκαφές ποὺ διενήργησε ἐκεῖ παλαιότερα τὸ Αὐστριακὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτούτο ἀπὸ τὸν O. Walter (OeJh. 27, 1932, 69, σχ. 78) καὶ ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία διὰ τοῦ ὑπογράφοντος (Πρακτικά 1960, 171 κέ). Τὴ σημασία τῆς περιοχῆς ἐνισχύει καὶ ἡ θέση της στὴ ΝΔ γωνία τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς καὶ ἡ γειτ-

νίασὴ τῆς μὲ τὴ Στοά τῶν Ἑλλανοδικῶν πρὸς Β καὶ τὴ Νοτία Στοά πρὸς Α. Στὸ μέρος αὐτὸ ἄλλωστε ἡ ἐπίχωση εἶναι ἀρκετὰ βαθιὰ καὶ τὰ ἀρχαῖα ἔχουν φυλαχθεῖ σχετικὰ καλῦτερα.

Καταρχὴν ἀποφιλώθηκε ὁ χώρος ἀπὸ τὴν πυκνὴ βλάστηση θαμνοειδῶν, βάτων, γλυκὸρίζας κ.ἄ. καὶ ὕστερα ἀπομακρύνθηκαν μὲ μηχανικὸ ἐκσκαφέα οἱ τεράστιοι ὄγκοι χωμάτων τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν ποὺ κάλυπταν τὴ γύρω

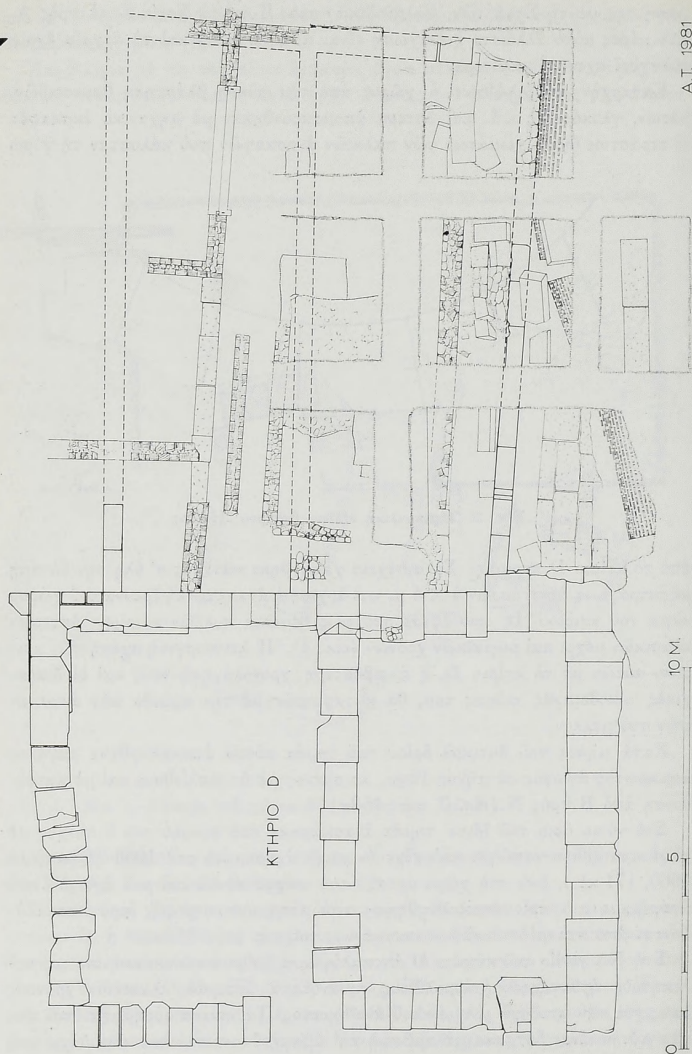
Εἰκ. 2. Ἡμικυκλικὴ ἐξέδρα θεάτρου Ἡλιδος.

ἀπὸ τὸ κτίριο D περιοχῇ. Σὲ συνέχεια χαράχθηκε κάναβος σ' ὅλη τὴν ἑκταση μὲ τετράγωνα διαστάσεων 4×4 μ. καὶ ἄρχισε ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ χώρου νότια τοῦ κτιρίου D, ποὺ ἔφερε στὸ φῶς θεμέλια πολλῶν κτιρίων ὕστερων κλασικῶν μέχρι καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων (εἰκ. 3). Ἡ λειτουργικὴ σχέση τῶν κτιρίων αὐτῶν μὲ τὸ κτίριο D, ἡ ἀκριβέστερη χρονολόγησή τους καὶ οἱ διαδοχικὲς οἰκοδομικὲς φάσεις τους θὰ καταφανοῦν μὲ τὴν πρόοδο τῶν ἀνασκαφῶν στὸ μέλλον.

Κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ ὁρίου τοῦ τομέα αὐτοῦ ἀποκαλύφθηκε μεγάλος καμαρωτὸς ἀγωγὸς σὲ μῆκος 15 μ., κτισμένος μὲ ὀπτοπλίνθους καὶ μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Β πρὸς Ν (εἰκ. 3, πίν. 152α).

Στὸ νότιο ὄριο τοῦ ἴδιου τομέα ἀνασκάφηκε στὸ σύνολό του ὁ τοῖχος μὲ τὸ μακρὸ λίθινο κατώφλι ποὺ εἶχε ἐν μέρει ἀνασκαφεῖ στὰ 1960 (Πρακτικὰ 1960, 171 κέ.), ἐνῶ στὸν χώρο μεταξὺ τοῦ τοίχου αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀγωγοῦ ποὺ ἀναφέραμε πρὶν ἀποκαλύφθηκαν στρώματα καταστροφῆς ποὺ κατακλύζονται ἀπὸ κεραμίδια καὶ καταπεσμένους τοίχους (πίν. 153α).

Στὴ ΝΔ γωνία τοῦ κτιρίου D ἀποκαλύφθηκε βᾶθρο κατασκευασμένο μὲ πελεκητοὺς ὀρθογώνιους πωρολίθους πιθανότατα ὕστερων κλασικῶν χρόνων, ἴσως γιὰ τὴν ὑποδοχὴ μνημειακοῦ ἀναθήματος. Τὰ κινητὰ εὐρήματα στὸν τομέα αὐτὸν εἶναι ὄστρακα μελαμβαφὴ καὶ ἀβαφὴ ὕστερων κλασικῶν μέχρι καὶ

Είχ. 3. Ἀνασκαφὴ κυρίου D.

ὕστερων ρωμαϊκῶν χρόνων (ληκύθων, ἀμφορέων, κυλίκων, πινακίων, μεγαρικῶν σκύφων, λύχνων, σκευῶν οἰκιακῆς χρήσης, terra sigillata κ.ἄ.), κεραμίδια, πολλὰ θραύσματα γυάλινων ἀγγείων, θραύσματα ἀπὸ πήλινη σίμη καὶ πολλὰ χάλκινα καὶ σιδηρὰ ἀντικείμενα (περόνη, ἐργαλεῖα, ἐφηλὶς, καρφιὰ κ.ἄ.) καὶ πολλὰ νομίσματα (πίν. 153β - δ). Ἀξία μνείας εἶναι καὶ τὰ πολυάριθμα ὑπολείμματα ἀπὸ ὀξιδώσεις σιδήρου καὶ πήλινων ἀγγείων παραμορφωμένων ἀπὸ ὑψηλῆς θερμοκρασίας πυράκτωση πού προκλήθηκε ἀπὸ ἄγνωστη αἰτία. Σὲ ἄλλη τομὴ ἀνατολικά τοῦ κτιρίου D βρέθηκε ἀποθέτης πού περιεῖχε ὄστρακα, λύχνους καὶ τερακότες.

Τέλος σὲ ἄλλη δοκιμαστικὴ τομὴ ἀνατολικά τοῦ κτιρίου D ἀποκαλύφθηκαν δυὸ σκελετοί, πού ἦταν τοποθετημένοι ἀπευθείας στὸ χῶμα, χωρὶς νὰ κατασκευασθοῦν γι' αὐτοὺς ἔστω καὶ ὑποτυπώδεις τάφοι, σὲ στρῶμα πιθανὸν ὕστερων ρωμαϊκῶν χρόνων. Εἶναι ἄξιο νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὸν ἓνα ἀπὸ τοὺς δύο σκελετοὺς βρέθηκαν σιδηροὶ ἥλοι πού διαπερνοῦσαν τὰ ὀστά του στὰ χέρια καὶ τὰ πόδια καὶ δείχνουν πὼς πρόκειται γιὰ πρόσωπο πού θανατώθηκε μὲ καθήλωση (πίν. 154α - β): θυμίζουν περιπτώσεις θανατωθέντων μὲ παρόμοιο τρόπο, πού οἱ σκελετοὶ τοὺς ἔχουν βρεθεῖ στὴν Ἀττικὴ καὶ ἄλλοῦ.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

(Πίν. 155 - 158)

Τὸ 1981 ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ ναοῦ ἔγινε σὲ τέσσερα σημεῖα.

1. Συνεχίστηκε ἡ ἰσοπέδωση τοῦ βόρειου πλατώματος στὸ ἐπίπεδο τῆς εὐθυνηρίας ὡς τὸ βόρειο πραινὲς τοῦ λόφου (πίν. 155α). Στὸ βόρειο ἄκρο του ἀποκαλύφθηκε κατώτατος δόμος ἀπὸ τοῖχο κτισμένο μὲ πωρόπλινθους ἀπὸ κογχυλιάτη (πίν. 155β). Οἱ πωρόπλινθοι αὐτοὶ ἔχουν πολὺ μικρότερες διαστάσεις ἀπὸ τοὺς ἀντίστοιχους τοῦ τείχους ποὺ καθαρίστηκε στὴ ΒΔ πλευρὰ τοῦ πλατώματος καὶ λογικὰ θὰ ἀποτελοῦσαν τὴ συνέχειά του. Σ' ὅλο τὸ χῶρο βρίσκονται ὄστρακα, λαβὲς καὶ βάσεις ἀπὸ μελαμβαφὴ κλασικὰ ἀγγεῖα, τμῆμα ἀπὸ τὸν ἄμμο καὶ τὸ σῶμα «ἡλειακῆς» ληκύθου μὲ ἔντυπους ὁμόκεντρος κύκλους καὶ ἔντυπο ἀνθέμιο¹, τμῆματα ἀπὸ πήλινες καὶ μαρμάρινες κεραμίδες, μαρμάρينو ἄκρο δεξιὸ χέρι, θραῦσμα ἀπὸ πτυχή καὶ θραῦσμα ἀπὸ ντυμένο ἄγαλμα μὲ ἄκρο παρυφῆς ἐνδύματος ἀπὸ τὰ ἀετωματικὰ γλυπτὰ τοῦ ναοῦ. Ἐπίσης χάλκινη καὶ σιδερένια αἰχμή, αἰχμὴ ἀπὸ ὀψιανό, σιδερένιο ἔλασμα, ὀστεῖνη βελόνα καὶ δύο νομίσματα Φενοῦ καὶ Ἡλιδας.

Σ' ἓνα σημεῖο στὸ μέσο τοῦ πλατώματος, σ' ἀπόσταση 10.75 μ. ἀπὸ τὴ βόρεια εὐθυνηρία, παρατηρήθηκε μεγάλη συγκέντρωση ὀστράκων. Προκειμένου νὰ διευκρινιστεῖ ὁρίστηκε ὁ συγκεκριμένος χῶρος καὶ ἡ ἔρευνά του ἔδειξε ὅτι πρόκειται γιὰ ρηχὸ βόθρο (βάθος 0.60 μ. ἀπὸ τὴν εὐθυνηρία). Ἀπὸ τὰ ὄστρακα τοῦ χώρου αὐτοῦ συγκολλήθηκαν ἀγγεῖα ποὺ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 5ου ὡς τὶς ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰ., ὅπως σκύφος² (πίν. 157α), σκύφος-κύλικα μὲ χαμηλὸ πόδι³ (πίν. 157β), κύλικα μὲ ἔντυπα ἀνθέμια στὸν πυθμένα⁴, καὶ κάτω μέρος ἐρυθρόμορφου κρατήρα (πίν. 157δ). Ἀκέραϊος βρέθηκε μικρογραφικὸς ἀμφορέας.

Στὰ ἀνατολικά τοῦ βόρειου πραινὸς ἀνοίχτηκε μιὰ τομὴ μήπως βρεθεῖ ἡ

1. U. SINN, Das Heiligtum der Artemis Limnatis bei Kombothekra, AM 93, 1978, 60, εἰκ. I, πίν. 24α, τύπος Ia.

2. Ol.Ber. III, 49, εἰκ. 40.

3. Ol.Forsch. V, 220 κπ. πίν. 75, 2 - 3 καὶ εἰκ. 64.

4. AAA 5, 1972, 212 καὶ εἰκ. 6, 213 καὶ 222 - 223, εἰκ. 25. Ol.Ber. III, 46 - 47, εἰκ. 35 - 38.

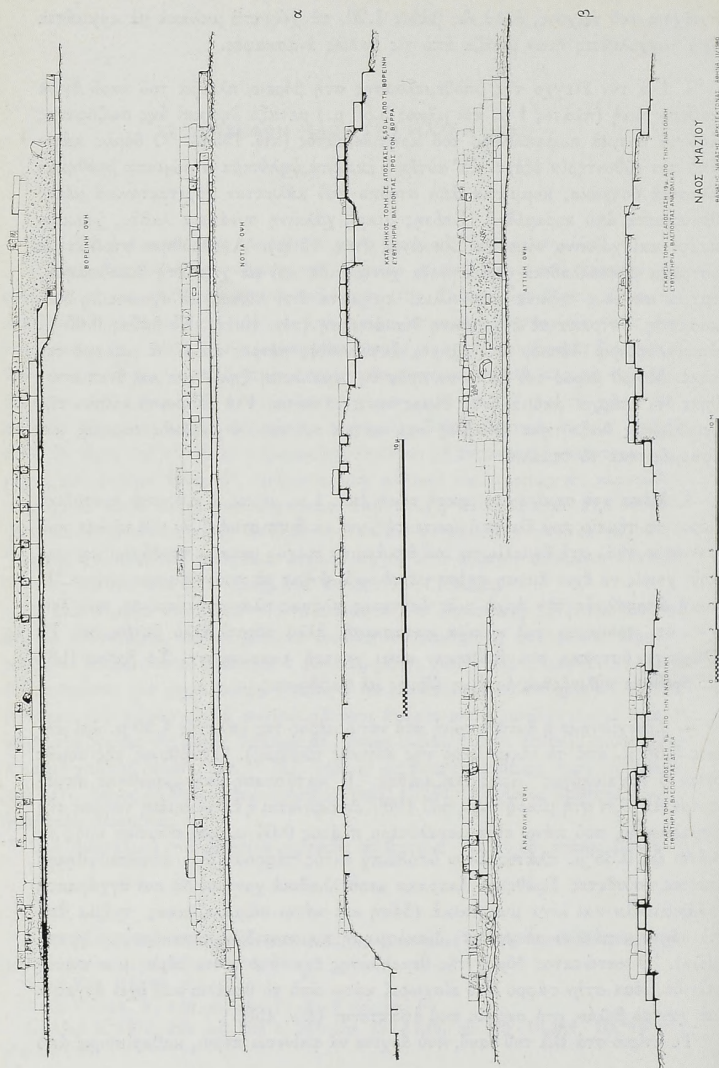
συνέχεια τοῦ τείχους, ἀλλὰ ὡς βάθος 1.20, τὰ χρώματα μαλακὰ μὲ κομμάτια ἀπὸ κογχυλιάτες ἦταν μπάζα ἀπὸ τὶς παλιὲς ἀνασκαφές.

2. Γιὰ τὸν ἔλεγχο τῆς ὑποθεμελίωσης στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ ναοῦ ἔγινε κάθετη τομὴ (πλάτος 1 μ. καὶ μῆκος 5.50 μ.) μεταξὺ 3ης καὶ 4ης σωζόμενης ἀπὸ τὰ δυτικὰ πωροπλίνθου τοῦ κρηπιδώματος (πίν. 155α). Ὁ δόμος κάτω ἀπὸ τὴν εὐθυνητρία ἐξέχει ἀπ' αὐτὴν 5 ἐκ. Στὰ ψηλότερα στρώματα βρέθηκαν κλασικὰ ὄστρακα, κομμάτια ἀπὸ στοῦκο ποὺ κάλυπταν ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, θραύσματα ἀπὸ κεραμίδες. Ἐπίσης μικρὴ χάλκινη συνάφεια λαβῆς, χάλκινο καρφὶ καὶ χάλκινο νόμισμα Σικυώνας (πίν. 156β). Ἀκολούθησε στρώμα μὲ ὄστρακα μεσοελλαδικὰ ἀπὸ ἀγγεῖα χοντροειδῆ καὶ μὲ χαρακτὴ διακόσμηση, τμήμα σκύφου, πήλινα σφοντύλια, τμήματα ἀπὸ πίθους μὲ σχοινοειδῆ διακόσμηση, ὄστρακα μὲ ἐγχάρακτη διακόσμηση (πίν. 158α). Σὲ βάθος 0.65 μ. ἀποκαλύφθηκε δάπεδο ἀπὸ μικρὲς ἀκανόνιστες πέτρες πάνω σὲ μαλακὸ τεφεκέ. Μικρὸ μέρος τοῦ δαπέδου πρὸς τὴ θεμελίωση ξηλώθηκε καὶ διαπιστώθηκε ὅτι ὑπάρχει ἀκόμα ἓνας δόμος πρὸς τὰ κάτω. Γιὰ τὸ σκοπὸ λοιπὸν τῆς θεμελίωσης λαξεύτηκε ἀκριβῶς στὰ μέτρα τοῦ ναοῦ ὁ μαλακὸς τεφεκές καὶ ἐφαρμόστηκε τὸ θεμέλιο.

3. Μέσα στὸ σηκὸ ἔγινε μικρὴ τομὴ (πλ. 1 μ. μῆκος 2 μ.), στὸ ἀνατολικὸ μέρος σὲ σημεῖο ποὺ ἔλειπε ὁ κραυευτής, γιὰ νὰ διαπιστωθεῖ ἂν μιὰ πλάκα ποὺ φαίνονταν πλάι στὴ θεμελίωση τοῦ ἐγκάρσιου τοίχου μεταξὺ προδόμου καὶ σηκοῦ, χωρὶς νὰ ἔχει ἄμεση σχέση μὲ τὸ ναό, ἀνῆκε σὲ προγενέστερο κτίριο. Ἡ τομὴ ἀποκάλυψε τὴν ἀρχὴ μιᾶς δεύτερης πλάκας πλάι στὴν πρώτη, ποὺ δείχνει ὅτι πρόκειται γιὰ κάποια κατασκευὴ, ἀλλὰ τίποτ' ἄλλο βοηθητικό. Τὰ ἐλάχιστα ὄστρακα ποὺ βρέθηκαν εἶναι χοντρά κακοψημένα. Σὲ βάθος 0.82 μ. βρέθηκε κυλινδρική ὀστέινη ψῆφος μὲ ραβδώσεις.

4. Συνεχίστηκε ἡ δυτικὴ τομὴ στοῦ νότιο μέρος τῆς (πλάτος 1.50 μ. καὶ μῆκος 5.50 μ. ἀπὸ τὸ νότιο ἄκρο τῆς δυτικῆς πλευρᾶς). Ὑπεύθυνος τῆς τομῆς ἦταν ὁ ἀρχαιολόγος Ἀρης Λαζαρίδης. Ἡ κατάσταση διαμορφώθηκε σαφέστερα ἀπ' ὅ,τι στὴ μικρὴ τομὴ τοῦ 1980. Διακρίνεται ἡ ἐπιχωσμένη τάφος τῆς θεμελίωσης, ποὺ πάνω εἶχε μεγαλύτερο πλάτος 0.64 μ. καὶ στενεύει πρὸς τὰ κάτω ὡς 0.38 μ. πλάτος Στὸν ὑπόλοιπο ἐκτὸς τάφρου χώρῳ ἀποκαλύφθηκαν πέτρες ἀσύνδετες. Βρέθηκαν ὄστρακα μεσοελλαδικὰ χοντροειδῆ καὶ ἐγχάρακτα «ἀδριατικὰ» καὶ λίγα μυκηναϊκὰ (βάση καὶ κάτω σῶμα κύλικας, τμήμα ἀπὸ τὸ σῶμα κυπέλλου μὲ γραπτὴ διακόσμηση κυματοειδῶν κατακόρυφων γραμμῶν). Ὁ κατώτατος δόμος τῆς θεμελίωσης ἔχει στὸ νότιο μέρος μίαν πωρόπλινθο μέσα στὴν τάφο ποὺ εἰσχωρεῖ κάτω ἀπὸ τὸ θεμέλιο καὶ ἔχει ἐργασία μὲ χοντρὸ βελόνι στὸ σημεῖο ποὺ ἐφάπτεται (πίν. 158β).

Τὸ κτίριο στὰ ΒΔ τοῦ ναοῦ, ποὺ ἄρχισε νὰ φαίνεται πέρσι, καθαρίστηκε ἀπὸ

Εικ. 1. Ναός Μαζίου. α. Όψεις των μακρῶν πλευρῶν καὶ κατὰ μῆκος τομή. β. Όψεις τῶν στενῶν πλευρῶν καὶ ἐγκάρσια τομή τοῦ ναοῦ.

τὶς ρίζες τῶν θάμνων καὶ εἶναι τετράγωνος πύργος μὲ γέμισμα ἀπὸ μικρὲς πέτρες (πίν. 158γ). Καθαρισμὸς τοῦ ἄκρου τοῦ τείχους, ποὺ ἀρχίζει ἀπὸ τὴ ΝΑ γωνία τοῦ πύργου, ἀποκάλυψε δεύτερη σειρὰ μεγάλων πωροπλίνθων, παράλληλων μὲ τοὺς πρώτους, μὲ γέμισμα ἀπὸ μικρὲς πέτρες ἀνάμεσα.

Ἡ ἀποτύπωση τοῦ ναοῦ (εἰκ. 1) καὶ τῶν μελῶν του συνεχίστηκε ἀπὸ τὸν ἀρχιτέκτονα κ. Θανάση Νακάση.

ΑΛΙΚΗ ΤΡΙΑΝΤΗ

(Παρένθ. πίν. ΙΑ' - ΙΔ' και πίν. 159 - 180)

Αί άνασκαφαί Πύλου διεξήχθησαν κατά τους μήνας 'Ιούλιον και Σεπτέμβριον με συμμετοχήν πτυχιούχων και φοιτητών 'Αρχαιολογίας του 'Ιστορικού- 'Αρχαιολογικού Τμήματος τής Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου 'Αθηνών και με εύγενώς διατεθέν στρατιωτικόν όχημα του ΚΕΕΜ Σπάρτης. Κατά βάσιν, ή έργασία έκάλυψεν όλους τους τομείς τής άνασκαπτομένης θέσεως τής Βοΐδοκοιλιάς, ένϋ, παραλλήλως, συνεχίσθη και τó «κοσκίνισμα» τών χωμάτων περίξ του θολωτού τάφου 1 Τραγάνας.

Είς τó Μουσείον Χώρας Τριφυλίας συνεχίσθη είς τά πλαίσια τής χορηγίας του Ε.Ι.Ε. διά τής πτυχιούχου 'Αρχαιολογίας δίδος 'Αφροδίτης Χασιακού ή προεργασία διά τήν δημοσίευσιν τών άνασκαφικών εύρημάτων τών θολωτών τάφων Τραγάνας και Ρούτση. 'Εν συνεργασία έπίσης, μετά τής 'Εφορείας 'Αρχαιοτήτων 'Ολυμπίας (έκπροσωπούμένης υπό τής 'Επιμελητριάς δίδος Γ. Χατζή) συνεχίσθη άπρόσκοπτος ή καταγραφή παλαιοτέρων και προσφάτων εύρημάτων τών 'Ανασκαφών Πύλου.

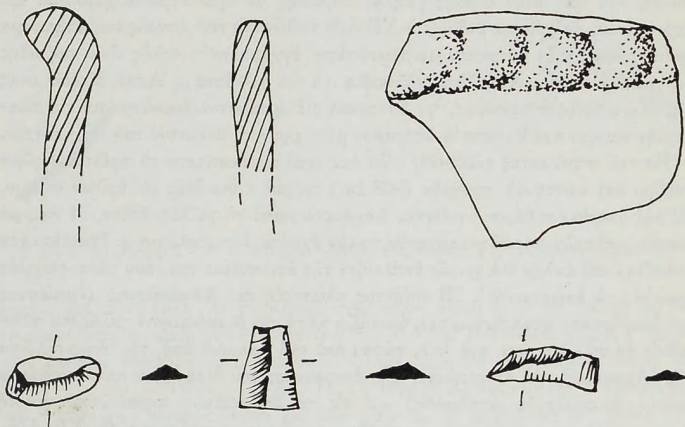
Σημαντική προώθησις έσημειώθη και είς τόν τομέα τής μελέτης τών άπειραρίθμων άπολεπισμάτων και λεπίδων όψιανού με κατάταξιν του ύλικού, που έπετεύχθη με τήν συνεργασίαν τών παλαιών μελόν τών άνασκαφών Πύλου κ. 'Ελ. Μπάνου και κ. Κων. 'Αδαμοπούλου - Πασχάλη.

Ειδικώτερον, όσον άφορᾷ είς τήν άνασκαφήν τής Βοΐδοκοιλιάς, τά δύο τελευταῖα έτη (1980 - 81) υπήρξαν άποφασιστικής σημασίας διά τά χρονολογικά ζητήματα του ΠΕ II οικισμού και τών έργασιών ίσοπεδώσεως του φυσικού βράχου και τουτο διότι διά πρώτην φοράν παρηκολούθηθησαν στρωματογραφικά σύνολα μέσα σέ εύρύτερα πλαίσια. Τό κυριώτερον πρόβλημα παραμένει ή περίοδος κατά τήν όποιαν διεδέχθη ή ΠΕ έποχή τήν Τελικήν Νεολιθικήν, που έξικνεΐται, άναμφιβόλως, μέχρι πρό τών μέσων τής 3ης χιλιετίας π.Χ.

Είς τήν άνασκαφήν τής Βοΐδοκοιλιάς αί σχεδιάσεις έγένοντο υπό του καλλιτέχνου ζωγράφου κ. Εύστ. 'Ανδρουτσάκη, ένϋ αί πολυπληθεΐς άποτυπώσεις υπό τής άρχιτέκτονος κ. 'Ελένης Σκαλτσά. Σημαντική υπήρξε και ή βοήθεια του άρχιτεχνίτου τής 'Εταιρείας κ. Χαρ. Σφακιανάκη και, ούτω, κατέστη άπροσκόπτως έφικτή — είς πολλές περιπτώσεις — ή συνέχισις τής άνασκαφικής έργασίας είς τήν Βοΐδοκοιλιάν.

Ἐσωτερικὸν θόλον

Κοιλότης Α-8 (παρ. πίν. ΙΑ'). Ἡ κοιλότης αὕτη εἶχεν ἐξερευνηθῇ κατὰ τὰ ἔτη 1977-79 (ἐπόπται ἐργασίας: κ. W. Felletter, κ. Ἑλ. Μπάνου, δίδες Κων. Ἀδαμοπούλου, Χρ. Κιούση)¹, εἶχε δὲ προκύψει ΠΕ, κατὰ βάσιν, ὑλικόν. Κατὰ τὴν νέαν περίοδον διηυρύνθη ἡ κοιλότης καὶ ἐπανελήφθη ἡ σκαφικὴ ἔρευνα ἀπὸ

Εἰκ. 1. Κοιλότης Α - 8. Ποικίλα εὐρήματα.

τοῦ σημείου ὑπὸ τὴν θόλον τοῦ τάφου (εἰκ. 1) μέχρι βάθους -76 ἐκ. Τὰ εὐρήματα ὑπῆρξαν:

α) τμήματα ὑστάτης ΠΕ II κύμβης μὲ τεφρὸν-γαλάζιον πηλὸν κατὰ τὸν πυρῆνα (7.5 YR 7/0-light gray) καὶ ἀπλὴν ἐξομάλυνσιν (;) κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν, μὲ κατ' ἄνισον τρόπον ὠπτημένην βαφὴν (10 YR 4/1-dark gray καὶ 7.5 YR 5/6-strong brown). Γενικῶς, εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν διακρίνεται τὸ γκριζωπὸν χρῶμα τοῦ πηλοῦ, ὅπως καὶ κατὰ τὸ πάχος τοῦ ἀγγείου. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει (λόγῳ τῆς ἀνίσου ὀπτήσεως) καὶ μὲ τὴν βαφὴν εἰς τὸ ὑψηλότερον ἔσωτερικὸν καὶ ἐξωτερικὸν τμήμα, β) δύο ὄστρακα χείλους πρωίμου ΠΕ II εὐρυστόμου φιαλιδίου (fine ware) μὲ πυκνὴν ἐλαφρῶς ἱριδίζουσιν καὶ ἐλαφρῶς ἀπολεπιζομένην ἐρυθρὰν-πορφυρὰν βαφὴν (10R 4/6-red). Ὁ πηλὸς εἶναι 7.5 YR 6/6 - reddish yellow, γ) ὄστρακα πιθοειδῶν μὲ ἐγκλείσματα ἀσβε-

1. ΠΑΕ 1978, 336 - 338· 1979, 138.

στίτου, δ) τμήμα νυχωτῆς πλαστικῆς διακοσμήσεως πιθοειδοῦς (πρβ. ΔΝΔ τάφρου) μὲ πηλὸν μαλακόν, ἀμώδῃ καὶ πορώδῃ, μὲ ἀπειροελάχιστα ἐγκλείσματα χαλικιδίων ἀσβεστίτου καὶ χαλαζίου· πιθανὴ ἐξομάλυνσις ἀμφοτέρων τῶν ἐπιφανείων. Ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια 7.5 YR-5/4 brown. Ἀνισος ὀπτησις: ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια γκριζοκάστανη καὶ ἐξωτερικὴ καστανὴ καὶ ε) ὄστρακα red burnished, πιθανὸν τῆς ὑποτιθεμένης ΠΕ I περιόδου.

Ἐπίσης, προῆλθον: στ) εὐμέγεθες ὄστρακον πιθοειδοῦς μὲ ἐπίχρισμα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ ὀπὴν ἐκροῆς [πηλὸς πορώδης μὲ ἐγκλείσματα χαλαζίου καὶ ἀσβεστίτου, ἐπίχρισμα ἔνδον]· 5 YR 5/6 yellowish red (πηλὸς καὶ ἐπίχρισμα ὁμοιόχρωμα), ζ) ὄστρακον μὲ πλατυτάτην ἐγχάραξιν· ὁ πηλὸς εἶναι πορώδης καὶ πολὺ λιπαρὸς. Χαλαζίου χαλικίδια (1 - 4 χιλιοστά). Ἀπλὴ ἐξομάλυνσις τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας, η) ὄστρακον μὲ ἐμπέστον διακόσμησιν εἰς πλαστικὴν ταινίαν καὶ θ) λεπτὸν ὄστρακον μὲ τεφρὸν τὸ πλεῖστον τοῦ τοιχώματος.

Ἐκ τοῦ στρώματος τῶν -68/-76 ἐκ., ποὺ ἀνεσκάπτετο τὸ πρῶτον (χῶμα σκοῦρο καὶ καστανό), προῆλθε (-68 ἐκ.) τμήμα πιθοειδοῦς εἰς ὀρθίαν στάσιν, ὡς καὶ ὑπερθεν πιθάριον¹ πιθανῆς διαμέτρου κατὰ τὸ χεῖλος, ἔνδον, 31 ἐκ., μὲ λεπτὸν μαλακὸν πορώδη-καστανὸν πηλὸν ἔχοντα ἀπειροελάχιστα ἐγκλείσματα χαλαζίου καὶ ἀπλὴν διὰ χειρὸς ἐπάλειψιν τῆς ἐπιφανείας του, ποὺ φέρει ρωγμὰς (καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικόν). Ἡ ἐπίθετος πλαστικὴ του διακόσμησις (ἐμπέστος καὶ διαφέρουσα κατὰ τμήματα), ὁμοιάζει κατὰ τὴν διακόσμησιν τοῦ ἄλλου πιθοειδοῦς ἐκ τοῦ στομίου τοῦ θολ. τάφου καὶ τοῦ παλαιοῦ ἀπὸ τὰ Ἀγιοργίτικα τῆς Ἀρκαδίας². Αἱ ἀποχρώσεις τῆς ἐπιφανείας του διαφέρουν κατὰ τμήματα (λόγῳ ἀνισομεροῦς ὀπτησεως) καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν σημειοῦται γενικὴ διαφοροποίησις μεταξὺ τοῦ κατωτέρου σφζομένου τμήματος (5 YR 4/4-reddish brown) καὶ τοῦ ἀνωτέρου (μέχρι βάθους 7.6 ἐκ. ἀπὸ τοῦ χεῖλους), ποὺ ἔχει 10 YR 6/4-light yellowish brown ἀπόχρωσιν. Αἱ μικραὶ ὀρίζονται λαβαὶ (μία σφάζεται) εὗρηγτο 2.5 ἐκ. ὑπὸ τὸ χεῖλος, ἐπ' αὐτῶν δὲ συνεχίζετο ἡ ἐμπέστος διακόσμησις (εἰκ. 2β, πίν. 159α). Τὸ πέραξ τοῦ πυθμένος τοῦ «ἀγγείου» τούτου χῶμα εἶναι σκοῦρο κοκκινωπὸ, τέφρα δὲ ὑπάρχει εἰς τὸ ὑποκείμενον στρώμα. Χαρακτηριστικὴ εἶναι καὶ ἡ ἀλληλοδιαδοχὴ τέφρας, κοκκινωχώματος καὶ τέφρας, ποὺ παρατηρεῖται δύο φορές.

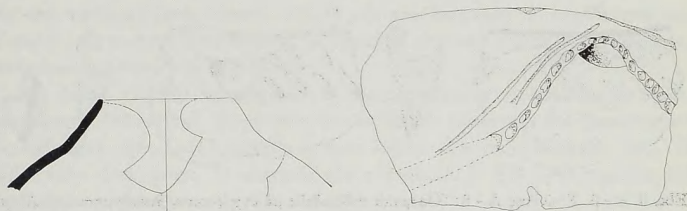
Εἰς τὸ βάθος -75 ἐκ. ὑπῆρχον ὄστρακα ἀνήκοντα εἰς ἀγγεῖον αὐτοῦ τοῦ στρώματος, ἄλλα δὲ εὗρέθησαν εἰς βάθος -1.05 μ. καὶ -1.15 μ. Ἄλλου εὐμεγέθους πιθοειδοῦς ὄστρακα εὗρέθησαν, ὁμοίως, εἰς διάφορα βάθη. Ἀρα, ἡ πλήρωσις τῆς κοιλότητος δυνατόν νὰ ἔγινε συγχρόνως, τοῦλάχιστον δι' αὐτὸ τὸ βαθύτερον τμήμα τῆς κοιλότητος. Τὸ χεῖλος ἔχει ὀλικὴν διάμετρον 10.9 - 11.1

1. ΠΑΕ 1979, 138, πίν. 105α, 113α. Πρβ. καὶ Γ.Σ. ΚΟΡΡΕ, Προϊστορία Βοιωτοκοιλίας (1979), 6 καὶ Προϊστορία Βοιωτοκοιλίας (1980), 321.

2. ΠΑΕ 1979, 140, πίν. 105β.

έκ. (έσωτερικήν 9.9 έκ.); κωνικόν λαϊμόν καί, προφανώς, σφαιρικήν γάστραν¹. Είς τὸ έσωτερικόν εἶχε γίνει ἀπλή ἐπάλειψις καί εἰς τὸ έξωτερικόν ἐτέθη ἀραιόν, σχετικῶς, ἐπίχρισμα (Munsell 2.5 YR 5/6 - red). Ὁ πυρὴν τοῦ έρυθροκάστανου 5 YR 4/4 μαλακοῦ πηλοῦ εἶναι τεφρὸς καί εἰς ἱκανὸν πάχος. Πάχος τοιχώματος ὤμου 0.90 έκ., πάχος λαίμοῦ 0.76 - 0.80 έκ. (εἰκ. 2α, πίν. 159β).

Εἰς τὸ αὐτὸ βάθος πρὸς τὸ τμηματικῶς σφζόμενον πιθοειδές ὑπῆρχον ὀστᾶ

2. α - β. Κοιλότης Α - 8: α. Τμήμα ἀγγείου ἐπιχώσεως. β. Ὅστρακον πιθοειδοῦς.

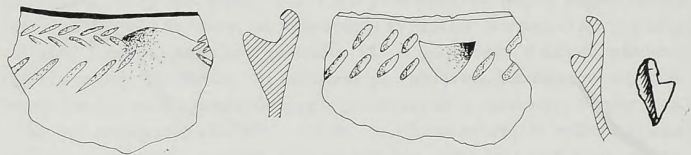
χοίρου καί προβάτου, εἰς τὰ ὅποια συνανῆκον ἄλλα ὀστᾶ εἰς βάθος -90 έκ. (σιαγὼν διετοῦς, κατὰ τὴν διαπίστωσιν τοῦ κ. Paul Halstead, χοίρου). Ἐχομεν, λοιπόν, παράλληλον ζωολογικὸν ὕλικὸν πρὸς τὸ κεραμικὸν ὕλικὸν εἰς βάθος -75, -94, -105 καί -115 έκ. Τέφρα ὑπῆρχε εἰς ὅλην αὐτὴν τὴν περιοχὴν τῶν ὀστέων τῶν αἰγοπροβάτων καί τῶν χοίρων. Ἡ κεραμική εἰς βάθος -79 έκ. περιελάμβανε καί ὄστρακα μὲ ἐμπέστον διακόσμησιν εἰς ἐξαιρετικὰ ἐξεργὸν πλαστικὴν ταινίαν (0.60 - 0.80 έκ.). Ὑπῆρχε καί wash εἰς τὴν έξωτερικήν ἐπιφάνειαν (10 YR 4/2 - dark gray brown). Εἰς τὸ στρῶμα -70/-90 έκ. ἡ κεραμική περιελάμβανε ὄστρακον μὲ παχύρρευστον red glaze (2.5 YR 4/4 - reddish brown) εἰς τὴν έσωτερικήν ἐπιφάνειαν, πηλὸν μὲ μικρότατα ἐγκλείσματα, ἄλλο black burnished ὄστρακον (2.5 YR 2.5/0), ἄλλα ὄστρακα ἀγγείων οἰκιακῆς χρήσεως, ὄστρακον red burnished pattern εἰς ἀμφοτέρας τὰς ἐπιφανείας (Munsell βαφῆς 10 R 3/6 - dark red) καί red burnished τῆς Τελικῆς Νεολιθικῆς Ι. Ἐπίσης, ὑπῆρχον δύο τμήματα λεπίδων ὀψιανοῦ, ἐν ἀποτέλεσμα καί ὄστρεον.

Ἄλλου εύρυστόμου πιθοειδοῦς [πηλὸς 5 YR 6/6-reddish yellow μαλακὸς πηλὸς μὲ λίθινα ἐγκλείσματα (διαφόρων μεγεθῶν)], σφάζεται τὸ ἀνισοῦψές χεῖλος ποῦ φέρεי ἐγκοπάς, ὑπ' αὐτὸ δὲ (2.7 - 3 έκ.) ὑπάρχουν κατὰ σειρὰν ὀπαὶ δια-

1. Πρβ. W.W. PHELPS, The Neolithic Pottery Sequence in Southern Greece, Ph. D., II (1975), 451, 475 καί 466 (εἰκ. 5, 29, 20 ἀντιστοιχῶς), H. HAUPTMANN, Forschungsbericht zur ägäischen Frühzeit, AA 86, 1971, 360 εἰκ. 54b (Ἀλεπότρυπα).

νοιγεῖσθαι ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς ὀψεως, ποὺ ἔχει ἐπικαλυφθῆ ἔνδον (wash) μὲ βουρτσάκι.

Ὑπὸ τὸ μερικῶς σφρζόμενον πιθοειδὲς μὲ τὴν πλαστικὴν διακόσμησιν, τὰ ὁστὰ τοῦ χοίρου καὶ τοῦ προβάτου ὑπῆρχε καὶ τμημα γάστρας σφαιρικοῦ ἀγγείου ἐρυθρωποῦ πορώδους πηλοῦ μὲ χαλικίδια καὶ ἀπλὴν ἐξομάλυνσιν τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας (ὁμοιόχρωμον, σχεδὸν πρὸς τὸν πηλὸν 2.5 YR 4/6-red) εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν καὶ μὲ μαλακὸν ἐπίχρισμα ἐλαφρῶς ὑέλῳδες

Εἰκ. 3. α - β. Κοιλότης Α - 8: Ὅστρακα πιθοειδοῦς μὲ ἐγγράχακτον διακόσμησιν. γ. Αἰχμή ΠΙΕ βέλους κοιλότητος 4 «δρόμου».

εἰς τὴν ἐσωτερικὴν, ποὺ ἔχει γίνεῖ μὲ βουρτσάκι. Εἰς βάθος -94 ἐκ. εὐρέθη καὶ ἡ αἰχμή ὁστεῖνου ὁπείως.

Εἰς βάθος 1μ. συνεχίζονται τὰ ὁστὰ ζῳων (πιθανὴ ὠμοπλάτη βοῦς καὶ ἀστράγαλος προβάτου μὲ ἔγνη κοπῶν) καὶ κεραμεικὴ μέχρι βάθους -1.05 μ. (εἰκ. 3, πίν. 159γ) ἐνδιαφέρουσα, ὅπως α) χεῖλος λεπτοῦ πιθοειδοῦς μὲ ἐμπύεστον διακόσμησιν (ὀριζοντίως). Ὁ πηλὸς γκριζοκάστανος (10 YR 4/2 - dark grayish brown), β) στόμιον ἀγγείου μὲ ἀνισόκοilon ἐξωτερικῶς λαϊμὸν καὶ ἔξω νεῦον χεῖλος (πηλὸς ἀμμώδης μὲ ἄφθονα ἐγκλείσματα -2.5 YR 5/6 - red - λεπτὸν ἐπίχρισμα 10 R 3/6 - dark red), γ) κεκαυμένα ὅστρακα, δ) τμημα στομίου πιθοειδοῦς μὲ ἐπιφάνειες ἐπιχρισμένες, μὲ πηλὸν μαλακόν, λιπαρόν, ἐμπεριέχοντα ἀφθονώτατα ἐγκλείσματα χαλαζίου, ἔξω νεῦον χεῖλος, ὀριζοντίαν λαβὴν καὶ πλατείας ἐγχαράξεις εἰς σύνολον ἰχθυακάνθης εἰς τὸ ὕψος τῆς λαβῆς (εἰκ. 3α). Χρῶμα πηλοῦ γκριζοκάστανον 7.5 YR 5/4-brown (πίν. 159γ). Ἀμφότεραι αἱ ἐπιφάνειαι εἶναι ἐπιχρισμέναι μὲ μαλακὸν ἐπίχρισμα: ὑπάρχουν καὶ ἔγνη βούρτσας. ε) Τμημα χεῖλους ἄλλου πιθοειδοῦς (εἰκ. 3β) μὲ ὀριζοντίαν λαβὴν καὶ πλαγίως πεπλατυσμέναις αὐλακώσεσι περιωρισμένου ὕψους (πίν. 159γ). Ὁ καστανὸς ρόδιος πηλὸς εἶναι λιπαρὸς μὲ ἄφθονα ἐγκλείσματα χαλαζίου καὶ ἀσβεστίτου. Ἀμφότεραι αἱ ὁμοιόχρωμοι ἐπιφάνειαι ἔχουν ἐπιχρισθῆ μὲ χρῶμα καστανόγκριζο (Munsell 7.5 YR - 5/4 brown), διακρίνονται δὲ καὶ ἔγνη βούρτσας. Συχνάκις, ἐμφανίζονται καὶ ὅστρακα ἀγγείων πορώδους πηλοῦ (μὲ διάκενα ἐκ τῶν καέντων κατὰ τὴν ὀπτησιν χόρτων).

Εἰς βάθος -1.05/-1.15 μ. ἐσημειώθησαν ἀνάλογα εὐρήματα: τμημα βάσεως

(διαμέτρου 12 εκ.) και πυθμένος ανοικτοῦ-εὐρυστόμου ἀγγείου με ἐξαιρετικά πορώδη πηλὸν ποὺ περιέχει πολλὰ ἐγκλείσματα χαλαζίου διαφόρων μεγεθῶν. Ἦσως, ἔχει ἐξομαλυνθῇ ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια (Munsell 10 YR 6/4 - light, yellowish brown καὶ 10 YR 5/3-brown), ὅστρακον red burnished pattern, ἀπλοῦν red burnished με καστανὸν πηλὸν καὶ στιλπνὴν τὴν ἐξωτ. ἐπιφάνειαν (7.5 YR 5/4-brown). Εἰς τὸ αὐτὸ βάθος ἀναφαίνονται περαιτέρω ὁστᾶ (κατὰ τὴν διαπίστωσιν τοῦ κ. Paul Halstead): δύο κνῆμες αἰγοπροβάτου, ἀγκῶν, τμῆμα λεκάνης αἰγοπροβάτου, πλευραὶ καὶ τμῆμα ἄνω σιαγόνος αἰγοπροβάτου ὡς καὶ τριεδρική λεπίς ὀψιανοῦ (-1.08 μ.), ποὺ ἀποτελεῖ τὸ παράδειγμα ποὺ ἀνευρέθη εἰς τὸ μεγαλύτερον βάθος. Ὑποκάτω ἀνευρέθη τριακοντάς, περίπου, λιθαρίων (μεγέθους 25×8 εκ.).

Εἰς βάθος -1.15 μ. εὐρέθησαν: α) τμῆμα γάστρας πιθοειδοῦς με πηλὸν περιέχοντα ἀσβεστίτην, β) τὸ σύνολον λαβῆς με πλαστικὴν ἄνω διακόσμησιν ὁμοιάζουσαν πρὸς ζευγὸς θηλῶν (μῆκος λαβῆς: 5.1 εκ.). Munsell 7.5 YR 3/0 - very dark gray. Ὁ καστανὸς αὐτὸς πηλὸς (7.5 YR 5/4) περιέχει καὶ ἐγκλείσματα χαλαζίου.

Ὅστᾶ ζῶων εὐρέθησαν καὶ εἰς μεγαλύτερον βάθος (-1.20 μ.): ὠμοπλάτη ἀγελάδος καὶ βραχίων προβάτου ἐν μέσῳ στρώματος τέφρας. Ὑπ' αὐτὸ (-1.20 / -1.25 μ.) ὑπῆρχον ἔχνη ἐκτεταμένης πυρᾶς με διάφορα ἀντικείμενα καί, τελικῶς, ἀνευρίσκετο τὸ φυσικὸν «κοκκινόχρωμα» (σκοῦρο καστανό).

Ἡ κοιλότης αὕτη εἶναι μία τῶν μεγαλύτερων κοιλοτήτων βράχων τῆς θέσεως, συναγωνιζομένη πρὸς τὴν κεντρικὴν (Κ) κοιλότητα τοῦ ταφικοῦ θαλάμου τοῦ θολωτοῦ τάφου καὶ τὴν κοιλότητα τῆς ΒΑ τάφρου. Τὸ πρᾶγμα εἶναι σαφές, διότι ἡ κοιλότης αὕτη συνεχίζεται πρὸς Β καὶ πρὸς Α καὶ δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶναι ἡ αὕτη πρὸς τὴν ἐπισημανθεῖσαν ὑπὸ τὸν ταφ. πίθον Α-11. Ἡ κοιλότης εἶχε χρησιμοποιηθῇ ἐν ἀρχῇ ὡς τόπος ἀπορρίψεως ἀχρήστων ἀντικειμένων (εἶχον συσσωρευθῇ λίθοι, μέρη ἀγγείων καὶ ὁστᾶ οἰκοδιαίτων ζῴων) καί, ἀκολούθως, ὡς καὶ ἄλλαι κοιλότητες, με ἓνα πιθάριον τοποθετημένον, ὅμως, εἰς ἱκανὸν βάθος ἀπὸ τῆς ἀνωτάτης ἐπιφανείας καί, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ὅλα τὰ λοιπὰ παραδείγματα εἰς τὸν βράχον τῆς ΒΑ τάφρου καὶ εἰς τὸν βράχον ὑπὸ τὸν δρόμον τοῦ θολωτοῦ τάφου, ὅπου ὅλα τὰ πιθάρια ἦσαν εἰς τὸ ὑψηλότερον σημεῖον τῆς κοιλότητος καὶ τὸ στόμιόν των ἐξικνεῖτο μέχρι τοῦ τότε δαπέδου τῶν χώρων εἰς τοὺς ὁποίους ὑπῆρχον. Μέχρι τοῦδε δὲν εἶναι γνωστὸν κατὰ πόσον τὰ πιθάρια αὐτὰ ἐχρησιμοποιοῦντο συγχρόνως ἢ ἀνευροῦντο κατὰ τὴν διάρκειαν μιᾶς οἰκοδομικῆς φάσεως ἢ κατὰ πόσον ἀνῆκον εἰς διαφόρους οἰκοδομικὰς φάσεις. Τὰ γνωστὰ λιθάρια ἦσαν ὑψηλά, ὡς συνήθως (πίν. 160α). Ὑπεύθυνος ἀνασκαφῆς κ. Κατερίνα Μπαξεβάνη.

Κοιλότης Ν-13. Ἡ κοιλότης εἶχεν ἀνασκαφῇ μέχρι βάθους -35 εκ., ὅπου συνεχίζεται ἡ χονδροειδὴς ὑπὸ μορφήν πιθοειδῶν καὶ κεκαυμένη λόγφ χρήσεως εἰς πυράν, κεραμεική, ἔτι δὲ ἀνευρίσκεται διεδρική λεπίς ὀψιανοῦ.

Νοτιώτερον, εἰς βάθος -22 ἐκ., ἀκριβῶς εἰς τὸ ἐσώτερον σημεῖον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ στομίου, ἀπαντᾷται στρῶμα καύσεως καὶ εἰς βάθος -26 ἐκ. ἄλλο πιθάριον (Θ), οὐσιαστικῶς, ὁστρακα δύο ἀγγείων, μὲ τέφραν καὶ λιθάρια εἰς τὸ ἐσωτερικόν. Ἄλλο στρῶμα τέφρας εὗρητο περίξ τοῦ πιθαρίου (πίν. 160β). Κεραμεικὴ χώρου «ἐστίας». Ὡς ἐσημειώθη ἀνωτέρω, τὸ πιθάριον θὰ ἀποτελεῖτο, οὐσιαστικῶς, ἐξ ὁστράκων δύο πιθοειδῶν, ποὺ ἐκάλυπτον τὰ στρώματα βάθους -25 μέχρι -40 ἐκ.

α) Ὅστρακα εὐρυστόμου πιθοειδοῦς μὲ ἔνδον κλίνον χειλὸς, μὲ μικρὰν ὀρίζοντιαν ἄτρητον λαβήν, μὲ «τσιμπητήν» διακόσμησιν εἰς ἐξεργον πλαστικὴν ταινίαν [κατὰ τὰ λοιπὰ παραδείγματα ἐξ Ἀγιοργίτικων Ἀρχαδίας, στομίου (1979), κοιλότητος Α-8 (1981)], μὲ ἐρυθρόν (Munsell 2.5 YR 3/6 - dark red) πηλόν, ὀπτηθέντα ἀνίσως καὶ περιέχοντα πυκνότατα χαλικίδια ἀσβεστίτου, ἀλλὰ παραλλάσσοντα κατὰ σημεῖα [γκρίζος: Munsell 5 YR 3/1 - very dark gray καὶ καστανός (Munsell 7.5 YR 5/4 - brown)]. Ἡ διάμετρος τοῦ πιθοειδοῦς ὑπελογίσθη, περίπου, 44 ἐκ.

β) Ὅστρακα ἄλλου εὐρυστόμου πιθοειδοῦς-λοπάδος μὲ παχύρρευστον βαθύχρωμον εἰς ἀμφοτέρας τὰς ὕψεις ἐπίχρισμα, ποὺ ὁμοιάζει ἔνδον πρὸς βαφὴν (Munsell ἐξωτ. ἐπιφανείας 7.5 YR 5/4-brown· Munsell βαφῆς 2.5 YR 4/4-reddish brown), καὶ δὴ καὶ ἐπὶ λευασμένης ἐπιφανείας (ποὺ ὑποδηλοῖ ἰσομερῇ ὀπτησιν) (Munsell 7.5 YR 5/6 yellowish red) καὶ πηλόν ἀμμώδη μὲ πολὺ μεγάλο ποσοστὸν μικροτάτων ἐγκλεισμάτων (7.5 YR 5/6 - yellowish red). Διάμετρος στομίου 56 ἐκ. Τὸ ἀγγεῖον εἶχε λειανθῇ ἀρχικῶς καί, ἐν συνεχείᾳ, ἐκαλύφθη μὲ αὐτὸ τὸ παχύρρευστον ἐπίχρισμα.

γ) Ὅστρακα τρίτου εὐρυστόμου πιθοειδοῦς μὲ δακτυλοπίεστον διακόσμησιν ἐπὶ τοῦ χείλους. Ὁ πηλὸς (Munsell 2.5 YR 5/6-ερυθρός) εἶναι σαθρὸς καὶ περιλαμβάνει μεγαλύτερα ἢ συνήθως χαλικίδια χαλαζίου. Ὅπτησις ἰσομερής, ἀλλά, μᾶλλον ἀνεπαρκής. Ἐπιφάνεια: 7.5 YR 6/4 - light brown.

δ) Ὅστρακον ἄλλου πιθοειδοῦς μὲ νυχωτὴν διακόσμησιν ἐπὶ πλαστικῆς ταινίας καὶ ὑποκάτω δύο σειρὰς μικρῶν λοξῶν ἐγχραράσεων, ἴσως μὲ καλάμι. Πηλὸς ἀμμώδης-ερυθρὸς ἢ καστανόγκρίζος (γκριζοκάστανος): Munsell 2.5 YR 4/4 - reddish brown καὶ 5 YR 4/2 - dark reddish gray μὲ μικρὰ ἐγκλείσματα ἀσβεστίτου, ποὺ διακρίνονται εἰς τὴν ἐσωτ. ἐπιφάνειαν. Ἡ ἐξωτ. ἐπιφάνεια ἔχει λειανθῇ ἢ ἐπιχρισθῇ.

ε) Ὅστρακον πιθοειδοῦς μὲ ραδινώτατα καὶ ἰσχυρότατα ἔξω νεῦον χειλὸς (Munsell 5 YR 5/6 - yellowish red).

στ) Ὅστρακον εὐρυστόμου μικροῦ πιθοειδοῦς μὲ κατακόρυφον τοίχωμα καὶ ἔξω νεῦον χειλὸς (πηλὸς μὲ ἄφθονα ἀπειροελάχιστα χαλκίδια· Munsell 5 YR 5/6 - yellowish red).

ζ) Τμήμα πεπλατυσμένου καὶ ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἔξω ἐξέχοντος χείλους ἐνὸς ἀνοικτοῦ ἀγγείου (διαμέτρου χείλους 40 ἐκ.). Ὁ πηλὸς εἶναι ἀμμώδης μὲ τε-

ράστιον ἀριθμὸν μικροτάτων λιθίνων ἐγκλεισμάτων (Munsell 7.5 YR 5/4 -brown). Ἡ ἐπιφάνεια ἔχει λειανθῇ καί, ἐν συνεχείᾳ, καλυφθῇ μὲ ἐρυθρὸν ἐπίχρῖσμα (Munsell 2.5 YR 4/6 - red).

η) Δύο ὄστρακα: Ι) μὲ ἀπλῆν (τριγωνικῆς διατομῆς) πλαστικὴν ταινίαν καὶ κηλιδωτὴν ἐπιφάνειαν λόγῳ ἀνίσου ὀπτήσεως. Ὁ πηλὸς περιέχει ἄφθονα ἐγκλείσματα καὶ παχύτατον τὸ ἔσωτ. κεκαυμένον τοίχωμά του. ΙΙ) μὲ κοίλην ταινιωτὴν διόγκωσιν. Ὁ πηλὸς ἔχει ἀφθονώτατα ἐγκλείσματα καὶ ἡ ὀπτησις ὑπῆρξεν ἄνισος. Ἡ ἔσωτ. ἐπιφάνεια εἶναι γκριζα (5 YR 3/1 - very dark gray) καὶ ἡ ἔξωτ. γκριζοκαστανή.

Ἀποτέλεσμα τῆς σκαφικῆς ἐρεύνης εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον ὑπῆρξεν ἡ διαπίστωσις ὅτι αἱ κοιλότητες 13 καὶ 14 ἦσαν μία καὶ ἡ αὐτή, οὐσιαστικῶς δὲ εἶναι καὶ ἡ πρὸς Ν ἀδιάσπαστος, πλέον, ἐπέκτασις τῆς Κεντρικῆς (Κ) κοιλότητος τοῦ ταφ. θαλάμου τοῦ θολ. τάφου. Τὸ Β τμήμα τῆς κοιλότητος 13 παρουσιάζει ἀνάγλυφον καὶ τὴν στρωματογραφίαν της ὡς ὑποδῆλωσιν καὶ τῶν φάσεων σχηματισμοῦ αὐτῆς τῆς στρωματογραφίας (πλήρωσις κοιλότητος). "Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν κοιλότητα Κ οὐδεμία μελέτη τῆς στρωματογραφίας της ἐγένετο κατὰ τὸ ἔτος 1956. Οὕτω, τὸ ΠΕ, κατὰ βάσιν, κεραμικὸν ὑλικόν, ὅπερ προέκυψεν ἐκ τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς (1956) προέρχεται ἐκ τῶν ἀκολουθῶν περιπτώσεων: α) ἐκ τῆς κοιλότητος Κ, β) ἐκ τῆς ἐπιχώσεως-συσσωρεύσεως ποῦ ἐσχηματίσθη πέριξ τῆς θόλου τοῦ Πρωτομυκηναϊκῆς ἐποχῆς θολ. τάφου, ὅποτε ἐσχηματίσθη ἀντιστήριξις της μὲ λίθους, μυολοίθους καὶ ΠΕ κεραμικὸν ὑλικόν. Κατὰ τὴν σύμπτωσιν τῆς θόλου παρεσύρθη καὶ τὸ ὑλικόν αὐτό, τὸ ὅποῖον κατέληξεν εἰς τὴν ἐπίχωσιν τοῦ ταφ. θαλάμου, γ) ἐκ τῆς φθοροποιῶς δράσεως τῶν ἀρχαιοκαπήλων-τυμβωρύχων τοῦ ἔτους 1923, οἱ ὅποιοι ἐπέχωσαν τὴν τάφρον ποῦ εἶχον διανοίξει, καὶ οὕτω, κατέληξαν νέα ΠΕ ὄστρακα εἰς τὴν ἐπίχωσιν τοῦ θολ. τάφου καὶ δ) ὕψως, ἐκ τοῦ δρόμου τοῦ θολ. τάφου (ἐλάχιστα ὄστρακα).

Τέλος, κατὰ τὴν ἐρευναν τοῦ ἔτους 1958, ὅποτε ὁ Μαρινᾶτος ἐθεώρησεν ἀναγκαῖον νὰ συμπληρώσῃ τὴν ἀνασκαφήν, ἄλλα ὄστρακα ΠΕ ΙΙ καὶ ΠΕ ΙΙ/ΙΙΙ προῆλθον ἐκ τοῦ δρόμου.

Ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν στρωματογραφίαν τῆς κοιλότητος Κ - 13 - 14 καὶ δὴ καὶ εἰς τὸ σημεῖον τῆς πρώην κοιλότητος 13, ὅπου διεπιστώθη ὅτι ὑπάρχει στρῶμα λεπτῶν χαλίκων πάχους 5 ἐκ. εἰς βάθος -47 ἐκ. μὲ ὄστρεα καὶ δύο μικρότατα ὄστρακα ποῦ δυνατόν νὰ εἶναι «ΠΕ Ι». Ὑπ' αὐτὸ τὸ στρῶμα ὑπάρχει τὸ στρῶμα τῶν λιθαρίων μὲ ὄστρακα ἐνδιαμέσως καὶ τὸ γνωστὸν σκληρὸν κοκκινόχρωμα καὶ κιτρίνους κόκκους (βαθύτερον).

Κοιλότης Μ (στομίου). Ἀφῆρέθη σκληρὸν κοκκινόχρωμα μὲ κιτρίνους κόκκους (Munsell 2.5 YR 4/6), ποῦ ἦτο στερεὸν καὶ ἀδιατάρακτον μέχρι βάθους -80 ἐκ. Εἰς βάθος -43 ἐκ., ὑπὸ τὸ θεμέλιον τῆς δυτ. πλευρᾶς τοῦ στομίου, συνελέγησαν ἔξ ὄστρακα. Ὑπεύθυνος ἀνασκαφῆς κ. Κατερίνα Μπαζεβάνη.

Κοιλότης 4 «δρόμου»

Κατὰ τὸν καθαρισμὸν αὐτῆς τῆς εἰς βάθος ± 0.00 μ. ὑπολειφθείσης κοιλότητος διαστάσεων 90×70 ἐκ., ποὺ καταλαμβάνει (πλάτους 1.25 μ.) τὸ σύνολον, σχεδόν, τοῦ εὗρους τοῦ «δρόμου» τοῦ θολ. τάφου (φ-χ/17-18), πρὸς Β, ἀκριβῶς, τοῦ ἐγκαρσίου τοῖχου τῆς «προϊστορικῆς οἰκίας» τοῦ Μαρινάτου¹, ὑπὸ τὸν ὅποιον δὲν συνεχίζει πρὸς Νότον, ἀνεφάνησαν, εἰς ὅλην τῆς τῆς ἔκτασιν (σχήματος L) καὶ ἐλάχιστα ὑπὸ τὸ χεῖλος τῆς κοιλότητος τοῦ βράχου, τὰ γνωστὰ λιθάρια ὡς ὑλικὸν πληρώσεως τοῦ ἐσωτερικοῦ κοιλότητος (πίν. 161α). Ταῦτα ἦσαν ἀρκούντως πυκνά, ὡς καὶ εἰς ἄλλας περιπτώσεις, ἀλλ' ὁμοιογενῆ ὡς τὰ τῶν κοιλότητων τοῦ ἐξωτερικοῦ ΝΔ τομέως καὶ τῶν κοιλότητων τοῦ ταφικοῦ θαλάμου τοῦ θολ. τάφου. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ ὑπαρξὶς λιθαρίων πρὸς σχηματισμὸν ἀνθεκτικοῦ ὑπεδάφους συνοδεύεται εἰς τὴν κοιλότητα αὐτὴν ὑπὸ πιθαρίου (Γ)², ὡς καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς κοιλότητος Α 8 τοῦ ταφικοῦ θαλάμου, ἐνῶ, ἀντιθέτως, λιθάρια καὶ πιθάρια δὲν συνυπάρχουν εἰς τὰς λοιπὰς κοιλότητας τοῦ «δρόμου», ὅπου, συχνότατα, τὰ πιθάρια συναντῶνται ἀνὰ δύο (τὸ ἐν ἐντὸς τοῦ ἐτέρου) ἢ ἀνὰ τρία. Τὸ πιθάριον Γ εὗρηται εἰς τὸ Β ἄκρον τῆς κοιλότητος καὶ εἶναι μεμονωμένον, ὡς ἀπλοῦν εἶναι καὶ τὸ πιθάριον τῆς κοιλότητος Α 8.

Τὰ λιθάρια τοῦ ΒΔ ἄκρου τῆς κοιλότητος εἶναι ἀπλοῦ μικροὶ ἀσβεστοποιημένοι λίθοι καὶ εἶναι ὅμοιοι, κατὰ τὴν ἐμφάνισιν, πρὸς τὰ λιθάρια τῶν ΝΔ κοιλότητων τοῦ ἐξωτερικοῦ τομέως, ἥτοι τελείως διάφορα πρὸς τὰ λιθάρια τῶν κοιλότητων τοῦ ταφικοῦ θαλάμου τοῦ θολ. τάφου καὶ πρὸς τὰ μεγαλύτερα λιθάρια τῆς μεγάλης κοιλότητος ὑπὸ τὴν ΒΑ τάφρον, ἐνῶ τὰ λοιπὰ (τὰ εἰς τὸ Ν ἄκρον τῆς κοιλότητος) εἶναι ὅμοια πρὸς τὰ τῶν κοιλότητων τοῦ τάφου. Ἄρα, δυνατὸν νὰ ἀντιμετωπισθῇ ἡ πιθανότης μήπως ἡ ἐπίχρσις αὕτη τῆς κοιλότητος 4 ἦτο σύγχρονος πρὸς τὴν δημιουργίαν τῆς ἐπιχώσεως τῶν ΝΔ κοιλότητων ἢ, μᾶλλον, παραδεκτέον ὅτι τὰ λιθάρια αὐτὰ τοῦ Β τμήματος ἀσβεστοποιήθησαν λόγῳ συναφoῦς χρήσεως τοῦ πιθαρίου. Εἰς τὸ Ν σκέλος τῆς κοιλότητος τὰ λιθάρια ἦσαν κατὰ τι βαθύτερον καὶ δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶχεν ἀφαιρεθῇ ἡ ἀνωτέρα στρώσις ὅτε ἐκτίσθῃ ὁ πρὸς Ν ἐφαπτόμενος τοῖχος, ὁ διαχωρίζων συμβατικῶς τὸν «δρόμον» εἰς ἐξώτερον καὶ ἐσώτερον, διαχωρισμός, ὁ ὅποιος ἠκολούθηθῃ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τῆς προσπάτου ἀνασκαφῆς.

Εἰδικῶς, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν προέλευσιν τῶν λιθαρίων αὐτῆς τῆς κοιλότητος, τῶν κοιλότητων τοῦ ταφικοῦ θαλάμου καὶ τῆς ΒΑ τάφρου, ἀρκεῖ ἐπίσκεψις

1. Πρβ. Προσωπικὸν Ἡμερολόγιον Ἀνασκαφῶν Πύλου 1958, 89β - 90α (Πέμπτη 17 Ἰουλίου 1958)· Γ. Σ. ΚΟΡΡΕΣ, Τὸ Χρονικὸν τῶν ἀνασκαφῶν Πύλου, Ἀρχαιολογικαὶ διατριβαὶ ἐπὶ θεμάτων τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ ('Ἐν Ἀθήναις 1979). Μέρους Α', Ἀθηνᾶ, Σειρὰ Διατριβῶν καὶ Μελετῶν 21, 1979, 25· ΠΑΕ 1978, 340· ΠΑΕ 1979, 143.

2. ΠΑΕ 1978, 340, πίν. 204· ΠΑΕ 1979, 140.

εις την ΒΔ βραχύδη ακτήν, διὰ νὰ γίνη ἀντιληπτὸν πῶς δημιουργοῦνται αὐτομάτως αὐτὰ τὰ λιθάρια ἐκ διαλύσεως (θραύσεως) τῶν βράχων ἐκ τῶν ἀτμοσφαιρικῶν μεταβολῶν. Εἶναι σύνηθες φαινόμενον καὶ ἀπαντᾷται καὶ εἰς ἄλλας θέσεις (Περιστεριά κ.ο.κ.).

Κατὰ τὰς γενομένας παρατηρήσεις, τὸ χῶμα τοῦ ἀνωτέρου στρώματος τῆς ἐπιχώσεως τῆς κοιλότητος εἶναι ἐρυθρὸν καὶ περιλαμβάνει πολλὰ μικρὰ ἐγκλείσματα ἀββεστίτου, ὅπως, ἀκριβῶς, ὁ πηλὸς τῶν πρωίμων ΠΕ πιθαρίων καὶ τῶν μεγάλων ἀγγείων.

Μεταξὺ τῶν λιθαρίων τοῦ ἀνωτάτου σημείου τῆς κοιλότητος ὑπῆρχεν ἐπιχρισμένη κεραμεικὴ, καὶ ὅστρακα πιθοειδοῦς μὲ ἐπιπλάστους ταινίας, ποὺ ἔφερον δακτυλοπίεστον διακόσμησιν. Κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν τοῦ ἔτους 1979 δυνατὸν νὰ ὑπῆρχεν ὑπερθεῖν τῶν λιθαρίων ΠΕ II κεραμεικὴ ἐκ τῆς χρήσεως τοῦ χώρου κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους. Κατὰ τὸ γε νῦν ἔχον, εὐρέθη μόνον ἐν λεπτότατον ὅστρακον εἰς τὸ ἀνώτατον στῶμα, τὸ ὁποῖον δυνατὸν νὰ προέρχεται ἐξ αὐτῆς τῆς περιόδου. Ἐπίσης, εὐρέθησαν ὅστουν, ἀπολέπισμα ὀφianoῦ.

Εἰς βάθος -13/-16.5 ἐκ. ὑπῆρχε μικρὸν λεπτὸν ὅστρακον ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ μὲ ἐγκλείσματα, κατὰ τὰ λοιπά, ὅμως, ἡ συλλεγεῖσα κεραμεικὴ ἦτο χονδροειδῆς μὲ παχὺν τεφρὸν πυρῆνα εἰς τὰ τοιχώματα λόγῳ μειωμένης ἀναγωγῆς, μελανὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν, λεπτότατα λίθινα ἐγκλείσματα (ἄμμος) ἢ χαλικίδια καὶ πορτοκαλόχρουν πηλόν. Περιλαμβάνοντο, ἐπίσης, ὅστρακον ἐστιλβωμένον, ὅστρακον μὲ μικρὰν πλαστικὴν διόγκωσιν, μικρὰ ἄτρητος λαβὴ καὶ, τέλος, *murex trunculus* μήκους 6.3 ἐκ., ποὺ ἐχρησίμευσεν, ὁμοίως, ὡς ὑλικὸν ἰσοπεδώσεως. Ὅλα αὐτὰ τὰ ὅστρακα εἶχον χρησιμεύσει ὡς ὑλικὸν πληρώσεως τῆς κοιλότητος. Τὰ λιθάρια εἶχον τοποθετηθῇ εἰς σχετικὴν πυκνότητα καὶ τὸ μεταξὺ τῶν χῶμα ἦτο γλύναι.

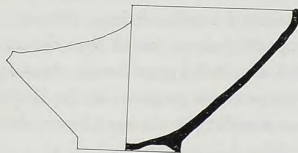
Εἰς τὸ ὑποκείμενον στῶμα (-17 ἐκ. καὶ ἐξῆς) τὰ λιθάρια ἐφαίνοντο, πάντοτε, ἐσφηνωμένα καί, ἰδιαιτέρως, εἰς τὸ σημεῖον παρὰ τὸ λιθάριον Γ ἦσαν ἀσβεστοποιημένα λόγῳ τῆς πυρᾶς ποὺ ἠνάπτετο διαρκῶς. Γενικῶς, τὸ πάχος στρώματος ἀνῆρχετο εἰς 6 - 7 ἐκ. καὶ ἡ κατωτάτη στῶσις τῆς ἐπιχώσεως (-37 ἐκ.) ἀπετελεῖτο ἐκ λίθων ἐπιπέδων καὶ ἐστρογγυλευμένων. Ἐπίσης, ὑφίσταντο πολλὰ ἔχνη κάρβουνου εἰς βάθος -18.5 ἐκ. εἰς ἔκτασιν 11 × 9 ἐκ. (εἰς τὸ κάθετον στέλεχος τῆς κοιλότητος) καὶ ἀνευρίσκοντο σποραδικῶς τμήματα λεπίδος ὀφianoῦ καὶ τμήμα αἰχμῆς βέλους ἐκ πυριτολίθου (εἰκ. 3γ) μήκους 1.10 ἐκ. Ἡ αἰχμὴ ἦτο ἀποκεκρουμένη κατὰ τὸν στελεχὸν καὶ κατὰ τὸν ἕνα τῶν κνωδόντων, εἶχε δὲ ἐπίπεδον, σχεδόν, τὴν μίαν ἐπιφάνειαν καὶ ἀμφικλινῆ τὴν ἑτέραν.

Τὸ σκοῦρο καστανὸν χῶμα συνεχίζετο εἰς αὐτὸ τὸ βάθος (ἕως -36 / -37 ἐκ.). Περιεῖχε μεγάλην ποσότητα ὀστράκων κεκαυμένων καὶ λίαν εὐθρόπτων (κατὰ τὸ πλεῖστον) μὲ παχὺν μελανὸν πυρῆνα.

Τέλος, μέχρι βάθους -51 ἐκ. τὸ χῶμα παρέμενε τὸ αὐτό, πλὴν ὅμως, καθαρὸ καὶ μὲ ἐλάχιστα ὄστρακα. Εἰς αὐτὸ τὸ βάθος ἐμφανίζονται, ἐκ νέου, λιθάρια, ὅμοια πρὸς τὰ λιθάρια ποὺ ἐκάλυπτον τὴν κοιλότητα, πρῶγμα ποὺ ὑποδηλοῖ ὅτι τὸ ὕλικόν ποὺ ἐχρησίμευσε πρὸς πλήρωσιν τῆς κοιλότητος (μπάζωμα) ἦτο ἐνιαῖον, ἔγινε, δηλ. εἰς μίαν περίοδον (λιθάρια ἄνω καὶ κάτω, ἐνδιαμέσως δὲ χῶμα μὲ πολυπληθῆ ὄστρακα). Τὸ χῶμα εἰς αὐτὸ τὸ κατώτατον στρώμα (πέριξ τῶν λιθαρίων) εἶναι τὸ αὐτὸ (καστανόμαυρο, δηλ., κοκκινόχωμα) ἄνευ, σχεδόν, ὀστράκων. Ἡ ἀνασκαφὴ ἐχώρησε μέχρις αὐτοῦ τοῦ βάθους (-51 ἐκ.), ὅπου ὑφίσταται παρθένον χῶμα, ἀποτελοῦν τὸν πυθμένα τῆς κοιλότητος. Ἡ κεραμεικὴ περιελάμβανε ὄστρακα παχέων ἀγγείων μὲ παχύτατον μελανὸν πυρῆνα (οὐσιαστικῶς παχύτατον μελανὸν τοίχωμα), ὄστρακα μὲ κεκαυμένην τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν, ὄστρακα μὲ ἐπιπλάστους ταινίας εἰς σχῆμα Π (δύο παραλλήλους καὶ ἐγκαρσίαν) μὲ δακτυλοπίεστον διακόσμησιν, ὄστρακα μὲ ἐστιλβωμένην τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν, ἄλλα ἀπλῶς ἐπιχρισμένα καί, τέλος, ὄστρακα ἐκ χονδροειδῶν ἀγγείων. Ὑπεύθυνος ἀνασκαφῆς κ. Σοφία Ταράντου.

Νότιος τομεὺς

Κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον συνεχίσθη ἡ ἔρευνα εἰς τὸν πρὸς Ν τῆς ΝΑ ἀποθήκης (πίν. 161β) τομέα (χῶρος τ18/23 - ω18/23), καταλαμβάνοντα ἔκτασιν 30 μ.²

Ἀρχικῶς, ἐπεχειρήθη πλήρης καθαρισμὸς τοῦ Ν τοίχου τῆς ΝΑ ἀποθήκης, ποὺ εἶχεν ἀνασκαφῇ ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1977. Κατ' αὐτὸν τὸν καθαρισμὸν προέκυψεν εἰς βάθος ὑπὸ τὸν τοῖχον ψ20 - 21, καὶ δὴ καὶ

Εἰκ. 4. Φιαλίδιον Ν τοίχου ΝΑ ἀποθήκης. εἰς σχηματιζόμενον κενόν, ΠΕ II φιαλίδιον, μερικῶς ἀποκατασταθέν (εἰκ. 4).

Τὸ θεμέλιον τοῦ τοίχου τούτου ἐπεσημάνθη εἰς βάθος -9 ἐκ. καὶ τὸ περιβάλλον του περιεῖχεν, ἀποκλειστικῶς, ὄστρακα ΠΕ II περιόδου (λεπτὰ τοιχώματα καθαροῦ πηλοῦ καὶ χονδροειδῶν ἀγγείων μὲ παντοῖα ἐγκλείσματα — ἄμμος, χαλικίδια, ἀσβεστίτης). Εἰς τὰ πρῶτα περιελαμβάνοντο τεμάχια κύμβης καὶ λαβῆς (πίν. 162α).

Ἡ σκαφικὴ αὕτῃ ἔρευνα περιέλαβε καὶ τὴν κατ' ἀρχὴν σκαφὴν τῆς πρὸς Ν ὑπ' ἀριθ. 10 ΝΝΑ κοιλότητος, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρέθησαν (εἰς βάθος -35/-42 ἐκ.) ἐν πιθοειδῆς ὕψους 14 ἐκ. (Munsell πηλοῦ: 5 ΥR 6/6 - ἐρυθροπὸν κίτρινον) καὶ εὐάριθμα ὄστρακα πίθου, ἐν τῶν ὁποίων εἶχε πλῆθος ἐγκυράξεων, ἂν μὴ αὐλακώσεων, ποὺ ἐσχημάτιζον ἀλληλοδιάδοχα τρίγωνα, προοδευτικῶς αὐξανόμενα καὶ τὸ ἐν πέριξ τοῦ ἄλλου. Σημειωτέον ὅτι, ἂν καὶ οὐδεμίαν σχέσιν ὑπάρχει πρὸς τὰ «ἀδριατικὰ» λεγόμενα ἀγγεῖα, ἦτοι πρὸς τὴν ΜΕ

εγχάρακτον κεραμεικήν, ἐν τούτοις, δυνατόν νὰ σημειωθῇ ἡ συγγένεια καὶ τὸ γεγονός ὅτι εἰς τὴν παρακειμένην κοιλότητα 11 εἶχεν ἀνευρεθῇ τῷ 1978 ὄστρακον ἀδριατικοῦ ἀγγείου. (Ἐπόπτις ἐργασίας: δις Νικ. Δαρσακλή.)

NNA κοιλότητες

Διὰ πρώτην φοράν συνεχίσθη συστηματικῶς ἡ ἀνασκαφή τῶν NNA κοιλοτήτων ἀπὸ τοῦ ἔτους 1978. Κατὰ βάσιν, ἡρευνήθη τὸ σύνολον τῆς ἀκράϊας κοιλότητος ὑπ' ἀριθ. 1, ποῦ εἶχε διαστάσεις κατὰ τὰ χεῖλη 0.90 μ. × 2.70 μ. εἰς βάθος 79/84 ἐκ. -1.02/1.07 μ. Εἰς τὸ ἐπιφανειακὸν στρῶμα ὑπῆρχον καὶ ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς κέραμοι. Εἰς τὸ στρῶμα -1.07/84 ἐκ. ἀνεφάνησαν ΠΕ II ὄστρακα καί, μάλιστα, τοῦ λεπτοῦ τύπου, ἐν λεπτότατον μὲ κηλιδωτὸν διάκοσμον, ὄστρακα χονδροειδῇ, λεπίδες ὀψιανοῦ κ.ἄ.

Τὸ γενικὸν συμπέρασμα εἶναι ὅτι ἡ κοιλότης ἐπληρώθη μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ΠΕ II χρόνων, ἄρα ἡ ἐπιχώσις εἶναι χρονολογικῶς ὁμοιογενὴς καὶ περιλαμβάνει πολλὰ καὶ ἀλλότρια (λίθοι, βότσαλα, ἀχρηστευμένοι μυλῶλοι καὶ τριπτῆρες, ὄστρακα κυμβῶν) εἰς βάθος -1.33 μ. ἕως -1.43 μ., ὅστ᾽ ἑξῶν, ἀπολεπίσματα καὶ λεπίδες ὀψιανοῦ, τρίτων καὶ ἔχνη πυρᾶς εἰς βάθος -1.44/-1.49 μ. Τέλος, εὐθὺς ἐν συνεχείᾳ, ἀνεφάνη τὸ γνωστὸν παρθένον ἀμυῶδες κοκκινόχρωμα.

Κατὰ ποσοστιαίαν ἀναλογίαν τὰ χονδροειδῇ ὄστρακα ἀνέρχονται εἰς 30 %, εὐάριθμα ὄστρακα εἰς ἑλλαδικὰ τηγανόσχημα σκευὴ καὶ εἰς πίθους, τὰ χρηστικὰ ἀγγεῖα (φιαλίδια καὶ κύμβαι) ἀνέρχονται εἰς 20 % (ἐνίοτε μὲ ἐπηρμένην (pedestal) βάσιν καὶ τὰ καλῆς ποιότητος (fine ware) εἰς 50 %, ὡς κύμβαι, φιαλίδια βαθύτερα καὶ ἀβαθῆ, διπλαῖ λαβαὶ κυμβῶν κ.ο.κ.

Εἰς τὴν κοιλότητα ὑπ' ἀριθ. 2, ποῦ ἀνεσκάφη εἰς δευτέραν φάσιν ἀπὸ βάθους -1.02 / -1.40 μ., διεπιστώθη ἡ αὐτὴ κατάστασις, ἥτοι ὅτι εἶχε πληρωθῇ ὡς λάκκος ἀπορριμμάτων κατὰ τὴν ΠΕ II περίοδον. Τέλος, ἡ αὐτὴ κατάσταση διεπιστώθη καὶ διὰ τὴν κοιλότητα ὑπ' ἀριθ. 3 (βάθος -1.10 μ. ἕως -1.30 μ.). Συνολικῶς, ἀπουσιάζουν ἐξ αὐτῶν τῶν κοιλοτήτων τὰ λιθάρια ποῦ γνωρίζομεν ἐξ ἄλλων περιπτώσεων καὶ ὡς ἐξήγησις δυνατόν νὰ ἀναγνωρισθῇ τὸ γεγονός ὅτι ὁ οἰκισμὸς δὲν ἐξετείνετο (κτίσματα δὲν ὑπῆρχον) μέχρις ἐκείνου τοῦ σημείου, διὸ καὶ δὲν παρέστη ἀνάγκη νὰ δημιουργηθῇ ὑπέδαφος ἀνθεκτικὸν χάριν δαπέδων δωματίων. (Ἐπόπτις ἐργασίας: δις Κάτια Μαντέλλη.)

NA τμήμα τύμβου

Εἰς τὸν τομέα αὐτὸν ἀφηρέθη πλῆθος μικρῶν λίθων τῆς ΥΕ I ἀντιστηρίξεως τῆς θόλου τοῦ θολ. τάφου τοῦ Θρασυμήδους, ποῦ ἐκάλυπτον τὸν ἀρχικὸν μανδύαν τοῦ τύμβου μεταξὺ τῶν ταφικῶν πίθων ὑπ' ἀριθ. NNA 5 καὶ 11. Οἱ μετακινηθέντες λίθοι (ἀσβεστόλιθοι καὶ παροψαμμίται) προήρχοντο ἐκ τῶν περιμετρικῶν - περιφερειακῶν ΠΕ II τοίχων τοῦ ΠΕ II οἰκισμοῦ, ὡς ὑποδεικνύ-

εται καὶ ὑπὸ τῶν ΠΕ II ὀστράκων ποὺ ἀνευρίσκονται ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου 1977 εἰς ὅλα τὰ σημεῖα τοῦ τύμβου. Πολυπληθῆ ὀστρακα ΠΕ II πιθοειδῶν καὶ ἄλλων ἀγγείων λεπτῶν τοιχωμάτων εἶχον ἀνευρεθῆ εἰς τὸ ΝΔ τμήμα τοῦ τύμβου καὶ τῆς ΝΔ προσθήκης τῶν ΥΕ I χρόνων, ἐνῶ ΠΕ II ὀστρακα ἀνευρίσκονται ἀποκλειστικῶς εἰς ὅλην τὴν ἐσωτερικὴν ἐπίχωση τοῦ τύμβου (εἰς τὴν συσσώρευσιν πρὸς σχηματισμὸν τοῦ χωματίνου ὅγκου του).

Τὰ σημαντικώτερα εὐρήματα ὑπῆρξαν: α) λεπτὴ ἐπιμήκης λεπίς ἐκ πυριτολίθου καὶ β) στρόφιγξ ἐκ διφύλλου ἢ ἀπλῆς θύρας τῶν πρῶιμων, πιθανόν, ΠΕ II χρόνων (πωροψαμμίτης). Ἡ στρόφιγξ εἶχε περιληφθῆ εἰς τὸ μέσον ψαμμιτῶν εἰς τὸ ΝΑ ὁρατὸν τμήμα τοῦ τύμβου καί, εἰδικώτερον, εἰς τὰ σημεῖα ρ22/23 - σ22/23. Αἱ διαστάσεις τῆς ἀνέρχονται εἰς 12 (ΑΔ) καὶ 9.5 ἐκ. (ΒΝ) μὲ ἐσωτερικὴν κοιλότητα 11 × 10 ἐκ. καὶ βάθος 1.5 ἐκ. Οὕτως, ἐπιστοιποιήθη ὅτι στρόφιγγες ὕφισταντο κατὰ τοὺς πρῶιμωτάτους ΠΕ II χρόνους καὶ εἰς τὴν Βοιδοκοιλίαν, ὡς καὶ εἰς ἄλλας ἐλλαδικὰς θέσεις (Εὔτρησης, Αἴγινα κ.ο.κ.)¹. Ἡ ὅλη ἐργασία καθαρισμοῦ τοῦ ἀρχικοῦ λιθίνου μανδύου θὰ συνεχισθῇ κατὰ προσεχῆ ἀνασκαφικὴν περίοδον.

ΝΑ τομεὺς

Ὁ μείζων οὗτος τομεὺς ἐξεπροσωπήθη ἐφέτος ὑπὸ τοῦ χώρου-δωματίου τοῦ πίθου 9 («δωμάτιον» 1) καὶ τοῦ ἐκτὸς τοῦ ἀνατολικοῦ τοῦ τοίχου χώρου. Τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα παρηκολυθήθησαν ἐπισταμένως λόγῳ τοῦ διαφέροντος ποὺ παρουσιάζουν, εἰς τὸ ἔργον δὲ τοῦτο αὐτὸ ἐβοηθήσεν ἱκανῶς ὁ Πέρσης ἀρχαιολόγος καὶ παλαιὸν μέλος τῶν Ἀνασκαφῶν Πύλου κ. Hekmat Salehi. Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς διεπιστώθη ὅτι ὁ Ἀνατ. τοῖχος ἀνῆκεν εἰς μεταγενεστέραν φάσιν καὶ τοῦτο διότι κατὰ μῆκος ὑπὸ τὸ Β του τμήμα ὑπῆρχε πλῆθος λεπτῶν πῶς ὀστράκων ἐκ πίθου πορτοκαλόχρου πηλοῦ. Ὁ Β τοῖχος ἐξαφανίζεται πρὸς Δ ὑπὸ τὸν τύμβον καί, κατ' ἀρχήν, ὑπετέθη ὅτι συνανήκει μετὰ τοῦ Δ τοίχου εἰς τὸ αὐτὸ δωμάτιον. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, πρὸς παρακολούθησιν τῶν ἀναφανέντων δεδομένων ἀπεφασίσθη ἡ σταδιακὴ ἀπομάκρυνσις τῆς κατωτέρας ἐπιχώσεως τοῦ τύμβου ὑπὸ τὸ ΝΑ τμήμα τοῦ περιβόλου πρὸς παρακολούθησιν τοῦ παχυτάτου στρώματος πυρᾶς (κάρβουνα) καὶ ἐνὸς πίθου ποὺ κατελάμβανε τὸ ΒΔ τμήμα τοῦ δωματίου. Πρόκειται, ἀναμφισβητήτως, περὶ στρώματος καταστροφῆς ἐκ πυρκαϊᾶς, περὶ τῆς ὁποίας καταστροφῆς αἱ πρῶται ἐνδείξεις εἶχον ἀναφανῆ ἤδη τῷ 1978 (+21/+15 ἐκ.).

Αἱ πρῶται ἐφετινὰ διαπιστώσεις ἀφεώρων εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἀπηνθηρακωμένου ὅγκου, εἰς τὸν ὁποῖον, μετὰ ἐπιμελῆ καθαρισμὸν, διεκρίνοντο ἴνες ὑπο-

1. Πρβ. Κ. ΣΥΡΙΟΠΟΥΛΟΣ, ΠρΠ (1964), 599· ΠρΣτ'Ελλ (1968), 507. Alt-Ägina, III 1, Die vorgeschichtliche Stadt von H. Walter und Fl. Felten (1981) σποράδην, πιν. 12.3, 17.3, 37.1, Pläne.

δηλοῦσαι ὅτι ἐπρόκειτο περὶ δοκῶν ποὺ θὰ εἶχον καταπέσει καιόμεναι ἐκ τῆς στέγης. Ἐπιπροσθέτως, ἡ ἐπισήμανσις καὶ ἄλλων ἰνῶν καθέτως πρὸς τὰς ἐν ἀρχῇ ἐπισημανθείσας, ἐνίσχυσε τὴν πεποίθησιν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ διασταυρουμένων δοκῶν μήκους 50 ἐκ. Τέλος, ἡ ἐπισταμένη ἀνίχνευσις καὶ ἄλλων ἰχνῶν εἰς τὴν ὑποκειμένην τοῦ τύμβου ἐπίχωσιν ἐπεβεβαίωσεν αὐτὴν τὴν πεποίθησιν, διότι εἴχομεν, πλέον, τὸ σύνολον τῶν ἐνδείξεων αὐτῆς τῆς καταστροφῆς τῆς στέγης μὲ παχύτατον ἀπηνθρακωμένον στρώμα ἐπὶ τοῦ δαπέδου καὶ μὲ κάρβουνα διάσπαρτα εἰς τὴν ὑπερκειμένην τοῦ δαπέδου ἐπίχωσιν, ὡς μεταξὺ τῶν λίθων τοῦ Δ τοίχου, ἦτο, δηλ., χαρακτηριστικὸν παράδειγμα διασπορᾶς ὅλων τῶν στοιχείων καὶ τῶν ἐπενεργειῶν τῆς πυρκαϊᾶς εἰς τὸ σύνολον τοῦ χώρου.

Ὑπὸ τὸν ἀπηνθρακωμένον ὄγκον (ποὺ κατελάμβανεν ἑκτασιν μήκους 2 μ. καὶ πλάτους 1.05 μέχρι βάθους +5 ἐκ. καὶ εἰς ἀπόστασιν 50 ἐκ. ἀπὸ τοῦ Α τοίχου) ἀνεφάνησαν καὶ τεμάχια χεῖλους εὐμεγέθους πίθου τῆς κατηγορίας τῶν χονδροειδῶν εὐρισκόμενα εἰς διάταξιν περιφερείας τόξου. Μὲ τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἐρεύνης ὑπὸ τὸν ὑποστηριχθέντα ΝΑ περίβολον τοῦ τύμβου συνεκεντρώθη τὸ σύνολον αὐτοῦ τοῦ εὐρυστόμου πίθου μὲ δακτυλοπίεστον διακόσμησιν εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὕψιν τοῦ χεῖλους καὶ ἀκόσμητον ἐπίπλαστον ταινίαν ὑπ' αὐτὴν. Ἡ βάσις τοῦ πίθου εἶναι τοῦ ἐπηρμένου τύπου (pedestal base) καὶ εἶναι κοίλη κάτωθεν (2R = 20.8 ἐκ.). Ὅστρακά τινα εἶχον ἀνευρεθῆ καὶ κατὰ τὴν περυσινὴν ἀνασκαφήν, ἔτι δὲ παλαιότερον (πίν. 162β). Ἡ ἐξωτ. περιφέρεια χεῖλους εἶναι, περίπου, 52 ἐκ. (7.5 YR 5/6 - strong brown-καστανό). Ἐπιφάνεια ἐπιχρ. 7.5 YR 5/4 - brown. Πηλὸς μὲ λίθινα ἐγκλείσματα.

Ὡς ἦτο φυσικόν, τὸ σύνολον τῆς ὑποκειμένης ἐπιχώσεως τοῦ ΜΕ τύμβου περιελάμβανεν, ἀποκλειστικῶς, ΠΕ Π ὄστρακα, τεθραυσμένας λεπίδας ὀφίανου καὶ ὁστᾶ ζώων. Μὲ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ κατωτάτου τμήματος τῆς ἐπιχώσεως τοῦ τύμβου περηκολουθήθη κατὰ τι καὶ ὁ Δ τοῖχος τοῦ χώρου καὶ ἡ κεκαυμένη δοκός, ἀνευρέθησαν δὲ τμήματα λεπίδων ὀφίανου, ὄστρακα λεπτῶν ἀγγείων μὲ ἐρυθρὸν ἐπίχρῖσμα καὶ πολλὰ ἀποτυπώματα κεκαυμένων σπόρων, κυρίως σίτου, εἰς τὸ κεκαυμένον χῶμα τοῦ στρώματος καταστροφῆς.

Ἡ ἔρευνα διεξήχθη παραλλήλως καὶ εἰς τὴν ΒΑ ἀγωνίαν τοῦ δωματίου», ὅπου ἀνεφάνη τὸ σύνολον τῶν ὁστράκων ἔνδον τοῦ χώρου, ὡς καὶ ὑπὸ τὸν Α τοῖχον (πίν. 163α-β). Πρόκειται περὶ εὐμεγέθους καὶ εὐρυστόμου πως χειροποίητου ΠΕ Π πιθοειδοῦς ἐξ ἐντόνου πορτοκαλόχρου καθαροῦ πηλοῦ στερουμένου ἐγκλεισμάτων, μὲ ἐρυθρὸν ἐπίχρῖσμα εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν, μὲ κατὰ κόρυφον λαμὸν καὶ ἐπίπλαστον διακόσμησιν. Ὑπάρχουν δύο, τοῦλάχιστον, λαβαὶ καὶ ζῶνη ἐπίπλαστος μὲ δακτυλοπίεστον διακόσμησιν, ἔτι δὲ διεπιστώθη ὅτι ἡ εὐρεῖα (διαμέτρου 20 - 20.6 ἐκ.) βάσις του εἶναι λεία καὶ ἐπίπεδος. Τὸ πάχος τῶν λεπτῶν ἐπιχρῖσμένων ἐρυθρῶν τοιχωμάτων του ἐμετρήθη 6 mm ἕως 1.3 ἐκ. (fine ware). Αὐτὸ τὸ δίκωτον πιθοειδὲς εὑρηται ἐπὶ δαπέδου (+12 ἐκ.)

ὑποκειμένου τοῦ στρώματος καταστροφῆς. Πηλὸς Munsell 5/8-yellowish red (πολὺ ἔντονο πορτοκαλί).

Ἐξ αὐτῆς τῆς ἐρεύνης κατεφάνη ὅτι ὁ Α τοῦχος ἡρείδετο (κατὰ τὸ Β τμήμα του) ἐπὶ τῶν ὀστράκων αὐτοῦ τοῦ πιθοειδοῦς ἀγγείου καὶ ἐφ' ἐνὸς μυολίθου ποὺ ἀποτελεῖ συνέχειαν τῶν ἄλλων παλαιόθεν γνωστῶν πρὸς Α. Ἐπίσης, ὑπάρχουν καὶ ὀστρακὰ χονδροειδοῦς πίθου μὲ διπλῆν ἐπίπλαστον ταινίαν φέρουσαν δακτυλοπίεστον διακόσμησιν. Τὸ σημαντικώτερον, ὅμως, εὔρημα ἀποτελεῖ ἡ βάσις, τὸ ὑψηλὸν στέλεχος καὶ τὸ κατώτερον στρώμα τῆς γάστρας ἐνὸς ἀγγείου ἀπὸ ροδόχρουν πηλὸν σφζομένου ὕψους 8.2 ἐκ. καὶ διαμέτρου βάσεως 3.2 ἐκ., ποὺ ἀνήκει εἴτε εἰς τὴν λήγουσαν ΠΕ II περίοδον εἴτε εἰς τὴν πρωιμωτάτην ΠΕ III Α:1 φάσιν. Παρόμοια εὔρηματα ἔχουν σημειωθῇ καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τοῦ οἰκισμοῦ καί, πάντοτε, ἀνῆκον εἰς ὕστατα στρώματα. Ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα ὑπῆρξε, τέλος, ἡ ἐπισήμανσις πολυπληθῶν ἀποτυπωμάτων κεκαυμένων σπόρων καὶ κεκαυμένου πηλοῦ.

Κατὰ ταῦτα, κατόπιν τῶν γενομένων παρατηρήσεων καὶ μετρήσεων, προέκυψεν ὅτι τὸ πιθοειδὲς κάτωθεν τοῦ Α τοίχου ἀνῆκεν εἰς τὸ δάπεδον ἀσπροπουλιᾶς (ἀμυῶδες σκληρὸν χῶμα μὲ τρίμματα πορώδους λίθου εἰς στρώμα +12 ἐκ./+9 ἐκ.) ποὺ ὑπόκειται. Τὸ δάπεδον αὐτὸ (ὑπὸ τὸν πίθον καὶ τὸ κεκαυμένον ὑλικὸν τῆς στέγης) ἐψήθη μέχρι βάθους 2 ἐκ., εἰς τὸ στρώμα δὲ τοῦ ὑπεδάφους περιελαμβάνετο καὶ μυλόλιθος μήκους 31 ἐκ. καὶ πλάτους 21 ἐκ. (5 ἐκ. ὑπὸ τὸ δάπεδον). Τὸ δάπεδον τοῦ χώρου τούτου εἶχε σχηματισθῇ ἐλάχιστα (2 ἐκ.) ὑπεράνω τοῦ κάτω πέρατος τῆς ὑποθεμελιώσεως τῶν τοίχων.

Εὐθὺς ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ χώρου τούτου διεπιστώθη μικρὰ ποσότης ἄμμου εἰς στρώμα πάχους ± 5 ἐκ. μὲ ὅλα τὰ ἐνδεικτικὰ στοιχεῖα ποὺ ἐπιτρέπουν νὰ συναχθῇ τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ χῶρος εἶχε ἐγκαταλειφθῇ (δὲν εἶχε χρησιμοποιοῦνθῇ μὲ κτίσμα) ἐπὶ τι διάστημα, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ βροχὴ νὰ σχηματίσῃ τὸ στρώμα - κρούστα ποὺ γνωρίζομεν καὶ ἀπὸ ἄλλας περιπτώσεις. Ἡ προηγούμενη οἰκοδομικὴ φάσις διακρίνεται εἰς τὸ κατώτερον τμήμα τοῦ Ν τοίχου τῆς ΝΑ ἀποθήκης.

Πρόβλημα, τέλος, ἀποτελεῖ ὁ καθορισμὸς τῆς εἰσόδου εἰς αὐτὸ τὸ δωμάτιον, ποὺ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ καθορισθῇ, διότι ἀγνοοῦμεν τὴν κατάστασιν εἰς τὴν ΒΔ καὶ τὴν ΝΑ γωνίαν. Ἐπόπτις ἐργασίας: δις Ἀναστασία Λεονάρδου.

Ἡ ἐργασία εἰς αὐτὸν τὸν τομέα διεξήχθη ἐπὶ τι διάστημα καὶ ἐκτὸς Α) τοῦ Α τοίχου, ὅπου (κατὰ μήκος του) ὑφίστατο μέγας ὄγκος ἀργῶν λίθων ἐν πάσῃ ἀταξίᾳ. Οὕτω, κατ' ἀρχήν, ἐπεδιώχθη μὲ τὴν συμπαράστασιν τοῦ κ. Χαρ. Σφακιανᾶκη νὰ ἀπομακρυνθοῦν ὅλοι οἱ λίθοι οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἐπιφανειακοὶ καί, γενικῶς, εἶχον πέσει ἐξ ὑψηλοτέρων σημείων. Οἱ ἀπομειναντες ἀργοὶ καί, μᾶλλον, ὀγκώδεις λίθοι εἶχον τοποθετηθῇ κεκλιμένοι πρὸ τῆς Α πλευρᾶς (ὀψews) τοῦ τοίχου καὶ εἶναι σαφὲς ὅτι ἐσχημάτιζον ἐσφηνωμένον καθ' ὅλον τὸ μήκος του ἀντιστήριξιν διὰ τὸν ΜΕ τύμβον (πίν. 164α). Ἡ περιληφθεῖσα κεραμεικὴ,

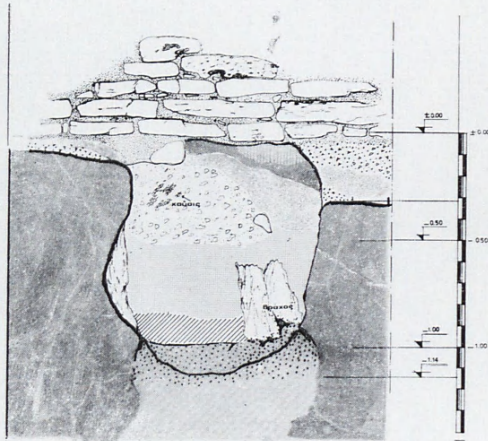
αφ 7η

Βοΐδοκοιλιά '81

θόλος

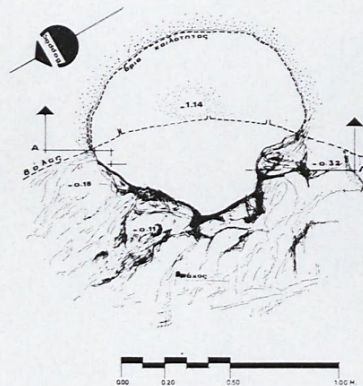
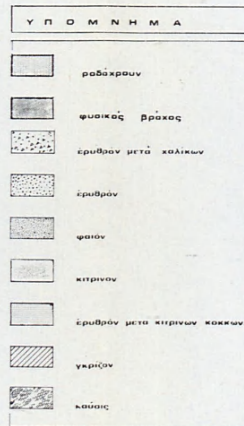
κοιλότης

ΑΒ

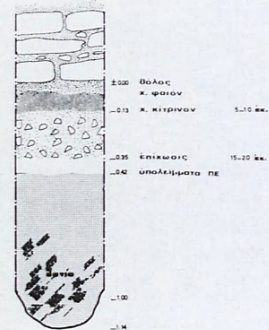
ΤΟΜΗ ΑΑ

31.7.81

ΚΑΤΩΨΙΣ

ΠΑΡΕΝΘΕΤΟΣ ΠΙΝΑΞ ΙΑ'

ΣΧΗΜΑΤΙΚΗ
ΤΟΜΗ

ὡς καὶ εἰς τὰς λοιπὰς περιπτώσεις (ἐνδον τοῦ Α τοῖχου τοῦ ΒΔ τετραγώνου δωματίου), ἤτο, αποκλειστικῶς, ΠΕ II περιόδου, οὐδὲν δὲ ΜΕ I ὄστρακον ἐξ αὐτῆς τῆς περιόδου κατὰ τὴν ὁποίαν ἐσχηματίσθη ὁ τύμβος μὲ ὅλα τὰ σημεῖα τὰ ἀναλημματικά καὶ τὰ ἐξώτερὰ του τμήματα. Ἡ εἰκὼν εἶναι παραστατική καὶ ἡ ἐργασία θὰ συνεχισθῇ καὶ εἰς ἐπομένῃν περίοδον πρὸς ὁλοκληρωτικὸν καθαρισμὸν τοῦ χώρου. Ἐπόπτις ἐργασίας: δις Δέσποινα Καρέλλη.

ΑΝΑ τομεὺς

Ὁ τομεὺς ὠρίσθη διὰ τῶν σημείων ν-ρ/24-26 τοῦ καννάβου, διεπιστώθη δὲ ὅτι περιελάμβανε (+18 ἐκ.) πρῶμον ΠΕ II thickly painted (μὲ παχύρρευστον ἐπίχρισμα) κεραμεικὴν καὶ ὄστρακα μεταγενεστέρας φάσεως (διπλῇ λαβῇ). Ἡ ΠΕ II ἐπίχρωσις (ὄστρακον κύμβης, ὄστρακα πιθοειδοῦς καὶ φιαλιδίου, λεπίδες ὀψιανοῦ) παρηκολούθηθησαν μέχρι βάθους -17 ἐκ. Εὐρέθησαν, ἐπίσης, εἰς μυλόλιθος καὶ τρεῖς τριπτῆρες ποῦ ἀποτελοῦν τὴν πρὸς Β ἐπέκτασιν τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν μυλολίθων ποῦ εἶχον χρησιμεύσει ὡς δάπεδον διόδου εἰς τὸν Α-ΑΝΑ τομέα. Ἐπόπτις ἀνασκαφῆς: δις Ἀναστασία Λεονάρδου.

ΑΒΑ τομεὺς τύμβου

Εἰς τὸν τομέα αὐτὸν ἐπεδιώχθη ὁ αὐτὸς στόχος καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἀπεμακρύνθησαν πολλοὶ μικροὶ λίθοι τῆς ἀντιστηρίξεως τοῦ ΥΕ I θολ. τάφου χωρὶς νὰ συμπληρωθῇ ἡ ἐργασία, ποῦ ἀπαιτεῖ μεγάλην προσοχὴν μέχρι τοῦ τελικοῦ τῆς σταδίου (εἰκ. 5α). (Υπεύθυνος ἀνασκαφῆς: Ab Koelmann, φοιτητῆς Ἀρχαιολογίας Πανεπιστημίου Amsterdam.)

ΑΒΑ τομεὺς

Τὰ ὅρια τοῦ τομέως τούτου (κ-λ/24-26), ὡς καὶ πέρυσιν, εἶναι πρὸς Δ ὁ ΜΕ τύμβος, πρὸς Β εἰς ΠΕ II τοῖχος καὶ πρὸς Ν ὁ ἀνατολικὸς ΜΕ τάφος τοῦ ζεύγους τῶν ὁμοτάφων (1979).

Ἡ κεραμεικὴ τοῦ στρώματος, τὸ ὁποῖον ἀνεσκάφη τὸ πρῶτον, ἀποτελεῖτο ἐξ ὀστράκων χονδροειδῶν ἀγγείων, ἐξ ὀστράκων ἀγγείων ἐκ καθαροῦ πηλοῦ, φιαλιδίων μὲ ἔσω νεῦον χεῖλος, ἀγγείων μὲ τμησιν εἰς τὸ μέσον τοῦ ὕψους (carinated), κυμβῶν μὲ χαμηλὰ ἢ κανονικῶς ὑψηλὰ τοιχώματα κ.ἄ., περιελαμβάνοντο δὲ καὶ δακτυλιοειδεῖς βάσεις. Τὰ νεώτερα ἀνήκουν εἰς τὰ τέλη τῆς ΠΕ II περιόδου μὲ ἐπηρμέναις βάσεις (pedestal).

Εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν ἐπεσημάνθησαν μικρότατα βοτσαλάκια, πρᾶγμα ποῦ ὑποδηλοῖ ὑπαρξίν δαπέδου. Τὸ συνανῆκον ὑποκείμενον στρῶμα φαίνεται ἀνήκον εἰς προγενεστέραν φάσιν χρήσεως τοῦ χώρου καί, δυνατόν, κατ' ἀρχήν, νὰ ἀναχθῇ εἰς τὴν πρῶμον ΠΕ II περίοδον.

Τὸ συμπέρασμα, ποῦ προέκυψε, εὐνοεῖ τὴν δημιουργίαν ἐνὸς δαπέδου εἰς μίαν προκεχωρημένην φάσιν τῆς ΠΕ II, ὅποτε ἰσοπεδώθη ἐκ νέου ὁ χώρος (μὲ ταυ-

τόχρονον κάλυψιν τῶν ἐξεχόντων σημείων τοῦ βράχου). Προηγούμενος εἶχε δημιουργηθῇ καὶ ἐν καθαρὸν στρώμα, τὸ ὁποῖον παρενεβάλλετο μεταξὺ τῆς προκεχωρημένης ΠΕ II καὶ τῆς πρῶιμου ΠΕ II φάσεως.

Τὸ ὑποκείμενον πρῶιμον ΠΕ II στρώμα ἀντιπροσωπεύει τὴν πλήρῳσιν (δίκην «μπάζων») τοῦ ἀνωτέρου τμήματος τῶν κοιλοτήτων τῶν βράχων εἰς μίαν περίοδον πολὺ δὲν ἐκαλύφθη, πιθανόν, τὸ σημεῖον αὐτὸ ἐκ κτίσματος. Τοῦλάχιστον, αὐτὸ μαρτυρεῖ ἡ ὕψι τοῦ ἀμέσως ὑπερκειμένου καθαροῦ στρώματος. Τὰ πρῶιμα ΠΕ II ὄστρακα ἀνήκον εἰς τὴν ὁμάδα μὲ τὸ παχύρρευστον ἐπίχρισμα.

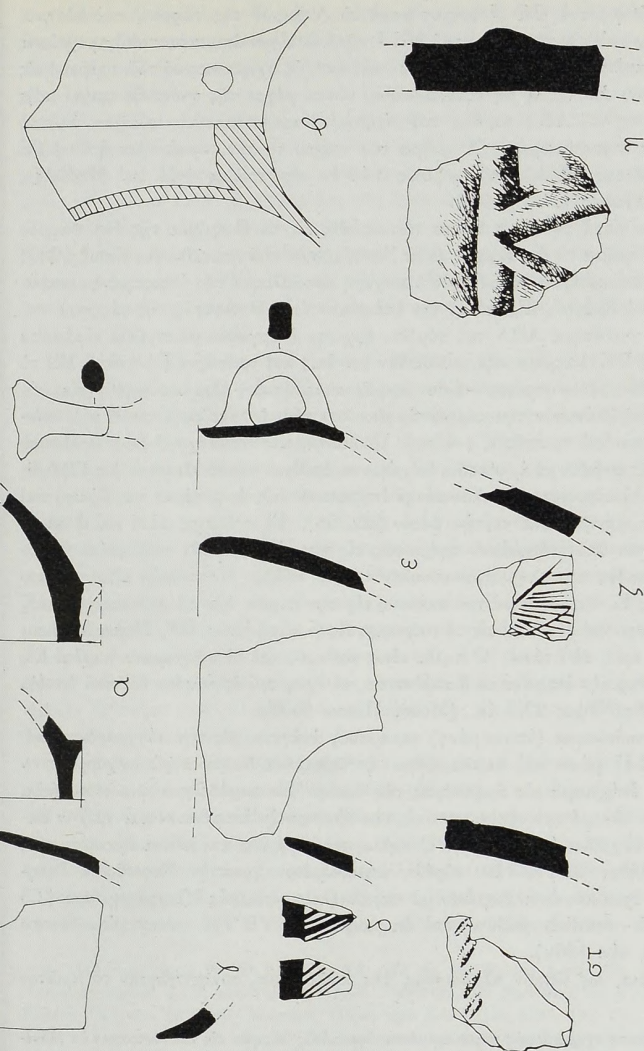
Εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ τομέως ἐξητάσθησαν αἱ κοιλοότητες μέχρις ἐνὸς σημείου εἰς βάθος καὶ ἐπεσημάνθησαν τὰ γνωστὰ λιθάρια, τὰ ὁποῖα εἶχον χρησιμεύσει καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τῆς θέσεως πρὸς δημιουργίαν ἀνθεκτικοῦ ὑποστρώματος.

Κυριότερον εὔρημα ὑπῆρξε μολύβδινον σύμπλεγμα διατρήτων σπειρῶν (διαστάσεων 2.80×2 ἐκ.).¹ πολὺ προέρχεται ἐκ τοῦ σημείου κ25 (πίν. 164β-γ). Ἀποτελεῖται, οὐσιαστικῶς, ἐκ παχέος μολυβδίνου σύρματος καὶ περιλαμβάνει εἰς δύο σειρὰς σπεῖρας. Εἰς τὸ σχῆμα του, τὸ ὁποῖον ἦτο, ἀρχικῶς, ὁβὰλ καὶ, ἁψοτε, συνεπιέσθη, περιελάμβανεν εἰς τὸ μέσον δύο πλέον εὐμεγέθεις σπεῖρας καὶ εἰς ἑκατέραν τῶν μακρῶν («πλευρῶν») ἀνὰ τέσσαρας σπεῖρας. Κατὰ πόσον πρόκειται περὶ σφραγιδος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συναχθῇ ἐλλείψει ἀντιστοίχου ὕλικου. Πάντως, αἱ σφραγιδες τῆς Πρῶιμου Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ σύγκεινται ἐκ διαφόρων πρῶτων ὕλῶν (πηλοῦ, σερπεντίνου, ἄλλων λίθων κ.ο.κ.). Ἐπόπτις ἀνασκαφῆς: δις Στέλλα Ραυτοπούλου.

ΒΑ τάφος (εἰκ. 5β-γ)

Περαιτέρω, συνεχίσθη ἡ ἔρευνα εἰς τὴν ΒΑ τάφρον μὲ πρῶτην διαπίστωσιν ὅτι οἱ τετρασυμένοι πίθοι (ἧ, τουλάχιστον, εἷς τούτων) τοῦ στρώματος καταστροφῆς τοῦ τέλους τῆς ΠΕ II περιόδου (διὰ τὴν Βοῖδοκοιλίαν) συνεχίζοντο πρὸς Ν, ἐνῶ πρὸς Β δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχουν ἄλλα ὄστρακά των. Ἐπίσης,

1. Ἐξ Ἀοβίτικων προέρχεται τὸ μοναδικὸν μὲ γραμμικὸν θέμα ἐναλλήλων γωνιῶν πηλινον σφράγισμα, τὸ ὁποῖον γνωρίζομεν ἐκ Μεσσηνίας, ἀνάλογον πρὸς τὰ ΠΕ II σφραγίσματα τοῦ Χελιώτου Μήλου (M.H. WIENCKE, CMS, Beiheft 1, 1981, 256 - 57 εἰκ. 9) καὶ τῆς Λέρνης (Θ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ, ΑΔ 26, 1971, Β' 1, 129). Πρβ. καὶ K. MÜLLER, Tiryns IV, πίν. XVII.2,4 κ.ο.κ., πίν. XIX.1.2. Εἶναι, πάντως, γεγονός ὅτι αἱ σφραγιδες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης προέρχονται ἐξ ἄλλων ὕλικῶν (πηλός, σερπεντίνης, ἄλλοι λίθοι). Ἀμορφοὶ μᾶζαι μολύβδου προέρχονται ἐξ Ἀγ. Κοσμᾶ (G. E. MYLONAS, Aghios Kosmas, 138), ὁπόθεν προέρχεται καὶ ἡ ἀνάλογος ἐκ σερπεντίνου σφραγίς [αὐτόθι, 28, 29 (13), 30, 143, 157, πίν. 16. Πρβ. Asine, 241 εἰκ. 173· CMS, II 1, Nr. 3 (σ. 8), Nr. 183 (σ. 206) καὶ Fr. MATZ, (13)]. Crete and Early Greece, London (1962), πίν. 43 ἐν σ. 65· τὸ διάφορον ἐν CMS, II 1, Nr. 277 (σ. 257), τὸν σκαρβαῖον [Nr. 405 (σ. 479)] καὶ τὸν ἕτερον, Nr. 434 (σ. 515).

Εικ. 5. α. ΙΙΕ ΙΙ κεραμενική ΑΒΑ κοιλότητος τύμβου. β - η. ΒΑ. τάφος. β. Αμφίκυλον σκεύος. γ. Χεῦλος πρώιμου ΙΙΕ ΙΙ φιαλίδου. δ. Γραπτόν ΥΝ ὄστρακον, ε. Πρώιμος ΙΙΕ ΙΙ κεραμενική. στ. "Ὀστρακον πιθοειδοῦς μετ' ἐγχαράξεων. ζ. "Ἐστύλβοιμένον ὄστρακον μετ' ἐγχαράξεων τῆς ΤΝ. η. "Ὀστρακα τῆς ΤΝ μετὰ πλαστινῆς διακοσμῆσεως.

διεπιστώθη ὅτι ὁ ΠΕ II τοῦχος κατὰ τὸ Α ἄκρον τῆς τάφρου, ποὺ εὑρητο, ἀρχικῶς, ὑπὸ τὸν περίβολον τοῦ ΜΕ I τύμβου, εἶχεν ἀποκατασταθῇ προχείρως (ἴσως κατὰ τὸ τέλος τῆς ΠΕ II - πρὸ τῆς ἐποχῆς σχηματισμοῦ τοῦ τύμβου) εἰς τὴν Ν του ἀπόληξιν, μὴ ἐξικινούμενος, οὕτω, μέχρι τῆς γνωστῆς τριγωνικῆς κοιλότητος τοῦ ΑΒΑ τομέως τοῦ τύμβου. Χαρακτηριστικὸν εὑρημα, ὑπὸ τὸ ἀτάκτως συμπληρωμένον Ν τμήμα τοῦ τοίχου τούτου, προέκυψεν ἡ 45ῃ ΥΕ αἰχμὴ βέλους (ἐξ ὀψιανοῦ) μήκους 2.40 ἐκ. εἰς στρῶμα +44 ἐκ. (ἀπόδειξις ἀναμολχέσεως τοῦ σημείου).

Οὕτω, μετὰ ταῦτα, ἡ ἔρευνα περιορίσθη εἰς τὸ Β τμήμα τῆς ΒΑ τάφρου (ὑπὸ τὸ τμήμα τὸ ἀνασκαφέν κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ παρελθόντος ἔτους 1980) καί, ειδικώτερον, εἰς βάθος πρὸς ὀλοσχερῇ ἀποκάλυψιν τῆς ὑποκειμένης κοιλότητος τοῦ βράχου. Εἰς αὐτὴν τὴν ἐπέκτασιν (τῆς Β πλευρᾶς τῆς τάφρου) καὶ εἰς τὴν κοιλότητα ΑΒΑ τοῦ τύμβου ἤρchiσεν ἡ ἐργασία μὲ πρῶτα εὐρήματα (εἰκ. 5α) ΠΕ II κεραμεικῇ, μυλόλιθον (-1 ἐκ.) καὶ τριπτῆρα (+8 ἐκ.). Εἰς τὸ εὐθὺς ὑποκείμενον στρῶμα—ἐνδον μικρᾶς κοιλότητος—εἶχε περιληφθῇ (εἰκ. 5β, πίν. 165α) ἰδιότυπον τὴν μορφήν ἀμφίκοιλον πῆλινον σκεῦος (± 0.00 μ.), συν-οδευόμενον ὑπὸ τριπτῆρος (-4 ἐκ.). Πρόκειται περὶ στελέχους ἐνὸς ἀγνώστου σχήματος ἀγγείου μὲ ἀμφίκοιλα τοιχώματα, ἐρυθροῦ πηλοῦ Munsell 2.5 YR 5/6-red μὲ ὁμοίochρωμον ἐστιλβωμένην ἐπιφάνειαν (εἰς ἀμφοτέρας τὰς ὀψεις) καὶ ἀποτετριμμένην κατὰ τι τὴν βάσιν (εἰκ. 5β). Τὸ στέλεχος αὐτὸ καὶ ἡ βάσις χωρίζονται ὑπὸ ἐνδιαμέσου τμήματος, εἰς τὴν μίαν πλευρὰν τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ὀφιοειδὲς περιειλημμένον σύνολον¹ (πίν. 165β). Ὁ πυθμὴν εἶναι κεκαυμένος ὡς ἐκ τῆς χρήσεως τοῦ σκεύους εἰς τὴν πυράν. Εἰς τὸ κατώτερον ἡμισυ ὑφίστανται καὶ δύο ὅπαι εἰς τὸ τοίχωμα, εἰς γωνίαν, ὅμως, 60°. Τὸ σκεῦος διευρύνεται πρὸς τὰ ἐπάνω. Ὁ πηλὸς εἶναι καθαρὸς καὶ τὰ τοιχώματα παχέα. Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν διακρίνονται τὰ ἴχνη τοῦ εργαλείου διὰ τοῦ ὁποίου ἐστιλβώθη. Ὑψος 27.5 ἐκ. (Μουσ. Πύλου 1636).

Ἡ συνοδεύουσα (ὑποκειμένη) κεραμικὴ ἀνάγεται εἰς τὴν σύγχρονον πρῶτον ΠΕ II φάσιν καὶ περιλαμβάνει ἐστιλβωμένα ὄστρακα μὲ παχύρρευστον ἐρυθρὸν ἐπίχρισμα εἰς ἀμφοτέρας τὰς ὀψεις. Ἐν παράδειγμα φαλιδίου (εἰκ. 5γ) ἔχει σκορρότερον ἐπίχρισμα εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν καὶ τμήσιν ἐκτός ὑπὸ τὸ χεῖλος (carinated). Ὁ πηλὸς περιλαμβάνει καὶ λίθινα ἐγκλείσματα.

Εἰς βάθος -22 / -27 ἐκ. εὐρέθῃ μεμονωμένον γραπτὸν Νεολιθικὸν διμηνιάζον ὄστρακον, ἐστιλβωμένον μὲ παραλλήλους γραμμὰς ἐξωγραφημένας (2.5 YR 4/4 - reddish yellow) ἐπὶ ἐπιφανείας 10 YR 7/4 - very pale brown (εἰκ. 5δ, πίν. 166α).

Λιθάρια, ὡς ὕλικὸν πληρώσεως τῆς κοιλότητος, συννητήθησαν τὸ πρῶτον

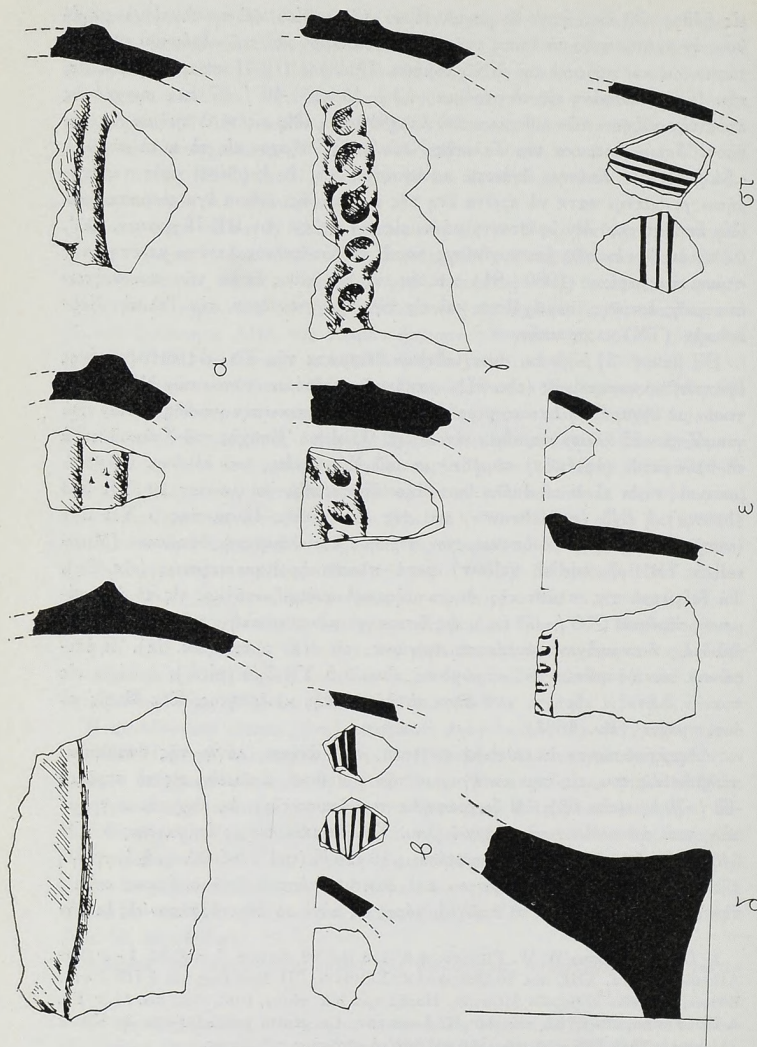
1. Ὅμοιος σχηματισμὸς περιειλημμένον ὀφιοειδοῦς εὐρηται εἰς ΠΕ ὄστρακον ἐκ Μάνικας Εὐβοίας (πρόσφατον εὑρημα τοῦ ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων δρ. Ἀδαμ. Σάμψων).

εις βάθος -30 εκ., ἦσαν δὲ μεγαλύτερου (διπλασίου καὶ τριπλασίου) μεγέθους ἐν σχέσει πρὸς τὰ λοιπὰ τοῦ ταφικοῦ θαλάμου καὶ τοῦ «δρόμου» τοῦ θολ. τάφου, ὡς καὶ πρὸς τὰ τοῦ ΝΝΔ τομέως. Πρῶιμος ΠΕ II κεραμεικὴ (εἰκ. 5ε, πίν. 166γ) ἀνεφάνη εἰς τὸ στρῶμα -42 / -45 καὶ -46 / -47 εκ., συγχρόνως πρὸς τὴν αὐξήσιν τῶν λιθαρίων ποὺ ἐπληθύνοντο, ἰδίᾳ εἰς τὸ Δ τμήμα τῆς τάφρου. Ἴσως, ὅστρακα τῆς Τελικῆς Νεολιθικῆς ὑπῆρχον εἰς τὸ αὐτὸ στρῶμα -54 / -58 εκ. Ἐπίσης, ἐγένετο κατανοητὸν ὅτι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς παρατήρησιν γενομένην κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἀνασκαφῆς, λίθινα ἐγκλείσματα (καὶ ἰδίᾳ ἀσβεστίτης) δὲν ὑφίσταντο μόνον εἰς τὸν πηλὸν τῶν ΠΕ II χρόνων, ἀλλ', ὡς προέκυψεν ἐκ τῆς ἐπιτευχθείσης κατὰ τὰ δύο τελευταῖα ἔτη μελέτης τῆς στρωματογραφίας (1980 - 81) καὶ ἐκ τῆς εἰς βάθος ἐντὸς τῶν κοιλοτήτων σκαφικῆς ἐρεῦνης, περιέχονται καὶ εἰς τὴν προγενεστέραν, τὴν Τελικὴν Νεολιθικὴν (TN) κεραμεικὴν.

Εἰς βάθος -51/-54 εκ. συνεχίσθησαν δείγματα τῆς TN, ὡς ἐστιλβωμένης ἐγκαράκτου κεραμεικῆς (εἰκ. 5ζ), μακρινοῦ προδρόμου τύπου τῶν ME ἄδριατικῶν μὲ ἐγγαράξεις ὁμοίας φερουσας τὴν αὐτὴν λευκωπὴν γαιώδη οὐσίαν ποὺ γνωρίζομεν ἐξ ἄλλων παραδειγμάτων τῆς Πρωίμου Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ κατὰ τὸ πρόσφατον (ἐφετινὸν) παράδειγμα τοῦ ΝΔ τομέως τοῦ τύμβου. Οἱ χρωματικοὶ τόνοι εἶναι οἱ ἀκόλουθοι: τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας 10 YR 5/3 (brown) ἢ 6/3 (pale brown) καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας 5 YR 3/1 (very dark gray). Τὸ ὑποκείμενον στρῶμα περιελάμβανεν ὅστρακον (Munsell 5 YR 6/7-reddish yellow) μετὰ πλαστικῆς διακοσμήσεως (εἰκ. 5η). Τὰ δείγματα τῆς πλαστικῆς διακοσμήσεως¹ συνεχίζοντο καὶ εἰς τὸ ὑποκείμενον στρῶμα (-58 / -63 εκ.), ὡς ὅστρακον μὲ πλαστικὴν ταινίαν φέρουσαν ἀμυδρῶς διακρινόμενα ἐμπέστα τρίγωνα τοῦ ΠΕ τύπου (εἰκ. 6α). Ἡ ἐπιφάνεια τῶν ὀστράκων τοῦ στρώματος εἶναι 7.5 YR 7/4 (pink). Λιθάρια εἰς πυκνὴν διάταξιν εὑρηγτο καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς κοιλότητος, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὸ δυτ. τμήμα (πίν. 166δ).

Ἀμφιπρόσωπον burnished pattern, ποὺ ἀνήκει, λόγῳ τῆς θαυμασίας στιλβώσεώς του, εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν polished, ἀνευρέθη εἰς τὸ στρῶμα -63 / -70 εκ. (εἰκ. 6β). Ἡ ζωγράφισις του ἀποτελεῖται ἐκ παχυτέρων γραμμῶν, ποὺ ἀποκλίνουν τῆς παραλλήλου. Χρωματικοὶ τόνοι: ἐπιφανείας 5 YR 6/6 (reddish yellow) καὶ ζωγραφίσεως 10 R 4/6 (red). Ἐξ ἄλλου, ἡ ἀναγωγή τῆς κεραμεικῆς μετὰ ἐπιπλάστου καὶ δακτυλοπιέστου διακοσμήσεως καὶ εἰς τὴν TN βεβαιεῖται, νῦν τὸ πρῶτον, χάρις εἰς αὐτὸ τὸ ἀδιατάρακτον εἰς ἱκανὸν

1. Πρβ. τοῦ τύπου W. W. PHELPS, ἑ.ἀ. 443 εἰκ. 99, Samos I, πίν. 32. 1 - 3. The Athenian Agora, XIII, πίν. 10.149. ΑΔΑΜ. ΣΑΜΨΩΝ, 'Ἡ Νεολιθικὴ καὶ ἡ ΠΕ I στὴν Εὐβοία, Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν, Παράρτημα ΚΔ' τόμου, 1981, 145, πίν. 11.β. FR. J. HOLMBERG, Asea, 57, εἰκ. 60. N. LAMBERT, La grotte préhistorique de Kitsos (Attique), 1981, 356 - 58, εἰκ. 246 καὶ ἀπὸ τὸ σπῆλαιον τοῦ Πανός.

Εἰκ. 6. ΒΑ τάφος: α. Ὀστράκον βάζου (-58/-62 ἐκ.), β. Burnished pattern (-63/-70 ἐκ.), γ. Ὀστράκον με δακτυλοτύπτον διακόσμησιν. δ. Βάσις πίθου τῆς ΤΝ. ε. Ὀστράκον με ἐμβυθύνσεις εἰς τὸ χεῖλος. στ. Burnished pattern (-79/-86 ἐκ.).

νότης νὰ ἐξικνεῖται, τοῦλάχιστον, μέχρις ὑπὸ τὸν ταφ. πίθον B-12, ὅπου εὐρέθησαν ἤδη νεολιθικά ὄστρακα, κεκαυμένα ὅσα ζῶων καὶ θεμελιώσις ΠΕ II τοίχου. Ὑπεύθυνος ἀνασκαφῆς: δις Harriet Lewis, University of Minnesota, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῆς δίδος Joan Levine (University of Pennsylvania).

Ὅστρακα πρωίμου ΠΕ II φάσεως εὐρέθησαν εἰς διάφορα στρώματα μέχρι βάθους -47 ἐκ. Ἐνδιαμέσως εὐρέθησαν καὶ ὠρισμένα ὄστρακα τῆς Νεωτέρας Νεολιθικῆς περιόδου (ἢ τῆς TN), ὡς εἰς βάθος -24 ἐκ. κ.ο.κ. Εἰς βάθος -50 ἐκ., περίπου, εὗρηντο τὰ πρῶτα ὀγκωδέστερα λιθάρια μὲ ἀμιγῆ Νεολιθικὴν κεραμεικὴν. Ἀρα, προκύπτει ὅτι ἡ ἐπίχλωσις τῆς κοιλότητος τῆς BA τάφρου, ἐδημιουργήθη δι' ἀπορριμμάτων, τὸ ἐνωρίτερον, κατὰ τὴν πρωίμον ΠΕ II φάσιν καὶ περιέλαβεν ὄστρακα σύγχρονα (± 0.00 μ./-50 ἐκ.) καὶ ὄστρακα τῆς TN μέχρι βάθους μεγαλύτερου τοῦ μέτρου. Κατὰ τὴν TN ὥσως εἶχε χρησιμοποιηθῇ.

BA τομεὺς

Ὁ τομεὺς ὠρίσθη διὰ τῶν σημείων β-θ/23 - 26 (3×6 μ.) καὶ ἀποτελεῖ ἐπα-νάληψιν τῶν παλαιότερων περιόδων, ἀλλά, νῦν, ἔνδον καὶ ἐπὶ τῶν κοιλοτήτων τοῦ βράχου.

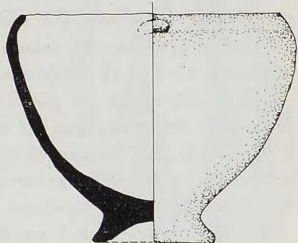
Ἡ κεραμεικὴ εἰς τὸ ἀνώτερον στῶμα (ὑπόστρωμα διαπέδου) ἀνήκε, κατὰ βάσιν, εἰς τὴν ἐπομένην φάσιν τῆς πρωίμου ΠΕ II περιόδου, ἀκολουθεῖται δὲ ὑπὸ ὀστράκων αὐτῆς ταύτης τῆς πρωίμου ΠΕ II περιόδου (ἐστιλβωμένων ἀγγείων μὲ παχύρρευστον ἐπίχρυσμα), ὡς ἐχαρκτηρίσθη ὑπὸ τοῦ J. L. Caskey. Παραλλήλως, ἐμφανίζονται καὶ ἀπολεπίσματα καὶ λεπίδες ὀψιανοῦ, ποὺ μαρτυροῦν τὴν κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους χρῆσιν του. Τοῦναντίον, εἰς τὴν πρὸς Α ἐπέκτασιν τοῦ τομέως εὐρέθησαν —εἰς κατὰ τι ὑψηλότερον ἐπίπεδον μὴ ὑποκείμενον εἰς τοὺς κανόνας τῆς στρωματογραφίας— ἐπηρμέναι βάσεις (pedestal bases), χρονολογούμεναι ὀλίγον πρὸ τοῦ τέλους τῆς ΠΕ II περιόδου.

Τὸ ὕλικόν ποὺ προῆλθεν ἐκ τῶν κοιλοτήτων ἀνήκει, πάντοτε, εἰς τὴν ΠΕ II περίεον. Εἰς τὴν νοτίαν κοιλότητα 1 εὐρέθη ἀνεστραμμένον ἀκέραιον ἔωτον ἀγγεῖον μὲ σῶμα ὠσειδὲς κατὰ τὸ ἥμισυ (πίν. 168α-β). Τὸ χεῖλος διαμορφώνεται μὲ τὴν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν ὀμαλὴν κάμψιν τῶν τοιχωμάτων τῆς γάστρας. Εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτῆς τῆς κλίσεως καὶ διαμετρικῶς ἀντίθετοι εἶναι τοποθετημένοι δύο ὠτοειδεῖς ψευδολαβαί, ἐξαιρετικὰ μικραί. Ὁ πηλὸς εἶναι, σχετικῶς, καθαρὸς μὲ προσμίξεις μορίων ἀσβεστίτου. Ἡ βάσις εἶναι κωνικὴ καὶ τὸ χρῶμα πηλοῦ Munsell 7.5 YR 6/6 (reddish yellow). Οὐσιαστικῶς, εὐρέθη ἀκέραιον (σχεδὸν ὀλόκληρον). Ἐλλείπουν, μόνον, ἐλάχιστα μικρότατα μέρη ἐκ τῆς βάσεως καὶ ἐν ἐκ τοῦ χεῖλους. Διαστάσεις: ὕψος: 7.6 ἐκ. διάμετρος στομίου: 8.2 ἐκ., διάμετρος βάσεως: 4.1 ἐκ., μεγίστη διάμετρος γάστρας: περίπου 10 ἐκ. (Μουσεῖον Πύλου 1635) (εἰκ. 8, πίν. 168β).

Ὑπ' αὐτὸ τὸ ἀγγεῖον εὐρέθη ἐκτεταμένον στῶμα λιθαρίων ὡς ὑπόστρωμα διαπέδου ἀνήκοντος εἰς τὸν πρὸς Ν τοῖχον μὲ τὴν δόμησιν κατὰ τὸ σύστημα τῆς

ιχθυακάνθης (θ/23 - 26). Εἰς τὸ σημεῖον η-θ/26 εὐρέθη καὶ λίθινος πέλεκυς τοῦ νεολιθικοῦ τύπου (πίν. 168γ) μήκους 4.58 ἐκ., πλάτ. 1.95 - 2.56 ἐκ. καὶ πάχ. 1.40 ἐκ.

Εἰς τὴν πρὸς Β κοιλότητα 2 ἐρρίφθησαν διάφορα τεθραυσμένα σκεύη καὶ ἄλλα ἄχρηστα ἀντικείμενα, διὰ τὰ πληρωθῇ ἡ κοιλότης ποὺ ἤρουνθή μεχρι βάθους - 23 ἐκ. Ἡ ἐργασία συνεχίσθη, κατ' ἀρχήν, καὶ εἰς ἄλλας κοιλότητας τοῦ τομέως (3ην - 7ην) μέχρι βάθους -23 / -25 ἐκ. Γενικῶς, τὸ ἐκ τῶν κοιλοτήτων ὑλικὸν ὑπῆρξε ποικίλον· πέρα τῆς κεραμεικῆς προῆλθον ἀπολεπίσματα καὶ λεπίδες ὀψιανοῦ (μήκους μέχρι 5.545 ἐκ.), λεπὶς πυριτολίθου καὶ ἀπολεπίσματα πυριτολίθου, ὁστᾶ ζῶων, ὁστέινον ἐργαλεῖον, τρίτων, θαλάσσια ὄστρεα, μικρὸν τεμάχιον χαλκοῦ τριγωνικοῦ σχήματος κ.ἄ. Τέλος εὐρέθησαν περαιτέρω ὄστρακα τῆς περυσινῆς ἀρχεγόνου κύμβης¹, ἡ ὁποία, ὅμως, παρέμεινεν ἀσυμπλήρωτη (Μ. Πύλου 1595). Munsell ἐπιχρίσματος: 7.5 YR 7/6 (reddish yellow). Εἰς σημαντικὸν ποσοστὸν ἀνῆλθον καὶ τὰ ὄστρακα ἐκ χονδροειδῶν ἀγγείων, τινῶν τῶν ὁποίων εἶχεν ἐξομαλυνθῇ ἡ ἐπιφάνεια, ἄλλων, ὅμως, ὄχι. Τινὰ τούτων φέρουν ὑποτυπώδεις ἐγγαράξεις καὶ ἄλλα σαφεστέρας.

Εἰκ. 8. Ἄωτον κυάθιον ΒΑ τομέως.

Ἐκ τῆς πρὸς Β καὶ Α ἐπεκτάσεως τοῦ ἀνασκαπτομένου χώρου δὲν προέκυψαν θεμέλια τοίχων, ὥστε νὰ θεωρήσωμεν ὅτι ὑφίστατο δωμάτιον ὀριζόμενον ὑπὸ ἤδη γνωστῶν τοίχων εἰς τὴν Δ καὶ εἰς τὴν Ν πλευρὰν τοῦ τομέως. Δωμάτιον, βεβαίως, πρέπει νὰ ὑφίστατο, ὡς διδασκόμεθα ἐκ τῆς πληρώσεως τῶν κοιλοτήτων πρὸς δημιουργίαν ἀνθεκτικοῦ ὑπεδάφους. Ἡ ἀπουσία τοῦ Α καὶ τοῦ Β τοίχου, ἀν οἱ λοιποὶ δύο ἀνῆκον εἰς τὸν αὐτὸν χῶρον, δυνατόν νὰ ἐξηγηθῇ καὶ ἐκ τῆς περιφερειακῆς θέσεώς των (διότι οἱ Μεσοελλαδῖται ἠδύναντο νὰ ἀναλάβουν εὐκολώτερον τοὺς λίθους πρὸς ἀλύψιν τοῦ τύμβου). (Ἐπόπιτιδες ἐργασίας: δίδες Εἰρ. Μαρινάτου, Στέλλα Λιβανίου.)

Β-ΒΒΑ τομεὺς

Εἰς τὸν Β-ΒΒΑ τομέα ἡ ἔρευνα περιορίσθη εἰς τὸ σημεῖον δ21/23-ζ21/23 (χῶρος α) μετὰ τὴν προοπτικὴν νὰ χωρήσῃ μεχρι τοῦ βράχου (πίν. 169). Τὸ ἀνατολικὸν ὄριον - πλαίσιον τοῦ χώρου σχηματίζει ὁ τοῖχος δ-ζ/23 (ἀνώτερον σημεῖον +18 ἐκ.). Ἡ ἐπίχωσις εἰς βάθος -5 ἐκ. (καὶ περαιτέρω) περι-

1. Πρβ. Ἔργον 1980, 33, εἰκ. 65· ΠΑΕ 1980, 163, πίν. 124β· Ἔργον 1981, 54· G. TOUCHAIS, BCH 105, 1981, 797, εἰκ. 45.

λάμβανε πιθοειδῆς διαμέτρου 28 ἐκ. κατὰ χώραν καὶ ἄλλα δύο ἀγγεῖα μὲ λεπτά τοιχώματα (πιθοειδοῦς 5 YR 6/8 - 5/8 μεταξὺ κιτρινωποῦ ἐρυθρωποῦ καὶ ἐρυθρωποῦ κιτρίνου καὶ ἀσκοειδοῦς 7.5 YR 7/6 - ἐρυθρωποῦ κιτρίνου), ἔτι δὲ δύο μυλολίθους (ὁ εἰς τοῦ συνήθους ἐπιμήκους κοιλοκῦρτου τύπου καὶ ὁ ἕτερος μεῖζων τετράπλευρος ἀκανόνιστος διαστάσεων 34×35.2 ἐκ.). Ὁ πυθμὴν τοῦ πιθοειδοῦς ἦτο κεκαυμένος, ἔφερε, δηλ. ἱκανὰ ἔχνη καύσεως, ὑπ' αὐτὸ δὲ ὑπῆρχον διάφορα κεκαυμένα ὀστᾶ ζώων.

Εἰς τὸ στρώμα -5/-10 ἐκ. εὐρέθῃ τμῆμα κύμβης μὲ λεπτότατα τοιχώματα (Munsell 7.5 YR 6/6 - ἐρυθρωπὸν κίτρινον), εἰς βάθος μέχρι -17 ἐκ. ὑφίστατο πληθώρα ὀστράκων, ἀλλ' οὐδὲν λιθάριον, καὶ ἔτι βαθύτερον ἐνετοπίσθησαν κεκαυμένα ὄστρακα καὶ κεκαυμένα ὀστᾶ ζώων, ἐνῶ ἀπολεπίσματα ὀφισανοῦ εὐρέθησαν εἰς ὅλα τὰ στρώματα τοῦ τομέως.

Εἰς τὸ ΝΔ τμῆμα τοῦ χώρου ἐνετοπίσθη τμῆμα ΠΕ Π τοίχου ἐρειδομένου ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ βράχου. Ἡ πρὸς Δ γωνίασὶς τοῦ ἐλάχιστου διατηρεῖται καὶ ἡ κατάστασις θὰ διευκρινηθῇ μόνον ὅταν ἀποκαλυφθῇ αὐτὸς ὁ συνεχόμενος πρὸς Δ χώρος (δὶ' ἀπομακρύνσεως τοῦ ἐκτὸς τοῦ τύμβου κεκλιμένου ἐπιπέδου τοῦ φέροντος λίθινον μανδύαν).

Εἰς τὰς κοιλοτήτας Κ 1 καὶ Κ2 ὑπῆρχον ὄστρακα χονδροειδῶν ἀγγείων μὲ αὐλακώσεις εἰς ἐσωτερικόν, ὡς καὶ χεῖλη ἀπὸ λεπτά φιαλίδια (φιάλαι) μὲ κατακόρυφον ἢ ἔσω κλῖνον χεῖλος. Γενικῶς, τὸ σύνολον τοῦ χώρου εἶχε χρησιμοποιηθῇ κατὰ τὴν ΠΕ Π περίοδον καί, ἴσως, ὑπάρχουν προγενέστερα καταλοιπα ποὺ ἐχρησίμευσαν εἰς τὴν πλήρωσιν τῶν κοιλοτήτων. Πάντως, ἐὰν ἔγινε πλήρωσις κοιλοτήτων διὰ δημιουργίαν ἀνθεκτικοῦ ὑπεδάφους, θὰ ἐπετελέσθῃ εἰς προεκχωρημένον στάδιον τῆς ΠΕ Π περιόδου.

Τέλος, ἀνελήφθη καὶ τὸ ἐπιφανειακὸν στρώμα τοῦ τμήματος Οα - β/29-24, ποὺ περιελάμβανε χονδροειδῆ ἀγγεῖα (εἰς ὄστρακα), ὄστρακα λεπτῶν τοιχωμάτων (χεῖλος φιαλιδίου), βάσεις ὁμοίων ἀγγείων καὶ δείγματα ἐξ ὀφισανοῦ. (Ἐπόπτις ἐργασίας: δις Νατάσα Φουσέκη.)

B-BBΔ τομεὺς

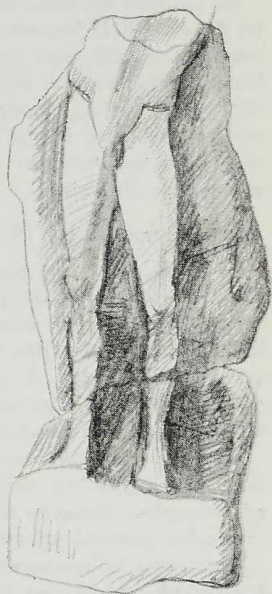
Εἰς τὸν Β τομέα ἐδημιουργήθη προέκτασις εἰς μῆκος 24 μ. καὶ πλάτος 1 μ. (Οα5/29-α5/29), ἡ ὁποία δὲν ἀπέδωκεν ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα. Οὕτως διεπιστώθη ὅτι τὰ ΠΕ Π κτίσματα τοῦ Β τομέως δὲν ἐπεκτείνονται πλέον πρὸς Β.

Ἡ κεραμεικὴ, πέρα τοῦ ὄγκου τῶν ἐλληνιστικῶν (;) χρόνων κεραμίδων (αβ/8-γβ/8) καὶ ἄλλων ὀστράκων, περιελάμβανε λεπτότατα ΠΕ Π ὄστρακα ποικιλομόρφων τὸ χεῖλος φιαλιδίων, κυμβῶν (μὲ ὀριζοντίαν-τοξωτήν, πάντοτε, λαβήν), πλείονα παραδείγματα λεπτοτάτων λαβῶν, εὐμεγέθων ἐπηρμένων βάσεων (pedestal bases), ἄλλων κωνικῶν ἢ ἐλαφροῦς δισκοειδῶν (πεπλατυσμένων) κ.ἄ., ἔτι δὲ χονδροειδῶν σκευῶν καὶ ἀγγείων.

Εἰς τὸ τμῆμα Οα15/20-α15/20 ἀπεκαλύφθησαν οἱ γνωστοὶ καὶ ἐκ τοῦ ΒΔ

καί Β τομέως μικροί λευκωποί λίθοι, πού ἀπήρτιζον τὸν ἐξωτερικὸν ἐπιφανειακόν, οὕτως εἰπεῖν, περίβολον τοῦ χώρου τοῦ τύμβου (περιλαμβανομένου, μάλιστα, καὶ τοῦ ἀνεξαρτήτου τμήματος τῆς ἀποκλιθείσης ἐξωτερικῆς κρηπίδος). "Οἱ αὐτοὶ οἱ λευκωποί λίθοι εὗρηται ἐπὶ στρώσεως χώματος, ὑπὸ τὴν ὁποίαν διακρίνεται ὁ φυσικὸς βράχος, πλὴν ὅμως δὲν εἶναι βέβαιον ὅτι ἀνήκουν εἰς τοὺς ΜΕ Ι χρόνους.

Εἰς τὸ τμήμα 86/7, ε8, β8, α7, β7 ἤλθεν εἰς φῶς κτίσμα ἐξ ἄσβεστολίθων, τοῦ ὁποῦ ἐσφύζοντο ὁ Α (ΒΔ/ΝΑ) τοῖχος καὶ ὁ ΝΑ/ΝΔ (Ν) τοῖχος (πίν. 170α). 'Ο ἀνατολικὸς τοῖχος διεσώθη εἰς μῆκος 1.50 μ. (πλάτος 0.45 μ.) καὶ ὁ νότιος πλήρως εἰς μῆκος 3 μ. 'Η τοιχοποιία του εἶναι ὅλως διάφορος ἐν σχέσει πρὸς τοὺς γνωστοὺς ΠΕ II τοίχους, εἰς τοὺς ὁποῖους οἱ λίθοι τοποθετοῦνται ἐγκαρσίως ἐν σχέσει πρὸς τὸ μῆκος τοῦ τοίχου. 'Εδῶ, οἱ λίθοι εἶναι τοποθετημένοι κατὰ μῆκος εἰς τὰς ὕψεις τῶν τοίχων. Προφανῶς, τὸ κτίσμα τοῦτο, περιλαμβάνον ΠΕ II καὶ μεταγενεστέραν, ἐλληνιστικῶν χρόνων, ἐπίχωσιν, ἀνήκει εἰς αὐτὴν τὴν φάσιν τὴν ἀντιπροσωπευτικὴν διὰ τὴν ταφικὴν λατρείαν τῶν μεσσηνιακῶν τάφων τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς, ὡς διεπιστώθη ἐκ τοῦ συγχρόνου πηλίνου εἰδωλίου ὕψους 10 ἐκ. (δίκην ἐπιμήκους πηλίνου πλακιδίου), τὸ ὁποῖον εὗρέθη εἰς τὸ ἐξωτερικὸν σημεῖον α8 (βάθος -18 ἐκ.).

Εἰκ. 9. 'Ακέφαλον ὑστεροκλασσικὸν εἰδῶλιον.

Τὸ ἀκέφαλον αὐτὸ εἰδῶλιον ἀποδίδει ἀνδρικὴν μορφήν στηριζομένην εἰς τὸν δεξιὸν τῆς πόδα (εἰκ. 9). Τὸ ὅλον ἐρεῖδεται ἐπὶ ὁμοιώματος πλίνθου συμφύτου πρὸς τὴν ἐπίπεδον ράχιν τοῦ εἰδωλίου. "Ισως, ἀντίστοιχον ἦτο καὶ τὸ εὑρεθὲν τῷ 1978 (18-9-78) σημαντικὸν εἰδῶλιον - πλακίδιον, ὁπότε εἶχον εὗρεθῇ καὶ τὸ ἀνώτερον τμήμα εἰδωλίου ἐγκύου γυναικὸς, τμήματα διαφόρων ὑστάτης κλασσικῆς-πρωίμου ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς ἀναγλύφων πλακιδίων, ὧν μεταξὺ ἱππέως κ.ἄ.¹ Κατὰ τὴν ἐφετινὴν ἀνασκαφὴν εὗρέθησαν, προσέτι, δύο τμήματα

1. Τὰ εὗρηματα αὐτὰ ἦσαν μεμονωμένα (εἰς μικρὸν ἀριθμὸν) ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ διακόσια (200) καὶ πλέον, τεθραυσμένα, κατὰ τὸ πλεῖστον, πλακίδια καὶ τινα εἰδῶλια, πού εὗρέθησαν τῷ 1982 εἰς τὸν 'Ανατολικὸν τομέα.

ἐκ γωνιῶν πηλίνων πλακιδίων, ἔτι δὲ ἄλλα μικρότατα τεμάχια πλακιδίων, τὸ εἰδώλιον ὅμως τῆς ἐγκύου γυναικὸς δὲν προσιδιάζει εἰς ταφικὴν λατρείαν καὶ ἐνθυμίζει Ἀσκληπιεῖον. Τὸ πιθανώτερον, ὅμως, εἶναι ὅτι πρόκειται περὶ ἀναθήματος μετὰ τὸν θάνατον ἐγκύου γυναικός.

Εἰς τὰς παρὰ τὸ κτίσμα τοῦτο κοιλότητας (ὑπ' ἀριθ. 1, 2, 3) εἶχον καταλήξει πλείονα ΠΕ II ὄστρακα, ἐν οἷς καὶ ὀρίζονται λαβαὶ κυμβῶν, ἐνῶ μία κατακόρυφος λαβὴ φέρει τρεῖς ἐγχαράξεις. Εἰς βάθος ὑπῆρχον καὶ πολλὰ λιθάρια, ἐνῶ λεπίδες καὶ ἀπολεπίσματα ὀψιανοῦ ὑπῆρχον εἰς διάφορα βάθη. Εἰς τὸ σύνολον, τέλος, τῆς κεραμεικῆς τῶν κοιλοτήτων οὐδὲν νεολιθικὸν ὄστρακον περιελαμβάνετο, ἐπειδὴ, προφανῶς, αἱ κοιλότητες αὐταὶ εὑρήντο εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ παλαιότερου χρησιμοποιοθέντος χώρου. (Ὑπεύθυνος ἀνασκαφῆς: κ. Νικ. Ζαφειρίου.)

ΒΔ τομεὺς (παρένθ. πίν. IB')

Τὸν Ἰούλιον 1980 εἶχε συνεχισθῇ εἰς τρίτην ἀνασκαφικὴν περίοδον ἡ ἔρευνα τοῦ ΔΒΔ τομέως [ἀποκάλυψις τετραγώνου δωματίου, ἀνασκαφὴ ἐπιχώσεως του καὶ ἀποκάλυψις τοῦ ὑποκειμένου κυκλικοῦ κτίσματος (ἐκ ψαμμιτῶν λίθων ἀποκλειστικῶς)]. Ἡδὴ εἶχον ἀποκαλυφθῇ οἱ τρεῖς τοῖχοι τοῦ δωματίου καὶ ὑπελείπετο νὰ ἔλθῃ εἰς φῶς καὶ ὁ ἀνατολικός, ὁ ὁποῖος ἐκαλύπτετο ὑπὸ λίθων ἀποτελούντων (ἐξωτερικῶς τοῦ περιβόλου τοῦ τύμβου) μεταγενεστέρως περιόδου προσθήκην (ἀναπροσαρμογὴν) τοῦ τύμβου.

Κατὰ τὴν παροῦσαν ἀνασκαφικὴν περίοδον ἐπεδιώχθη ἡ ἀποκάλυψις τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, τῆς εἰσόδου τοῦ δωματίου, ἡ ἐπισήμανσις τοῦ δαπέδου τοῦ τετραγώνου δωματίου εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα καὶ ἡ ἀποκάλυψις τοῦ ὑποκειμένου κυκλικοῦ κτίσματος εἰς ὅλην του τὴν ἑκτασιν (πίν. 170β).

Ἡ ἐπίχωσις τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ τετραγώνου δωματίου, ὅπου εἶχε διακοπῇ ἡ ἀνασκαφή, περιελάμβανε ὄστρακα κύμβης καὶ φιαλίδιον μὲ ἰσχυρῶς ἔνδον νεῦον χεῖλος, ἔτι δὲ ὄστρακα πιθοειδῶν καὶ χονδροειδῶν ἀγγείων (ἔνδον τοῦ Β καὶ τοῦ Δ τοίχου). Τὸ εὐθὺς ὑποκείμενον στρώμα ἀπετέλει τὸ θεμέλιον τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος. Εἰς τὴν ΒΔ γωνίαν τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου (η-θ/8-9) εὐρέθη καὶ κυκλικὸν σύνολον λιθαρίων ποὺ εἶναι γνωστὸν¹ καὶ ἐξ ἄλλων θέσεων

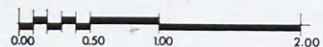
1. Πρβ. ΠΑΕ 1978, 347 εἰκ. 7, πίν. 207, 210α, παρένθ. πίν. Β', ΠΑΕ 1980, 164 - 67. Δι' ἀντιστοιχοὺς κατασκευὰς πρβ. προχείρως C.W. BLEGEN, Troy IV, πίν. 370 (Stone paved circles), W. A. McDONALD, Hesperia 41, 1972, 253, πίν. 47c· ὁ αὐτός, Hesperia 44, 1975, 90, πίν. 23d· Γ. Σ. KOPPEΣ, ΠΑΕ 1977, 349 εἰκ. 11, 351, πίν. 179δ, καὶ H. GOLDMAN, Excavations at Eutresis in Boeotia, 1931, οἰκία T, εἰκ. 28 (σ. 27) τῆς ΠΕ III καὶ M.R. PORHAM - L. H. SACKET, Excavations at Lefkandi, Euboea, 1968, 30. Περαιτέρω, πρβ. Asine, 135 εἰκ. 118α· εἰς Βρανᾷ Μαρθῶνος πρὸ τύμβου Β (ΠΑΕ 1970, 10, πίν. 8). C.W. BLEGEN, Korakou, 1921, 96 (House K), ὁ αὐτός, Zygouries, 1928, 20 (Room 39-House S), εἰκ. 14 (σ. 17), πίν. II καὶ ΠρΠ (1964), 193 (7). Περὶ τοῦ ὅγκου τῶν λίθων καὶ τοῦ περιβόλου των εἰς τὸ σημεῖον τοῦ νέου Μουσείου τῆς Ὀλυμπίας πρβ.

ΒΟΪΔΟΚΟΙΛΙΑ '81

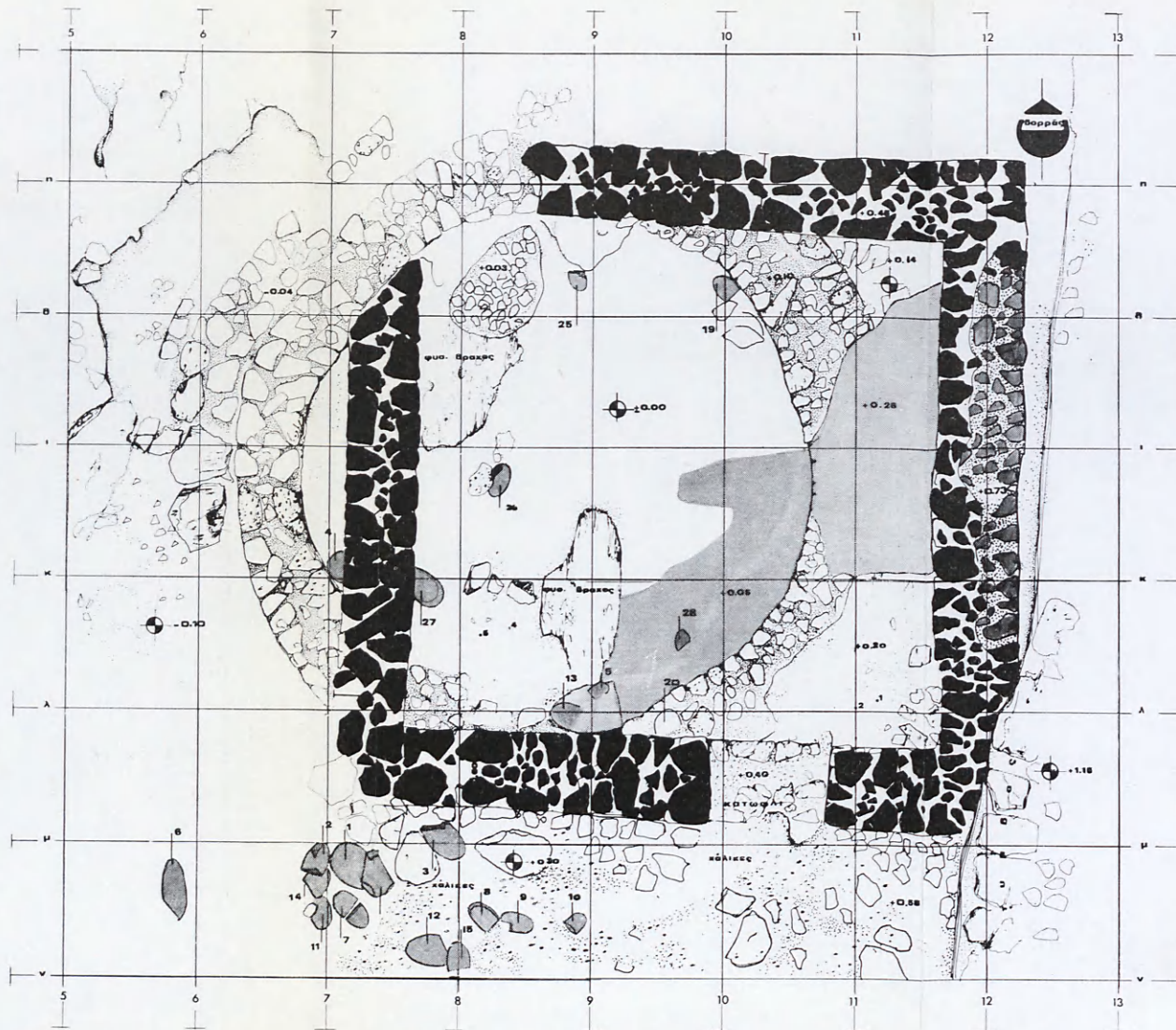
ση 7η Β Δ τομέας

υπομνημα

- τοίχος φάσις II
- τοίχος φάσις III
- δάπεδο II
- δάπεδο III
- μολόλιθοι
- ύποστ. μανδύα
- 1, 2, 3, ... κεραμική Π.Ε.

28 - 7 - 81

καὶ οἰκισμῶν (πίν. 171α-β). Τὴν ἐπὶχώσιν τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος ἀπετέλουν χονδροειδῆ ὄστρακα ὅσον καὶ ὄστρακα ἐκ καθαροῦ πηλοῦ (παχύτερα, κατὰ τὸ πλεῖστον, ἀλλὰ καὶ τινα λεπτότατα) μὲ ὑδαρὲς ἐπίχρισμα, ποὺ δυνατὸν νὰ ἀνήκουν, μερικῶς, καὶ εἰς τὴν ἐπὶχώσιν τοῦ ὑπερκειμένου τετραγώνου. "Αλλὰ ὄστρακα ἀνῆκον εἰς πρωίμους ΠΕ II χρόνους μὲ παχύρρευστον ἐπίχρισμα.

Ἡ ἐπὶχώσις τοῦ δαπέδου τοῦ ὑποκειμένου κυκλικοῦ κτίσματος περιελάμβανε ὄστρακα χονδροειδῶν ἀγγείων μὲ λίθινα ἐγκλείσματα, ὄστρακα πορτοκαλόχρου πηλοῦ, ὄστρακα ἐρυθροῦ παχυρρεύστου ἐπιχρίσματος (red polished), ὄστρακα μὲ λεπτὰ τοιχώματα καὶ ὄστρακα ἀγγείων ἡμιτελοῦς ὀπτήσεως μὲ τεφρὸν πυρῆνα, ἥτοι, συνολικῶς, πρωίμου καὶ μεσαίας φάσεως τῆς ΠΕ II περιόδου. Εἰς τὸ ΒΑ τμήμα (ἔνδον τοῦ κτίσματος εἰς βάθος -0.03 μ.) εἶχον περιληφθῆ καὶ δύο στόμια λεπτοτάτων κυμβῶν, ἥτοι τὸ κυκλικὸν κτίσμα ἐχρησιμοποιεῖτο κατὰ τὴν φάσιν τῆς κύμβης.

Τὸ δάπεδον τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος ἐπεσημάνθη εὐκόλως ὡς ἐκ τῆς ἰδιατερότητός του: κιτρινωπῆς ἀποχρώσεως, σκληρᾶς συστάσεως μὲ μικρὰς μάζας ἐκ πωρωδῶν λίθων. Εἰς αὐτὸ τὸ δάπεδον εἶχαν περιληφθῆ διάφοροι τριπτῆρες καὶ μυλόλιθοι, ποὺ προήρχοντο ἀπὸ προγενεστέρων χρῆσιν.

Δυτικῶς τοῦ δυτικοῦ τόξου τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος (-4 ἐκ.) ἀνεφάνη καὶ τὸ ἐξωτερικὸν ἥμισυ τοῦ διπλοῦ τοίχου τῶν θεμελίων. "Αρα, τὸ κυκλικὸν τόξον εἶχε διπλοῦν περιφερειακὸν τοῖχον, ἂν καὶ πρέπει νὰ ἀντιμετωπισθῇ ἡ περίπτωσις τῆς ὑπάρξεως ὁμοίου τοίχου ἀντιστηρίξεως. Ἐν τούτοις, ὁ ἐξωτερικὸς αὐτὸς περιφερειακὸς τοῖχος συνεχίζεται ἐφ' ἱκανὸν διάστημα καὶ εἰς τὸ βόρειον σημεῖον. Κατὰ ταῦτα, ὁ προσορισμός του θὰ διευκρινηθῇ μὲ τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἀνασκαφῆς πέριξ τοῦ κτίσματος. Ἡ κεραμεικὴ εἰς βάθος -14 ἐκ. δυτικῶς τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος ἀνάγεται εἰς τὴν πρώιμον ΠΕ II φάσιν.

Πρὸς ἀποκάλυψιν τοῦ ἀνατολ. τοίχου τοῦ ὑπερκειμένου τετραγώνου δωματίου ἀπεμακρύνθησαν οἱ ἐξωτερικοὶ λίθοι τοῦ τύμβου, δηλ. οἱ λίθοι ποὺ ἦσαν τοποθετημένοι ἀδιακρίτως ἐκτὸς τοῦ περιβόλου (πίν. 171β). Τὸ προκύψαν σύνολον ἦτο ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρον καὶ τοῦτο διότι ναὶ μὲν ἐνεφανίσθη ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ ὑστάτου ΠΕ II τετραγώνου δωματίου πλὴν ὅμως καὶ ὡς ἐξωτερικὸς ἀναλημματικὸς τοῖχος τοῦ ΜΕ I τύμβου ἀνεξαρτήτως τῆς πρὸς Β κατευθύνσεώς του, μὴ συμπίπτουσιν πρὸς τὴν θέσιν τοῦ τόξου τοῦ τύμβου (πίν. 172α). "Αλλως τε, ἡ αὐτὴ διαπίστωσις προῆλθεν, ὡς εἶδομεν, καὶ εἰς τὸν ΝΑ τομέα. Πράγματι, οἱ συσσωρευμένοι ἐνδον τοῦ δωματίου λίθοι εἶχον ἐνσφηνωθῆ κατὰ τὴν δυτικὴν (ἐσωτερικὴν) ὄψιν τοῦ τοίχου καθ' ὅλον του τὸ μήκος (+20/+73 ἐκ.). Οἱ κατώτατοι συμπεπλεγμένοι πρὸ τοῦ Α τοίχου λίθοι

ἐδράζονται ἐπὶ τῶν παρωδῶν λίθων τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος, ἐν τῷ συνόλῳ τῶν δὲ σχηματίζοντων κεκλιμένον σύνολον κατὰ τὴν κλίσιν τοῦ τύμβου (πίν. 172β). Σημειωτέον, προσέτι, ὅτι εἰς διάφορα σημεῖα αὐτοῦ τοῦ κυκλικοῦ θεμελίου εὐρέθησαν ἐνσφηνωμένα φιαλίδια ποῦ χρονολογοῦν ἐμμέσως καὶ τὴν περίοδον κατασκευῆς τοῦ ὑπερκειμένου τετραγώνου δωματίου.

Ἡ περιληφθεῖσα κεραμεικὴ ἦτο ποικίλη καὶ τοῦτο διότι τὸ συσσωρευθὲν ἐκτὸς τοῦ περιβόλου τοῦ τύμβου χῶμα, τὸ προοριζόμενον πρὸς διατήρησιν τοῦ κωνικοῦ του ὄγκου, περιεῖχε χονδροειδῆ ὕστρακα μὲ ἐγκλείσματα ἀβεστίτου, ἐπίπλαστον δακτυλοπίεστον διακόσμησιν πρωίμου ΠΕ κεραμεικῆς, φιαλίδια καὶ κύμβας, δακτυλιοσχῆμους βάσεις καὶ διπλᾶς λαβὰς ὡς καὶ ὄγκους μάζης πηλοῦ. Ἴσως περιλαμβάνετο καὶ ὕστρακον νεολιθικῶν χρόνων ἐξ οἰκιακοῦ σκεύους. Τὸ ΒΑ ὄκρον τοῦ Α τοίχου εὑρεται εἰς σημεῖον 34 ἐκ. Τὸ ἐντοπισθὲν δάπεδον τοῦ τετραγώνου δωματίου (+26 ἐκ.) ἔχει ροδινὴν ἀπόχρωσιν μὲ μικρὰ χαλίικια ἐκ παρωδῶν λίθων (ψαμμίτου).

Ἡ κεραμεικὴ ἐκτὸς τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, ποῦ προέκυψε, ἦτο κατὰ ποσοστιαίαν ἀναλογίαν: πιθοειδῆ (ὕστρακα μὲ ἐγκλείσματα ἀβεστίτου), ὕστρακα πορτοκαλόχρου πηλοῦ, λεπτότατα φιαλίδια μὲ mottled-γαλάζια ἀπὸ τὴν ὀπτησιν ἐπιφάνειαν, παχύτερα ὕστρακα ἀγγείων ἐκ καθαροῦ πηλοῦ καὶ ἐν ὕστρακον πρωίμου ΠΕ II φάσεως μὲ παχύρρευστον ἐπίχρισμα.

Τέλος, ἀπεμακρύνθησαν λίθοι ἐξωτερικῶς τοῦ περιβόλου τοῦ τύμβου, ποῦ εὑρήντο ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ Ν τοίχου τοῦ τετραγώνου δωματίου καί, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ἡλευθερώθη ἡ εἴσοδος τοῦ δωματίου τούτου, ὡς ἀνεμνετο, ἐξ ἄλλου, ἐφ' ὅσον εἰς οὐδένα ἄλλον τῶν λοιπῶν τοίχων ὑπῆρχε κενόν. Τὸ εὔρος τῆς εἰσόδου εἶναι 90 ἐκ. εἰς (τρεῖς πόδες) βάθος +40 καὶ +60 ἐκ. Τὸ κατώφλιον ἀποτελεῖται ἐξ ἀργῶν ἀβεστολίθων (πίν. 175β, 176α).

Τὸν Ἰούλιον, ἐπίσης, ἐδόθη καὶ τὸ ἔναυσμα πρὸς συνέχισιν τῆς ἀνασκαφῆς διὰ τὸν Σεπτέμβριον μῆνα πρὸς Ν τοῦ τετραγώνου δωματίου, διότι εἶχον προκύψει αἱ πρῶται ἐνδείξεις περὶ ὑπάρξεως αὐλῆς.

Μυλόλιθοι εἶχον περιληφθῆ καὶ εἰς τὸ δάπεδον τοῦ κυκλικοῦ, ὡς προέκυψεν ἐκ τῆς συνεχίσεως τῆς ἀνασκαφῆς εἰς τὸ ΝΔ τμήμα τοῦ ἐσωτερικοῦ του χώρου, καὶ τυγχάνει εὐνόητον ὅτι προήρχοντο ἐκ τοῦ προγενεστέρου κτίσματος. Συνολικῶς, ἐκ τοῦ σημείου τούτου (ἐνδον τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος) προῆλθον οἱ περισσότεροι τριπτήρες τοῦ οἰκισμοῦ. Ἰκανός, ἐπίσης, ἀριθμὸς ἀπολεπισμάτων καὶ λεπίδων ὀψιανοῦ προέκυψεν ἐκ τοῦ συνόλου τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου (23).

Ἐκ τῶν τελικῶν μετρήσεων προέκυψεν ὅτι τὸ τετράγωνον δωμάτιον ἔχει ἐσωτερικὰς διαστάσεις 3.95×3.95 μ. καὶ τοίχους μὲ κυμαινόμενον πάχος 55 - 66 ἐκ. Ἡ ἐσωτερικὴ διάμετρος τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος εἶναι 3.80 μ. εἰς σημεῖον -0.05 μ. Δυστυχῶς, ὅμως, οὐδὲν στοιχεῖον προέκυψε σχετικῶς πρὸς τὸν προορισμὸν του καὶ τὴν χρῆσιν του. (Ἐπόπιτιδες ἐργασίας: Ἰω. Κραουνάκη καὶ Ἑλ. Προκοπίου.)

Δ-ΔΝΔ τομεὺς τύμβου

Ἡ ἔρευνα συνεχίσθη κατὰ μῆνα Ἰούλιον εἰς δύο σημεῖα, ἥτοι εἰς τὸ δυτικὸν τμήμα τοῦ τύμβου καὶ εἰς τὸ τμήμα τῆς Δ (ΔΝΔ) τάφρου μεταξὺ θόλου καὶ τοῦ περιβόλου τοῦ τύμβου (πίν. 173α-β).

Εἰς τὴν τάφρον διεπιστώθη ὅτι ὁ ΠΕ II τοῦχος λ/7 - 9 (πλάτους 65 - 70 ἐκ.) συνεχίζεται εἰς τὰ σημεῖα λ/10-11, ὅτι τὸ βοτσαλόστρωτον δάπεδον (τῆς Δυτ. αὐλῆς) ποὺ ἀπεκαλύφθη κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον, συνεχίζεται ὑπὸ τὸν περίβολον, διακόπτεται λόγῳ τῆς ἐπενεχθείσης ὑπὸ τῶν ἀρχαιοκαπήλων καταστροφῆς καὶ ἀναφαίνεται παρὰ τὴν θόλον.

Κατὰ τὴν γενομένην τομὴν ἔνδον τοῦ περιβόλου τοῦ τύμβου παρηκολουθήθη ἱκανοποιητικῶς ἡ στρωματογραφία ποὺ περιελάμβανεν εἰς τὸ κατώτερον στρώμα τὸ κοκκινόχρωμα, ὑπερθεν τούτου τὴν διὰ λιθαρίων πλήρωσιν τῆς κοιλότητος πρὸς δημιουργίαν ἀνθεκτικοῦ ὑπεδάφους τοῦ πρὸς κατοίκησιν προοριζομένου χώρου (μὲ ὄστρακα, πιθανόν, τῆς Τελικῆς Νεολιθικῆς). Ἡ ἐπικάλυψις αὐτοῦ τοῦ ὑπεδάφους (καί, κατ' ἐπέκτασιν, τῆς κοιλότητος) ἦτο λεπτὸν στρώμα μικροτάτων βοτσάλων, τὸ ὅποιον ὑπερεκαλύπτετο ὑπὸ κιτρινωποῦ χώματος καὶ αὐτὸ ὑπὸ ἄλλου ἀποτελουμένου ἀπὸ λευκωπὰ λιθαράκια (πίν. 173α).

Ὡς δάπεδα θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐκληφθοῦν: α) τὰ λεπτότατα βότσαλα II καὶ β) τὰ λευκωπὰ λιθαράκια (II). Εὐθὺς ἐν συνεχείᾳ ὑπῆρχον: ἡ ἐπίχωσις τοῦ δαπέδου (II), ἡ ἐπίχωσις ἐνὸς καταστραφέντος χώρου καὶ τὸ ἐξαιρετικὰ σκληρὸν δάπεδον ποὺ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν ὕστατον τοῖχον λ/10 - 11.

Ὁ καθαρισμός, ἐπίσης, τοῦ δυτ. τμήματος τοῦ τύμβου (μ/ξ) ἐπέτρεψε νὰ ἀναφανοῦν οἱ εὐμεγέθεις, κατὰ τὸ πλεῖστον, ἀργοὶ ἀσβεστόλιθοι ποὺ ἀπετέλουν τὸν ἀρχικὸν μανδύαν τοῦ ΜΕ I τύμβου (πίν. 167γ, 169α). (Ὑπεύθυνος ἀνασκαφῆς: κ. Ab Koelmanm, φοιτητῆς Ἀρχαιολογίας Πανεπιστημίου Amsterdam.)

ΔΝΔ τομεὺς (παρ. πίν. II')

Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1977 εἶχεν ἀρχίσει ἡ προσπάθεια ἐκκαθαρίσεως τῆς ΒΑ/ΔΝΔ τάφρου τῶν ἀρχαιοκαπήλων τοῦ ἔτους 1923¹, προσπάθεια ἣτις συνεχίσθη καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1978 καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1980². Ἡ προσπάθεια αὕτη ἀπέβη, τελικῶς, εἰς καθαρὰν εἰς βάθος σκαφὴν χάρις εἰς πρωτοβουλίαν τοῦ κ. Γ. Σταθοπούλου καὶ ὡς ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε ὁ ἀγλαὸς καρπὸς τῆς παρακολουθήσεως τῆς στρωματογραφίας διὰ πρώτην φορὰν μὲ ἀλληλοδιαδόχους οἰκοδομικὰς φάσεις. Μέχρι τοῦδε ἡ στρωματογραφία ὑπῆρξε περιορισμένη καὶ ἀφεώρα εἴτε εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐνὸς οἰκοδομικοῦ χώρου εἴτε εἰς

1. Γ. Σ. ΚΟΡΡΕΣ, ΠΑΕ 1977, 283, 284 - 85.

2. Γ. Σ. ΚΟΡΡΕΣ, ΠΑΕ 1978, 352· ΠΑΕ 1980, 167.

τὴν παρακολούθησιν τῶν φάσεων κατοχῆς ἐνὸς ἀπροσδιορίστου χώρου (δρόμος, ΒΑ τάφος, ΝΝΔ καὶ ΝΝΑ τομεῖς).

Εἰς τὴν ΔΝΔ τάφρον τῶν ἀρχαιοκαπήλων τυμβωρύχων εἶχε συντελεσθῇ ἡ προκαταρκτικὴ ἐργασία¹ ποὺ ἀφεώρα εἰς τὴν κατανόησιν τῶν μεταβολῶν ποὺ εἶχον ἐπινεχθῇ εἰς τὸν ἀναμοχλευθέντα χώρον. Τῷ 1980 εἶχε δημιουργηθῇ τομὴ μεταξὺ θόλου καὶ κυρίως περιβόλου τοῦ τύμβου (ἀποκαλούμενου ἐφεξῆς ἐσωτερικοῦ) ὑπὸ τοῦ κ. Γ. Σταθοπούλου. Κατὰ τὴν νέαν περίοδον ἀνεσκάφη ἐνδελεχῶς τὸ τμήμα μεταξὺ κυρίως (ἐσωτερικοῦ) περιβόλου καὶ τῆς ΔΝΔ ἐξωτερικῆς κρηπίδος² τοῦ τύμβου, ποὺ ἀπεσκόπει εἰς τὴν ἔτι πλέον ἀνάδειξιν τοῦ μνημείου³ (πίν. 173β).

Ἀρχικῶς, ἀπεμακρύνθη τὸ κοκκινόχρωμα, ποὺ εἶχεν ἀπορριφθῇ ὑπὸ τῶν ἀρχαιοκαπήλων καὶ τὸ ὅποιον προήρχετο ἐκ τῶν κοιλοτήτων τοῦ ταφικοῦ θαλάμου τοῦ θολωτοῦ τάφου⁴, ἔτι δὲ οἱ πλακωτοὶ λίθοι τῆς θόλου. Οὕτω, προσδιωρίσθη τὸ πλάτος τῆς τάφρου τῶν τυμβωρύχων, ἡ ὁποία διηυρύνθη ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς πλήρους ἐκμεταλλεύσεως τοῦ χώρου πρὸς ἀποκάλυψιν τῶν ὑποκειμένων ΠΕ οἰκοδομικῶν λειψάνων. Ἡ ἔρευνα περιορίσθη εἰς αὐτὸν τὸν ΠΕ τομέα ἀπαξ καὶ εἶχε διαπιστωθῇ (τῷ 1978) ὅτι οὐδεὶς λίθος τοῦ κυρίως περιβόλου τοῦ τύμβου εἶχε μετακινήθῃ ὑπὸ τῶν ἀρχαιοκαπήλων⁵. Κατὰ τὰ λοιπά, οἱ τυμβωρύχοι εἶχον χωρήσει εἰς βάθος ἐκατέρωθεν τοῦ περιβόλου, ἡ συγκομιδὴ των, ὅμως, ἦτο ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν λίθων τῆς θόλου, τοῦ τύμβου καὶ τοῦ ἐκτὸς αὐτοῦ ἐναποτεθέντος ὑλικοῦ.

Ὁ ἀνασκαφεὶς χώρος περιορίσθη (κατὰ μῆνα Ἰούλιον) ὑπὸ τῶν σημείων τοῦ καννάβου 09 - 12/ρ9 - 12, κατὰ δὲ τὸν μῆνα Σεπτέμβριον ἐπεξετάθη πρὸς Βορρᾶν μέχρι τοῦ Ν τοίχου τοῦ τετραγώνου χώρου τοῦ ὑπερκειμένου κυκλικοῦ κτίσματος τοῦ ΒΔ τομέως. Οὕτω, τὸ εὖρος τῆς τάφρου ἀνῆλθεν εἰς 1.70 μ. καὶ τὸ μῆκος εἰς 3 μ. καὶ πλέον (ὅπου ἡ σταδία τῶν δύο μέτρων εἰς τὸν πίν. 173β). Συνολικῶς, ἀπεκαλύφθησαν τμήματα πέντε τοίχων, ἐκ τῶν ὁποίων τέσσαρες παράλληλοι μὲ κατεύθυνσιν ἐκ ΒΑ πρὸς ΝΔ, καὶ ὁ πέμπτος νοτίως τούτων μὲ κατεύθυνσιν ἐκ ΒΔ πρὸς ΝΑ. Ὡς οἰκοδομικὸν δι' ὅλους ὑλικὸν ἐχρησιμοποιήθησαν ἀργοὶ λίθοι (εὐμεγέθεις διὰ τὰς παρειὰς καὶ μικροὶ εἰς τὸ μέσον) μὲ χῶμα (πίν. 174α).

Οἱ τέσσαρες τοῖχοι ὠρίσθησαν ὡς ἀκολουθῶς: ὡς 0Α (μῆδεν Ἀλφα) ὁ παλαιότερος, Α ὁ ἐπόμενος παρακείμενός του, ὡς Β ὁ μεταγενέστερος καὶ ὡς Γ ὁ τελευταῖος χρονολογικῶς. Εἰδικώτερον, ὁ τοῖχος Β ἀπεκλήθη καὶ Π 10 (ὡς ἐκ τοῦ ἐπ' αὐτοῦ σημείου τοῦ καννάβου, ποὺ ἐτέθη εἰς τὸ ἀνώτατον ση-

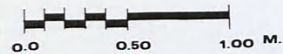
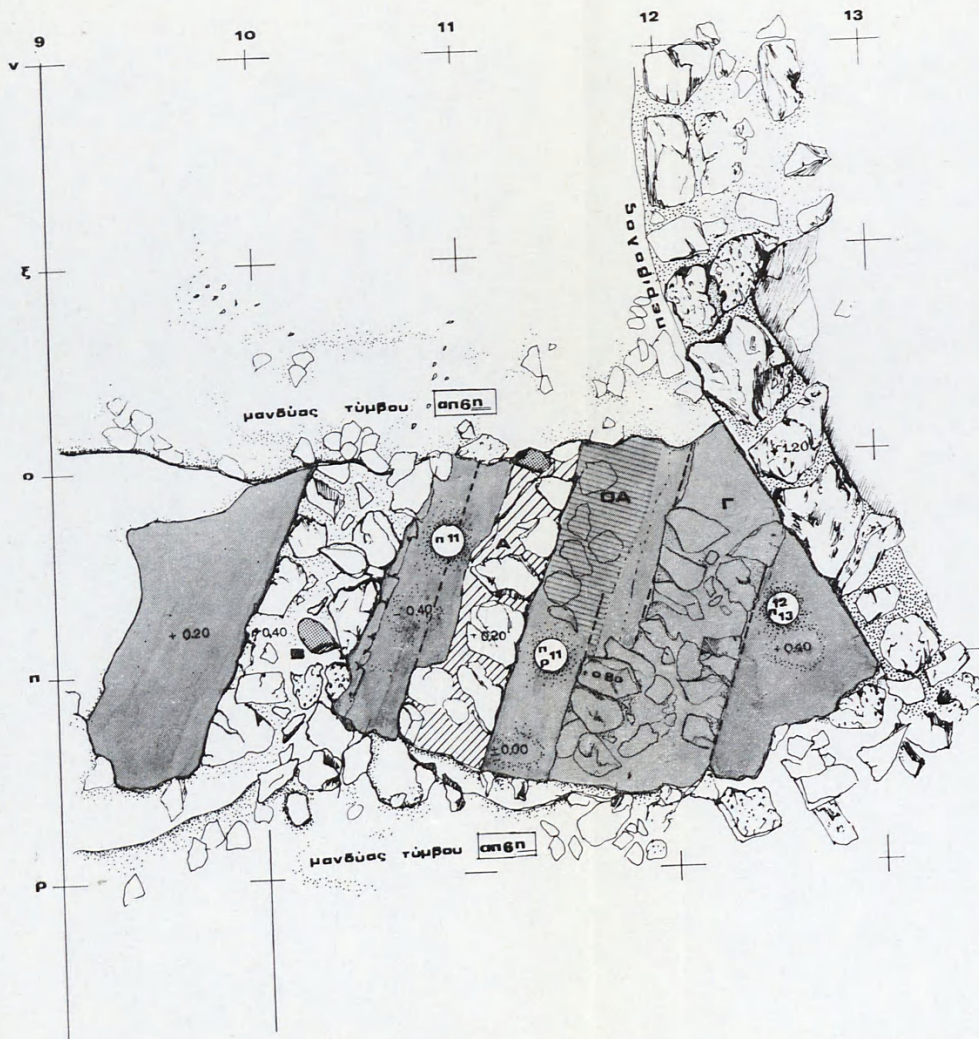
1. Γ. Σ. ΚΟΡΡΕΣ, ΠΑΕ 1978, 352.

2. Γ. Σ. ΚΟΡΡΕΣ, ΠΑΕ 1980, 167 - 70.

3. Γ. Σ. ΚΟΡΡΕΣ, ΠΑΕ 1979, 150 - 51.

4. Αὐτόθι 149.

5. Γ. Σ. ΚΟΡΡΕΣ, ΠΑΕ 1978, 352· ΠΑΕ 1980, 167.

υπομνημα

τοίχος Α

τοίχος ΒΑ

τοίχος Γ

τριπτήρ

κοιλοτήτες

μεϊον +40 εκ.) και ο τοίχος Γ άπεκλήθη Π 12 (ώς εκ του επ' αυτου σημείου του καννάβου εις τὸ άνωτάτον σημείον +80 εκ. (Τὸ άνωτάτον σημείον του τοίχου Γ εἶναι +80 εκ., του τοίχου Β εἶναι +40 εκ., του τοίχου Α εἶναι +20 εκ. και του παλαιότερου τοίχου ΟΑ εἶναι ± 0.00 μ.). 'Ο πέμπτος τοίχος δυνάτον νά άνηκεν εις τὸν Β τοίχον του γειτονικοῦ ΝΔ τομέως (πίν. 174).

Τὰ άρχικά εύρήματα εκ του ΠΕ στρώματος (+70 εκ. / +50 εκ.) περιελάμβανον ένα *murex trunculus* (μήκους 6.5 εκ.) και ὅστρακα ΠΕ Π φιαλιδίων (*saucers*), τμήμα χείλους - διαμ. 17 εκ. και γάστρας με επίχρισμα έσωτερικώς και έξωτερικώς σκουρότερον άπό τὸν πηλόν, ὅστρακον άλλου φιαλιδίου με τραχὺν πηλόν και λεπτότατα έγκλείσματα, ὅστρακον *fine ware* με άπλην επάλειψιν (*wash*) (5 YR 6/6 - reddish yellow), άλλο ὅστρακον *fine ware* με επίχρισμα 5 YR 7/6 - έσωτερικώς και έξωτερικώς και βάσεις φιαλιδίων. Δυστυχώς, ως προέκυψε και εις τὰ βαθύτερα στρώματα, οὐδέν άγγειον διεσώθη πλήρες.

Τὰ επόμενα εύρήματα έσημειώθησαν εκάτέρωθεν και ένσφηνωμένα επὶ του τοίχου Β (Π 10) εις στρώμα +35 εκ.: α) καθαροειδές σφαιρικόν κύπελλον διασφῶζον μίαν (διπλὴν) λαβήν, ἥτοι με αὐλάκωσιν κατὰ μήκος, β) τεμάχια φιαλιδίων (*saucers*), χείλη παχυτέρων φιαλιδίων, γ) βάσις ύστάτης ΠΕ Π περιόδου (*pedestal base*), εύρεθεῖσα ένσφηνωμένη επὶ του τοίχου Β, τουθ' ὅπερ σημαίνει είτε ότι ο τοίχος Β εκτίσθη κατὰ τὴν ύστάτην ΠΕ Π περίδου ή, τὸ και πιθανώτερον, ότι ο τοίχος Γ εκτίσθη κατ' αὐτὴν τὴν φάσιν ὅτε επεχώσθη ο χώρος και εκάλύφθη ο προγενέστερος τοίχος Β, δ) τμήμα χείλους - στομίου κύμβης με κατακόρυφον λαβήν, ε) τμήματα μικροῦ σφαιρικοῦ άγγείου κατὰ τὸ μέσον τῆς συντεταγμένης Ρ 10 - 11 και στ) τμήμα εύρυστόμου πιθοειδοῦς επὶ τῆς συντεταγμένης Π 10/Ρ 10, ως και τμήμα λεπίδος ὀψιανοῦ και μυλόλιθος. Συνολικώς, τὰ 90 % τῶν ὀστράκων αποτελοῦν *fine ware*.

Εις τὴν κοιλότητα Π 11 (μεταξὺ τῶν τοίχων Β και Γ) εύρέθησαν (+40 / +20 εκ.) ὅστρακα πολλῶν χονδροειδῶν - οἰκιακῆς χρήσεως (*coarse ware*) άγγείων (άλλα με λεπτὴν γραμμὴν τὸν τεφρὸν πυρῆνα εις τὸ τοίχωμά των, άλλα με παχύτερον και άλλα χωρὶς τεφρὸν πυρῆνα). Ανατολικώς του τοίχου Β εύρέθη τμήμα πολὺ μεγάλου πιθοειδοῦς με λεπτότατον τοίχωμα (0.71 εκ.) και εξαιρετικά παχυνόμενον επίπεδον χεῖλος. 'Η έσωτερική του ὀψις ἦτο κατακόρυφος και, συνολικώς, ἡ διατομή του στομίου ὁμοιάζει τριγωνική. Πολλῶν φιαλιδίων εύρέθησαν (+35 εκ.) τμήματα ως και άλλα ενδιαφέροντα ὅστρακα, ἥτοι: α) ὅστρακον (χείλους;) εκ πηλοῦ κιτρινωποῦ με επίχρισμα γκριζο, προφανώς, εισηγμένο (2.5 YR 7/4 - pale yellow) και β) τμήμα χείλους μακρᾶς άριστερᾶς πλευρᾶς κύμβης με στίλβωμα (*glaze*) ένδον και έξω (10 R 3/1 - dark reddish gray) τῆς ΠΕ Π περιόδου.

'Η κεραμεική, κατὰ βάσιν, εἶναι ἡ τῶν πιθοειδῶν και ἡ χονδροειδῆς (*coarse ware*), έρυθρά έξωτερικώς επιχρισμένη και μέλαινα έσωτερικώς, ως και ἡ

fine ware [ὡς κύμβη, λεπτά φιαλίδια καὶ λεπτά φιαλίδια μὲ διακοσμημένον ἄνω τὸ χεῖλος (μὲ πλαστικὸν διάκοσμον)]. Ἰδιαιτέρως, μνημονεύονται βάσεις φιαλίδιου καὶ λαβὴ μὲ ἐγχάραξιν εἰς ἀμφοτέρας τὰς ὕψεις δίκην διπλῆς λαβῆς (+40/+20 ἐκ.), ἅπαντα εὐρεθέντα κατὰ τὸ βόρειον τμήμα τῆς κοιλότητος ΠΕ 11 - 12.

Τὰ εἰς τὸ στρώμα +28/+25 ἐκ. εὐρεθέντα τμήματα φιαλιδίων ἐκ τῆς σχηματιζομένης κοιλότητος Π 11 - 12 φέρονται ὅτι ἔχουν σχέσιν — κατὰ τὸν κ. Γ. Σταθόπουλον — πρὸς τὸν τοῖχον Π 11 (τοῖχος Β) ὡς καὶ δύο βάσεις κυμβῶν (τῆς μικρότερας τούτων τὸ στίλβωμα ἔχει ἀπόχρωσιν 7.5 ΥR 6/6 - reddish yellow). ΠΕ Π κεραμεικὴ εὐρέθη καὶ εἰς τὸ στρώμα +20 ἐκ.

Τὸ στρώμα ἐπιχώσεως +25/+12 ἐκ. ὑπερθεν τοῦ τοίχου 0Α καὶ μεταξὺ τῶν τοίχων Α καὶ Γ ἀπέδωκε κεραμεικὴ red burnished καὶ ἀνῆκεν εἰς τὸν χαμηλότερον τοῖχον Α (ἀνώτατον σημεῖον τοῦ +20 ἐκ.), ὁ ὁποῖος ἀπετελείτο ἐξ ἀββεστολίθων καὶ ἐνὸς εἰς δευτέραν χρῆσιν, προφανῶς, ψαμμίτου. Μετ' αὐτῆς τῆς κεραμεικῆς ὑπῆρχον φολῖς καὶ τμήματα τριεδρικῆς λεπίδος ὀψιανῶ.

Ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ τοίχου τούτου (Α) ἔχει καταστραφῇ. Λόγω αὐτῆς τῆς μερικῆς καταστροφῆς εἶχεν ἐπέλθει καὶ ἀναμόχλευσις εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο (Π 11), ὅπου εἰς τὸ στρώμα +20 / -15 ἐκ. (νότιον τμήμα κοιλότητος Π 11 μεταξὺ τοίχων Β καὶ Α) εὐρέθησαν ὅστρακα πρῶιμου ΠΕ Π περιόδου ἐστιλβωμένα (5 ΥR 3/3-dark reddish brown, καστανόφαιον) καὶ ΠΕ Ι(;) red burnished ἀπὸ μπάζα.

Ἡ ὑπαρξίς «διπλῆς» λαβῆς μετ' ἀτέχνου - προχείρου κατὰ μῆκος ἐγχάραξιν εἰς τῆς ΠΕ Π περιόδου εὐνοεῖ καὶ τὴν κατὰ τὴν πρῶιμον ΠΕ Π φάσιν ἱδρυσιν τοῦ τοίχου.

Δυτικῶς τοῦ τοίχου Β (μέχρι βάθους ± 0.00 μ., ἐνθα ὁ φυσικὸς βράχος) εὐρέθη προκεχωρημένη ΠΕ Π κεραμεικὴ (λεπτῶν τοιχωμάτων, δακτυλιοειδῆς βάσις φιαλίδιου, χονδροειδῶν καὶ πιθοειδῶν), καί, ἴσως, κεραμεικὴ πρῶιμου ΠΕ Π φάσεως.

Ἀνατολικῶς τοῦ τοίχου Α ἀνεκαλύφθη ὁ τοῖχος 0Α (μῆδὲν ἄλφα) ἢ Α0 (ὡς ἐτέθη ἀπαξ ἐνδειξίς πίν. 174α), τοῦ ὁποῖου τὸ ἀνώτατον σημεῖον ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ± 0.00 μ. Οὗτος ἀποτελεῖτο ἐκ ψαμμιτῶν λίθων, καὶ τοῦτο, ὡς καὶ τὸ βάθος εἰς τὸ ὁποῖον εὐρηται, ὑποδηλοῦν ὅτι εἶναι ὁ παλαιότατος τοῖχος, πιθανὸν ἐσχηματισμένος ἐντὸς κοιλότητος, ἀργότερον δὲ κατεσκευάσθη ὁ παρακείμενος Α μὲ ἀββεστολίθους καὶ ἓνα ἐπαναχρησιμοποιηθέντα ψαμμίτην. (Ψαμμίτης μὲ ὄλμον θύρας ἐπεσημάνθη καὶ εἰς τὸ ΝΑ τμήμα τοῦ τύμβου εἰς δευτέραν ἢ πολλαπλὴν χρῆσιν.)

Ἡ ὑπολειφθεῖσα ἐπὶ τοῦ τοίχου 0Α κεραμεικὴ εἶναι ἐρυθρὰ ἐστιλβωμένη

(ὡς ἡ τῆς κοιλότητος Π 11 - 12) καὶ μὴ, πού (ἢ μὴ ἐστιλβωμένη) ἀνάγεται εἰς προκεχωρημένην φάσιν τῆς ΠΕ Π περιόδου.

Ἡ τριγωνικὴ κοιλότης μεταξὺ τοῦ τοίχου Γ καὶ τοῦ διαφαινομένου κυρίως περιβόλου τοῦ τύμβου κατὰ τὸν Δ τομέα (Π 12 - 13) εἰς τὸ στρῶμα +40 ἐκ. περιελάμβανε τμήμα τοῦ χαλικοστρώτου δαπέδου τοῦ ἀντιστοιχοῦντος, προφανῶς, εἰς τὸν τοῖχον- καὶ προκεχωρημένην ΠΕ Π κεραμεικὴν ἐκ καθαροῦ πηλοῦ. Ἐν ὁστρακον προήρχετο ἐξ ἐστιλβωμένου ἀγγείου μὲ παχύρρευστον ἐπίχρισμα τῆς πρώιμου ΠΕ Π φάσεως, ὑπῆρχε δὲ καὶ κατηγορία *gray fabric*.

Ἡ κατάστασις εἰς τὸν τομέα αὐτὸν ἦτο ἡ αὕτη ὡς καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς τομεῖς πού ἐχρησιμοποιήθησαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς πρὸς ἴδρυσιν οἰκιῶν. Τοῦτο διεφάνη εἰς τὴν κοιλότητα Π 11 τοῦ βράχου, ὅπου ἀνεφάνη ἡ αὕτη κεραμεικὴ καὶ τὰ αὐτὰ λιθάρια [ὑπὸ τὸν τοῖχον Α εἰς βάθος -15 ἐκ. καὶ εἰς βάθος -40 ἐκ. (διὰ τὸν τοῖχον 0Α)] ὡς καὶ εἰς τὰς κοιλότητας τοῦ «δρόμου», τῆς θόλου καὶ τῆς ΒΑ τάφρου, πρᾶγμα πού ἐρμηνεύει καὶ τὴν μεζίζονα ἀρχικὴν προσπάθειαν δι' ἰσοπέδωσιν ἐνὸς μεγάλου τμήματος τοῦ χώρου, πού, τελικῶς, ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν κατοίκησιν.

Εἰς τὴν αὐτὴν κοιλότητα Π 11 καὶ κατὰ τὸ βόρειον αὐτῆς τμήμα ἢ εἰς βάθος σκαφὴ ἐφθασε τελικῶς τὸ σημεῖον -40 ἐκ. Ἡ ἐπίχρσις περιελάμβανε μελανὸν χῶμα, ὅστ' αὖ χοίρων, λιθάρια (5 - 10 ἐκ.) πρὸς πλήρωσιν τῆς κοιλότητος καὶ δημιουργίαν ἀνθεκτικοῦ διὰ τὸ ὑπερκεείμενον δάπεδον ὑπεδάφους, ὁστρακα πιθοειδῶν ἀπὸ γκρίζου καὶ ἐρυθρωπὸν πηλόν (ἐν μὲ πλαστικὴν - νυχωτὴν διακόσμησιν) καὶ μελανὰ ἐστιλβωμένα ὁστρακα (*burnished*). Πρόκειται, κατὰ ταῦτα, περὶ συνήθους ὕλικου τῆς Τελικῆς Νεολιθικῆς (TN) καὶ τῆς (συγχρόνου της;) ΠΕ I περιόδου, πού ἐχρησιμοποιεῖτο πρὸς πλήρωσιν τῶν κοιλοτήτων κατὰ τὴν ΠΕ I/Π φάσιν (πρώιμον ΠΕ II κατὰ Caskey) καί, μάλιστα, διὰ τὴν πρώτην οἰκοδομικὴν φάσιν, πού ἐμφανίζεται μὲ τὸν τοῖχον 0Α (μὴδὲν ἄλφα).

Εἰδικώτερον, παρατίθενται κατωτέρω διεξοδικῶς τὰ στοιχεῖα περὶ ὀρισμένων ἐκ τῶν ὁστράκων: α) Ὅστρακον ἀπὸ ἀμμόδῃ πηλόν μὲ πολυπληθῆ μικρότατα ἐγκλείσματα. Ἐρυθρωπὸς ὁ πυρὴν (5 YR 4/6 - yellowish red). Ἀμφότεραι αἱ ἐπιφάνειαι τοῦ ὁστράκου ἔχουν γκρίζο χρῶμα καί, εἶναι, μᾶλλον, λεῖται (5 YR 3/1 - very dark gray). β) Ὅστρακον ἀπὸ χεῖλος ἀγγείου, πού νεύει πρὸς τὰ ἔξω. Πηλὸς ἀμμόδῃς μὲ ἄφθονα μικρὰ ἐγκλείσματα. Ὅπτησις ἀνισομερής. Πυρὴν τοιχώματος γκριζοκάστανος καὶ ἐρυθρωπὸς ὁ πηλὸς πλησίον τῶν δύο ὀψεων. Ἀμφότεραι αἱ ὀψεις (ἐπιφάνειαι) τοῦ ὁστράκου εἶναι μελαναὶ καὶ στιλπναί, ἔχουν δὲ καὶ μικρὰς ρωγμὰς (*black polished*). γ) Ὅστρακον μὲ νυχωτὴν διακόσμησιν (πλάτος ταινίας 1.2 ἐκ.). Πηλὸς ἀμμόδῃς μὲ πολυπληθῆ λίθινα ἐγκλείσματα. Χρῶμα πηλοῦ: 10 YR 5/3 (*brown*). Αἱ ἐπιφάνειαι εἶναι γκρίζαι καὶ εἰς αὐτὰς διακρίνονται τὰ ἐγκλείσματα. Χρῶμα ἐπιφανειῶν: 10 YR 4/2 (*dark grayish brown*).

Ἐπίσης, σημειωτέον ὅτι εἰς βάθος -15 ἐκ. μέχρις ± 0.00 μ. ὑφίστατο κατὰ τὴν γενομένην ἔρευναν καστανόφαιον χῶμα μὲ πρῶιμον ΠΕ II (τὴν ὑπὸ ἄλλων ἔρευνητῶν θεωρουμένην ΠΕ I/II) (κεραμεικὴν), τὸ ὅποῖον διεδέχθη, ὡς ἀνεγράφη ἀνωτέρω, μέλαν χῶμα (εἰς βάθος -15 ἐκ. μέχρι -40 ἐκ.). Οὕτως, ἐφ' ὅσον μέχρι βάθους -15 ἐκ. (καί, κατὰ συνέπειαν, μέχρι καὶ τοῦ ὑπερκείμενου σημείου ± 0.00 μ.) ὑπάρχει ΠΕ II κεραμεικὴ, τότε ὅλοι οἱ τοῖχοι (0Α, Α, Β) πρέπει νὰ ἐκτίσθῃσιν κατὰ τὴν ΠΕ II περίοδον. Πράγματι, αὐτὸ εἶναι λογικόν, ἐφ' ὅσον ἐμφανίζεται (κατὰ τὴν κεραμεικὴν) συνεχὴς διὰ τριῶν - τεσσάρων οἰκοδομικῶν φάσεων κατοικήσις κατὰ τοὺς ΠΕ II χρόνους, διότι, ἄλλως, δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ πληρωθῇ τὸ διάστημα τῶν τετρακοσίων, τοῦλάχιστον, ἐτῶν, ποὺ διήρκεσεν ἡ ΠΕ II περίοδος.

Κατὰ συνέπειαν, δυνατόν νὰ θεωρηθῇ, κατ' ἀρχήν, ἀσφαλὲς ὅτι εἰς τὸ ἰσοπεδωθὲν σημεῖον ± 0.00 μ. τῆς κοιλότητος τοῦ βράχου ἐκτίσθη (ἀποκλειστικῶς μὲ ψαμμίτας) ὁ πρῶτος τοῖχος 0Α ἢ Α0 (ὁ καλούμενος μὴδὲν ἄλφα), ὁ ὁποῖος διακρίνεται μερικῶς ὑπὸ τὸν τοῖχον Γ εἰς μῆκος 90 ἐκ., ὕψος 15 ἐκ. καὶ πλάτος, μόνον, 25 ἐκ. (ἄτε κεκαλυμμένος ὑπὸ τοῦ τοίχου Γ). Δίπλα του, ἀκριβῶς, ἐφαπτόμενος πρὸς Δυσμάς, ἐκτίσθη εἰς τὸ αὐτὸ βάθος ± 0.00 μ. μὲ ἀσβεστολίθους καὶ δύο ἐπαναχρησιμοποιηθέντας ψαμμίτας ὁ τοῖχος Α, διακρινόμενος εἰς μῆκος 1.60 μ. μέγιστον πλάτος 55 ἐκ. καὶ σφζόμενον ὕψος 20 ἐκ. Τοῦ τοίχου τούτου δὲν ὑφίστατο πλήρως ἡ δυτικὴ παρεῖα λόγῳ καταστροφῆς ἢ λόγῳ τῶν οἰκοδομικῶν διὰ τὸν παρακείμενον τοῖχον Β ἀναγκῶν.

Ἀνατολικῶς τοῦ τοίχου τούτου (Β) καὶ ἀκριβῶς εἰς τὸ ἐπὶ τοῦ βράχου στῶμα (± 0.00 μ.) ἐπεσημάνθη τὸ χαλικοστρωτον δάπεδον τῆς οἰκοδομικῆς φάσεως τοῦ τοίχου Α, μέχρι δὲ ὕψους +20 ἐκ. ὑπῆρχε ἐστιλβωμένη κεραμεικὴ (glazed) τῆς πρῶιμου ΠΕ II φάσεως καὶ red burnished τῆς ΠΕ I(;) .

Ὁ ἐπόμενος τοῖχος Β ἔχει θεμέλια εἰς βάθος +20 ἐκ. καὶ περιλαμβάνει οἰκοδομικὸν ὕλικόν, πιθανόν, τοῦ τοίχου Α (μὲ ἀσβεστολίθους καὶ ψαμμίτας). Ἐσώθη εἰς ὕψος δύο δόμων (μερικῶς σφζόμενος ὁ ὑπερκείμενος δόμος) καὶ παρηκολουθήθη εἰς μῆκος 3 μ. (πλάτος, περίπου 60 ἐκ.) μέχρι καὶ τοῦ γειτονικοῦ ΝΔ τομέως. Ἡ συνανήκουσα ἐπίχρσις χρονολογεῖ τὸν τοῖχον καὶ τὴν οἰκοδομικὴν φάσιν, ποὺ ἀντιπροσωπεύει, εἰς τὴν ΠΕ II περίοδον.

Τελευταῖος τοῖχος ὑπῆρξεν ὁ Γ, κτισθεὶς μὲ ἀσβεστολίθους καὶ ψαμμίτας (θεμέλια εἰς σημεῖον +40 ἐκ. καὶ ἀνωτάτῃ ἐπιφάνειᾳ εἰς σημεῖον +80 ἐκ.). Ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 2 μ. καί, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ παλαιότεροι παράλληλοι τοῖχοι, συνεχίζεται ὑπὸ τὸν τύμβον καὶ ὑπὸ τὴν ἐξωτερικὴν ΝΔ του προέκτασιν. Κατὰ τὸ εὖρος τῆς τάφρου ὁ τοῖχος εἶχε πλάτος 60 ἐκ. καὶ πλέον, ἔτι δὲ ὕψος σφζόμενον 40 ἐκ. (καὶ 20 ἐκ. εἰς τὸ βόρειον τμήμα). Ἐπὶ τῆς πρὸς Β προεκτάσεως τοῦ τοίχου Γ ἐρεῖδεται (+80 ἐκ.) ὁ κυρίως περίβολος τοῦ τύμβου.

Ἡ κεραμεικὴ εἶναι ἐξειλιγμένη ΠΕ II καὶ περιλαμβάνει ὄστρακα πολὺ λεπτῶν φιαλιδίων καὶ ἄλλων τύπων ἀγγείων (τοῦ σφαιρικοῦ, ἐπὶ παραδείγματι, κανθαροειδοῦς κ.ο.κ.). Ἐπίσης, εὗρέθη καὶ ὄστρακον πιθοειδοῦς. Ἡ κεραμεικὴ τῆς ἀνωτάτης ἐπιχώσεως τῆς τάφρου περιελάμβανε, ὡς εἰκός, ὄστρακα διαφόρων φάσεων καὶ ἐποχῶν, ὡς πιθοειδῇ, χονδροειδῇ μετ' ἀσβεστίτου καὶ λεπτὰ ἀγγεῖα, ὡς τμήματα φιαλιδίων καὶ κυμβῶν (ἢ κύμβης). Ὑπεύθυνος ἀνασκαφῆς: κ. Γ. Σταθόπουλος.

Δυτικὴ ἀύλῃ

Κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον ἀφῆρέθη, ἀρχικῶς, τμήμα καλυπτόμενον ὑπὸ λίθων εἰς πλάγιον ἐπίπεδον ἐκτὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ περιβόλου τοῦ κυρίως τύμβου, εὗρισκόμενον ἀκριβῶς πρὸς Β τῆς ΔΝΔ τάφρου (πίν. 173β). Τὸ ὑψηλότερον σημεῖον αὐτοῦ τοῦ κεκλιμένου λιθοσωροῦ εὑρητο εἰς σημεῖον +80 καὶ +1 μ., δὲν ἀποκλείεται δὲ οὗτος νὰ ἦτο τριμερής, πάντοτε ἐκτὸς περιβόλου, δεῖγμα καὶ τοῦτο τῆς συνεχοῦς χρήσεως τοῦ τύμβου κατὰ τὴν ΜΕ I περίοδον.

Τὰ εὐρήματα τοῦ ἀνωτέρω στρώματος ἀποτελοῦν κατάλοιπα τοῦ βίου τοῦ ΠΕ οἰκισμοῦ, ὡς δύο ὄστρεα (*murex trunculus*), ὀδοὺς χοίρου, δύο ἀπολεπίσματα καὶ τμήμα τριεδρικῆς λεπίδος ὀψιανοῦ. Ἡ κεραμεικὴ τοῦ ἀνασκαφέντος ὑψηλοτέρου στρώματος (ν-ο/9-12) ἀνῆκεν εἰς διαφόρους φάσεις καὶ περιόδους λόγῳ τῆς μεταφορᾶς χόματος πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ΜΕ I τύμβου ἐκ διαφόρων σημείων τοῦ οἰκισμοῦ: α) ὄστρακα ἐκ πιθοειδῶν μὲ ἐπίπλαστον διακόσμησιν, χονδροειδῶν ἀγγείων μὲ ἐγκλείσματα, β) κεραμεικὴ μελανὴ μὲ ἐγκλείσματα καὶ στίλβωσιν, ἔτι δὲ γ) ὄστρακα μικρῶν ἀγγείων ἐκ καθαροῦ πηλοῦ (φιαλίδια, κύμβαι).

Μὲ τὴν συνένωσιν ὅλου τοῦ χώρου μετὰ τῆς διανοίξεως ΔΝΔ τάφρου καὶ τοῦ τετραγώνου ΠΕ κτίσματος, τοῦ ὑπερκειμένου τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος εἰς τὸν ΒΔ τομέα, ἀπεδείχθη ὅτι τὰ εἰς ὕψος +40 καὶ +45 ἐκ. βότσαλα καὶ οἱ πλακωτοὶ πῶς λίθοι ἀνῆκον εἰς λιθόστρωτον καταλαμβάνον κατὰ τὴν ὑστάτην ΠΕ II περίοδον ὅλον τὸν χώρον, τοῦλάχιστον, μετὰ τῶν δύο αὐτῶν σημείων (Β, Ν) καὶ τοῦ περιβόλου (+1.11 μ.) τοῦ κυρίως τύμβου καὶ τοῦ ΔΝΔ τμήματος τῆς ἐξωτερικῆς του κρηπίδος (πίν. 175α-β, 176α). Ἐν τμήμα ἀνατολικῶς τῆς κρηπίδος κατεστράφη εἴτε ὑπὸ τῶν τυμβωρύχων εἴτε, οὐχὶ ἀπίθανον, κατὰ παλαιότεραν ἀνασκαφικὴν περίοδον, ὅτε τὸ πρῶγμα δὲν εἶχε γίνει ἀντιληπτὸν λόγῳ τοῦ περιωρισμένου τοῦ χώρου καὶ ποιᾶς τινος ἀναμοχλεύσεως. Βεβαίως, ἤδη κατὰ τὴν ΜΕ ἐποχὴν, ὁπότε καὶ ἐσχηματίσθη ἡ Δυτικὴ κρητὶς τοῦ τύμβου, θὰ κατεστράφη μικρὸν τμήμα (Δ) τῆς ἀκαλύπτου αὐτῆς αὐλῆς, ἀνεξαρτήτως τῆς μικρᾶς εἰς τὸ δυτικὸν τμήμα κλίσεώς της (+45 ἐκ. ἔναντι +60 ἐκ. εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα). Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι ὁ περίβολος τοῦ κυρίως τύμβου εὑρηται 20 ἐκ. ὑψηλότερον ἔναντι τοῦ ὑψηλο-

τέρου ἀνατολικοῦ σημείου τῆς αὐλῆς καὶ οὐδεμία καταστροφή, ἀλλὰ ἐπικάλυψις, τῆς αὐλῆς ἐπισυνέβη (πίν. 175).

Ὁ λιθόστρωτος χώρος ἔχει σχῆμα τραπεζίου ὀριζόμενον ὑπὸ τῶν σημείων μ9 - 12/ο10 - 12, ἀνῆκε δέ, ἀναμφισβητήτως, εἰς τὴν φάσιν τοῦ βορειότερου κειμένου ὀρθογωνίου δωματίου τοῦ ΒΔ τομέως, μὲ τὸ ὅποιον ἐπεκονώνει διὰ εἰσόδου - διόδου (πίν. 176α). Πάντως, ἡ αὐλὴ αὕτῃ ἐμφανίζεται κατὰ τι μεταγενεστέρα ἔναντι τοῦ τοίχου Γ, ὁ ὁποῖος ἔχει θεμελιωθῇ εἰς σαφῶς χαμηλότερον σημεῖον ἔναντι τοῦ Ν τοίχου τοῦ ΒΔ τετραγώνου δωματίου (πρὸς Β). Οὐσιαστικῶς, ἡ αὐλὴ αὕτῃ φαίνεται ὅτι ἐδημιουργήθη κατὰ τὴν ὑστάτην οἰκοδομικὴν φάσιν τοῦ οἰκισμοῦ τῆς θέσεως ἢ, τοῦλάχιστον, κατὰ τὴν ὑστάτην οἰκοδομικὴν φάσιν αὐτοῦ τοῦ τομέως.

Αἱ σφζόμεναι διαστάσεις τῆς αὐλῆς, ἢ, μᾶλλον, φαινόμεναι, εἶναι 3 μ. κατὰ τὴν βορείαν πλευράν, 2.90 μ. κατὰ τὴν ἀνατολικήν, 2.20 μ. κατὰ τὴν νοτίαν καὶ 3.80 μ. κατὰ τὴν κατεστραμμένην δυτικὴν. Τὰ βότσαλα, ἐκ τῆς παρακειμένης παραλίας, ἔχουν διάμετρον, ὡς ἔγγιστα, 2-3 ἐκ. καὶ οἱ λίθοι, τινὲς τῶν ὁποίων ἀργοί, ἐξικιννοῦνται μέχρι διαστάσεων 50 καὶ 55 ἐκ. Τὰ εὐρήματα τοῦ δαπέδου ἦσαν τμήματα λεπίδων ὀψιανοῦ, ὄστρακα χονδροειδῶν καὶ οἰκιακῆς χρήσεως ἀγγείων, ἔτι δὲ χεῖλη φιαλιδίων καὶ κυμβῶν.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς κύμβας τοῦ μείζονος δυτικοῦ τομέως (τῆς αὐλῆς καὶ τῆς ΔΝΔ τάφρου) παρατίθενται ἐν τοῖς ἐπομένοις αἱ προδιαγραφαὶ των:

1) ΔΝΔ τάφρου - κοιλότης Ο11 - 12· ὄστρακα ἀνατολικῶς τοῦ τοίχου Β (στρῶμα +40/+20 ἐκ. Πηλὸς 7.5 YR 7/6 (reddish yellow)· ἐπιφάνεια 10 YR 6/3 - ἐλαφρὸν φαιὸν ἀνοικτόν.

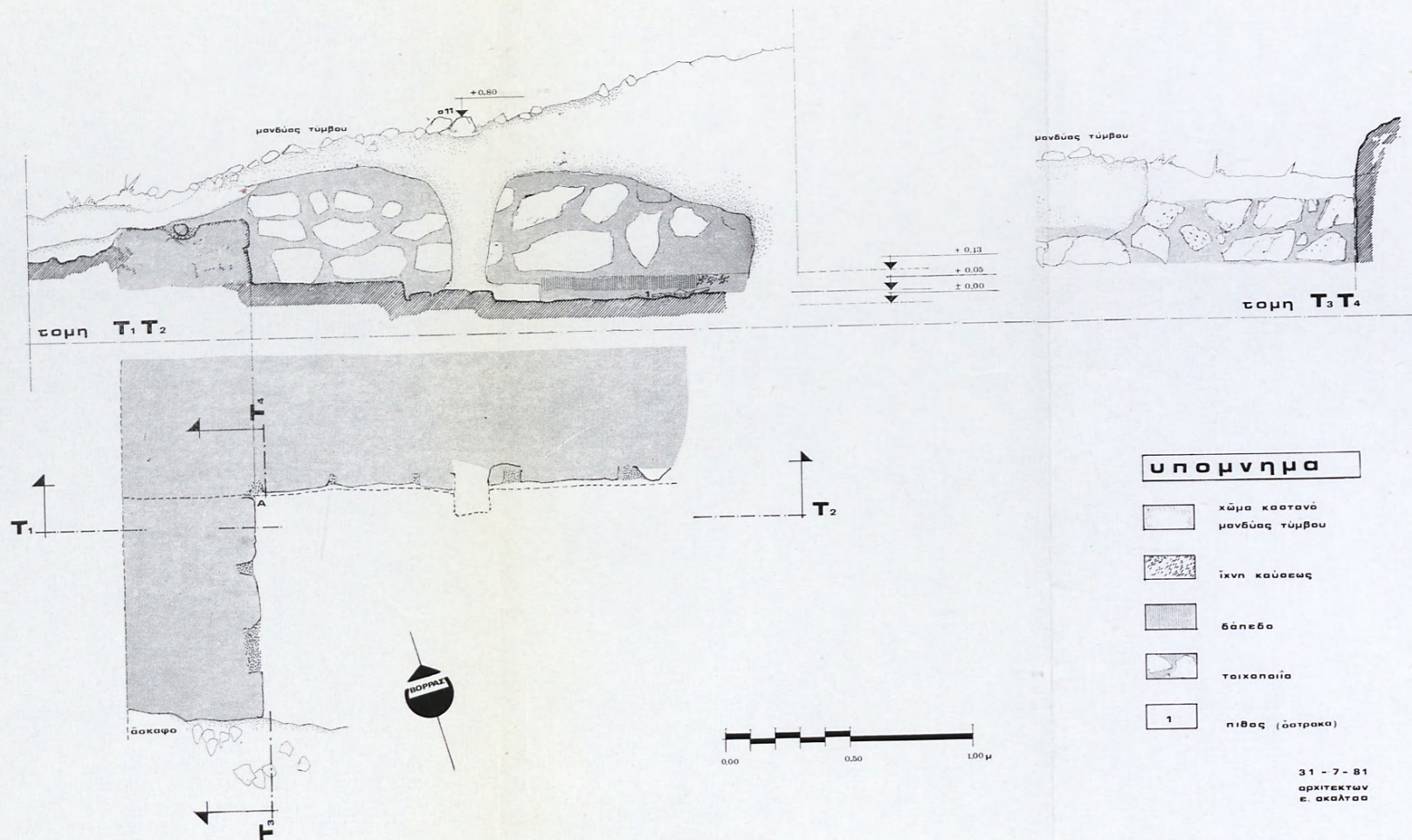
2) ΔΝΔ τάφρου - κοιλότης Π 11· προχοὴ κύμβης εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον καὶ στρῶμα. Πηλὸς 10 YR 7/4 (πολὺ ἀνοικτόν φαιόν)· ἐπιφάνεια - ἐπίχρισμα 2.5Y N 7/- ἀνοικτόν τεφρόν.

3) Δυτικὴ αὐλὴ - δάπεδον πλησίον Ν 12. Πηλὸς 2.5 Y 7/6 (κίτρινον). Ἐπιφάνεια 2.5 Y 6/2 (ἐλαφρῶς φαιότερον). Ὑπεύθυνος ἀνασκαφῆς: κ. Γ. Σταθόπουλος.

ΝΔ τομεὺς (παρένθ. πίν. ΙΔ')

Εἰς τὸν ΝΔ τομέα συνεχίσθη ἡ περυσινὴ σκαφικὴ ἐργασία εἰς τὸ τετράγωνον ρ9/12 - φ9/12 καὶ ὡς πρῶτοι στόχοι ἐτέθησαν: ἡ παρακολούθησις τοῦ πέρυσιν ἀναφανέντος βορείου τοίχου τοῦ τομέως ὡς καὶ ὁ καθαρισμὸς τοῦ ἀντιστοίχου δωματίου καὶ ἡ ἐπισήμανσις τοῦ δαπέδου.

Ὁ γνωστὸς ἀπὸ πέρυσι τοῖχος (ρ10) ἐχώρει πρὸς ΔΝΔ, ὑπὸ τὸ τμήμα τῆς κρηπίδος ποῦ εἶχεν ἀνασκαφῇ τῇ 1979. Ὁ τοῖχος διεκόπτετο ὑπ' αὐτήν, προφανῶς καταστραφεὶς κατὰ τὴν ΜΕ Ι περίοδον, ὅτε διελύοντο οἱ τοῖχοι τῶν περιφερειακῶν κτισμάτων πρὸς ἐπικάλυψιν τοῦ τύμβου. Οὕτω, ὁ τοῖχος ἀπεκαλύφθη κατ' ἀμφοτέρας τὰς ὕψεις του καὶ παρουσιάζει τὴν γνωστὴν εἰκόνα

μὲ τοὺς ὀγκωδεστέρους ἀργοὺς λίθους κατὰ τὰς ἐξωτερικὰς παρειὰς - ὕψεις καὶ μικροὺς εἰς τὸ μέσον (παρακολουθηθὲν μῆκος: 1.30 μ. καὶ πλάτος 63 ἐκ.).

Ἡ ἀνασκαφή ὠδηγήθη ἐκτὸς τύμβου καί, εἰδικώτερον, ἐκτὸς τῆς ὑποτιθεμένης ΝΔ προσθήκης τῶν ΥΕ I χρόνων. Ἡ στρωματογραφία τοῦ σημείου ἔδωκε, κατ' ἀρχάς, δύο σύνολα: τὸ υπερκείμενον τῆς ἐπιχώσεως τοῦ τύμβου (κιτρινωπὸν χῶμα), ποὺ ἀπετέλει, οὐσιαστικῶς, συσσωρεύειν χρώματος ἐκτὸς τοῦ κυρίως τύμβου ἤδη ἀπὸ τῶν ΜΕ I χρόνων, καὶ τὸ ὑποκείμενον τῆς ΠΕ II οἰκίσσεως (κοκκινωπὸν χῶμα μὲ ἔντονα ἵχνη πηλοῦ καὶ κεκαυμένων οὐσιῶν, ποὺ προέρχονται, πιθανόν, ἐκ τῆς ἀνωδομῆς καὶ τῆς στέγης τοῦ κατεστραμμένου δωματίου).

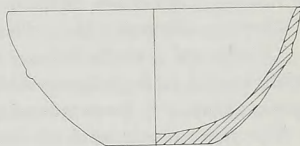
Ἀξία λόγου εὐρήματα προῆλθον ἐκ τῆς κατωτέρας (ΠΕ) ἐπιχώσεως (τ11/χ12) ἀκριβῶς πρὸ τῆς προσθήκης τοῦ τύμβου, ἥτοι σημαντικὸς ἀριθμὸς ὀστῶν ζώων (ἐκ τῶν πλευρῶν)¹ καὶ εὐμεγέθους λεκάνη (φιᾶλη) ὕψους 14.80 ἐκ., διαμέτρου βάσεως 10.30 ἐκ. καὶ μεγίστης διαμέτρου 30.50 ἐκ. μὲ ζευγὸς ἐπιπλάστων ὀριζοντίων ψευδολαβῶν μήκους 10 ἐκ. (Μ. Πύλου 1634) εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον (πίν. 176β).

Ἡ δὲ συνεκολλήθη καὶ εἶναι πλήρης (εἰκ. 10, πίν. 177α).

Τὸ σκεῦος εὐρέθη ὀλόκληρον, ἀπλῶς τεθραυσμένον ὑπὸ τῶν καταπεσόντων λίθων. Ἐλήφθη πρόνοια καὶ ἀφηρέθη συγκεντρωθὲν τὸ χῶμα τὸ ὁποῖον περιεῖχεν, ὥστε νὰ ἀποτελέσῃ ἀντικείμενον εἰδικῆς ἐργαστηριακῆς ἐξετάσεως. Χρῶμα πηλοῦ Munsell 7.5 YR 6/6 καὶ χρῶμα ἐπιχρίσματος: ἀκαθόριστον σκοτεινόν.

Ἡ βάσις εἶναι ἐλαφρῶς καμπύλη καὶ μικρὰ ἐν σχέσει πρὸς τὸν ὄγκον καὶ τὸ βάρος τοῦ ἀγγείου. Ἀποτέλεσμα τούτου ἡ ἀδυναμία τοῦ σκεύους νὰ ἰσορροπήσῃ κανονικῶς. Τὸ σῶμα εἶναι ἡμισφαιρικόν, ἐλαφρῶς πεπιεσμένον, τὸ χεῖλος ἀπλοῦν καί, γενικῶς, ἡ διατήρησις εἶναι πολὺ καλὴ. Ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς τὸ ἀγγεῖον ἔχει ἐπίχρυσμα. Ἐξωτερικῶς, ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου ἔχει σκουρῆναι προφανῶς ἐκ τῆς χρήσεως τοῦ σκεύους.

Νοτίως τοῦ τοίχου ρ10 ἀνεφάνη ἄλλος παλαιότερος τοῖχος, ὁ τ10 (-11 ἐκ.) μὲ ὑλικὸν πορώδεις λίθους (ψαμμίτας). Ἡ κεραμεικὴ ἀνάγεται εἰς τὴν παλαιότεραν φάσιν τῆς ΠΕ II περιόδου μὲ παχύρρευστον ἐρυθρὸν ἐπίχρυσμα καὶ χονδροειδῆ ὄστρακα. Μεταξὺ τῶν δύο τοίχων ἡ ἐπιχῶσις περιελάμβανεν ὁμοίαν πρῶμον ΠΕ II κεραμεικὴν (πάντοτε κατὰ τὴν κατὰταξιν τοῦ J. L. Caskey):

Εἰκ. 10. Φιάλη ΝΔ τομέως.

1. Τὰ ὅσα αὐτὰ εὐρέθησαν εἰς ἀραιὰν διάταξιν (ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ἐν ἔτει 1982 εὐρεθέντα εὐθὺς ἐν συνεχείᾳ πρὸς Α).

Ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς ἀπέδωκε: α) τμήματα πίθου (± 0.00 μ.), πού ἐχώρουν πρὸς Α (ὑπὸ τὴν ΥΕ Ι χρόνων ΝΔ προσθήκην τοῦ ΜΕ Ι τύμβου) καὶ ὑπ' αὐτὰ (-12 ἐκ.) μέγα τμήμα πρῶιμου κύμβης με ὀριζοντίαν λαβὴν καὶ προχοὴν ἀρχαιοπινῇ καὶ ἀρχέγονον καὶ β) τοῖχον ἀποκλιθέντα ρ11, ὅστις ἐχώρει ὁμοίως πρὸς Α ἢ ΝΑ ὑπὸ τὴν ΝΔ προσθήκην τοῦ τύμβου καὶ ὅστις (τοῖχος) συνεχίζει μέχρι τοῦ τοίχου ρ10 (ἄνω +35 ἐκ.). Τὸ δάπεδον (+18 ἐκ.), πού ἐσχημάτισαν οἱ δύο τοῖχοι, ἦτο ἀσπροπουλιὰ (μέχρι ± 0.00 μ.). Ὁ πυρὴν τοῦ πηλοῦ τῆς κύμβης εἶναι τεφρὸς καὶ ἡ προχοὴ δὲν εἶναι ὑπερψωμένη, ἀλλ' ἀπλῇ προσεχοχὴ τοῦ χείλους πρὸς τὰ ἔξω. Munsell πηλοῦ: 5 YR 4/6 - κιτρινωπὸς ἐρυθρὸς καὶ ἐπιχρίσματα: 2.5 YR 4/4 - ἐρυθρωπὸς φαιὸς ἢ $5 \times 2 \frac{3}{3}$ ἢ $3/4$ - dark reddish. Τὰ ἐγκλείσματα τοῦ πηλοῦ τοῦ πίθου εἶναι ἀσβεστίτης. Munsell πηλοῦ πίθου: 5 YR 5/6 - yellowish red.

Ὁ πίθος καὶ ἡ κύμβη ἀνῆκουν εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ τοίχου τ10, ἐνῶ ἡ εὐμεγέθης λεκάνη (φιάλη) εὗρηται 20 ἐκ. ὑψηλότερον, ἄρα, σαφῶς, ὑπῆρξε δευτέρα φάσις χρήσεως ἢ ἀνακατασκευῆς τοῦ χώρου.

Ἰδιαιτέρως εὐφυῆς κατὰ τὴν διακοσμητικὴν διάθεσιν ἦτο ὁ τρόπος προσαρμογῆς τῆς φεροῦσης ἐγγαράξεις λαβῆς εἰς τὸν πίθον με κατ' ἀποστάσεις ἀποδιδόμενα πῆλινα κομβία (ὁμοιώματα ἡλων). Τὸ χεῖλος εἶναι εὐρὺ καὶ ἐστραμμένον ἔξω, ὡς ἄλλο τῆς ΒΑ τάφρου (1980). Ὑπὸ τὸν πίθον ἐπεσημάνθησαν black burnished ὄστρακα, λαβὴ ἄνευ διατρήσεως, ὄστρακον με πλαστικὴν διακόσμησιν δύο συστημάτων ἀντικρύφων γωνιῶν, πυρὴν ὀψιανοῦ με ἑνδεκα ἑδρας (μῆκος 4.70 ἐκ., πλάτος 1.53 ἐκ., πάχος 0.85 ἐκ.), ὁστίνον ἐργαλεῖον με δξυτάτην κατάληξιν (αἰχμὴν) καὶ λεπίς ὀψιανοῦ (15η τοῦ τομέως).

Ἡ εἰς βάθος σκαφὴ ὑπὸ τὸν πίθον (οὐσιαστικῶς ὑπὸ τὴν ΝΔ προσθήκην τοῦ τύμβου) ἔφθασε μέχρι -29 ἐκ. με ποικιλίαν ὀστράκων (black burnished), ἔτι δὲ εὐάριθμα burnished pattern, χονδροειδῇ καὶ ἄλλα. (Ἐπὶ τῇ ἀνασκαφῇ: δίδες Εἰρήνη Μαρινάτου καὶ Στ. Λιβανίου.)

ΝΔ τομεὺς μείζονος τύμβου

Ἡ ἔρευνα εἰς τὸν τομέα αὐτὸν ἀπεσκοπεῖ εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς νοητῆς περιφερείας τὴν ὁποίαν διήνυν ὁ περίβολος τοῦ ἀρχικοῦ ΜΕ Ι τύμβου, ὁ ἀντίστοιχος πρὸς τὸ ΝΑ τόξον. Εἰς αὐτὸ τὸ ΝΔ σημεῖον τοῦ τύμβου κύριος ἔξωτερικὸς περίβολος (ἀντίστοιχος πρὸς τὸ ΝΑ τόξον) δὲν ὑπάρχει. Εἰδικώτερον, εἰς τὸν ΒΔ-Δ-ΔΝΔ τομέα τοῦ τύμβου διεκρίνετο τμήμα ἐσωτερικοῦ περιβόλου ἐξ ὀγκωδῶν ἀσβεστολίθων, τὸ ὁποῖον κατέληγεν εἰς τὴν πρόσοψιν τῆς ἀριστερᾶς παραστάδος τοῦ θολωτοῦ τάφου. Εἰς τὸν αὐτὸν μείζονα τομέα (ΒΔ-Δ) διακρίνονται ἐξωτερικώτερον εἰσέτι λίθοι σαφῶς μετακινήμενοι, οἱ ὅποιοι, πιθανόν, ἀνῆκον εἰς τὸν περίβολον τοῦ κυρίως-ἀρχικοῦ τύμβου. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ τοῦ τμήματος εἶχον ἐπισημανθῇ ὠρισμένα κενὰ τὰ ὅποια ὀφείλονται εἰς αὐτὸν τὸν λόγον. Αὐτοὶ οἱ μετακινήμενοι λίθοι ἀπεμακρύνθησαν, ὥστε νὰ

ἀναφανῆ¹ ὁ 'Ανατ. τοῖχος τοῦ ὑπερκειμένου ΒΔ τετραγώνου δωματίου (Γούλιος 1981), ἐτι δὲ τὸ 'Ανατ. τμήμα τῆς Δυτ. αὐλῆς (Σεπτέμβριος 1981).

Εἰς τὸ ΝΔ τμήμα τοῦ τύμβου διακρίνονται κατὰ σειρὰν: α) ὁ περίβολος ὁ καταλήγων εἰς τὴν πρόσοψιν τοῦ θολωτοῦ τάφου, β) βάθυνσις περιφερειακῆ, ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὸ ΝΑ τόξον τοῦ ἀρχικοῦ ΜΕ Ι τύμβου καὶ γ) ἄλλος (ὡς ἐξωτερικὸς) «περίβολος» ἐξ ὀγκωδῶν ἀσβεστολίθων (ΝΝΔ).

Οὕτως, ὁ ἐφετινὸς τομεὺς ὠρίσθη ὡς εἷς κίλινρος κυκλικὸς τομεὺς μὲ κέντρον τὸ κέντρον τοῦ θολωτοῦ τάφου (ῆτοι τοῦ τύμβου) μὲ α) ἐσωτερικὸν τμήμα τὸ τμήμα τοῦ τύμβου τὸ ὀριζόμενον ὑπὸ τοῦ ΝΔ τόξου ξ/ο - 15/17 τῆς θόλου τοῦ θολ. τάφου καὶ τοῦ ΝΔ τόξου τοῦ περιβάλου ο/π/ρ - 13/16 τοῦ καταλήγοντος εἰς τὴν πρόσοψιν τῆς ἀριστερᾶς παραστάδος τοῦ θολωτοῦ τάφου, β) μεσαῖον τμήμα τὸ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ περιβάλου καὶ τῆς τοξωτῆς βαθύνσεως π/ρ/σ/τ - 12/16 ὀριζόμενον καὶ γ) ἐξωτερικὸν τμήμα τὸ ὑπ' αὐτῆς τῆς βαθύνσεως καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ διὰ τὴν περίστασιν ἐσχηματισμένου «περιβάλου» ρ/χ-10/16².

Εἰδικώτερον, ἡ βάθυνσις (β) ὀφείλεται, προφανῶς, εἰς τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν ὀγκωδῶν ἀσβεστολίθων τοῦ ἀρχικοῦ (ὡς τὸν νοοῦμεν ἀντίστοιχον πρὸς τὸ ΝΑ τόξον) περιβάλου, ἐνῶ ὁ ἐξωτερικὸς φαινόμενος «περίβολος» (γ) ἐσχηματίσθη κατὰ τὴν ΥΕ Ι περίοδον, ὅτε διελύθη τὸ κεντρικὸν καὶ τὸ νότιον τμήμα τοῦ τύμβου καὶ οἱ ὑποκείμενοι ΠΕ ΙΙ τοῖχοι μὲ σύγχρονον μετακίνησιν καὶ τοποθέτησιν τῶν λίθων τῶν τμημάτων τούτων τοῦ λιθίνου μανδύου τοῦ τύμβου ἐκτὸς τύμβου πρὸς σχηματισμὸν ἐξωτερικῆς προσθήκης εἰς τὸ ΝΔ τμήμα.

Σημειωτέον, τέλος, ὅτι οἱ λίθοι οἱ ἀποτελοῦντες τὴν λιθίνην ἐπικάλυψιν τοῦ μεζονος ΝΔ τμήματος τοῦ τύμβου (μετὰ τὴν προσθήκην αὐτῇ τῶν ΥΕ Ι χρόνων τοῦ τέλους τοῦ 16ου αἰ. π.Χ.) δὲν εἶναι ὀγκώδεις, ὡς οἱ λίθοι τοῦ ἀνατ. τμήματος τοῦ τύμβου (ἐνδον τοῦ περιβάλου) καὶ ὁ λόγος εἶναι ἡ ἐξ ἄλλου τμήματος τοῦ τύμβου ἢ ἐκ τῶν ὑποκειμένων ΠΕ ΙΙ τοίχων τῶν διαλυθέντων πρὸς δημιουργίαν τοῦ θολ. τάφου, προέλευσίς των. Τὸ ἐρώτημα, ἐν τέλει, εἶναι κατὰ πόσον οἱ λίθοι τοῦ μεσαίου τμήματος αὐτοῦ τοῦ μεζονος ΝΔ τομέως τοῦ τύμβου προέρχονται ἐκ τοῦ κεντρικοῦ ἢ τοῦ νοτίου τομέως τοῦ τύμβου ἢ ἀρχῆθεν εὑρηντο ἐκεῖ ἐκτὸς τοῦ Δ - ΝΔ περιβάλου τοῦ ἀπολήγοντος εἰς τὴν ἀριστερὰν παραστάδα.

Αὐτομάτως, ὅμως, ἐγείρεται, πλεόν, τὸ θέμα τῆς ἀσυμμετρίας τοῦ ἀρχικοῦ τύμβου, ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι αὐτὸς ὁ ΝΔ ὑφιστάμενος περίβολος δὲν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν ΝΑ περίβολον τοῦ κυρίως τύμβου, ἅτε ἐξωτερικώτερον διηυθετημένος. Ἀντιθέτως, κατὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ ΝΑ τομέως τοῦ τύμβου, ὅποτε ἀπεμακρύνθησαν πλεῖστοι ὅσοι λίθοι (προερχόμενοι ἐκ τῶν ΥΕ Ι χρόνων, διὰ τὰ δημιουργήσουν ἐξωτερικὴν ἀντιστήριξιν χάριν τῆς θόλου), διε-

1. Ἰδὲ ἀνωτ., σ. 221 - 22.

2. Πρβ. ΠΑΕ 1978, παρὲνθ. πίν. ΙΒ'.

πιστώθη ὅτι ὑφίσταται περίβολος, ἀντίστοιχος πρὸς τὸν ΝΔ, καταλήγων εἰς τὴν δεξιὰν παραστάδα τῆς προσόψεως τοῦ θολ. τάφου. Οὕτως, ἐμφανίζεται δημιουργούμενος ἄλλος ἐσωτερικὸς περίβολος, διὰ τοῦ ὁποίου ἐπιβεβαιοῦται ἡ ὀρθότης τῆς θεωρίας τῆς Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων κ. Εὐ. Πρωτονοταρίου - Δεϊλάκη, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ τύμβοι ὁμοιάζουν πρὸς κρόμμυα. Ἐν παρενθέσει λεκτέον ὅτι ὡς τύμβον ὁμοιάζοντα πρὸς κρόμμυον, θὰ ἀνεμένομεν τύμβον μὲ ἐπαλλήλους λιθίνους μανδύας εἰς στρώσεις (ὡς εἰς Ἄγ. Ἰωάννην Παπουλίων), ἐνῶ εἰς τὴν Βοῦδοκοιλίαν ἔχομεν ἐπαλλήλους περιβόλους, γεγονὸς ποῦ δὲν μειώνει τὴν φύσιν τοῦ πράγματος.

Ἦνα ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ θέμα μας καὶ ἵνα συμπληρώσωμεν, ἀπαξ ἔτι, τὴν ἀντιμετώπισίν του, πρέπει νὰ ἐξετασθοῦν καὶ ἡ περίπτωσις τῆς δημιουργίας αὐτοῦ τοῦ ἐσωτερικοῦ περιβόλου τόσον εἰς τὸν ΝΑ ὅσον καὶ εἰς τὸν Δ-ΝΔ τομέα κατὰ τοὺς πρῶιμους μυκηναϊκοὺς χρόνους καί, κατ' ἐπέκτασιν, ἡ περίπτωσις νὰ εἶχεν ἐπανακτισθῇ εἰς ὅλην του τὴν ἑκτασιν ὁ τύμβος ἐκτὸς τῆς θόλου, ἥτοι ἀπὸ τῆς θόλου μέχρις αὐτοῦ τοῦ ἐσωτερικοῦ λεγομένου περιβόλου. Τοιοῦτόν τι, ὅμως, δὲν προέκυψε κατὰ τὸν μέχρι τοῦδε καθαρισμὸν εἰς τὸ ὑπολειφθὲν τμήμα τοῦ δυτ. τομέως τοῦ τύμβου, ποῦ ἀπηλλάχθη ὅλων τῶν προσθέτων - συσσωρευθέντων λίθων. Σημειωτέον, ἐπίσης, ὅτι ὅλη αὕτη ἡ συσσωρευθεῖσα ἐπίχωσις (ὡς ἀντιστήριξις) λίθων, χώματος καὶ ΠΕ II κεραμεικῆς εἰς τὸν ΝΑ τομέα τοῦ τύμβου ἐξικνεῖτο ἀπὸ τῆς θόλου μέχρι, κατὰ βάσιν, τοῦ ἐσωτερικοῦ περιβόλου, ἥτοι ὁ ἀρχικὸς λίθινος μανδύας τοῦ τύμβου διεκρίνετο μόνον ἔνδον τοῦ ΝΑ περιβόλου, ἐνῶ ἡ συσσώρευσις ἤρχιζεν ἀπὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ περιβόλου ὀγκουμένη μέχρι τῆς θόλου.

Ὁμοίότης ἐμφανίζεται ὡς πρὸς τὴν ὑπαρξίν περιβόλων, δίκην ἀναλημματικῶν τοίχων, πρὸς τὸ θολωτὸν ταφικὸν μνημεῖον εἰς Los Millares τῆς Ἰσπανίας, τὸ ὁποῖον, πέρα τῶν δύο ἐξωτερικῶν ἐπιφανειακῶν περιβόλων, δίκην ὀρίου διὰ τὸ ταφικὸν τέμενος, ἔχει δύο ἄλλους λιθίνους περιβόλους πρὸς συγκράτησιν τῶν χωμάτων τοῦ περιβάλλοντος τὸ θολωτὸν ταφικὸν μνημεῖον¹. Ἐξ αὐτῶν τῶν δύο περιβόλων ὁ πρῶτος ἀποτελεῖ τὸν ἐξώτατον περιφερειακὸν ἀναλημματικὸν τοῖχον τοῦ τύμβου καὶ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ἐξώτατον σημεῖον τοῦ δρόμου τοῦ θολωτοῦ τάφου καὶ ὁ δεῦτερος, εἰς ὑψηλότερον σημεῖον, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ σημεῖον τῆς εἰσόδου προσόψεως τοῦ θολωτοῦ τάφου εἰς τὸ ὕψος τοῦ ἀνωφλίου τοῦ στομίου.

Κατὰ τὴν ἐφετινὴν ἀνασκαφικὴν περίοδον ἐγένετο ἐκμετάλλευσις κενοῦ ἔνδον τῶν σημείων π/ρ/σ - 14/16 μὲ ἀργοὺς ἀσβεστολίθους καὶ πωροψαμμίτας· οὕτω, ἐδημιουργήθη εἰς βάθος τομή, ἡ ὁποία, ἀρχικῶς, ἔδωκεν ἀπροσδοκῆτως στρώμα ἀτάκτως ἀναμειγμένον ἀργῶν ἀσβεστολίθων καὶ πωροψαμμιτῶν (+58/+86 ἐκ.). Ἀκολούθως, εὐρέθη (+29 ἐκ.) εὐμεγέθης μυλόλιθος μῆ-

κους 37 εκ. και πλάτους 17 εκ. εις την γκριζοκιτρίνην επίχωσιν τοῦ τύμβου την ἀναμεμειγμένην με ὑπολείμματα πυρωμένων πλίνθων (πίν. 177β).

Εἰς βάθος +23 εκ. ἐπεσημάνθη στρώμα χαλίκων καὶ βοτσάλων καί, εὐθὺς ἐν συνεχείᾳ, ἀνεφάνη ἡ επίχωσις τῆς ΠΕ II κατοικήσεως, ἥτοι κίτρινον χῶμα ἀναμεμειγμένον με μελανὰς ὀργανικὰς οὐσίας, ἔχνη κάρβουνου, τρεῖς μυλό-λιθοι εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον, τεθραυσμένα ὁστᾶ καὶ ὀψιανοῖ.

Εἰς βάθος +6 εκ. ἐπεσημάνθη μεμονωμένον λεπτόκοκκον κόκκινο χῶμα με μικρὰ λευκὰ χαλίκια, ὅμοιον, γενικῶς, πρὸς ἐκεῖνο τῶν κοιλοτήτων τῆς θόλου, περιβαλλόμενον ἀπὸ καστανὸν χῶμα (πίν. 177γ). Εἰς τὸ στρώμα +2 εκ. (κίτρινον χῶμα) παρηκολυθήθη ἀκανόνιστος στρώσις λεπτοτάτων βοτσάλων, ὡς θαλασσία ἄμμος, πάχους 2 - 3 εκ. με ἔχνη κάρβουνου καὶ πρῶιμος ΠΕ II κεραμική. Ἐδῶ εὐρέθη καὶ ὁστεινὸν ἐργαλεῖον μήκους 5.765 εκ. καὶ εἰς βάθος -7 εκ. Τὸ ὑποκείμενον στρώμα μετετράπη βαθμηδὸν εἰς καστανὸν καὶ σκοῦρο (λόγω ὀργανικῶν οὐσιῶν) με πολλὰ χαλίκια μέχρι -8 / -10 εκ. Εἰς βάθος -16 / -20 εκ. ἐρεΐδονται ἀβεστέλιθοι, διὰ τοὺς ὁποίους δὲν εἶναι βέβαιον — λόγω τοῦ περιωρισμένου τοῦ χώρου τῆς τομῆς — κατὰ πόσον προέρχονται ἐκ τῶν θεμελίων τῆς παλαιότερας κατοικήσεως (ὡς εἰς τὴν ΔΝΔ τάφρον). Τὰ ὕστρακα προέρχονται ἀπὸ σκουροκαστανὸν πηλόν, ὑπάρχουν καὶ χονδροειδῆ ὡς καὶ λεπτὰ με μαυρισμένην λείαν ἐπιφάνειαν. Εἰς τὸ αὐτὸ βάθος (-16 εκ.) εὐρέθησαν καὶ δύο ἀρτόσχημοι (τοῦ ἐπιμήκους ὀβάλ τύπου) ὄγκοι πηλοῦ, ὅμοιοι τῶν ὁποίων δὲν εἶχον γνωσθῇ μέχρι τοῦδε ἐξ ἄλλου προϊστορικοῦ οἰκισμοῦ. Ὁ ἕτερος διετηρεῖτο καλῶς.

Εἰς βάθος -20 εκ. ἐφάνη πιθοειδὲς (πίν. 178α) εἰς κακὴν κατάστασιν διατηρήσεως με ἀχιβάδα καὶ τεμάχια ὁστρέων εἰς τὸ ἐσωτερικόν του (πηλὸς χονδρόκοκκος με πολλὰ ἐγκλείσματα), εὐρέθη δὲ καὶ μικκύλον λίθινον αἰχμηρόν ἐργαλεῖον (μήκους 2.64 εκ.). Ἐνδον τοῦ πιθαρίου ὑπῆρχον λαβὴ μνησιδῆς κατὰ τὴν τομῆν, ἔτι δὲ ὕστρακα ἄλλου ἀγγείου μελανῆς ἐπιφανείας, ἐνῶ παρὰ τὸ πιθάριον εὐρέθησαν δύο ὕστρακα ἀγγείου τῆς Τελικῆς Νεολιθικῆς/πρωίμου ΠΕ ἐποχῆς με ὄχι καθαρὸν γκριζωπὸν πηλόν καὶ διακόσμησιν ἀποτελουμένην ἀπὸ ρηχὴν ἐγγράφειν δι' αἰχμηροῦ ἐργαλεῖου¹. Αἱ ἐγγαράξεις ἔχουν πληρωθῇ διὰ γαιώδους λευκῆς οὐσίας, ὅπως εἰς ἄλλα παραδείγματα (πίν. 179α).

Ἡ πρωιμότης χρήσεως τῶν μυολίθων διεπιστώθη, ἀπαξ ἔτι, ἐκ τῶν μυολίθων ποὺ εἶχον ἐπιχωσθῇ εἰς βάθος -22 εκ. / -27 εκ. Ὁμοίως, ἡ κατὰ τὴν Τελικὴν Νεολιθικὴν ἐποχὴν χρήσις ὀψιανοῦ ἐπιστοποιήθη καὶ εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν με τὴν αἰφνιδίαν αὐξήσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀπολεπισμάτων καὶ τῶν λεπίδων ποὺ ἤρχισαν νὰ ἀναφαίνωνται εἰς τὸ αὐτὸ βάθος. Ἡ κατωτέρα ἐπίχωσις ἐνεφανίζετο ποικίλῃ με μαυρισμένα χῶματα, λεπτὸν στρώμα τέφρας, ἔχνη ἀπὸ κάρβουνα κ.ο.κ. Λιθάρια ἤρχισαν ἐμφανιζόμενα εἰς βάθος -31 εκ. (πίν. 178β).

“Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν σχηματισθεῖσαν στρωματογραφίαν, διεπιστώθη ὅτι δὲν ὑφίσταται, συχνάκις, ἀπόλυτος ὁμοιομορφία εἰς τὴν ἐναλλαγὴν τῶν στρωμάτων εἰς ὅλην τὴν περιφέρειαν τοῦ κυλίνδρου τῆς τομῆς. Εἰς τὸ μεῖζον ΝΑ-Ν-ΝΔ τόξον τοῦ κυλίνδρου τούτου ἡ κατάστασις ἔχει ὡς ἀκολούθως: 1) τὸ στρῶμα +1.08 μ. [ὅπου ἐρεῖδονται οἱ λίθοι τοῦ ἀμφισβητουμένου μεσαίου τμήματος τοῦ ΝΔ τομέως τοῦ τύμβου —ΥΕ Ι(;) προσθήκης] ἕως +0.25/+0.20 μ. ἀποτελεῖ τὴν ἐπίχωσιν τοῦ τύμβου μὲ τμῆμα καταλαμβανόμενον ὑπὸ πυρωμένων (ῶπτημένων) πλίνθων. Ἡ ἀποκλειστικῶς ΠΕ ΙΙ κεραμεικὴ περιλαμβάνει: χονδροειδῆ ὄστρακα, φιαλίδια κ.ἄ., 2) τὸ στρῶμα +0.25/+0.20 μ. (Μ.Ο. +0.23 μ.) ἕως +0.10/0.06 μ. ἀποτελεῖται ἀπὸ συμπαγέστερον κίτρινον στρῶμα, μὲ ὑπολείμματα ἀπὸ κάρβουνο καὶ κεκαυμένους μικροοργανισμοὺς καὶ μυολίθους. Ἡ ΠΕ ΙΙ κεραμεικὴ περιλαμβάνει χονδροειδῆ ὄστρακα, τμήματα φιαλιδίων καὶ ὄστρακα κύμβης, 3) καστανὸν χῶμα (+0.10/+0.06 μ. ἕως -0.05 μ.) μὲ κόκκινον χῶμα εἰς μεμονωμένον σημεῖον (μεγάλοι ἀσβεστόλιθοι καὶ μικροὶ λίθοι ἀνεφάνησαν εἰς τὸ ΝΑ τμήμα, προφανῶς, ἐκ τῆς ἀρχικῆς ἔνδον κυλότητος ὑποθεμελιώσεως). Εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον (+0.06 μ.) ἐμφανίζονται τὸ πρῶτον ὄστρακα πρωίμων ΠΕ ΙΙ ἀγγείων, 4) ἐπαναλαμβάνεται κίτρινον χῶμα μὲ κάρβουνα ἐπὶ ἐνὸς στρώματος μὲ βοτσαλάκια (μέχρι -0.06 μ. -0.10 μ.) καὶ ἐπακολουθοῦν ποικίλα στρώματα μέχρι βάρους -0.33 μ. Μεγάλοι λίθοι ἀνεφάνησαν βαθύτερον (-0.40 μ.). Ἐπὶ τῆς ἀνασκαφῆς: δις Σοφία Βουτσάκη.

Ἐξωτερικὸς τομεὺς ΝΔ κυλότητων

Νέος τομεὺς ἐδημιουργήθη εἰς τὸ ΝΔ ἄκρον τοῦ ἀνασκαπτομένου χώρου πρὸς διαπίστωσιν τῶν ὁρίων τοῦ ΠΕ ΙΙ οἰκισμοῦ, περὶ τοῦ ὁποίου δὲν εἶχον παρουσιασθῆ μέχρι τοῦδε ἐνδείξεις ὅτι ἐπέξετεινετο καὶ εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον.

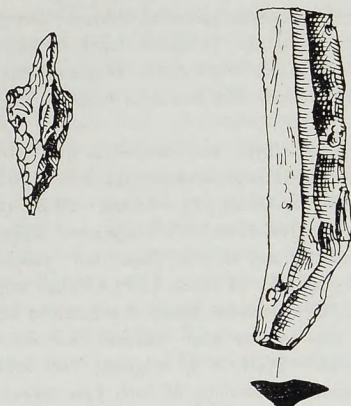
Συνολικῶς, ἀνεσκάφη ἡ περιοχὴ ρ5 - ω5, αα5 - αε5 καὶ ρ8 - σ8, τ9 - χ9, φ12, χ11 - ψ11, ω9 καὶ αα9 - αε9 μὲ κύριον στόχον τὴν ἔρευναν τοῦ ὑπεδάφους (κυλότητες τοῦ βράχου). Ὁ χῶρος τ8-ψ8/τ5-ψ5 καταλαμβάνεται ὑπὸ μεγάλου κέδρου μὲ λιθοσωροὺς πέριξ τοῦ κορμοῦ. Ἄλλον μικρὸν δένδρον εἰς τὰ σημεῖα χ8-χ9/ψ8 - ψ9 ἀφῆρέθη.

Εἰς τὸ πρῶτον ἐρευνήθην ἐπιφανειακὸν στρῶμα εὐρέθησαν τεμάχια κεράμων ρωμ. ἐποχῆς, μικρὸν ὄστρακον ΜΕ πίθου μὲ πῆλινα ἐγκλείσματα, φολις ὀψιανοῦ, ΠΕ ὄστρακα (coarse ware), ὄστρακα πίθων μὲ χαλκίδια ἀσβεστίτου, ὄστρακα ΠΕ ΙΙ φιαλιδίων καὶ ὄστρακα ἄλλων ΠΕ ΙΙ ἀγγείων (κύμβη κ.ο.κ.), ἀπλῆ ὀριζοντία βάσις, κοῦλα ὑπερυψωμένα βάσεις διαφόρων φάσεων τῆς ΠΕ ΙΙ περιόδου μέχρι πρὸ τοῦ τέλους αὐτῆς (pedestal bases).

Ἐνδιαφέρων ὑπῆρξεν ὁ ἐκ κερατολίθου πυρῆν (πίν. 179β) ὁ εὐρεθεὶς εἰς τὸν χῶρον χ6 - ψ6/χ5 - ψ5. Οὗτος εἶναι πολυεδρικός (ἐνδεκα σημεῖα), ἥτοι εἶχε χρησιμοποιοθῆ δι’ ἀπόσπασιν πλείονων λεπίδων καὶ ἔχει τὰς ἀκολούθους δια-

στάσεις: μήκος 7.02 ἐκ., πλάτος 4.04 - 4.08 ἐκ. καὶ πάχος 3.37 - 3.39 ἐκ. (Munsell 2.5 YR 8/4 - pale yellow)¹. Οἱ μόνοι τοῖχοι ποὺ ἐπεσημάνθησαν ἀνήκον εἰς τὸν ἐσωτερικὸν ΝΔ τομέα μὲ κατεύθυνσιν ἐκ ΒΑ πρὸς ΝΔ (τετράγωνον ω9 - αα9/ω11 - αα11) καὶ εἰς τὸ τετράγωνον φ7 - χ7/φ8 - χ8.

Εἰς τὸν χῶρον χ11 - ψ11/χ9 - ψ9 μεταξὺ τῶν λίθων ὑπερίσχυεν ἡ ΠΕ II πάσης φύσεως κεραμεικῇ. Ὁμοίως, εἰς τὸν πέραξ τοῦ μεγάλου κέδρου χῶρον (σ5 - σ7/χ5 - χ7) ὑπῆρχεν ἐν ἀφθονίᾳ ΠΕ II κεραμεικῇ (πρωίμου καὶ ὑστέ-

Εἰκ. 11. Αἰχμὴ βέλους καὶ λεπίς ὀψιανοῦ.

ρας φάσεως), περιλαμβάνουσα καλῶς ἐπιχρισμένον εὐρύστομον πιθοειδὲς μὲ τοιχώματα εἰς κλίσιν 45° καὶ ὀριζοντίας λαβάς, ἄλλα πρωίμα πινάκια (φιαλίδια) μὲ ἀπλὴν βάσιν, χειροποίητα ἀγγεῖα, κύμβας κ.ἄ. Τὰ μικρὰ ἀσβεστολιθικά λιθάρια ἦσαν συγκεντρωμένα, εἰς διαφόρους περιπτώσεις, εἰς σχετικὸν ὕψος ἐντὸς τῶν κοιλοτήτων. Εἰς διάφορα σημεῖα εὐρέθησαν ἀπολεπίσματα καὶ τμήματα λεπίδων ὀψιανοῦ, τμήματα μυολίθων καὶ τριπτήρων, ἔτι δὲ Λιθοχαλκῆς/Πρωίμου ΠΕ ἐποχῆς ἀκανόνιστος καὶ ἐν ταύτῳ ἀσύμμετρος καὶ ἡμιτελής ἀφθεῖσα αἰχμὴ βέλους ἐξ ὀψιανοῦ μήκους 3.09 ἐκ., πάχους 0.65 καὶ πλάτους 1.1 ἐκ., ἐνῶ περιωρισμένα τὸν ἀριθμὸν ὁστ' ἄζωον εὗρηντο εἰς διάφορα σημεῖα, ἢ σπάνις των, ὅμως ἐξηγεῖται, ἴσως, ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ δὲν ὑπῆρχον κτίσματα (εἰκ. 11).

Εἰς τὸν χῶρον ρ5 - χ5/ρ7 - χ7 ὑπῆρχε κεραμεικῇ ὑστέρων ΠΕ II χρόνων

1. "Ἄλλοι πυρῆνες μνημονεύονται ἐν ΠρΠ (1964), 62· ΠρΣτ Ἑλλ (1968), 525· ΠΑΕ 1976, 393.

(pedestal base) καὶ λοιπὴ πάσης φύσεως κεραμεικὴ τῶν ΠΕ II, ΠΕ I χρόνων, τοῦλάχιστον, ἂν μὴ καὶ παλαιότερα εἰς βαθύτερα σημεία.

Εἰς τὸν χώρον αβ7 - αγ7/αβ9 - αγ9 καὶ εἰς βάθος -75 ἐκ. ἐντὸς κοιλοτήτων καὶ εἰς τὸ στρώμα τοῦ σκληροῦ κοκκινωχόματος ἐπλεόναζεν ἡ ὑστάτη Τελικὴ Νεολιθικὴ I κεραμεικὴ.

Εἰς τὸν χώρον φ - χ 10/φ - χ 11 ὑπῆρχε Τελικὴ I Νεολιθικὴ κεραμεικὴ με ὄστρακα πιθοειδῶν ἀπὸ μαλακὸν πηλὸν (ἀτελέστατα ὠπτημένον) καὶ red burnished pattern ὡς καὶ red burnished με μελανὴν τὴν ἐσωτ. ἐπιφάνειαν. Ἀμύωδης πηλὸς με ἀπειροελάχιστα χαλικίδια. Ἄνισος ὄπτησις, ἐρυθρὰ ἢ ἄνω ἐπιφάνεια, μελανὴ ἢ ἐσωτερικὴ. Ἡ ἐξωτ. κυρτὴ ἐπιφάνεια εἶναι red burnished (Munsell 2.5 YR 3/6 - dark red). Ἡ μελανὴ ἐσωτ. ἐπιφάνεια εἶναι λευασμένη ἀλλ' οὐχὶ στιλπνὴ. Εἰς ἀνώτατον στρώμα ὑπῆρχον καὶ ὠρισμένα ΠΕ II fine ware.

Εἰς τὸν χώρον αγ5 - αε5/αγ8 - αε8 ἐπλεόναζεν ἡ ΠΕ II (καὶ συνητᾶτο ἡ ΠΕ I) κεραμεικὴ. Ἡ ΠΕ II κεραμεικὴ ὑπῆρχε ἀπὸ τοῦ στρώματος +30 ἐκ. καὶ ἐξῆς καὶ ἡ Τελικὴ I Νεολιθικὴ μέχρι βάθους -29 ἐκ. (red burnished καὶ red burnished pattern). ΠΕ II καὶ TN I κεραμεικὴ ὑπῆρχε καὶ εἰς τὸν χώρον ω8 - ω9/αα8 - αα9 ὡς καὶ εἰς τὸν χώρον ω5 - αα5/ω9 - αα9.

Εἰς τὸν χώρον χ6 - ψ6/χ7 - ψ7 (πίν. 179γ - 180α) προσέκυψε ΠΕ II καὶ ὑστέρα ΠΕ II κεραμεικὴ (pedestal base). Χονδροειδὴς κεραμεικὴ (πιθοειδῇ κλπ.) προήλθεν ἐκ τῶν χώρων αα6 - αα7/ω6 - ω7 καὶ ψ6 - ψ7/ω6 - ω7. Εἰς τὴν κοιλοτητα αα6 - 8/ψ6 - 8 ἡ ἐπίχρσις τῶν λιθαρίων, τριπτήρων, ὀστῶν ζώων, χόματος καὶ λεπίδος ὀψιανοῦ ἔχει πάχος 40 ἐκ. (ἀπὸ -50 ἐκ.) καὶ εὐθὺς ὑποκάτω ὑπάρχει τὸ σκληρὸν κοκκινωχόμα με κιτρίνους κόκκους (πίν. 180β).

Εἰς τὸ σημεῖον ψ7 τὸ τέλος τῆς ἐπιχώσεως φθάνει εἰς βάθος -87 ἐκ. λόγω τοῦ ἐπικλινοῦς τοῦ ἐδάφους. Ἡ ἔρευνα εἰς βάθος διὰ τὸ κοκκινωχόμα ἔφθασε μέχρι τοῦ μέτρου, ὅπου τὸ κοκκινωχόμα διετηρεῖτο, πάντοτε, παρθένον. Μεταξὺ τῶν ὀστῶν, κατὰ τὸν κ. Paul Halstead, περιελαμβάνοντο τὰ ἀκόλουθα: α) τμήμα σιαγόνος θηλείας χοίρου δύο ἐτῶν, β) τμήματα κάτω σιαγόνος, τμήμα λεκανῆς χοίρου, δ) πρώτη φάλαγξ ἀγελᾶδος καὶ ε) ἄνω σιαγὼν αἰγοπροβάτου.

Εἰς τὸν χώρον αα6 - 7/ω6 - 7 προσέκυψε κεραμεικὴ με (τσιμπητὴν) διακόσμησιν εἰς ἐπίπλαστον ταινίαν, ἀπλῇ ΠΕ II καὶ ἐπηρεμένη ὑστέρα ΠΕ II βᾶσις (pedestal base), ὄστρακον με ὀρίζοντίους παραλλήλους ἀναγλύφους ταινίας, ἄλλα ὄστρακα fine ware, ἐν ὄστρακον με τμήμα χείλους πορώδους πηλοῦ (ἐκ τῶν φυτικῶν ἰχνῶν πολὺ διασφύζει) με μαστοειδεῖς κατὰ σειρὰν προεξοχάς. Ἐκ τοῦ ἰδίου χώρου προσέκυψαν ὀστᾶ ζώων, ὧν μεταξὺ, κατὰ τὸν κ. Paul Halstead, ἄνω σιαγὼν χοίρου, τμήμα κάτω σιαγόνος αἰγοπροβάτων, μετὰτάρσιον ἀγελᾶδος, βραχίον προβάτου καὶ calcenius ἀγελᾶδος.

Εἰς τὸ τετράγωνον χ7 - ψ7/χ8 - ψ8 ἡ ἐπίχρσις (ἀσβεστολιθικοὶ λίθοι καὶ

ΠΕ II κεραμεική) συνηντήθη εἰς βάθος -45/-60 ἐκ. Ἐπειδὴ ἡ περιλαμβανομένη ἐπηρμένη βάσις ἀνάγεται πρὸ τοῦ τέλους τῆς ΠΕ II περιόδου, ἐξυπακούεται ὅτι ἡ πλήρωσις τῆς κοιλότητος ἔγινε κατ' ἐκείνην τὴν φάσιν, ὁπότε καὶ εἶχεν ἐπεκταθῇ ὁ οἰκισμὸς εἰς ὅλον τὸν χῶρον τῶν 25 × 25 μ.

Εἰς τὸ τετράγωνον χ5 - ψ5/χ6 - ψ6 καὶ δὴ καὶ εἰς τὸ Ν τμήμα τοῦ φ5 - χ5/φ7 - χ7 ἡ ἐπίχωσις ἀποτελεῖτο ἐκ μικρῶν ἀσβεστολιθικῶν λιθαρίων καὶ ΠΕ II ὀστράκων (pedestal βάσεων, ἄλλων ἐκ πορώδους πηλοῦ, κυμβῶν κ.ο.κ.) μέχρι βάθους -60 ἐκ., ἔτι δὲ τμημάτων λεπίδων ὀψιανοῦ (-52 ἐκ./-64 ἐκ.), ἀλλὰ καὶ ὑψηλοῦ στελέχους δυναμένου νὰ ἀναχθῇ εἰς τὴν ἀρχήν, ἀκριβῶς, τῆς ΠΕ III περιόδου (ἢ τοῦ τέλους, ἀκριβῶς, τῆς ΠΕ II).

Ἡ ὑπαρξίς ἀπὸ κοινοῦ ἀσβεστολιθικῶν λιθαρίων καὶ ΠΕ II ὀστράκων εἰς βάθος εἰς τὴν ἀνωτέραν ἐπίχωσιν τῶν κοιλοτήτων τοῦ βράχου τοῦ ἐξωτερικοῦ ΝΔ τομέως ὑποδηλοῖ ὅτι ἡ πλήρωσις τῶν κοιλοτήτων τούτων πρὸς ἰσοπέδωσιν τοῦ χώρου καὶ δημιουργίαν ἀνθεκτικοῦ ὑπεδάφους (διὰ δάπεδον ἢ ἄλλο τι) συνετελέσθη μεταγενέστερον ἢ ἡ πλήρωσις ἄλλων κοιλοτήτων εἰς πλεόν «κεντρικὰ» σημεῖα καταλαμβανόμενα ὑπὸ τοῦ οἰκισμοῦ τῆς θέσεως. Τοῦτο ὑποδηλοῖ, προσέτι, τὴν ἐπιθυμίαν ἐπεκτάσεως τοῦ οἰκισμοῦ. Ἐξ ἄλλου, ἡ διαφορὰ τῆς ποιότητος (μορφῆς) τῶν χρησιμοποιηθέντων λιθαρίων, ἔναντι τῶν λιθαρίων τῶν κοιλοτήτων τοῦ «δρόμου» τοῦ θολ. τάφου, τοῦ ταφ. θαλάμου καὶ τῆς ΒΑ τάφου, ὑποδηλοῖ τὴν διάφορον χρονικὴν περίοδον κατὰ τὴν ὁποίαν ἀνελήφθη αὕτη ἡ προσπάθεια εἰς τὸν ἐξωτερικὸν ΝΔ τομέα καί, οὕτως ἢ ἄλλως, μεταγενέστερον. Ὑπεύθυνος ἀνασκαφῆς κ. Κατερίνα Μπαζεβάνη.

Δ υ τ. ἐ π ἐ κ τ α σ ι ς τ ῆ ς ἀ ν α σ κ α φ ῆ ς

Κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον διηυρύνθη ἡ ἀνασκαπτομένη ἔκτασις πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις, ὧν μεταξὺ καὶ πρὸς Δ. Κατὰ βάσιν, ἀφηρέθησαν τὰ ἐπιφανειακά στρώματα. Ἡ κεραμεικὴ ἦτο ΠΕ ἢ καὶ μεταγενεστέρων χρόνων (μέχρι καὶ ἐλληνιστικῶν).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον συνεχίσθη τὸ «κοσκίνισμα» πέραν τοῦ θολ. τάφου 1 Τραγῆνας μὲ τὰ ἀκόλουθα ἀποτελέσματα: εὗρέθησαν ὄστρακα ἀδριατικῆς κεραμεικῆς (ME ἐγγαράκτου τεχνικῆς), δύο λεπταὶ χρυσαῖ ταινίαι μήκους 3.80 καὶ 2.75 ἐκ. (Μουσεῖον Χώρας 3324α - β), ὄστρακα ἐκ τῶν πιθαμφορέων τοῦ ΕΑΜ, ὄστρακα ἐξ ἐπικασσιτερωμένων ἀγγείων, ὄστρακα διαφόρων μυκηναϊκῶν καὶ ἄλλων μεταγενεστέρων (ἐλληνιστ. μελαμβαφῆ) ἀγγείων, τμήμα χαυλίου παλαιότερου Α τύπου ἐκ φαγεντιανῆς (Μ.Χ. 3318γ), ἀνάγλυφον πλακίδιον (Μ. Χ. 3328) ἐκ κυανῆς πάστας, ὅμοιον πρὸς τὸ πέρυσιν εὑρεθέν, αἰχμὴ βέλους (Μ. Χ. 3327α) ἐκ χαλαζίου (Munsell 5 Υ 5/2-olive gray), ἄλλη ἐξ ὠχροῦ λίθου (3329α), τέσσαρα περαιτέρω τμήματα αἰχμῶν βελῶν

(3331α - δ), πλήθος ἀπολεπισμάτων ἐξ ὀψιανοῦ (3326β, ε, 3324γ - ι, 3327η - ι, 3330δ - ε, 3319δ - ε), πυρὴν ὀψιανοῦ (3325), λεπίδες ἐξ ὀψιανοῦ (3318β, 3319α - γ, 3324θ, 3327β, στ, 3330), διάφορα τεμάχια ὀψιανοῦ (3319στ, 3327γ - ζ, 3330γ), ἀπολεπίσματα πυριτολίθου (3321α - β, 3323α - γ, 3324, 3326α, 3327κ - λ) κ.ἄ.

Κύριον συμπέρασμα, κατόπιν τῆς ἐνδελεχοῦς πέριξ τοῦ θολ. τάφου 1 ἐρεύνης καὶ δὴ καὶ εἰς τὰ βαθύτερα στρώματα, ὑπῆρξεν ἡ ἐπισήμανσις ἀκανονίστων λιθολογημάτων καὶ πλήθους λεπίδων καὶ ἀπολεπισμάτων ὀψιανοῦ. Οὕτως, ἀπεδείχθη ὅτι ὑφίστατο ΠΕ κατοικήσις κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους μὲ χονδροειδῆ κεραμεικὴν καὶ ἔντονον χρῆσιν ὀψιανοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπεξεργασία θὰ ἐγίνετο, ἀναμφισβητήτως, εἰς τὴν θέσιν ταύτην.

Τέλος, ἀνευρέθη καὶ ἀποκεκρουμένη αἰχμὴ βέλους ἐκ πυριτολίθου παρὰ τὸν θολ. τάφον 2 (Μ. Χ. 3320).

ΦΑΝΑΡΙ
ΣΦΑΚΤΗΡΙΑ

Κατὰ τινὰ ἐπίσκεψιν εἰς τὴν νησίδα Πύλον, ὅπου καὶ τὸ Μνημεῖον τῶν Γάλλων, νοτίως τῆς νήσου Σφακτηρίας, περισυνελέγησαν πολυπληθῆ ὄστρακα ΜΕ πίθων μὲ πῆλινα ἐγκλείσματα εἰς διάφορα σημεῖα, γεγονός ὅπερ ἐπιτρέπει τὴν ὑπόθεσιν περὶ κατοικήσεως τῆς νησίδος κατὰ τοὺς ΜΕ χρόνους. Τοῦτο δὲν ἀντιβαίνει πρὸς ὅσα γνωρίζομεν περὶ κατοικήσεως παραλίων χώρων κατὰ τὴν ΜΕ ἐποχὴν καὶ ἀρκεῖ ἡ μνεία τῶν περιπτώσεων τῆς Βοῖδοκοιλιᾶς καὶ τῆς σημερινῆς νησίδος Νησακούλι Μεθώνης.

Τέλος, σημειωτέον ὅτι, κατόπιν προσωπικῆς παρεμβάσεως τοῦ ὑπογραφομένου, καί, χάρις εἰς τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἐπιτ. Γυμνασιάρχου κ. Σωτ. Λυριντζῆ καὶ τοῦ ἀειμνήστου Δημάρχου Γαργαλιάνων Διον. Παναγοπούλου, ἀπετράπη ἐγκαίρως ἡ καταστροφὴ τοῦ τύμβου εἰς Κάναλον παρὰ τὸν Μάραθον (Μαραθούπολιν) Γαργαλιάνων.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΥΛ. ΚΟΡΡΕΣ

29. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΟ ΤΗΓΑΝΙ ΜΑΝΗΣ*

(Παρένθ. πίν. ΙΕ' και πίν. 181 - 182)

Στή φετινή ανασκαφική περίοδο συμπληρώθηκε ή έρευνα μέσα στο χῶρο τῆς βασιλικῆς. Ἀνασκάφηκε ή Πρόθεση, τὸ Διακονικό, τὸ νότιο κλίτος, ὁ νόρθηκας καὶ ή δεξαμενὴ ποὺ καταλαμβάνει τὸ βόρειο κλίτος (παρένθ. πίν. ΙΕ').

Πρόθεση. Εἶχε ἀνασκαφεῖ τὸ 1964¹ μέχρι τὸ μεσοβυζαντινὸ δάπεδο, ποὺ κομμάτια τοῦ ἀπὸ σχιστολιθινὲς πλάκες σῶζονται κατὰ μῆκος τοῦ νότιου καὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου. Κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο διαπιστώθηκε ὅτι ὁ ἀρχικὸς ἀνατ. τοῖχος τῆς παλιότερης δεξαμενῆς γωνιάζει στὴ ΝΔ γωνία τῆς πρόθεσης καὶ ἐκτείνεται πρὸς Α, κάτω ἀπὸ τὴ βόρεια πλευρὰ τῆς κεντρικῆς ἀψίδας τῆς βασιλικῆς. Ἔτσι μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ ή εὐθύγραμμη πατούρα (μῆκους 2,40 μ.) στὸ σημεῖο αὐτό, πάνω στὴν ὁποία πατᾶ ὁ καμπύλος τοῖχος τῆς κεντρικῆς ἀψίδας². Στὴν πρόθεση ἀνασκάφηκαν τρεῖς τάφοι ποὺ χωρίζονται μεταξὺ τους μὲ σύμπλεγμα τοίχων μεταγενέστερων τοῦ προηγούμενου, στὸν ὁποῖο ἐφάπτονται³. Μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν πωρολίθων ποὺ ἐφράζαν πρόχειρα τὴν εἴσοδο⁴ ἀπὸ τὸ κλίτος στὴν πρόθεση, ἀποκαλύφθηκε τὸ μαρμάρινο κατώφλι τῆς 1.12×0.19 μ.

Διακονικό. Τοῦτο εἶχε ἐν μέρει ἀνασκαφεῖ τὸ 1964⁵ καὶ εἶχε ἀποκαλυφθεῖ τότε ὁ κατὰ μῆκος τοῦ νότ. τοίχου τάφος 33, μέσα στὸν ὁποῖο εἶναι θεμελιωμένος ὁ νότ. τοῖχος τῆς βασιλικῆς. Ἀνασκάφηκαν δύο ἀκόμη τάφοι 34, 35 παράλληλοι στὸν τάφο 33. Κάτω ἀπὸ τὸν τοῖχο τῆς ἀψίδας θεμελιώνεται στὸ βράχο τοῖχος ὕψους ± 0.30 μ., ποὺ ἀκολουθεῖ τὴ φορά τοῦ ὑπερκειμένου καὶ ἐξέχει Δ ἀπὸ αὐτὸν ± 0.40 μ. Ἡ ὕψὴ τοῦ κονιάματός του διαφέρει ἀπ' αὐτὴν τοῦ πάνω.

* Τὴν ἀνασκαφὴ παρακολούθησαν οἱ φοιτητὲς Θ. Διουσόπουλος, Κ. Ἀντωνάκος, καὶ οἱ φοιτήτριες Π. Δεληκάρη, Χ. Μερκούρη, Κ. Σκανδάμη, Στ. Ραφτοπούλου. Τὴν ἐκθεσὴ γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ σύνταξαν οἱ Ν. Γκιολὲς καὶ Χ. Κωνσταντινίδη.

1. ΠΑΕ 1966, 125, πίν. 125α-β.

2. ΠΑΕ 1977, εἰκ. 1. 1978, εἰκ. 1. 1979, εἰκ. 1.

3. Στὴν ἀψίδα τῆς πρόθεσης ἀνασκάφηκε ὁ καταστραμμένος ἐν μέρει κατὰ τὸ κτίσιμό τῆς τάφος 30, μὲ φορά Β - Ν. (Συνεχίζεται ή περυσινὴ ἀρίθμηση τῶν τάφων ποὺ εἶχε σταματήσει στὸ 29.)

4. ΠΑΕ 1978, 185.

5. ΠΑΕ 1966, 126.

Νότιο κλίτος. Εἶχε παλιότερα μέχρι τὸ ὕψος τοῦ σχιστολιθικοῦ μεσοβυζαντινοῦ δαπέδου ἀνασκαφεῖ¹. Τμήματά του σώζονταν κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατ. τοίχου. Οἱ πλάκες στηρίζονταν σὲ ὑπόστρωμα ἀσβεστοκονιάματος, κάτω ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὑπῆρχε στρώμα ἀπὸ χαλίκια καὶ λίγο χῶμα. Σὲ μερικά σημεῖα ἀμέσως κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο ἐντοπίστηκε λεπτὸ στρώμα στάχτης πάχους ± 0.03 μ. Στὸ νότιο κλίτος ἀνασκάφηκαν 14 τάφοι² ὅμοιοι μὲ αὐτοὺς τοῦ μεσαίου κλίτους. Ἡ διάταξη τῶν τάφων ἐδῶ χαρακτηρίζεται ἀπὸ μεγαλύτερη ἀταξία ἀπ' ὅ,τι στὸ κεντρικὸ κλίτος. Στὸ δυτ. τμήμα ὁ χώρος ἦταν ιδιαίτερα διαταραγμένος. Ἐδῶ διαπιστώθηκε ἡ ὑπαρξὴ παλιῶν ἀσφῶν τμημάτων τοίχων. Κατάλοιπα τοίχου ἐκτείνονται καὶ κατὰ μῆκος τοῦ νότ. τοίχου τῆς βασιλικῆς. Συνεχῆς τμήμα αὐτοῦ μήκους π. 2.40 μ. ἐκτείνεται δυτικὰ τοῦ τάφου ποὺ εἶναι κτισμένος πάνω στὸ μεσοβυζαντινὸ δάπεδο³. Ὁ τοίχος ἔχει πάχος 0.70 μ. καὶ ἔχει κοπεῖ στὸ ὕψος τῆς ὀροφῆς τῶν τάφων, οἱ ὁποῖοι ἐκτείνονται κατὰ μῆκος του, πράγμα ποὺ δείχνει ὅτι ὁ τοίχος πιθανὸν προϋπῆρχε τῶν τάφων. Σὲ ἀπόσταση 6.20 μ. ἀπὸ τὴ ΝΑ γωνία τοῦ νότ. κλίτους, διαπιστώθηκε πρόχειρη ἐναπόθεση ὀστέων πάνω σὲ ἀβαθὴ κοιλότητα (χάλασμα) τοῦ τοίχου. Ἡ ἐναπόθεση τῶν ὀστέων καθὼς βρίσκεται πάνω ἀπὸ τὴν ὀροφή τῶν προηγούμενων τάφων εἶναι μεταγενέστερη. Πάνω ἀπὸ τὴ σχιστολιθικὴ ὀροφή τοῦ τάφου 38 ποὺ σωζόταν ἀκέραιη, ὑπῆρχαν ἐπ'ἀλλήλα στρώματα ἀπὸ ἀσβεστοκονίαμα πάχους ± 0.10 μ. ποὺ ἐπεκτείνονταν μέχρι τὸν παραπάνω παλιότερο τοῖχο καλύπτοντας καὶ τοὺς παρακείμενους τάφους. Ἀπὸ τοὺς ἀνασκαφέντες στὸ νότ. κλίτος τάφους τοῦ ἴδιου τύπου μὲ αὐτοὺς ποὺ ἀνασκάφηκαν πέρυσι στὸ μεσαῖο, ἀξιοσημείωτος εἶναι ὁ ὑπ' ἀρ. 45 τάφος ποὺ ἔχει στὴ μέση τῆς δυτικῆς πλευρᾶς του χαραγμένο μὲ τὸ δάκτυλο στὸ νωπὸ κονίαμα κύκλο διαμέτρου 0.20 μ. ἐγκλείοντα σταυρὸ (0.20×0.16 μ.)⁴.

Νάρθηκας. Ἀνασκάφηκε πρῶτα τὸ βόρειο ἀπὸ τὰ τρία διαμερίσματα, στὰ ὁποῖα εἶχε χωρισθεῖ σὲ μία ὕψιμη φάση ὁ νάρθηκας⁵. Ἀφαιρέθηκαν οἱ σχιστολιθικὲς πλάκες ποὺ κάλυπταν τὸ δάπεδο τοῦ τμήματος αὐτοῦ. Σὲ βάθος 0.15 - 0.18 μ. ἀπὸ τὸ παραπάνω δάπεδο βρέθηκε ἐνιαῖο στρώμα ἀπὸ ιδιαίτερα σκληρὸ ἀσβεστοκονίαμα ποὺ κάλυπτε ὁλόκληρο σχεδὸν τὸ χῶρο τοῦ βόρειου διαμερί-

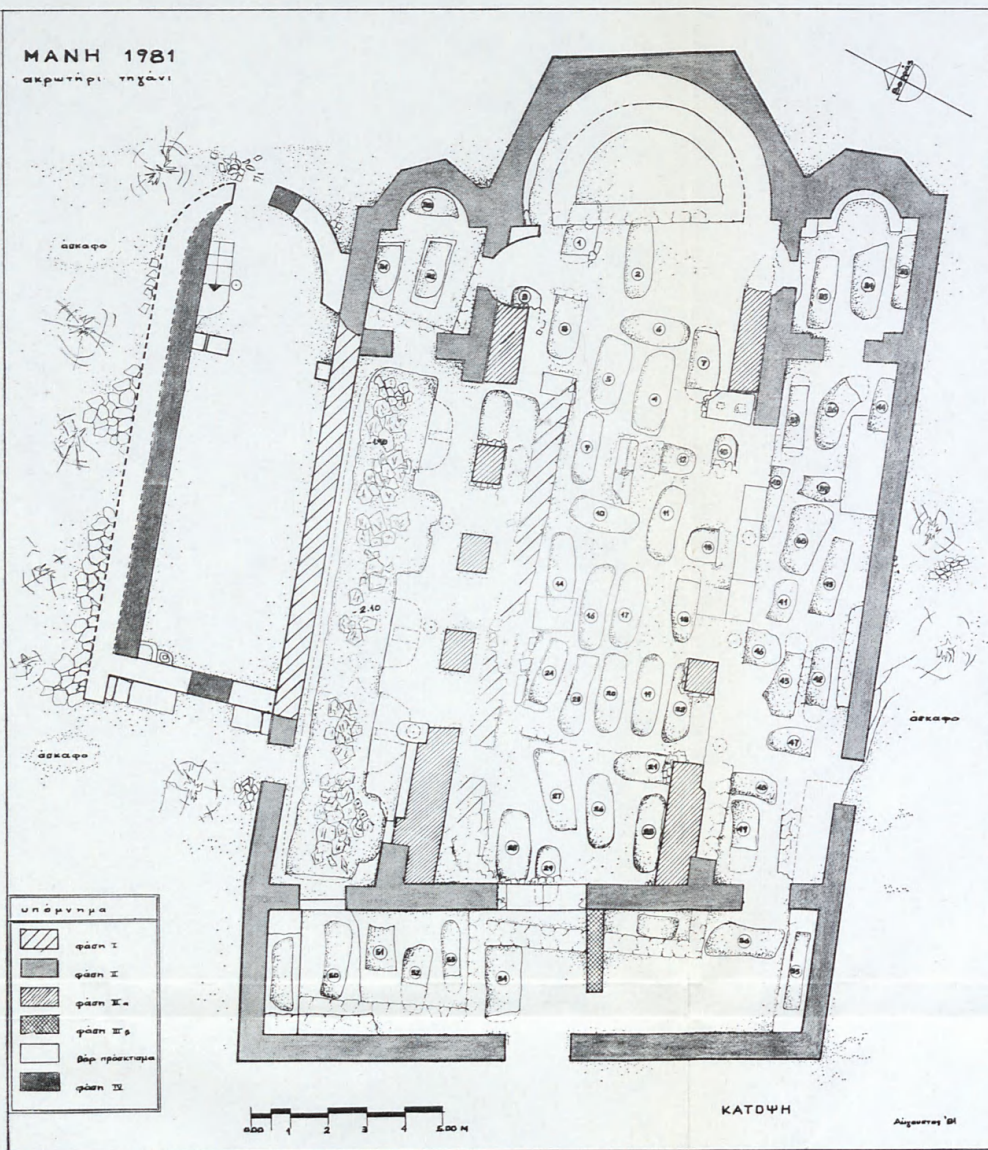
1. ΠΑΕ 1977, 201 - 203, εἰκ. 1.

2. Οἱ τάφοι ἀριθμοῦνται ἀπὸ 36 - 49. Ἀπ' αὐτοὺς οἱ τ. 39, 46, 47, 48 ἔχουν φορὰ Β-Ν, ὁ τ. 36 λόγω τῆς ὑπαρξῆς βράχου ἔχει μνηοειδὲς σχῆμα μὲ φορὰ Δ-ΝΑ. Ἡ ὀροφή σωζόταν στοὺς τ. 36, 38, 39, 45. Στοὺς τ. 40, 46, 48 εἶχε θεμελιωθεῖ στὸ βόρ. τμήμα τους ὁ στυλοβάτης τῆς βασιλικῆς. Ὁ τ. 43 εἶχε ἀνοιχθεῖ κάποτε, εἶχε ἐπαυξηθεῖ σὲ ὕψος καὶ σκεπαστῆκε ξανά. Ὁ τ. 39 λόγω τῶν μικρῶν διαστάσεων ($1.10 \times 0.65 \times 0.45$) ἦταν πιθανὸν παιδικός.

3. ΠΑΕ 1977, 203, εἰκ. 1.

4. Σταυρὸς τύπου Μάλτας σὲ τετράπλευρο πλαίσιο χαραγμένος στὸ κονίαμα κοσμεῖ τὴν δυτ. πλευρὰ παλαιοχριστιανικοῦ τάφου τῆς Κορίνθου (J. WEISEMAN, Excavation at Corinth. The Gymnasium Area (1966), Hesperia 36, 1967, 419, εἰκ. 7).

5. ΠΑΕ 1978, 186 - 187, εἰκ. 1.

σματος. Τὸ συμπαγές αὐτὸ στρώμα συνίστατο στὸ πάνω μέρος του ἀπὸ λεπτὰ ἐπάλληλα στρώματα λεπτόκοκκου ἀβεστοκονιάματος. Ἀκολουθεῖ στρώμα ἀπὸ χονδρὸ ἀβεστοκονίαμα ποὺ περιέχει μικρὰ χαλίγια καὶ εἶναι κολλημένο κατευθεῖαν στὶς σχιστολιθικὲς πλάκες ποὺ κάλυπταν ἐγκάρσια τὸν τάφο 50. Μεταξὺ τοῦ ἐνιαίου αὐτοῦ στρώματος καὶ τοῦ ἀβεστοκονιάματος τοῦ σχιστολιθικοῦ δαπέδου παρεμβάλλεται στρώμα πάχους ± 0.10 μ. ἀπὸ μαῦρο χῶμα καὶ χαλίγια.

Τὸ συμπαγές στρώμα ἀβεστοκονιάματος κολλάει μόνον πάνω στὶς πλάκες τῆς ὀροφῆς τοῦ τάφου 50, ἡ ὁποία βρίσκεται σὲ ψηλότερο ἐπίπεδο τῶν ὑπόλοιπων τριῶν πρὸς Ν τάφων. Μεταξὺ τῆς ὀροφῆς τῶν τελευταίων τάφων καὶ τοῦ συμπαγοῦς ἀβεστοκονιάματος παρεμβάλλεται μπάζωμα ἀπὸ πέτρες καὶ ἀβεστοχώματα πάχους $\pm 0.20 - 0.30$ μ. Ὁ τάφος 50 εἶχε παλιὰ ἀνοιχθεῖ. Ἀφαιρέθηκε ἡ ἀρχικὴ σχιστολιθικὴ ὀροφή του, τῆς ὁποίας σώζονται λίγα κατάλοιπα στὸ δυτ. τμήμα, ἀυξήθηκε καθ' ὕψος π. 0.35 μ. με πρόχειρα κτισμένο τοιχάριο καὶ καλύφθηκε ξανὰ μὲ νέα σχιστολιθικὴ ὀροφή. Οὕτω συνάγεται ὅτι ἡ μετασκευὴ τοῦ τάφου 50 ἔγινε, ὅταν ἐπρόκειτο νὰ στρωθεῖ ἡ συμπαγὴς ἐπιφάνεια τοῦ σκληροῦ ἀβεστοκονιάματος, ποὺ κολλάει στὶς πλάκες τῆς ὀροφῆς του. Τότε μπαζώθηκε ὁ ὑπόλοιπος πρὸς Ν χῶρος ὡς τὸ ὕψος τῆς νέας ὀροφῆς τοῦ τάφου 50 ποὺ βρίσκεται στὸ σημεῖο ποὺ τελειώνει ἡ ἀνώμαλη ἐπιφάνεια τῆς θεμελίωσης τοῦ ἀνατ. τοίχου τοῦ νάρθηκα. Ἐπομένως τὸ δάπεδο τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς (7ου αἰ.) θὰ βρισκόταν στὸ ὕψος αὐτὸ καὶ κατὰ συνέπεια τὸ στρώμα ἀπὸ ἀβεστοκονίαμα ἀνήκει στὸ ὑπόστρωμα τοῦ σχιστολιθικοῦ πιθανότατα δαπέδου τῆς βασιλικῆς. Τὸ πάνω ἀπ' αὐτὸ στρώμα μαύρου χρώματος καὶ χαλικιῶν ποὺ παρεμβάλλεται μέχρι τὸ σωζόμενο σχιστολιθικὸ δάπεδο δείχνει καὶ ἐδῶ, ὅπως παρατηρήθηκε καὶ στὸ μεσαῖο κλίτος¹, ὅτι συσσωρεύτηκε κατὰ τὸ μακρὸ χρονικὸ διάστημα ποὺ ἡ ἐκκλησία παρέμεινε ἐρειπωμένη καὶ ὅτι τὸ τελευταῖο δάπεδο εἶναι μεσοβυζαντινὸ καὶ ὅχι τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς ὅπως εἶχε σημειωθεῖ τὸ 1978².

Πάνω στὸ μεσοβυζαντινὸ δάπεδο κτίστηκε κατὰ μῆκος τῆς βόρ. πλευρᾶς ὁ τάφος ποὺ εἶχε πάνω του καταστραμμένο σήμερα ἀρκοςόλιο³. Ἐχει μῆκος 2.14 μ., πλάτος 0.56 μ., καὶ βάθος 0.42 μ. Ἡ ὀροφή του ἀπὸ σχιστολιθικὲς πλάκες ἦταν σπασμένη καὶ τὸ ἐσωτερικὸ γεμάτο μὲ ἀβεστοχώματα. Βρέθηκαν τρία χρονία: δύο στὴν ἀνατολικὴ ἄκρη καὶ ἓνα στὴ δυτικὴ καὶ σκόρπια ὅσα πολὺ καλῆς ὁμως διατήρησης σὲ σχέση μὲ αὐτὰ τῶν παλιότερων τάφων⁴.

1. ΠΑΕ 1980, 248 - 249.

2. ΠΑΕ 1978, 186.

3. ΠΑΕ 1978, 186.

4. Στὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ νάρθηκα ἀποκαλύφθηκαν τέσσερις τάφοι (50, 51, 52, 53) μὲ πλούσια κτερίσματα. Ἐχουν φορὰ Α - Δ. Ἐκτὸς τοῦ πρώτου ποὺ αὐξήθηκε σὲ ὕψος ὅταν κτίστηκε ἡ βασιλικὴ (7ος αἰ.), γιὰ τὸν ὁποῖο ἔγινε λόγος, οἱ ὑπόλοιποι βρίσκονταν στὸ ἴδιο

Σὲ ἀπόσταση 5.68 μ. ἀπὸ τὸ βόρ. τοῖχο τοῦ νάρθηκα ἀποκαλύφθηκε κάτω ἀπὸ τὸ παλαιοχριστιανικὸ δάπεδο τοῖχος πάχους 0.55 μ. ποὺ τέμνει ἐγκάρσια τὸ νάρθηκα. Ὁ τοῖχος αὐτὸς κολλᾷ στὸ δυτ. ἄκρο σὲ πλατὺ τοῖχο ποὺ ἐκτείνεται μὲ ἐλαφρὰ λοξή πρὸς ΒΑ φορὰ σ' ὁλόκληρο τὸ μῆκος τοῦ δυτ. τοίχου τοῦ νάρθηκα¹. Πάνω στὸν τελευταῖο τοῖχο ἔχει κτισθεῖ στὰ μεσοβυζαντινὰ χρόνια θρανίο πλάτους 0.50 μ. καὶ ὕψους 0.40 μ. ποὺ τμήμα του σώζεται στὸ βόρειο ἄκρο. Στὸ θρανίο αὐτὸ σταματοῦσε ἡ μεσοβυζαντινὴ πλακόστρωση.

Ὁ παραπάνω ἐγκάρσιος τοῖχος συνεχίζεται καὶ ἐκεῖθεν τοῦ ἀνατ. τοίχου τοῦ νάρθηκα στὸ μεσαῖο κλίτος σὲ μῆκος 3.70 μ. καὶ φθάνει μέχρι τὸ σημεῖο ὅπου ἦταν τὸ νοτιοδυτικὸ ἀρχικὸ πέρας τῆς δεξαμενῆς ποὺ βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὸ βόρειο κλίτος. Ὁ ἐγκάρσιος λοιπὸν τοῖχος καθὼς καὶ ὁ ἀποκαλυφθεὶς κατὰ μῆκος τοῦ δυτ. τοίχου τοῦ νάρθηκα ἀνήκουν σὲ παλιότερη φάση ἀπὸ αὐτὴ τῶν τάφων, ἀφοῦ αὐτοὶ ἀκολουθοῦν τὴ φορὰ τους. Οἱ τοῖχοι αὐτοὶ ὅταν ἐπρόκειτο νὰ στρωθεῖ τὸ δάπεδο τῆς παλαιοχριστιανικῆς μέχρι στιγμῆς γνωστῆς βασιλικῆς κόπηκαν μέχρι τὸ ὕψος τῆς θεμελιώσεως τοῦ ἀνατ. τοίχου τοῦ νάρθηκα καὶ ὁ ὑπόλοιπος χώρος μπαζώθηκε ἀπὸ τὸ ὑλικό τους, ὅπως ἐδειξε ἡ στρωματογραφία.

Τὸ ὑπόλοιπο τμήμα τοῦ νάρθηκα ἦταν ἀρκετὰ διαταραγμένο. Στὸ μεσαῖο, μπροστὰ ἀπὸ τὴ βασιλείο πύλη, ἀφοῦ ἀφαιρέθηκε τὸ διαταραγμένο ἀκατάστατο δάπεδο ἀποκαλύφθηκε κατὰ μῆκος τοῦ παραπάνω ἐγκάρσιου τοίχου, ὁ μεγάλος τάφος 54 μὲ φορὰ Α - Δ (μῆκ. 2.20 μ., πλ. 0.87 μ. καὶ βάρ. 0.80 μ.). Ἡ σπασμένη ὀροφή του βρισκόταν 0.30 μ. ψηλότερα τῶν τάφων 51, 52, 53. Στὸ κάτω μέρος του σὲ ὕψος 0.10 μ. ἀπὸ τὸν πυθμένα ὑπῆρχαν σχιστολιθικὲς πλάκες κατὰ μῆκος τῆς νότ. πλευρᾶς. Κάτω ἀπ' αὐτὲς βρέθηκαν σκόρπια κοινορτοποιημένα ὅστὰ καὶ μέσα σ' αὐτὰ δύο ζευγάρια ἀσημένια σκουλαρίκια καὶ 4 χάλκινοι κρίκοι ποὺ ἀνήκουν στὴν ἴδια ἐποχὴ μὲ τὰ εὐρήματα τῶν ὑπόλοιπων τάφων. Πάνω ἀπὸ τὶς πλάκες ὁ τάφος ἦταν γεμάτος χώματα καὶ σκόρπια κόκαλα, μετὰξὺ τῶν ὁποίων βρέθηκαν σκόρπια 7 κρανία. Τὰ ὅστὰ αὐτὰ καλῆς διατήρησης δείχνουν ὅτι πρόκειται γιὰ ἐναπόθεση πάνω ἀπὸ τὰ κατάλοιπα τῶν παλιότερων ὁσῶν, ποὺ τὰ κάλυψαν μὲ τὶς πρόχειρα τοποθετημένες σχιστολιθικὲς πλάκες, ὁσῶν ἀπὸ ἀνακομιδῇ, μετὰξὺ τῶν ὁποίων δὲν βρέθηκε κανένα κτέρισμα.

Τὸ ὑπόλοιπο πρὸς Ν τμήμα τοῦ μεσαίου τμήματος τοῦ νάρθηκα δὲν εἶχε χρησιμοποιηθεῖ γιὰ ταφές. Μπροστὰ ἀπὸ τὴ βασιλείο πύλη ὑπάρχει τοῖχος

βάθους (0.70 μ.). Τοῦ τάφου 51 εἶχε καταστραφεῖ τὸ ἀνατ. μισό του ἀπὸ τὴ θεμελίωση τοῦ ἀνατ. τοίχου τοῦ νάρθηκα. Οἱ τάφοι 52, 53 ἦταν ἄθικτοι γεμάτοι μέχρι τὴ μέση μὲ χώμα καὶ σάπια σκόρπια κόκαλα πολλῶν νεκρῶν. Στὸν πυθμένα τους παρατηρήθηκε ἰδιαίτερα μεγάλῃ ὑγρασίᾳ ποὺ εἶχε μετατρέψει τὸ λίγο χώμα καὶ τὰ κοινορτοποιημένα κόκαλα σὲ λάσπη.

1. Στὸ Β ἄκρο του ἔχει πάχος 0.87 μ. Ἀφαιρέθηκε ὁ μεταγενέστερος πρὸς Β τοῖχος ποὺ εἶχε κτισθεῖ πάνω στὸ μεσοβυζαντινὸ δάπεδο (ΠΑΕ 1978, 186).

πάχους 0.78 - 0.90 μ. παράλληλος σ' αὐτὸν ποὺ ἀποκαλύφθηκε κατὰ μῆκος τοῦ δυτ. τοίχου τοῦ νάρθηκα. Ὁ τοῖχος πλησιάζει στὸν ἀνατ. τοῖχο τοῦ νάρθηκα καὶ συνεχίζεται μέχρι τοῦ σημείου ποὺ συναντᾷ τὸν ἀβαθὴ τάφο (βάθος 0.40 μ.) 56 ποὺ βρίσκεται στὴν προέκτασή του μὲ φορὰ Β - Ν. Ὁ τάφος αὐτὸς (2 × 0.90 μ.) ἔχει ἀμελέστερα ἀπὸ τοὺς ἄλλους τὰ τοιχώματα καὶ ἦταν καλὰ σφραγισμένος μὲ χοντρὲς σχιστολιθικὲς πλάκες πάχους 0.10 μ. καὶ σκληρὸ χοντρὸ ἀσβεστοκονίαμα. Ἦταν γεμάτος χῶμα καὶ σκόρπια σαθρὰ ὀστά, πάνω στὰ ὁποῖα ὑπῆρχαν, ὅπως καὶ στοὺς περισσότερους τάφους, πολλὰ μικρὰ κάρβουνα. Τὰ εὐρήματα δείχνουν ὅτι εἶναι σύγχρονος μὲ τοὺς ὑπόλοιπους. Κατὰ μῆκος τοῦ νότ. τοίχου τοῦ νάρθηκα καθαρίστηκε τάφος (τ. 55) 2.10 × 0.44 μ. καὶ βάθους 0.46 μ. Τὸ δάπεδό του εἶναι στρωμένο μὲ σχιστολιθικὲς πλάκες. Δὲν σώζεται ἡ ὀροφή. Βρέθηκαν λίγα καλῆς διατήρησης σκόρπια κόκαλα χωρὶς κανένα κτέρισμα.

Συμπληρώθηκε ἡ ἀνασκαφή τοῦ τάφου 29 ποὺ τὸ δυτ. τμήμα του βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὸ κατώφλι τῆς βασιλείου πύλης καὶ πέρυσι εἶχε ἀνασκαφεῖ μόνο τὸ ἀνατ. μισό του¹. Ἦταν γεμάτος χῶματα καὶ σκόρπια σαθρὰ κόκαλα, μεταξὺ τῶν ὁποίων βρέθηκαν πολλὰ κοσμήματα.

Ἡ δεξαμενὴ τοῦ βόρ. κλίτους. Ἀνασκάφηκε ἡ στέρνα ποὺ καταλαμβάνει ὁλόκληρο τὸ βόρειο κλίτος τῆς βασιλικῆς. Ἐχει μῆκος 13.45 μ., στὴ μέση πλάτος 12.10 μ. καὶ βάθος 2 μ. Σὲ ἀπόσταση 9 μ. ἀπὸ τὴν ἀνατ. πλευρὰ τὸ βάθος τῆς στέρας μειώνεται κατὰ 0.20 - 0.30 μ. Μέχρι τὸ σημεῖο αὐτό, ἀπ' τὸ ὁποῖο ἀρχίζει ἡ ἀνύψωση τοῦ πυθμένα ἔφθανε ἀρχικὰ ἡ δεξαμενὴ πρὶν νὰ περιορισθεῖ στὸ βόρ. κλίτος τῆς βασιλικῆς μὲ τὴ θεμελίωση μέσα στὴ στέρνα τοῦ βόρ. στυλοβάτη, ὁ ὁποῖος ἀπέκοψε τμήμα τῆς δεξαμενῆς κατὰ μῆκος τοῦ νότ. τμήματός της². Γιὰ νὰ ἀναπληρωθεῖ ὁ χαμένος χῶρος ἐπεκτάθηκε ἡ μετασκευασμένη δεξαμενὴ μέχρι τὸ δυτ. τοῖχο τοῦ Β κλίτους. Στὸ Ν τοῖχο τῆς δεξαμενῆς διαμορφώνονται πέντε μεγάλες κόγχες³. Στὴ μέση τοῦ πάνω μέρους κάθε κόγχης σώζονται κατάλοιπα ἀπὸ χοντρά λίθινα δοκάρια⁴ ποὺ στηρίζουν τὴν ἐπίπεδη ἀπὸ σχιστολιθικὲς πλάκες πάχους +0.10 μ. ὀροφὴ τῶν κογχῶν. Στὰ ἀντίστοιχα σημεῖα τοῦ ἀπέναντι τοίχου δὲν ὑπάρχουν κατάλοιπα πύκνωσης τῶν δοκαριῶν αὐτῶν, πράγμα ποὺ δείχνει ὅτι δὲν ἔφθαναν μέχρι τὸ σημεῖο αὐτό, ἀλλὰ περιορίζονταν μόνον στὸ νὰ ἐνισχύσουν τὰ στηρίγματα τῆς ὀροφῆς τῶν κογχῶν. Ἡ στέρνα λοιπὸν τὴν ἐποχὴ τῆς βασιλικῆς στεγα-

1. ΠΑΕ 1980, 248 σημ. 2.

2. ΠΑΕ 1980, 247 - 248.

3. Ἀπὸ Α - Δ ἔχουν ἀνοιγμα καὶ βάθος ἀντίστοιχα α) 1.85, 0.80 β) 2.20, 0.70 γ) 1.82, 0.65 δ) 1.95, 0.48 ε) 1.70, 0.45.

4. Τὸ πρῶτο ἀπ' Α εἶναι ἀπὸ τεφρὸ διταγωνικὸ κίονα πλάτους πλευρᾶς ±0.9 μ., τὸ τέταρτο ἀπὸ τεφρὸ τετράπλευρο μάρμαρο πλάτους πλευρᾶς 0.28 μ. καὶ πάχους 0.15 μ., ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα εἶναι χοντρά «μακρόνια».

ζόταν μὲ ἐπίπεδη ὀροφή ἀπὸ χοντρὲς σχιστολιθικὲς πλάκες ἐγκάρσια τοποθετημένες καὶ στηριγμένες στοὺς μακροὺς τοίχους τῆς δεξαμενῆς. Μία τέτοια πλάκα σώζεται στὸ δυτ. ἄκρο καὶ πολλὰ κομμάτια τοὺς βρέθηκαν στὸν πυθμένα τῆς στέρνας.

Ἡ ἐπίχωση τῆς στέρνας ἀπετελεῖτο: πάνω ἀπὸ τὶς σχιστολιθικὲς πλάκες τῆς ὀροφῆς τῆς ποὺ εἶχαν πέσει στὸν πυθμένα, βρέθηκαν στενόμακρα πουριὰ ἀνακατεμένα μὲ μεγάλες πέτρες καὶ ἀσβεστοχώματα. Σὲ πολλὰ ἀπὸ τὰ πουριὰ ὑπῆρχαν κατάλοιπα ἐγχρωμων κονιαμάτων. Τὰ πουριὰ λόγω τοῦ σχήματός τους θὰ πρέπει νὰ ἀνῆκαν στὶς ἐνισχυτικὲς ζώνες ποὺ στήριζαν τὴν καμάρα, ἡ ὁποία κάλυπτε στὰ μεσοβυζαντινὰ χρόνια τὸ βόρειο κλίτος τῆς βασιλικῆς, τὸ ὁποῖο θὰ εἶχε μετατραπεῖ λόγω τῆς τοιχογράφησης ποὺ κατάλοιπά της παρατηρήθηκαν καὶ στοὺς κατακόρυφους τοίχους¹, σὲ προσαρτημένο παρεκκλήσι. Τὸ ἀνώτερο στρώμα τῆς ἐπίχωσης πάχους ± 0.60 μ. ἀπετελεῖτο ἀπὸ ἀσβεστοχώματα ἀνακατεμένα μὲ μικρὲς σχετικὰ πέτρες καὶ βήσσαλα. Μέσα στὴ στέρνα βρέθηκαν πεσμένοι οἱ τρεῖς ἀράβδωτοι κίονες² καὶ τὰ ἀντίστοιχα κιονόκρανα τῆς βόρ. κιονοστοιχίας τῆς βασιλικῆς.

Τὰ ἀξιολογότερα εὐρήματα

Α. Μ α ρ μ ά ρ ι ν α

1) Βάση ἰωνικοῦ κιονίσκου διαμ. 0.24 μ. Βρέθηκε κάτω ἀπὸ τὸ μεσοβυζαντινὸ δάπεδο τοῦ ἀνατ. ἄκρου τοῦ νότ. κλίτους. Κάτω ἔχει τετράγωνη πλίνθο (0.30×0.30 μ.) πάχους 0.043 μ. Καὶ ἀκολουθεῖ διπλὸ κοιλόκυρτο κυμάτιο. Ἴσως ἀνήκει σὲ κιονίσκο τραπέζης³.

2) Τμῆμα κυκλικῆς τράπεζας προθέσεως χορδῆς 0.61 μ., πάχους 0.020 μ. (πίν. 181α). Βρέθηκε πεσμένο μέσα στὸν τ. 43. Ἐχει περιχέλιωμα πλάτους 0.007 μ. καὶ πάχους 0.012, ποὺ κοσμεῖται μὲ δύο ἀδρά λαξευμένους ἐπιπεδόγλυφους σταυροὺς τύπου Μάλτας.

3) Τμῆμα ἐπιθήματος ἀπὸ τεφρὸ μάρμαρο ($0.32 \times 0.21 \times 0.29$ μ.). Φέρει στὴ σωζόμενη λοξότμητη πλευρὰ τμῆμα ἀνάγλυφου τρισιχιδοῦς κύκλου ποὺ θὰ ἐνέκλειε ἰσοσκελῆ σταυρὸ ἀπὸ τρισιχιδῆ ταινία μὲ διευρυνόμενες τὶς ἀπολήξεις τῶν κεραίων. Σώζεται ἡ πάνω καὶ τμήματα τῶν ὀριζόντιων κεραίων. Στὴ

1. ΠΑΕ 1978, 185.

2. Ὁ 1ος ἀπ' Α διαμ. 0.35 μ. εἶναι σπασμένος σὲ δύο κομμάτια ὕψ. 1.38 μ., 0.90 μ. Τὸ α' ἔχει κατακόρυφη ἐγκοπὴ 0.48×0.14 μ. καὶ βάθος 0.08. Ὁ 2ος ὕψ. 2.37 μ. διαμ. 0.34 (ΠΑΕ 1978, 183 - 85). Ὁ 3ος (τμῆμα ὕψ. 1.29, διαμ. 0.31 μ.). Καὶ οἱ τρεῖς ἔχουν στὴ μία ἄκρῃ ἀνάγλυφο δακτύλιο.

3. Πρβ. Α. ΟΡΑΝΔΟΥ, Ἡ ξυλόστεγη παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς μεσογεικῆς λεκάνης (1952) εἰκ. 405.

διασταύρωσή τους κύκλος¹. Έκατέρωθεν τῆς σωζόμενης κεραίας κατάλοιπα ἴσως τῶν ἀποκαλυπτικῶν γραμμάτων Α, Ω.

4) Ἀκέραιο ἀκόσμητο τετράγωνο ἐπίθημα (0.56×0.56 μ. πάνω, 0.42×0.42 κάτω, ὕψος λοξότμητης πλευρᾶς 0.14 μ. καὶ κατακόρυφης πάνω ταινίας 0.011 μ.) ἀπὸ τεφρὸ μάρμαρο. Βρέθηκε μέσα στὴ στέρνα δίπλα στὸ ἀμέσως ἐπόμενο κιονόκρανο. Καὶ τὰ δύο μαζὶ ἔστεφαν τὸν δεῦτερο ἀπὸ Α κίονα τῆς βόρ. κιονοστοιχίας.

5) Ἀκέραιο διζώνο κορινθιάζον κιονόκρανο ἀπὸ ὑπόλευκο χονδρόκοκκο μάρμαρο συνολικοῦ ὕψους 0.47 μ., διαμ. βάσης 0.34 μ., πλευρᾶς ἄβακα 0.50 μ. Λεῖπει τμῆμα μιᾶς γωνίας τοῦ ἄβακα. Ἡ κάτω ζώνη κοσμεῖται ἀπὸ τέσσερα ἀκανθόφυλλα μὲ πλατὺ ἔξεργο σχηματικὸ ταινιόμορφο καυλό. Οἱ πάνω λοβοὶ τῶν ἀκανθοφύλλων ἀνακάμπτονται σχηματικά. Στὴν πάνω ζώνη ὑπάρχουν τέσσερα ἀκανθόφυλλα κάτω ἀπὸ τὶς γωνίες τοῦ ἄβακα. Μεταξὺ τῶν ἀκανθοφύλλων δισχιδεῖς ἑλικες ποὺ ὀριζοντιώνονται κάτω ἀπὸ τὸν ἄβακα, στὴ μέση τοῦ ὁποῖου ὑπάρχει ἡμικυλινδρικό ἐξόγκωμα μὲ χαραγές. Τὸ μεταξὺ τῶν ἐλίκων διάστημα παραμένει κενό. Ἰδιοῦ τύπου κιονόκρανα τοῦ 5ου - 6ου αἰ. βρίσκουμε στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ στὰ Ἱεροσόλυμα². Στὰ παραδείγματα ὅμως αὐτὰ τὰ φύλλα τῆς κάτω ζώνης ἀνακάμπτονται πολὺ καὶ μὲ ἄνεση, ὁ καυλὸς τοὺς δὲν εἶναι σχηματοποιημένος καὶ τὸ ἀνάγλυφο εἶναι ψηλότερο. Τὸ κιονόκρανο εἶναι τῆς ἴδιας τεχνικῆς μ' αὐτὸ ποὺ χρησιμεύει σὰν πόδι τῆς Ἀγ. Τράπεζας στὸ ναὸ τοῦ Ἀγ. Νικολάου στὸ Σταυρί. Τοῦτο χρονολογήθηκε γύρω στὰ 600³. Τὸ κιονόκρανο ποὺ βρέθηκε ἐφέτος ἐπιβεβαιώνει τὴν παλιότερη ὑπόθεση ὅτι τὸ κιονόκρανο στὸ Σταυρί προέρχεται ἀπὸ τὸ Τηγάδι.

6) Τμῆμα κορινθιάζοντος κιονοκράνου ἀπὸ τεφρόλευκο μάρμαρο ὕψους 0.45 μ., διαστ. ἄβακα 0.33×0.37 μ. Τὸ μισὸ τοῦ πάνω μέρους τῆς καλάρου ἦταν ἀλάξυτο. Εἶναι διζώνο μὲ δύο σειρὲς φύλλα ἀκάνθου τῆς ἴδιας τεχνικῆς μὲ τὸ προηγούμενο. Βρέθηκαν ἐπίσης θραύσματα κορινθιαζόντων κιονοκράνων ἴδιας τεχνικῆς.

7. Κιονόκρανο κολουροκωνικοῦ σχήματος (ὕψους 0.375 μ., πλευρᾶς ἄβακα 0.50 μ.) ἀπὸ ἄσπρο χονδρόκοκκο μάρμαρο πολὺ φθαρμένο. Στὴ βάση σώζει τμῆμα διακόσμου ἀπὸ λεπτὰ λογχοειδῆ φύλλα ποὺ διατάσσονται σὲ σχῆμα ψαροκόκαλου. Πιὸ πάνω ζιγκ-ζάγκ διάκοσμος ἀπὸ δισχιδῆ ταινία. Μεταξὺ τῶν διαγραφομένων γωνιῶν ὑπάρχουν βαθεῖς λακκίσκοι ἀπὸ τρυπάνι. Θραῦσμα μὲ ὅμοιο διάκοσμο βρέθηκε τὸ 1978⁴ ποὺ χρονολογήθηκε στὸν 6ο αἰ. καὶ ὑποστηρίχθηκε ὅτι ὁ διάκοσμος τοῦ καλαθιοῦ θὰ ἦταν διάτρητος καὶ ἐξέπεσε,

1. Πρβ. Α. ΟΡΑΝΔΟΥ, ὁ.π. εἰκ. 269 - 270. Πρβ. καὶ τὸ ἐπίθημα ποὺ βρέθηκε τὸ 1964 (ΠΑΕ 1964, 128, πίν. 128β).

2. R. KAUTSCH, Kapitellstudien (1936), πίν. 14.184, 23.354.

3. ΠΑΕ 1964, 128, σημ. 1, εἰκ. 128α.

4. ΠΑΕ 1978, 187 - 188.

ἀφοῦ τέτοιου εἵδους θωράσματα βρέθηκαν στὴν ἀνασκαφή. Τὸ ἴδιο θὰ συνέβη καὶ στὸ φετινό.

8) Τρία κομμάτια θωρακίου ἀπὸ ἄσπρο μάρμαρο πάχους 0.08 μ. α) Δύο συγκολλώμενα 0.48×0.25 ἔχουν ἐξέχον πλαίσιον πλάτους 0.10 μ. καὶ κοσμοῦνται μὲ ἀκανθόφυλλα. β) 0.30×0.33 ἔχει ἴδιου πλάτους πλαίσιο ποῦ τμῆμα του κοσμεῖ ἀβακοειδές. Τὸ ὑπόλοιπο διασώζει μία κεραία σταυροῦ ποῦ ἀπολήγει σὲ γωνιώδες τρίφυλλο καὶ τμῆμα τῆς ἄλλης. Ὁ σταυρὸς στὴ μέση ἔχει στεφάνι ἀπὸ σχοινοειδές κόσμημα. Μεταξὺ τῶν κεραίων μεγάλο ἀκανθόφυλλο. Ἰδίου τύπου σταυρὸς σὲ θωράκιο καὶ σχοινοειδές στεφάνι στὴ διασταύρωση τῶν κεραίων του μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι οἱ κεραῖες τοῦ σταυροῦ ἀποδίδονται μὲ τὸ ἴδιο σχοινοειδές κόσμημα, βρίσκουμε στὰ γλυπτὰ ἀπὸ τέμπλο τοῦ Ἀγ. Θεοδώρου («τοῦ Καλοῦ») τοῦ 12ου αἰ¹.

9) Κιονόκρανο συμφυές μὲ τὸν ὀκταγωνικὸ κιονίσκο μεσοβυζαντινοῦ τέμπλου ἀπὸ ἄσπρο μάρμαρο συνολικοῦ ὕψους 0.29 μ., τετράγωνης τομῆς 0.14×0.14 μ. Οἱ διακοσμημένες πλευρὲς ὕψ. 0.18 μ. καλύπτονται μὲ τέσσερα ἀκανθόφυλλα στὶς γωνίες. Στὴ μέση κάθε πλευρᾶς τέσσερις λακκίσκοι ἀπὸ τρυπάνι διατεταγμένοι σὲ τετράπλευρο. Ἡ λάξευση ἀμελὴς χωρὶς βάθος καὶ πρισματικῆς τομῆς.

Β. Π ή λ ι ν α

1) Ὑδροχόη (τ. 36) ὕψ. 0.11, διάμετρος βάσης 0.055 μ. Ὁ πηλὸς χονδρόκοκκος, σκληρὸς καὶ κόκκινος. Ἡ ἐπιφάνειά της ἄβαφη καὶ ἀδρῆ, λείπει τμῆμα τοῦ λαιμοῦ. Στὸν ὄμο ἔχει τρεῖς παράλληλους ἐγχάρακτους δακτυλίους. Πήλινες ἄγραφες ὕδροχόες βρέθηκαν σὲ παλαιοχριστιανικοὺς τάφους τῆς Callatis στὴ Ρουμανία, σὲ τάφο στὸ El Jish τῆς Παλαιστίνης (4ος - 5ος αἰ.), σὲ τάφο τοῦ 5ου αἰ. τῆς βασιλικῆς τῆς Pirrera τῆς Ἰταλίας².

2) Τέσσερα κομμάτια ὀπτοπλίνθων μὲ ἀποτύπωμα στὴ μέση ἀνοικτῆς παλάμης στὸν μαλακὸ πηλό.

3) Λίγα ὄστρακα διάσπαρτα στὴν ἐπίχωση τῆς μεσοβυζαντινῆς καὶ ὕστερο-βυζαντινῆς περιόδου.

Γ. Γ υ ά λ ι ν α

1. Μυροδοχεῖα: α) (τ. 36) ὕψ. 0.08 μ. Σφαιρικὴ πεπιεσμένη κοιλία, ἐλαφρὰ κοίλη βάση. Στὴ βάση ὁ λαιμὸς ὕψους 0.033 μ. διευρύνεται διαμορφώνον-

1. IAAE 1977, 222, πίν. 137γ. Πρβ. καὶ 137α.

2. C. PREDA, Callatis. Necropola Romano-Bizantina (1980), πίν. IX - XI, XLV, XLIX, LXI, LXII, LXXV. N. MAKHOULY, Rock-Cut Tombs at El Jish, QDAP 8, 1939, πίν. XXX F, D. G. V. GENTILI, La basilica bizantina della Pirrera di croce camerina (1969), 85, εἰκ. 40.3. (Οἱ παρατηρήσεις στὰ ἀντικείμενα μικροτεχνίας ἔγιναν πρὶν τὸν καθαρισμὸ τους, ὁ ὁποῖος ὡς συνήθως ἀργεῖ.)

τας δακτύλιο. β) (τ. 38) ύψ. 0.085 μ. διαμ. κοιλίας 0.055. Σφαιρική λίγο ασύμμετρη κοιλιά. Λαιμός ίδιος με τοῦ προηγούμενου. Στή βάση σχηματίζει ἐξέχοντα δακτύλιο. γ) (τ. 50) ύψ. 0.20 μ. Σφαιρική κοιλιά, ἐλαφρά κοίλη βάση. Ὁ λαιμός ύψ. 0.37 μ. πού διευρύνεται πρὸς τὸ χεῖλος εἶναι ἴδιος με τῶν προηγούμενων. δ) (τ. 50) ύψ. 0.06 μ. Ἡμισφαιρική κοιλιά, ἐλαφρά κοίλη βάση διαμ. 0.06 μ. με ἀνάγλυφο δακτύλιο στὴν περιφέρεια. Ὁ λαιμός διευρύνεται στὴν ἀρχή του διαγράφοντας δακτύλιο, ὅπως στὰ πτοηγούμενα, ἐνῶ στενεύει στοῦ χεῖλος, ὅπου ἔχει ἔκτυπο δακτύλιο.

2. Ὑδροχόη (τ. 53) ύψ. 0.225 μ. Σφαιρική κοιλιά, ἐλαφρά κοίλη βάση διαμ. 0.045 μ. Ὁ ψηλὸς λαιμός διευρύνεται στοῦ χεῖλος διαμ. 0.043 μ. Παρόμοιες βρέθηκαν σὲ χριστιανικὸ τάφο στοῦ El Bassa τῆς Παλαιστίνης καὶ χρονολογούνται π. 396 καὶ στὴν Callatis (4ος αἰ.)¹. Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἀκέραιων ἀγγείων βρέθηκαν στοὺς περισσότερους τάφους θραύσματα ἄλλων πού ἀνήκουν κυρίως στὸν τύπο τῶν 4 πρώτων. Ὅλα, ὅπως ἤλθαν στοῦ φωῶς καὶ πέρυσι, εἶναι μονόχρωμα πράσινου, ἀνοιχτοῦ κυανοῦ ἢ καφὲ χρώματος. Παρόμοιου τύπου λαιμοὶ βρέθηκαν στὴν Κόρινθο². Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἀξιοσημείωτη εἶναι κωνική βάση σὲ τρία κομμάτια με ἐξεργη ὀδόντωση στὴν περίμετρο (τ. 56). Ἰδιοῦ τύπου βάσεις πού ἀνήκουν σὲ κύπελλα βρέθηκαν στὴν Κόρινθο³.

Δ. Μεταλλικά :

1. Ἀσημένια σκουλαρίκια τοῦ ἴδιου τύπου με τὰ χρυσὰ καὶ τὰ ὅμοιά τους ἀσημένια πού βρέθηκαν πέρυσι⁴. Τὰ τέσσερα εἶναι ἀκέραια.

2. Ζευγάρι σκουλαρικιῶν με ἀπλουστευμένο τὸ ἀνθέμιο τῶν προηγούμενων (τ. 54). Ἀποτελοῦνται ἀπὸ μικρὸ κύκλο ἢ δύο κύκλους πού ἐγκλείουν κουκίδες.

3. Χάλκινο σκουλαρίκι (τ. 32) σὲ τύπο κρίκου διαμ. 0.03 μ. με θηλύκωμα πού τὸ κάτω μισό του κοσμεῖται με περιπλεκόμενες μικρὲς ἄλυσίδες ἀπὸ φιλιγκράνα. Τμῆμα παρομοίου βρέθηκε στὴν Κόρινθο⁵ (πίν. 1828).

4. Ἀσημένιο σκουλαρίκι (τ. 40). Κρίκος διαμ. 0.011 πού ἔχει ἐνσωματωμένη σφαιρική χάνδρα ἀπὸ μπλὲ ὑαλόμαζα με τρεῖς λευκοὺς κύκλους καὶ κόκκινη στιγμὴ στοῦ κέντρο (μάτι πουλιοῦ).

1. J. H. LIFFE, A Tomb at El Bassa of c.A.D. 396, QDAP 3, 1934, εἰκ. 18,24. C. PREDA, ὁ.π. πίν. LIV. Μ 25.3.

2. Corinth XII, ἀρ. 775, 176. D. DAVIDSON - WEINBERG, A Medieval Mystery: Byzantine Glass Production, Journal of Glass Studies 17, 1975, 135, εἰκ. 15.

3. Corinth XII, ἀρ. 742. G. R. DAVIDSON, A Medieval Glass-Factory at Corinth, AJA 44, 1940, 308, εἰκ. 11, 12 ἀρ. 1.

4. ΠΑΕ 1980, 252 - 253.

5. Corinth XII, ἀρ. 2028.

5. Χάλκινο σκουλαρίκι (τ. 56). Κρίκος διαμ. 0.013 μ. ἀπὸ τὸν ὁποῖο κρέμεται μικρὸς σταυρὸς μήκ. 0.015 μ.

6. Ἀσημένιο σκουλαρίκι (τ. 29). Κρίκος διαμ. 0.030 μ. ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἔξαρτᾶται κόσμημα κωνικῆς μορφῆς ἀπὸ φιλιγκράνα. "Ομοίου τύπου βρέθηκαν στὴν Callatis (4ος αἰ.)¹, ὅχι ὅμως ἀπὸ φιλιγκράνα.

7. Βρέθηκαν ἀρκετοὶ ἀπλοὶ ἀσημένιοι, χάλκινοι καὶ σιδερένιοι κρίκοι.

8. Χάλκινο κλειδί (τ. 53) μήκ. μαζὶ μετὸν κρίκο 0.080 μ. "Ἐχει σωληνώ-μορφο σῶμα καὶ γλωσσίδα μετρεῖς τρύπες.

9. Χάλκινη διαμπερὴς δακτυλῆθρα (τ. 29) διαμ. 0.02 μ. ἴδια μετὴν περυσινή². Βρέθηκε κολλημένη μετρίαι χάλκινα δακτυλίδια, τὰ ὁποῖα προφανῶς φοροῦσε ὁ νεκρὸς στὸ ἴδιο δάκτυλο.

10. Δακτυλίδια (πίν. 182α-β), διάμ. ± 0.020 . Βρέθηκαν 44 ἀκέραια χάλκινα, 6 ἀσημένια καὶ 12 σιδερένια. Πολλὰ ἀπ' αὐτὰ εἶναι ἀπλοὶ κρίκοι, ἀρκετὰ ἔχουν ἐλλειψοειδῆ κυκλικὴ ἢ τετράπλευρη σφενδόνη μετ' ἐγγράρακτο συχνὰ διάκοσμο, τρία μετρίαι καὶ ἓνα ἀσημένιο μετρίαι. "Ἐνα ἔχει στὴν ἐλλειψοειδῇ σφενδόνῃ ἐγγράρακτους κύκλους μετρίαι στιγμὴ στὴ μέση. "Ομοιο βρέθηκε στὴν Κόρινθο³. Ἡ σφενδόνη ἐνὸς εἶναι ἡμισφαιρικὴ ἀπὸ ἀκτινωτὰ διατεταγμένη φιλιγκράνα μετρίαι προσέχουσα κουκίδα στὴν κορυφή. Ἡ πλατιά στεφάνη τοῦ ἀπὸ φιλιγκράνα ποῦ διαγράφει μέσα σὲ πλαίσιο ἐπάλληλες καμπύλες. Ἰδιοῦ τύπου στεφάνη τοῦ 6ου αἰ. βρίσκουμε στὴν Κόρινθο⁴. Δύο ἔχουν ἐγγράρακτο Χ στὴ σφενδόνῃ. Ἰδιο τοῦ 4ου - 6ου αἰ. βρέθηκε στὴν Κόρινθο⁵. Τὸ ἀξιολογότερο ἀπ' ὅλα εἶναι τὸ ἀσημένιο ποῦ βρέθηκε στὸν τάφο 52. Ἡ στεφάνη εἶναι ἀπὸ ἔλασμα πλ. 0.005 μ. Ἡ στρογγυλὴ σφενδόνῃ (πίν. 181β) διαμ. 0.016 μ. ἔχει στὴν περίμετρό της δύο δακτυλοὺς καὶ μεταξὺ τους τέσσερις συνδέσμους. Τὸ βαθὺ αὐτὸ πλαίσιο γεμίζει μετρίαι σμάλτο ποῦ παριστάνει σὲ πράσινο βάθος ὄρθιο παγώνι μετρίαι κεραία στὸ κεφάλι ποῦ ἀπολήγει σὲ καρδιόσχημο. Τὸ πτηνὸ ἀποδίδεται μετρίαι λίγα πολύχρωμα διάχωρα ποῦ περικλείονται ἀπὸ λεπτὰ χρυσὰ σταθερὰ διαγραμμένα ἔλασματα. Τὸ πτηνὸ παρ' ὅλο τὸ μικρὸ μέγεθός του διακρίνεται γιὰ τὴ φυσιοκρατικὴ καὶ ζωερὴ στάση του, ποῦ θυμίζει τὸ ἴδιο θέμα — παγώνι καὶ καρδιόσχημο — ποῦ κοσμεῖ σταυρὸ μετρίαι σμάλτο τῆς συλλογῆς τοῦ Dumbarton Oaks (β' μισὸ 6ου αἰ.)⁶.

11. Πόρπες. Βρέθηκαν 12 ἀκέραιες χάλκινες.

α) Ἀπ' αὐτὲς 6 ἀνήκουν στὸν πολὺ διαδεδομένον τύπο τῶν τριγωνικῶν μετρίαι διάτρητο σῶμα ποῦ ἀπολήγει κάτω σὲ δίσκο, ἴδιες μετρίαι τίς δύο ποῦ βρέθηκαν πέ-

1. C. PREDA, ὁ.π. πίν. XVII, LVIII - 1, LXXIX-M 296.

2. ΠΑΕ 1980, 254.

3. Corinth XII, ἀρ. 1852.

4. Στὸ ἴδιο, ἀρ. 1830.

5. Στὸ ἴδιο, ἀρ. 1853.

6. K. WESSEL, Die Byzantinische Emailkunst (1967), ἀρ. 3.

ρουσι¹. Έχουν διαστάσεις $\pm 0.065 \times 0.034$ μ. ἐκτὸς μιᾶς πού ἔχει μῆκ. 0.07 μ. Βρέθηκαν ἀνὰ μία στοὺς τ. 32, 40, 42 καὶ τρεῖς στὸν τ. 45 (πίν. 182γ).

β) Τρεῖς γλωσσοειδεῖς μὲ ἐγχάρακτο οἱ δύο καὶ ἀνάγλυφο ἡ τρίτη διάκοσμο. Ἀνὰ μία στοὺς τ. 45 (0.060×0.022), τ. 52 (0.068×0.028 μ.), τ. 29 (0.062×0.028 μ.). Μία ἴδιου τύπου εἶχε βρεθεῖ καὶ πέρυσι².

γ) Μία μὲ συμπαγῆς σῶμα σχήματος ὀξυκόρυφου τριγώνου (τ. 45) μῆκ. 0.060 μ. Θυμίζει οὐγγρική πόρπη μὲ τὴ διαφορά ὅτι ἡ τελευταία ἀπολήγει σὲ δισκᾶριο μὲ τρύπα καὶ κρίκο³.

δ) Πόρπη τοῦ τύπου «μὲ ἐκατέρωθεν φύλλα ἢ ἐκφύσεις»⁴ (τ. 42) 0.055×0.25 . Τὸ τριγωνόσχημο σῶμα πού ἀπολήγει κάτω σὲ σταγόνα κοσμεῖται στὴ μέση μὲ τρία ἐπάλληλα ἔκτυπα καρδιόσχημα, στὰ πλάγια ἀπὸ τρία ἔκτυπα μηνοειδῆ φύλλα. Οἱ πόρπες πού ἐντάσσονται στὸν τύπο αὐτὸ ἔχουν καρδιόσχημη κοιλία καὶ δύο μόνον φύλλα πάνω⁵. Ἐδῶ τὸ θέμα ἀπλοποιημένο ἐπαλαμβάνεται τρεῖς φορές.

ε) Καρδιόσχημη (τ. 51) 0.033×0.022 . Λεῖπει τὸ ἄκρο. Στὸ σῶμα δύο κοσμοειδεῖς ἀποφύσεις. Θυμίζει πόρπες τῆς Callatis⁶.

12. Σταυροί:

α) Χάλκινος ἀπὸ χονδρὸ ἔλασμα (τ. 42) 0.06×0.037 μ. Οἱ κεραῖες διαπλατύνονται στὴν ἄκρη καὶ ἀπολήγουν σὲ ἡμικυκλικὴ γλωσσίδα. Ἰδίου σχήματος σταυροὶ βρέθηκαν στὴν Κόρινθο⁷.

β) Χάλκινος ἀπὸ χονδρὸ σύρμα (τ. 52) 0.043×0.026 . Στὰ ἄκρα τῶν κεραίων ἀπὸ δύο προεξέχοντες δακτύλιοι. Στὸ σημεῖο συνάντησης τῶν κεραίων σχηματίζεται τετράπλευρο. Παρόμοιος βρέθηκε στὴν Κόρινθο⁸.

γ) Χάλκινος (τ. 38) 0.02×0.02 . Ἀποτελεῖται ἀπὸ πέντε ἐνωμένους κύκλους μὲ διπλὸ περίγραμμα καὶ στιγμὴ στὸ κέντρο.

δ) Σιδερένιος σταυρὸς (τ. 50) 0.042×0.019 . Ἡ κατακόρυφη κεραία ἀναδιπλώνεται πάνω διαμορφώνοντας κρίκο ἀνάρτησης.

13. Χάλκινο ἐξάρτημα σκουλαρικιοῦ(;) κωνικοῦ σχήματος μῆκ. 0.023 μ. (τ. 32). Ἐχει συμπαγῆς σῶμα περιβαλλόμενο μὲ φιλιγκράνα (πίν. 182ε). Παρόμοιο βρέθηκε στὴν Κόρινθο (6ος αἰ.)⁹.

1. ΠΑΕ 1980, 256.

2. ΠΑΕ 1980, 256.

3. J. HAMPEL, *Altertümer des Frühen Mittelalters in Ungarn* (1905), I, 293, εἰκ. 716.

4. Δ. Ι. ΠΑΛΛΑ, Αἱ «βαρβαρικά» πόρπαι τῆς Κορίνθου, Πρακτικά τοῦ Θ' Διεθν. Βυζαν. Συνεδρίου (1955) Α', 376.

5. Στὸ ἴδιο, πίν. 76, 1 - 4.

6. C. PREDÁ, ὁ.π. πίν. XV, LVIII. 4, LXXXIV.M320 - 1, LXXXV.1.

7. Corinth XII, ἀρ. 2080 - 2082.

8. Στὸ ἴδιο, ἀρ. 2077.

9. Στὸ ἴδιο, ἀρ. 2111.

Ε. Διὰ φ ο ρ α :

1. Δύο σταυροὶ ἀπὸ μαῦρο στεατίτη: α) (τ. 43) 0.019×0.016 μὲ φυλλόμορφες κεραῖες διακοσμημένες μὲ ἐγχάρακτους κύκλους καὶ στῆ μέσῃ στιγμῇ. Ἴδιος βρέθηκε στὴν Κόρινθο¹. β) (τ. 50) 0.028×0.017 τύπου Μάλτας. Οἱ κεραῖες κοσμοῦνται μὲ τὸ ἴδιο ὅπως καὶ οἱ προηγούμενες θέμα. Ὅμοιοι βρέθηκαν στὴν Κόρινθο².

2. Ὅστεινα κουμπιά: α) Βρέθηκαν 11 δισκοειδῆ διαμ. $0.011 - 0.03$ μ. ποὺ ἔχουν στὸ κέντρο διαμπερὴ ὀπὴ καὶ κοσμοῦνται μὲ ἐγχάρακτους ὀμόκεντρος κύκλους, ἀκτινωτὰ διατεταγμένες γραμμές, τρίγωνα καὶ μικροὺς κύκλους ποὺ ἐγκλείουν στιγμῇ. Ἴδια ἔχουν βρεθεῖ στὴν Κόρινθο³. 8) Ἐνα κυλινδρικό ποὺ ὁμοιά του ὑπάρχουν στὴν Κόρινθο⁴ (πίν. 182στ).

3. Μικρὴ ὑδροχόη ἀπὸ ὑαλόμαζα (τ. 29) ὕψ. 0.026 μ. ποὺ θὰ κρεμόταν ἀπὸ περιδέραιο, ὅπως αὐτὲς ἀπὸ τὴν Callatis⁵ καὶ ἀπὸ τὰ νεκροταφεῖα τοῦ 3ου - 5ου αἰ. τῆς Ἀσκάλωνος⁶ καὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ στὴν Παλαιστίνη⁷, στὰ ὁποῖα βρέθηκαν συναφῇ κοσμήματα καὶ ἀγγεῖα μὲ τοῦ Τηγανιοῦ.

4. Χάνδρες ἀπὸ περιδέραια ὑπῆρχαν στοὺς τ. 29, 32, 37, 42, 43, 50, 51, 52. Λίγες εἶναι ἀπὸ κεχριμπάρι καὶ ὀρεῖα κρύσταλλο καὶ πολλὲς ἀπὸ ὑαλόμαζα. Ἴδιες μ' αὐτὲς βρέθηκαν στὴν Κόρινθο⁸, στὴν Callatis⁹, σὲ νεκροταφεῖα τοῦ τέλους 3ου - 5ου αἰ. τῆς Ἱερουσαλὴμ¹⁰. Ὅμοιες ὑπάρχουν στὸ Castello Sforzesco στὴν Ἰταλία (6ος αἰ.)¹¹.

Συμπεράσματα

Τὰ φετινὰ εὐρήματα ἔρχονται νὰ ἐνισχύσουν τὰ πορίσματα ποὺ συνήχθησαν πέρυσι: α) ὅτι τὸ νεκροταφεῖο προϋπῆρχε τῆς βασιλικῆς ποὺ ξέρουμε μέχρι στιγμῆς, ἢ ὁποία μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στὸν 7ο αἰ., κοντὰ στῇ λεγόμενη

1. Στὸ ἴδιο, ἀρ. 2094.

2. Στὸ ἴδιο, ἀρ. 2073, 2074.

3. Στὸ ἴδιο, ἀρ. 2560, 2534, 2533, 2532, 2539, 2544, 2564.

4. Στὸ ἴδιο, ἀρ. 2589.

5. C. PREDA, ὁ.π. πίν. LXXVII.M 236-2, XXVI. M236 - 1.

6. J. H. LIFFE, Vaulted Tomb at Askalon, QDAP 2, 1933, σ. 182 - 83, πίν. XLVIII3.

7. R. W. HAMILTON - S. A. S. HUSSEINI, Shaft Tombs on the Nablus Road, Jerusalem, QDAP 4, 1935, 174, πίν. LXXXI.12.

8. Corinth XII, πίν. 121 - 122.

9. C. PREDA, ὁ.π. πίν. XXVI - XXVIII, LXXII.M197-2, LXXIII.M204-1, LXXIV. M. 209 - 1.2. LXXVII. M234, 233 - 2, 236-2, LXXVIII.M249, 250, 260-2, 262.

10. R. W. HAMILTON - S. A. S. HUSSEINI, ὁ.π. πίν. LXXXI.

11. O. ZASTROW, L'Oreficeria in Lombardia (1978) 37, εἰκ. 34 - 35, βλ. καὶ 40, εἰκ. 56.

βασιλική τοῦ Ὁσίου Νίκωνος τῆς Σπάρτης. Τὴν ἄποψη αὐτὴ ἐνισχύουν τὰ κιονόκρανα ποὺ χρονολογοῦνται πρὸς τὸν 7ο αἰ. καὶ φαίνεται ὅτι ἔγιναν γιὰ τὴ βασιλική αὐτή. Τὸ τμήμα τράπεζας προθέσεως μᾶς φέρει πάλι σὲ παλαιοχριστιανική ἐποχή. β) Οἱ διάφοροι τοῖχοι ποὺ βρέθηκαν μεταξὺ τῶν τάφων προδίδουν ὅτι οἱ τάφοι βρίσκονταν σὲ ἐσωτερικὸ χῶρο, τοῦ ὁποῦ αὐτὴ τὴ στιγμή δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ καθορισθεῖ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ μορφή. γ) Τὸ σημαντικότερο πόρισμα εἶναι ὅτι ἡ ταυτότης τῶν εὐρημάτων μὲ αὐτὰ ποὺ βρέθηκαν κατὰ καιροὺς στὴν Κόρινθο ἐπιβεβαιώνει τὴ διατυπωθεῖσα ἄποψη ὅτι ἡ φρουρὰ τοῦ κάστρου τοῦ Τηγαίου προερχόταν ἀπὸ τὴν Κόρινθο, καὶ ὅτι τὸ ἀρχικὸ κτίριο μέσα στὸ ὁποῖο βρίσκονταν οἱ τάφοι καταστράφηκε στὰ μέσα τοῦ 6ου αἰ. μὲ τὸ μεγάλο σεισμὸ τοῦ 550/51¹. Ἐπομένως τὰ κτερίσματα ποὺ βρέθηκαν στοὺς τάφους μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν στὸν 5ο - μὲ ἀ' μισὸ τοῦ 6ου αἰ. Τὴν ἄποψη αὐτὴ ἤλθε νὰ ἐνισχύσει καὶ τὸ ἐμφανισθέν, ὅταν εἶχε πλέον προχωρήσει ἡ ἐκτύπωση τῶν ΠΑΕ 1980, ἄρθρο τοῦ καθ. Δ. Ι. Πάλλα², στὸ ὁποῖο ἀναχρονολογοῦνται οἱ πολυσυζητημένες ἴδιες πόρπες τῆς Κορίνθου κοντὰ στὴν ἐποχὴ αὐτή.

Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ - Ν. ΓΚΙΟΛΕΣ - Χ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ

1. A. BON, *Le Peloponnèse Byzantin* (1951), 15 - 17.

2. D. I. PALLAS, *Données nouvelles sur quelques boucles et fibules considérées comme avars et slaves et sur Corinthe entre le VIe et le IXe s., Byzantinobulgarica* 7, 1981, 295 - 318 κυρίως 298 κέ.

(Πίν. 183 - 189)

1. "Αγ. Μάμας στὸν Καραβᾶ Κούνου. Βορειοδυτικὰ τοῦ οἰκισμοῦ στὸ δρόμο πρὸς τὸ Σταυρί, μέσα στὸ μαντρί τοῦ κ. Π. Λυκουσᾶ βρίσκεται μονόχωρος καμαροσκέπαστος ναῦσκος (7.48×2.50 μ.). Εἶναι κτισμένος μὲ μεγάλες πέτρες ἀδρὰ λαξευμένες, λίγα βήσσαλα καὶ ἀσβεστοκονίαμα. Ἡ εἴσοδος ἀνοίγεται στὴ νότια πλευρὰ καὶ ἔχει πάνω ἀπὸ τὸ μεγαλιθικὸ ἀνώφλι τῆς ἀνακουφιστικὸ τόξο. Σὲ ἀπόσταση 2.60 μ. ἀπὸ τὸν ἀνατ. τοῖχο σώζονται οἱ πρόβολοι ἐνισχυτικῆς ζώνης. Ὁ ναὸς διασώζει ἐρειπωμένο κτιστὸ τέμπλο.

Τοῖχογραφίαι. Ἀπὸ τὸ γραπτὸ διάκοσμο τοῦ ναοῦ σώζονται σπαράγματα. Στὸ μισογκρεμισμένο τεταρτοσφαῖριο τῆς ἀψίδας κατὰλοιπα Πλατυτέρας δεομένης καὶ στὸν ἡμικύλινδρο τρεῖς μισοκαταστραμμένοι μετωπικοὶ ἱεράρχες. Στὴν κόγχη τῆς Πρόθεσης μετωπικὸς διάκονος. Τὴν καμὰρα τοῦ ἱεροῦ κάλυπτε ἡ Ἀνάληψη (πίν. 183) ἀπὸ τὴν ὁποία σώζεται καλύτερα τὸ βόρειο ἡμιχόριο καὶ τμήμα τοῦ Χριστοῦ σὲ ἐλληψοειδῆ δόξα ποὺ τὴν κρατοῦν τέσσερις ἄγγελοι. Στὸ βόρειο ἡμιχόριο προηγεῖται ὁ Ἀρχοντας Μιχαὴλ ὅπως καὶ στὸ γειτονικὸ ναὸ τοῦ "Αγ. Νικήτα¹. Οἱ Ἀπόστολοι ἰσοκέφαλα παρατεταγμένοι ταυτίζονται μ' ἐπιγραφές. Ὁ Πέτρος (πίν. 183β) κρατᾷ σταυροφόρο ράβδο² καὶ ὁ Ἰωάννης εἶναι ἀγένειος, ὅπως συμβαίνει καὶ σ' ἄλλα μνημεῖα τῆς Λακωνίας³. Στὴ μέση τοῦ μετώπου τῆς ἀψίδας σώζεται τὸ δεξιὸ χερί δεομένης μορφῆς. Ἡ μορφή πρέπει νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὴν Παναγία τῆς Ἀνάληψης, ποὺ συχνὰ εἰκονίζεται στὴ Μάνη σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο τοῦ ναοῦ ἥδη ἀπὸ τὸν "Αγ. Παντελεήμονα Μπουλαριῶν⁴. Ἀριστερὰ τῆς σώζεται μισοκαταστραμμένη ἡ προτομή τοῦ Ἀρχοντος Ραφαή[λ] σὲ μετάλλιο. Ὁ Ἀγγελος Ραφαὴλ ταυτιζόμενος ἀπὸ ἐπιγραφή δὲν μπορεῖ ν' ἀνήκει στὸν Εὐαγγελισμό, ποὺ ὅχι σπάνια ἀπεικονίζεται στὸ μέτωπο τῆς ἀψίδας. Θὰ μπορούσε μὲ τὸν ἀντίστοιχό του ἄγγελο ποὺ δὲν σώζεται νὰ πλαισιώνουν τὴν Παναγία τῆς Ἀνάληψης, ὅπως συμβαίνει καὶ σ' ἄλλα μνημεῖα τῆς περιοχῆς καὶ ἰδιαίτερα στὸν "Αγ. Πέτρο

1. Βλ. παρακάτω, 257.

2. Ν. ΓΚΙΟΛΕΣ, Ἡ Ἀνάληψις τοῦ Χριστοῦ βάσει τῶν μνημείων τῆς Α' χιλιετηρίδας (1981) 329, 330.

3. Στὸ ἴδιο, 325. Βλ. καὶ παρακάτω, 258.

4. Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, "Ἅγιος Παντελεήμων Μπουλαριῶν, ΕΕΒΣ 37, 1969/70, 437 - 58, Ν. ΓΚΙΟΛΕΣ, ὁ.π. 258 - 260.

Γαρδενίτσας, ὅπου οἱ Ἄγγελοι εἰκονίζονται ἐπίσης σὲ μετάλλια. Ὅμως οἱ ἐν ἐσθήσεσι λευκαῖς ἄνδρες εἰκονίζονται ἤδη στὴν ἀρχὴ τῶν ἡμιχορίων τῆς παράστασης. Πρόκειται μάλλον γιὰ σύγχυση τῆς ιδιόρρυθμης διάταξης τῆς Ἀνάληψης στὴν περιοχὴ μὲ τὴ συχνὴ ἀπεικόνιση προτομῶν σὲ μετάλλια στὸ μέτωπο τῆς ἀψίδας¹.

Στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ βόρειου σκέλους τῆς καμάρας σώζονται σπαράγματα ἀπὸ τὴ *Γέννηση*. Ἀριστερὰ διακρίνεται ὄρθιος Μάγος μὲ δξυκόρυφο σκούφο ποὺ κρατᾷ στὰ χέρια κωνικὴ πυξίδα. Πιὸ πάνω γέρος βοσκὸς ἔχοντας στὸν ὄμο τὸ ραβδί του, ἀπ' ὅπου κρέμεται ποιμενικὸς σάκκος. Πιὸ ψηλὰ σώζονται δύο χέρια ποὺ κρατοῦν αὐλὸ καὶ δεξιὰ νεανικὸ κεφάλι καὶ φτερούγα ἀγγέλου. Ἀπέναντι στὸ νότιο σκέλος τῆς καμάρας σώζονται τὰ κάτω ἄκρα καὶ οἱ φτεροῦγες δύο ἀγγέλων ποὺ βαδίζουν πάνω σὲ βραχῶδες τοπίο πρὸς τ' ἀνατολικὰ. Οἱ μορφὲς ἀνήκουν προφανῶς στὴ *Βάπτιση*. Στὸ βόρειο ἄκρο τοῦ τυμπάνου τοῦ δυτικοῦ τοίχου σώζεται μόνον ὁ Αἰσθητὴς ἀπὸ τὴ *Σταύρωση*. Στὸ δυτικὸ ἄκρο τοῦ βόρειου σκέλους τῆς καμάρας εἰκονίζονται ἐξίτηλοι, ὀλόσωμοι οἱ Ἄγ. Ἀναργύροι μὲ μικρὸ γένι, νὰ κρατοῦν τὰ σύνεργα τοῦ ἐπαγγέλματός τους. Ἡ ἀπεικόνισή τους σὲ θέση ποὺ θὰ μπορούσε νὰ καταλαμβάνει σκηνὴ τοῦ Δωδεκάορθου σχετίζεται μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἅγιοι τιμῶνται ιδιαίτερα στὴν περιοχὴ. Στὴν κοντινὴ Κηπούλα ὑπάρχει ναὸς ἀφιερωμένος στὴ μνήμη τους καὶ στὸ γειτονικὸ ναὸ τοῦ Ἄγ. Νικήτα ἀπεικονίζονται δύο φορές². Κάτω ἀπὸ τοὺς Ἄγ. Ἀναργύρους, στὸν κατακόρυφο τοῖχο, ὑπάρχει παράσταση ἐξίτηλου ἐφιππου στρατιωτικοῦ ἁγίου καὶ ἀπέναντί του στὸ νότιο τοῖχο ἵχνη ἄλλου στρατιωτικοῦ ἁγίου. Στὸ ὕψος τῶν ποδιῶν τῶν Ἄγ. Ἀναργύρων σώζεται ἀποσπασματικὴ ἐννεάστιχη ἐπιγραφή. Διαβάζεται: Μνήσθητι κ(ύρι)ε τοῦ δούλου Νικ[ηφό]ρου. . . Ἡλῆα τοῦ. . . . τε[κ]νω. . . . αγ[ίου] μ[α]ρ[τυρος] Μάμαντος. . . , Μ[ηνί] Ἀπριλίου IB. . B ἰντ[ικτιώνος]. . .

Ὁ προπλάσμος εἶναι σκούρα ὥχρα, τὰ χαρακτηριστικὰ ἀποδίδονται μὲ μαύρη ἐνιαία γραμμὴ καὶ τὰ περιγράμματα τῶν γυμνῶν μερῶν μὲ ἔντονη κόκκινη. Κόκκινες κηλίδες τονίζουν τὰ μάγουλα καὶ τὰ φῶτα ἀποδίδονται μὲ ὠχρόλευκες γραμμές. Τὰ στενόμακρα πρόσωπα ἂν καὶ εἶναι ἐκφραστικά, παραμένουν ἀρκετὰ ἐπίπεδα. Στοὺς ψηλοὺς, λεπτοὺς λαιμοὺς στηρίζονται ἐπιμήκη κεφάλια, ποὺ θυμίζουν μορφὲς ἀπὸ τὸν Ἄγ. Πέτρο Γαρδενίτσας (πρώιμος 13ος αἰ.)³ καὶ τὸν Ἄγ. Γεώργιο στὸν Κουβαρῶ (τέταρτη δεκαετία 13ου αἰ.)⁴. Τὸ πλά-

1. Βλ. παρακάτω, 257 σημ. 3.

2. Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, Οἱ τοιχογραφίες τῶν Ἄγ. Ἀναργύρων Κηπούλας (1265), ΑΕ 1980, 97 - 118.

3. Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, Εἰκονογραφία τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν (1969), πίν. 3. YASUSHI NAGATSUKA, Τοιχογραφίες βυζαντινῶν ἐκκλησιῶν τῆς Ἐπιδαύρου Λιμερᾶς καὶ τῆς Μάνης (1978) 18 (γιαπωνέζικα).

4. DOULA MOURIKI, An Unusual Representation of the last Judgement in a Thir-

σιμο τῶν προσώπων στὸν "Αγ. Μάμα ἔχει ἀποδοθεῖ μὲ περισσότερη δεξιότη-
χνία ἀπ' ὅ,τι στὸ ναὸ τῆς Γαρδενίτσας. Ἡ πτυχολογία εἶναι σκληρή, γραμμική.
Οἱ ἀκμές τῶν πτυχῶν δηλώνονται μὲ σκοῦρες καὶ τὰ φῶτα μὲ ἄσπρες γραμμὲς
καὶ λίγες φωτεινὲς ἐπιφάνειες, ποὺ θυμίζουν τὴν πτυχολογία στὸν "Αγ. Πέτρο
Γαρδενίτσας¹. Μόνο ποὺ στὸν "Αγ. Μάμα ἡ πτυχολογία εἶναι περισσότερο
φροντισμένη καὶ πετυχαίνει σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις νὰ προβάλλει τὸν ὄγκο
τοῦ σώματος. Χαρακτηριστικὰ εἶναι καὶ στὰ δύο μνημεῖα τὰ κτενοσιδῆ φῶτα
στὰ φορέματα τῶν Ἀγγέλων τῆς Ἀνάληψης ποὺ κρατοῦν τὴ δόξα². Τεχνο-
τροπικὰ στοιχεῖα ποὺ πηγάζουν ἀπὸ τὴν ὑστεροκομνήνεια παράδοση μποροῦν
νὰ θεωρηθοῦν οἱ ἰδιαίτερα ψηλόλιγνες μορφές³, κάποια ἐπιτήδευση στὴν πτύ-
χωση τῶν ἄκρων ἱματίων (ἄγγελοι ποὺ κρατοῦν τὴ δόξα στὴν Ἀνάληψη, ἄγ-
γελοι Βάπτισης) καὶ οἱ ἔντονος κόκκινες κηλίδες στὰ μάγουλα⁴. Τὸ μνημεῖο
θὰ μπορούσε νὰ τοποθετηθεῖ στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 13ου αἰ. Ἡ τεχνολογία τῶν
τοιχογραφιῶν του ἀκολουθεῖ τὸ ἴδιο λαϊκὸ ρεῦμα ποὺ βρίσκουμε καὶ στὸ γει-
τονικὸ "Αγ. Πέτρο Γαρδενίτσας μὲ ἐλαφρὰ διαφοροποίηση ὡς πρὸς τὴν ποιό-
τητά τους.

2. "Αγ. Νικήτας στὸν Καραβᾶ Κούνου. Στὴ ΝΔ ἄκρη τοῦ οἰκισμοῦ ὑπάρχει
μονόχωρος ναῖσκος (4.85 × 2.75 μ.) μὲ μεταγενέστερα προστεθέντα χαμηλό-
τερο νάρθηκα (2 × 2.85 μ.) κτισμένους μὲ ἀργολιθοδομή. Στὴν ἀνάφρη τῆς δυτ.
εἰσόδου χρησιμοποιήθηκε τετράπλευρος ὀγκόλιθος (0.57 × 1.13 μ.) μὲ ἐγ-
χάρακτο σταυρὸ τύπου Γολγοθᾶ στὴν πρόσοψη. Πάνω ἀπ' αὐτὸ ὑπάρχει ἀνα-
κουφιστικὸ τυφλὸ τόξο ἀπὸ παρόλιθους. Ἐχει ἐρεπιπωμένο σήμερα κτιστὸ
τέμπλο μὲ μία πόρτα στὴ μέση. Στὴν ἀψίδα ὑπάρχει ἀγία Τράπεζα ἀπὸ τετρά-
πλευρη πλάκα ποὺ στηρίζεται σὲ ἀδρὰ πελεκημένο «κίονα».

Τοιχογραφίες. Στὸ ναὸ καὶ στὸ νάρθηκα σώζονται μισοκαταστραμ-
μένες τοιχογραφίες σὲ ἓνα στρώμα ποὺ ἀνήκουν ἀντίστοιχα σὲ δύο φάσεις.

Ναός. Τὸ τεταρτοσφαίριο τῆς ἀψίδας κοσμεῖ πολὺ ἀπολεπισμένη ἡ Βλα-

teenth Century Fresco at St. George near Kouvaras on Attica, ΔΧΑΕ περ. Δ', τ. 8,
1975 - 76, πίν. 75, 77, 82.

1. Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, *Εἰκονογραφία τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν*, πίν. 3.

2. YASUSHI NAGATSUKA, ὁ.π. πίν. 6.

3. Θυμίζουν τοὺς Ἀγγέλους στὴν ἀψίδα τῆς Matara Κάτω Ἰταλίας (12 - 13ος) (Α.
Rizzi, *Monachesimo bizantino e chiese rupestri in Basilicata. Aspetti e problemi*,
ΔΧΑΕ περ. Δ', τ. 5, 1969, πίν. 63) καὶ μορφὲς ἀπὸ τὸν "Αγ. Πέτρο στὰ Καλύβια
(Ν. COUMBARAKI - PANSELINOU, *Saint - Pierre de Kalyvia Kouvara et la chapelle*
de la Vierge de Merenda (1976) πίν. 9, 10, 11).

4. Πρβ. Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ, *Αἱ τοιχογραφίαι τῶν Ἀγ. Τεσσαράκοντα εἰς τὴν Ἀχει-
ροποίητον τῆς Θεσσαλονίκης*, ΑΕ 1957, 20 - 21. Μ. CHATZIDAKIS, *Aspects de la pein-
ture murale du XIII siècle en Grèce. L'Art byzantin du XIII siècle*. Symposium de
Sopocani 1965 (1967) 62, DOULA MOURIKI, ὁ.π. 165.

χεροντίσσα. Στόν ήμικύλινδρο στέκονται τέσσερις μετωπικοί *ιεράρχες*¹. Μετωπικές είναι και οί μορφές στους πλάγιους τοίχους τοῦ 'Ιεροῦ². 'Εκατέρωθεν τῆς κόγχης μοιράζεται ὁ *Εὐαγγελισμός*. Στό μέτωπο τοῦ ἀνατ. τοίχου ὑπάρχουν πέντε μετάλλια μὲ προτομές ὅπως συμβαίνει καὶ σ' ἄλλα μνημεῖα τῆς περιοχῆς³. 'Απὸ τίς προτομές οἱ δύο ἀκραῖες ἀγένειες ἀπὸ τὸν τύπο τῶν ἐνδυμάτων καὶ τὰ ἀντικείμενα ποὺ κρατοῦν μποροῦν νὰ ταυτιστοῦν μὲ τοὺς 'Αγ. 'Αναργύρους. 'Η γυναικεῖα μορφή ποὺ παρεμβάλλεται μετὰξὺ τους μπορεῖ νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὴν Θεοδότῃ, μητέρα τῶν ἀπὸ τὴν 'Ασία καταγομένων 'Αγ. 'Αναργύρων Κοσμά καὶ Δαμιανοῦ, ποὺ πολλές φορές εἰκονίζονται μαζί τους⁴. 'Η τρίτη ἀγένεια ἀνδρική μορφή μπορεῖ νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὸν 'Αγ. Παντελεήμονα, ποὺ συχνὰ ἀπεικονίζεται μαζί μὲ τοὺς 'Αγ. 'Αναργύρους⁵. Στό μεσαῖο καταστραμμένο μετάλλιο ἴσως εἰκονιζόταν ὁ 'Εμμανουήλ, ὅπως συμβαίνει καὶ στὰ προαναφερθέντα μνημεῖα τῆς Μάνης⁶.

Τὴν καμάρα πάνω ἀπὸ τὸ 'Ιερὸ καταλαμβάνει ἡ 'Ανάληψη (πίν. 184α). 'Απὸ εἰκονογραφικὴ ἄποψη σημειώνεται ἡ ἀπουσία τῆς Παναγίας ἀπὸ τὰ ἡμιχόρια, ὅπως συμβαίνει σὲ πολλὰ μνημεῖα ὅταν στὸ τεταρτοσφαῖριο τῆς ἀψίδας εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος ποὺ ἔχει τὸ ἴδιο θεολογικὸ περιεχόμενο μὲ τὴ μὴ ἱστορικὴ παρουσία της στὴν 'Ανάληψη⁷. 'Η δίζωνη δόξα τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἐσωτερικὰ ἑναστῇ καὶ ἐξωτερικὰ ἔχει ὠχρὴ ταινία ποικιλλόμενη μὲ ἄσπρες ἀκανόνιστες κυματιστὲς πινελιές. Τοῦτο θυμίζει τὴ δόξα τῆς ἰδίας σκηνῆς στὴν 'Αγ. Τριάδα στὸ Κρανίδι (1244)⁸, καὶ στὴν 'Αγ. Θέκλα στὴν Εὐβοία (π. 1296)⁹. 'Ισως στὰ ἐλλαδικὰ αὐτὰ μνημεῖα ἔχουμε μιὰ ἐκφυλισμένη ἀνάμνηση τῆς ιδιόμορφης δόξας τοῦ 'Αγ. Γεωργίου στὸ Kurbinovo (1191), ὅπου ἐκεῖ ὁ κυματισμὸς καὶ τὰ ψάρια στὴ δόξα ἐρμηνεύτηκαν σὰν τὸ ἐσχατολογικὸ στοιχεῖο τοῦ «ὕδατος ζῶντος» (Ζαχ. 14, 8 - 11)¹⁰. 'Ο Πέτρος κρατᾷ στὸ ἀριστερὸ τυλιγμένο εἰλητὸ

1. 'Απὸ Β - Ν ὁ Νικό[λαος], ἀδιάγνωστος, ὁ Χρυσόστομος, ὁ Βασίλειος.

2. Στὸ βόρ. ἱεράρχης καὶ διάκονος. Στὸ νότ. ὁ "Άγιος Πολύκαρπος.

3. Πρβ. ΠΑΕ 1978, 143, ΠΑΕ 1979, 164, 197, 204, πίν. 123α. Α. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΑΚΡΗ, Οἱ τοιχογραφίες τοῦ 'Αγίου Νικολάου Γλέζου στὴ Μέσα Μάνη, Δωδώνη 8, 1979, 305 - 7, εἰκ. 2, 5.

4. Μ. ΑΣΠΡΑ - ΒΑΡΔΑΒΑΚΗ, Οἱ βυζαντινὲς τοιχογραφίες τοῦ Ταξιάρχῃ στὸ Μαρκόπουλο 'Αττικῆς, ΔΧΑΕ περ. Δ', τ. 8, 1976, 211.

5. Στὸ ἴδιο, 213.

6. Βλ. σημ. 3.

7. Ν. ΓΚΙΟΛΕΣ, 'Η 'Ανάληψις, 304 σημ. 3.

8. S. KALOPISSI - VERTI, Die Kirche der Hagia Triada bei Kranidi in der Argolis (1244) (1975) 108 - 9, πίν. 7.

9. Ι. ΛΙΑΠΗΣ, Μεσαιωνικὰ μνημεῖα Εὐβοίας (1971), πίν. 86.

10. L. HADERMANN - MISGUICH, Les eaux vives de l'ascension dans le contexte visionnaire des Théophanies du Kurbinovo, Byzantion 38, 1968, 374-85. Ν. ΓΚΙΟΛΕΣ, ὁ.π. 294 σημ. 88.

καὶ κλειδιά, ὅπως στὸν Χρυσόστομο στὸ Γεράκι (τέλος 13ου αἰ.).¹ καὶ ὁ Ἰωάννης εἶναι ἀγένειος².

Τὸ ὑπόλοιπο τῆς καμάρας κοσμοῦν ἡ *Γέννηση* (πίν. 184β) καὶ ἡ εἰς Ἀδου Κάθοδος στὸ βόρειο σκέλος, ἡ Ὑπαπαντὴ καὶ ἡ Βαϊοφόρος στὸ νότιο. Τὸ ἴδιο εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα ἔχει καὶ ἡ καμάρα τοῦ γειτονικοῦ ναοῦ τῶν Ἀγίων Ἀναργύρων στὴν Κηπούλα (1265)³. Στὸ τύμπανο τοῦ δυτ. τοίχου εἰκονίζεται ἡ πολυπρόσωπη σκηνὴ τῆς *Σταύρωσης*. "Ὅλες οἱ σκηνές εἶναι μισοκαταστραμμένες. Οἱ τέσσερις πρῶτες εἶναι ὀλιγοπρόσωπες καὶ συντηρητικῆς εἰκονογραφικῆς, αὐστηρὰ συμμετρικῆς ὀργανωμένες καὶ δὲν παρουσιάζουν εἰκονογραφικὲς ἰδιομορφίες.

Στὸ βόρειο τοῖχο τοῦ ναοῦ καὶ δίπλα στὸ τέμπλο εἰκονίζεται ἔφιππος ὁ ἐπώνυμος ἅγιος τοῦ ναοῦ *Νικήτας* ποὺ κρατᾷ δόρυ μὲ σημάδια, ὅπως στρατιωτικοὶ ἅγιοι στὸν Ἅγιο Νικόλαο τὸν Ὀρφανὸ Θεσσαλονίκης⁴ καὶ σὲ δύο εἰκόνες τοῦ Σινᾶ (13ος αἰ.).⁵ Ἀκολουθοῦν ἔφιππος ὁ Ἀγ. *Δημήτριος* καὶ ὄρθια μορφή. Στὸ νότιο τοῖχο δίπλα στὸ τέμπλο ἐλαφρὰ στραμμένος πρὸς αὐτὸ ὁ Ἀγ. Ἰωάννης] ὁ Π[ρό]δ[ρο]μος. Ἀνήκει προφανῶς σὲ σύνθεση *Δέησης* ποὺ τὰ ὑπόλοιπα δύο πρόσωπα θὰ εἰκονίζονταν στὸ κτιστὸ τέμπλο ὅπως συμβαίνει καὶ σ' ἄλλα μνημεῖα τῆς Μάνης⁶. Ἀκολουθοῦν ὄρθιοι ὁ Ἅγιο[ς] Γεώργιο[ς], ὁ Ἀγ. Θεόδωρος ὁ Τ[ή]ρ[ω]ν καὶ ὁ ὅσιος [πα]τήρ ἡμ(ῶν) *Νίκων* [ὁ Μετανοεῖτε]. "Ὅλες οἱ μορφὲς ἐκτὸς τῆς πρώτης εἶναι πολὺ καταστραμμένες.

Τὸ εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα τοῦ ναοῦ εἶναι ἀφ' ἑνὸς συντηρητικὸ μὲ τοὺς μεταπικνὺς ἱεράρχες στὴν ἀψίδα, πράγμα ποὺ συνηθίζεται ὀλόκληρο τὸν 13ο αἰ. στὴν περιοχὴ, ἀφ' ἑτέρου ὅμως στὸν κυρίως ναὸ ἀκολουθεῖται τὸ συνηθισμένο στὴν παλαιολόγια ἐποχὴ πρόγραμμα μὲ τὴν ἔντονη προβολὴ τῶν στρατιωτικῶν ἁγίων. Τοῦτο ἐδῶ ἔγινε περισσότερο ἐπιτακτικὸ μιὰ καὶ ἡ ἐκκλησίαι εἶναι ἀφιερωμένη σὲ στρατιωτικὸ ἅγιο. Παράλληλα τὸ πρόγραμμα προσαρμόζεται στὴν τοπικὴ λατρεῖα μὲ τὴν ἀπεικόνιση τοῦ πολὺ ἀγαπητοῦ στὴν περιοχὴ Ἀγ. Νικήτα, στὸν ὁποῖο ἀφιερώνεται ὁ ναὸς⁷.

1. Ν. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ - Γ. ΔΗΜΗΤΡΟΚΑΛΛΗΣ, Γεράκι, Οἱ Ἐκκλησίες τοῦ οἰκισμοῦ (1981) 32, εἰκ. 59. Ὁ Πέτρος μὲ κλειδιά στὴν Ἀνάληψη ἀπαντᾷ συχνὰ στὴ Λακωνία βλ. Ν. ΓΚΙΟΛΕΣ, Ὁ ναὸς τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου Γαρδενίτσας Μέσα Μάνης, *Λακωνικὰ Σπουδαῖ* 3, 1977, 51 καὶ τοῦ ἴδιου, Ἡ Ἀνάληψις, 330 - 331.

2. Βλ. παραπάνω, σ. 254.

3. Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, "Ἅγιοι Ἀναργύροι, 102.

4. Α. ΤΣΙΤΟΥΡΙΔΟΥ, Ἡ ἐντομία ζωγραφικὴ τοῦ Ἀγίου Νικολάου στὴ Θεσσαλονίκη (1978) 172 σημ. 28, εἰκ. 87, 90, 91.

5. Γ. καὶ Μ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Εἰκόνες τῆς Μονῆς Σινᾶ (1956), εἰκ. 185, 187.

6. Πρβ. ΠΑΕ 1979, σ. 173, 176, ΠΑΕ 1978, 143.

7. Πρβ. Ν. ΓΚΙΟΛΕΣ, Ἀγ. Ἰωάννης ὁ Θεολόγος, 65. Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, Οἱ τοιχογραφίες τοῦ Ἀγίου Νικολάου Μονεμβασίας, ΔΧΑΕ περ. Δ', τ. 9, 1977 - 79, 42 σημ. 20.

καὶ τοῦ ἰδιαίτερα τιμώμενου στὴ Λακωνία ὁσίου Νίκωνα τοῦ Μετανοεῖτε¹.

Τὶς τοιχογραφίες τοῦ ναοῦ διακρίνει ἡρεμία, ἐπιπεδότητα καὶ ἔντονη γραμμικότητα. Οἱ ἀναμνήσεις ἀπὸ τὸ β' μισὸ τοῦ 12ου αἰ. εἶναι περισσότερο περιορισμένες ἀπ' ὅ,τι στὸ γειτονικὸ ναὸ τῶν Ἀγίων Ἀναργύρων Κηπούλας (1265)². Ἐχοῦμε λιγότερες ψηλόλινγες μορφές (Ἵπαπαντὴ) ἀπ' ὅ,τι ἐκεῖ καὶ ἀσήμαντες περιπτώσεις ἐπιτηδευμένης πτυχολογίας. Ἡ πτυχολογία εἶναι γενικὰ σκληρή, γραμμικὴ καὶ τὶς περισσότερες φορὲς ἄκαμπτη. Οἱ πτυχές πέφτουν συνήθως κατακόρυφα ἢ διαγράφουν ἀνάλογα μὲ τὸ σημεῖο τοῦ σώματος ποὺ καλύπτουν ἀδέξια γεωμετρικὰ σχήματα ποὺ ἀποδιοργανώνουν τὴν ἀνατομία. Οἱ ἀκμὲς τῶν πτυχῶν δηλώνονται μὲ ἔντονος ἄσπρος ἢ ρόδινης γραμμὲς καὶ σκιαζοῦνται μὲ πλατιῆς ἐπιφάνειες ἢ λωρίδες τοῦ βασικοῦ χρώματος τοῦ ἐνδύματος ποὺ παραμένει ἀκάλυπτο. Φωτεινὲς ἐπιφάνειες συνδυασμένες μὲ ὁμοίochρωμες ἀκτινωτὰ διατεταγμένες γραμμὲς ποὺ προσπαθοῦν νὰ προβάλουν στὰ ἐνδύματα τὶς καμπυλόττες τοῦ σώματος εἶναι συχνές. Τέτοιου εἴδους πτυχολογία ἀπαντᾷ στοὺς Ἀγ. Ἀναργύρους Κηπούλας καὶ κυρίως στὸν Ἀγ. Νικόλαο στὸ ὁμώνυμο χωριὸ τῆς Μονεμβασίας (τέλος 13ου αἰ.)³. Οἱ ἐλικοσιδεῖς σκούρες πτυχές ποὺ στὸ τελευταῖο μνημεῖο εἶναι πολὺ συχνές ἐδῶ ἀπαντοῦν μόνο μιὰ φορὰ, στὸν Γαβριὴλ τῆς Ἀνάληψης. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὶς ἀκτινοσιδεῖς πτυχές ποὺ βρίσκουμε στὸ δεξιὸ χέρι τοῦ Ἀδάμ τῆς εἰς Ἀδου Καθόδου μόνον, ἐνῶ στὸν Χρυσόστομο στὸ Γεράκι (τέλος 13ου αἰ.) εἶναι σὲ πλατιά χρήσι⁴, μνημεῖο μὲ τὸ ὁποῖο συγγενεὺι ἀρκετὰ σὲ γενικότερες γραμμὲς ἢ πτυχολογία τοῦ Ἀγ. Νικήτα, ποὺ θυμίζει τὴν κάπως σκληρότερη πτυχολογία τῆς Ὁμορφης Ἐκκλησιᾶς στὴν Αἴγινα (1284)⁵. Τὸ ἴδιο μπορούμε νὰ ποῦμε καὶ γιὰ τὴν ἀπόδοση τῶν ἐκφραστικῶν προσώπων μὲ σιτόχρωμο προπλασμὸ ποὺ σκιαζεται ἐλαφρὰ μὲ πράσινη σκιά στὸ περίγραμμα, στὰ πλάγια τῆς μύτης καὶ γύρω στὰ μάτια. Ὁ φωτισμὸς γίνεται μὲ ὠχρόλευκες πλατιῆς ἐπιφάνειες. Τὰ γραμμικὰ φῶτα εἶναι λίγα.

Οἱ τοιχογραφίες τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγ. Νικήτα ἀκολουθοῦν ἓνα συντηρητικὸ λαϊκότεροπο ρεῦμα τοῦ β' μισοῦ τοῦ 13ου αἰ. διαφορετικὸ ἀπὸ αὐτὸ ποὺ βρίσκουμε στοὺς Ἀγ. Ἀναργύρους στὴν Κηπούλα καὶ περισσότερο προσαρμολογμένο

1. N. B. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, Εἰκονογραφία τοῦ Ὁσίου Νίκωνος, Πελοποννησιακὰ 5, 1964, 306 - 319.

2. N. B. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, Ἀγ. Ἀναργυροί, 115, πίν. 25α, γ, 26β, 27β - γ.

3. Στὸ ἴδιο, πίν. 30α, 31β, 32, 33, 34α. Τοῦ ἴδιου, Ἀγ. Νικόλαος, 55 - 56, πίν. 12, 13, 14, 15.

4. Ν. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ - Γ. ΔΗΜΗΤΡΟΚΑΛΛΗΣ, ὁ.π. εἰκ. 18 - 20, 61 - 63, πίν. 15, 16, 17.

5. ΑΔ 22, 1967, Χρονικά πίν. 24 - 26. ΑΙΜ. ΓΚΙΑΟΥΡΗ, Ὁ ναὸς τοῦ Ἀγίου Νικολάου κοντὰ στὸ Γεράκι, ΑΔ 32, 1977, Μελέται πίν. 43. Μ. CHATZIDAKIS, Aspects, εἰκ. 25.

στήν ἐποχή του, χωρίς ὅμως νὰ φτάνει τὶς προχωρημένες ἀντιλήψεις γιὰ τὴ δῆλωση τῆς σωματικότητας καὶ τοῦ τρισδιάστατου τοῦ χώρου ποὺ βρίσκουμε στὸ ἐπαρχιακὸ μνημεῖο τῆς Μεταμόρφωσης στὸ Πυργὶ τῆς Εὐβοίας (π. 1296)¹. Ἔτσι οἱ τοιχογραφίες αὐτὲς τοῦ Ἀγ. Νικήτα μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν μεταξὺ τῶν Ἀγ. Ἀναργύρων Κηπούλας (1265) καὶ τοῦ τελευταίου μνημείου. Κοντὰ στὰ συντηρητικὰ, λαϊκοῦ χαρακτήρα μνημεῖα τῆς ἐποχῆς, ὅπως ἡ Ὁμορφη Ἐκκλησιὰ στὴν Αἴγινα (π. 1284) καὶ ὁ Ἀγ. Γεώργιος στὸ Κούνενι τῆς Κρήτης (1284)², δηλ. στὴν περίοδο 1270 - 1290.

Ν ὁ ρ θ η κ α ς. Στὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ὁ διάκοσμος εἶναι μισοκαταστραμμένος. Στὸν ἀνατ. τοῖχο διακρίνονται δεξιὰ τῆς πόρτας δύο γεροντικὲς ἀντικριστὲς μορφὲς ποὺ κρατοῦν γραμμένα εἰλητά. Ἀπὸ τὰ κείμενα τῶν εἰλητῶν συνάγεται ὅτι πρόκειται γιὰ τοὺς προφῆτες Δαυὶδ καὶ Ἡσαΐα ποὺ ἀπὸ τὸν 13ο αἰ. συνοδεύουν τὴ Βάπτισι³. Στὸ νότιο τοῖχο ὑπάρχουν κατὰλοιπα τῆς Κοίτης τῆς Παναγίας. Σύνθεση συντηρητικῆ εἰκονογραφικῆ, ὁ Χριστὸς δὲν περιβάλλεται ἀπὸ δόξα οὔτε περιστοιχίζεται ἀπὸ ἀγγέλους. Προσδευτικὸ στοιχεῖο μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ τὸ συνεχὲς ἀρχιτεκτονικὸ σκηνικὸ καὶ οἱ θρηνοῦσες γυναῖκες ποὺ στέκονται πίσω ἀπὸ τοὺς ἀποστόλους, ὅπως συμβαίνει στὸν Ἀγ. Νικόλαο στὸ ὁμόνυμο χωριὸ τῆς Μονεμβασίας (τέλος 13ου αἰ.) καὶ στὴν Παλαιοπαναγίᾳ Λακεδαιμονίας (1305/6)⁴.

Στὸ τύμπανο τοῦ ἀνατ. τοίχου ἔχουμε στὴ μέση προτομὴ τῆς Παναγίας δεομένης ποὺ περιστοιχίζεται ἀπὸ τοὺς δύο σκηπτροκρατοῦντες ἀρχαγγέλους. Ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς Παναγίας σὰν *κεχαριτ(ωμένης)* δὲν σχετίζεται μὲ συγκεκριμένο εἰκονογραφικὸ τύπο, ἀλλὰ εἶναι ὑμνολογικὴ ἐπίδραση⁵.

Στὸ βόρειο τμήμα τοῦ ἀνατ. τοίχου ὄρθιος ἱεράμ[τικὸς] ἄγιος καὶ ὁ Ἀγ. Νικόλαος (πίν. 186β). Μετὰ τὸν τελευταῖο στὸ βόρειο τοῖχο ὁ ἄγιος Κοσ[μῆς] καὶ ἀκολουθοῦν ἱεράρχης καὶ ἄγία. Στὴν καμᾶρα τέσσερις προτομές, ἀνατολικά ἱερατικῶν ἁγίων καὶ δυτικὰ ἱεραρχῶν. Στὸ τύμπανο τοῦ δυτ. τοίχου πάνω ἀπὸ

1. I. ΔΙΑΠΗΣ, ὁ.π. πίν. 105 - 111. M. CHATZIDAKIS, ὁ.π. εἰκ. 23. NT. ΜΟΥΡΙΚΗ, Οἱ τοιχογραφίες τοῦ Σωτήρα στὸ Ἀλεποχώρι Μεγαρίδος (1978) 64, πίν. 75.

2. Κ. ΛΑΞΙΘΙΩΤΑΚΗΣ, Δύο ἐκκλησίαι στὸ νομὸ Χανίων, ΔΧΑΕ, περ. Δ', τ. 2, 1960 - 1961, πίν. 22, 24, 25. M. CHATZIDAKIS, ὁ.π. εἰκ. 26.

3. NT. ΜΟΥΡΙΚΗ, ὁ.π. 20 - 21.

4. N. B. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, Ἀγ. Νικόλαος, πίν. 15. D. ΜΟΥΡΙΚΗ, Stylistic Trends in Monumental Painting of Greece at the beginning of the Fourteenth Century, L'Art Byzantin au début du XIVe siècle, Symposium de Gračanica (1973) 77, εἰκ. 47. PKG 3 (1968) 238, πίν. XXVII.

5. Ἀπαντᾷ στὴν Παναγία τοῦ Ἀράκου (1193) (Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Θεοτόκος ἡ Ἀρακιώτισσα τῆς Κύπρου. Πρόδρομος τῆς «Παναγίας τοῦ Πάθους», ΑΕ 1953 - 1954, 88), στὸν Πρόδρομο Σερρῶν (Α. ΕΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ, Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Καθολικοῦ τῆς μονῆς Προδρόμου παρὰ τὰς Σέρρας (1973) 19 - 20, πίν. 178). Καὶ στίς δύο ὁ εἰκονογραφικὸς τύπος διαφέρει.

τὴν εἴσοδο προτομὴ τοῦ ἄρ[χοντος] Μι[χαήλ], τοῦ φύλακα ἀγγέλου τοῦ ναοῦ.

Τὸ πρόσωπο τῆς Παναγίας πλάθεται μὲ σκούρα ὠχρα καὶ σκιάζεται διακριτικά μὲ ἐλαφρὰ πρασινοκαφέ σκιά κατὰ μῆκος τοῦ αὐστηροῦ περιγράμματος. Λίγα ὠχρόλευκα ἀπαλὰ φῶτα ἀπλώνονται στὰ ἐξέχοντα σημεῖα του. Δίνει ἔτσι τὴν ἐντύπωση μονοχρωμίας καὶ παραμένει ἀρκετὰ ἐπίπεδο. Θυμίζει μορφὲς ἀπὸ τὴν Bogorodica Ljeviška στὴν Priozren (π. 1310/13)¹, βρίσκεται ὅμως κοντύτερα στὴν Κοίμηση τῆς Παλαιοπαναγιᾶς Λακεδαιμονίας (π. 1305/6)² καὶ στὴ μορφὴ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου ἀπὸ τὸν Ἀγ. Νικόλαο στὴν Ἀγόριανη κοντὰ στὴ Σπάρτη (ἀρχές 14ου αἰ.)³. Τὸ ἐπιδέξιο πλάσιμο τοῦ ἱερατικοῦ ἀγίου μὲ τὶς κόκκινες ἐλεύθερα τραβηγμένες πινελιὲς στὰ μάγουλα καὶ τὰ καλοσχεδιασμένα μὲ κόκκινη συχνὰ γραμμὴ χαρακτηριστικά, συνηθίζεται τὸν 14ο αἰ. Ὁ ὅγκος στὰ πρόσωπα δηλώνεται μὲ ἀρκετὰ ἥπιο τρόπο, ποὺ θυμίζει μορφὴ τοῦ συντηρητικοῦ μνημείου τοῦ Ἀσωμάτου στὶς Ἀρχάνες (1315/16)⁴ καὶ τοῦ Ἀγ. Νικολάου τοῦ Ὀρφανοῦ Θεσσαλονίκης⁵. Ἡ πτυχολογία εἶναι ἀπλή, ρευστὴ καὶ ἀρκετὰ ἄνετη. Ὁ ὅγκος τοῦ σώματος μόλις ἐπιχειρεῖται νὰ δηλωθεῖ μὲ ἐλαφρὸ φούσκωμα τῶν ρούχων. Ἡ σωματικὴ παρουσία στὸ χῶρο ἐπιβάλλεται κυρίως μὲ τὸ εὖρος τῶν μορφῶν. Ἡ κλασικίζουσα αὐτὴ ἡρεμία καὶ ἀπλότητα στὸ πλάσιμο, στὴν πτυχολογία, στὴν ἔκφραση, ἐντάσσει τὸ μνημεῖο στὸ α' τέταρτο τοῦ 14ου αἰ., μετὰ ἀπὸ τὰ Λακωνικὰ μνημεῖα τῆς Παλαιοπαναγιᾶς καὶ τῆς Ἀγόριανης, ποὺ ἀκολουθοῦν τὶς τεχνοτροπικὲς τάσεις τοῦ τέλους τοῦ 13ου αἰ., δηλ. στὴ δευτέρη δεκαετία τοῦ 14ου αἰ., ὅπου ἐπικρατεῖ μαλακὸ πλάσιμο, ἥπια φωτοσκίαση καὶ διακριτικὴ δῆλωση τῆς σωματικότητος⁶.

3. *Βλαχέρνα στὸ Μέξαλο*. Ὁ σταυροειδὴς ἐγγεγραμμένος ἀπλὸς τετρακίβιος ναὸς⁷ σώζει λίγα σπαράγματα ἀπὸ τὸ γραπτὸ διάκοσμό του. Στὸ τεταρτοσφαίριο τῆς ἀψίδας ὑπάρχουν κατάλοιπα ἀπὸ τὴν ἔνθρονη Βρεφοκρατούσα. Στὸν ἡμικύλινδρο μόλις σκιαγραφοῦνται δύο συλλειτουργοῦντες ἱεράρχες. Στὴν ἀνατ. καμάρια διακρίνεται ὁ Χριστὸς τῆς Ἀνάληψης ποὺ κρατάει γραμμένο κώδικα καὶ σώζεται καλύτερα ὁ ΒΔ ἀπὸ τοὺς ἀγγέλους ποὺ κρατοῦν τὴ δόξα (πίν. 186α). Στὴν κόγχη τοῦ διακονικοῦ σπαράγματα ὀρθίας μορφῆς. Πάνω

1. D. PANIC - G. BABIC, *Bogorodica Ljeviška* (1975), πίν. XXXI.

2. Ὅπως στὴ σ. 258 σημ. 3.

3. D. MOURIKI, ὅ.π. 77, εἰκ. 49. Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, *Παναγία ἡ Βρεστενίτισσα*, *Λακωνικὰ Σπουδὰ* 4, 1979, 182 - 83.

4. D. MOURIKI, ὅ.π. 77 - 78, εἰκ. 48.

5. Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ, Ἀγ. Νικόλαος ὁ Ὀρφανός, εἰκ. 34, 36, 66, 67, 68, 75, 158, 171, 172.

6. M. CHATZIDAKIS, *Classicisme et tendances populaires en XIe siècle. Les recherches sur l'évolution du style*, *Actes du XIe Congr. Intern. des études byz.* I (1974) 159. Α. ΤΣΙΤΟΓΡΙΔΟΥ, ὅ.π. 200, 206. Τὸ μνημεῖο θὰ δημοσιευθεῖ ἀπὸ τὸν Ν. ΓΚΙΟΛΕ.

7. H. MEGAW, *Byzantine Architecture in Mani*, *BSA* 33, 1932/3, 149 - 50, εἰκ. 5, 6.

ἀπὸ τὴν κόγχη αὐτὴ προτομὴ μοναχοῦ (πίν. 185α). Δύο ἀκόμα προτομὲς μοναχῶν καλύπτουν τὸ νότ. σκέλος τῆς καμάρας τοῦ διακονικοῦ. Στὸν τροῦλο κατὰ-λοιπα τοῦ Παντοκράτορα σὲ προτομὴ καὶ κάτω ἀπ' αὐτὸν στὸ ἀνατ. σημεῖο γυναικεία μορφή σὲ μετάλλιο, ποὺ θὰ πρέπει νὰ ταυτιστεῖ μετὰ τὴ Θεοτόκο. Ἔχουμε δηλ. τὸ ἴδιο εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα ὅπως καὶ στὸν Ἀγ. Πέτρο Διροῦ (β' μισὸ 13ου αἰ.)¹. Στὸ ΒΑ σφαιρικὸ τρίγωνο σώζονται τὰ πόδια καὶ τὸ γραμμένο εἰλητὸ τοῦ Ἐδωγγελιστῆ Ἰωάννη, στὸ ΝΑ ὁ Ματθαῖος. Στὸ ἀνατ. σκέλος τῆς νότιας καμάρας ὁ Ἐδωγγελισμὸς. Κάτω ἀπ' αὐτὸν τὸ Ἀγ. Κεράμιο². Ἀπὸ τὴ Γέννηση ποὺ ἦταν στὸ τύμπανο τῆς νότ. καμάρας σώζεται μόνον ὁ Ἰωσήφ (πίν. 185β). Στὸ ἀνατ. σκέλος τῆς βόρ. καμάρας ὑπάρχει μισοκαταστραμμένη ἡ Ἐγερση τοῦ Λαζάρου. Ὁ Λάζαρος δεξιὰ φορεῖ πάνω ἀπὸ τὶς χειρὶς τεφρόλευκη χλαμύδα, ὅπως καὶ σ' ἄλλα μνημεῖα τῆς Λακωνίας³. Ἡ σύνθεση εἶναι ὀλιγοπρόσωπη μὲ ἓναν ὑπὲρ τὴν δίπλα στὸ Λάζαρο ποὺ ξετυλίγει τὶς χειρὶς, τὸν Χριστὸ ἀπέναντι καὶ μπροστὰ στὰ πόδια Του τὶς δύο ἀδελφές.

Οἱ μορφὲς στὶς συνθέσεις εἶναι ψηλόλιγνες πράγμα ποὺ ἐπέβαλαν ἐδῶ οἱ στενόμακρες ἐπιφάνειες στὶς ὁποῖες ἀπλώνονται. Θυμίζουν ἔτσι τὴν ἀνάλογη τάση ποὺ παρατηρεῖται στοὺς Ἀγ. Ἀναργύρους στὴν Κηπούλα (1265)⁴. Τὰ πρόσωπα ὅμως εἶναι πλατιά, ὅπως φαίνεται πολὺ καλὰ στοὺς μοναχοὺς τοῦ διακονικοῦ, καὶ στὸν Ἰωσήφ τῆς Γέννησης. Πλάθονται μὲ σκούρα ὠχρα καὶ σκιάζονται μὲ ἥρεμα ἀπλωμένες πράσινες σκιὲς στὰ περιγράμματα. Ὁμοιόχρωμες σκιὲς τονίζουν τὶς ρυτίδες ποὺ δηλώνονται μὲ καφεῖ γραμμές, ὅπως καὶ τὰ χαρακτηριστικά. Ὁ φωτισμὸς γίνεται μὲ φωτεινὰ ἐπίπεδα. Ἐτσι τὰ πρόσωπα ἀπαλλαγμένα ἀπὸ τὴ γραμμικότητα ἀποκοτοῦν εὐσαρκία καὶ τὰ κεφάλια μὲ τὴν πλούσια, μὲ ἀρετὴ φυσιοκρατικὴ διάθεση ἀποδιδόμενη κόμη προβάλλονται στερεομετρικὰ στὸ χῶρο. Ἡ μὴ εἶναι κοντὴ, ἐλαφρὰ γαμψή, τὸ στόμα μεγάλο, τὰ ἀμυγδαλόσχημα μάτια πολὺ ἐκφραστικά. Θυμίζουν ὥς πρὸς τὰ τελευταῖα χαρακτηριστικὰ μορφὲς τοῦ Ἀγ. Νικολάου τῆς Ἀγρίανης (ἄρχ. 14ου αἰ.)⁵. Τὸ πλάσιμο αὐτὸ βρίσκεται κοντὰ στὶς τοιχογραφίες τῆς Πόρτα Παναγίως (π. 1290)⁶.

1. Ν. ΓΚΙΟΛΕΣ, Οἱ τοιχογραφίες τοῦ Ἀγίου Πέτρου Διροῦ στὴ Μήνη καὶ ἡ ιδιόμορφη εἰς Ἀδου Κάθοδος, *Λακωνικαὶ Σπουδαί*, 6, 1982, 139. ΠΑΕ 1979, 223.

2. Στὴν ἴδια θέση καὶ στὴν Ἐπισκοπὴ Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, *Βυζαντινὰ τοιχογραφία τῆς Μέσα Μάνης* (1964), εἰκ. 5 ἀρ. 51.

3. Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, Ἀγ. Νικόλαος, 46. Γιὰ τὴ σημασίαν τῆς βλ. καὶ V. KÉPETZIS, A propos du rouleau liturgique 2759 de la Bibliothèque National d'Athènes, *Actes du XVe Congrès Intern. d'Etudes byz., Art et Archéologie II* (1981) 266 σημ. 43.

4. Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, Ἀγ. Ἀναργύροι, 116, πίν. 26β, 27β - γ, 33, 34α.

5. D. MOURIKI, *Stylistic Trends*, εἰκ. 49. Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, *Εἰκονογραφία τοῦ Ὁσ. Νίκωνος*, εἰκ. 10.

6. D. MOURIKI, ὁ.π. εἰκ. 1. Α. TSITOURIDOU, *Les fresques du XIIIe siècle dans*

Ἡ πτυχολογία εἶναι σκληρὴ καὶ γραμμική. Οἱ ἀκμὲς δηλώνονται μὲ ἄσπρες γραμμὲς ποὺ συνδυάζονται μὲ εὐρύτερες φωτεινὲς ἐπιφάνειες. Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὸ φωτιζόμενο στὸ σκιαζόμενο μέρος γίνεται ἀπότομα δίνοντας μεταλλικὴ ὑφὴ στὰ ὑφάσματα. Θυμίζει ἔτσι τὴν πτυχολογία ἀπὸ τὴ Μεταμόρφωση καὶ τὴν Ἀγ. Θέκλα στὴν Εὐβοία (π. 1296)¹ καὶ τοῦ γ' στρώματος τοιχογραφιῶν τῆς Κοίμησης στὸ Πέπο (τέλος 13ου αἰ.)². Ὁ ὄγκος τοῦ σώματος προβάλλεται συνήθως μὲ ἐλαφρὸ φούσκωμα τῶν ρούχων καὶ τὸ εὖρος τῶν μορφῶν.

Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω θὰ μπορούσαμε νὰ ἐντάξουμε τὸ μνημεῖο στὴν τελευταία δεκαετία τοῦ 13ου αἰ. Πρόκειται γιὰ ἔργο καλῆς ποιότητας, ἂν κρίνει κανεὶς ἀπὸ τὸ καλὰ διατηρούμενο πορτραῖτο μοναχοῦ μὲ τὰ ἔντονα δεξιοτεχνικὰ ἀποδομένα προσωπογραφικὰ χαρακτηριστικά, ποὺ μετέχει στὴν ἀναγεννησιακὴ πνοὴ τῆς ἐποχῆς του.

4. Ἀγ. Γεώργιος. Στὸ 12ο χιλ. ἀπὸ τὴν Ἀρεόπολη πρὸς τὸ Γύθειο, στὴ δεξιὰ πλευρὰ τοῦ δρόμου, μέσα σὲ ρεματιά μὲ ἄφθονο τρεχούμενο νερὸ σώζεται μισοερείπωμένος μονόχωρος καμαροσκέπαστος ναῖσκος (6.62 × 3.35 μ.). Εἶναι κτισμένος μὲ ἀργολιθοδομὴ καὶ ἄφθονα κομμάτια πλίνθων, ἄτακτα τοποθετημένα μεταξὺ τῶν ἀρμῶν. Ἡ καμάρα του εἶναι κτισμένη μὲ λαξευμένους στενόμακρους πωρόλιθους-πουριά, ἀπὸ τὴν ὁποία σώζεται μόνον τὸ ἀνατολικὸ μισὸ κομμάτι τῆς μπροστᾶ στὴν ἀψίδα. Ἡ εἴσοδος τοῦ ναοῦ ἀνοίγεται στὴ βόρεια πλευρὰ του καὶ διασώζει τὸ μαρμάρινο ἀνώφλι τῆς. Σὲ ἀπόσταση 1.10 μ. ἀπὸ τὸν ἀνατ. τοῖχο ὑπάρχει κτιστὸ τέμπλο μὲ μέγιστο σωζόμενο ὕψος 1.65 μ. καὶ ἀποσπασματικὸ γραπτὸ διάκοσμο. Στὸ βόρειο τμήμα του δύο ὁλόσωμες μετωπικὲς ὀρθιες μορφές. Ἀπὸ τὴν ἀριστερὴ σώζονται σπαράγματα τοῦ κάτω μέρους τῶν ἐνδυμάτων καὶ δίπλα στὸ καταστραμμένο κεφάλι διακρίνονται στιχῆδὸν τὰ γράμματα . . . ΚΟ.Α.Ο.Σ. Ἡ δεξιὰ μορφή στρέφει ἐλαφρὰ πρὸς τὴν Ὠραία Πύλη προτείνοντας τὸ χέρι σὲ δέηση. Στ' ἀριστερὰ τοῦ κεφαλοῦ διακρίνεται ἐπιγραφή ΜΗ(ΤΗ)Ρ. . . Η ΕΛΕ[ΟΥΣΑ]³. Στὸ νότιο τμήμα τοῦ τέμπλου δύο μορφές. Στὸ νότιο ἄκρο σώζεται μέχρι τῆ μέσης περίπου ὀρθία μορφή μ' ἐλαφρὰ στροφή πρὸς τὴν Ὠραία Πύλη (πίν. 188α). Δίπλα στὴν Ὠραία Πύλη διακρίνεται πορφυρὸ ὑποπόδιο ὅπου πατοῦν ἄκρα ποδιῶν — ἴσως ἐκονιζόταν ἐδῶ ἔνθρονος ὁ Χριστός. Οἱ τρεῖς τελευταῖες μορφές ἀνήκουν προφανῶς στὴ σύνθεση τῆς Δέησης ποὺ ἀπεικονίζεται συχνὰ στὰ κτιστὰ τέμπλα τῆς

Eglise de la Porta-Panaghia en Thessalie, Actes du XVe Congr. Intern. d'Etudes byz., Art et Archéologie II.B (1981) εἰκ. 1, 2, 3, 4, 8.

1. Μ. CHATZIDAKIS, Aspects, εἰκ. 23, 24. Μ. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ - ΒΕΡΡΑ, Τοιχογραφίες τοῦ τέλους τοῦ 13ου αἰ. στὴν Εὐβοία. Ὁ Σωτήρας στὸ Πυργί καὶ ἡ Ἀγ. Θέκλα, ΑΔ 32, 1977, πίν. 3, 5β, 6α, 13α, 17, 18, 23α.

2. ΠΑΕ 1975, πίν. 176β.

3. Γιὰ τὴ χρήση τοῦ ἐπιθέτου στὴν Παναγία τῆς Δέησης βλ. MIRIANA TATÍĆ - DJURIC, Eleousa. A la recherche du type iconographique, JÖB 25, 1976, 262 - 263.

Μάνης¹. Τὸ θέμα συμφωνεῖ μὲ τὸ ἐσχατολογικὸ περιεχόμενον τοῦ εἰκονογραφικοῦ προγράμματος τοῦ τέμπλου καὶ ἡ τέταρτη καταστραμμένη μορφή θὰ ἀνήκει μάλλον στὸν ἐπώνυμο ἄγιο τοῦ ναοῦ². Ἡ πτυχολογία εἶναι ἀρκετὰ ἀνετη καὶ πλούσια. Οἱ ἀκμὲς δηλώνονται μὲ λευκὲς γραμμὲς καὶ τὰ φῶτα σὲ πολλὰς περιπτώσεις μὲ ἐπιφάνειες ποὺ ἀναλύονται σὲ κατακόρυφες παράλληλες λεπτὲς ἄσπρες γραμμὲς. Τὸ ἴδιον παρατηρεῖται στὸν Ἀγ. Δημήτριον στὸ Μακρυχωρί (1304) καὶ στὴν Κοίμηση στὸν Ὁξύλιθο τῆς Εὐβοίας (ἀρχὲς 14ου αἰ.)³. Ὁ ὅγκος τῶν ψηλῶν ποδιῶν ἀποδίδεται διακριτικὰ χωρὶς ὑπερβολές. Ἀπὸ τὰ παραπάνω, τὸ μνημεῖο θὰ μπορούσε νὰ τοποθετηθεῖ στὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ 14ου αἰ.

5. Ἀγιος Ἰωάννης Καφιόνας⁴ (πίν. 187α). Μέσα στὸ χωριὸ Καφιόνα σώζεται σὰν παρεκκλήσι τοῦ μονοκάμαρου ναοῦ τοῦ Ἀγίου Βασιλείου, τοῦ κτισμένου μὲ ἀργολιθοδομὴ καὶ ἀσβεστοκονίαμα, ὃ Ἀγιος Ἰωάννης, κατὰ μεγάλο ποσοστὸ ξερολίθινος⁵, διαστ. 6.52 × 2.10 μ. Οἱ δυὸ ναῖσκοι ἐπικοινωνοῦν μεταξὺ τους μὲ δυὸ τοξωτὰ ἀνοίγματα. Ὁ νότιος κυρίως τοῖχος τοῦ Ἀγίου Ἰωάννη σχηματίζει σκάρπα, ὅπως συμβαίνει καὶ σὲ ἄλλους ναοὺς τῆς περιοχῆς. Αὐτὴ ἡ ἰδιομορφία ἴσως ὑποδεικνύει πὼς ὁ Ἀγιος Ἰωάννης προστέθηκε στὸν Ἀγιο Βασίλειον κοντὰ στὸ 1300.

Τοιχογραφίες στὸν Ἀγιο Ἰωάννη φαίνονται μόνο μέσα στὸ ἱερό. Οἱ ἄλλοι τοῖχοι εἶναι ἀσβεστωμένοι. Στὸ τεταρτοσφαίριο τῆς ἀψίδας εἰκονίζεται ἡ Βλαχερνίτισσα μὲ τὴν ἐπιγραφή ἡ Ἐλεούσα (πίν. 187β). Μονότονη ὥχρα ἀποδίδει τὴν ἐπιδερμίδα καὶ λεπτὲς λευκὲς γραμμὲς τὰ φῶτα. Ὁ Ἐμμανουὴλ φορεῖ χιτῶνα καστανοβυσσινί, ὁμοίochρωμο πρὸς τὸ δίσκο μέσα στὸν ὁποῖο ἔχει ζωγραφιστεῖ. Στὸν ἡμικύκλιονδρο ἐξίτηλος «ὁ Θυόμενος» ἀνάμεσα στοὺς Ἀρχαγγέλους Γαβριὴλ καὶ Μιχαὴλ ποὺ κρατοῦν ριπίδια, φοροῦν ροδόχρωμα φορέματα καὶ τὰ φτερά τους ἔχουν φῶτα σὲ σχῆμα ψαροκόκαλου καὶ στὴν περιφέρεια μαργαριτάρια. Τοὺς Ἀρχαγγέλους πλαισιώνουν λειτουργοῦντες οἱ Ἀγιοι Βασίλειος καὶ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος μὲ πολυσταύρια φαλόνια. Στὸ τύμπανο ὁρθογών-

1. Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, Ὁ ναὸς τοῦ Ἀι-Λέου εἰς τὸ Μπρίκι τῆς Μάνης, ΔΧΑΕ περ. Δ', τ. 6, 1972, 159 - 60. ΠΑΕ 1978, 143. ΠΑΕ 1979, 187.

2. Μ. CHATZIDAKIS, L'évolution de l'icône aux XIe - XIIIe siècles et la transformation du templon, Actes du XVe intern. d'Etudes Byzantines Athènes 1976 (1979) 337. D. MOURIKI, An Unusual Representation, 170 - 71. G. ΒΑΒΙĆ, O živopisanom ukrasu oltarskih pregrada, Zbornik za likovne umetnosti 11, 1975, 43 - 44 (σερβ. μὲ γαλλ. περίληψη).

3. Α. ΙΩΑΝΝΟΥ, Βυζαντινὲς τοιχογραφίες τῆς Εὐβοίας (1959), εἰκ. 22, 23, 26, 32, 41, 44, 46.

4. Βλ. Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗ, Οἱ τοιχογραφίες τοῦ Ἀγίου Ἰωάννη Καφιόνας στὸν ὑπὸ ἐκδοσὴ τόμο εἰς μνήμην Ἀνδρέα Στράτου.

5. Βλ. καὶ τοῦ ἴδιου, Ὁ ναὸς τοῦ Ἀι-Λέου εἰς τὸ Μπρίκι τῆς Μάνης, ΔΧΑΕ, περίοδ. Δ, τόμ. Σ', 1972, 148 - 149, σημ. 6 καὶ 155 σημ. 35.

νίας κόγχης τοῦ Β τοίχου προτομή τοῦ μετωπικοῦ Ἀγίου Νικολάου μὲ μονόχρωμο ὠχρορόδινο φαιλόνη.

Ἡ πτυχολογία τῶν ἀγγελικῶν ἀμφίων ἀρχαίζει. Τὰ μαργαριτάρια στήν περιφέρεια τῶν φτερῶν καὶ τὰ φῶτα σὲ σχῆμα ψαροκόκαλου, συνηθισμένα τὸ 13ο αἰ., ὁδηγοῦν στὴ χρονολόγηση τῶν τοιχογραφιῶν στήν ἴδια ἐποχὴ ποὺ ὑποτέθηκε πῶς χτίστηκε τὸ παρεκκλήσι. Ὁ ζωγράφος ἀκολούθησε τὸ νεωτερισμὸ γιὰ τὴ Μάνη τῶν συλλειτουργούντων σὲ στάση 3/4 ἱεραρχῶν, παρακινημένος ἀπὸ τὸ προδρομικὸ μνημεῖο τῶν Ἀγίων Θεοδώρων τῆς Καφιόνας¹ (1263 - 1270), ἀλλ' ὥς πρὸς τὸ ὕψος ἔμεινε συντηρητικὸς.

6. Ἅγιος Νικόλαος στὸ Μπρίκι². Συνεπτυγμένος σταυροειδὴς μὲ τροῦλο, τομῆς ἐλλειπτικῆς. Πάνω ἀπὸ τὴ χαμηλὴ θύρα ἀνακουφιστικὸ τόξο καὶ λείψανα ἐντοιχισμένου σκυφωτοῦ πινακίου. Τοὺς ὀκτὼ πώρινους ψευδοκινίσκους τῶν γωνιῶν τοῦ ὀκταγωνικοῦ τροῦλου ἔστεφαν ἀπλὲς ὑδρορροές, ἀπὸ τίς ὁποῖες σώζονται δύο. Τὸν τροῦλο κάλυπταν πλάκες, ὁ κυρίως ναὸς γύρω-γύρω στὸ ἐσωτερικὸ ἔχει πεζούλια, τὸ κτίριο ἔχει ἀθροῖς πολλὰς ζημιές³.

Ἡ σκάρπα ποὺ σχηματίζουν οἱ πλευρικοὶ τοῖχοι τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐντονότερα ὁ δυτικὸς ἀπαντᾷ σὲ γειτονικοὺς ναοὺς τῆς Μάνης ἀπὸ τὸ 12ο αἰ., ὡς τοὺς χρόνους κοντὰ στὸ 1300⁴. Τὸ χτίσιμο τῶν τοίχων μὲ ἀργολιθοδομὴ καὶ τοῦ τροῦλου κατὰ πλινθοπερίκλειστο σύστημα θυμίζει πρὸς ἀπλουστευμένο τὸν τρόπο τοιχοδομίας ναῶν τοῦ Μυστρά⁵. "Ὅλα τὰ πλίνθινα τόξα τῶν 4 παραθύρων καὶ τὰ πώρινα τῶν 4 τυφλῶν ἀψιδωμάτων τοῦ τροῦλου περιβάλλονται ἀπὸ διπλὸ βαθμιδωτὸ πλίνθινο πλαίσιο, ὅπως ἤδη τὸν 11ο αἰ. στὸν Προφήτη Ἡλία Κοινιδίτσας⁶, ἀλλὰ καὶ στοὺς Ἀγίους Θεοδώρους (1290) τοῦ Μυστρά⁷. Ὁ τροῦ-

1. Τοῦ ἴδιου *Considérations sur les peintures murales des Saints - Théodores à Kaphiona* ὑπὸ ἐκτύπωση στὰ Cahiers Archéologiques καὶ Οἱ τοιχογραφίες τῶν Ἀγίων Θεοδώρων, Καφιόνας (1264;), Δεύτερο Συμπόσιο Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας καὶ Τέχνης (Ἀθήνα 1982), 21.

2. Βλ. γι' αὐτὸν Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗ, Βυζαντινὰ τοιχογραφία τῆς Μέσα Μάνης 89 - 90 σημ. 2. "Ὅσα γράφονται ἐκεῖ δὲν ἐπαναλαμβάνονται ἐδῶ. Βλ. καὶ ΤΗΕΟΔΟΡΑ ΙΛΙΟΠΟΥΛΟΥ - ROGAN, Certains aspects de l'art byzantin dans le Magne, L'Information d'Histoire de l'Art 13, 1968, 102 - 105. Στὴν ἐκεῖ εἰκ. 1 φωτογραφία τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς ἐκκλησίας.

3. Τὸ Δ τύμπανο παρουσιάζει πολλὰς μεγάλες ρωγμές. Ἐτοιμόρροπη εἶναι ἡ Δ κεραία, ἀνοιγμένη στὸ κλειδί. Πολλὰς ρωγμὰς ἔχει τὸ Ν τύμπανο. Ρωγμὴ ὑπάρχει ἐπίσης στὸ κλειδί τοῦ Ν σκέλους τῆς Α κεραίας, ποὺ ἔχει ἀποκολληθεῖ ἀπὸ τὸν Α τοῖχο κατὰ τὴν ΝΑ γωνία. Ὁ ναὸς ἔχει ἄμεση ἀνάγκη στερεώσεως.

4. Βλ. ὅσα λέγονται γιὰ τὸ ναὸ τοῦ Ἀγίου Ἰωάννη Καφιόνας στὸ ἄρθρο τῆς σημ. 4 σ. 264.

5. Στοὺς ναοὺς τοῦ Μυστρά κατὰ πλινθοπερίκλειστο σύστημα ἔχει χτιστεῖ καὶ ἡ Α. πλευρά, ὅπως π.χ. καὶ στήν Εὐαγγελίστρια (μάλλον ἀρχὲς τοῦ 15ου), Μ. CHATZIDAKIS, Mistra (Athènes 1981) 93.

6. Α. Κ. ΟΡΑΝΔΟΣ, Ἀγνωστος βυζαντινὸς ναὸς τῆς Λακωνίας, Ἑλληνικά 15, 1957, 92 καὶ πίν. 2α. Στὸ Σωτήρα τῆς Γαρδενίτσας (11ου αἰ.) τὸ ἀψιδωμα εἶναι τριπλὸ, Η. MEGAW, Byzantine Architecture in Mani, ABS XXXIII, 1932 - 1933 πίν. 20β.

7. Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Μυστράς II (Ἀθήνα 1956) 52.

λος τοῦ ναοῦ τῶν Ἀσωμάτων στο Κουλούμι¹ (13ου αἰ.), μὲ μαρμαρίνους ψευδοκονιόνσκους στὶς γωνιές ἔχει χτιστεῖ μὲ ἀργολιθοδομή καὶ τὰ τόξα τῶν παραθύρων τοῦ ἀπὸ πλίνθους. Οἱ τοῖχοι ὅμως τῆς ἐκκλησίας παρουσιάζουν κάπου-κάπου ἀφρόντιστο πλινθοπερίκλειστο σύστημα. Ἴσως ὁ Ἅγιος Νικόλαος εἶναι κτίσμα τοῦ 14ου αἰώνα. Στὸ τύμπανο τοῦ ἀνακουφιστικοῦ τόξου τῆς θύρας προτομή τοῦ Ἀγίου Νικολάου καὶ γραπτὴ ἐπιγραφή ἐξίτηλη. Οἱ τοιχογραφίες τοῦ τρούλου εἶναι καταστραμμένες. Ἀπὸ τοὺς ἱεράρχες τῆς ἀψίδας οἱ βορινοὶ εἰκονίζονται συλλειτουργοῦντες καὶ οἱ ἄλλοι μετωπικοί. Ἐντύπωση προκαλεῖ ἡ ἀπεικόνιση (πίν. 188β) ἀγίων γυναικῶν στὴ ΝΑ γωνία τοῦ ἱεροῦ, ποὺ διδάσκει, φαίνεται, τὴν ἀπάλειψη μπροστὰ στὸ Χριστὸ διακρίσεως μεταξὺ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν². Στὸ Ν τοῖχο πάνω ἀπὸ τὴν ἐλδύσωμη παράσταση Ἀγίας³ ἀρχίζει σειρά προτομῶν Ἀγίων ποὺ διατρέχει ὅλη τὴ Ν πλευρὰ τῆς ἐκκλησίας, χωρὶς νὰ ὑπάρχει ἀντίστοιχη στὸν ἀπέναντι τοῖχο. Προφανῶς γι' αὐτὸ τὸ λόγο οἱ Ἀπόστολοι τοῦ Ν ἡμιχορίου τῆς Ἀναλήψεως παριστάνονται σὲ κλίμακα βραχύτερη συγκριτικὰ μὲ τοὺς ἄλλους. Ἡ Γέννηση τοῦ Χριστοῦ διακοσμεῖ τὸ τύμπανο τῆς Β κεραίας. Ἡ παράσταση μοιάζει νὰ συνεχίζεται σὲ δυὸ διαφορετικούς τοίχους⁴, δηλ. στὸ κάτω μέρος τοῦ Δ λοφίου τῆς Β κεραίας μὲ τοὺς ἑφιππούς Μάγους⁵. Στὴ Β πλευρὰ τῆς Δ καμάρας σὲ μνημειακὴ κλίμακα ἡ Κάθοδος στὸν Ἄδη. Ἀμέσως πρὶν κάτω ἀριστερὰ ἡ Ἀποτομὴ τοῦ Προδρομοῦ καὶ δεξιὰ σὲ ἀδιάκοπη ἀνάπτυξη τὸ Συμπόσιο τοῦ Ἡρώδη.

Τὸ πρόσωπο τῆς Βλαχερνίτισσας (πίν. 189α) εἶναι στρογγυλὸ καὶ οἱ ὄμοι εὐρεῖς. Ὁ Χριστὸς ἔχει κοντὰ μαλλιά ποὺ περιορίζονται πίσω ἀπὸ τὰ αὐτιά καὶ φαίνονται ἔπειτα πρὶν κάτω φουντωτά. Στὸ κεραμιδί του ἱμάτιο *clavus* ὡρὸς, πλαισιωμένος μὲ μαργαριτάρια καὶ ἔχοντας ὡς κόσμημα ἐλικόμορφο βλαστό. Στὰ πρόσωπα οἱ σκιάσεις βαθυκύανες ἢ καστανές. Τὸ ἐγγεῖριο τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου, ἐξίτηλου ἱεράρχη, πρώτου δεξιὰ τοῦ ὑποτιθέμενου («Ἀμνοῦ»), μοιάζει μὲ ἐπιγονάτιο. Τῶν κακότεχνων ἱεραρχῶν τὸ βλέμμα εἶναι ἀρκετὰ ἔντονο.

Τὸ Ἅγιο Μανθῆλιο στὴ μέση τοῦ μετώπου τῆς ἀψίδας κρατοῦν δυὸ χέρια (πίν. 189α). Ἡ κ. Δώρα Ἡλιοπούλου-Ρογκὰν δέχεται ὡς πρὸς τὴ λεπτομέρεια ἐπίδραση τῶν δυτικῶν παραστάσεων τῆς Ἀγίας Βερνίκης, ποὺ εἰκονίζεται κρατώντας μὲ τὰ δυὸ χέρια τὸ ἱερὸ ὕφασμα⁶. Σὰν ἀρχαιότερο παράδειγμα

1. ΠΑΕ 1977, 208 καὶ πίν. 131 α, β.

2. *Οὐ ἐν ἁρσεν καὶ θῆλῃ πάντες γὰρ ὕμεις εἰς ἓστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ*, Πρὸς Γαλ. 3, 28.

3. Βλ. προηγούμενη εἰκόνα.

4. Κάτι τὸ ἀνάλογο παρατηρεῖται στὸν Ἅγιο Νικόλαο (Τρικάμπανο), Καστανέας (15ου αἰ.). Ἡ Κοίμησις εἰκονίζεται ἐκεῖ στὸ Β τύμπανο, ἐνῶ στὴν παρακείμενη καμάρα οἱ «ἐκ περάτων» συναθροιζόμενοι Ἀπόστολοι, ΠΑΕ 1976, 228.

5. Ἐριπποὶ παριστάνονται οἱ Μάγοι καὶ στὸν Ἀι-Στράτηγο (12ου αἰ.) τῶν γειτονικῶν Μπουλαριῶν, Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, Βυζαντινὰ τοιχογραφία τῆς Μέσα Μάνης, 36 καὶ πίν. 31α.

6. THEODORA ILIOPOULOU - ROGAN, ὁ.π. 104.

παραστάσεων τῆς Ἀγίας ὁ L. Réau μνημονεύει λίθινο ἄγαλμα τοῦ παραγ-
γέληκε τὸ 1310¹. Δύσκολο ὅμως νὰ δεχτεῖ κανεὶς τὴν ἀποψη τῆς κ. Ρογκάν,
γιατὶ δυὸ χέρια κρατοῦν τὸ Μανδῆλιο καὶ σὲ τοιχογραφία τῆς Μάνης τοῦ
13ου αἰ. στὸν Ἀι-Γιῶργη Καρίνιας. Τὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ στὸ Μπρίκι
μὲ τὸ σχετικὰ μακρὸ διχαλωτὸ γένι μοιάζει μὲ τὸ πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ τῆς
Ἀναλήψεως, ὁ ὁποῖος ἔχει μεγάλο, ἀσύμμετρο κεφάλι καὶ πολὺ πρόχειρα
γραμμένες τὶς λευκοκύανες πτυχές τοῦ κεραμιδιῖ ἱματίου (πίν. 189β). Τὰ πρό-
σωπα τῶν Ἀγγέλων μὲ τὰ σαρκώδη χεῖλη οἱ ὁποῖοι ἀγκαλιάζουν τὴν ἑλλει-
πτική δόξα, ὅπως καὶ τὸ πρόσωπο τοῦ Ἀγγέλου στὸν Εὐαγγελισμό ἔχουν
ἐντονη ἔκφραση. Οἱ Ἀπόστολοι τῆς Ἀναλήψεως μὲ τὴν παρατακτικὴ διάταξη
φοροῦν ἐνδύματα στὰ ὁποῖα ἐναλλάσσεται τὸ βαθυκόκκινο μὲ τὸ κεραμιδιῖ. Ἡ
θεραπευμένη τοῦ Λουτροῦ τῆς Γεννήσεως φέρνει τὸ δεξιὸ χέρι στὸ πρόσωπο
καὶ μὲ τὸ ἄλλο κρατᾷ λευκὸ προσόψιο. Ἐπάνω ἀριστερὰ κάθεται ὁ Ἰωσήφ,
ἀποδοσμένος, ὅπως καὶ ἡ θεραπευμένη, σὲ κλίμακα πολὺ μικρότερη ἀπ' ὅ,τι ἡ
Παναγία καὶ τὸ Βρέφος. Στὰ ἄλογα τῶν Μάγων διακρίνεται προσπάθεια φυσιο-
κρατικῆς ἀποδόσεως, πού θυμίζει φορητὲς εἰκόνες.

Ὁ μετωπικὸς Χριστὸς τῆς Καθόδου στὸν Ἄδη εἶναι ἡρεμὸς, σχεδὸν ἀκίνη-
τος, στρέφοντας πρὸς τὸν Ἀδὰμ τὸ κεφάλι. Ἡ ἀπόδοση τῆς πυχολογίας του
σκληρὴ. Στὴν παράσταση τῆς ἀποτομῆς τοῦ Προδρόμου ἡ Σαλώμη κρατᾷ
στὸ κεφάλι πινάκι μὲ τὴν κεφαλὴ τοῦ Ἰωάννη, ἔχει τὰ χέρια στὴ μέση καὶ
φορεῖ κόκκινο, στενὸ, χειριδωτὸ χιτῶνα, ζωσμένο μὲ διάλιθη ζώνη πού συγ-
κρατεῖ ποδιά, τῆς ὁποίας τὰ κοσμήματα εἶναι τὰ ἴδια μὲ ὅσα ἔχει τὸ μαντήλι
πού περιβάλλοντας τὸ λαιμὸ της πέφτει στὸν ἀριστερὸ ὄμο. Χέρια καὶ πρόσωπο
ἔχουν ὡς προπλάσμο χρῶμα πράσινο. Κατὰ χρονικὴ ἀνακολουθία ἀντὶ νὰ γυ-
ρίζει τὴν πλάτη πρὸς τὴ σκηνὴ τοῦ Ἀποκεφαλισμοῦ κατευθύνεται πρὸς τὸν
στρατιωτικὸ (δῆμιο). Στοιχεῖο ρεαλισμοῦ τὸ αἷμα, πού ἔντονα κόκκινο φαί-
νεται στὸ στόμα τῆς κομμένης κεφαλῆς τοῦ Προδρόμου. Τὰ γεωμετρικὰ σχή-
ματα καὶ οἱ γραμμὲς σὲ χρῶμα κίτρινο-πορτοκαλί, τεφροκόκκινο, βαθυκόκκινο
ἢ λευκωπό, πού διακοσμοῦν τὶς ἐπιφάνειες τοῦ ἀρχιτεκτονήματος τοῦ βάθους,
προδίδουν ἐντονη διακοσμητικὴ διάθεση. Ἡ Ἡρωδιάς φορεῖ χιτῶνα μὲ πλατιῆς
χειρίδες σὲ χρῶμα ἀνοιχτὸ σταρένιο καὶ στὰ αὐτιά σκουλαρίκια. Τὰ περιγράμ-
ματα καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου ἔχουν χρῶμα βαθύ καφεκόκκινο καὶ
τὰ φῶτα, ἀρκετὰ σκληρά, ἀπλώνονται μὲ πλατιῆς πινελιές. Ὁ Ἡρώδης φορεῖ
λευκὸ στενὸ, χειριδωτὸ, χιτῶνα καὶ μανδύα μαργαριτοκόσμητο σὲ βαθύ βυσσινί.

Ὁ συνδυασμὸς τοῦ Συμποσίου τοῦ Ἡρώδη μὲ τὸν Ἀποκεφαλισμὸ τοῦ

1. Louis RÉAU, *Iconographie de l'Art chrétien III, Iconographie des Saints III*, (Paris 1959) 1316. Στοὺς Ἀγίους Ἀναγύρους τῶν Σερβίων (1800) τὸ Ἅγιο Μανδῆλιο κρατεῖ μὲ τὰ δυὸ τῆς χέρια ἡ μετωπικὴ ὁλόσωμη Παναγία τῆς Ἀναλήψεως, A. ΣΤΡΕΠ-ΠΟΥΛΟΥ, Τὰ μνημεῖα τῶν Σερβίων (Ἀθῆναι 1957) 108 - 9 καὶ 105, εἰκ. 23.

Προδρόμου ἀπαντᾷ καὶ στὴ Χρυσάφισσα (1290) τῆς Λακωνίας¹ καὶ ὁ χορὸς τῆς μὲ τὴν κεφαλὴ τοῦ Προδρόμου στὸ κεφάλι στὴν ἴδια ἐκκλησίᾳ καὶ στὸ Σωτήρα Γαρδενίτσας² (τοιχογραφία 14ου - 15ου αἰ.). Πάνω ἀπὸ τὴ θύρα, στὴ Σταύρωση, ἀριστερὰ στρατιωτικὸς μὲ μαργαριτοποικίλο μανδύα φαίνεται νὰ τρυπᾷ τὸ Χριστὸ στὸ ὕψος τοῦ γόνατος ἀπ' ὅπου κυλᾷ αἷμα³. Δεξιὰ ὁ σπογγοφόρος καὶ δύο στρατιῶτες μὲ κωνικὰ κράνη, κεραιμιδι χιτῶνες καὶ φο-
λιδωτοὺς θώρακες. Πίσω τους ὁ Ἑκατόνταρχος καὶ μικρὴ μορφή ποὺ φανε-
ρώνει προσπάθεια ἀποδόσεως τοῦ βάρους.

Ὁ ζωγράφος γενικὰ εἶναι λαϊκὸς καὶ κακότεχνος. Τὸ πλάσιμο γίνεται ἐνιαῖο καὶ ἡ χρῆση τῆς γραμμῆς εἶναι μεγάλη. Διπλὲς ἄσπρες πινελιὲς δηλώνουν τὰ φῶτα. Οἱ μορφὲς ἐκτὸς τῆς Πλατυτέρας δὲν ἔχουν πλάτος. Ἰδιαιτέρα σαρκῶδες ἀποδίδεται τὸ στόμα. Τὸ βλέμμα εἶναι ὀξὺ καὶ διαπιστώνεται προσπάθεια νὰ ἐκφρασθεῖ ἡ ψυχικὴ διάθεση, αἰσθησιμὸς προοπτικῆς καὶ νὰ ἀποδοθοῦν ρεαλιστικὰ οἱ παραστάσεις. Εἶναι ἐντονη ἡ διακοσμητικὴ διάθεση μὲ μαργαριτάρια (θρό-
νος Παναχίας τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, καλύμματα κεφαλῆς καὶ ἐνδύματα Δαυτὶδ καὶ Σολομώντα, ἐνδύματα Ἡρώδη). Ὁ ζωγράφος πρέπει νὰ εἶναι κάποιος ποὺ ἔχει ἀμυδρὰ ὑπόψη τὶς τάσεις τῆς ἐποχῆς.

Στὴ θέση τῶν δεσποτικῶν εἰκόνων ἀριστερὰ (Β τῆς Ὁραίας Πύλης) ὁ Ἅγιος Νικόλαος καὶ δεξιὰ ὁ Χριστός.

Ἡ ὁλόσωμη Ἀγία στὸ Ν τοῦχο τοῦ ἱεροῦ μὲ τὴν ἀνάλυπτη κεφαλὴ, ἀπὸ δυ-
τικὴ προφανῶς ἐπίδραση, καὶ τὸ μανδύα, θυμίζει κατὰ τὴ διάταξη τῆς ὀγκρεῖας κόμης πάνω ἀπὸ τὸ μέτωπο, κατὰ τὸ σχῆμα τοῦ προσώπου, τῶν αὐτιῶν καὶ τὸ μικρὸ στόμα στρατιωτικὸ Ἅγιο ἀπὸ τὸ Σελεγούδι Λακεδαίμονος (1439/40)⁴ καὶ τὴν Ἀγία Παρασκευὴ ἀπὸ τὸν ὁμώνυμο ναὸ τοῦ Γερακίου⁵. Ὅα πρέπει λοιπὸν νὰ θεωρήσει κανεὶς τὶς τοιχογραφίες τοῦ Ἀγίου Νικολάου ἔργο τοῦ α' μισοῦ τοῦ 15ου αἰῶνα⁶.

N. B. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ - Ν. ΓΚΙΟΛΕΣ - Χ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ

1. ΝΤ. ΜΟΥΡΙΚΗ, Οἱ τοιχογραφίες τοῦ Σωτήρα κοντὰ στὸ Ἀλεποχώρι τῆς Μεγαρίδος, (Ἀθήνα 1978), 40.

2. Ἡ ἴδια, ὁ.π. 39. Γιὰ τὸ χορὸ τῆς Σαλώμης βλ. καὶ Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ, Αἱ τοιχο-
γραφίαι τοῦ καθολικοῦ Μονῆς Προδρόμου παρὰ τὰς Σέρρας [Θεσσαλονίκη 1973] 41.

3. Ἡ λεπτομέρεια ἴσως ὀφείλεται σὲ παρεξήγηση τῆς Ἀγίας Γραφῆς, στὴν ὁποία δὲν λέγεται τίποτε ὅμοιο. Ὁ Ἰωάννης 19, 32 - 35 παραδίδει: ἦλθον οὖν οἱ στρατιῶται. . . ἐπὶ δὲ τὸν Ἰησοῦν ἐλθόντες, ὡς εἶδον ἤδη αὐτὸν τεθνηκότα, οὐ κατέβαν αὐτοῦ τὰ σκέλη, ἀλλ' εἰς τὸν στρατιωτῶν λόγχην αὐτοῦ τὴν πλευρὰν ἐνέθε, καὶ ἐξῆλθεν εὐθὺς αἷμα καὶ ὕδωρ (ἐκδ. Eb. Nestle, London 1975).

4. Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, Λεῖψανα Βυζαντινῶν τοιχογραφιῶν ναΐσκου παρὰ τὸ Σελεγούδι Λακεδαίμονος (1439/40), Λακωνικαὶ Σπουδαὶ Β', 1975, εἰκ. 6, 7, 17.

5. Ὁ.π. εἰκ. 18. Ἡ Ἀγία Παρασκευὴ εἶναι καλὺτερης ποιότητος.

6. Ἡ Δ. Ρογὰν χρονολογεῖ τὶς τοιχογραφίες ἀπὸ τοῦ 15ου ὡς τὸ α' μισὸ τοῦ 16ου αἰ., ὁ.π. 104.

(Πίν. 190 - 198)

Οί ανασκαφικὲς ἐργασίες τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας συνεχίσθηκαν στὴν Πάρο καὶ κατὰ τὸ 1981 μὲ τὴν ἐπίσκεψιν καὶ καταγραφὴν ἐπιφανειακῶν ἀρ-
χαιοτήτων γύρω στὸν κόλπον τῆς Ναούσης, στὰ ΒΑ τοῦ νησιοῦ, καὶ μὲ τὴν διά-
νοιξιν νέων τομῶν στὴ μυκηναϊκὴ ἀκρόπολιν τῶν Κουκουναριῶν¹. Οἱ ἐρευνες
διενεργήθηκαν μὲ κλιμάκιο ἀποτελούμενο ἀπὸ παλαιὰ μέλη τῆς ἀνασκαφῆς
καὶ νέους φοιτητὲς ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, τῆς Ὀττάβας καὶ ἄλλων
ἀμερικανικῶν καὶ εὐρωπαϊκῶν ἰδρυμάτων². Ἡ ἀνασκαφὴ διήρκεσε ἀπὸ 1ης
μέχρι 31ης Αὐγούστου 1981. Στὴ διάρκεια τῶν ἐργασιῶν συνεχίσθηκε ἡ συ-
στηματικὴ ἀνασκαφὴ τῆς ἀκροπόλεως καὶ ταυτοχρόνως ἐξασκήθηκαν νέοι φοι-
τητὲς στὴ μεθοδολογίαν τῆς ἀνασκαφῆς μὲ ἐντατικὰ μαθήματα στὸ χῶρον καὶ
στὸ τοπικὸ σχολεῖο τῆς Ναούσης, ὅπου μία αἴθουσα διαρρυθμίστηκε κατάλληλα
γὰ τὴν παρουσίασιν ἀπογευματινῶν σεμιναρίων ποὺ περιστράφηκαν γύρω στὴν
πρόοδο τοῦ ἐν ἐξελίξει ἐγχειρήματος καὶ ἐπίσης στὴν Ἀρχαιολογίαν τῆς Πάρου.

Παράλληλα μὲ τὴν ἀνασκαφὴ συνεχίσθηκε στὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖον
Πάρου ἡ ταξινόμηση, καταγραφὴ καὶ μελέτη τοῦ πολυτίμου ὕλικου ποὺ προέρ-
χεται ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς ἀκροπόλεως τῶν Κουκουναριῶν καὶ γενικότερα
τῆς βορειοανατολικῆς Πάρου³. Ὁ ὄγκος τῶν εὐρημάτων εἶναι τόσο μεγάλος
καὶ ἡ ἀρχαιολογικὴ σημασία τῶν ἀντικειμένων τέτοιας σπουδαιότητος ὥστε

1. Πρὸς τὸ Συμβούλιον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ τὴν ΚΑ' Ἐφορεία Ἀρχαιο-
τήτων Κυκλάδων ἐκφράζονται εὐχαριστίες γὰρ τὴν ἀμέριστη συμπαράστασιν καὶ τὸ θερμὸ
ἐνδιαφέρον στὴ διεξαγωγὴ τῆς ἀνασκαφῆς Κουκουναριῶν Πάρου.

2. Τὸ ἀνασκαφικὸ κλιμάκιο τοῦ 1981 περιλάμβανε πέραν τοῦ ἐργατικοῦ προσωπικοῦ
καὶ τῶν ἐξασκουμένων νέων μελῶν - φοιτητῶν τῆς ἀνασκαφῆς, τοὺς παρακάτω ἐπόπτες
τομῶν: H. Mc Intosh, E. Brulotte (Πανεπ. Ὀττάβας), J. Kistemaker, W. de Beyer,
C. Dieleman (Πανεπ. Ἀμστερνταμ καὶ Λάιντεν), Th. Rombos, M. E. Voyatzis, Ἐ. Ἀδάμ
(Πανεπ. Λονδίνου), E. Oustinoff (Hunter College Νέας Ὑόρκης), Σ. Βουτσάκη, Λ. Με-
νέγος (Πανεπ. Ἀθηνῶν). Στὴν ἀνασκαφὴ συμμετεῖχε ἐπίσης ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπ. τῆς
Ὀττάβας, Τμήμα Κλασικῶν Σπουδῶν, Edmund Bloedow. Στοὺς παραπάνω ἐκφράζονται
θερμὲς εὐχαριστίες γὰρ τὴ συμβολὴν τοὺς στὴν ἀνασκαφὴν.

3. Τὲς ἐργασίες γὰρ τὴν ταξινόμηση καὶ ἀποδελτίωση τοῦ ὕλικου τῆς ἀνασκαφῆς ἐπό-
πτευσε ὁ R. Koehl. Ἡ ταξινόμηση τῶν ὀστράκων συνεχίσθηκε μὲ τὴ συνεργασίαν τῆς E.
Connelly. Τὴ μελέτη τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ σκελετολογικοῦ ὕλικου ἀνέλαβε ἡ δρ. Sara Bisel.
Στοὺς παραπάνω ἐκφράζονται εὐχαριστίες γὰρ τὴ συμβολὴν τοὺς στὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἀνασκαφῆς.

σύντομα θὰ ἀπαιτηθεῖ ἡ ἀνέγερση εἰδικῆς πτέρυγας γιὰ τὴν ἔκθεσή τους στὸ Μουσεῖο Πάρου ἢ ἡ κατασκευὴ αὐτοτελοῦς μουσεῖου στὴ Νάουσα τῆς Πάρου. Τὸ μουσεῖο αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ περιλάβει πέρα ἀπὸ τὰ παραπάνω εὐρήματα, τὴ συλλογὴ μαρμάρινων ἀντικειμένων (ἐπιγραφῶν κ.ἄ.) καὶ τῶν βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν εἰκόνων τῆς περιοχῆς ποὺ προσωρινὰ στεγάζονται στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Νικολάου Ναούσης.

Παράλληλα μὲ τὴν ἀποδελτίωση τῶν ἀντικειμένων τῆς ἀνασκαφῆς, ποὺ φυλάσσονται στὴν ἀποθήκη τοῦ Μουσείου Πάρου, συνεχίσθηκε καὶ ἡ φωτογράφησή τους ἀπὸ τὸν φωτογράφο τῆς ἀνασκαφῆς κ. D. Connolly. Στὴν ἀνασκαφὴ συνεργάστηκαν οἱ ἀρχιτέκτονες Sergio καὶ Paola Jona, οἱ ὁποῖοι ἀνέλαβαν τὴν ἀποτύπωση τοῦ ΒΑ τμήματος τοῦ πλατώματος τῆς ἀκροπόλεως τῶν Κουκουναριῶν.

Ἀρχικά τὸ κλιμακίό μας ἐπισκέφθηκε καὶ κατέγραψε στοιχεῖα σχετικὰ μὲ ἀρχαῖο οἰκισμὸ ποὺ ἐκτείνεται πρὸς Β τοῦ μοναστηριοῦ τοῦ Ἀγίου Ἰωάννη, στὴ χερσόνησο ποὺ περιβάλλει τὴ ΒΔ. πλευρὰ τοῦ κόλπου τῆς Ναούσης. Ἡ ἐργασία ἦταν σύντομη καὶ γι' αὐτὸ δὲν κατορθώθηκε νὰ καταγραφοῦν λεπτομερῶς τὰ ἐρεῖπια ἀρχαίων οἰκιῶν καὶ ὀχυρωματικοῦ τείχους ποὺ διακρίνονται στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους. Ἄλλος οἰκισμὸς φαίνεται ὅτι εἶχε ἰδρυθεῖ ἐπάνω σὲ χαμηλὸ λόφο, πρὸς Δ τοῦ μοναστηριοῦ, στὴ θέση Δέτης. Ἐλπίζεται ὅτι ἡ μελέτη τῶν ἐρεπιῶν θὰ συνεχισθεῖ τὸ 1982.

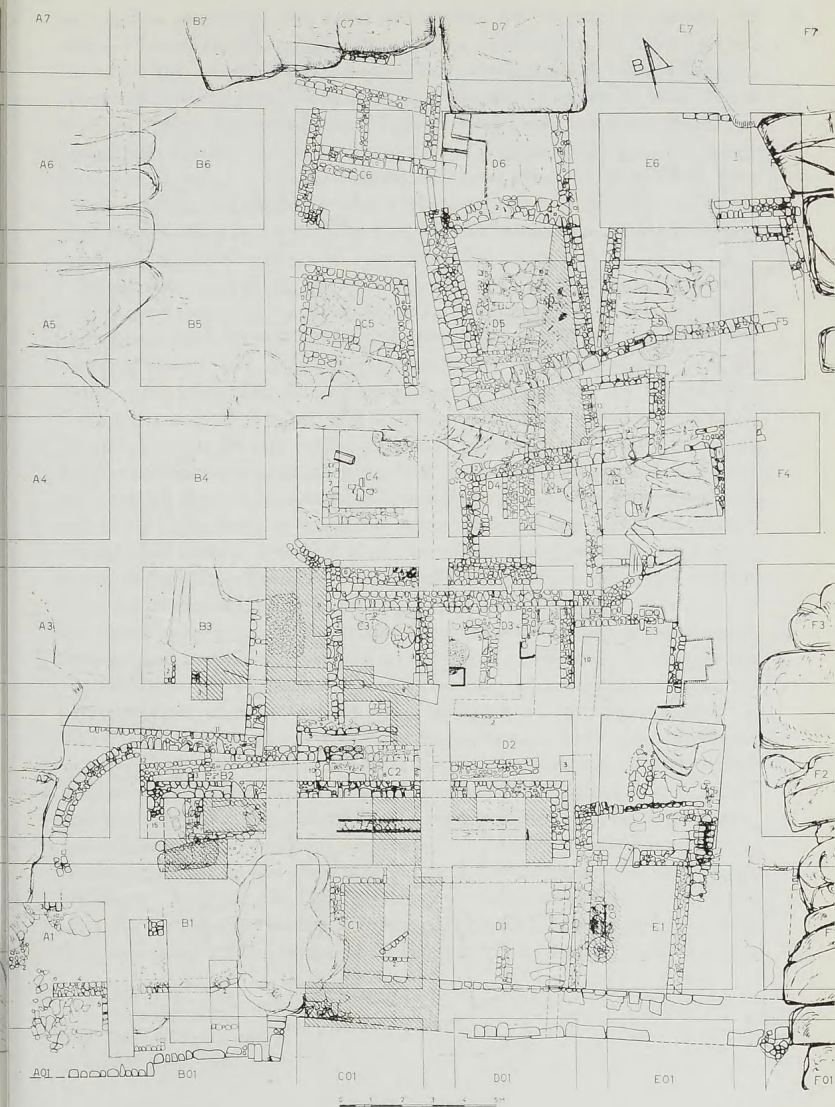
Στὴν ἀκρόπολη τῶν Κουκουναριῶν οἱ ἐργασίες τοῦ κλιμακίου μας συνεχίσθηκαν γιὰ ἔκτο κατὰ σειρὰ ἔτος¹. Ὁ λόφος ὑψώνεται κοντὰ στὴ ΝΔ παραλία τοῦ κόλπου τῆς Ναούσης. Οἱ ἀνασκαφὲς διενεργοῦνται στὸ πλάτωμα ποὺ ἐκτείνεται στὴν κορυφὴ τοῦ λόφου καὶ σὲ ἄλλα ἐπίκαιρα σημεῖα τῆς ἀκροπόλεως. Ὀχυρωματικὰ ἔργα καλύπτουν τὴ νότια πλευρὰ μὲ τὴν ἀνάβαση στὴν κορυφὴ τοῦ λόφου. Ἡ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ πλατώματος (πίν. 190) ἔφερε στὸ φῶς μεγάλο μυκηναϊκὸ κτίριο, ἡγεμονικοῦ χαρακτήρα, ποὺ καταστράφηκε βίαια στὴ διάρκεια πυρκαϊᾶς, κατὰ τὴν πρώιμη ΓΕ ΙΙΓ φάση² (εἰκ. 1, 3). Οἱ ἐργασίες τοῦ 1981 ἄρχισαν στὸ νότιο τμῆμα τοῦ πλατώματος μὲ τὴ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ μεγάλου ὀχυρωματικοῦ τείχους. Ἀλλὰ τμήματα τοῦ τείχους εἶχαν ἤδη ἀποκαλυφθεῖ παλαιότερα στὴ διάρκεια ἐργασιῶν τοῦ 1976³ καὶ 1977⁴. Ἡ κατασκευὴ τοῦ τείχους χαρακτηρίζεται γιὰ τὴ χρῆ-

1. Τὴν ἀκρόπολη ἐπισκέφθηκαν οἱ καθηγητὲς G. Gruben καὶ R. Barber καὶ ἐνημερώθηκαν γιὰ τὴν πρόοδο τῶν ἐργασιῶν. Τὸ λόφο ἐπισκέφθηκε ἐπίσης τὸ ζεύγος F. Merle-Smith ἀπὸ τὸ Princeton τῶν Η.Π.Α. προκειμένου νὰ γνωρίσει τὸν ἀνασκαπτόμενο χώρο. Θερμὲς εὐχαριστίες ἐκφράζονται πρὸς τὸ ζεύγος Merle-Smith γιὰ τὴ θετικὴ τους συμβολὴ στὴν ἐπιτυχία τῆς ἀνασκαφῆς.

2. Γιὰ πρόσφατα ἀνασκαφικὰ συμπεράσματα σχετικὰ μὲ τὴν ἀκρόπολη Κουκουναριῶν, βλ. ΔΗΜ. ΣΚΙΛΑΡΝΤΙ, ΠΑΕ 1980, 272 κέ.

3. ΠΑΕ 1976, 290, εἰκ. 1.

4. ΠΑΕ 1977, 364, 366, 368.

1. Κάτοψη ἐρείπιων πλατώματος Κουκουναριῶν. Ἐπ'ἀλλήλῃς φάσεις με μυκηναϊκὰ ἐρείπια ἡγεμονικοῦ συγκροτήματος καὶ ἐρείπια οἰκισμῶν τῶν πρωτογεωμετρικῶν καὶ γεωμετρικῶν χρόνων.

ση μεγάλων ὀγκολίθων πού ἔχουν ἀποσπασθεῖ ἀπό τὸ μαλακὸ γρανίτη τοῦ λόφου. Οἱ ὀγκόλιθοι ἔχουν δεχθεῖ περιορισμένη κατεργασία στὴν πρόσοψή τους. Τὸ τεῖχος ἔχει χτισθεῖ μὲ δύο σειρὲς λίθων, μία ἐσωτερικὴ καὶ μία δεύτερη, ἐξωτερικὴ, ἐνῶ τὸ μεταξὺ διάστημα εἶχε γεμισθεῖ μὲ χῶμα καὶ μικρότερους λίθους. Τὸ τεῖχος ἔχει κατασκευαστεῖ μὲ τὴν τυπικὴ κυκλώπεια τοιχοδομίᾳ τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων. Ἐνῶ τὸ καλύτερα σωζόμενο τμήμα τοῦ τείχους, πού ἐκτείνεται ἐμπρὸς ἀπὸ τὴν πρώτη ἀποθήκη, ἀνέρχεται στὰ 3 μ.¹, τὸ συνολικὸ ὕψος τῆς κατασκευῆς εἶναι βέβαιον ὅτι ἀνερχόταν γύρω στὰ 8 - 9 μ., ὅπως συμπεραίνεται ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ ἰσογείου ὀρόφου, ὁ ὁποῖος ἐκτεινόταν ἐπάνω ἀπὸ τρεῖς ἀποθήκες πού καταλάμβαναν τὸ χῶρο πίσω ἀπὸ τὸ τεῖχος².

Ὅπως εἶναι γνωστό, τὸ πλάτωμα τῆς ἀκροπόλεως ἔχει σχῆμα ἀκανόνιστου παραλληλογράμμου μὲ τὸν μακρὸ ἄξονα ἐκτεινόμενο Β-Ν.³ Πρόκειται γιὰ ἔκταση διαστάσεων 26 × 33 μ., ἡ ὁποία περιβάλλεται ἀπὸ βράχους ἐκτὸς ἀπὸ τὴ νότια πλευρά. Στὸ πλάτωμα τῆς κορυφῆς τῶν Κουκουναριῶν ἀνήκουν καὶ ἄλλες σχετικὰ ἐπίπεδες ἐπιφάνειες, κυρίως στὴ βόρεια καὶ ΒΑ πλευρά, ἔτσι ὥστε ἡ συνολικὴ ἔκταση πού εἶχε οἰκοδομηθεῖ νὰ εἶναι ἡ διπλάσια (εἰκ. 2). Ἐπειδὴ σφοδρὸς βόρειος ἄνεμος πνέει ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ κόλπου πρὸς τὸ λόφο, τὰ κτίρια πού κατὰ τὴ μακραιὸνα ἱστορία τοῦ οἰκισμοῦ ἀνεγέρθηκαν στὴν κορυφὴ εἶχαν τὶς προσόψεις τους στραμμένες πρὸς Νότο, δηλ. τὴν πλευρὰ τοῦ πλατώματος ὅπου σχηματίζεται φυσικὸ ἄνοιγμα στὸ ὁποῖο καταλήγει ἡ ἀτραπὸς τῆς ἀνάδου. Ἐπειδὴ ἡ νότια πλευρὰ τοῦ πλατώματος ἦταν ἡ ἀσθενέστερη, δεδομένου ὅτι ἡ ἀνάβαση ἀπὸ τὰ βαθυμειδωτὰ ἐπίπεδα τῆς νότιας πλευρᾶς ἦταν ἀπόσκοπη ἐξαιτίας τῆς ἐλλείψεως φυσικῶν ἐμποδίων, ἡ ἀνέγερση τοῦ ἡγεμονικοῦ οἰκοδομήματος πού κατασκευάσθηκε στὸ πλάτωμα στοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους, ἐπέβαλε τὴ λήψη μέτρων γιὰ τὴν ἐξουδετέρωση τῆς σοβαρῆς αὐτῆς ἀδυναμίας. Ἐτσι ἀποφασίσθηκε ἡ κατασκευὴ τοῦ κυκλωπέου τείχους τῆς νότιας πλευρᾶς μὲ στόχο τὴν ἀμυντικὴ ἐνίσχυση τοῦ πλατώματος (εἰκ. 1). Τὸ τεῖχος εἶχε ἀμυντικὸ καὶ ἀναλημματικὸ χαρακτῆρα. Κατὰ πρῶτο ἀπέκοπτε τὴν ἀνάβαση στὸ πλάτωμα βαίνοντας Α-Δ καὶ φράσσοντας τὸ ἄνοιγμα πού ὑπῆρχε στὴ νότια πλευρά. Τὸ τεῖχος, ξεκινώντας ἀπὸ Α ἐβαίνει πρὸς Δ, σὲ εὐθεία σχεδὸν γραμμὴ καὶ μῆκος 16.50 μ., προσεγγίζοντας μεγάλο ὄγκο βράχου πού ὑψώνεται στὴ μέση σχεδὸν τοῦ ανοίγματος. Ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ τὸ τεῖχος προβάλλεται πρὸς τὰ ἔξω (δηλ. πρὸς Ν.) κατὰ 1.50 μ. περίπου, μὲ κατακόρυφη ὁδόντωση. Ἀλλὴ μία ὁδόντωση φαίνεται ὅτι προβαλλόταν σὲ μικρὴ ἀπόσταση πρὸς Δ, ὅπως διαπιστώνεται ἀπὸ πενιχρὲς ἐνδείξεις ὀγκολίθων ἐπάνω στὴν ὀφρὺ τοῦ βράχου ὅπου ἐκτεινόταν ἡ ὀχύρωσις⁴. Στὸ δυτικὸ τμήμα, ἀνάμεσα

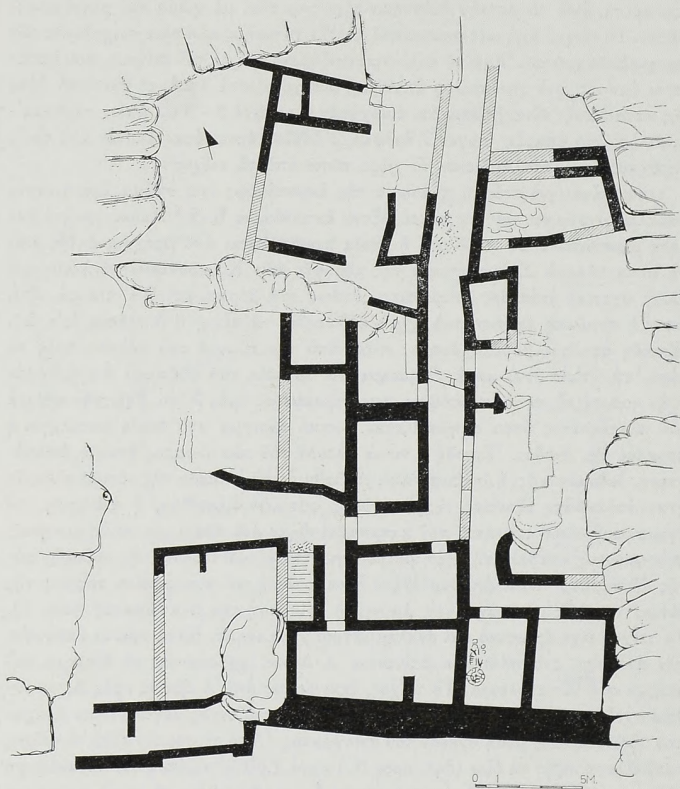
1. ΠΑΕ 1977, 364.

2. ΠΑΕ 1980, 281.

3. ΠΑΕ 1977, πίν. 182, β.

4. ΠΑΕ 1977, 364.

στὸ πέρας τοῦ τείχους καὶ τὸ βράχο ὑπῆρχε στενὸ ἄνοιγμα, ὅπου πιστεύεται ὅτι σχηματιζόταν ἡ πυλὶδα τοῦ πλατώματος. Μὲ τὸ ἄνοιγμα πετύχαιναν τὴν

Εἰκ. 3. Κάτοψη τοῦ ἡγεμονικοῦ συγκροτήματος τῆς κορυφῆς τῆς ἀκροπόλεως.

ἐπικοινωνία τῶν κατώτερων ἐπιπέδων τῆς ἀκροπόλεως μὲ τὸ πλάτωμα. Ὅμως τὸ τεῖχος πέρα ἀπὸ ὀχυρωματικὸ εἶχε καὶ ἀναλημματικὸ χαρακτῆρα, γιατί πίσω του ἀκριβῶς ἐκτείνονταν θάλαμοι τοῦ ὑπογείου τοῦ συγκροτήματος. Πράγματι, πίσω ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ τμήμα ἐκτείνονταν ἡ πρώτη, ἡ δεύτερη καὶ ἡ

τρίτη αποθήκη, ἐνῶ πίσω ἀπὸ τὸ δυτικὸν τμήμα στενοὶ θάλαμοι, ἕνας ἀπὸ τοὺς ὁποίους περιεῖχε λεπίδες ὀψιανοῦ¹.

Ἡ φετινὴ ἀνασκαφὴ ἀπέβλεπε στὴν ἀποκάλυψη τμήματος τοῦ τείχους μήκους 4.20 μ., ποὺ παρέμενε ἄσκαπτο πρὸς Ν τοῦ δυτικοῦ τμήματος τῆς πρώτης ἀποθήκης. Ἡ ἐπίκωση ποὺ κάλυπτε τὸ τεῖχος ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο στρώσεις. Ἡ ἐπιφανειακὴ περιεῖχε μικρὰ θραύσματα σχιστολίθου καὶ λίγα ὀστρακα μυκηναϊκῶν ἀγγείων. Ἡ ἀποκάτω στρώση 2 συνίστατο ἀπὸ σκληρότερο χῶμα ποὺ κάλυπτε μεγάλους λίθους γρανίτη καὶ σχιστολίθου. Ἡ διασπορὰ τῶν λίθων καὶ ἡ θέση τους ἔδειχναν ὅτι συνδέονται μὲ τὴν καταστροφὴ τοῦ τείχους (πίν. 191α). Λίθοι μετακινημένοι ἀπὸ τὴ θέση τους διακρίνονταν ἐπάνω στὴ λιθοδομίᾳ τοῦ τείχους, ἀλλὰ καὶ πρὸς Ν κατ' ἐπαφὴ τοῦ νότιου μετώπου του, ὅπου ὑπῆρχε λιθοσωρὸς ποὺ ἔκλινε πρὸς Ν. Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῆς στρώσεως καταστροφῆς ἀποκαλύφθηκαν ἡ ἄνω ἐπιφάνεια καὶ ἡ ἐξωτερικὴ ὀψὲς τοῦ τείχους. Ἀπὸ αὐτὴ συνελήφθησαν θραύσματα μυκηναϊκῶν πίθων καὶ γραπτῆς κεραμικῆς τοῦ γνωστοῦ τύπου (πρώιμη ὙΕ ΠΙΓ φάση) ποὺ ἀποκαλύφθηκε μέσα στὶς στρώσεις καταστροφῆς τοῦ ἡγεμονικοῦ συγκροτήματος τῆς κορυφῆς². Ἀπὸ τὶς δύο σειρὲς λίθων ποὺ ἀποτελοῦν τὴν ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ τείχους, ἐκείνη τῆς βόρειας πλευρᾶς σώζεται σὲ μεγαλύτερο ὕψος, γεγονὸς ποὺ ἐρμηνεύεται ἀπὸ τὴν πτώση τοῦ τείχους πρὸς Ν. Ἡ ἀποκαλυφθεῖσα τοιχοδομία ἀποτελεῖται ἀπὸ μεγάλους ὀγκολίθους γρανίτη, ποὺ χρησιμοποιοῦνταν κυρίως στὴν πρόσοψη. Ἡ ἐσωτερικὴ πλευρὰ τοῦ τείχους παρουσιάζει λίθους περιορισμένων διαστάσεων. Ὁρισμένοι ἀπὸ τοὺς ὀγκολίθους τῆς προσόψεως, οἱ κατώτεροι, ἔχουν μήκος ἕως 1.20 μ., ἐνῶ τὸ μέσο ὕψος ἀνέρχεται στὰ 0.30 μ. Ἀποκαλύφθηκαν οἱ σωζόμενοι τρεῖς δόμοι, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ κατώτατος μόνον μερικῶς ἀνασκάφθηκε. Γενικῶς οἱ λίθοι ἔχουν δεχθεῖ στοιχειώδη λάξευση σὲ β,τι ἀφορᾷ τὴν ἐπιφάνεια τῆς πρόσοψης. Στὰ σημεῖα ὅπου οἱ δόμοι προσεγγίζουν τὸ βράχο παρεμβάλλεται γέμισμα μικρῶν σχιστολιθικῶν πλακῶν. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ παραπάνω τμήματος τοῦ τείχους ἀπέκλεισε καὶ τὸ τελευταῖο ἐνδεχόμενο ὅτι θὰ μπορούσε στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ ὑπάρχει ἄνοιγμα ποὺ ἐπέτρεπε τὴν εἴσοδο στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ συγκροτήματος. Τέλος, ἡ ἔρευνα βεβαίωσε ὅτι ἡ καταστροφὴ τοῦ τείχους ἔλαβε χώρα στὴν ἴδια φάση ποὺ σημειώθηκε καὶ ἡ πυρπόληση τοῦ πρὸς Β συμπλέγματος δωματίων.

Ἡ ἔρευνα σημειῶσε πρόοδο ἐπίσης στὴ μελέτῃ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς πρώτης ἀποθήκης. Τὸ στρωματογραφικὸ ἐνδιαφέρον ποὺ παρουσίασε ἡ ἐπίκωση τοῦ ὑπόγειου θαλάμου ὅπως καὶ τὸ μεγάλο πλῆθος τῶν εὐρημάτων ποὺ φυλάσσον-

1. ΠΑΕ 1977, 366.

2. Νεώτερα χρονολογικὰ στοιχεῖα καὶ ἡ συστηματικὴ μελέτῃ τῆς κεραμικῆς ποὺ βρίσκεται σὲ ἐξέλιξη, ἐπιβάλλουν τὴν ἐλαφρὰ ταπείνωση τῆς χρονολογίας τοῦ στρώματος καταστροφῆς ἀπὸ τὴν ὙΕ ΠΙΒ2/Γ (ΠΑΕ 1977, 371 καὶ 1978, 206 - 207) στὴν πρώιμη ὙΕ ΠΙΓ φάση (ΠΑΕ 1980, 275, σημ. 4).

ταν σ' αὐτὸ ἐπέβαλαν τὴν προσεκτικὴ καὶ σὲ στάδια ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου. Ἀποφασίσθηκε νὰ ἀνασκαφεῖ ὁ διάδρομος ποὺ χωρίζει τὶς τάφρους C1 - D1 καὶ ποὺ εἶχε ἀφεθεῖ γιὰ νὰ συγκρατεῖ τὸ βόρειο τοῖχο τῆς ἀποθήκης, ὁ ὁποῖος γέρνει πρὸς Ν. Ἀνασκάφηκε τὸ νότιο τμῆμα τοῦ διαδρόμου με ἐνδιαφέροντα ἀποτελέσματα. Ἡ στρώση 2 περιεῖχε κροκάλες μικροῦ μεγέθους καὶ σ' ἐπαφὴ με τὸ νότιο τοῖχο τοῦ θαλάμου κατακερματισμένο πῖθο, τοῦ ὁποῖου ἡ θέση καὶ ἡ κλίση βεβαίωσαν ὅτι εἶχε καταπέσει ἀπὸ τὸν ἐπάνω ὄροφο τοῦ κτιρίου. Ἡ στρώση 2 εἶναι γνωστὸ ἀπὸ παλαιότερες στρωματογραφικὲς παρατηρήσεις ὅτι συνδέεται με τὴν ἐπίκωση τοῦ ἐπάνω ὀρόφου¹. Ἀνάμεσα στὰ θραύσματα τοῦ πύθου ἀνακαλύφθηκαν ὄστρακα ἀλαβαστροειδοῦς ἀγγείου τοῦ ὁποῖου ὁ ὄμος ἔχει διακοσμηθεῖ με ταινία ἀντινῶτων διπλῶν ἡμικυκλίων². Κάτω ἀπὸ τὸν πύθο βρέθηκε θραῦσμα χεῖλους γραπτοῦ κρατήρα (σωζ. μήκος 0.15 μ.), με διακόσμηση θαλάσσιου ὀστράκου³. Πιὸ κάτω βρέθηκε πληθὸς ἄλλων εὐρημάτων (πίν. 191β), ὅπως τὸ ἄνω τμῆμα ψευδοστόμου ἀμφορέα (μεγ. διάμ. 0.15 μ.) με ἄνθος ὁμόκεντρων τόξων με γλωσσωτὸ ἐσωτερικὸ περίγραμμα, θραῦσμα ἀνοικτοῦ ἀγγείου με ζώνη ρομβοειδῶν κοσμημάτων, ζευγὸς ποδῶν τριποδικῆς χύτρας, πῆλινο κωνικὸ σφονδύλι (διάμ. 0.035 μ.) καὶ δύο θραύσματα χαλκῶν δυσδιάγνωστων ἀντικειμένων ποὺ σώζονται σὲ μέτρια κατάσταση. Συνεχίσθηκε ἐκ παραλλήλου ἡ ἀνασκαφὴ λωρίδας πλάτους 1.25 μ. κατὰ μήκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς ἴδιας ἀποθήκης. Τὸ διάστημα ποὺ παρεμβάλλεται μεταξὺ τῆς λωρίδας καὶ τοῦ παραπάνω διαδρόμου C1 - D1 εἶχε ἐρευνηθεῖ τὸ 1976, πρῶτο ἔτος τῆς ἀνασκαφῆς, ὅταν ἀνοίχτηκε τομὴ 4 × 1 μ. ποὺ εἶχε σὰν σκοπὸ τὴ διερεύνηση τῶν στρωμάτων κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο. Σὲ βάθος 1.10 μ. ἀπὸ αὐτὸ ἀνακαλύφθηκαν δύο παλαιότεροι τοῖχοι⁴ ποὺ ἐλπίζεται ὅτι θὰ μελετηθοῦν λεπτομερῶς σὲ μελλοντικὴ ἐρευνα. Στὴ διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1976 ἐρευνηθῆκε τὸ δυτικὸ τμῆμα τῆς ἀποθήκης, φέρνοντας στὸ φῶς γύρω στοὺς δέκα μεγάλους πύθους τῶν ὁποίων θραύσματα βρέθηκαν μέσα σὲ στρῶμα τέφρας ποὺ κάλυπτε τὸ πάτωμα⁵. Ἐπειδὴ τμῆματα τῶν πύθων παρέμεναν ἀκόμα μέσα στὸ μὴ ἐξαντλημένο στρῶμα τέφρας, σκοπὸς τῆς ἐργασίας τὸ 1981 ἦταν νὰ μελετηθεῖ ἡ θέση τους καὶ νὰ διερευνηθεῖ ἐξονυχιστικὰ ἡ στρώση καταστροφῆς ποὺ τὰ περιέβαλλε. Στὴ ΒΑ γωνία τῆς ἀποθήκης ὁ βράχος ἀνυψώνεται καὶ ἐπειδὴ κατὰ τὴν ἀνέγερση τοῦ κτιρίου ἀφέθηκε στὴ φυσικὴ του κατάσταση, ἐξέχει ἐπάνω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ δαπέδου (στρώση 5) ποὺ τὸν περιβάλλει, χαμηλώνοντας με κλίση Δ πρὸς Α καὶ ἀπὸ Β πρὸς τὴ νότια πλευρὰ τοῦ τείχους (πίν. 192α). Οἱ κατακερματισμένοι πύθοι ποὺ ἀνακαλύφθηκαν μέσα

1. ΠΑΕ 1977, 368 καὶ εἰκ. 2.

2. Παραλλαγή τοῦ FM 43: 14.

3. FM 23: 7.

4. ΠΑΕ 1976, 293, πίν. 193δ.

5. ΠΑΕ 1976, 292.

στις στρώσεις καταστροφής 3 - 4 είχαν και αυτοί τὰ θραύσματά τους διεσπαρμένα με κλίση πρὸς Ν. Ἡ διερεύνηση τῆς στρώσεως τέφρας ἔφερε στὸ φῶς κυκλικὰ σχιστολιθικὰ καλύμματα ποὺ ἀνῆκαν στοὺς πίθους, θραύσματα κεραμικῆς γραπτῆς, κυλίκων κ.ἄ., ὅπως ἐπίσης καὶ θραῦσμα λεπίδας ὀψιανοῦ μήκους 3 ἐκ. Ἀκριβῶς ἐμπρὸς στὴ δυτικὴ παραστάδα τῆς θύρας ποὺ ὀδηγεῖ ἀπὸ τὴν ἀποθήκη στὰ βόρεια διαμερίσματα ἀνακαλύφθηκε σκελετὸς βρέφους σὲ καλὴ κατάσταση. Ἐνδείξεις ποὺ νὰ πιστοποιοῦν ἐνταφιασμὸ δὲν παρατηρήθηκαν. Ὁ σκελετὸς βρέθηκε κάτω ἀπὸ κατακερματισμένο πῖθο ὁ ὁποῖος θὰ ἀνῆκε ἀσφαλῶς σὲ νήπιο ποὺ γιὰ νὰ προστατευθεῖ στὴ διάρκειά τῆς ἐπιδρομῆς ἢ ὁποία κατέληξε στὴν καταστροφή τῶν Κουκουναριῶν, ὀδηγήθηκε στὴν ὑπόγειά ἀποθήκη¹. Ἡ θύρα ἐρευνήθηκε καὶ αὕτη (πίν. 192α). Χώματα καὶ μεγάλες σχιστολιθικὲς πλάκες κάλυπταν σὲ ὕψος 0.80 μ. τὸ ἄνοιγμά της. Ἀποκαλύφθηκε τὸ μονολιθικὸ κατώφλι τῆς θύρας καὶ πρὸς Ν 0.20 μ. χαμηλότερα, στὸ δάπεδο τῆς ἀποθήκης καὶ δεύτερη βαθμίδα γιὰ τὴν ἄνετη κατάβαση σ' αὐτήν. Ὁστρακα πῖθων καὶ διακοσμημένου ἀγγείου βρέθηκαν συσσωρευμένα ἐμπρὸς στὴ θύρα. Ἀπὸ τὸ χῶρο αὐτὸ διάδρομος ποὺ ξεκινáει ἀπὸ τὴ θύρα ὀδηγεῖ στὴν κύρια εἴσοδο τῶν ἀποθηκῶν (ΒΑ γωνία τετραγώνου C2)². Σὲ ἀνασκαφὴ ποὺ διενεργήθηκε σὲ λωρίδα πλάτους 1.50 μ. μεταξὺ τῆς θύρας καὶ τοῦ βόρειου τοίχου 2 τοῦ γεωμετρικοῦ ναοσκήμου οἰκοδομήματος, μεταξὺ τῶν τάφων C1 καὶ C2, ἀνακαλύφθηκαν σὲ στρώση καταστροφῆς, κάτω ἀπὸ τὶς γεωμετρικὲς ἐπιχώσεις, ὅσπὰ ζῶων καὶ θραύσματα γραπτῆς κεραμικῆς τῆς πρώιμης ΓΕ ΙΙΓ φάσεως.

Ἡ ἔρευνα συνεχίσθηκε ταυτόχρονα στὴ δεύτερη ἀποθήκη τοῦ συγκροτήματος. Αὕτη ἐκτείνεται πίσω ἀπὸ τὸ τεῖχος καὶ πρὸς Α τῆς πρώτης ἀποθήκης. Στὴ δυτικὴ πλευρὰ τῆς δεύτερης ἀποθήκης ἀνακαλύφθηκε τὸ 1979 ἀνθρώπινος σκελετός, τοῦ ὁποῖου ἡ διατήρηση εἶναι ἰδιαίτερα καλὴ³. Ὁ σκελετὸς ἀνακαλύφθηκε δίπλα σὲ μεγάλο πῖθο, μὲ τὴν κεφαλὴ πρὸς Β καὶ τὰ σκέλη κεκαμμένα πρὸς τὸ στήθος (πίν. 192β). Ὁ νεκρὸς εἶχε ἀποτεθεῖ στὴν ἀριστερὴ πλευρά, μὲ τὸ δεξιὸ βραχίονα κεκαμμένο καὶ τὸ χέρι κάτω ἀπὸ τὸν κρόταφο. Ἡ ἀνακάλυψη τοῦ σκελετοῦ ἔθεσε τὸ ἐρώτημα ἂν ὁ νεκρὸς ἐνταφιάστηκε σκοπίμως στὴ θέση αὕτῃ ἢ ἂν πρόκειται γιὰ ἄτομο ποὺ σκοτώθηκε τυχαῖα κατὰ τὴν κατάρρευση τοῦ κτιρίου. Ἐπειδὴ τὸ πρόβλημα ἀπαιτοῦσε χρόνο καὶ συστηματικὴ μελέτη, πρᾶγμα ποὺ ἦταν ἀδύνατο νὰ ἐπιτευχθεῖ τὸν Αὐγούστο τοῦ 1979, γι' αὐτὸ ὁ σκελετὸς ξανακαλύφθηκε μὲ χῶμα, προκειμένου ἡ ἐργασία νὰ ἐπαναληφθεῖ μὲ τὴν παρουσία ἀνθρωπολόγου. Ἐτσι, τὸ 1981 τὴν ἐργασία ἀποκολλήσεως καὶ μελέτης τοῦ σκελετοῦ ἀνέλαβε ἡ Δρ. Sara Bisel, στὴν ὁποία ἀνατέθηκε ἡ ἀνάλυση τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ ὕλικου τῆς ἀνασκαφῆς. Τραῦμα ἐλλειπτικοῦ σχήμα-

1. ΠΑΕ 1978, 201.

2. ΠΑΕ 1980, 277, 281.

3. ΠΑΕ 1979, 242.

τος, διαστ. 0.009×0.025 μ., πού προῆλθε ἀπὸ αἰχμηρὸ ὄργανο, στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ τοῦ κρανίου, φαίνεται νὰ προκάλεσε τὸ θάνατο τοῦ ἀτόμου. Ἐπίσης στὴ σπονδυλικὴ στήλη παρατηρήθηκαν ὀστεολογικὲς διογκώσεις πού ὀφείλονταν σὲ ἀρθριτικά. Διαπιστώθηκε ὅτι ὁ σκελετὸς ἀνῆκε σὲ μικρόσωμη γυναίκα. Ἡ ἐξέταση τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ κρανίου ἐδειξε ὅτι τὸ τραῦμα δὲν εἶχε πλήρως θεραπευθεῖ κατὰ τὸ θάνατο, πράγμα πού σημαίνει ὅτι ἡ γυναίκα ἀπεβίωσε ἐξαιτίας τοῦ κτυπήματος. Ὁ σκελετὸς ἔκειτο σὲ ἐδαφικὴ κοιλότητα πού περιεῖχε μαλακὰ χρώματα, ἀμέσως πρὸς Β τοῦ πίθου¹. Ἡ ἐκδοχὴ τῆς ταφῆς φαίνεται πιθανὴ στὴν παραπάνω περίπτωσι. Τὸ τραῦμα τῆς γυναίκας καὶ ἡ σκόπιμη ταφὴ μέσα στὴν ἀποθήκη μᾶς κάνουν νὰ ὑποπτευθοῦμε ὅτι ὁ θάνατός της ἔχει ἴσως σχέση μὲ τὴν βίαιη καταστροφὴ τοῦ ἡγεμονικοῦ συγκροτήματος. Κατὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ σκελετοῦ ἀνακαλύφθηκε στὸ λαιμὸ τῆς νεκρῆς σφραγιδόλιθος φακοειδοῦς σχήματος, διάτρητος κατὰ τὴ διάμετρο, κατασκευασμένος ἀπὸ λίθο χρώματος ὑπομέλανος μὲ μπῆξ ἀποχρώσεις. Ὁ σφραγιδόλιθος, πού ἀνῆκε ἀσφαλῶς σὲ περιδέραιο τῆς νεκρῆς, φέρει ἐγγράρακτη διακόσμηση γεωμετρικοῦ ἀστεροειδοῦς ποικίλου.

Γιὰ τὴ διαλεύκανση προβλημάτων τοῦ μυκηναϊκοῦ κτιρίου ἀνοίχτηκαν ἐπίσης τομὲς κάτω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο ἐδράσεως τοῦ ναοσκήμου γεωμετρικοῦ οἰκοδομήματος (τετραγώνω Β2 - D2), καὶ μάλιστα στὸ ἀνατολικὸ καὶ δυτικὸ του πέρας. Πράγματι, σὲ τομὴ 2×1.5 μ., κατευθύνσεως Α→Δ, πού καταλαμβάνει τὴ ΝΑ γωνία τοῦ τετραγώνου Β2 ἐπιχειρήθηκε νὰ διαλευκανθεῖ ἡ μορφή τῶν ἐρειπίων πού προβάλλουν κάτω ἀπὸ τὸ γεωμετρικὸ τοῖχο 2. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1978 ἔφερε σὲ φῶς τὸ δυτικὸ πέρας τοῦ γεωμετρικοῦ οἰκοδομήματος καὶ κάτω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ δαπέδου του τὸν μυκηναϊκὸ τοῖχο 13 (πίν. 193α), τοῦ ὁποῦ λίθοι λίθοι διακρίνονταν σὲ σειρά, πού περνώντας κάτω ἀπὸ τὸν 2 συμβάλλουν πρὸς Β μὲ τὸν ἐπίσης μυκηναϊκὸ 12. Τὸ 1981 ἀφαιρέθηκαν πεσμένοι λίθοι καὶ πλάκες πού χαρακτηρίζαν τὴ στρώση 5. Στὴν ἀποκάτω στρώση 6 βρέθηκαν θραύσματα βαθιοῦ σκύφου καὶ κλειστοῦ ἀγγείου μὲ διακόσμηση κυκλικῶν (;) φολιδωτοῦ κοσμήματος τῆς Υ'Ε ΠΙΓ φάσεως. Ἡ ἀφαίρεση τῆς στρώσεως ὀδήγησε στὴν ἀνακάλυψη δύο σχιστολιθικῶν καλυμμάτων πίθων καὶ πίθου σὲ θραύσματα, στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς τομῆς. Ὁ πίθος πού στηρίζεται στὴ στρώση 7 βρέθηκε κάτω ἀπὸ μεγάλους πεσμένους λίθους. Ἐδῶ ἀνακαλύφθηκαν ἐπίσης κροκάλες² καὶ λίγα θραύσματα γραπτῆς κεραμικῆς τῆς πρώιμης Υ'Ε ΠΙΓ φάσεως. Ἀποκάτω ἢ στρώση 8, ἴσως πάτωμα τοῦ δωματίου πού περιβάλλεται ἀπὸ τοὺς τοίχους 12, 13, 14, διέσωζε ἐλάχιστα ὕστρακα καὶ λίθινο κανικὸ σφονδύλι ὕψους 0.04 μ. Ὁ τοῖχος 14 πού συμβάλλει καθέτως μὲ τὸν 13 φαίνεται νὰ εἶναι σύγχρονος μ' αὐτὸν (πίν. 193α). Ὁ χώρος πρὸς Ν τοῦ

1. ΠΑΕ 1979, 242.

2. ΠΑΕ 1978, 207 - 208.

14 ἐρευνήθηκε μὲ μικρὴ τομὴ 1.50×2 μ. Στὴ θέση αὐτὴ ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1978 ἀποκάλυψε ἀποθήκη, ὅπως φανέρωνε ἐδαφικὴ κοιλότητα ποὺ περιεῖχε τέφρα σὲ ἐπ'ἀλλήλες στρώσεις καὶ ὅστρακα κεραμικῆς. Τὰ ὅστρακα ποὺ ἀνασύρθηκαν ἀπὸ τὸν ἀποθήκη δείχνουν ὅτι ἡ χρῆση τοῦ συνεχίστηκε γιὰ πέντε τουλάχιστον αἰῶνες, μὲ παλαιότερα δείγματα χρονολογούμενα στὴν πρώιμη ὙΕ ΠΙΓ φάση. Ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἀνεύρεση θραυσμάτων ἀμφορέα μὲ κἀθετες λαβὲς καὶ διακόσμηση θυσάνου στὸν ὦμο (Tassel Pattern)¹. Τυπολογικὰ τὸ σχῆμα καὶ ἡ διακόσμηση κατατάσσουν τὸ εὑρημα σὲ μιὰ ἐξελιγμένη φάση τῆς ὙΕ ΠΙΓ μεταγενέστερης τοῦ κεραμικοῦ ρυθμοῦ τῶν ἀγγείων τοῦ στρώματος καταστροφῆς τοῦ μυκηναϊκοῦ κτιρίου.

Ἐξάλλου, σὲ τομὴ ποὺ ἀνοίχθηκε μὲ κατεύθυνση Β→Ν στὸ ἀνατολικὸ πέρασ τοῦ γεωμετρικοῦ οἰκοδομήματος (τάφρος D2), κάτω ἀπὸ παχὺ στρώμα πεσμένων σχιστολιθικῶν πλακῶν ἀπὸ τὴν πτώση τοῦ νότιου τοίχου τοῦ ἴδιου κτιρίου, ἀνακαλύφθηκε στρώση καταστροφῆς τοῦ μυκηναϊκοῦ συγκροτήματος, ὅπως δείχνουν πεσμένοι λίθοι — μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶναι καὶ λαξευμένοι —, ἐπάνω στοὺς ὁποίους θεμελιώθηκε τὸ γεωμετρικὸ οἰκοδόμημα. Ἡ ἐπίχωση τοῦ στρώματος καταστροφῆς καλύπτει τὸ χῶρο θαλάμου ποὺ ἐκτείνεται μὲ κατεύθυνση Α→Δ καὶ ἄνοιγμα θύρας στὸ βόρειο τοῖχος². Σημειώνεται ἐδῶ ὅτι ἡ διαφορὰ ἐπιπέδων ἀπὸ τὸ σωζόμενο ὕψος τοῦ βόρειου τοίχου τῆς πρώτης ἀποθήκης, πίσω ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἐκτείνεται (πρὸς Β) ἡ στρώση καταστροφῆς, μέχρι τὸ δάπεδο τῆς πρώτης ἀποθήκης, ἀνέρχεται στὰ 2 μ. περίπου. Βεβαίως στὰ γεωμετρικὰ χρόνια τὸ ναόσκημο οἰκοδόμημα εἶχε ἀνεγερθεῖ κατὰ τὸ νότιο τμήμα τοῦ ἐπάνω στὴν ἐπίχωση ποὺ κάλυπτε τὴν πρώτη ἀποθήκη.

Γιὰ τὴν παραπέρα διαλεύκανση τῆς διατάξεως τῶν θαλάμων τῆς μυκηναϊκῆς φάσεως καὶ τῆς κυρίας εἰσόδου τοῦ συγκροτήματος δόθηκε ἰδιαιτέρου βάρους στὴ μελέτῃ τῶν τετραγώνων C2, C3 καὶ D3. Μάλιστα στίς C2 - C3 ἀνοίχτηκαν συμπληρωματικὲς τομὲς σὲ σημεῖα ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ προσφέρουν νέα στοιχεῖα στὴν ἐρευνα. Στὴν περυσινὴ ἀνασκαφὴ εἶχε παρατηρηθεῖ ὅτι ὁ μακρὸς τοῖχος μὲ κατεύθυνση Β→Ν, τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ μεσαίου τμήματος τοῦ κτιρίου παρουσίαζε ἓνα ἄνοιγμα κάτω ἀπὸ τὴ ΒΑ γωνία τῆς τάφρου C2³. Τὸ ἄνοιγμα ταυτίστηκε μὲ θύρα, ἡ ὁποία ἐξαιτίας τοῦ σημαντικοῦ πλάτους (1 μ. περίπου) καὶ τῆς θέσης της πρέπει νὰ εἶχε σχέση μὲ τὴν κύρια εἴσοδο τοῦ ἡγεμονικοῦ συγκροτήματος. Ὁ διάδρομος μεταξὺ τῶν τετραγώνων C2 - C3 καὶ αἰρέθηκε, καθὼς ἐπίσης καὶ πρόσθετο τμήμα τοῦ 1.5 μ. πρὸς Α, μεταξὺ τῶν

1. Γιὰ τὸν ἐξελιγμένο τύπο διακοσμῆσεως μὲ θυσάνους ἢ κρόσσια στὴν ὙΕ ΠΙΓ φάση, βλ. ΣΠ. ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ, Περὰ τῆ Β' (1970) 237 - 238. AJA 83, 1979, 454, 456 καὶ εἰκ. 1. Ἐπίσης βλ. J. RUTTER, Late Helladic Pottery and some Historical Implications στὸ Symposium in the Greek Dark Ages in Greece (New York/Hunter College 1977), 3.

2. ΠΑΕ 1977, 371.

3. ΠΑΕ 1980, 277.

D2 καὶ D3. Ὡπως εἶναι γνωστό, κάτω ἀπὸ τὸ τετράγωνο D3 ἐκτείνεται ὁ ση-
μαντικὸς ὑπόγειος θάλαμος 3.90×2.95 μ. τῆς μεσαίας πτέρυγας τοῦ συγκρο-
τήματος, ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ὁποίου ἔφερε στὸ φῶς εὐρήματα ποὺ δείχνουν ὅτι
ἀκριβῶς στὸν ἐπάνω ὄροφο ἐκτεινόταν τὸ ἐνδιάστημα τοῦ ἡγεμόνος τῆς ἀκρο-
πόλεως¹. Ἡ φετινὴ ἔρευνα πιστοποίησε ὅτι ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ θαλάμου
(C3, τοῖχος 3) κάμπτεται στὴ νότια ἀπόληξή του πρὸς Α κατὰ 0.20 - 0.25 μ.,
σχηματίζοντας τὴ δυτικὴ παραστάδα θύρας. Ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι αὐτὴ δὲν
βρίσκεται σὲ ἀπόλυτὴ ἀντιστοιχία μὲ τὴν ἀνατολικὴ παραστάδα, ἀλλὰ λίγο
βορειότερα. Ὁ λόγος τῆς παραπάνω ἀρρυθμίας ἔγινε κατανοητὸς ἀργότερα ὅταν
διαπιστώθηκε ὅτι στὸ νότιο ἄκρο τοῦ τοῖχου 3 καταλήγει διαγώνιος τοῖχος, ὁ
8, πλάτους 0.50 μ., ποὺ ξεκινώντας ἀπὸ βραχὴδὴ ὄγκο ποὺ ὑψώνεται στὴ B3
διαγράφει πορεία ΒΔ - ΝΑ μέσα ἀπὸ τὴν C3. Βαθμιαῖα ἔγινε κατανοητὸ ὅτι ὁ
τοῖχος 8 ἀντιστοιχεῖ μὲ ὁμόλογό του πρὸς Ν, τὸν 12 τῆς B2, ὁ ὁποῖος παρουσιάζ-
ει ΒΑ - ΝΔ ἀπόκλιση. Μεταξὺ τῶν δύο τοίχων προκύπτει χροανοειδὲς ἀνοιγμα-
διάδρομος, τοῦ ὁποίου ἡ στενὴ ἀπόληξή καταλήγει στὴ μεγάλη θύρα ποὺ προανα-
φέρθηκε. Μάλιστα σὲ δοκιμαστικὴ τομὴ στὴ νότια πλευρὰ τῆς τάφρου B3 ἀποκα-
λύφθηκε καὶ ἄλλος τοῖχος, ὁ 3 (B3), μήκους 1.21 μ. καὶ πλάτους 0.49 μ. Ὁ τοί-
χος ἔχει κατεύθυνση Β - Ν καὶ φαίνεται ὅτι προοριζόταν νὰ μειώσει στὰ 1.70 μ.
τὸ ἀνοιγμα τοῦ διαδρόμου ποὺ κατὰ τὸ δυτικὸ του τμήμα ἦταν ὑπαίθριος. Ἐξάλ-
λου, τομὴ ποὺ ἀνοίχτηκε στὸ βόρειο τμήμα τῆς τάφρου B2 βεβαίωσε ὅτι ὁ
τοῖχος 13 δὲν συνεχιζόταν πρὸς Β καὶ ἐπομένως τὸ ἀνοιγμα τῆς αὐλῆς ἐκτεινό-
ταν ἀπὸ τὸν τοῖχο 12 (B2) μέχρι τὸν 3 (B3). Παρότι ἡ διάταξη τῶν τοίχων
ἐκπλήσσει, ἐντάσσεται ὥστόσο στὰ μέτρα ἀμυντικῆς προστασίας τοῦ πιδ σπου-
δαίου τμήματος τῆς ἀκροπόλεως. Ἡ εἴσοδος στὸ πλάτωμα γινόταν μέσα ἀπὸ
ἀνοιγμα ποὺ ὅπως εἴπαμε ὑπῆρχε στὴν ὀχύρωση τῆς ΝΔ γωνίας τοῦ πλατώ-
ματος. Ὁ ἐπισκέπτης εἰσερχόταν ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτό, κατευθυνόταν πρὸς Β
καὶ ὕστερα στρεφόταν δεξιὰ γιὰ νὰ βρεθεῖ στὴ χροανοειδῆ αὐλὴ ποὺ ὀδηγοῦσε
στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κτιρίου. Ἄν ὁ ἐχθρὸς διασποῦσε τὴ γραμμὴ τοῦ ὀχυρω-
ματικοῦ τείχους γιὰ νὰ διεισδύσει στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ πλατώματος, θὰ ἔπρεπε
νὰ συνωστιστεῖ στὴν αὐλὴ, τῆς ὁποίας ἡ μορφή παρουσίαζε ἀδιαμφισβήτητα
ἀμυντικὰ πλεονεκτήματα ἔναντι τοῦ εἰσβολέα (εἰκ. 1 καὶ 3).

Γενικὰ, ἡ μελέτη τῶν ἀρχιτεκτονικῶν ἐρειπίων τοῦ μυκηναϊκοῦ οἰκοδήμα-
τος φαίνεται νὰ προσδιορίζει τὴν ὑπαρξὴ τριῶν παραλλήλων πτερύγων², μὲ
θαλάμους ποὺ κατευθύνονται Β - Ν πρὸς Β τῶν ἀποθηκῶν. Ἡ δυτικὴ πτέρυγα
θὰ πρέπει νὰ περιλάμβανε θαλάμους κάτω ἀπὸ τὰ τετράγωνα C3 καὶ C4. Ἡ
συναγωγὴ συμπερασμάτων σχετικὰ μὲ τὴ μορφή τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ
συγκροτήματος ἔχει βασιστεῖ σὲ πενιχρὲς ἐνδείξεις, ποὺ βοηθοῦν ὥστόσο στὴν

1. ΠΑΕ 1979, 243 - 244 καὶ 1980, 277.

2. ΠΑΕ 1980, 281.

κατανόηση τῆς κατόψεως ὅπως αὐτὴ ἀποκαθίσταται μὲ βάση τὴν κανονικότητα τῶν τοίχων τοῦ κτιρίου μεταξύ τους. Στὴν ἔρευνα τοῦ 1981 ἐλπίζαμε νὰ ἐντοπίσουμε μυκηναϊκὸ τοῖχο κατευθύνσεως Β - Ν, ποὺ ἐκτεινόμενος πρὸς Β τοῦ διαγωνίου 8 θὰ ἀκολουθοῦσε τὴν πορεία τοῦ γεωμετρικοῦ 2 (C3). Ὁ τοῖχος 2 τῆς πρὸς Β τάφρου C4 ἀποτελεῖ τμῆμα τῆς αὐτῆς πλευρᾶς τοῦ κτιρίου¹. Παραδόξως, παρὰ τὶς προσπάθειές μας ὁ τοῖχος δὲν ἐντοπίστηκε στὶς κατώτερες ἐπιχώσεις, βρέθηκε ὅμως ἀντ' αὐτοῦ, στὴν ἴδια θέση ὁ πρωτογεωμετρικὸς τοῖχος 9 (C3), μὲ τὸν ὁποῖο θ' ἀσχοληθοῦμε παρακάτω. Σημειώνεται ὡστόσο ὅτι ἡ ἔρευνα ποὺ διενεργήθηκε τὸ 1978 στὴν τάφρο C3 καὶ μεταξύ τῶν τοίχων 3 καὶ 8, ἔφερε στὸ φῶς πῖθο ποὺ ἔκειτο ὀρθίως στὴ θέση του ἀλλὰ καὶ ἄλλα εὐρήματα ποὺ βεβαιώνουν ὅτι ὁ χῶρος δὲν ἦταν ὑπαίθριος στοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους². Ἐξ ἄλλου, σὲ τομὴ ποὺ ἀνοίχτηκε στὴ ΒΑ γωνία τῆς C2, ἐρευνήθηκε ὁ χῶρος ἐμπρὸς στὴ μεγάλη θύρα (πίν. 193β). Βαθιὲς ἐπιχώσεις κάλυπταν τὸ ἀνοιγμὰ τῆς. Ἀνασκάφηκαν ἡ στρώση 3 ποὺ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ μαλακὸ χῶμα λεπτόκοκκο μὲ προσθήκη ἄμμου καὶ σχιστολιθικῶν ἀπολεπισμάτων, ἡ 4 ποὺ ἔχει σημαντικὸ πάχος καὶ περιέχει πηλῶδες χῶμα μὲ κοινορτοποιημένα κονιάματα, τέφρα, γραπτὰ θαυῆματα ἀγγείων, ἀπολεπίσματα ὀψιανοῦ καὶ ὀργανικὰ κατάλοιπα, ὅπως ὁστὰ καὶ θαλάσσια ὕστρακα. Ἡ 4 εἶναι στρώση καταστροφῆς καὶ ἐκτείνεται ἐπάνω στὴν 5, ἡ ὁποία περιέχει πεσμένους λίθους ἀπὸ τοὺς τοίχους τοῦ κτιρίου καὶ περισσότερη τέφρα. Ἡ στρώση 6 ἔχει σκοτεινότερο χρῶμα ἐξαιτίας μεγάλῃς περιεκτικότητος σὲ τέφρα. Ἡ 6 περιεῖχε ἐπίσης μεγάλους λίθους ἀπὸ κρημνισμένους τοίχους. Μεταξὺ τῶν ἀξιόλογων εὐρημάτων τῆς στρώσεως 4, ποὺ φαίνεται ὅτι ἀνῆκε στὸν ἄνω ὄροφο τοῦ κτιρίου, συγκαταλέγεται ἀκέραιη ὁστέινη περόνη μήκους 0.12 μ. Στὴν 5 ἀνακαλύφθηκε τὸ κάτω τμῆμα πύθου μὲ λίθους πεσμένους ἐπάνω του. Κοντὰ στὴ βόρεια παραστάδα τῆς μεγάλῃς θύρας ἀνακαλύφθηκε καὶ δευτέρη ὁμάδα θαυῶντων πύθου. Ἡ στρώση 6 ποὺ ἐκτεινόταν ἐπάνω στὸ δάπεδο περιεῖχε θαυῶντα κύλικος καὶ ἀλαβάστρου, μία ὁστέινη βελόνη σωζ. μήκους 0.031 μ. καὶ θαυῶντα δυοδιάγνωστου μικροῦ χαλκοῦ ἀντικειμένου. Τὸ δάπεδο κάτω ἀπὸ τὴν 6 ἐκτεινόταν σὲ βάθος -1.57 μ. ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ τοίχου 3 (C3).

Εἰπώθηκε παραπάνω ὅτι ἡ δυτικὴ ὄψη τοῦ κτιρίου πρέπει νὰ ἀκολουθοῦσε τὸ τοῖχο 2 τοῦ τετραγώνου C4 στὴν πορεία τοῦ Β πρὸς Ν. Θὰ περνοῦσε φαίνεται κάτω ἀπὸ τὸ δυτικὸ τμῆμα τοῦ C3 γιὰ νὰ καταλήξει στὸ διαγώνιο τοῖχο 8 ποὺ καθορίζει τὴ βόρεια πλευρὰ τῆς χρονοειδοῦς αὐλῆς. Πρὸς Ν αὐτῆς, ὁ τοῖχος 10 τοῦ τετραγώνου C2 ἀποτελεῖ τὴν πρὸς Ν συνέχεια τῆς δυτικῆς προσόψεως τοῦ κτιρίου. Πιστεύεται ὅτι ὁ χῶρος ποὺ περιλαμβάνεται μεταξύ τῆς προσόψεως καὶ τῆς μεγάλῃς θύρας ἦταν διαμορφωμένος σὲ ἀνοιχτὸ δωμάτιο ποὺ ἔβλεπε

1. ΠΑΕ 1980, 280.

2. ΠΑΕ 1978, 200.

πρὸς Δ. Ἐπομένως ἡ αὐτὴ ὁδηγοῦσε σὲ προστώο καὶ ἀπὸ ἐκεῖ, κατευθίαν ἐμπρὸς στὸ διάδρομο τῶν ὑπόγειων ἀποθηκῶν. Πιθανολογεῖται ὅτι ἡ εἴσοδος στὸν ἄνω ὄροφο γινόταν μὲ κλίμακα πρὸς ὑψωνόταν Β - Ν στὴ δεξιὰ πλευρὰ τοῦ προστώου. Διάδρομος παράλληλος μὲ τὴν κατεύθυνση τοῦ κλιμακοστασίου ὁδηγοῦσε ἀφετέρου ἀπὸ τὸν ἴδιο χῶρο στὴν πρώτη ἀποθήκη πρὸς Ν. Ἡ προσπάθεια ἀναπαράστασιν τοῦ ἄνω ὀρόφου προσχρoεῖ σὲ δυσκολίες. Πιστεύεται ὡστόσο ὅτι τὸ κλιμακοστάσιο ἔφερε σὲ θαλάμους πρὸς ἐκτείνονταν ἐπάνω ἀπὸ τὶς τρεῖς ἀποθήκες πίσω ἀπὸ τὸ τεῖχος. Τὸ δωμάτιο ἐπάνω ἀπὸ τὴν πρώτη ἀποθήκη ὁδηγοῦσε διὰ θύρας πρὸς Β, στὸ χῶρο τοῦ ἡγεμονικοῦ θαλάμου, ὁ ὁποῖος μὲ βάση ἀρχιτεκτονικὰς ἐνδείξεις καὶ στρωματογραφικὰ δεδομένα ἐκτείνονταν πιθανότατα ἐπάνω ἀπὸ τὰ ἐρείπια τῶν τετραγώνων D3 καὶ D4 καὶ μάλιστα ἐπάνω ἀπὸ τὸ δωμάτιο μὲ τὸ ἐλεφαντοστοῦν (βλ. καὶ εἰκ. 3).

Ἀπὸ τὴ μεγάλη θύρα ξεκινᾷ διάδρομος κατευθύνσεως Α - Δ, ὁ ὁποῖος σὲ ἀπόσταση 4 μ. κάμπτεται πρὸς Β. Ὁ διάδρομος περιτρέχει τὴ νότια καὶ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ θαλάμου μὲ τὸ ἐλεφαντοστοῦν¹. Πρόκειται περὶ ὑπογείου διαδρόμου στὶς πλευρὰς τοῦ ὁποῦ ἀνοίγονταν παραλληλόγραμμο δωμάτια ἀποθηκευτικοῦ χαρακτῆρα. Ὁ ἀνατολικὸς διάδρομος ἀνυψώνεται βαθμιαίᾳ πρὸς Β ἐξαιτίας τῆς κλίσεως τοῦ βράχου. Παράλληλα μὲ τὴν ἔρευνα γιὰ τὴν ἐξακρίβωση τῆς μορφῆς τῆς κύριας εἰσόδου τοῦ συγκροτήματος, ἀναλήφθηκαν ἐργασίες καὶ στὴ στενωπὸ πρὸς ὁδηγεῖ ἀπὸ τὸ κλιμακοστάσιο πρὸς ὥζεται στὸ βόρειο ἄκρο τοῦ πλατώματος στὴ βόρεια εἴσοδο τοῦ κτιρίου. Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ συνεχίσθηκε ἡ μελέτη σὲ τομεῖς ὅπου τὰ στρώματα δὲν εἶχαν ἐξαντληθεῖ ἀπὸ ἀνασκαφικὴ πλευρά. Στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ κτιρίου, ἐκεῖ ὅπου ὁ διάδρομος τοῦ ὑπογείου ὁδηγεῖ σὲ ἄλλη εἴσοδο, ἀνασκάφηκε τάφος πρὸς συμπίπτει μὲ τὸ μάρτυρα μεταξὺ τῶν τετραγώνων D4 καὶ E4 (βόρειο τμήμα). Τὰ ὅρια διαγράφονται ἀπὸ τοὺς μυκηναϊκοὺς τοίχους 5 (D4) καὶ 13 (E4), πρὸς Δ καὶ Α ἀντίστοιχα. Τὸ βόρειο καὶ νότιο ὄριο διαγράφονται ἀπὸ τοὺς τοίχους τῶν γεωμετρικῶν οἰκοδομημάτων 2 τῆς D4 καὶ 2 τῆς D5. Ἡ τομὴ ἄρχισε νὰ σκάβεται τὸ 1979 ὅταν προσεγγίσαιμ τὸ στρώμα 7². Τὸ 1980 συνεχίσθηκε ἡ διερεύνηση τῆς αὐτῆς στρώσεως, ἡ ὁποία ἔφερε στὸ φῶς μεγάλους κατακερματισμένους πύλους, τοξωτὴ πόρπη καὶ πολλοὺς λίθους πρὸς μαζὶ μὲ τὰ εὐρήματα φαίνεται ὅτι εἶχαν καταπέσει ἀπὸ τὸ ἐπάνω ὄροφο τοῦ κτιρίου³. Ἐτσι συνεχίσθηκε καὶ φέτος ἡ ἔρευνα στὴ μισοανασκαμμένη στρώση 7. Ἡ στρώση περιεῖχε πεσμένους λίθους, θραύσματα μεγάλων πύλων, θραύσματα γραπτῶν ἀγγείων τοῦ συνήθους τύπου τῆς στρώσεως καταστροφῆς τοῦ κτιρίου (πρώιμη ΓΕ ΙΙΙΓ), ὑπολείμματα λευκοῦ πηλώδους χρώματος καὶ ἔχνη καμένου χρώματος. Ἡ ἐπόμενη

1. ΠΑΕ 1979, 243.

2. ΠΑΕ 1979, 245.

3. ΠΑΕ 1980, 279.

στρώση 8 ἔχει χρῶμα σκοτεινότερο καστανὸ καὶ πάχος 0.30 μ. Ἡ στρώση περιεῖχε πεσμένους λίθους, ἐνῶ στὸ βόρειο τμήμα τῆς τομῆς τὸ χῶμα παρουσιαζόταν ἀναμειγμένο μὲ στρώμα τέφρας. Ἡ 8 περιεῖχε θραύσματα πίθων μὲ σχοινοειδῆ διακόσμηση — μάλιστα δύο ἀπὸ αὐτὰ διασώζουν μολύβδινους συνδέσμους ἐπισκευῆς — καὶ μεγάλη ποσότητα γραπτῶν θραυσμάτων ἀγγείων, ὅπως σκύφων, κυλίκων, ἀρυτῆρος, ψευδόστομου ἀμφορέα μὲ ὀριζόντιες ταινίες περὶ τὸν κορμὸ καὶ στήλης ἀμειβόντων στὸν ὦμο (πίν. 194α) κ.ἄ. Ἡ στρώση περιεῖχε ὁμοίως ἀδιακόσμητα ἀγγεῖα, σβόλους λευκοῦ χρώματος, ἄψητα θραύσματα πλίνθων, θαλάσσια ὄστρακα καὶ ὀστά. Μεγάλη σχιστολιθικὴ πλάκα διαστάσεων $0.77 \times 0.48 \times 0.07$ μ. ἔκειτο ὀριζοντιωμένη στὴ μέση τοῦ χώρου, προφανῶς πεσμένη ἀπὸ ὑψηλότερο ἐπίπεδο. Ἡ ἐπόμενη στρώση, ἡ 9, περιεῖχε ἀνάμεικτα χρώματα, κιτρινωπὰ καὶ τέφρα. Στὴ ΒΔ γωνία, κοντὰ στὸν τοῖχο 5 ἀνακαλύφθηκε τμήμα σκελετοῦ μικροῦ ζώου, τῆς σπονδυλικῆς στήλης καὶ τῆς λεκάνης του. Μέσα στὴ στάχτη βρέθηκαν ἐπίσης καὶ ἄλλα δυσδιάγνωστα ὀστά. Ἡ στρώση περιεῖχε πολλὰ ἀξιόλογα θραύσματα γραπτῶν ἀγγείων, σκύφων (ὀρισμένοι ἔχουν τὸ ἐσωτερικὸ τους γανωμένο), κυλίκων, ψευδόστομου ἀμφορέα κ.ἄ. Ἡ στρώση 10 περιεῖχε τέφρα. Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς ἀποκάλυψε στρώση πλακῶν τῶν ὁποίων ἡ θέση ἔδειχνε τὴν ὑπαρξὴ δαπέδου. Στὴ στρώση τέφρας ἀνακαλύφθηκε μεγάλη ποσότητα θραυσμάτων γραπτῶν ἀγγείων, δηλ. σκύφων, κυλίκων, μόνωτων σκύφων, λεκανίδων μὲ προχοή, ψευδόστομων ἀμφορέων κ.ἄ. (πίν. 194β). "Ὅλα τὰ ἀγγεῖα ἀνήκουν στοὺς πρώιμους ΥἼ ΠΙΓ χρόνους, ἐκτὸς ἀπὸ θραύσματα οἰνοχόης τῆς ὁποίας ἡ διακόσμηση ἀνθέων στὸν ὦμο, ποὺ κατατάσσεται στὸν τύπο FM 18:84 - 85, τῆς ΥἼ ΠΙΑ2 φάσεως, τὴν διαστέλλει ἀπὸ τὴν ὁμάδα. Ἡ στρώση 12 περιεῖχε τέφρα, σβόλους λευκοῦ πηλοχρώματος καὶ πολλές μεγάλες κροκάλες σφαιρικοῦ ἢ ὠοειδοῦς σχήματος¹. Ἡ στρώση κάλυπτε φυσικὴ δίοδο ποὺ σχηματίζει ὁ βράχος στὸ σημεῖο αὐτό. Τὸ ἐπίπεδο τῆς 12, ἡ ὁποία ἀντιπροσωπεύει τὸ ἀρχαιότερο ἀπὸ δύο τουλάχιστον ἐπ'ἀλλήλα δάπεδα, ἐκτείνεται -1.56 μ. ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ τοίχου 5 (D4). Ἡ ἀνασκαφὴ ὑπῆρξε ἐνδιαφέρουσα γιὰ τὴ διαλεύκανση τῆς σχέσεως τῶν γύρω τοίχων. Διαπιστώθηκε λοιπὸν ὅτι ὁ 5 δὲν εἶναι ἐνιαῖος. Ὁ 5 σταματᾷ 1.25 μ. πρὸς Ν τοῦ γεωμετρικοῦ τοίχου 2 τῆς D5. Ἐκεῖ συμπίπτει μὲ τὴ γωνία ποὺ σχηματίζει ὁ ΒΔ - ΝΑ τοῖχος 7 (D4), ἐνῶ ὁ 6 ποὺ παλαιότερα εἶχε συσχετισθεῖ μὲ τὸν 7 εἶναι ἀνεξάρτητος καὶ ἴσως παλαιότερος. Οἱ τοῖχοι 5 καὶ 7 τῆς D4 κατέρχονται μέχρι τὸ βράχο, ὅπως καὶ ὁ τοῖχος 13 ποὺ ὀρίζει τὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ διαδρόμου. Οἱ τοῖχοι εἶναι σύγχρονοι καὶ ἀνήκουν στρωματογραφικὰ στὴν πρώιμη ΥἼ ΠΙΓ φάση. Ἀς σημειωθεῖ ἐπίσης ὅτι τὸ βόρειο πέρασ τοῦ 5 τελειώνει σὲ εὐθεία γραμμὴ λίθων, ὅπως καὶ ἡ νότια ἀπόληξη τοῦ 6 τῆς D5. Δεδομένου ὅτι καὶ οἱ δύο βρίσκονται στὴν ἴδια εὐθεία, θὰ ἦταν φυσικὸ νὰ ὑπο-

1. ΠΑΕ 1978, 207 - 208.

τεθεῖ ἡ ὑπαρξὴ θύρας στὸ σημεῖο αὐτό. Ἡ ἄποψη αὕτῃ ἐπιβεβαιώθηκε μὲ ἔρευνα πού ἔγινε κάτω ἀπὸ τὶς ἐπιχώσεις ἐπάνω στὶς ὁποῖες στηρίζεται ὁ γεωμετρικὸς τοῖχος 2 τῆς D5. Ἀνάλογο ἀνοιγμα ὑπῆρχε καὶ στὴν ἀπέναντι πλευρά, μεταξὺ τοῦ τοίχου 1 (E5) καὶ τοῦ βόρειου τοίχου 3, τοῦ μικροῦ θαλάμου πού ἐκτείνεται κάτω ἀπὸ τὸ διάδρομο E4 - E5. Ἡ ἐντόπιση τῶν παραπάνω ἀνοιγμάτων καὶ στὶς δύο πλευρὲς τοῦ διαδρόμου ἐπιβεβαιώνει τὴν ἄποψη ὅτι τὸ κτιριακὸ συγκρότημα διακοπτόταν στὸν ἄξονα τοῦ διαδρόμου C4 - C5 καὶ E4 - E5, ὅπως εἶχαμε καὶ ἄλλοι συμπεράνει μὲ βάση ἀρχιτεκτονικὲς ἐνδείξεις καὶ τὴ μορφολογία τοῦ ἐδάφους¹.

Κάτω ἀπὸ τὸ μάρτυρα D4 - D5 ἀνασκάφηκε ὁ τριγωνικὸς χώρος πού ὀρίζεται ἀπὸ τοὺς μυκηναϊκοὺς τοίχους 5 καὶ 7 τοῦ τετραγώνου D4 καὶ τοῦ γεωμετρικοῦ τοίχου 2 τοῦ D5. Ὅπως εἴπαμε παραπάνω, ὁ θάλαμος πού ὀρίζεται ἀπὸ τοὺς 5 καὶ 7 ἐκτείνεται κάτω ἀπὸ τὸ γεωμετρικὸ τοῖχο 2, φθάνοντας πρὸς Β μέχρι τὸ νότιο τοῖχο 6 τοῦ ἀξιόλογου δωματίου πού διατηρήθηκε μέσα στὸ τετράγωνο D5². Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ τριγωνικοῦ θαλάμου ἡ ἀνασκαφὴ διερεύνησε τὴ στρώση 3, ἡ ὁποία λογίζεται στρώση καταστροφῆς, γιατί περιεῖχε λίθους ἀπὸ κρημνισμένους τοίχους. Ἡ στρώση 4 εἶχε συμπαγὴ καὶ λεπτόκοκκα χώματα μὲ θραύσματα ἀγγείων. Τέλος, φθάνοντας στὴ στρώση 5, ἡ σκαπάνη ἔφερε στὸ φῶς ἐνδείξεις χρήσεως τοῦ χώρου, ὅπως προέκυπτε ἀπὸ τὴν ἀνέυρεση μεγάλου ἀριθμοῦ θαλάσσιων ὀστράκων καὶ θραυσμάτων ἀγγείων, ὅπως σκύφου, ἀρύταινας κ.ἄ. Ξεχωρίζουν κυλινδρικὸ κάλυμμα ἀγγείου³ (διαμ. 0.075 μ.) μὲ ὀριζόντιες ταινίες γύρω στὸν κορμὸ καὶ πῆλινο σφονδύλι σχήματος σφαιρικοῦ πεπιεσμένου.

Ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὴν ἀναγνώριση τοῦ βόρειου ὀρίου τοῦ ἡγεμονικοῦ συγκροτήματος, ὁ συνεχιζόμενος πρὸς Β διάδρομος, πέρα ἀπὸ τὸν τοῖχο 3 τοῦ E4, ἦταν ὑπαίθριος στενὸς δρόμος πού ὡδηγοῦσε σὲ δύο δευτερεύουσες καθόδους οἱ ὁποῖες ἀνοίγονται στὸ βόρειο ἄκρο τοῦ πλατώματος (εἰκ. 2). Ἡ δυτικότερη ἀπὸ τὶς δύο ὡδηγεῖ σὲ δύσβατη ἀτραπὸ πού ἀκολουθεῖ φυσικὴ δίοδο τοῦ βράχου καὶ κατέρχεται μέσα ἀπὸ τὴν κλιτὺ στὴ βάση τῆς ἀκροπόλεως καὶ ἀπὸ ἐκεῖ στὸν κόλπο. Ἡ ἀνατολικότερη ἔχει τὴν ἀφετηρία της σὲ καλῆς διατηρήσεως κλιμακοστάσιο, πού δὲν κατέρχεται ὥστοςο στὴ βάση τοῦ λόφου ὅπως θὰ ἀναμενόταν, ἀλλὰ ὡδηγεῖ μὲ μονοπάτι πού στρέφεται πρὸς Α, στὸ στόμιο σπηλαίου ὅπου παλαιότερα ἀνακαλύφθηκε ἐνδιαφέρουσα ταφὴ⁴ (βλ. κατωτ.). Ἡ στενωπὸς εἶχε ἐπομένως σὰν προορισμὸ νὰ ἐξυπηρετεῖ τοὺς κατοικοὺς τῆς ἀκροπόλεως στὴν ἐπικοινωνία τους μὲ τὸν κόλπο καὶ μὲ τὸν τάφο τοῦ σπηλαίου.

1. ΠΑΕ 1980, 278. Δυστυχῶς, ἐκ παραδρομῆς, δὲν ἀποδίδονται τὰ δύο ἀνοιγματα στὴν ἀπόψη ε τῆς εἰκ. 3.

2. ΠΑΕ 1978, 200.

3. ΠΑΕ 1977, πίν. 188β.

4. ΠΑΕ 1976, 289, πίν. 188α.

Ἡ ἀνασκαφὴ τμήματος τῆς στενωποῦ στὴ διάρκεια τοῦ 1978 ὁδήγησε στὴν ἀνακάλυψη σωροῦ σκελετῶν ἀνθρώπων καὶ ζώων μὲ τὰ ὅστὰ τους διάσπαρτα ἀνάμεσα σὲ σπασμένους πίθους, γραπτὰ ἀγγεῖα, χάλκινα ἀντικείμενα κ.ἄ. Τὸ σημεῖο αὐτὸ βρίσκεται πρὸς Α τοῦ μικροῦ μυκηναϊκοῦ θαλάμου ποὺ ἐκτείνεται στὸ τετράγωνο D5 κάτω ἀπὸ τὰ ἐρείπια γεωμετρικοῦ ἀψιδωτοῦ οἰκοδομήματος¹. Ἡ σπουδαία αὐτὴ ἀνακάλυψη, ἃς σημειωθεῖ ὅτι δὲν ἔχει παράλληλα σὲ ἄλλες μυκηναϊκὲς ἀκροπόλεις τοῦ Ἑλλαδικοῦ χώρου, ποὺ καίτοι σημαντικότερες περιέσωσαν ἐλάχιστο σκελετολογικὸ ὕλικό. Ἐξαιτίας τῆς σπουδαιότητος τῆς ἀνακαλύψεως ἀποφασίσθηκε νὰ ἀφεθοῦν οἱ σκελετοὶ στὴ θέση τους ἀφοῦ σκεπάστηκαν μὲ ἐπίχρωση χρώματος, μέχρις ὅτου θὰ ἦταν δυνατὴ ἡ ἐναρξὴ τῆς συστηματικῆς μελέτης καὶ τῆς ἀποκομιδῆς τους στὸ μουσεῖο μὲ τὴ βοήθεια ἀνθρωπολόγου. Τὸ 1981 ἔγινε ἡ ἀποκάλυψη ἐκ νέου τῶν σκελετῶν μὲ τὴ συνεργασία τῆς ἀνθρωπολόγου Δρος Sara Bisel καὶ τοῦ καθηγητῆ τῆς Ἀρχαιολογίας στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ὀττάβας Edmund Bloedow. Ἡ μεθοδικὴ καὶ ὀλικὴ ἀποκάλυψη τῶν σκελετῶν ἀπαίτησε μακρὰ καὶ ἐπίπονη ἐργασία (πίν. 195α). Τὰ ὅστὰ βρίσκονταν μέσα σὲ στρώση τέφρας, τῆς 6, ἐλαφροῦ ψαροῦ χρώματος καὶ σχετικῆς σκληρότητας ποὺ δὲν ἐπέτρεπε τὴν εὐχερῆ ἀποκάλυψη τῶν σκελετῶν. Στὴ νότια πλευρὰ τοῦ τομέα ἀποπερατώθηκε ὁ καθαρισμὸς σκελετοῦ ζώου, πιθανῶς ἵππαριου ἢ ὄνου, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ μικρὸ μέγεθος τοῦ σκελετοῦ². Ἡ θέσις του δείχνει ὅτι τὸ ζῶο ἐκινεῖτο πρὸς Ν καὶ ἔπεσε στὴν ἀριστερὴ του πλευρὰ τὴ στιγμὴ τῆς καταστροφῆς. Θραύσματα γραπτῶν ἀγγείων μαζί μὲ τὸ χεῖλος μεγάλου πίθου ἐκείντο μεταξὺ τῶν σκελῶν τοῦ ζώου. Ἡ ὑπαρξὴ καὶ δεύτερου ἵπποειδοῦς ἦταν γνωστὴ ἀπὸ τὸ 1978 ἀπὸ τὴν ἀποκάλυψη ἄλλου κρανίου πρὸς Α τοῦ κεφαλιοῦ τοῦ παραπάνω ζώου³. Ζεῦγος ὀστῶν ποὺ ἐξεῖχαν στὴν ἀνατολικὴ παρειὰ τῆς τάφρου ἀνήκουν σὲ κνήμες ἀνθρώπου πεσμένου μὲ κατεύθυνση ΒΔ - ΝΑ. Μεταξὺ τῶν εὐρημάτων διακρίνονται θραύσματα σκύφου, κύλικος, ἀμφορέα καὶ τὸ σημαντικότερο, δύο τεμάχια ἀπὸ πῆλινες κεραμίδες στέγης. Ἡ μία ἔχει ἐπικλινεῖς πλευρὲς καὶ ἔχει διαστάσεις (σωζ.): ὕψος 0.14, πλάτος 0.08 καὶ πάχος 0.07 μ. Ἀκριβῶς στὴ ΝΑ γωνία ἀνακαλύφθηκε ὠσειδῆς λίθος, κροκάλα μεγάλων διαστάσεων ($0.38 \times 0.33 \times 0.24$ μ.), ποὺ εἶχε καταπληκώσει τὸ σκελετὸ ζώου (πίν. 195β). Σώζονταν τμήματα τῶν πλευρῶν του καὶ τῆς σπονδυλικῆς στήλης. Μὲ τὴν ἀπομάκρυνση τῆς κροκάλας διαπιστώθηκε ὅτι ὁ σκελετὸς ἀνῆκε στὸ δεῦτερο κρανίου ἵπποειδοῦς. Κάτω ἀπὸ τὴ στρώση τέφρας ἐκτείνονταν ἡ στρώση 7, στρώση χρήσεως τῆς στενωποῦ. Ἡ 7 περιεῖχε θραύσματα ἀγγείων, λίθων καὶ ὀστῶν. Ἡ στρώση ἔχει κλίση πρὸς Ν, ὅπου συνεχίζεται σὰν ὑπόγειος

1. ΠΑΕ 1978, 201.

2. ΠΑΕ 1978, 201, πίν. 139β.

3. ΠΑΕ 1978, 201.

διάδρομος πλέον στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ μυκηναϊκοῦ συγκροτήματος. Ἐπίσης, οἱ ἐργασίες στὴν ἑδρα τομῇ βοήθησαν στὴν ὀλικὴ ἀποκάλυψη τοῦ τοίχου 6, δηλ. τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ μικροῦ μυκηναϊκοῦ θαλάμου τῆς τάφρου D5 (πίν. 196α). Ὁ τοῖχος ἐξέχει κατὰ 0.15 μ. στὴ βάση του γιὰ τὴν ἐδράζεται σὲ παχύτερο τοῖχο θεμελιώσεως. Τὸ σωζόμενον ὕψος τοῦ 6 ἀνέρχεται στὸ 1 μ. περίπου. Ἡ τοιχοδομία εἶναι ἀξιόλογη. Οἱ λίθοι ἔχουν σχῆμα παραλληλόγραμμου ἢ τραπέζιου, ἄνισου ὕψους. Ἡ ὕψη τῶν λίθων ἔχει δεχθεῖ ἀδρομερὴ λάξευση. Λάσπη ἔχει χρησιμοποιηθεῖ σὰν συνδετικὴ ὕλη, ἐνῶ μικρὸς σχιστολιθικὸς πλάκας ἐμφανίζονται συχνὰ στὴν πλήρωση τῶν κενῶν ποὺ ὑφίστανται ἀνάμεσα στοὺς μεγαλύτερους λίθους. Τὸ τμήμα αὐτὸ ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ ὀραϊότερα δείγματα μυκηναϊκῆς τοιχοδομίας ποὺ ἀνακαλύφθηκαν στὶς Κουκουναριές.

Ἡ διαμόρφωση τοῦ πλατώματος πρὸς Β τῶν τάφρων D6 καὶ E6 εἶναι ἐνδιαφέρουσα (εἰκ. 2). Ἡ στενωπὸς ὀδηγεῖ πρὸς Β, πέρα ἀπὸ τὸ ἄνοιγμα τῶν βράχων ποὺ σχηματίζεται στὸ δυτικὸν τμήμα τῆς E7, κατευθεῖαν στὸ κλιμακοστάσιο τῆς βόρειας καθόδου, ἀφήνοντας δεξιὰ τὸν ὀμαλὸν χώρον E7 - F7 καὶ E8 - F8. Ἀπὸ ἐκεῖ διέρχεται ἡ δευτέρη ἀτραπὸς ποὺ ὀδηγεῖ ἀνάμεσα σὲ ὅγκους βράχων (G9) στὸ ΒΑ κλιμακοστάσιο (πίν. 196β). Σὼζονται τέσσερις βαθμίδες ποὺ σὲ εὐθεία γραμμὴ ὀδηγοῦν πρὸς τὰ κάτω σὲ ἀπόκρημνους βράχους χωρὶς φυσικὴ δίοδο. Ὑπάρχει ὥστόσο ἀτραπὸς Α - Δ, ποὺ παρακάμπτοντας ὅγκο βράχων στὰ δεξιὰ, ὀδηγεῖ χαμηλότερα μὲ καμπή, πρὸς Ν, στὸ στόμιο τοῦ σπηλαίου μὲ τὴν ταφή, ποὺ ἀνοίγεται στὸ τετράγωνον H10. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ σπηλαίου ἀποτέλεσε τὸ ἀντικείμενον ἔρευνας τὸ 1976¹. Κάτω ἀπὸ τὶς ἐπιχώσεις ποὺ κάλυπταν τὸ ἐσωτερικὸ ἀνακαλύφθηκε ἐναποθεθειμένος ὕπτιος ὁ σκελετὸς ἀνδρὸς μὲ τὴν κεφαλὴ πρὸς Β καὶ τὶς κνήμες κεκαμμένες πρὸς τὸ ὕψος τῆς λεκάνης. Ἀπὸ διαταραγμένον στρώμα τοῦ ἐσωτερικοῦ προέρχεται ὁ κορμὸς μικροῦ πῆλινου ἵππου ποὺ ἴσως νὰ προοριζόταν σὰν κτέρισμα γιὰ τὴν ταφή². Ἡ στρωματογραφία τῶν ἐπιχώσεων τοῦ σπηλαίου πιστοποίησε ὅτι ἡ ταφή ἔγινε στοὺς ὕστερους μυκηναϊκοὺς χρόνους. Ἡ ἀπομάκρυνση ἄσκαφης ἐπιχώσεως στὸ δυτικὸν τοῦ τμήματος ἔδειξε ὅτι τὸ σπήλαιο ἐκτείνεται κατὰ τὸ μακρὸν τοῦ ἄξονα Α - Δ, καὶ ἔχει μῆκος 3.70 μ. Περὶ τὰ 2.40 μ. ἀπὸ τὸ στόμιο φάνηκαν λίθοι ποὺ ἴσως ἀνῆκαν σὲ πολλὰ καταστραμμένον τοῖχο κατευθύνσεως Β - Ν. Ὁ τοῖχος ἀνακαλύφθηκε μέσα στὸ χαμηλότερον ἀπὸ δύο ἐπ'ἀλλήλα στρώματα. Καὶ τὰ δύο ἀπέδωσαν θραύσματα κεραμικῆς, ἀπολεπίσματα ὀψιανοῦ καὶ ὑπολείμματα ὀστέων ζώων. Ἡ κεραμικὴ τῆς κατώτερης στρώσεως ἀνήκει στοὺς ὕστερους μυκηναϊκοὺς χρόνους. Ἀπὸ αὐτὴν προέρχεται μάλιστα καὶ θραῦσμα κλειστοῦ ἀγγείου σωζ. διαστάσεων 0.101 × 0.065 μ., μὲ διακόσμηση ὀριζόντιων ταινιῶν καὶ κροσσωτὸ ποίκιλμα, ποὺ κατατάσσει τὸ εὑρημα στὴν

1. ΠΑΕ 1976, 289.

2. ΠΑΕ 1976, πίν. 190γ.

ΥΕ ΙΙΓ φάση. Κατὰ τὴν ἀνθρωπολόγο Sara Bisel ὁ σκελετὸς ἀνήκει σὲ ἄνδρα ἡλικίας τριάντα περίπου ἐτῶν. Ὁ σκελετὸς δείχνει ρωμαλέα σωματικὴ διάπλαση, φαρδεῖς ὠμούς καὶ ὕψος γύρω στὰ 1.63 μ. Ἡ μελέτη τοῦ σκελετοῦ ἔδειξε ὅτι ἀνήκε σὲ ἄτομο ποὺ δὲν ἔπασχε ἀπὸ παθολογικὰ ἢ ὀστεολογικὰ προβλήματα. Ἡ ὀδοντοστοιχία του βρισκόταν σὲ ἰδιαίτερα καλὴ κατάσταση καὶ δὲν ἔπασχε ἀπὸ τερηδόνα. Ἡ διόγκωση τοῦ ἐσωτερικοῦ μέρους καὶ τῶν δύο γονάτων δηλώνει κατὰ τὴν ἀνθρωπολόγο ὅτι ἰσχυροὶ μύνες εἶχαν ἀναπτυχθεῖ στὸ σημεῖο αὐτό, γεγονός ποὺ ὀφειλόταν στὴν ἐντατικὴ ἐνασχόληση τοῦ ἀντρα μὲ ἱππασία. Ἡ ταφή τοῦ νεκροῦ πιστεῖται ὅτι πρέπει νὰ ἔγινε προτοῦ νὰ καταστραφεῖ ἡ ἀκρόπολη στὴν πρώιμη ΥΕ ΙΙΓ φάση. Διαφορετικὰ, εἶναι δύσκολο νὰ ὑποθεθεῖ ὅτι τὸ γειτονικὸ κλιμακοστάσιο, τὸ ὁποῖο ἀνήκει πιθανῶς στὴν περίοδο ἀκμῆς τῆς ἀκροπόλεως, εἶχε κατασκευασθεῖ χωρὶς νὰ ὀδηγεῖ σὲ συγκεκριμένη σημαντικὴ κατασκευὴ ἢ σὲ μονοπάτι καθόδου. Δεδομένου ὅτι ἡ ΒΑ πλευρὰ τοῦ λόφου εἶναι ἀπόκρημνη, πιθανολογεῖται ὅτι τὸ κλιμακοστάσιο εἶχε κατασκευασθεῖ γιὰ νὰ ὀδηγεῖ στὸ στόμιο τοῦ τάφου.

Οἱ ἀνασκαφὲς ποὺ διενεργοῦνται στὶς Κουκουναριὲς βεβαιώνουν τὴν ὑπαρξὴ ὀχυρωματικῶν ἔργων ποὺ ἀνάγονται στοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους, τόσο στὸ πλάτωμα, ὅπως ἀναφερθῆκαμε ἐκτενῶς παραπάνω, ὅσο καὶ στὴ νότια κλιτὺ ὅπου ἐκτείνεται ἡ ἄνοδος τῆς ἀκροπόλεως¹. Πράγματι, στὴν ἀπότομη νότια πλευρὰ τοῦ λόφου ὑπάρχουν δύο μονοπάτια ποὺ ὀδηγοῦν ἀπὸ τὴ βάση του σὲ βαθμιδωτὰ ἀνδхра καὶ τέλος ὑψηλότερα στὸ ἐπίπεδο πλάτωμα τῆς κορυφῆς. Τὴν ἐπίσημη ἀνάβαση πετύχαιναν στὴν ἀρχαιότητα μέσα ἀπὸ φυσικὴ δίοδο τῶν βράχων, ἐκεῖ ὅπου σήμερα ἐκτείνεται τὸ δυτικότερο ἀπὸ τὰ δύο μονοπάτια. Στὴ μυκηναϊκὴ περίοδο ἡ δίοδος ἦταν διαμορφωμένη σὲ κεκλιμένο ἐπίπεδο ποὺ ὀδηγοῦσε τὸν ἐπισκέπτη στὰ ἀνδхра. Ὑπολείμματα κυκλώπειας τοιχοδομίας πιστοποιοῦν ὅτι τὰ ἀνδхра εἶχαν ὅλα ὀχυρωθεῖ στὴ διάρκεια τῆς αὐτῆς περιόδου. Οἱ ὀχυρώσεις αὐτές, μαζί μὲ τὸ ἰσχυρὸ τεῖχος τοῦ πλατώματος καθιστοῦσαν τὴν ἀκρόπολη ἰδιαίτερα ἰσχυρή². Ἀπὸ παλαιότερες ἐπιφανειακὲς ἐρευνες εἶχαν προκύψει ἐνδείξεις ὅτι στὰ ἀνδхра ὑπῆρχαν οἰκοδομήματα. Δοιμαστικὸ χαρακτηριστὴρ μὲ σκοπὸ τὴ διερεύνηση τῶν παχύτατων ἐπιχώσεων ποὺ καλύπτουν τὰ ἀνδхра εἶχε ἡ διάνοιξη τάφρου διαστάσεων 4 × 4 μ., τῆς CO₄, στὸ 5ο ἐπίπεδο μετρώντας ἀπὸ τὴν κορυφή. Χρειάσθηκε νὰ καθαιρεθεῖ τμήμα σύγχρονου ξερολιθικοῦ τοίχου ποὺ ὑποβάσταζε τὸ ἐπίπεδο γιὰ νὰ διανοιχθεῖ τὸ νότιο τμήμα τῆς τάφρου. Τὸ ἔδαφος ἔχει γενικὰ μεγάλῃ κλίση, ὅπως καὶ σὲ ὅλα τὰ ἄλλα ἐπίπεδα. Κάτω ἀπὸ ἐπιφανειακὲς στρώσεις 1 - 3 ἐμφανίσθηκε ἡ 4, μὲ γκριζωπὸ μαλακὸ χῶμα καὶ πεσμένους λίθους καὶ πλάκες. Στὸ νότιο τμήμα τῆς CO₄ ἀνακαλύφθηκε μέσα στὴ στρώση 4 τὸ θραῦσμα τοῦ λαίμοῦ

1. ΠΑΕ 1977, πίν. 182.

2. ΠΑΕ 1979, 238 - 239.

καὶ χεῖλους (σῶζ. ὕψος 0.03 μ.) κορινθιακοῦ ἀλαβάστρου τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 7ου π.Χ. αἰ. Ἡ ἀνέυρεση τοῦ θραύσματος δείχνει ὅτι καὶ στὸν 7ο π.Χ. αἰ. ὑπῆρχε στὸ λόφον δραστηριότητα, ἐνῶ τὰ μέχρι τώρα στοιχεῖα ἐδειχναν ὅτι τὰ οἰκοδομήματα τοῦ πλατώματος τοῦ λόφου ἐγκαταλείφθηκαν στὰ τέλη τῶν γεωμετρικῶν χρόνων, μετὰ τὴν ἐξάιρεση τὸ νάοσχημο κτίριο τῆς νότιας πλευρᾶς τοῦ πλατώματος¹. Ἡ ἀποκάλυψη στρώσεως 5 εἶναι στρώση καταστροφῆς ποὺ περιεῖχε πεσμένους λίθους, ὅστω, θάλασσινὰ ὄστρακα κ.ἄ. Ἡ στρώση κάλυπτε τεῖχος κατευθύνσεως Α - Δ, ποὺ βαίνει δηλαδὴ κατὰ τὴ φορά τῶν σύγχρονων ἀναλημματικῶν τοίχων ξερολιθιάς (πίν. 197α). Τὸ τεῖχος ἐδράζεται στὸ βράχο καὶ ἔχει κατασκευαστεῖ μετὰ κυκλώπειους ὀγκολίθους, ὅπως καὶ ἡ ὀχύρωση τοῦ πλατώματος. Ἡ ἐξωτερικὴ του ὄψη ἔχει καταστραφεῖ σὲ μεγάλη ἔκταση. Ὡστόσο, ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὰ πενιχρὰ ἐρεῖπια, τὸ πάχος τοῦ τεύχους ἦταν σημαντικόν, δεδομένου ὅτι αὐτὸ ἀνερχόταν στὰ 2 μ. περίπου.

Ὁ λόφος τῶν Κουκουναριῶν καταλαμβάνει τὴν ἔκταση 50.000 τ.μ. Ὡστόσο, λόγω τοῦ βραχέδους ἐδάφους καὶ τῆς τραχύτητος ποὺ χαρακτηρίζει τὴ μορφολογία τῆς ἀκροπόλεως μικρὴ ἔκταση εἶχε κατοικηθεῖ στὴν ἀρχαιότητα. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ λόφου ἀποτελεῖται ἀπὸ ὄγκους μαλακοῦ γρανίτη, μετὰ μικροὺς ἐπίπεδους χώρους ὅπου ὑπάρχει χῶμα, καὶ ἐπομένως εἶναι κατὰλληλο γιὰ κατοίκηση. Πέρα ἀπὸ τὸ πλάτωμα τῆς κορυφῆς καὶ τὰ βαθμιδωτὰ ἐπίπεδα τῆς νότιας πλευρᾶς, ὑπάρχει καὶ ἓνα πλάτωμα ποὺ ἀνοίγεται σὲ χαμηλότερο ἐπίπεδο στὰ ἀνατολικά τῆς κορυφῆς². Τὸ τελευταῖον ἔχει ὀνομασθεῖ πλάτωμα 3, καὶ ἐκεῖ στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1980 ἀνοίχτηκε τομὴ στὸ ΝΑ ἄκρο του γιὰ νὰ ἐντοπισθεῖ ἡ πιθανὴ θέσις πηγῆς ἀπ' ὅπου ὑδροδοτοῦνταν ἡ ἀκρόπολις³. Ἐπειδὴ οἱ διαστάσεις καὶ ἡ θέσις τοῦ πλατώματος 3 μᾶς ἔκαναν νὰ ὑποψιαστοῦμε ὅτι ὁ σημαντικὸς αὐτὸς χώρος εἶχε κατοικηθεῖ στὴν ἀρχαιότητα, ἀποφασίσθηκε ἡ διάνοιξη δοκιμαστικῆς τομῆς μήκους 15 μ. καὶ πλάτους 1.50 μ., μετὰ κατεύθυνση Α - Δ. Ἡ τομὴ ὀρίσθηκε στὴ μέση τοῦ πλατώματος. Παρότι τελικὰ ἀνασκάφηκαν σὲ βάθος μόνο 5 μ. τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς ἀρχικῆς τομῆς, τὰ ἀποτελέσματα ὑπῆρξαν ιδιαίτερα ἐνθαρρυντικά. Ἡ σκαπάνη ἔφερε στὸ φῶς τεῖχος πλάτους 0.95 μ. καὶ κατευθύνσεως Α - Δ, σὲ βάθος 0.73 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους. Παρότι ἡ ἔρευνα περιορίστηκε στὴ μελέτη τοῦ τμήματος ποὺ περνοῦσε ἐγκάρσια ἀπὸ τὴν τάφρον, πιστεύεται ὅτι τὰ ἐρεῖπια ἀνήκουν σὲ ἀμυντικὴ ὀχύρωση (πίν. 197β). Ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο σειρὰς λίθων μετὰ τὸ ἐνδιάμεσο διάστημα πληρωμένο μετὰ χῶμα καὶ μικροὺς λίθους. Τὸ ἐνδεχόμενον νὰ ἀνήκουν τὰ ἐρεῖπια σὲ οἰκοδόμημα πρέπει μάλλον νὰ ἀποκλεισθεῖ. Τὸ τεῖχος ἔχει κτιστεῖ μετὰ ἁπεργούς λίθους 0.40 × 0.25 μ., προσαρμοσμένους μετὰ τὴν προ-

1. ΠΑΕ 1977, 373 καὶ 1978, 209 - 210.

2. ΠΑΕ 1977, πίν. 182: ἄνω δεξιὰ γωνία.

3. ΠΑΕ 1980, 283 - 284.

σθήκη λάσπης. Παχὺ στρώμα χρώματος μὲ πολυάριθμες μικρὲς σχιστολιθινὲς βρέθηκε συσσωρευμένο κατ' ἐπαφή τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς του καὶ σὲ πλάτος 1.60 μ., μὲ ἀποτέλεσμα νὰ δίνεται ἡ ἐντύπωση ἰσχυρῆς ὀχυρωματικῆς κατασκευῆς πλάτους 2.50 μ. περίπου. Ἡ στρώση 5 ποὺ περιέβαλλε τὸ τεῖχος περιεῖχε ὄστρακα ἀγγείων, ἀπολεπίσματα ὀψιανοῦ, ὅσα κ.ἄ. Ἀπὸ τὴ στρώση προέρχεται καὶ θραῦσμα πρωτογεωμετρικοῦ ἀγγείου, σωζ. διαστ. 0.050×0.048 μ. μὲ ὁμόκεντρος κύκλους. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι καὶ τὸ «γέμισμα» δίπλα στὸ τεῖχος περιεῖχε πρωτογεωμετρικὰ θραύσματα ἀγγείων. Ἐνα ἀξιόλογο ὄστρακο σωζ. διαστ. 0.050×0.045 μ. ἀπεικονίζει δύο ὁμόκεντρος κύκλους. Τὸ τεῖχος ἔβαινε ἐπάνω στὴ στρώση 6 ποὺ περιεῖχε μυκηναϊκὰ ὄστρακα. Ἡ ἔρευνα δὲν ἔχει ἐξαντληθεῖ στὴν τάφρο. Ἐλπίζεται ὅτι ἡ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς σὲ βάθος θὰ δώσει νέα διαφωτιστικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν παλαιότερη ἱστορία τῆς ἀκροπόλεως.

Μετὰ τὴν πυρπόλησή της¹ ἡ ἀκρόπολη ξανακατοικήθηκε ἀμέσως κατόπιν ἀπὸ μικρὴ ομάδα ἀτόμων, τῶν ὁποίων ἡ προέλευση εἶναι πρὸς τὸ παρὸν δύσκολο νὰ καθορισθεῖ. Ἀρχιτεκτονικὰ ὑπολείμματα καὶ μικροὶ ἀριθμοὶ κεραμικῶν εὐρημάτων δείχνουν ὅτι ὁ λόφος κατοικήθηκε καὶ πάλι γιὰ σύντομη χρονικὴ διάρκειά². Ἡ ἀνασκαφή τοῦ 1981 πρόσθεσε νέα στοιχεῖα γιὰ τὴ φάση αὕτη. Τομὴ ποὺ ἀνοίχθηκε πρὸς Ν καὶ κατ' ἐπαφή τοῦ τετραγώνου Β2 ἀποκάλυψε κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ γεωμετρικοῦ ναοοσκήμου οἰκοδομήματος ἀποθέτη περιέχοντα ἐπάλλῃα στρώματα τέφρας. Ἡ συλλεγεῖσα κεραμικὴ ἀπὸ τὸν ἀποθέτη καλύπτει τὴ μυκηναϊκὴ, πρωτογεωμετρικὴ καὶ τὴ γεωμετρικὴ περίοδο. Ὡστόσο μία ομάδα θραυσμάτων ἀμφορέα μοιάζει ζωγραφισμένη μὲ «θυσσανωτὴ» διακόσμηση³. Τὸ εὔρημα ἀνήκει τυπολογικὰ σὲ φάση μεταγενέστερη ἀπὸ τὴν τυπικὴ κεραμικὴ τῶν στρωμάτων καταστροφῆς τοῦ μυκηναϊκοῦ κτιρίου. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι τὸν ἴδιο ρυθμὸ ἀνήκει καὶ θραῦσμα σωζ. διαστ. 0.101×0.065 μ., ποὺ προέρχεται ἀπὸ κλειστὸ σχῆμα καὶ ἀνακαλύφθηκε στὴν ἐπίχωση τοῦ σπηλαίου μὲ τὴν ταφή.

Σχετικὰ μὲ τὴν ἀμέσως ἐπόμενη φάση ἡ ἔρευνα δὲν εἶχε κατορθώσει μέχρι πρόσφατα νὰ προσθέσει νέα στοιχεῖα. Οἱ ἐνδείξεις ὁδηγοῦσαν στὴν ὑπόθεση ὅτι ὁ λόφος ἔμεινε ἀκατοίκητος γιὰ δύο αἰῶνες, μέχρι τὸ 950 π.Χ. περίπου⁴. Ὡστόσο ἓνα ὄστρακο ἀπὸ ψευδόστομο ἀμφορέα, ποὺ εἶχε περισυλλεγεῖ τὸ 1975 στὴν ἐπιφάνεια τοῦ πλατώματος ἔβαλε ὑπόνοιες ὅτι ὁ λόφος κατοικήθηκε καὶ

1. Βλ. ΠΑΕ 1978, 207 - 208 καὶ ἐπίσης D. U. SCHILARDI, The Destruction of the Mycenaean Citadel at Koukounaries on Paros, Papers in Cycladic Prehistory (J. L. Davis-J. F. Cherry, editors), Monograph XIV, Institute of Archaeology, Univ. of California, Los Angeles (1980) 176 - 177.

2. ΠΑΕ 1980, 278.

3. Γιὰ τὴ διακόσμηση βλ. ἑ.ἀ. σ. 279, σημ. 1.

4. ΠΑΕ 1980, 284.

στήν ὑπομυκηναϊκὴ περίοδο¹. Τὸ 1980 ἀνακαλύφθηκε στήν τομὴ Ε3 καὶ δευτέρο εὔρημα τῆς Ἰδίας φάσεως. Πρόκειται γιὰ λήκυθο σωζ. ὕψους 0.137 μ. τῆς ὁποίας ἡ ἐπιφάνεια ἦταν καλυμμένη μὲ σκληρὰ ἰζήματα. Ὁ καθαρισμὸς καὶ ἐπομένως ἡ μελέτη καὶ παρουσίαση τοῦ σημαντικοῦ αὐτοῦ εὐρήματος καθυστέρησε προκειμένου νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἡ φροντίδα εἰδικοῦ συντηρητῆ (πίν. 198α). Ὁ κορμὸς τοῦ ἀγγείου ἔχει σχῆμα ἀμφικωνικό. Ὁ κορμὸς περιβάλλεται μὲ σκοτεινόχρωμες ταινίες, ἐνῶ στὸν ὄμο διακρίνονται ὁμόκεντρα ἡμικύκλια ζωγραφισμένα στὸ χέρι. Ἡ διακόσμηση τοῦ ἀγγείου, τὸ κροσσωτὸ περιγράμμα τῶν ἡμικυκλίων καὶ τὸ σχῆμα τῆς λαβῆς βρίσκουν παράλληλα σὲ ἀγγεῖα τῆς προχωρημένης ὑπομυκηναϊκῆς φάσεως τῆς Ἀττικῆς, ὅπως στὴ λήκυθο τοῦ τάφου S92 τοῦ Κεραμικοῦ καὶ τῇ λήκυθο ἀπὸ τῇ ΝΔ κλιτῇ τῆς Ἀκροπόλεως (Τάφος Α Χαϊδελεβέργης)².

Μετὰ τὴ διακοπὴ ποὺ ἀκολοῦθησε τὴν ὑπομυκηναϊκὴ φάση ὁ λόφος κατοικεῖται καὶ πάλι ἀπὸ τὴν ὀριμὴ πρωτογεωμετρικὴ περίοδο (εἰκ. 1). Ἀρχιτεκτονικὰ ἐρείπια καὶ ἄφθονη κεραμικὴ συνθέτουν τὴν εἰκόνα τοῦ νέου οἰκισμοῦ³. Βεβαιώνεται ἀπὸ τὴν ἐρευνα ὅτι στὸ λόφο ἄκμασε σημαντικὸς οἰκισμὸς μὲ παραλληλόγραμμα κτίρια καὶ ἓνα ἀψιδωτὸ οἰκοδόμημα. Πρωτογεωμετρικὰ εὐρήματα ἀπέδωσε τὸ 1981 ἡ ἀνασκαφὴ ἀποθέτη ποὺ ἐκτείνεταν κάτω ἀπὸ τὸ διάδρομο μετὰξὺ τῶν τετραγώνων Β1 καὶ Β2. Ἀνακαλύφθηκαν θραύσματα κωνικῶν βάσεων κρατηρίσκων καὶ θραῦσμα κλειστοῦ ἀγγείου μὲ ὁμόκεντρα ἡμικύκλια. Ἀπὸ τὸν ἴδιο ἀποθέτη προέρχεται ἐπίσης θραῦσμα σκύφου μὲ ἐξηρημένα ὁμόκεντρα ἡμικύκλια. Ἡ διακόσμηση κατατάσσει τὸ θραῦσμα σὲ πλεόν ἐξελιγμένη βαθμίδα καὶ μάλιστα στὴν ὑπο-πρωτογεωμετρικὴ φάση⁴.

Ἄλλα ἐνδιαφέροντα ὑπολείμματα τῶν πρωτογεωμετριοῶν χρόνων προέκυψαν στὴν ἀνασκαφὴ τῆς τάφρου C3 καὶ τοῦ δυτικοῦ τοῦ διαδρόμου. Κάτω ἀπὸ τὸ δυτικὸ τοῖχος 2 τοῦ γεωμετρικοῦ οἰκοδομήματος ποὺ καταλαμβάνει τὶς τάφρους C3 - Ε3 ἀνακαλύφθηκε τοῖχος τῆς Ἰδίας κατευθύνσεως, ὁ 9, τοῦ ὁποίου περισσῶνται λίγοι λίθοι. Ὁ τοῖχος συνδέεται μὲ τὴν πρωτογεωμετρικὴ στρώση 3, ὥσως δάπεδο, ἐνῶ οἱ λίθοι τοῦ βαίνουν ἐπάνω σὲ στρώση τέφρας μὲ ὅστρακα τῆς αὐτῆς περιόδου. Ἀκριβῶς πρὸς Δ ἀνακαλύφθηκε ἀποθέτης σὲ κοιλότητα τοῦ βράχου, ὁ ὁποῖος περιεῖχε πολυάριθμα θραύσματα ἀγγείων, ὀστέων καὶ θαλασσινῶν ὀστράκων. Μετὰξὺ τῶν θραυσμάτων διακρίνεται καὶ κωνικὴ βάση ἀπὸ πρωτογεωμετρικὸ σκύφο, διαμ. 0.046 καὶ σωζ. ὕψους 0.030 μ. Τέλος, ἡ ἐρευνα τείνει νὰ ὁδηγηθεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ τοῖχος 9 σχετίζεται μὲ

1. Ἔργον 1975, εἰκ. 139.

2. C.- G. STYRENIUS, *Submycenaean Studies* (Lund 1967), εἰκ. 17 καὶ 19 ἀντίστοιχα.

3. ΠΑΕ 1979, 247.

4. Γιὰ τὸν τύπο τῆς διακοσμῆσεως, βλ. J. N. GOLDSTREAM, *Greek Geometric Pottery* (1968), 152 κέ.

τὸν τοῖχο 6 τῆς ὕδρας τάφρου C3, καὶ δὲν ἀποκλείεται καὶ οἱ δύο νὰ ἀποτελοῦν τὶς πλευρὲς ἐνὸς θαλάμου.

Ἡ γεωμετρικὴ περίοδος ἀντιπροσωπεύεται στὶς Κουκουναριῆς ἀπὸ ἀξιόλογο οἰκισμὸ μὲ παραλληλόγραμμα οἰκοδομήματα κατευθύνσεως Α - Δ (εἰκ. 1). Σημαντικὸ οἰκοδόμημα μὲ κυρτὸ τὸ βόρειο τοῖχο ὑψωνόταν στὸ βόρειο τμήμα τοῦ πλατώματος¹. Στὴν ἄλλη πλευρά, τῇ νότια, ἐκτείνεται μακρὸ ναόσχημο οἰκοδόμημα, τοῦ ὁποῖου ἡ εἴσοδος πρέπει νὰ βρισκόταν στὸ δυτικὸ ἄκρο². Κατὰπληξὴ προκαλεῖ ἡ διάταξη τῶν οἰκοδομημάτων, ποὺ ἀποτελοῦν αὐτοτελὴ σύνολα καὶ ἀπέχουν μεταξύ τους μὲ τρόπο ὥστε νὰ παρεμβάλλονται στενοὶ δρόμοι³. Ἐνας ἀπὸ αὐτοὺς ἀνασκάφηκε τὸ 1981 στὸ χῶρο μεταξύ τῶν τάφρων B3 καὶ C3. Ἐδῶ ὁ δρόμος βρέθηκε καλυμμένος μὲ σχιστολιθικὲς πλάκες ποὺ πρέπει νὰ κρημνίσθηκαν ἀπὸ ὕψος ἂν κρίνει κανεὶς ὅτι ἔχουν διεισδύσει στὴ στρώση 2. Πρὸς Δ μία ἄλλη ἐνδιαφέρουσα λεπτομέρεια ἀφορᾷ τὴν ὕπαρξιν ἁπεργῶν λίθων ποὺ σχηματίζουν γραμμὴ παράλληλα μὲ τὸν τοῖχο 1 τῆς B3 (πίν. 198β). Πρόκειται γιὰ ἀποχετευτικὸ ἀγωγὸ πλάτους 0.30 μ., προορισμένο νὰ διοχετεύει τὰ ὕμβρια ὕδατα πρὸς Ν. Ἡ στάθμῃ τοῦ δρόμου (στρώση 2) παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον. Τὸ στρώμα αὐτὸ εἶναι σκληρὸ καὶ περιέχει συσσωματωμένα μικρὰ θραύσματα σχιστολίθου. Πρὸς Ἀνατολὰς, ὁ τοῖχος 2 τοῦ γεωμετρικοῦ κτιρίου στὴ C3, ἀποτελεῖ τὸ ἀνατολικὸ ὄριο τοῦ δρόμου. Ὁ τοῖχος 2 ἐκτεινόταν πρὸς Ν, βαίνοντας κάτω ἀπὸ τὸ διάδρομο μεταξύ C2 - C3. Μετὰ τὴν καθάραισιν τοῦ διαδρόμου ἀποκαλύφθηκε σὲ ὅλο τὸ σωζόμενο μῆκος του μέχρι τὴν τάφρον C2. Στὸν ἴδιο χῶρο καὶ πρὸς Α τοῦ τοίχου ἀνακαλύφθηκε τμήμα παλαιότερου τοίχου, τοῦ 7, τὸ ὁποῖο σώζεται σὲ μῆκος 1 μ., ἐνῶ τὸ πλάτος του ἀνέρχεται στὰ 0.50 μ. περίπου. Ὁ 7 ἐκτείνεται κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ ὕστερου γεωμετρικοῦ οἰκοδομήματος τῶν C3 - E3. Ὁ τοῖχος περιβαλλόταν ἀπὸ τὴ στρώση 3, ἡ ὁποία περιεῖχε κεραμικὴ τῆς μέσης γεωμετρικῆς περιόδου, μὲ ἐξέχοντα τὰ θραύσματα μόνωτου μελαμβανοῦς κυπέλλου μὲ χαμηλὸ καὶ νεῦον πρὸς τὰ ἔξω χεῖλος. Τέλος ἡ ἀνασκαφὴ ἀποκάλυψε σὲ μεγάλο τμήμα τὴν βιωτιόσχημην σχιστολιθικὴν κατασκευὴν ποὺ καταλαμβάνει τὴ μέση τοῦ δαπέδου τοῦ γεωμετρικοῦ οἰκοδομήματος ποὺ βρίσκεται στὶς τάφρους C3 - E3⁴. Ἐνῶ τὸ μῆκος τῆς κατασκευῆς δὲν σώθηκε, τὸ πλάτος ἀνέρχεται στὰ 0.55 μ.

Τέλος ἡ ἀνασκαφὴ ἐπεκτάθηκε καὶ στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ ναοσχήμου

1. ΠΑΕ 1978, 203 καὶ 1979, 247 - 248.

2. ΠΑΕ 1978, 204.

3. Στὴ Ζαγορὰ τῆς Ἀνδρου, οἰκισμὸ ὁ ὁποῖος εἶναι σύγχρονος μὲ τῶν Κουκουναριῶν, δὲν διακρίνονται δρόμοι ποὺ νὰ διασχίζουν τὰ κτίρια μεταξύ τους' βλ. Α. CAMBITOGLU (et al.), Zagora 1 (1971), πίν. I - IV.

4. ΠΑΕ 1977, 372 - 373.

οικοδομήματος, στὸ νότιο τμήμα τῆς D2¹. Ἀνοίχτηκαν δύο τομὲς κάθετα πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ τοίχου 2, ἀφοῦ ἀφέθηκε μετὰξὺ τῶν δύο μάρτυρας γιὰ μελλοντικὴ στρωματογραφικὴ μελέτη τῶν ἐπιχώσεων. Στὴ δυτικὴ πλευρὰ τῆς τάφρου ἡ ἀνασκαφὴ ἀποκάλυψε σὲ ὅλο του τὸ σωζόμενο ὕψος τὸν 2, ποὺ χαρακτηρίζεται γιὰ τὴν προσεκτικὴ συναρμογὴ τῶν ἐπιμήκων καὶ χαμηλῶν σχιστολίθων του. Στὴν πλευρὰ αὐτῇ τῆς δυτικῆς τομῆς μετροῦνται ἐννιά ἐπάλ-
ληλες σειρὲς λίθων. Ἐξ ἀντιθέτου, στὸ ἀνατολικό του ἄκρο ὁ 2 περιλαμβάνει μόνο ἑξι σειρὲς λίθων. Ἐδῶ μάλιστα ἡ βάση τοῦ τοίχου βρίσκεται ὑψηλότερα ἀπ' ὅ,τι στὸ ὑπόλοιπο τμήμα τοῦ τοίχου. Ἡ παραπάνω ἰδιομορφία καλύπτει μῆκος 0.90 μ. ἀπὸ τὴ ΒΑ γωνία τοῦ κτιρίου. Ἡ ἐρμηνεία τοῦ φαινομένου εἶναι προβληματικὴ. Ὅμως ἔχουν μέχρι στιγμῆς προταθεῖ δύο ὑποθέσεις: εἴτε στὸ σημεῖο αὐτὸ λίθοι τοῦ μυκηναϊκοῦ στρώματος καταστροφῆς ἀνέρχονταν πρὸς ψηλὰ ἀπ' ὅ,τι τὸ ὑπόλοιπο πρὸς Δ τμήμα τοῦ κτιρίου καὶ ἔτσι δὲν χρειά-
σθηκε νὰ θεμελιωθεῖ ὁ τοίχος στὸ ἴδιο βάθος, εἴτε ἡ κατὰ 0.15 μ. περίπου ἀνύψωση τοῦ θεμελίου σὲ μῆκος 0.90 μ. ὑποδηλώνει τὴν ὑπαρξὴ ὁρατοῦ ἐδρά-
νου ποὺ περιέτρεχε τὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ κτιρίου (B - N) μὲ πλάτος καὶ ὕψος ἀνάλογο μὲ τὸ παρατηρούμενο κενὸ τῆς θεμελιώσεως. Ἡ ἀνασκαφὴ θὰ συνεχισθεῖ καὶ κατὰ τὸ ἐπόμενο ἔτος μέσα στὸ ἴδιο οἰκοδόμημα, μὲ στόχο τὴν πληρέστερη κατανόηση τῆς μορφῆς καὶ λειτουργίας τοῦ μεγαλύτερου κτιρίου τοῦ γεωμετρικοῦ οἰκισμοῦ τῶν Κουκουναριῶν.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΣΚΙΛΑΡΝΤΙ

Ἡ ἀνασκαφή στὴ Γρόττα καὶ ἡ ἔρευνα στὸ Σαγκρὶ συνεχίστηκε κατὰ τὸ 1981 μὲ χρηματικὴ ἐνίσχυση τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΓΡΟΤΤΑ

Στὴ Γρόττα ἡ ἔρευνα προχώρησε στὰ δυτικὰ τῶν λειψάνων τῆς πρωτογεωμετρικῆς οἰκίας ποὺ ἀποκαλύφθηκε τὸ 1980¹, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ βρεθεῖ ἡ συνέχειά τους γιὰ νὰ συμπληρωθεῖ ἡ κάτοψή της. Ἡ ἐπίχωση ὅμως στὸ σημεῖο αὐτὸ βρέθηκε πολὺ πλουσιότερα ἀρθρωμένη, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐξαντληθεῖ ἡ ἀνασκαφικὴ περίοδος σὲ στρώματα μεταγενέστερα τῆς πρωτογεωμετρικῆς περιόδου.

Ἡ περιοχὴ ποὺ ἐρευνήθηκε ἐκτείνεται 10 περ. μ. πρὸς τὰ δυτικὰ τῶν ἐρείπων τῆς πρωτογεωμετρικῆς οἰκίας καὶ τοῦ σύγχρονου ἀγωγοῦ παγοποιείου ποὺ διχοτομεῖ ἀναγκαστικὰ τὸ χῶρο τῆς ἀνασκαφῆς, σὲ μιὰ λωρίδα πλάτους 5 π. μ. (πίν. 199α - β, σχέδιο θὰ δοθεῖ μετὰ τὴν ὁλοκλήρωση τῆς ἀνασκαφῆς στὸ σημεῖο αὐτό). Κι ἐδῶ βρέθηκε στὰ ὑψηλότερα στρώματα τὸ πλῆθος τῶν ταφῶν τοῦ 14ου αἰ. μ.Χ.², ποὺ καλύπτει τὸ σύνολο σχεδὸν τῆς περιοχῆς τῆς ἀρχαίας πόλεως. Κάτω ἀπ' αὐτὸ ἤρθαν στὸ φῶς τὰ θεμέλια τῶν σπιτιῶν τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος³, ποὺ στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶχαν φαίνεται μακρὰ ζωή: Σὲ προχωρημένους χριστιανικοὺς χρόνους διασκευάστηκαν σὲ χώρους βιοτεχνίας μὲ μιὰ ἀπλὴ λιθόστρωτὴ αὐλὴ στὸ κέντρο. Στὴ ΒΑ γωνία τοῦ χώρου ἀνατολικά τῆς αὐλῆς ἐγκαταστάθηκε μιὰ κατασκευὴ μὲ μιὰ βαθιὰ καὶ μιὰ ρηχὴ λεκάνη μὲ χοντρά διαδοχικὰ ἐσωτερικὰ ἐπιχρίσματα ἀσβέστη, ἐνῶ στὰ νότια κατασκευάστηκε ἀπὸ παλαιότερο ὕλικὸ ἓνας μακρὸς ἀποχετευτικὸς ἀγωγὸς μὲ κατεύθυνση Α-Δ (πίν. 199α - β). Στὴ βαθύτερη λεκάνη χρησιμοποιήθηκε μαρμάρينو κυρτὸ θωράκιο ἀπὸ ἄμβωνα (;) παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς μὲ τὴν ἐπιγραφὴ +ὕπερ εὐχῆς Ἀνδρέ(ο)υ (πίν. 200β)⁴.

* Στὴν ἀνασκαφὴ ἐργάστηκε ὁ ἀρχαιολόγος κ. Ἄγγ. Ματθαίου καὶ φοιτητὲς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

1. ΠΑΕ 1980, 260.

2. ΠΑΕ 1978, 214.

3. ΠΑΕ 1980, 259.

4. Γιὰ τὸ διακοσμητικὸ θέμα βλ. πρόχειρα τὸ φράγμα τοῦ πρεσβυτερίου τῆς Καταπο-

Τὸ κέρδος τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφῆς στὴ Γρόττα ἦταν ὅμως κυρίως ἡ στρωματογραφικὴ ἐπιβεβαίωση τῆς ἀπόψεως ποὺ εἶχαν ὑποβάλει ἤδη στοὺς ἀνασκαφεῖς ἄλλα στοιχεῖα, ὅτι δηλ. ἡ πολύτιμη γιὰ τὴ γνώση τῶν ἀρχαϊκῶν ἐργαστηρίων κεραμεικῆς καὶ πλαστικῆς τῆς Νάξου ἐπίχωση στὸ χῶρο αὐτὸ μεταξὺ τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ στρώματος καὶ τῶν θεμελίων τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος σχηματίσθηκε τὸ ἀργότερο κατὰ τοὺς πρώτους ἐλληνιστικοὺς χρόνους: Μέχρι τὸ δάπεδο τοῦ σπιτιοῦ τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος ποὺ βρέθηκε στὸν ἀνατολικὸ χῶρο φτιαγμένο ἀπὸ μικρὲς πέτρες, ὄστρακα καὶ χῶμα, ἡ ἐπίχωση ἦταν χαρακτηριστικὰ μεταγενέστερη. Κάτω ὅμως ἀπὸ τὰ θεμέλια αὐτὰ καὶ τὸ δάπεδο ἡ ἐπίχωση περιεῖχε τὰ γνώριμα γεωμετρικά, ἀρχαῖα καὶ κλασικὰ ἀντικείμενα ποὺ φαίνεται νὰ προέρχονται ἀπὸ τὴ διάλυση τοῦ γειτονικοῦ νεκροταφείου τῶν Ἀπλωμάτων, μαζὶ μὲ ἐλάχιστα ὄστρακα μεταγενέστερα τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. Στὸ βάθος αὐτοῦ τοῦ στρώματος βρέθηκε ἓνα ἄλλο δάπεδο ποὺ ὀριζόταν πρὸς τὰ δυτικὰ ἀπὸ ἓνα μακρὸ θεμέλιο, σωζόμενο δυστυχῶς μόλις στὴν πρώτη στρώση καὶ διακοπτόμενο πρὸς τὰ βόρεια, πιθανότατα ἀπὸ παλαιότερη τάφρο ποὺ ἄνοιξε στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ G. Welter¹. Στὸ ἴδιο δάπεδο ἀνοιγόταν ἓνα πηγάδι, ποὺ στὴ μεταγενέστερη περίοδο μπαζώθηκε καὶ ἀγνοήθηκε (πίν. 200α). Γιὰ τὴν χρονολόγησή αὐτῆς τῆς κατασκευῆς εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι τὸ δεύτερο αὐτὸ δάπεδο, πάλι ἀπὸ μικρὲς πέτρες καὶ πηλόχωμα, περιεῖχε τεμάχια μικρῶν ἀρχαϊκῶν ἀγαλμάτων, ἀνάμεσά τους τὴν κνήμη μικροῦ κούρου ποὺ τὸ συνολικὸ τοῦ ὕψους θὰ μπορούσε νὰ ὑπολογισθεῖ σὲ 40 ἐκ. ἀπὸ τὸ 530 περ. π.Χ. Τὸ γεγονός αὐτό, μαζὶ μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ περιεχομένου τῆς ἐπιχώσεως μεταξὺ τοῦ δαπέδου αὐτοῦ καὶ τοῦ νεώτερου του, δείχνουν ὅτι ὁ τοῖχος καὶ τὸ δάπεδο μὲ τὸ πηγάδι κατασκευάσθηκαν σὲ χρόνους πολὺ κοντὰ στὴν ἐποχὴ ποὺ τὰ πλούσια θραύσματα ἀγγείων καὶ γλυπτῶν ἔπесαν στὴν περιοχὴ. Ἀλλιῶς δὲν θὰ ἦταν δυνατό τὸ ὑλικὸ αὐτὸ νὰ χρησιμοποιηθεῖ στὸ δάπεδο καὶ κατόπιν νὰ σκεπάσει τὰ εἰρεπιά του. Τὸ ἴδιο ὑλικὸ δείχνει ὅτι οἱ χρόνοι αὐτοὶ ἦταν ὁ ὕστερος 4ος π.Χ. αἰ.

Ἄλλα ἐνδιαφέροντα εὐρήματα ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῆς ἀρχαϊκῆς ἐπιχώσεως ἦταν: α) Τεμάχιο ἀνάγλυφου πύθου τοῦ β' τετάρτου τοῦ 7ου π.Χ. αἰ. μὲ παράσταση μάχης· πᾶν ἀπὸ ὕπτιο νεκρὸ πολεμιστὴ καλπάζουν τὰ ἄλογα ἐνὸς ἄρματος (πίν. 201α). β) Τεμάχιο γεωμετρικοῦ κρατήρα μὲ διακόσμηση μετοπῶν μὲ κύκλους, τοῦ τέλους τῆς μέσης γεωμετρικῆς περιόδου². Στὸ ἐσωτερικὸ του εἶναι χαραγμένο ἐπὶ τὰ λαῖα ἓνα ὄνομα ποὺ πρέπει νὰ διαβαστεῖ πιθανότατα Ἀλοκίεος.

λιανῆς στὴν Πάρο, Α. ΟΡΑΝΔΟΣ, Ἡ Εὐλόστεγος Παλαιοχριστιανικὴ Βασιλική (1954) 532, εἰκ. 498.

1. ΑΑ 1930, 133.

2. Πρβ. Η. WALTER - KARYDI, ΑΑ 1972, 390.

ΣΑΓΚΡΙ

Στὸ ἱερὸ τοῦ Γύρουλα συνεχίστηκε ἡ ἀρχιτεκτονικὴ μελέτη, γιὰ τὴν ὁποία ἀκολουθεῖ ἰδιαίτερη ἐκθεση τῶν ἀρχιτεκτόνων. Στὰ πλαίσια τῆς μελέτης αὐτῆς ἔγινε μιὰ τομὴ συστηματικοῦ καθαρισμοῦ τῆς ἐπιφάνειας τοῦ μαλακοῦ βράχου, πλάτους 1.5 μ. καὶ μήκους 13 μ., πάνω στὴν προέκταση τοῦ κεντρικοῦ ἄξονα τοῦ ναοῦ πρὸς τὰ νότια. Ἡ τομὴ αὐτὴ δὲν ἔφερε στὸ φῶς οὔτε λείψανα ἀπὸ βωμό, οὔτε ἔχνη ἐργασίας στὸ βράχο γιὰ τὴν ἔδραση τῶν θεμελίων μιᾶς τέτοιας κατασκευῆς (πίν. 201β). Παράλληλα ἡ ἔρευνα τοῦ βόθρου ποὺ βρέθηκε τὸ 1954 (ΠΑΕ, 334 κέ.) ἀνάμεσα στοὺς κίονες τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ αἰθρίου ἔδειξε ὅτι πρόκειται γιὰ δεξάμενὴ ποὺ κατασκευάσθηκε μετὰ τὸ αἶθριο.

Κατὰ τὶς ἐφετινὲς ἐργασίες ἀνακαλύφθηκε ἀκόμη ἡ πηγὴ τῶν λίθων μὲ κυρτὴ πρόσοψη ποὺ χρησιμοποιοῦντο παρὰλληλα μὲ τὸ ὑλικὸ τοῦ ἀρχαίου ναοῦ στὴ βασιλική. Πρόκειται γιὰ ἕνα πρῶμο ἐλληνιστικὸ στρογγυλὸ πύργο τοῦ γνωστοῦ στίς Κυκλάδες τύπου τῶν ὀχυρωμένων ἀγροτικῶν κέντρων¹ στὴν τοποθεσία Μπαντίδαινες, ποὺ ἐκτείνεται πρὸς τὰ ΝΔ κάτω ἀπὸ τὸ λοφίσκο τοῦ ἱεροῦ μέχρι τὴν ἀπέναντι πλαγιά. Ἀπὸ τὸν πύργο αὐτό, ποὺ εἶχε διάμετρο 8.30 μ. διατηροῦνται στὴ θέση τους μόνο οἱ κατώτατες στρώσεις τοῦ μαρμαρίνου θεμελίου στὴ μισὴ του περιφέρεια (πίν. 202α). Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ ἀνώφλι τῆς πόρτας τοῦ πύργου, ποὺ βρέθηκε σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὰ θεμέλια: Στὴν πίσω του ὄψη σώζονται τὰ ἔχνη ἀπὸ τὸν μηχανισμό ἐνὸς καταρακτοῦ κιγκλιδώματος ποὺ κατεβαίνοντας ἀπὸ ψηλὰ ἔκλεινε μὲ ἀσφάλεια τὴ θύρα (πίν. 202β).

Β. Κ. ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗΣ

Ο ΝΑΟΣ
ΤΟΥ ΓΥΡΟΥΛΑ

Ὁ ἀρχαῖος ναός, ποὺ κατασκευάσθηκε ὁλόκληρος ἀπὸ μάρμαρο (ἀκόμη καὶ ἡ ὀροφή, ἡ στέγη καὶ τὰ κεραμίδια τῆς στέγης ἦταν ἀπὸ τὸ ἴδιο ὑλικό), εἶναι τῶρα δυνατό, χάρις σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν κατασκευὴ του, νὰ ἀποκατασταεῖ σχεδὸν χωρὶς κενά, μὲ βάση τὰ 1200 ἀρχιτεκτονικὰ του μέλη ποὺ εὐρετηριάσθηκαν μέχρι σήμερα. Ἀπὸ τὸ ὑλικὸ αὐτὸ προκύπτει ἀβίαστα ἡ ἀλληλουχία ποὺ ὑπῆρχε ἀνάμεσα στὴν ὀργανικὴ κατασκευὴ τῆς ὀροφῆς καὶ τῆς στέγης ἀπὸ μάρμαρο καὶ τοῦ μορφικοῦ συστήματος τῶν κίωνων: Ἐτσι ὁ ναὸς αὐτὸς μᾶς παρέχει τὸ κλειδί γιὰ τὴν κατανόηση τῆς χαρακτηριστικῆς διαμορφώσεως τοῦ νησιωτικοῦ ἰωνικοῦ θριγχοῦ καὶ τοῦ ἀττικοῦ θριγχοῦ ποὺ ἀκολουθεῖ αὐτὸ τὸ πρότυπο.

Σὲ μιὰ ἀποκατάσταση ποὺ ἀποβλέπει στὴν ἀπόλυτη πληρότητα καὶ ἀκρίβεια, ὅπως ἐδῶ, ἀναφύονται δύσκολα προβλήματα γιὰ τὶς λεπτομέρειες, ἀφοῦ γιὰ κάθε θραῦσμα ἀρχιτεκτονικοῦ μέλους καὶ γιὰ κάθε λιθόπλινθο πρέπει στὸ

1. ΛΑ 1972, 437.

μέτρο τοῦ δυνατοῦ νὰ βρεθεῖ ἡ θέση του στοῦ οἰκοδόμημα. Μέσα σ' αὐτό τὸ πνεῦμα μετακινήθηκαν σκόπιμα καὶ ἐν μέρει στὴν ἀρχικὴ τους θέση οἱ σωζόμενοι λίθοι τῆς εὐθυνηθρίας καὶ τῆς πρώτης στρώσεως τοῦ τοίχου. "Αλλωστε τὸ 1981 ἐπιτεύχθηκε ἡ ταύτιση ὅλων τῶν λίθων τῆς ἀνατολικῆς παραστάδας καὶ τοῦ ἐπικράνου τῆς κι ἔτσι καθορίστηκε μὲ βεβαιότητα τὸ ὕψος τοῦ τοίχου καὶ τῶν κινόνων σὲ 4.196 μ. ἢ 8 1/4 κ.δ. Στὰ μέτρα αὐτὰ ἐντάσσονται ἀβίαστα καὶ οἱ στρώσεις τῶν τοίχων. Τὸ ἐπίκρανο ποὺ ἀναγνωρίστηκε ἔχει ἀσυνήθιστη μορφή: Τὸ μέτωπο τῆς παραστάδας ἐπιστεφόταν ἀπὸ μιὰ γλυφὴ ὕψους 28 ἐκ., ἀνάλογη μὲ τὸ κυμάτιο τοῦ τυμπάνου στὰ ἀετώματα καὶ ἓναν ἄβακα, ποὺ δὲν συνεχιζόταν στὶς πλάγιες τῆς πλευρές.

Ἀκόμῃ πιδ ἰδιόρρυθμη ἀποδείχτηκε ἡ διαμόρφωση τῶν ἐπιφανειῶν τῶν τοίχων: Στὸν σηκὸ ἐξεῖχαν μεμονωμένοι ἐγκάρσιοι λίθοι μὲ ἀδρὴ ἐργασία ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου, φαινόμενο ποὺ δὲν πρέπει νὰ ἐρμηνευθεῖ μὲ τὴν ὑπόθεση ὅτι τὸ οἰκοδόμημα δὲν τελείωσε. Ἀντίθετα οἱ ἐσωτερικὲς ἐπιφάνειες τοῦ προνάου εἶχαν δουλευτεῖ ἐπιμελημένα μὲ τὸ βελόνι καὶ σκεπάστηκαν μὲ λεῖο, σὲ ὀρισμένα σημεῖα χρωματιστὸ κονίαμα. Οἱ ἐξωτερικὲς ἐπιφάνειες δουλεύτηκαν πάλι τόσο τραχιὰ μὲ πικούνι, ὥστε πρέπει νὰ ἔδιναν τὴν ἐντύπωση τῆς ἀκανόνιστης ἐπιφάνειας ἐνὸς φυσικοῦ ὄγκου. Γιατὶ ἡ κάλυψη τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιφανειῶν μὲ κονίαμα ποὺ ὑποθέταμε ὡς τώρα δὲν φαίνεται πιθανή, ἀφοῦ οἱ ἐξωτερικοὶ λίθοι ἔχουν ἀναθύρωση, λεπτοὺς ἄρμους καὶ οἱ ὀρίζοντιες ἐπιφάνειες ἄρμογῆς τους γέρονουν περ. 3^ο πρὸς τὰ ἔξω γιὰ νὰ ἀποχετεύουν τὸ νερὸ τῆς βροχῆς ποὺ εἰσχωροῦσε στὸν τοῖχο. Ἡ ὕδια τραχιὰ, δουλεμένη μὲ πικούνι ἐπιφάνεια χαρακτηρίζει καὶ τοὺς λίθους τοῦ τυμπάνου. Ἐδῶ ἡ ἀντίθεση εἶναι ἀκόμῃ ἐντονότερη ἀφοῦ τὸ τύμπανο περιβαλλόταν ἀπὸ λεῖα, χρωματισμένα κυμάτια (λέσβιο καὶ ἰωνικό). Διερωτᾶται κανεῖς, μήπως ἡ τονισμένη αὐτὴ τραχιὰ διαμόρφωση τῶν τοίχων καὶ τοῦ τυμπάνου ἀπέβλεπε συνειδητὰ σὲ κάποιο καλλιτεχνικὸ ἀποτέλεσμα.

Τὸ ὕλικὸ τῶν δύο θυρῶν τοῦ ναοῦ συμπληρώθηκε μὲ τὴν ἀνεύρεση τοῦ γείσου τῆς θύρας, στὴν πάνω ὀψὲ τοῦ ὁποῖου σῶθηκε ἡ ὑποδοχὴ ἐνὸς λίθου ποὺ πιθανῶς χρησίμευε ὡς βάση δοκοῦ τῆς ὀροφῆς. Τὸ στοιχεῖο αὐτὸ πρὸς τὸ παρὸν δὲν συμφωνεῖ μὲ τὴ διάθεση τῶν δοκῶν ὀροφῆς στὸν πρόναο, ὅπως τὴν δεχθήκαμε τὸ 1980.

Σχετικὰ μὲ τὴ στέγη τοῦ σηκοῦ ἀκριβέστερη μελέτη ὅλων τῶν δοκίδων ἀπέδειξε ὅτι, ὅπως καὶ στὴ στέγη τοῦ προνάου, μεταξὺ τῶν ἄκρων τῶν δοκίδων ἦταν καὶ ἐδῶ τοποθετημένες πάνω ἀπὸ τὶς δοκοὺς πλάκες ποὺ ἔκλειναν τὸ κενό. Οἱ κεραμίδες τοῦ προνάου, ποὺ δὲν φαίνονταν ἀπὸ κάτω, ἦταν σχετικὰ παχιᾶς καὶ ἄδρές, ἐνῶ οἱ ὁρατοὶ μαρμάρινοι στρωτῆρες τοῦ σηκοῦ ἦταν πολὺ λεπτότεροι καὶ προσεκτικὰ λειασμένοι, ὥστε νὰ δημιουργοῦν πάνω ἀπὸ τὸ λατρευτικὸ χῶρο ἓνα διάφανο φωτεινὸ κλείσιμο.

Πέρα ἀπὸ τὶς κεραμίδες τῆς στέγης ποὺ ἀποκαταστάθηκαν μὲ ἀκρίβεια ἐρ-

μηνεύτηκαν όλα τὰ σημαντικὰ τμήματα τῆς στέγης: "Ένας κορυφαῖος καλυπτήρας μὲ τομὴ ὅμοια μὲ τὴ γωνία τοῦ ἀετώματος τεκμηριώνει τὴ μορφή τοῦ κορυφαίου χωρὶς ἀνθέμια. "Απὸ τὴ σίμα διατηρήθηκε τὸ κεντρικὸ κομμάτι μὲ τὴ βάση τοῦ προφανῶς φυτικῶν μεσαίου ἀκρωτηρίου, καθὼς καὶ ἄλλο ἓνα θραῦσμα. "Ιχνὴ πού σώθηκαν πάνω σ' ἓνα γωνιαῖο μέλος τοῦ γείσου κάνουν πιθανὴ τὴν ἀποκατάσταση πλίνθων στὶς γωνίες καὶ ἐπομένως καὶ γωνιαίων ἀκρωτηρίων.

"Η διαφανὴς στέγη καὶ ἡ τραχιὰ ἐπιφάνεια τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ τοῦ ναοῦ μποροῦν ὥστε νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἐνδείξεις γιὰ τὸν λατρευτικὸ προσορισμὸ τοῦ κτιρίου. Σύμφωνα μὲ τίς ἐπιγραφὰς ποὺ ἔχουν βρεθεῖ μέχρι σήμερα στὴν περιοχὴ, τὸ ἱερὸ θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι ἀνατεθειμένο στὸν "Απόλλωνα, ἢ στὴ Δήμητρα καὶ τὴν Κόρη. "Αλλὰ οἱ τραχιὲς ἐπιφάνειες ποὺ ἐκτείνονται ἀκόμη καὶ στὸ τύμπανο τοῦ ναοῦ, φαίνεται νὰ «σημαίνουν» τὸ φυσικὸ βραχῶδες τοπίο: "Ο Ν. Κοντολέων¹ καὶ ὁ S. Lauffer² ἔδειξαν τὸν σπηλαιώδη χαρακτήρα τοῦ «μεγάρου», τοῦ χθόνιου τόπου λατρείας τῆς Δήμητρας. "Η διαφανὴς στέγη μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἄφηνε ὕστερα ἀπὸ μιὰ μυστικὴ τελετὴ τὸ λυτρωτικὸ φῶς νὰ περάσει στὸ χῶρο, ὅπως καὶ τὸ πολύπλοκο «ὀπαῖον» στὸ Τελεστήριο τῆς "Ελευσίνας. "Αλλὰ καὶ ἡ κάτοψη τοῦ κτιρίου μὲ τὴν εὐρυμέτωπη αἴθουσα, τὴ χωρισμένη μὲ κιονοστοιχία σὲ δυὸ ἐγκάρσια κλίτη, ποὺ ἀνοίγε πρὸς τὴν εἴσοδο μὲ δύο πόρτες, ἀρμόζει περισσότερο σ' ἓνα χῶρο συγκεντρώσεως παρὰ σ' ἓνα σηκὸ γιὰ τὸ λατρευτικὸ ἄγαλμα.

Στὴν Πλάκα, στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τοῦ "Αγερσανιοῦ βρέθηκαν στὴν ἐκκλησία ποὺ ἐρεῦνησε ὁ Ν. Κοντολέων (ΠΑΕ 1954, 338) λιθόπλινθοι τοίχου μὲ ἐπιφάνειες ἀρμογῆς κατὰ 3^ο λοξὲς πρὸς τὰ ἔξω καὶ πᾶχος 75 ἐκ., ποὺ δείχνουν μιὰ κατασκευὴ τοίχου ἀνάλογη μ' αὐτὴ τοῦ Γύρουλα.

G. GRUBEN - M. KOPPEΣ

1. *Mélanges offerts à Octave et Melpo Merlier* 1 (1956) 293 κέ.

2. Στήλη, Τόμος εἰς Μνήμην Ν. Κοντολέοντος (1980), 208 κέ.

Στά πλαίσια τῆς γενικότερης ἀρχαιολογικῆς μελέτης τῆς ἀρχαίας πόλης τῆς Νάξου καί σέ συνεργασία μέ τὸν διευθυντὴ τῶν χειρσαίων ἀνασκαφῶν τοῦ νησιοῦ καθηγητὴ κ. Βασ. Λαμπρινουδάκη, καταστρώθηκε πρόγραμμα ὑποβρύχιας ἀρχαιολογικῆς ἐρευνας κατὰ μῆκος τῶν ἀκτῶν μέ ἀφετηρία τὴ θάλασσινα περιοχὴ, βόρεια τῆς παραλίας τῆς Γρόττας.

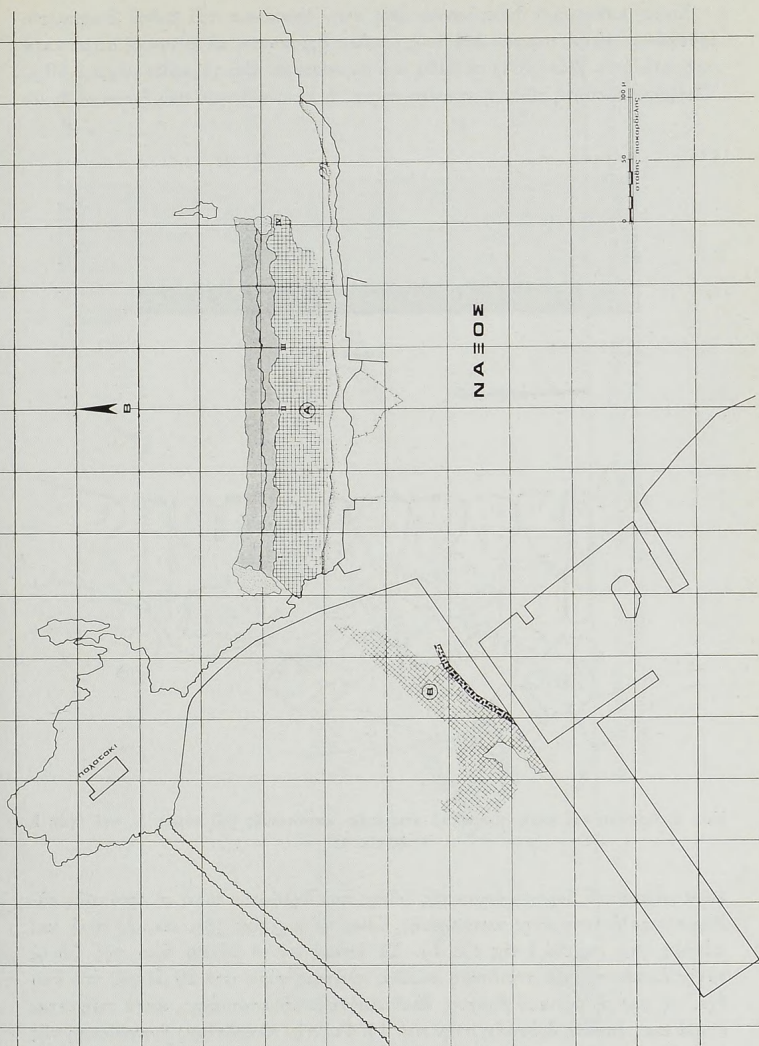
Γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ προγράμματος αὐτοῦ, συνεργεῖο τῆς Ἐφορείας Ἐναλίων Ἀρχαιοτήτων, ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων Γεωργίου Παπαθανασόπουλου ἀποτελούμενο ἀπὸ τοὺς αὐτοδύτες ὑπαλλήλους τῆς Ἐφορείας Στάθη Πισκαρδέλη σχεδιαστή, Ἡλία Κυριακόπουλο ὑπομηχανικό, Κωνσταντῖνο Κωνσταντόπουλο συντηρητὴ καὶ Λουκᾶ Μπισταράκη διοικητικὸ ὑπάλληλο, πραγματοποιοῖσε στὴν περιοχὴ Γρόττα, ὑποβρύχια προκαταρκτικὴ ἀναγνωριστικὴ ἐρευνα τὸ πρῶτο δεκαήμερο τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 1981, σὲ συνέχεια τῆς μικρῆς, ἐπίσης ἀναγνωριστικῆς, ἐρευνας ποὺ ἔκανε τὸ ἴδιο συνεργεῖο τὸν Αὐγούστο τοῦ 1980, χωρὶς ὅμως ἀποτελέσματα λόγω ἐξαιρετικὰ δυσμενῶν καιρικῶν συνθηκῶν.

Γιὰ τὴ διευκόλυνση τοῦ ἔργου τῆς ὑποβρύχιας ἐρευνας ἐκπονήθηκε ἀπὸ τὸν σχεδιαστὴ Στάθη Πισκαρδέλη τοπογραφικὸ σχέδιο τῆς περιοχῆς ποὺ περιλαμβάνει τὴ γλωσσοειδῆ ἀπόληξη τῆς ἀκτογραμμῆς τῆς ἀρχαίας πόλης στὰ βορειοδυτικὰ καὶ τὴν ἀπέναντι νησίδα «Παλατάκι» (εἰκ. 1). Στὸ σχέδιο αὐτὸ σημειώθηκαν τὰ ὄρια τῶν γνωστῶν ἀπὸ παλαιά, κτιριακῶν ἀρχαίων μέσα στὴ θάλασσα καὶ ἐκεῖνων ποὺ βρίσκονται βόρεια τῆς Γρόττας (τομέας Α) ὅπως καὶ ἐκεῖνων ποὺ περιλαμβάνονται στὸ βόρειο προλιμένα (τομέας Β).

Οἱ δυσμενεῖς καιρικὲς συνθῆκες καὶ ἡ ἰδιομορφία τῆς ἐρευνας δὲν ἐπέτρεψαν πληρέστερη καὶ ὀλοκληρωμένη ἐξερεύνηση τῆς περιοχῆς.

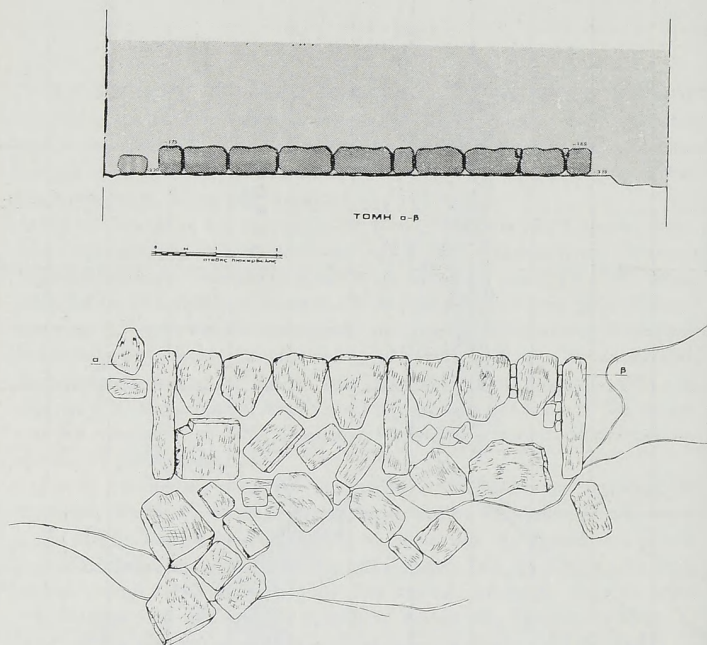
Τὰ λείψανα τῶν ἀρχαίων κτισμάτων ποὺ διακρίνονται κατὰσπαρτα στὸν τομέα Α' ἐκτείνονται σὲ ζώνη πλάτους 50 περίπου μέτρων καὶ μήκους 300 μ. καὶ σὲ ἐπαφὴ μέ τὸ βόρειο ὄριο τῆς παραλίας τῆς Γκρόττας (στὴν εἰκ. 1 σημειώνεται μέ διαγραμμιστὴ δικτυωτὴ). Προφανῶς τὰ κτίσματα αὐτὰ ἀποτελοῦν συνέχεια τῶν οἰκοδομικῶν συγκροτημάτων τῆς ξηρᾶς, ποὺ λόγω τῆς ἀνυψώσεως τῆς στάθμης τῆς θάλασσας εἶναι σήμερα σκεπασμένα ἀπὸ τὸ νερὸ.

Γιὰ τὴν ἀναγνώριση τῶν κτισμάτων αὐτῶν ἀπαιτεῖται πλήρης καθαρισμὸς καὶ ἀνασκαφικὸ ἔργο στὸ βυθό, ἔργο δύσκολο καὶ χρονοβόρο.

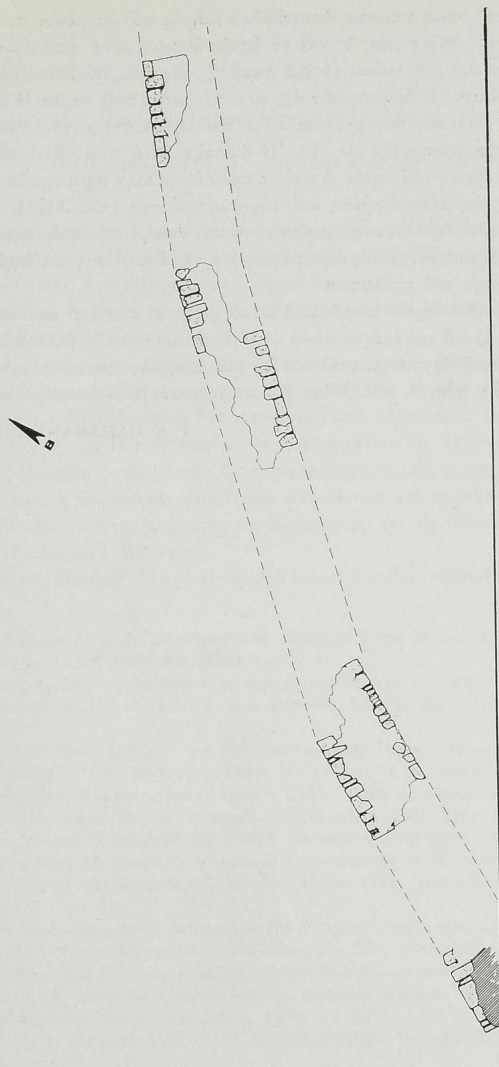
Εικ. 1. Τοπογραφικό σχέδιο της περιοχής Γρόττας - προλιμένα - Παλατιά με τούς τομείς Α και Β.

Χωρίς καθαρισμό διακρίνονται ἤδη στήν ἐπιφάνεια τοῦ βυθοῦ διάσπαρτοι ὀρθογώνιοι δόμοι, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους βρίσκονται σὲ κανονικὴ σειρὰ κατὰ τμήματα (πίν. 203 - 204) σὲ βάθῃ ποὺ κυμαίνονται ἀπὸ τὸ μηδὲν μέχρι 2.50 μ. Ἰδιαίτερα αἰσθητὴ εἶναι ἡ πυκνότητά καὶ ἡ κανονικότητά ποὺ ἔχουν οἱ δόμοι

Εἰκ. 2. Κάτοψη καὶ τομὴ τμήματος κτιριακῆς κατασκευῆς τοῦ τομέα Α, στὴ θέση Ι, τῆς εἰκ. 1.

κατὰ μῆκος τοῦ βόρειου ὁρίου τῆς ζώνης ποὺ δηλώνουν ἴσως τὸ ὄριο μιᾶς εὐ-
θύγραμμης ἐκτεταμένης κατασκευῆς, ἴσως προκυμαίας (βλ. εἰκ. 2, τομὴ καὶ
κάτοψη στὸ σημεῖο Ι τῆς εἰκ. 1). Σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ βόρειο ὄριο τῆς ζώνης
αὐτῆς ἐκτείνεται μία στενότερη λωρίδα, πλάτους γύρω στὰ 20 μέτρα, ποὺ ἐνῶ
ἔχει τὴ μορφή φυσικοῦ βράχου, δίνει εἰκόνα ἐπεξεργασμένης, κατὰ τμήματα,
ἐπιφάνειας (πυκνὴ διάστιξη στὴν εἰκ. 1). Γιὰ τὴν πληρέστερη ἀναγνώριση τῆς
περιοχῆς ἐρευνήθηκε στὸν προλιμένα καὶ τὸ τμήμα τῶν κτιριακῶν λειψάνων

Εικ. 3. Κάτοψη τών όρίων καί τών όρατῶν, πάνω ἀπό τήν ἐπιφάνεια τῆς θάλασσας, τμημάτων τοῦ μεταγενέστερου (μεσαιωνικοῦ) λιμενικοῦ ἔργου στὸν τομέα Β τῆς εἰκ. 1.

τοῦ τομέα Β πού ὅπως φαίνεται ἀποτελοῦν συνέχεια τῶν λειψάνων πού ἐντοπίστηκαν στή ζώνη τοῦ τομέα Α, καί τὰ ὁποῖα διακόπτονται ἀπὸ τὴ σύγχρονη δρομικὴ κατασκευὴ πού ἐνώνει τὸ ΒΔ ἄκρο τῆς χερσαίας γλώσσας μὲ τὸ ἀπέναντι «Παλατάκι». Ἡ ἔκταση τῶν ἀρχαίων λειψάνων τοῦ τομέα Β σὲ βάθος 2.50 - 3.50 μ. εἶναι περίπου πλάτους 20 μ. καί μήκους 50 μ. (σημειώνεται μὲ δικτυωτὴ διαγράμμιση στὴν εἰκ. 1). Ἡ διάταξη ὅμως τῶν δόμων ἐδῶ εἶναι ἀραιότερη ἀπὸ ἐκείνη τοῦ τομέα Α καί μὲ πολὺ ἐπιφύλαξη θὰ μπορούσε νὰ διακρίνει μεταξὺ τους κάποια σχέση καί σαφὴ κατεύθυνση (πίν. 204β).

Προφανῶς αὐτὸ ὀφείλεται σὲ μετακίνηση καί ἀφαίρεση οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ ἀπὸ μεσαιωνικὲς καί σύγχρονες ἐπεμβάσεις γιὰ τὴν ἐκβάθυνση καί διαμόρφωση τῆς λιμενολεκάνης τοῦ προλιμένα.

Ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἴδιο ἀρχαῖο οἰκοδομικὸ ὑλικὸ φαίνεται πὺς ἔχει κατασκευαστεῖ τὸ καί σήμερα ὁρατὸ καί ἐξέχον πάνω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς θάλασσας τμῆμα παλαιοῦ λιμενικοῦ ἔργου (μεσαιωνικοῦ;) μὲ ἐλαφρῶς καμπύλη κατεύθυνση ἀπὸ τὰ ΝΔ - ΒΑ (εἰκ. 3, πίν. 205α - β) στὸ νοτιοανατολικὸ ὄριο τοῦ τομέα Β.

Γ. Α. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

Μετά από διακοπή 87 ἐτῶν ἐπανελήφθησαν ἐφέτος οἱ ἀνασκαφικὲς ἐρευνες τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ποὺ εἶχαν ἀρχίσει στὴν Ἀμοργὸ τὸν περασμένο αἰώνα, τὸ 1894, ἀπὸ τὸν μεγάλο Χρῆστο Τσούντα¹.

Οἱ ἐφετινὲς ἐργασίες ἀπέβλεψαν στὴ συστηματικὴ ἐρευνα, καὶ στὴν ἀνασκαφὴ τῆς ἀρχαίας πόλης Μινώας².

Στὴν ἐπιλογὴ τοῦ χώρου τῆς Μινώας γιὰ ἐρευνα καὶ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ ὁδηγήθηκα ὕστερα ἀπὸ μακρόχρονη, ὑπερδεκαετὴ μελέτη τῶν ἀρχαιολογικῶν λειψάνων τῆς Ἀμοργοῦ, ἐπιφανειακὲς καὶ μουσειακὲς ἐρευνες³. Γιαυτὸ καὶ θεωρῶ χρήσιμο νὰ προτάξω τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς πρώτης ἀνασκαφικῆς περιόδου, σύντομη ἀναφορὰ στὶς ὡς τώρα βιβλιογραφικὲς μετῆς καὶ στὶς ἐρευνες, ἐπίσημες ἢ ἀνεπίσημες ποὺ ἔγιναν στὴ Μινώα καὶ προσδιορίζουν, τουλάχιστον ἐν μέρει, τὰ προβλήματα, τὶς ἰδιομορφίες καὶ τὶς δυσκολίες ποὺ ἀντιμετωπίζει σήμερα ὁ ἐρευνητής.

Ἡ θέση τῆς Μινώας⁴ ὅπως καὶ τῶν δυὸ ἄλλων ἀρχαίων πόλεων τῆς Ἀμοργοῦ⁵,

1. Οἱ ἀνασκαφὲς τοῦ Χρ. Τσούντα ἔγιναν κυρίως σὲ θέσεις ὅπου εἶχαν ἐντοπιστεῖ τάφοι προϊστορικοί: Βλ. ΑΕ 1898, Κυκλαδικὰ 1, 137 κέ.

2. Γιὰ τὶς ἐρευνες τοῦ Τσούντα στὴν περιοχὴ τῆς Μινώας, στὴ θέση *Κατακρωτήρι*, ΒΔ τῆς Μινώας βλ. σ. 166 κέ. καὶ στὴ θέση *Φοινικίς* ΝΔ τῆς ἀκροπόλεως τῆς Μινώας βλ. σ. 145 κέ.

3. Α. ΜΑΡΑΓΚΟΥ, I, ἔκθεσις γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων στὴν Ἀμοργὸ (Λεῦκες - Ἀγία Εἰρήνη), Δωδώνη Θ', 1980, 175. Βλ. ἐπίσης, Α. ΜΑΡΑΓΚΟΥ, Κομμάτι ἀρχαίου ἀγάλματος στὴν Ἀμοργό, Στήλη, τόμος εἰς μνήμην Νικ. Κοντολέοντος (Ἀθῆνα 1979) 413 κέ. Βλ. καὶ τελευταῖα L. MARANGOU, Reliefkeramik aus Amorgos, Praestant interna, Festschrift für Ulrich Hausmann (Tübingen 1982) 190 κέ.

4. Γιὰ τὴ θέση τῆς Μινώας στὴ σημερινὴ Μουντουλιά βλ. Α. ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, Ὑπομνήματα περιγραφικὰ τῶν Κυκλάδων. Ἀμοργός (Ἀθῆναι 1884) (στὸ ἐξῆς: ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ) 9 καὶ 41.

5. Ἀπὸ τοὺς γεωγράφους μαρτυρεῖται ὅτι ἡ Ἀμοργὸς «ἦτο τρίπολις» γιὰ τὶς πηγὲς βλ. ΕΜΜ. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ ΑΜΟΡΓΙΝΟΥ, Πανδώρα, τόμ. XV, 1865, 450. ΑΝΤ. ΜΗΛΙΑΡΑΚΗ, Κυκλαδικὰ, ἤτοι Γεωγραφία καὶ Ἱστορία τῶν Κυκλάδων νήσων ἀπὸ τῶν Ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς καταλήψεως αὐτῶν ὑπὸ τῶν Φράγκων (Ἀθῆναι 1874) 28 κέ. σημ. 96 καὶ ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, 42' βλ. καὶ RE 1, 1894, στ. 1876 - 1877 λ. *Amorgos*. Βλ. καὶ Kleine Pauly 1, 1964, στ. 1534 - 1535. IG XII, 7 (1908) Introductio, VII - VIII: ὅλες οἱ πηγές.

Αἰγιάλης¹ καὶ Ἀρκεσίνης², εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὸν περασμένο αἰῶνα, ὅταν γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1837³ «ὠρίσθη ἀκριβῶς ὑπὸ τοῦ Ῥός» πρὸ τούτου οἱ περιηγηταί, οἱ ἐπισκεφθέντες τὴν νῆσον οὐδὲν ἀναφέρουσι περὶ τῆς θέσεως αὐτῶν⁴. Ἡ γεωγραφικὴ θέσις τῆς Μινώας στὸ κέντρο τοῦ νησιοῦ, νότια ἀπὸ τὸ προστατευμένο ἀπὸ τοὺς ἰσχυροὺς ἀνέμους λιμάνι τῶν Καταπόλων, ὁδήγησε μερικοὺς ἐρευνητὲς στὴν ὑπόθεσις πὼς ἦταν «ἡ πιὸ σημαντικὴ πόλις τῆς Ἀμοργοῦ⁵».

Ἡ προνομικὴ ὁμως αὐτὴ θέσις τῆς Μινώας «εὐθὺς ὑπὲρ τὸν λιμένα καὶ πλησίον τῆς σημερινῆς καωποπόλεως Ἀμοργοῦ» συνετέλεσε καὶ στὴν καταστροφὴ τῶν ἐρείπων, ἀφοῦ ἡ γειτνίασις διευκόλυνε τὴν «ἀρπαγὴν» τῶν ὑλῶν αὐτῆς πρὸς κτίσιν νέων οἰκήσεων⁶.

1. Ἡ Αἰγιάλη εἶναι ἡ μοναδικὴ ἀπὸ τρεῖς πόλεις τῆς Ἀμοργοῦ ποὺ διατήρησε τὸ ὄνομά της ὡς σήμερα: βλ. ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, 43. Γιὰ τὴν Αἰγιάλη βλ. RE 1, 1894, στ. 956 λ. *Aigiale*.

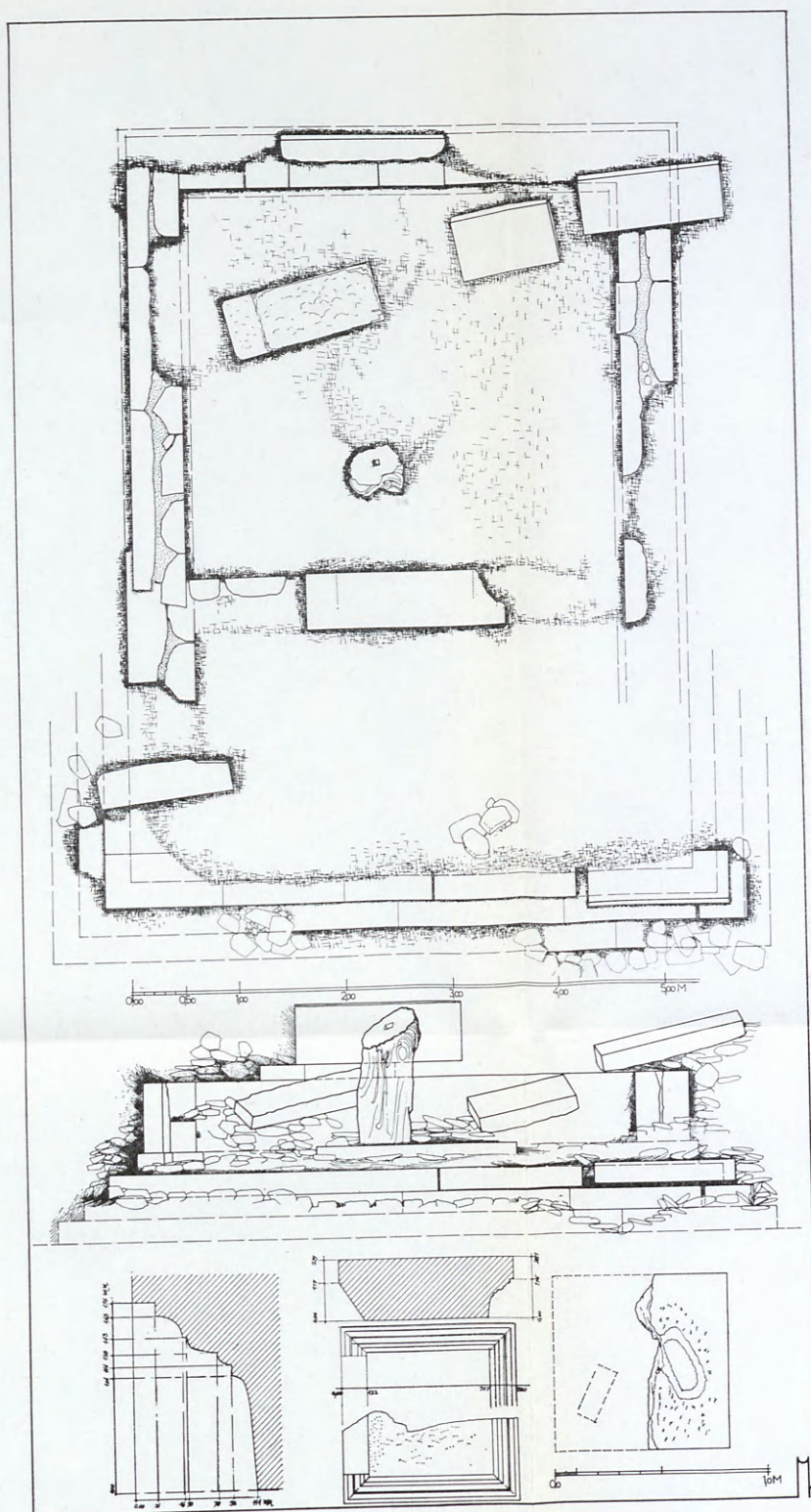
2. Καὶ τὸ ὄνομα τῆς Ἀρκεσίνης, ὅπως καὶ τῆς Μινώας «συναπωλέσθη μετὰ τὴν καταστροφὴν. . . καὶ σήμερον καλεῖται Καστρί» βλ. ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, Ἀμοργός, 45. Βλ. καὶ RE 2, 1896, στ. 1169, λ. *Arkesine*.

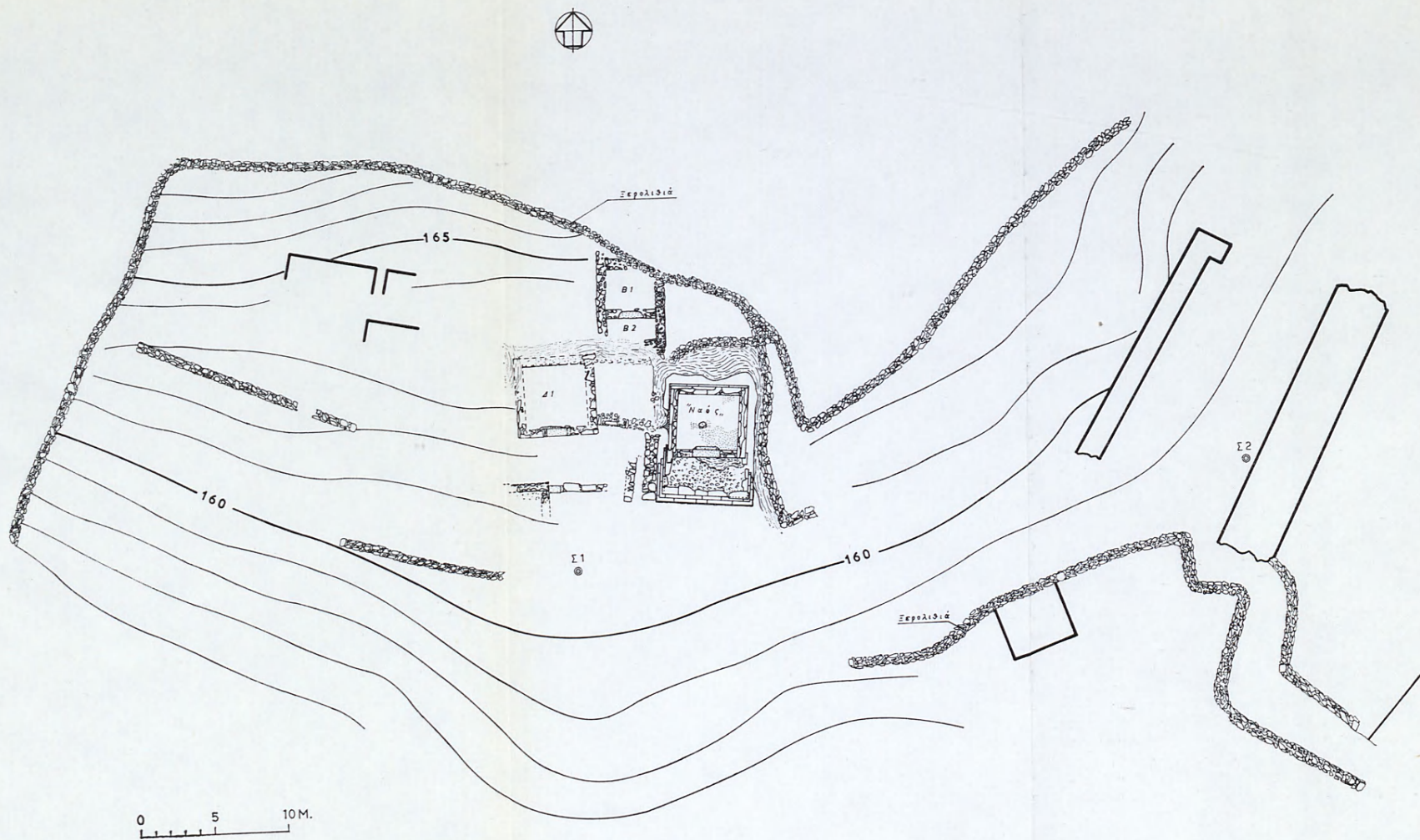
3. L. Ross, Reisen auf den griechischen Inseln des ägäischen Meeres I (1840), 173, Vierzehnter Brief, 6 (18) September 1837: «Dieser geräumige und gute Hafen, der ta *Katapola* genannt wird, weil er κατὰ τὴν πόλιν ist. . .» («und liegt selbst auf der Stelle der alten Stadt *Minoe* (sic), deren Trümmer ihn umgeben. Καὶ στὴ σελ. 175: «Die alte Stadt erstreckte sich längs einem grossen Theile des Ufers und über den Abhang des Berges an der Südostecke des Hafens auf dem Gipfel des Berges aber sollen noch bedeutende Mauerreste der alten Akropolis sein». Βλ. κυρίως στὴ 17η ἐπιστολὴ τοῦ Ρὸς στὶς 2.8.1841, Inselreisen II, (1843), 39 κέ., ὅπου ἡ μοναδικὴ ἀκριβὴς περιγραφὴ τῶν ὁρατῶν τότε κτιριακῶν λειψάνων τοῦ τεύχους τῆς πόλεως, τῶν πύργων, τοῦ γυμνασίου καὶ γενικὰ τῆς τοπογραφίας τῶν Μινώας. Βλ. καὶ Archäologische Aufsätze, II, 1861, 633. Πρβ. καὶ ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, ὅ.π. 41 «ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν ἐπὶ τῆς νήσου τοῦ ἀρχαιολόγου Λ. Ῥός, καὶ τῶν μέχρι τοῦ 1841 εὑρεθεισῶν ἐπιγραφῶν, ἐξ ὧν ὁ ἀρχαιολόγος οὕτως καθώρισε τὴν θέσιν τῶν ἀρχαίων πόλεων τῆς νήσου». Γιὰ τὶς ἐπιγραφὰς ἀπὸ τὴν Μινῶα βλ. IG XII, 7, 1908, 50 κέ. (μὲ τὴν παλαιότερη βιβλιογραφία).

4. ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, 43.

5. R. WEIL, AM 1876, 329: «Minoa an dem fast 1 stundelangen trefflich gesicherten Hafen von Katapulō (sic) in der Mitte der Insel war am bedeutendsten». Πρβ. καὶ A. PHILIPPSON, Beiträge zur Kenntnis der griechischen Inselwelt, 1901, 101 «Die Bai von Katapola ist ein trefflicher Hafen, da sie nur nach Westen geöffnet ist, von wo selten heftige winde wehen. . . im Süden von einem kegelförmigen schieferberg, Muntulia, begrenzt, an dem sich im Altertum die den Hafen beherrschende Stadt Minoa, die bedeutendste von Amorgos, vom Ufer an hinaufzog». Βλ. καὶ RE XV² (1832) λ. *Minoa*, στ. 1858 - 1859. Γιὰ μιὰ τέτοια ἀξιολογικὴ ἀποτίμησις τῆς Μινώας, ἡ ἀντίθετη ἀποψὴ τοῦ Μηλιαράκη ἰσχύει ἀπόλυτα καὶ σήμερα: «ἐν τῇ ἀγνοίᾳ τῆς ἱστορίας τῶν πόλεων τούτων δὲν δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ὅποια τῶν τριῶν ἦτο ἡ σημαντικωτέρα, οὐδὲ τὰ ἐρείπια αὐτῶν παρέχουν ἔνδειξιν τούτου ἀναμφισβήτητον».

6. ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, 83.

Στήν ολοκλήρωση τῆς καταστροφῆς τοῦ χώρου τῆς πόλεως τῆς Μινώας πού τὸ 1884 ἦταν ἤδη «μεταβεβλημένος εἰς ἀγρούς καὶ κατατετημημένος εἰς τράφους»¹, συνήργησαν σημαντικὰ οἱ ἀνασκαφικὲς ἐρευνες τοῦ G. Deschamps, ὁ ὁποῖος τὸ 1888 («ἀποφάσεις») ² νὰ ἐνδιατρίψει «pendant quelques semaines dans la patrie de Simonide, afin de voir si dans son sol où Ross, Reinach, Dubois, Radet, ont déjà retrouvé des vestiges précieux, elle ne recèle pas quelques statues archaïques et quelques inscriptions «de la bonne époque»»³. Ἡ πολυσέλιδη (56 σελίδες) διήγηση πού ἀκολουθεῖ τὴν παραπάνω εὐγλωττὴ εἰσαγωγή θὰ μπορούσε νὰ ἦταν ἓνα δροσερό, χαριτωμένο καὶ ἴσως «διασκεδαστικόν», ἀνώδυνο ὁδοιπορικὸ τοῦ 19ου αἰώνα, ἀν' ὃ συγγραφέας εἶχε ἐπισκεφεῖ τὸ νησί ὡς ἀπλὸς περιηγητῆς καὶ δὲν εἶχε ἀνασκάψει καὶ στὶς τρεῖς ἀρχαῖες πόλεις. Ἡ παράθεση ὅμως πλήθους ἄχρηστων γιὰ τὸν ἀρχαιολόγο πληροφοριῶν μαρτυρεῖ γιὰ τὸ ἐρασιτεχνικὸ, θησαυροθηρικὸ πνεῦμα τοῦ ἀνασκαφέα καί, ὅχι σπάνια, ἐξοργίζει γιὰ τὸν τρόπο πού ἀντιμετώπισε τοὺς κατοίκους τοῦ νησιοῦ καὶ γιὰ τὴν ὑπεροπτικὴ στάση του ἀπέναντι στὸ σοφὸ ἀμοργιανὸ «Ἑλληνοδιδάσκαλο, τὸν Σχολάρχῃ Ἑμμ. Ἰωαννίδῃ»⁴, τὸν ἄξιο μαθητὴ τοῦ Ραγκαβῆ, πού ὅχι μόνο «ἦταν ἀφοσιωμένος στὴ μελέτῃ τῆς 'Αμοργοῦ» καὶ «ἤξερε τὸ νησί του ἀπέξω»⁵ ἀλλὰ καὶ μὲ πάθος προσπαθοῦσε νὰ συγκεντρώσει, νὰ σώσει καὶ νὰ δημοσιεύσει.⁶ *κάθε τι*⁷ σχετικὸ μὲ τὴν Ἱστορία τῆς 'Αμοργοῦ.

Γιὰ τὴν ἔλλειψη στοιχειωδῶν πληροφοριῶν χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ λόγια τοῦ Ι. Ν. Σβορώνου⁸ σχετικὰ μὲ τὸ θησαυρὸ τῶν 60 χρυσῶν πρώιμων βυζαντινῶν νομισμάτων πού βρέθηκαν στὶς ἀνασκαφὲς τοῦ Deschamps στὴν Ἀρκε-

1. ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, 47.

2. G. DESCHAMPS, BCH XII, 1888, 324 «des fouilles entreprises dans l'île d'Amorgos au nom et aux frais de l'École Française d'Athènes».

3. G. DESCHAMPS, La Grèce d'aujourd'hui (Paris 1892), 194, ἡ Revue des deux mondes, 109, 1892, 157 κέ. («six semaines dans l'île d'Amorgos»).

4. Γιὰ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Ἑμμ. Ἰωαννίδῃ καὶ τὰ ἀρχαιολογικὰ του κατ'ἀλοιπα μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα φυλάσσονται στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία βλ. Α. ΜΑΡΑΓΚΟΥ, Δωδώνη Θ', 1980, 175 σημ. 3. Γιὰ τὴν προσφορά τοῦ Ἑμμ. Ἰωαννίδῃ στὴ μελέτῃ τῆς Ἱστορίας τῆς 'Αμοργοῦ θὰ γίνῃ λόγος σὲ εἰδικὴ ἐργασία.

5. DESCHAMPS, ὁ.π. 221.

6. Ἀπὸ τίς ἀρχαιολογικὲς δημοσιεύσεις τοῦ Ἰωαννίδῃ ἀναφέρομε ἐνδεικτικὰ τὰ ἄρθρα του στὴν Πανδώρα τόμ. ΙΙΙ, 1852 - 1853, 157 - 159, τόμ. ΙΧ, 1859, 469 - 470, τόμ. ΧΙ, 1861, 431 - 432, τόμ. ΧV, 1865, 449 - 452.

7. Παρόλο πού ὁ DESCHAMPS τὸν ἀποκαλεῖ «savant de province», σελ. 220, ἡ «instituteur archéologue», σελ. 221, σημειώνει ὅτι «reenseignements historiques, chansons populaires, dictons et proverbes locaux, idiotismes du patois indigène, il a tout enseveli dans ses notes» (σελ. 221). Τὸ πολὺτιμο λαογραφικὸ ἀρχεῖο τοῦ Ἰωαννίδῃ βρίσκεται στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Βλ. Α. ΠΟΛΙΤΗΣ, ΑΕ 1953/54, τόμ. Β', 24 σημ. 1.

8. ΔΕΝΑ, τόμ. 4, 1901, 84 (τὴν παραπομπὴ χρωστῶ στὴ φίλῃ Μάντῳ Οἰκονομίδου).

σίνη¹: «περὶ τῶν περιέργων λεπτομερειῶν τῆς ἀνακαλύψεως τῶν νομισμάτων τούτων ἔγραψεν ὁ κ. G.D. πολλὰ ἐν τῷ βιβλίῳ του *La Grèce d'aujourd'hui*, 1892» (σελ. 242 - 249). «Ἀλλ' ὁ νομισματολόγος οὐδὲ λέξιν εὐρίσκει ἐν αὐτῷ ἀφορῶσαν αὐτὴν τὴν στοιχειωδεστέραν κατὰ τὰς ἐν περιγραφῇ αὐτῶν».

Δυστυχῶς οὐτε καὶ ἡ τετρασέλιδη ἔκθεσι τοῦ Deschamps (BCH XII, 1888, σελ. 324 - 327) γιὰ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν του εἶναι περισσότερο διαφωτιστικὴ. Ὁ ἐκλεκτικὸς τρόπος ἀπλῆς ἀναφορᾶς τῶν εὐρημάτων², πάντοτε χωρὶς διαστάσεις, ἡ ἔλλειψις στοιχείων γιὰ τὶς θέσεις καὶ τοὺς χώρους ποὺ ἀνέσκαψε καὶ γιὰ τὰ κτιριακὰ λείψανα, ἡ ἀπουσία σχεδίων καὶ φωτογραφιῶν δυσχεραίνουν τὴν δὲν ἐπιτρέπουν καθόλου τὴν ταύτιση τῶν ἀνεσκαμμένων χώρων. Ἔτσι, ἐνῶ πλησιάζουν ἑκατὸ χρόνια ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὰς τοῦ Deschamps ὅλα τὰ εὐρήματα, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐπιγραφὰς³ καὶ ἐλάχιστα γλυπτὰ⁴ εἶναι ἀδημοσίευτα, ἐνῶ οἱ χώροι τῶν ἀνασκαφῶν σπόριμα χωράφια ἢ βοσκότοποι γεμάτοι λιθοσωροὺς καὶ ἐρείπια. Πέραν ὅμως ἀπὸ τὰ προβλήματα ποὺ δημιουργεῖ στοὺς ἐρευνητὰς ἡ ἔλλειψις στοιχείων καὶ ἡ ἀπουσία δημοσιεύσεως, ἀνεπανάρθωτη εἶναι ἡ ζημιὰ ποὺ ἔγινε καὶ στὶς τρεῖς ἀρχαῖες πόλεις μετὰ ἀπὸ τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν χώρων ποὺ ἀνεσκάφησαν. Οἱ χώροι αὗτοι παρέμειναν ἀφύλακτοι ὥς τὸ 1966⁵, ἐλεύθεροι «διὰ πᾶσαν χρῆσιν», γιὰ θησαυροθηρικὰς ἐρευνες τόσο στοὺς ἀρχαιολογοῦντες Ἀμοργιανούς ὅσο καὶ στοὺς ἀρχαιοκάπηλους, πρόσφοροι γιὰ ἀναμόχλευση καὶ μεταφορὰ τῶν λίθων στὶς γειτονικὰς ἀγροκατοικίας καὶ στὰ κοντινὰ χωριά γιὰ οἰκοδομικὸ ὕλικό.

1. Πρβ. καὶ τὴ σχετικὴ μνεία στὴν ἔκθεσι τοῦ Deschamps στὸ BCH XII, 1888, 327 «soixantes monnaies byzantines en or ont été trouvées à Kastri, au pied de l'église de la Παναγία Καστριανή». Βλ. καὶ ΑΔ, 1888, 47 καὶ 53 «τὰ ἐν ταῖς ἐν Ἀμοργῷ ἀνασκαφαῖς τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς, ἐν τῇ περιοχῇ (sic) τῆς Ἀρκεσίνης εὐρεθέντα» (νομίσματα). Τὰ νομίσματα βρίσκονται στὴ Νομισματικὴ Συλλογὴ στὴν Ἀθήνα.

2. Γιὰ τὰ γλυπτὰ βλ. καὶ ΑΔ, 1888, 33, 46, 47, 49, 52 καὶ 53. Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ εὐρήματα — γλυπτὰ, ἐπιγραφὰς, μικροαντικείμενα — μεταφέρθηκαν στὸ «Κεντρικὸ Μουσεῖο τῶν Κυκλάδων» στὴ Σύρο. Μερικὰ γλυπτὰ, ὅπως ἡ κεφαλὴ ἀπὸ τὴ Μινῶα ποὺ δημοσίευσεν ὁ COLLIGNON στὸ BCH XIII, 1889, 43 - 47 πίν. X, μεταφέρθηκαν στὸ Ἑθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο. Λεπτομερὲς κατὰλογος ὄλων τῶν ἀντικειμένων ποὺ βρέθηκαν στὶς ἀνασκαφὰς τοῦ Deschamps θὰ δοθεῖ στὰ ΠΑΕ τοῦ 1982.

3. IG XII, 7 1908 (πίν. 1 - 3).

4. Βλ. COLLIGNON, ὁ.π. 43 κέ. Δίγα χρόνια μετὰ ἀπὸ τὴν ἔκθεσι τοῦ ἀνασκαφέα ὁ L. Pollak παρουσίασεν ὀρισμένα ἀπὸ τὰ γλυπτὰ καὶ τὶς ἐπιγραφὰς, ποὺ εἶχαν μεταφερθεῖ στὸ Μουσεῖο τῆς Σύρου, στὸ AM XXI, 1896, 194 κέ. «... da Herr G. Deschamps leider darauf verzichtet hat, seinem vorläufigen Bericht eine ausführlichere Behandlung der Funde folgen zu lassen, wird man meine Veröffentlichung nicht unzumutbar finden, obwohl sie den Umständen nach lückenhaft, jene nicht ersetzen kann».

5. Τὸ 1966 διορίστηκε ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία ὕστερα ἀπὸ ἐνέργειες τοῦ τότε Ἐφόρου τῶν Κυκλάδων Ν. Ζαφερόπουλου καὶ τῆς τότε ἐπιμελήτριας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Μυρτάλης Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου ὁ πρῶτος φύλακας Ἀρχαιοτήτων Ἀμοργοῦ Ἐμμ. Δεσποτίδης.

Ἀπὸ τίς θέσεις στὶς τρεῖς ἀρχαῖες πόλεις ποὺ ἔσκαψε ὁ Deschamps, ἡ μοναδικὴ ποὺ μποροῦσε νὰ ταυτιστεῖ μὲ σχετικὴ βεβαιότητα, χωρὶς ἐπιφανειακὸ καθαρισμό, ἦταν ἡ θέση στὴ Μουντουλιὰ γνωστὴ στοὺς κατοίκους τῆς περιοχῆς ὡς «τὸ παλάτι μὲ τὸ ἄγαλμα τοῦ βασιλιᾶ», στὸ χωράφι τοῦ Νικ. Κ. Νομικοῦ, στὴ νοτιοανατολικὴ κλιτὺ τῆς ἀκρόπολης τῆς Μινώας (πίν. 206α), δυτικὰ ἀπὸ τὰ «παλάτια»¹ (ὕψόμετρο 162 μ. ἀπὸ τὴ θάλασσα) (βλ. τοπογραφικὸ, παρένθετος πίν. ΙΣΤ').

Τὸ 1974 ὁ ἀρχιτέκτονας Μαν. Κορρὲς σχεδίασε τὰ ὁρατὰ κτιριακὰ λείψανα, τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ τὸ ἀκέφαλο ἄγαλμα ποὺ ἦταν στὸ χωράφι τοῦ Ν. Νομικοῦ (παρένθ. πίν. ΙΖ', πίν. 207α-β). Μὲ τὴν ἀποτύπωση βεβαιωθήκαμε πὼς τὸ κτίριο ἦταν τὸ «petit monument larg. 5.25» ποὺ ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Deschamps (BCH XII, 1888, 324).

Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1980, μὲ τὴν ἔγκριση τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ ἐντολὴ τοῦ ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων Γιάννη Παπαχριστοδοῦλου, ἔγινε ἐπιφανειακὸς καθαρισμὸς ἀπὸ τοὺς φύλακες ἀρχαιοτήτων Ἀμοργοῦ Μ. Δεσποτίδη καὶ Σ. Γιαννακὸ μὲ ἐπίβλεψη τῆς ὑπογράφουσας. Ἐλευθερώσαμε τὸ κτίσμα ἀπὸ τοὺς σωροὺς τῶν λίθων ποὺ εἶχαν κυλῆσει ἀπὸ τὴ βόρεια κατηφορικὴ πλευρὰ καὶ στερεώσαμε πρόχειρα τοὺς «τράφους» (τὶς ξερολιθιές) (πίν. 208α-β) ποὺ τὸ περιβάλλουν γιὰ νὰ τὸ προστατέψουμε ἀπὸ τίς κατολισθήσεις, τὰ γιδοπρόβατα καὶ τοὺς φιλόρχειους ξένους ἐπισκέπτες. Μετὰ ἀπὸ τὸν ἐπιφανειακὸ καθαρισμὸ ἀποκαλύφθηκε νάοσχημο οἰκοδόμημα μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Βορρὰ πρὸς Νότο μῆκ. 7.80 καὶ πλ. 6.50 μ. Ἀπὸ τίς πέντε βαθμίδες τοῦ κτίσματος ποὺ ἀναφέρει ὁ Deschamps (ὁ.π. σελ. 324: «un perron de cinq marches donne accès dans un vestibule (τὸν πρόναο) d'où l'on passe dans une chambre rectangulaire» (τὸν κυρίως ναὸ) ὁρατὴ ἦταν μόνο μία. Τὰ εὐρήματα ποὺ συγκεντρώσαμε ἦταν πολλὰ καὶ πολυσήμαντα: Ἀρκετὰ θραύσματα ἀπὸ κονιάματα, μερικὰ μὲ φροντισμένο ἐπίχρισμα (πίν. 219α-β), θαλάσσια βότσαλα μὲ κονίαμα, ἀμέτρητα ὄστρακα ἀπὸ ἀγγεῖα διαφόρων ἐποχῶν — ἀπὸ τὴ γεωμετρικὴ περίοδο ὡς τὴν ὕστερη ἀρχαιότητα — καὶ πολλὰ κομμάτια ἀπὸ μαρμάρινα γλυπτὰ. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ τὰ ὄστρακα ἀπὸ μεγάλα ἀδιακόσμητα ἀγγεῖα, ὅλα τὰ εὐμετακόμιστα εὐρήματα μεταφέρθηκαν στὴν ἀρχαιολογικὴ συλλογὴ τῆς Χώρας καὶ καταγράφηκαν κατὰ εἶδος μὲ ἔνδειξη «Μινῶα 1980. Ἐπιφανειακὸς καθαρισμὸς Ναοῦ».

1. Πιστεύω πὼς στὰ «Παλάτια» πρέπει νὰ ἀναγνωρίσουμε τὰ εἰρεπία ποὺ ἀναφέρει ὁ L. Ross τὸ 1841, Inselreisen II, 40: «eine ansehnliche Ruine eines Gebäudes aus Bruchsteinen und Ziegeln in Mörtel, von dem eine Mauer sich noch aufrecht hält, grosse feste Massen der eingestürzten gewölbten Decke liegen umher».

Η ΑΝΑΣΚΑΦΗ

Ἔτσι τὸν Αὐγούστο τοῦ 1981 μὲ χρηματικὸ κονδύλιο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ποὺ διπλασιάστηκε μὲ δωρεὰ τῆς κ. Αἰκατερίνης Ν. Γουλανδρῆ πρὸς τὴν Ἑταιρεία, παρὰ τὶς ἐξαιρετικὰ δύσκολες συνθῆκες πρόσβασης στὴν ἀδεντρὴ περιοχὴ τῆς Μινώας, τῇ βασιανιστικῇ ἔλλειψι νεροῦ καὶ ἐργατῶν, ξεκινήσαμε τὴν ἀχαρὴ προσπάθεια ἀνασκαφῆς σὲ «μπαζά» καὶ σὲ ξανασκαμμένα χῶματα, χωρὶς τὴν προσδοκίαν ἐντυπωσιακῶν εὐρημάτων.

Οἱ ἐργασίες καθάριστοῦ καὶ στερέωσης μαζί μὲ τὴν ἀνασκαφὴ¹ διήρκεσαν 17 ἡμέρες. Μετὰ ἀπὸ τὴ φωτογράφιση, τὴν καταγραφὴ καὶ τὴ σχεδίαση *in situ* ὅλων τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ τῶν γλυπτῶν (ἀποτύπωση τῆς ὑπάρχουσας κατάστασης) γκρεμίσαμε καὶ ξαναχτίσαμε τὶς προχειροκτισμένες ξερολιθιᾶς βόρεια (πίν. 208β) καὶ ἀνατολικά (πίν. 210β), ἀπὸ τὸν ναὸ γιὰ νὰ τὸν προστατέψουμε ἀπὸ τὶς κατολισθήσεις ποὺ προξένοῦν τὰ χειμωνιάτικα νερὰ τῆς βροχῆς στὸν εὐθρυπτο φυσικὸ βράχο, στὸν «πάσπαρον»², ποὺ περιβάλλει τὸν ναὸ, καὶ στὶς τρεῖς πλευρὲς (βλ. παρῆνθ. πίν. ΙΗ' καὶ πίν. 209α-β καὶ 210α). Παράλληλα διαλύσαμε τοὺς τοίχους νότια (πίν. 207α-β) καὶ δυτικὰ (πίν. 209α-β) ἀπὸ τὸν ναὸ πού, ὅπως διαπιστώσαμε, εἶχαν κτιστεῖ πρόχειρα ἀμέσως μετὰ ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1888 γιὰ νὰ ἐξοικονομηθεῖ «γῆ γιὰ τὴ σπορὰ τοῦ χωραφιοῦ». Κατὰ τὴ διάλυση τῶν τοίχων συγκεντρώσαμε πολλὰ θραύσματα ἀπὸ μαρμάρινα γλυπτὰ, οἰκοδομικὰ μέλη (πίν. 210α) καὶ μεγάλα κομμάτια ἀπὸ πῖθους καὶ ἄλλα ἄβαφα, χρηστικά ἀγγεῖα. Στὸν τοῖχο νότια ἀπὸ τὸν ναὸ (διαστ.: μῆκ. 9.30 μ., πλ. 0.75 μ. καὶ ὕψ. 1.85 ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ χωραφιοῦ — σταθερὸ σημεῖο Σ1 — ὡς τὴ δευτέρη βαθμίδα τῆς κρηπίδας τοῦ «ναοῦ») βρέθηκαν ἀρκετὰ θραύσματα ἀπὸ κονιάματα, θαλάσσια

1. Ἡ ἀνασκαφὴ ἔγινε στὸ χωράφι τοῦ Νικολ. Κωνστ. Νομικοῦ· εὐχαριστίες χρωστοῦμε στὴ χήρα Σοφία Νικ. Νομικοῦ καὶ στὰ παιδιὰ τῆς Κωνσταντίνου Νομικοῦ, Μαρία καὶ Εὐάγγελου Θεολογίτη ποὺ μὲ κάθε τρόπο μᾶς βοήθησαν. Ἡ ἀνασκαφὴ δὲν θὰ μπορούσε νὰ πραγματοποιηθεῖ χωρὶς τὴν πολὺτιμη συνεργασία τῶν ἀμοργιανῶν φυλάκων ἀρχαιοτήτων Μανόλη Δεσποτίδη καὶ Σίμου Γαννακοῦ. Τὸ ἐπιστημονικὸ προσωπικὸν ἦταν ἀπὸ τὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων: Βασιλικὴ Παππᾶ, ἐπιστημονικὴ συνεργάτης τῆς Β' ἔδρας Κλασικῆς Ἀρχαιολογίας, Κωνσταντῖνος Ρακατσάνης, ἐπιμελητὴς τοῦ Σπουδαστηρίου Ἱστορίας τῆς Τέχνης, Δημήτρης Κοκκῶνης, πτυχιούχος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων. Τὰ σχέδια ὀφείλονται στὸ Γιάννη Διαμαντόπουλο, σχεδιαστὴ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων. Οἱ φωτογραφίες ἔγιναν ἀπὸ τὸ φοιτητὴ τοῦ Γ' ἀρχαιολογικοῦ τμήματος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων Πέτρο Σαμσάρη. Τὸ τοπογραφικὸ σχέδιο εἶναι δωρεὰ τοῦ φίλου συμπατριώτη Γιάννη Λεμονῆ. Ὅλους τοὺς εὐχαριστῶ θερμὰ γιὰ τὴ συνεργασία καὶ τὴ βοήθειά τους.

2. ΜΗΔΙΑΡΑΚΗΣ, 51, σχιστόλιθος, «ὅν οἱ ἐγχώριοι καλοῦσιν πάσπαρον, ἐξ οὗ τὰ ὄρη τῆς νήσου συνίστανται, εὐκόλως διαθρυπτόμενος ὑπὸ τῆς ἐπηρείας τῆς ἀτμοσφαιρᾶς». Βλ. καὶ Θ. ΣΚΟΤΦΟΡ, Περὶ τῆς νήσου Ἀμοργοῦ (Ἀθήνα ΙΧ 1897) 498, C. RENZ, Beiträge zur Geologie der Aegaeischen Inseln, Πρακτ. τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (1927) 363 κ.

βότσαλα καὶ κομμάτια ἀπὸ μαρμάρινα γλυπτὰ ποὺ σώζουν καλοδουλεμένες πτυχεῖς ἐνδυμάτων καθὼς καὶ θραῦσμα ἐνεπιγραφου λίθου (πίν. 217α). Ὁ λίθος μὲ τὴν ἐπιγραφή εἶναι «ἀμοργιανὴ πέτρα», ἀσβεστόλιθος μὲ σταχτόχρωμες ἀποχρώσεις ἀπὸ τὸ γειτονικὸ λατομεῖο στὴν ἀνατολικὴ πλαγίᾳ τοῦ βουνοῦ τῆς Μινώας. Διαστάσεις: μέγ. σωζ. ὕψ. ± 0.33 , μέγ. σωζ. πλ. ± 0.10 μ. Σώζονται ἔξι στίχοι (ὕψ. γραμ. ± 0.01 μ. καὶ μέγ. πλ. 0.008 μ., μὲ ἀκρέμονες):

ΡΟΔΙΩ[N]
ΑΓΑΘ
[Τ]ΟΥΤΟ
ΚΙΑΣΑΓΗΜΟ[ΝΟΣ]
ΕΠΙΥΠΟΘΗΚ[ΗΙ]
[Ε]ΝΑΥΤΩΠΙΑΣ[Ι]
Vocat

Ἀπὸ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων ἡ ἐπιγραφή μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στὸ 20 π.Χ. αἰὼνα¹, ἐποχὴ ποὺ οἱ σχέσεις τῆς 'Αμοργοῦ μὲ τὴ Ρόδο εἶναι πολλὰ πλᾶ μαρτυρημένες².

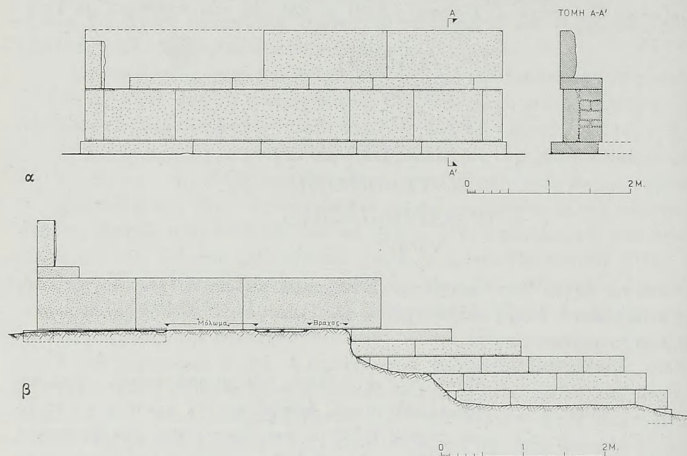
Μετά ἀπὸ τὴ διάλυση τῶν χωραφότοιχων νότια καὶ δυτικὰ ἀπὸ τὸ ναό, ἀφαιρέσαμε τὰ γεμίσματα - στρώμα πάχους 0.50 μ. καὶ ἐρευνήσαμε τὴν ἐξωτερικὴ πλευρὰ τῶν τριῶν τοίχων (βόρειου, ἀνατολικοῦ καὶ δυτικοῦ) τοῦ κτίσματος ποὺ ἀποκαλύφθηκε ὡς τὸ στερεοβάτη: (πίν. 211α βόρεια πλευρά, εἰκ. 1α) (πίν. 211β καὶ εἰκ. 1β). Τὸ ὕλικο, ἀπὸ τὴν εὐθυντηρία ὡς καὶ τοὺς ὀρθοστάτες, εἶναι λευκὸ λεπτόκοκκο ἡμιμάρμαρο, ὁ ἐγχώριος δολομιτικὸς ἀσβεστόλιθος. Στὰ γεμίσματα, ἐκτὸς ἀπὸ οἰκοδομικὰ μέλη — δυὸ λιθόπλινθοι καὶ ἀποτμήματα ἀπὸ τοὺς ὀρθοστάτες — βρέθηκαν, πολλὰ κομμάτια ἀπὸ μαρμάρινα γλυπτὰ, θραύσματα ἀπὸ κονίαμα καὶ πάμπολλα ὄστρακα ἀπὸ ἀγγεῖα διαφόρων ἐποχῶν. Τὰ περισσότερα θραύσματα γλυπτῶν βρέθηκαν στὸ χῶρο τῆς ΒΑ γωνίας. Τὰ χῶματα ἦταν ἀνακατεμένα ὡς τὸ φυσικὸ βράχο, τὸν «πάσπαρο», ἐπάνω στὸν ὁποῖο «πατάει» ὁ στερεοβάτης. Στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ κτίσματος φαίνεται ὁ τρόπος ἀρμογῆς τῶν λίθων στὸν λαξευμένο πάσπαρο (πίν. 211β καὶ 212α).

1. Στὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1981, σελ. 60, ἀναφέρεται ἀπὸ τυπογραφικὸ λάθος ὅτι ἡ ἐπιγραφή «χρονολογεῖται στὸν 40 - 30 π.Χ. αἰὼνα». Ἀνάμεσα στίς δουλεμένες πέτρες μὲ ἔνδειξη: «τοῖχος ν. ἀπὸ τὸ ναό» ποὺ εἶχαμε τοποθετήσει χωριστά, βρήκα στὴ δεύτερη διαλογὴ ἓνα θραῦσμα ποὺ ἀνήκει στὴ δεξιὰ πλαγινὴ πλευρὰ τῆς ἐπιγραφῆς. Μεταφέρθηκε στὴ Συλλογὴ Χώρας καὶ ἔχει ἀριθμ. Μ. 80/Ε 1α.

2. Βλ. πρόχειρα IG XII.7. ἀριθμ. Ark. 9,2.64, 11. Μ 221, 34. Μ 228, 11, 19, 27. Ark. 31, 4 κλπ.

σὲ ὁρισμένα σημεῖα διακρίνεται καθαρά καὶ τὸ «μόλωμα», ἡ παρεμβολὴ μικρῶν λίθων γιὰ τὴν καλύτερη στερέωση τοῦ τοιχοβάτη καὶ τὴν ἐξομάλυνση τοῦ φυσικοῦ βράχου.

Τὰ πάμπολλα ὕστρακα ποὺ βρέθηκαν, ἂν καὶ φορεῖς πολύτιμων πληροφοριῶν

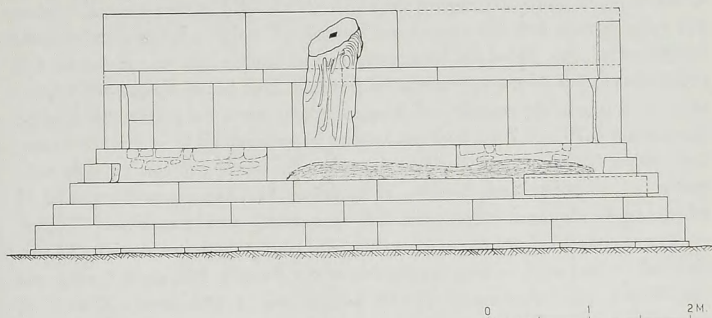

Εἰκ. 1. α) Βόρειος τοῖχος, β) Δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ναοῦ.

γιὰ τὴ μελέτῃ τῆς πόλης τῆς Μινώας, δὲν βοηθοῦν στὴν ἀκριβὴ χρονολόγηση τοῦ μνημείου. Σημειώνομε πὼς τὰ περισσότερα ὕστρακα ἀνήκουν σὲ ἀγγεῖα τῆς ὕστερης κλασικῆς καὶ ἐλληνιστικῆς περιόδου (μελαμβαφὴ μὲ ἔντυπη διακόσμηση καὶ ἀνάγλυφοι σκύφοι τοῦ λεγόμενου «μεγαρικοῦ τύπου»). Δὲν λείπουν ὅμως καὶ θραύσματα ἀπὸ ἀγγεῖα τῆς γεωμετρικῆς περιόδου (πίν. 220γ-δ) καὶ τῆς Ρωμαιοκρατίας, καθὼς καὶ λύχνοι τῶν κλασικῶν χρόνων καὶ τοῦ 2ου καὶ 3ου μ.Χ. αἰ.

Γιὰ τὴν ἀποκάλυψη ὅλων τῶν βαθμίδων τῆς κρηπίδας καὶ τοῦ στερεοβάτη κάναμε τομὲς στὴ νότια καὶ στὴ νοτιοανατολικὴ πλευρὰ τοῦ κτίσματος. Καὶ ἐδῶ φαίνεται πὼς οἱ «ἐκσκαφές» συνεχίστηκαν καὶ μετὰ ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Deschamps, γιὰ τοῦτο καὶ τὰ στρώματα ἦταν ὡς τὸν φυσικὸ βράχο διαταραγμένα. Τὰ εὐρήματα καὶ ἐδῶ εἶναι πολλὰ, «χωρὶς ἰδιαίτερη ἀξίαν», ὅλα κατακομματιασμένα, ἐκτὸς ἀπὸ δυὸ ἀκέραια μολύβδινα βαρίδια (πίν. 225α): ἀμέτρητα θραύσματα ἀπὸ ἄβαφα μεγάλα καὶ μικρὰ ἀγγεῖα, πίθους, πυραύλους, ἀμφορεῖς καὶ χύτρες, πήλινα βαρίδια, λαβές, δίσκοι καὶ μυκτῆρες λύχνων, μο-

λύβδιννοι σύνδεσμοι, κομμάτια από πίθους με ανάγλυφη γραμμική διακόσμηση, βάσεις, χείλη και αποτμήματα από μελαμβαφή και ανάγλυφα αγγεία του λεγόμενου «μεγαρικού τύπου», κομματάκια από γυάλινα σκεύη, αποτμήματα πηλίνων ειδωλίων, συντρίμμια από μαρμάρινα γλυπτά, θραύσματα κονιαμάτων, θαλάσσια βότσαλα και δουλεμένες πέτρες. Ἡ μελέτη ὄλων αὐτῶν τῶν

Εικ. 2. Ναός, πρόσοψη, νότια πλευρά.

«ἄχρηστων» εὐρημάτων, παρόλο πού δὲν προέρχονται ἀπὸ ἀδιατάρακτα στρώματα, ἐλπίζομε πὼς θὰ μᾶς δώσει στοιχεῖα καὶ γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ μνημείου, πού ἀποκαλύφθηκε ὁλόκληρο ὡς τὴν εὐθυνηρία.

Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ σχέδια (εἰκ. 1β) καὶ τὶς φωτογραφίες (πίν. 211 καὶ 212α) στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ναοῦ σώζονται καὶ οἱ πέντε βαθμίδες τῆς κρηπίδας στὴ θέση τους, ἐνῶ στὴν ἀνατολικὴ καὶ στὴ νότια (εἰκ. 2 καὶ πίν. 212β καὶ 213) πλευρὰ σώζονται μόνον οἱ τρεῖς.

Οἱ ἀναβαθμοὶ τῆς κρηπίδας στὴ δυτικὴ πλευρὰ ἔχουν μικρότερο πλάτος, εἶναι στενότερες ἀπὸ τῆς νότιας πλευρᾶς καὶ στὴν ὀριζόντια ἐπιφάνεια ἔχουν προστατευτικὰ ἄπεργα (πίν. 211β, 212α). Τὸ ὕψος τῶν ἀναβαθμῶν μειώνεται αἰσθητὰ ἀπὸ τὸν κατώτατο (ὕψ. 0.24) ὡς τὸν ἀνώτερο, τὸν πέμπτο (0.15 μ.).

Ἀπὸ τὴν ἔρευνα στὸν πρόναο (πίν. 213) διαπιστώσαμε ὅτι ὁ ἀνώμαλος φυσικός βράχος δὲν εἶναι λαξευμένος, ἀλλὰ εἶχε καλυφθεῖ μὲ ἀκατέργαστους λίθους — σὲ ὀρισμένα σημεῖα σώζονται στὴ θέση τους — γιὰ νὰ ἐπιστρωθεῖ πιθανὸν μὲ μαρμαρόπλακες (παρὲνθ. πίν. 1Η'). Στὴ θέση του βρίσκεται καὶ τὸ μαρμάρينو κατώφλι τῆς θύρας (διαστ. 1.86 × 2.70 μ.) πού ὁδηγεῖ στὸν κυρίως ναό (πίν. 214β, γ). Οἱ τοῖχοι τοῦ κυρίως ναοῦ σώζουν σὲ ἀρκετὰ σημεῖα κονιάμα¹

1. Τὰ περισσότερα θραύσματα ἀπὸ τὰ κονιάματα πού συγκεντρώσαμε τόσο κατὰ τὸν ἐπιφανειακὸ καθαρισμὸ τοῦ ναοῦ τὸ 1980 ὅσο καὶ μέσα ἀπὸ τὰ μπάζα καὶ τὰ βαθύτερα «στρώματα» προέρχονται ἀπὸ τοὺς τοίχους τοῦ κυρίως ναοῦ. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὰ

καὶ τὸ δάπεδο εἶχε ψηφοθέτημα ἀπὸ θαλάσσια βότσαλα στερεωμένα μὲ κονίαμα (πίν. 215). Τὸ βοτσαλωτὸ δάπεδο εἶναι +0.10 μ. χαμηλότερα ἀπὸ τὸ κατώφλι (πίν. 214γ) καὶ σὲ ὀρισμένα σημεῖα ἔχει ὑποχωρήσει ἀπὸ τὸ βάρος τῶν χωμάτων καὶ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ἐνῶ ἄλλοι τὰ βότσαλα ἔχουν «φουσκώσει» ἀπὸ τὶς ρίζες τῶν φυτῶν. Τὸ ψηφοθέτημα σώζεται καλύτερα στὸ νοτιοανατολικὸ χῶρο τοῦ κυρίως ναοῦ (πίν. 215). Σὲ ὀρισμένα σημεῖα, κυρίως στὸ χῶρο δυτικὰ ἀπὸ τὴν παρεῖα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, διακρίνεται στρώση ἐπιχρίσματος (πίν. 215γ) καὶ ἴσως μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε πὼς πρόκειται γιὰ ἐπιδιόρθωση, γιὰ νὰ συγκρατηθοῦν τὰ βότσαλα. Στὸ βόρειο τμήμα τοῦ κυρίως ναοῦ, κατὰ μῆκος τῆς παρεῖας τοῦ βόρειου τοίχου, κατὰ τὸν καθαρισμὸ σὲ χῶρο διαστάσεων 0.70×0.70 μ. βρέθηκε λατύπη σὲ ἀπόσταση 0.40 μ. ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο. Ὁ χῶρος ποὺ βρέθηκε ἡ λατύπη βρίσκεται στὸ ἴδιο ἐπίπεδο (ἀλλοφαιδία) μὲ τὸ βοτσαλωτὸ δάπεδο. Ἡ παρουσία λατύπης σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ πάμπολλα θραύσματα (γύρω στὰ 250 κομμάτια) ἀπὸ μαρμάρινα γλυπτὰ, — τὰ περισσότερα ἦταν συγκεντρωμένα στὸ χῶρο τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τοῦ κυρίως ναοῦ — ἴσως ὑποδηλώνουν τὴν ὑπαρξὴ βάθρων ἢ θρανίου γιὰ τὴν ἔδραση τοῦ λατρευτικοῦ (ἢ τῶν λατρευτικῶν;) ἀγάλματος. Σ' αὐτὴ τὴ φάση τῆς ἀνασκαφῆς, ἐφόσον δὲν ἔχουν ἀκόμα συγκεντρωθεῖ προσεκτικὰ ὅλα τὰ στοιχεῖα καὶ δὲν ἔχει γίνει λεπτομερὴς μελέτη, ἀνάλογες σκέψεις δὲν εἶναι βέβαια παρὰ ἀπλὲς ὑποθέσεις.

Τὸ κάτω μέρος τοῦ ντυμένου μαρμάρινου ἀγάλματος (πίν. 216) (ὑψ. 1.28 μ.) πρέπει νὰ ἀνήκει σὲ ἀντρικὴ μορφή. Ἀπὸ τὰ γλυπτὰ ποὺ ἀναφέρει ὁ Deschamps (BCH XII, 1888, σελ. 325) πιστεύω πὼς τὸ κομμάτι τοῦ ἀγάλματος ταυτίζεται μὲ τὴν περιγραφή: «partie inferieur d'une statue colossale. Le marbre est coupé, à mis corps, par une section nette, où subsiste encore la cavité destinée à recevoir le goujon de plomb qui reliait entre elles les différentes parties de la statue». Τὸ μεγάλο βάρος τοῦ ἀγάλματος φαίνεται πὼς δὲν ἐπέτρεψε στὸν Deschamps τὴ μετακίνησή του καὶ πρέπει νὰ τὸ ἄφησε ἐκεῖ ποὺ τὸ βρῆκε, γιὰ αὐτὸ καὶ μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε μὲ σχετικὴ βεβαιότητα πὼς πρόκειται γιὰ λατρευτικὸ ἄγαλμα. Ἡ ἐξέταση τῆς στάσης τῆς μορφῆς, τῆς κίνησής, τοῦ ἐνδύματος καὶ τῆς πτυχολογίας ὀδηγεῖ σὲ μιὰ χρονολόγηση τοῦ ἔργου στὸ 2ο π.Χ. αἰῶνα¹.

Θαλάσσια βότσαλα (βλ. παραπάνω σελ. 308) ποὺ ἀναμφίβολα ἀνήκουν στὸ «ψηφολόγημα» τοῦ δαπέδου. Γιὰ τὸν τύπο τοῦ ψηφοτέματος βλ. Ph. BRUNEAU, *Délos XXIX, Les Mosaïques* (1972) 6 κέ. καὶ 125 κέ. καὶ τελευταίᾳ D. SALZMANN, *Untersuchungen zu den antiken Kieselmosaiken von den Anfängen bis zum Beginn der Tesseratechnik*, DAI, *Archäologische Forschungen* 10, 1982, 96 ἀριθμ. κατ. 67, πίν. 7, 3 - 5.

1. Γενικὰ βλ. H. OEHLER, *Untersuchungen zu den männlichen römischen Gewandstatuen* (1961) 34 κέ. βλ. κυρίως A. LINFERT, *Kunstzentren hellenistischer Zeit. Studien an weiblichen Gewandfiguren* (1976) 38 κέ., 117 καὶ ἄλλοι. βλ. καὶ R. HORN, *Samos XII, Hellenistische Bildwerke auf Samos* (1972).

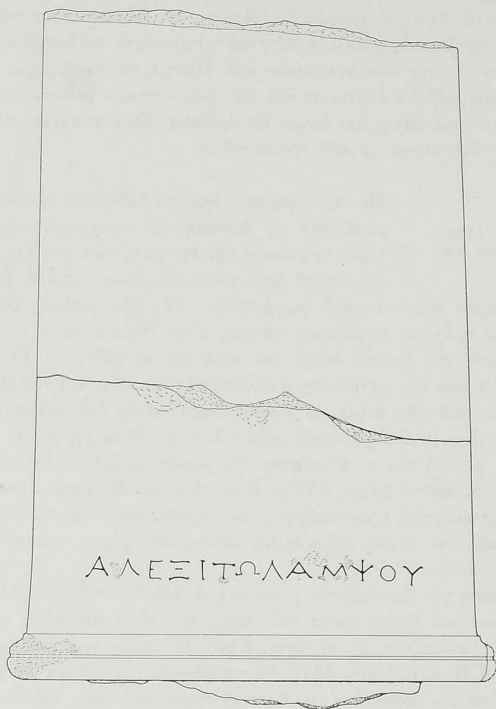
Μετὰ ἀπὸ τὴν ὁλοκλήρωση τῆς ἀποκάλυψης τοῦ κτιρίου τοῦ ναοῦ, τῇ μελέτῃ ὄλων τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, τοῦ ἀγάλματος καὶ ὄλων τῶν θραυσμάτων ἀπὸ τὰ μαρμάρινα γλυπτὰ καθὼς καὶ τῇ συνεξέτασιν ὄλων τῶν εὐρημάτων καὶ τῶν στοιχείων ποὺ συγκεντρώθηκαν, ἐλπίζομε, ὅτι θὰ διαφωτιστοῦν πολὺ ἀπὸ προβλήματα, ὅπως οἱ χρονολογίαι Ἰδρυσης καὶ ἐγκατάλειψης τοῦ ναοῦ, οἱ ἐνδεχόμενες οἰκοδομικαὶ φάσεις, ἡ θέσις καὶ ἡ ταυτότητα τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος ἢ τῶν λατρευτικῶν ἀγαλμάτων κτλ. Πάντως τὸ οἰκοδόμημα ποὺ ἀποκαλύφθηκε ἀναμφίβολα ἀνήκει σὲ ναὸ τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων· παρόλο ποὺ δὲν σώζεται ὁ στυλοβάτης καὶ ἀκόμα δὲν βρέθηκαν ἄλλα στοιχεῖα, πιστεύω ὅτι ὁ ναὸς εἶχε δυὸ κίονες μετὰξὺ παραστάδων.

ΕΡΕΥΝΑ ΔΙΤΙΚΑ
ΑΠΟ ΤΟΝ ΝΑΟ

Μὲ τὴν τομὴ ποὺ ἔγινε σὲ βάθος δυτικὰ ἀπὸ τὸν ναό, μετὰ ἀπὸ τὴ διάλυση τοῦ προχειροκτισμένου νεώτερου τοίχου καὶ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν μπάζων, ἀποκαλύφθηκαν τὰ ὅρια τοῦ λαξευμένου φυσικοῦ βράχου καὶ δυὸ παράλληλοι τοῖχοι α καὶ β (παρένθ. πίν. ΙΗ', πίν. 212α). Ὁ τοῖχος α, κτισμένος μὲ πρόχειρα δουλεμένες πέτρες, εἶναι θεμελιωμένος σὲ ἀπόστασιν ± 0.70 μ. ἀπὸ τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ ναοῦ καὶ σὲ βάθος ± 0.15 μ. ἀπὸ τὴ νοτιοδυτικὴ γωνία τῆς κατώτατης βαθμίδας τῆς κρηπίδας καὶ «πατάει» ἐπάνω σὲ πλάκα ποὺ πιθανῶς ἀνήκει σὲ πλακόστρωτο δάπεδο (πίν. 212α): τὸ πᾶχος τοῦ τοίχου εἶναι 0.90 μ., τὸ σῶζ. μῆκος 4.50 μ. Ὁ τοῖχος β, σὲ ἀπόστασιν 0.52 - 0.60 μ. ἀπὸ τὸν α, ἐδράζεται στὸ φυσικὸν βράχον, στὸν πάσσαρον, τὸ μῆκος του 3 μ. καὶ τὸ πᾶχος 0.70 μ. Πρὸς τὸ παρὸν δὲν ἔχουν ἀποσαφηνιστεῖ οὔτε ὁ προορισμὸς οὔτε ἡ χρονολόγησις τῶν τοίχων αὐτῶν. Χρονολογικὰ πάντως, φαίνεται, πῶς καὶ οἱ δυὸ ἀνήκουν σὲ οἰκοδομικὰς φάσεις νεώτερες ἀπὸ τὴν Ἰδρυσιν τοῦ ναοῦ.

Ἡ ἐπέκτασις τῆς ἔρευνας στὸ χῶρον δυτικὰ ἀπὸ τὸν ναὸ (πίν. 222α) ἔδειξε ὅτι ἡ ἐπιφανειακὰ ὁρατὴ γωνία τοῦ τοίχου ποὺ εἶναι κτισμένος μὲ μεγάλας λιθοπλίνθους, ταυτίζεται μὲ τὸ «grand pan de mur» ποὺ ἀναφέρει ὁ Deschamps (BCH XII, 1888, 324): τὰ «quelques mètres du perron» εἶναι ± 4.90 μ. ἀπὸ τὸν ὀρθοστάτην τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ ναοῦ, καὶ οἱ διαστάσεις του, μετὰ ἀπὸ τὸν ἐπιφανειακὸν καθαρισμὸν εἶναι: μέγ. σῶζ. ὕψος ± 1.02 , στὸ σημεῖον τοῦ ὀρθογωνίου ὁδηγοῦ, τῆς ἀκμῆς τοῦ τοίχου, τὸ μέγ. μῆκος ἀπὸ Βορρὰ πρὸς Νότον: ± 5.35 μ. καὶ ἀπὸ ἀνατ. πρὸς τὰ δυτικὰ ± 1.45 μ. (πίν. 222β). Ἀπὸ τὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευνα στὸ χῶρον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ τοίχου, δυτικὰ ἀπὸ τὸ φυσικὸν βράχον ποὺ περιβάλλει τὸν ναὸ στὴ δυτικὴν του πλευρά, διαπιστώθηκε ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν ἀνατολικὸν πλευρικὸν τοῖχον οἰκοδομηματος, ποὺ συμβατικὰ ὀνομάστηκε Δ1, καὶ κατὰ κανένα τρόπο δὲν ἀποτελεῖ μέρος τοῦ τοίχου τῆς ὀχυρωμένης ἀκρόπολης, ὅπως ὑπόθεσε ὁ Deschamps (δ.π. 324).

Κατὰ τὴν ἔρευνα σὲ βάθος στὸ χῶρο μεταξὺ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ Δ1 καὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου (παρένθ. πίν. ΙΗ') τὰ εὐρήματα, ἂν καὶ προέρχονται ἀπὸ στρώματα, τουλάχιστον κατὰ τόπους, διαταραγμένα, ἦταν πολλὰ καὶ ση-

Εἰκ. 3. Ἐπιτάφια στήλη.

μαντικά: ἀναφέρουμε ἐνδεικτικὰ πὼς ἡ κεραμεικὴ χρονολογεῖται ἀπὸ τὴ γεωμετρικὴ ἐποχὴ (πίν. 220δ) ὡς τὴν πρώιμη ἐποχὴ τῆς Ρωμαιοκρατίας· τὰ περισσότερα ὅμως ὕστρακα προέρχονται ἀπὸ ἀγγεῖα τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων, μελαμβαφῇ (εἰκ. 6γ) καὶ ἀνάγλυφα τοῦ λεγόμενου «μεγαρικοῦ» τύπου. Στὴν ἐλληνιστικὴ περίοδο ἀνήκουν καὶ οἱ κεφαλῆς πηλίνων εἰδωλίων (πίν. 220α-β) καθὼς καὶ οἱ δυὸ ἐνεπίγραφες πλάκες ποὺ βρέθηκαν στὰ κατώτερα στρώματα

(πίν. 217β, 218, εικ. 3). Οί επιγραφές, όπως φαίνεται από τὸν τύπο καὶ τὸ περιεχόμενό τους ἦταν σὲ δευτέρη χρήση, πιθανῶς γεμίσματα γιὰ τὴν ἰσοπέδωση τοῦ χώρου. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἐπιτάφια στήλη (εἰκ. 3 καὶ πίν. 217β) καὶ ἓνα τιμητικὸ ψήφισμα (πίν. 218). Ἡ ἐπιτάφια στήλη, ἀπὸ λευκὸ λεπτόκοκκο μάρμαρο, βρέθηκε σὲ δυὸ κομμάτια ποὺ συγκολλήθηκαν καὶ ἔχει μέγ. σῶζ. ὕψ. 0.46 μ., μέγ. πλ. στὴν ἄνω ἀπόληξιν: 0.27 μ. καὶ στὴν κάτω: 0.315 μ. καὶ πᾶχ. 0.065 μ. Ἡ ἐπιγραφή *ΑΛΕΞΙΤΩ ΛΑΜΨΟΥ* βρίσκεται στὸ κάτω μέρος τῆς στήλης.

Τυπολογικὰ ἡ στήλη ἐντάσσεται στὸ λεγόμενο «Ροδιακὸ» τύπο¹ καί, μὲ βάση τὰ χρονολογημένα συγγενικὰ παράλληλα, μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στὸ τέλος τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνα. Τὰ ὀνόματα Ἀλεξιτῶ καὶ Λάμψας δὲν μαρτυροῦνται στὸ ὀνομαστικὸ τῆς Ἀμοργοῦ.

Ἡ μαρμαρίνη πλάκα μὲ τὸ τιμητικὸ ψήφισμα (πίν. 218) 14 στίχων ποὺ σώζεται ὁλόκληρο, εἶναι σπασμένη στὴν κάτω ἀπόληξιν· ἔχει ὕψ. 0.37 μ., πλάτ. 0.28 μ. καὶ πᾶχ. 0.06 μ., τὰ γράμματα μὲ ἀκρέμονες, ἔχουν ὕψ. 0.005 - 0.006 μ.

1. Ἔδοξεν τῶν πολιτῶν το[ῖ]ς ἀλειφομένοις
ἐπειδὴ Αἰνησικράτης² Ἑρμοκράτου γινόμενος
γυμνασιάρχος ἴσως καὶ δικαίως τῶν ἀλειφο-
μένων προέστη³ ἀκόλουθος γινόμενος
5. τῶι[κ]οι[ν]οι[-]ω[ς] καὶ τῇ πρὸς τοὺς πολί-
τας εὐνοίαι, τὴν πλείστην δὲ ποιούμε-
νος ἐκτένειαν τῆς εὐκοσμίας τοῦ γυ-
μνασίου καὶ τῆς τῶν ἀλειφομένων ἐπιμε-
λείας δι' ὅλης τῆς ἀρχῆς ἀνεστράφη πρεπόν-
10. τως, ἄξιος γινόμενος τῆς τῶν προγόνων ἀρετῆς

1. Γιὰ τὸν τύπο τῆς στήλης βλ. P. M. FRASER, *Rhodian Funerary Monuments* (Oxford 1977) 9 κέ., εἰκ. 216, d, 52.

2. Μετὰ ἀπὸ τὸν καθαρισμό τῆς ἐπιφάνειας τῆς στήλης, στὸ στ. 2 διαβάζω *ΑΙ[ΑΙ]-ΝΗΣΙΚΡΑΤΗΣ* ἀντὶ τοῦ *ΝΗΣΙΚΡΑΤΗΣ* ποὺ ἀναφέρεται στὸ Ἔργον 1981, 60. Δὲν ἀποκλείεται βέβαια καὶ ἡ ἀνάγνωση *Μ* ἀντὶ τοῦ *ΑΙ* ὁπότε τὸ ὄνομα τοῦ γυμνασιάρχου θλ εἶναι Μνησικράτης. Σημειώνωμ πῶς τόσο τὸ Νησικράτης ὅσο καὶ τὸ Μνησικράτης δὲν μαρτυροῦνται στὸ ὀνομαστικὸ τῆς Ἀμοργοῦ, ἐνῶ τὸ Αἰνησικράτης εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τίς ἐπιγραφές τῆς Μινώας. Βλ. IG XII, 7, M. 273,1 καὶ M. 245+237, 9 (L. ROBERT, RE, 1929, 20 κέ.). Γνωστὸ εἶναι καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Ἑρμοκράτη: ὁ.π. ἀριθμ. (Μινῶα) M. 266, 14, 240, 4.37 καὶ 245+237, 8 (βλ. L. ROBERT, ὁ.π.) καὶ ἀριθμ. Ae 423,6 καὶ Ae 393c ἀπὸ τὴν Αἰγιάλη.

3. Ἡ ὀρθὴ ἀνάγνωση τῶν λέξεων στ. 4: *προέστη* καὶ στ. 10: *ἄξιος γινόμενος* ὀφείλεται στὸν συνάδελφο Γιάννη Παπαχριστοδούλου.

11. καὶ φιλαγαθίας τῆς εἰς τὸ γυμνάσιον ὡς [ἐ-]
 πεί [ὦ]ν ἐν τοῖς ἐξηλωκόσιν ἀπὸ τῆς πρώτης ἡλι-
 κίας τὰ βέλτιστα καὶ πρὸς εὐεργεσίαν πόλεως ἀνατ[ι]
 θέναι προνοουμένων τὴν ἰδίαν αἵρεσιν ἐφ' οἷς ἔπανος.

Τὸ ψήφισμα ἂν καὶ σὲ πολλὰ σημεῖα δὲν διαφέρει ἀπὸ τὸν γνωστὸ τύπο¹ τῶν ψηφισμάτων ποὺ ἀναφέρονται στὸ Γυμνάσιο τῆς Μινώας² καὶ στοὺς θε-
 σμούς τοῦ γυμνασιάρχου³ καὶ τῶν ἀλειφομένων⁴ παρουσιάζει ἀρκετὲς ἰδιο-
 μορφίες ποὺ θὰ ἐξεταστοῦν στὴ δημοσίευση τῶν ἐπιγραφῶν. Ἀπὸ τὸ σχῆμα
 τῶν γραμμάτων ἡ ἐπιγραφή μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στὴν ἑλληνιστικὴ περίοδο,
 στὸν ὕστερο 3ο π.Χ. αἰῶνα.

ΚΤΙΣΜΑ
 Δ1

Μετὰ τὴν ἀπὸ τὴν ὁλοκλήρωση τῆς ἀποκάλυψης τοῦ
 ἀνατολικοῦ τοῖχου τοῦ κτίσματος Δ1 (διαστ. ὕψ.
 1.60 μ. στὴ νοτιοανατολικὴ γωνία, καὶ 1.25 μ. στὴ
 βορειοανατολική, πᾶχος 0.58 - 0.62 μ., σῶζ. μῆκ. 5.35 μ.) (εἰκ. 4β, παρένθ. πίν.
 ΙΗ') διαπιστώθηκε ὅτι, ὅπως καὶ ὁ νάος, εἶναι θεμελιωμένο ἐπάνω στὸ φυσικὸ
 βράχο, στὸν πάσπαρο· στὴ συνέχεια ἐρευνήσαμε δυτικὰ καὶ νότια ἀπὸ τὸν
 τοῖχο. Ἐτσι ἀποκαλύφθηκε κτίσμα μονόχωρο (διαστ. 4.30 × 4.10 μ. στὸ
 ἐσωτερικὸ) μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Β πρὸς Ν (πίν. 223α). Ἡ εἴσοδος στὴ νότια
 πλευρὰ σώζει κατὰ χώραν τὸ λίθινο κατώφλι διαστ. 1.76 × 0.64 μ., πᾶχ.
 0.64 μ. (πίν. 223β, εἰκ. 4α). Τὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ κτίσματος ἀποτελεῖ λαξευ-
 μένος φυσικὸς βράχος, κατὰ μῆκος τοῦ ὁποίου σώζεται κτιστὸ «θρανίον»
 μῆκ. 4.80 μ. Ὁ λαξευμένος πάσπαρος συνεχίζεται καὶ στὴ δυτικὴ πλευρὰ, σὲ
 μῆκος 2.15 μ., πᾶχ. 0.58 - 0.60 μ. καὶ σ' αὐτὸν ἀκουμπᾷ ὁ δυτικὸς τοῖχος
 μῆκ. ±3.20 - ±3.40 (πίν. 223α, παρένθ. πίν. ΙΗ'). Ἡ ἐπίκωση εἶχε πᾶχος
 ±2 μ., τὰ στρώματα δὲν ἦταν ἀδιατάρακτα καὶ σὲ πολλὰ σημεῖα διαπιστώσαμε
 «λάκκους» ἀπὸ τὴν ἀναζήτηση «βρεσίματος» (θησαυρῶν), ποὺ ὅπως φάνηκε ἀπὸ

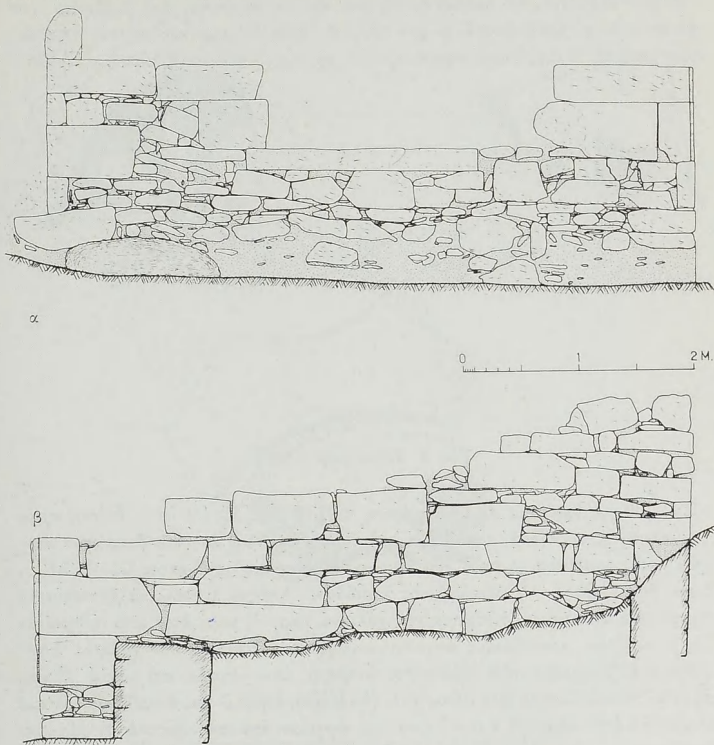
1. Γιὰ τὸ τυπικὸ τῶν ψηφισμάτων στὴν ἑλληνικὴ περίοδο βλ. W. LARFELD, Handbuch der griechischen Epigraphik I, 488, J. DELORME, Gymnasion, Études sur les monuments consacrés à l'éducation en Grèce (1960) βλ. καὶ J. AUDIAT, Délös XXVIII, Le Gymnase (1970) καὶ τὴ βιβλιοκρισίαν τοῦ J. DELORME στὴ RA, 1971, σελ. 136 κέ.

2. IG XII, 7, M. 235. 254 καὶ DELORME, Gymnasion, 160.

3. IG XII, 7, M. 232, 11, M. 233. M. 234, 10 - 11, DELORME, ὅ.π. 160 σημ. 7. Βλ. καὶ W. RUPPEL, Klio, Beiträge zur alten Geschichte XXI, 314, «Zur Verfassung und Verwaltung der amorginischen Städte», 17 σημ. 6 - 7.

4. IG XII, 7, M. 232.234.235, DELORME, ὅ.π. 93 κέ., RUPPEL, ὅ.π. 12 κέ. βλ. καὶ CHR. ULF, «Die Einreibung der griechischen Athleten mit Öl», Stadion V, 2, 220 κέ. καὶ E. MÄHL, Gymnastik und Athletik der Römer, Heuremata τόμ. 2 (Amsterdam 1974) 21 κέ. (μὲ τὴν παλιότερη βιβλιογραφία).

τὴν κεραμεικὴ, πρέπει νὰ ἀνοίχτηκαν τὰ τελευταῖα χρόνια. Γιαυτὸ καὶ τὰ εὐρήματα, ἂν καὶ εἶναι ἀρκετὰ καὶ σημαντικά, δὲν ὀδηγοῦν σὲ ἀσφαλὴ συμπερά-

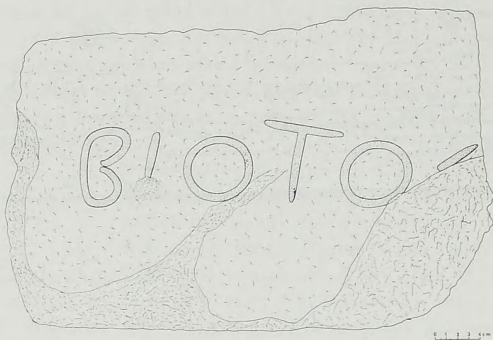

Εἰκ. 4. Δ1. α. Νότια πλευρά. β. Ἀνατολικὴ πλευρά.

σματα γιὰ τὴ χρονολόγησιν καὶ τὴ χρῆσιν, τὴ λειτουργίαν τοῦ κτίσματος. Ἀπὸ τὰ εὐρήματα στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ Δ1 σημειώνομε τὰ οἰκοδομικὰ μέλη, ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ ὅποια μπορεῖ νὰ βοηθήσουν στὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς τοῦ κτιρίου. Ἀνάμεσα στὶς δουλεμένες πέτρες ποὺ ξεχωρίσαμε βρέθηκε καὶ μιὰ ἐνεπίγραφη ἀπὸ ἐγχώριον λίθον ποὺ θὰ εἶχε χρησιμοποιηθεῖ ὡς οἰκοδομικὸ ὕλικόν. Πρόκειται γιὰ ἐπιτάφιο λίθον, πρόχειρα δουλεμένο (σωζ. ὕψ. +0.285 καὶ μ. μήκ. ±0.43): [ΕΥ]ΒΙΟΤΟ[Σ] (εἰκ. 5 καὶ πίν. 224β). Τὸ ὄνομα [ΕΥ]ΒΙΟ[ΤΟ[Σ]], ἄγνωστο ὡς τώρα στὸ ὀνομαστικὸ τῆς Ἀμοργοῦ, μαρτυρεῖται ἀπὸ ἄλλες ἐπι-

γραφές τῆς γειτονικῆς Θήρας¹, τῆς Ἐρέτριας², κι ἄλλοῦ. Ἀπὸ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων ἡ ἐπιγραφή μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στὸν 5ο π.Χ. αἰώνα.

Σημαντικὰ εἶναι τὰ μικροαντικείμενα καὶ τὰ ὄστρακα ποὺ βρέθηκαν στὰ γεμίσματα τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου τοῦ Δ1. Ἀπὸ τὰ μικροαντικείμενα σημειώνομε μαρμάρينو τριπτῆρα προϊστορικῶν χρόνων, πρωτοκυκλαδικῆς περιόδου

Εἰκ. 5. Ἐνεπίγραφος λίθος.

ῥψ. 0.039 μ., θραῦσμα ἀπὸ μαρμάρινη πυξίδα μέγ. ῥψ. 0.079 μ. ἐπίσης πρωτοκυκλαδικῆς περιόδου, μολύβδινα καὶ πῆλινα βαρίδια, ἀγνῶτες διαφόρων ἐποχῶν, καὶ σφονδύλια μετὰξὺ τῶν ὁποίων ἓνα κωνικοῦ σχήματος ῥψ. 0.021 μ., διαμ. βάσ. 0.03 μ. τῆς κυκλαδικῆς περιόδου. Ἀπὸ τὰ μεταλλικὰ ἀντικείμενα ἀναφέρομε ἐνδεικτικὰ σιδερένια καὶ χάλκινα καρφιά, κομμάτια ἀπὸ σιδηρόμαζα, μολύβδινους συνδέσμους ἀγγείων, μολύβδινα ἐλάσματα, δυὸ χάλκινα ἀγκίστρια κ.ἄ. Ἀνάμεσα στὰ ἀμέτρητα ὄστρακα ἀπὸ μεγάλα καὶ μικρὰ ἄβαφα ἀγγεῖα, πίθους, λαβὲς ἀμφορέων ἀπὸ τὴν Κνῖδο, τὴν Κῶ καὶ ἄλλοῦ ξεχωρίσαμε κομμάτια ἀπὸ κλασικὰ καὶ ἑλληνιστικὰ ἀγγεῖα: ἀπὸ τὰ κλασικὰ ἀγγεῖα ἓνα θραῦσμα ἀπὸ ἀττικὸ ἐρυθρόμορφο ἀνοικτὸ ἀγγεῖο μὲ παράσταση ζώου, πιθανῶς χοίρου (εἰκ. 6β) καὶ πολλὰ μελαμβαφῆ με ἐντυπη ἢ ἀνάγλυφη διακόσμηση ποὺ χρονολογοῦνται στὸν 5ο καὶ 4ο π.Χ. αἰ. καὶ στοὺς ἑλληνιστικούς χρόνους. Γιὰ τὴ μελέτη τῆς ἀνάγλυφης ἑλληνιστικῆς κεραμεικῆς ἰδιαίτερα σημαντικὰ εἶναι τὰ κομμάτια ἀπὸ ἀνάγλυφους σκύφους μετὰξὺ τῶν ὁποίων βρέθηκαν καὶ μῆτρες³ (εἰκ. 7, πίν. 221). Σημαντικὴ εἶναι καὶ ἡ

1. IG XII, Suppl. σελ. 89, The 157b: Ἀγαθήμερος Εὐβίοτον.

2. IG XII, Suppl. σελ. 108, Eretr. 613: Εὐβίοςτος Βρομίον. Γιὰ τὸ ὄνομα [Εὐ]βίοςτος βλ. B. HANSEN, Rückläufiges Wörterbuch der griechischen Eigennamen (1957) 291.

3. Γιὰ τὴ σπουδαιότητά ποὺ ἔχουν οἱ μῆτρες γιὰ τὸ θέμα τῶν ἐργαστηρίων τῶν ἑλλη-

παρουσία πολλῶν θραυσμάτων ἀπὸ γυάλινα καὶ ὀστέινα ἀντικείμενα. Μερικὰ θραύσματα ἀπὸ λαγῆρους μὲ λευκὸ ἐπίχρισμα καὶ γραπτὴ διακόσμηση ἐπιβε-

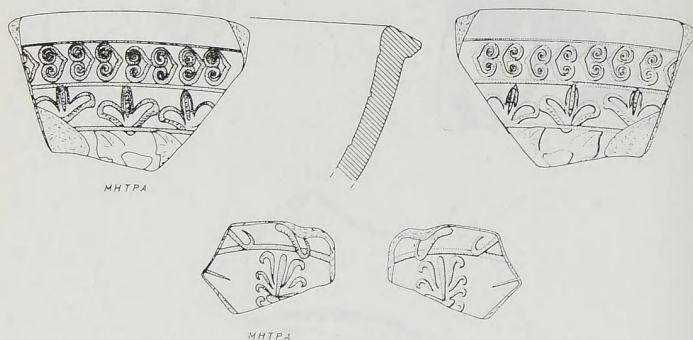
Εἰκ. 6. α - β. Θραύσματα ἀπὸ ἐρυθρόμορφα ἀγγεῖα. γ. Θραῦσμα μελαμβαφοῦς πινακίου.

βαιώνουν τὶς πολλαπλᾶ μαρτυρημένες σχέσεις τῆς Ἀμοργοῦ μὲ τὴν Πτολεμαϊκὴ Ἀλεξάνδρεια.

νιστικῶν ἀνάγλυφων σκύφων βλ. A. LAUMONIER, *Délos XXXI*, 1977, *La céramique hellénistique à reliefs*. 1. Ateliers Ioniens, 3 κέ. βλ. καὶ U. HAUSMANN, *Gnomon* 53, 1981, 163.

NOTIA ΑΠΟ
ΤΟ Δ1

Κατὰ τὴν ἔρευνα τοῦ χώρου νότια ἀπὸ τὸ Δ1 ἀποκαλύφθηκε τοῖχος καλοκτισμένος παράλληλος πρὸς τὸν νότιο τοῖχο τοῦ Δ1, ποὺ ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ κατώφλι (διαστ. 0.48×1.05 μ.) ποὺ σώζεται στὴ θέση του, ἀνήκει σὲ κτίριο πιθανῶς παλιότερο ἀπὸ τὸ Δ1 (παρένθ. πίν. ΙΗ', πίν. 223β καὶ 224α). Ὁ τοῖχος

Εἰκ. 7. Μητρες ἀνάγλυφων ἑλληνιστικῶν ἀγγείων.

βρίσκεται σὲ ἀπόσταση 3.30 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τοῦ Δ1 καὶ ἔχει μῆκος 3 μ. καὶ πᾶχ. 0.60 μ. Ἐπάνω στὸ κατώφλι ἐδράζεται κτίσμα προφανῶς νεώτερο (πίν. 223β), γι'αὐτὸ καὶ δὲν ἀποκαλύψαμε τὸ κατώφλι στὸ δυτικὸ ἥμισυ.

Ἀπὸ τὰ εὐρήματα στὸ χώρo νότια ἀπὸ τὸ Δ1 σημειώνουμε πὼς ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κεραμεικὴ καὶ διάφορα μικροαντικείμενα βρέθηκε σὲ βάθος 2.20 μ. ἀπὸ τὴ ΝΔ γωνία τοῦ Δ1 ἓνα χάλκινο νόμισμα Ἀμοργοῦ διαστ. 0.025 μ., ποὺ χρονολογεῖται στοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους (2ος - 1ος π.Χ. αἰ.)¹.

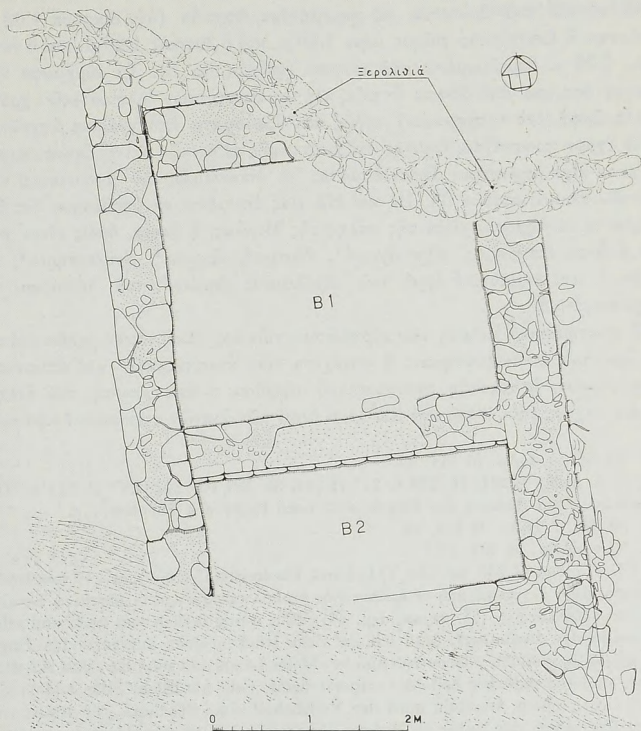
Ἐπειδὴ κατὰ τὴν ἔρευνα σὲ βάθος στὸ χώρo νοτιοδυτικὰ ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ Δ1 (πίν. 223α) ἀποκαλύφθηκαν ἔγχη φωτιᾶς καὶ εἶναι ἐνδεχόμενον στὸ σημεῖο αὐτὸ τὰ στρώματα νὰ εἶναι ἀδιατάρακτα, διακόψαμε τὴν ἀνασκαφὴ γιὰ νὰ ἐρευνήσουμε προσεκτικὰ καὶ μὲ περισσότερη ἄνεση χρόνου.

ΕΡΕΥΝΑ ΒΑ ΑΠΟ
ΤΟΝ ΝΑΟ (Β1 ΚΑΙ
Β2)

Γιὰ νὰ προστατέψουμε τὸ χώρo μεταξύ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ Δ1 ἀπὸ τοὺς λίθους καὶ τὰ χρώματα ποὺ λόγῳ τῆς κατηφορικῆς κλίσης τοῦ ἐδάφους (ἀπὸ Β πρὸς Ν) συμπαρασύρονται εὐκόλῃ ἀπὸ τὰ νερὰ τῶν χειμωνιάτικων βροχῶν, καθαρίσαμε ἐπιφανειακὰ, ἀπομακρύνσαμε τοὺς λιθοσωροὺς

1. Γιὰ τὸν τύπο τοῦ νομίσματος βλ. BMC XX, 3.

καὶ στερεώσαμε τὴν ξερολιθιὰ πού ἀποτελεῖ καὶ τὸ ὄριο μὲ τὸ γειτονικὸ χωράφι (πίν. 225β καὶ 226α). Κατὰ τὸν καθαρισμὸ ἀποκαλύφθηκε λίθινο κα-

Εἰκ. 8. B1 καὶ B2, κάτοψη.

τόφλι μῆκ. 1.68 μ. καὶ πλ. 0.42 μ. (πίν. 226β). Ἐξαιτίας τῆς μεγάλης κλίσης τοῦ ἐδάφους, ἀπὸ Βορρὰ πρὸς Νότο, ἡ ἐπίκωση δὲν ξεπερνοῦσε τὰ $\pm 0.20 - \pm 0.45$ μ. Ἀποκαλύφθηκαν δυὸ χῶροι πού συμβατικὰ ὀνομάστηκαν B1 καὶ B2 (παρένθ. πίν. ΣΤ' καὶ εἰκ. 8, πίν. 226). Τὸ κτίσμα B1 σώζει στοὺς δυὸ πλευρικοὺς τοίχους κονίαμα καλῆς ποιότητος (πίν. 227α)· τὸ μῆκος τῶν τοίχων, τοῦ δυτικοῦ εἶναι 2.60 μ. καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ 1.70 μ. καὶ τὸ πάχος

0.58 μ., ὁ βόρειος τοῖχος (πάχ. 0.69 μ.) ἀποκαλύφθηκε ἐν μέρει σὲ μῆκ. 1.50 μ., γιὰτὶ συνεχίζεται κάτω ἀπὸ τὸν χωραφότοιχο (πίν. 227α). Ἡ νότια πλευρὰ τοῦ B1 ποὺ σώζεται καὶ τὸ κατώφλι στὴ θέση του ἔχει μῆκ. 3.20 μ. καὶ πάχ. 0.58 μ. καὶ ἀποτελεῖ τὴ βόρ. πλευρὰ τοῦ κτίσματος B2 (εἰκ. 8, πίν. 228). Ἀπὸ τὸ B2 ποὺ βρίσκεται σὲ χαμηλότερο ἐπίπεδο (ὕψ. διαφορὰ 1.02 μ.) σώζονται ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος μῆκ. 1.40 μ. καὶ ὁ δυτικὸς 1.20 μ. καὶ ὁ νότιος μῆκ. 0.70 μ. θεμελιωμένοι στὸ φυσικὸ βράχο (εἰκ. 8). Τὰ εὐρήματα ἦταν κυρίως ὄστρακα ἀπὸ ἄβαφα ἀγγεῖα καὶ κεραμεϊκὴ τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων (μελαμβαφή καὶ «μεγαρικὰ») καθὼς καὶ θραύσματα ἀπὸ γυάλινα ἀγγεῖα.

Ἡ ἀχαρὴ προσπάθεια ἔρευνας καὶ ἀνασκαφῆς σὲ μπάζα καὶ σὲ ξανασκαμμένα χρώματα εἶχε σημαντικὰ ἀποτελέσματα. Ἡ ἀποκάλυψη τοῦ μνημειακοῦ ναοῦ καὶ τῶν ἄλλων κτιρίων Δ1, B1 καὶ B2, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι βρισκόμαστε σὲ δημόσιο χῶρο τῆς πόλης τῆς Μινώας, ἡ ὁποία, ὅπως εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές, εἶχε ἀγορὰ¹, θέατρο², ἀρχεῖο³, βουλευτήριον⁴, γυμνάσιον⁵, καὶ σημαντικὰ ἱερά, τοῦ Ἀπόλλωνος Δηλίου⁶, τοῦ Διονύσου⁷ τοῦ Σαράπιος⁸ κ.ἄ.

Ἡ συστηματικὴ μελέτη τῶν εὐρημάτων, τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ τῶν κτιρίων ποὺ ἀποκαλύφθηκαν, ἡ συνέχιση τῶν ἀνασκαφικῶν καὶ ἐπιφανειακῶν ἔρευνῶν, ἡ σύνταξη τοπογραφικοῦ σχεδίου, ἡ ἀποτύπωση τοῦ ἐλληνιστικοῦ τεύχους (πίν. 206β καὶ 229) καὶ ὅλων τῶν ὁρατῶν κτιριακῶν λειψάνων⁹,

1. IG XII, 7 ἀριθμ. M 241, 18.

2. "Ο.π. ἀριθμ. M 224, 16. 228, 8. 237, 42. 389, 35. Στὴ RE τόμ. XV² (1932) στ. 1858 ἀναφέρεται: «Am Abhang des Hügels sind noch Reste des Theaters. .».

3. IG XII, 7 ἀριθμ. M 240, 33.

4. "Ο.π. ἀριθμ. M 228, 17.

5. "Ο.π. ἀριθμ. M 235 καὶ 254. Ὁ L. Ross, Inselreisen II (1843), σελ. 40 τοποθετεῖ τὸ Γυμνάσιον «λίγο ἀνατολικά ἀπὸ τὰ ἑρείπια ἐνὸς ἐντυπωσιακοῦ κτιρίου» (ὑποθέτω ἐννοεῖ τὰ λεγόμενα «Παλάτια»); (βλ. παραπ. σημ. 25): «Ein wenig östlich von dort, und schon ausserhalb der Stadtmauer, fand ich auf dem Rücken eines angrenzenden Hügels eine sorgfältig geebnete Fläche von hundert Meter Länge und zehn bis zwölf Schritten Breite, an deren südlicher Seite der emporstehende Feld natürliche Sitze bildet (vivo sedilia sexo): allem Anschein nach der Nothbehelf eines Stadiums, für dessen volle Länge hier wegen der Natur des Bodens, ohne große Kosten sein Raum zu ermitteln war. Das Gymnasium zu dem diese Rennbahn gehörte, möchte ich jene Ruine sehn, oder es könnte auf einer andern der Terrassen innerhalb der Mauer liegen».

6. IG XII, 7 ἀριθμ. M 221 - 226. Ὁ ναὸς τοποθετεῖται ἀπὸ τὸν Ρὸς στὴν περιοχὴ τοῦ «λιμένους», στὰ Κατάπολα, ὅπου καὶ βρέθηκαν οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές.

7. IG XII, 7 ἀριθμ. M 228, 17.

8. "Ο.π. ἀριθμ. M 227.

9. Στὴν κορυφὴ τῆς ἀκρόπολης σώζεται σὲ μεγάλο μῆκος καὶ ἐντυπωσιακὸ ὕψος τεῖχος μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Β πρὸς ΝΑ. Ἀπὸ τὸν τρόπο τῆς τοιχοδομίας καὶ τὰ ὄστρακα ποὺ περισυλλέξαμε καθὼς καὶ ἀπὸ τὰ λαξευμένα στὸ φυσικὸ βράχο οἰκοδομήματα, τὸ τεῖχος μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στοὺς προκλασικοὺς χρόνους.

θὰ διαφωτίσουν τὴν ἱστορία τῆς ἀρχαίας Μινώας, ἡ ὁποία, ὅπως ἔδειξε ὁ Χρῆ-
στος Τσουντας, στὴν πρώτη συστηματικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τῆς Ἀρχαιολο-
γικῆς Ἑταιρείας, κατοικεῖται ἀπὸ τὴν πρωτοκυκλαδικὴ περίοδο¹.

ΛΙΛΑ Ι. ΜΑΡΑΓΚΟΥ

1. Τὰ ὄστρακα ἀπὸ ἀγγεῖα ΠΚ καὶ τὰ λείψανα ὀχύρωσης στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ βου-
νοῦ τῆς Μουντουλιᾶς ἴσως βοηθήσουν νὰ ἐντοπιστεῖ καὶ ὁ Κυκλαδικὸς οἰκισμός.

Α. ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑ¹ (εικ. 1)

1. ΔΥΤΙΚΗ ΟΙΚΙΑ

Μικροκαθαρισμοί για διευκόλυνση της αποτυπώσεως έγιναν στὸν προθάλαμο καὶ στὸ δωμάτιο 3Α.

2. ΞΕΣΤΗ 3

Ἐγιναν ἐργασίες στοὺς χώρους 3, 4, 7 καὶ 10. Τμῆμα τοῦ χώρου 3 εἶναι ἡ δεξαμενὴ καθαριῶν ποὺ εἶχε ἀνασκαφῆ ἀπὸ τὸν Μαρινάτο κατὰ τὸ 1973². Νότια τῆς δεξαμενῆς (χωρὸς 3Α) ὑπῆρχε βυθισμένο τὸ πλακόστρωτο δάπεδο τοῦ ὀρόφου ποὺ τὸ πλαισίωναν οἱ πέτρινες βάσεις πολυθύρου κατὰ τὴ βόρεια, δυτικὴ καὶ νότια πλευρά. Μετὰ τὴ σχεδίαση καὶ φωτογράφηση οἱ πλάκες τοῦ δαπέδου ἀφαιρέθηκαν καὶ μὲ τὴν ἴδια σειρὰ τοποθετήθηκαν σὲ παρακείμενο χώρο προκειμένου νὰ συγκολληθοῦν γιὰ πιθανὴ μελλοντικὴ ἐπανατοποθέτησή τους. Τόσο κατὰ τὴ νότια πλευρὰ ὅσο καὶ κατὰ τὴ δυτικὴ ἀφῆθηκε λωρίδα προστατευτικὴ γιὰ τὶς βάσεις τοῦ πολυθύρου. Ἡ λωρίδα αὕτη θὰ ἀνασκαφῆ ἀφοῦ ὑποστηλωθοῦν οἱ βάσεις μὲ τὴν ἀποκατάσταση τῶν πολυθύρων τοῦ ἰσογείου, πάνω στὰ ὁποῖα ἐδράζονται. Ἡ ἐπίχωση τοῦ χώρου 3Α κάτω ἀπὸ τὸ πλακόστρωτο ἀποτελεῖτο ἀπὸ θηραϊκὴ γῆ, πέτρες καὶ χῶμα (τὰ τελευταῖα προέρχονται ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ ὀρόφου). Κάτω ἀπὸ τὸ στῶμα αὐτὸ ἀκολουθοῦσε στῶμα κισσήρεως ὡς τὸ πλακόστρωτο δάπεδο τοῦ ἰσογείου (πίν. 230α-β). Οἱ πλάκες τοῦ δαπέδου εἶναι σκληρὴ λάβα, ποὺ συνήθως ἀπαντοῦν σὲ ὅλες τὶς οἰκοδομὲς τοῦ Ἀκρωτηριοῦ. Μία σειρὰ ἀπὸ ὅμοιες πλάκες ἀποτελοῦσε τὴν ὀρθομαρμάρωση στὸ κάτω μέρος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου. Δύο ἀπὸ τὶς πλάκες αὐτὲς βρέθηκαν στὴ θέση τους καλύπτοντας τὸ νότιο τμῆμα τοῦ τοίχου σὲ μῆκος 1.65 μ.

Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ ἀπουσία κινητῶν εὐρημάτων στὴν ἐπίχωση τοῦ χώρου 3Α. Μοναδικὴ ἐξαίρεση ἀποτελέσσε ἓνα μικρὸ κυλινδρικοὸ μόνωτο σκεῦος

1. Στις ἀνασκαφικὲς ἐργασίες βοήθησαν οἱ ἀρχαιολόγοι: Μαρίτσα Μαρθάρη, Ἴρις Ντούσκου, Εὐγενία Παναγιωτοπούλου, Λίτσα Κάτσα, Δήμητρα Κοκκέβη-Φωτίου, Αἰκ. Ἀλεξοπούλου, Ἀννα Γραμμένου καὶ Νάγια Σγουρίτσα. Ἐπίσης μὲ τὰ θέματα τῆς ἀνασκαφῆς ἀσχολήθηκαν ὅλο τὸ χρόνιο ἡ ἀρχιτέκτων κ. Καλλιρρόη Παλυβοῦ-Μαυροειδῆ καὶ ἡ ζωγράφος Ὑβόννη Λινάρδου.

2. Σ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, Ἀνασκαφαὶ Θήρας VII (1973) 24.

Άκρωτήρι: Γενική κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς
κατὰ τὸ 1981.

μέ κωνική ὀροφή πού βρέθηκε ἀκέραιο πάνω στοῦ δάπεδο κατὰ τὴ νοτιοδυτικὴ γωνία τοῦ χώρου. Ὁμοιο σκεῦος εἶχε βρεθεῖ στὰ «ἀνώτερα στρώματα» τοῦ ἴδιου χώρου κατὰ τὸ 1973, καὶ εἶχε χαρακτηριστεῖ ὡς σίμβλος¹. Τὸ νέο εὑρημα κοσμεῖται στὴν ὀροφή μέ πλαστικά κουμπιὰ καὶ εἶναι ἐφοδιασμένο μέ δύο ὀπές: μία μεγαλύτερη στὴν ὀροφή καὶ μία μικρότερη στὸν πυθμένα. Μάλλον πρόκειται γιὰ ρυτὸ (πίν. 231α). Στὰ δυτικὰ τῆς δεξαμενῆς καθαρυῶν ὁ χώρος 3B εἶναι ἓνας στενόμακρος διάδρομος, πού εἶχε μερικῶς ἀνασκαφεῖ κατὰ τὸ 1973². Στὴν ἐπίχωση τοῦ μικροῦ αὐτοῦ χώρου ἄρχισαν νὰ βρίσκονται ἀξιολόγητα τεμάχια τοιχογραφιῶν πού ἐπιβράδυναν τὸ ρυθμὸ τῆς ἀνασκαφῆς. Ἐκτὸς ἀπὸ μικρὰ θαύσματα πού φαίνεται πὼς ἀνήκουν στοῦ τοιχογραφικοῦ σύνολο τῶν «Κροκοσυλλεκτριῶν», ἓνας σημαντικὸς ἀριθμὸς ἄλλων παρουσιάζει τουλάχιστον τέσσερις ἀνδρικές μορφές, ὀρισμένες ἀπὸ τίς ὁποῖες φαίνεται πὼς κρατοῦν τελετουργικά σκεύη (πίν. 231β). Δυστυχῶς δὲν κατορθώθηκε ἡ ὁλοκλήρωση τῆς ἀνασκαφῆς στοῦ χώρου αὐτοῦ λόγω τοῦ μεγάλου πλήθους τῶν κονιαμάτων καὶ τῆς ἀνάγκης νὰ στερεωθοῦν τὰ ὑπερκείμενα τμήματα δαπέδων, κυρίως κατὰ τὴν ἀνατολική, δυτικὴ καὶ νότια παρειά. Ἡ βόρεια παρειά εἶχε ὑποστῇ μεγάλη καταστροφή ἀπὸ τὸ σεισμὸ καὶ εἶχε ἀποκαλυφθεῖ κατὰ τίς ἀνασκαφές τοῦ 1973³. Καθαρισμὸς καὶ μελέτη τῶν πελεκητῶν λίθων πού βρίσκονται πεσμένοι κατὰ μῆκος τοῦ βόρειου τοίχου τῆς Ξεστῆς 3, ἀποκάλυψαν ὅτι στοῦ βόρειο ἄκρο τοῦ χώρου 3B ὑπῆρχε ἄνοιγμα μεγάλου παραθύρου. Τὸ πλαίσιο τοῦ παραθύρου αὐτοῦ ἀπὸ μεγάλες πελεκητὲς πέτρες ἔπασσε ὀλόκληρο πρὸς τὰ ἔξω καὶ σχεδὸν ἀνέπαφο ἐκτείνεται βόρεια τοῦ χώρου 3B.

Στὸ δωμάτιο 4 τῆς Ξεστῆς 3 ἄρχισε ἡ ἀπελευθέρωση τοῦ πολυθύρου πού τὸ συνδέει — στοῦ ἰσόγειο — μέ τὸ παρακείμενο δωμάτιο 7. Ἀποκαλύφθηκε τὸ βορειότερο ἀπὸ τὰ ἀνοίγματα τοῦ πολυθύρου αὐτοῦ, στὴν ἐπίχωση τοῦ ὁποῖου βρέθηκαν ἀρκετὰ τεμάχια κονιαμάτων. Ἐνα μεγάλο κομμάτι βρέθηκε καὶ ἀφῆθηκε σχεδὸν στὴ θέση του κατὰ τὴ βόρεια παρειά τοῦ ἀνοίγματος.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἰσογείου στοῦ δωμάτιο 7 εἶχε διακοπεῖ γιὰ νὰ στερεωθεῖ τὸ πολύθυρο πού ὑποβάσταζε τὸ συμπαγὲς ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦωματίου κατὰ τὸν ὄροφο⁴. Πλὴν μιᾶς λωρίδας κατὰ μῆκος τοῦ νότιου τοίχου, ἡ ἀνασκαφὴ ἔφτασε ὡς τὸ δάπεδο. Ἡ λωρίδα πού ἀφῆθηκε θὰ μπορεῖ νὰ ἀνασκαφεῖ μόνο μετὰ τὴν ὑποστήλωση τμήματος ἀπὸ δάπεδο τοῦ ὀρόφου πού βρίσκεται σχεδὸν στὴ θέση του.

Ἐκτὸς ἀπὸ ὄστρακα χονδρῶν κυρίως ἀγγείων στὴν ἐπίχωση τοῦωματίου 7 (ἰσόγειο) βρέθηκαν θαύσματα ὀψιανῶν, ὄστρεα καὶ λείψανα ἀπὸ φύκια, πού

1. "Ο.π. 30, πίν. 52γ.

2. "Ο.π. 27 (τοιχογραφία δονακῶνος).

3. "Ο.π. 22.

4. ΠΑΕ 1980, 291 - 92.

πιθανῶς τὰ χρησιμοποιοῦσαν στὶς ὀροφές ὡς μονωτικὸ ὕλικό, ὅπως γινόταν στὰ νησιὰ καὶ πρὶν λίγα χρόνια. Πάνω στὴ βόρεια παρειὰ τοῦ δωματίου διατηροῦνται σχεδὸν κατακόρυφα τὰ ἀποτυπώματα σανίδων.

Στὸ δωμάτιο 10 προχώρησε ἡ ἀνασκαφή μὲ βραδὺ ρυθμὸ λόγῳ τοῦ πλήθους κονιαμάτων μέσα στὴν ἐπίχωση. Κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ τοίχου βρέθηκε σειρὰ μεγάλων πύλων ποὺ κατὰ τὸ κατώτερο τουλάχιστον τμήμα τοὺς εἶχαν ἐγκιβωτιστεῖ σὲ χτιστὴ κατασκευή. Παρόμοιες διευθετήσεις μεγάλων πύλων στὸν ὄροφο δὲν εἶχαν ἐπισημανθεῖ ὡς τώρα καὶ γι' αὐτὸ τράβηξαν ἰδιαίτερα τὴν προσοχή μας. Διαπιστώθηκε, λοιπόν, πὼς κάτω ἀπὸ τὴ βαριὰ αὐτὴ κατασκευὴ τὸ δάπεδο ὑποβασταζόταν ἀπὸ ἰσχυρὴ ξύλινη δοκὸ, τῆς ὁποίας βρέθηκε τὸ ἀποτύπωμα. Αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἡ ἐνίσχυση στὰ δάπεδα τῶν ὀρόφων ἐπισημάνθηκε ἀπὸ τὴν ἀρχιτέκτονα τῆς ἀνασκαφῆς κ. Παλυβοῦ-Μαυροειδῆ καὶ στὶς περιπτώσεις, ὅπου ὑπῆρχαν λεπτοὶ πῆλινοι μεσότοιχοι. Τοῦτο σημαίνει πὼς ἡ διαρρύθμιση τῶν χώρων σὲ κάθε κτήριο ἦταν προκαθορισμένη, καὶ πὼς οἱ προϊστορικοὶ τεχνίτες στὸ Ἀκρωτήρι ἐχτιζαν μὲ βάση ὑφιστάμενο σχέδιο.

3. ΠΕΡΙΟΧΗ ΑΝΑΤΟΛΙΚΑ ΤΟΥ ΤΟΜΕΑ Δ

Ἐδῶ ἄρχισε ἡ ἀφαίρεση τῆς ἡφαιστειακῆς ἐπίχωσης γιὰ νὰ δημιουργηθεῖ πρόσβαση τῶν ἐπισκεπτῶν ἀσφαλῆς, χωρὶς νὰ κινούνται πάνω ἀπὸ ἄσκαφα τμήματα. Οἱ ἐπιχώσεις εἶναι πολὺ παχιές καὶ θὰ χρειαστοῦν περισσότερες ἀπὸ μία ἀνασκαφικὲς περίοδοι γιὰ τὴν ἀφαίρεσή τους.

Β. ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ¹

Στὰ ἐργαστήρια τῆς Ἀθήνας συνεχίστηκε ἡ συντήρηση τῆς τοιχογραφίας τῶν Κροκοσυλλεκτριῶν καὶ ἄρχισε ἡ συγκόλληση τῶν κομματιῶν ποὺ προφανῶς ἀνῆκαν στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ ὀρόφου πάνω ἀπὸ τὴ δεξαμενὴ καθαρμῶν.

Στὰ ἐργαστήρια τῆς ἀνασκαφῆς ἐγίνε ὁ πρῶτος καθαρισμὸς καὶ ἡ στερέωση τῶν νέων κομματιῶν ποὺ βρέθηκαν στὰ δυτικὰ τῆς δεξαμενῆς καθαρμῶν. Σὲ συνεργασία μὲ τὸν Κύπριο κ. Ἄντ. Κωνσταντινίδη, καθηγητὴ τῆς ἡλεκτρονικῆς στὸ Αὐτοκρατορικὸ Κολλέγιο τοῦ Λονδίνου καὶ εἰδικευμένο στοὺς ἡλεκτρονικοὺς ὑπολογιστές, καταστρώθηκε πρόγραμμα χρησιμοποίησης ὑπολογιστῶν στὴ συντήρηση τῶν τοιχογραφιῶν. Ἔτσι γίνεται μιὰ πρώτη ἀπόπειρα νὰ ἀνιχνευτοῦν κομμάτια κονιαμάτων καὶ νὰ προσδιοριστεῖ ἡ θέση τους, ὥστε νὰ κερδηθεῖ πολὺτιμος χρόνος καὶ νὰ ἐπισπευσθεῖ ἡ διαδικασία στὴ συναρμολόγηση τῶν τοιχογραφιῶν. Στὸ στάδιο αὐτό, ποὺ εἶναι ἀκόμη δοκιμαστικό, γύρω στὰ

1. Τὸ συνεργεῖο τῶν συντηρητῶν ἀποτέλεσαν καὶ φέτος οἱ: Σταμ. Περράκης, Παν. Δρίτσας, Ἄνδρ. Στρατσίανης, Ἄρ. Γέροντας, Σοφία Βούλγαρη, Μαρίνα Στρατσίανη, Ἰάκωβος Μιχαηλίδης, Σταῦρος Ἀγγελίδης, Γεώργιος Περράκης, Γεώργιος Νουκάκης στὶς τοιχογραφίες καὶ ὁ Λουκάς Ἀλεφραγκῆς στὰ ἀγγεῖα.

250 χιλιάδες μικρά θραύσματα κονιαμάτων μοιράστηκαν σὲ δίσκους ὅπου καὶ φωτογραφήθηκαν. Μὲ βάση τὶς φωτογραφίες αὐτὲς ὁ κ. Κωνσταντίνιδης θὰ μεταφέρει γραφικὰ τὰ σχήματα τῶν τεμαχίων στὸν ἠλεκτρονικὸ ὑπολογιστή, ὁ ὁποῖος θὰ κληθεῖ νὰ προσδιορίσει τὰ πιθανὰ σημεῖα ἐπαφῆς τους. Ἄν τὸ πείραμα αὐτὸ πετύχει, ἔστω καὶ κατὰ 30 %, τὸ κέρδος θὰ εἶναι πολὺ μεγάλο καὶ σὲ χρόνον καὶ σὲ χρήμα.

Κατὰ τὴ διάρκεια ὁλόκληρου τοῦ χρόνου ὁ συγκολλητὴς τῆς ἀνασκαφῆς κ. Λουκᾶς Ἀλεφραγκῆς συγκόλλησε καὶ συντήρησε ὅλα σχεδὸν τὰ κεραμεικὰ εὐρήματα ἀπὸ τὴν περίοδο 1980.

Γιὰ πρώτη χρονιά ἐφέτος χρησιμοποιήθηκε συστηματικὰ ἡ ἐγκατάσταση γιὰ τὸ κοσκίνισμα τῶν χωμάτων μὲ τὴ μέθοδο τῆς ἐπίπλευσης. Καὶ τοῦτο χάρις στὴν παλαιοεθνοβοτανολόγο κ. Ἀνάγια Σαρπάκη, ποὺ ἀπὸ ἐφέτος προστέθηκε στὸ ἐπιστημονικὸ ἐπιτελεῖο τῆς ἀνασκαφῆς. Μία πρώτη ἀπόπειρα μελέτης τῶν σπόρων ποὺ συλλέχτηκαν μὲ τὴ μέθοδο αὐτὴ εἶχε πολὺ ἐνθαρρυντικὰ ἀποτελέσματα, ἀφοῦ γύρω στὰ τριάντα εἶδη καρπῶν ἔχουν κιόλας ταυτιστεῖ.

Χάρη στὶς αὐξημένες πιστώσεις τοῦ ΥΠΠΕ καὶ τὴ γενναιοδωρία τοῦ ἀρχαιόφιλου Θηραίου κ. Κωνσταντίνου Ρούσου ἔγινε δυνατὴ ἡ κατασκευὴ σειρᾶς ἔργων ὑποδομῆς ποὺ καθυστεροῦσαν ἐπὶ πολλὰ χρόνια. Πρῶτα κατασκευάστηκε μεγάλη δεξαμενὴ χωρητικότητος 150 μ³ περίπου γιὰ τὴ συλλογὴ βρόχινου νεροῦ ποὺ θὰ χρησιμοποιεῖται γιὰ τὸ πλύσιμο τῶν ἀρχαίων ἀντὶ τοῦ μέχρι σήμερα χρησιμοποιούμενου ὑφάλμυρου νεροῦ. Ἐπίσης, γιὰ νὰ μὴ παρεμποδίζεται τὸ ἔργο τῆς ἀνασκαφῆς κατὰ τὶς συχνὰς διακοπὲς τοῦ ἠλεκτρικοῦ ρεύματος τὸ καλοκαίρι, κατασκευάστηκαν μικρὰ ντεπόζιτα πάνω στὴ στέγη κάθε κτηρίου. Ἔτσι ἡ ροὴ τοῦ νεροῦ στὰ ἐργαστήρια εἶναι φυσικὴ καὶ ἐξασφαλίζεται ἡ λειτουργία τους γιὰ μερικὲς ὥρες, ὥσπου νὰ ἐπανέλθει τὸ ἠλεκτρικὸ ρεῦμα καὶ νὰ ἐπαναλειτουργήσουν οἱ ἀντλίες.

ΧΡΙΣΤΟΣ ΝΤΟΥΜΑΣ

Ἡ συμπληρωματικὴ πλέον ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὰ ἀρχαῖα νεκροταφεῖα τῆς ἀρχαίας Θήρας διήρκεσε κατὰ τὴν ἐφετινὴν περίοδον 9 ἡμέρας, μεταξὺ 22 Νοεμβρίου καὶ 8 Δεκεμβρίου. Ὁ ἐπιμελητὴς ἀρχαιοτήτων κ. Χ. Σιγάλας προσέφερε πάλιν πολὺπλευρον βοήθειαν, τὰ σχέδια συνέταξεν ἡ ἀρχιτέκτων δ. Ρ. Ἀλεξανδράτου - Ραζῆ.

Εἰς τὴν ΒΑ Σελλάδα ἐпанελήφθη ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ πρανοῦς, τὸ ὁποῖον ἐκτείνεται μεταξὺ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου σκέλους τῆς ἀρχαίας λιθοστρώτου ὁδοῦ (ΠΑΕ 1978, 229). Εἰς τὸ νότιον τμήμα τοῦ πρανοῦς, πρὸς τὴν στροφὴν τῆς ὁδοῦ, ἐκαθαρίσθη μία ἀκόμη ταφικὴ πυρά· περισσότερον πρὸς Β, ὅπισθεν τῆς θέσεως, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχεν εὐρεθῇ ἡ πελίκη μετὰ τὴν ἐπιγραφὴν Ἑρατυδία (ΠΑΕ 1977 8, 401) ἀπεκαλύφθησαν μιὰ ταφικὴ ἐπίσης πυρά καὶ εἰς ἀμφορεὺς χωρὶς κόσμησιν. Εἶχεν ἀποτεθῇ ὄρθιος καὶ στερεωθῇ ἐξωτερικῶς διὰ μικρῶν λίθων, περιεῖχε δὲ λείψανα ὀστέων καὶ τέφραν. Ἐπάνω ἀπὸ τὸ στῶμα τῆς πυρᾶς, τὸ ὁποῖον εἶχε μῆκος 2 μ., πᾶχος 0.25 μ. καὶ ἐξετείνετο ὑπὸ τὸν ἀμφορέα, εἶχε τοποθετηθῇ ἐπὶ τῶν χωμάτων, τὰ ὁποῖα ἐκάλυψαν τὴν πυράν, ἐν εἵδει ἐπιταφίου τραπέζης λαξευτὸς ὀρθογώνιος λίθος, μήκους 0.40 μ., πλάτους 0.20 μ. καὶ ὕψους 0.13 μ. Διὰ τὴν μὴ καλυφθῇ ὁ τάφος ἀπὸ τὰ χρώματα τοῦ ἐπικλινοῦς ἐδάφους, κατεσκευάσθη ὅπισθεν τῆς πυρᾶς εἰς μῆκος 3.20 μ. μακρὸν τοιχάριον ἐξ ἀργῶν λίθων (πίν. 232α - β). Τρίτη πυρά ἀπεκαλύφθη εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον ὅπισθεν τοῦ τοιχαρίου, διὰ τὴν ὁποίαν εἶχε σκαφῇ ἡμικυκλικὸς λάκκος μήκους 1.60 μ., πλάτους 0.88 μ., καὶ βάθους 0.52 μ. Τὰ εὐρήματα ἀπὸ τὰς τρεῖς πυρᾶς ἦσαν δύο ταινιωταὶ ἀττικαὶ κύλικες (πίν. 233α - β), μία ἰωνικὴ (πίν. 233γ), κορινθιακαὶ κοτύλαι καὶ μελαμβαφεῖς ἀττικοὶ σκύφοι (πίν. 234α - β).

Εἰς τὴν «κορυφογραμμήν», τὴν ὁποίαν σχηματίζει ὁ αὐχὴν τῆς Σελλάδας, καθὼς τὰ ἐπιφανειακά χρώματα εἶχον παρασυρθῇ ἀπὸ τὴν βροχὴν, εἶχεν ἀναφανῇ σειρά λίθων ὑποδηλοῦσα τὴν ὑπαρξίν ταφῶν. Μικρά ἀνασκαφὴ εἰς τὸν χώρον ἔφερεν εἰς φῶς τρεῖς ταφὰς καύσεως (πίν. 234γ, 236α). Τὰ τεφροδόχα ἀγγεῖα ἦσαν εἰς ἀκόσμητος ἀμφορεῖς, τοῦ ὁποῖου ἔλειπεν ὁ λαιμός, καὶ δύο θηραϊκοὶ λέβητες, οἱ ὁποῖοι δεικνύουν ὅτι συνεχίζεται καὶ κατὰ τὸν 6ον αἰ., ἀπλοποιημένη ἡ παραδοσιακὴ διὰ τὴν νῆσον ὑπογεωμετρικὴ διακόσμησις (πίν. 235α - β). Ἰωνικὴ κύλιξ (πίν. 237α) εἶχε χρησιμοποιοθῇ ὡς κάλυμμα τοῦ στομίου δι' ἓνα ἀπὸ τοὺς λέβητας.

Εἰς τὴν ΝΔ. Σελλάδα συνεχίσθη ἡ ἀνασκαφὴ εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ βορείου τομέως, εἰς τὸ ὁποῖον συμπλέκονται ἀρχαῖαι καὶ ρωμαϊκοὶ τάφοι (πίν. 236β, 237β). Ἀπεκαλύφθησαν ἑπτὰ ρωμαῖκοὶ τάφοι, ἐκ τῶν ὁποίων ἠγνοίχθησαν οἱ δύο. Ὁ νεκρὸς εἶχε ταφῇ καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Α., κτερίσματα δὲν ὑπῆρχον. Ἡ σκαφὴ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν μιᾶς ἀρχαϊκῆς ταφικῆς κατασκευῆς, ἡ ὁποία ἐφαίνετο ὅτι ἐσώζετο ἀνέπαφος μὲ τὸ ἐπιτύμβιον σῆμα καὶ τὸν ἐνεπίγραφον κυβόλιθον κατὰ χώραν (ΠΑΕ 1978, 231), διέψευσε τὴν προσδοκίαν. Εἰς βάθος 0.80 μ. ἀπὸ τὴν ἀρχικὴν ἐπιφάνειαν ἀνεφάνησαν αἱ πλάκες ρωμαϊκοῦ τάφου, ὅστις εἶχε καταστρέψει τὴν ἀρχαϊκὴν ταφήν. Ἐσώζετο μόνον τὸ βόρειον τοιχάριον τοῦ λάκκου μήκους 1.70 μ. Εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ ρωμαϊκοῦ αὐτοῦ τάφου εὐρέθησαν συγκεντρωμένα χαλκᾶ ἐπίχρυσα φύλλα μύρτου, καθὼς καὶ πῆλινοι, ἐπίχρυσοι ἐπίσης καρποὶ (πίν. 237γ). Ὀλίγα ἔχνη σωζόμενα εἰς τὴν βάσιν τῶν φύλλων δεικνύουν ὅτι ἦσαν προσηρμοσμένα εἰς ξύλινον μίσχον, ὥστε νὰ σχηματίζεται στέφανος ἢ κλάδος μύρτου.

Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ρωμαϊκοὺς τάφους ἀπεκαλύφθησαν καὶ δύο ἀγγεῖα, εἰς ὁξυπύθμενος ἀμφορεὺς καὶ μία χύτρα (πίν. 238α-β) τοποθετημένα εἰς ὀριζοντίαν θέσιν ἐντὸς ἀβαθῶν κοιλωμάτων. Ἀμφότερα τὰ ἀγγεῖα εἶχον χρησιμοποιοῦν διὰ παιδικὰς ταφάς.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Σ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ

37. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΖΑΚΡΟΥ

(Πίν. 239 - 253)

Για δέκατη ἑνατὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο συνεχίσθηκε ἡ ἔρευνα στὴν Κάτω Ζάκρο γιὰ τὴν ἀποκάλυψη σὲ μεγαλύτερη ἔκταση τοῦ μινωικοῦ ἀνάκτορου (πίν. 239) καὶ τῶν κτηρίων τῆς μινωικῆς πόλης ποὺ τὸ περιβάλλουν. Ἀπὸ τὸ ἀνάκτορο καταβλήθηκε προσπάθεια γιὰ τὴ σὲ μεγαλύτερη ἔκταση ἔρευνα τοῦ ΝΑ περιβόλου, ποὺ ὑποθετικὰ θεωρήθηκε σὰν περίβολος ἐκτεταμένου ὀπωρόκηπου μὲ ἐγκατάσταση ἀρδευτικοῦ πηγαδιοῦ καὶ ἐπίσης γιὰ τὴν ἀποκάλυψη τῶν ἐγκαταστάσεων τῆς Δυτικῆς αὐλῆς, ἰδιαίτερα τῶν προσβάσεων ἀπ' αὐτὴν στὰ οἰκήματα τοῦ Βορειοδυτικοῦ λόφου. Ἀπὸ τὴν ἔρευνα τῶν κτηρίων τῆς μινωικῆς πόλης ποὺ ἐκτείνεται στὸ ΒΔ λόφο συνεχίσθηκε ἡ ἔρευνα στὰ Κτήρια τῆς Δ περιοχῆς τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν Hogarth (Οἰκιῶν Α καὶ Β) καὶ στὸ πάνω ἰσόπεδο τῆς Οἰκίας Α. Γίνηκαν παράλληλα στερεωτικὲς καὶ ἀναστηλωτικὲς ἐργασίες τόσο στὸ ἀνάκτορο ὅσο καὶ στὰ οἰκήματα τῆς πόλης.

Τὰ ἔργα ἐκτελέσθηκαν κάτω ἀπὸ τὴν διεύθυνση τοῦ ὑπογραφόμενου μὲ συνεργασία τῶν ἀρχαιολόγων Ἀναστασίας Πλάτωνος καὶ Κατερίνας Κόπακα καὶ τῶν τελειοφοίτων τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Στέλλας Χρυσουλάκη καὶ Λευτέρη Πλάτωνος, τοῦ Ἡλίας Μαυροδόντη σὰν ἀρχιτέκτονα καὶ τῶν Χαρίλαου Σφακιανάκη, ἀρχιτεχνίτη τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ Κώστα Βιτωράκη, τεχνίτη τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου, σὰν τεχνικῶν εἰδικευμένων, καὶ τέλος τοῦ Ἀντώνη Παπαδάκη σὰν ἐπιστάτη. Οἱ δυὸ τελευταῖοι διατέθηκαν εὐγενικὰ ἀπὸ τὸν κ. Γιάννη Σακελλαράκη, Διευθυντὴ τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου, ἐνὼ ὁ Χαρίλαος Σφακιανάκης διατέθηκε ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία. Ἀπευθύνω καὶ ἀπὸ ἐδῶ τὶς θερμὲς μου εὐχαριστίες. Ἕνα ἀνατρεπόμενο φορτηγὸ αὐτοκίνητο χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν μεγάλων ἐπιχώσεων, ὅπως καὶ τῶν μπάζων παλαιότερων ἀνασκαφῶν. Δυστυχῶς ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ, Γενικὴ διεύθυνση ἀρχαιοτήτων καὶ ἀναστηλώσεων, δὲν διατέθηκε καμιά πίστωση γιὰ νὰ διευκολυνθεῖ ἡ ἐκτέλεση τῶν προγραμματισμένων ἔργων, ὅπως εἶχε γίνει κατὰ τὰ προηγούμενα χρόνια. Μόνο μὲ συμπληρωματικὴ ἀρωγὴ τοῦ Ἰδρύματος Ψύχα συμπληρώθηκε ὁ ἐξοπλισμὸς τοῦ ἀνασκαφικοῦ οἰκίσκου καὶ ἀσφαλίσθηκε ἡ μικρὴ ἐξωτερικὴ ἀποθήκη. Εὐχαριστίες ἀπευθύνονται στὸ Ἰδρυμα. Ὁ οἰκίσκος ἐξασφάλισε καὶ πάλι τὴ διαμονὴ τοῦ ἐπιστημονικοῦ συνεργείου. Τὴν ἀνασκαφὴ παρακολούθησαν τελειόφοιτοι τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης καὶ μερικοὶ ἑλλήνες καὶ ξένοι ἀρχαιολόγοι.

“Ὅπως πάντα, ἡ ἐργασία ἄρχισε μὲ τὸν ὁλοκληρωτικὸ καθαρισμὸ τοῦ χώρου ἀπὸ τοὺς σωροὺς τῶν χωμάτων, τῶν πεσμένων πετρῶν καὶ τῶν βοτανῶν ποὺ ἰδιαίτερα τὸν πλημμύρισαν ἐξαιτίας τῶν νερῶν ποὺ λιμνάζουν ἢ ἀναβλύζουν ἀπὸ ὑπόγειες φλέβες. Ἀπομακρύνθηκαν μεγάλοι λιθοσωροὶ ἀπὸ τὰ σημεῖα ποὺ ξάπλωσε ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα καὶ διαλύθηκαν ἐκτεταμένοι χωματοσωροὶ ποὺ εἶχαν δημιουργηθεῖ, ἰδιαίτερα στὴν περιοχὴ ἀνασκαφῶν Hogarth, ἀπὸ παλαιότερες ἀνασκαφές. Ὑστερα ἄρχισε ἡ κύρια ἀνασκαφὴ σύμφωνα μὲ τὸ καθορισμένο πρόγραμμα.

ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ NA
ΤΟΥ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑΚΟῦ
TOMEA TOY
ANAKTOPOY (ελκ. 1)

Μὲ ἐπίβλεψη τῆς ἀρχαιολόγου Κατερίνας Κόπακα συνεχίσθηκε ἡ παρακολούθηση καὶ ἀποκάλυψη τοῦ δυτικοῦ σκέλους καὶ τοῦ περιφερικοῦ τμήματος τοῦ NA περιβόλου, ποὺ ἡ ἀρχὴ του βρίσκεται νότια ἀπὸ τὸν Νότιο ἐργαστηριακὸ τομέα τοῦ Ἀνάκτορου. Τώρα ξεκαθαρίσθηκε σ' ὁλόκληρο τὸ περιφερικὸ του τμήμα ποὺ ἀγκαλιάζει τὸ στρογγυλὸ κτίσμα, ποὺ τώρα ἀποδείχθηκε χωρὶς καμιά ἀμφιβολία ὅτι ἦταν πηγάδι ἀρδευτικὸ, τὸ ὁποῖο χρησιμοποιοῦντο γιὰ τὴν ἀντληση νεροῦ γιὰ πότισμα τοῦ ὁπωρόκηπου, ποὺ θὰ ἔκλεινε ὁ περίβολος ἀμέσως νότια ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ πτέρυγα τοῦ ἀνάκτορου καὶ τῆς περιοχῆς τῆς Τυκτῆς κρήνης (πίν. 240α). Τὸ περιφερικὸ τμήμα ποὺ κυκλώνει τὸ στρογγυλὸ πηγάδι εἶχε, ὅπως ἀποδείχθηκε, κατασκευασθεῖ ἤδη στὴ δεύτερη ἀνακτορικὴ φάση, τὴν ὙΜ ΙΑ, ἀπὸ οὐσιαστικὰ ἀποτελεῖ συνέχεια τῆς ἐσωτερικῆς κρηπίδας, τὴν ὁποία δυνάμωσε κατὰ τὴν ὙΜ ΙΒ φάση ὁ ἰσχυρὸς Δυτικὸς περίβολος. Τώρα ἀποδείχθηκε ὅτι ἡ περιφερικὴ κρηπίδα συνεχιζόταν καὶ πέρα ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ πηγαδιοῦ, κάμπτοντας πρὸς τὸ Βορρὰ ὡς τὸ σημεῖο ποὺ σχηματιζόταν ἓνα εἶδος φράγματος. Τὸ τελευταῖο τμήμα εἶχε σκόπιμα καθαίρεθεῖ κατὰ τὴν ὙΜ ΙΒ περίοδο καὶ μόνο τότε κατασκευάσθηκε ἡ εἴσοδος πρὸς τὸ πηγάδι χωρὶς ἄλλο γιὰ νὰ διευκολυνθεῖ ἡ ἀντληση. Ὅπως διαπιστώθηκε κατὰ τὴν προηγούμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο, τὸ νότιο τμήμα τοῦ θωρακίου εἶχε καταστραφεῖ καὶ ἀντικαταστάθηκε μὲ κάποιον πρόχειρον τμήμα, ποὺ ἐξέχει περισσότερο ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο ἀρχικὸ τμήμα, τὸ ὁποῖο, ὅπως φαίνεται, προχωροῦσε κυκλικὰ χωρὶς χωριστὴ εἴσοδο. Μετὰ τὸ γκρέμισμα καὶ τὴν ἰσοπέδωση τοῦ τελικοῦ τμήματος τοῦ περιφερικοῦ περιβόλου, γίνθηκε προσετὸ τὸ πηγάδι ἀπὸ τὰ ἀνατολικά καὶ τότε κατασκευάσθηκε ἡ εἴσοδος μὲ τὶς μονόλιθες παραστάδες γιὰ νὰ διευκολυνθεῖ ἡ ἀντληση τοῦ νεροῦ. Τὸ ὕψος τοῦ στηθαίου, ἔτσι τουλάχιστο ποὺ σῶζεται σήμερα, εἶναι 0.70 - 0.80 μ. Ἡ εἴσοδος ἔχει πλάτος — μετὰ τὴν ἐπανατοποθέτηση τῆς Ν παραστάδας ποὺ εἶχε πέσει καὶ στὴν ἀρχὴ νομίσθηκε γιὰ κατώφλι — 0.75 μ. Καθαρίσθηκε πολὺ καλύτερα τὸ Ν ἡμικύκλιο ποὺ εἶχε πρόχειρα ξανακτισθεῖ καὶ βεβαιώθηκε ὅτι πάτησε σὲ ὑπόλειμμα τοῦ ἀρχικοῦ θωρακίου, ποὺ ἀποτελοῦσε μέρος κανονικοῦ κύκλου. Ἡ ἀντληση τοῦ νεροῦ στὴν τελικὴ φάση φα-

νερά γινόταν ἀπὸ τὴν εἴσοδο, γιατί τὴν ἀνακαλύφθηκε ὅτι στὸ χαμηλὸ στρώμα εἶχε κτισθεῖ ἡμικυκλικὸς τοῖχος πὺλ τὸ κοῖλο του ἔβλεπε πρὸς τὴν εἴσοδο καὶ πὺλ τὰ ἄκρα του προχωροῦσαν κάτω ἀπὸ τὸ κυκλικὸ θωράκιο. Τὸ τοιχίο αὐτὸ ἔκλεισε τὸ σημεῖο ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀνάβλυζε — καὶ ἐξακολουθεῖ ἀκόμα νὰ ἀναβλύζει — τὸ νερό. Ἔτσι ἡ ἀντλησὴ του ἀπὸ τὴν εἴσοδο ἦταν πολὺ εὐκολή. Ἰσως τὸ κτίσμα ἀντιπροσωπεύει τὴν ἀρχικὴ κατὰστασι, πρὶν ἀπὸ τὸ κτίσιμο τοῦ περιφερικοῦ θωρακίου. Ἡ πρὸς τὸ φράγμα καμπὴ τοῦ περιβάλου ἴσως σημαίνει ὅτι στὸ σημεῖο αὐτὸ δημιουργοῦνταν ἡ εἴσοδος τοῦ σύμφωνα μὲ τὴν ὑπόθεσι περιβάλου τοῦ ὁπωρόκηπου. Στὴν περίπτωσι αὐτὴ θὰ πρέπει σὲ ὀρισμένη ἀπόστασι νὰ ἀνακαλυφθεῖ τὸ ἀπέναντι σκέλος, μὲ ἐνδιάμεσι τὴν κύρια εἴσοδο. Αὐτὸ θὰ δειχθεῖ μὲ τὴ μελλοντικὴ ἔρευνα.

Ἀπὸ τὴν πρὸς τὰ βόρεια καμπὴ τῆς κρηπίδας τοῦ περιφερικοῦ περιβάλου, μὲ κατεῦθυνσι τὸ Νότο, βρέθηκε συνδετικὸς τοῖχος μικροῦ πάχους πὺλ προχωρεῖ λίγο λοξά. Δὲν ἀποδείχθηκε ὅτι συνάπτεται μὲ τὴν περιφερικὴ κρηπίδα. Διερευνήθηκε πὺλ πέρα ὁ λεγόμενος ἐσωτερικὸς περίβολος, μονὴ σειρά ἀπὸ πέτρες πὺλ ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ φράγμα στὸ ὁποῖο κατὰλλε ἡ περιφερικὴ κρηπίδα, προχωροῦσε πρὸς τὸ Βορρά μὲ πλατιὰ καμπύλη καὶ τελικὰ γύριζε μὲ ὀρθὴ γωνία πρὸς τὸ ἰσχυρὸ δυτικὸ σκέλος τοῦ περιβάλου, ἀφήνοντας πλατιὰ εἴσοδο στὸν ἐσωτερικὸ χῶρο, ὅπου βρίσκεται τὸ πηγάδι (πίν. 241β). Τὸ γωνιακὸ ἀντέρεισμα ἀπὸ τὴ γωνία πὺλ προσέχει κατὰ τὴν ἀρχὴ τοῦ περιφερικοῦ τμήματος τοῦ περιβάλου ὡς τὸ πηγάδι, πὺλ σημειώθηκε στὸ ἀρχικὸ σχέδιο τῆς κάτοψης, ἀποδείχθηκε πολὺ πρόχειρα κτισμένο καὶ βασισμένο σὲ πεσμένες πέτρες τοῦ παχιοῦ Δ σκέλους. Γι' αὐτὸ διαλύθηκε καὶ ἀποκαλύφθηκαν σὲ ἔκτασι οἱ πεσμένες πέτρες, οἱ ὁποῖες καθαρίσθηκαν καὶ φωτογραφήθηκαν *in situ* (πίν. 241α). Οἱ πέτρες ἦταν διαφορετικὲς στὸ νότιο τμήμα (πίν. 241β) καὶ διαφορετικὲς στὸ βόρειο καὶ πολὺ πιθανὰ στρώθηκαν κατὰ τὶς δυὸ διαδοχικὲς καταστροφὲς τοῦ τέλους τῆς ὙΜ ΙΑ καὶ τῆς ὙΜ ΙΒ περιόδου. Ἀποδείχθηκε ὅτι προῆλθε ἀπὸ πτώσι ἡ σειρά τῶν πετρῶν πὺλ προχωροῦσε παράλληλα μὲ τὴ μονὴ σειρά τοῦ ἐσωτερικοῦ περιβάλου καὶ γι' αὐτὸ διαλύθηκε. Στὸ ἀμέσως ἔξω ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ πηγαδιοῦ ἰσοπεδωμένο τμήμα τῆς περιφερικῆς κρηπίδας ἀποκαλύφθηκε ἀπαγωγὸς ὀχετὸς ὑπερεκχείλισης μὲ κατεῦθυνσι ἀπὸ τὰ δυτικὰ πρὸς τὰ ἀνατολικά, ὁ ὁποῖος ἐξασφάλιζε νὰ μὴ πλημμυρίζει τὸ νερὸ τοῦ πηγαδιοῦ. Κάλυμμά του ἦταν μεγάλὴ παρολιθικὴ πλάκα.

Ἀμέσως νότια τοῦ περιφερικοῦ τμήματος τοῦ περιβάλου ἀποκαλύφθηκε ἄλλος περιφερικὸς, λίγο ἀκανόνιστος, τοῖχος τοῦ ὁποῖου ὁ ρόλος λειτουργίας φάνηκε μόνον ὅταν ἀργότερα ἀποκαλύφθηκε ἓνα σύστημα κατὰβας ἀπὸ τὸ Ν ψηλότερο ἄνδρὸ μέσα ἀπὸ ἓνα πολυγωνικὸ κτήριο πὺλ πάνω του ἀναδιπλωνόταν τὸ στενὸ πέρασμα καθόδου. Πραγματικά, ὕστερα ἀπὸ τὴν ὁλοκληρωτικὴ διάλυσι ἐκτεταμένων λιθοσωρῶν μὲ κατεῦθυνσι ἀπὸ Α πρὸς Δ, ὡς τὴ μεγάλη ἐλιά, πὺλ ξάπλωναν σὲ μεγάλὴ ἔκτασι τῆς Ν περιοχῆς τοῦ ψηλότερου

ισόπεδου, αποκαλύφθηκε μακρὸς καὶ παχὺς —1.10μ. — ἀντερεισματικὸς τοῖχος, ὁ ὁποῖος ἀνιχνεύθηκε, χωρὶς ἀκόμη νὰ ἀνασκαφεῖ παρὰ μόνον ἓνα ἀρκετὰ μακρὸ τμήμα νότια ἀπὸ τὸν περιφερικὸν περίβολο, νὰ προχωρεῖ μέσα ἀπὸ νεωτερικοὺς λιθοσωροὺς σχεδὸν ὡς τὸ σημερινὸ κοινοτικὸ δρόμο ποὺ περνáει ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ ὄριο τοῦ Ἀνάκτορου. Ἔτσι ὁ μακρὸς αὐτὸς τοῖχος, ὅχι βαθιὰ θεμελιωμένος, ἀντιστηρίζει τὸ ἐκτεταμένον Νότιο ἰσόπεδο ποὺ βρίσκεται ἀμέσως βόρεια ἀπὸ τὰ σπίτια τοῦ ΝΔ λόφου τοῦ Ἀγίου Ἀντωνίου, συγκεκριμένα τὰ σπίτια Δ - Ζ. Ἡ κατáβαση στὸ χαμηλότερο ἐπίπεδο τοῦ περιβόλου γινόταν ἀπὸ τὸ πολυγωνικὸ ἢ μάλλον τραπεζοειδὲς κτήριον ποὺ ἀναφέραμε, πάνω στὸ ὅποιο τὸ πλακόστρωτο μονοπάτι καθόδου ἀναδιπλώνεται γύρω ἀπὸ μεσαῖο διαχώρισμα. Στὸ ξεκίνημα διαμορφώνεται — στὴν περιοχὴ τῆς ἐλιάς — χῶρος μὲ τοξόμορφο σχῆμα. Τὸ δένδρο ἐμποδίζει νὰ σχηματίσει ἀκόμη κανεὶς ὁλοκληρωτικὴ εἰκόνα τοῦ συστήματος κατáβασης. Στὴ ρίζα τοῦ ἀντερεισματικοῦ τοίχου, ἀνατολικά ἀπὸ τὴν κάθοδο, φάνηκε ἄλλος τοῖχος παλαιότερος, ἴσως τῆς ΥΜ ΙΑ περιόδου, ἀν κρίνει κανεὶς ἀπὸ τὴν κεραμεικὴ ποὺ τὸν συνοδεύει. Προχωρεῖ λίγο λοξὰ πρὸς Α - ΝΑ κατεύθυνση καὶ ἴσως χάνεται κάτω ἀπὸ τὸν μακρὸ νότιο ἀντερεισματικόν, ὁ ὁποῖος, ὅπως δείχθηκε, προχωρεῖ μὲ τὴν ἴδια κατεύθυνση καὶ πέρα ἀπὸ τὴ μεγάλη ἐλιά καὶ τὴν ἐκεῖ στρωμένη μὲ μικρὰς πέτρες τοξοειδὴ σφήνα. Στὸ νότιο ψηλότερον ἄνδηρον φάνηκαν μερικοὶ τοῖχοι, ὅχι σὲ μεγάλο βάθος, ἀλλ' ἀκόμη εἶναι πρόωρον νὰ διαγνώσει κανεὶς ἂν καὶ στὸ ἰσόπεδο αὐτὸ ξάπλωναν οἱ ἀνακτορικοὶ κῆποι ἢ ἂν ὑπῆρχαν σ' αὐτὸ καὶ ἐργαστηριακὲς ἐγκαταστάσεις. Χρειάζεται ἀκόμη πολλὴ ἐργασία γιὰ τὴ διασάφηση τῶν νότιων αὐτῶν ἐγκαταστάσεων.

Ἐξακολούθησαν νὰ βρίσκονται πάρα πολλὰ κομμάτια τῶν σκευῶν αὐτῶν ποὺ χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τὴν ἀντήληση τοῦ νεροῦ, φανερά γιὰ τὸ πότισμα τῶν ὀπωροδένδρων ποὺ χρειαζόνταν ἄφθονο νερό. Τὰ περισσότερα ἀνήκαν στὴν κατηγορίαν τῶν χαναναϊκῶν ἀμφορέων, πολὺ χαρακτηριστικοῦ τύπου, ποὺ ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή ξεχώρισε ἀπὸ τὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ — ὠχροκίτρινου καὶ ὠχροπράσινου —, ἀπὸ τὸ ὀξυπύθμενον σχῆμα ποὺ κατáλγηε κάτω σὲ κόμψο, δίσκο, κουμπὶ ἢ αἰχμηρὴ μύτη, ἀπὸ τὸ στρογγυλὸ χεῖλος καὶ τὴν κοιλαινώμενη βάση τοῦ λαιμοῦ, τέλος ἀπὸ τὶς γωνιούμενες λαβὲς ποὺ ἐπιάναν ἀπὸ τὴ μέση τοῦ λαιμοῦ στὸν ὄμο. Τόσο εὐρύχωρα ἀγγεῖα ἦταν πολὺ κατáλληλα γιὰ ἀντήληση καὶ οἱ γωνιώδεις λαβὲς βοηθοῦσαν πολὺ στὸ κρέμασμά τους. Ἀπὸ τὴ χαναναϊκὴ περιοχὴ ἐφθοναν ἄφθονοι, φυσικὰ γιὰ τὸ περιεχόμενό τους, ποὺ ἴσως νὰ ἦταν ἐξαιρετικὸ κρασί ἀρωματισμένον μὲ ρετσίνα τῶν κέδρων τοῦ Λιβάνου. Ἀργότερα παρακολουθοῦμε τὴν ἄφθονη εἰσαγωγὴ τους τόσο στὴν Αἴγυπτον, ὅπου σὲ τοιχογραφίες παριστάνονται ἀποθηκευμένοι σὲ πολλὰς ἀλλεπάλληλες σειρὰς, ὅπως καὶ στὴ μυκηναϊκὴ περιοχὴ. Γιὰ τὰ τελευταῖα γράφηκε ἰδιαιτέρη μελέτη, ἀπὸ τὴν Virginia Grace. Παράλληλα χρησιμοποιοῦνταν γιὰ τὴν ἀντήληση καὶ ἀμφορεῖς, μεγάλες πρόχοι καὶ κάδοι τοπικῆς παρα-

γωνίῃς, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸν πηλό, τὸ σχῆμα καὶ τὴν τεχνικὴ τους μὲ τὴν κυματιστὴ ἐπιφάνεια καὶ τὶς κολλητὲς ἀπὸ δυὸ ραβδιά λαβές. Κομμάτια ἀπὸ ὅλα αὐτὰ τὰ ἀντλητικὰ σκεύη βρέθηκαν μέσα στὸ πηγάδι, καὶ σὲ βαθιὲς σχετικὰ ἐπιχώσεις σ' ὁλόκληρὴ τὴν ἔκταση τοῦ περιφερικοῦ περιβάλου, στὴν κρηπίδα τοῦ γκρεμισμένου καὶ ἰσοπεδωμένου τμήματος, στὸν ἀγωγὸ ὑπερεκχείλισης, στὴν περιοχὴ τῶν νοτιότερων κατασκευῶν, στὸν ἐσωτερικὸν περιβάλο καὶ στὸ στρώμα τῶν πεσμένων ἀπὸ τὸ Δ σκέλος ἄφθονων πετρῶν.

Ἀπὸ τὰ λοιπὰ σκεύη ἀξίζει νὰ ἀναφερθοῦν: ἀπὸ τὸ πηγάδι μεγάλο τμήμα τοξοειδοῦς λαβῆς μὲ κωνικὴ ἀπόφυση, κυπελλόμορφο σκεῦος μὲ ἐξωτερικὴ καὶ ἐσωτερικὴ μαῦρη ταινία, λαιμὸς τροχαλίσχημος λεπτοῦ ἀγγείου μὲ στόμιο ποῦ ἔχει ταινιωτὸ περιχέλωμα· ΒΑ ἀπὸ τὸν τοῖχο τοῦ πηγαδιοῦ: κομμάτι μικροῦ ἀνοικτοῦ ἀγγείου μὲ ὀριζόντιες φλεβώσεις· ἀπὸ τὸ στρώμα πάνω ἀπὸ τὸ κατώφλι τοῦ πηγαδιοῦ: χεῖλος κάδου καὶ πλακουτσωτὸ πόδι χύτρας· στὴν ἐπίχωση τῆς γκρεμισμένης περιφερικῆς κρηπίδας, μπροστὰ ἀπὸ τὸ κατώφλι: λαβὴ μὲ ράχη μικρῆς πρόχου ἢ οἰνοχόης, δυὸ συναρμοζόμενα κομμάτια βάσης ἀγγείου μικροῦ καὶ δυὸ κομμάτια συναρμοστὰ βαθιᾶς κυάθου μὲ αὐλακωτὴ ριπιδοειδὴ διακόσμηση ποῦ θυμίζει ἀχιβάδα· Νότια ἀπὸ τὸν περιφερικὸν περίβολο: λαβὴ κουτάλας (ἀρύταινας), τμήμα ἀπὸ κωνοειδὲς σκέπασμα ἀγγείου μὲ κομπωτὴ ἀπόληξη, τμήματα στομιῶν δυὸ διαφορετικῶν πρόχων μὲ τροχαλίσχημο λαιμὸ καὶ ταινιωτὸ περιχέλωμα ἢ οἰνοχοῶν, ἐπίσης τμήμα ἀμφίκυρτης δισκοειδοῦς ἀγνύθας μὲ κεντρικὴ τρύπα καὶ μικρὸ κομμάτι ἀπὸ τὸ ἀνοιγμα μικροῦ τρίτωνα· ἀπὸ τὴν ἐπίχωση ΝΑ τοῦ περιφερικοῦ περιβάλου: τμήματα συναρμοζήσιμα τριῶν διαφορετικῶν ἀγγείων, τμήμα κάθετης λαβῆς κυλινδρικῆς τομῆς, κομμάτια χονδρῶν πύλων καὶ κάδων, πόδι χύτρας καὶ δυὸ μικροὶ τριπτήρες· σὲ ἐπιφανειακὸ στρώμα λίγο ἀνατολικότερα: ὁλόκληρὴ μεγάλῃ ἀχιβάδα καὶ ἀναδιπλούμενη λεπτὴ λαβὴ ἑλληνιστικῆς κύλικας· στὸ Β ἄκρο τῆς γκρεμισμένης περιφερικῆς κρηπίδας: κομμάτι γυάλινης λοπάδας μὲ ἀνάγλυφες ραβδώσεις ἑλληνορωμαϊκῶν χρόνων· ἀπὸ τὸν καθαρισμὸ τῶν τοίχων Ν ἀπὸ τὸν περιφερικὸν περίβολο: περιφερικὴ ταινία ὑπόβαθρου ἀγγείου μὲ περιχαράξεις, τμήματα ἀγγείων μεγάλου μεγέθους, τμήματα ἀπὸ τὸ χεῖλος καὶ τὸ λαιμὸ πιθαριοῦ, κυρτεπίπεδο πόδι χύτρας μὲ διακοσμητικὰς κάθετες χαραγές, τμήμα λαβῆς πρόχου κυλινδρικῆς τομῆς.

Ἀνάμεσα στὶς πεσμένες πέτρες τοῦ ἐσωτερικοῦ περιβάλου συλλέχθηκαν: χεῖλος καὶ λαβὴ ἀμοφορέων καὶ μέρος ἀπὸ πάτο μικροῦ πιθαριοῦ μὲ τριπλὴ ἀναθύρωση· κατὰ τὴ διάλυση τοῦ ψευδοαντρεϊσματικοῦ τοίχου τοῦ πηγαδιοῦ βρέθηκαν πλακωτὲς λαβὲς ἀμοφορέων καὶ τμήματα πρόχου. Στὸ κάτω ΥΜ ΙΑ στρώμα τῶν πεσμένων κάτω ἀπὸ τὸν παραπάνω τοῖχο ποῦ διαλύθηκε συλλέχθηκαν: τμήμα πάτου ἀγγείου μὲ διπλὴ ἀναθύρωση, τμήμα ἀπὸ περιχέλωμα λοπάδας μὲ μαῦρη ταινία ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ καὶ μικρὸς τριγωνικὸς τριπτήρας· ἐπίσης πάτος ἀγγείου μὲ βύθισμα ἀπὸ κάτω καὶ περιφερικὸ δακτύλιο,

λαβή πρόχου καὶ τμήμα λοπάδας με ὀριζόντια ἀναδιπλούμενη σὲ ὀξεία γωνία λαβή. Ἀπὸ τὸ κάτω στρώμα τῶν πεσμένων λίθων τοῦ ἐσωτερικοῦ περιβόλου συλλέχθηκαν ἀκόμη: δυὸ τριγωνικὰ πόδια χύτρας, τμήματα μικρῶν λαβῶν κυλινδρικής τομῆς, λαβὴ πεπιεσμένη με πρόσφυση στὸ χεῖλος κυάθου με ἐσωτερικὴ ἀναθύρωση καὶ τμήμα λαβῆς ἀμφορέα. Στὸ στρώμα κάτω ἀπὸ τὶς πεσμένες πέτρες τοῦ ἐσωτερικοῦ περιβόλου δὲν βρέθηκαν κομμάτια χαναναϊκῶν ἀμφορέων. Ἀπὸ ἐκεῖ συλλέχθηκαν τμήματα λαβῶν πρόχων κυλινδρικής τομῆς, πόδι χύτρας μέσου μεγέθους, τμήμα χείλους καὶ καιμοῦ πιθαριοῦ με σχοινοειδὴ διακόσμηση, τμήμα τοξοειδοῦς λαβῆς κυλινδρικής τομῆς ἀπὸ ἀμφορέα καὶ ἄλλης πεπλατυσμένης ἀπὸ ἀμφορέα ἢ πρόχου, ἐπίσης μικρῆς πρόχου τμήμα με ἐπίχρισμα πορτοκαλὶ καὶ κομμάτι ἀπὸ χεῖλος λεκανίδας με γλωσσοειδὴ ἀπόφυση.

Κατὰ τὴ διάλυση τοῦ ἐκτεταμένου Ν λιθοσωροῦ ποὺ σκέπαζε τὸν μακρὸ ἀντερεισματικὸ Α - Δ, τοῦχο τοῦ Ν ἰσόπεδου, συλλέχθηκε σιδερένιο ἄγκιστρο ἴσως ὕνιου ἀρότρου. Ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τοῦ ἴδιου τοίχου προῆλθαν κομμάτια λαβῶν ἀμφορέων ἢ πρόχων κυλινδρικής τομῆς, λαβὴ καὶ μέρος χείλους πρόχου ἢ οἰνοχόης, ἄλλα τμήματα στομίων ἀμφορέων, πάτος ἀγγείου με βάθυσμα ἀπὸ κάτω καὶ κομμάτια ἀπὸ κόκαλα ζώων. Κατὰ τὴ διάλυση ἐπιφανειακοῦ τοίχου Ν τοῦ περιφερικοῦ περιβόλου μαζεύτηκαν τὰ κομμάτια ἐνὸς ἀμφορέα, τὰ κομμάτια δυὸ πάτων με βάθυσμα καὶ περιφερικὸ δακτύλιο ἀπὸ κάτω καὶ τμήματα πρόχων ἢ ἀμφορέων ἀπὸ τὰ τοιχώματα. Κοντὰ στὸ τέρμα τοῦ γκρεμισμένου περιφερικοῦ περιβόλου συλλέχθηκαν τμήμα ἀπὸ τὸ καιμὸ ἀμφορέα, μέρος κυλινδρικής λαβῆς, πάτος με βύθισμα καὶ περιφερικὸ δακτύλιο ἀπὸ κάτω καὶ δυὸ κομμάτια πλατιοῦ κόκαλου. Σὲ ἐπίχωση Β τοῦ πηγαδιοῦ βρέθηκε μεγάλο τμήμα λαβῆς, ἴσως πρόχου, τριγωνικὸς τριπτῆρας καὶ κομμάτι σαγονιοῦ αἰγοειδοῦς

Κατὰ τὴν παρακολούθηση τοῦ μακροῦ Ν ἀντερεισματικοῦ τοίχου τοῦ Ν ἰσόπεδου συλλέχθηκαν: Πολλὰ κομμάτια μεγάλων ἀγγείων κοινῆς κεραμεικῆς, ὅστρακα με ἐξωτερικὴ καὶ ἓνα με ἐσωτερικὴ στολίδωση, λαβὴ πεπλατυσμένη ποὺ στενεύει κάτω πολὺ στὴν πρόσφυση, ἴσως πρόχων με πάτο με βάθυσμα καὶ περιφερικὸ δακτύλιο, τμήματα λαβῶν ἀμφορέων κυλινδρικής τομῆς, τμήμα στομίου μεγάλου ἀμφορέα με περιχέλιωμα, τμήμα κρουνοῦ ληνοῦ. Στὴν ἐπίχωση τῆς Β πλευρᾶς τοῦ ἴδιου τοίχου συλλέχθηκαν δυὸ κομμάτια ἀπὸ τὸ περιχέλιωμα μικρῶν ἀγγείων με ἐξωτερικὴ ἀναθύρωση, τμήμα κυλινδρικής λαβῆς πολὺ μικροῦ ἀγγείου, τμήμα κυλινδρικής λαβῆς πρόχου, τμήμα λαβῆς κυλινδρικής ἀμφορέα με μέρη τῶν λαβῶν με κεντρικὴ ράβδωση, τμήμα κνήμης ζώου με ἄρθρωση καὶ ἐπιφανειακὰ χεῖλος γυάλινου ἑλληνορωμαϊκοῦ ἀγγείου. Στὴν ἐπίχωση ἀμέσως νότια ἀπὸ τὸν ἴδιο τοῦχο συλλέχθηκαν: τμήμα στομίου ἀμφορέα με ἐσωτερικὴ ἀναθύρωση, τμήμα κυλινδρικής λαβῆς πρόχου, ἄλλης λαβῆς με ἐξωτερικὴ ράβδωση καὶ ἐσωτερικὴ αὐλάκωση, τμήμα ἀνοικτοῦ ἀγγείου με πρόσφυση λαβῆς, τμήμα μικρῆς τοξοειδοῦς λαβῆς, μέρος ἀπὸ τὴν

παρεῖα ἀγγείου μὲ γραπτὴ στολίδωση. Σὲ ἐπιφανειακὸ Ν στρῶμα συλλέχθηκε ἀναδιπλωμένη λεπτὴ λαβὴ ἐλληνιστικῆς κύλικας ὁμοίας μὲ αὐτὴν ποὺ περισυλλέχθηκε καὶ ἀπὸ τὸ λιθοσωρὸ τῆς ἐλιᾶς μεγάλο κομμάτι ἐλαφρόπετρας.

Ἀπὸ τὴν τοξοειδῆ σφῆνα προέρχονται κομμάτια μεγάλης κοινῆς κεραμικῆς καὶ πιθαριῶν, στόμιο ἀμφορέα καὶ ὀριζόντια λαβὴ ἴσως λεκανίδας, ἐνῶ νότια ἀπ' αὐτὴ μαζεύτηκε τμῆμα ἀπὸ τὸν πάτο λεπτοῦ ἀγγείου μὲ βάθυσμα καὶ δακτύλιο κάτω. Στὸ λιθοσωρὸ τῆς ἐλιᾶς συλλέχθηκε κομμάτι λαιμοῦ πύθου μὲ ἐπιπεδωμένο χεῖλος, πολὺ μεγάλου, μάλλον ἐλληνορωμαϊκῶν χρόνων. Ἀπὸ βαθύτερο στρῶμα Β τῆς σφῆνας συλλέχθηκαν: τμῆμα κυλινδρικῆς λαβῆς ἀμφορέα, ἄλλης μὲ κεντρικὸ αὐλάκι, τμῆμα τοξωτῆς λαβῆς μὲ κεντρικὴ ράβδωση καὶ δυὸ παράπλευρες σειρὲς ἀπὸ μικρὲς διακοσμητικὲς τρύπες, τμῆμα ὀριζόντιας τοξωτῆς λαβῆς καὶ μιὰ ἀχιβάδα. Ἀπὸ τὴ Β πλευρὰ τῆς σφῆνας συλλέχθηκαν κομμάτια ἀπὸ μεταγενέστερα πιθάρια. Στὴν πύθον πέρα περιοχὴ ἀνατολικά ἀπὸ τὴν γκρεμισμένην κρηπίδα τοῦ περιφερικοῦ τοίχου συλλέχθηκαν: πάτοι καὶ τοιχώματα μὲ τοὺς πάτους μὲ ἀπὸ κάτω βύθισμα καὶ περιφερικὸ δακτύλιο, κομμάτι ἀπὸ τὴ ζώνη ὑπόβαθρου ἀγγείου ὁμοίου μὲ αὐτὸ ποὺ σημειώθηκε, μὲ δυὸ διακοσμητικὲς αὐλακώσεις, λεπτὸ ὄστρακο μικροῦ ἀγγείου μὲ πορτοκαλὶ ἐπίχρυσμα ἐσωτερικά. Κατὰ τὸ ξεκαθάρισμα τοῦ βαθιοῦ ΒΑ - ΝΔ τοίχου μαζεύτηκε κομμάτι ἀμφορέα μὲ πρόσφυση λαβῆς καὶ κομμάτι λαβῆς κυλινδρικῆς. Ἀνατολικά ἀπὸ τὸν τοῖχο αὐτὸ δυὸ ὄστρακα μὲ πορτοκαλὶ ἐπίχρυσμα, τμῆμα πολὺ λεπτοῦ πάτου ἀγγείου μὲ βάθυσμα καὶ περιφερικὸ δακτύλιο μὲ ἐσωτερικὸ ἐπίχρυσμα, τμῆμα πλακουσσωτῆς λαβῆς μὲ ράχη, ἐπίχρυστης, τμῆμα ἀπὸ περιχέλωμα καὶ ὄστρακα ἀγγείου ἴσως μὲ πάτο μὲ βάθυσμα καὶ περιχέλωμα.

Κατὰ τὴν ἐκκαθάριση τοῦ θεμελιακοῦ τοίχου ποὺ προχωρεῖ κάτω ἀπὸ τὸ Νότιο ἀντερεισματικὸ συλλέχθηκαν 5 κομμάτια ἀγγείων μὲ μέρη τῶν πάτων τοὺς μὲ στολιδωτὴ γραπτὴ διακόσμηση, τμῆμα λαιμοῦ καὶ τοιχώματος πρόχου, θάλασσαν ὄστρεο καὶ κόκαλα ζώων. Ἐπίσης Α τοῦ ΒΑ - ΝΔ τοίχου κομμάτι πάτου καὶ μέρος ἀπὸ τὸ τοίχωμα ἀμφορέα. Σὲ βαθύτερο στρῶμα τοῦ τοίχου ποὺ προχωρεῖ κάτω ἀπὸ τὸν μακρὸ Α - Δ ἀντερεισματικὸ τοῦ νότιου ἰσόπεδου συλλέχθηκαν μέρος κυπέλλου τύπου tumbler, λαβὴ ἀμφορέα μὲ αὐλάκωση, τμῆμα παρεῖας ἀγγείου μὲ γραπτὴ στολίδωση, τμῆμα λαβῆς καὶ μέρος τοῦ τοιχώματος μεγάλου ἀμφορέα, κομμάτι ἀπὸ τὸ σῶμα πιθαριοῦ καὶ τέλος δυὸ μεγάλοι κυνόδοντες ζώου καὶ κόκαλα μικρῶν ζώων.

ΕΡΕΥΝΑ ΔΕΛΤΙΚΗΣ
ΑΥΛΗΣ ΤΟΥ
ΑΝΑΚΤΟΡΟΥ (εἰκ. 2)

Στὴν περιοχὴ τῆς δυτικῆς αὐλῆς ἡ ἔρευνα συνεχίσθηκε, μὲ τὴν παρακολούθηση τῆς τελειοφοίτου Στέλλας Χρυσουλᾶκη μὲ κύριον σκοπὸ τὴν ἀποκάλυψη τῆς πρόσβασης πρὸς τὸν ΒΔ λόφο καὶ τὴν ἐξερεύνηση τῶν παλαιοανακτορικῶν καὶ νεοανακτορικῶν ἐγκαταστάσεων. Τελικὰ ἀποδείχθηκε

ἡ διαδοχὴ τριῶν προσβάσεων πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση, ἀλλ' ἄνισου πλάτους καὶ διαφορετικῆς θέσης καὶ διάστρωσης: Μιᾶς παλαιοανακτορικῶν χρόνων ποὺ σχηματίσθηκε ἀνάμεσα τοῦ Δ τοίχου τοῦ παλαιοανακτορικοῦ οἰκήματος ποὺ ἀνακαλύφθηκε κάτω ἀπὸ τὸ νεοανακτορικὸ δάπεδο τῆς αὐλῆς καὶ ἄλλου βαθυοῦ παχιοῦ τοίχου ποὺ ἀποκαλύφθηκε κάτω ἀπὸ τὴ νεοανακτορικὴ διάβαση (πίν. 242α - β). Ἐνας ἀναβαθμὸς ξεχώρισε κάτω ἀπὸ τὸν Α τοῖχο τῆς τελικῆς νεοανακτορικῆς διάβασης. Ἡ κεραμεικὴ τοῦ βάθους ἦταν καθαρὰ παλαιοανακτορικὴ. Τὸ Δ σκέλος ἐκαμπτε στὸ Ν ἄκρο του σὲ ὀρθογώνια γωνία πρὸς τὰ δυτικά. β) Νεοανακτορικὴ ΥΜ ΙΑ διάβαση ποὺ μετατοπίσθηκε δυτικότερα, μὲ πλατὺ προδομικὸ χῶρο, ὁ ὁποῖος ἀποτελέσθηκε μὲ τοῖχο ποὺ πάτησε μὲ ἐλαφρὴ ἀπόκλιση πᾶνω στὸν Α παλαιοανακτορικὸ γιὰ νὰ κάμψει σὲ ὀρθή γωνία δυτικότερα καὶ νὰ σχηματίσει ἔτσι τὸ Α σκέλος τῆς νεοανακτορικῆς διάβασης τῆς ΥΜ ΙΑ περιόδου, ἐνῶ τὸ Δ σκέλος κατασκευάσθηκε ἀκόμη δυτικότερα (πίν. 243α). Ἡ ἐπίχωση ἦταν τοῦ τέλους τῶν ΥΜ ΙΑ χρόνων, φυσικὰ μὲ ὕστρακα ΜΜ ΙΙΑ καὶ Β καὶ ἀκόμη παλαιότερα. Ἡ διάβαση μὲ πλαγιαστὰ ἐπίπεδα πλάτους 1.70 μ. ἀνέβαινε ὁμαλὰ πρὸς τὴν ΒΔ κλιτὺ τοῦ λόφου. γ) Ἡ τελικὴ διόδος τῶν ΥΜ ΙΒ χρόνων κατασκευάσθηκε μὲ σκέλη ποὺ ἐπικάθισαν ἐπάνω στὸ Δυτικὸ καὶ τὸ Ἀνατολικὸ σκέλος τῆς προηγούμενης φάσης, ἀλλ' αὕτῃ τῇ φορὰ τὸ ἀνατολικὸ προχώρησε κατευθεῖαν πρὸς τὸ Νότο, ἀφήνοντας μόνον στενὸ πέρασμα πρὸς τὸ κατώτερο ἰσόπεδο τῆς Δυτικῆς αὐλῆς, στὴ ρίζα τοῦ α' ἀντε-ραιοματικῶ τοίχου τοῦ πλακόστρωτου ἰσοπέδου (πίν. 243β). Τὸ Α σκέλος στὸ νότιό του τμήμα δὲν ἔχει βαθὺ θεμέλιο, καὶ αὕτῃ τῇ φορὰ δὲ σχηματίζεται πλατὺς προδομικὸς χῶρος. Τὸ πλάτος τῆς διόδου ἐξακολούθησε νὰ εἶναι 1.70 μ. καὶ ἀπὸ τὰ διαστρωμένα μὲ πιλητὸ κονίαμα κεκλιμένα ἐπίπεδα σώθηκαν μόνον τὰ ψηλότερα καὶ ὄχι ὀλοκληρωτικά. Ἡ ἀρχὴ τῆς ράμπας σχηματιζόταν ἀμέσως ἀπέναντι ἀπὸ τὸ ἄνοιγμα πρὸς τὸ κάτω ἰσόπεδο τῆς Δυτικῆς αὐλῆς καὶ στὸ Δ σκέλος ὑπῆρχε ἐκεῖ ἄλλο ἄνοιγμα ἐπικοινωνίας πρὸς τὰ δυτικά. Νότιος τοῖχος ἀποτελοῦσε τὸ ὄριο τῆς διάβασης, ἀλλὰ ἡ ἔρευνα δὲν τέλειωσε ἀκόμη στὸ σημεῖο ἐκεῖνο. Ἀπὸ τὰ κεκλιμένα ἐπίπεδα σώζονται δύο μὲ μικρὰ τοιχία ποὺ συγκρατοῦν τὶς νότιες ἀπολήξεις τους καὶ μὲ κατὰ ἓνα μέρος διατηρούμενη τὴ λατὺπη ποὺ ἀποτελέσει τὸ ὑπόστρωμα.

Οἱ ἐπιχώσεις καὶ τὸ περιεχόμενό τους παρακολούθηθηκαν κατὰ στρώματα. Στὸ Δ καὶ Α σκέλος διακρινόταν καθαρὰ ἡ ἐπαλληλία τῶν τοίχων τῶν δυὸ νεοανακτορικῶν φάσεων. Τὸ παλαιοανακτορικὸ δυτικὸ σκέλος, κτισμένον μὲ ἀσπριδερὴ πέτρα, εἶχε ἀποκοπῆ σὲ μικρὸ ὕψος κατὰ τὴν κατασκευὴ τῆς νεοανακτορικῆς διάβασης. Στὶς τελικὲς στρώσεις τῆς διάβασης διακρινόταν καθαρὰ ἡ στρώση τῶν σπαστῶν σκληρῶν πετρῶν, τὸ μαλακὸ στρώμα ἀπὸ καστανοκόκκινο χῶμα ποὺ πρόκυψε ἀπὸ τὴ διάλυση καμένων πλῖθων καὶ οἱ ἄφθονες πεσμένες μεγάλες πέτρες τῶν τοιχωμάτων. Τὸ σκαλοπάτι, ποὺ εἶχε φανεῖ τὴν προηγούμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο στὴ διάβαση, ἀποδείχθηκε ὅτι ἦταν πεσμένη

πλάκα, διαστάσεων 0.37×0.23 μ. καὶ βγῆκε ἀπὸ τῆ θέσης της. Ὁ μεγάλος λιθοσωρὸς τῆς διάβασης διαλύθηκε καὶ τότε μόνο φάνηκε τὸ Δ σκέλος τῆς ΠΑ διάβασης.

Ἡ κεραμικὴ καὶ τὰ ἄλλα ἀντικείμενα ποὺ περισυλλέχθηκαν κατὰ τὴν ἐξερεύνηση τῶν διαδοχικῶν διαβάσεων ποὺ ὁδηγοῦσαν πρὸς τὴν πλαγιὰ τοῦ ΒΔ λόφου ἦταν τὰ ἀκόλουθα: Στὴν πάνω ἐπίχωση τῶν κάθετων τοίχων πρὸς τὸν Ν τοῖχο τοῦ πρώτου ἀνδῆρου ποὺ εἶχαν πέρυσι φανεῖ περισυλλέχθηκαν σιδερένια σφῆνα καὶ δυὸ ἀγνύθες, μιά τοῦ παραλληλεπίπεδου τύπου καὶ μιά τοῦ δισκόμορφου ἀμφίκυρτου μὲ κεντρικὴ τρύπα. Ἀπὸ τῆ μέση ἐπίχωση προέρχονται: τμῆμα ταινιόσχημης λαβῆς μὲ δισκοειδῆ κάτω ἀπόληξη, δυὸ τεμάχια χονδροῦ ἀγγείου μὲ σχοινίνη ἐμπέστη διακόσμηση, ἐπίσης τμῆμα πεπλατυσμένης στῆ μιά πλευρὰ κυλινδρικῆς λαβῆς πέτρινου ἀγγείου. Στὴν κάτω ἐπίχωση συλλέχθηκαν κομμάτια σκευῶν κοινῆς χρήσης, ἀπὸ κόκκινο κακοψημένο πηλὸ, κομμάτια ποδιῶν τριποδικῶν χυτρῶν, χεῖλη καὶ τοιχώματα κάδων, κάτω μέρη ἄωτων κυπέλλων μὲ κυρτὰ τοιχώματα, τμήματα ΠΑ ταινιωτῶν λαβῶν κυπέλλων ποὺ στενεύουν πρὸς τὰ κάτω, χεῖλος στρογγυλοῦ πίθου μὲ διπλὴ ἀναθύρωση καὶ λεπτὴ διαγώνια διακόσμηση ἐμπέστου σχοινοῦ, τμῆμα κάδου μὲ ταινιωτὸ περιχέילωμα, τμῆμα πάτου κάδου μὲ κάθετα τοιχώματα, τμῆμα γυριστῆς λαβῆς ἀρύταινας, τμῆμα κάτω μέρους πρόχου ποὺ ἡ βάση της ἐξέχει πρὸς τὰ ἔξω, τμῆμα προχοῆς γεφυρόστομου, ὄστρακο μὲ μαστοειδῆ ἀπόφυση, τμῆμα χείλους κάδου μὲ ἀναθύρωση, τμῆμα κάτω μέρους ἀγγείου μὲ ἐσωτερικὲς χαραῖξεις, ἴσως τοῦ τροχοῦ, λαβὴ ταινιόσχημη ΠΑ κυπέλλου μὲ καρφὶ καὶ μέρος ἀπὸ τὸ τοίχωμα, τοξωτὴ ὑπερυψωμένη τοῦ χείλους λαβῆ, τμῆμα χείλους μεγαλογάνωτου ἄωτου κυπέλλου, κάτω μέρος ὀξυπύθμενου ρυτοῦ, τμῆμα δισκοειδοῦς ἀμφίκυρτης ἀγνύθας. Μερικὰ ὄστρακα περιέχουν μαρμαρυγία. Μακρουλὴ πέτρα ἔχει λοξὲς χαραγές ποὺ ἴσως ἄφησε ἀκονιζόμενο μαχαίρι. Σπογγώδης μάζα μὲ καρβουνάκια, κομμάτια κόκαλων ζῶων· ἐπίσης δυὸ πέτρινες ἀκανόνιστες στάθμες μὲ φυσικὴ τρύπα ἀνάρτησης· μικρὸ κομμάτι ἀπὸ πρασινόμαυρη πέτρα, κομμάτι τριπτῆρα ἀπὸ πρασινωπὴ πέτρα καὶ ἄλλο ραβδόσχημον· τέλος τμῆμα κεφαλῆς εἰδωλίου ταύρου ἀπὸ τὴν ὁποία ἀποσπάσθηκε ἀντικείμενο συμβολικῆς σημασίας.

Ἀπὸ τὴν κάτω ἐπίχωση τοῦ Α τμήματος γύρω στὸν Α τοῖχο τῆς διάβασης περισυλλέχθηκαν: ἄφθονα ὄστρακα, τὰ περισσότερα κοινῆς κεραμικῆς, πολλὰ κομμάτια tumblers, πάνω τμήματα ἀμφορέων, ὀριζόντιες λαβές, ἡμισφαιρικὰ δοχεῖα, πόδια καὶ κομμάτια χυτρῶν τριποδικῶν, τὰ πρῶτα μὲ χαραγὴ ἢ ράχη· χεῖλος μὲ περιχέילωμα λεπτοῦ ἡμισφαιρικοῦ ἀγγείου ἀπὸ πέτρα μὲ πρασινωπὲς φλεβώσεις, ἄλλο κομμάτι ἀπὸ σκληρὴ πέτρα, τμῆμα ἀπὸ τὸ τοίχωμα πέτρινου δοχείου, λαβὴ τοξοειδῆς κυλινδρικῆ ἀπὸ σταχτιά εὐκολότριπτη πέτρα· μαζὶ μαζεύτηκαν κόκαλα ζῶων, δόντι ζώου ποὺ σώζει τὴν ἀδαμάντινη οὐσία, σπογγώδης μάζα, ἴσως σκουριὰ ἐκκαμίνευσης, δυὸ κομμάτια λευκῆς μάζας,

ἴσως φαγεντιανῆς, δυὸ στρεῖδια, δυὸ κομμάτια τριπτήρων, ἐπίχριστο πόδι τράπεζας κοιναμένης προσφορῶν σὲ μαστοειδὲς σχῆμα.

Βαθύτερα στὴν ἴδια ἐπίχωση συλλέχθηκαν: Τὸ χεῖλος καὶ μικρὴ τοξοειδὴς λαβὴ ΥΜ ΙΑ ἀπιδόσκημης προχοῦσκης, τμῆμα ὠκελύφου κυάθου μὲ ἐλαφρὰ γυρτὸ χεῖλος καὶ μὲ στυλπνὸ μαῦρο βερνίκι, εἰκοσάδα μελανογάνωτων ΠΑ ὀστράκων ἀπὸ κύπελλα, τμῆμα λαβῆς κυάθου μὲ μίμηση καρφοῦ, 4 κομμάτια λαβῶν ἀρύταινας ταινιωτῶν καὶ ἓνα κυλινδρικό, 3 κομμάτια χονδρῶν ἀγγείων, μὲ σχοίνινη διακόσμηση, μέρη ἄωτων κωνικῶν κυπέλλων, κάτω μέρη ἀπὸ 4 tumblers, 7 κάτω μέρη ΠΑ κυπέλλων, κάτω μέρος κυπέλλου μὲ κυρτὰ τοιχώματα, κάτω μέρος γλάστρας μὲ δισκοειδῆ βάση, κομμάτια ἀπὸ τὸ κάτω μέρος ἄλλων μεγάλων ἀγγείων, 4 πόδια χυτρῶν διαφόρων μεγεθῶν, τμῆμα ἀπὸ τὸ κάτω μέρος καθοειδοῦς μὲ κάθετα τοιχώματα καὶ ἀναθύρωση στὴ βάση, τμῆμα χεῖλους jar τομῆς τραπεζοειδοῦς, τμῆμα γυρτοῦ χεῖλους κάδου, μὲ ἐσωτερικὴ ἀναθύρωση καὶ ἐξωτερικὴ σχοίνινη διακόσμηση, ἑπτὰ κομμάτια ἀπὸ λαίμους μεγάλων ἀγγείων, πρόχων ἢ ἀμφορέων, ἐνὸς μὲ γωνιακὴ ἀναθύρωση στὴν καμπὴ πρὸς τὸ σῶμα καὶ μὲ σχοίνινο δακτύλιο, δυὸ κομμάτια πρόχου μὲ μαστοειδῆ ἀπόφυση κάτω ἀπὸ τὴν πρόχυση, τμῆμα χεῖλους καὶ τοιχώματα κυάθου, μέρος τοῦ τοιχώματος καὶ τῆς πρόχυσης ἀνοικτοῦ ἀγγείου, μάλλον λεκανίδας, μὲ τὴν πρόχυση πρὸς τὰ πάνω, λαβὲς διαφόρων τύπων ποὺ μειώνονται πρὸς τὰ κάτω, μιὰ ποὺ ὑψώνεται πάνω ἀπὸ τὸ χεῖλος, μιὰ στριφτὴ λαβὴ σκυφοῦτοῦ λύχνου, ἄλλη λαβὴ μορφῆς γλωσσοειδοῦς ὀριζόντιας ἀπόφυσης κοίλης πάνω καὶ κυρτῆς κάτω, διακόσμηση ὄστρακα μὲ περιτρέχουσες ταινίες καὶ κουκίδες ἐξωτερικὰ καὶ λευκὴ καὶ κόκκινη ταινία μὲ στολιδωτὴ ζώνη ἐσωτερικὰ καὶ ἄλλο μὲ ὀμόκεντρος κύκλους καὶ ταινία ποὺ ζώνει, ἄλλο μὲ κόκκινες ταινίες ἐσωτερικὰ, ἐνῶ ἄλλο διακοσμεῖται μὲ κόκκινες ταινίες ποὺ ζώνουν ἐξωτερικὰ καὶ μαῦρες ἐσωτερικὰ, μὲ ἐνδιάμεση ζώνη ἀθέτου παραλληλῶν μαύρων· τέλος ἀγνύθα τοῦ δισκοειδοῦς ἀμφίκυρτου τύπου.

Στὴν ἀκόμη χαμηλότερη ἐπίχωση τοῦ πρώτου ἀνδρῶρου μὲ τοὺς κάθετους τοίχους, ἀνατολικά τῆς νεοανακτορικῆς διάβασης περισυλλέχθηκαν: Τμῆματα μεγάλων τριποδικῶν χυτρῶν μὲ κάθετα τοιχώματα, ἓνα μὲ ἀρχὴ τοῦ ἐνὸς ποδιοῦ ποὺ σχηματίζει ἀμβλεία γωνία καὶ ἔχει κάθετη νεύρωση, ἄλλο μὲ ἐπίσης λοξὸ πόδι μὲ παρόμοια νεύρωση, δυὸ ἄλλων μικρότερων χωρὶς νεύρωση, τρεῖς τοξοειδεῖς λαβὲς κυλινδρικῆς τομῆς, μὲ μέρος σταυροειδοῦς σώματος, χυτροειδὲς ἢ λεβητοειδὲς τῆς μεταβατικῆς ΜΜ ΙΙΒ - ΥΜ ΙΑ περιόδου, 3 κομμάτια λαβῶν ὁμοίου τύπου, δεκάδα ταινιωτῶν λαβῶν κυπέλλων ποὺ στενεύουν κάτω, 4 κυλινδρικὲς λαβὲς πρόχων, μιὰ πεπλατυσμένη ἀμφορέα, δυὸ κομμάτια ἀπὸ χεῖλη μικρῶν πίθων ἢ κάδων μὲ διακόσμηση ἐμπίσττων σχοινιῶν, μιὰ πεπλατυσμένη λαβὴ ἀμφορέα, δυὸ κομμάτια λαίμων ἀμφορέων μὲ ὀριζόντιες πυκνὲς αὐλακώσεις, χεῖλος ἀμφορέα μὲ ἑλλειπτικὸ στόμιο, 3 κομμάτια πάτων μὲ βύθισμα καὶ περιφερικὸ δακτυλίδι ἀπὸ κάτω, 4 βάσεις

κυπέλλων μὲ κάθετα τοιχώματα καὶ κυψελοειδῆ βαθύσματα, πρόχυση πρόχου, τμήμα χεῖλους σκυφωτοῦ λύχνου, τμήμα τροχαλιόσχημης λαβῆς ἀπὸ πῶμα, μικρὸ ἐλικωτὸ ποδαράκι, μερικά διακόσμητα ὄστρακα, ἓνα μὲ κόκκινη ταινία καὶ ἄλλο μὲ ἐλικωτὴ γραμμὴ· τέλος ἀγνύθα τοῦ πολυγωνικοῦ ἀμφίκυρτου τύπου, ἀρκετὰ κόκαλα ζώων, συνεχόμενα δόντια μεγάλου ζώου, στρεΐδια καὶ λευκὰ κονιάματα.

Στὴν ἐπίχωση τοῦ ἀνατολικοῦ σκέλους τῆς διάβασης συλλέχθηκαν: πόδι καὶ κομμάτια ποδιῶν χυτῶν μὲ κάθετα τοιχώματα ποὺ σχηματίζουν ἀμβλεία γωνία καὶ κοσμοῦνται μὲ σχοίνινη διακόσμηση, 4 ἄλλα διαφόρων διαστάσεων μὲ κάθετες νευρώσεις, δωδεκάδα κομματιῶν χειλῶν κυπέλλων ποὺ γέρνουν πρὸς τὰ ἔξω, χεῖλος jar παραλληλεπίπεδης τομῆς, δυὸ κομμάτια ἀπὸ στρογγυλεμένα χεῖλη πιθίσκων, 2 τμήματα χεῖλους πρόχου, 5 τμήματα κυπέλλων ἀπὸ τὶς βάσεις, ἓνα ἀπὸ ἀρχὴ λαβῆς, 4 βάσεις κυάθων, 3 τμήματα βάσεων κάδων, μιᾶς μὲ σχοινοειδῆ διακόσμηση, δισκοειδῆς βάση ἡμισφαιρικοῦ κυπέλλου, κομματί μικρότατου ἀγγείου μὲ κυρτὸ πάτο, βάση tumbler, τροχαλιόσχημη βάση ἀγγείου, βάση κυπέλλου ποὺ ἐξέχει τριγύρω, τμήμα ξέβαθης λεκανίδας μὲ τοξοειδῆ ἀπόφυση στὸ χεῖλος, 6 κομμάτια λαβῶν ὀριζόντιων ἢ κάθετων κυλινδρικῆς τομῆς, 2 ἐλλειπτικῆς τομῆς, μιὰ ταινιόσχημη λαβὴ καὶ ἄλλη σὲ σχῆμα τοξοειδοῦς ἀπόφυσης, μιὰ ἀγνύθα τοῦ ἀμφίκυρτου δισκοειδοῦς τύπου μὲ μιὰ τρύπα ἀνάρτησης, τμήμα ἀπὸ λαιμὸ σκεύους ἀπὸ σπαρτιατικὸ βασάλτη, ἄλλο ἴσως ἀπὸ χεῖλος κυλινδρικῆς τομῆς ἀπὸ χονδρόκοκκη πέτρα.

Στὸ πρῶτο ἀνδρὸ τῆς Δυτικῆς αὐλῆς τὸ δάπεδο εἶχε διαστρωθεῖ πάνω σὲ μπάζωμα 0.20 - 0.25 μ. Στὴ βαθύτερη ἐπίχωση τοῦ ἀνδρὸ καὶ τοῦ ἙΑνατολικοῦ τοίχου τῆς νεοανακτορικῆς διάβασης συλλέχθηκαν: τμήμα ἀγγείου μὲ ἐσωτερικὲς διατεμνόμενες χαράξεις, 5 κομμάτια πιθαριῶν ἢ κάδων μὲ σχοίνινη διακόσμηση, μέρος χεῖλους μὲ πρόχυση, 8 κομμάτια λαιμῶν πρόχων ἢ ἀμφορέων μέσου μεγέθους, δυὸ λαιμῶν μὲ πυκνὲς ὀριζόντιες χαράξεις, μιὰμιση δωδεκάδα ἀπὸ χεῖλη λοπάδων, δωδεκάδα κομματιῶν ἀγγείων μὲ λεπτὰ τοιχώματα, ὅπως ἡμισφαιρικοῦ κυπέλλου καὶ λοπάδων μὲ ἴσια χεῖλη, τὰ πιὸ πολλὰ μελανογάνωτα, μισὴ δωδεκάδα ἀπὸ χεῖλη μικρῶν ἀνοικτῶν ἀγγείων μὲ ἐπιπεδούμενα ἢ γυρτὰ περιχειλώματα, κομματί στομίου σκυφωτοῦ ἀγγείου, τμήμα αὐλακωτοῦ χεῖλους, τμήμα ἀπὸ τὸ τοίχωμα καὶ τὸ χεῖλος ἀμφορέα, 6 κομμάτια ἀπὸ χεῖλη κάδων, ἓνα μὲ περιχειλῶμα ἐξέχον τριγωνικῆς τομῆς, δωδεκάδα κομματιῶν τοξοειδῶν λαβῶν κάθετων ἢ ὀριζόντιων, δεκάδα κομματιῶν μὲ ἀρχὴ κυλινδρικῶν λαβῶν, δεκάδα ταινιωτῶν ΠΑ λαβῶν ποὺ στενεύουν, μιᾶς μὲ νύρωση καὶ ἄλλης μὲ ἐξόγκωμα, 3 κομμάτια κυάθων, ἐνὸς μὲ ἀρχὴ ταινιωτῆς λαβῆς, μικρὸ μέρος λεκανίδας μὲ λαβὴ ἀναδιπλούμενης ράβδου, 7 πόδια χυτῶν, ἐνὸς μὲ σχοίνινη ταινία, κομμάτια ἀπὸ βάσεις ἄωτων κωνικῶν κυπέλλων μὲ κυρτὴ κατὰ δακτυλίους ἐπιφάνεια, αὐλακωτὸ κομματί χεῖλους, 40 περίπου κομμάτια λοπάδων, ἢ ἄωτων κωνικῶν κυπέλλων ποὺ ἡ βάση τους

ἔξχει γύρω, δωδεκάδα κομματιῶν πátων μὲ κάθετα τοιχώματα, δεκάδα διακόσμητων ὀστράκων μὲ καστανέρυθρες ταινίες πού ζώνουν ἢ σχηματίζουν τρίγωνα, τμήμα ἀπὸ πολυγωνικὸ πέτρινο σκεῦος, τέλος λίγα κομμάτια κονιμάτων. Ἡ κεραμικὴ φαίνεται νὰ ἀνήκει στὴ μεταβατικὴ MM IIIB - YM IA φάση, ὅπως καὶ στὴν YM IA. Στὴν ἀνατολικὴ γωνία τοῦ σκέλους τῆς διάβασης πού εἰσέχει 0.45 μ. συλλέχθηκε τὸ κάτω μέρος ΠΑ πυριατηρίου. Στὴν ἐπίχωση σὲ βάθος 0.20 - 0.25 μ. κάτω ἀπὸ τὴ σωζόμενη κορυφὴ τοῦ Α σκέλους τῆς διάβασης μαζεύτηκαν τὰ ἀκόλουθα: Πολλὰ κομμάτια μεγάλων ἀγγείων, πρόχων, ἀμφορέων, κάδων, χυτρῶν κ.ἄ. Γεφυρόστομη προχοὴ jar, κομμάτι λαιμοῦ ἀμφορέα μὲ ὀριζόντια αὐλάκωση, τοξοειδεῖς λαβὲς κάθετες ἢ ὀριζόντιες κυλινδρικῆς τομῆς, λαβὲς ταινιόσχημες ΠΑ κυπέλλων πού στενεύουν πρὸς τὰ κάτω, κομμάτια ἀγγείων μὲ σχοῖνινη διακόσμηση, τμήματα ἀπὸ χεῖλη μελανογάνωτων λοπάδων, κομμάτια μὲ ἀρχὲς λαβῶν ἀμφορέων ἢ πρόχων, πόδια τριποδικῶν χυτρῶν, ἓνα πολὺ πεπλατυσμένο, δισκοειδεῖς βάσεις μελανογάνωτων ἀγγείων, βάσεις λοπάδων μὲ ἵχνη ἀποκοπῆς μὲ σπάγκο ἀπὸ τὸν τροχό, κομμάτια ἀπὸ ἄωτα κωνικὰ κύπελλα ἢ κυάθια μὲ κυρτὰ τοιχώματα, μικρὸ κομμάτι χεῖλους μὲ ἀπόφυση μαστοειδῆ, βάση μελανογάνωτου tumbler, μικρὴ μελανογάνωτη πρόχυση, πόδι μικροῦ τριποδικοῦ σκεύους πού κυρτώνεται ἐλαφρὰ καὶ ὀξύνεται, δισκοειδῆς βάση μὲ τοίχωμα μελανογάνωτου ἀγγείου, μικρὴ πρόχυση μελανογάνωτη, λίγα διακόσμητα ὀστρακα μὲ καστανοκόκκινες ταινίες πού ζώνουν ἢ εἶναι κάθετες, ὀστρακα μὲ λεπτὴ σχοινοειδῆ διακόσμηση, ἄγνυθα τοῦ δισκοειδοῦς ἀμφίκυρτου τύπου μὲ δυὸ τρύπες ἀνάρτησης καὶ ἄλλη ὅμοια σπασμένη, τέλος κομμάτι χονδροῦ κονιάματος καὶ μέρος στρειδιοῦ.

Σὲ ἐπίχωση μεγαλύτερου βάθους, 0.35 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ Α σκέλους τῆς διάβασης, περισυλλέχθηκαν: Κάθετη λαβὴ ἀμφορέα, τμήματα βάσεων λοπάδων ἢ ἄωτων κωνικῶν κυπέλλων, ὀριζόντιες τοξοειδεῖς λαβὲς, ἐπιπεδωμένα χεῖλη πίθων ὀρθογώνιας τομῆς τύπου jar, κομμάτια μελανογάνωτων κυπέλλων, λαιμῶν πρόχων ἢ ἀμφορέων, πόδια τριποδικῶν χυτρῶν μὲ κάθετη σχοινοειδῆ νεύρωση, ἄλλα χονδρὰ κομμάτια μὲ σχοινοειδῆ διακόσμηση, τμήμα χεῖλους μὲ ἐσωτερικὴ ἀναθύρωση, στριφτὴ κάθετη λαβὴ μικροῦ ἀγγείου, μικρὸ κομμάτι ἀγγείου ἀπὸ μαύρη γυαλιστὴ πέτρα· μαζὶ μ' αὐτὰ κομμάτι αὐγόμορφου τριπτῆρα, πεταλῖδα, μεγάλο κόκαλο ζώου, ἀγνύθες τοῦ παραλληλεπίπεδου καὶ τοῦ δισκοειδοῦς ἀμφίκυρτου τύπου μὲ μιὰ τρύπα ἀνάρτησης.

Στὴ διαδοχὴ στρώσεων τῆς ὕστερης νεοανακτορικῆς διάβασης, σὲ βάθος 0.40 - 0.45 μ. ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ Α σκέλους, συλλέχθηκαν: Ἄωτο κωνικὸ μὲ κυρτὰ τοιχώματα κύπελλο, κάτω μέρος τριῶν ὁμοίων, κάτω μέρος δυὸ λοπάδων, δισκοειδῆς λοξότμητος πάτος, τροχαλιόσχημο κάτω μέρος ὥσως πρόχου, τμήμα βάσης tumbler, δυὸ βάσεις κυπέλλων, τμήμα βάσης πού προεξέχει τριγύρω, 4 κάθετες λαβὲς κυλινδρικῆς τομῆς μὲ πεπιεσμένη ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια καὶ 4 τοξοειδεῖς γυρτὲς πρὸς τὰ πάνω, μιὰ πού ὑψώνεται πάνω ἀπὸ τὸ

χείλος πού διατηρεῖ μέρος ἀπὸ τὸ τοίχωμα, δὺο μελανογάνωτες λαβές κυπέλλων πού στενεύουν πρὸς τὰ κάτω, δὺο κυλινδρικές λαβές μικρότερων ἀγγείων, τμήμα ξέβαθης λεκανίδας μὲ τοξοειδῆ ἀπόφυση σὰν λαβή, κομμάτι κάδου μὲ διπλὴ σχοινοειδῆ ταινία, τεμάχια ἀγγείου ἀπὸ λευκωπὸ πηλό, μερικὰ διακόσμητα ὅστρακα μὲ μαῦρες ἢ ἄσπρες ταινίες ἀπὸ χεῖλη καὶ τοιχώματα κυπέλλων, μαζὶ μ' αὐτὰ ὀγκώδης παραλληλεπίπεδη ἀγνύθα, τμήμα σφαιρικοῦ τριπτήρα, λευκὰ κονιάματα καὶ κόκαλα ζῶων. Ἀπὸ τὸ Β χώρου τοῦ λιθοσωροῦ τῆς διάβασης συλλέχθηκαν τὰ πόδια τριποδικῶν χυτρῶν, κάθετες τοξοειδεῖς λαβές κυλινδρικής τομῆς, τμήμα χεῖλους μὲ μαστοειδῆ ἀπόφυση καὶ βάσεις μελανογάνωτων κυπέλλων. Κατὰ τὴ διάλυση τοῦ λιθοσωροῦ τῆς διάβασης συλλέχθηκαν: Δὺο πόδια χυτρῶν, κομμάτια κυπέλλων μὲ κυρτὰ τοιχώματα, ἄλλα μελανογάνωτα κωνικὰ κύπελλα, κάτω μέρη tumblers, τμήματα λεπτῶν κυάθων, κομμάτια πίθου μὲ ἐπιπεδούμενο χεῖλος, κομμάτια ἀπὸ καδοειδῆ, λαβές τοξοειδεῖς κυλινδρικές ἢ ταινιόσχημες, χονδρότερο κομμάτι μὲ ζῶνες γραπτές στολιδωτὲς πού περιορίζονται ἀπὸ σκοτεινὲς ταινίες, ἓνα μὲ ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ ὠραία φυτική διακόσμηση κλαδιοῦ μὲ μονόπλευρα λογχοειδῆ φύλλα ἀπὸ ΥΜ ΙΑ καρποδόχῃ· μαζὶ μ' αὐτὰ κόκαλα ζῶων, στρεῖδια καὶ λευκὰ κονιάματα.

Στὴν ὑποκείμενη ἐπίχωση τοῦ πρόχειρου προβόλου τῆς νεοανακτορικής διάβασης, μήκους 1.65 μ., συλλέχθηκαν: 5 κομμάτια ἀπὸ τὰ τοιχώματα κάδου, 3 κομμάτια ὀριζόντιων καὶ 2 κάθετων τοξοειδῶν λαβῶν, 8 κομμάτια μικρότερων τοξοειδῶν καὶ μιᾶς ταινιόσχημης λαβῆς, 6 πόδια τριποδικῶν χυτρῶν διάφορου μεγέθους, δωδεκάδα κάτω μερῶν κυπέλλων, δύο τμήματα ἀβαθῶν λεκανιδίων, μὲ κάθετο τοίχωμα, τμήμα σκυφωτοῦ λύχνου πού σώζει τὴν ἀρχὴ τῆς μύξας, τμήμα τριποδικοῦ πυριατηρίου, κομμάτι ἰδιότυπου πλαστικοῦ ἀντικειμένου μελανογάνωτου μὲ κερατοειδῆ ἀπόφυση, κομμάτι μὲ σχοῖνινη διακόσμηση, λεπτὰ μελανογάνωτα ὅστρακα, τμήμα διώροφου κυπέλλου μὲ στολιδωτὴ διακόσμηση, μαζὶ καὶ μερικὰ κόκαλα. Κατὰ τὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ Α σκέλους τῆς διάβασης συλλέχθηκαν: πολὺ μικρὸ ΠΑ ἀκέφαλο ἀνδρικό εἰδώλιο μελανογάνωτο μὲ λευκὸ περίζωμα πού φέρνει τ' ἀκρωτηριασμένα χέρια πρὸς τὸ στῆθος καὶ σώζει τὴν ἀρχὴ τοῦ ἑνὸς ποδιοῦ, σωζόμενου ὕψους 0.045 καὶ πλάτους 0.025 μ.

Στὸ κατὰστρομα τῶν πλαγιαστῶν ἐπιπέδων τῆς διάβασης μαζεύτηκαν: ὀριζόντια τοξοειδῆ λαβή, κάθετος κυλινδρική καὶ μιὰ πεπιεσμένη, χεῖλη λοπάδων καὶ ποδαράκι μὲ μυτερὴ ἀπόφυση. Κατὰ τὴν Α πλευρὰ τοῦ Α σκέλους τῆς διάβασης συλλέχθηκε μικρὸ δισκοειδὲς πῶμα μὲ κομβιοειδῆ ἀπόφυση γιὰ λαβὴ ἀπὸ μαύρη πέτρα καὶ δόντι ζώου πού σώζει τὴν ἀδαμάντινη οὐσία. Στὸ ΝΔ τομέα τῆς διάβασης, ἐκεῖ πού τὸ δυτικὸ παλαιοανακτορικὸ σκέλος γωνιάζει καὶ στρίβει πρὸς τὰ δυτικά, ἀναφάνηκε κατ'ὥφλι ἡ ἀναβαθμὸς πού περνᾷ κάτω ἀπὸ τὴν προέκταση τοῦ Α σκέλους τῆς τελικῆς νεοανακτορικής διάβασης.

Πρὸς Β διακρίνονται οἱ τρεῖς διαστρώσεις τῶν κεκλιμένων ἐπιπέδων τῆς νεο-ανακτορικῆς διάβασης.

Στὴν κάτω ἐπίχωση τῆς διάβασης συλλέχθηκαν: Μεγάλα κομμάτια πίθων μὲ κάθετες λαβές, πολλὰ κομμάτια τοξοειδῶν κυλινδρικῶν λαβῶν, πόδια χονδρῶν τριποδικῶν λαβῶν, κάτω τμήματα καδοειδῶν, πολλὰ κομμάτια μελανογάνωτων κυπέλλων, κυάθων, ἀώτων ἢ μὲ κυρτὲς λαβὲς κυπέλλων, ταινιόσχημες λαβὲς κυπέλλων ποὺ στενεύουν κάτω, τμήμα καλύμματος μὲ λοξό-τρμητὴ λαβὴ μὲ κοιλότητα, ἀρχὴ λαβῆς μὲ ἐξωτερικὴ κοιλότητα, τέλος μεγάλου αὐγόμορφου τριπτῆρας ἀπὸ ἄσπρη πέτρα, λίγα κόκαλα καὶ στρεῖδια.

Κατὰ τὸν καθαρισμὸ τοῦ παλαιοανακτορικοῦ δυτ. σκέλους τῆς ἀρχικῆς διάβασης συλλέχθηκαν: δυὸ πόδια τριποδικῶν χυτρῶν, τὸ ἓνα μὲ κάθετὴ χαραγὴ, δυὸ τοξοειδεῖς λαβὲς κυλινδρικῆς τομῆς καὶ ἄλλη ταινιωτὴ, δυὸ κομμάτια λαίμοῦ μικροῦ ἀμφορέα, 4 κομμάτια ἀπὸ χεῖλη μεγάλων κυάθων, τρεῖς βάσεις κυπέλλων, ὄστρακα μὲ κίτρινο ἐπίχρυσμα καὶ στολιδωτὴ γραπτὴ διακόσμηση· μαζί μ' αὐτὰ λίγα κόκαλα ζῶων.

Ἀνατολικότερα ἐρευνήθηκε ὁλόκληρο τὸ παλαιοανακτορικὸ κτήριο ποὺ εἶχε ἀνακαλυφθεῖ κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ἀνασκαφῆς κάτω ἀπὸ τὸ πρῶτο ἀνδρὸ τῆς Δυτικῆς αὐλῆς (πίν. 244α-β, 245α). Ὁ Δ καὶ ὁ Α τοῦχος τοῦ στοῦ νότιο μέρους ἀποκόπηκαν κατὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ ἀντερεισματικοῦ τοίχου τοῦ ἀνδρῶν. Στὴν ἐπίχωση ποὺ ἐπισωρεῖθηκε πάνω στοῦ κτήριου αὐτοῦ γιὰ τὸ σχηματισμὸ τοῦ ἀνδρῶν περισυλλέχθηκαν τὰ ἀκόλουθα ἐπιπεκτα κομμάτια κεραμεικῆς καὶ λοιπὰ μικροαντικείμενα, ποὺ τὰ πιδ πολλὰ ἀνήκουν σὲ παλαιοανακτορικὰ χρόνια: Δισκοειδὲς βάση, ἴσως κάδου, δυὸ βάσεις κυπέλλων, τῆς μιᾶς μὲ ἀρχὴ λαβῆς, κάτω τμήμα tumbler, τροχαλιόσχημο κάτω μέρος ἀγγείου ποὺ καταλήγει σὲ δισκοειδὴ πάτο, στόμιο ἐλλειπτικὸ ἀμφορέα μὲ λαβή, τμήμα στομίου πρόχου, τμήμα χεῖλους μὲ ἀναθύρωση, κυματιστὸ χεῖλος μικροῦ ἀγγείου, χεῖλος ἀγγείου ποὺ γέρνει πρὸς τὰ ἔξω, δυὸ προχοὲς γεφυρόστομων σκύφων, πόδι μικρῆς χύτρας, δυὸ ὄστρακα μὲ σχοῖνινη διακόσμηση, 6 ταινιωτὲς λαβὲς κυπέλλων, μιὰ λαβὴ κυλινδρικῆς τομῆς, μιὰ ὀριζόντια ὑπερφωμένῃ λαβὴ μὲ αὐλάκωση, τμήμα λύχνου μὲ ἀρχὴ τοξωτῆς λαβῆς κυλινδρικῆς τομῆς, διακόσμητα μελανογάνωτα ὄστρακα, ἓνα μὲ μαῦρες λεπτὲς ταινίες, ἄλλο μὲ καστανοὺς ὁμόκεντρος κύκλους, ἄλλο μὲ παχιὰς βαθύχρωμες ταινίες, κομμάτι πέτρινου πολυγωνικοῦ σκεύους ποὺ σχηματίζει ἀμβλεία γωνία, κομμάτι ἀπὸ πέτρινο λοπάδιο τέλος ἀγνῦθα ἀμφίκυρτῃ δισκοειδῆς, ἄλλῃ τραπέζοειδῆς καὶ ἄλλῃ παραλληλεπίπεδῃ. 0.60 μ. ἀπὸ τῆ Β πλευρὰ τῆς παλαιοανακτορικῆς οἰκίας συλλέχθηκε μικρὸς ἡμισφαιρικὸς τριπτῆρας ἀπὸ γυαλιστερὸ φλεβωτὸ μάρμαρο.

Ἀμέσως Β τοῦ παλαιοανακτορικοῦ κτηρίου ἀνακαλύφθηκε σὲ ὑψηλότερο στρώμα ἀπὸ τὸ δάπεδόν του βοτσαλωτὴ ἰσόπεδῃ στρώση ποὺ ἀπλώνει σὲ ἔκταση 5.50×3.50 μ. καὶ προεκτείνεται καὶ σὲ στενότερη ζώνη ἀνάμεσα στὴ

Δ πλευρά του και τὸ Α νεοανακτορικό σκέλος, ἀλλὰ πέρα ἀπὸ ἓνα σημεῖο ἦταν καταστρεφμένη καὶ ἀπέμενε μόνο ἡ ὑποκείμενη λευκάζουσα στρώση (πίν. 244α-β, 245α). Ἡ βοτσαλωτὴ στρώση βρισκόταν σὲ στάθμη 0.10 μ. χαμηλότερα ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ Β τοίχου τοῦ ΠΑ κτηρίου. Δυτικὰ κόπηκε κατὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ Α σκέλους τῆς νεοανακτορικῆς διάβασης. Προχωρεῖ καὶ εἰσχωρεῖ στὴ Β ἐπίχωση. Τὸ Α σκέλος τῆς διάβασης ἐξέχει 0.40-0.60 μ. πάνω ἀπὸ τὴ βοτσαλωτὴ στρώση.

Τὸ ΠΑ κτήριο ἀποδείχθηκε τελικὰ ὅτι εἶχε δυὸ κύρια δωμάτια καὶ μιὰ στενόμακρη διάβαση, ποὺ διαχωρίζοταν μὲ γωνιακὸ διαχωριστικὸ τοῖχο, ποὺ ἀφήνει ἀνοίγματα πρὸς τὸν Δ καὶ πρὸς τὸν Α τοῖχο (πίν. 245β). Στὸ σημεῖο ποὺ καταλήγει ἀνατολικά τὸ διαχώρισμα αὐτὸ βρίσκεται ὁ συλλεκτήρας — παχὺ δοχεῖο μὲ ἐπιπεδούμενο χεῖλος, κοσμούμενο μὲ διασταυρούμενες χαρακτὲς γραμμῆς — ὁ ὁποῖος εἶχε ἀνακαλυφθεῖ κατὰ τὴν παλαιότερη ἀνασκαφή. Στὸ δυτικὸ ὄκρο τοῦ μεσότοιχου ἦταν τοποθετημένη πλάκα διαστάσεων 1.25×0.53 μ. (πίν. 246α). Ἄλλη πλάκα εἶχε πέσει λοξὰ στὸ ἀνοίγμα πρὸς τὸν Δ τοῖχο καὶ πολλὰς πέτρες εἶχαν γκρεμισθεῖ ἀπὸ τὸν δυτικὸ καὶ ἀπὸ τὸν βόρειο, μερικὲς ἀπὸ τὶς τελευταῖες κατὰ τέτοιο τρόπο ποὺ στὴν ἀρχὴ νομίσθηκε ὅτι ἀποτελοῦν ἀποθέτη. Τελικὰ ἀποδείχθηκε ἡ θέση τους τυχαία, ἀφοῦ μάλιστα δὲν κάλυπταν τίποτε σὰν περιεχόμενο. Μετὰ τὸ χώρισμα ὁ δυτικὸς τοῖχος ὁπισθοχωροῦσε ἀκόμη δυτικότερα σχηματίζοντας γωνία καὶ σ' αὐτὴ τὴ γωνία εἶχε κατασκευασθεῖ ἀποθέτης μὲ καμπύλο λεπτὸ τοίχωμα. Κατὰ τὸ δυτικὸ τέρμα τοῦ διαχωρίσματος ἄλλο σκέλος ἔκαμπε γωνιακὰ κατευθυνόμενο πρὸς τὸ Νότο, ἀλλὰ ἡ δόμησή του ἦταν πολὺ πρόχειρη. Τὸ Ν ὄκρο του εἶχε διαλυθεῖ, ἴσως κατὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ τοίχου τοῦ Ν ἀνδῆρου. Τὸ διαχώρισμα ἔχει μῆκος τρία μέτρα καὶ πᾶχος 0.40 μ. Δίνεται ἡ ἐντύπωση ὅτι ὁ μακρόστενος Β χώρος ἀποτελέσε κλωβὸ κλιμακοστασίου, τὸ ὁποῖο ἄρχιζε ἀνατολικά γιὰ νὰ γυρίσει τελικὰ πρὸς τὸ Νότο. Τὴ διάταξη τῶν στρωμάτων τοῦ πρώτου ἀνδῆρου τῆς Δυτικῆς αὐλῆς μπορεῖ κανεὶς νὰ παρακολουθήσει στὴν κάθετη τομὴ ποὺ πραγματοποιήθηκε γιὰ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ παλαιοανακτορικοῦ κτηρίου, βάθους 1.70 μ. Κάτω ἀπὸ τὴ διάστρωση τοῦ ἀνδῆρου, 0.30 μ., παρατηρεῖται μιὰ στρώση, σπαστῶν χαλικιῶν. 0.50 μ. πρὸς κάτω λεπτὸ στρώμα χαλικιῶν, ὀστράκων, κοινιμάτων, ἀντίστοιχο μὲ τὸ βοτσαλωτὸ δάπεδο, 0.30 μ. πρὸς κάτω.

Στὴν κατώτερη ἐπίχωση τοῦ χώρου, ἀνατολικά ἀπὸ τὸ Α νεοανακτορικό σκέλος τῆς διάβασης, συλλέχθηκαν: τεμάχια πύλων μὲ σχοῖνινη διακόσμηση, τορνευτὸ κάτω μέρος κομποῦ χοανοειδοῦς σκεύους, ὀπωροδόχης ἢ ἀνθοδοχείου, μὲ τροχαλιοειδεῖς καὶ δακτυλιοειδεῖς ἀναθωρώσεις, διάφορες προχύσεις, διακόσμηση ὀστράκα μὲ ταινίες ποὺ ζώνουν μὲ τμήματα σπειρῶν, ἓνα μὲ ταινία στὸ περιχέλωμα, γωνιὰ ὀρθογώνιας τράπεζας, ἴσως προσφορῶν, ἀπὸ κυανόμαυρη γυαλιστερὴ πέτρα· μαζί μ' αὐτὰ χαυλιόδοντας κάρπου καὶ τμήμα σαγονιοῦ βοοειδοῦς, μὲ σειρά δοντιῶν καὶ ροδαλὸ στρεῖδι κυθέρειας.

Στὴν ἐπίχωση ποὺ ἦταν ἀμέσως πάνω ἀπὸ τὸ βοτσαλωτὸ δάπεδο μαζεύτηκαν: Βάσεις ἄωτων κωνικῶν ἡμισφαιρικῶν κυπέλλων, τεμάχια γυριστῶν χειλῶν πίθων μὲ σχοῖνινη διακόσμηση, ὀριζόντιες τοξοειδεῖς λαβές, πόδια τριποδικῶν χυτρῶν, ἓνα μὲ νεύρωση, διακόσμηση ὅστρακα μὲ μαῦρες ταινίες, μιὰ λευκὴ φαρδιά ταινία ἀνάμεσα σὲ μαῦρες καὶ κάθετη στολίδωση, τμήματα λοπάδων μερικὰ μὲ ἐπιπεδωμένο περιχέλωμα, τμήματα ἀνοικτῶν μελανογάνωτων ἀγγείων, τμήμα ἀνοικτοῦ χείλους μὲ μαστοειδῆ ἀπόφυση κάτω ἀπὸ τὸ περιχέλωμα, τέλος δυὸ ἀγνύθες τοῦ παραλληλεπίπεδου τύπου, ἡ μιὰ μὲ στρογγυλεμένες ἀκμὲς μὲ δυὸ τρύπες ἀνάρτησης, κόκαλα ζῶων καὶ λευκὰ κονιάματα.

Πάνω στὸ διαχωριστικὸ τοῖχο τοῦ παλαιοανακτορικοῦ τοίχου βρέθηκε κομμάτι σταλακτίτη, ὥσως φερμένο ἀπὸ τὴ σπηλιὰ στὴ θέση Πελεκητά.

Ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ ἐπίχωση τοῦ παλαιοανακτορικοῦ κτηρίου συλλέχθηκαν: Πόδι χύτρας πλατὺ καὶ πεπιεσμένο μὲ σχοινοειδῆ νεύρωση, βάσεις ΠΑ κυπέλλων, κάτω μέρος κυάθου μὲ ταινιόσχημη λαβὴ ποὺ στενεύει πρὸς τὰ κάτω, κομμάτι ἀπὸ τὸ χεῖλος μεγάλου κάδου μὲ ὀριζόντια τοξοειδῆ λαβή, λαβὲς τοξοειδεῖς, μιὰ ὀριζόντια κυλινδρικῆς τομῆς, μέρος ἑλλειπτικοῦ στομίου ἀμφορέα, κομμάτι χείλους λεκανίδας μὲ μαστοειδῆ ἀπόφυση· μαζὶ βρέθηκαν κόκαλα ζῶων, δόντι ζώου καὶ λευκὰ κονιάματα· ἐπίσης ραβδοειδῆς τριπτήρας ἀπὸ πρασινωπὴ πέτρα. Στὴν ἐπίχωση τοῦ νοτιότερου τμήματος τοῦ ἴδιου κτηρίου μαζεύτηκαν: 6 πόδια τριποδικῶν χυτρῶν, τῶν δυὸ μὲ κάθετη νεύρωση, δυὸ κομμάτια λοπάδων, τμήμα ἐπιπεδωμένου χείλους, τμήμα κυάθου μὲ κύρτωση στὴ βάση τοῦ διώροφου τύπου, κομμάτια βάσεων μελανογάνωτων κυπέλλων, κάτω μέρος tumbler, κομμάτι λεκανίδας μὲ ἀπόφυση στὸ χεῖλος, λαβὲς κάθετες ἢ ὀριζόντιες τοξοειδοῦς κυλινδρικῆς τομῆς, μιὰ ταινιόσχημη λαβὴ ποὺ ὑψώνεται πάνω ἀπὸ τὸ χεῖλος κυάθου, τμήμα χείλους jar μὲ στολιδωτὴ διακόσμηση καὶ κόκκινες ταινίες σὲ πορτοκαλὶ βάθος· τέλος κόκαλα, ὅστρα· γάλας καὶ σαγόνι ζῶων.

Ἕνας σωρὸς ΠΑ ἀγγείων ἀνακαλύφθηκε 1 μ. ἀπὸ τὸν Ν ἀντερεισματικὸ καὶ 0.80 μ. ἀπὸ τὸν Δ τοῖχο τοῦ παλαιοαν. κτηρίου καὶ μιὰ λοπάδα μὲ ἐσωτερικοὺς δακτυλίου. 1.65 μ. ἀπὸ τὸν Ν ἀντερεισματικὸ καὶ 1.90 ἀπὸ τὸν Α τοῖχο ἀνακαλύφθηκε ζευγάρη τοξοειδῶν κεράτων κρητικοῦ αἰγᾶγρου, μὲ τμήμα τοῦ μετωπικοῦ ὅστού καὶ μὲ κομμένα τὰ ἄκρα τους (πίν. 246β). Κάτω ἀπὸ τὸ λιθοσωρὸ τῆς Β πλευρᾶς τοῦ κτηρίου ὑπῆρχε μαλακὸ στρώμα σπογγώδους ἐπίχωσης. Στὸ στρώμα 0.30 - 0.35 μ. ἀνάμεσα στὸ λιθοσωρὸ μεταξὺ διαχωρίσματος καὶ ἀντερεισματικοῦ Ν τοίχου περισυλλέχθηκε κεραμικὴ ἀνάλογη μὲ τὴν τοῦ ψηλότερου στρώματος: τμήμα βάσης καὶ τοῦ κάτω σώματος τρίωτου ἢ τετράωτου πιθαμορέα, 4 κομμάτια λαιμῶν ἀμφορέων, 5 πόδια τριποδικῶν χυτρῶν, τρία κομμάτια πάνω μέρους πιθίσκου ποὺ συναρμολογούνται, δεκάδα κυλινδρικῶν λαβῶν καὶ 4 ταινιωτές, κομμάτι μὲ σχοινοειδῆ διακόσμηση, 8 κομμάτια λοπαδίων καὶ κυπέλλων μὲ κυρτὰ τοιχώματα, 5 ἄωτα λεπτὰ κωνικὰ κύ-

πελλα, τὰ 3 μελανογάνωτα, μέρος tumbler, μέρος διώροφου κυπέλλου, 8 ἀπὸ χεῖλη μικρῶν ἀγγείων, τὸ ἓνα μὲ ἀναθύρωση, κομμάτι ἀπὸ χεῖλος μὲ μαστοειδῆ ἀπόφυση, κάτω μέρος ἀπὸ τὸ τοίχωμα λοπάδας μὲ στολιδωτὴ διακόσμηση, δυὸ σχεδὸν ἀκέραια λοπάδια, συναρμοζόμενα κομμάτια κυάθων μὲ καστανές ταινίες ποὺ ἐλίσσονται σὲ σπεῖρες, ἀγνύθα δισκοειδῆς ἀμφίκυρτη μὲ δυὸ τρύπες ἀνάρτησης· μαζὶ μ' αὐτὰ κόκαλα ζῶων καὶ λευκὰ κονιάματα.

Στὸν ἀποθέτη, ποὺ τὸν κλείνει καμπύλο λοξὸ τοιχίον κατὰ τὴ ΒΔ γωνία (πίν. 246γ), βρέθηκαν πολλὰ μικρὰ ἀγγεῖα, τὸ πῖθ πολὺ καλὰ διατηρημένα: κύπελλα, λοπάδια, κύαθοι, διώροφα, ψηλά, λεπτὰ μελανογάνωτα κύπελλα μὲ ἴσα ἢ κυρτὰ τοιχώματα, δυὸ προχοῆς γεφυρόστομων σκύφων, κομμάτια κάδων καὶ πρόχων· μαζὶ μ' αὐτὰ μεγάλος σφαιρικός τριπτήρας μὲ δυὸ ἐπιπεδούμενες ἑδρες μεγάλη τρυπημένη πορφύρα. Στὴ νοτιότερη σκουρότερη ἐπίχωση τῶν δωματίων συλλέχθηκε ὀστίνος ὁπείας ἀπὸ κόκαλο ποὺ κόπηκε ἢ διαπλατυνόμενη κεφαλὴ του, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ κλείδωση.

Στὴ χαμηλὴ ἐπίχωση ἀπὸ τὴν Α παρειὰ τοῦ Α σκέλους τῆς διάβασης ὡς τὸν ἀποθέτη συλλέχθηκαν: τμήμα ἀμφορέα μὲ ἐλλειπτικὸ στόμιον ἀπὸ κοκκινωπὸ πηλόν, 5 ΠΑ λοπάδες, μιὰ ἀκέραιη μὲ τὰ χεῖλη πρὸς τὰ πάνω, κομμάτι γεφυρόστομου, κομμάτια ἀπὸ τὸ κάτω μέρος πλατιοῦ κυπέλλου μὲ κάθετα τοιχώματα μελανογάνωτου, μέρη τῶν κυάθων, κομμάτια διώροφου μὲ δυὸ παράλληλες αὐλακώσεις, ταινιωτὴ λαβὴ ποὺ στενεύει πρὸς τὰ κάτω· μαζὶ μ' αὐτὰ δυὸ στρεῖδια.

Στὸ Ν τμήμα τοῦ Ν λιθοσωροῦ μαζεύτηκαν: 4 κομμάτια βάσεων ἀνοικτῶν κυπέλλων, τὰ κάτω μέρη κυπέλλων μὲ κάθετα τοιχώματα καὶ χεῖλη ἀπὸ παρόμοια, λαβές καὶ μέρη προσφύσεων τοξωτῶν λαβῶν κυλινδρικής τομῆς, τμήμα ἀγγείου μὲ κυρτὰ τοιχώματα μὲ διακόσμηση Light in Dark κόκκινων ταινιῶν καὶ συνδεόμενων σπειρῶν, χεῖλος κυάθου ποὺ κλίνει πρὸς τὰ ἔξω, μὲ κόκκινη ταινιωτὴ διακόσμηση· τέλος μακρουλὸς αὐγοειδῆς τριπτήρας, κόκαλα ζῶων καὶ δυὸ μικρὰ στρεῖδια.

Στὴν κατώτερη ἐπίχωση τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου τοῦ παλαιοανακτορικοῦ κτηρίου συλλέχθηκαν: Τὸ κάτω μέρος πιθίσκου ἢ κάδου, τμήματα ἀνοικτῶν κυπέλλων λοπάδων, τουλάχιστο μιὰ δωδεκάδα, ἓνα τους μὲ τροχαλιόσχημη βάση, μέρος διώροφου μελανογάνωτου, ἄλλου ἄτου καὶ ἄλλου μὲ πολὺ κυρτὰ τοιχώματα, ἄλλο τύπου tumbler, τρία κομμάτια ἀπὸ χεῖλη κυπέλλων, ἑνὸς μελανογάνωτου, 6 λαβές κυπέλλων κυλινδρικές, ταινιόσχημες ποὺ στενεύουν κάτω ἢ πεπλατυσμένες, μιὰ δωδεκάδα κομμάτια ἀπὸ λεπτὸ ἀγγεῖο ποὺ διακοσμεῖται μὲ μαῦρες ταινίες· μαζὶ μὲ αὐτὰ κόκαλα ζῶων καὶ λευκὰ ἐπιχρίσματα.

Στὸν Α τοῖχο τῆς διάβασης τοῦ παλαιοανακτορικοῦ κτηρίου συλλέχθηκε μικρὸ τμήμα ἀγγείου μὲ χεῖλος κυκλικῆς τομῆς, ἴσως λοπάδας, ἀπὸ μαῦρη γυαλιστερὴ πέτρα. Ἀνάμεσα στὸ γωνιούμενο σκέλος τοῦ διαχωριστικοῦ καὶ τοῦ

ἀποθέτη μαζεύτηκαν πολλά λευκά ἐπιχρίσματα. Ἀνάμεσα στίς πεσμένες πέτρες τοῦ Β τοίχου συλλέχθηκαν: μεγάλα κομμάτια πάτων καὶ τοιχωμάτων πίθων, λεκανίδων, κάδων, λοπάδων, ἄωτων βαθιῶν κωνικῶν ἢ ἀνοικτῶν κυπέλλων, κομμάτια ἀπὸ κακόφητα ἀγγεῖα· μαζί πυραμιδικὸς τριπτήρας μὲ αὐλάκωση καὶ κυρτεπίπεδο τριβεῖο.

Στὸ Β μέρος τοῦ ἀποθέτη φάνηκε μιὰ παλαιότερη βοτσαλωτὴ διάστρωση. Μεταξὺ τῆς Α παρειᾶς τοῦ Α σκέλους τῆς διάβασης καὶ τοῦ Ν ἀντερεισματικοῦ τοίχου, στὸ κατώτερο στρώμα, συλλέχθηκαν: κομμάτια κάδων μὲ κάθετα τοιχώματα, ἄλλα μὲ ἴσια, ἄλλα μὲ κυματιστὰ χεῖλη, κύπελλα μὲ κάθετα τοιχώματα μὲ στρογγυλεμένη ἀκμή, κομμάτια λαιμῶν καὶ ἑλλειπτικῶν στομίων ἀμφορέων, βάσεις ἀνοικτῶν κυπέλλων, τοξωτὲς λαβὲς ἀμφορέων, ἀρκετὰ ὄστρακα ποὺ ὁ πηλὸς τοὺς περιέχει μαρμαρυγία, ὀλόκληρο κύπελλο μὲ ψηλὸ κυρτὸ τοίχωμα, ὀλόκληρος λαιμὸς καὶ ἑλλειπτικὸ χεῖλος ἀμφορέα μεγάλου, κομματιὶ λοπάδας ἀπὸ μαύρη πέτρα, δυὸ δισκοειδεῖς ἀμφικυρτες ἀγνύθες μὲ μιὰ τρύπα ἀνάρτησης, ἄλλη γλωσσοειδὴς μὲ δυὸ τρύπες καὶ ἄλλη δισκοειδὴς πεπιεσμένη, ποὺ τῆς ἀποκόπηκε ἡ προέκταση μὲ τὴν τρύπα ἀνάρτησης· μαζί μὲ αὐτὰ κόκαλα ζώων, πορφύρες καὶ λευκά κονιάματα.

Περὶ τὸ καμπτόμενο σκέλος τοῦ μεσοτοίχου συλλέχθηκαν ἀνάμεσα σ' ἄλλα πολλὰ κάτω ἀπὸ τίς πεσμένες πέτρες: λαιμὸς καὶ ἑλλειπτικὸ στόμιο ἀμφορέα, βάσεις κυπέλλων, κάτω μέρος μεγάλων κωνικῶν κυπέλλων, πάτοι λεκανίδων, μικρὸ πῶδι χύτρας, μῆγμα περιφερικοῦ ὑπόβαθρου ποὺ τὸ κάτω του μέρος ἐξέχει, τμήμα καὶ λαβὴ κυάθου μὲ στολιδωτὴ καστανοκόκκινη διακόσμηση· μαζί μικρὸ στρεῖδι.

Οἱ διαστάσεις τοῦ γωνιακοῦ ἀποθέτη εἶναι 1×0.90 μ. ἑσωτερικά, τοίχωμα 0.20 μ. Ἀπόσταση τοῦ κάθετου σκέλους ποὺ προχωρεῖ πάνω ἀπὸ 0.80 μ. μὲ πλάτος 0.50 εἶναι 0.40 μ. Κάτω ἀπὸ τὸν κάθετο τοῦ διαχωριστικοῦ φάνηκε παλαιότερος διαχωριστικός, κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο, ποὺ προχωρεῖ λίγο λοξὰ σὲ μῆκος 2.20 μ., μὲ πολὺ μικρὸ πᾶχος 0.25 μ. ἀπέχει ἀπὸ τὸ Ν ἀντερεισματικὸ τοῖχο 0.50 μ. Τὸ κατώτατο στρώμα κάτω ἀπὸ τὸ πηλόχωμα τοῦ δαπέδου ἀνήκει φανερά σὲ παλαιότερη φάση, ποὺ φαίνεται νὰ εἶναι ἡ MM IB. Χώριζε τὸ χῶρο σὲ Α καὶ Δ δωμάτιο. Στὴ γωνιὰ ποὺ σχηματίζει μὲ τὸ διαχωριστικὸ συλλέχθηκε χονδρὸ γωνιακὸ κονίαμα. Στὴν κεραμεικὴ τοῦ κατώτατου αὐτοῦ στρώματος ἀνῆκαν: Χεῖλη λοπάδων, μικρὲς πιεσμένες κυλινδρικές λαβὲς, βάσεις κυπέλλων μὲ στρογγυλεμένες ἀκμές, κάτω μέρος tumbler μὲ πλαστικὸ δακτυλίδι· μαζί κόκαλο ζώου μέτριου μεγέθους.

Κάτω ἀπὸ τὴ στρώση μικρῶν πετρῶν ποὺ ἀποτελοῦσε τὸν πάτο τοῦ ἀποθέτη (πίν. 247α - β) ἀνακαλύφθηκε στρώμα κεραμεικῆς ποὺ ἀπλωνόταν καὶ πέρα ἀπὸ τὸ ὄριό του, τὸ καμπύλο δηλαδὴ τοιχεῖο, ποὺ τὸ ὕψος του ἦταν 0.45 μ.· ἐκεῖ περισυλλέχθηκαν: Μόνωτο κωνικὸ κύπελλο μεγάλου μεγέθους, μὲ ταινιωτὴ λαβὴ ποὺ στενεύει κάτω, μὲ μαῦρο ἐξίτηλο ἐπιχρίσμα καὶ λοξότμητη

ἀναθύρωση, χαρακτηριστικὸ τῆς MM IB, δυὸ - τρία κύπελλα μὲ κυρτὰ τοιχώματα, κομμάτι μόνωτου κυπέλλου, μιὰ ὀλόκληρη καὶ μιὰ μισὴ λοπάδα μὲ ὀριζόντιο, λίγο γυρτὸ περιχέλωμα, τμήμα ἄλλης λοπάδας, κομμάτια κυάθων καὶ διώροφων κυπέλλων, ἄλλου ἀπλοῦ μὲ κάθετα τοιχώματα κυλινδρικά, τοξωτὴ ὑπερυψωμένη λαβή, ὀριζόντια τοξωτὴ γυρτὴ λαβὴ σκυφωτοῦ ἀγγείου μὲ γραπτὴ στολιδωτὴ πλατιὰ διακόσμηση σὲ κοκκινωπὸ βάθος, δυὸ τροχαλιόσχημες βάσεις, ἴσως πρόχων· μαζὶ μ' αὐτὰ κομμάτια κόκαλων ζώων. Ἐξω ἀπὸ τὸ καμπύλο τοίχωμά του μαζεύτηκαν: Πόδι τριποδικῆς χύτρας, 4 κομμάτια ἀπὸ μικρὰς λοπάδες, μιὰ μὲ ἐπιπεδούμενο χεῖλος, μὲ λεπτὲς σκοτεινὲς ταινίες, δεκάδα βάσεων κυπέλλων ἢ λοπάδων, δυὸ μελανογάνωτων, τμήμα tumbler καὶ κυάθου μὲ ἀρχὴ λαβῆς κοντὰ στὴ βάση, δυὸ κομμάτια λαίμοῦ ἀμφορίσκου, 5 ὄστρακα μὲ στολιδωτὴ διακόσμηση, ἄλλου μὲ σκοτεινὴ σὲ κοκκινωπὸ βάθος, ἐπιπεδούμενο χεῖλος σφαιρικοῦ ἀγγείου, δεκάδα μικρῶν μελανογάνωτων ἀγγείων, ὁκτὼ λαβές (δυὸ ὀριζόντιες τοξοειδεῖς κυλινδρικές, δυὸ κάθετες τοξοειδεῖς, ἄλλη ταινιωτὴ ποὺ στενεύει κάτω· μαζὶ κομμάτια ἀπὸ κόκαλα ζώων).

Τὸ κατώτατο στρώμα κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ ἀποθέτη ποὺ ἀπλώνει καὶ ἔξω ἀπ' αὐτὸν ἔδωσε: βάσεις καὶ τοιχώματα χονδρῶν ἀγγείων, τμήματα λεκανίδων διαφόρων τύπων, μιᾶς μεγάλων διαστάσεων $1/10$ τοῦ μινωικοῦ πόδα κατὰ παρατήρηση τοῦ ἀρχιτέκτονα, κάδος μὲ κάθετο χονδρὸ τοίχωμα, μέρος ἄλλου μὲ βάση ποὺ ἐξέχει τριγύρω, καὶ χαμηλὸ τοίχωμα, χεῖλος λεκανίδας μὲ ὑπερυψωμένη τοξωτὴ λαβή, 6 λοπάδες παλαιονακτορικοῦ τύπου, οἱ δυὸ ὀλόκληρες, πολλὰ κομμάτια μεγάλων ἀγγείων, ὅπως κάδων, τριποδικῶν χυτρῶν καὶ ἀμφορέων μὲ τροχαλιοειδὴ βάση, κομμάτι τοιχώματος σκυφοειδοῦς μὲ τοξοειδὴ γυρτὴ λαβή, τμήματα πῆλινου κυλινδρικοῦ ἀγωγοῦ, κομμάτια μὲ σχοῖνινη διακόσμηση, βάσεις μικρῶν τριποδικῶν πυριατηρίων, πρόχους καὶ κομμάτια ἄλλων ποὺ τὸ ἓνα σώζει κάθετη τοξοειδὴ κυλινδρική λαβή, λαίμους ἀμφορέα μὲ παράλληλες αὐλακώσεις, κομμάτια κυπέλλων διαφόρων τύπων, κυρτῶν, διωρόφων μὲ κάθετα τοιχώματα, κομμάτια κυάθων μὲ τροχαλιόσχημες ἢ δισκοειδεῖς βάσεις ποὺ ἐξέχουν γύρω μὲ σχεδὸν κάθετα τοιχώματα, μὲ ταινιόσχημες ἢ κυλινδρικές λαβές ὑπερυψωμένες, δυὸ ὀλόκληρα μόνωτα κύπελλα μὲ διακόσμηση ταινιῶν καὶ σκοτεινῶν παραλλήλων, ἀγνύθα τοῦ δισκόμορφου ἀμφίκυρτου τύπου μὲ δυὸ τρύπες ἀνάρτησης, μύλη θύρας ἀμφίκοιλη, δισκόμορφο λεπτὸ τριπτηράκι· μαζὶ χονδρὰ λευκὰ κονιάματα καὶ κόκαλα ζώων.

Στὸ τελευταῖο τμήμα τῆς διάβασης, πρὸς τὸ Νότο, συλλέχθηκαν: τμήμα ἀγγείου σαθροῦ ἀπὸ γκρίζα πέτρα ποὺ μαζεύθηκε σὲ κομμάτια, ἀγνύθα δισκόμορφη ἀμφίκυρτη μὲ μιὰ τρύπα ἀνάρτησης καὶ φολίδα ὀψιανοῦ μὲ τὴ μιὰ ἀκμὴ ἀδρὰ πριονωτὴ.

Στὴ βαθύτερη ἐπίχωση τοῦ κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο τοιχείου, κάθετου τοῦ διαχωριστικοῦ, συλλέχθηκαν: πόδι πλακουτσωτὸ τριποδικῆς χύτρας, ὀριζόντια τοξοειδῆς ὑπερυψωμένη λαβή, ἄλλης τμήμα, ταινιόσχημη λαβὴ ποὺ στενεύει

κάτω, δωδεκάδα βάσεων μελανογάνωτων κυπέλλων με κάθετα τοιχώματα, ἄλλων ἀνοικτῶν, δυὸ κομμάτια λοπάδων, βάση tumbler, χεῖλη δυὸ κυάθων καὶ 4 κυπέλλων, στόμιο ἀμφορίσκου με λαϊμὸ πού ἔχει περιφερικὲς αὐλακώσεις.

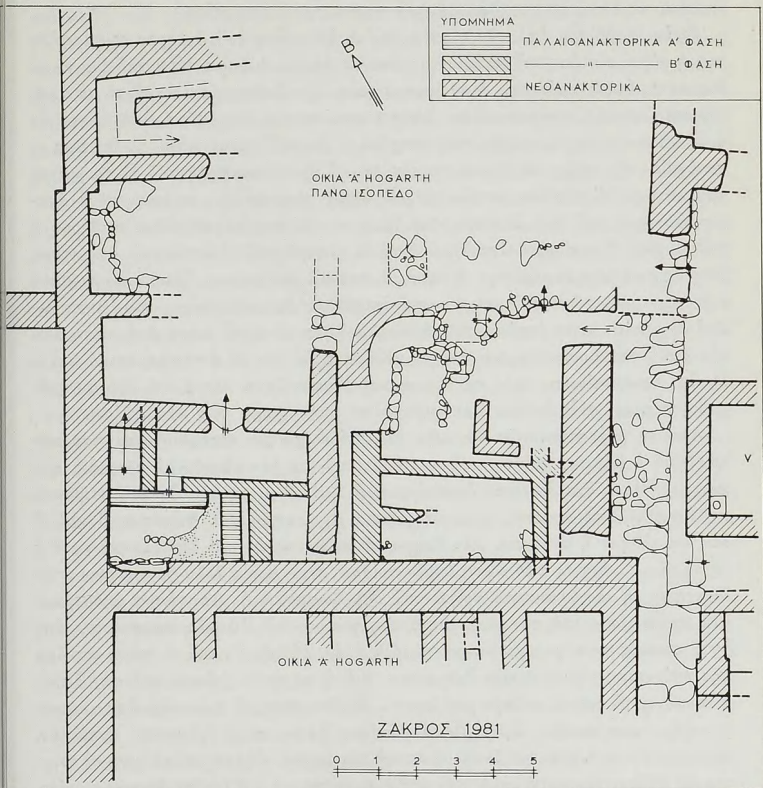
Παρακολουθήθηκε καὶ καθαρίσθηκε ὁ Β - Ν ἀντερεισματικὸς τοῖχος τοῦ Α τμήματος τῆς αὐλῆς καὶ σὲ τμήμα του πού πλησιάζει τὸν ἀντερεισματικὸ τοῖχο τοῦ πρώτου ἀνδῆρου φάνηκε ἀνοιγμα ἐπικοινωνίας πρὸς τὴν περιοχὴ πού βρίσκεται τὸ ΝΑ κτήριο. Στὸν Α τοῖχο τοῦ τελευταίου πού εἶναι λίγο καμπύλος, κοντὰ στὸ σημεῖο πού ἀνακαλύφθηκε ὁ συλλεκτῆρας, κάθετη αὐλάκωση, με βάση πλάκα, ἀποτελεῖ τὴ θέση κατακόρυφου ἰσχυροῦ δοκαριοῦ (πίν. 244β). Ὁ παράπλευρος τοῦ Β - Ν τοίχου ΠΑ ὀχετὸς καθαρίσθηκε καὶ στερεώθηκε. Ἐχυνε τὰ νερά του στὸ Α πλευρὸ τοῦ ΠΑ κτηρίου, ἐκεῖ πού με ἀντερεισματικὸ τοιχίον σχηματίζοταν γωνία. Στὴν περιοχὴ τοῦ ἐγκαίνιου καθαρίσθηκε ὁ χώρος καὶ φάνηκαν καλύτερα τὸ πλακόστρωτο τῆς παλαιοανακτορικῆς αὐλῆς σὲ βάθος καὶ τὸ πολυγωνικὸ ἐξωτερικὰ καὶ θολούμενο ἐσωτερικὰ κτήριο πού εἰσχωρεῖ σ' αὐτὸ καὶ πού ἡ πρὸς τ' ἀνατολικά συνέχεια ἀποκόπηκε, φαίνεται, κατὰ τὴν κατασκευὴ τῆς δυτικῆς πρόσοψης τοῦ νέου ἀνάκτορου. Μέσα στὸ ἐγκαίνιο συλλέχθηκε τμήμα σπονδύλου ζώου.

Γιὰ νὰ ὀρθωθεῖ καὶ τοποθετηθεῖ στὴν ἀρχικὴ τῆς θέσης στὴν ἀρχὴ τοῦ νεοανακτορικοῦ ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ τῆς ΥΜ ΙΒ περιόδου (πίν. 248α) χρειάσθηκε νὰ ἐρευνηθεῖ τὸ ὑποκείμενο στρώμα, πάνω στὸ ὁποῖο εἶχε ἀπλωθεῖ ὅταν ἔπεσε. Στὸ στρώμα αὐτὸ περισυλλέχθηκαν τὰ ἀκόλουθα: τοξωτὴ λαβὴ κυλινδρικής τομῆς, ταινιόσχημες λαβὲς κυπέλλων πού στενεύουν πρὸς τὰ κάτω, χεῖλη κυπέλλων καὶ κυάθων, ὄστρακο με φαρδιὰ μαύρη ταινία, χονδρὰ καὶ λεπτὰ κοινάματα· μαζί μ' αὐτὰ κομμάτια ὀφισανῶ (ἀπολέπισμα, φολίδα περιωντῆ, κοφτήρας καὶ ὀπείας, ἀπολεπίσματα με ἐγκοπὴ ἢ πού καταλήγουν σὲ αἰχμή), τέλος δόντια ζώων.

ΠΕΡΙΟΧΗ ΟΙΚΙΩΝ
Α-Β HOGARTH (εἰκ. 3)

Μὲ τὴν ἐπίβλεψη τῶν ἀρχαιολόγων Ἀναστασίας καὶ Λευτέρη Πλάτωνος συνεχίσθηκε ἡ ἔρευνα στὸ ἐπάνω ἰσόπεδο τοῦ Σπιτιοῦ Α πού τὸ μπροστινὸ ἰσόγειο τμήμα ἔσκαψε τὸ 1901 ὁ Hogarth, με κύριο ἀποτέλεσμα τὴν ἀνακάλυψη τῶν φημισμένων σφραγισμάτων. Κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴ περίοδο 1980 εἶχε ἀποκαλυφθεῖ ὁ ἰσχυρὸς Δυτικὸς τοῖχος με τὴν ἀρχὴ τῶν μισοκαταστρεμμένων διαχωρισμάτων τῶν κατὰ μῆκος σὲ διαδοχὴ δωματίων καὶ τὸ καταχωσμένο με σωροὺς ἀπὸ πέτρες ΒΔ κλιμακοστάσιον· ἐπίσης ἀποκαλύφθηκε ὁ ἰσχυρὸς Ἀνατολικὸς τοῖχος καὶ εἶδος ἐξωτερικοῦ ἀνδῆρου κατὰ ἓνα μέρος πλακόστρωτου. Ἦδη εἶχε βεβαιωθεῖ ὅτι τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν ἐσωτερικῶν διαχωριστικῶν τοίχων, ἰδιαιτέρα στὸ κεντρικὸ, βόρειο καὶ βορειοανατολικὸ τμήμα τοῦ ἰσοπέδου εἶχε καταστραφεῖ καὶ ὁ ἰσοπεδωμένος βράχος φάνηκε παντοῦ στὴν ἐπιφάνεια. Κατὰ μῆκος ὅμως τοῦ Νότιου ἀντερεισματικοῦ τοίχου, κάτω ἀπὸ τὰ ἀπὸ πηλόχωμα δάπεδα, ἀποκαλύφθηκε χαλαρὴ ἐπίχωση, πού ἴσως εἶχε καλύψει δω-

μάτια παλαιότερου κτηρίου. Ὑποτέθηκε τότε ὅτι τέτοια διαμερίσματα θὰ ἀποτελοῦσαν ἰσόγειο τμῆμα τοῦ ἴδιου Νεοανακτορικοῦ κτηρίου, ἀντίστοιχο μὲ ἐκεῖνο, ποὺ ἀμέσως νότια εἶχε ἐρευνηθεῖ ἀπὸ τὸν Hogarth.

Εἰκ. 3. Ὑψώϊσπεδο Οἰκίας Α Hogarth.

Μὲ τὴ συνέχιση τῆς ἐρευνας ἀποκαλύφθηκε σὲ βάθος τὸ ἰσχυρὸ θεμέλιο τοῦ Ἀνατολικοῦ τοίχου καὶ σ' ὅλη τὴν ἔκτασή του τὸ ἐξωτερικὸ πλακόστρωτο ἄνδρo, μήκους 6.40 καὶ πλάτους 1.50 — πρὸς τὴν εἴσοδο 1.80 μ. (πίν. 248α). Τὸ ἄνδρo ἐκτεινόταν παράλληλα μὲ τὸ ἀκράϊο Δ. δωμάτιο τοῦ Κτηρίου Β

καὶ στὸ βορειότερο τμήμα του, τὸ πλατύτερο, σχηματιζόταν ἡ εἴσοδος πρὸς τὸ εὐρύχωρο Ἀνατολ. δωμάτιο, ποὺ τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ δαπέδου του ἦταν ἀπὸ πηλόχωμα. Σὲ δυὸ σημεία, τὸ ἓνα στὸ κέντρο καὶ τὸ ἄλλο πρὸς τὸ κέντρο διασώθηκαν τμήματα ἀκανόνιστου πλακώστρωτου, ποὺ ἴσως ἀρχικὰ ἄπλωνε σὲ ὁλόκληρο τὸ δάπεδο τοῦ εἰσαγωγικοῦ δωματίου.

Ἀμέσως βόρεια ἀπὸ τὴν εἴσοδο καὶ τὸ Β τμήμα τοῦ ἀνδρίου σχηματιζόταν ἡ κύρια εἴσοδος στὸ κτήριο τοῦ ἄνω ἰσοπέδου, ἀμέσως πέρα ἀπὸ ἓνα πλινθόκτιστο, ὅπως φαίνεται, διαχώρισμα (εἰκ. 3): Διατηρεῖται καλὰ τὸ μὲ ἀκανόνιστες πλάκες σχηματισμένο ὑπόστρωμα κατωφλίου, πέρα ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὁ ἐξωτερικὸς παχὺς τοῖχος τοῦ κτηρίου — διασωζόμενος μόνο σὲ θεμέλια — συνέχιζε τὴν πρὸς τὰ βόρεια πορεία του. Στὴν προέκταση τοῦ Β τμήματος τοῦ κατωφλίου εἰσόδου ἐκτείνεται μιὰ σειρὰ πλακῶν ποὺ ἀφήνουν κενὰ ἀναμεταξύ τους καὶ ποὺ ἀποτελοῦσαν ἴσως τὶς βάσεις παραστάδων τριθύρου ἢ πολυθύρου. Ἰσως αὐτὸ ἀποτελοῦσε τὴ Β πλευρὰ τοῦ Ἀνατολικοῦ δωματίου, ἐνῶ ἀρχικὰ σχημάτιζε τὴν Α πλευρὰ στενοῦ διαδρόμου, ἴσως εἰσαγωγικοῦ στὸν κεντρικὸν χώρου τοῦ κτηρίου τοῦ ἰσοπέδου. Δυτικὸς τοῖχος τοῦ Ἀνατολικοῦ δωματίου εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἀποκαλύφθηκε σὲ πολὺ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν βαθὺ παλαιοανακτορικὸν τοῖχο, κάθετο πρὸς τὸν Ν ἀντερείσματικὸν καὶ ὁ ὁποῖος προεκτείνεται πρὸς τὰ βόρεια καὶ ἐξαφανίζεται μετὰ ἀπὸ δυὸ συνεχόμενες πόρτες, στὶς ὁποῖες διατηρήθηκε τὸ ὑπόστρωμα τῶν κατωφλίων.

Ἀπὸ τὴ μιὰ σειρὰ τῶν δυτικῶν δωματίων γίνηκε κατορθωτὸ νὰ παρακολουθηθεῖ ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ νοτιοδυτικοῦ, μὲ τὴν εἴσοδο μὲ κατώφλι στὸ κέντρο. Ἦταν ἓνα δωμάτιο διαστάσεων $5 \times 3,50$ μ. μὲ δάπεδο ἀπὸ στιβαρὸ πηλόχωμα. Στὰ ἀμέσως πρὸς τὰ βόρεια σχηματιζόμενα δωμάτια Β καὶ Γ δὲν διασώθηκε ἡ συνέχεια τῶν διαχωριστικῶν τοίχων καὶ δὲν φάνηκε κανένα ἔχνος τῆς συνέχειας τῶν ἀνατολικῶν τοίχων, ποὺ χωρὶς ἄλλο βρίσκονταν στὴν ἴδια γραμμὴ μὲ τὸν ἀνατολ. τοῖχο τοῦ ΝΔ δωματίου Α. Δὲν γίνηκε ἀκόμη καμιά προσπάθεια γιὰ τὸν καθαρὸν τοῦ χώρου τοῦ ΒΔ κλιμακοστασίου ἀπὸ τοὺς σωροὺς τῶν γυρεμισμένων πετρῶν (πίν. 249α). Γενικὰ τὸ πάνω στρώμα τῆς ἐπίχωσης τῶν δυτικῶν δωματίων φαίνονταν πολὺ χαλαρὸ καὶ σὰν ξανασχαμμένο, τὸ κάτω καθαρὸ καὶ λεπτό. Τὰ ὄστρακα τὸ πιὸ πολὺ ἦταν κοινῆς χοντρῆς κεραμεικῆς. Συλλέχθηκαν ἀκόμη βάση μελανογάνωτου κυπέλλου, κομμάτι ἄλλου Light on Dark μὲ λευκὴ ταινία ποὺ ἄφησε μαῦρα ἔχνη σὲ πορτοκαλὶ βάθος, ταινιωτὴ λαβὴ ποὺ στενεύει κάτω, μὲ 3 ἐξίτηλες ἄσπρες ταινίες, περιχέλιωμα ΥΜ ΙΑ λοπαδίου. Μαζὶ συλλέχθηκαν 5 - 6 κομμάτια γυψολιθικῶν πλακῶν, κομμάτια δαπέδου ἀπὸ χαλικιάσβεστο, ἄσπρων κονιαμάτων καὶ ἓνα κομμάτι μύλης θύρας. Ἀπὸ τὸ λιθοσωρὸ ἔξω ἀπὸ τὴ ΝΔ γωνία μαζεύτηκε μικρὸ κομμάτι φωλεόσχημου μὲ διπλὴ παχύτερη καὶ λεπτότερη ἀναθύρωση στὸ χεῖλος μὲ ἐνδιάμεσο αὐλάκι, ἀπὸ μελανὴ πέτρα.

Στὴν ἐπίχωση τοῦ κεντρικοῦ χώρου, ποὺ ἦταν χαλαρή, μὲ βόλους καὶ κα-

μένες πλithρες, βρέθηκαν πολλά κομμάτια καμένου ξύλου που διακρίνονταν οι ίνες του, και αρκετή κεραμεική, που ή πιδ χαρακτηριστική ήταν κομμάτια μελανογάνωτων κυπέλλων, μερικά εξίτηλα, κομμάτι από κυματιστό χεῖλος με έσωτερικές οριζόντιες χαραξείες, βάσεις κυπέλλων με λεπτή γύρω ανάθρωση και λαβή που στενεύει προς τὰ κάτω, τμήμα από λοπάδιο με επίπεδούμενο χεῖλος, μικρό κομμάτι με ήθμό, έλικωτό άκρο μικρού ποδιού τριποδικού σκεύους, κομμάτια με σχοίνινη ή χαρακτή διακόσμηση, κομμάτι έλλειπτικού στομιού άμφορέα, πόδι χύτρας με έσωτερική κυματιστή επιφάνεια και διαδοχικά βαθουλώματα, όστρακο λεπτού κοκκινωπού άγγείου με δισκίο στην άκρη τής λαβής· μαζί μ' αυτά συλλέχθηκαν κομμάτια επιχρισμάτων, ένα με κίτρινη και κόκκινη βούλα σε λευκό βάθος και κάτω δυο ταινίες· επίσης δυο κοχύλια.

Στο ΝΔ δωμάτιο, κάτω από την από πηλόχωμα στρώση δαπέδου, που βρέθηκε σε βάθος 0.20 - 0.30 μ. από την κορυφή του Ν τοίχου, φάνηκε διαχωριστικός τοίχος με κατεύθυνση από Δ προς τὸ Α. Στην επίχωση του Β τμήματος συλλέχθηκαν κομμάτια μελανογάνωτων κυπέλλων, μέρος κυλινδρικής λαβής μικρού άγγείου, κομμάτια από τὸ κάτω μέρος χύτρας πολύ καμένα, γυαλιστὸ όστρακο καμαραϊκού άγγείου με ίχνη κυκλικού θέματος με λευκές λεπτές λοξές ταινίες· μαζί μ' αυτά κομμάτι από λευκό επίχρισμα, μισή άγνύθα δισκοειδής άμφικυρτη με μιὰ τρύπα ανάρτησης και δυο μικρά κομμάτια τριγωνικῶν λεπίδων όψιανού. Στη συνέχεια τής επίχωσης του Β τμήματος συλλέχθηκαν: τὸ κάτω μέρος τριποδικού σκεύους που σώζει την άρχή του ενός ποδιού και την απόληξη λαβής, δυο κομμάτια μελανογάνωτων κυπέλλων, ενός του διώροφου τύπου με άρχή λαβής, όστρακα άγγείου μέσου μεγέθους με εξίτηλες ταινίες Dark on Light, κομμάτι λευκό επίχρισμα και δυο σφαιρικοί τριπτήρες, ὁ ένας πολύ μικρός και ὁ άλλος μόνο κομμάτι.

Κάτω από τὸ καταστρεμμένο από πηλόχωμα δάπεδο στο ΒΔ τμήμα του δωματίου ή επίχωση είχε σταχτι χρώμα· στο Δ τμήμα συλλέχθηκαν: μεγάλη προχοή γεφυρόστομης μελανογάνωτης πρόχου, τμήμα μελανογάνωτου διώροφου κυπέλλου, τμήμα βαθιού μόνωτου κυπέλλου, τμήμα από τή βάση και τὸ τοίχωμα προχοΐσκης, όστρακο μικρού πινακίου, τμήμα από τή βάση πυριαιτηρίου με έσωτερικά ανάγλυφα δισκία, κομψή άγνύθα του παραλληλεπίπεδου τύπου με έξεσθη τρύπα στο κέντρο τής μιᾶς πλευρᾶς· μαζί όστρεο πορφύρας.

Ό διαχωριστικός τοίχος απέχει 1.35 μ. από τὸν βόρειο και έχει μήκος 2.60 μ. και πάχος 0.65 μ. Η κορυφή του βρέθηκε σε βάθος 0.35 - 0.40 από την κορυφή του Β τοίχου. Σχηματίζει άνοιγμα θύρας προς τοίχιο που περιορίζει τὸν Β χώρο προς τὰ Δυτικά. Τὸ στρώμα επίχωσης στο βάθος αυτό ήταν σκληρό και άδιατάρακτο. Στο άνοιγμα θύρας συλλέχθηκαν: κομμάτια τριποδικῆς χύτρας, με σώμα που πλαταίνει προς τὰ κάτω, με πρόχωση και κάθετη λαβή. Στη Ν πλευρά του διαχωρίσματος συλλέχθηκε άπίοσχημη προχοΐσκη σχεδόν άκέραιη, ραμφόστομη, ύψους 0.19 μ. με λαβή τοξοειδή κυλινδρική· επίσης τὸ

κάτω μέρος ἀγγείου μὲ ἐλικωτὸ πόδι, τμήμα πάτου μὲ ἐσωτερικὰ βαθύσματα, κομμάτια πίθων μὲ σχοίνινες ταινίες, κομμάτια χυτρῶν, κάδων, λεκανίδων, κομμάτια κυάθων καὶ κυπέλλων μὲ περιτρέχουσες ταινίες καὶ ἀγνύθα τοῦ κυβικοῦ τύπου μὲ χαρακτηριστοὺς σταυροὺς καὶ διαγώνια χάραξη.

Πέρα ἀπὸ τὸ Δ τοιχίον δημιουργεῖται στενὸ πέρασμα μὲ μικρὰ διαδοχικὰ κλιμακωτὰ πλακόστρωτα ἐπίπεδα, κλιμακίδα ποὺ ὡδηγοῦσε στὸ Νότιο διαμέρισμα. Τοιχία ποὺ περιορίζουν τὸν ΝΔ χώρο πρὸς Βορρά, Ἀνατολὴ καὶ Νότο, τὸ τελευταῖο πέρα ἀπὸ τὴ γραμμὴ τοῦ τοίχου τοῦ Ν ἀνδῆρου, ἀνήκουν φανερά σὲ παλαιότερη — ἴσως MM IB — φάση. Τὸ Βόρειο διάμερισμα εἶχε δάπεδο σὲ ψηλότερο ἐπίπεδο ἀπὸ τὸ Νότιο καὶ ὁ φυσικὸς βράχος φάνηκε σχετικὰ ψηλά. Στὸ τοιχίον ποὺ ἦταν στὴ βάση τῆς σκαλίτσας βρέθηκε κομμάτι πέτρινης λοπάδας μὲ διακοσμητικὴ ζώνη δικτυωτῶν τριγώνων. Βαθιά, στὸ Β διάμερισμα, βρέθηκαν δυὸ κυρτὰ τριβεῖα καὶ δυὸ αὐγόμορφοι τριπτῆρες· ἐπίσης κομμάτια δυὸ διώροφων κυπέλλων, κομμάτια ἄωτου κυπέλλου καὶ ἄλλων κυπέλλων καὶ κυάθων· μαζὶ καὶ λεπτὰ κόκαλα ζώων.

Στὴ ΒΑ γωνία, ἔξω ἀπὸ τὸν Β τοῖχο, μαζεύτηκαν: σκυφωτὸς ψηλὸς καθίσκος μὲ τοξωτὲς γυρτὲς λαβὲς πρὸς τὰ πάνω, ὅχι ὀλόκληρος, καὶ μαζὶ κομμάτια λεπτῶν μελανογάνωτων ἀγγείων ἀπὸ κύπελλα καὶ κυάθους, ἓνα τοῦ διώροφου τύπου, ἄλλο κωνικὸ ἄωτο καὶ βάσεις tumblers, λαβὲς ὀριζόντιες ἢ κάθετες τοξοειδεῖς, κομμάτια κάδων καὶ πρόχων, ἴσως ἀπὸ τὸ ὑπόστρωμα δαπέδου.

Ὁ φυσικὸς βράχος στὸ Β τμήμα φάνηκε σὲ βάθος 0.90 ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου. Τὸ παλαιότερο παλαιοανακτορικὸ κτήριο ἀπλωνόταν νοτιότερα καὶ ἀποκόπηκε κατὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ ἰσόγειου Κτηρίου Α τοῦ Hogarth. Αὐτὸ φαίνεται ἀπὸ τὴν ἀποκοπὴ τῶν δυὸ κάθετων πρὸς τὸν ἀνδρωτὸ τοῖχο διαχωρισμάτων (πλν. 249β). Ἀπὸ τὸν βαθύτερο τοῖχο ὡς τὸν φυσικὸ βράχο, σὲ ἐπίχωση πλάτους 0.20 - 0.30 μ. περισυλλέχθηκαν πολλὰ κομμάτια παλαιοανακτορικῶν ἀγγείων: βάση ρηχῆς λοπάδας, κάτω μέρος μελανογάνωτων κυπέλλων καὶ tumblers, λαβὲς τοξοειδεῖς, ταινιόσχημες καὶ κυλινδρικές, πάτοι μεγαλύτερων ἀγγείων, λοπάδια μὲ ἐπιπεδούμενο περιχέλωμα, κύπελλο μὲ κυρτὰ τοιχώματα, κομμάτια κυάθου· μαζὶ παραλληλεπίπεδη ἀγνύθα, δυὸ αὐγόμορφοι τριπτῆρες καὶ στρεῖδια. Σὲ βαθύτερο στρώμα, ἀνάμεσα σὲ παλαιότερο τοῖχο καὶ στὸ βράχο, συλλέχθηκαν ἄλλα παλαιοανακτορικὰ κομμάτια: κομμάτι ἀπὸ τὸ τοίχωμα καὶ μέρος χεῖλους κάδου μὲ τὴν ἀρχὴ ὀριζόντιας τοξωτῆς λαβῆς, κομμάτι χονδρῆς λοπάδας μὲ παχιά γραπτὴ στολίδωση κάτω ἀπὸ τὴ γωνίωση καὶ πάνω σὲ πορτοκαλὶ ἐπίχρισμα, μὲ ἀνάλογη ἐσωτερικὴ διακόσμηση μὲ παχύτερες γραμμές, ἐπίσης κομμάτια μελανογάνωτων κυπέλλων καὶ κυάθων. Στὸ κατώτερο στρώμα τοῦ Α τμήματος μαζεύθηκαν κομμάτια διώροφου κυπέλλου μὲ δυὸ παράλληλες αὐλακώσεις καὶ μαζὶ κομμάτι λευκοῦ ἐπιχρίσματος καὶ σκόνῃ κάρβουνου, σὲ ἀπόσταση 1.40 ἀπὸ τὸν Α τοῖχο καὶ 1.50 μ. ἀπὸ τὸν Ν ἀντερεισματικόν.

Ὁ Α τοῖχος τοῦ νεοανακτορικοῦ ΝΔ δωματίου εἶναι πολὺ παχὺς —0.75 - 0.85 μ. — καὶ μαζὶ μετὸν παράλληλο παλαιοανακτορικὸ σχηματίζει στένεμα κατὰ ἓνα μέρος πλακόστρωτο, πλάτους 0.70 μ. Ἀφήνει μικρὸ ἄνοιγμα πρὸς τὸν Ν ἀντρείσματικό. Στὴ Β προέκτασή του σχηματίζει γωνία ποὺ προβάλλει ἀνατολικά καὶ μετὰ αὐτὴ καὶ μιὰ ἡμιαψιδοειδὴ ἐπέκταση σχηματίζεται εἰδος γωνιακοῦ καὶ καμπύλου διαδρόμου ποὺ ἀγκαλιάζει κεντρικὴ ἀνάμεσα σὲ παράλληλα τοιχία ἄνοδο (πίν. 250α) μετὰ ὑπόβαθρο τὸν πλαγιαστὸ φυσικὸ βράχο, δίοδο ποὺ καταλήγει σὲ μεγάλο πέτρινο κατώφλι. Τὸ σύνολο ὁδηγοῦσε σὲ μικρὴ κλιμακίδα μέσα σὲ στενὸ κλουβί, ποὺ στὴ ΒΑ γωνία μετὰ 3 - 4 βαθμίδες ἔφερνε σὲ ψηλότερο ἐπίπεδο. Ἀπὸ τὶς βαθμίδες αὐτὲς σῶζονται μόνο οἱ δυὸ τελευταῖες καὶ τὸ κατώφλι τῆς ἐξόδου. Τὸ σύνολο τῆς ἐγκατάστασης αὐτῆς βρισκόταν κάτω ἀπὸ τὸ ἀπὸ πηλόχωμα δάπεδο τῆς νεοανακτορικῆς περιόδου καί, ὅπως ἔδειξε ἡ κεραμεικὴ, ἀνῆκε στὴν παλαιοανακτορικὴ περίοδο. Τὸ ὑπόστρωμα τοῦ νεοανακτορικοῦ δαπέδου ἦταν ἀπὸ σπαστὸ χαλίκι καὶ μέσα στὸ στρώμα αὐτὸ βρέθηκε ἄφθονη παλαιοανακτορικὴ κεραμεικὴ: τμήμα χεῖλους πιθαρῖοῦ μετὰ ἐπιπεδωμένα χεῖλη καὶ ἀναθύρωση, ἄλλα κομμάτια πίθων μετὰ ἐμπέστες ταινίες, πόδι χύτρας μετὰ νεύρωση ἐμπέστου σχοινοῦ, κομμάτι ἑλλειπτικοῦ στόμιου ἀμφορέα, κομμάτι χεῖλους κάδου μετὰ σχοινίνη ταινία, τμήμα κυπέλλου μετὰ κυρτὰ τοιχώματα, τμήματα μελανογάνωτων κυπέλλων καὶ κυάθων, τοξοειδεῖς κάθετες ἢ ὀριζόντιες λαβές, κυλινδρικές ἢ ταινιόσχημες, κομμάτι στόμιου πρόχου μετὰ ἀπόφυση ὀδοντωτή, κομμάτι μετὰ ἐσωτερικὴ στολιδωτὴ διακόσμηση, δισκοειδὲς ἀμφίκυρτη ἀγνύθα· μαζὶ δυὸ τριβεῖα, τὸ ἓνα μόνο κομμάτι, τὸ ἄλλο ὀρθογώνιο μετὰ στρογγυλεμένες γωνίες, τρεῖς αὐτόμορφοι τριπτῆρες, κομμάτι πῆλινου ἀγωγοῦ τοῦ ἀναστρεμμένου Π τύπου, λεπτὰ ἐπιχρίσματα, ἀπολεπίσματα ὀψιανοῦ καὶ κόκαλα ζώων. Ἡ νότια ἀπόληξή τῆς διάβασης τῶν παράλληλων τοιχείων ἀποκόπηκε κατὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ τοίχου ἀντιστήριξης ποὺ ἔντυσε τὸ πάνω μέρος τοῦ κατακόρυφου κομμένου βράχου.

Στὸ ὑποκείμενο στρώμα τοῦ δαπέδου μπροστὰ ἀπὸ τὴ γωνία ποὺ ἔξεχει καὶ σχηματίζει μισὴ ἀψίδα συλλέχθηκαν: Ἀπιδόσχημο λοξότμητο προχοῖδιο μετὰ τοξοειδὴ κυλινδρική λαβή, ὕψους 0.12 σχεδὸν ἀκέραιο, διάφορα παλαιοανακτορικὰ ὄστρακα, τρία κομμάτια ποὺ συναρμολογούνται σκυφατοῦ λύχνου μετὰ διπλὴ περιτρέχουσα χαραγὴ — λαβὴ καὶ μύξα δὲν διασώζονται — καὶ μετὰ πλάγιες ἀποφύσεις, κομμάτι πολὺ ρηχῆς καὶ πλατιᾶς λεκανίδας μετὰ πρόχυση, τὸ κάτω μέρος τριποδικοῦ πυραύνου, πόδια χύτρας μετὰ σχοινένια νεύρωση, τὸ κάτω μέρος κυπέλλων ποικίλων μορφῶν, κομμάτια μεγαλύτερης λεκάνης, τμήματα πρόχου, μαζὶ δυὸ ἀγνύθες, μιὰ τοῦ παραλληλεπίπεδου τύπου καὶ ἄλλη τοῦ δισκοειδοῦς ἀμφίκυρτου μετὰ δυὸ τρύπες ἀνάρτησης, ἑλλειπτικὸ τριβεῖο, αὐτόμορφος τριπτῆρας καὶ δυὸ στρεῖδια.

Ἀνάμεσα στὰ δυὸ παράλληλα τοιχία ὁ βράχος ἀπὸ σχιστόλιθο εἶχε ἐπιπεδωθεῖ κλιμακωτὰ· ἡ ἀνάβαση καταστράφηκε καὶ ὁ φυσικὸς βράχος φάνηκε

στήν ἐπιφάνεια· στὸν ἀψιδωτὸ χῶρο ὁδηγοῦσε τὸ μεγάλο κατώφλι· δυτικὰ διαμορφωνόταν ὁ καμπύλος διάδρομος, ποὺ δεξιὰ ὁδηγοῦσε στὴν κλιμακίδα, μέσα ἀπὸ στενὸ πέρασμα. Στὸ κάτω κατώφλι τῆς σκαλίτσας ἔφερνε ὁ εἰσαγωγικὸς διάδρομος τῆς Ἀνατολικῆς αἵθουσας.

Στὴ γωνιά πρὸς τὴν ἀψίδα συλλέχθηκε τριγωνικὴ λεπίδα ὀψιανοῦ. Στὸ κάτω στρώμα, ἀνάμεσα στὰ δυὸ τοιχάκια συλλέχθηκαν: διαβρωμένο κομμάτι ἀγγείου ἀπὸ γκρίζα πέτρα μὲ ἐλαφρὰ βαθύσματα στὶς ἐπιτεδωμένες πλευρές, τμήματα μελανογάνωτου βαθιοῦ κυπέλλου ποὺ κοσμεῖται μὲ ἄσπρη ταινία, τμήμα μεγάλης πρόχου, κομμάτια ἀπὸ τὸ πάνω μέρος μελανογάνωτου ἀγγείου. Σὲ βάθος 0.50 μ. μαζεύτηκαν καὶ ἄλλα κομμάτια μελανογάνωτων κυπέλλων καὶ κύθων, μερικὰ μὲ διακόσμηση Light on Dark ταινιῶν, καμπύλων θεμάτων καὶ κουκίδων, μελανογάνωτο κύπελλο τοῦ διώροφου τύπου, πάτος κυπέλλου ποὺ κάτω του ξεχωρίζουν τὰ ἴχνη ἀποκοπῆς μὲ σπάγκο, κομμάτια λοπάδων καὶ λεκανίδων σὲ ψηλὴ πρόχυση, κάθετα τοιχώματα καὶ ὀριζόντιες λαβές, κομμάτια χυτρῶν πρόχων καὶ κάδων, τοξοειδεῖς κυλινδρικές ἢ ταινιόσχημες ποὺ στενεύουν κάτω κάθετες ἢ ὀριζόντιες λαβές, κομμάτι ρηχῆς λεκανίδας μὲ στρογγυλεμένες γωνιές, τμήμα πῆλινου σκυφωτοῦ λύχου μὲ περιτρέχουσες χαραγές, ἴσως τοῦ ἴδιου ποὺ τμήμα του ἀναφέρθηκε πιὸ πάνω.

Ἀπὸ τὴν κατώτερη ἐπίχωση τοῦ ἡμιαψιδωτοῦ χώρου καὶ τοῦ χώρου ἀνάμεσα στὰ παράλληλα τοιχία συλλέχθηκαν ἀκόμη: ἀπίσχημη λοξότμητη ψηλόλιγνη πρόχους ὕψους 0.15 μ. μὲ αὐλάκι στὴ βάση τοῦ λαιμοῦ σχεδὸν ἀκέραιη, καὶ μόνωτο ψηλὸ κωνικὸ κύπελλο. Ἀπὸ τὸ χῶρο τῆς σκαλίτσας μόνωτο ψηλὸ κωνικὸ κύπελλο καὶ κομμάτια δυὸ ὁμοίων, ἄλλου μόνωτου μὲ ἀρχὴ λαβῆς, κάτω μέρος πρόχου ποὺ ἡ βάση ἐξέχει γύρω, μὲ διακόσμηση λευκῆς ταινίας, κομμάτια διάφορων μελανογάνωτων κυπέλλων καὶ κύθων, ταινιόσχημες, μερικές ὑπερυψούμενες, λαβές, τὸ κάτω μέρος ἄλλων κυπέλλων, λαβὴ μὲ μίμηση καρφιοῦ, κομμάτια ἀπὸ τὸ κάτω μέρος κάδου, κομμάτι σκυφωτοῦ λύχου μὲ πλατὺ αὐλακωτὸ περιχεῖλωμα, τρεῖς ἀγνύθες τοῦ δισκόμορφου ἀμφίκυρτου τύπου, δυὸ μὲ δυὸ τρύπες ἀνάρτησης καὶ μιὰ μὲ μιὰ τρύπα· μαζὶ κωνικὸς καὶ ἄλλος σφαιρικὸς τριπτήρας. Ἀπὸ τὸ Α ἄκρο τῆς σκάλας προέρχονται βαθὺ μόνωτο, σχεδὸν ἀκέραιο, κύπελλο, δισκοειδὲς βάση καὶ μέρος τοῦ τοιχώματος πρόχου μέσου μεγέθους μὲ Light on Dark διακόσμηση καὶ ὀγκώδης μυκητοειδὲς τριπτήρας. Στὴ στρώση δαπέδου πάνω στὸ βράχο μὲ πηλόχωμα, στὸ ἀψιδωτὸ τμήμα, συλλέχθηκαν ἅτο κωνικὸ κύπελλο, λεπτὸ ὄστρακο μὲ διακόσμηση λευκῶν καμπυλῶν μὲ κόκκινες κουκίδες ἀπὸ λεπτὴ κύαθο· μαζὶ κομμάτι τριγωνικῆς λεπίδας ὀψιανοῦ.

Στὴ βαθύτερη ἐπίχωση, ποὺ διαχωρίζεται βόρεια ἀπὸ διαχωριστικὸ Α - Δ τοῦχο, συλλέχθηκαν: Τὸ κάτω μέρος τριποδικοῦ πύρανου μὲ πόδια κοντὰ ἀναμεταξύ τους καὶ μὲ τρυπίτσα στὴν περιφέρεια, σωληνωτὸ στόμιο φλασκο-

ειδοῦς ἀγγείου, κομμάτια γεφυρόστομης προχοῆς σκυφωτοῦ ἀγγείου, με γυρτή τοξοειδῆ ὑπερυψωμένη λαβή, κομμάτια στομίου μεγάλης πρόχου με πλευρική μαστοειδῆ ἀπόφυση, τμήματα κυπέλλων καὶ κυάθων ποικίλων τύπων, λίγα μελανογάνωτα, δυὸ με τοξοειδεῖς λαβές πού ὑψώνονται πάνω ἀπὸ τὸ χεῖλος, τοξωτὲς λαβές κυλινδρικής τομῆς, προχοή, πόδια χύτρας, κομμάτια κωνικῶν ἢ κυρτῶν κυπέλλων, μέρος παραλληλεπίπεδης ἀγνύθας με δυσδιάκριτο σφράγισμα καὶ ἄλλη κυβική, ἐπίσης με δυσδιάκριτο σφράγισμα καὶ σταυρικὸ θέμα· μαζί 2 στρεῖδια.

Στὸ ΝΑ τμήμα τοῦ κτηρίου, ἀνάμεσα στοὺς δυὸ παχεῖς νεοανακτορικοὺς τείχους πού ἦταν κάθετοι πρὸς τὸν Ν ἀντερεισματικὸ τοῖχο πού συγκράτησε τὰ χρώματα τοῦ ἄνω ἰσοπέδου, σχηματιζόταν βαθὺ διαμέρισμα κάτω ἀπὸ τὸ με πηλόχωμα δάπεδο (πίν. 250α). Τὸ πάνω μέρος τῆς ἐπίχωσης ἦταν πολὺ χαλαρὸ με μικροὺς βόλους χρώματος ἀνάμικτους με σπαστὸ χαλίκι πού ἀποτελέσει τὸ ὑπόστρωμα τοῦ δαπέδου μέχρι βάθους 0.35 - 0.45 μ. ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ Ν τοίχου. Ἀπὸ τὸ χαλαρὸ αὐτὸ στρώμα μαζεύτηκαν: Χεῖλος καὶ λαβὴ διώροφου μελανογάνωτου κυπέλλου, ταινιωτὴ λαβὴ πού στενεύει πρὸς τὰ κάτω, ὑπερυψωμένη τοῦ χείλους, βάση κυπέλλου με καστανὸ ἐπίχρισμα, κομμάτι με περιφερικὴ χρώση Dark on Light με ἀπόληξη λαβῆς, μακρὸ πόδι χύτρας πού γέρνει πρὸς τὰ ἔξω· μαζί κομμάτι μεγάλης πέτρινης λεκάνης πού ἔχει παχύτερο χεῖλος, ἐλαφρὰ κυρτό, κομμάτια ἐπιχρισμάτων με χαρακτὴ γραμμὴ καὶ ἴχνη κόκκινου χρώματος καὶ δυὸ στρεῖδια. Κατὰ τὴ συνέχιση τῆς ἐξαγωγῆς τοῦ χαλαροῦ μπαζώματος με πέτρες καὶ κομμάτια πλίνθων μαζεύτηκαν: τρία τριβεῖα, ἓνα κυρτὸ μακρουλὸ ἐλλειψοειδές, με πλατιά κοίλανση, δεύτερο ἐλλειπτικὸ σπασμένο, τρίτο μόνον κομμάτι με ἀνεπεξέργαστη τὴ μιὰ πλευρά, καὶ τέσσερις τριπτῆρες, ἓνας μακρουλὸς αὐγοειδῆς, δυὸ ἐλλειπτικοὶ καὶ ἄλλος δισκόμερφος ἀμφίκυρτος· μαζί ὄστρακο ΥΜ ΙΑ με φυτικὸ κόσμημα ἀνάμεσα σὲ τοξοειδεῖς γραμμὲς πάνω ἀπὸ ταινία, τμήμα κύκλου καὶ κομμάτι ἀγωγοῦ σὲ σχῆμα ἀναστρεμμένου Π, μήκους 0.18 καὶ πλάτους 0.05 μ.

Δυτικὰ τὸ ὑπόγειο δωμάτιο περιορίζεται ἀπὸ παχὺ παλαιοανακτορικὸ τοῖχο, φανερὰ διαταραγμένο ἀπὸ σεισμό. Ὁ Ν ἀντερεισματικὸς, ὅπως εἶναι φυσικὸ, ἔχει ἀνώμαλη ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια καὶ ἔχει καὶ αὐτὸς διασεισθεῖ. Ἀπὸ τὸ ἀμέσως πρὶν κάτω μπάζωμα συλλέχτηκαν: κομμάτια λοπαδίων με γυρτὸ περιχέילωμα, κομμάτι λεπτοῦ μόνωτου κυπέλλου με ραβδοειδῆ λαβή, ἄλλου μελανογάνωτου διώροφου· μαζί αὐγοειδῆς τριπτῆρας μέσου μεγέθους καὶ κομμάτι ἄλλου σφαιρικοῦ.

Ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τοῦ ΒΑ τμήματος τοῦ βαθιοῦ δωματίου συλλέχτηκαν: Κομμάτι κάδου με ἐσωτερικὲς χαραῖξεις κατὰ ράβδους, κάτω μέρος μελανογάνωτου κυπέλλου, καὶ καμένο ὄστρακο ὠοκέλφου κυάθου. Πρὸς τὸ κέντρο κομμάτια ἀπανθρακωμένων ξύλων (ἀπὸ ὅπου καὶ τὰ προηγούμενα). Σὲ βάθος 0.80 μ. τοῦ Α χώρου: κομμάτι ἀπὸ τὸν πάτο πολὺ ἀνοικτοῦ ἀγγείου, λοπάδας

ῆ λεκανίδας, ἀπὸ μελανωπὴ πέτρα, δυὸ κομμάτια ποὺ συνταιριάζουν φωλεό-
 σχημου ἀπὸ μελανωπὴ πέτρα μὲ ἄσπρες φλεβώσεις, δυὸ κομμάτια ἀνάλογου
 παχύτερου ἀπὸ πέτρα κατώτερης ποιότητας σχεδὸν ὁλόκληρο κυάθιο MM IB
 τύπου μὲ κοῖλα τοιχώματα, ὑπερυψωμένη ταινιόσχημη λαβὴ καὶ λοξότμητο
 γύρω στὴ βάση, μελανογάνωτο, μισὸ μικρὸ πιθάρικι μὲ προχὴ ποὺ μιμεῖται
 μεταλλικὸ πρότυπο, ἄφθονα κομμάτια κυπέλλων καὶ κυάθων, μερικὰ τοῦ τύπου
 τῶν διώροφων καὶ τῶν tumblers, κομμάτια λοπαδίων, μερικὰ διακόσμητα
 Light on Dark μὲ λευκὲς καὶ κόκκινες ταινίες καὶ κρεμαστὲς γιρλάντες, ἓνα
 μὲ κουκίδες, κάθετες ἢ ὀριζόντιες τοξοειδεῖς κυλινδρικές ἢ ταινιόσχημες λα-
 βές, μερικές ὑπερυψωμένες, κομμάτια ἀπὸ κυλινδρικά λοξότμητα κυάθια, δυὸ
 εἰκοσάδες πátων κυπέλλων ποικίλων τύπων ἄωτων, μόνωτων, tumblers,
 κομμάτια πρόχων καὶ τμήματα προχοῶν, τμήμα κυλινδρικοῦ μελανογάνωτου
 σκεύους μὲ τοξοειδῆ κάθετη λαβή, κωνικο-κυλινδρική βάση τριποδικοῦ πυρια-
 τηρίου μὲ ἐσωτερικὰ πλαστικὰ κουλουράκια σὰν βόστρυχους, ἄλλο διακοσμη-
 μένο μὲ λευκὲς κάθετες ταινίες καὶ μὲ χαρακτὰ κυκλάκια στὸ ἐσωτερικόν, με-
 γάλον κομμάτι ἀπὸ τὸ τοίχωμα μεγαλύτερου μὲ ἐσωτερικὰ τρεῖς σειρὲς πλα-
 στικῶν φυλλιδίων, τρία κομμάτια ἄλλου πυριατηρίου μὲ ἐσωτερικὰ πλαστικὰ
 δακτυλίδια, ἄλλο μὲ τρυπίτσες, ὄστρακο ὠκεύλου κυάθου μὲ διακόσμηση
 σπειρῶν μὲ φυλλαράκια, τὸ μεγαλύτερον μέρος μικροῦ κωνικοῦ κυπέλλου, τὸ
 1/3 ἄλλου μικροῦ μελανογάνωτου κυπέλλου μὲ ὄρθια τοιχώματα, τὸ κάτω μέ-
 ρος πρόχου μὲ ταινίες Dark on Light παχύτερες ἢ λεπτότερες, κομμάτι ἀπὸ
 τὸ χεῖλος λεκανοειδοῦς σκεύους μὲ λεπτὲς ταινίες, ἀπὸ τὸ πάνω μέρος ἀνοικτοῦ
 κυπέλλου μὲ ραβδοειδῆ λαβή, κομμάτι ἀπὸ κρουνὸ ληνοῦ μὲ κάθετα τοιχώματα
 ποὺ συγκλίνουν πρὸς τὴν ἐκροή, κομμάτι ἀπὸ δισκοειδὲς κάλυμμα, κομμάτι
 χεῖλους μεγάλης λεκανίδας μὲ ὀριζόντια τοξοειδῆ λαβή, ἄλλο μικρότερης μὲ
 ὅμοια λαβὴ καὶ χεῖλος ποὺ ἐξέχει ἑλαφρά, κομμάτι ἀπὸ τὸ ἑλλειπτικὸ στόμιο
 ἀμφορέα, πλακουτσωτὸ πόδι μὲ πλάγιες ἐγκοπὲς τράπεζας προσφορῶν, μὲ
 ἀναθύρωση κάτω γύρω, κομμάτι πυριατηρίου μὲ ἐσωτερικὰ πλαστικὰ δακτυ-
 λίδια καὶ κυλινδρικὸ τὸ κάτω μέρος, μεγάλες τοξοειδεῖς ὀριζόντιες ἢ κάθετες
 λαβές, πολὺ μακρουλὴ μελανογάνωτη προχὴ κυλινδρική, πάτος πιθίσκου μὲ
 σκοτεινὴ ταινία τριγύρω, πάνω μέρος κάδου μὲ τοξοειδῆ λαβή, μαζί τὸ ἄκρο
 φυσικοῦ τρίτων. Στὸ μέρος ποὺ ὁ Β τοῦχος σχηματίζει πρὸς τὰ ΒΑ ἐσοχὴ
 συλλέχθηκε ἑλλειπτικὸ στόμιο καὶ λαβὴ μεγάλου ἀμφορέα, μέρος τοῦ τοιχώ-
 ματος λεκανίδας μὲ ταινία Dark on Light σὲ κοκκινωπὸ βάθος, κομμάτι
 χεῖλους μεγάλου κάδου μὲ ὀριζόντια λαβή, βάση ἀγγείου ποὺ ἐξέχει τριγύρω
 καὶ τοίχωμα πρόχου. Στὸ βαθὺ δωμάτιο ὁ Β τοῦχος κάλυψε μόνον τὸ ἐπάνω
 μέρος τοῦ κατακόρυφα κομμένου σχιστολιθικοῦ βράχου. Στὸ χαμηλὸ στρώμα,
 μπροστὰ στὸ Β τοῦχο καὶ κάτω ἀπὸ τὸ ὑπόστρωμα ἀπὸ σπαστὴ πέτρα, συλ-
 λέχθηκαν ἀνάμεσα σὲ πολλὰ παλαιοανακτορικὰ κομμάτια: μέρος μελανογά-
 νωτου κυπέλλου μὲ λευκὴ ταινία, κομμάτια διώροφων κυπέλλων, κυάθων καὶ

πρόχων, ένα από τὸ στόμιο μὲ στολιδωτὴ διακόσμηση, λαβὲς τοξοειδεῖς κάθετες ἢ ὀριζόντιες κυλινδρικές, ἐπίσης δυὸ κομμάτια ἀπὸ τὰ τοιχώματα ἀγγείου ἀπὸ μελανωπὴ πέτρα, σὲ κακὴ κατάσταση. Σὲ ἀκόμη χαμηλότερη ἐπίχωση τοῦ δωματίου μαζεύτηκαν: ὀγκῶδες πόδι χύτρας μὲ τρεῖς κάθετες χαραγές, τὸ κάτω μέρος μόνωτου κωνικοῦ μελανογάνωτου κυπέλλου, βάση καὶ ἀνοικτὸ τοίχωμα μελανογάνωτου κυάθου, τμήμα ἀπὸ τροχαλίσχημο λαιμὸ μὲ γυριστὸ χεῖλος μεγάλου πίθου μὲ σχοῖνινη διακόσμηση στῇ βάση, ἀκέραιο λεπτὸ κωνικὸ κύπελλο, μισὸ κυπελλίδιο σὲ σχῆμα καθίσκου μὲ ἀπόφυση ἀντὶ λαβῆς, πολλὰ κομμάτια ἀπὸ τὰ χεῖλη κάδων καὶ καθίσκων μὲ σχοῖνινη διακόσμηση, ἐπίσης κομμάτι λεκανίδας μὲ μέρος τοῦ χείλους μὲ τοξοειδῆ ὀριζόντια κυλινδρική λαβὴ ἀπὸ γκριζόμαυρη πέτρα, τρεῖς ἀγνύθες, μιὰ τοῦ παραλληλεπίπεδου τύπου, ἄλλη τοῦ παραλληλεπίπεδου πεπιεσμένου μὲ μιὰ τρύπα ἀνάρτησης καὶ μικρὸ σφράγισμα, τρίτη τοῦ δισκοειδοῦς ἀμφίκυρτου τύπου, κάτω ἀπόληξη φυσικοῦ τρίτωνος, δυὸ αὐγόμορφοι καὶ ἓνας σφαιρικός τριπτῆρας· στὸ ἴδιο στῶμα συλλέχθηκαν ὀγκῶδες παραλληλεπίπεδη ἀγνύθα, μεγάλη γεφυρόστομη προχοή ἵσως κάδου, μὲ μαύρη χρώση τριγύρω καὶ χαμηλότερα ἄλλο μέρος διακόσμησης, κομμάτια κυπέλλου μὲ λευκὴ ταινία καὶ καμπύλο θέμα Light on Dark, μέρος πίθου μὲ κυλινδρικὸ λαιμὸ, γωνιακὴ συμπαγὴ ἀπόληξη λαβῆς καὶ σχοῖνινη διακόσμηση, ἐπίσης δυὸ κομμάτια λεκανίδας μέσου μεγέθους ἀπὸ γκριζόμαυρη πέτρα, πυθμένας πυριατηρίου μὲ ἐσωτερικὰ κυκλικά βαθύσματα, τοξωτὲς ὑπερυψωμένες λαβὲς καὶ τμήμα σκυφωτοῦ ἀγγείου μὲ ὀριζόντια γυρτὴ τοξωτὴ λαβή.

Σὲ βάθος 0.50 μ. μπροστὰ στὸν κομμένο κατακόρυφα βράχο πού στηρίζει τὸν Β τοῖχο, ἓνα μέτρο ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ Α τοίχου, συλλέχθηκαν: βάσεις ἀπὸ ἄωτα μελανογάνωτα κωνικὰ κύπελλα, κομμάτια μελανογάνωτων κυάθων μὲ ταινιόσχημες λαβὲς πού στενεύουν κάτω ἢ μὲ τοξωτὲς κυλινδρικές, μὲ διακόσμηση λευκῶν καὶ κόκκινων ταινιῶν, μερικὰ τοῦ διώροφου τύπου, ἄλλα μὲ δισκοειδῆ βάση, ὑπερυψωμένες λαβὲς, δυὸ κομμάτια ἀπὸ τὸν πάτο τριποδικοῦ πυριατηρίου, τὸ ἓνα μὲ λευκὲς ταινίες στὴν περιφέρειά του, μὲ ἐσωτερικοὺς κυκλίσκους ἢ κολουράκια, πού διατέμνονται ἀκτινωτά, κομμάτι ἀπὸ μελανογάνωτο σκύφο μὲ γυρτὴ τοξωτὴ ὀριζόντια λαβή, παχιά ταινιόσχημη λαβή, κομμάτι πολὺ ρηχῆς λεκανίδας μὲ στρογγυλεμένες γωνιές, χονδρὰ κομμάτια καδοειδῶν καὶ πρόχων, πολὺ χονδρὸ κομμάτι ἀπὸ τὸ χεῖλος πιθarioῦ μὲ ἀναθύρωση, κομμάτια ἀπὸ κάθετες ἢ ὀριζόντιες κυλινδρικές λαβὲς, τρεῖς ἀγνύθες, μιὰ κυβική μὲ σφράγισμα, ἄλλη παραλληλεπίπεδη καὶ τρίτη δισκόμορφη ἀμφίκυρτη μὲ μιὰ τρύπα ἀνάρτησης καὶ μὲ τρεῖς ὄχι διαμπερεῖς τρυπίτσες σὲ τριγωνικὴ διάταξη.

Σὲ στῶμα βάθους 0.80 - 1 μ., στὸ μεσαῖο καὶ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ βαθιοῦ δωματίου, συλλέχθηκαν τὰ ἀκόλουθα: Κοντὰ στὸν Β τοῖχο κομμάτια τριῶν λύχνων, ἑνὸς μὲ ἀναθύρωση γυριστὴ πρὸς τὰ μέσα σκυφωτοῦ μὲ ἔντονη κοί-

λانشη ἀπὸ κάτω καὶ ἀπόφυση στὴν ἀναθύρωση, ἄλλου μελανογάνωτου σκυφωτοῦ χωρὶς ἀναθύρωση, μὲ μαστοειδῆ ἀπόφυση, τρίτου ὅμοιου μὲ αὐλάκωση, κάτω μέρος τριποδικοῦ πυριατηρίου μὲ τυπωτὰ δακτυλίδια στὸ ἐσωτερικό, ποὺ σῶζει μισὸ πόδι καὶ τὴν ἀρχὴ λαβῆς, μικκύλο ἐλλειπτικὸ στόμιο ἀμφορέα, κομμάτι κάδου μὲ ἐγχάρακτες ἐνῶλληλες γωνιές ἐσωτερικά, ἐλλειπτικὸ στόμιο καὶ ἀρχὴ λαβῆς ἀμφορέα, τροχαλιόσχημη κομπωτὴ λαβῆ πώματος, κομμάτι πώματος μεγάλου ἀγγείου μὲ βάθυσμα ἀπὸ κάτω, μακροῦλὸ πόδι ποὺ λεπταίνει κάτω, πάνω ἀπὸ τρεῖς δεκάδες πάτων μελανογάνωτων κωνικῶν κυπέλλων ἄωτων, μόνωτων, διώροφων, τμήματα κυπέλλων τοῦ MM IB τύπου, μὲ κᾶθετα τοιχώματα, λοξότμητων κάτω, λίγα ἀπὸ κυάθους καὶ σκυφωτὰ ἀγγεῖα, πλατὺ ἐπιπεδούμενο περιχέλιωμα καρποδόχης ἢ λύχνου φαιστιακοῦ τύπου, κάτω μέρος πρόχων, λαβὲς ὑπερυψωμένες κυάθων ταινιόσχημες ἢ κυλινδρικές, ἄλλες τοξωτὲς ὀριζόντιες μὲ Light on Dark διακόσμηση· πολλὰ κομμάτια ἔχουν διακόσμηση ταινιῶν, γιρλανδῶν, σπειρῶν ὁμόκεντρων κύκλων μὲ κουκίδες. Μαζὶ συλλέχθηκαν μέρος ἀγνύθας τοῦ παραλληλεπίπεδου τύπου, ἄλλη δισκοειδὴς ἀμφίκυρτη μὲ μιὰ τρύπα ἀνάρτησης, κομμάτι μύλης μὲ διαμπερὴ τρύπα, μικρὸς τραπεζοειδὴς μακρουλὸς τριπτῆρας, τμήμα παραλληλεπίπεδης τράπεζας προσφορῶν, μὲ πλατὺ περιχέλιωμα καὶ ἐσωτερικὲς γωνιές στρογγυλεμένες, κομμάτια λεπτοῦ φωλεόσχημου ἀπὸ μαῦρην πέτρα, ἴσως τοῦ ἴδιου ποῦ ἀναφέρθηκε παραπάνω, μαζὶ δυὸ πορφύρες, ἓνας κοχλίας καὶ κομμάτια κάρβουνου ἀπὸ τὴ ΒΔ γωνία. Δυτικότερα ἀπὸ τὴ ΒΑ ἐσοχὴ μαζεῦτηκε κομμάτι ἀπὸ τὸ πάνω μέρος πῆλινης ὀρθογώνιας τράπεζας προσφορῶν μὲ ἐπιπεδωμένο περιχέλιωμα.

Πρὸς τὸν Ν ἀντερεισματικὸ τοῖχο, στὸ ἴδιο στρῶμα, περισυλλέχθηκαν: Μικρὸ ὄστρακο ἀγγείου μέσου μεγέθους μὲ σκοῦρες παράλληλες ταινίες σὲ κοκκινωπὸ βάθος, κομμάτια μὲ γραπτὴ στολιδωτὴ διακόσμηση σὲ πορτοκαλὶ βάθος, βάση κυπέλλου μὲ ὀφιοειδῆ ταινία, ἄλλη βάση κυπέλλου μὲ λευκὸ σταυρὸ ἀποκάτω, ὄστρακο μὲ ἐνῶλληλες λευκὲς γωνιές, βάσεις tumblers. Στὴ ΒΑ ἐσοχὴ: κομμάτια δυὸ μεγάλων λύχνων ἢ καρποδοχῶν μὲ πλατὺ περιχέλιωμα, τοῦ ἐνὸς μὲ δυὸ περιφερικὲς αὐλακώσεις καὶ κυανωπὸ ἐπίχρισμα, τοῦ δευτέρου μὲ λεῖο περιχέλιωμα, στρογγυλεμένη περιφέρεια καὶ καστανόμαυρο ἐπίχρισμα, πῆλινος σκυφωτὸς λύχνος μὲ πρόσφυση τοξωτῆς λαβῆς, μὲ κομμένη τὴ μύξα, μὲ ἰσχυρὸ ψήσιμο ποὺ τοῦ δίνει τὴν ὄψη πέτρινου, τρία ἄωτα κωνικά κύπελλα, τὰ δυὸ μὲ αὐλακώσεις καὶ τὸ τρίτο μελανογάνωτο, μικρὸ ὄστρακο μὲ γραπτὴ στολίδωση σὲ κοκκινωπὸ βάθος, φανερά ἀπὸ κύπελλο, τὸ κάτω μέρος σφαιρικῆς πρόχου μὲ πρόσφυση λαβῆς, κύπελλο τοῦ MM IB τύπου, κομμάτια μεγάλων ἀγγείων (πρόχου, ἀμφορέα μὲ ἐλλειπτικὸ στόμιο καὶ διακόσμηση Light on Dark), κομμάτια λεπτοῦ κυάθου μὲ διακόσμηση Light on Dark κάθετων ταινιῶν, πάνω ἀπὸ δυὸ δεκάδες βάσεις κυπέλλων καὶ κυάθων διαφόρων τύπων, μελανογάνωτων ἢ μὲ διακόσμηση Light on Dark, λίγα ἀπὸ tumb-

lers, λοπάδια με γυρτό επιπεδωμένο περιχέλωμα, κύπελλα του διώροφου τύπου ή με κάθετα τοιχώματα, με διακόσμηση έναλλασσόμενη λευκών και κόκκινων ταινιών, με ίχνη πρόσφυσης τοξωτής λαβής, άωτο σχεδόν ολόκληρο κωνικό κύπελλο· μαζί κομμάτια δοντιού μεγάλου ζώου.

Πρός τη ΝΑ γωνιά του βαθιού δωματίου και σε βάθος ενός μέτρου ή κεραμεική δὲν παραλλάζει: άωτα μελανογάνωτα κωνικά κύπελλα με ίσα ή κυρτά τοιχώματα, μερικά του διώροφου τύπου, βάσεις tumblers, λαβές κυπέλλων ταινιόσχημες ή κυλινδρικές, μερικές ύπερυψωμένες, δυό κομμάτια από επίπεδα καλύμματα μεγάλων άγγείων, τὸ ένα με τοξοειδή λαβή, άλλο από την περιφέρεια, κομμάτια από πάτους και τὰ τοιχώματα μεγάλων άγγείων, πρόχων, άμφορέων, κάδων, μεγάλες τοξοειδείς λαβές, πόδια χυτρών, πλατὺ ὀρθογώνιο πλακοειδὲς πόδι με πλάγιες ἐγκοπές, ἴσως από τράπεζα προσφορών, ὅμοιο με ἐκεῖνο πὺν ἀναφέρθηκε πάρα πάνω· μαζί δυό άγνύθες μιὰ του κυβικού και ἄλλη του δισκόμορφου άμφίκυρτου τύπου και θαλασσινὸ στρείδι.

Ὁ Β τοίχος πέρα από διαχώρισμα κάθετο πρὸς αὐτὸν πὺν δὲν διατηρεῖται σὲ ὕψος, προχωρεῖ σὲ γωνιακή ἐσοχή κάτω από τὸ ἰσχυρὸ θεμέλιο του παχιὸ νεοανακτορικοῦ Α τοίχου. Στὴν ἀρχή εἶχε ὑποτεθεῖ ὅτι στὴν ἐσοχή αὐτὴ ὑπῆρχε στενὴ ἀνάβαση στὸ ψηλότερο ἐπίπεδο. Κατόπι φάνηκε ὅτι ἐκεῖ εἶχε γκρεμισθεῖ ἓνα μέρος του σὲ εἰσοχή τοίχου πὺν ἔντυνε, ὅπως και στὸ Δ τμήμα, τὸν φυσικὸ βράχο. Ἀβέβαια παρέμειναν διαχώρισμα του βαθιὸ δωματίου από Δ πρὸς Α — διακρίνονται μερικές ἐπάλληλες πέτρες (πίν. 251α) — και ἄλλο στὴ μέση του Ν ἀντερεισματικοῦ τοίχου — ἐξέχουν μερικές σὲ σειρὰ πέτρες. Σὲ βαθύτερη ἐπίχωση 1 - 1.40 μ. πρὸς τη ΝΑ γωνία συλλέχθηκαν: Κομμάτι μελανογάνωτου διώροφου κυπέλλου με παράλληλες ἀνάγλυφες στολιδώσεις, με κάθετη τοξοειδὴ λαβή. Δυτικότερα, στὴ βάση του Ν ἀντερεισματικοῦ τοίχου, ὄστρακο με τοξοειδὴ λαβή. Δυτικότερα, στὴ βάση του Ν ἀντερεισματικοῦ τοίχου, ὄστρακο με γραπτὴ στολίδωση. Σὲ στῶμα ἐπίχωσης σὲ βάθος 1.10 - 1.35 μ. συλλέχθηκαν τρία κομμάτια πέτρινων άγγείων, λοπάδας με μακρουλὴ ἀπόφυση ἀντὶ λαβής, από μελανωπὴ πέτρα, ἄλλο από τοίχωμα άγγείου από ὅμοια πέτρα, και τρίτο δισκοειδοῦς βάσης από σκοτεινόχρωμη πέτρα, τριπτήρας σφαιρικός πεπιεσμένος και κομμάτι ἄλλου, τμήματα σκυφωτῶν λύχνων, ἴσως ἐκείνων πὺν ἄλλα κομμάτια συλλέχθηκαν σὲ ψηλότερο στῶμα, τὸ ένα με μαστοειδὴ ἀπόφυση, ἄλλο από λύχνο με ἐπιπεδούμενο περιχέλωμα και καστανὸ ἐπίχρισμα, τρεῖς άγνύθες, δυό του παραλληλεπίπεδου τύπου με σφράγισμα, τρίτὴ του παραλληλεπίπεδου πεπιεσμένου με δυό τρύπες ἀνάρτησης, τὸ κάτω μέρος τριποδικοῦ πυριατήριου με ἀνάγλυφα γλωσσίδια στὸ ἐσωτερικό, τὸ κάτω μέρος μικύλου τριποδικοῦ σκεύους, τρία ἑλικωτὰ πόδια, κομμάτια μεγάλων άγγείων με σχοῖνινη διακόσμηση, πόδια χυτρών διαφόρων τύπων, κομμάτια λεκανίδων, λαβές κάθετες ή ὀριζόντιες τοξωτές, κομμάτια κάδων και ἄλλων μεγάλων άγγείων, κομμάτι δισκόμορφου καλύμματος με ὁμόκεντρος ἀνά-

γλυφους κύκλους στὸ κέντρο, κομμάτι λεκάνης μὲ χοντρά τοιχώματα, καὶ σχοίνινη διακόσμηση μὲ ἀναθύρωση στὸ ἐσωτερικό, κομμάτια ἀπὸ πῆλινο ἀγωγό, κομμάτι πῆλινου κιβώτιου μὲ διακόσμηση σπείρας Light on Dark, κομμάτι μεγάλου μελανογάνωτου διώροφου κυπέλλου μὲ ὑπερυψωμένη ραβδοειδῆ λαβή, καὶ παράλληλες αὐλακώσεις, πολλές βάσεις κυπέλλων μὲ ἴσα ἢ κυρτὰ τοιχώματα μὲ διακόσμηση Light on Dark, μερικὰ τύπου tumblers, ἀρκετὰ τοῦ διώροφου τύπου, κύπελλα τοῦ παλαιοῦ τύπου μὲ ἴσα ἢ κοιλαινόμενα τοιχώματα, μεγάλος ἡμισφαιρικός κύαθος καὶ μικροσκοπικὸν κυπελλάκι, ποικίλες λαβές στενές, πλατιές, ὑπερυψωμένες, τοξωτὲς κάθετες ἢ ὀριζόντιες. Ἡ διακόσμηση τῶν κυπέλλων ἢ κυάθων εἶναι μὲ λευκὲς ἢ κόκκινες ταινίες ἢ γιρλάντες, ἄλλες ποὺ κόβονται ὀριζόντια ἢ κάθετα, ποὺ ἐλίσσονται σὲ σπείρες ἢ κοχλίες, ταινίες κατὰ ζεύγη ἢ κόκκινες ποὺ σχηματίζουν δικτυωτὰ, ἐπίσης καστανὲς γραπτὲς στολιδώσεις σὲ πορτοκαλὶ βάθος. Οἱ βάσεις κυπέλλων καὶ κυάθων ξεπερνοῦν τὶς 4 δωδεκάδες, ἄλλα κομμάτια εἶναι ἀπὸ λοπάδες ποικίλων τύπων, σκύφους, πρόχους, ἀμφορεῖς, πυριατήρια· μιὰ τροχαλιόσχημη βάση μικροῦ κυπέλλου· μαζὶ συλλέχθηκαν στρεῖδια, πορφύρα, κοχλίας καὶ κόκαλα καὶ δόντια ζώων. Πέρα ἀπὸ τὸ Α διαχώρισμα μαζεύτηκαν ἄλλα κομμάτια κυπέλλων καὶ κυάθων μὲ ἀνάλογη μὲ τὰ προηγούμενα διακόσμηση καὶ κομμάτι ἀπὸ πιθαρᾶκι μὲ κάθετη τοξωτὴ κυλινδρική λαβή. Σὲ βάθος 1.40 μ. δὲν εἶχε ἀκόμη φανερωθεῖ τὸ δάπεδο.

Στὸ ἐπιφανειακὸ στρώμα τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ κτηρίου συλλέχθηκαν: πρόχους μὲ σφαιρικό σῶμα, λοξότμητο στόμιο, σῶμα ποὺ στενεύει πρὸς τὰ κάτω, λαβὴ σὲ πλατὺ τόξο, ὕψους 0.15 μ., κάτω μέρος τριποδικοῦ πυριατηρίου μὲ ἐσωτερικὲς τρυπίτσες κατὰ ζῶνες, καὶ ἐγκοπὴ στὸ ξεκίνημα τῶν ποδιῶν, πόδια χύτρας μὲ σχοίνινη νεύρωση, μέρος κυάθου μὲ ὑπερυψωμένη τοξωτὴ κυλινδρική λαβή, βάσεις tumblers, τοίχωμα ἀγγείου μὲ σειρὰ πλαστικῶν κουμπιῶν, μέρος διώροφου κυπέλλου, ἰσχυρὴ κάθετη ἀπόφυση γωνιακῇ, ἴσως λεκανίδας, τὸ κάτω μέρος τοξωτῆς κάθετης λαβῆς, μέρος καὶ ἀρχὴ πρόχους λεκανίδας μὲ κάθετα τοιχώματα, μαζὶ κομμάτι ἀπὸ τὴ βάση λοπάδας ἀπὸ μελανωπὴ πέτρα καὶ κομμάτι παραλληλεπίπεδης ἀγνύθας.

Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος ἐπεκτείνεται σὲ μῆκος 3.40 μ. καὶ πέρα ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ ἔχει καταστραφεῖ καὶ ὁ βράχος εἶναι στὴν ἐπιφάνεια. Στὴν κύρια εἴσοδο μὲ τὸ στρωμένο κατώφλι σὰν βάσεις τῶν παραστάδων χρησιμοποιήθηκαν πλάκες στενόμακρες κυανωποῦ χρώματος. Στὴν ἔξω βάση τοῦ μακροῦ Α τοίχου ἐξεῖχει κρηπίδα ἀπὸ μικρὲς πλακωτὲς πέτρες. Δὲν βεβαιώθηκε ἀν' ὃ τοῖχος αὐτὸς εἶχε κάθετη διακλάδωση ποὺ θὰ προχωροῦσε πρὸς τὰ ἀνατολικά. Μερικὲς πέτρες ποὺ ἐξεῖχαν φαινόταν νὰ στηρίζουν μιὰ τέτοια ἐκδοχή. Στὴν ἐξωτερικὴ ἐπίχωση συλλέχθηκε παραλληλεπίπεδη ἀγνύθα.

Κατὰ τὸν καθαρισμὸ τῶν τοίχων ὁλόκληρου τοῦ κτηρίου συλλέχθηκαν μερικὰ διακόσμησητα ὕστρακα Dark on Light μὲ συνεχόμενες σπείρες. Βόρεια

ἀπὸ τὸ χαλαρὸ μπάζωμα τοῦ Ν βαθιοῦ δωματίου μαζεύτηκαν: κομμάτια μεγάλου ἀγγείου μὲ διπλὴ σχοίνινη διακόσμηση κάτω ἀπὸ τὸ γυριστὸ χεῖλος, δυὸ πόδια χυτρῶν μὲ σχοίνινη νεύρωση, κομμάτι ἐπιπεδωμένου χεῖλους μὲ ἀναθύρωση, κομμάτια πάτου μεγάλου ἀγγείου, μαζὶ δυὸ ἀγνύθες, ἡ μιὰ δυσκοι-
δὴς ἀμφικυρτὴ μὲ μιὰ τρύπα ἀνάρτησης, ἡ ἄλλη μισὴ τραπεζοειδής· ἐπίσης κομμάτια ἀπὸ καμένο ξύλο.

ΣΠΙΤΙ Δ ΠΕΡΙΟΧΗΣ
ΟΙΚΙΩΝ HOGARTH

Σὲ λιθοσωρὸ ἀνατολικά ἀπὸ τὸ Σπίτι Δ, ποὺ σχεδὸν ὁλόκληρο ἐρευνήθηκε κατὰ τὴν προηγούμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο, μαζεύθηκε σφαιροειδὴς τριπτήρας μὲ ἡμικυλινδρική κοιλότητα πάνω καὶ βαθούλωμα γιὰ τὸν ἀντίχειρα ποὺ εὐκόλυνε τὸ χειρισμὸ, ἀπὸ μαυροπράσινη πέτρα.

Γιὰ τὴν ὁλοκλήρωση τῆς ἔρευνας τοῦ Σπιτιοῦ Δ παρακολουθήθηκαν οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι ποὺ συναντιόνταν κάθετα στὴ ΝΑ γωνία. Γιὰ τὴν παρακολούθηση τοῦ νότιου χρειάστηκε νὰ ἀποκομισθεῖ ὁ μεγάλος σωρὸς χωμάτων ποὺ δημιουργήθηκε στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀπὸ τὴν ἀπόρριψη χωμάτων τῶν παλαιότερων ἀνασκαφῶν. Ἡ ἀποκόμιση ἔγινε μὲ μεγάλου ἀνατρεπόμενο φορτηγὸ αὐτοκίνητο. Τὸ κάτω μέρος τῶν τοίχων ἀποτελέσαν μεγάλοι ὀρθοστάτες ἀπὸ ἀσβεστολιθικὴ πέτρα. Οἱ πάνω δόμοι ἐξαφανίστηκαν. Ἐξω ἀπὸ τὸν Α τοῖχο ἀνακαλύφθηκε ὁ πλακόστρωτος δρόμος ποὺ κατηφορίζει μὲ ἑνα-δυὸ ἀναβαθμοὺς πρὸς τὴ ΝΑ γωνία (πίν. 251β). Δυὸ-τρεῖς μεγάλες μακρουλὲς πέτρες φάνηκαν στὸ Α πλευρὸ τοῦ δρόμου· ἴσως ἀνήκουν στὴν πρόσοψη τοῦ ἀπεναντιοῦ Σπιτιοῦ Ε. Ἐνας μακρὸς τοῖχος, μὲ κάποια παρέγκλιση, φάνηκε κατὰ τὴν προέκταση τῆς Ν πλευρᾶς τοῦ Σπιτιοῦ Δ, ποὺ ἴσως ἀποτελεῖ τὴ Ν πρόσοψη τοῦ Σπιτιοῦ Ε. Ἀνάμεσα στοὺς δυὸ νότιους τοίχους εἶχε δημιουργηθεῖ φράγμα ποὺ ἔκλεινε τὴν ἀπόληξιν τοῦ κατηφορικοῦ δρόμου. Γενικά, ἡ διατήρηση τῆς Α πρόσοψης τοῦ Σπιτιοῦ Δ εἶναι ἀρκετὰ καλὴ.

Στὸ ἀκραῖο ΝΑ δωμάτιο (πίν. 252α) τὸ δάπεδο βρίσκεται σχετικὰ ψηλὰ μὲ τὸν ἐξωτερικὸ χῶρο, στὴν ἴδια ὅμως στάθμῃ μὲ ἐκείνῃ τῶν δαπέδων τοῦ ὑπολοιποῦ ἰσόγειου ὀρόφου τοῦ σπιτιοῦ. Παραστάδες καὶ ὑπόστρωμα κατωφλίου θύρας στὴ Δ πλευρὰ τοῦ ΝΑ δωματίου ἔδειχναν τὴ θέση τοῦ διαχωρισματικοῦ τοίχου πρὸς τὸ δωμάτιο μὲ τὶς βαθμιδωτὲς κλιμακίδες Ν εἰσόδου. Ὁ διαχωριστικὸς τοῖχος ἔφθανε, φαίνεται, τὸ Δ τοῖχο τῆς Sottoscala τοῦ κλιμακοστασίου τῆς Α εἰσόδου (πίν. 252β), ὅπου εἶχαν κατὰ τὴν προηγούμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο ἐμφανισθεῖ τέσσερα κομμένα πιθαράκια. Ὁ τοῖχος ὑποστήριξης τοῦ δευτέρου σκέλους τῆς σκάλας ἀποκαλύφθηκε παράλληλος καὶ σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸ Α τοῖχο. Τὰ πιθαράκια ἔμειναν ἀκόμα χωμένα στὴ θέση τους. Κοντὰ ὅμως στὸ Ν τοῖχο τοῦ γωνιακοῦ δωματίου ἀνακαλύφθηκαν κομμάτια ἄλλων μικρῶν λίθων μὲ κάθετες τοξοειδεῖς λαβές, ὅπως καὶ ἄλλων ἀγγείων, ποὺ ἀποτελοῦσαν, ὅπως φαίνεται, τὴ σκευὴ δαπέδου.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΤΕΡΕΩΣΗΣ
ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

Με εἰδικευμένους τεχνίτες καὶ ἐπίβλεψη τοῦ ἀρχιτε-
χνίτη τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας Χαρίλαου Σφα-
κιανάκη ἐκτελέσθηκαν σὲ ἀριετὴ ἔκταση διάφορες
ἐργασίες στερέωσης καὶ ἀποκατάστασης τόσο στὸ Ἀνάκτορο ὅσο καὶ στὰ
σπίτια τοῦ ΒΔ λόφου. Στὸ ἀνάκτορο στερεώθηκαν καὶ συμπληρώθηκαν τὰ
σκαλοπάτια τῆς πρόσβασης πρὸς τὰ βασιλικά διαμερίσματα ἀπὸ τὴν κεντρικὴ
αὐλὴ, μὲ τὴν κυλινδρική κοιλότητα τῆς κολόνας ποὺ κρατοῦσε τὸ ἐπιστύλιο·
ἐπίσης στερεώθηκαν οἱ πεσσοὶ τῆς μικρῆς στοῖας ποὺ ἀποτελοῦσε τὴν πρὸς
τὰ νότια συνέχεια. Στερεώθηκαν καὶ συμπληρώθηκαν ἀκόμη τὰ σκαλοπάτια
ποὺ ὀδηγοῦν στὸν προθάλαμο τοῦ βασιλικοῦ λουτροῦ τοῦ ὁποίου ἐπιδιορθώ-
θηκε τὸ στέγαστρο. Στῇ Δυτικῇ αὐλῇ τοῦ ἀνακτόρου στερεώθηκαν ἡ κοιλό-
τητα τοῦ ἐγκαίνιου, ὁ νεοανακτορικὸς ἀγωγὸς μὲ τὶς ψαμμολιθικὲς μεγάλες
πλάκες ποὺ ὅμως ἀκόμη δὲν τοποθετήθηκαν στὴν ἀρχικὴ τους κατακόρυφη
θέση τοῦ ὁποίου ἀγωγοῦ συμπληρώθηκε τὸ Ν τμήμα· στερεώθηκε καὶ συμπλη-
ρώθηκε ὁ Β - Ν ἀντρείσματικὸς τοῖχος ποὺ διαχώρισε τὸ παλαιοανακτορικὸ
σπίτι, ποὺ ἐπίσης ὑποστηρίχθηκε, ὅπως καὶ ὁ παράλληλος μὲ τὸν ἀντρείσμα-
τικὸ τοῖχο παλαιοανακτορικὸς ἀγωγός. Στὸν παραπάνω τοῖχο διαπιστώθηκε
παλαιὸ ἄνοιγμα μὲ παραστάδες, ποὺ εἶχε ὕστερα διατελισθεῖ.

Στὸ Δρόμο τοῦ λιμανιοῦ στερεώθηκαν τοῖχοι τῶν σπιτιῶν ποὺ πλευρίζουν
τὸ δρόμο: Στὸ παλαιοανακτορικὸ κτήριο ἀμέσως ἀνατολικά ἀπὸ τὸ Ἰσχυρὸ
κτήριο στερεώθηκαν τοῖχοι, δάπεδα, πλακόστρωτα καὶ κατώφλια. Στὸ κέντρο
τοῦ δαπέδου Ρ ἀνακαλύφθηκε στερεωμένη στὸ δάπεδο ὀρθογώνια πορολιθικὴ
τράπεζα προσφορῶν μὲ περιχέλιωμα ποὺ ἐξέχει τριγύρω καὶ μὲ ἡμισφαιρικὴ
κοιλότητα στὸ μέσο, ἀνάλογη μὲ τὶς γνωστὲς τράπεζες προσφορῶν δαπέδων
στὸ Ἀνάκτορο τῆς Φαιστοῦ (πίν. 253α - β). Στερεώθηκε ἐπίσης ἡ πρόσοψη καὶ
τὰ πλακόστρωτα καὶ κατώφλια εἰσόδου τοῦ Κτηρίου τῶν κογχῶν. Κατὰ τὴν
ἐργασία περισυλλέχθηκαν ἄωτα κωνικά κύπελλα μὲ κυματιστὰ τοιχώματα.
Στερεώθηκαν καὶ συμπληρώθηκαν οἱ βαθμίδες τοῦ κλιμακωτοῦ δρόμου ποὺ
σκαρφαλώνει τὴν πλαγίᾳ τοῦ ΒΔ λόφου, ξεκινώντας ἀπὸ τὸ ἐπάνω ἄνδρρο τῆς
Δυτικῆς αὐλῆς. Ἐπίσης συνεχίσθηκαν οἱ ἐργασίες στερέωσης καὶ ἀποκατά-
στασης σὲ ὁρισμένα σπίτια τῆς πλαγιᾶς τοῦ λόφου νότια καὶ δυτικὰ ἀπὸ τὰ
Σπίτια G καὶ Η.

Στῇ δυτικότερῃ περιοχῇ τῶν σπιτιῶν Hogarth συμπληρώθηκε ἡ στερέωση
τοῦ ἐκτεταμένου Σπιτιοῦ Β, τῶν τοίχων, τῶν κατωφλίων, τῶν παραστάδων.
Τοῦ Σπιτιοῦ Δ συμπληρώθηκαν καὶ στερεώθηκαν οἱ κλιμακίδες εἰσόδου τοῦ
δωματίου Η, στερεώθηκε ὁ ἀποθήτης τοῦ πιθίσκου, ἡ εἴσοδος στὰ διαμερίσματα
Β καὶ Γ, ἡ Ἀνατολικὴ εἴσοδος μὲ τὸν κλωβὸ τοῦ κλιμακοστασίου καὶ ὁ ἀπο-
χευτικὸς ἀγωγὸς τοῦ δωματίου Η· στερεώθηκε ἐπίσης τὸ πρόσθετο τμήμα
Δ - Ε, ἡ ἐξωτερικὴ ΒΑ γωνία καὶ ἡ ἐξωτερικὴ Α κρηπίδα.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΛΑΤΩΝ

38. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΙΕΡΑΠΕΤΡΑΣ*

(Παρένθ. πίν. ΙΘ' και πίν. 254 - 255)

Ἡ νέα ανασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ μινωικοῦ οἰκισμοῦ Βασιλικῆς Ἱεραπέτρας συνεπλήρωσε διὰ τῆς ἀποστολῆς τοῦ 1981 τὸ 10ον ἔτος τῆς. Ἡ σχετικὴ βραδύτης εἰς τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς ανασκαφῆς ὀφείλεται ἀφ' ἑνὸς (καὶ κυρίως) εἰς τὰς δυσχερείας, τὰς ὁποίας παρουσιάζει αὐτὸ τοῦτο τὸ ἔργον τῆς ανασκαφῆς, λόγῳ τῆς ἀναμείξεως, ἐντὸς ἀβαθῶν πολλάκις ἐπιχώσεων, ἀρχιτεκτονικῶν καὶ κινητῶν καταλοίπων δέκα περίπου ἱστορικῶν περιόδων καὶ φάσεων, καὶ τῆς κατὰ σημαντικὸν ποσοστὸν διαταραχῆς ἢ καταστροφῆς τῶν καταλοίπων τούτων ὑπὸ τῆς παλαιᾶς ανασκαφῆς, ἀφ' ἑτέρου εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ανασκαφὴ χρησιμοποιεῖται ὡς ἐκπαιδευτικὴ τῶν φοιτητῶν ἀρχαιολογίας τῶν Πανεπιστημίων Ἀθηνῶν καὶ Ἰωαννίνων. Διὰ τοὺς λόγους τούτους, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν πρόσθετον καὶ ἐξ ἴσου σημαντικὸν τῆς μὴ ἀνευρέσεως ἀκόμη καταλλήλου χώρου πρὸς ἐγκατάστασιν ἐργαστηρίου, ὅπου νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ μελέτη τῶν πολυαρίθμων κινητῶν εὐρημάτων, ἡ ανασκαφὴ θὰ συνεχισθῇ μὲ τὸν αὐτὸν ρυθμὸν ἐπὶ τινὰ ἔτη ἀκόμη. Ἐξ ἄλλου ἐκάστη ανασκαφικὴ περίοδος φέρει εἰς φῶς νέα ἀρχιτεκτονικὰ κατάλοιπα διαφόρων μινωικῶν περιόδων. Ἡ ἰδιαιτέρα σημασία τῆς Βασιλικῆς ὡς ἀρχαιολογικῆς ανασκαφῆς δὲν ἔγκειται μόνον εἰς τὴν πρωτεύουσαν θέσιν αὐτῆς διὰ τὴν διάκρισιν τῶν ΠΜ περιόδων ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι εἶναι ὁ μόνος συστηματικῶς ἐρευνώμενος οἰκισμὸς ἐλάσσονος κλίμακος καθ' ἣν πᾶσαν τὴν Κρήτην μὲ πλήρη συνέχειαν καταλήψεως ἀπὸ τῆς πρώιμου μέχρι τῆς ὑστερας ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ.

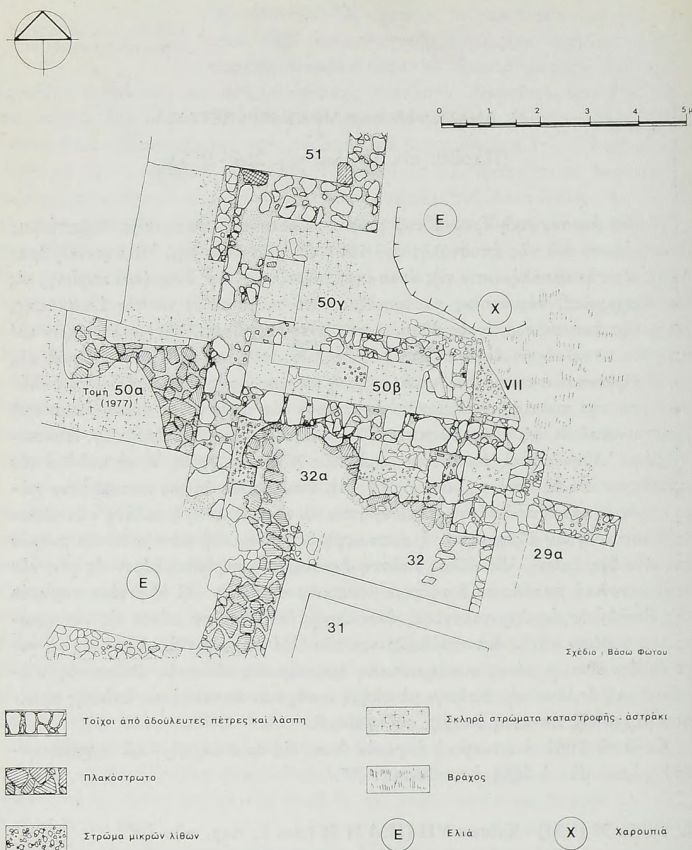
Κατὰ τὸ 1981 ανασκαφικὴ ἐργασία ἔγινε εἰς τρία σημεῖα τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου μὲ τὰ ἐξῆς ἀποτελέσματα**.

1. Οἰκία 50 (ΥΜ) - Κτίσμα VII (ΠΜ II β) (εἰκ. 1, παρ. πίν. ΙΘ')

Ἐντὸς τοῦ χώρου 50 τῆς ΥΜ I «Οἰκίας 50», τοῦ ὁποίου τὸ ἐσωτερικὸν ἦτο πλήρες σκληρᾶς ἐπιχώσεως ἀποτελουμένης κυρίως ἀπὸ «ἀστράκι» (ιδεῖ ΠΑΕ

* Θερμὰς εὐχαριστίας ὀφείλομεν εἰς τὸν τοπογράφον κ. Σ. Λογοδῆμον διὰ τὴν ἐτοιμασίαν τοῦ τοπογραφικοῦ σχεδίου τοῦ λόφου τῆς Βασιλικῆς (ἐπὶ τῇ βάσει τῶν στοιχείων τῆς τοπογραφῆσεως τοῦ 1972), ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἡ κ. Φώτου προσήρμοσε τὰς ἰδικὰς τῆς ἀποτυπώσεις τῶν ἀρχαίων καταλοίπων (παρένθ. πίν. ΙΘ').

** Εἰς τὸ χρησιμοποιούμενον ἐνταῦθα σύστημα βραχυγραφικῶν συμβόλων τὸ «B-PA 8»

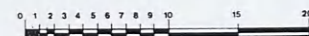
Είχ. 1. Περιοχή Σπιτιού 50.

1974, 216. 1975, 387. 1976, 445 - 447) είχαν διακριθῇ, διὰ τοῦ φυσικοῦ καθαρισμοῦ τῶν βροχῶν τῶν τελευταίων ἐτῶν, λίθοι, οἱ ὁποῖοι ἐφαίνοντο ἀνή-

σημαίνει: «βόρειος τοῖχος τοῦ χώρου (ἢ δωματίου) 8 τῆς περιοχῆς ἢ (οἰκίας) PA», ἀντιστοίχως δὲ καὶ τὰ λοιπά. Ἀπὸ τοῦδε εἰς τὰς ἐνδείξεις προσανατολισμοῦ θὰ ἔπεται παῦλα (: A-, Δ-, B-, N-).

ΒΑΣΙΛΙΚΗ 1970 - 1981

Σχέδιο : Βάσω Φώτου 1981

- Βόρεια Σκίτια, Νότιο Σκίτι, Σκίτι Ψ : ΠΜΙΙΑ
- Κόκκινο Σκίτι, 43 : ΠΜΙΙβ (πρώτη φάση)
- Δυτικό Σκίτι, χώροι ΝΑ : ΠΜΙΙβ (δευτέρα φάση)
- Σκίτια 54, 56β, V, VII, A : ΠΜΙΙβ
- ΠΜ κτίσματα περιοχής Ρ (ΠΜΙΙβ;)
- Σκίτια Γ, Φ, Χ : ΜΜΙα
- Σκίτια Μ, Ν, Κ, Σ, 50 : ΥΜΙα
- Σκίτι 56α, επιχώσεις αιώλης και τομής VI : Ρωμαϊκά
- Κτίσματα Ρ, Ο κ.τ.λ. : άχρονόλογητα
- Πλακόστρωτα, Λιθοστρώτα
- Έλια
- Μικρή έλια
- Χαρουπιά
- Φυσικός βράχος

κοντες εἰς τοῖχον μὲ φορὰν Α - Δ. Ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐπεβάλλετο ἐνταῦθα, τόσον διὰ τὴν διασάφησιν τῆς σχέσεως τοῦ νέου τοίχου πρὸς τὴν Οἰκίαν 50, ὅσον καὶ τῆς φύσεως τοῦ ἀστράκιου. Ὑπῆρχεν ἐξ ἄλλου ἐλπίς, ἂν τὸ ἀστράκι ἦτο ὑλικὸν καταστροφῆς *in situ*, νὰ εὑρεθοῦν ὑπ' αὐτὸ δάπεδα καὶ κεραμεικὸν ὑλικὸν πρὸς καλὴν ἐραν χρονολόγησιν τῆς Οἰκίας 50.

Ἡ ἀνασκαφὴ εἰδείξε τὰ ἐξῆς: Ὁ νέος τοῖχος ἀνήκει εἰς τὴν Οἰκίαν 50 (ὁμαλὴ σύνδεσις πρὸς τὸν Δ-50) καὶ χωρίζει τὸν χώρον 50 εἰς δύο στενοὺς χώρους (50β καὶ 50γ). Τὸ ἀστράκι εἶναι ὑλικὸν καταστροφῆς τῆς Οἰκίας 50 *in situ*. Οἱ τοῖχοι τῆς οἰκίας διασώζουσιν μίαν ἕως δύο σειρὰς λίθων τῆς θεμελιώσεως λίαν ἀνίσου μεγέθους καὶ ἐδράζονται ἐπὶ λίαν ἰσχυροῦ συμπαγοῦς τεχνητοῦ στρώματος καθαρῶν λευκῶν χωμάτων. Τὸ στῶμα τοῦτο ἄλλοι μὲν πατεῖ ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου, τοῦ ὁποίου ὀλίγον διαφέρει κατὰ τὴν ἐμφάνισιν, τὴν σύστασιν καὶ τὴν σκληρότητα, διότι πρόκειται περὶ λευκοῦ κούσκουρα, ἥτοι ὁμοίου ὑλικοῦ (πρβ. ΠΑΕ 1974, 216 καὶ 1976, 446), ἄλλοι δὲ καλύπτει ἀρχαιότερα ἀρχαιολογικὰ κατάλοιπα. Οὕτω κατὰ τὸ Α τμήμα τοῦ χώρου 50β εὐρέθη εἰς ἐπίπεδον κατὰ τινὰ ἐκ. μ. χαμηλότερον τοῦ ἐπιπέδου τῶν τοίχων τῆς Οἰκίας 50 τοιχάριον μὲ φορὰν Β - Ν θεμελιωμένον ἐπὶ στρώματος μικρῶν λίθων, ἀναλόγου τῶν εὑρεθέντων εἰς τὴν περιοχὴν Ρ (ἰδὲ ΠΑΕ 1979, 327 - 328. 1980, 333 - 335), καὶ χρονολογούμενον, ὅπως ἐκεῖνα, διὰ τῶν σχετικῶς ἀφθόνων ἐντὸς αὐτοῦ περιεχομένων ὀστράκων, εἰς τὴν ΠΜ Πβ περίδον. Τὸ κτίσμα τοῦτο ἔλαβε τὸ ὄνομα *Κτίσμα VII*. Ἐμφανίσεις μικρῶν λίθων ἐπιστοποιήθησαν καὶ εἰς τὰ λοιπὰ εἰς τὴν εἰκ. 1 σημειούμενα σημεῖα, ἀλλὰ δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ ἀπόδοσις καὶ τούτων εἰς τὸ αὐτὸ ΠΜ Π τεχνητὸν στῶμα. Πιθανότερον φαίνεται αἱ ἐμφανίσεις αὗται νὰ εἶναι τμήματα νεωτέρων ἀποθέσεων (ΠΜ στρωμάτων καταστροφῆς ἢ ΥΜ στρωμάτων θεμελιώσεως).

Ἀστράκι Οἰκίας 50

Οἱ τοῖχοι τῆς Οἰκίας 50 δὲν διασώζουσιν κονιάματα, προφανῶς διότι τοιαῦτα δὲν εἶχον χρησιμοποιηθῇ εἰς τοὺς ἰσογείους χώρους, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα εἶναι περίεργον. Τὸ στῶμα τῶν λευκῶν σκληρῶν χωμάτων ἀπολήγει ἄνω εἰς ὁμαλὴν ἐπιφάνειαν ἢ ὁποία δύναται νὰ θεωρηθῇ δάπεδον, ἀλλὰ δὲν ἔχει ἐπίστρωσιν κονιάματος (ὡς συμβαίνει εἰς τὰς ΥΜ I Οἰκίας Ν καὶ Μ καὶ εἰς τὸ δάπεδον τοῦ χώρου ΛΞ1 τῆς ΠΜ Οἰκίας ΛΞ, πρβ. ΠΑΕ 1972, 291, 300. 1977, 451: *Κτίσμα Λ1* καὶ 1982: *Κτίσμα ΛΞ1 - 2*) ἢ ἄλλην τινα. Τὸ ἀστράκι ἐπλήρου τοὺς χώρους 50β καὶ 50γ μέχρι τῶν πλευρῶν τῶν λίθων τῶν τοίχων καὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ στρώματος τῶν σκληρῶν καθαρῶν χωμάτων (=δάπεδον), ἀπὸ τοῦ ὁποίου διεκρίνετο εὐκόλως κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν, ὥστε καὶ ἡ παλαιότερα ὑπόθεσις μας (ΠΑΕ 1975, 387), ὅτι πιθανὸν νὰ πρόκειται περὶ ἀρχαίου ὑλικοῦ ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐθεμελιώθη ἡ Οἰκία 50, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ

στηριχθῇ. Εὐλογοὶ ἐρμηνεῖαι διὰ τὴν μὴ διάσωσιν κονιαμάτων εἰς τοὺς τοίχους καὶ τὰ δάπεδα εἶναι ἢ ὅτι τοιαῦτα δὲν ἐχρησιμοποιήθησαν ἢ τὰ χρησιμοποιεθέντα εἰς τοὺς τοίχους, μὴ ὀπτηθέντα ὑπὸ τοῦ πυρὸς τῆς καταστροφῆς, δὲν διεσώθησαν, ἐνῶ πρὸς δημιουργίαν τῶν δαπέδων ἤρκεσε τὸ σκληρὸν στρώμα τῶν λευκῶν χωμάτων. Μικρά τινα τεμάχια λεπτῶν κονιαμάτων, εὑρεθέντα ἐντὸς τῆς μάζης τοῦ ἀστρακιοῦ, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐρμηνευθοῦν ὡς προσερχόμενα ἐκ τῆς ἀνωδομῆς* πιθανὴ ἐν τούτοις εἶναι καὶ ἡ ἐρμηνεία ὅτι ταῦτα προέρχονται ἐκ παλαιότερου κτίσματος, ἀναμειχθέντα εἰς τὸν οἰκοδομικὸν πηλὸν τῆς Οἰκίας 50. Σαφεῖς τοιαῦται περιπτώσεις ὑπάρχουν ἀρκεταὶ ἐν Βασιλικῇ, ὅπως π.χ. τὰ ὅμοια τεμάχια λευκῶν κονιαμάτων ἐντὸς τοῦ στρώματος θεμελιώσεως ἐκ μικρῶν λίθων τῆς ΜΜ Ια Οἰκίας Φ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον σημαίνει ὅτι τοιοῦτον ὕλικὸν δυνατόν νὰ προέρχεται ἀκόμη καὶ ἐκ ΠΜ ΙΙΙ ἢ ἀρχαιότερων κτισμάτων.

Ἐντὸς τοῦ ἀστρακιοῦ ὑπῆρχον ὀλίγα ὄστρακα μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ 2 - 3 πολὺ μικρὰ ἐκ λεπτῶν ΥΜ κυπέλλων (ὣν μόνον τὸ ἐν ἀσφαλές).

Τὰ ἀνωτέρω στοιχεῖα σημαίνουν ὅτι τὸ ἀστράκι τῆς Οἰκίας 50 εἶναι κατὰ πολὺ νεώτερον τοῦ πλησίον εὐρισκομένου, κυρίως εἰς τὴν τομῇ 50α, ὁμοίου ὕλικου, τὸ ὁποῖον ἔχει δειχθῇ ὅτι εἶναι ὕλικὸν καταστροφῆς ΠΜ Ιβ κτισμάτων καταπεσόν ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου τῆς Μεγάλης Αὐλῆς (ΠΑΕ 1972, 277 - 278, πρβ. Βασιλική Ι, 74. ΠΑΕ 1976, 444 - 447)*.

Ὅλων τῶν ἀνωτέρων ἐπιχώσεων ἔχουν ἐρευνηθῇ τμήματα μόνον, ὥστε εἶναι δυνατός ὁ μελλοντικὸς ἔλεγχος τῶν συμπερασμάτων καὶ παρατηρήσεών μας.

Ἐκτίμησις τῆς στρωματογραφίας

Ἡ συνεξέτασις τοῦ συνόλου τῶν δεδομένων τῆς περιοχῆς τῶν χώρων 32 - 32α - 50α - 50β - 50γ - VII δίδει τὴν ἐξῆς στρωματογραφικὴν ἱστορικὴν διαδοχὴν ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω:

Περίοδος Ι: Πλακόστρωτον Μεγάλης Αὐλῆς.

Περίοδος Ι ἢ 2: Κτίσμα VII.

Περίοδος 2 ἢ 3: Οἰκία 50 καὶ τμήμα λιθοστρώτου εἰς χώρον 32.

Ἐχομεν ἐπομένως μίαν ἢ δύο ἀρχιτεκτονικὰς φάσεις ΠΜ ΙΙ καὶ μίαν ΥΜ Ι.

*Ἡ ἐργασία τοῦ 1982 ὠδήγησεν εἰς καλυτέραν κατανόησιν τῶν πρακτικῶν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἐπιπτώσεων τοῦ ἐν ΠΑΕ 1979, 328 - 330, διατυπωθέντος θεωρητικοῦ πλαισίου περὶ τῆς δημιουργίας τῶν ἀρχαιολογικῶν στρωμάτων ἐν Βασιλικῇ: Πλὴν τῶν ἄλλων ἔγινε σαφές ὅτι ἡ διὰ μόνης τῆς μαρτυρίας τῆς κεραμικῆς χρονολόγησις τῶν στρωμάτων δὲν εἶναι πάντοτε ἀσφαλής: εἶναι π.χ. δυνατόν ΠΜ ὕλικὸν ἐκ στρώματος καταστροφῆς νὰ ἔχη ἀνασκαφῇ καὶ ἐπαναχρησιμοποιηθῇ κατὰ τὴν ΠΜ ἢ ΥΜ περίοδον εἰς τεχνητὸν στρώμα θεμελιώσεως καὶ νὰ ἔχη ἐκ νέου σκληρυνθῇ, χωρὶς νὰ ἔχη συμβῇ ἡ ποθητὴ ἀνάμειξις ἔστω καὶ ἐνὸς ΜΜ ἢ ΥΜ ὀστράκου, τὸ ὁποῖον θὰ ἐβεβαίουν τὸν χρόνον ἐπαναχρησιμοποιήσεως τοῦ ΠΜ ὕλικου!

Ἐπειδὴ οἱ πλησίον τοῦχοι τῶν χώρων 31 καὶ 29α τῆς Δυτικῆς Οἰκίας ἀνήκουν εἰς φάσιν ἀρχιτεκτονικὴν νεωτέραν τῆς Μεγάλης Αὐλῆς, εἶναι δυνατόν τὸ Κτίσμα VII νὰ ἀνήκη εἴτε εἰς τὴν φάσιν τῆς Μεγάλης Αὐλῆς εἴτε εἰς τὴν φάσιν τῆς Δυτικῆς Οἰκίας. Ἡ ἐλαφρῶς ὑψηλότερα θέσις του αἰτιολογεῖται ἐκ τῆς κλίσεως τοῦ φυσικοῦ βράχου (ἀπὸ Β πρὸς Ν) ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐθεμελιώθη. Ἀλλ' ἀρχαιότερα τῆς Μεγάλης Αὐλῆς (καὶ τῆς συγχρόνου πρὸς αὐτὴν Ἐρυθρᾶς Οἰκίας) εἶναι τὰ ὑπὸ τὸ πλακόστρωτον τῆς Μεγάλης Αὐλῆς κατάλοιπα τῆς Νοτίου Οἰκίας (ΠΑΕ 1978, 303 καὶ εἰκ. 2 πρβ. ΠΑΕ 1976, παρ. ἐνθ. πίν. ΙΖ'), ἐπομένως εἰς τὴν ἀνωτέρω διάκρισιν ΠΜ οἰκοδομικῶν περιόδων προστίθεται μία ἀκόμη ἀρχαιότερα. Ἀλλὰ εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν τὸ Κτίσμα VII δὲν εἶναι σύγχρονον τῆς Ἐρυθρᾶς ἢ τῆς Δυτικῆς Οἰκίας, ἔπεται ὅτι τὰ σημειωθέντα κατάλοιπα πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν εἰς τέσσαρας ἢ πέντε οἰκοδομικάς φάσεις, ὡς ἐξῆς (ἐκ τῶν ἀρχαιότερων πρὸς τὰ νεώτερα):

1. Νότιος Οἰκία - Δοκιμὴ IV ΠΜ Πα
2. Μεγάλῃ Αὐλῇ - Ἐρυθρὰ Οἰκία ΠΜ Πβ-Α' φάσις
3. Δυτικὴ Οἰκία ΠΜ Πβ-Β' φάσις
- 4; Κτίσμα VII ΠΜ Πβ
5. Οἰκία 50 ὙΜ Ια

Ἡ πραγματικὴ θέσις τοῦ Κτίσματος VII εἰς τὸν ἀνωτέρω πίνακα δὲν εἶναι βεβαία ὡς πρὸς τὰς φάσεις 2 καὶ 3: Δυνατὸν νὰ εἶναι σύγχρονον μιᾶς τῶν δύο τούτων φάσεων ἢ νὰ ἀντιπροσωπεύῃ ἑτέραν οἰκοδομικὴν φάσιν, προγενεστέραν, ἐνδιάμεσον ἢ μεταγενεστέραν.

Πίνακες ὡς ὁ ἀνωτέρω εἶναι δυνατόν νὰ συνταχθοῦν διὰ διάφορα σημεῖα τῆς ἀνασκαφῆς (π.χ. Περιοχὴ Ο, Περιοχὴ Ρ, Ἀνατολικὴ Πεζούλα) καὶ νὰ βοηθήσουν εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ τελικοῦ στρωματογραφικοῦ διαγράμματος τοῦ οἰκισμοῦ. Διὰ τὴν τελικὴν χρονολόγησιν βεβαίως θὰ συνυπολογισθοῦν καὶ τὰ ἐκ τῆς ρυθμολογικῆς μελέτης τῶν κινήτων εὐρημάτων πορίσματα ὡς καὶ πᾶν ἕτερον στοιχεῖον, ὡς ἡ μελέτη τῶν οἰκοδομικῶν τρόπων καὶ ὁ τρόπος ἐντάξεως τῶν ἐπὶ μέρους κτισμάτων εἰς τὸ «πολεοδομικόν» σύστημα τοῦ οἰκισμοῦ. Ἡ μελέτη αὕτη θὰ δείξῃ καὶ ποῖα ἐκ τῶν νῦν εἰς τὴν αὐτὴν βαθμίδα ἀποδιδόμενων ἐπὶ μέρους κτισμάτων (π.χ. ΠΜ Πα, ΠΜ Πβ, ΜΜ Ια, ὙΜ Ι) ταυτίζονται ἀπολύτως πρὸς τὰ ἕτερα τῆς αὐτῆς βαθμίδος κτίσματα ἢ διαφοροποιοῦνται τούτων ὡς πρὸς τὴν ἑνταξίν των εἰς τὸ χρονολογικὸν σχῆμα τοῦ οἰκισμοῦ.

Περὶ πρωτομινωικῆς ἐποχῆς γενικώτερον

Ἡ πρώτη ἐν Βασιλικῇ πιστοποιημένη ἀνθρωπίνῃ δραστηριότης μαρτυρεῖται ὑπὸ συνόλου ἀντιπροσωπεύοντος ὅχι «φάσιν οἰκοδομικὴν» ἀλλὰ «φάσιν καταλήψεως»: πρόκειται περὶ τοῦ πλουσίου ἀρχαιολογικοῦ ὕλικου τοῦ εὐρεθέντος ἐντὸς τῶν στρωμάτων θεμελιώσεως καὶ τῶν ὑποστρωμάτων δαπέδων τῶν

Βορείων Οἰκιῶν (κεραμεική, λίθινα ἐργαλεῖα, λείψανα γευμάτων), εἰς τὰ ὅποια ἀπουσιάζουν τὰ συνήθη εἰς ὅλα τὰ νεώτερα τοιαῦτα τεχνητὰ στρώματα οἰκοδομικὰ ὑλικά (τεμάχια ὠπτημένου πηλοῦ ἐκ πλίνθων καὶ κονιαμάτων)*. Αἱ λοιπαὶ εἶναι καθαυτὸ οἰκοδομικαὶ (καὶ ὅχι ἀπλῶς «οἰκοδομοῦσαι») φάσεις, ὡς ἐμφαίνεται ὅχι μόνον ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν κτισμάτων ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν παλαιότερων κατὰ περίπτωσιν ἐπαναχρησιμοποιηθέντων εἰς τεχνητὰ στρώματα θεμελιώσεων οἰκοδομικῶν ὑλικῶν (Κτίσμα VII: στῶμα μικρῶν λίθων, Περιοχή PB: στρώματα μικρῶν λίθων, Κτίσμα V: στῶμα θεμελιώσεων).

Ὅτι τὰ *in situ* καὶ τὰ ἀνακευκλημένα ΠΜ II οἰκοδομικὰ κατάλοιπα τῆς Βασιλικῆς δύνανται νὰ κατανεμηθοῦν εἰς ἀριθμὸν οἰκοδομικῶν φάσεων ὑποδεικνύεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τόσον τὰ ΠΜ Πα ὅσον καὶ τὰ ΠΜ Πβ κτίσματα, τὰ κείμενα μακρὰν ἀλλήλων καὶ μὴ συνδεδεμένα (ὡς εἰς τὸ ἀνωτέρω σημειωθὲν παράδειγμα) διὰ κατακορύφου στρωματογραφικοῦ συσχετισμοῦ, εἶναι δυνατόν νὰ ἀντιπροσωπεύουν διαφόρους ΠΜ Πα ἢ ΠΜ Πβ οἰκοδομικὰς φάσεις ἀντιστοίχως (:Βόρειοι Οἰκίαι, Κτίσμα VII, Κτίσμα 56β, Νότιος Οἰκία, Κτίσμα V, Κτίσμα Ψ, Κτίσματα PB κ.ἄ.).

Παραδείγματα καθαρᾶς στρωματογραφικῆς διακρίσεως δύο ΠΜ Πα οἰκοδομικῶν φάσεων εἶναι αἱ οἰκίαι τῆς Ἀγίας Τριάδας (ἀνασκαφὴ Laviosa), δύο ΠΜ Πβ οἰκοδομικῶν φάσεων αἱ οἰκίαι τῆς Βασιλικῆς, Ἐρυθρὰ καὶ Δυτικὴ, ἐνῶ περίπτωσις καθαρᾶς στρωματογραφικῆς διακρίσεως κατακορύφου ΠΜ Πα καὶ ΠΜ Πβ κτισμάτων εἶναι ἡ τῶν οἰκιῶν Νοτίου καὶ Δυτικῆς τῆς Βασιλικῆς (εἰς τὸ Μῦρτος, ἀνασκαφὴ Warren, τὰ οἰκοδομήματα τῶν ἀντιστοίχων περιόδων εἶναι κατανεμημένα εἰς σχέσιν «ὀριζοντίου στρωματογραφίας»).

Αἱ ἀνωτέρω παρατηρήσεις ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὴν παρατηρουμένην ἐν Βασιλικῇ ἐξέλιξιν τῶν οἰκοδομικῶν τρόπων καὶ τὴν καθ' ἅπασαν τὴν Κρήτην μεταλλαγὴν τῶν κεραμεικῶν ρυθμῶν (κυρίως εἰς χρονικὴν ἀλλὰ καὶ εἰς γεωγραφικὴν ἀλληλουχίαν) εἶναι ἐπαρκέστατα στοιχεῖα διὰ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ΠΜ ὡς περιόδου μακρᾶς διαρκείας δυνάμενης νὰ διαιρεθῇ εἰς πλείονας ἐπὶ μέρους βαθμίδας καὶ φάσεις, ὥστε εἶναι μᾶλλον περιττὴ ἡ ἀντίκρουσις τῶν σποραδικῶς ἐπιπολαζουσῶν εἰσέτι εἰς τὴν βιβλιογραφίαν ἀντιλήψεων περὶ βραχείας διαρκείας καὶ «μεταβατικοῦ» χαρακτῆρος τῆς ΠΜ περιόδου (π.χ. Levi, Festos II 1)**.

*Ἡ ἀρνητικὴ αὐτὴ μαρτυρία (στηριζομένη εἰς ἐξέτασιν τῶν ἡμερολογίων ἀνασκαφῆς, ὅπου ἀναφέρεται μία μόνη περίπτωσις παρουσίας ἐνδὲς τεμαχίου οἰκοδομικοῦ πηλοῦ εἰς στῶμα θεμελίων ΠΜ Πα κτίσματος — τοῦ χώρου Ξ4—), ἔχουσα μεγίστην σημασίαν διὰ τὴν διασάφησιν τοῦ τρόπου κοινωνικῆς συγκροτήσεως καὶ πρακτικῶν ἐνεργειῶν τῆς ὁμάδος ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι ἴδρυσαν τὸν ΠΜ Πα οἰκισμὸν τῆς Βασιλικῆς, θὰ ἐξετασθῇ ἐκ νέου διὰ περαιτέρω ἀνασκαφικοῦ ἐλέγχου (ἰδὲ μίαν πρώτην ἐκτίμησιν εἰς ΠΑΕ 1982).

**Ἡ ἀνάλογον πρὸς τὴν ΠΜ II διάρθρωσιν εἰς ἐπὶ μέρους φάσεις εἶναι δυνατόν νὰ παρουσιάσων καὶ αἱ περίοδοι ΠΜ I καὶ ΠΜ III, ἐὰν ἡ ἔρευνα προχωρήσῃ μὲ στοιχειώδη μεθοδικὰ ἐχέγγυα (ἥτοι διὰ τῆς προσεκτικῆς διακρίσεως καθαρῶν συνόλων ἢ στρωμάτων καὶ ὁρθῆς

2. Περιοχὴ ΝΔ: Κτήριον Ο (ΥΜ Ι;) καὶ Κτίσμα Ψ (ΠΜ ΙΙ) (εἰκ. 2, παρ. πίν. ΙΘ')

Ἡ ἔρευνα εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Κτηρίου Ο (ΠΑΕ 1979, 326 καὶ παρὲνθ.

πίν. Η' κάτω, κέντρον, 1980, 331-333 καὶ εἰκ. 1) ἔφερεν εἰς φῶς νέα στοιχεῖα τοῦ κτηρίου τούτου καὶ διεσάφησε τὴν σχέσιν του πρὸς τὸ «πρόσκτισμα» ἐκ

τυπολογικῆς ἀνάλυσεως). Ὁ Levi ἀφιερώνει σελίδας ὁλοκλήρους, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, εἰς τὴν ἀνασκαφὴν Βασιλικῆς, χωρὶς νὰ ἔχη μελετήσῃ οὔτε τὴν ἀνασκαφὴν οὔτε τὰ σχετικὰ δημοσιεύματα. Μίαν χρησιμωτάτην ἀποτίμησιν τῆς περὶ τῆς ΠΜ καὶ ΜΜ περιόδου συγχρόνου ἐρεῦνης παρέχει ὁ WARREN, AJA 84, 1980, 487 - 499.

λεπτῶν τοίχων (χῶρος Ο1, εἰς τὰ σχέδια 1980), τὸ ὅποῖον ἐδείχθη ὅτι εἶναι τμημα κατίσματος, οἰκίας ἢ περιβόλου, ἀρχαιοτέρας περιόδου, τὸ ὅποῖον τοῦ λοιποῦ θὰ ἀποκαλῆται *Κτίσμα Ψ*. Ἐπίσης ἦλθον εἰς φῶς τμήματα δύο ἐπαλλήλων λιθοστρώτων καὶ δύο πλακοστρώτων καὶ διεσαφήθη τὸ πρόβλημα τοῦ ἡμικυκλικοῦ («κατίσματος») τοῦ εὐρισκομένου εἰς τὴν περιοχὴν τῶν χώρων 23 - 24 - 25 (ΠΑΕ 1980, ἔ.δ.).

Τὸ *Κτίσμα Ψ* εἶναι θεμελιωμένον ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου καὶ χρονολογεῖται εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν φάσιν καταλήψεως τῆς Βασιλικῆς, ΠΜ Πα. Ὁ τοῖχος Β - Ψ1 συνεχίζεται πρὸς Α ὑπὸ τὸν ἰσχυρὸν κεντρικὸν τοῖχον τοῦ Κτηρίου Ο καὶ γωνιάζει μὲ τοῖχον κατευθυνόμενον πρὸς Β καὶ παρακολουθούμενον μέχρι τοῦ χώρου 24.

Ἐκ τῶν τεσσάρων λιθοστρώτων ἢ πλακοστρώτων τῆς περιοχῆς ἀσφαλῶς σύγχρονον τοῦ *Κτίσματος Ψ* εἶναι τὸ κατώτερον τῶν δύο ἐπαλλήλων λιθοστρώτων ἀνατολικῶς αὐτοῦ, ἥτοι τὸ *Λιθόστρωτον Ψα*, μᾶλλον δὲ καὶ τὸ κατὰ τὸν χῶρον 24 - 25 *λιθόστρωτον*.

Τὸ ἰσχυρότερον *Λιθόστρωτον Οα* ἐκ μεγάλων «ποταμίων» κροκαλῶν («παυπαλῶν») ἀνήκει εἰς τὸ Κτήριο Ο, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς κανονικῆς τοποθετήσεως τῶν παρὰ τὸν τοῖχον Β-Ο2 λίθων του.

Τὸ *Κτήριο Ο* παραμένει ἀχρονολόγητον, καθ' ὅσον δὲν ἡρευνήθησαν ἀκόμη ἐπιχώσεις ἀδιατάρακτοι ἀνήκουσαι εἰς αὐτό, ἀλλ' ἐκ τοῦ τρόπου τῆς οἰκοδομήσεώς του φαίνεται λίαν πιθανὸν νὰ ἀνήκη εἰς τὴν ΥΜ Ι περίοδον.

Δυσχερὲς εἶναι ἡ ἐρμηνεία τοῦ λοξοῦ ὡς πρὸς τοὺς τοίχους τοῦ Κτηρίου Ο τμήματος ἰσχυροῦ τοίχου μεταξὺ τοῦ τριγωνικοῦ χώρου 23 καὶ τοῦ χώρου 24. Ὁ τοῖχος αὐτὸς (Β-23) εἶναι παράλληλος πρὸς τὸν ὡς ἀχρονολόγητον σημειούμενον εἰς τὸν παρὲνθ. πίν. ΙΘ' λοξὸν τοῖχον Β - 27α - 25 - 24 (πρβ. καὶ τὸ ἐντὸς τοῦ χώρου Χ4 σωζόμενον μικρὸν τμήμα τοίχου ὁμοίας φορᾶς), ἀλλ' ἡ ἀπόδοσις τῶν τοίχων τούτων εἰς κτήριο μὴ ταυτιζόμενον πρὸς τὰ κτήρια Ο καὶ Ψ δὲν εἶναι πρὸς τὸ παρὸν δυνατή. Ἀντιθέτως εὐλογος φαίνεται ἡ ἀπόδοσις τοῦ Β - 23 εἰς τὸ Κτήριο Ο λόγῳ τοῦ σχετικῶς μεγάλου πλάτους αὐτοῦ (περ. 85 ἐκ. μ.) καὶ τοῦ γεγονότος ὅτι εὐρίσκεται εἰς τὸ αὐτὸ ἀπόλυτον ἐπίπεδον μὲ τοὺς τοίχους τοῦ Κτηρίου Ο. Ἡ περίεργος, ὡς πρὸς τοὺς λοιποὺς τοίχους τοῦ Ο, λοξὴ φορὰ τοῦ Β-23 δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς ὀφειλομένη εἰς ἐφαρμογὴν ἐιδικῆς τεχνικῆς διαμορφώσεως καὶ ἀντιστηρίξεως θεμελίων, τὴν ὁποίαν βλέπομεν εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν εἰς τὰ αἰῶνας πολλοὺς ἀρχαιότερα ΠΜ Ι κατίσματα, ἥτοι εἰς τὸν χῶρον 20α καὶ μεταξὺ τῶν χώρων 20β καὶ 12 (ἀνάλογοι τριγωνικαὶ κατασκευαὶ) ὡς καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τῆς ἀνασκαφῆς, μεταξὺ τῶν χώρων 2 καὶ 2α, 40α καὶ 41 καὶ ἀλλαχοῦ (τετράπλευροι κατασκευαὶ ἢ «πεσσοὶ ἀντιστηρίξεως», πρβ. ΠΑΕ 1972, 284, Βασιλικὴ Ι, 112 - 115, παρατηρήσεις 68 - 69, πρβ. καὶ κατωτέρω «πεσσόν» ΡΓ6 περιοχῆς ΡΓ).

Περὶ τοῦ ἡμικυκλικοῦ κτίσματος

Ὁ τοῖχος Β - 23 εἶχε κατὰ τὸ δυτικὸν αὐτοῦ ἄκρον καταστραφῇ ὑπὸ τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς, ἣ ὁποία εἶχε προχωρήσει μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου (αρχῶρος 25») εἰς βάθος ἐνὸς μ. περίπου ἀπὸ τῆς σωζομένης ἄνω ἐπιφανείας τοῦ τοίχου. Τὰ ἐναπομείναντα λείψανα τοῦ Δ ἄκρου τοῦ τοίχου ὁμοῦ μετὰ τινων λίθων τῶν ἐπιχώσεων τοῦ στρώματος καταστροφῆς εἶχον δημιουργήσει τὸ ψευδές, ὡς ἀπεδείχθη, «ἡμικυκλικὸν» κτίσμα, τὸ ὁποῖον ἐσχεδίασεν ὁ Seager ὡς ἀρχαῖον (Βασιλική Ι, σχέδιον V, χῶρος 25, πρβ. ΠΑΕ 1980, εἰκ. 1). Ὅθεν οἱ μὴ ἀνήκοντες εἰς τὸν τοῖχον λίθοι τοῦ ψευδοῦς ἡμικυκλικοῦ ἀφηρέθησαν, ἀπέμεινε δὲ πρὸς καλῦτερον ἔλεγχον τὸ ὑπ' αὐτοῖς μικρὸν τμήμα καθαρῶν χωμάτων, μᾶλλον τμήμα τοῦ στρώματος θεμελιώσεως τοῦ Κτηρίου Ο, ἐδραζόμενον ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ μὴ καταστραφέντος ὑπὸ τῆς ἀνασκαφῆς Seager τμήματος τοῦ λιθοστρώτου 24 - 25.

Πλακόστρωτον Ψβ

Τὸ εἰς τὸ νοτιώτατον ἄκρον τῆς ἀνασκαφῆς ἀποκαλυφθὲν τμήμα πλακοστρώτου Ψβ δὲν συσχετίζεται πρὸς τὸ παρὸν οὔτε πρὸς τὸ Κτήριο Ο οὔτε πρὸς τὸ Κτίσμα Ψ. Ἡ κατασκευή του εἶναι διάφορος τῆς τῶν τριῶν λιθοστρώτων τῆς περιοχῆς (Ψα, Οα, 24)· ἀποτελεῖται ἐκ λεπτῶν πλακῶν ἐδραζόμενων ἐπὶ λεπτοῦ σχετικῶς ὑποστρώματος ἐκ μικρῶν λίθων καὶ χωμάτων ἐστρωμένου εὐθὺς ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου.

Ἐπιχώσεις περιοχῆς Κτηρίου Ο (πρβ. ΠΑΕ 1980, 333)

Τὰ κατάλοιπα ἐπαλλήλων ἀρχιτεκτονικῶν φάσεων περὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω εὐρίσκονται εἰς ζώνην τοῦ ἀρχικοῦ φυσικοῦ λόφου ἀρκούντως ὁμαλὴν ἀλλὰ εὐρισκομένην εἰς τὴν ἀρχὴν κατωφερείας πρὸς Α, ἣ κλίσις τῆς ὁποίας εἷς τινὰ σημεῖα δυνατὸν νὰ εἶναι ἰσχυρά. Τὰ ἀποκαλυφθέντα ἀρχιτεκτονικὰ κατάλοιπα εἶναι θεμελιωμένα εἴτε εὐθὺς ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου εἴτε ἐπὶ τῶν προγενεστέρων ἀλλὰ πάλιν εἰς μικρὸν ὕψος ἀπὸ τοῦ φυσικοῦ βράχου εὐρισκομένων καταλοίπων. Ἀλλὰ καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ Α ὁρίου τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφῆς αἱ ἐπιχώσεις φαίνονται νὰ αὐξάνουν εἰς βάθος, εἷς τινὰ σημεῖα μάλιστα (ΝΔ γωνία χώρου 17) πιστοποιοῦνται κοῦφαι συσσωρεύσεις λίθων (ἄνευ χωμάτων) εἰς μέγα βάθος. Ἴσως ἡ κορυφή τῶν συσσωρεύσεων λίθων δὲν πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς διαταραχὴ τῆς ἀνασκαφῆς Seager, διότι τεχνητὰ στρώματα ἐκ λιθοριπῆς καὶ ἐπιφανειακῶν μαύρων χωμάτων ἢ ἴσως καὶ ἐκ τινων ποιότητων κούσκουρα, ἐπὶ κατωφερείας, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀποπλυθοῦν τῶν χωμάτων διὰ τῆς ἐπενεργείας τῶν ὑπογείως ρεόντων ὑδά-

των*. Μία τοιαύτη περίπτωση ἐν Βασιλικῇ εἶναι ἡ παρατηρουμένη εἰς τὸν χώρον 36 τῆς Ἐρυθρᾶς Οἰκίας, ὅπου ἀρχαῖον κεκονιαμένον δάπεδον ἐδράζεται ἐπὶ κούφου λιθοσωροῦ, πρᾶγμα ὅλως ἀντίθετον πρὸς τὴν καθ' ὅλας τὰς μινωικὰς περιόδους ἐπικρατοῦσαν ἐν Βασιλικῇ πρακτικὴν τῆς δημιουργίας συμπαγῶν ἐκ λίθων καὶ χωμάτων ὑποστρώματων θεμελιώσεων.

3. Περιοχὴ Ρ (εἰκ. 3 καὶ παρ. πίν. ΙΘ')

(Ἰδὲ ΠΑΕ 1978, 306 - 307. 1979, 326 - 328. 1980, 333 - 335).

Σημ. Ἡ περιοχὴ Ρ χωρίζεται ἀπὸ τοῦδε, πρὸς διευκόλυνσιν τῆς συνεχίσεως τῆς ἐρεύνης καὶ τῆς συντάξεως τῶν ἐκθέσεων, εἰς τρία τμήματα, ΡΑ, ΡΒ καὶ ΡΓ μὲ χωριστὴν ἀρίθμησην τῶν ἐπὶ μέρους χώρων.

Ἡ ἐρευνα εἰς τὴν περιοχὴν Ρ συνεχίσθη δι' ἐπεκτάσεως τῆς ἀνασκαφῆς βορειῶς τῶν χώρων ΡΓ 1, 2, 3 καὶ καθαρισμοῦ τοῦ μεγάλου φρεατοειδοῦς σκάμματος τῆς ἀνασκαφῆς Seager ΡΒ 8.

Σκάμμα Seager (χώρος ΡΒ 8)

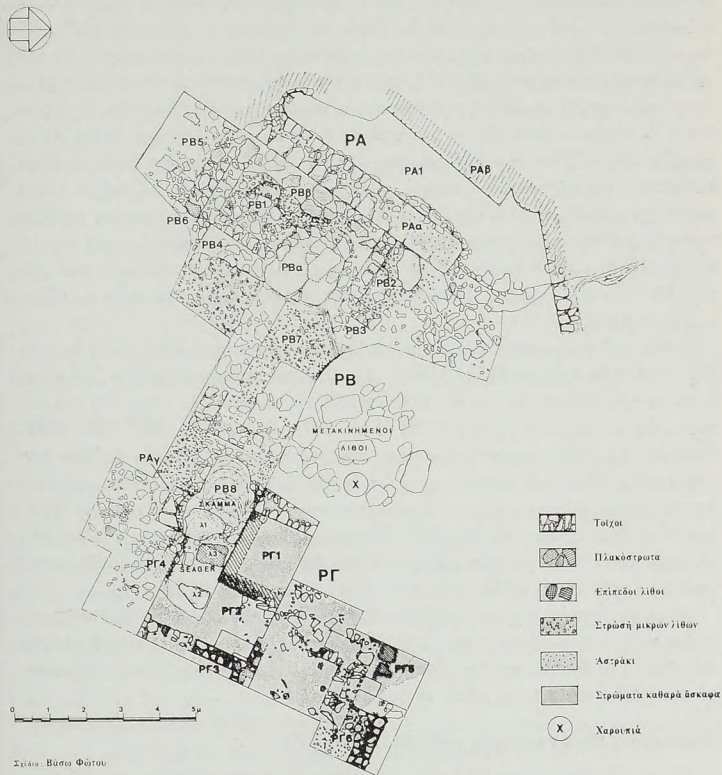
Τὸ σκάμμα ἦτο πλήρες λίθων ἐκ τῆς καταστροφῆς ἀρχαίων τοίχων καὶ ἀρχαιολογικῶν στρωμάτων. Ὁ καθαρισμὸς (ἀπομάκρυνσις τῶν μπάζων καὶ καθαρισμὸς τῶν ἀσκάφων τμημάτων) ἐπροχώρησε μέχρι βάθους 1.70 μ. (ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους) καὶ ἀπεκάλυψε τμήμα τοῦ φυσικοῦ βράχου καὶ τμήματα τῶν θεμελιώσεων τῶν ἀρχαίων οἰκιῶν. Τὰ ὑποστρώματα θεμελιώσεων ἐκ μικρῶν λίθων διεκρίθησαν καλύτερον κατὰ τὴν ΝΔ καὶ ΒΔ πλευρὰν τοῦ σκάμματος (πίν. 255). Κατὰ τὴν ΒΔ πλευρὰν τοῦ σκάμματος τὸ στρώμα τοῦτο ἐδράζεται ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ σκληροῦ φυσικοῦ βράχου, εἰς βάθος 50 - 60 ἐκ. μ. (ἀπὸ τοῦ ἐδάφους), ἐνῶ τὰ κτιστὰ θεμέλια τοῦ ΡΓ 1 (Β - ΡΒ 8) προχωροῦν εἰς μεγαλύτερον βάθος λόγῳ τῆς ἰσχυρᾶς κλίσεως τοῦ βράχου. Τὸ ἀποκαλυφθὲν βάθος τοῦ Ν - ΡΓ 1 (ἢ Β - ΡΒ 8) εἶναι 1.30 μ. ἀλλὰ τὸ πραγματικὸν βάθος εἰς τὸ Α αὐτοῦ ἄκρον δὲν εὗρέθη ἀκόμη.

Πολλοὶ τῶν μεγαλυτέρων λίθων οἱ ὁποῖοι ἐφάνησαν εἰς τὰς παρυφάς τοῦ σκάμματος εἶχον ἀναμειχθῆ ἀρχῇθεν εἰς τὸ τεχνητὸν στρώμα τῶν μικρῶν λίθων (πρβ. «παιπάλας» χώρου ΡΒ 1).

Ἡ διαπιστωθεῖσα ἐναυθὰ μεγάλῃ πρὸς Α κλίσει τοῦ φυσικοῦ βράχου, ἐπὶ

*Ὁ μεταβληθεὶς εἰς ἔδαφος — humus — κούσκουρας ἀποπλύνεται εὐκόλως ὑπὸ τῶν ὑδάτων ἐνῶ τὰ χρώματα ἐκ καθαροῦ λευκοῦ κούσκουρα πηγνυνταὶ καὶ παραμένουν ἐκεῖ ὅπου ἐτέθησαν. Ἡ συνήθης πρακτικὴ ἐν Βασιλικῇ φαίνεται ὅτι ἦτο νὰ χρησιμοποιοῦνται ἐπιφανειακά χρώματα — ἔδαφος — ὡς συνδετικὸν ὑλικὸν κατὰ τὴν οἰκοδόμησιν διὰ λίθων τῶν ὑπὸ τὰ δάπεδα θεμελίων καὶ καθαρὰ λευκὰ χρώματα διὰ τὰ ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου διαστρωνόμενα ὑποστρώματα θεμελιώσεων, ὁμοίως δέ, πλὴν μὲ ἀνάμειξιν καὶ λίθων μικρῶν ἢ μεγάλων, εἰς τὰ ὑποστρώματα τῶν δαπέδων.

τοῦ ὁποίου πατοῦν ἀπ' εὐθείας αἱ θεμελιώσεις τῶν οἰκιῶν (στρῶμα μικρῶν λίθων, θεμέλιον χώρου ΡΓ 1) ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰς εἰδήσεις τοῦ Seager περὶ τῶν «ΝΑ Δοκιμῶν» (ἰδὲ Βασιλικὴ I, 56 - 57), τὰς διαπιστώσεις τῆς ἀνασκα-

Εικ. 3. Περιοχή Ρ.

φής 1970 παρά τους χώρους 36 - 36β (ΠΑΕ 1972, 279) και της άνασκαφής 1981 εις την περιοχήν του Κτηρίου Ο (εϋθδς άνωτέρω), δεικνύει ότι τα άνερεύ-
νητα τμήματα του άρχαιολογικού χώρου μεταξύ περιοχής Ρ, Κτηρίου Ο και
χώρων 16 - 36β της Έρυθρās Οικίας έχουν ισχυράς επιχώσεις καλυπτούσας
άνωμαλίας και κλίσεις του φυσικού βράχου, έπομένως πρέπει, και παρά τας

ἐκ τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς καὶ τῶν καλλιερχειῶν καταστροφάς, νὰ διασῶζονται ἐνταῦθα ἄξια λόγου ἀρχιτεκτονικά καὶ ἄλλα κατάλοιπα.

Τὸ σκάμμα Seager εἶχε καταστρέψει τὸν τοῖχον ΡΑγ πλάτους $c. 1.10 \mu.$, τοῦ ὁποίου διεσώθη ἡ Ν ἀπόληξις εἰς τὸ νότιον χεῖλος τοῦ σκάμματος (παρὰ καὶ νοτίως τοῦ λίθου λ1). Ὁ μέγας ἐντὸς τοῦ σκάμματος πεπτωκὼς λίθος λ1 ὡς καὶ ὁ ἀνατολικότερον εὑρισκόμενος μικρότερος λ2 προέρχονται ἴσως ἐκ τῆς καταστροφῆς τοῦ τοίχου τούτου, ὁ ὁποῖος ἔνεκα τοῦ πλάτους, τῆς πιθανῆς χρήσεως πολὺ μεγάλων λίθων καὶ τοῦ προσανατολισμοῦ του, δυνατόν νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς ἀνήκων ποτὲ εἰς τὸ αὐτὸ μέγα κτήριο, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνῆκε καὶ ὁ ἰσχυρὸς τοῖχος ΡΑα. Τὸ στρῶμα τῶν μικρῶν λίθων, τὸ ὁποῖον βεβαίως εἶναι κατὰ πολὺ ἀρχαιότερον τοῦ τοίχου, συνεχίζεται ἀκριβῶς ὑπὸ τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ τοίχου, ἀλλὰ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ τοίχου μεσολαβεῖ τὸ σύνθετος στρῶμα καθαρᾶς λάσπης (ἦτοι τὸ ὑπόστρωμα θεμελιώσεως τοῦ τοίχου), πάχους $c. 10 \epsilon\kappa. \mu.$ Εἰς τὸ αὐτὸ κτήριο ἀνήκον προφανῶς καὶ οἱ μεγάλοι δυτικῶς τοῦ χώρου Ρ10 νῦν ἀποκείμενοι λίθοι (παρὰ τὴν κερατέαν, «μετακινημένοι λίθοι» εἰς τὸ σχέδιον εἰκ. 3).

Ἐντὸς τοῦ σκάμματος καὶ παρὰ τὸν πεπτωκότεν μέγαν λίθον (λ1) ὑπῆρχε ξερολιθιά (ἰδὲ σχέδιον ΠΑΕ 1980), τὴν ὁποίαν προφανῶς εἶχον κτίσει οἱ ἐργάται τοῦ Seager, ὡς καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τῆς ἀνασκαφῆς (δωμ. 39 καὶ κορυφὴ λόφου: τοῖχος ἢ κτίσμα γ, ἰδὲ ΠΑΕ 1974, 214. 1975, 376 - 377. 1977, 448 εἰκ. 1), πρὸς ἀντιστήριξιν τῶν ἀπορριπτομένων κατὰ τὴν πρὸδον τῆς ἀνασκαφῆς λίθων καὶ χωμάτων (τὰ ὅποια ἀπλῶς μετεκινούντο ἐντὸς τῶν ἀνασκαπτομένων χώρων χωρὶς ν' ἀπομακρύνονται, γεγονός εἰς τὸ ὁποῖον ὀφείλονται αἱ ἀνακρίβειαι τῶν σχεδίων Seager: Τὰ σχέδια ἐγίνοντο σχεδὸν ἀπὸ μνήμης, ἀφοῦ οἱ τοῖχοι τῶν κτηρίων εἶχον ἐκ νέου πλήρως ἢ μερικῶς καταχωσθῇ) (πρβ. ΠΑΕ 1972, 280, 294. 1974, 214. 1975, 376 - 377).

Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν μπάζων καὶ τῆς ξερολιθιᾶς ἐφάνη εἰς τὸ βάθος τοῦ σκάμματος τρίτος μέγας λίθος (λ3), ὁ ὁποῖος ἐκ τῆς κανονικῆς τοποθετήσεώς του δίδει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι εἶναι ὑπόλειμμα ἀρχαίου τοίχου καὶ εὑρίσκεται *in situ*, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα μένει νὰ βεβαιωθῇ.

Προέκτασις τῆς ἀνασκαφῆς πρὸς Β: Περιοχὴ ΡΓ

Εἰς τὴν Β τῶν χώρων ΡΓ1 - 3 προέκτασιν τῆς ἀνασκαφῆς ἤρχισεν ἡ ἔρευνα χώρου περ. $4 \times 4 \mu.$ Εὐθὺς ὑπὸ τὸ καλλιεργημένον ἐπιφανειακὸν εὐρέθησαν ἐνταῦθα σκληραὶ ἀδιατάρακτοι ἀρχαιολογικαὶ ἐπιχώσεις, ἐνῶ ἡ εἰς μέγα προφανῶς βάθος διατάραξις τῆς ἀνασκαφῆς Seager ἐπανεμφανίζεται ἀκριβῶς εἰς τὰ Β καὶ Α ὅρια τῆς ἐφετινῆς τομῆς. Ἐπειδὴ ἡ εἰς τὸν χώρον τῶν μετακινημένων λίθων κερατέα (Χ εἰς τὸ σχέδιον) εἶναι δένδρον παλαιόν, πιθανότατα ἀρχαιότερον τῆς ἀνασκαφῆς Seager, ἐλπίζεται ὅτι ἡ ἐνοποίησης τῆς ἐφετινῆς τομῆς καὶ τῆς περιοχῆς τῆς κερατέας (ἀφαιρουμένης) καὶ τῶν μετακινημένων

λίθων θὰ δώσῃ τὴν δυνατότητα ἐρεύνης ἐκτάσεως περ. 11×6 μ. μὲ καθαρὰς ἀρχαιολογικὰς ἐπιχώσεις, καὶ δὴ εἰς σημεῖον τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου ὅπου εἶναι βεβαία ἡ ὑπαρξὺς ἀρχιτεκτονικῶν καταλοίπων διαφόρων μινωικῶν περιόδων. Ἐπειδὴ ἡ ἔρευνα αὐτὴ κρίνεται καιρία διὰ τὴν διαλεύκανσιν πολλῶν ἐπὶ μέρους προβλημάτων καὶ τῆς ἀνασκαφῆς καὶ γενικωτέρων (ὡς π.χ. τὸ τῆς συνεχείας ἢ ἀσυνεχείας τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς διαφοροποιήσεως ἢ μὴ τῶν φορέων τοῦ ἀπὸ ΠΜ Πβ πρὸς ΠΜ ΙΙΙ καὶ ΜΜ Ι, πρβ. Βασιλικὴ Ι, 56 - 58 καὶ Ζώνη, Περπ. Β' Κρητολ. Συνεδρίου, 1, 141 κέ.) προχωροῦμεν ἐνταῦθα μετὰ πολλῆς περισκέψεως.

Ἡ ἐφετινὴ ἐργασία, ἡ ὁποία δὲν ἐπροχώρησεν εἰς βάθος, ἔφερεν εἰς φῶς τμῆμα πλατέος τοίχου ἢ «πεσοῦ ἀντιστηρίξεως» (ΡΓ6), ἵσως ΠΜ ΙΙΙ ἢ ΜΜ Ι περιόδου, ὡς ὑποδεικνύεται ἐξ ἀριθμοῦ ὀστράκων λεπτῶν μελαμβαφῶν κυπέλων καὶ ἄλλων, πιθανῶς ΠΜ ΙΙΙ - ΜΜ Ια εὐρεθέντων μεταξὺ ΡΓ2 καὶ ΡΓ5 ἐντὸς χωμάτων ὅχι ἀπολύτως καθαρῶν. Τὸ στοιχεῖον τοῦτο εἶναι ἐνδεικτικὸν στρωματογραφικῆς διαφοροποιήσεως ΠΜ Πβ (ὑποστρώματα μικρῶν λίθων: χῶροι ΡΒ 1 - 8) καὶ ΠΜ ΙΙΙ (χῶροι ΡΓ 1 - 6). Εἰς τὴν νεωτέραν περίοδον — ΠΜ ΙΙΙ — ἀνήκουν πιθανώτατα τὸ λίαν ἀμελῶς ὀκδομημένον θεμέλιον ΡΓ4 ἀνατολικῶς τοῦ πεπτωκότος λίθου λ1 καὶ τὸ τμῆμα πλακοστρώτου ΡΓ5.

«Διάδρομος» ΡΑ1

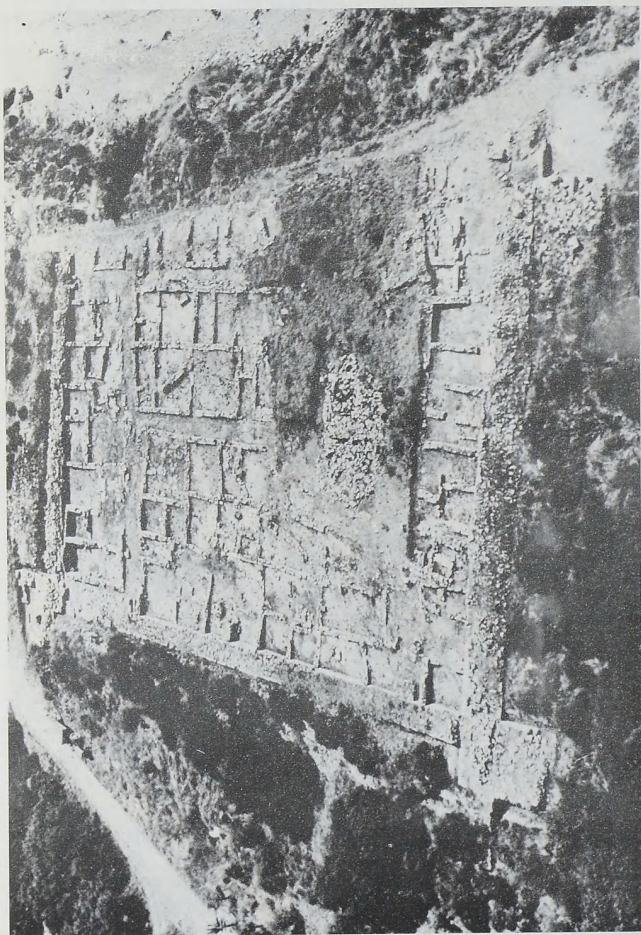
Οἱ καθαρισμοὶ τῶν βροχῶν ἀπεκάλυψαν τὸ ΝΔ πέρας τοῦ χώρου ΡΑ1, τὸ ὁποῖον εἶναι κτιστὸν καὶ ἔχει τὴν ΝΑ γωνίαν καμπυλουμένην, πρᾶγμα τὸ πρῶτον ἀσφαλῶς πιστοποιούμενον εἰς μινωικὸν κτίσμα τῆς Βασιλικῆς (ἀφοῦ τὰ ὑπὸ τοῦ Seager σημειωθέντα καμπύλα κτίσματα εἰς τοὺς χώρους 36 καὶ 25 ἐδείχθησαν ἀνύπαρκτα, πρβ. ἀνωτέρω καὶ Βασιλικὴ Ι, 117, τὸ δὲ ἡμικυκλικὸν κτίσμα ΡΒα εἶναι μᾶλλον νεώτερον, ΠΑΕ 1979, 327: Ρ2). Μεταξὺ τοῦ τοίχου καὶ τῶν θεμελιώσεων τῆς ΒΔ πλευρᾶς τοῦ χώρου ΡΑ1 (ἤτοι μετὰ καμπύλου τοίχου καὶ ΡΑβ) ὑπάρχει μᾶζα χωμάτων ὥστε δὲν εἶναι ἀκόμη ἀπολύτως ἀσφαλῆς ἡ ἀπόδοσις εἰς τὸ αὐτὸ κτήριο τοῦ μεγάλου τοίχου ΡΑα καὶ τῶν ΒΔ αὐτοῦ θεμελιώσεων ΡΑβ.

Ἡ σημειωθεῖσα εἰς ΠΑΕ 1978, 306 καὶ σχ. εἰκ. 4 λιθοκτιστος κλιμακωτὴ ἄνοδος ἐδείχθη τῶρα ὅτι εἶναι τμῆμα τοίχου, προσέκτασις τοῦ Β - ΡΑ1 πρὸς Α*.

ΑΝΤΩΝΗΣ Α. ΖΩΝΗΣ

*Ἡ ἀρχιτέκτων τῆς ἀνασκαφῆς κυρία Βασιλικὴ Φώτου ἡτοίμασε διπλωματικὴν ἐργασίαν διὰ τὸ πτυχίον ἀρχιτεκτονικῆς μὲ θέμα τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου καὶ τὴν ἵδρυσιν Μουσείου τῆς ἀνασκαφῆς πλησίον τοῦ χώρου.

Ὁ τακτικὸς συνεργάτης τῆς ἀνασκαφῆς κύριος Χρῆστος Μόρτζος ἔργησεν ἐργαζόμενος πρὸς ἐτοιμασίαν τοῦ Β' τόμου τῆς δημοσιεύσεως, ὁ ὁποῖος θὰ περιλάβῃ τὰ κινητὰ εὐρήματα τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς Seager.

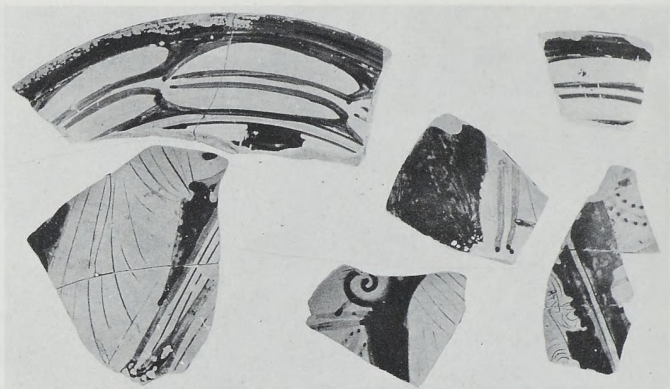
Αεροφωτογραφία του περιτειχισμένου οίκισμού. Άποψη από Δ.

α. Δυτ. σκέλος του τείχους. Τὰ θεμέλια του Πύργου από ΝΔ.

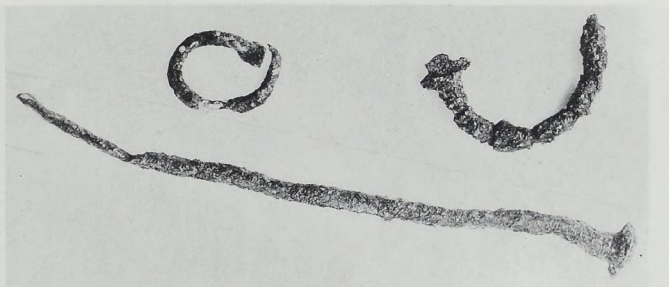
β. Δυτ. σκέλος του τείχους. Θεμέλια κτισμάτων από Α.

α. Διάφορα ὄστρακα ἐρυθρομόρφων ἀγγείων.

β. Πυραμιδόσχημος διάτρητος ἀγνύς, κογχυλιόσχημοι ἀγνυθες διάτρητοι, ἀτρακτοειδὲς ἀντικείμενον ἐξ ὀστοῦ.

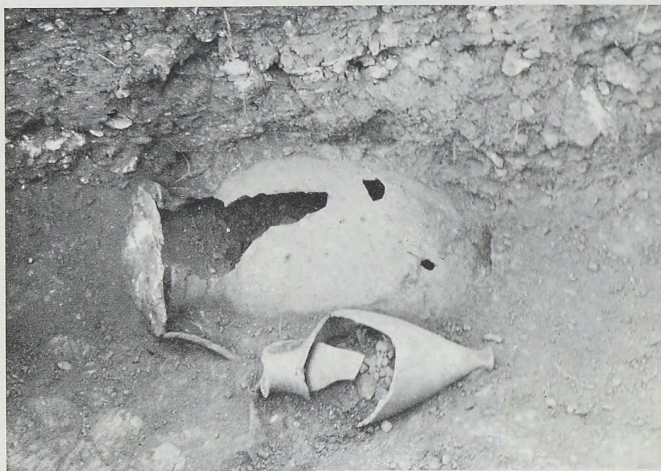
α. Ἐνώτιον, τμήμα πόρπης, ἥλος ἐκ χαλκοῦ.

β. Σύνδεσμος ἐκ μολύβδου.

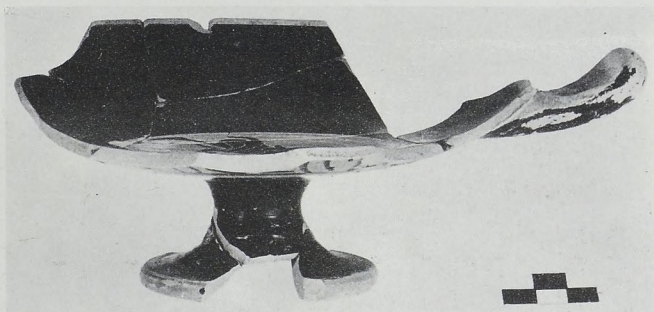
γ. Ἀκροκέραμος ἀνθεμωτὸς καὶ μήτρα.

α. Ταφαί 3 και 4. Πίθος και ἀμφορεύς.

β. Ταφή 7. Πηλίνη σαρκοφάγος.

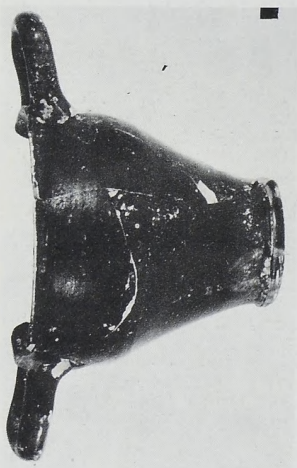

α. Ἐσωτερικὸν κύλικος. β. Ἡ βάση τῆς μελανομόρφου κύλικος. γ. Ταφή 9. Ἐρυθρόμορφοι λήκυθοι.

α

β

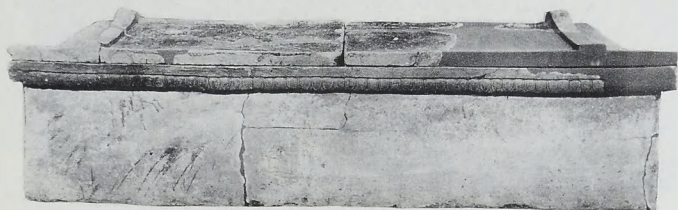
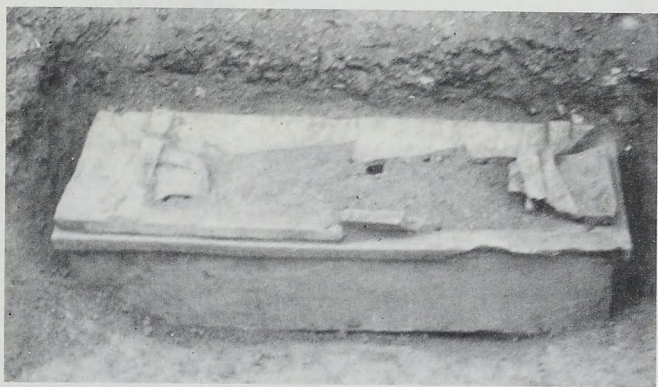
γ

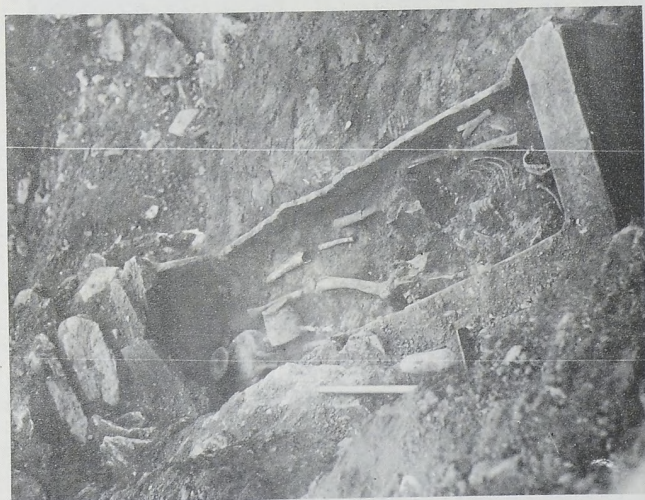
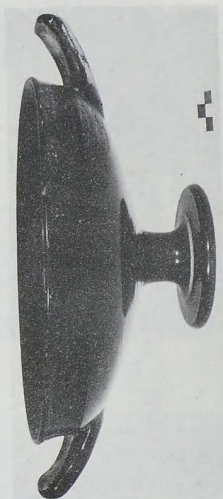
δ

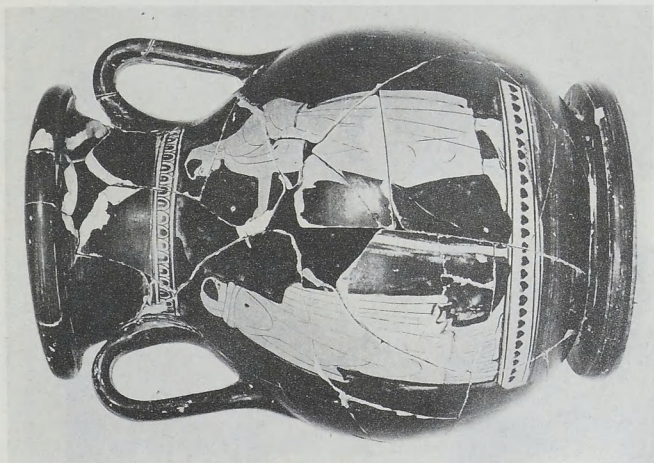
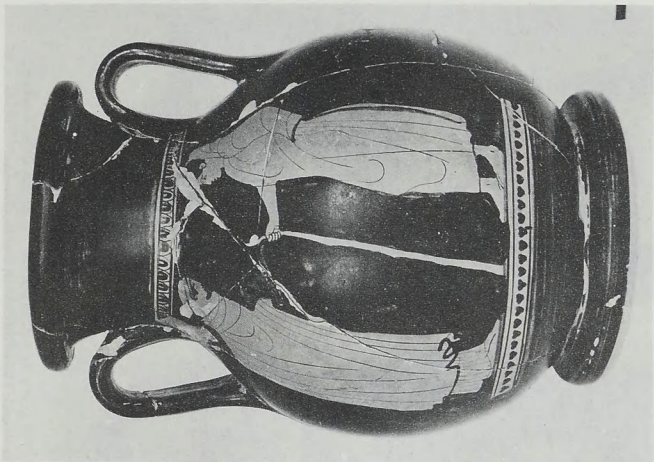
α. Λήκυθος μελανόμορφος με διονυσιακήν παράστασιν. β. Μελαμβραφής σκύφος εκ τῆς ταφῆς 5. γ. Μελαμβραφής κύλιξ-σκύφος, ἐξωτερικὸς τῆς ταφῆς 10. δ. Ταφὴ 9. Ληκύθιον με λευκὸν χρώμα.

α. Τριγωνική βάση ταφικού μνημείου. β. Ταφή 8. Πηλίνη σαρκοφάγος. γ. Ταφή 8. Ή πηλίνη σαρκοφάγος συμπληρωμένη.

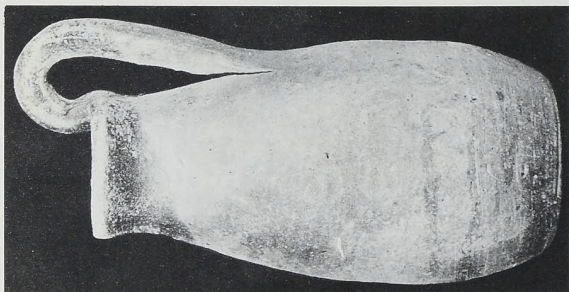

α. Ταφή 11. Πηλίνη σαρκοφάγος, β. Μελαμβαφής σκύφος ἐκ τῆς ταφῆς 11. γ. Μελαμβαφής κύλιξ ἐκ τῆς ταφῆς 11.

α. Ήρυθρόμορφος πέλικη, πρώτη όης. β. Ήρυθρόμορφος πέλικη, δεύτερα όης.

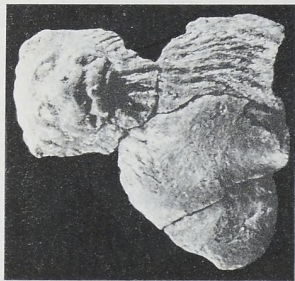
ε

γ

α

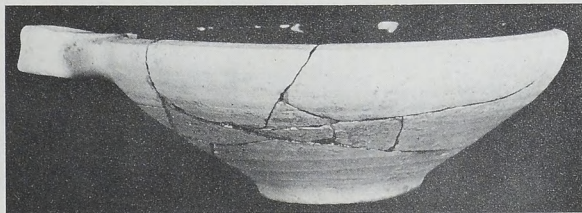
δ

β

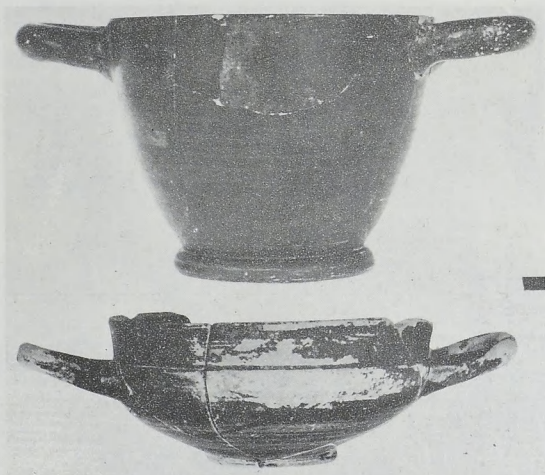
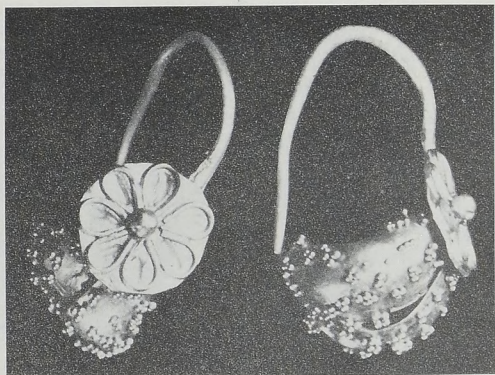
α. Θράψμα κεφαλής και σώματος λίκοντος εκ τής ταφής 16. β. Κυπέλιον τερφόρουν εκ τής ταφής 16. γ. Ειδώλιον καθήμενης μορφής με σείστρον, εκ τής ταφής 15. δ. Ἀργυρά ένώτια εκ των ταφών 15 και 16. ε. Ἀβαφής οινόχοη.

α. Ήρυθρόμορφος άρυβαλλοειδής λήκυθος εκ τής ταφής 16, είδάλιον γυναικός (θεάς;) καθημένης επί θρόνου, εκ τής ταφής 17, άρυβαλλοειδής ληκύθια και κύλιξ-σκύφος, με τριφυλλόσχημον στόμιον εκ τής ταφής 16. β. Κάνθαρος μελαμβαφής εκ τής ταφής 20. γ. Μόνωτον άβαφές άγγειον εκ τής ταφής 21.

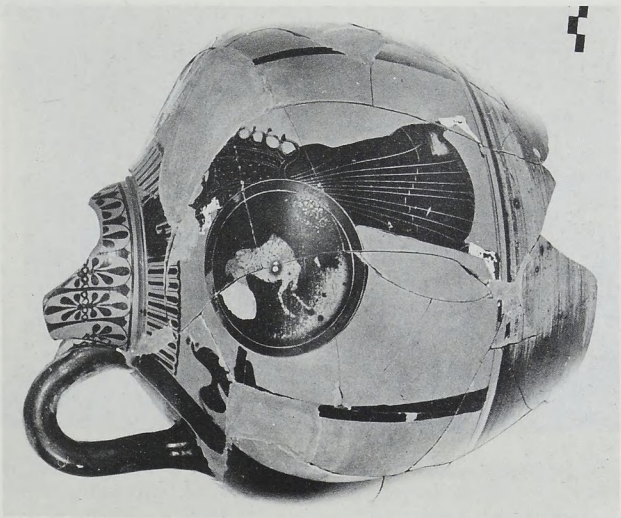
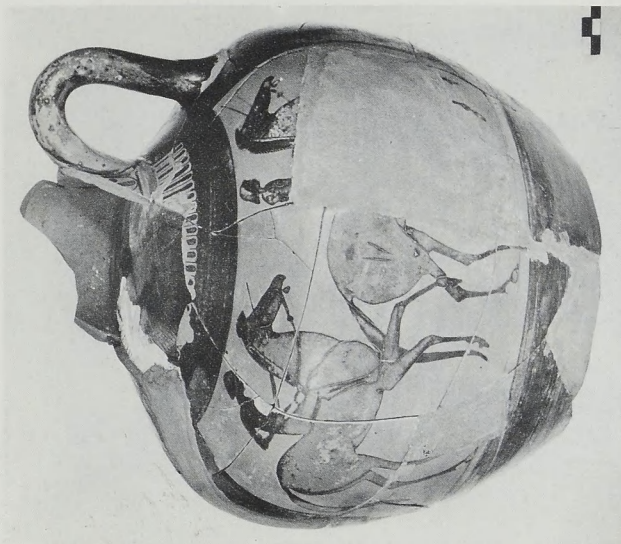
α. Ταφαί 19, 20, 21. Πίθοι και ἀμφορείς. β. Μόνωτον ἀβαφές ἀγγεῖον ἐκ τῆς ταφῆς 21.

α. Ταφή 24. Ἐνώτιον χρυσοῦν. β. Σκύφος μελαμβαφῆς ἐκ τῆς ταφῆς 24. γ. Μελαμβαφῆς σκύφος-κύλιξ ἐξωτερικῶς τῆς ταφῆς 25.

α. Μελανόμορφοι λήκυθοι ἐκ τῆς ταφῆς 24. β. Ἐρυθρόμορφοι ἀρυβαλλοειδῆς λήκυθοι καὶ μικρογραφικὸς λέβης. γ. Θήλαστρον καὶ μελαμβαφῆς σκύφος-κύλιξ.

α-β. Παναθηναϊκὸς ἀμφορεὺς.

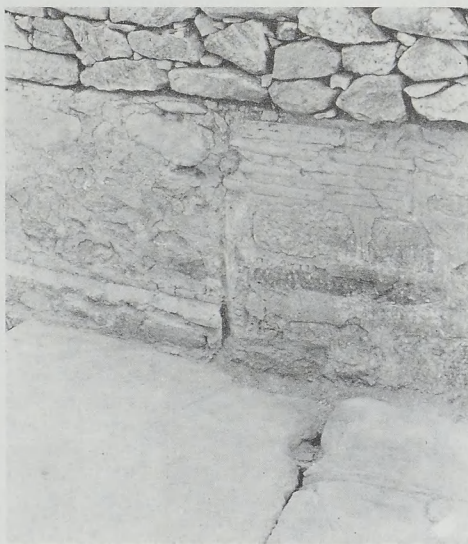
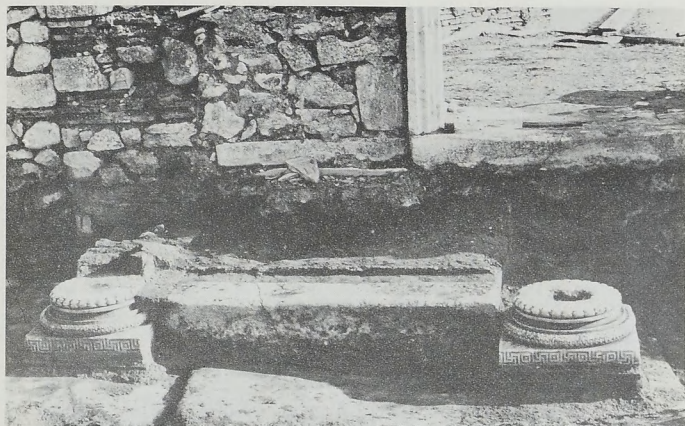
α-β. Περίκτη έρυθρόμορφος.

α. Τεμάχια ἐξ ἐρυθρομόρφων καλυκωτῶν κρατήρων. β. Τεμάχιον ἐξ ἐρυθρομόρφου ἀρυβαλλοειδοῦς ληκύθου. Τμήμα χεῖλους ἐκ μελανομόρφου κρατήρος. γ. Ἐνεπίγραφος βάσις στήλης.

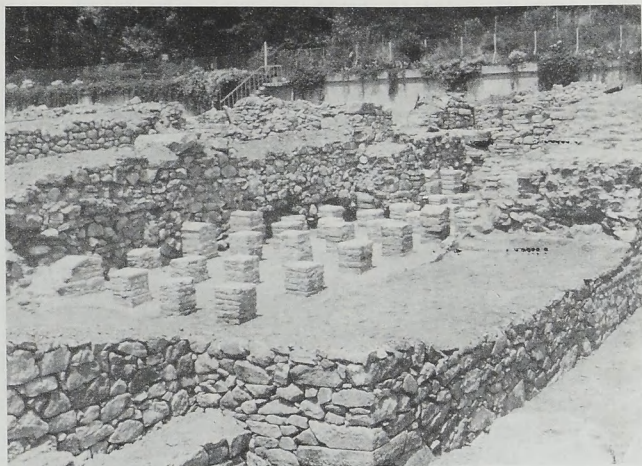
Μαρώνεια. Ἡ τομὴ μὲ τὶς τρεῖς σειρὲς καθισμάτων στὸ θέατρο.

α. Τὸ μικρὸ πρόπυλο πὺ ἐδράζεται στὴν πάροδο Γ. β. Νάρθηκας. Ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ Ὑκταγώνου Α.

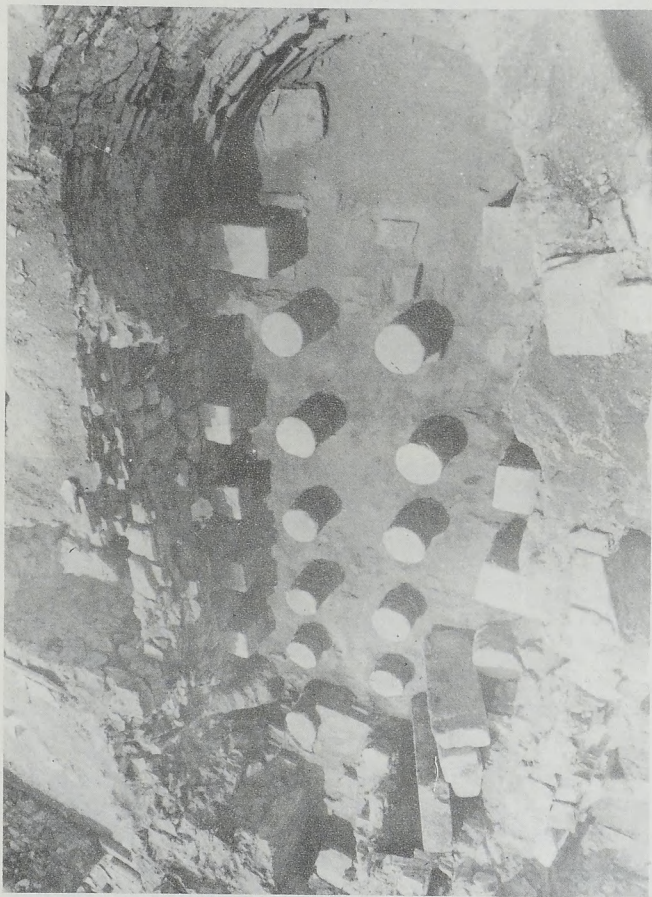
α. Το δυτικό τμήμα της νότιας στοάς του αρχαιότερου αίθριου. β. Τα λουτρά. Ἡ ΝΑ γωνία του «μέσου οἴκου» πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπισκευήν.

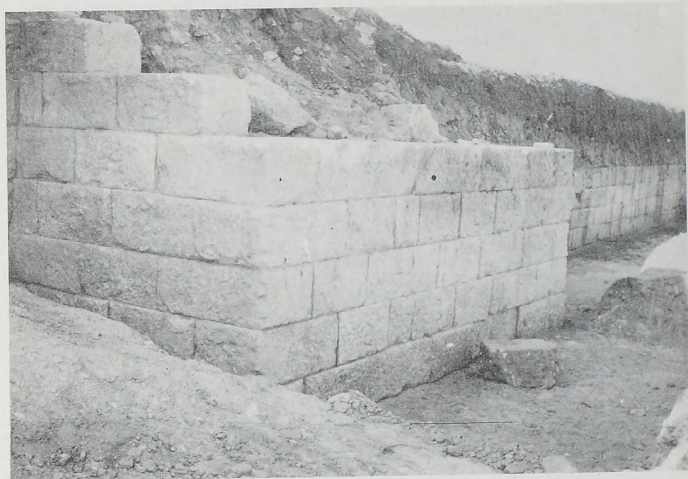
α. Τὸ ὑπόκαυστο τοῦ λουτροῦ. β. Τὰ λουτρά. Ὁ «μέσος οἶκος» μετὰ τὴ συντήρηση.

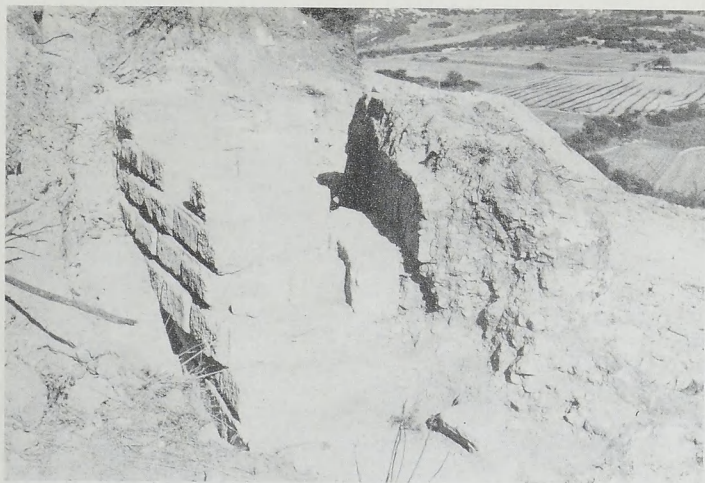
- α. Τα λουτρά. Ἡ νέα ἐστία πού κατασκευάστηκε στό νότιο τοῖχο τοῦ «μέσου οἴκου».
β. Ἀποθηκευτικός πίθος στό δωμάτιο XXXIV τοῦ ἐπισκοπείου.

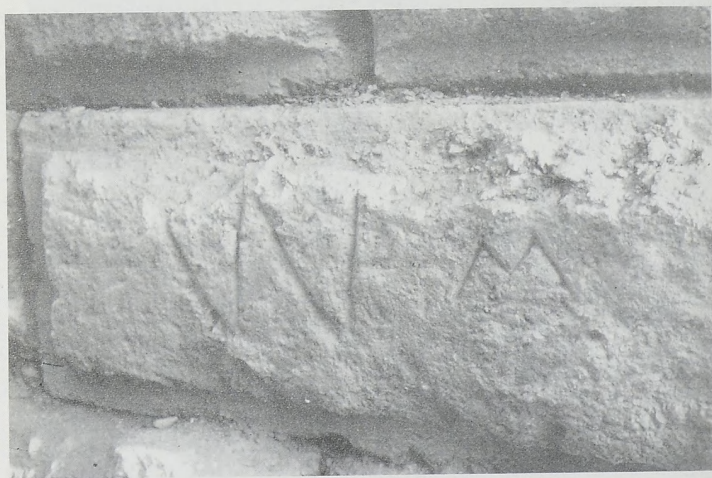
Τὰ λουτρά. Ὁ «ἐνδον οἶκος» μετὰ τὴ συντήρηση τῶν ὑποκαύστων.

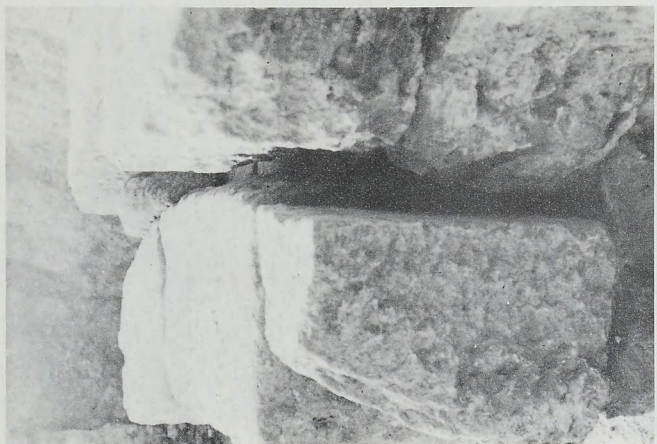
α. Πύργος και τμήμα του κλασικού τείχους της ανατ. πλευράς. β. Γράμματα οικόδομων σε λιθόπλινθους του ανατ. τείχους.

α. Τμήμα του ανατ. τείχους, νότια από τὸν πύργο στὴ θέση «Κοῦκλες». β. Τμήμα κλασικοῦ τείχους, ἐσωτερικὰ ἀπὸ τὸ τείχος τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

α. Τμήμα κλασικού τείχους της άνωτ. πλευράς. Έξωτ. πλευρά. β. Γράμματα οικόδομων σε λιθόπλινθο ισοδομικού τείχους.

α. Τμήμα κυκλικού πύργου και έξωτ. πλευρά του κλασικού τείχους τὸν πιν. 28α-β. β. Κεραμοσκεπής τάφος ἔξω ἀπὸ τὸ τείχος τῆς ἀνατ. πλευρᾶς.

α

β

γ

δ 1

δ 2

α. Ειδώλιο Ἀφροδίτης. β. Ὀστέινη περόνη με γυναικεία προτομή. γ. Ἀγαλμάτιο Ἀφροδίτης ἀπὸ ἀλάβαστρο. δ. Δακτυλιόλιθοι: 1. Παράσταση τεσσάρων ὀπλιτῶν καὶ βοδιοῦ, μπροστὰ σὲ βωμό. 2. Παράσταση χοροῦ δύο νέων σατύρων.

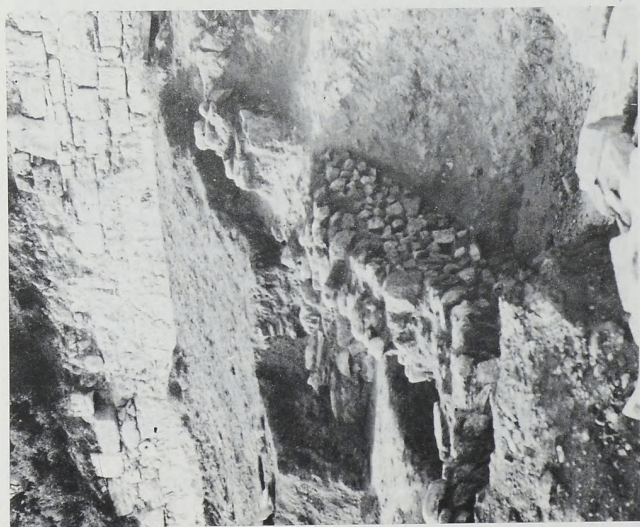
α. Ἀποθέτης ειδωλίων βόρεια ἀπὸ τὸν πύργον στὴ θέση «Κοῦκλες». β. Γυναικεία προτομή καὶ ειδώλια νέου καὶ κόρης.

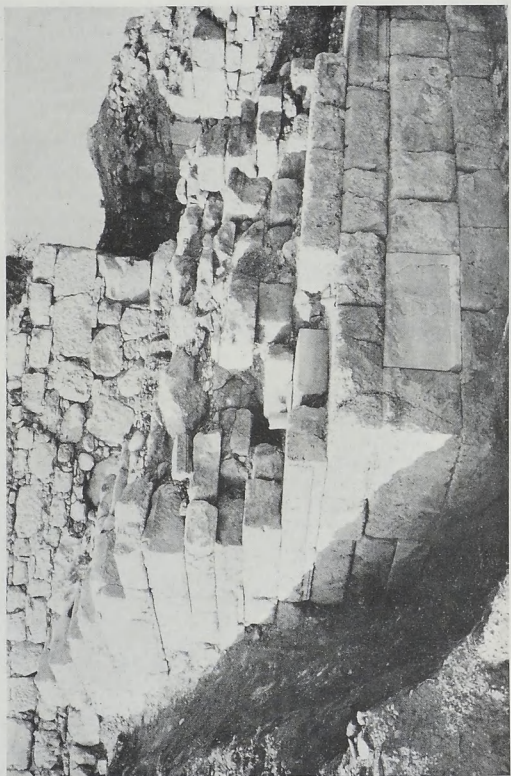
α-β: Ειδώλια Κυβέλης. γ. Ειδώλιο Ἀττίδος.

α. Λατρευτική κόγχη με ειδώλια Κυβέλης. β. Πρόχειρη κατασκευή με κεραμίδια και στο βάθος ειδώλιο Κυβέλης:

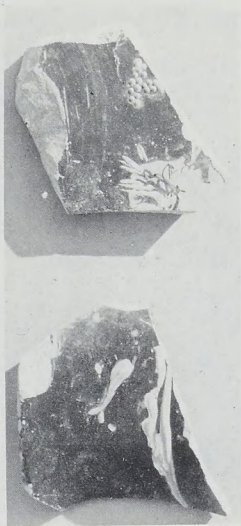
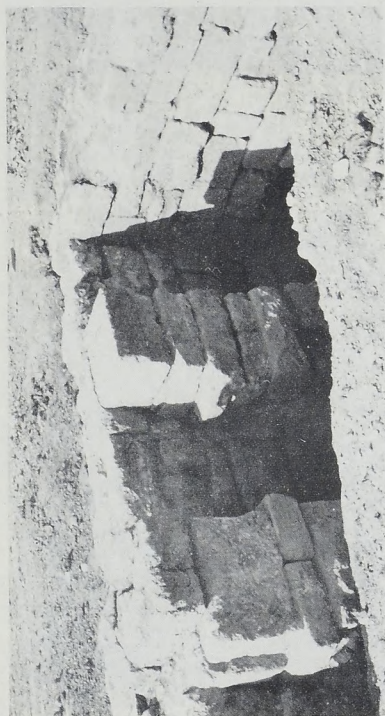
α. Εστέλης τοίχος, νότια από τὸν πύργο στὴ θέση «Κοῦκλες». β. Ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο Κυβέλης.

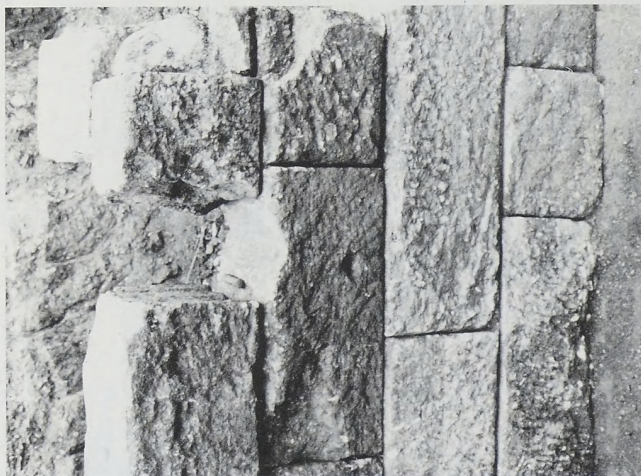
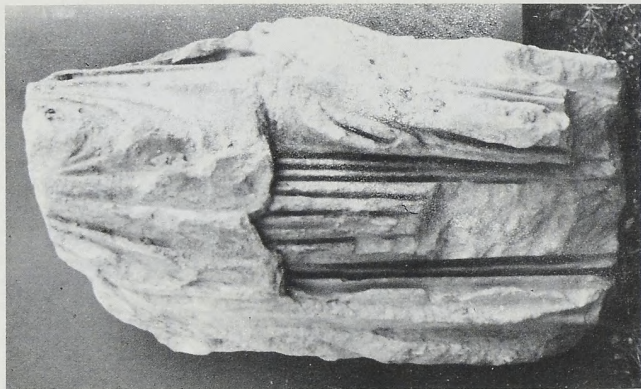
α. Πεσσός με αναθηματική επιγραφή στις αγγυπτιακές θεότητες. β. Ή νότια και η άνω. πλευρά του πύργου στη θέση «Κουκλές».

α. Ὁ νότιος τοῖχος τοῦ πύργου καὶ τὸ τεῖχος νότια ἀπὸ αὐτόν. β. Ὁ νότιος τοῖχος προμαχώνα ἢ ἀναλήματος.

α. Γονία τοίχων προμαχώνα ή αναλημήματος και εσωτερικά άντηρίδες. β. Όστρακα από ξυθρόμορφο και από άγγείο ρυθμού «δυτικής κλίτους». γ. Νότιο τείχος της άκρόπολης και πήλινος άγωγός μπροστά σ' αυτό.

α. Άνοιγμα-ύδρорρή στον αναλημματικό τοίχο. β. Κορμός αγάλματος γυναίκας.

α. Κρανοφόρο κεφάλι ἀγάλματος, πλάγια ὄψη.
β. Κρανοφόρο κεφάλι ἀγάλματος.

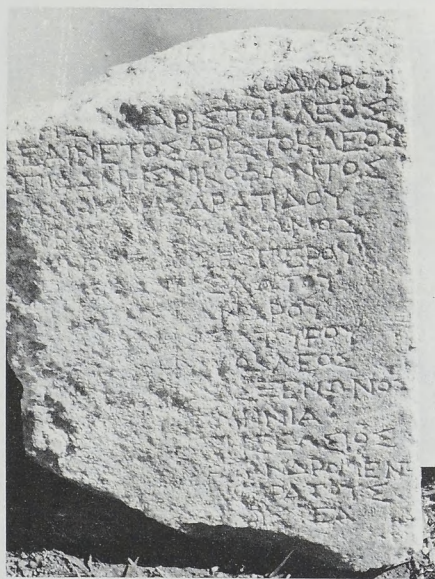
α. Κορμός ανδρικού αγάλματος. β. Το κάτω μέρος ντυμένου αγάλματος με την πλίνθο του.

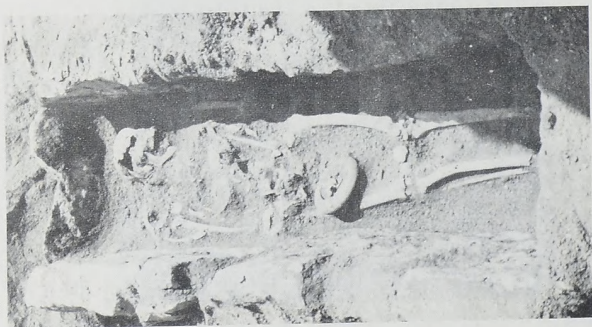
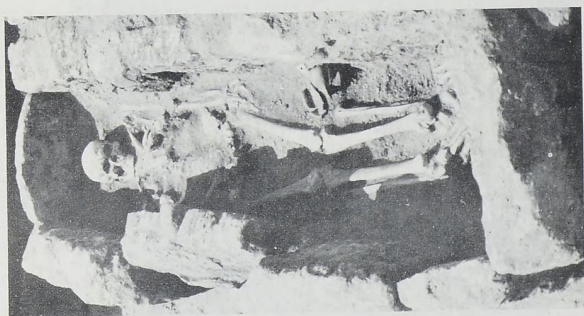
α. Θραύσματα από ανάγλυφο Θράκα ίππεία. β. Ἀνάγλυφο γυναικείας μορφῆς με πουλί στο δεξιὶ χέρι.

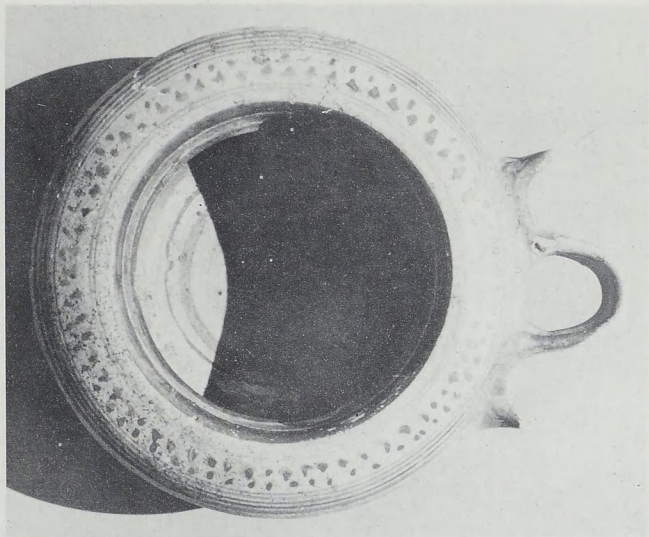
α. Ἀπότμημα στήλης με τὸ πάνω μέρος γυναικείας μορφῆς. β. Ἀπότμημα ἀναγλύφου με
παράσταση ἀνδρικῆς μορφῆς.

α. Ἐπίστεψη ἐπιτύμβιας στήλης. β. Ἐνεπίγραφη στήλη με κατάλογο ὀνομάτων.

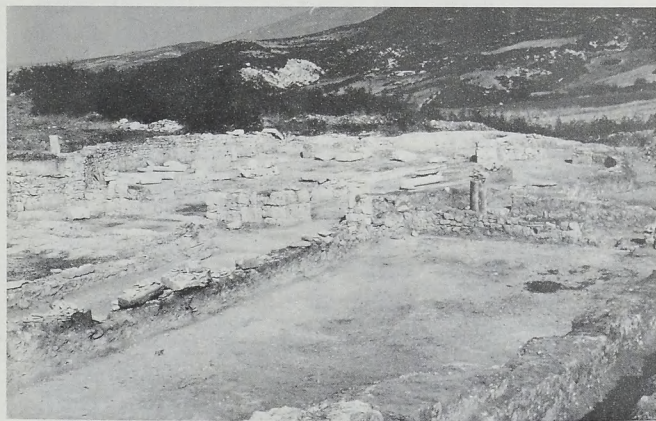
α-γ. Τύμβος «Καστάς»: α. Τάφος άρ. XXXIII. β. Τάφος άρ. XXXIV. γ. Τάφος άρ. XXXVII.

α-β. Τύμβος «Καστάς»: α. Κώθων τάφου αρ. XXXIII. β. Λιθόστρωτο ταφικής κατασκευής Ι.

- α. Κριοφόρα κορινθιακά κιονόκρανα ανήκοντα εις τὸ ἰσόγειον καὶ εἰς τὸν ὄροφον τοῦ κτιρίου.
 β. Τὸ παρὰ τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ περικέντρου κτιρίου ἀποκαλυφθὲν μετὰ κόγχης ἐπίμηκες διαμέρισμα (διακονικὸν ἢ σκευοφυλάκιον).

α. Ἐπίμηκες ὀρθογώνιον διαμέρισμα. β. Περὶ κεντρον παλαιοχριστιανικὸν κτίριον, ὄψις ἀπὸ Δ.

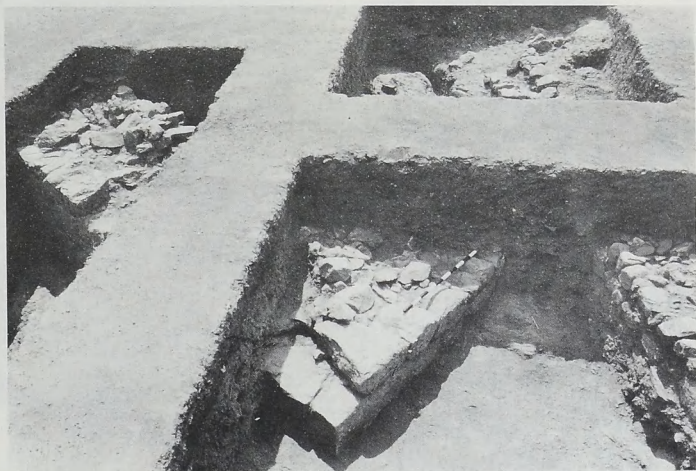
α-β. Κορινθιακὸν κιονόκρανον. γ. Ἐπιτύμβια ἐνεπίγραφος πλάξ.

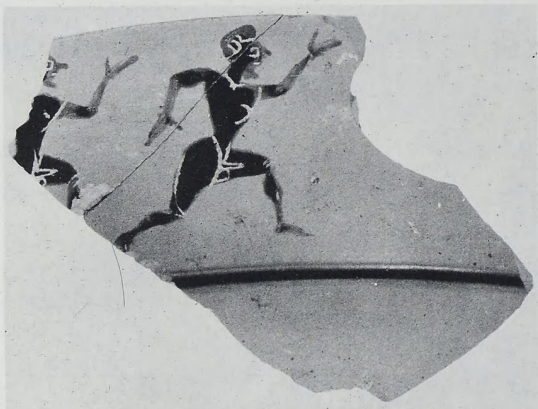
α. Ἡ ὀπισθία πλευρὰ τοῦ πίν. 48β. β. Ἰονικὸν κιονόκρανον.

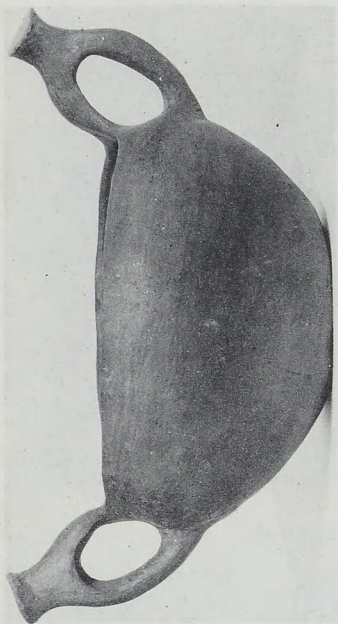
α. Δύο τεμάχια κοσμήτου. Τὸ ἄνω φέρει λατινικὴν ἐπιγραφὴν. β. Κινητὰ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ περικέντρου παλαιοχριστιανικοῦ κτιρίου.

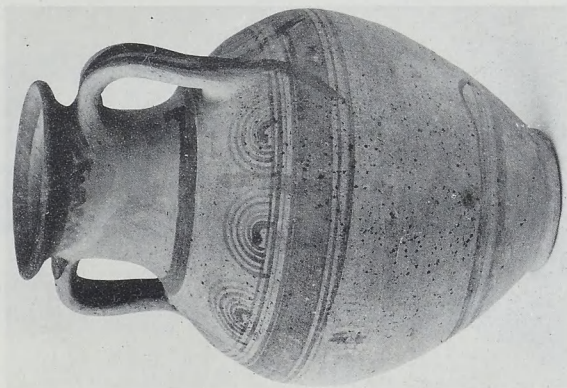
α. Ἡ ὑποδομή τῆς Πύλης. ᾽Αποψις ἀπὸ ΒΑ. β. Ἡ «Κάτω Πόλις». Ἡ ἄκρη παχέος τοίχου ἢ ὑποδεικνύουσα ἴσως τὴν ὑπαρξιν πύλης (:).

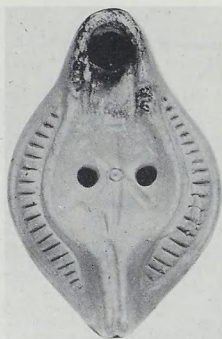
α. Τεμάχιον άττικής μελανομόρφου κύλικος (lip-cup) παριστών άγώνα δρόμου, εύρεθέν εις την «Κάτω Πόλιν». β. Ό σκελετός γυναικός ό εύρεθείς εις τό νεκροταφείον της πρώιμου έποχής του Σιδήρου. γ. Παράδειγμα έγχυτρισμού εις τό νεκροταφείον της πρώιμου έποχής του Σιδήρου.

β

α

δ

γ

α. Πρωτογεωμετρικός άμφορεύς εκ του νεκροταφείου της πρώιμου έποχής του Σιδήρου. β. Χειροποίητος κάνθαρος εύρεθείς μετά του σκελετού γυναικός εις τó νεκροταφείον της πρώιμου έποχής του Σιδήρου. γ. Χαλκούν νόμισμα εκ της περιοχής των ύστερορωμαϊκών και πρωτοχριστιανικών τάφων. δ. Βορειοασφρικανική λυχνία εύρεθείσα εντός τάφου.

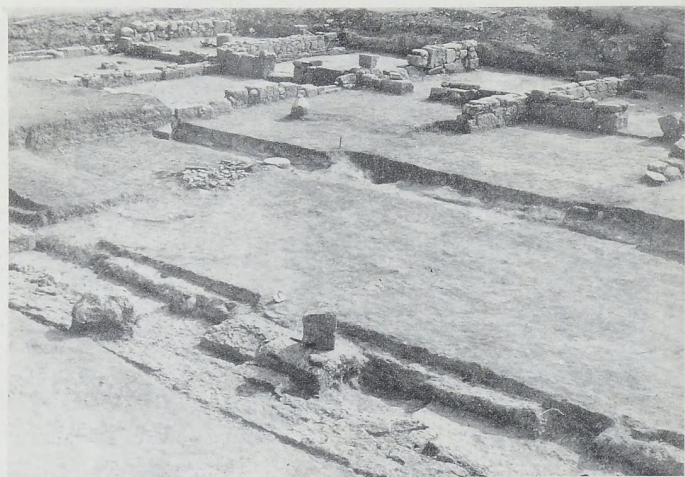
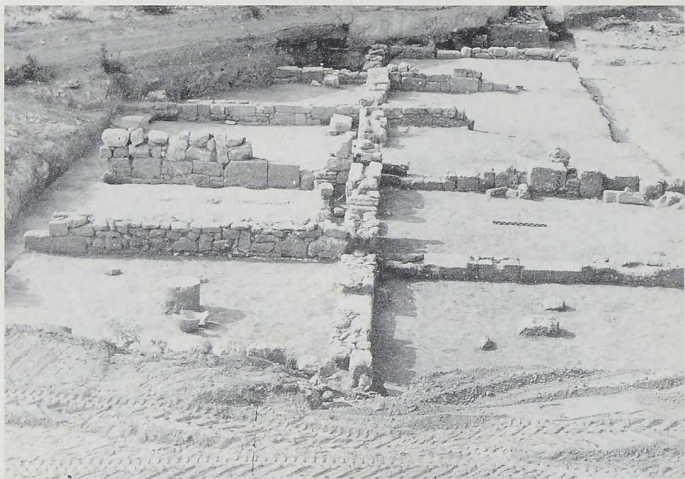
β. Ταφή έντος λακκοειδούς σκάμματος.

α. Σίνδος, Πωρίνη σαρκοφάγος μετά του περιεχομένου της.

α. Χαλκούν κρανος. β. Χρυσά περίπτα και δακτύλιος. γ. Χρυσούν έλασμα.

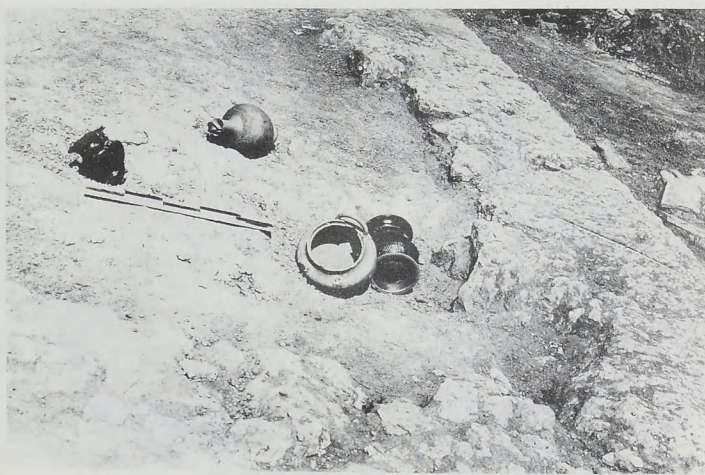
α. "Αποψη των καταστημάτων από Β. β. "Αποψη των καταστημάτων από ΝΔ. Σὲ πρῶτο πλάνο διακρίνεται τὸ θεμέλιο τοῦ στυλοβάτη.

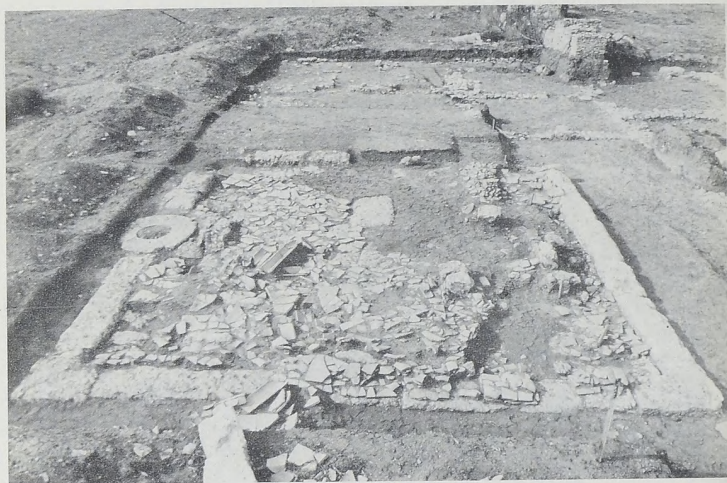
α. Έργαστήρια. Στρώμα καταστροφής, δωμ. 3. β. Κεφαλή γυναικείου ἀγαλματίου. γ. Μαρμά-
ρινο γυναικεῖο ἀγαλμάτιο.

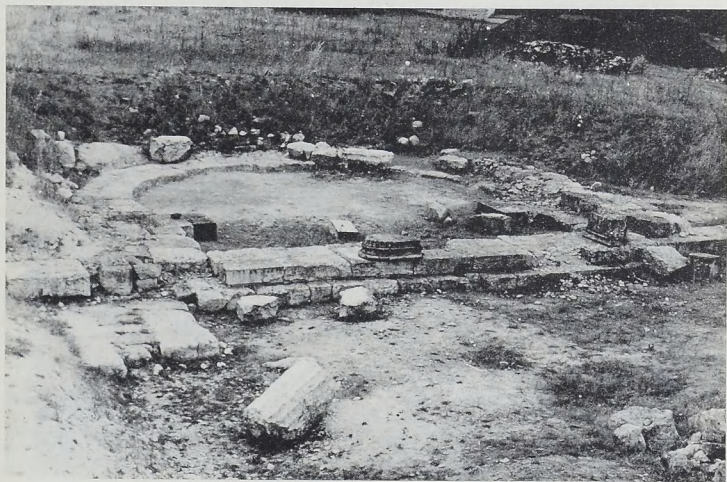
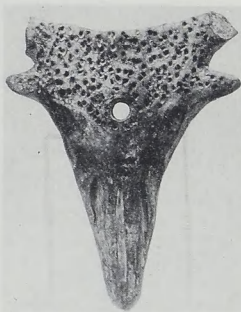
α. Τομέας 2. Ανθρώπινοι σκελετοί. β. Τομέας IV. τετράγωνο 2. Σπίτι κονιαμάτων υπό Β.

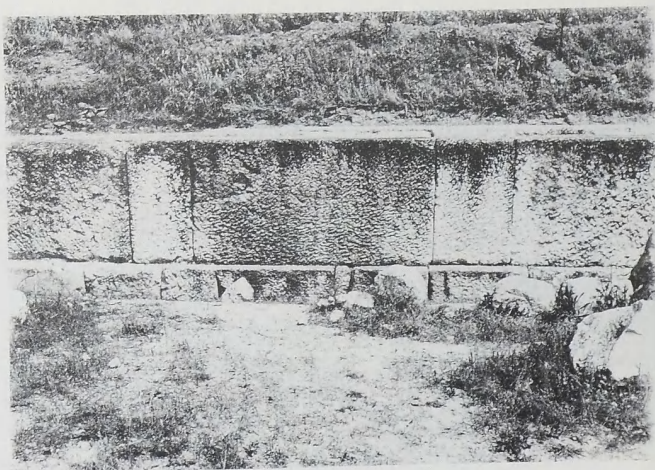
α. Πήλινη γυναικεία προτομή. β. Τομέας IV, τετράγωνο 2. Ἀπὸ τὸ σπίτι τῶν κονιαμάτων.

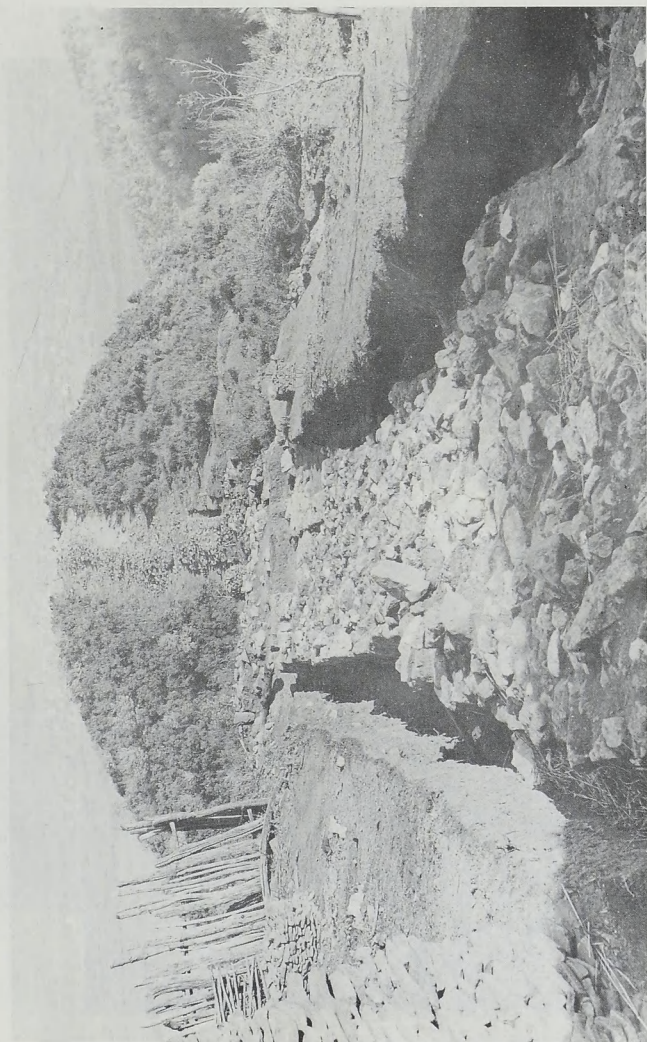
α. Τομέας IV. Μικρό περιστύλιο νότια του σπιτιού των κονιαμάτων με το στρώμα καταστροφής. β. Πήλινη κεφαλή Ἡρακλέους. γ. Ἐρυθρόμορφη πελίκη.

α-γ. Εύρηματα από τὸ ἀγροτικὸ ἱερὸ στὸ οἰκόπεδο Φ. Λιάδη. δ. Ἀκρόπολη Πέλλας. Πεταλό-
σχημη ἀψίδα.

α. Τομέας 6. Ἀγροτικό ἱερό. β. Ἀκρόπολη Πέλλας, Τομέας II.

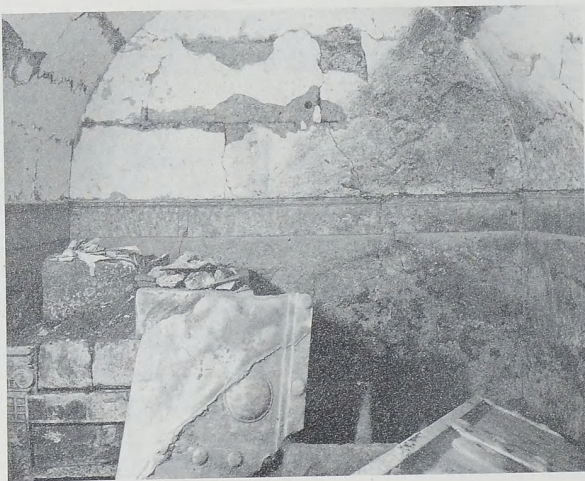
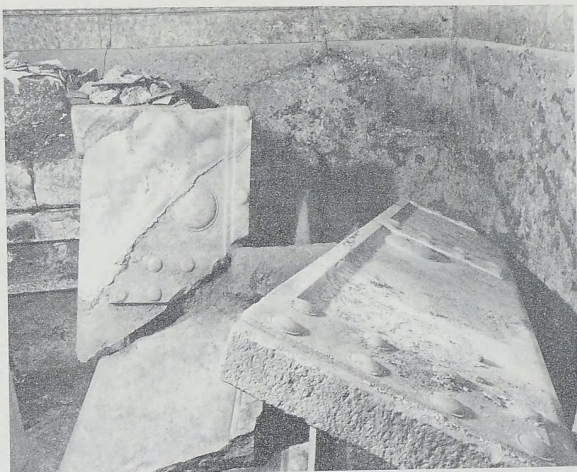
Ἀκρόπολη. Γενική ἄποψη τοῦ τείχους ἀπὸ ΝΔ.

α. Τμήμα οὗ τείχους νότια ἀπὸ τὸ ἀνάκτορο. β. Ἡ πρόσοψη τοῦ τάφου Ι.

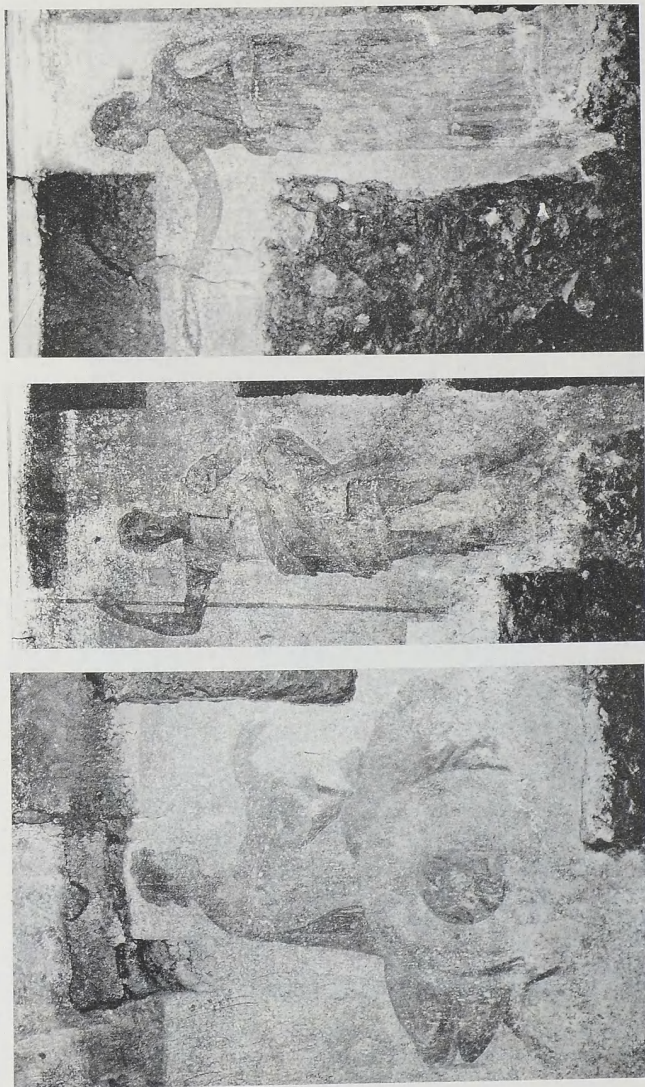
"Αποψη της οροφής του μεγαλύτερου των μακεδονικῶν τάφων.

α. Τὰ ἀποκαλυφθέντα δύο φύλλα τῆς μαρμάρινης θύρας τοῦ μεγαλύτερου μακεδονικοῦ τάφου.
β. Ἡ σπασμένη θύρα καὶ ἡ κλίνη στὸ θάλαμο τοῦ τάφου Ι.

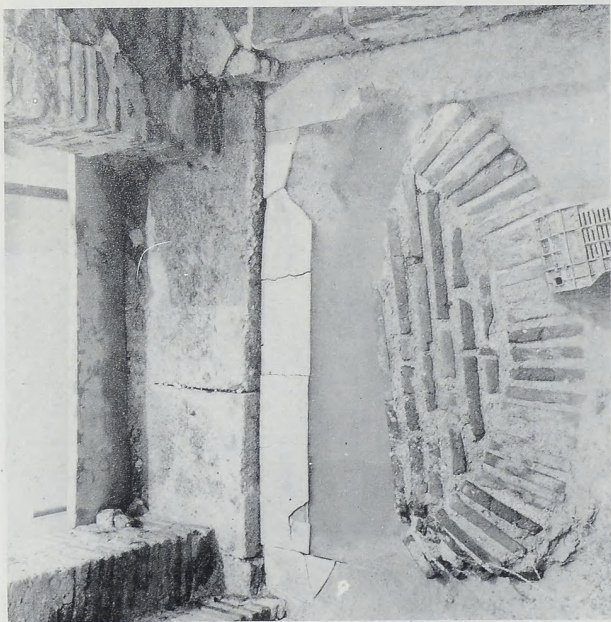
α. Τὸ δυτικὸ πέρασ τῆς λίθινης κλίνης-σαρκοφάγου τοῦ μεγαλύτερου μακεδονικοῦ τάφου.
β. Τοιχογραφία στὸν τοῖχο τῆς πρόσοψης τοῦ δεύτερου μακεδονικοῦ τάφου.

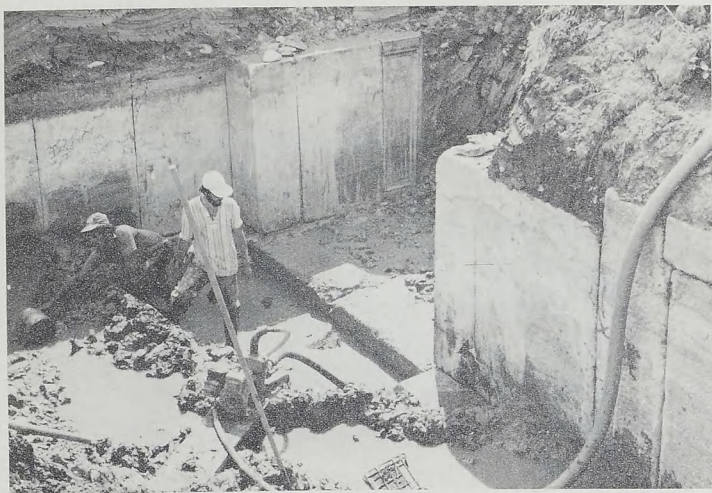
α-γ. Λεπτομέρειες της τοιχογραφίας στον τοίχο της πρόσοψης του δεύτερου μακεδονικού τάφου.

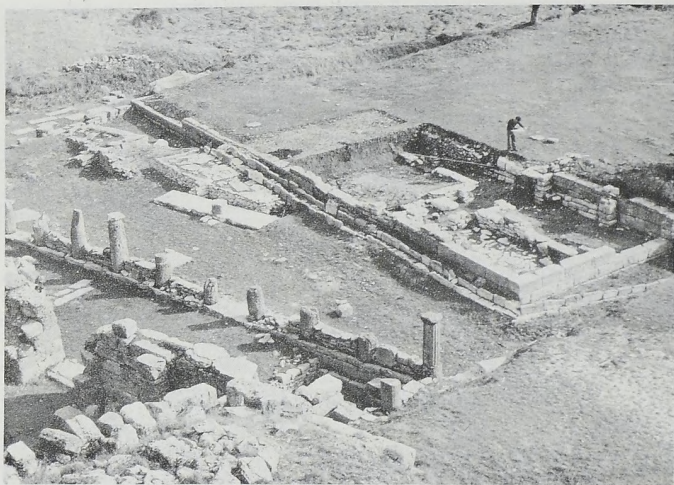
α. Ἡ ἀνασκαφή στὸ ἱερὸ τῆς Ἰσιδας. β. Ἱερὸ Ἰσιδας. Βωμὸς.

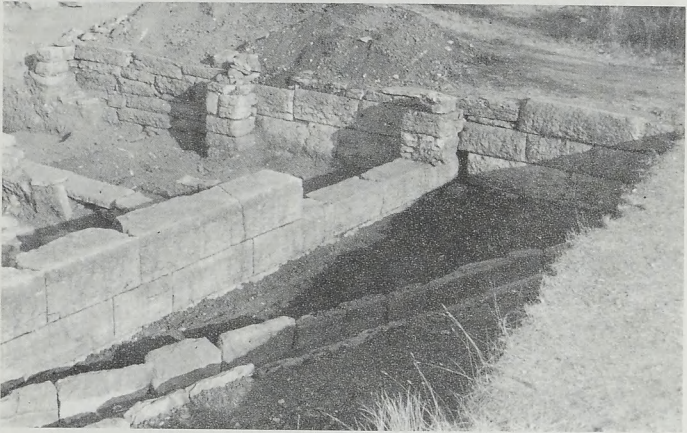
α. Τερό της Τσιδας. Ναύσκος της Ἀφροδίτης. β. Μαρμάρνη γυναικεία κεφαλή.

α. Πύλη στην ανατολική πλευρά της προβολής του ανατολικού τείχους. β. Εικονιστική ανδρική κεφαλή. γ. Ένας από τους πλακόστρωτους δρόμους στο ανατολικό τμήμα της πόλης.

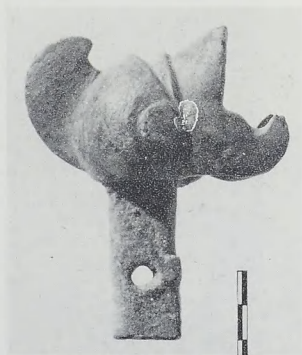
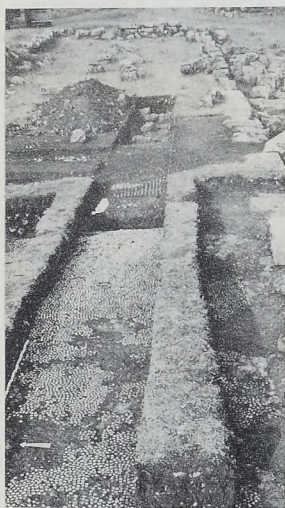
α. Τὸ οἰκοδόμημα ΟΙ. β. Ἀποχευτικός ἀγωγὸς καὶ πλακόστρωτο.

α. "Αποψη από ΒΔ του χώρου α και του αποχετευτικού άγωγού. β. "Ανθεμωτό μέτωπο ήγεμόνος καλυπτήρος. γ. "Εντυπο σφράγισμα κεραμίδας.

α. Ὁ πολυγωνικός τοῖχος τοῦ Καταγωγίου. β. Ἀποψη τῆς βόρειας στοᾶς.

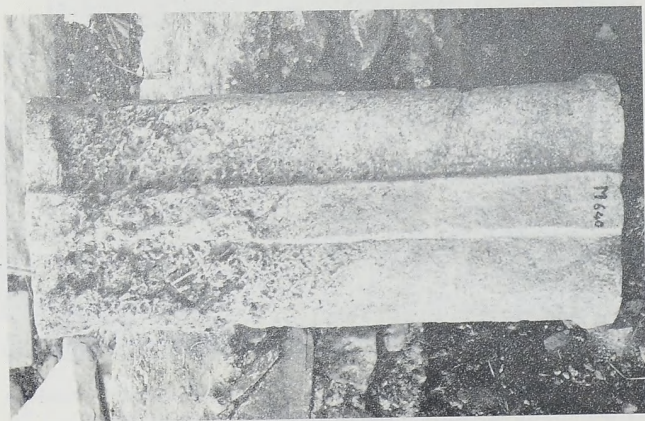
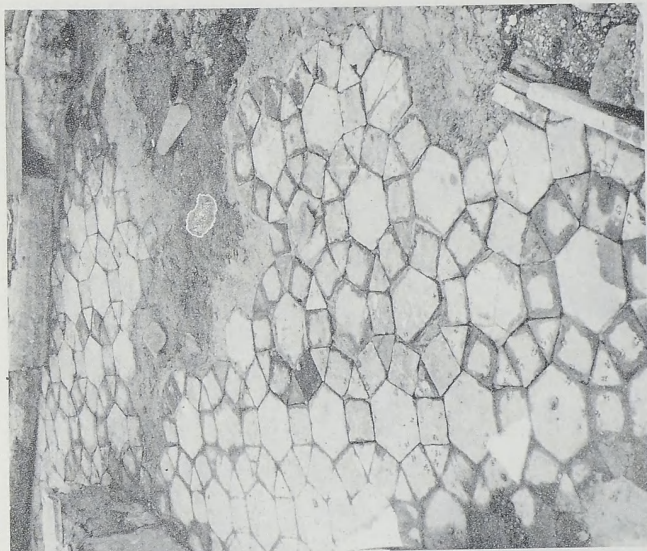
α. Ὁ κεραμικὸς κλίβανος στὸ σπίτι 5. β. Ψηφοθετημένο δάπεδο. γ. Χάλκινη λαβὴ μαχαιριοῦ.

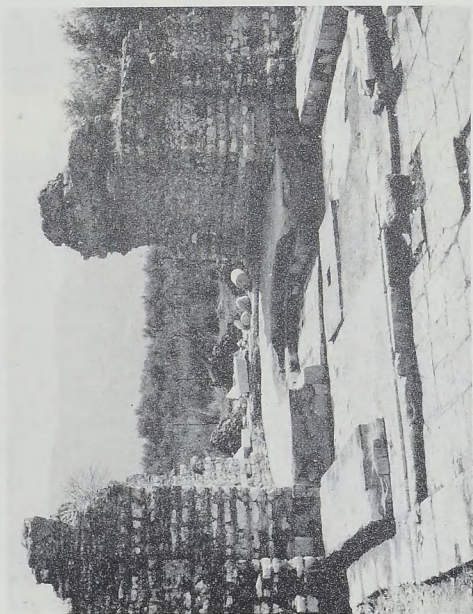
α. Ὁ ἀνασκαφὴς χώρος (τετράγωνα XXV - XXVII) ἀπὸ ΒΑ. β. Ἀποψη τῆς ἀνασκαφῆς στὴν προϊστορικὴ ἀκρόπολη.

α. Θεμέλια τοίχων και λιθόστρωτο βόρεια της βασιλικής από τὰ ἀνατολικά. β. Τὸ νότιο πρόπυλο τοῦ νάρθηκα καὶ οἱ τοῖχοι πού ἀποκαλύφθηκαν ἀνατολικά του.

α. Αμφικιονίσκος παραθύρου. β. Τό μαρμαροθέτημα του ιερού βήματος κατά την συντήρησή.

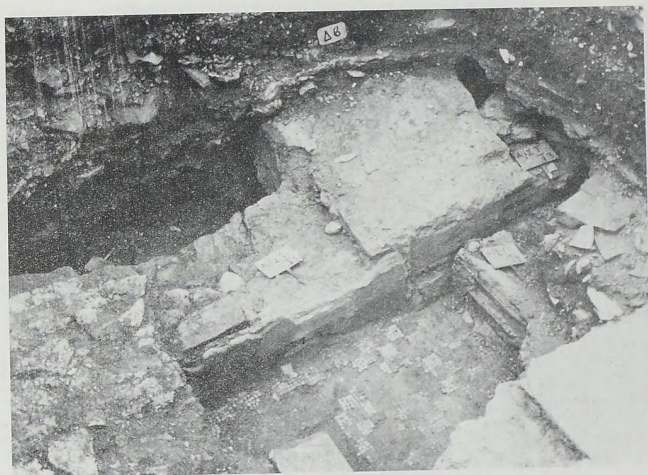
α. Τὸ ἱερό βῆμα μετὰ τὴν συντήρηση τοῦ μαρμαροθετήματος, β. Ἀποστραγγιστικὴ τάφος ἀνατολικά τῆς βασιλικῆς.

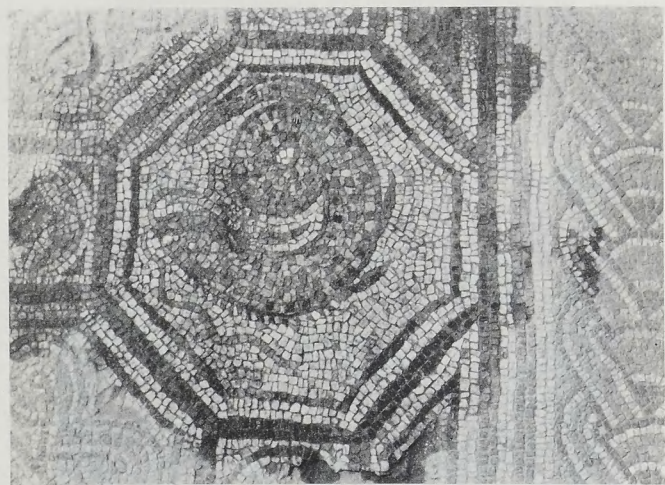
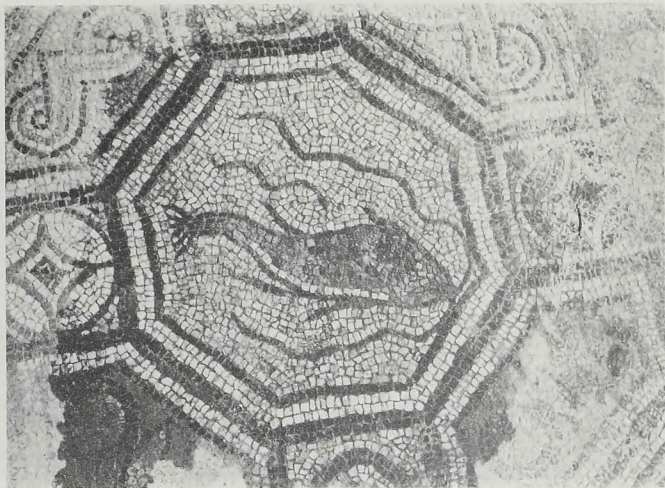
α. Βασιλική ἀρχιερέως Πέτρου. *Αποψη του τομέα Ξ από Α. β. Τμήμα του ψηφιδωτού δαπέδου.
γ. Οι δεξαμενές που ἀποκαλύφθηκαν στὸν τομέα Ξ.

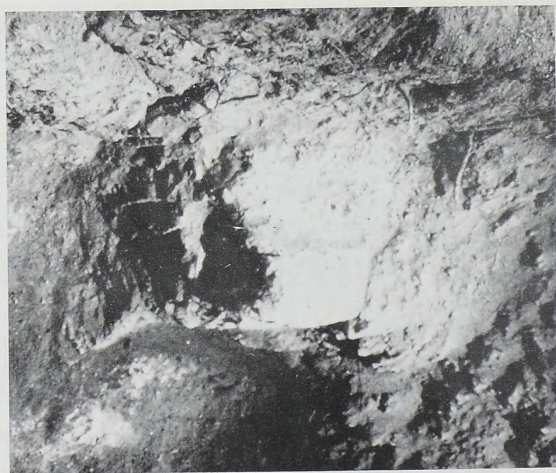
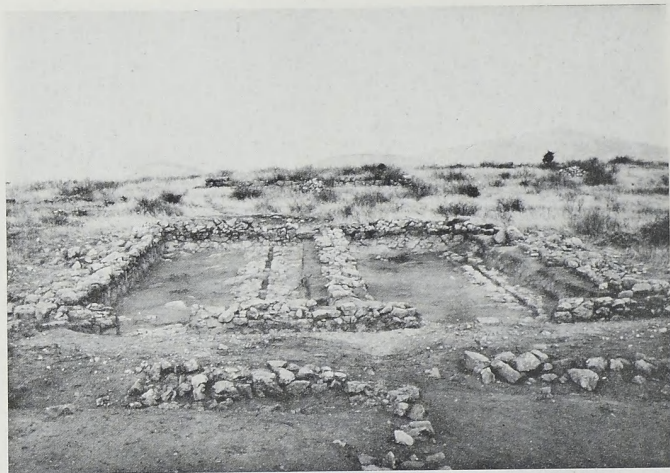
Βασιλική ἀρχιερέως Πέτρου. α. Τὰ δάπεδα Δη καὶ Δθ στὸν τομέα Ξ. β. Ἡ γένεση τῆς ἀψίδας καὶ ὁ ἀνατ. τοῖχος τοῦ νότιου κλίτους τῆς βασιλικῆς τοῦ 4ου αἰ. ἀπὸ Α.

α. Ἡ βόρεια γένεση τῆς ἀψίδας καὶ ὁ ἀνατ. τοῖχος τοῦ βόρειου κλίτους καὶ τὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο τῆς βασιλικῆς τοῦ 4ου αἰ. β. Κορινθιακὸ κιονόκρανο.

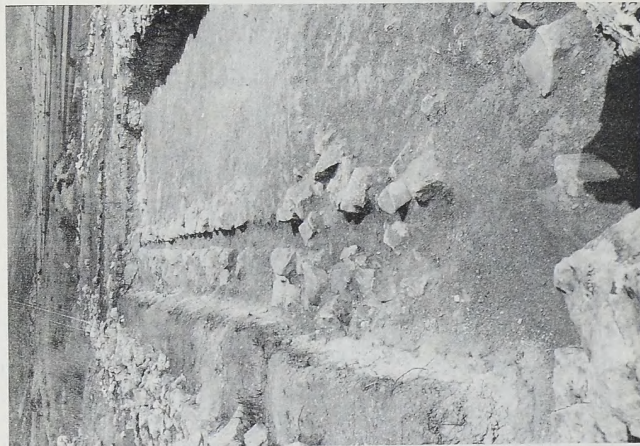
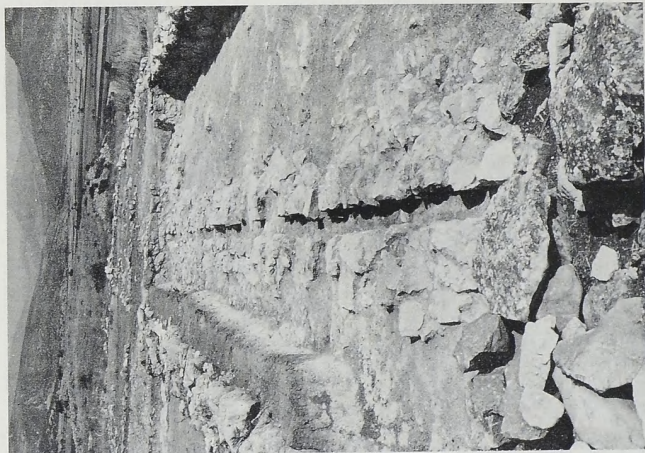
Βασιλική ἀρχιερέως Πέτρου. α-β. Ἀπὸ τὸ ψηφιδωτὸ τοῦ βόρειου κλίτους κατὰ τὸν καθαρισμό.

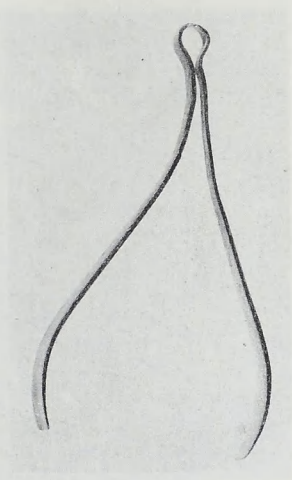
α. Τὰ ἀνασκαφέντα δύο δυτικά δωμάτια τοῦ κτιρίου Η. β. Πλῖθα μέσα στοῦ γέμισμα.

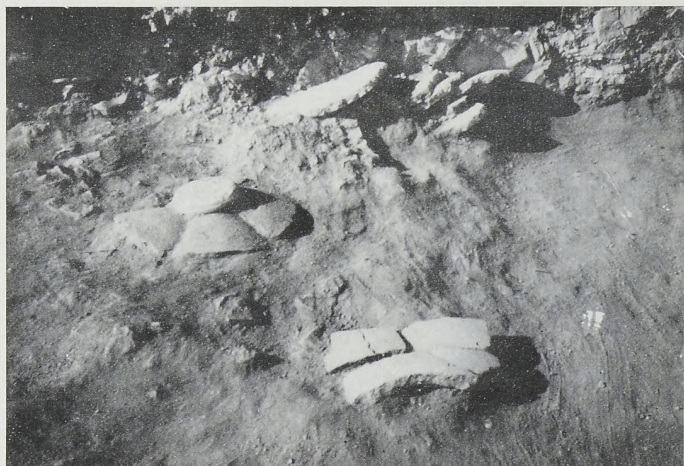
α. Βόλοι από τη δόρωση της στέγης. β. Δάπεδο δωματίου Η2.

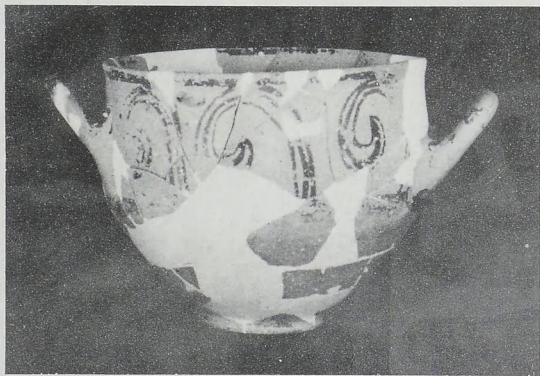
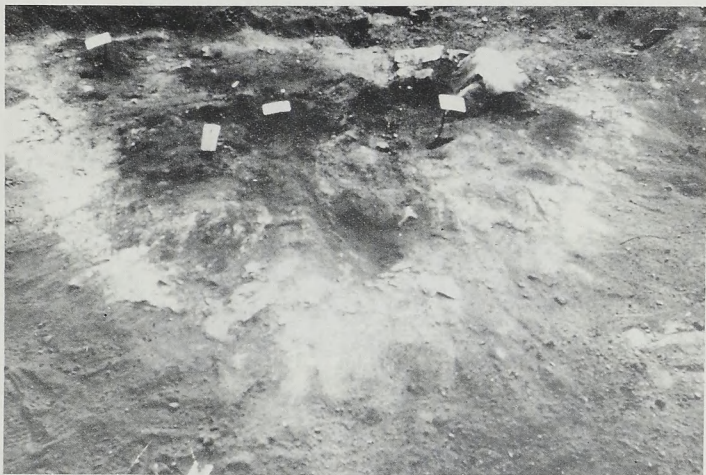
α. Αλλάκι δοματίου Η1. β. Αλλάκι δοματίου Η2.

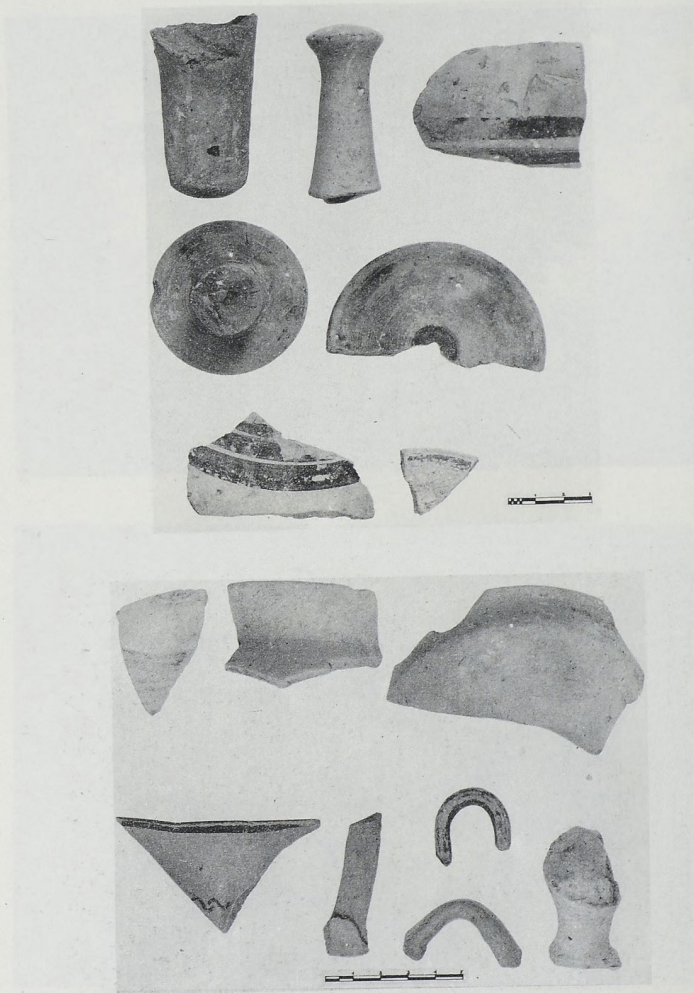
α. Κατώφλι δωματίου Η2. β. Νεολιθική άξίνη. γ. Χάλκινη τριχολαβίδα.

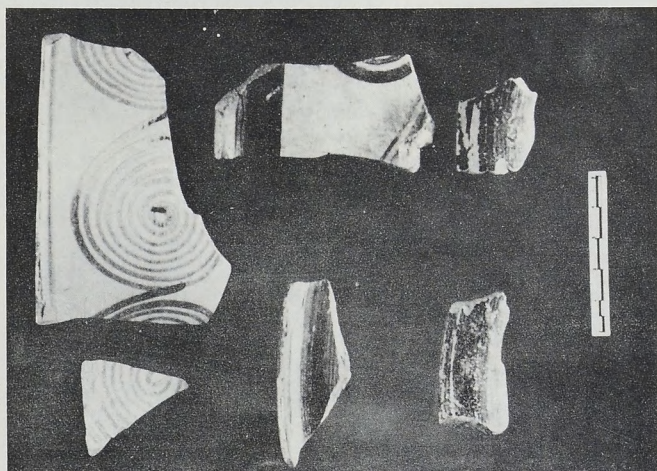
α. Ψευδόστομος από το δωμάτιο Η1. β. Κομμάτια πύθου *in situ* στο δωμάτιο Η2.

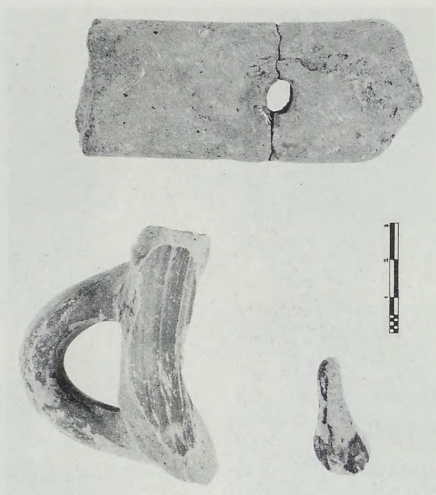
α. Στρώμα στάχτης και σωροί άπανθρακωμένου σιταριού από τὸ δωμάτιο Η1. β. Σκύφος από τὸ δωμάτιο Η2.

α-β. "Οστρακα, κυρίως από κύλικες.

α. Ώστρακα σκύφων με διακόσμηση σπειρών. β. Ώστρακο σκύφου βαμμένου έσωτερικά.

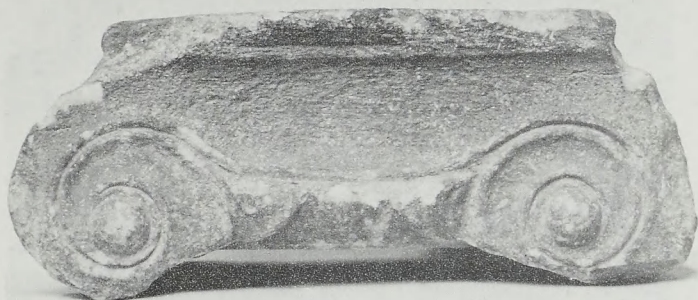
α-στ'. Ἀγγεῖα ἀπὸ τοὺς τάφους 124-126.

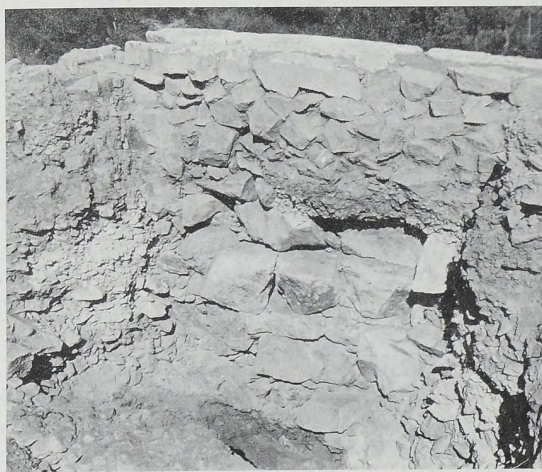
α-δ. Ευρήματα από τὸν τάφο 126. α. Ψευδόστομος ἀμφορίσκος. β. Τρίωτος πιθαμφορίσκος.
γ. Ἀρτόσχημο. δ. Ἀμφορίσκος. ε. Ξυρὸς καὶ μαχαίρι ἀπὸ τὸν τάφο 125.

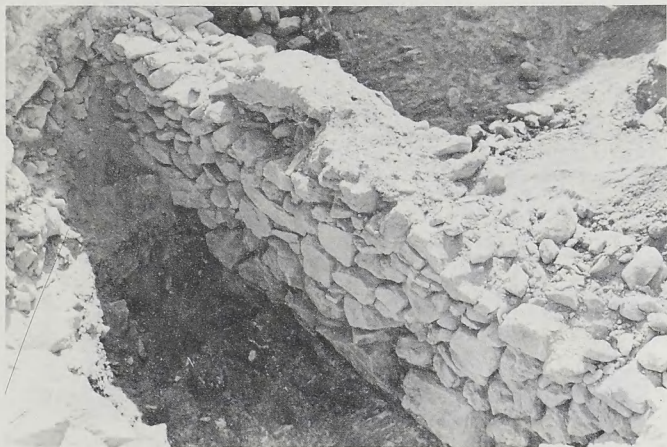
α. Ἀγέλατα κεραμίδια τοῦ ναοῦ τῆς Νέμεσης ἀπὸ τῆς Σκάλα Ὁρωποῦ.
β. Σίμη τοῦ ναοῦ τῆς Νέμεσης ἀπὸ τῆς Σκάλα Ὁρωποῦ.

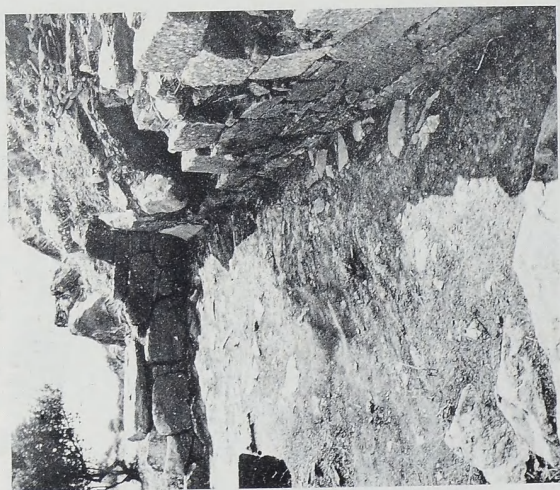
α. Ίωνικό κιονόκρανο του ταφικού ναΐσκου του περιβόλου του Διογείτονος από τη Σκάλα
Ὁρωποῦ. β. Συγκολλημένη σίμη του ναοῦ τῆς Νέμεσης.

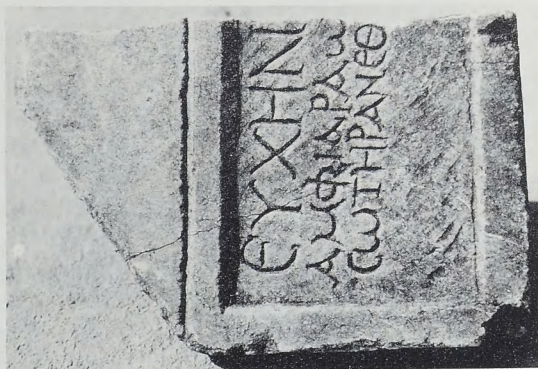
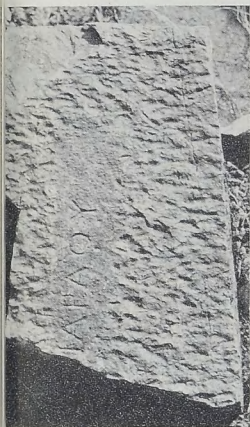
α. Τὸ ἀέτωμα τῆς δυτ. πλευρᾶς τοῦ ναοῦ τῆς Νέμεσης μετὰ τὰ γείσα καὶ τὶς σίμες. β. Ὅψη τῆς τομῆς τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἱεροῦ τῆς Νέμεσης.

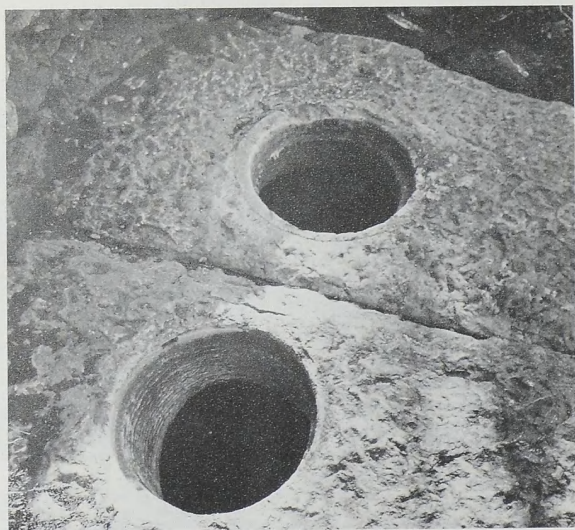
α-β. Ἀρχαιότερο ἀνάλημμα τοῦ ἱεροῦ τῆς Νέμεσης.

α. Τὸ Ἀμφιθέατρο τοῦ Ραμνουντος. β. Ἀναλήμματα τοῦ Ἀμφιθεάτρου τοῦ Ραμνουντος καὶ τὸ κεκλιμένο ἐπίπεδο πρόσβασης σ' αὐτό.

α. Ἡ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ Σωτήρος. β. Ἐπιγραφὴ βοιοῦ τοῦ Ἀμφικλείου Ραμνουῦντος. γ. Ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ στὸν Ἥρωα, ἱατρὸ Ἀριστομάχο.

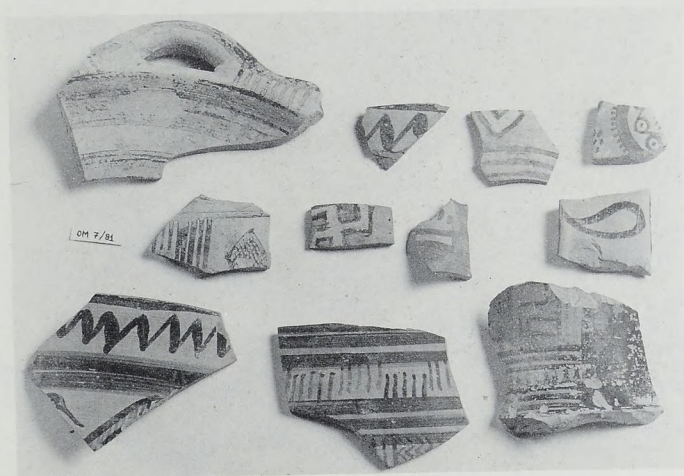
α. Τὸ πρόπυλο τοῦ γυμνασίου τοῦ Ραμνούντος. β. Διπλό στόμιο πηγαδιοῦ τοῦ φρουρίου
Ραμνούντος.

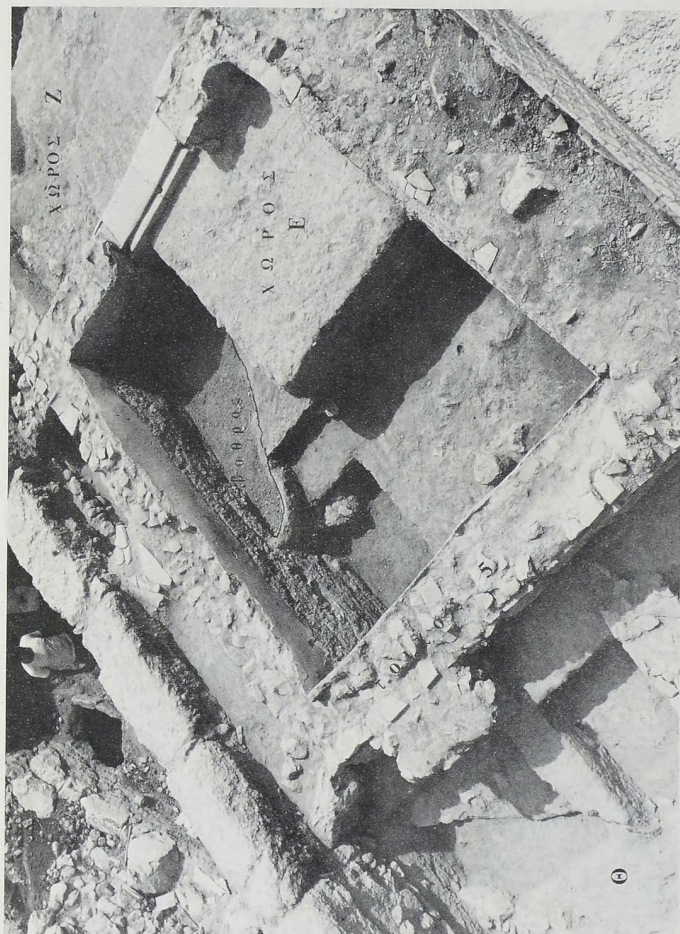
"Αποψη του χώρου Θ με τα γεωμετρικά κτίσματα και την οχύρωση από Β.

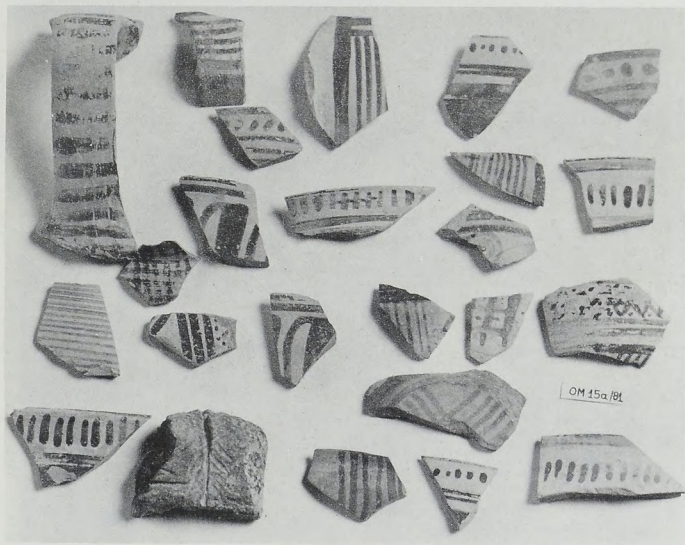
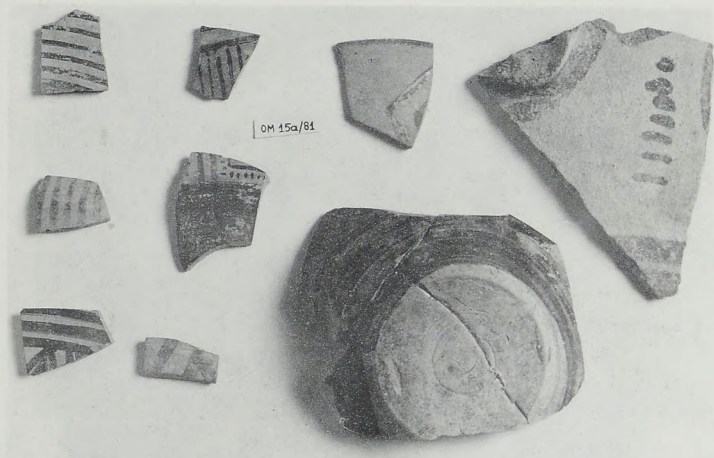
α-β. Θραύσματα έρετριακής ΥΓ κεραμικής του τελευταίου τετάρτου του 8ου π.Χ. αί.

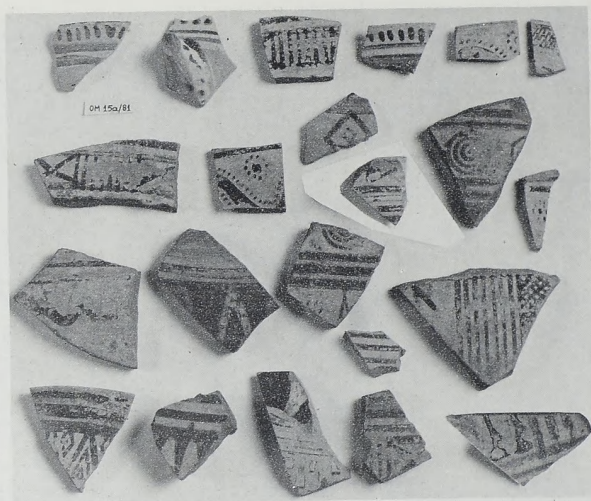
α-β. Θραύσματα έρετριακής ΥΓ κεραμικής του τελευταίου τετάρτου του 8ου π.Χ. αϊ.

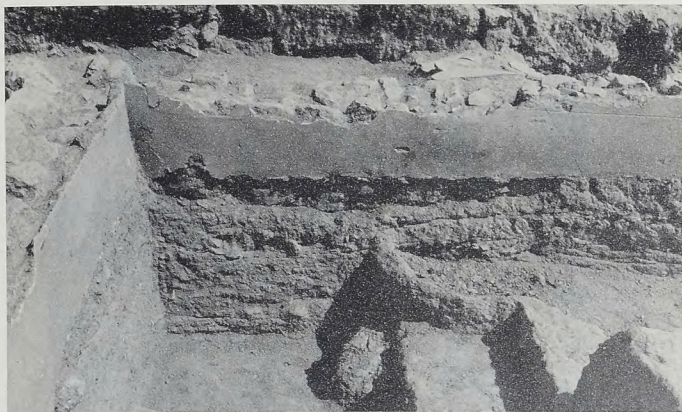
"Αποψη του χώρου Ε από ΒΔ.

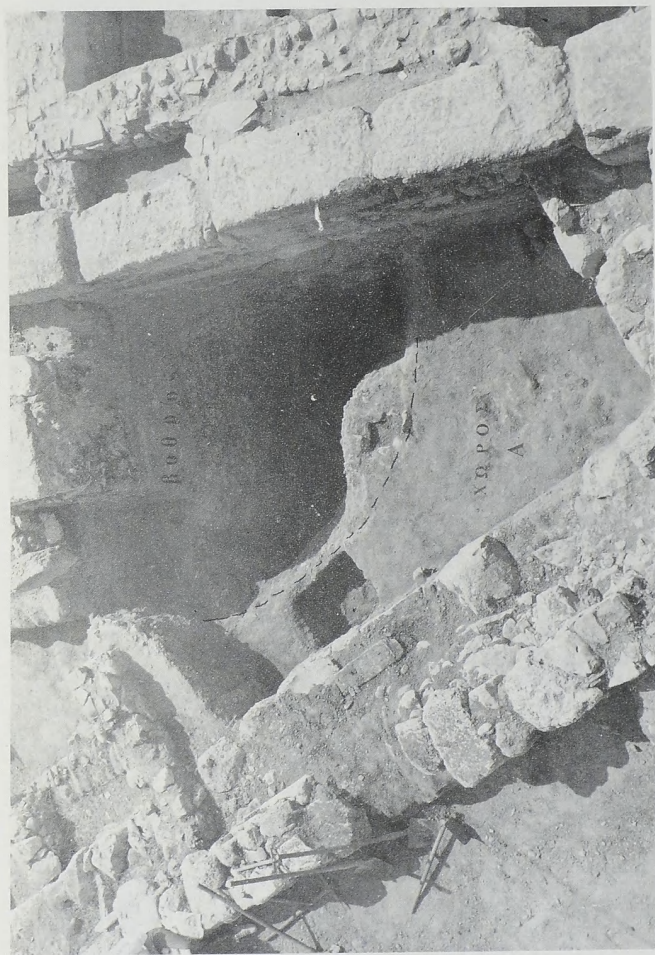
α. Ύστερη γεωμετρική κεραμική από τὸ χώρο Ε. Τὸ θραῦσμα ἄνω δεξιὰ κυπριακό. β. Γραπτὴ τροχήλατη καὶ χειροποίητη κεραμική τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 8ου π.Χ. αἰ. ἀπὸ τὸ χώρο Ε.

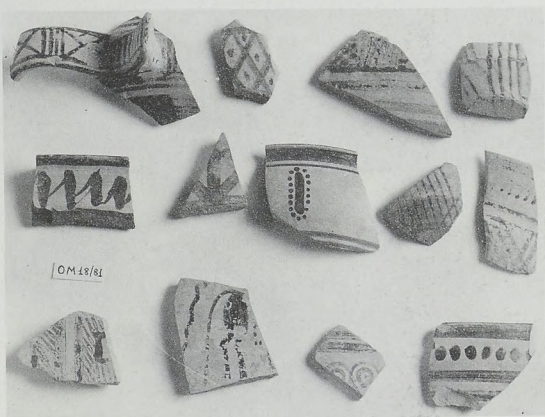
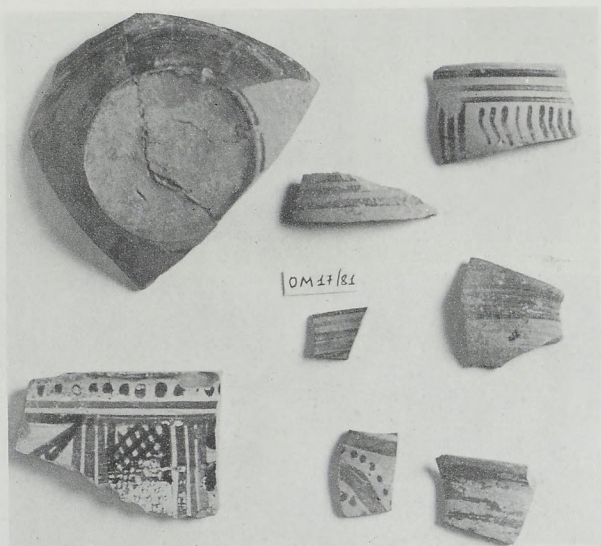
α-β. Γραπτή τροχήλατη και χειροποίητη κεραμική του τελευταίου τετάρτου του 8ου π.Χ. αϊ. από
τὸ χώρο Ε.

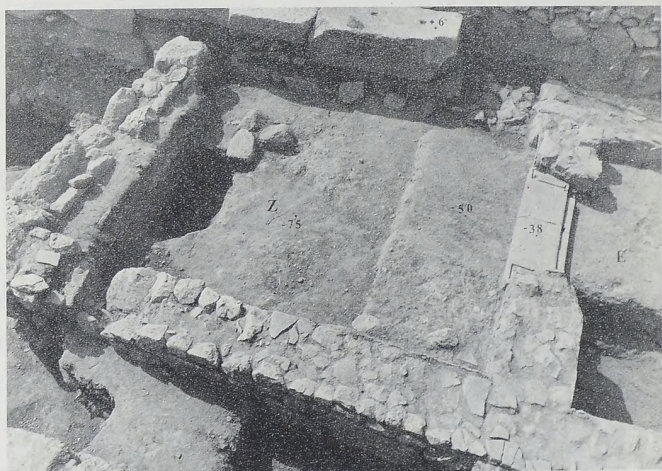
α. Χώρος Ε, ανατολική όψη. Διαδοχή στρωμάτων και άρχή ΥΓ αποθέτη-βόθρου. β. Χώρος Α, δυτική όψη. Γέμισμα ΥΓ αποθέτη-βόθρου.

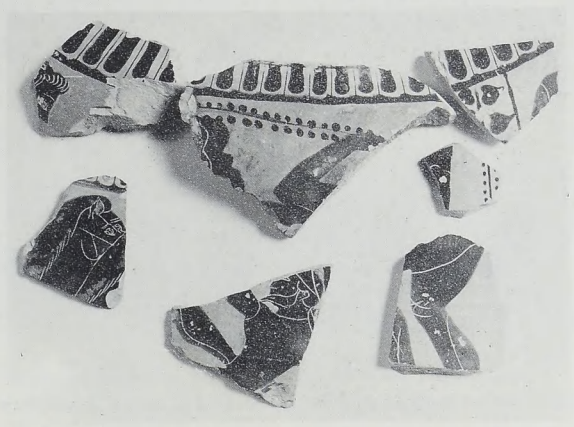
Χώρος Α. Άποψη από Β. ΒΑ τμήμα αποθέτη-βόθρου μετά την αφαίρεση του έγγυθρισιού άρ. 4
καί την απομάκρυνση της ορθογωνίας πλινθοκατασκευής.

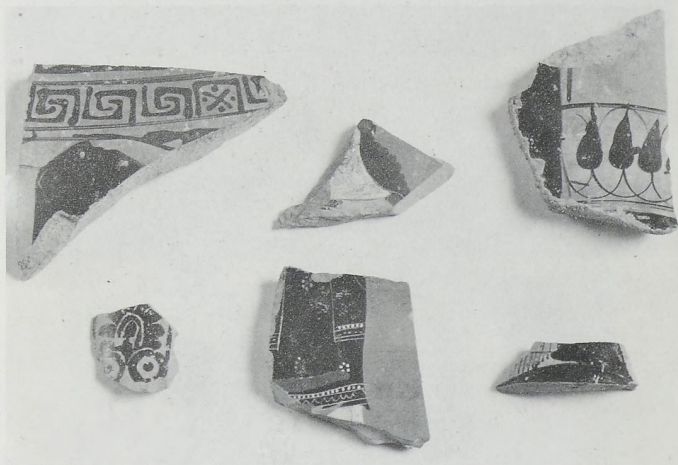
α-β. Δείγματα γραπτής ΥΓ κεραμικής από το περιεχόμενο του αποθέτη-βόθρου.

α. Πήλινα ειδώλια αλόγων από τον αποθέτη-βόθρο. β. Άποψη του χώρου Z από Α. γ. Τμήμα πήλινης μήτρας από το χώρο Z.

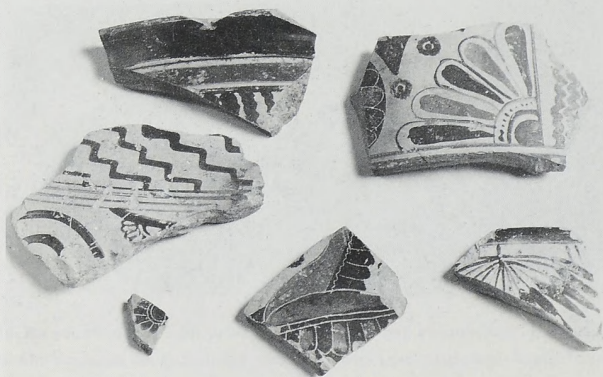
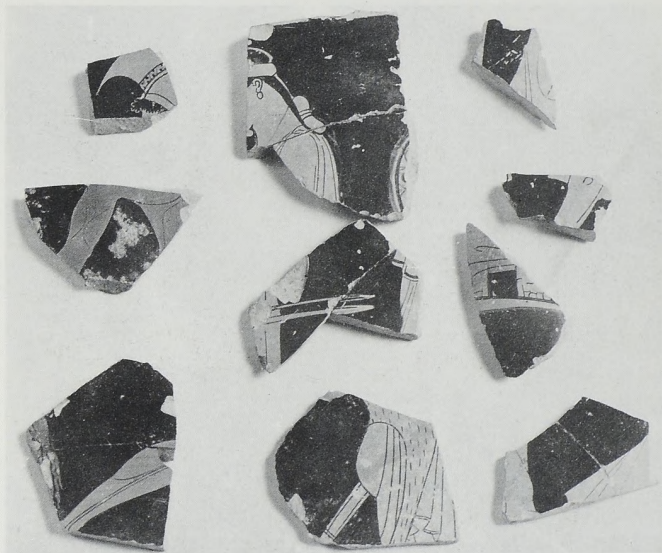
α. Ύποψη τοῦ χώρου Η ἀπὸ ΝΑ. Τομή 1978 καὶ ἀποθέτης τῶν ἀρχῶν 5ου π.Χ. αἰ. β. Μελανό-
μορφη καὶ ἐρυθρόμορφη κεραμικὴ τοῦ τέλους 6ου - ἀρχῶν 5ου π.Χ. αἰ.

α-β. Μελανόμορφη και ἐρυθρόμορφη ἀττική κεραμική τοῦ τέλους 6ου - ἀρχῶν 5ου π.Χ. αἱ.

Μελανόμορφη καὶ ἐρυθρόμορφη ἀττική κεραμική τοῦ τέλους τοῦ 6ου - ἀρχῶν 5ου π.Χ. αἰ.

α. Μελανόμορφη και έρυθρόμορφη άττική κεραμική του τέλους του βου - άρχων 5ου π.Χ. αϊ.
β. Θραύσματα άρχαϊκών έρετριακών άγγείων από τόν άποθήτη.

α. Πήλινα ειδώλια γυναικείων μορφών. β. Πήλινα αρχιτεκτονικά καὶ δεξιὸς κρόταφος μεγάλης γυναικείας μάσκας ὑπὸ τὸν ἀποθέτη.

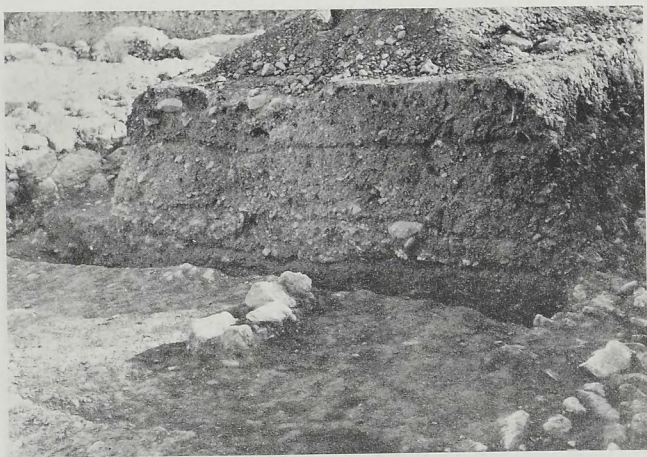
α. Προτομή ειδωλίου Ἀθηνᾶς. β. Κεφάλι πήλινου ειδωλίου Ἀθηνᾶς. γ. Μαρμάρινο θραῦσμα ἀπὸ τὸ στήθος λατρευτικοῦ ἀγάλματος Ἀθηνᾶς (Μουσεῖο Ἑρέτριας).

Μαρμάρινο ανάθηματικό ανάγλυφο 'Αθηνᾶς καὶ λατρευτῶν μπροστὰ σὲ βωμὸ
(Μουσείο 'Ερετρίας).

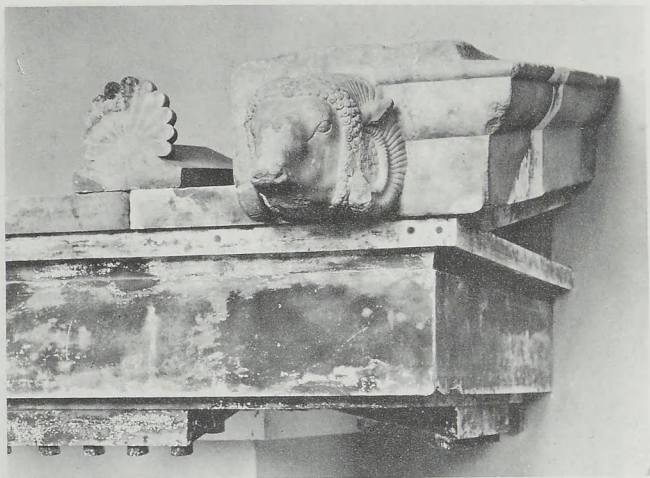
α-β. 'Η τομή δ'.

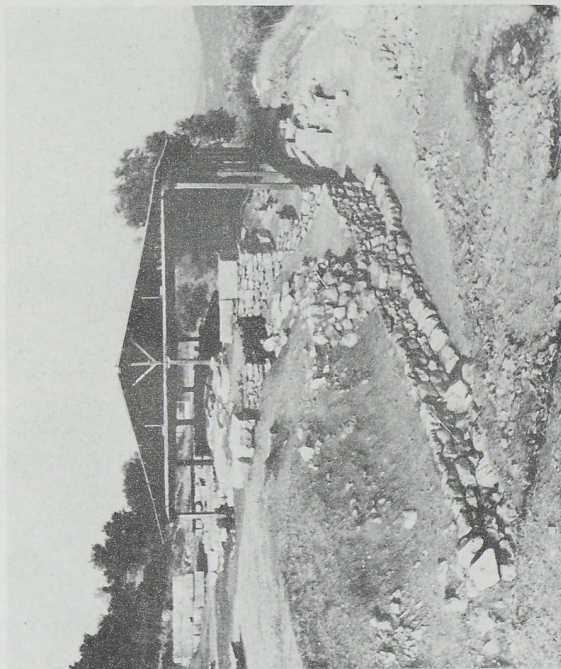
α. Τὸ τέταρτο στρώμα. β. Τομή στο νότιο τοίχο τῆς παρόδου τοῦ θεάτρου.

α. Τμήμα του γεωμετρικού περιβόλου. β. Τὸ Καλλίχορον Φρέαρ.

Ἐλευσίνα. α. Μουσείο. Ἀναπαράσταση τῆς ΝΑ γωνίας τοῦ προσόφου τοῦ γείσου τοῦ Πεισι-
στρατείου Τελεστηρίου. β. Γεῖσο ἀετώματος τοῦ Τελεστηρίου.

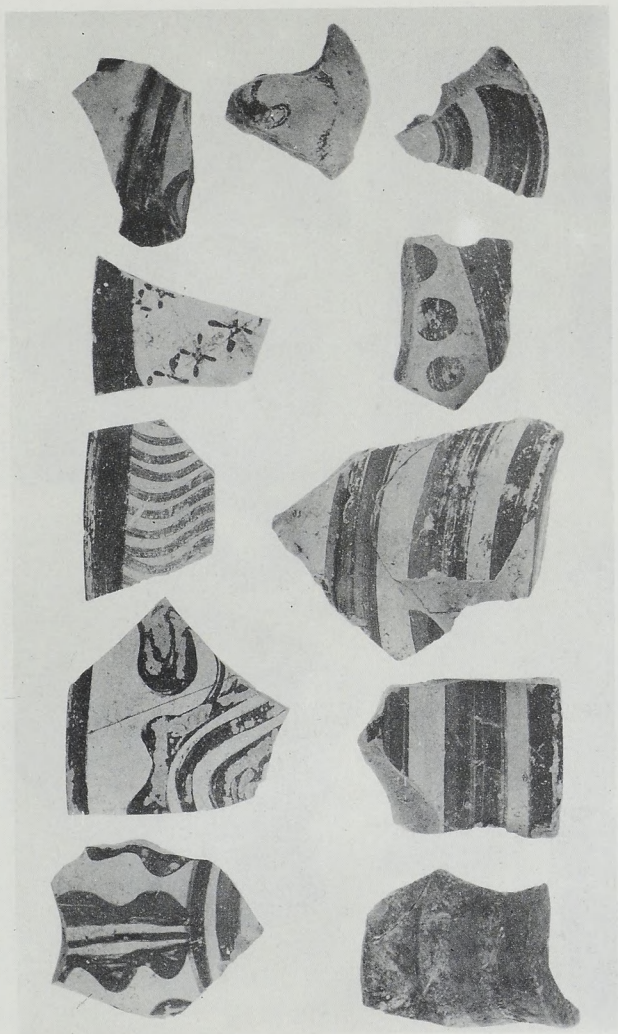
Ο μυκηναϊκός-αρχαϊκός βοιμός και ο κλαστικός ναός μετά τις εργασίες συντηρήσεως.

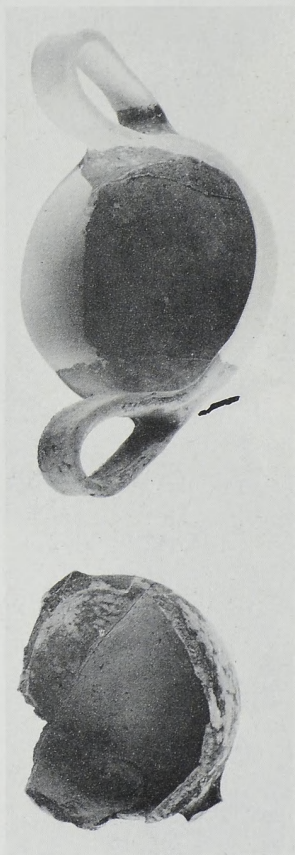
Ὁ κλιστικός ναὸς ὅπως ἀποκαλύφθηκε ἀπὸ τὸν Καρβαδία (Ἀρχεῖο Ἀρχαιολ. Ἐταιρείας).

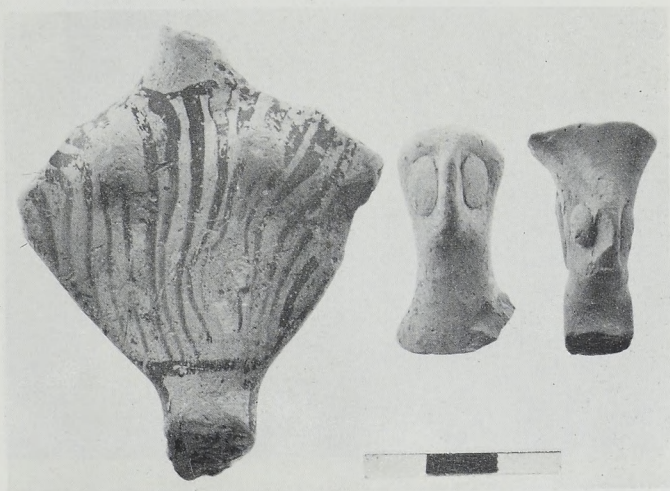
α. Τὰ λείψανα ἀπὸ τὸν θριγκὸ τοῦ κλασικοῦ ναοῦ. β. Ἡ ἀνατ. πλευρὰ τοῦ λόφου τοῦ μυκηναϊκοῦ βωμοῦ· διακρίνονται τὰ στρώματα λίθων καὶ μυκηναϊκῆς τέφρας (χαμηλότερα) καὶ λίθων καὶ τριμμένων βράχου (ψηλότερα), μὲ τὰ ὅποια γεμίσθηκε στὸ τέλος τῆς κλασικῆς ἐποχῆς ἡ φυσικὴ κοιλότητα τοῦ ἐδάφους στὸ σημεῖο αὐτό.

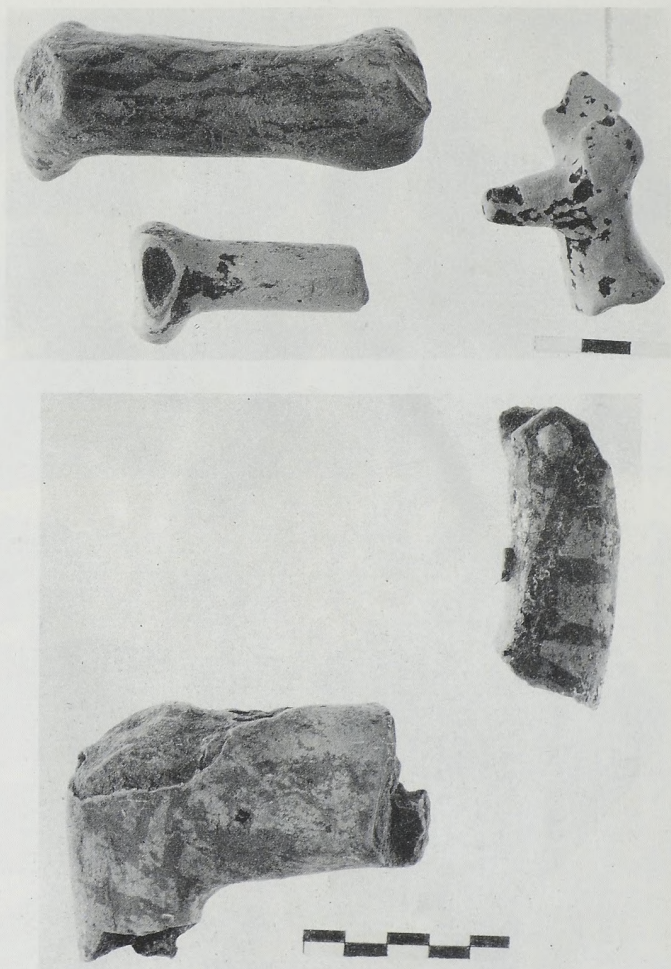
Τεμάχια κυπέλλων από την τέραρα του μυκηναϊκού βοιμού.

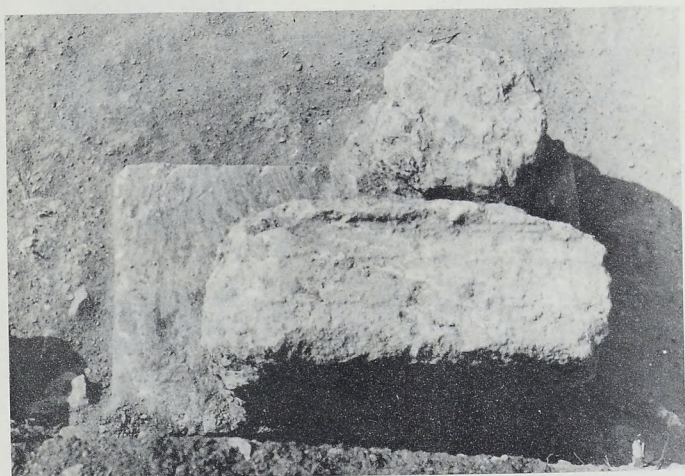
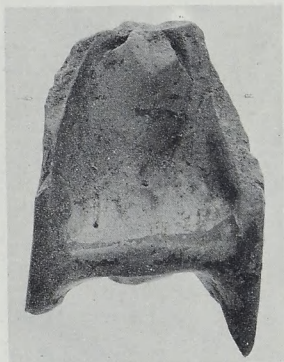
Από την τέφρα του μυκηναϊκού βομού: α. Τεμάχια κυπέλλων. β. Τεμάχια κυλίκων.

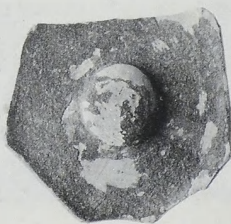
Ἀπὸ τὴν τέφρα τοῦ μυκηναϊκοῦ βομοῦ: α. Τεμάχια κυλίκων. β. Τεμάχια εἰδωλίων.

Ἀπὸ τὴν τέφρα τοῦ μυκηναϊκοῦ βομοῦ: α. Τεμάχια εἰδωλίων ζώων. β. Ἴππος μεγάλης συνωρίδας.

α-β. Είδώλιο ένθρονης θεᾶς καὶ κεφαλὴ πρωτοκυκλαδικοῦ εἰδωλίου ἀπὸ τὴν τέφρα τοῦ μυκηναϊκοῦ βωμοῦ. γ. Πρόχειρος βωμὸς μέσα στὰ χώματα τῆς ἰσοπεδώσεως τοῦ ἱεροῦ χώρου.

α. Ἡ στρωματογραφικὴ θέση τοῦ πρόχειρου βωμοῦ τοῦ πίν. 129γ. β. Μελαμβαφὴ κύπελλα ἀπὸ τὰ χῶματα τοῦ βωμοῦ. γ. Ὀμφαλωτὲς φιάλες ἀπὸ τὰ χῶματα τοῦ βωμοῦ.

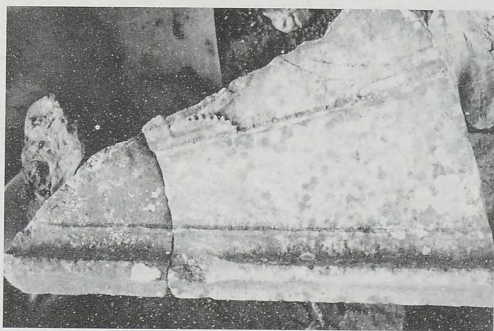
α-β. Ἀπὸ τὰ χῶματα τοῦ βωμοῦ: α. Ὀστέينو ἀρθρωτὸ εἰδῶλιο Ἀρτέμιδος. β. Πόδι χάλκινου εἰδωλίου αἰγοειδοῦς. γ. Κατάσταση τῶν ἐρειπίων τοῦ μνημειώδους βωμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος ἀπὸ Ν.

α. Τὸ συμπαγὲς μέρος τῆς θεμελιώσεως τοῦ μνημειώδους βωμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος. β. Τὸ σωζόμενο τμήμα τοῦ συμπαγοῦς πυρήνα τῶν θεμελίων τοῦ βωμοῦ πίν. 131γ, 132 α.

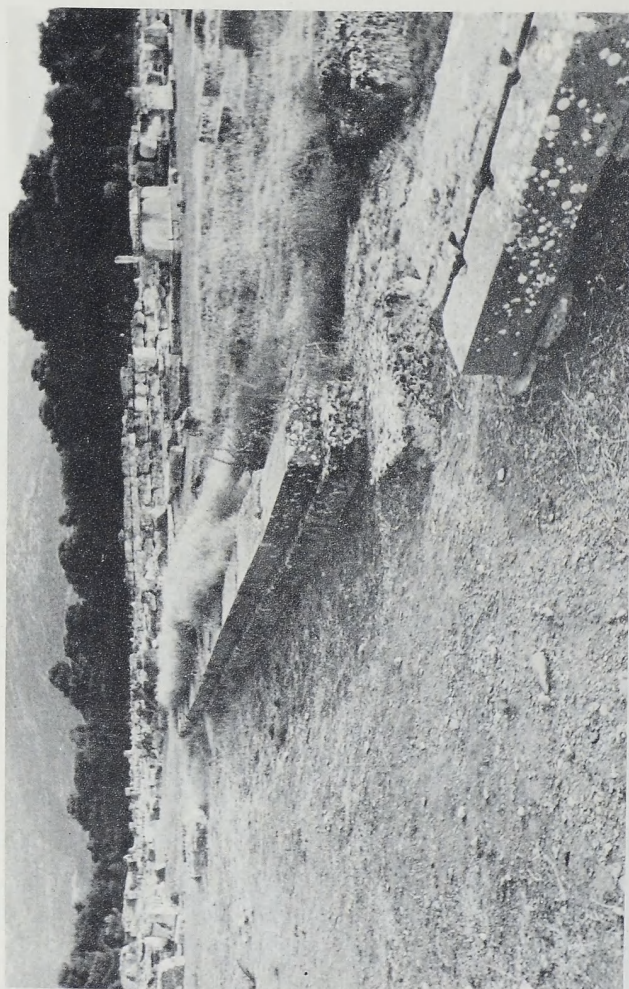
α. Οί *in situ* πῶροι τοῦ πυρήνα τοῦ βωμοῦ πίν. 131γ-132 καὶ ἡ προεξοχή τῆς συνδεόμενης μὲ τὴν κατασκευὴ σχήματος Π στὰ βόρεια ἀπολήξεώς του. β. Ὁψη τῆς θεμελιώσεως τοῦ βόρειου τμήματος τοῦ βωμοῦ. Εἶναι σαφὴς ἡ θέσις τῶν θεμελίων πάνω ἀπὸ τὰ στρώματα τῆς ἰσοπεδώσεως τοῦ πρानοῦς κατὰ τὸν ὕστερο 4ο π.Χ. αἰ.

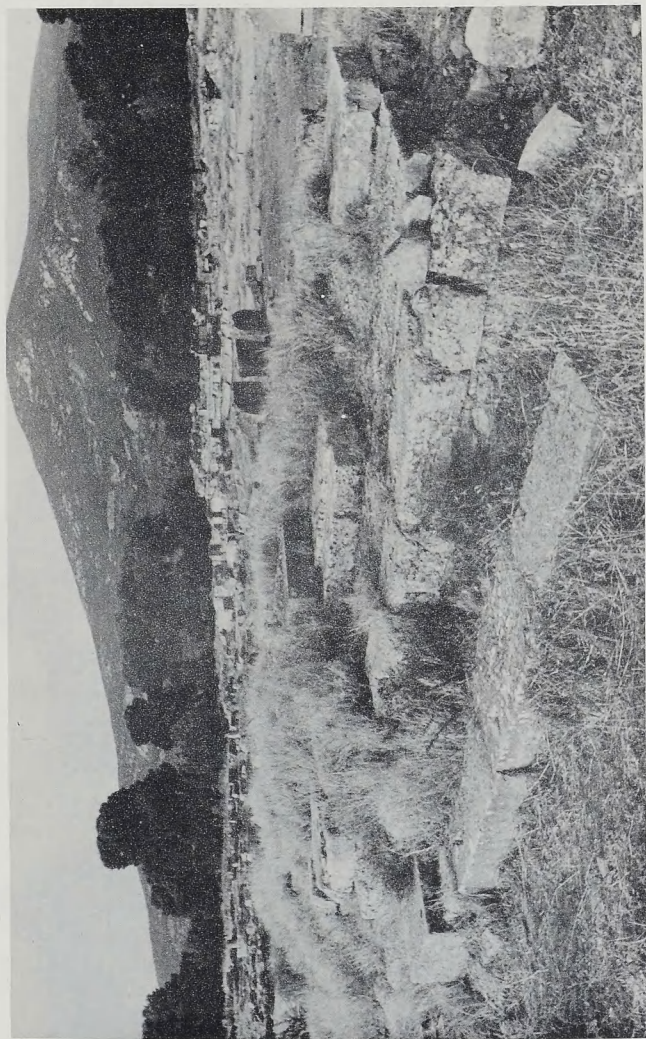
α. Γωνιαίος λίθος από τὸ κρηπίδωμα τοῦ μνημειώδους βωμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος. β. Τεμάχιο μαρμάρινου κρατευτῆ τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος.

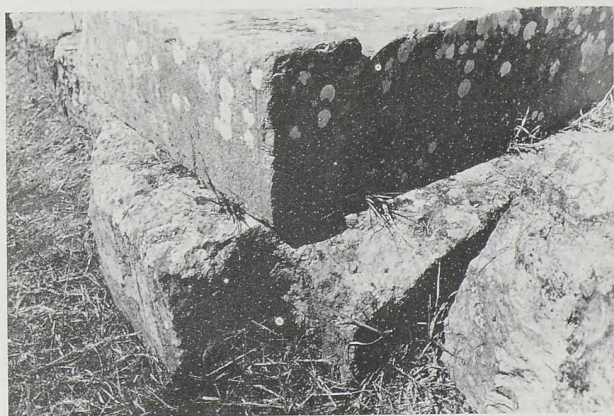
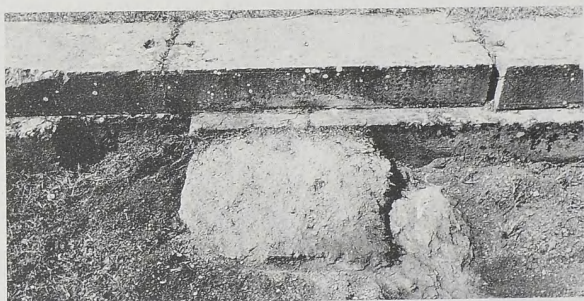
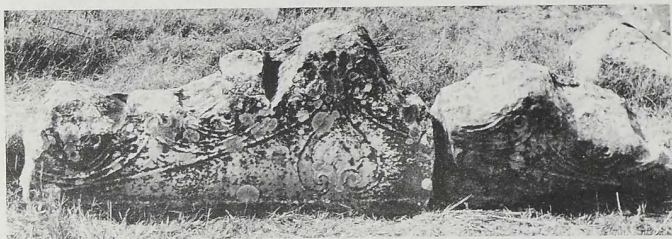
α. Τεμάχια μαρμάρινων ὀρθοστατῶν τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος. β. Πῶρος-βάση ὀρθοστάτη
στο βωμό τοῦ Ἀπόλλωνος.

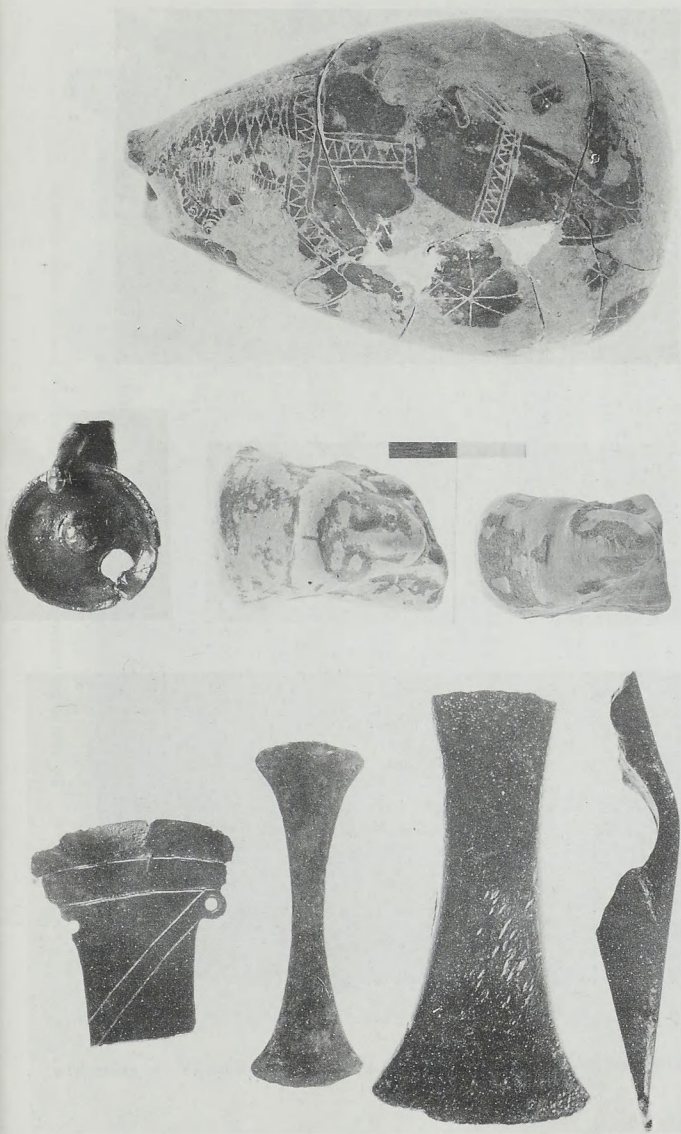
Ο βομός του Ἀσκληπιοῦ στὸ Ἀσκληπιεῖο τῆς Ἐπιδάου ἀπὸ Α.

Ἡ προσπέλαση τῆς προθύσεως στο βωμὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

α. Ὁ κρατευτής τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὁλόκληρος. β. Ἡ ἐγκοπή στό ὀπίσθιο θεμέλιο τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ γιά τή βάση πεσσοῦ. γ. Ἡ ἐγκοπή στό γωνιαῖο θεμέλιο τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

α. Χάλκινοι πελέκες από τὸν χώρο τοῦ βομοῦ. β. Χέρι με φιάλη ἀπὸ μεγάλο χάλκινο εἶδωλο Ἀπόλλωνος ἀπὸ τὸν βομό. γ. Κεραλές εἰδωλίων ἀπὸ τὸν βομό. δ. Κορινθιακὸ ἀλάβαστρο με λεονάνθρωπο.

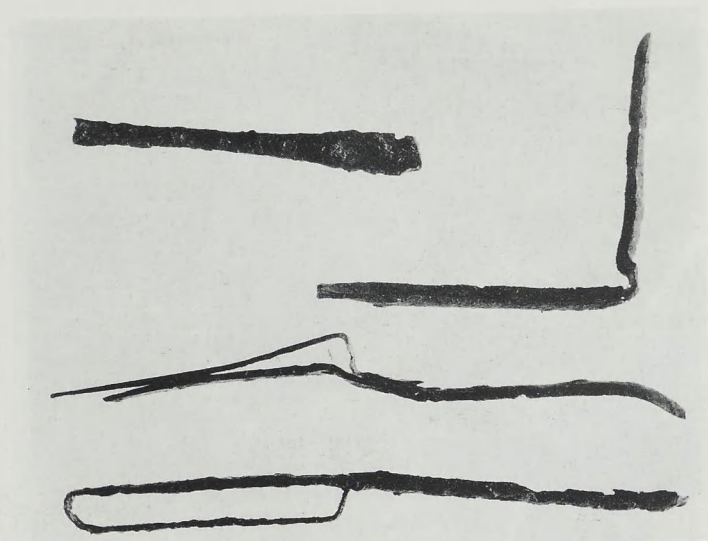
Τὸ ἀνδρὸν τοῦ ὑπαίθριου βομβοῦ ρωμαϊκῶν χρόνων στὸ ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνος.

α. Κύπελλα από τὸν βωμὸ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων. β. Μυροδοχεῖα ἀπὸ τὸν βωμὸ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων.

α. Λυχνάρια από τον βωμό των ρωμαϊκών χρόνων. β. Θυράσματα κρηροπηγίων από τον βωμό των ρωμαϊκών χρόνων. γ-δ. Νομίσματα των υστερόν αυτοκρατορικών χρόνων από τον βωμό.

α. Στελεγγίδες από τὸν βωμὸ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων. β. Ὁ σωρὸς τῶν σπασμένων ἀγγείων πάνω ἀπὸ τὴν ἀπόθεση τῶν στελεγγίδων.

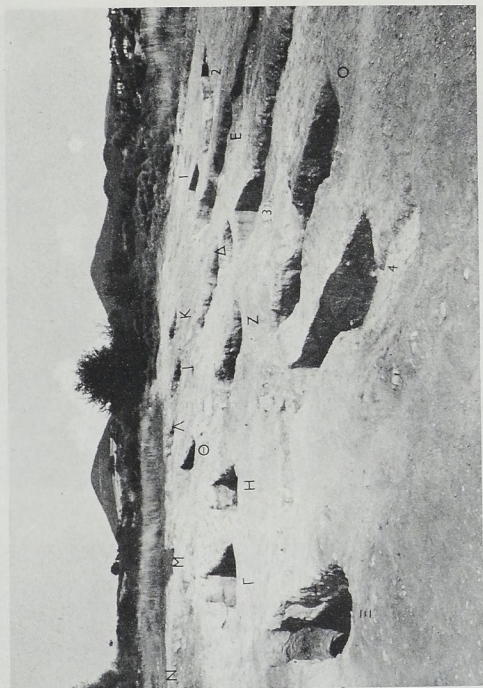
α. Τὸ στρώμα τῶν πύρων ἀπὸ τὴν κατάρρευση τοῦ ἀναλήμματος. β. Μέλη τῆς στοᾶς στὸ στρώμα τῆς καταστροφῆς τοῦ ἀναλήμματος.

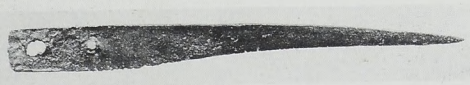
Ἡ ἀνακατασκευασμένη κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ ἀντηρίδα.

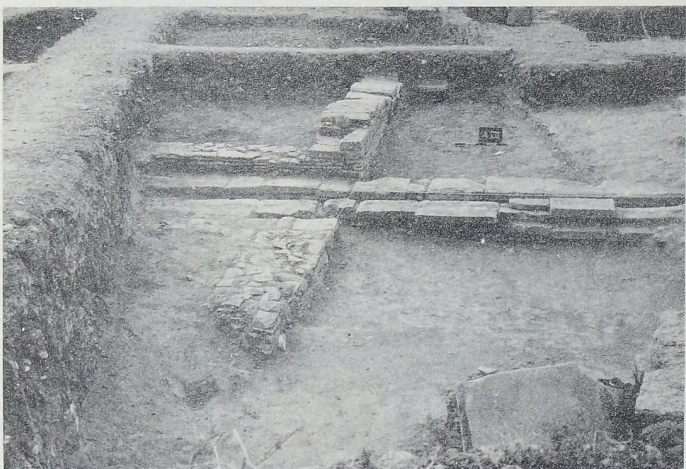
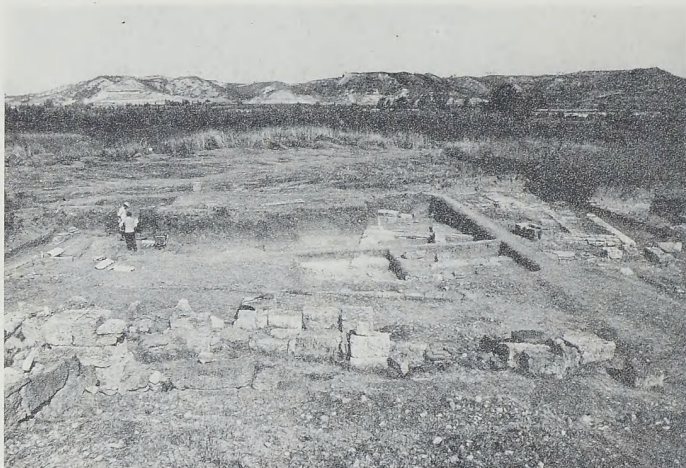

α-β. Λύχνοι με ανάγλυφες παραστάσεις από την επίχωση του αναλήμματος. γ. Ειδώλια πήλινα από την επίχωση του αναλήμματος. δ. Μηρὸς μικροῦ ἀρχαϊκοῦ κούρου ἀπὸ τὸ Ἀσκληπιεῖο.

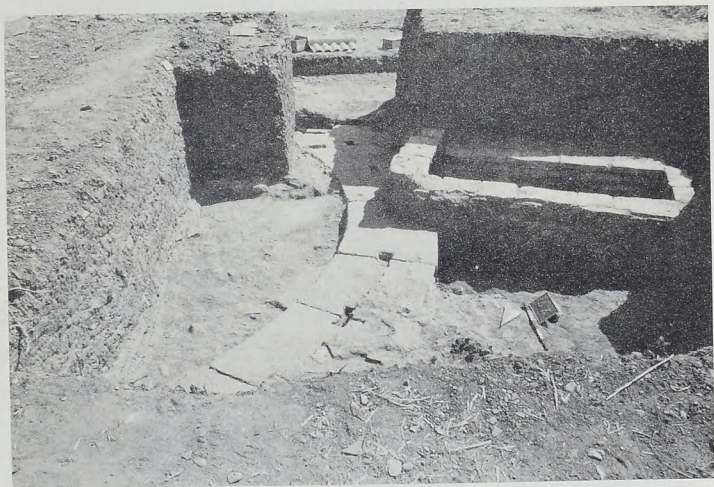

α. Χάλκινο μαχαίριδιο. β. "Αποψις τοῦ μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου.

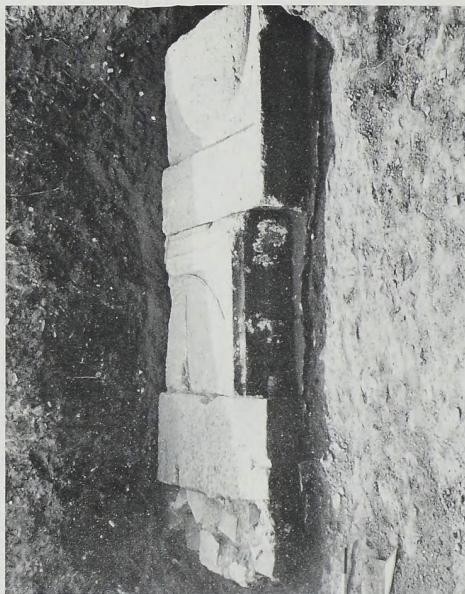
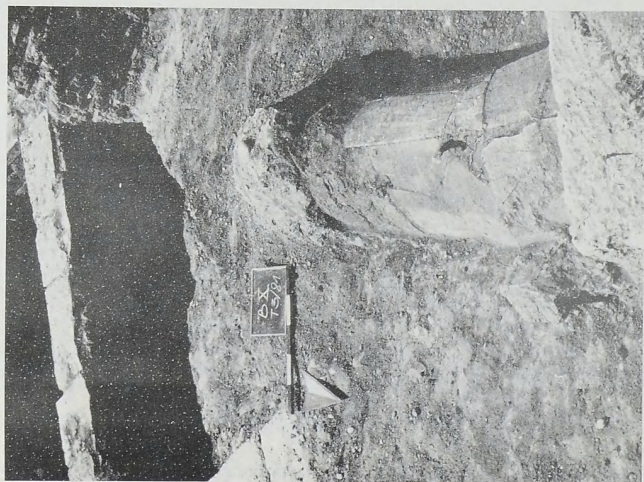

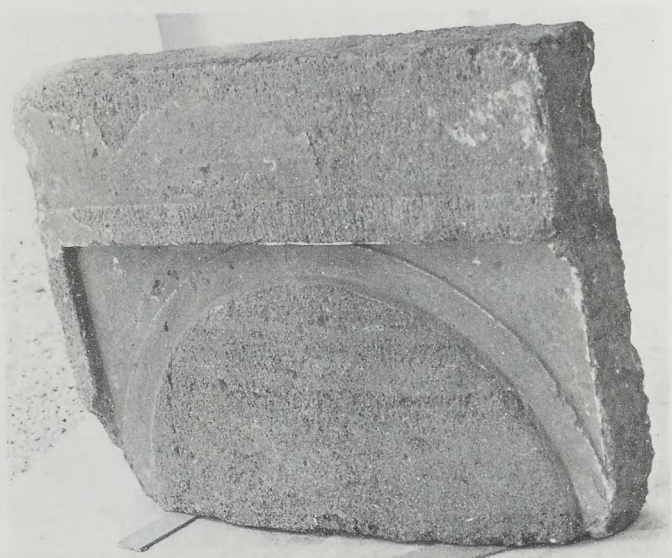
α. Ἀποψη τῶν κτιρίων ΒΔ τοῦ θεάτρου Ἡλίδος. β. Ἀποχετευτικὸς ἀγωγὸς ΒΔ τοῦ θεάτρου Ἡλίδος.

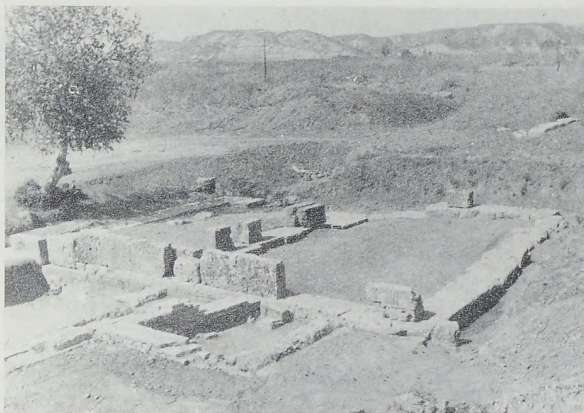
α. Κεφαλή πήλινης τερακόττας από τὸ χώρο ΒΔ τοῦ θεάτρου Ἡλίδος. β. Τμῆμα πήλινου ἀνθεμωτοῦ ἀκροκεράμου ἀπὸ τὸ χώρο ΒΔ τοῦ θεάτρου Ἡλίδος. γ. Τμῆμα κρηπιδώματος ἡμικυκλικῆς ἐξέδρας. δ. Πήλινη σίμη ρωμαϊκῶν χρόνων.

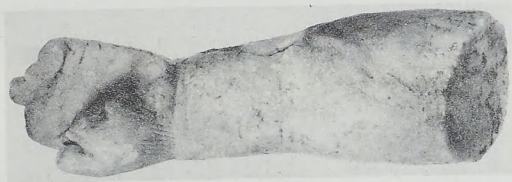
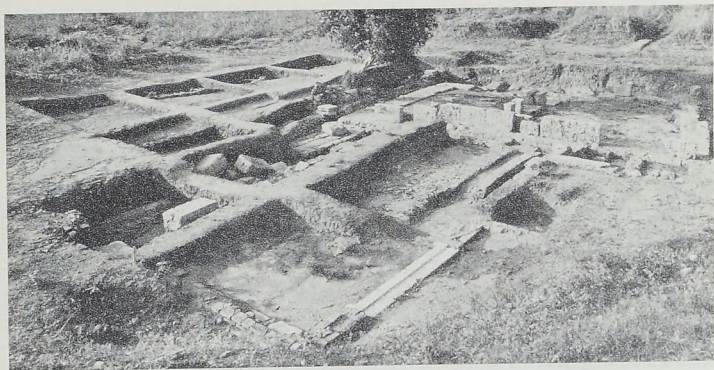
α. Κεραμοσκεπής τάφος από το χώρο ΒΛ του θεάτρου Ήλιδος. β. Τάφος ρωμαϊκών χρόνων.

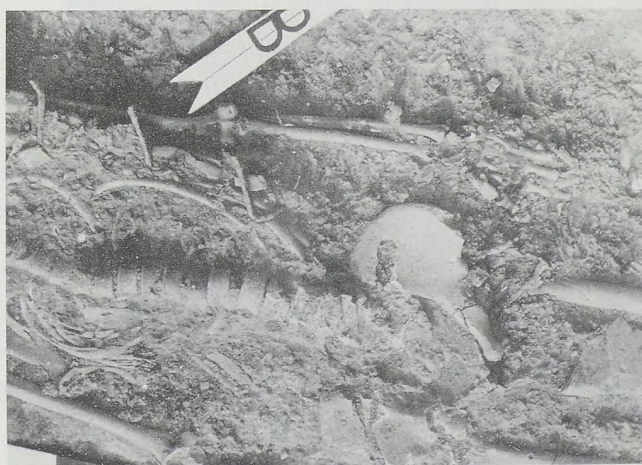
α-β. Ἀναθηματικὲς πλάκες με ἀνάγλυφη ἄσπινδα ξαναχρησιμοποιημένες σὰν καλυπτῆρια πλάκα τοῦ τάφου πίν. 150β.

- α. Ἡ περιοχή τοῦ κτιρίου Δ μετὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν χωμάτων τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν.
 β. Ὁ καμαρωτὸς ἀγωγὸς δυτικὰ τοῦ κτιρίου Δ· στὴ ΝΔ γωνία τοῦ βάθρου ἀπὸ πελεκητοῦς ὀρθογώνιους πωρόλιθους.

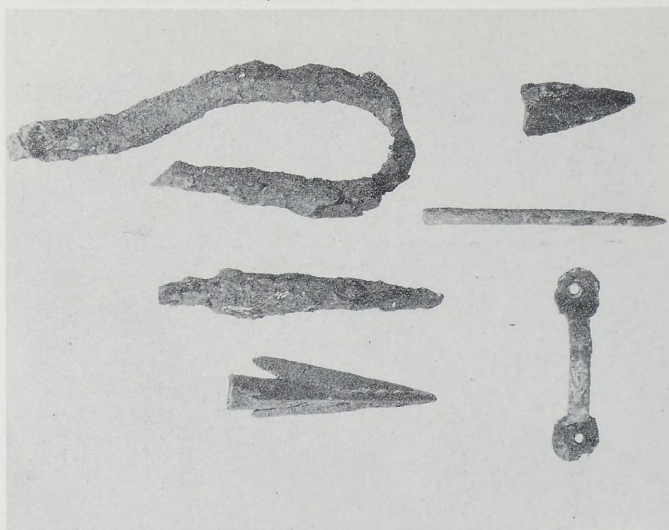
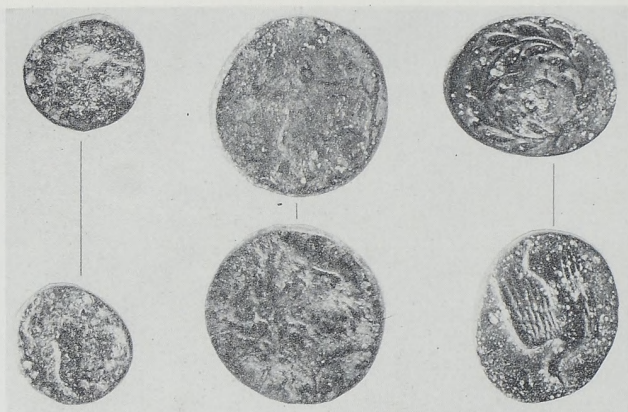
α. Ὁ χώρος νότια τοῦ κτιρίου Δ μετὰ τὰ κατεστραμμένα κτίρια. β. Μαρμάρινο χέρι ἀγάλματος ἀπὸ τομὴ ΒΑ τοῦ κτιρίου Δ (τετραγ. Ω). γ. Τμήμα πήλινου ἀνθεωτοῦ ἀκροκεράμου ἀπὸ τὸν τομέα τοῦ κτιρίου Δ. δ. Τμήμα πήλινου γυναικείου εἰδωλίου ἀπὸ τομὴ ΒΑ τοῦ κτιρίου Δ. ε. Τμήμα πήλινου εἰδωλίου πτηνοῦ ἀπὸ τὸν ἀποθέτη ΝΑ τοῦ κτιρίου Δ.

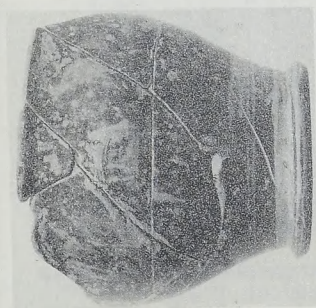
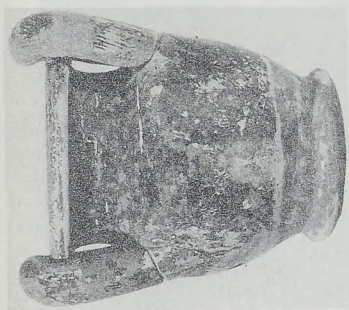
α. Ὁ σκελετός πού βρέθηκε ἀνατολικά τοῦ κτιρίου Δ, μέ τοὺς σιδερένιους ἥλους στὰ χέρια καὶ τὰ πόδια. β. Λεπτομέρεια τῆς ἀνωτέρω εἰκόνας.

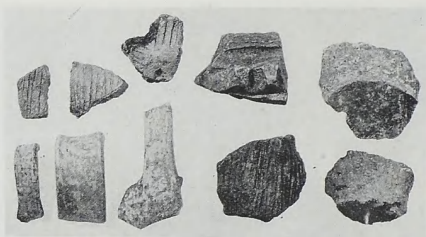
α. Τὸ βόρειο πλάτωμα ἀπὸ δυτικά. β. Τεῖχος στὸ ἄκρο τοῦ βόρειου πλατώματος.

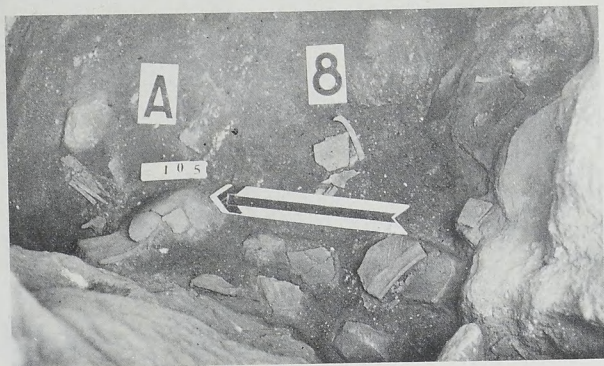
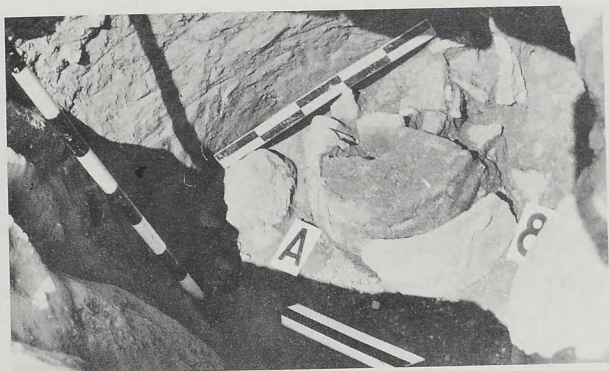
α. Εύρηματα από το βόρειο πλάτωμα. β. Νομίσματα Φενοῦ, Ἡλίδας, Σικωνίας.

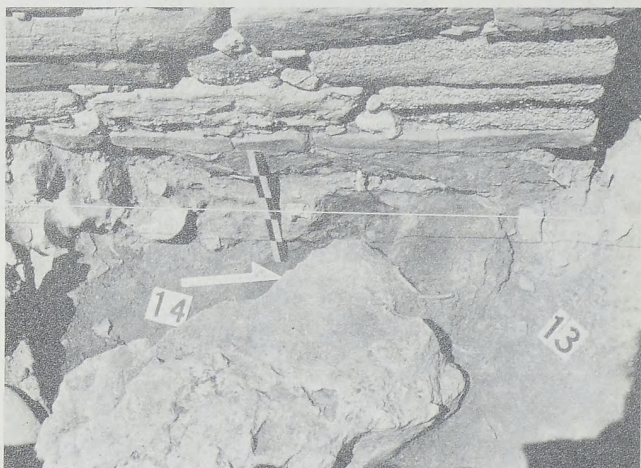
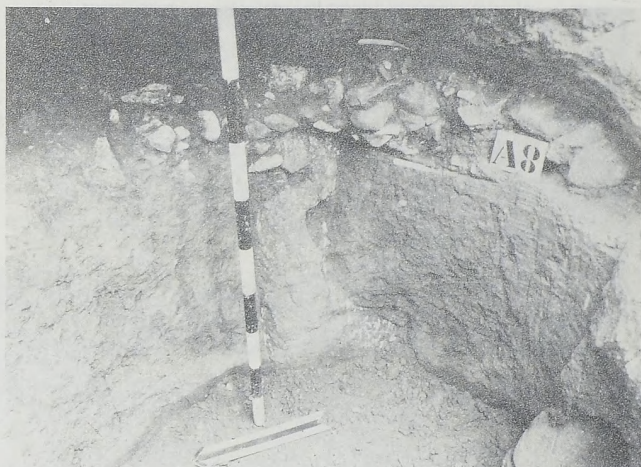
α. Σκύφος, β. Σκύφος-κύλικα με χαμηλό πόδι, γ. Μικρογυναϊκός αμφορέας, δ. Τμήμα από
ερυθρόμορφο κρατήρα.

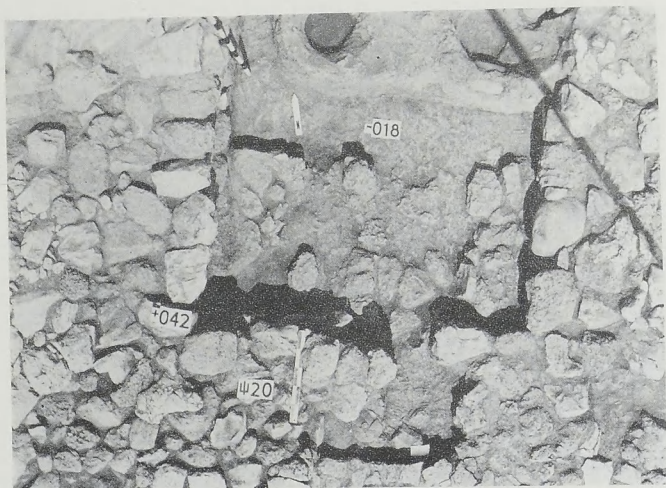
α. ΜΕ ὄστρακα. β. Ἡ δυτικὴ τομὴ. γ. Ὁ τετράγωνος πύργος.

Βοΐδοκοιλιά θολ. τάφος, κοιλότης Α-8. α. Υποκείμενον πιθάριον. β. Τμήμα ἀγγείου ἐπιχώ-
σεως. γ. Θολ. τάφος, οιλότης Α-8. Στρώμα -1 μ./-1.05 μ.

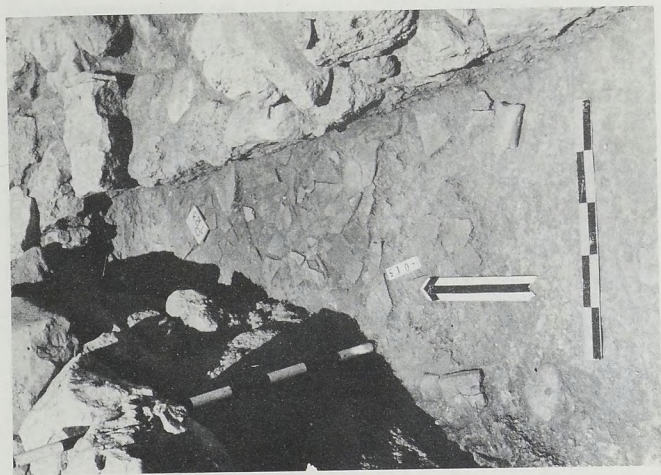
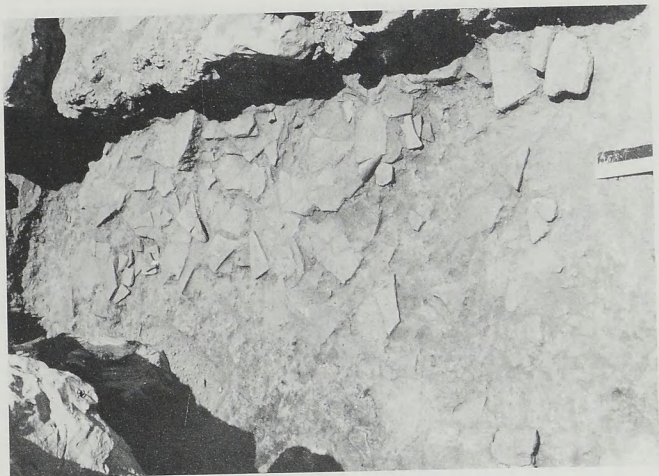
α. Τομή κοιλότητος με λιθάρια (-13/-35 εκ.). β. Κοιλότητες 13/14 στομίου θολωτού τάφου.

α. Κοιλότης 4 «δρόμου» θολ. τάφου. β. ΝΑ αποθήκη.

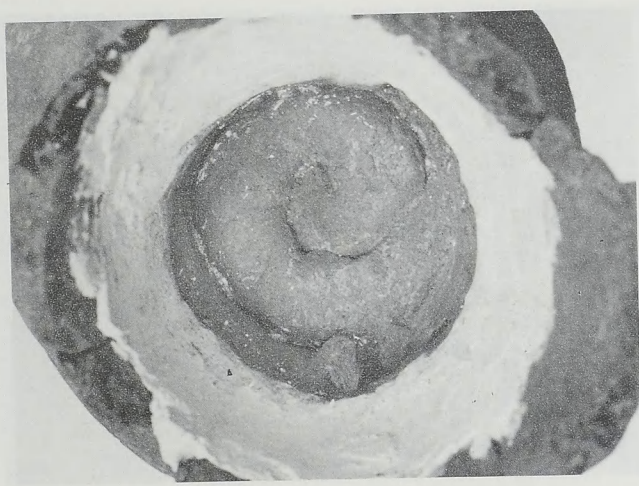
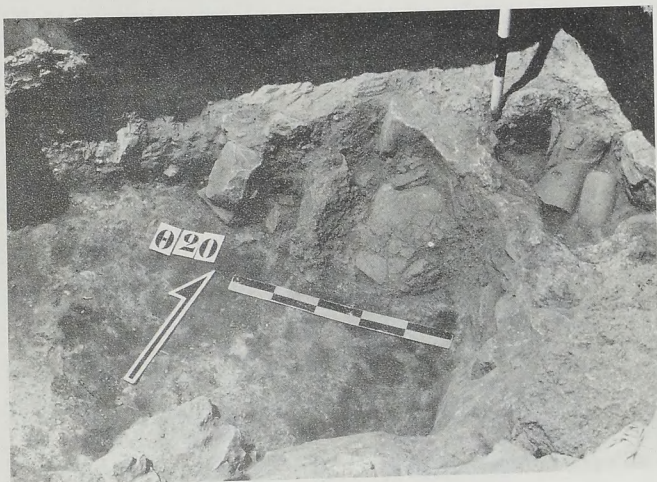
α. Εύρηματα νοτίως Ν τοίχου ΝΑ αποθήκης. β. Στρώμα καταστροφής χώρου πίθου 9.

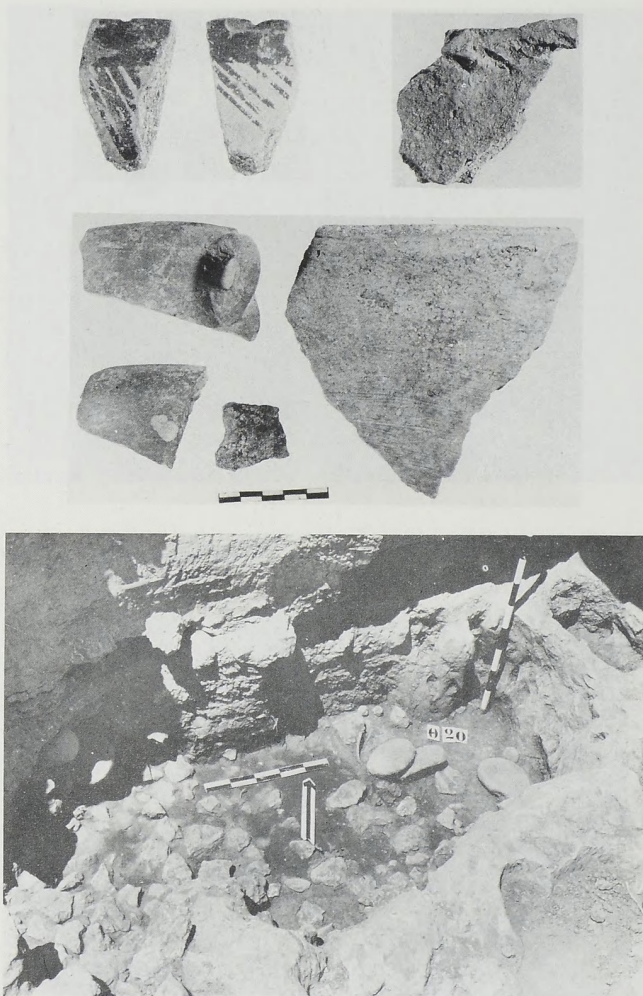
α-β. "Όστρακα πιθοειδούς υπό Α τοίχον «δοματίου Ι»." Αριστερά ὁ περιβόλος τοῦ ΜΕ Ι τύμβου.

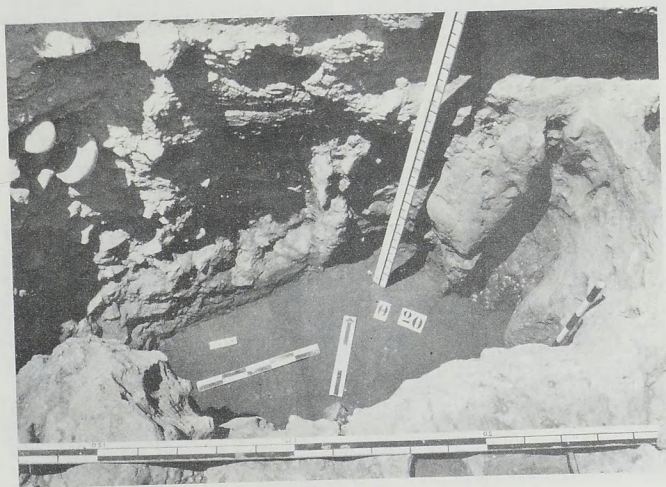
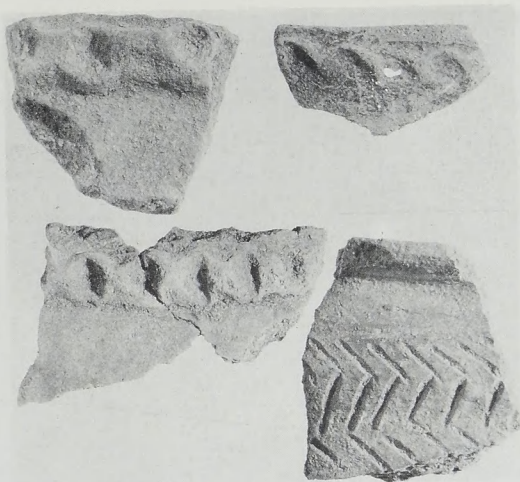
α. ΝΑ τομείς εξ Α. β-γ. Μολύβδινον σύμπλεγμα σπειρών.

α. ΒΑ τάφος, ανατ. τμήμα κοιλότητας. β. Όφιοειδής πυθμήν αμφικίλου σκεύους.

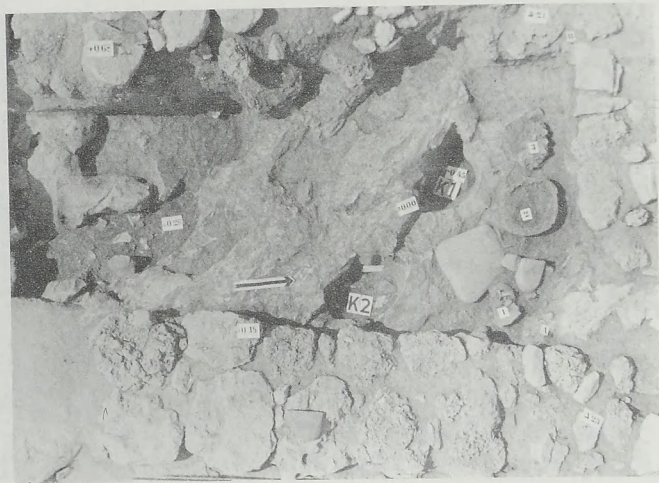
α. Γραπτόν διμηνιάζον ὄστρακον τῆς ὑστέρας νεολιθικῆς. β. Ὅστρακον ΤΝ. γ. Πρώιμος ΠΕ II κεραμική. δ. Ἐπίχωσις λιθαρίων κοιλότητος ΒΑ τάφρου.

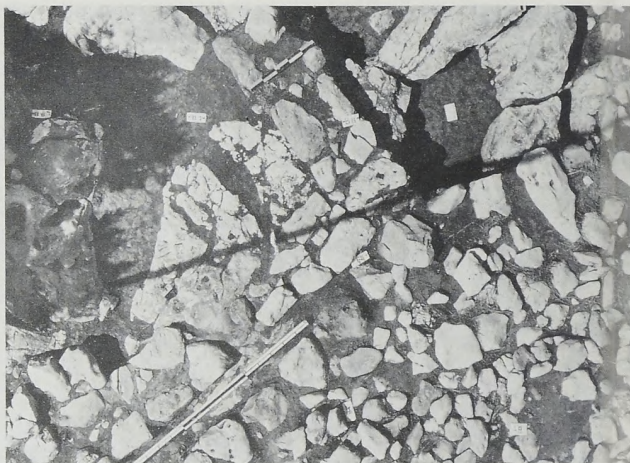
α-β. Ώστρακα με δακτυλοπίεστον διακόσμησην. γ. Ώστρακον με ἐγχάρακτον ζίγκ-ζάγκ.
δ. Πυθμὴν κοιλότητος ΒΑ τάφρου.

α. ΒΑ τομέυς. β. «Αωτον» κυάθιον ΒΑ τομέως. γ. Λίθινος πέλεκυς ΒΑ τομέως.

α. Β τομεύς. β. Ύψεδαφος κτίσματος Δ 21/23.

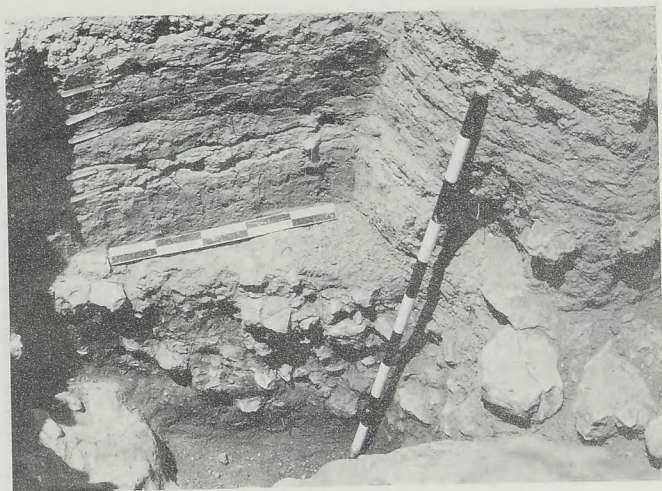
α. Ἑλληνιστικὸν κτίσμα ΒΔ τομέως. β. ΠΕ II κτίσματα ΒΔ τομέως (ἀπὸ Δ

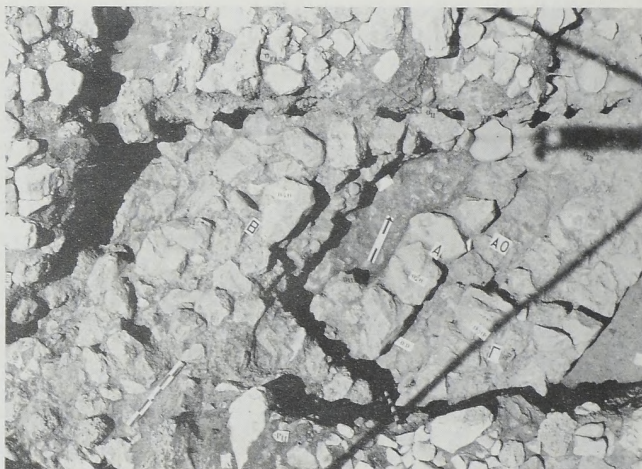
α. Ἐσωτερικὸν κυκλικῷ κτίσματος (καὶ κυκλικὸν σύνολον λιθαρίων). β. Ἀεροφωτογραφία ΠΕ II κτισμάτων ΒΔ τομέως.

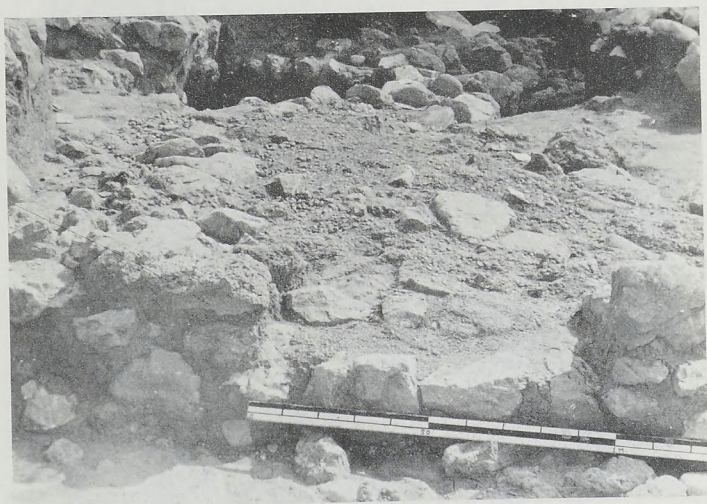
α. Ἀεροφωτογραφία ΠΕ ΙΙ κτισμάτων ΒΔ τομέως. β. Ὁ ἀνατ. τοῖχος τοῦ τετραγώνου δωματίου ἀπὸ Ν (δίκην ἀναλήματος διὰ τὸν ΜΕ Ι τύμβον).

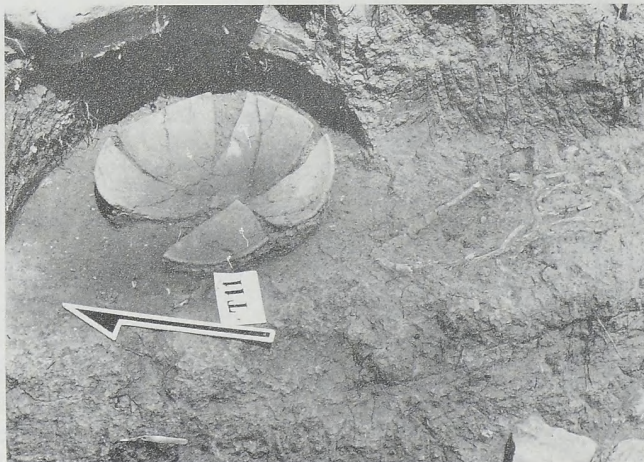
α. Τομή ΔΝΔ τομέως (ένδου τύμβου). β. Έναρξις ἐργασίας εἰς ΔΝΔ τάφρον.

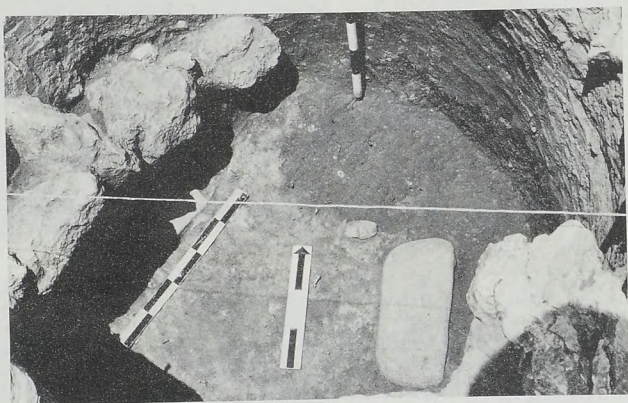
α-β. Ἀρχιτεκτονική ἀλληλοδιαδοχή ὑπὸ ΔΝΔ τάφρον ἀπὸ Ν (Ἰούλιος 1981).

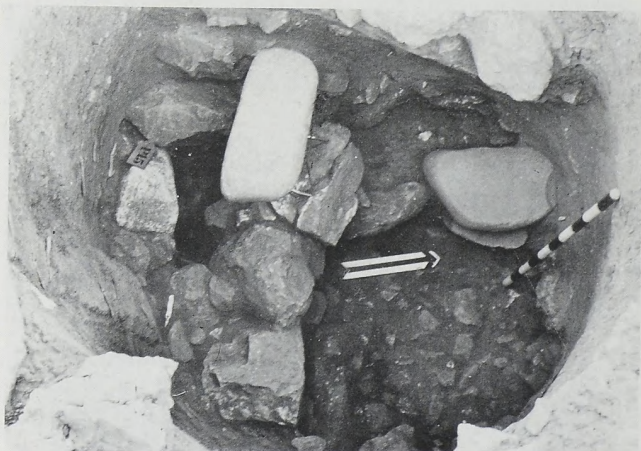
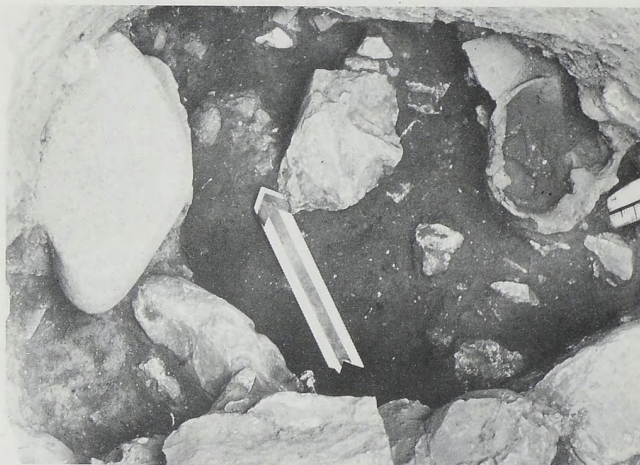
α. Ἡ Δυτ. αὐλὴ καὶ τὸ δυτ. τμήμα τοῦ τύμβου (Σεπτ. 1981) ἀπὸ Δ. β. Ἡ Δυτ. αὐλὴ καὶ ἡ εἴσοδος τοῦ ΒΔ τετραγώνου δωματίου ἀπὸ Β (Σεπτ. 1981).

α. Ἀεροφωτογραφία Δ τομέως (Σεπτ. 1981). β. ΝΔ τομέως. Φιάλη και ὀστά ζώων.

α. Φιάλη ΝΔ τομέως. β-γ. Τομή εις ΝΔ τομέα μείζονος τύμβου: β. Βάθος +29 εκ. γ. Βάθος +6 εκ.

α-β. Τομή εις ΝΔ τομέα μείζονος τύμβου: α. Βάθος -20/-25 έκ. β. Βάθος -31 έκ.

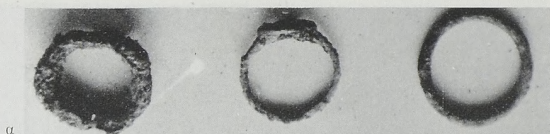
α. "Όστρακον μετά ἐγχαράξεων ΝΔ τομέως τύμβου. β. Πυρήν ἐκ κερατολίθου ἐκ ΝΔ κοιλοτήτων. γ. Κοιλότης χ5-7/ψ5-7 (ἀπὸ Δ).

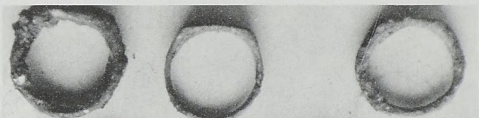
α. Κοιλότης χ5-7/ψ5-7. β. Β τμήμα (ψ-ω/6-8) γωνιακής κοιλότητος (ἐπίχωσις λιθαρίων).

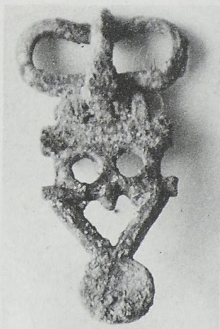
α. Τμήμα τράπεζας προσφορών. β. Σφενδόνη δακτυλιδιού με σμάλτο.

α

β

γ

δ

ε

ς'

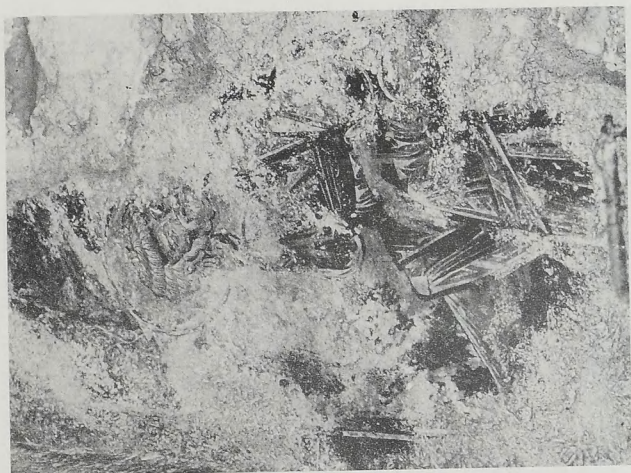
α-β. Δακτυλίδια. γ. Πόρπη. δ. Σκουλαρίκι. ε. Έξάρτημα σκουλαρικού. στ. Όστέινο κουμπί.

Καραβάς, Ναός Ἀγ. Μάμα: α - β. Ἄγγελος καὶ ἀπόστολοι Ἀναλήψεως.

Καραβάς. Ναός Ἁγ. Νικήτα: α. Βόρ. ἡμιχόριο Ἀναλήψεως. β. Λεπτομέρεια Γέννησης.

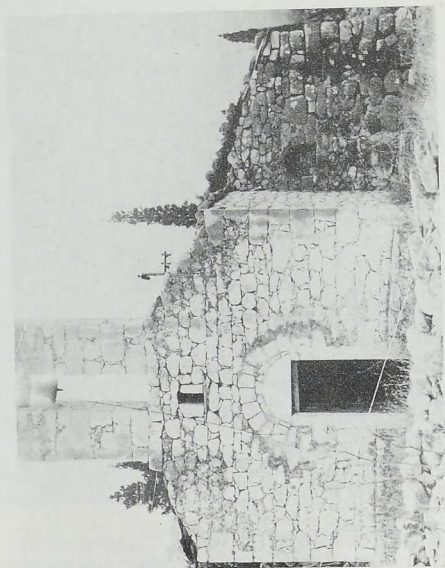

Μέζωτο. Ναός Βλαχέρνας; α. Μοναχός, β. Ιωσήφ Γενήσεως.

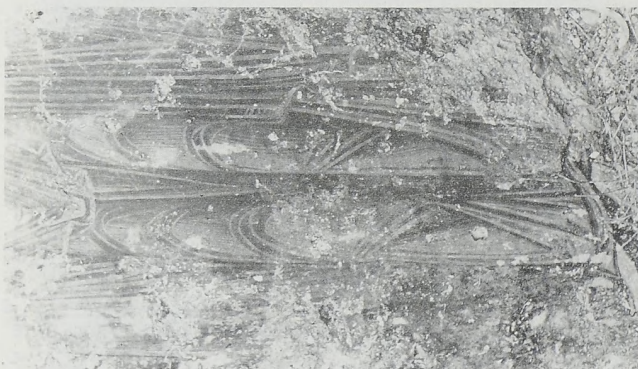

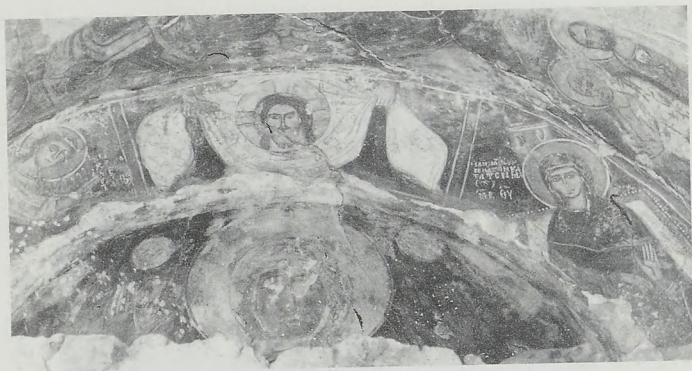
α. Μέζαπό, Ναός Βλαχέρνας. Ἄγγελος Ἀναλήψεως. β. Καραβάς, Ναός Ἀγ. Νικήτα (νάρθηκας). Ἄγ. Νικόλαος καὶ ἱαματικός ἅγιος.

α. Καφιόνα, ναός Ἁγ. Βασιλείου καὶ (δεξιὰ) Ἁγ. Ἰωάννου. β. Καφιόνα, ναός Ἁγ. Ἰωάννου. Βλαζερντίτσα, τοιχογραφία.

α. Ναός Ἁγ. Γεωργίου στὸ δρόμο Ἀρεοπόλεως-Γυθείου. Μορφή βόρ. τοῖζου τέμπλου. β. Ἅγιος Νικόλαος στὸ Μπρίκι. Ἅγιος στὸ Ν τοῖχο τοῦ τεροῦ.

α. "Αγ. Νικόλαος στο Μπρίκι. Τοιχογραφίες τοῦ μετώπου τῆς ἀψίδας (Μανδῆλιο, Εὐαγγελισμός). β. "Αγ. Νικόλαος στο Μπρίκι. Ὁ Χριστὸς τῆς Ἀναλήψεως.

Γενική άποψη τών έργων τού μυκηναϊκού οικοδομήματος από ΝΑ. Αριστερά κάτω διακρίνονται ή πρώτη και ή δεύτερη απόσκη.

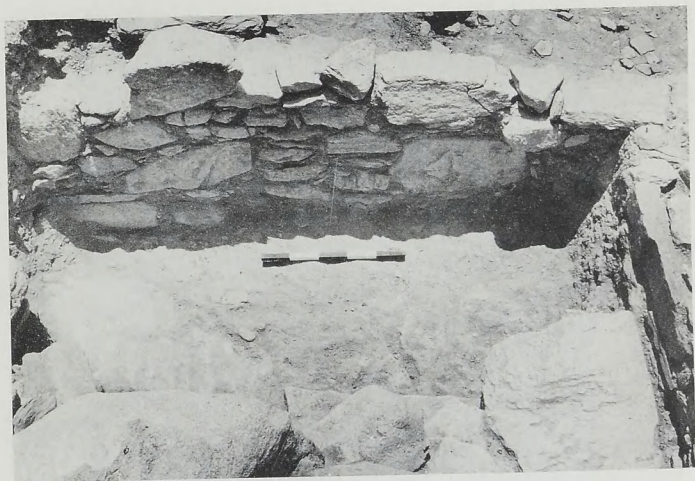
α. Τμήμα του οχυρωματικού τείχους από Δ.

β. Θραύσματα ψευδοστόμου άμφωρέως και σκύφου(;) από την πρώτη αποθήκη.

α. "Αποψη της ΒΔ γωνίας της πρώτης αποθήκης από Ν, μετά την αφαίρεση των πύθων. β. Σκελετός γυναίκας κατά χώραν. Δεύτερη αποθήκη συγκροτήματος.

α. "Αποψη των τοίχων 13 και 14 από Β. Τετράγωνο Β2. β. Κύρια θύρα συγκροτήματος με τις επιχώσεις που κάλυπταν το άνοιγμά της. "Αποψη από Δ.

α. Εγρήματα στρώσης 8 του βόρειου διαδρόμου του κτιρίου (τετράγωνα Δ4-Ε4). β. Βόρειος διάδρομος μνηναϊκού κτιρίου και
εγρήματα στρώσης 11 κατά χώραν.

- α. Σκελετοί ζώων κατά χώραν στη στενωπό μπροστά στη βόρεια είσοδο του μυκηναϊκού κτιρίου.
β. Μεγάλη κροκάλα με καταπλακωμένο τὸ σκελετὸ ἵππαριου ἢ ὄνου. Τετράγωνο Δ5.

α. Τοιχοδομία ανατ. πλευρᾶς μυκηναϊκοῦ θαλάμου τοῦ τετραγώνου Δ5. Ὑπόψη ἀπὸ ΝΑ. β. Τὸ κλιμακοστάσιο τῆς ΒΑ πλευρᾶς τοῦ πλατώματος. Ὑπόψη ἀπὸ Δ.

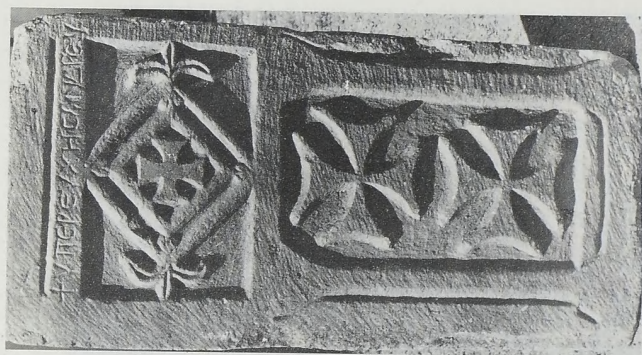
α. Ώχυρωματικό τεΐχος 5ου αναλήμματος της νότιας πλευράς της άκροπόλεως. "Αποψη από Ν.
β. Τμήμα τεΐχους της τάφρου του πλατώματος 3, από Α.

α. Ύπομυκηναϊκή λήκυθος από την τάφρο Ε3. β. Γεωμετρικός δρόμος μεταξύ των σύγχρονων κτιρίων των τετραγώνων Β3 και C3. Άποψη από Ν.

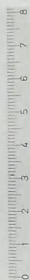
α. Τὰ λείψανα τῆς ὕστερης καὶ τῆς μεσαιωνικῆς περιόδου στὴ Γρόττα. β. Λείψανα οἰκοδομημάτων τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς καὶ τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος στὴ Γρόττα.

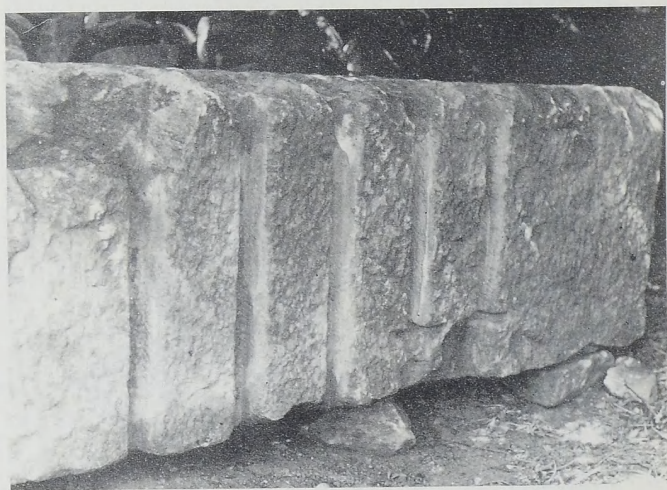
β. Μαρμάρινο κυρτό θωράκιο από την

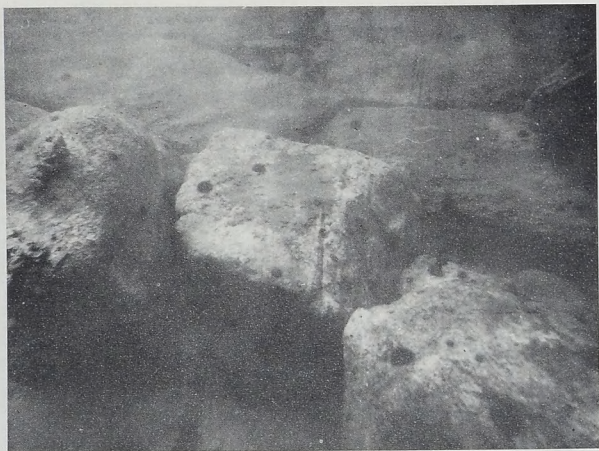
α. Πρώμη έλληγνιστική κατασκευή κάτω από τους τοίχους της όημης άρχαιοτήτας.
άνασκαφή.

α. Ήνεπίγραιο τεμάχιο γεωμετρικού κρατήρα β. Ή τομή άνατολικά του ναού στόν Γύρουλα.

α. Στρογγυλός πύργος στο Σαγκρί. β. Τό υπέρθυρο του πύργου του πίν. 202α.

α. Ἡ κατάσταση τῶν δόμων στὸ βυθό, στὸ σημεῖο II τοῦ τομέα Α. β. Κανονικὴ σειρά δόμων στὸ βυθό, στὸ σημεῖο III τοῦ τομέα Α.

α. Άλλη όψη δόμων στο βυθό, στο σημείο IV του τομέα Α. β. Διάσπαρτοι δόμοι στο βυθό του τομέα Β.

α. Όψη τμήματος του μεταγενέστερου (μεσαιωνικού;) λιμενικού έργου του τομέα Β από τα νότια. β. Άλλη όψη του μεταγενέστερου λιμενικού έργου του τομέα Β από ΝΔ.

α. Μινώα. Ἡ ἀκρόπολις ἀπὸ τῆς ΝΑ πλευρᾶς. β. Μινώα. Ἡ ἀκρόπολις, ἐλληνιστικὸν τεῖχος.

α. "Αποψη του ναού μετά από τόν καθαρισμό 1980 (ἀπό Ν). β. "Αποψη του ναού μετά από τόν καθαρισμό 1980 (ἀπό Β).

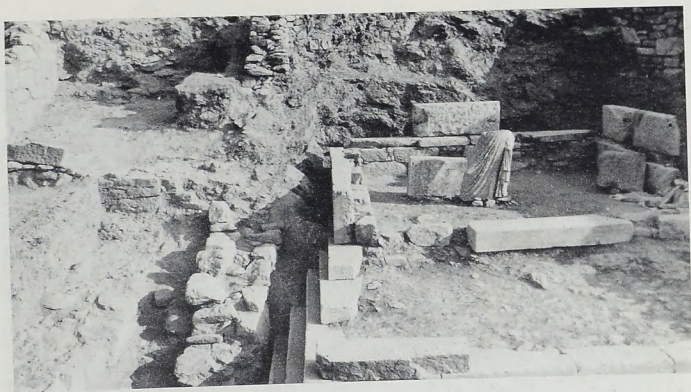
α. Ύποψη τοῦ ναοῦ (ΒΑ πλευρά) πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1981. β. Ξερολιθιά Β ἀπὸ τὸ ναὸ (1981).

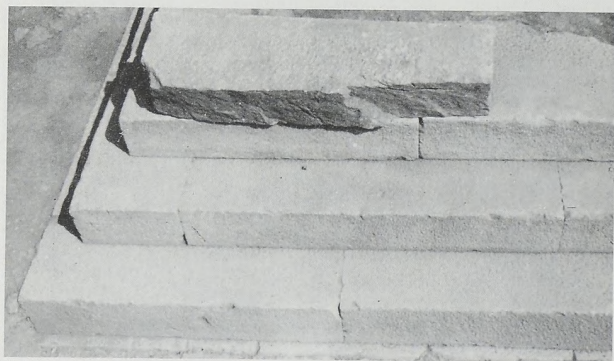
α. Ἡ δυτ. πλευρά τοῦ ναοῦ μετὰ τὴν ξερολιθιά. β. Ἡ δυτ. πλευρά τοῦ ναοῦ μετὰ τὴν ξερολιθιά (λεπτομέρεια).

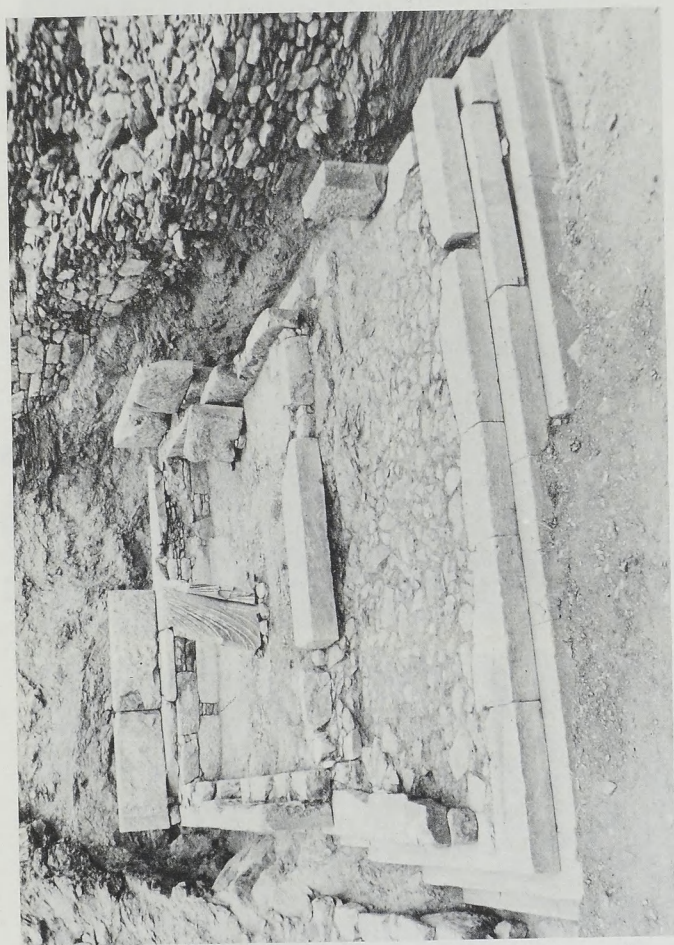
α. Δόμος έντοιχισμένος στην ξερολιθιά δυτικά από τὸ ναό. β. Ἀρχαῖος τοῖχος καὶ ξερολιθιά ἀνατολικά ἀπὸ τὸ ναό.

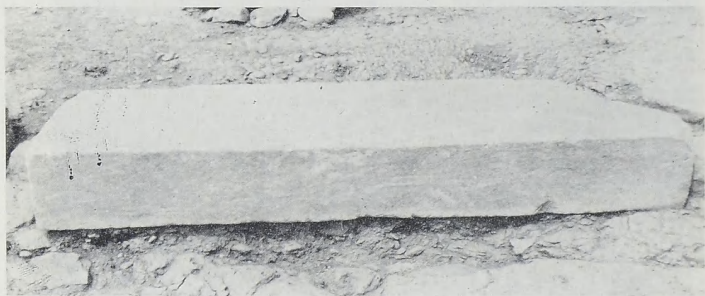
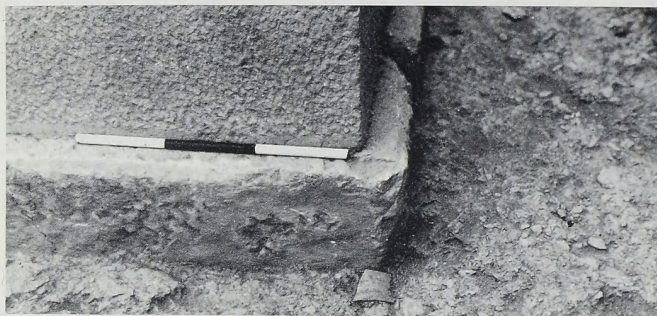
α. Δυτική και βόρεια πλευρά του ναού. β. Δυτικός τοίχος και κρηπίδα του ναού από Β.

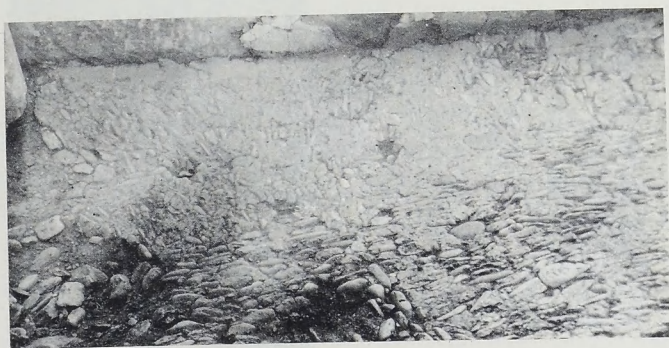
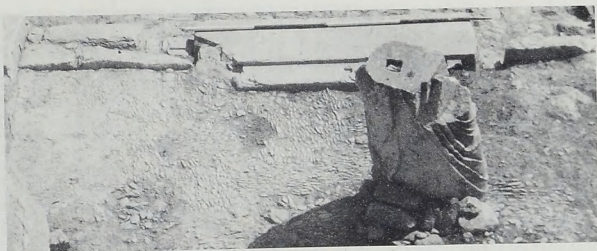
α. Κρηπίδα του ναού, δυτική πλευρά από Β. β. ΝΑ γωνία της κρηπίδας του ναού.

Ὁ ναὸς ἀπὸ Ν.

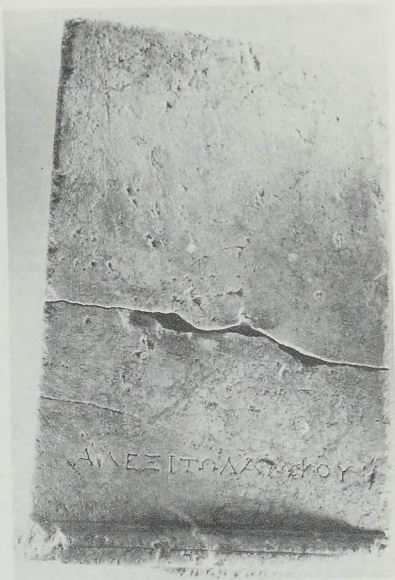
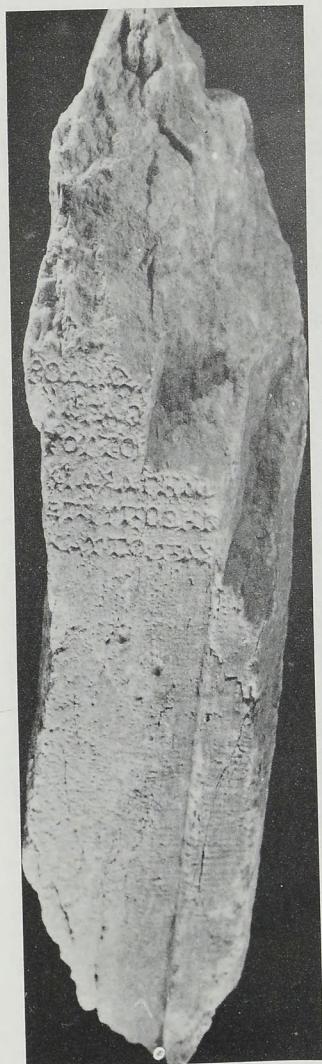
α. ΝΑ γωνία της εὐθυνητηρίας τοῦ ναοῦ (λεπτομέρεια). β. Τὸ μαρμάρينو κατώφλι κατὰ χώραν.
γ. Πρόναος. Κατώφλι (λεπτομέρεια).

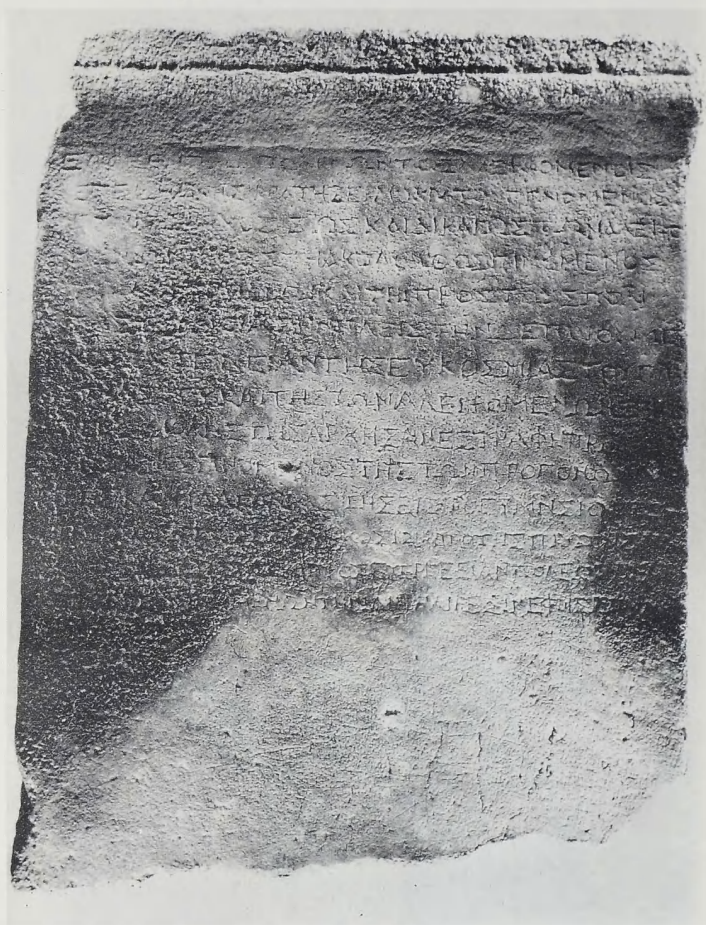
α. Βοτσαλωτό δάπεδο του κυρίως ναού (ἀπὸ Β). β. Βοτσαλωτό δάπεδο ναοῦ (λεπτομέρεια).
γ. Βοτσαλωτό δάπεδο του ναοῦ με στρώση ἐπιχρίσματος.

α. Τμήμα ἀγάλματος στο ἐσωτερικὸ τοῦ ναοῦ. β. Τὸ δεξιὸ ἥμισυ τοῦ ἀγάλματος. γ. Τὸ ἀριστερὸ ἥμισυ τοῦ ἀγάλματος.

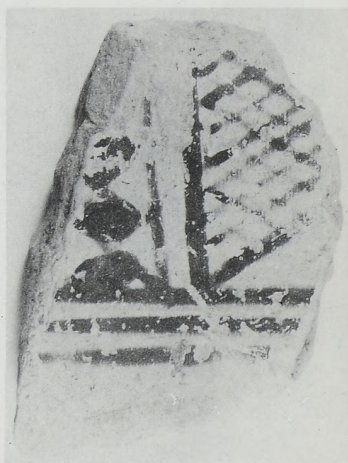
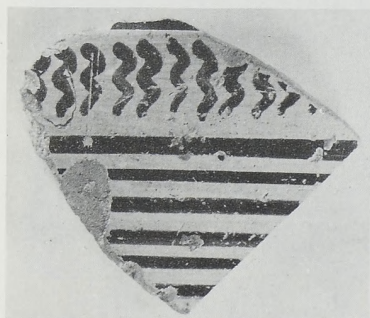
α. Θραύσμα επιγραφής. β. Τμήμα ενεπίγραφης επιτάφιας στήλης.

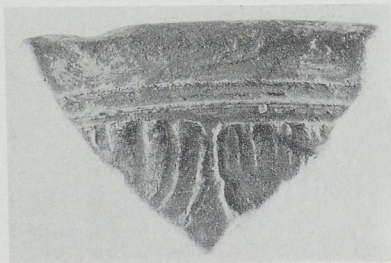
Ἐνεπίγραφη στήλη, τιμητικό ψήφισμα.

Κονιάματα: α - β. ΝΑ γωνία ναοῦ. γ. Νότια ἀπὸ τὸ Δ1.

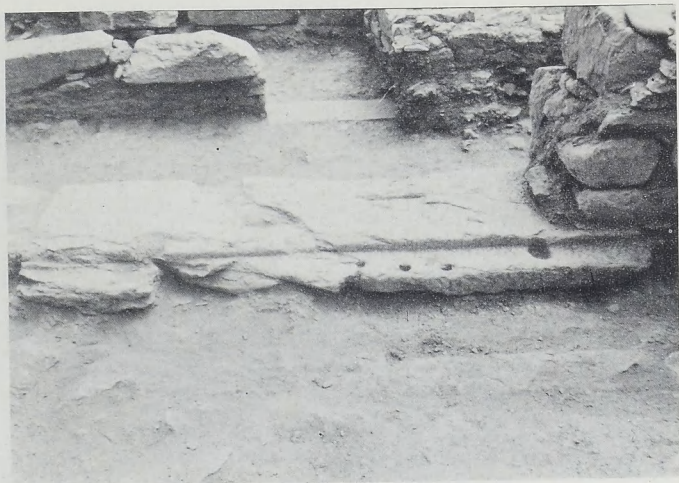
α-β. Κεφαλές από πήλινα είδώλια. γ-δ. Ώστρακα από γεωμετρικά ἀγγεῖα. γ. Μεταξὺ ναοῦ καὶ ΔΙ. δ. Ἀπὸ τὸν κυρίως ναό.

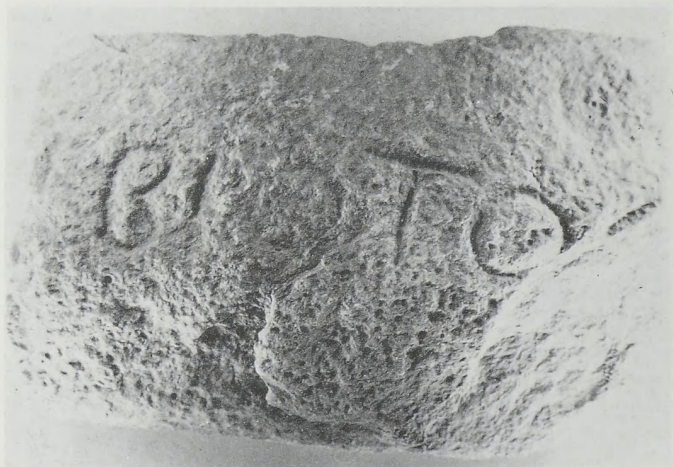
Μήτηρ: «μεγαρικὸν» ἀγγείων.

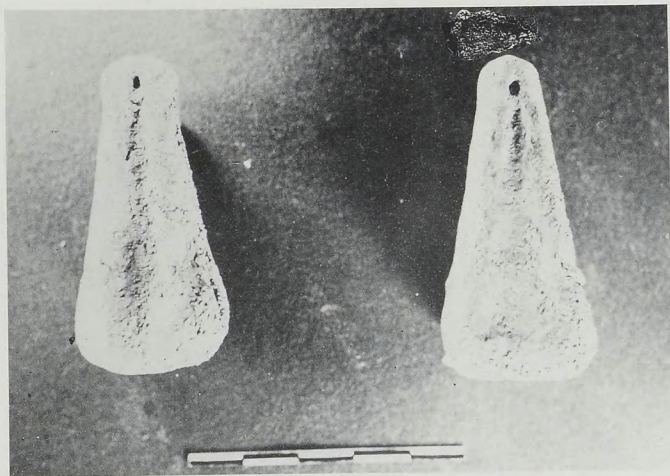
α. Κτίσμα Δ1. ΝΑ γωνία πριν από τον καθαρισμό. β. Κτίσμα Δ1. ΝΑ γωνία μετά από τον καθαρισμό.

α. Κτίσμα Δ1. β. Κατώφλι θύρας, λεπτομέρεια από Β καὶ κατώφλι νότια ἀπὸ τὸ Δ1.

α. Παράλληλος τοίχος νότια από τὸ Δ1. β. Ἐνέπιγραφος λίθος ἀπὸ τὰ γεμίσματα τοῦ Δ1.

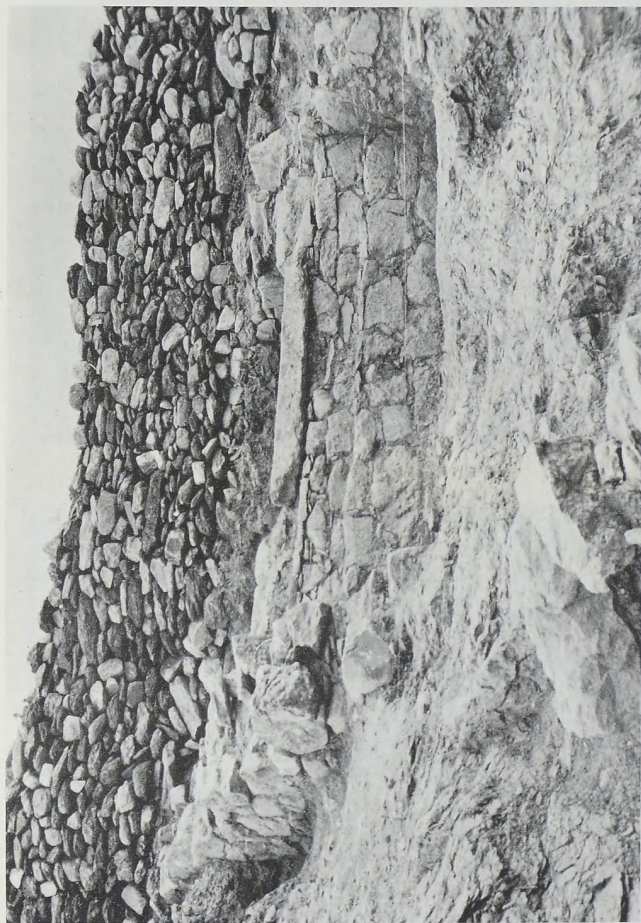
α. Μολύβδινα βαρίδια. β. Χώρος ΒΔ από τὸ ναὸ πρὶν ἀπὸ τὸν καθαρισμό.

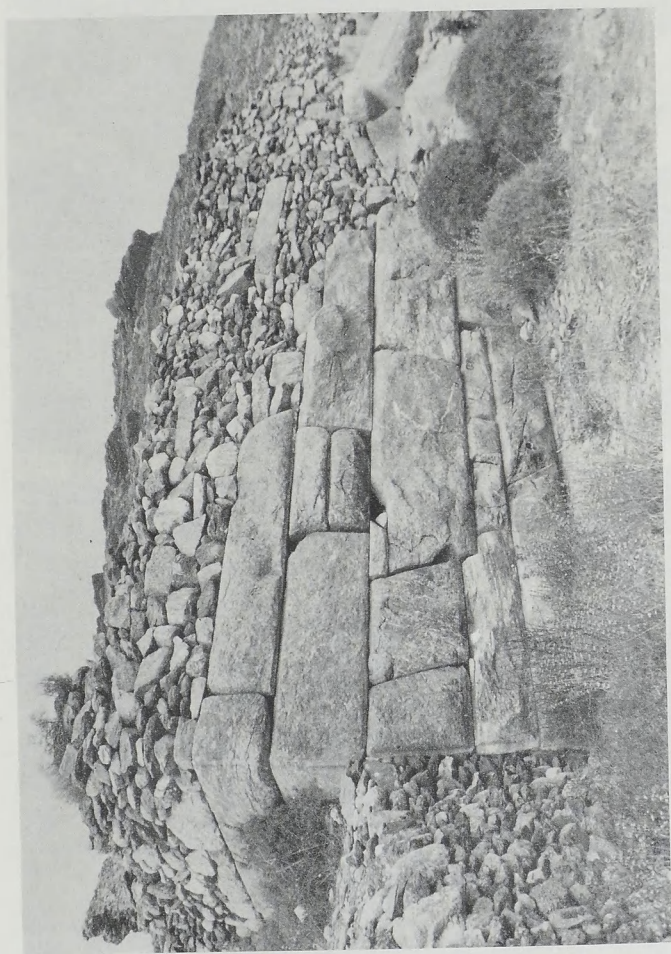
α. Χώρος ΒΔ από τὸ ναὸ μετὰ ἀπὸ τὴν ἀνασκαφή. β. Β1 καὶ Β2 ἀπὸ Β.

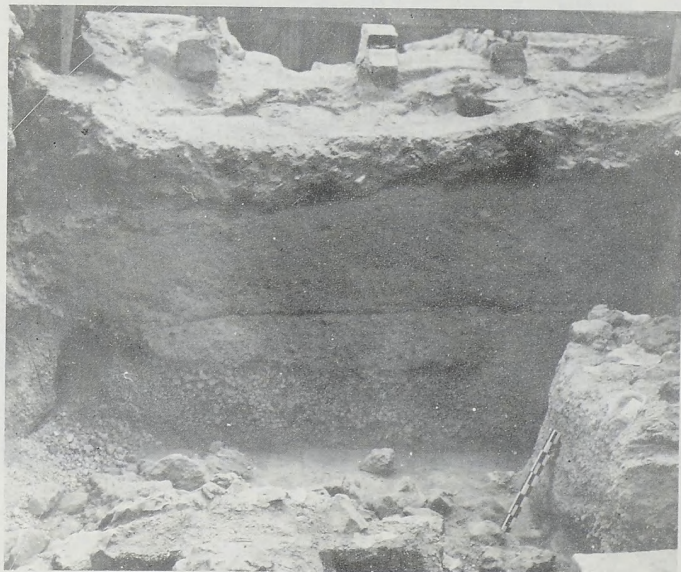
α. Β1. ΒΔ γωνία (λεπτομέρεια). β. Ναός, Δ1,Β1, Β2 από ΝΑ.

Βόρειος τοίχος του Β2.

Ἑλληνιστικό τεῖχος, λεπτομέρεια.

α-β. Ξεστή 3, Δωμάτιο 3Α. Έπίχωση ίσογειου.

α. Ξεστή 3, Δωμάτιο 3Α. Πήλινο ρυτό (σίμβλος;) κατὰ χώραν. β. Ξεστή 3, Δωμάτιο 3Β.
Θραύσμα τοιχογραφίας κατὰ χώραν.

α-β. ΒΑ Σελλάδα: α. Ἀμφορεὺς καὶ τράπεζα. β. Ἀρχαϊκὴ ταφὴ.

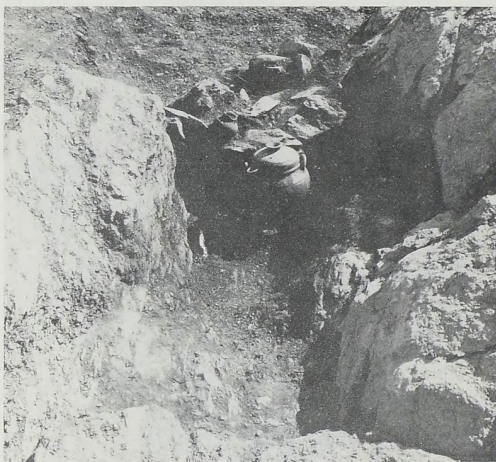
α-β. Ταινιωταί κύλικες. γ. Ίωνική κύλιξ.

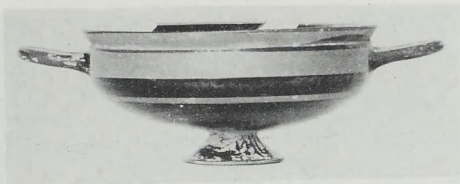
α-β. Σκύφοι. γ. Ἀρχαῖκαί ταφαί.

α-β. Θηραϊκοί λέβητες.

α. Ἀρχαῖκαί ταφαί. β. ΝΔ Σελλάδα. ᾠ. Ἀποψὶς τοῦ χώρου ἀνασκαφῆς.

α. Ίωνική Κύλιξ. β-γ. ΝΔ Σελλάδα. Ρωμαϊκοί τάφοι.

α-β. ΝΔ Σελλάδα: α. Ύψιπύθμενος ἀμφορεύς. β. Χύτρα.

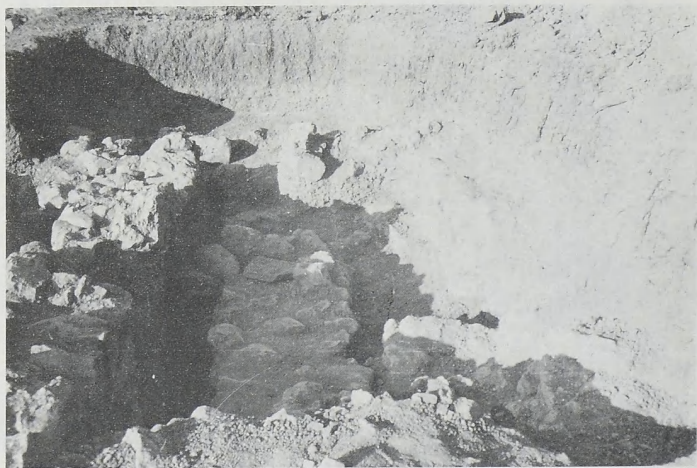
Ζάκρος, Γενική άποψη προς τὸ Ἀνάκτορο, ἀπὸ ΒΔ.

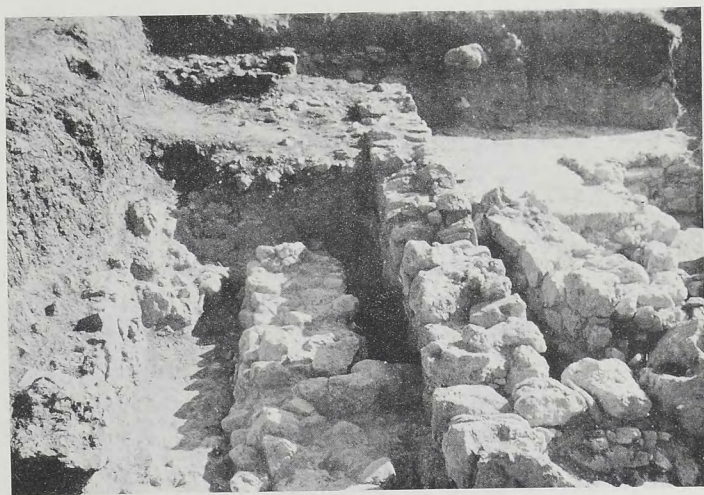
α-β. ΝΑ περίβολος. Γενική άποψη προς τὸ πηγάδι καὶ τὸν ἐσωτ. περίβολο: α. ᾽Απὸ Α. β. ᾽Απὸ ΝΑ.

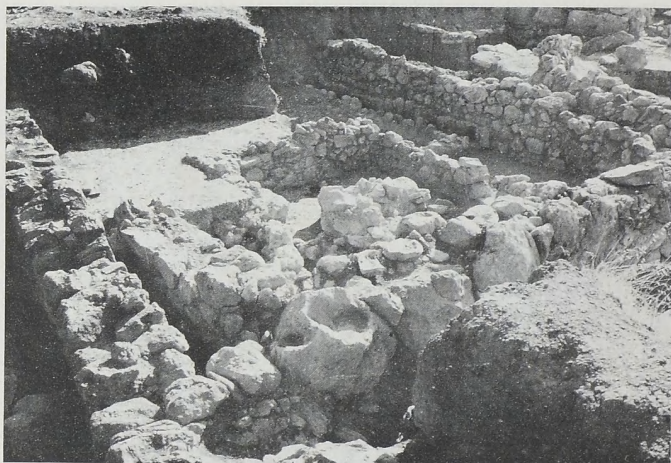
α-β. ΝΑ περίβολος: α. Οί πεσμένες πέτρες από τὸ ἰσχυρὸ Δ σκέλος. Στὸ βάθος ἀριστερὰ τὸ πηγάδι. Ἐκ τῆς ΒΑ. β. Ὁ ἐσωτ. περίβολος τοῦ πηγαδιοῦ μετὰ τὰς πεσμένες πέτρες ἀπὸ τὸ Δ παχὺ σκέλος. Ἐκ τῆς Β.

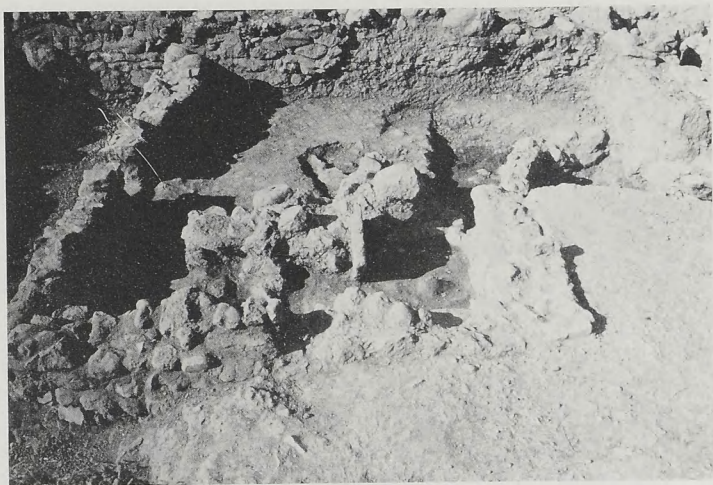
α-β. Δυτική αύλη: α. Τò παλαιονακτορικò Δ σκέλος τῆς διάβασης πρὸς Β, ἀπὸ Ν. β. Τò σκέλος τῆς νεονακτορικῆς καὶ παλαιονακτορικῆς ἀνάβασης πρὸς Β, ἀπὸ Β.

α-β. Δυτική αυλή: α. Οί παλαιονακτορικοί και νεονακτορικοί τοίχοι τῶν ἀναβάσεων πρὸς Β, ἀπὸ Β. β. Οἱ τρεῖς διαδοχικὲς δίοδοι ἀνάβασης, ἀπὸ Ν.

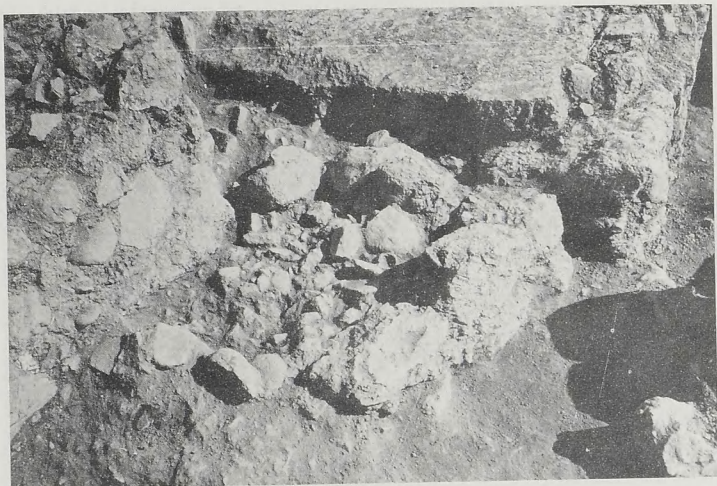
α-β. Δυτική αυλή: α. Τò παλαιοανακτορικό κτίριο με τò βοτσαλωτό δάπεδο. β. Τò παλαιοανακτορικό κτίριο, από ΝΑ.

α-β. Δυτική αυλή: α. Τò παλαιονακτορικό κτίριο, από Β. β. Τò παλαιονακτορικό κτίριο με
έσωτερικό γωνιακό διαχώρισμα, από ΝΔ.

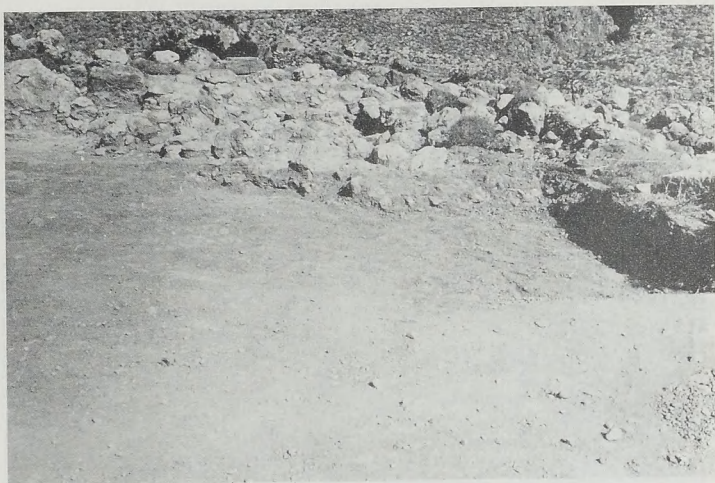
α-γ. Δυτική αυλή: α. Τò παλαιοανακτορικό κτίριο με τò ἐσωτερικό γωνιακό διαχώρισμα καὶ τὴν ὄρθια πλάκα, ἀπὸ Β. β. Τὰ κέρατα τοῦ αἰγᾶγου στὸ παλαιοανακτορικό κτίριο, ἀπὸ ΝΔ. γ. Ὁ γωνιακὸς ἀποθέτης τοῦ παλαιοανακτορικοῦ κτιρίου, ἀπὸ ΒΑ.

α-β. Δυτική αυλή: α. ᾽Αποθέτης τοῦ παλαιοανακτορικοῦ κτιρίου, ἀπὸ ΝΑ. β. ᾽Αποθέτης τοῦ παλαιοανακτορικοῦ κτιρίου, ἀπὸ ΝΔ.

α. Δυτική αυλή. Τὸ παλαιοανακτορικὸ κτίριο ἀπὸ Α. Στὸ πρῶτο ἐπίπεδο τὸ πλακόστρωτο τῆς νεοανακτορικῆς αὐλῆς καὶ τμῆμα τοῦ ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ. β. Κτίριο Α Hogarth, ἄνω ἰσόπεδο. Ὁ ἰσχυρὸς Α τοίχος, ἀπὸ Β.

α-β. Κτίριο A Hogarth, άνω ισόπεδο: α. Ό χώρος της ΒΔ γωνίας, ίσως κλιμακοστασίου, γεμάτος από πεσμένες πέτρες, από ΝΑ. β. Οι ισχυροί τοίχοι άμέσως δυτικά από τόν κεντρικό-άνατολικό θεμέλιο παλαιονακτορικό χώρο, από ΝΑ.

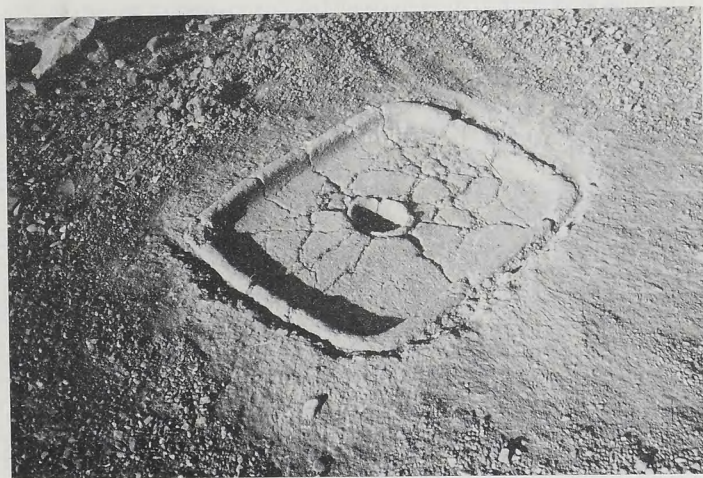
α-β. Κτίριο A Hogarth, άνω ισόπεδο: α. Ό θεμέλιος κεντρικός-άνατολικός παλαιοανακτορικός χώρος και ό Β άπ' αυτόν χώρος της διόδου προς τό ήμιαψιδοειδές διαμέρισμα, άπό ΒΔ. β. Τό Ν άκρο του ίσχυρου Α τοίχου και πλάι σ' αυτό ό θεμέλιος παλαιοανακτορικός χώρος, άπό ΒΑ.

- α. Κτίριο Α Hogarth, άνω ισόπεδο. Ο κεντρικός θεμέλιος παλαιοανακτορικός χώρος, από Α.
 β. Κτίριο Δ περιοχής Hogarth. Πλακόστρωτος δρόμος μπροστά από την Α πρόσοψη του κτιρίου Δ, από Α.

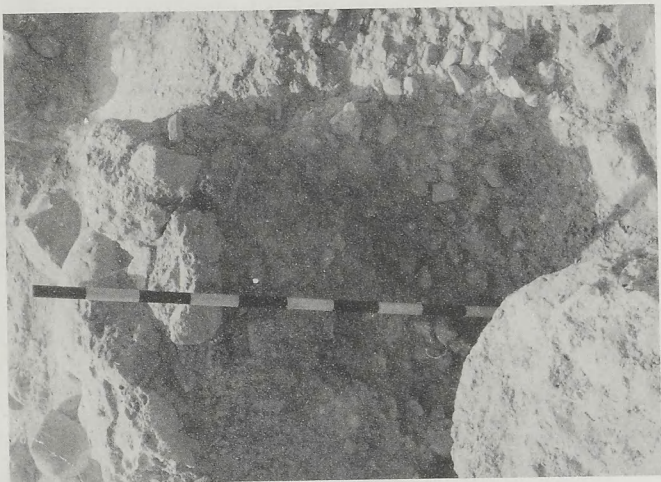
α-β. Κτίριο Δ περιοχής Hogarth: α. Τό ΝΑ δωμάτιο Η του Κτιρίου Δ, από ΝΑ. β. Ἡ Α εἴσοδος-κλιμακοστάσιο τοῦ κτιρίου Δ, ἀπὸ Α.

α. Έργασίες αποκατάστασης. Τράπεζα προσφορών δαπέδου του παλαιοανακτορικού κτιρίου, Α του Ίσχυρου κτιρίου, από ΒΔ. β. Η τράπεζα προσφορών, λεπτομέρεια.

α. Περιοχή ΝΔ. Κτίσματα Ψ (ΠΜ ΙΙΑ) και Ο (ΥΜ Ι.) μετά τῶν ἀνηκόντων αὐτοῖς λιθοστρώτων
 Ψα καὶ Οα εἰς ἄμεσον στρωματογραφικὸν συσχετισμὸν. Ἐκ. 2. β. Περιοχή ΝΔ. Πλακόστρωτον Ψβ (ἀχρονολόγητον). Ἐκ. 2.

α. Περιοχή Ρ. Θεμελίωσης κτηρίων τριών μινωικών περιόδων, ΠΜ ΙΒ(ι), ΠΜ ΙΙΙ(ι), ΥΜ Ι(ι) εις τὸ «Σκάμμα Seager». Ἀπὸ Δ.
Ἀριστερά: ΡΓ1. Δεξιά: λ1 καὶ στρώμα μικρῶν λίθων ὑπὸ ΡΑγ. Ὁ δείκτης ἐπὶ τοῦ λ3. β. Περιοχή Ρ. Ὑπόστρομα θεμελιώσεως, ΠΜ
ΙΙ Βοικίας ἐκ μικρῶν λίθων καὶ ἀργαιολογικοῦ ὕλικου καὶ ἐπ' αὐτοῦ ὑπόλειμμα τοῦ τοίχου ΡΑγ, ἰσως ΥΜ. (Ἀνατ. πλευρὰ σκάμματος
Seager, πλ. 2, τὸν λ1)

Δελ. 1981/3 115
T15

ΤΑ ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1981
ΤΥΠΩΘΗΚΑΝ ΣΕ 500 ΑΝΤΙΤΥΠΑ
ΜΕ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΤΟΥ ΓΡΑΦΕΙΟΥ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΣΤΙΣ ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ
“Κ. ΜΙΧΑΛΛΑΣ” Α.Ε.
ΜΕΤΑΛΛΟΓΡΑΦΗΜΑΤΑ ΕΝΤΟΣ ΚΕΙΜΕΝΟΥ
Κ. ΧΑΛΚΙΟΠΟΥΛΟΥ